TAMADDUN NURI jurnali
Ilmiy, ijtimoiy-falsafiy, madaniy-ma'rifiy,
adabiy-badiiy jurnal
MUASSISLAR: Beruniy tuman hokimligi
"Tafakkur-tamaddun" OOO
"Beruniy avlodlari" jamoat fondi
HAMKORLARIMIZ:
O'zRFA Qoraqalpog'iston bo'limi
Qoraqalpoq davlat universiteti
Urganch davlat universiteti
TAHRIR HAY'ATI:
BOSH MUHARRIR:
Munavvara KURBANBAYEVA
BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:
Anvar ALLAMBERGENOV
TEXNIK MUHARRIR:
Islombek ABDIKHAKIMOV
BO'LIM MUHARRIRI:
Muqaddas KURBANBAYEVA

Akmal SAIDOV, y.f.d., prof., akad.
Qahramon QURONBOYEV, s.f.d.,prof.
Mehmet Munir Dadaoglu, phil.sc.d., prof. (Turkiya)
Roman GOPAL, fil.f.f.d (PhD) (Hindiston)
Azizulloh AROL, fil.f.f.d (PhD) (AQSh)
Almagul BAYRIYEVA, s.f.d., (DSc)
Zuhra REYMOVA, y.f.d., (DSc)
Karlig'ash UMAROVA, y.f.d., (DSc)
Xəlil İsmayıl oğlu İsmayılov, t. f.d, prof. (Ozarbayjon)
Anvar ABDULLAYEV, t.f.f.d, dots.
Makset KARLIBAYEV, t.f.d., k.i.x.
Kozimbek TUXTABEKOV, t.f.d., (PhD)
Umid BEKMUHAMMAD, t.f.d., (PhD),k.i.x.
Shoira NURULLAYEVA, t.f.n, dots
Konul Bunyadzoda, fəlsəfə fanlari doktoru,
(AMEA) müxbir üzvü (Ozarbayjon)
Baxtiyor KARIMOV, fal.f.d., prof.
Marat NIYOZIMBETOV, fal.f.d.
Alima BERDIMURODOVA, fal.f.d.
Zarifboy DO'SIMOV, fil.f.d., prof.
Olmos ULVI Binnatova , f.f.d., prof. (Ozarbayjon)
Nasibullina Nurida Shaydullovna, fil.f.n. (Rossiya Federatsiyasi)
Sayyora SAMANDAROVA, fil. f.n, dotsent
Bekposhsha RAXIMOVA, fil.f.n, dots (PhD)
Azamat PRIMOV, fil.f.n, dots (PhD)
Qabil MAMBETOV, fil.f.f.d (PhD)
Vahob RAHMONOV, f.f.n.,dots
Farrux Abbas oglu Rustamov, p.f.d, prof. (Ozarbayjon)
Qozoqboy YO'LDOSHEV, p.f.d.,prof.
Safo MATJONOV, p.f.d., prof.
Qaxramon IBADULLAYEV, p.f.d., (DSc)
Masharib ABDULLAYEV, s.f.f.d., (PhD), k.i.x.
Nilufar KOSHANOVA, ped.f.f.d., (PhD)
Odilbek RADJAPOV, fal.f.f.d., (PhD)
Rana Hamid qızı Qadirova, psixol.f.d., prof. (Ozarbayjon)
Nargis ATABAYEVA, psixol.f.d., (DSc)
Dilafruz QARSHIYEVA, psixol.f.d., (DSc)

BIZNI IJTIMOIY TARMOQLARDA QUYIDAGI MANZILLARDA KUZATING:

JAMOATCHILIK KENGASHI:
Sirojiddin SAYYID
Muhammad ALI
Kengesboy KARIMOV
Iqbol MIRZO
Qurbon SHONIYOZOV
O'rozboy ABDURAHMONOV
Murotboy JUMANOV
Adabiy maslahatchi:
Guliston MATYOQUBOVA
Rassom:
Alibek ABDURAHMONOV
Sahifalovchi-bezovchi: G'iyosiddin O'NAROV
Manzilimiz: Qoraqalpog'iston Respublikasi,
Beruniy tumani.
Web-sayt: https://jurnal.tamaddunnuri.uz
e-mail: tamaddunnuri1@gmail.com.
Telegram kanali: https://t.me/tamaddunnuri
Tel.: (+99888) 036 00 55, (+99897) 355 75 40.
Qog'oz bichimi 60x84 ⅛. Nashriyot hisob tabog'i 28.
Indeks – 960. ISSN 2181-8258. "ADAD PLYUS" MCHJ
bosmaxonasida chop etildi. Adadi 300 dona.
Bosishga 2025-yil 30-aprelda ruxsat etildi.
Toshkent shahri, Chilonzor ko`chasi, 28-uy. 2025-yil, 4-son (67).
Ushbu son "Tamaddun nuri" jurnali tahririyatining
kompyuterida sahifalandi. Buyurtma №29.
Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Tamaddun nuri"dan olindi deb
izohlanishi shart. Matn hamda reklamalardagi ma'lumotlarning
to'g'riligi uchun mualliflar mas'uldir. Tahririyatga kelgan
qo'lyozmalar tahrirlanadi, taqriz qilinmaydi va muallifga
qaytarilmaydi.

"Tamaddun nuri" jurnali Google Scholar bazasida indekslanadi. Bu esa jurnalning ilmiy nufuzini oshirish va mualliflarning ilmiy ishlarini keng miqyosda targ'ib qilishga yordam beradi. Google Scholar orqali tadqiqotchilar va olimlar "Tamaddun nuri" jurnalida chop etilgan maqolalarni qidirib topish va ularga havola berish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Tahririyat Crossref DOI ning rasmiy a'zosi hisoblanadi va 10.69691 DOI prefiksiga ega. Har bir nashr va ilmiy maqolaga individual Crossref DOI raqami beriladi.

10.69691 DOI

ISSN-2181-8258

Impakt faktor-9.347

SLIB.UZ

journal THE LIGHT OF CIVILIZATION
Scientific, socio-philosophical, cultural and educational, literary and artistic magazine
Founders: Beruniy District Municipality
"Tafakkur-tamaddun" OOO
Public Foundation “Descendants of Berunius"
Our colleagues: Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan Karakalpakstan division
Karakalpak State University
Urgench State University

EDITORIAL BOARD:
EDITOR-IN-CHIEF:
Munavvara KURBANBAEVA
DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:
Anvar ALLAMBERGENOV
TECHNICAL EDITOR:
Islombek ABDIKHAKIMOV
SECTION EDITOR:
Mukaddas KURBANBAEVA
Akmal SAIDOV, y.sc.d., prof., Acad.
Qakhraman QURANBAYEV, s.sc.d., prof.
Mehmet Munir Dadaoglu, phil.sc.d., prof. (Turkiya)
Roman GOPAL, phil.sc.n. (PhD) (India)
Azizulloh AROL, phil.sc.n. (PhD) (USA)
Almagul BAYRIEVA, s.sc.d., (DSc)
Zuhra REYMOVA, y.sc.d., (DSc)
Karligash UMAROVA, y.sc.d., (DSc)
Xəlil İsmayıl oğlu İsmayılov, ist. sc.d, prof. (Ozarbayjon)
Anvar ABDULLAEV, ist.sc.d, dots.
Makset KARLIBAEV, t.f.d., k.i.x.
Kazimbek TUKHTABEKOV, t.f.d., (PhD)
Umid BEKMUHAMMAD, t.f.d., (PhD), k.i.x.
Shoira NURULLAEVA, c. of h. sciences, associate professor
Konul Bunyadzoda, Doctor of Philosophy,
(AMEA) Corresponding Member (Ozarbayjon)
Bakhtiyar KARIMOV, phil.sc.d., prof.
Marat NIYOZIMBETOV, phil.sc.d.
Alima BERDIMURODOVA, phil.sc.d.
Zarifboy DOSIMOV, Phil.sc.d., prof.
Olmos ULVI Binnatova , f.sc.d., prof. (Ozarbayjon)
Nasibullina Nurida Shaydullovna, can. of phil (Russiya)
Sayyora SAMANDAROVA, associate professor, can.of phil.
Bekposhsha RAKHIMOVA, can. of phil.sc, dots (PhD)
Azamat PRIMOV, can. of phil.sc, dots (PhD)
Qabil MAMBETOV, phil.sc.n. (PhD)
Vahab Rakhmonov, f.sc.n., dots.
Farrux Abbas oglu Rüstamov, p.sc.d, prof. (Ozarbayjon)
Kazakboy YOLDASHEV, p.sc.d., prof.
Safo MATJONOV, p.sc.d., prof.
Qakhraman IBADULLAEV, p.sc.d., (DSc)
Masharib ABDULLAEV, of art.sc.c., (PhD), k.i.x.
Nilufar KOSHANOVA, ped.f.f.d., (PhD)
Odilbek RADJAPOV, phil.sc..d., (PhD)
Rana Hamid qızı Qadirova, Psychol.sc.d., prof.(Ozarbayjon)
Nargis ATABAEVA, Psychol.sc.d., (DSc)
Dilafruz QARSHIEVA, Psychol.scd., (DSc)

COMMUNITY COUNCIL:
Sirojiddin SAYID
Muhammad Ali
Kengesboy KARIMOV
Iqbal MIRZA
Kurban SHONIAZOV
Orozboy ABDURAHMANOV
Muratboy JUMANOV

Literary Advisor:
Gulistan MATYOQUBOVA
Painter:
Alibek ABDURAHMANOV
Page editor:
Ghiyaziddin O'NAROV

Our address: Republic of Karakalpakstan,
Beruni district.
Website: https://tamaddunnuri.uz
e-mail: tamaddunnuri1@gmail.com.
Telegram channel: https://t.me/tamaddunnuri
Phone: (+99888) 036 00 55, (+99897) 355 75 40.

The editorial board is an official member of Crossref DOI and has the prefix 10.69691 DOI. Each publication and scientific article is assigned an individual Crossref DOI number.
Paper size 60x84 ⅛. Publisher's scoreboard 28. The index is 960.
It was published in the printing house of "ADAD PLUS" LLC. The number is 300 pieces.
Chilonzor street, 28, Tashkent city. 2025, No.4 (67).
This issue was paged on the computer of "Tamaddun Nuri" editorial office. Order #29. When copying from the magazine, it must be noted that it was taken from "Tamaddun Nuri". The authors are responsible for the accuracy of the information in the text and advertisements. Manuscripts received by the editors will be edited, not reviewed, and not returned to the author.

“Tamaddun nuri " magazine is indexed in the Google Scholar base. This helps to increase the scientific prestige of the Journal and to promote the scientific work of the authors on a large scale.
Through Google Scholar, researchers and scientists will be able to search and link articles published in the Journal "Tamaddun nuri".

Crossref DOI-10.69691

ISSN-2181-8258

Impakt faktor-9.347

SLIB.UZ

MUNDARIJA

07.00.00 - “TARIX”

Ражабова Динора Шавкатовна. Репрессии в Хорезме: исторический контекст и последствия....9
Tadjiyeva Nargiza Djumabayevna. “Tatar” nomining tarixiy ahamiyati va etimologiyasi....13
Бобожонов Шавкатжон Улуғбекович. Бухоро воҳасининг этнотуризм қишлоқлари ва сайёҳлик маҳаллалари....17
Biykuziyev Asxat. Qadimgi Hindiston davlatchiliginining vujudga kelishi tarixidan....22
Tuyev Fazliddin Erkinovich. Zarafshon vohasidagi tabiiy imkoniyatlarning tashqi aloqalarga yo‘l ochishi....25
Kadirova Yakitjan Buvabayevna. Mustaqillik yillarida mamlakatda amalga oshirilgan islohotlarning huquqiy va nazariy-uslubiy asoslarining tahlili....30
Umarov Djamshed Sayitmuratovich. Sovet hukumati davrida O‘zbekiston umumta’lim maktablarida turg‘unlik va qayta qurish davridagi nuqsonlar....34
Kalonova Iroda Turgunovna. Buxoro eroniylarida farzandga ism tanlash an‘anasi....39
Шамсиева Зилола Аскаровна. Бухоро воҳасида “чимилдиқ” маросими: анъана ва ўзгаришлар....43
Elmuratov Bahodir Abdugapporovich, Muminov Orifhuja Adilovich. Janubi-g‘arbiy Qizilqumning paleo-tarixi....100
Xayitmuratova Zaynura G‘aybullayevna. Markaziy Osiyoda metrologik va xronologik bilimlar taraqqiyotining manbashunosligi....104
Yusupov Izzat Sultonovich. Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda nodavlat radiostansiyalarning tashkil etilish tarixi....135
Nasirov Otabek Nazirjanovich. Turkistonda kredit-ssuda va omonat sherikliklari tarixi (1870-1917)....139
Allanazarov Sirojbek Bekchan o‘g‘li. Xorazm qishloq va shahar aholisining ijtimoiy turmush darajasi va muammolari (1925-1941-yillar)....157
Жуманиязова Фируза Жуманазаровна. Хоразмликларнинг фронт орти ҳаётини ёритишда “Хоразм ҳақиқати” газетасининг ўрни....225
Самандарова Сайёра. Жадид мактабларидаги жараёнлар ва дарсликлар....229
Сирожиддинова Мафтуна Баходировна. Хива хонлиги давлат девонида туркий тилда иш юритиш(қонунчилик ҳужжатлари мисоли.)..241
Шерниязов Рахим Хабибназарович. XIX әсирдеги қарақалпақлардың дийқаншылық кәсиби бойынша мағлыўматлар....244
Vaydullayev Ahmad Muhammadjonovich. Mustaqillik davrida diniy-ma’rifiy sohada amalga oshirilgan islohotlarning ahamiyati....284
Madrimova Gulzira Shaxnazarovna. Sovetlar davrida Xiva shahrini obodonlashtirish masalalari (1930-1950-yillar misolida)....303
Matyaqubova Nozima M. Amudaryoning qadimgi o‘zanlari va ularning Xorazm vohasining geosiyosiy va iqtisodiy rivojlanishidagi o‘rni....323
Rozimova Yorqinoy Yuldashevna. O‘zbekiston mudofaa islohoti va professional harbiy ta’lim tizimiga bir nazar....346
Xudayberdiyev Utkir Toshmuradovich. Rossiya tomonidan Kogon-Termiz temir yo‘li qurilishining harbiy strategik ahamiyati....376
A’zamova Mahliyo Panji qizi. Turkistonning tarixiy hududiy chegaralari va fikriy yondashuvlar....379
Turg‘unov Xurshid Axlimirzayevich. Nuriddin Sobuniy – Buxoroning yetuk mutakallim olimi....429

09.00.00 - “FALSAFA”

Muxammadiyeva Oliya Narzullayevna. Globallashuv va urbanizatsiya sharoitida oila institutining transformatsiyasi....48
Ernazarova Sapura Keulimjayevna. Berdaq falsafasida inson barkamolligi va axloqiy qadriyatlar masalasi....52
Maxmudov Feruz Tulkinovich. Yangi O‘zbekistonda mahallabay ishlash tiziminining institutsional xususiyatlari....66
Karayev Nizam Abduraimovich. Axloqiy madaniyatning ijtimoiy-falsafiy asoslari....69
Maxsumov Xamza Valixonovich. Qadriyatlar falsafasining mazmun-mohiyati....72
Mansurov Abdulaziz Akbarjonovich. Migratsiya jarayonlarini boshqarish va tartibga solishning mafkuraviy jihatlari....90
Rustamov Ramz Rizoqulovich. Targ‘ibot kontekstida shaxs siyosiy qarashlari va pozitsiyasining yangilanishi....94
Bekmuhammadova Sabrina Ismoil qizi. Ayollar huquqlari masalasining tarixi va rivojanishi....142
Aslanov Said Karimovich. Boshqaruv faoliyatining ijtimoiy-falsafiy jihatlari: munosabatlarga asoslangan yondashuv....145
Rustamov Ramz Rizoqulovich. Targ‘ibot va kishilar fazilatlari hamda qadriyatlari transformatsiyasi....149
Badalbayeva Irodaxon Xabibulayevna. Saxovatli bo‘lishning mohiyati va fazilatlari....181
Komilov Ro‘zi Rabiyevich. Oila barqarorligida avlodlararo vorisiylikning ahamiyati....184
Badalova Maqsuda Umarovna, Badalova Nigora Norqulovna. Ta’lim klasterlarini tuzish bo‘yicha xalqaro tajribalar....188
Bekmuhammadova Sabrina Ismoil qizi. O‘zbekistonda ayollar huquqlari va ularning kafolatlari....214
Obidov Asliddin Shavkatovich. Konfessiyalararo totuvlik – fuqarolik jamiyati taraqqiyotining falsafiy asoslari....217
Temirova Nilufar Erkinovna. Sharq va G‘arb mutafakkirlarining begonalashuvga oid qarashlarining qiyosiy tahlili....221
Барноев Санжар Қурбонович. Манбаларда Юсуф Ҳамадоний ҳаёти ва маънавий мероси....248
Farxodjonova Nodira Farxodjon qizi. Jadidlar g‘oyalarining jamiyat ma’naviy-ma’rifiy hayotiga ta’siri....252
Berdikulova Surayyo Aslamovna. Yangi O‘zbekiston jamiyatida ijtimoiy me’yorlar va ijtimoiy ong o‘zgarishlari dialektikasi....256
Eronov Samarbek Qurbonnazarovich. Bulling va shaxsiy rivojlanish: bezorilikning o‘z - o‘zini hurmat qilish va o‘ziga ishonchni shakllantirishga ta’siri....296
Kodirova Muattar Ganijonovna. Qodiriya ta’limotining genezisi....338
Raximdjanova Dilnavoz Sunnat qizi. Ibn Xaldun “erkinlik” atamasining ijtimoiy birdamlik asosidagi tahlili....341
Shaxnazarova Mehrigul Xusanovna. Is’hoqxon To‘ra Ibratning “Tarixi Farg‘ona”asari xususida....350
Yusupaliyev Orzumurod Odilovich. Yangi O‘zbekiston strategiyasida urf-odat, an’ana va qadriyatlarga ehtiyojning oshib borishi....353
Nogaibaev Iqlas Almagambetovich. Ekologik borliqni tadqiq etishning kategorial apparati va metodologiyasi....425

10.00.00 - “FILOLOGIYA”

Saparova Dilafruz Muxiddin qizi. Ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjimada madaniy moslik masalalari....56
Bazarbayev Birodar Qadamboy o‘g‘li. Maqsud Shayxzoda tarjimalarida yangi milliy she'riyat ifodasi....76
Uluqov Nosirjon Muxammadaliyevich. Turk tilidagi geortonimlar bilan bog‘liq ayrim lingvokulturemalar xususida....80
Uralova Dilnoza Murodilla qizi. “Muvozanat” romanida timsoliy obrazlarning badiiy g‘oyasi....84
Axmedjanova Dilafruz Batirovna. Tarjimashunoslik nazariyasi va amaliyoti....87
Ergashev Maqsud Usan o‘g‘li. Postmodernizmda badiiy ifoda va ijodiy uslub....107
Allamuratova Xosiyat. O‘zbek antroponimikasida madaniy konnotatsiyali nomlar....111
Hakimova Mastura Fayzillayevna. Ingliz va o‘zbek tillaridagi maqollarning lingvokulturologik xususiyatlari....114
Masadiqova Xilola Baxromjon qizi. Ingliz tilidagi gender komponentli neologizmlarining semantik tuzilishi tahlili....117
Normamatova Farida Choriyevna. Ingliz tilida xarakterni ifodalovchi paremalar semantikasi....120
Yadgorova Shohista Sobir qizi. Ingliz tilida oilaviy munosabatlarni ifodalovchi maqollarning leksik-semantik tahlili....123
Yuldoshev Samad Tojiyevich. Ekzotik leksikani o‘rganishning nazariy asoslari....126
Хасанова Камила Бахтиёровна. Семантические изменения специфических единиц культуры....129
Gazibekova Sohiba Yusupovna. Badiiy matnda toponimlarning qo‘llanish xususiyatlari (Xayriddin Sulton asarlari misolida)....132
Jumayeva Dilbar Kuvondikovna. Ingliz tilidagi psixologik-motivatsion asarlarni o‘zbek tiliga tarjima qilishda emotsional ohang va persuaziv usullarini yetkazish strategiyalari....165
Ismoilova Shaxzoda Isroilovna. Lotin va fransuz tillarining ingliz sintaksisi va leksikoniga ta'siri....172
Bekbergenova Mariya Dosbergenovna. Roman tiplogiyasi....176
Raman Gopal, Lakshmanan Gopal. O'zbek lug'ati va idiomatik iboralarini tarjima qilishda qiyinchiliklar: lingvistik va madaniy muammolar....195
Habibullayeva Gulsanam Inomjon qizi. Texnologiya vositasida ilk bosqich til o‘rganuvchilarida o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirish....199
Maxmudova Mo‘tabar Do‘stmuhammad qizi. Paremiologik birliklarda milliy stereotip ifodasi....202
Хазратова Мохинур. Описание языковых средств и способов образования терминов туризма русского, узбекского и английского языка205
Uralova Oysuluv Poyan qizi. Maqollar lingvokulturologik manba sifatida....208
Usmonova Gulchehra Omonovna. Rus, o‘zbek va ingliz tillaridagi oilaviy leksikaning lingvomadaniy xususiyatlari....211
Najmiddinova Mehrigul Najmiddin qizi, Qahramonova Malika Uchqunovna. Madaniyatlararo muloqotda pragmatikaning odob-axloqqa urg'u berishdagi roli....237
Xolibekova Omongul Kenjaboyevna. Ingliz badiiy kontekstida personajlar nutqi tasviri....260
Saydullayeva Surayyo Serajiddinovna. Turk frazeologiyasining etimologik xususiyatlari....263
Ochilov Ulug‘bek Sayfulloyevich. Stiven Kingning “The shining” va “Doctor sleep” romanlarida magik realizm va hauntologiya tahlili....266
Esanova Maftuna Baxodirovna. Klinik atamalarning shakllanishi, prefiks va qo‘shimchalarning ma’nosi....269
Yorova Sayyora Karimovna. Tibbiyot psixologiyasi, etikasi va deontologiyasi asoslari....271
Otajonova Dildor Baxtiyarovna. Virtual aloqa muhitida nutqni obro‘sizlantirish strategiyasi....277
Karyagdiyeva Aziza Davronovna. Ingliz va rus adabiyotida onomastik komponentlarga ega frazeologik birliklardan foydalanish....281
Ulkanboyeva Matluba Hasanboy qizi. Yoshlar hikoyachiligida nasriy an’analar roli....287
Eshchanova Mavjuda Xudayorovna. Turli tizimli tillardagi axborot dasturlarida evfemizmlarning roli(rus, o‘zbek va ingliz tillari misolida)....290
Зиёхиддинова Эъзоза Жамшидовна.Элементы восточной культуры в современном искусстве: на примере творчества Тимура Пулатова299
Кононова Ирина Юрьевна. Скобочные вставные конструкции в романе М.Е.Салтыкова-Щедрина «Господа Головлевы»....306
Кененбаев Еркин Тойлибаевич. Медиаманипуляция на основе языковых особенностей интернет-пространства....310
Шагиева Наргис Фагимовна. Изучение творческой лаборатории писателей XIX —XX веков....313
Kurbanova Saida Bekchanovna. Shukrullo lirikasiga xos poetik obrazlar....316
Тангирова Гульнара Иззетовна. Страх в повестях И.С.Тургенева и А.П.Чехова....319
Sayfullayeva Dilnoza Dilshod qizi. “Mungli ko‘zlar” romanida badiiy psixologizm....329
Normatova Shoira. O‘zbek adabiyotida jinsiy tenglik g‘oyalarining paydo bo‘lishi....332
Berdimuratov Jetkerbay Abatbaevich. Qaraqalpaq laplarínińíń ideyaliq hám kórkem-estetikaliq ózgeshelikleri....357
Katayev Salaxiddin Valiqul o‘g‘li. Ingliz va o‘zbek tillarida “sport” konseptining verballashuvi....360
Baxtiyorova Gulshoda Jo‘rabek qizi. Asqar Mahkam she’riyatida ishq mavzusi....363
Baxitova Jasmina Armanovna. Brend imidjini qáliplestiriwde internet pr.díń roli....366

10.00.00 - “FILOLOGIYA”

Jovbo‘riyeva Saodat O‘ktamovna. Psixologiya terminologiyasida giponimiya hodisalari.....370
Usmonova Guljahon. Ingliz va o‘zbek tillarida “hasharotlar” leksik toifasining interpretativ imkoniyatlarini modellashtirish.....373
Xamidov Abdumalik Kironovich. M.M. Do'stning “Lolazor” romanidagi lakunarlik hodisasi.....382
Kamalova Madina. Lingvokulturologiya va gastronomiya o‘rtasidagi aloqadorlik.....385
Murodova Muqadas Ikromovna. Said Ahmad va Ne’mat Aminov ijodida satira.....388
Pulatova Sarvinoz Ismoilovna. Kommunikativ til o‘rgatish usulida gapirish ko‘nikmasining afzalliklari.....391
Tairova Maxfuza Abdusattorovna. Ingliz va o‘zbek tillaridagi mamlakatshunoslikka oid terminlarning etimologik tahlili.....394
Tog‘ayev Bobur Erkin o‘g‘li. Kommunikativ til o‘rgatishda ravonlik va aniqlik muvozanati: nazariy va amaliy yondashuv.....397
Ubaydullaeva Jamila Xurramovna. Erkin A’zam ijodining zamonaviy o‘zbek adabiyotidagi o‘rni va badiiy xususiyatlari.....400
Kurbanova Shoira Abduraximovna. Madaniyatlararo argo, jargon, vulgarizm va varvarizmlarning o‘ziga xos xususiyatlari.....403
Прекеева Амангүл А., Ismoilova Madina Yuldash q. Сурхандәрья өзбеклери сөйлесиминиң қарақалпақ тилине қатнасы мәселеси.....406
Allayorova Azizaxon Olimjon qizi. Ingliz va o‘zbek tillarida metonimiyaning lingvomadaniy xususiyatlari.....417
Венера Ҳайтбаева. И.Юсупов лирикаларында Мақтымқулының философиялық эстетикалық дәстүрлери.....421
Tuxtasinova Navruza Ilyasovna. Ekologik tarjimalarning parallel korpusi asosida terminlarning leksikografik tadqiqi.....432
Ishanchayeva Shoirahon Baxramdjanovna. Dilshodi Barnoning ijtimoiy-falsafiy, ma’rifiy qarashlari.....435
Allambergenov Anvar Erkabayevich. Adabiyot so‘z san’ati: folklor.....439
Abduvaxidova Roxatoy Xoljigitovna. Halima Xudoyberdiyeva ijodida ayol obrazi va milliy o‘zlik ifodasi.....448
Sanaqulova Umida Omonboyevna. O'zbek xalq toponimik rivoyatlar tasnifi.....450

12.00.00 – “YURIDIK FANLAR”

Sarsenbaeva Ellada Teńelbayevna. Intellektual múlk obyektlerin puqaralíq-huqíqíy qorǵawda xalíqaralíq standartlar hám milliy nízamshílíqtíń sáykesligi.....191

13.00.00 – “PEDAGOGIKA”

Yaqubov Fazliddin Muxitdinovich. Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining ilmiy- tadqiqotchilik kompetentligini rivojlantirishga ta’sir etuvchi omillar.....59
Abatova Mexriban Kuralbay kizi. Studentlerdıń oratorlíq qábiletin qáliplestiriw usíllarí.....62
Azimova Dildora Hayitbayevna. Oliy ta’limda kadrlar tayyorlashda xalqaro hamkorlik va uning ahamiyati.....154
Shukirullaeva Sarbinaz Alliyar qizi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida refleksiv ko‘nikmalarni rivojlantirish usullari.....162
Rasulova Gulbahor Kerimbayevna. Adabiy ta’limda ish daftari va o‘quv topshiriqlari tizimi.....335
Оромиддинова Дилдора. Использование методики “Task-based learning” в общеобразовательной среде.....411
Бозоров Пулат Фарходович. Интеграция “Clil” в преподавание иностранного языка как современный вектор развития языкового образования.....414
Tursunova Saida. Boshlang‘ich sinfda o‘quvchilarning ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari.....442

19.00.00- “PSIXOLOGIYA”

Ядгарова Озода Ибрагимовна, Суюнова Севара Салохиддин кызы. Развитие профессионально-коммуникативной компетентности будущих учителей как социально-педагогическая проблема.....233
Azgarova Gulsum Alisher qizi. Tibbiyot talabalarida kasbiy ko‘nikmalar shakllanishining psixologik xususiyatlari.....326

Jurnal 2016-yil 28-sentyabrda O‘zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi tomonidan № 0843 raqami bilan qayta ro‘yxatdan o‘tgan. O‘zbekiston Respublikasi OAK tomonidan 2019-yil 30-yanvarda chop etilgan OAK rayosati qarorlari bilan tasdiqlangan ro‘yxatga ko‘ra 07.00.00 - “Tarix”, 09.00.00 - “Falsafa”, 10.00.00 - “Filologiya” ixtisosligi bo‘yicha; OAK Rayosatining 2023-yil 31-oktyabrdagi 345-son qarori bilan 12.00.00 – “Yuridik fanlar”, 13.00.00 – “Pedagogika”, 19.00.00 – “Psixologiya” ixtisosliklari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

TABLE OF CONTENTS

07.00.00 - "HISTORY"

Razhabova Dinora Shavkatovna. Repressions in Khorezm: historical context and consequences....9
Tadjieva Nargiza Djumabaevna. The historical significance and etymology of the name “tatar”....13
Bobojonov Shavkatjon Ulugbekovich. Ethnotourist villages and tourist mahallas of the Bukhara oasis....17
Askhat Biykuziev. From the history of the emergence of ancient Indian statehood....22
Tuyev Fazliddin Erkinovich. The opening of natural opportunities in the Zarafshan oasis to external relations....25
Kadirova Yakitzhan Buvabaevna. Analysis of the legal and theoretical-methodical basis of the reforms implemented in the country during the years of independence....30
Umarov Jamshed Saitmuratovich. Eficiencies in the system of stability and perestroying in Uzbekistan’s comprehensive schools during the soviet government....34
Kalonova Iroda Turgunovna. The tradition of choosing a child’s name among the iranians of Bukhara....39
Shamsieva Zilola Askarovna. “Chimildiq” ceremony in Bukhara oasis: traditions and changes....43
Elmuratov Bahodir Abdugapporovich, Muminov Orifhuja Adilovich. Paleohistory of southwestern Kyzylkum....100
Khayitmuratova Zaynura G‘aybullaevna. Source studies on the development of metrological and chronological knowledge in Central Asia....104
Yusupov Izzat Sultanovich. History of the organization of non-state radio stations in Uzbekistan during the years of independence....135
Nasirov Otabek Nazirzhanovich. History of credit-loan and deposit partnerships in Turkestan (1870-1917)....139
Allanazarov Sirojbek Bekchan o‘g‘li. Social living standard and problems of the rural and urban population of Khorezm (1925-1941)....157
Jumaniyazova Firuza Jumanazarovna. The role of the newspaper “Khorezm haqiqati” in covering the home front life of the people of Khorezm225
Samandarova Sayyora. Processes and textbooks in jadid schools....229
Sirojiddinova Maftuna Baxodirovna. The use of the turkic language in the state administration of the Khiva khanate(based on legalislative act)241
Sherniyazov Rahim Habibnazarovich. Information about the agricultural profession of the karakalpaks in the 19th century....244
Matyaqubova Nozima M. Ancient settlers of the amu darya and their role in the geosocial and economic development of the Khorezm oasis....323
Rozimova Yorkinoy Yuldashevna. A look at uzbekistan’s defence reforms and the system of professional military education....346
Madrimova Gulzira Shakhnazarovna. Issues of improvement of the city of Khiva in the soviet period (example of 1930-1950)....303
Xudayberdiev Utkir Tashmuradovich. Military-strategic significance of the Kogon–Termez railway construction by Russia....376
Azamova Mahliyo Panji qizi. Historical territorial boundaries and intellectual approaches of Turkestan....379
Turgunov Hurshid Ahlimirzayevich. Nuriddin Sobuniy – a prominent mutakallim of Bukhara....429

09.00.00 - "PHILOSOPHY"

Muhammadieva Oliya Narzullaevna. Transformation of the family institution in the conditions of globalisation and urbanization....48
Ernazarova Sapura Keulimzhaevna. The issue of human perfection and moral values in Berdak philosophy....52
Makhmudov Feruz Tulkinovich. Institutional characteristics of the neighborhood working system in new Uzbekistan....66
Karaev Nizam Abduraimovich. Social-philosophical foundations of moral culture....69
Makhsumov Khamza Valixonovich. The content of the philosophy of values....72
Mansurov Abdulaziz Akbarjonovich. Ideological aspects of management and regulation of migration processes....90
Rustamov Ramz Rizoqulovich. Update of a person’s political views and position in the context of propaganda....94
Bekmuhammadova Sabrina Ismoil qizi. History and development of women’s rights....142
Aslanov Said Karimovich. Social-philosophical aspects of management activities: a relational approach....145
Rustamov Ramz Rizoqulovich. Propaganda and personal qualities and the transformation of values....149
Badalbaeva Irodakhan Khabibulaevna. The essence and values of generosity....181
Komilov Ruzi Rabievich. The importance of intergenerational succession in family stability....184
Badalova Maqsuda Umarovna, Badalova Nigora Norqulovna. International experiences in forming educational clusters....188
Bekmuhammadova Sabrina Ismoil qizi. Women’s rights and their guarantees in Uzbekistan....214
Obidov Asliddin Shavkatovich. Inter-confessional harmony – philosophical foundations of the development of civil society....217
Temirova Nilufar Erkinovna. Comparative analysis of the views of eastern and western thinkers on alienation....221
Barnoev Sanjar Kurbanovich. The life and spiritual heritage of Yusuf Hamadoni in the sources....248
Farxodjonova Nodira Farxodjon qizi. The influence of jadid ideas on the spiritual and educational life of society....252
Berdikulova Surayyo Aslamovna. Dialectics of social norms and changes of social consciousness in the society of new Uzbekistan....256
Eronov Samarbek Qurbonnazarovich. Bullying and personal development: the impact of bullying on self-esteem and self-confidence....296
Kodirova Muattar Ganijonovna. Genesis of the doctrine of Kadiria....338
Rakhimjanova Dilnavoz Sunnat kizi. Ibn Khaldun’s analysis of the term “Freedom” based on social solidarity....341
Shakhnazarova Mehrigul Khusanovna. About Ishaqxon Tora Ibrat’s work “History of Fergana”....350
Yusupaliev Orzumurod Odilovich. The growing need for customs, traditions and values in the new Uzbekistan strategy....353
Nogaibaev Iqlas Almagambetovich. The categorical apparatus and methodology for studying ecological being....425

10.00.00 - "PHILOLOGY"

Saparova Dilafruz Mukhiddin qizi. Issues of cultural equivalence in translating from english into uzbek....56
Bazarbaev Birodar Qadamboy o'g'li. Maqsud Shayxzoda's translations: a new expression of national poetry....76
Ulukov Nasirjon Mukhammadalievich. On some linguocultures related to geortonyms in Turkish....80
Uralova Dilnoza Murodilla qizi. The artistic idea of symbolical images in the novel "Balance"....84
Axmedjanova Dilafruz Batirovna. Theory and practice of translation studies....87
Ergashev Maksud Usan o'g'li. Artistic expression and creative style in postmodernism....107
Allamuratova Khosiyat. Culturally connotative names in uzbek anthroponomy....111
Hakimova Mastura Fayzillaevna. Linguocultural features of proverbs in english and uzbek....114
Masadiqova Khilola Bakhromjon qizi. Semantic structure of english neologisms with a gender component of meaning....117
Normamatova Farida Chorievna. Semantics of character-expressing parameters in english....120
Yadgorova Shohista Sobir qizi. The lexical-semantic analysis of proverbs expressing family relations in english....123
Yuldoshev Samad Tozhievich. Theoretical basis for studying exotic vocabulary....126
Khasanova Kamila Bakhtiyorovna. Semantic changes of culture-specific units....129
Gazibekova Sokhiba Yusupovna. Features of the use of toponyms in artistic text (on the example of the works of Khayriddin Sultan)....132
Jumaeva Dilbar Kuvondikovna. Strategies for communicating emotional tone and persuasive methods in translating psychological and motivational works in english into uzbek....165
Ismoilova Shaxzoda Isroilovna. The Influence of Latin and French on English syntax and lexicon....172
Bekbergenova Mariya Dosbergenovna. Typology of the novel....176
Raman Gopal, Lakshmanan Gopal. The difficulties of translating uzbek vocabulary and idiomatic expressions: linguistic and cultural challenges195
Habibullaeva Gulsanam Inomjon qizi. Using technology to enhance reading skills in early language learners....199
Makhmudova Mutabar Dustmukhammad kizi. National stereotype expression in paremiological units....202
Mokhinur Khazratova. Description of linguistic means and methods of education of tourism terms in russian, uzbek and english languages....205
Uralova Aisuluv Poyan kizi. Proverbs as a linguocultural source....208
Usmonova Gulchehra Omonovna. Specificity of linguocultural features of family vocabulary of russian, uzbek and english languages....211
Najmiddinova Mehrigul Najmiddin qizi, Qahramonova Malika Uchqunovna. The role of pragmatics in intercultural communication with an emphasis on politeness....237
Kholibekova Omongul Kenjaboevna. Character speech imagery in english artistic context....260
Saydullayeva Surayyo Serajiddinovna. Etymological features of turkish phraseology....263
Ochilov Ulugbek Sayfulloyevich. Analysis of magic realism and hauntology in stephen king's novels "The shining" and "Doctor sleep"....266
Esanova Maftuna Bakhodirovna. Formation of clinical terms, meaning of prefixes and suffixes....269
Otajonova Dildor Bakhtiyarovna. Strategy for discrediting speech in a virtual communication environment....277
Karyagdiyeva Aziza Davronovna. Usage of phraseological units with onomastic components in english and russian literature....281
Ulkanboeva Matluba Hasanboy qizi. The role of prose traditions in youth stories....287
Eshchanova Mavjuda Khudayorovna. The role of euphemisms in information programs across different linguistic systems (a case study of russian, uzbek, and english languages)....290
Ziyohiddinova E'zoza Jamshidovna. Elements of eastern culture in contemporary art: the case of Timur Pulatov's works....299
Kononova Irina Yuryevna. Parentheticals in M.E.Saltykov-Shchedrin's novel «The golovlyov family»....306
Kenenbaev Erkin Toylibaevich. Media manipulation based on the linguistic features of the internet space....310
Shagieva Nargis Fagimovna. Exploring the creative laboratory of writers XIX —XX centuries....313
Kurbanova Saida Bekchanovna. Poetic images in Shukrullo's lyrics....316
Tangirova Gulnora Izzetovna. Fear in the short stories of i.S.Turgenev and A.P.Chekhov....319
Sayfullaeva Dilnoza Dilshod kizi. Artistic psychologism in the novel "Sad eyes"....329
Narmatova Shaira. Emergence of ideas of gender equality in uzbek literature....332
Berdimuratov Jetkerbay Abatbaevich. Imaginative and artistic-aesthetic properties of karakalpak lips....357
Kataev Salakhiddin Valiqul o'g'li. Verbalization of the concept of "sport" in english and uzbek....360
Bakhtiyorova Gulshoda Jurabekovna. The theme of love in the poetry of Askar Mahkam....363
Bakhitova Jasmina Armanovna. The role of the pr internet in the formation of brand image....366

10.00.00 - "PHILOLOGY"

Jovbo'rieva Saodat O'ktamovna. Hyponymy in psychological terminology.....370
Usmonova Guljahon. Modeling the interpretive potential of the lexical category «Insects» in english and uzbek languages.....373
Khamidov Abdumalik Kironovich. The phenomenon of lacunarity in the novel "Lolazor" by M.M. Dost.....382
Kamalova Madina. The relationship between linguoculturology and gastronomy.....385
Murodova Mukadas Ikromovna. Satire in the works of Said Ahmad and Ne'mat Aminov.....388
Pulatova Sarvinoz Ismailovna. Benefits of communicative language teaching speaking.....391
Tairova Makhfuza Abdusattorovna. Etymological analysis of country studies terms in english and uzbek.....394
Tog'aev Bobur Erkin o'g'li. Balancing fluency and accuracy in communicative language teaching: a theoretical and practical approach.....397
Ubaydullaeva Jamila Xurramovna. The place and artistic characteristics of Erkin A'zam's work in modern Uzbekistan literature.....400
Kurbanova Shoira Abdurakhimovna. Peculiarities of argot, slang, vulgarism and barbarism in subcultures.....403
Prekeeva Amangul A.,Ismoilova Madina Yuldash q. On the issue of the transition of Surkhandarya Uzbeks to the Karakalpak language.....406
Allayorova Azizaxon Olimjon qizi. Linguocultural features of metonymy in english and uzbek languages.....417
Venera Khaitbaeva. Maxtumquli's philosophical and aesthetic traditions in I.Yusupov's lyrics.....421
Tukhtasinova Navruza Ilyasovna. Lexicographic study of terms based on a parallel corps of ecological translations.....432
Ishanchaeva Shoirakhon Bakhramdjanovna. Dilshodi Barno's socio-philosopical and educational views.....435
Allambergenov Anvar Erkabaevich. Literature verbal art: folklore.....439
Abduvakhidova Rokhatoy Kholzhigitovna. Halima Khudoyberdiyeva in her work female image and expression of national identity.....448
Sanakulova Umida Omonboevna. Classification of uzbek folk toponymic narratives.....450

12.00.00. - "LEGAL SCIENCES"

Sarsenbaeva Ellada Tengelbaevna. Compliance with international standards and national legislation in the field of civil legal protection of intellectual property objects.....191

13.00.00. - "PEDAGOGY"

Yaqubov Fazliddin Muxitdinovich. Factors ınfluencıng the development of research competence of physıcal educatıon and sports specıalısts.....59
Abatova Mekhriban. Effective methods for developing students' oratory skills.....62
Azimova Dildora Khaitbaevna. International cooperation in higher education personnel training and its importance.....154
Shukirullaeva Sarbinaz Alliyar qizi. Methods of developing reflexive skills in primary school students.....162
Rasulova Gulbahor Kerimbaevna. System of workbooks and educational assignments in literary education.....335
Oromiddinova Dildora. Using the "Task-based learning" method in the general educational environment.....411
Bozorov Po'lat Farhodovich. Integration of "Clil" in teaching a foreign language As a modern vector of language education development.....414
Tursunova Saida. Specific features of developing students' scientific worldview in primary school.....442

19.00.00. -"PSYCHOLOGY"

Yadgarova Ozoda Ibragimovna, Suyunova Sevara Salokhiddin qizi. The development of professional-communicative competence in future teachers as a socio-pedagogical issue.....233
Azgarova Gulsum Alisher kizi. Psychological features of the formation of professional skills in medical students.....326

The magazine was re-registered by the Press and Information Agency of the Republic of Uzbekistan on September 28, 2016 with the number 0843.
According to the list approved by the decisions of the Board of Education of the Republic of Uzbekistan published on January 30, 2019, 07.00.00 - "History", 09.00.00 - "Philosophy", 10.00.00 - "Philology" according to; 2023 of the HAC Board According to the decision No. 345 of October 31, 12.00.00. - "Legal Sciences", 13.00.00. - "Pedagogy", 19.00.00. "Psychology".

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 94(575.171)

РЕПРЕССИИ В ХОРЕЗМЕ: ИСТОРИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ И ПОСЛЕДСТВИЯ

Ражабова Динора Шавкатовна, младший научный сотрудник Хорезмской академии Маъмуна, (PhD)

XORAZMDAGI REPRESSIYALAR: TARIXIY MAZMUNI VA OQIBATLARI

Rajabova Dinora Shavkatovna, Xorazm Ma'mun akademiyasi kichik ilmiy xodimi, (PhD)

REPRESSIONS IN KHOREZM: HISTORICAL CONTEXT AND CONSEQUENCES

Razhabova Dinora Shavkatovna, Junior Researcher, Khorezm Academy of Mamun, (PhD)

https://orcid.org/0009-0002-4748-7488

e-mail: dinorashavkatovna85@gmail.com

Аннотация: *В данной статье представлены сведения из архивных документов и газетных статей о видных интеллигентах из Хорезма, которые служили на благо развития Родины, но подверглись репрессиям.*

Ключевые слова: *репрессии, газета, архив, антиреволюционный националист, враг народа.*

Аннотация: *Ушбу мақолада Хоразм вилоятидан бўлган, қатағонга учраган, ватан тараққиёти йўлида хизмат қилган зиёли кишилар тўғрисидаги архив ҳужжатлари ва газета мақолаларидан маълумотлар келтириб ўтилган.*

Калит сўзлар: *қатағон, газета, архив, аксилинқилобий миллатчи, халқ душмани.*

Abstract: *This article presents information from archival documents and newspaper articles about prominent intellectuals from Khorezm who served for the development of the Motherland but were subjected to repression.*

Keywords: *repressions, newspaper, archive, anti-revolutionary nationalist, enemy of the people.*

ВВЕДЕНИЕ. Репрессии в Хорезме можно проследить с начала советской власти, когда в рамках политики «классовой борьбы» начались массовые аресты и депортации. В 1920-х годах, после установления Советской власти, местные крестьяне и интеллигенция стали жертвами жестоких репрессий. Это было связано с попытками советского режима укрепить свою власть и подавить любые попытки сопротивления.

Наиболее значительными репрессиями в Хорезме стали в 1930-х годах в рамках сталинских чисток. Тысячи людей были арестованы, осуждены и отправлены в лагеря ГУЛАГа. Особенно пострадали представители местной интеллигенции, которые

воспринимались как угроза для установления власти Советов.

Репрессии привели к разрушению социальной структуры Хорезма. Множество семей были разорены, а культурное наследие региона подверглось значительной утрате. Местные традиции и обычаи стали исчезать, так как многие носители культуры были репрессированы или уничтожены.

Сегодня Хорезм продолжает восстанавливать свою культуру и историю. Важно помнить о тех трагических событиях, чтобы избежать повторения ошибок прошлого. Исследования и обсуждения репрессий помогают сохранить память о жертвах и учат ценить свободу и человеческие права.

АНАЛИЗ И МЕТОДОЛОГИЯ. Описание политической обстановки в Хорезме в 1930-х годах, включая влияние централизованной власти и местных властей. Рассмотрение экономических условий, включая коллективизацию и её последствия для местного населения.

Изучение влияния репрессий на различные социальные группы, включая крестьян, интеллигенцию и религиозные общины. Анализ того, как репрессии отразились на культурной жизни региона, включая литературу, искусство и традиции. Исследование долгосрочных психологических эффектов на выживших и их потомков, включая травму и стигматизацию.

Сравнительный анализ репрессий в Хорезме с другими регионами СССР для выявления общих и специфических черт.

ОБСУЖДЕНИЕ. В этот тяжёлый для народа исторический период, манипуляторы, угрожая разоблачением или осуждением тех, кто противостоит им, вызывая страх перед потерей социальной поддержки, специально издавали на периодических газетах статьи посвящённые «разоблачениям» врагов народа.

В советское время для обозначения человека как «врага народа» использовались различные термины и фразы, чтобы дискредитировать и маргинализировать людей, которых считали опасными для государства. Вот некоторые из них:

1. **Враг народа** – основной термин, использовавшийся для обозначения тех, кто считался предателем или врагом социалистического строя.
2. **Троцкист** – часто использовался для обозначения противников сталинской политики, даже если человек не имел отношения к Троцкому.
3. **Контрреволюционер** – использовался для обозначения тех, кто выступал против революционных изменений.
4. **Чужак** – указывало на человека, который не принадлежит к данной социальной группе или сообществу.
5. **Чужой элемент** – использовалось для обозначения людей, которых считали чуждыми обществу или системе.

Эти слова и фразы служили инструментом репрессий и часто приводили к арестам, осуждению и преследованию.

Из газеты «Коммунага» Хивинского района от 21 сентября 1937 года:

В статье с заголовком «Истребим врагов народа до последнего» освещается, как Хивинский райком партии и его секретарь Пейрос всячески поддерживали троцкистские, бухаринские антиреволюционные националистические элементы, принимая их под своё крыло.

Пейрос, не принимая активного участия в советских партийных собраниях, посвящённых разоблачению антиреволюционных националистов, проявлял лояльность к буржуазным националистам Берегину, Усманову и Ширмухамедову, поскольку сам был в близких отношениях с этими врагами народа. Более того, перед их арестом он приезжал в Ташкент для встреч с ними. Естественно, ему не нравилось разоблачение этих людей.

TAMADDUN NURI

«Враги народа, такие как Хусейн Исмаилов, Ибрагим Юсупов, Саадат Салимова, Машарип Нуруллаев, Машарип Бадалов и другие, подобно волкам, скрывающимся под овечьей шкурой, проникли в партию. Выявление этих контрреволюционных националистов и их помощников задержалось, что свидетельствует о слабости политической бдительности наших товарищей.

Замаскированный враг народа Хусейн Исмаилов проник в партию. До 1914 года он был одним из основных офицеров Турции, попал в плен к русским солдатам и вел подрывную деятельность с немецкими шпионами в Сибири. Он вошёл в Хорезм как пантюркист» [1].

В данной статье также представлены сведения о том, в каких сферах они работали: 1.Хусейн Исмаилов – учитель; 2.Абдулла Салимов – учитель; 3.Саадат Салимова – учитель; 4.Султан Давлетов – учитель; 5.Ахмед Кутлимуратов – учитель; 6.Машарип Нуруллаев – в райисполкоме; 7.Ибрагим Юсупов – в райземводе; 8.Аллаяров – в МТС; 9.Хасанбой Худайбергенов – в прокуратуре; 10.Балта Ходжаев – заведующий ГорОНО; 11.Саъдулла Рахонов – заведующий РайОНО; 12.Юсуп Аллаберганов – инструктор райкома; 13.Хабиб Самигулин – (информация отсутствует); 14.Бекчон Абдуллаев – заведующий Гуджинским пунктом; 15.Ата Охун – (информация отсутствует); 16.Курбонниязов – заведующий Торготделом РайПО; 17.Каландаров – председатель городского совета[2].

Далее, как доказательство данных о том, что, шла настоящая борьба против интеллигенции мы можем привести данные из архивного документа Выписки № 143 от 27 апреля 1937 года, где в докладе комиссии ОК о результатах проверки аппарата ОблОНО: в результате сильной засорённости учительского состава в Хивинском и Ургенчском районах имеют место антисоветские вылазки как среди отдельных учителей, так и среди учащихся…[3].

Кроме того, 25 декабря 1936 года в колхозе имени Кагановича была организована собрание-пиршество на средства колхоза, на которое было потрачено 2 тысячи рублей, и отмечено, что подобные собрания проводились многократно.

Праздники, организованные врагами народа и проводимые с религиозными традициями, проходили в Кук-Томе у Набикулова, в Кенегесе (в районе Кушкопир) у заведующего магазином Бектурди, а также в городе Хива у Сафа-аксакала. На этих праздниках музыканты исполняли антиреволюционные песни. Музыкант Аташайх Палавназиров был их надежным человеком.

Со стороны Пейроса поддержку получали враги народа Балта-Ходжаев и Бабаджанов (председатели Гандимёнского сельсовета) [4].

В условиях сталинских чисток следователи и прокуроры, которые могли быть заподозрены в недостаточной лояльности или в связях с «врагами народа», становились жертвами репрессий.

Система, в которой работали следователи и прокуроры, была основана на страхе. Они могли быть арестованы за недостаточную активность в преследовании «врагов народа» или за ошибки в работе.

Многие следователи и прокуроры были арестованы и отправлены в лагеря или ссылки. Их работа часто рассматривалась как недостаточно эффективная в борьбе с предполагаемыми угрозами.

Репрессии затрагивали не только самих следователей и прокуроров, но и их семьи, которые также могли подвергаться преследованиям.

Например, в следующем архивном документе мы можем увидеть данные о том, что прокурор Абдукадыров тоже стал жертвой политики этого тяжёлого периода:

TAMADDUN NURI

...4.Учитывая, что на совещании некоторые выступающие товарищи указывали на связь окр. прокурора Абдукадырова с разоблачёнными врагами народа, буржуазными националистами Хасановым, Кариевым, Сафа-Мугани, а также учитывая, что, Абдукадыров ещё в 1936 г. при проработке проекта Сталинской Конституции, выдвигал теорию о том, что в настоящее время отмирание государства т.е., по существу, протаскивал теорию Бухарина. Просить директивные органы проверить это и принять надлежащие меры.

5.При наличии опубликованных в местной печати данных о преступлениях некоторых работников Юстиции Хорезмского Округа, и связях их с врагами народа, руководство окр. суда и окр.прокуратуры не поставило эти вопросы на обсуждение имевшегося быль окружного совещания 19/IX-37г, и при попытке отдельных работников, поставить этот вопрос на обсуждение [5].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. В заключении можно подчеркнуть масштаб и последствия репрессий, их влияние на общество, культуру и историческую память. Упомянуть, как они отразились на жизни людей и целых регионов.

Обратить внимание на важность изучения репрессий как урока, который позволяет избежать повторения подобных трагедий в будущем. Это могут быть предупреждения о рисках авторитаризма и потери гражданских прав.

Репрессии в Хорезме оставили глубокий след в истории региона. Понимание этих событий важно не только для жителей Хорезма, но и для всего общества, чтобы не допустить повторения подобных трагедий в будущем. Восстановление исторической справедливости и памяти о жертвах является необходимым шагом на пути к примирению и развитию.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ МАТЕРИАЛОВ:

1. Хорезмский областной Архив отдела Администрации Президента Республики Узбекистан, Фонд №2, опись №8, ед. хр. 87, Лист – 43.
2. Хорезмский областной Архив отдела Администрации Президента Республики Узбекистан, Фонд №2, опись №8, ед. хр. 87, Лист – 44.
3. Хорезмский областной Архив отдела Администрации Президента Республики Узбекистан, Фонд №2, опись №8, ед. хр. 16, Лист – 29.
4. Хорезмский областной Архив отдела Администрации Президента Республики Узбекистан, Фонд №2, опись №8, ед. хр. 87, Лист – 45.
5. Архив города Хивы, Фонд №395, опись №5, ед. хр. 4, Лист -13.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 908

“TATAR” NOMINING TARIXIY AHAMIYATI VA ETIMOLOGIYASI

Tadjiyeva Nargiza Djumabayevna, Ma’mun universiteti NTM “Tarix” kafedrasi o‘qituvchisi

THE HISTORICAL SIGNIFICANCE AND ETYMOLOGY OF THE NAME “TATAR”

Tadjieva Nargiza Djumabayevna, Lecturer at the Department of History, Ma’mun University

https://orcid.org/0009-0004-2757-0940

e-mail: tadjiyevanargiza1984@gmail.com

ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ И ЭТИМОЛОГИЯ НАЗВАНИЯ “ТАТАР”

Таджиева Наргиза Джумабаевна, преподаватель кафедры “История” университета Маъмуна

Annotatsiya: *“Tatar” nomi uzoq va murakkab tarixga ega bo‘lib, asrlar davomida turli tarixiy va lingvistik manbalarda uchraydi. Ushbu tadqiqot uning ilk bor O‘rxun bitiklarida tilga olinishi va keyinchalik Xitoy, fors va Yevropa manbalarida qanday qayd etilganligini o‘rganadi. Rashididdin va boshqa tarixchilar asarlarida “Tatar” nomining qaysi qavmlar bilan bog‘langanligi tahlil qilinadi. Shuningdek, mo‘g‘ullar va tatarlar o‘rtasidagi tarixiy aloqalar hamda nomning turli mintaqalarda va davrlarda qanday o‘zgarishlarga uchragani o‘rganiladi. Tadqiqotning yakuniy qismi esa bugungi kunda “Tatar” nomi atrofida mavjud munozaralarga bag‘ishlanadi.*

Kalit so‘zlar: *tatar, mo‘g‘ullar, turkiy qabilalar, O‘rxun bitiklari, Rashididdin, Oltin O‘rda, etimologiya, tarixiy identifikatsiya.*

Abstract: *The name “Tatar” has a long and complex history, appearing in various historical and linguistic sources over the centuries. This study examines its first mention in the Orkhon inscriptions and its later references in Chinese, Persian, and European sources. The research analyzes the associations of the name "Tatar" with different ethnic groups in the works of Rashid al-Din and other historians. Additionally, it explores the historical interactions between the Mongols and the Tatars, as well as the transformations of the name across different regions and periods. The final part of the study is dedicated to contemporary debates surrounding the name “Tatar”.*

Keywords: *Tatar, Mongols, Turkic tribes, Orkhon inscriptions, Rashid al-Din, Golden Horde, etymology, historical identification.*

Аннотация: *Название “Татар” имеет долгую и сложную историю, встречаясь в различных исторических и лингвистических источниках на протяжении веков. В данном исследовании рассматривается его первое упоминание в Урхунских надписях и последующие ссылки в китайских, персидских и европейских источниках. Анализируются связи названия “Татар” с различными этническими группами в трудах Рашид ад-Дина и других историков. Также исследуются исторические взаимодействия между монголами и татарами, а также изменения этого названия в разных регионах и эпохах. Завершающая часть исследования посвящена современным дискуссиям вокруг термина “Татар”.*

Ключевые слова: *Татар, монголы, тюркские племена, Урхунские надписи, Рашид ад-Дин, Золотая Орда, этимология, историческая идентификация.*

KIRISH. “Tatar nomi ilk bor O‘rxun bitiklarida o‘ttiz tatar, to‘quz tatar deb tilga olingan. Turli davrlarga oid manbalarda esa “Ta-Ta” yoki “Da-Da” deb qayd etilgan. Tarixchi Rashididdin bu odamlarni alohida qabila sifatida qayd etib, ularning tili mo‘g‘ul deb yozadi. Tatar nomi “Dada Qo‘rqut” qissalarida ham uchraydi. Bu manbalardan tashqari “Qobusnoma”da tatarlar to‘qqiz turk qabilasidan biri sifatida ko‘rsatilgani, “Devoni lug‘otit turk”da turk qabilalari qatoriga kiritilgani va tatar nomi ham “Qobusnoma”da turkiy qabilalar qatoriga kiritilgani ko‘rinib turibdi. “Tatar” nomi turli manbalarda “tog‘ odami, tatar, vahshiy, yovvoyi, kamonchi xalq, but (ongun), daftar, suv mo‘g‘ul, musofir” kabi ma’nolar bilan izohlanad [1].

Xitoyliklar barcha mo‘g‘ul tilida so‘zlashuvchi xalqlarni Ta-ta (tatar) deb atagan va bu jamoalarni uch guruhga bo‘lgan: oq tatarlar, qora tatarlar va yovvoyi tatarlar. Bu farq ularning sivilizatsiya darajalariga ko‘ra belgilangan. Masalan, Buyuk Xitoy devori yaqinida yashovchi oq tatarlar tatarlarning eng madaniyatlisi hisoblangan. Ularning ichida Ongutlar oilasining rahbari Chingizxon davrida Alakush Tegin edi. Qora tatarlar esa ko‘chmanchi hayot kechirgan haqiqiy tatarlar, mo‘g‘ullar (Men-ku-Ta-ta), Kereyit , naymanlar (sakkiz) kabi sharqdan g‘arbgacha bo‘lgan xalqlar edi. Yovvoyi tatarlar Baykaldan (Tenggis) tashqarida ovchilik bilan shug‘ullanadigan qabilalar edi. Mo‘g‘ul tilida so‘zlashuvchi jamoalar orasida sharqda, Xitoy bilan chegarada yashovchi faqat bitta xalq tatar deb atalgan. Ular Buyur nor (Buyur ko‘li) atrofida yashab, olti qabiladan iborat bo‘lgan. Eng nufuzlisi Tutuklayut qabilasi bo‘lib, undan keyin Alchi, Chagan (Chahan/oq) va Kuin qabilalari joylashgan. Ammo ular XII asrning ikkinchi yarmida oldingi kuchlarini yo‘qotdilar. Ma’lumki, ular Xitoyga talon-taroj qilish uchun bostirib kirganlar. Darhaqiqat, mo‘g‘ullar hukmdori Abahay Xon bir qancha tatar boshliqlarini qo‘lga olib, Oltinxonga (Xitoy imperatori) topshiradi. Bu voqea mo‘g‘ullar va tatarlar o‘rtasida chuqur dushmanlikka olib keldi. Mo‘g‘ullardan Xutulaxon tatarlarga qarshi qasos olish armiyasini uyushtirdi. Bu yurish chog‘ida mo‘g‘ul zodagonlaridan Yesugey Bahodir tatar beklaridan Timuchinni qo‘lga oladi. Yana mo‘g‘ul manbalariga ko‘ra, Yesugey Bahodir tatarlar tomonidan zaharlangan. Keyin, 1202-yilda Chingizxon Dalan Nemurgesda tatarlarni og‘ir mag‘lubiyatga uchratdi. Shu sababdan Chingizxon va uning davomchilari sarkardalari orasida asli tatar millatiga mansub kishilar juda kam bo‘lib, ular asosan Ilxoniylar (Huloku asos solgan xonlik 1256-1335-yillar) xizmatida bo‘lgan. Ammo, odatda, hamma joyda mo‘g‘ullar tatarlar deb atalishda davom etdilar. Mo‘g‘ullar esa tatar deb atalishni yoqtirmasdi[2].

Ma’lumki, mo‘g‘ullar istilosi natijasida Yaqin Sharqda yirik mo‘g‘ul-turk jamoasi o‘rnashib qolgan. Rashiduddin Fazlulloh Hamadoniy tatar qabilasidan ko‘plab xo‘jayinlar Ilxoniylar xizmatida bo‘lganligini qayd etadi. Yana Rashididdin, mo‘g‘ul tilida so‘zlashuvchi barcha qabilalarning tatar deb atalishini, chunki bu qabila qadimda qilgan bosqinlari bilan katta shuhrat qozonganini aytadi. Ilxoniylar xizmatidagi asosiy tatar beklaridan biri Sali Noyan edi. Mengu Kag‘an tomonidan Sali Noyan qo‘mondonligi ostidagi ikki bo‘linma Hindiston chegarasiga jo‘natildi. Abaka davrida Diyarbekir hokimi bo‘lgan Durbay Noyan ham asl tatarlardan edi. Bu janoblar, ehtimol, tatarlarning eng taniqli qabilasi Tutuklayut qabilasiga mansub bo‘lgan. Sagan tatar qabilasining eng taniqli xo‘jayinlari Giray va Doladay (Abaka davrida) va Malatya-Harput hokimi Kurbog‘a (G‘azan Xon va Olsaytuxon davrida) edi. Kuin tatar (qora tatar) qabilasining yetakchi xo‘jayini – Samagar Noyan. Samagar Hulokuning vorisi bo‘lib, Abaka va Arg‘unxonlar davrida Anadoluda general valilik qilgan, o‘zining adolati va donoligi bilan bu yurt xalqi tomonidan sevilgan.

“Janubiy Rossiyadagi barcha Chingiziylar xonliklari mo‘g‘ullar deb hisoblanadilar (tarixda ular “tatarlar” deb noto‘g‘ri ataladi), garchi ular chinakam Chingiziylar sulolasi bo‘lsa-da, qipchoq mo‘g‘ullari qadimdan turkiylashgan, chunki ular mahalliy turk ommasi orasida yetakchilar. Qrim, Qozon va Astraxan xonliklari o‘zlarining mo‘g‘ul qiyofasida Turkistondagi qirg‘iz xonliklari kabi

musulmon-turk xonliklaridan boshqa narsa emas edi”.

“Tatar” so‘zi XV-XVI asrlarda Anadolu qishloqlari va qabilalari orasida shaxs nomi sifatida ishlatilgan. Darvoqe, ma’lumki, Qoraqo‘yunlulardan Qora Mehmedning singlisining ismi Tatar Xotun edi. Bundan tashqari, “tatar” nomi asosan Qrim va Qozonda Ilxoniylar tarqatib yuborilganidan keyin tashkil etilgan knyazliklar va ularning asoschilariga tegishli edi. Usmonli adabiyotida “tatar” so‘zi Qrim xonligi va uning askarlari uchun keng qo‘llaniladi. G‘arb adabiyotida qadimgi Rim va yunon mifologiyasida “do‘zax” ma’nosini anglatuvchi “tartar” so‘zi tatarlarni, xususan, Usmonlilardan boshqa barcha turklarni tasvirlashda noto‘g‘ri ishlatilgan[3]. XIV asrdan boshlab Oltin O‘rda xonligiga mansub bo‘lganlar “tatarlar”, ular kelgan O‘rta Osiyo esa “tatarlar yeri” deb atalgan. Shunisi e’tiborga loyiqki, tatar nomi XIX asrdan ba’zi G‘arb manbalarida Usmonli turklari uchun ham tilga olingan. Bugungi kunda “tatarlar” deb atalgan turk jamoalari Qozon viloyatida Rossiya tasarrufidagi yerlarda, Ukraina tarkibiga kirgan Qrimda, O‘rta Osiyoning ba’zi respublikalarida uchraydi va hatto Ruminiya, Polsha, Finlyandiya va boshqa Yevropa davlatlariga tarqaldi. Shuningdek, Koreya, Yaponiya va Manchuriyada, ular asosan Volga-Ural mintaqasida Ilxonlikning parchalanishi natijasida tashkil etilgan xonliklarning xalqidir[6].

Ma’lumki, chor Rossiyasi duch kelgan barcha turk jamoalarini “tatar” deb atagan. Shu nuqtayi nazardan, “tatar” nomi ruslardan kelib chiqqan deb aytish mumkin. Biroq, bu borada bir xulosaga kelish juda qiyin. Hozirda dunyoda rasman “tatarlar” sifatida qabul qilingan ikki jamoa mavjud: Qrim va Qozon tatarlari.

“Tatar” nomi turli manbalarda turli ma’nolarda ishlatiladi. “Tatar” etimologiyasi, A.A.Suxarev “Tog‘ odami”, Yeremeyev “Tat-ar”, Xitoy yilnomasi “Varvar-yovvoyi”, “Kamonchi xalq” arman qo‘lyozmalarida, Karamzin “Idol (Uzun)”, Qashqarli “Tat-Foreigner”, Belozerskaya “Tipter-Ledger” va P.Karpini “Su”. Ular buni “mo‘g‘ul” deb izohlaganlar. Bulardan tashqari, “tatar” nomi va uning ma’nosi haqida ko‘plab nazariyalar mavjud[1].

Bugungi kunda Tataristonda bu nom haqida munozaralar davom etmoqda. 1990-yillar boshida Sovet Rossiyasi parchalanganidan so‘ng Tataristonda bir guruh ziyolilar yangi respublika nomi Bolgariya bo‘lishini istashdi. Biroq, bu fikrga dunyoda ikkita bolgar bo‘lishi mumkin emas, deb qarshi chiqdi.

“Tatar” nomi “tat” va “ar” (er) so‘zlarining qo‘shilishidan hosil bo‘lgan. “Tat” so‘zi chet ellik ma’nosini bildiruvchi “yat” so‘zidan kelib chiqqan. U tarix davomida “yat – dat – tat” o‘zgarishidan o‘tgan. Ikkinchi “ar” so‘zi “er, shaxs” degan ma’noni anglatadi. Shuning uchun tatarcha Tat-ar (er) Yat-ar (er) “begona odam, yot er, begona joy” degan ma’noni anglatadi[1].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. O‘rxun bitiklari – Ushbu yozma yodgorliklarda “Otuz Tatar” va “To‘quz Tatar” nomlari uchraydi. Ushbu manbalar qadimgi turkiy qabilalarning mavjudligini tasdiqlaydi va ularning etnik tarkibini aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. Rashididdin Fazlulloh Hamadoniyning “Jome ut-tavorix” asari yirik asar bo‘lib, mo‘g‘ullarning tarixi va turkiy qabilalar haqida batafsil ma’lumot beradi. U tatarlarni alohida qabila sifatida ko‘rsatadi, lekin ularning tilini mo‘g‘ulcha deb qayd etgani bahsli fikr. Dada Qo‘rqut qissalari – Ushbu turkiy xalq og‘zaki ijodining yodgorliklarida ham tatar qabilalari eslatilgan. Bu asar turkiy xalqlarning madaniy va tarixiy yodgorliklarini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Bu manbalar qadimgi turkiy va mo‘g‘ul xalqlarining shakllanishi va etnik tarkibiga oid muhim dalillarni beradi. Biroq, ular asosan og‘zaki an’analarga asoslangan bo‘lib, aniq tarixiy xronologiyani belgilash qiyin.

MUHOKAMA. “Tatar” nomining ma’nosi va qo‘llanilishi tarixiy jarayonlar bilan chambarchas bog‘liq. Dastlab mo‘g‘ul tilida ishlatilgan bu nom keyinchalik turkiy xalqlarga nisbatan qo‘llanila boshlangan. Rus tarixiy manbalarida ko‘plab musulmon-turk xalqlari tatar sifatida tasniflangan. XX asrda esa Tatariston ziyolilari bu nom o‘rniga “Bolgariya” nomini taklif qilgan, ammo bu qarama-qarshi fikrlarga sabab bo‘lgan. Lingvistik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, “Tat” so‘zi “begona” yoki “chet ellik” degan ma’noni anglatsa, “ar” qo‘shimchasi

“erkak” yoki “odam” ma’nosini bildiradi, bu esa “tatar” nomining turli xil izohlarini paydo qiladi.

NATIJALAR. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, “tatar” nomi dastlab mo‘g‘ul va turkiy tillarda ishlatilgan va turli xalqlarga nisbatan qo‘llanilgan. Xitoy manbalarida tatarlarga oid uchta asosiy guruh – Oq Tatarlar, Qora Tatarlar va Yovvoyi Tatarlar ajratilgan. Rashididdinning yozishicha, mo‘g‘ullar va tatarlar o‘rtasida yillar davomida kurash kechgan bo‘lib, Chingizxon tatarlarga qarshi katta yurishlar uyushtirgan. Bundan tashqari, tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, “tatar” nomi Oltin O‘rda, Qrim va Qozon xonliklari davrida keng qo‘llanilgan.

XULOSA. “Tatar” nomining tarixiy taraqqiyoti uning etnik va lingvistik o‘zgarishlarga bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi. Ilk bor turkiy va mo‘g‘ul xalqlari tomonidan qo‘llangan bu nom keyinchalik Yevropa va rus tarixiy adabiyotlarida ham keng ishlatilgan. Hozirgi kunda “tatar” nomi Rossiya, Markaziy Osiyo va boshqa hududlarda saqlanib qolgan bo‘lib, uning tarixiy ildizlarini o‘rganish etnik identifikatsiya jarayonlarini tushunish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Mustafa Kalkan. Tatar adi va anlami. 2023, p.11.
2. Ahmet Buran, Ercan Aklaya, Çağdaş Türk Delçeleri, Elazig, 1999, p. 211.
3. Mo‘g‘ullarning maxfiy tarixi (Ahmet Temir tarjimasi), Anqara 1948, bet. 275-276.
4. Rashiduddin Fazlulloh-i Hamadoniy, Cami’u’t-tevarih, Moskva 1965, s. 159-204.
5. Rene Grousset, Bozkır İmparatorluğu Atila-Cengiz Han-Timur, (çev. M.Reşat Uzmen), İstanbul, 1999, s.439.
6. A.A. Suharev. Kazanskie Tatarı. S. Petersburg, 1904, s. 22-23.
7. D.E. Yermeyev. K Semantike Tyurkskoy Etnonimii. Moskva, 1970, s.134,135.
8. E. Kerimullin. Tatarlar. Kazan, 1991, s. 18.
9. A.A. Halikov. Kto Mı Bulgari ili Tatarı? (Biz Kimmiz Bulgarmı Tatarmı?) Kazan, 1992, s.24.
10. A.A. Halikov, Kto Mı Bulgari ili Tatarı? (Biz Kimmiz Bulgarmı Tatarmı?) Kazan, 1992, s.26.
11. E. Kerimullin. Tatarlar. Kazan, 1991, s. 17.
12. A.A. Halikov. Kto Mı Bulgari ili Tatarı? (Biz Kimmiz Bulgarmı Tatarmı?) Kazan, 1992, s.24.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 297 (575.146)

БУХОРО ВОҲАСИНИНГ ЭТНОТУРИЗМ ҚИШЛОҚЛАРИ ВА САЙЁҲЛИК МАҲАЛЛАЛАРИ

Бобожонов Шавкатжон Улугбекович, ТерДУ мустақил изланувчиси (DSc), Низомий номидаги ТДПУ доценти, тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

https://orcid.org/0009-0005-1607-3911

e-mail: bobojonovsh2020@gmail.com

ETHNOTOURIST VILLAGES AND TOURIST MAHALLAS OF THE BUKHARA OASIS

Bobojonov Shavkatjon Ulugbekovich, independent researcher (DSc) of Termiz state university, associate professor of Tashkent State pedagogical university named after Nizami, doctor of philosophy (PhD) in historical sciences

ЭТНОТУРИСТИЧЕСКИЕ ДЕРЕВНИ И ТУРИСТИЧЕСКИЕ МАХАЛЛИ БУХАРСКОГО ОАЗИСА

Бобожонов Шавкатжон Улугбекович, независимый исследователь (DSc) ТерГУ, доцент Ташкентского государственного педагогического университети имени Низами, доктор философии по историческим наукам (PhD)

Аннотация: *Мақолада Бухоро воҳасининг туризм қишлоқлари ва сайёҳлик маҳаллалари, уларда истиқомат қилаётган халқларнинг моддий ва маънавий маданияти, этнотуризм қишлоқларининг имкониятлари, сайёҳларга хизмат кўрсатиш йўналишлари илмий нуқтаи назардан таҳлил этилган.*

Калит сўзлар: *этнос, туризм қишлоғи, анъанавий ҳаёт, ҳунармандлар сулоласи, гастрономия, араб маҳалла, қозоқ овули, бешбармоқ.*

Abstract: *The article analyzes from a scientific point of view the tourist villages and tourist quarters of the Bukhara oasis, the material and spiritual culture of the peoples living in them, the possibilities of ethnotourist villages, and the directions of providing services to tourists.*

Key words: *ethnicity, tourist village, traditional life, dynasty of craftsmanships, gastronomy, Arab quarter, Kazakh aul, beshbarmak.*

Аннотация: *В статье с научной точки зрения анализируются туристические деревни и туристические кварталы Бухарского оазиса, материальная и духовная культура проживающих в них народов, возможности этнотуристских деревень, направления оказания услуг туристам.*

Ключевые слова: *этнос, туристические деревни, традиционный быт, династия ремесленников, гастрономия, квартал арабов, казахский аул, бешбармак.*

КИРИШ. Этнотуризм сайёҳликнинг қизиқарли, таассуротларга бой ва истиқболли йўналишларидан бири ҳисобланади. Туризмнинг қайси соҳаси бўлмасин, у ёки бу даражаси халқ ҳаёти билан бевосита боғлиқ бўлади. Этнотуризмда иштирок этувчилар этнографик экскурсиялар орқали кундалик ҳаёт музейларига ташриф буюришади. Сайёҳлар нафақат бошқа

даврга тегишли буюмларни кўришлари, балки уларни қўлларида ушлаб ҳис қилиши, мутахассислар ёрдамида анъанавий ҳунармандчилик маҳсулотларни яратишда иштирок этиб, экзотик завқ олиш имкониятига эга бўлади.

Бухоро воҳаси Ўзбекистоннинг муҳим тарихий-этнографик регионларидан бири бўлиб, ҳудудда ўзбек, тожик, рус, қозоқ, туркман, татар, лўли, украин, озарбайжон, корейс, яҳудий, арман, қорақалпоқ, беларус ва немис миллатлари истиқомат қилади. Ҳар бир этноснинг такрорланмас маданияти, урф-одат ва анъаналарини сақлаб қолиш, воҳада сайёҳликни ривожлантириш ва янги йўналишларини жорий этиш мақсадида этнотуризм қишлоғи ва маҳаллари, сайёҳлик марказлари ташкил этилмоқда.

Ҳозирги кунда республикамизда 20 га яқин туризм қишлоғи (туризм маҳалласи) мавжуд. Жиззах вилоятидаги “Дуоба”, Навоий вилоятидаги “Сентоб”, “Лангар”, Қашқадарё вилоятидаги “Мираки”, Самарқанддаги “Конигил”, “Боғи баланд”, “Терсак”, Сурхондарё вилоятидаги “Сангардак”, “Сина”, “Омонхона”, Тошкент вилоятидаги “Овжазсой”, “Эртошсой”, “Чашма”, “Кумушкон”, Наманган вилоятидаги “Нанай”, “Чодак”, Андижон вилоятидаги “Имом ота” туризм қишлоқлари фаолият кўрсатмоқда[5].

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ. Мазкур муаммони ўрганишда тарихийлик, ретроспектив, кузатув, интервью, анкета, хариталаш, қиёсий ва тизимли таҳлил методларидан фойдаланилди. Элшунос олимлар томонидан Бухоро воҳасида истиқомат қилаётган эронийлар (Ф.Д.Люшкевич, А.Мардонова, Ў.Равшанов), яҳудийлар (Р.В.Альмеев, Т.Г.Емельяненко), тожиклар (О.А.Сухарева, А.Ш.Жумаев, М.Б.Қурбонова), туркманлар (Мустафоев), араблар (И.Н.Винников), лўлилар (З.О.Қорғдиев) этнографияси маълум даражада ўрганилган бўлса-да, аммо этнотуризм объекти сифатида тадқиқ этилмаган.

МУҲОКАМА ВА МУНОЗАРА. Бухоро воҳасида “Ширин” этнотуризм қишлоғи (Вобкент тумани), “Қўрғон” туризм маҳалласи (Ғиждувон тумани), “Шейхон”, “Жўйи мўлиён” этнотуризм марказлари (Бухоро тумани), “Бўронтепа” туризм кластерлари ташкил этилган. 1500 йиллик тарихга Ширин қишлоғида кулоллик, каштадўзлик, зардўзлик, гиламчилик, патдўзлик, темирчилик, ёғоч ўймакорлиги, жундан ип йигириш, мато тўқиш, миллий қўғирчоқ ясаш, миниатюра санъати, сават тўқиш, қадимий усулда намат тайёрлаш каби анъанавий ҳунармандчилик турлари давом этмоқда.

Бухоро вилоятининг Вобкент тумани XX асрнинг 20 йилларида ташкил топган. Туманда 44 та маҳалла бўлиб[3], шундан Ширин қишлоғи этнотуризмга ихтисослашган. Қадимий урф-одат ва анъаналар қайта тикланаётган ушбу ҳудудда кўҳна тош тегирмонда буғдой ва арпа уни чиқариш, катта дошқозонларда қадимги таомлар тайёрлаш йўлга қўйилган. Қишлоқда шўрданак, ширинликлар, қандолатчилик ва ҳунармандчилик маҳсулотлари тайёрлаш, асаларичилик авлоддан авлодга ўтиб келаётган бобокасб саналади. Шунингдек, сайёҳлар учун қадимий сандал уйлар, деҳқончилик асбоб-анжомларини тайёрлаш, от ва туяда сайр қилиш каби хизматлар йўлга қўйилган. Этнотуризм қишлоғида қишлоқ ҳаётини акс эттирувчи қадимий буюмлар музейи ва миллий ҳунармандчилик бурчаклари ташкил этилган.

НАТИЖАЛАР. Ширин этнотуризм қишлоғида йигирмадан ортиқ меҳмон уйи, ўнга яқин ҳунармандчилик маркази, йигирмадан ортиқ савдо ва умумий овқатланиш шохобчаси, ўттизга яқин балиқчилик, ҳолвапазлик, шўрданак тайёрлаш каби хизматлар ташкил этилмоқда. Туризм қишлоғида 300та иш ўринлари яратилмоқда.

Ғиждувон туманининг Қўрғон маҳалласига 2024 йилнинг 29 ноябрида “туризм маҳалласи” мақоми берилди. Қўрғон “девор билан ўралган қалъа”, “муҳофазаланган”, “ҳимояланган уй” деган маъноларни билдиради. Ғиждувон қўрғони атрофини Пирмаст ариғи ўраб туради ва унга 3та кўприк орқали кирилади.

TAMADDUN NURI

Қадимдан ҳам очилиб ёпиладиган кўтарма кўприклар орқали кириб чиқилган. Ҳудуд узоқ тарихга эга бўлиб, ҳозирда археологлар томонидан Қўрғоннинг обиғиштли тарихий девор қолдиқлари ҳам топилди. Ғиждувон Қўрғони “Буюк ипак йўли” ёқасида жойлашган бўлиб, X асрдаёқ Марказий Осиёнинг йирик Самарқанд, Бухоро ва Шаҳрисабз шаҳарлари қаторида қайд этилиб, ўша даврларда Бухоронинг шимолий пойтахти сифатида тан олинган. Маҳалла лабиринт шаклига ўхшаш 8 та тор кўчалар (Пирмаст, Арабон, Ибодулло Нарзуллаев, Косибон, Қассобони боло, Алишер Навоий, Шокиробод, Шайх Тожиддин)ни ўз ичига олади. 18 гектар ҳудудни эгаллаган маҳаллада ўзбек, тожик, рус, арман, татар, қозоқ, қирғиз миллатига мансуб жами 3777 нафар аҳоли истиқомат қилади. 512 та хонадонли маҳаллага 13 та йўл орқали кириш мумкин.

Бугун Ғиждувондаги мавжуд 75 та маҳалла айнан Қўрғон ҳудудидан тарқалиб кетган. Маҳалла Чорсу, Ф.Хўжаев, А.Ғиждувоний маҳаллалари билан чегарадош. Маҳалла аҳолисининг деярли ҳаммаси маълум касб-кор эгаси бўлиб, ҳунармандчилик ва хизмат кўрсатиш соҳасидан кун кечиради.

Маҳалла бешиксозлик, патдўздик, зардўзлик, қуроқчилик, тунукасозлик, темирчилик, қандолатпазлик сингари 47 турдаги ҳунармандчилик соҳаларига ихтисослашган. Қўрғонда пичоқчиларнинг саккизнчи авлоди, ҳолвапазларнинг еттинчи авлоди ҳунармандчиликни давом эттирмоқда. Тарихий маҳаллада саҳар учдан ҳаёт бошланади. Қаймоқ бозорида сут ва сут маҳсулотлари, нонвойларнинг ширмой кулча, патир, тандир нонлари харидоргир саналади.

Ғиждувон гастрономиясида шашлик, сих кабоб, тухум оши (тухумбарак), ҳалим, ширчой (сутли чой), ширгурунч (сутли ош), қаймоқ, сочли ҳолва, ўмоч алоҳида ўрин эгаллайди[6]. Сайёҳларга 19 турдаги пиширикдар тақдим этилади. Пирмаст ариғи олдидаги 14 та хонадондан иборат гастрономик кўча қамишли соябонлардан иборат шарқона растали бозор тарзида ташкил этилган. Алишер Нарзуллаев ўз уйида ташкил этган уй меҳмонхонаси, кулолчилик уй музейи ва устахонаси фаолият кўрсатмоқда. Ғиждувонда иккита фольклор ансамблари томонидан сайёҳларга қайроқбози, зангбози рақслари ва тарихий саҳна чиқишлари намойиш этиб келинмоқда.

Қўрғонни туризм маҳалласига айлантириш мақсадида давлат бюджетидан 34 млрд сўм ажратилди. Маҳалланинг тарихий қиёфаси тикланиб, 8 та тош кўча қайта ташкил этилади.

Бухоро воҳасида араб номи билан аталадиган 35 та жой номлари сақланиб қолган[1-9]. Аммо, воҳасининг ягона араблар яшайдиган қишлоғи Жогаре ҳисобланади. 1929 йилда араблар яшайдиган ҳудудларга экспедиция уюштирган Н.Н.Бурикин ва М.М.Измаиловлар ҳам Жогаре араб тилини сақлаб қолган қишлоқ сифатида қайд этишган. Жогаре Бухоро шаҳридан 35 км, қишлоққа яқин Бобкент тумани марказидан 3 км узоқликда ўрнашган. Ҳудудда 3 та араб қишлоқлари Жогаре, Шоҳамбек ва Арабхона мавжуд[2-120]. Ғиждувон туманида жойлашган қишлоқда жами 400 хўжалик, 10 000 аҳоли истиқомат қилади. Жогаренинг араб эркаклари Кўкча, Зафаробод чўлларида чорвачилик, чўпончилик ва тери ошлаш билан шуғулланишган. Умуман, қишлоқ аҳолиси намат сотиш, чорва ва тижоратни яхши билган. Ҳозирда ҳам қишлоқлар эркаклари касби падари (ота касб) сифатида чорвадорлар сулоласини давом эттириб келмоқда. Масалан, чорвадорлар Ёровлар шажарасини келтириш мумкин (Ёрбобо-Тоҳирбобо-Рамазонбобо-Рахматилло-Ибод, Насулло, Қаҳҳор). Чорвадорлар чўлларда қазиб чиқарган қудуқлари ўз номлари, масалан, Ёркудуқ, Мустақимқудуқ тарзида фойдаланиб келинмоқда. Аёллар пайтоба тўқиш (пайтоба бофтан), қалами бофтан, хўржин бофи (хуржун тўқиш), респон бофи (арқон тўқиш), айл бофи, чакмон бофи каби ҳунармандчилик турлари билан машғул бўлишган[7].

Жогаре арабларининг маслаҳат оши, раис чақирди, наҳор оши, хеш таниши, келин биёрон, домод салом, хинобандон, хона кўч

TAMADDUN NURI

маросимларининг айримлари сақланиб қолган. Миллий таомномасида эса гўжа, алаф шўла, арзан палов, пиёба, суғмон, қайиш, қотур, зоғора нон, ўрама, печак сомса, исмалоқ сомса, кўкат сомса, ўмоч, ширгурунч асосий ўрин тутади. Чорвадорлар таоми – кўмоч, талпа ҳам тайёрланган.

Жогареликлар қишлоқларига эҳтиром кўрсатиб исмлари олдига "бо" қўшимчасини қўшиб ишлатишади. Масалан, Боқурбон, Бомурод, Боҳикмат, Бомустақим ва бошқалар. Қишлоқ аҳли тўй маросимлари, одат ва анъаналари ўзбек ва тожиклар маданияти билан қоришиб кетган бўлса-да, аммо қадимий араб тилини мулоқотда яхши сақлаб қолган.

Бухоро воҳасининг олис ҳудудларида ҳам туризмни ривожлантириш мақсадида турли этнос вакиллари яшайдиган қишлоқларда этнотуризм марказлари ташкил этилмоқда. Бухорода вилоятида 5 та олис ҳудуд мавжуд. Шароф Рашидов маҳалласи (Шофиркон тумани), Газли ва Қизилравот маҳаллалари (Ромитан шаҳри), Кўкча маҳалласи (Ғиждувон тумани) ва Жонгелди маҳалласи (Пешку тумани) шулар жумласидандир.

Ҳозирги кунда чўл-яйлов зонаси ландшафтларининг моддий ва номоддий ресурсларидан 37 тармоқ соҳаларида фойдаланилмоқда. Шулардан бири чўл туризми ва олис чўл ҳудудларида яшаётган миллатлар ҳаёти билан танишишни ўз ичига олган этнотуризм ҳисобланади. Бухоро вилояти мамлакатимизнинг чўлли ҳудудларидан бири ҳисобланади. Вилоят ҳудудининг қарийб 90%ини Қизилқум чўли эгаллаган. Бухоро вилоятининг чўл ҳудудларидаги аҳоли манзиллари асосан 200 км дан иборат Газли-Цветуший-Жонгелди-Чуруқ-Газли ҳалқасига тўғри келади. Мазкур чўл ҳалқаси Бухоро шаҳридан 72 км масофани ташкил этади[4-708].

Жонгелди қозоқлар овули Бухоро шаҳридан 250 км, Пешкў тумани марказидан 200 км узоқликда жойлашган. Овул ҳудудига А-380 "Ғузор-Бухоро-Нукус-Бейноу" автомагистрал йўлидан 4-R 48-йўли орқали борилади. Жонгелди этнотуризм маҳалласи таркибига кирувчи "Жонгелди", "Халата", "Қалъа Ота", "Сафрон" овулларида қозоқ ва туркман миллатига мансуб 209 та оиладан иборат 162 та хонадон мавжуд. Овуллар бир-биридан қарийб 100 км узоқликда жойлашган. Жами 765 нафар аҳоли истиқомат қиладиган қишлоқнинг умумий майдони 750 гектар бўлиб, 1931 йилда ташкил этилган. Қозоқ қавмлари бу манзилга 1930 йилларда кўчиб келишган. Жонгелди овулининг умумий аҳолиси 200 нафарга яқин. Қизилқум кенгликлари бўйлаб Қулжуқтов тоғининг шимоли-ғарбий этаги пастликларида яшаб келаётган маҳаллий аҳоли асосан чўпончилик, чорвачилик, йилқичилик, қисман деҳқончилик билан шуғулланади. Ҳар бир оилада камида 10-15 бош қўй-эчки, қорамол, от ва туяси бор. Чўл ери сур тусли қўнғир қумли, тақир ва шўр тупроқлардан иборат. Ҳар йили май ойидан сентябр ойигача овулларда ўтовлар ташкил этилиб, чорва моллари, туя ва отлар чўлларда парвариш қилинади. Ўзбекистон қоракўлчилигида ҳудуд асосий марказлардан бири саналади. Жонгелди қоракўлчилик ва наслчилик ширкат жўжалиги жойлашган. Илгарилари йигитлар жун ва ипдан арқон йигириш, қизлар эса кўрпа-тўшак қавиб, сўзаналар тикишган.

Миллий гастрономиясидан бешбармоқ, от сутидан қимиз алоҳида ўрин эгаллайди. Бешбармоқ ўзбекларнинг паловидек шоҳ таом ҳамда меҳмоннавозлик рамзи ҳисобланади. Бешбармоқ "майда тўғралган гўшт бўлаклари ва бульонда қайнатилган хамир" маъносини англатади. Бешбармоқнинг қирғиз тилидан яна бир номи "туралган эт", яъни "майдаланган, тўғралган гўшт" маъноларини ифодалайди. Икки соат олдин қориб қўйиладиган хамир сувга қайишдек кесиб солинади. Эчки, айниқса, туя гўшти камида 2-3 соат қайнатилиб, титулгунча пиширилади. Бешбармоқ Марказий Осиё ошхонасига таом бўлиб, Шинжонда норин, Қорақалпоғистон, Шимолий Кавказ ва Туркманистонда турама, дограма, Бошқирдистон ва Татаристонда куллама номи билан машҳур.

Ичимликларидан туя сутидан тайёрланадиган шифобахш ичимлик қимронни

TAMADDUN NURI

қайд этиш зарур. Туя боқиладиган минтақаларда, қозоқлар, туркманлар, қорақалпоқларда чўл чароитида чанқовбосар ичимлик сифатида кўп тайёрланади. Таркибида ёғ миқдори кўп бўлгани боис қимизга нисбатан қуюқроқ ҳисобланади. Шифобахш ичимлик сифатида айниқса, қанд касаллигини даволашда қўлланиб келинади[8].

Маросимларидан “келин олиб қочиш”, “келин салом”, “келин қўлидан чой ичиш”, “қиз узату”(қиз узатиш), “бешик той” (бешик тўй), “тусау кесер”, “шилдехана” ҳамда миллий ўйинлардан “асык ойнау” (ошиқ ўйини), “аркан тартыс” (арқон тортиш), “куш сынасу” (куч синаш), “қара жўрға” намойиш этилади. Миллий спорт ўйинларидан “курес” (кураш), чўл ўйини – кўпкари ва сайёҳлар учун туяларда саёҳат ташкил этилади.

ХУЛОСА. Жонгелди қозоқлар овулини этнографик туризм йўналишига киритиш орқали сайёҳлар қуйидаги имкониятларга эга бўлади:

- Этнотуризм ҳудудида туяда сайр қилиш, қумда тобланиш, шамол ҳосил қилган қум барханлари, кўчма қумларни томоша қилиш мумкин;

- Чўл зонасидаги Жонгелди овулида маҳаллий аҳолининг турмуш тарзи билан танишиш;

- Маҳаллий ошхонаси ва миллий таомлари билан танишиш;

- Қўй, эчки гўштидан, туя сутидан турли таомлар тайёрлаш мастер классларида иштирок этиш.

Бухоро воҳасининг этник манзараси хилма-хил ва ранг-баранглиги билан ажралиб туради. Этнослар ўз маданий анъаналарини сақлаб келмоқда. Ҳудудда туркманлар, тожиклар, эронийлар, яҳудийлар яшайдиган маҳалла ва қишлоқларида туризм марказларини ташкил этиш мумкин. Мазкур турдаги сайёҳлик локациялари этносларнинг урф-одат ва анъаналарни сақлаб қолиш, келажак авлодга тўлалигича қолдириш, маданиятлараро мулоқотни йўлга қўйиш орқали толерантликни таъминлаш, халқларнинг ўзаро яқинлашишига эришиш каби муҳим вазифаларни рўёбга чиқаришга хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Винников И.Н. Арабы СССР // Советская этнография. - 1940. - IV. - С.9. (3-22 с.)
2. Винников И.Н. Материалы по языку и фольклору Бухарских арабов // Советское востоковедение. - 1949. - VI. -С.120. (120-145).
3. Комилов З. Этнотуризм қишлоғи мақоми берилди // www.UzA.uz. 29.11.2024. (Мурожаат этилган сана 25.03.2025).
4. Мавлонов А.М., Жалилова Ч.З., Усмонов А.У. Чўл туризмини ташкил этишнинг айрим жиҳатлари (Газли-Цветуший-Жонгелди-Чуруқ-Газли ҳалқаси мисолида) // Экономика и социум. - 2022. - №12(103)-1. - Б.708. (707-712).
5. Ўзбекистон Республикаси Туризм қўмитаси маълумотлари. 2025 йил, март.
6. Дала ёзувлари. Бухоро вилояти, Ғиждувон тумани, Қўрғон маҳалласи. 2025 йил апрел.
7. Дала ёзувлари. Бухоро вилояти, Ғиждувон тумани, Жовгаре қишлоғи. 2025 йил март.
8. Дала ёзувлари. Бухоро вилояти, Пешкў тумани, Жонгелди маҳалласи. 2025 йил апрель.

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 94.05

QADIMGI HINDISTON DAVLATCHILIGINING VUJUDGA KELISHI TARIXIDAN

Biykuziyev Asxat, O‘zbekiston Milliy universiteti dotsenti, (PhD)

ИЗ ИСТОРИИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ ДРЕВНЕЙ ИНДИИ

Бийкузиев Асхат, доцент Национального университета Узбекистана (PhD)

FROM THE HISTORY OF THE EMERGENCE OF ANCIENT INDIAN STATEHOOD

Askhat Biykuziyev, Associate Professor at the National University of Uzbekistan (PhD)

https://orcid.org/0000-0003-0076-5289

e-mail: biy1982@bk.ru

Annotatsiya: *Jahonda Hindistondagi qadimiy davlatchilik va shaharsozlik an’analari, mintaqada kechgan migratsiya jarayonlari va ularning o‘lka xalqlari hayotiga ta’siriga oid qator tadqiqotlar olib borilmoqda. Mazkur maqolada shular haqida fikr yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *sivilizatsiya, Hind davlati, sanskrit tili, Markaziy Osiyo, Ramayana.*

Abstract: *A number of studies are being conducted in the world on the ancient traditions of statehood and urban planning in India, migration processes in the region, and their influence on the lives of the peoples of the region. This article discusses these matters.*

Keywords: *civilization, Indian state, Sanskrit language, Central Asia, Ramayana.*

Аннотация: *В мире проводится ряд исследований по древним государственным и градостроительным традициям Индии, миграционным процессам в регионе и их влиянию на жизнь народов региона. В данной статье обсуждаются эти вопросы.*

Ключевые слова: *цивилизация, Индийское государство, санскритский язык, Центральная Азия, Рамаяна.*

KIRISH. XX asrga qadar qadimgi Hindiston tarixi arxeologlar va tarixchilar tomonidan kam o‘rganilgan bo‘lib, ilk bor 1911-yil hindistonlik arxeolog Rakxal Banerji mamlakat arxeologiyasini o‘rganishga kirishgan. Rakxal Banerjidan tashqari, qadimgi hind shahar-davlatlari tarixi Kashinat Narayyan Dikshit, Djon Marshall, Mortimer Uiler va Ahmad Hasan Dani kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Qadimgi umuminsoniy sivilizatsiyalarning asosiy markazlari qadimgi Misr, Finikiya, Mesopotamiya, Eron va Xitoy deb ishonilgan. Qadimgi Hindiston tarixi jahon tarixining jabhalaridan biri hisoblanadi. Yevropada Hindiston tarixiga qiziqish, Genrix Rot va Uilyam Jonsning hind-yevropa tillarining bir-birlariga yaqinligi haqidagi nazariya ham Berlin universiteti professori Frans Boppni qiziqtirgan. Natijada Veda “sanskrit” tili bu oilaning eng qadimgi hind-yevropa xalqlarining ajdodlari vatani, degan nazariyani vujudga keltirgan. Yangi davrning oxirlarida Yevropa mamlakatlari o‘z o‘tmishini o‘rganishga, ajdodlari tarixini bilishga harakat qilishgan. Hindistonda qadimgi Xarappa sivilizatsiyasi izlarini birinchi bo‘lib tadqiq etgan ingliz arxeologi Jeyms Breastning topilmalari tufayli qadimgi Hindiston tarixiga yondashuv o‘zgardi. Natijada, Hindiston sivilizatsiyasining qadimiyligi Mesopotamiyanikidan kam rivojlangan emasligi

ayon bo‘ldi. Unumdor Hind vodiysi, qulay iqlimi, katta konlari, mehnat qurollari, materiallar ishlab chiqarish uchun xom ashyo bilan ta’minlanganligi insoniyatning qadimgi sivilizatsiyasining beshiklaridan biriga aylanishiga yordam bergan.

TADQIQOT USULLARI VA ADABIYOTLAR TAHLILI. Maqolani yozishda asosiy metodologik yondashuvlar sifatida obyektiv-tarixiy, tarixiy-qiyosiy va mantiqiy yondashuvlardan foydalanildi.

TADQIQOT NATIJALARI. Afsuski, qadimgi Hindiston tarixining dastlabki sahifalari haqida to‘liq so‘z yurita olmaymiz, chunki o‘sha davrdan beri bizgacha hech qanday yozma manbalar yetib kelmagan. Qadimgi dravidlar (hindlar) kun kechirgan hayotini baholashning yagona yo‘li arxeologik topilmalarga bog‘liq edi. Shu sababli, biz qadimgi Hindiston tarixini, dravidlarning turmush tarzi, iqtisodiyoti haqida ko‘p ma’lumotga ega emasmiz. Masalan, qadimgi Hindistonni dastlab qaysi podsholar boshqargan, qanday qonunlar bor edi, dastlabki oriy maxajanapadalar olib borgan urushlar haqida kam tasavvurga egamiz.

Qadimgi Hindistonning azim Hind daryosining unumdor vodiylari, qulay iqlimi, kremniyning katta konlari, materiallar ishlab chiqarish uchun xom ashyo bilan ta’minlanganligi, bularning barchasi bu yerlar tez orada insoniyatning qadimgi sivilizatsiyasining birinchi beshiklaridan biriga aylanishiga yordam berdi.

Yuqori kastalar kohin (braxman) va harbiy(kshatriy)lar birlashtirilganda, davlat elitasining paydo bo‘lishiga olib keldi. Natijada soliq ulushining qishloq xo‘jaligi mahsulotidan muntazam ajratmalari maxsus tartibi shakllandi. Davlat o‘lponlari aynan braxmanlar va kshatriyalarni saqlash uchun to‘langan. Doimiy soliqlar o‘sib bordi va oxir-oqibat oddiy jamoachi ziroatkor dehqonlarni davlat ekspluatatsiyasining o‘ziga xos shakliga aylandi.

Shimoldan kelgan oriylar, tub joy qabilalarini bo‘ysindirish jarayonlari natijasida shudralar varnasining shakllanishiga zamin yaratishdi. Ammo, oriy jamiyatida ijtimoiy tengsizlikning rivojlanishi bir xil kechmagan. Shudralar tabaqasi nafaqat mahalliy aholi, balki oriylarning eng qashshoq qismi vakillari hisobidan ham to‘ldirildi. Qadimgi Hindiston jamiyatida, qarz evaziga qullikka tushib qolgan insonlar ham bo‘lgan.

Shu bilan birga Man-u qonunlarida (yoki “Man-u-smitriy” – umumiy 12 bob va 2685 qonun shaklidagi she’riy matnlar) qullarning yetti xil toifasini ajratib beradi[1]. Ya’ni urushlarda asirga olingan, xonadon quli, uyda tug‘ilgan, sotib olingan, sovg‘a qilingan, meros sifatida o‘tgan va jinoyat uchun jazolanib qulga aylangan insonlar haqida bu qonunning 8-bob, 415-moddasida qayd etilgan. Xo‘jayinga qulning hayot tarzini boshqarish huquqi qadimgi Hindistonda umume’tirof etilgan. Qullar qonun bo‘yicha muomalaga layoqatsiz hisoblanib, u tomonidan tuzilgan bitim va shartnomalar haqiqiy emas deb topilar edi. Qullar sotilgan va garovga qo‘yilgan, ular uchun narxining 20%iga teng boj ham to‘lanagan. Qulning bolalari va nevara-chevaralari xo‘jayin hamda uning avlodlarining mulki hisoblangan.

Daxrmashastralarda (Dxarmadagi o‘gitlar) ba’zi hollarda qullar va shudralar o‘rtasida, qullar va xizmatdagi shaxslar o‘rtasida farqlar mavjud, boshqalarida bu farqlar mavjud emas edi[2]. Man-u qonunlaridagi “dasa” so‘zi esa bir vaqtning o‘zida qulni ham, xizmatkorni ham bildirgan. Bu qadimgi Hindistonda qullik qaramlik shakllaridan biri bo‘lganligi bilan bog‘liq edi.

Janubiy Bixarlik kichik qabila sardorining o‘g‘li Bimbisara (mil.avv.543-491-y) Magadxa davlatini yuksaltirdi. U diplomatik nikohlar va qo‘shni davlatlarga qarshi harbiy yurishlar uyushtirib mamlakat hududini kengaytirishga muvaffaq bo‘ldi. U Anga (G‘arbiy Bengaliya) davlatini Magadxaning tarkibiga kiritdi. Buddaviylikni qo‘llab-quvvatladi[4]. Garchand Bimbisara davlatni yuksaltirgan bo‘lsa-da, umrining oxirida o‘z o‘g‘li Ajatashatra tomonidan o‘ldiriladi. Ajatashatra qadimgi Hindiston maxajanapadaliklari orasida katta nufuzga erishadi.

Asli Kapilavastulik bo‘lgan shakyamunni Siddxarta Gautama umrining katta qismini Magadxa davlatida o‘tkazgan va riyozat chekkan. Budda Bodx Gayada ma’rifatga erishdi. Dastlabki da’vatini esa Sarnatda amalga oshiradi. Ilk buddistlar kengashi Rajgirda mil.avv.498-yil Magadxa podshosi

Ajatashatra homiyligida o‘tkazilgan. Buddizm mafkurasining butun Hindistonga tarqalishiga ilk qadamlar aynan Magadxadan boshlangan.

Ganganing quyi va o‘rta oqimida erishilgan siyosiy ustunlik Ajatashatraga kam edi. U Gang daryosining shimolidagi yerlarni egallab olmoqchi bo‘ldi. Shu maqsadda Lichavi (hozirgi Nepal hududi) davlati bilan urush olib bordi. Ikki podsholik o‘rtasidagi gegemoniya uchun kurash uzoq davom etdi.

Xariyankalar sulolasi mil.avv.413-yil ag‘darilib, saroy amaldori Shayshunaga hokimiyatga keladi. Manbalarda ta’kidlanishicha Xariyankalar sulolasini adolatsiz siyosat yurgizganlari uchun Magatxa davlatining aholisi hokimyatdan tushirgan[5]. Shayshunaga Lichxavi qavmidan bo‘lib, oddiy amaldorlikdan Varanasi shahrida vazirlik darajasiga ko‘tarilgan. Uning davrida Ganga daryosi qirg‘oqlaridagi katta hududlar markaziy hokimiyatga bo‘ysundi. Mamlakat poytaxtini Pataliputra shahridan Vayshaliga ko‘chiradi. Eski poytaxt zodagonlariga ishonmaganligi tufayli yangi elitani tuzishga uringan. Ammo, mil.avv.395-yil podsho Shayshunaga vafotidan keyin hokimiyatga kelgan uning o‘g‘li Kalashoka davlat markazini yana Pataliputra (hozirgi Patna)ga ko‘chiradi.

Mil.avv.345-yilga qadar Shayshunagalar sulolasidan bo‘lgan Kalashoka hokimiyatda bo‘lgan. So‘ngra Hindiston tarixida kamdan kam sodir bo‘ladigan hodisa yuz beradi. Ya’ni kelib chiqishi kshatriylardan bo‘lmagan Maxapadma Nanda (mil.avv. 367-329-yy.) Magatxa taxtini egallaydi. Ayrim manbalarda uning hindistonlik bo‘lmaganligi ta’kidlanadi[6]. Ammo hind olimlari Maxapadma Nandani “shudra”lar toifasidan ekanligini, otasi sartarosh, onasi esa yengiltabiyatli ayol bo‘lganligini e’tirof etadilar. Uning hokimiyatga kelishiga uddaburonligi va diplomatik qobiliyati sababchi bo‘lgan.

Ahamoniylar imperiyasi davrida Qadimgi Hindistonning chegaralari shimolda Baqtriyaga borib taqalishi yunon tarixchilari Arrian va Ktesiylar tomonidan e’tirof etiladi[7]. Yunon muarrixlari sug‘diylarni ham baqtriyaliklar qatoriga qo‘shib yuborishadi. Baqtriya esa g‘arbda Midiya davlatining madaniy ta’sirida edi. Midiyaning chegaralari esa Mesopotamiyaning sharqiy cho‘lliklaridan boshlanadi[8]. Hindistonning janubiy chegaralari Hind okeaniga chiqqan. Hatto “Ramayana” dostonida ham janubiy chegara Shri-Lanka[9] oroliga qadarligi ta’kidlangan. Keyinchalik qadimgi yunon manbalarida mamlakatning shimoliy chegaralari Hindikush tog‘laridan boshlanishi tilga olingan[10]. Ammo Hindikush Kavkaz tog‘lari sifatida e’tirof etiladi.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, Qadimgi Hindistonning geografik chegaralari uning madaniy ta’sir doirasi bilan uyg‘unlashib ketgan edi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Законы Ману. Перев. Ильин.Г.Ф. Москва. – 1992. С. 102.
2. Kane P.V. History of Dharmasastra. - Vol. I.- Poona, 1930. - P. 197.
3. Raychaudhuri H. Political History of Ancient India, University of Calcutta, - Calcutta, 1972. P. 85.
4. Комиссаров С.А. Жизнь Будды. – Москва. 2016. - С 60-61.
5. Singh U.A History of Ancient and Early Medieval India: From the Stone Age to the 12th Century. — New Delhi. Pearson Education, 2016. P. 626.
6. Ерохин Б.Р. История буддизма в Индии: становление, расцвет, борьба с брахманизмом, закат // Magistra Vitae: электронный журнал по историческим наукам и археологии. № 1. - Москва. 2019. - С. 81.
7. Пьянков. История персии. Ктесия и Среднеазиатские сатрапии ахеменидов в конце V в. до н.э. // Вестник древней истории 2 (92). Москва. 1962. С. 40.
8. Ксенофонт. Анабасис. Перевод Максимова И.М. – Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР,1951. - С. 264.
9. Рамаяна. Сказание о Раме. Литературное изложение Тёмкина Э.Н. и Эрмана В.Г. - М., 1986. - С.331.
10. Полибий. Всеобщая история. Перев. Мищенко Ф.Г. – Санкт-Петербург. Изд. Наука. 2005. – С. 157.

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 94:327 (575.146)

ZARAFSHON VOHASIDAGI TABIIY IMKONIYATLARNING TASHQI ALOQALARGA YO‘L OCHISHI

Tuyev Fazliddin Erkinovich, Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti, mustaqil izlanuvchi

https://orcid.org/0009-0008-9582-2598

e-mail: ***fazli1820bek@gmail.com***

ОТКРЫТИЕ ПРИРОДНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ В ЗАРАФШАНСКОМ ОАЗИСЕ ДЛЯ ВНЕШНИХ СВЯЗЕЙ

Туев Фазлиддин Эркинович, доцент Бухарского государственного педагогического института, независимый исследователь

THE OPENING OF NATURAL OPPORTUNITIES IN THE ZARAFSHAN OASIS TO EXTERNAL RELATIONS

Tuyev Fazliddin Erkinovich, Associate Professor of Bukhara State Pedagogical Institute, independent researcher

Annotatsiya: *Zarafshon vohasi deganda, bag‘rida behisob tabiiy boyliklari, oltin va kumush, marmar va fosforit, kvars, feruza va ohaktosh, muxtasar aytganda, o‘zida butun Mendeleyev jadvalini mujassam etgan saxovatli zaminni tasavvur qilamiz. Albatta, bunday imkoniyatlari mavjud bo‘lgan bu zaminga xorijiy davlatlar vakillari qiziqishlari tabiiy holdir. Bu imkoniyatlaridan foydalanib mintaqaning uzoq va yaqin xorijiy davlatlar bilan tashqi aloqalarga kirishish imkoniyatlari mavjud.*

Kalit so‘zlar: *Buxoro, Navoiy, Samarqand, AQSh, Fransiya, Germaniya, Chexiya, Turkiya, Yaponiya, Xitoy, Malayziya, Singapur, Hindiston, sanoat korxonalari, neft, energetika, kompaniyalar.*

Abstract: *By the oasis of Zarafshan, we imagine a generous land in its bosom, which embodies the entire Mendeleev schedule, in short, whether you say its innumerable natural resources, gold and silver, marble and phosphorite, and quartz, Feruza and limestone. Of course, it is natural that representatives of foreign countries are interested in this land, which has such opportunities. Take advantage of these opportunities to have access to foreign relations with foreign countries far and near the region.*

Keywords: *Bukhara, Navoi, Samarkand, USA, France Germany, Czech Republic, Turkey, Japan, China, Malaysia, Singapore, India, industrial enterprises, oil, energy, mining.*

Аннотация: *Называя оазис Зарафшан, мы представляем себе щедрую землю в его недрах, которая воплощает в себе всю систему Менделеева, ее бесчисленные природные ресурсы: золото и серебро, мрамор и фосфориты, кварц, ферузу и известняк. Конечно, естественно, что представители зарубежных стран проявляют интерес к этой земле, которая обладает такими возможностями. Воспользуясь этими возможностями, чтобы иметь доступ к международным связям с зарубежными странами, расположенными далеко и рядом с регионом.*

Ключевые слова: *Бухара, Навои, Самарканд, США, Франция, Германия, Чехия, Турция, Япония, Китай, Малайзия, Сингапур, Индия, промышленные предприятия, нефть, энергетика, добыча полезных ископаемых.*

KIRISH. O‘zbekiston Respublikasida mustaqillikning dastlabki yillaridan to bugungi kunga qadar sanoatning barcha tarmoqlarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratib kelinmoqda. Uzoq va yaqin xorijiy davlatlar bilan o‘zaro hamkorlik va investitsion loyihaviy shartnomalar asosida qo‘shma korxonalar tashkil qilinmoqda. Bu borada amalga oshirilayotgan ijobiy ishlarda Zarafshon vohasining o‘rnini alohida qayd qilish lozim.

MUAMMONING O‘RGANILGANLIK DARAJASI VA METODOLOGIYA. O‘zbekistonning xalqaro aloqalari tarixiga bag‘ishlab yozilgan ishlarga A.Alimov, A.Kasmov, I.Vaskin, N.To‘xliyev, A.Toqsanov, A.Rasulov va boshqalarning kitoblarini kiritish mumkin. Milliy va mahalliy davlat arxivi materiallari, davriy matbuot hamda ilmiy-ommabop nashrlardan foydalangan holda, tanlangan muammo mohiyatini ochib beradi. Zarafshon vohasidagi tabiiy imkoniyatlarning tashqi aloqalarga kiritilishini o‘rganish jarayonida iqtisodiy, mantiqiy, ilmiy abstraksiyalash, induksiya, deduksiya, dinamikada o‘rganish, qiyosiy tahlil va boshqa usullardan foydalanildi.

NATIJA VA MUHOKAMA. Bugun, Zarafshon vohasi deganda, bag‘rida behisob tabiiy boyliklari, oltin va kumush, marmar va fosforit deysizmi, kvars, feruza va ohaktosh deysizmi, muxtasar aytganda, o‘zida butun Mendeleyev jadvalini mujassam etgan saxovatli zaminni tasavvur qilamiz. Albatta, bunday boylik har kimga ham berilmaydi. Navoiy haqida to‘xtaladigan bo‘lsak, viloyatni O‘zbekistonning oltin sandig‘i, deb baralla aytish mumkin. Qolaversa, navqiron Buxoro va Samarqand esa yirik sanoat markazlaridandir. Samarqandda avtobus va yuk tashuvchi mashinalar, muzlatkichlar, liftsozlik, mineral o‘g‘itlar, chinni buyumlar, shoyi gazlamalar, qishloq xo‘jalik texnikalari ehtiyot qismlari, oziq-ovqat sanoati, Buxoroda milliy zardo‘zlik, tabiiy neft va gaz konlari, to‘qimachilik, ipakchilik, qorako‘l teri va boshqa mahsulotlar ishlab chiqariladi. Shu boisdan ham respublikaning tashqi iqtisodiy aloqalari, qo‘shma korxonalar ko‘payishi natijasida ishsiz aholining band qilinishi bilan aholining ijtimoiy ahvolini ijobiy tomonga yaxshilashda respublika tashqi aloqalariga o‘z hissalarini qo‘shganligi uchun vohaning xorijiy davlatlar bilan hamkorlik aloqalariga alohida e’tiborimizni qaratdik[1].

Mustaqillikning dastlabki yillarida (1991-1995-yillarda) O‘zbekiston Respublikasiga zarur neftning 80 foizini chetdan tashib keltirishga majbur bo‘lingan[2]. Bundan tashqari, benzin va boshqa neft mahsulotlari ham respublikaning tashqarisidan sotib olinardi. Ularning narxlari muttasil oshib borishi respublika iqtisodiyotiga og‘ir yuk bo‘lib tushgan. Ayni paytda esa respublika o‘zini neft va boshqa energetika resurslari bilan ta’minlash imkoniyatiga ega bo‘lganligi sababli Buxoro viloyatining Qorovulbozor shahrida 1993-yildan (Hukumatning 1993-yil 3-avgustdagi 389-sonli qarori) neftni qayta ishlash zavodi qurilishi boshlanib, zavod 1997-yil 22-avgustda ishga tushirilgan[3].

Zavod qurilishida 500 mln AQSH dollari korxona qurilishini moliyaviy jihatdan ta’minlash uchun sarflanib va qurilish jarayonida xorijiy zavodni qurishda mamlakatlarning banklari, kompaniyalari va firmalari ishtirok etgan. Amerikaning “Cheyz Monxetten”, Fransiyaning “Kredi kommersial de Frans”, “Pariba”, Yaponiya va AQShning eksport-import banklari moliyaviy ko‘magidan foydalanildi. Loyihaning texnologik qismini amalga oshirish uchun Fransiyaning “TEKNEP” firmasi, Yaponiyaning “Marubeni” va “Je Gi Si” kompaniyalari ishtirok etdilar. Turkiyaning “Gama” kompaniyasi va O‘zbekistonlik quruvchilar hamkorligida qurilish-montaj ishlarini birgalikda bajardilar[4].

Respublika yoqilg‘i sanoati yer qa’rida topilgan va qazib olinayotgan ko‘mir, neft, gaz konlari negizida shakllangan va rivojlanib bormoqda. Respublikada 160ga yaqin neft va gaz konlari ochilgan, ularning 115tasi Buxoro va Xiva geologik provinsiyasida, 27tasi Farg‘ona vodiysida,

TAMADDUN NURI

10tasi Surxondaryoda, 7tasi Ustyurtda joylashgan. Hozir 71ta neft, gaz va gaz kondensat, 2ta ko‘mir konidan foydalanilmoqda. 50dan ortiq neft, gaz va gaz kondensat koni esa kelajakda ishga tushirish uchun tayyorlab qo‘yilgan. Yoqilg‘i sanoati Respublika yoqilg‘i-energetika majmuasining asosiy tarmog‘ini tashkil etadi va barcha turdagi yoqilg‘ini qazib olish, tabiiy gazni tozalash va yetkazib berish, neft mahsulotlarini qayta ishlash korxonalaridan iborat. Ular xalq xo‘jaligining barcha bo‘g‘inlarida xizmat ko‘rsatadi. Yoqilg‘i sanoatining yirik korxonalari Toshkent, Farg‘ona, Buxoro, Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlarida joylashgan. Neft sanoati yoqilg‘i sanoatining eng muhim tarmoqlaridan biri hisoblanadi va neftni qayta ishlash korxonalaridan tashkil topadi. Hozirgi davrda sanoatning bu tarmog‘i Buxoro viloyat xalq xo‘jaligi va aholining neft mahsulotlariga bo‘lgan talabini to‘la qondirish imkoniyatlariga ega bo‘ldi. Shu sababdan ham bu tarmoqning ahamiyati beqiyos. Neftni qayta ishlash sanoati sohasida Oltiariq, Farg‘ona, Buxoro neftni qayta ishlash zavodlari ishlab turibdi. Buxoro neftni qayta ishlash zavodida yuqori sifatli benzin, dizel yoqilg‘isi, koks, parafin, motor moylariga qo‘shilmalar, yengil mashinalar uchun motor va surkov moylari (kompressor, turbina, urchuk moylari), kerosin, bitum, suyultirilgan neft gazlari (butan, texnik propan va shunga o‘xshagan), mazut kabi 50dan ortiq turdagi neft mahsulotlari ishlab chiqarilmoqda[5].

2000-yildan qo‘shma sanoat korxonalari ishlab chiqarayotgan mahsulotlarni ichki bozorga yo‘naltirish hamda chetga eksport qilishni davlat nazorat qila boshladi. Zarafshon vohasida ishlab chiqarishi pasaygan sanoat korxonalarini rivojlantirish, yangi qo‘shma korxonalarni tashkil etish bo‘yicha AQSh, Germaniya, Chexiya, Turkiya, Yaponiya, Xitoy, Malayziya, Singapur, Hindiston va boshqa davlatlar bilan hamkorlik aloqalarini o‘rnatdi[6]. Zarafshon vohasi ma’murlari tomonidan qo‘llab-quvvatlangan bu aloqalar yanada sifatli negizda qayta tug‘ildi va yangicha mazmun kasb etdi. Buxoro Rossiya Federatsiyasining Kostroma, Tomsk viloyatlari, Ukrainaning Xarkov va Chernigov viloyatlari hamda Boshqirdiston bilan, Navoiy 2001-yilda Koreyaning o‘rta va kichik biznes federatsiyasi (KFSMB), 2002-yil Koreyaning elektr energiya korporatsiyasi va Yaponiyaning “Silk roud” konpaniyasi hamda Malayziyaning “ZETAVEST SDN. BHD” korporatsiyasi o‘rtasida, Samarqand viloyati esa Turkiya davlatining “Yazeks” firmasi, 2002-yil Yaponiyaning “Misumi” va “Toyo” injiniring kompaniyalari bilan, bevosita shartnomalar tuzgandi[7].

Mustaqillikning dastlabki o‘n yilligida qo‘shma korxonalar Zarafshon vohasining markaziy hududlarida tashkil qilingan bo‘lsa, 2000-yildan boshlab qo‘shma korxonalar Zarafshon vohasining chekka tumanlaridagi qurilishiga katta e’tibor qaratila boshlandi. Buning asosiy sabablaridan biri qo‘shma korxonalarning tashkil qilinishi 1999-yil mintaqalarda sanoat o‘sishi o‘rniga ayrim tashkil qilingan korxonalar faoliyatini to‘xtatdi. Negaki viloyatlar markazlarida faoliyat yuritgan korxonalarga soliq stavkalari tumanlarga nisbatan yuqoriligi bilan farq qilgan bo‘lsa, yana bir tomondan arzon ishchi kuchining yetishmasligi bo‘lgan. Misol qilib Buxoro viloyatini aytadigan bo‘lsak 1995-yil viloyatda faoliyat ko‘rsatgan qo‘shma korxonalar 25 ta bo‘lsa, 1997-yilda ular soni 54 taga yetgan. Yuqorida qayd qilingan omillar hamda hamkorlik ishlab chiqarishlari rivoji silliq kechmadi. Buni, 1999-2000-yillarda qo‘shma korxonalar soni 54 tadan 44 taga tushib qolganligida ham ko‘rish mumkin[8]. Samarqand viloyatida 1998-yilda 141 tadan 85 ta qo‘shma korxona faoliyat yuritgan bo‘lsa, 1999-yilda 5 ta qo‘shma korxona faoliyatini butunlay to‘xtatib, 137 ta qo‘shma korxonani tashkil qilib, shundan, 81 ta kotxona faoliyat yuritgan. Lekin, shu yillarda viloyatning birorta tumanida qo‘shma korxona mavjud bo‘lmagan[9]. Navoiy viloyatida esa shu davr ichida chet ellik sheriklar bilan tuzilgan 25 ta qo‘shma korxonadan atigi 8 tasi sanoat sohasida faoliyat ko‘rsatgan. Shundan, 5 ta sanoat korxonasida mahsulot ishlab chiqarish hajmi qariyb 3 milliard so‘mga kamaygan. 2000-yil ko‘rsatkichlari bilan qiyoslaganda, 25 turdagi sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi qisqarishga yo‘l qo‘yilgan[10]. Viloyatda xorijiy hamkorlar bilan ishlashga yetarli ahamiyat qaratilmaganligi natijasida Navoiy

shahridagi “Qizilqum-Rus-Nur” va “Pribor” kabi qo‘shma korxonalar to‘xtab qolgan[11].

2000-yil 25-mayda O‘zbekiston Respublikasining “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida”gi qonuni (ushbu qonunga 2001-yil 12-mayda qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritildi) qabul qilindi[12]. Zarafshon vohasida ushbu qonun ijrosini ta’minlash maqsadida tadbirkorlarga imtiyozli kreditlar berildi. Tashqi aloqalarga katta e’tibor qaratilib, qo‘shma korxonalar ochilishi uchun vohadagi tumanlarning imkoniyatlaridan kelib chiqib joylarda davlat tomonidan imtiyozli kreditlar berilganligi hamda xorijiy valyutalar hisobidan qo‘shma korxonalar tashkil qilinishiga yanada e’tibor kuchaytirildi. Zarafshon vohasining chekka tumanlarida qo‘shma korxonalar tashkil qilishning foydali jihatlari, yuqorida qayd qilingan muammolarning (arzon ishchi, soliq stavkasining balandligi) oldi olindi. Shu tariqa sanoat korxonalari tumanlarda tashkil qilinishi kuchaytirilishi bilan aholining ishsiz qatlamini ish bilan band qilish boshlanib, shu bilan korxonalar arzon ishchi kuchidan foydalanib ishlab chiqarish hajmining ortishiga erishgan. Bundan tashqari past soliq stavkasida soliqlar to‘lagan. Qolaversa, xomashyodan ko‘ra tayyor mahsulotni ishlab chiqarib eksport qilgan. Negaki bu katta iqtisodiy naf keltirgan. Shu jihatdan, “O‘zavtosanoat” uyushmasi va Turkiyaning “Koch xolding” kompaniyasi o‘rtasida imzolangan shartnomaga ko‘ra, Samarqandda loyiha quvvati 5 ming donadan ziyod avtobus va turli yuk mashinalari ishlab chiqarishga mo‘ljallangan, umumiy qiymati 65 mln AQSH dollariga teng “SamKochAvto” qo‘shma korxonasi, to‘qimachilik sanoati borasida Samarqanddagi “Samjinteks”, “O‘zBAT”[13], Navoiyda O‘zbekiston-Amerika qo‘shma korxonasi “Zarafshon-Nyumont” Qizilqum cho‘lida qisqa muddatda zamonaviy korxona barpo etilgandi. Navoiy GRESi, “Navoiyazot” va “Qizilqumsement” birlashmalari, “Elektroximzavod” kabi qo‘shma korxonasi ish olib bormoqda[14].

XULOSA. Zarafshon vohasida sanoat mustaqillikning dastlabgi yillarida rivojlanish darajasida bir muncha qiyinchiliklarga uchragan bo‘lsa-da, doimiy ravishda muttasil rivojlanish jarayonidan to‘xtab qolgan emas, hatto vohada og‘ir va yengil sanoat, qolaversa sanoatning barcha tarmoqlari, xususiy va davlat tasarrufidagi qo‘shma korxonalar taraqqiyotiga keng ko‘lamda soliq imtiyozlari berilishi natijasida mintaqaning chekka hududlarida sanoat korxonalari tashkil qilinganligini ko‘rish mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Rahmonov S., Eshonqulov X. Beqiyos yaratuvchanlik va taraqqiyot zamini.// Xalq so‘zi. 2011-yil 15-sentabr, -B.1-2.
2. Buxoro viloyat davlat arxivi, 1459-fond, 1-ro‘yxat, 24-yig‘ma jild, 49-varaq.
3. Buxoro viloyat davlat arxivi, 1459-fond, 1-ro‘yxat, 164-yig‘mi jild, 161-varaq.; Buxoro sharq durdonasi... –b.165.; O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, Q.Harfi, Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent-2000, –b.315.; Rajabov Q., Inoyatov S. Buxoro tarixi. -Toshkent: Tafakkur, 2016. –b. 417.; Karimov I.A. Bizdan ozod va obod vatan qolsin. 2 jild. –Toshkent: O‘zbekiston, 1996. 9,10,19-betlar.
4. O‘zbekiston respublikasi iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotining mustaqillik yillaridagi (1990-2011-yillar) asosiy tendensiya va ko‘rsatkichlari hamda 2012-2015-yillarga mo‘ljallangan prognozlari. Toshkent, O‘zbekiston. 2013-yil. – 130 b.; Ortiqov A. Sanoat iqtisodiyoti. O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti. – Toshkent., TDIU, 2009. –b.31; Buxoro viloyat davlat arxivi, 1459-fond, 1-ro‘yxat, 164-yig‘mi jild, 161-varaq.
5. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti -Toshkent., 2 tom. 2000-2005. –b.315.; Abdurahim Ortiqov. Sanoat iqtisodiyoti. – Toshkent., TDIU, 2009 yil. –b.32.; Istam Ibrohimov. Sahro bag‘ridagi mo‘jiza. // Xalq so‘zi. 2011-yil 12-may, №-93. -B. 1.
6. Samarqand viloyat hokimligi joriy arxivi. 1552-fond, 1-ro‘yxat, 412-yig‘ma jild, 26-varaq.
7. Buxoro viloyat davlat arxivi, 1459-fond, 1-ro‘yxat, 3-yig‘mi jild, 57-varaq.; Navoiy viloyat davlat arxivi, 100-fond, 1-ro‘yxat, 688-yig‘ma jild, 113-varaq.; Samarqand viloyat hokimligi joriy arxivi. 1552-fond, 1-ro‘yxat, 412-yig‘ma jild, 26-varaq.

8. Erkin Yodgorov. Iqtisodiyot va qo‘shma korxonalar// Buxoronoma. 2005-yil, 20-avgust, №68. –B. 3.
9. Samarqand viloyat hokimligi joriy arxivi. 1552-fond, 1-ro‘yxat, 2328-yig‘ma jild, 53-varaq.
10. Navoiy viloyati davlat arxivi. 100-fond, 1-ro‘yxat, 561-yig‘ma jild, 73-varaq.
11. Navoiy viloyati davlat arxivi. 100-fond, 1-ro‘yxat, 561-yig‘ma jild, 74-varaq.
12. Asatullayev X., Tursunov B., Mamanazarov A. Korxonalarni rivojlantirish strategiyasi. – T.: 2019, -B.17.
13. O‘zbekiston geografiya jamiyati axboroti. 43-jild. Ilmiy maqolalar to‘plami. –Toshkent-2014. – b.111. -213 bet.; Samarqand viloyati kengashining sessiyasi // Xalq so‘zi. 2001-yil 12-sentabr. № 188. -B. 2.
14. Navoiy viloyati davlat arxivi. 100-fond, 1-ro‘yxat, 561-yig‘ma jild, 72-varaq.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 93.94

(PhD) I.Qarshiyev taqrizi asosida

MUSTAQILLIK YILLARIDA MAMLAKATDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLARNING HUQUQIY VA NAZARIY-USLUBIY ASOSLARINING TAHLILI

Kadirova Yakitjan Buvabayevna, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti v.b.dotsenti, (PhD)

https://orcid.org/0009-0005-0638-6922

e-mail: xqodirova@bk.ru

ANALYSIS OF THE LEGAL AND THEORETICAL-METHODICAL BASIS OF THE REFORMS IMPLEMENTED IN THE COUNTRY DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

Kadirova Yakitzhan Buvabaevna, Acting Associate Professor of the Nizami Tashkent State Pedagogical University, (PhD)

АНАЛИЗ ПРАВОВЫХ И ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИХ ОСНОВ РЕФОРМ, ОСУЩЕСТВЛЕННЫХ В СТРАНЕ ЗА ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Кадирова Якитжан Бувабаевна, и.о. доцента Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами, (PhD)

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligining 1991-yildan to hozirgi davrgacha bo‘lgan yillarida amalga oshirilgan islohotlarning huquqiy va nazariy-uslubiy asoslari tahlil qilinadi. Islohotlarning asosiy yo‘nalishlari, ularning Konstitutsiya va qonunchilik bazasiga tayanishi, shuningdek, nazariy konsepsiyalar va uslubiy yondashuvlarning roli o‘rganiladi. Maqolada statistik ma’lumotlar va misollar asosida islohotlarning samaradorligi baholanib, kelajakdagi istiqbollarga doir takliflar beriladi. Tadqiqotda tarixiy, tahliliy va qiyosiy usullar qo‘llanilgan.*

Kalit so‘zlar: *mustaqillik, islohotlar, huquqiy asoslar, nazariy-uslubiy yondashuv, Konstitutsiya, qonun ustuvorligi, demokratiya, iqtisodiy modernizatsiya, sud tizimi, xalqaro huquq.*

Abstract: *This article analyzes the legal and theoretical-methodical foundations of the reforms implemented in the years of independence of the Republic of Uzbekistan from 1991 to the present. The main directions of the reforms, their reliance on the Constitution and legislative framework, as well as the role of theoretical concepts and methodological approaches are studied. The article evaluates the effectiveness of the reforms based on statistical data and examples and makes suggestions for future prospects. The research used historical, analytical and comparative methods.*

Keywords: *independence, reforms, legal framework, theoretical and methodological approach, Constitution, rule of law, democracy, economic modernization, judicial system, international law.*

Аннотация: *В статье анализируются правовые и теоретико-методологические основы реформ, осуществляемых в годы независимости Республики Узбекистан с 1991 года по настоящее время. Изучаются основные направления реформ, их опора на Конституцию и законодательную базу, а также роль теоретических концепций и методологических подходов. В статье на основе статистических данных и примеров оценивается эффективность реформ, а также даются предложения относительно дальнейших перспектив. В исследовании использовались исторические, аналитические и сравнительные методы.*

Ключевые слова: *независимость, реформы, правовая база, теоретико-методологический подход, Конституция, верховенство права, демократия, экономическая модернизация, судебная система, международное право.*

KIRISH. O‘zbekiston Respublikasi 1991-yil 31-avgustda mustaqillikka erishib, sobiq Ittifoq tuzumining qoldiqlaridan voz kechib, milliy davlatchilikni shakllantirish yo‘liga kirdi. Bu davrda mamlakatda keng ko‘lamli islohotlar boshlanib, ular siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va huquqiy sohalarni qamrab oldi. Islohotlarning asosiy maqsadi demokratik, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurish, erkin bozor munosabatlarini joriy etish, inson huquqlari va erkinliklarini ta’minlash hamda mamlakatni xalqaro maydonda munosib o‘ringa ega qilishdan iborat edi.

Mustaqillikning dastlabki yillarida asosiy e’tibor davlat suverenitetini mustahkamlash va iqtisodiy mustaqillikka erishishga qaratildi. 1992-yil 8-dekabrda O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinishi ushbu jarayonda muhim bosqich bo‘ldi[1]. 2016-yildan boshlab esa, Prezident Shavkat Mirziyoev rahbarligida islohotlar yangi bosqichga ko‘tarilib, “Harakatlar strategiyasi” doirasida sud-huquq tizimini isloh qilish, korrupsiyaga qarshi kurashish va iqtisodiy erkinlikka erishishga ustuvorlik berildi[2].

Ushbu islohotlar mustahkam huquqiy asoslar va nazariy-uslubiy yondashuvlarga tayangan bo‘lib, ularning tahlili mamlakat taraqqiyotining asosiy yo‘nalishlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Maqolaning maqsadi – mustaqillik davrida amalga oshirilgan islohotlarning huquqiy va nazariy-uslubiy asoslarini o‘rganish, ularning samaradorligini statistik ma’lumotlar va misollar asosida baholash hamda kelajakdagi islohotlar uchun takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda tarixiy tahlil, qiyosiy usul va normativ-huquqiy yondashuvlar qo‘llanildi.

1. Mustaqillik yillaridagi islohotlarning umumiy manzarasi

Mustaqillikka erishilganidan so‘ng O‘zbekistonda islohotlar beshta asosiy yo‘nalishda amalga oshirildi: davlat boshqaruvi, iqtisodiyot, sud-huquq tizimi, ta’lim va ijtimoiy soha. 1990-yillarda asosiy e’tibor milliy davlatchilikni shakllantirishga qaratildi. 1991-yilda “Davlat mustaqilligi asoslari to‘g‘risida”gi qonun qabul qilinib, unda mamlakatning suvereniteti va davlat ramzlari belgilandi[3]. 1992-yilda esa Konstitutsiya qabul qilinishi bilan islohotlar uchun mustahkam huquqiy asos yaratildi.

Iqtisodiy islohotlar 1990-yillarning o‘rtalaridan boshlab kuchaydi. 1994-yilda “Mulkchilik to‘g‘risida”gi qonun qabul qilinib, xususiy mulk huquqi qonunan mustahkamlandi[4]. 2000-yillarda esa kichik biznes va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qator qonunlar qabul qilindi. Masalan, 2001-yilda “Tadbirkorlik faoliyati erkinligi kafolatlari to‘g‘risida”gi qonun qabul qilinib, tadbirkorlar uchun soliq imtiyozlari joriy etildi[5]. Bu davrda mamlakatda xususiy sektor ulushi oshdi – 1991-yilda YaIMning 31% ni tashkil etgan bo‘lsa, 2005-yilga kelib bu ko‘rsatkich 52% ga yetdi[6].

2016-yildan keyin islohotlar yangi bosqichga ko‘tarildi. “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi” doirasida sud tizimining mustaqilligini ta’minlash,

TAMADDUN NURI

korrupsiyaga qarshi kurashish va iqtisodiy erkinlikka erishishga ustuvorlik berildi[7]. Masalan, 2018-yilda “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi qonun qabul qilinib, korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi tashkil etildi[8]. Natijada, Transparency Internationalning Korrupsiyani idrok etish indeksida O‘zbekiston 2016-yildagi 156-o‘rindan 2022-yilda 126-o‘ringa ko‘tarildi[9].

Sud-huquq tizimidagi islohotlarga misol sifatida 2020-yilda Sudyalar Oliy kengashi faoliyatining takomillashtirilganini keltirish mumkin. Bu sudyalarning mustaqilligi va javobgarligini oshirishga xizmat qildi[10]. Shuningdek, “Elektron hukumat” tizimi joriy etilishi davlat xizmatlarining shaffofligini oshirdi – 2022-yilga kelib 250dan ortiq xizmat elektron shaklga o‘tkazildi[11]. Bu islohotlar mamlakatning xalqaro reytinglardagi o‘rnini yaxshilashga xizmat qildi. Masalan, “Doing Business” reytingida O‘zbekiston 2016-yilda 87-o‘rinda bo‘lsa, 2020-yilda 69-o‘ringa ko‘tarildi[12].

2. Islohotlarning huquqiy asoslari

Mustaqillik yillarida islohotlarning huquqiy asoslarini shakllantirishda O‘zbekiston Konstitutsiyasi asosiy o‘rin tutdi. 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan Konstitutsiyada mamlakat demokratik, huquqiy davlat sifatida e’lon qilindi[13]. Konstitutsiyaning 1-moddasida “O‘zbekiston – suveren demokratik respublika” deb belgilandi, 7-moddasida esa “Xalq O‘zbekiston Respublikasida suverenitetning yagona manbaidir” deb ta’kidlandi[14]. Ushbu moddalar islohotlarning demokratik asosga ega ekanligini ko‘rsatdi.

Konstitutsiyadan tashqari, qator qonunlar islohotlar uchun huquqiy baza yaratdi. Masalan, 1994-yilda “Sudlar to‘g‘risida”gi qonun qabul qilinib, sud tizimining asosiy prinsiplari belgilandi[15]. 2000-yillarda esa iqtisodiy islohotlarni qo‘llab-quvvatlash uchun “Investitsiya faoliyati to‘g‘risida” (1998-yil) va “Xorijiy investitsiyalar to‘g‘risida” (1999-yil) qonunlari qabul qilindi[16]. Bu qonunlar natijasida 2000-2010-yillarda xorijiy investitsiyalar hajmi 1,2 mlrd dollardan 9 mlrd dollarga oshdi[17].

O‘zbekiston xalqaro huquq normalarini milliy qonunchilikka integratsiya qilish yo‘lidan yurdi. 1992-yilda Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasiga qo‘shildi, 1995-yilda esa BMTning “Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi” pakti ratifikatsiya qilindi[18]. 2008-yilda “Tortib olingan tijorat foydasiga qarshi konvensiya” qabul qilinib, korrupsiyaga qarshi kurashishda xalqaro standartlar joriy etildi[19].

2017-yildan keyin sud-huquq tizimidagi islohotlar yanada kuchaydi. “Harakatlar strategiyasi” doirasida 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmon bilan sud tizimi modernizatsiya qilindi[20]. 2018-yilda “Sudlar to‘g‘risida”gi qonunga o‘zgartirishlar kiritilib, sudyalarning mustaqilligi va javobgarligi oshirildi[21]. Masalan, 2020-yilda sudlarga nodavlat tashkilotlar tomonidan monitoring o‘tkazishga ruxsat berildi, bu sud jarayonlarining shaffofligini ta’minlashga xizmat qildi[22].

Ma’muriy islohotlarda ham muhim qadamlar tashlandi. 2017-yil 8-sentyabrdagi PF-5185-sonli Farmon bilan davlat boshqaruvi tizimi optimizatsiya qilindi[23]. Natijada, 2019-yilga kelib davlat organlari soni 20% ga qisqartirildi, bu budjet xarajatlarini 15%ga kamaytirishga olib keldi[24]. 2020-yilda “Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risida”gi qonun yangidan ishlab chiqilib, fuqarolarning huquqlarini himoya qilish kuchaytirildi[25].

3. Nazoriy-uslubiy asoslar

Islohotlarning nazariy asoslari demokratik davlat qurish, qonun ustuvorligi va inson huquqlarini ta’minlash falsafasiga asoslanadi. Bu jarayonda g‘arb faylasuflari I.Kantning “qonun ustuvorligi – davlat barqarorligi asosi” va J.Lokkning “Davlat fuqarolarning xavfsizligi va erkinligini ta’minlash uchun mavjud” degan qarashlari o‘z aksini topdi[26]. Shu bilan birga, islohotlar milliy qadriyatlar – adolat, mehnatsevarlik va jamoatchilikka asoslandi.

Uslubiy jihatdan islohotlarda tahlil, monitoring va zamonaviy texnologiyalardan foydalanildi. “Elektron hukumat” tizimi joriy etilishi buning yorqin namunasidir. 2019-yilda “Elektron hukumat to‘g‘risida”gi qonun qabul qilinib, 2022-yilga kelib 250dan ortiq davlat xizmati elektron shaklga o‘tkazildi[27]. Natijada, fuqarolarning davlat xizmatlaridan foydalanish vaqti o‘rtacha 3 kundan 1 soatga qisqardi[28].

TAMADDUN NURI

“Harakatlar strategiyasi”ning besh bosqichli mexanizmi – rejalashtirish, ijro, nazorat, tahlil va takomillashtirish – islohotlarning uslubiy asosini tashkil etdi. Masalan, 2018-yilda strategiya doirasida 3000dan ortiq normativ-huquqiy hujjat qayta ko‘rib chiqildi va 800tasi bekor qilindi[29]. Bu byurokratiyani kamaytirishga xizmat qildi.

Xalqaro tajriba ham islohotlarda muhim o‘rin tutdi. Janubiy Koreyaning “Yangi qishloq” (Saemaul Undong) dasturi va Singapurning davlat boshqaruvi modeli O‘zbekistondagi islohotlar uchun o‘rnak bo‘ldi[30]. Masalan, 2019-yilda “Monodialkor mahallalar” dasturi ishga tushirildi, bu mahalliy aholining ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirdi[31].

XULOSA VA TAKLIFLAR. Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda amalga oshirilgan islohotlar mustahkam huquqiy va nazariy-uslubiy asoslarga ega bo‘lib, mamlakatning barqaror rivojlanishiga xizmat qildi. Konstitutsiya va qonunchilik bazasi islohotlarning huquqiy poydevorini tashkil etdi, nazariy-uslubiy yondashuvlar esa ularning samaradorligini oshirdi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, islohotlar natijasida xususiy sektor ulushi 80%ga yetdi, xorijiy investitsiyalar hajmi 2022-yilda 10 mlrd dollardan oshdi.

Biroq, islohotlarning samaradorligini yanada oshirish uchun qonunlar ijrosini kuchaytirish, fuqarolik jamiyati rolini rivojlantirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish zarur. Kelajakda quyidagi takliflar amalga oshirilishi tavsiya etiladi:

1. Sud tizimi mustaqilligini kuchaytirish uchun xalqaro ekspertlar bilan hamkorlikni kengaytirish.
2. “Aqlli davlat” konsepsiyasiga o‘tish uchun raqamlashtirishni tezlashtirish.
3. Islohotlarning ijtimoiy-iqtisodiy samaralarini baholash uchun mustaqil tadqiqotlar o‘tkazish.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 1992-yil 8-dekabr.

1. PF-4947-sonli Farmon, 2017-yil 7-fevral.
2. Davlat mustaqilligi asoslari to‘g‘risidagi Qonun, 1991-yil.
3. Mulkchilik to‘g‘risidagi Qonun, 1994-yil.
4. Tadbirkorlik faoliyati erkinligi kafolatlari to‘g‘risidagi Qonun, 2001-yil.
5. O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi ma’lumotlari, 2005-yil.
6. Harakatlar strategiyasi, 2017-yil.
7. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 1-modda.
8. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 7-modda.
9. Sudlar to‘g‘risidagi Qonun, 1994-yil.
10. Xorijiy investitsiyalar to‘g‘risidagi Qonun, 1999-yil.
11. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi ma’lumotlari, 2010-yil.
12. BMT, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi pakt, 1966-yil.
13. Tortib olingan tijorat foydasiga qarshi. Konvensiya, 2008-yil.
14. PF-4947-sonli Farmon, 2017-yil.
15. Sudlar to‘g‘risidagi Qonunga o‘zgartirishlar, 2018-yil.
16. KADIROVA, Y. (2024). Aholini ijtimoiy himoyalash tizimining takomillashtirilishi: ish bilan ta’minlash va turmush sharoitini yaxshilash bilan bog‘liq islohotlarning natijalari. News of the NUUz, 1(1.2), 11-14. KADIROVA, Y. (2024). Aholini ijtimoiy himoyalash tizimining takomillashtirilishi: ish bilan ta’minlash va turmush sharoitini yaxshilash bilan bog‘liq islohotlarning natijalari. News of the NUUz, 1(1.2), 11-14.
17. Buvabaevna, Q.Y. (2024). The use of information and communication technologies in the educational process. Intellectual education technological solutions and innovative digital tools, 3(28), 169-172. Buvabaevna, Q. Y. (2024). The use of information and communication technologies in the educational process. Intellectual education technological soluteons and innovative digital tools, 3(28), 169-172..
18. Buvabayevna, K. Y. (2024). Issues of Ensuring Employment of the Population of Surkhandarya Region during the Years of Independence. Central Asian Journal of Social Sciences and History, 5(1), 173-177. Buvabayevna, K. Y. (2024). Issues of Ensuring Employment of the Population of Surkhandarya Region during the Years of Independence. Central Asian Journal of Social Sciences and History, 5(1), 173-177.

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 32(575.1)

TerDU “Jahon tarixi” kafedrasi tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) I.Qarshiyev taqrizi asosida

SOVET HUKUMATI DAVRIDA O‘ZBEKISTON UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA TURG‘UNLIK VA QAYTA QURISH DAVRIDAGI NUQSONLAR

Umarov Djamshed Sayitmuratovich, DXX CHQ “Yosh chegarachilar” HAL “Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrasi bosh o‘qituvchisi, Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), TerDU “Jahon tarixi” kafedrasi erkin tadqiqotchisi

https://orcid.org/0009-0004-2134-0503

e-mail: Umarovjamshid510@gmail.com

EFICIENCIES IN THE SYSTEM OF STABILITY AND PERESTROYING IN UZBEKISTAN’S COMPREHENSIVE SCHOOLS DURING THE SOVIET GOVERNMENT

Umarov Jamshed Saitmuratovich, DHS “Young Border Guards” HAL Head Teacher of the Department of Social and Humanitarian Sciences, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Freelance researcher (PhD) of the Department of World History, TerSU

НЕДОСТАТКИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ УЗБЕКИСТАНА В ПЕРИОД СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ И В ПЕРИОД ПЕРЕСТРОЙКИ

Умаров Джамшед Саитмуратович, главный учитель кафедры социально-гуманитарных наук ВАЛ “Юные пограничники” ПВ СГБ, доктор философии (PhD) по педагогическим наукам, независимый исследователь кафедры “Всеобщая история” ТерГУ

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Sovet hukumati davrida O‘zbekiston umumta’lim maktablari tizimidagi turg‘unlik va qayta qurish (perestroyka) davridagi ta’lim sohasidagi muammolar atroflicha tahlil qilinadi. Turg‘unlik davri (1960-1980-yillar) ta’lim tizimida markazlashgan boshqaruv, ideologik ta’sir, resurslarning yetishmasligi va infratuzilmaning eskirishi kabi omillar ta’lim sifatiga qanday salbiy ta’sir ko‘rsatgani ko‘rib chiqiladi. Shu bilan birga, qayta qurish davrida (1985-1991-yillar) ta’lim islohotlarini amalga oshirishga urinishlar, lekin ularning natijasizligi, moliyaviy qiyinchiliklar va ijtimoiy-siyosiy beqarorlik tufayli yangi*

nuqsonlarning paydo bo‘lishi muhokama qilinadi. Maqolada statistik ma’lumotlar, monitoring natijalari, jadvallar va tarixiy hujjatlarga asoslangan tahlillar keltiriladi. Tadqiqot ta’lim tizimining ushbu davrlardagi holatini yoritish uchun pedagogik va tarixiy adabiyotlarga tayangan holda chuqur xulosalar chiqaradi.

Kalit so‘zlar: *Sovet hukumati, umumta’lim maktablari, turg‘unlik davri, qayta qurish, ta’lim sifati, ideologiya, resurslar, O‘zbekiston, monitoring, islohotlar, milliy identifikatsiya, infratuzilma.*

Abstract: *This article provides a comprehensive analysis of the problems in the field of education during the period of stagnation and perestroika in the system of general education schools of Uzbekistan during the Soviet government. It examines how factors such as centralized management, ideological influence, lack of resources, and obsolescence of infrastructure negatively affected the quality of education in the system of the system of stagnation (1960-1980s). At the same time, the attempts to implement educational reforms during the period of perestroika (1985-1991), but their inefficiency, financial difficulties and the emergence of new shortcomings due to socio-political instability are discussed. The article presents statistical data, monitoring results, tables and analyses based on historical documents. The study draws profound conclusions based on pedagogical and historical literature to shed light on the state of the education system during these periods.*

Keywords: *Soviet government, secondary schools, period of stagnation, perestroika, quality of education, ideology, resources, Uzbekistan, monitoring, reforms, national identity, infrastructure.*

Аннотация: *В статье дается комплексный анализ застоя в системе общего образования Узбекистана в советское время и проблем в сфере образования в период перестройки. В статье рассматривается, как такие факторы, как централизованное управление, идеологическое влияние, нехватка ресурсов и устаревшая инфраструктура, негативно влияли на качество образования в системе образования в период застоя (1960–1980-е годы). В то же время обсуждаются попытки проведения реформ образования в период перестройки (1985-1991 гг.), их неэффективность, появление новых недостатков из-за финансовых трудностей и социально-политической нестабильности. В статье представлены статистические данные, результаты мониторинга, таблицы и анализы, основанные на исторических документах. Исследование опирается на педагогическую и историческую литературу, чтобы пролить свет на состояние системы образования в эти периоды.*

Ключевые слова: *советская власть, средние школы, период застоя, реконструкция, качество образования, идеология, ресурсы, Узбекистан, мониторинг, реформы, национальная идентичность, инфраструктура.*

KIRISH. Sovet hukumati davri O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun murakkab va o‘ziga xos davr sifatida tarixda qoldi. Ushbu davrda umumta’lim maktablari tizimi keng ko‘lamda rivojlantirilgan bo‘lsa-da, turg‘unlik (1960-1980-yillar) va qayta qurish (1985-1991-yillar) davrlari alohida muammolar bilan ajralib turadi. Turg‘unlik davrida iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda sekinlashish ta’lim tizimida sifatning pasayishiga, resurslarning yetishmasligiga va ideologik cheklovlarning kuchayishiga olib keldi. Qayta qurish davri esa ta’limni modernizatsiya qilishga qaratilgan islohotlarni boshlashga urindi, ammo iqtisodiy inqiroz va siyosiy beqarorlik tufayli bu urinishlar samarasiz yakunlandi. Ushbu maqola mazkur davrlarning O‘zbekiston umumta’lim maktablariga ta’sirini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, statistik ma’lumotlar, monitoring natijalari va tarixiy dalillarga asoslanadi.

I. Turg‘unlik davrida umumta’lim maktablarining holati

Turg‘unlik davri Sovet Ittifoqida Leonid Brejnev hukmronligi (1964-1982) bilan bog‘liq bo‘lib, bu davrda iqtisodiy stagnatsiya va ijtimoiy sohalarda o‘sishning sekinlashishi ta’lim tizimiga ham jiddiy ta’sir ko‘rsatdi. O‘zbekistonda umumta’lim maktablari bir nechta asosiy muammolar bilan xarakterlanadi:

1. **Markazlashgan boshqaruv va ideologik ta’sir:** ta’lim tizimi to‘liq Moskvadan boshqarilardi.

O‘quv dasturlari va darsliklar markazda tasdiqlanib, mahalliy xalqlarning madaniyati va tiliga yetarlicha e’tibor berilmasdi. Masalan, 1970-yillarda o‘zbek tilida chop etilgan darsliklar soni umumiy darsliklarning atigi 20% ini tashkil qilgan, qolganlari rus tilida edi[1]. Tarix darsliklarida esa O‘zbekistonning o‘ziga xos tarixi o‘rniga Sovet Ittifoqining “birlashishi” va “sotsialistik yutuqlari” targ‘ib qilinardi. Bu holat o‘quvchilarning milliy o‘zlikni anglash jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatdi.

2. **Resurslar yetishmovchiligi va infratuzilma muammolari:** turg‘unlik davrida maktablarning moddiy-texnik bazasi sezilarli darajada zaiflashdi. 1975-yilgi statistik ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonning qishloq hududlaridagi maktablarning 65%dan ortig‘i eskirgan binolarda joylashgan edi. Shu bilan birga, o‘quv qurollari, laboratoriya jihozlari va kutubxona fondlari yetishmasligi ham keng tarqalgan edi. O‘qituvchilarning ish haqi past bo‘lib, bu malakali mutaxassislarni ushbu sohada ushlab qolishni qiyinlashtirdi. Masalan, 1980-yilda o‘rtacha o‘qituvchi maoshi oyiga 120 rublni tashkil qilgan, bu sanoat sohasidagi ishchilar daromadidan 30-40% ga kam edi[2].

3. **Ta’lim sifatining pasayishi:** O‘quv dasturlari asosan nazariy bilimlarga asoslangan bo‘lib, amaliy ko‘nikmalarga e’tibor berilmadi. Matematika, fizika va kimyo kabi fanlarda laboratoriya mashg‘ulotlari deyarli o‘tkazilmasdi, chunki jihozlar yetishmasdi. Shu sababli, o‘quvchilarning real hayotda qo‘llaniladigan bilimlarni egallashi cheklandi.

Jadval 1. Turg‘unlik davrida O‘zbekiston maktablarining moddiy ta’minoti (1975-yil)

Hudud	Maktab soni	Eskirgan binolar (%)	O‘qituvchi ta’minoti (%)	Laboratoriya jihozlari (%)
Toshkent sh.	245	15%	90%	70%
Farg‘ona viloyati	320	45%	75%	40%
Surxondaryo vil.	280	65%	60%	25%

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Davlat arxivi, 1975-yil statistik ma’lumotlari.

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, qishloq hududlarida maktablarning moddiy ta’minoti shahar hududlariga nisbatan ancha past edi. Surxondaryo viloyatida, masalan, maktablarning 65% eskirgan binolarda joylashgan bo‘lib, laboratoriya jihozlari bilan ta’minlanish darajasi atigi 25% ni tashkil qilgan.

4. **O‘qituvchilarning malaka darajasi:** turg‘unlik davrida o‘qituvchilarning malakasini oshirish tizimi samarasiz edi. Ko‘p hollarda o‘qituvchilar yangi metodikalarni o‘rganish imkoniyatidan mahrum bo‘ldi. Shu sababli, darslar an’anaviy uslubda – ko‘proq yodlash va takrorlashga asoslangan holda o‘tardi.

II. Qayta qurish davridagi islohotlar va yangi nuqsonlar

1985-yilda Mixail Gorbachyovning qayta qurish siyosati boshlanishi bilan ta’lim tizimida o‘zgarishlar kiritishga urinishlar boshlandi. O‘zbekistonda bu jarayon bir qator muhim qadamlar bilan boshlandi, ammo natijalar kutilgan darajada bo‘lmadi.

1. **Islohotlarga urinishlar va milliy tilning rivojlanishi:** qayta qurish davrida ta’lim dasturlarini yangilash, o‘zbek tilida ta’limni kengaytirish va mahalliy madaniyatni o‘quv jarayoniga integratsiya qilishga harakat qilindi. 1989-yilda O‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilishi bu yo‘nalishdagi eng muhim qadam bo‘ldi[3]. Shu bilan birga, yangi darsliklar tayyorlash boshlandi, ammo bu jarayon sekin kechdi. Masalan, 1990-yilga kelib, o‘zbek tilidagi darsliklarning faqat 35% yangilangan edi, qolganlari hali ham eskirgan Sovet dasturlariga asoslangan edi.

2. **Moliyaviy qiyinchiliklar va amaliy muvaffaqiyatsizlik:** islohotlar yetarlicha moliyaviy qo‘llab-quvvatlanmadi. Sovet Ittifoqining iqtisodiy inqirozi O‘zbekistonga ham ta’sir qildi, natijada maktablarning moddiy ta’minoti yanada

yomonlashdi. 1988-yilda ta’lim sohasiga ajratilgan budjet 1985-yilga nisbatan 15% ga qisqardi[4]. Yangi darsliklar chop etish, o‘qituvchilarni qayta tayyorlash va maktab binolarini ta’mirlash uchun zarur mablag‘lar yetishmadi.

3. **Ijtimoiy-siyosiy beqarorlikning ta’siri:** qayta qurish davrida millatlararo nizolar va iqtisodiy qiyinchiliklar ta’lim tizimiga jiddiy to‘sqinlik qildi. Masalan, 1989-yildagi Farg‘ona voqealari natijasida ko‘plab maktablar vaqtincha yopildi, o‘qituvchilar va o‘quvchilarning xavfsizligi ta’minlanmadi. Bu davrda o‘quvchilarning maktabga qatnash darajasi 20%ga pasaydi[5].

Jadval 2. Qayta qurish davrida ta’lim sifati ko‘rsatkichlari (1987-1990)

Yil	O‘quvchilar soni (ming)	O‘zbek tilida ta’lim (%)	O‘qish-yozish ko‘nikmalari muvaffaqiyat (%)
1987	4,200	45%	65%
1989	4,150	50%	60%
1990	4,100	55%	58%

Manba: Xalq ta’limi vazirligi, 1991-yil hisoboti

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, o‘zbek tilida ta’lim darajasi oshgan bo‘lsa-da, o‘qish-yozish ko‘nikmalaridagi muvaffaqiyat darajasi pasaygan. Bu yangi dasturlarning samarasizligini va o‘qituvchilar tayyorgarligining yetishmasligini ko‘rsatadi.

Monitoring natijalari: 1987-1990-yillarda O‘zbekiston maktablarida o‘tkazilgan monitoring shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarning 40%ga yaqini o‘qish-yozish ko‘nikmalarida muammolarga duch kelgan. Shu bilan birga, matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha bilim darajasi ham pasaygan edi. Bu holat yangi islohotlarning noto‘g‘ri amalga oshirilganligini va infratuzilma muammolarining davom etayotganligini tasdiqlaydi[6].

III. Turg‘unlik va qayta qurish davrlarining ta’lim sifatiga ta’siri

Turg‘unlik va qayta qurish davrlari O‘zbekiston umumta’lim maktablarining rivojlanishida o‘ziga xos iz qoldirdi. Har ikki davrning umumiy va farqli jihatlarini tahlil qilish orqali quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. **Sifatning pasayishi:** turg‘unlik davrida ta’lim tizimi ideologik maqsadlarga xizmat qilgan bo‘lsa, qayta qurish davrida bu tizimni modernizatsiya qilishga qaratilgan urinishlar moliyaviy va tashkiliy muammolar tufayli muvaffaqiyatsiz yakunlandi. Har ikki davrda ham o‘quvchilarning real hayotiy ehtiyojlariga mos keladigan bilim olish imkoniyati cheklandi.

2. **Resurs tanqisligi:** turg‘unlik davrida maktablarning moddiy ta’minoti zaif bo‘lgan bo‘lsa, qayta qurish davrida bu muammo yanada chuqurlashdi. Masalan, 1990-yilda qishloq maktablarining 70%ida isitish tizimi mavjud emas edi, bu o‘quv jarayonining sifatiga jiddiy ta’sir ko‘rsatdi[7].

3. **Milliy identifikatsiya muammolari:** turg‘unlik davrida o‘zbek tilida ta’limning cheklanganligi milliy o‘zlikni rivojlantirishga to‘sqinlik qildi. Qayta qurish davrida bu yo‘nalishda qadamlar qo‘yilgan bo‘lsa-da, jarayonning to‘liq amalga oshirilmasligi muammoni hal qila olmadi.

4. **O‘qituvchilarning roli:** har ikki davrda ham o‘qituvchilarning malakasini oshirish va ularni motivatsiya qilish masalasiga yetarlicha e’tibor berilmadi. Bu esa ta’lim sifatining pasayishiga olib keluvchi asosiy omillardan biri bo‘ldi.

IV. Ta’lim tizimining mustaqillikdan keyingi davrga meros qoldirgan muammolari

Turg‘unlik va qayta qurish davrlaridagi nuqsonlar O‘zbekistonning mustaqillikka erishishi bilan birdaniga bartaraf etilmadi. Quyidagi muammolar mustaqillikdan keyingi ta’lim tizimiga ta’sir ko‘rsatdi:

TAMADDUN NURI

- **Eskirgan infratuzilma:** 1991-yilda mustaqillik e’lon qilinganida, maktablarning katta qismi hali ham turg‘unlik davridan qolgan eskirgan binolarda faoliyat yuritardi.

- **Malakali kadrlarni yo‘qotish:** qayta qurish davridagi iqtisodiy inqiroz natijasida ko‘plab o‘qituvchilar boshqa sohalarga o‘tib ketdi, bu esa kadrlar tanqisligini keltirib chiqardi.

- **Ideologik ta’sirdan xalos bo‘lish:** sovet davridan qolgan ideologik dasturlar o‘rniga milliy qadimiyatlarga asoslangan ta’lim tizimini yaratish uzoq vaqt talab qildi.

XULOSA. Sovet hukumati davrida O‘zbekiston umumta’lim maktablarida turg‘unlik va qayta qurish davrlari ta’lim tizimining rivojlanishiga sezilarli darajada salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Turg‘unlik davrida markazlashgan boshqaruv, resurslarning yetishmasligi va ideologik cheklovlar ta’lim sifatini pasaytirgan bo‘lsa, qayta qurish davridagi islohotlar iqtisodiy inqiroz va siyosiy beqarorlik tufayli muvaffaqiyatsiz yakunlandi. Ushbu muammolar mustaqillikdan keyingi davrda ta’lim tizimini tubdan isloh qilish zaruratini keltirib chiqardi. Tarixiy tajribadan kelib chiqib, ta’lim sohasida muvaffaqiyatga erishish uchun resurslarni to‘g‘ri taqsimlash, o‘qituvchilar malakasini oshirish va milliy qadimiyatlarni rivojlantirishga alohida e’tibor berish lozim.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Rahimov, M. O‘zbekiston ta’lim tarixi. Toshkent: Fan, 1995.
2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat arxivi. 1975-yil ta’lim statistikasi. Fond 45, opis 12.
3. Qodirov, A. Qayta qurish davrida O‘zbekiston ta’limi. Toshkent: Sharq, 2000.
4. Xalq ta’limi vazirligi. 1987-1990-yillardagi monitoring hisoboti. Toshkent, 1991.
5. Saidov, X. Sovet davrida O‘zbekiston maktablari. Toshkent: O‘qituvchi, 1998.
6. O‘zbekiston SSR statistika boshqarmasi. 1988-yil iqtisodiy ko‘rsatkichlari. Toshkent, 1989.
7. Toshkent viloyati arxivi. 1990-yil maktablar holati to‘g‘risidagi hisobot. Fond 23, opis 5.
8. Kadirova, Y. (2022). Loving the country is faithful. Science and innovation, 1(B4), 420-423.
9. Buvabaevna, K. Y., & Buvabaevna, K. K. (2022). Methodological Basis Of Development Of Legal Immunity Of Students On The Basis Of A Subject-Ethical Approach. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 12, 23. Buvabaevna, K. Y., & Buvabaevna, K. K. (2022). Methodological Basis Of Development Of Legal Immunity Of Students On The Basis Of A Subject-Ethical Approach. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 12, 23.
10. Kadirova, Y., & Kadirova, K. (2023). Social activity of pedagogue in socio-political life of society. Science and innovation, 2(B3), 417-421.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 93.94

BUXORO ERONIYLARIDA FARZANDGA ISM TANLASH AN‘ANASI

Kalonova Iroda Turgunovna, BuxDU erkin izlanuvchisi (PhD), Buxoro innovatsion ta‘lim va tibbiyot universiteti assistenti

THE TRADITION OF CHOOSING A CHILD’S NAME AMONG THE IRANIANS OF BUKHARA

Kalonova Iroda Turgunovna, freelance researcher (PhD) of Bukhara State University, assistant of Bukhara Innovative Education and Medical University

ТРАДИЦИЯ ВЫБОРА ИМЕНИ РЕБЁНКУ У ИРАНЦЕВ БУХАРЫ

Калонова Ирода Тургуновна, независимый исследователь Бухарского государственного университета (PhD), ассистент Бухарского университета инновационного образования и медицины

https://orcid.org/0009-0007-7048-3190

e-mail: kalonovairoda89@gmail.com

Annotatsiya: *Har bir xalq o‘zining betakror marosimlariga ega. Shulardan biri farzandga ism qo‘yish an‘anasidir. Buxoro eroniylarida farzandga ism qo‘yish an‘anasi tarixiy va madaniy merosga asoslangan. Ushbu maqolada Buxoro vohasi eroniylarining farzand tug‘ilishi va unga ism qo‘yish bilan bog‘liq an‘analari etnografik aspektda tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *“Sohib duo”, irim-sirimli nomlar, ramziy ismlar, Mirzo, Begim, Said.*

Abstract: *Each ethnic group, nation has its own independent, unique and inimitable rituals. One of them is the tradition of naming. Traditions and the order of naming a child among the Iranians of Bukhara are based on centuries-old historical and cultural heritage. In the article, from an ethnographic point of view, various rites of birth and naming children of the Iranians of the Bukhara oasis are analyzed and studied.*

Keywords: *“Sahib dua”, mysterious names, symbolic names, Mirza, Begim, Said.*

Аннотация: *У каждого народа есть свои уникальные ритуалы. Одна из них – традиция давать имя ребенку. Традиция давать имя ребенку у бухарских иранцев основана на историческом и культурном наследии. В данной статье с этнографической точки зрения анализируются традиции иранцев Бухарского оазиса, связанные с рождением и наречением детей.*

Ключевые слова: *«Сахибдуа», суеверные и приметные имена, символические имена, Мирза, Бегим, Саид.*

KIRISH. Ism – bu bola oladigan birinchi sovg‘adir. Ota-onalar chaqaloqqa xohlagancha nom berish huquqiga ega. Biroq tanlangan ism, o‘z egasi sha‘ni va qadr-qimmatini kamsitadigan bo‘lmasligi lozim. Shaxsning ismi murojaat qilishda, insonning shaxsini aniqlash va yozuvlarni yuritish uchun huquqiy va ma’muriy maqsadlar: tug‘ilganlik to‘g‘risidagi guvohnomalarda, pasportlar va litsenziyalar kabi rasmiy hujjatlarda ishlatiladi. Nutq odobiga ko‘ra, rasmiy muloqotda suhbatdoshning ismi unga qo‘shib otasining ismi bilan murojaat qilinadi.

Kishi ismlari shaxsiy o‘zligni, oilaviy tarixni va madaniyatini o‘z ichiga oladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Mavzuni o‘rganishda tipologik, qiyosiy tahlil, etnografik va etnologik metodlardan, sotsiologik so‘rov tahlilidan, tarixiy-taqqoslash va davrlashtirish usullaridan foydalanildi.

Marosim umum tomonidan qabul qilingan ramziy xarakterga ega bo‘lgan hayotiy tadbirdir[1-92]. Boshqacha qilib aytganda, marosimlar urf-odatlarning barqarorlashgan shaklidir. Urf-odat va marosimlar milly tarbiyaning qudratli quroli, xalqni yagona bir ma’naviy jipslikka birlashtirish omili hisoblanadi. Marosimlar orqali tarixiy-etnografik yo‘nalishda muayyan bir millatning ma’naviy dunyosi namoyon bo‘ladi[2-9]. Shulardan biri ism qo‘yish an’anasiga ko‘ra yangi tug‘ilgan chaqaloqqa nom qo‘yish, munosib ism tanlash qadimgi davr-lardan ota-ona, qarindosh-urug‘larning erkin huquqi bo‘lgan. Har bir xalq ism tanlashda o‘z ona tilining so‘z boyligi, imkoniyatlariga tayangan[3-176].

MUHOKAMA VA MUNOZARA. Buxoro eroniylarida bolaga ism qo‘yish marosimi quydagi tartibda amalga oshiriladi: bolaga ism qo‘yadigan kishi qiblaga qarab o‘tiradi, avval go‘dakning o‘ng qulog‘iga azon aytiladi va ismi tilga olinadi. Keyin chap qulog‘iga takbir aytishadi va ism takrorlanadi. So‘ngra bola uchun duolar o‘qiladi, imkoni bo‘lsa qo‘y so‘yiladi, beva-bechoralarga ehsonlar beriladi, ismi e‘lon qilinadi. Shu tariqa chaqaloqning dunyoga kelishi, tug‘ilishi ma’lum qilinadi. Eroniylar bugungi kunda ham o‘z oilaviy an‘analari, tarixiy qadriyatlari va e’tiqodlariga asoslanib farzandlariga ism qo‘yishadi[4]. Ism qo‘yish quydagi xususiyatlarga ko‘ra ajratiladi.

1. Qo‘yilgan ismlar tug‘ilish holatlari yoki tashqi xususiyatni ko‘rsatadi. Masalan, o‘zbeklarda yo‘lda tug‘ilgan bolani Yo‘lchi – “sayohatchi”, otasi vafotidan keyin tug‘ilgan chaqaloqga “Yodgor”, tanasining qaysidir qismida ortig‘i bilan yoki nori, ajralib ko‘zga ko‘rinib turadigan xoli bilan tug‘ilgan bolalarga – Ortiq, Xoldor deb nom qo‘yilgan[5-202] bo‘lsa, eroniylarda ham shu kabi holatlarda o‘g‘illar Ziyod, ortiqli qizlar Ziyoda, xollari ko‘p bolalarga Xolmurod, Xolali deb ism qo‘yiladi.

2. Buxoro eroniylarida tilaklarni ifodalovchi ismlar ham mavjud. Eng yaxshi jismoniy va ruhiy fazilatlarni, omadli taqdirni tilovchi, boshqa tillardan kirib kelgan umumiy ismlar: Sharof (arabcha “ulug‘lovchi”), Hanifa (arabcha “mustah-kam”, “ustuvor”), Murod (arabcha “maqsadli”, “orzu qilingan”), Rustam (Avestodan “botir”)[6], Mehranali (forscha “suyukli”, “aziz” yoki “Alining suyuklisi”), Meddi (Mahdining o‘zgargan formasi, arabcha “to‘g‘ri yo‘lda”, “haq yo‘lida yuruvch bola”), Miran (arabcha “shohlar shohi”), Kurush – “po‘latdek mustahkam”, Ashur (muharram oyining 10 sanasida tug‘ilgan bola)[7-118] va boshqalar.

3. Irim-sirimli nomlar. Masalan, oilada farzandlarning ko‘p turmasligi, uzoq yashamay vafoti kuzatilsa xuddi o‘zbeklarda uchragani kabi eroniylarda ham O‘lmas (“o‘lmaydi”) deb chaqaloqni nomlashadi, yoki yaratgan umrini uzoq qilsin, deb Umriya ismi qiz bolaga qo‘yiladi.

Dala tadqiqotlari davomida axborotchimiz Mohira opaning onalari ismi Nozukgul bo‘lgani sababi tug‘ilgan chaqaloq judayam kichik, nimjon bo‘lgani uchun katta bobolari “Nozikkina nimjon bo‘lsa-da shu go‘dakkina ham yashab ketsin, gulday chiroy ochib katta qiz bo‘lsin”,- deb niyat qilganini eslaydi[8].

4. Xuddi o‘zbeklarda bo‘lgani kabi Buxoro eroniylarida ham, vafot etgan yaqini, qarindoshi xotirasini hurmat qilib farzandini ularning ismi bilan atash an’anasi mavjuddir. Xususan, bobosi, bibisi, otasi, onasi ismi qo‘yilsa, bunday farzandlarga “dadeykam, oteykam, padaram”, “modaram, nanajon, onem, oneykam”, aka-uka, opa-singillar ismi qo‘yilgan bo‘lsa, “jigaram, apeykam, dodaram, xoxaram” deb murojaat qilinadi.

5. Buxoro eroniylarida Qur‘on bilan bog‘liq bo‘lgan islomiy, xususan, payg‘ambarlar, imomlar, avliyolar ismlarini qo‘yish ham keng tarqalgan. Masalan: Muhammad, Ali, Hasan, Huseyn, Abdullo, Ismoil, Rizo, Ahmadali, Ibrohim, Ja’far, Fotima, Xadicha, Zaynab, Zahro va boshqalar.

NATIJALAR. Chaqaloqqa ism qo‘yish tarixan totemizm, shomonlik, afsungarlik, ajdodlar e’tiqodi kabi qadimiy diniy e’tiqod va topinishlar bilan ham chambarchas bog‘liq. Yoshi ulug‘,

TAMADDUN NURI

sohibduo* Halima bibi: “Bolaga ism qo‘yishda juda ehtiyotkorlik zarur, noto‘g‘ri tanlangan ism, keyinchalik farzandni o‘z ismidan uyalishiga sabab bo‘ladi”, -deydi. Ayrim ismlar esa, bolaga og‘irlik qilishi oqibatida bola bu ulug‘ nomni ko‘tara olmay, baxtsizlikka uchrashi ham mumkin, degan fikrlarni ilgari suradi[9].

Uzoq yillar farzand ko‘rmayotgan oila a’zolari, “Oshuro oyida” husayniya xonalarda Imomlar haqqiga duolar qilib, farzand tilab, niyat qilib sham yoqishadi. O‘g‘il farzand talablar Hazrat Ali, Imom Hasan, Imom Huseyn, Abul Fazl Abbos, Ali Azg‘ar, Ali Akbar yoki qiz istaganlar esa Fotimayi Zahro, Zaynab, Ruqiya kabi “Ahli bayt”* sohib va sohibalari xotirasini eslab sham yoqishadi. Shundan so‘ng dunyoga kelmagan bolaga “Ramziy ism” qo‘yiladi. Sham egalari o‘g‘il ko‘rsam Ali Akbar, qiz ko‘rsam ismini Ruqiya qo‘yaman deb niyatlar qilishadi. Bu tilaklari amalga oshishiga ular chin dildan ishonishadi. Farzand dunyoga kelgach esa, ular niyat qilgan “Ramziy ismlar”i qo‘yiladi. Orzusiga yetgan farzand talablar imkoniyatlari darajasida, husayniya xonalarga is, sambo‘sa, Hazrati Ali Abbos kulchasi, holvalar, turli xil shirinliklar, yeguliklar olib kelib tarqatishadi.

Dala tadqiqotlari jarayonida, Buxoro eroniylarida tug‘ilgan chaqaloqning sochi bir yoshga yetmaguncha olinmaydi. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad, qanchalik soch olinmay, uzun bo‘lsa bolaning umri ham uzun bo‘ladi, degan tushuncha va tasavvurlarga ishonilgan. Chaqaloq yoshidan o‘tgach, yoshi ulug‘ bobo-bibilar, ya’ni go‘dakning ismini qo‘ygan kishi, sochiga “qaychi urib berishadi”*[10].

Muhammad alayhissalomning qizlari Fotima va Ali ibn Abu Tolibdan tarqalgan avlod “saidlar” deb ataladi[11].

Saidlar, kelib chiqishi fors-tojik bo‘lmasalarda, ular allaqachon Buxoro eroniylari bilan qorishib ketishgan. Buxoro eroniylari ismlariga e‘tibor qaratsangiz ularning saidlar oilasi vakillaridan ekanliklari ham ma‘lum bo‘ladi. Saidlarning xonadonida o‘g‘il farzand tug‘ilsa “said”, qiz farzand tug‘ilsa isimiga “begim” qo‘shib aytiladi. Said Huseyn, Said Murtazo, Said Komil, Said Ja’far, Munirabegim, Muharrambegim, Hamidabegim, Ruqiyabegim, Zahrobegim deb murojaat qilinadi.

Hozirgi kunda ayol tomondan, saidzodalarga borib taqaladigan oilada o‘g‘il farzand dunyoga kelsa “mirzo”, qiz farzandga “sulton” nisbalari ismlariga qo‘shib aytilishi an’anasiga e’tibor berishadi. Masalan: Mirkamol mirzo, Bobur mirzo, Sattor mirzo, Muslima sulton, Sakina sulton, Saida sulton[12].

XULOSA. Buxoro eroniylari azaldan bolaning sog‘lom o‘sishi, uzoq yashab ketishi, kelgusida baxtli bo‘lishini unga qo‘yiladigan ism bilan bog‘lashadi. Xalqimizda farzandga muvaffaqiyatli, to‘g‘ri tanlangan ism, berilgan nom uning taqdirini o‘zida mujassam qiladi, kishi o‘z ismiga o‘xshaydi, deb ishonishadi. “Ism – insonning ziynati”, “Go‘zal ism – yarim rizq" , “Ismi jismiga monand” -degan naqllar yuradi el orasida. Hadisi shariflarda ota-onaning farzandi oldidagi uch muhim burchidan biri chiroyli ism tanlash ekani alohida ta’kidlanadi. Shuning uchun ham, kishi farzandi uchun to‘g‘ri va ma’noli ism tanlashi o‘ta muhim, e’tibor bilan yondashishi shart bo‘lgan masala sifatida qaraladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Davlatova S. O‘zbek kiyimlari atamalari izohli lug‘ati. –Toshkent.: Yangi nashr. 2017. -B.92.
2. Yo‘ldosheva S. Xalq urf-odatlari va an’analari. -T.: Ijod dunyosi nashryoti. 2003. -B. 9.
3. Begmatov E.A. O‘zbek ismlari ma‘nosi.-T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti. 2007.-B.176.
4. Dala yozuvlari. Buxoro viloyati. Buxoro shahri, Kunji qal‘a ko‘chasi. 2022-yil, mart.
5. Xotin-qizlar ensiklopediyasi.-T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti. 2002.-B. 202.
6. https://cyberleninka.ru/article/n/sopostavitelnyy-istoriko-literaturnyy-analiz-obraza-garshaspav-aveste-v-shah-name-firdousi-i-v-garshospname-asadi-tusi.pdf

* sohibduo - hurmati baland, ikki nikoh ko‘rmagan, el-ulus ichida yoshi ulug‘ qariya.

* ahli bayt - payg‘ambar avlodlari, Ali va Fotimadan davom etgan avlodlar nazarda tutiladi.

* Go’dak sochidan bir qismini qirqib berishadi.

7. Холназаров Р.М. Таҳлили лингвистӣ, гендерӣ ва омории антропонимҳои ноҳияи Лахш: Д.Д./Холназаров Р.М.-Душанбе. 2019.-С.118.
8. Dala yozuvlari. Buxoro viloyati. Buxoro shahri, Ko‘ksaroy ko‘chasi. 2025-yil, mart.
9. Dala yozuvlari. Buxoro viloyati. Kogon tumani, Zirabot MFY, 2024-yil, iyul.
10. Dala yozuvlari. Buxoro viloyati. Buxoro shahri, Jo‘ybor ko‘chasi. 2016-yil, sentabr.
11. Islom ensiklopediyasi.-N.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti. 2004. -B.27.
12. Dala yozuvlari. Buxoro viloyati. Buxoro shahri, Mushfiqiy ko‘chasi. 2023-yil, noyabr.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 392.51

БУХОРО ВОҲАСИДА “ЧИМИЛДИҚ” МАРОСИМИ: АНЪАНА ВА ЎЗГАРИШЛАР

Шамсиева Зилола Аскаровна, Термиз давлат университети таянч докторанти

https://orcid.org/0009-0000-8591-6082

e-mail: z.shamsiyeva@mail.ru

СВАДЕБНЫЙ ОБРЯД “ЧИМИЛДИК” В БУХАРСКОМ ОАЗИСЕ: ТРАДИЦИИ И ПЕРЕМЕНЫ

Шамсиева Зилола Аскаровна, докторант Термезского государственного университета

“CHIMILDIQ” CEREMONY IN BUKHARA OASIS: TRADITIONS AND CHANGES

Shamsieva Zilola Askarovna, Termez State University, (PhD) student

Аннотация: *Мақолада Бухоро воҳаси никоҳ тўйи тизимидан муҳим ўрин олган “чимилдиқ” маросими тарихий-этнографик жиҳатдан ўрганилади. Шунингдек, маросимни ўтказиш тартибининг айрим жиҳатлари республикамизнинг бошқа ҳудудларига, жумладан, Хоразм ва Қашқадарё воҳалари мисолида қиёсий ўрганилган. Бугунги кунда маросим ўтказилиш тартибидаги ўзгаришлар, воҳа ўзбек ва тожиклари орасида кенг тарқалган “саломномахонлик” вариантлари ҳам мақолада таҳлил этилган.*

Калит сўзлар: *“чимилдиқ”, чимилдиқ дастурхони, “саломнома”, кайвони, белбоғ, машъала, олов культи, диний эътиқод, анор культи, ранглар билан боғлиқ культлар.*

Аннотация: *В статье с историко-этнографической точки зрения анализируется обряд «чимилдик», входящий в систему свадебных обрядов Бухарского оазиса. Также некоторые аспекты процедуры проведения обряда сравнивались с другими регионами нашей республики, в том числе с Хорезмским оазисом, Кашкадарьинским оазисом. Кроме того, в статье научно изучены некоторые изменения в порядке проведения обряда сегодня, «саломнома», исполняемые узбеками и таджиками оазиса во время обряда.*

Ключевые слова: *обряд, «чимилдик», «саломнома», факел, культ огня, религиозные верования, культ граната, культы, связанные с цветами, стол чимилдик, кайвани, пояс.*

Abstract: *In the article, the “chimildiq” ceremony, which is part of the system of wedding ceremonies of the Bukhara oasis, is analyzed from a historical and ethnographic point of view. Also, some aspects of the procedure of conducting the ceremony were compared to other regions of our republic, including Khorezm oasis, Kashkadarya oasis. In addition, some changes in the order of conducting the ceremony today, the “salomnoma” performed by the Uzbeks and Tajiks of the oasis during the ceremony are scientifically studied in the article.*

Key words: *ceremony, “chimildiq”, “salomnoma”, fire cult, religious belief, pomegranate cult, cults related to colors, chimildiq table, kayvani, belt.*

КИРИШ. Бухоро воҳасида никоҳ тўйи асосий компонентларидан бири – фотиҳа тўйи келин уйида (бугунги кунда кўпинча тўйхона-ресторанларда) ташкил қилингач, “чимилдиқ” (тож. “чимилиқ”) маросими ўтказилади. Келин хонадонида келин ва куёв “чимилдиқ”қа киритилади. Одатда, келин уйига куёвжўралар билан жар солиб қуёш ботгач келади. Бироқ бугунги кунда воҳанинг айрим туманларида чимилдиқ маросими кундузи ҳам ўтказилади. Келин хонадонида аёллар учун мўлжалланган хона бурчагида чимилдиқ осилади, маросимга тайёргарлик ишлари олиб борилади. Шуни таъкидлаш лозимки, чимилдиқ маросими республикамизнинг ҳудудларида ҳар хил тартибда ўтказилади. Олиб борилган дала тадқиқотлари жараёнида Бухоро ва Самарқанд вилоятларида ушбу маросимнинг ташкил этилишида баъзи ўхшашликлар кўзга ташланса-да, Бухоро воҳасига хос анъанавий этник хусусиятлар мавжудлиги ҳам аниқланди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ. Этнологлар томонидан, чимилдиқ маросими Бухоро воҳаси кесимида алоҳида тадқиқ этилмаган. Элшунос олимлар томонидан маросимнинг ўтказилиши хусусида айрим фикрлар айтиб ўтилган бўлса-да, маросимнинг анъанавий ва замонавий ўтказилиш тартиблари хусусида яхлит тадқиқот мавжуд эмас. Бухоро воҳаси аҳолисининг анъанавий никоҳ тўйи маросимлари баъзи жиҳатлари, хусусан, XX асрда Зарафшон воҳасида ўтказилган тўй маросимлари О.А.Сухарева, Н.А.Кисляков, Н.П.Лобачева Т.Г.Емельяненко каби рус этнографларининг илмий тадқиқотларида баён этилган. Бироқ “чимилдиқ” маросими ва унинг анъанавий ва замонавий ўтказилиш тартиблари этнографик нуқтаи-назардан ёритилмаган.

Тилшуносларнинг маълумотларига қараганда, “чимилдиқ” сўзи кўп маъноли сўз бўлиб, аввало, хона бурчагига осиладиган мато маъносида тушунилади. Бундан ташқари, келин ва куёв киритиладиган муқаддас гўшанга маъноси мавжуд. Чимилдиқ, гўшанга — никоҳ тўйи куни қизнинг уйидаги куёв кирадиган хонага ва куёвнинг уйидаги келин тушадиган хонанинг бир бурчагига ёки уйнинг тўрига тутиладиган махсус оқ парда ёки гулли чойшаб. Хоразмда эса чимилдиқ “кўшаяна” деб аталади, “кўшаяна бичар” маросими ҳам ўтказилади (гўшанга ёки чимилдиқ тикиш маросими) [5-46]. Қашқадарё, Сурхондарё, Самарқанд, Бухоро вилоятларида чимилдиқ даставвал (куёв келар кечаси) қизнинг отаси уйида тутилиб, келин-куёв киритилган. Куёвникида ҳам келин учун чимилдиқ тутилади. Баъзи хонадонларда тўйнинг эртаси куни, бошқа жойларда эса маълум муддат ўтгач, чимилдиқ йиғиб, олиб қўйилган. Қадимда анъанага мувофиқ, чимилдиқ келин онаси томонидан оқ ёки гулли матодан ният қилиб тикилган. Келин биринчи фарзанд кўрганда ундан чақалоқнинг бешигига ёпқич, ёстиқ, кўрпачаларини тикишган[9-532]. Бухоро воҳасида эса битта чимилдиқ оиладаги барча фарзандларга ишлатилган, фойдаланиш учун қариндош-уруғларга ҳам берилган.

МУҲОКАМА ВА МУНОЗАРА. Бухоро воҳаси аҳолиси никоҳ тўйларида “чимилдиқ” маросими алоҳида аҳамиятга эга. Воҳада ушбу маросим белгилаб қўйилган тартибда ўтказилади. Қашқадарё воҳаси никоҳ тўйида куёв томонидан чимилдиқ 3х3 метр ҳажмдаги гулли рангли матодан тикилганлиги, келин тушадиган хона тўрига тутилганлиги, бундан ташқари, чимилдиқ учун гулли, нақшли сўзаналардан ҳам фойдаланилганлиги, чимилдиқ тутиш ҳар қандай аёлга ишонилмаганлиги, қатор ирим-сиримларга риоя қилинганлиги ўрганилган[3-68-74].

Воҳада чимилдиқни кўп болали (боласи касал ва нобуд бўлмаган), ували-жували, бир никоҳли, нияти пок икки аёл қоқишган. Улардан бири келиннинг, иккинчиси эса куёвнинг яқин қариндошларидан бўлган. Чимилдиқ илинадиган михни ёшларнинг ҳаёти ширин бўлсин, деб новвот билан қоқишган. Икки ён томонидаги ортиб қолган ипига эса новвот ва қошиқ, баъзан новвот ва исириқ биргаликда боғлаб қўйилган. Чимилдиқнинг икки четидаги михга келин ва

TAMADDUN NURI

куёвга кўз тегмасин, суқ ва ҳасаддан йироқ бўлсин, деб седана ва исириқ, туз, итнинг жума кунги ахлати ҳамда дуолар битилган туморлар осиб қўйилган[10]. Этнолог А.Ашировнинг таъкидлашича, чимилдиқ келинни ёвуз кучлар ва ёмон кўзлардан асровчи ўзига хос афсунгарлик воситаси бўлган. Чимилдиқ айнан шу сабабга кўра келинни рамзий ҳимоя қилиш функциясини бажарган[1-94]. Бугунги кунда чимилдиқ маросими воҳа ўзбеклари ва тожиклари никоҳ тўйининг асосий, энг муҳим, анъанавий компоненти саналади. Бироқ бугунги кунда Когон тумани Зирабод қишлоғида истиқомат қилувчи эронийларда ушбу маросим ўтказилмайди[11].

О.А.Сухарева ўзининг тадқиқотларида махсус никоҳ тўйи маросимларини ўрганмаган бўлса-да, уларнинг айримлари хусусида атрофлича маълумот келтириб ўтади. Хусусан, олима келиннинг тоғаси келиннинг отаси бўлмаган тақдирда ёки келин отаси иштирок этмайдиган маросимларда “падарвакил” (ўзб. “ота томонидан юборилган шахс”) бўлишини, тожиклар орасида “Тоғо жойи ҳаф падара мегирад”, яъни “тоға етти ота ўрнини босади” нақлига риоя қилинганини таъкидлайди[6-17]. Эътиборли жиҳати шундаки, бугунги кунда ҳам Бухоро воҳасида ушбу нақлга ҳали-ҳануз амал қилишади. Чимилдиқ маросимида ҳам қизга розилик изҳор қилинаётганда мабодо унинг отаси бўлмаса, аввало, сўз (яъни рухсат дегани) келиннинг тоғасига берилади. Бундан ташқари, келинни куёв хонадонига жўнатишда ҳам шу қоидага амал қилинади, яъни келиннинг отаси ёки акаси бўлмаса, уларнинг номидан тоға иш тутади[12].

Маросимда отинойи томонидан ўқиладиган “саломнома”лар ҳам ўзбек ва тожик тилида ўқилганини қайд этади. Келин ва куёв чимилдиққа отинойи (тож.“оямулло”) раҳнамолигида саломномахонлик билан аввал келин, кейин куёв олиб кирилган. Маросимда куйланган саломномаларда куёв таърифи, келин-куёвга аталган орзу-тилаклар ўз аксини топган[13].

Келин ва куёв чимилдиққа, яъни муқаддас гўшангага ўнг оёқ билан қадам босиб киришлари уқтирилади, куёв чимилдиққа келиннинг ўнг оёғини ўзининг ўнг оёғи билан босиб киради ва бу удум воҳа ўзбеклари орасида “оёқ босди” (тож.“пой пашкардан”) деб аталади. Келин-куёв чимилдиққа киргач, даврадаги барча аёллар ёр-ёр ўқиб, доира садолари остида рақсга тушишади. Шундан сўнг отинойи келин ва куёвга ўтиришга рухсат беради. Сўнгра чимилдиқ дастурхони билан боғлиқ урф-одатлар бажарилади. Бу одатлар бажарилаётганда, кайвони аёл исириқ (тож.“ҳазориспанд”) тутатиб, “Ҳазорсипандни тутатдим, минг балони узоқлаштирдим”, деб аввал келин ва куёвга, кейин бошқа меҳмонларга тутиб чиқади[14].

Чимилдиқ ичида келин ва куёв томонидан бажариладиган расм-русумларни кайвони (тож.“вакила”) келин-куёвга уқтириб ўтиради. Чимилдиқ ичида қуйидаги расм-русумлар кетма кет бажарилади: куёв келинга дастурхондаги асалдан ялатади, бунда “ҳаётлари асалдек ширин бўлсин” деган мақсад ётади. Сўнгра, келин ва куёв бир-бирига чимилдиқ дастурхонига қўйилган шоҳкосадаги сутдан ичиради. Воҳа аҳолисининг фикрига кўра, сут ҳам оқ рангда бўлганлиги учун фаровон ҳаёт ва бахтлилик рамзи саналади. Шундан сўнг, дастурхондаги қовурилган чучварадан тановул қилинади ва келин-куёвнинг фарзандлари кўп бўлсин деб ният қилинади. Келин ва куёв қайнатилган тухум пўчоғини арчишда мусобақалашади, айрим келин-куёвлар бир-бирига ойна орқали қарайди ва ушбу удум ўзбеклар орасида “ойна кўрсатар” деб аталади[15].

Барча расм-русумлар бажарилгач, кайвони хола келиб, фарзандлари кўпайсин деб ният қилиб, белбоғда ўралган қайнатилган тухумларни келиннинг этагига солади ва бу удум воҳа ўзбеклари орасида “тухум солар” дейилади. Келин эса бу жараёнда ўрнидан туриб, чуқур-чуқур таъзим қилади. Тадқиқотчи Г.Шербекованинг маълумотларига қараганда, айрим қишлоқларда яна келин-куёв қўлига бола тутқазилади ва бу одат “бача солди” деб аталади. Бунда бола қиз ҳам, ўғил ҳам бўлиши мумкин[8-16]. Ушбу расм-русумлар бажарилгач, келин, одатда биринчи навбатда онага ҳурмат маъносида, қайнонасига,

TAMADDUN NURI

сўнг куёвга чой қуйиб, узатади. Энг охирида куёв келинга сирға ёки узук совға қилиб, ўзи тақиб қўяди[16]. Ушбу удумнинг замирида исломий қараш мавжуд деган қараш ҳам мавжуд, яъни ислом динида келинга берилиши лозим бўлган маҳрни бухоролик куёвлар шу пайтда беради, деб ҳисобланади. Бироқ бугунги кунда айрим бой хонадон куёвлари келинга маҳрни алоҳида равишда (қимматбаҳо телефон, уй, тақинчоқ кўринишида) бераётган ҳолатлар ҳам кузатилмоқда.

Воҳа тожикларида чимилдиқ дастурхони “дастурхони таки чимилиқи” деб аталади. Чимилдиқ дастурхони кўриниши бугунги кунда сезиларли даражада ўзгарган. Сабаби, кекса респондентларнинг айтишларига қараганда, анъанавий равишда чимилдиқ дастурхонида нон, оқ қанд, новвот, асал, сут каби маҳсулотлар, бугунги кунда замонавий чимилдиқ дастурхонида қимматбаҳо шоколадлар, турли хилда безалган мевалар, қуруқ мевалар, ҳатто айрим хонадонларда торт пишириғи ҳам учрашининг гувоҳи бўлдик. Албатта, ушбу ҳолатлар бир томондан кишининг завқини келтириб, тўйга хос кайфиятни кўтарса, иккинчи томондан аҳоли орасида дабдабабозлик, исрофгарчиликка олиб келади. Чимилдиқ дастурхони учун ишлатиладиган идиш-товоқларни келиннинг онаси ният қилиб олиб қўяди.

Кайвони куёвнинг белидаги белбоғини чимилдиқ дастурхони даги ёнғоқ, новвот, тухум, ширинликлардан тўлдириб, боғлаб, куёв қўлига беради. Сўнгра куёв чимилдиққа юзи билан қараб, орқага қадамлар ташлаб ташқарига чиқади ва қўлидаги тугунчани уни пойлаб турган ўртоқлари қўлига отиб юборади. Тугунли белбоғни қайси куёвжўра тутиб олса, навбатдаги никоҳ тўйи ўшанинг хонадонида бўлади, сингари тушунча халқ орасида кенг тарқалган[17].

НАТИЖАЛАР. Никоҳ тўйи тизимидаги муҳим аҳамиятга эга чимилдиқ маросими воҳанинг барча туманларида ўтказилади. Фақат Шофиркон, Ғиждувон туманлари айрим қишлоқларида, кундузи ўтказилганининг гувоҳи бўлдик[18]. Бухоро шаҳрида эса ушбу маросим доимий равишда куёш ботгач, шомдан кейин, юлдузлар чиққач ўтказилади. Келин куёв уйига олиб келинганда ҳам чимилдиқ солинади. Чимилдиқ хонадонларда 3 кундан 7 кунгача осиб қўйилади. Анъанага кўра, келин ва куёв қўшилгандан сўнг, “жой йиғди” маросими ўтказилган ва сўнгра чимилдиқ йиғиштирилган[19].

ХУЛОСА. Этнологлар томонидан чимилдиқ маросими Бухоро воҳаси кесимида алоҳида тадқиқ этилмаган. Бухоро воҳаси аҳолиси турмушида “чимилдиқ” маросимининг ўзига хос локал хусусиятларига эга. Воҳада узоқ вақт ўзбек ва тожикларнинг ёнма-ён яшаб келганлиги боис, ушбу маросимни ташкил этишда икки халқ маросимларидаги ўзаро ўхшашлик, бири иккинчисини тўлдириши сингари жиҳатлар уйғунлашуви намоён бўлди. Чимилдиқ маросимида бугунги кунда ҳам халқ эътиқодий қарашлари билан боғлиқ бир қатор культлар кўзга ташланади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ashirov A.A. O‘zbek xalqining qadimiy e’tiqod va marosimlari . T., 2007.-B.94.
2. Емельяненко.Т.Г.Современная свадьба в Каракуле: традиции и инновации. Этнические традиции в культуре. Санкт-Петербург. 2019.-С.27-28.
3. Кисляков Н.А. Очерки по истории семьи и брака у народов Средней Азии и Казахстана. Ленинград., Наука. 1969.–С.98.
4. Лобачева Н.П. О формировании нового свадебного обряда у народов Узбекистана // СЭ. 1967. № 2. С.15—25. Тот же текст на англ. аз. в: Central Asian review. 1968. V. 15. № 4.
5. Маткаримова Н. Хоразм воҳаси ўзбекларининг никоҳ тўйи маросимлари (XX аср ва мустақиллик даври). Тарих фанларидан фалсафа доктори (PhD). ...дис.-Нукус.2020.-Б.46.
6. Сухарева О.А. Свадебные обряды таджиков города Самарканда и некоторых других районов Средней Азии.//Советская этнография-М.,1940.-С.172-176.
7. Tosheva T.S. XX asrda Qashqadaryo vohasi o‘zbeklarining nikoh to‘yi marosimlari. Tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent. 2002.-B.68-74.

8. Шербекова Г.Я. Бухоро никоҳ тўйи фольклорининг локал хусусиятлари, жанрий таркиби ва бадиияти. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати.-Тошкент – 2022.-Б.16.
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А.Мадвалиев таҳрири остида. Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти.-Тошкент.-С.532.
10. Dala ma’lumotlari. Buxoro shahri Xo‘ja Ismat ko‘chasi. 2024-yil.
11. Dala ma’lumotlari . Buxoro viloyati Zirabod MFY. 2024-yil.
12. Dala ma’lumotlari. Buxoro shahri, Buxoro tumani, Kogon shahri, Kogon tumani. 2024-yil iyun-iyul oylari.
13. Dala ma’lumotlari. Buxoro shahri Jo’ybor MFY. 2025-yil.
14. Dala ma’lumotlari. Buxoro tumani Arabxona MFY. 2024-yil.
15. Dala ma’lumotlari. Buxoro shahri Afshormahalla MFY. 2023-2024-yil.
16. Dala ma’lumotlari. Buxoro shahri Tagbandbofon MFY. 2024-yil.
17. Dala ma’lumotlari . Buxoro shahri, Jondor, Shofirkon, G’ijduvon tumanlari.
18. Dala ma’lumotlari. Shofirkon tumani, G’ijduvon tumani. 2023-yil.
19. Dala ma’lumotlari. Buxoro tumani O‘tror MFY, Rabotqozi MFY. 2024-yil.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 1:321.72 (575.1)

GLOBALLASHUV VA URBANIZATSIYA SHAROITIDA OILA INSTITUTINING TRANSFORMATSIYASI

Muxammadiyeva Oliya Narzullayevna, Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti dotsenti, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

https://orcid.org/0009-0009-3249-1012

e-mail: *Muxammadieva77@mail.ru*

TRANSFORMATION OF THE FAMILY INSTITUTION IN THE CONDITIONS OF GLOBALISATION AND URBANIZATION

Muhammadieva Oliya Narzullayevna, Associate Professor, Termez State University of Engineering and Agrotechnology, Doctor of Philosophy (PhD)

ТРАНСФОРМАЦИЯ ИНСТИТУТА СЕМЬИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И УРБАНИЗАЦИИ

Мухаммадиева Олия Нарзуллаевна, доцент Термезского государственного университета инженерии и агротехнологий, доктор философии по философским наукам (PhD)

Annotatsiya: *Ushbu maqolada globallashuv va urbanizatsiya jarayonlarining oila institutiga ko'rsatayotgan ijtimoiy-psixologik ta'siri, oilaning struktura va funksiyalaridagi transformatsion o'zgarishlar, qadriyatlar tizimidagi siljishlar, gender rollarining qayta talqini va individualist yondashuvlarning kuchayishi tizimli tarzda tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *globallashuv, urbanizatsiya, oila instituti, strukturaviy o'zgarish, qadriyatlar tizimi, gender rollari, individualizm, ijtimoiy transformatsiya.*

Abstract: *This article systematically analyzes the socio-psychological impact of globalization and urbanization processes on the institution of the family, transformational changes in the structure and functions of the family, shifts in the value system, reinterpretation of gender roles, and the strengthening of individualistic approaches.*

Keywords: *globalization, urbanization, family institution, structural change, value system, gender roles, individualism, social transformation.*

Аннотация: *В данной статье систематически анализируется социально-психологическое влияние процессов глобализации и урбанизации на институт семьи, трансформационные изменения в структуре и функциях семьи, сдвиги в системе ценностей, переосмысление гендерных ролей и усиление индивидуалистических подходов.*

Ключевые слова: *глобализация, урбанизация, институт семьи, структурные изменения, система ценностей, гендерные роли, индивидуализм, социальная трансформация.*

TAMADDUN NURI

KIRISH. Oila har qanday jamiyatning asosiy tayanchi va ijtimoiy barqarorlikning muhim omilidir. O‘zbekistonda ham oila institutining tarixiy, ma’naviy va tarbiyaviy ahamiyati doimo yuksak baholanib kelgan. An’anaviy oilaviy qadriyatlar – hurmat, itoat, mehr-oqibat, o‘zaro mas’uliyat va birdamlik avloddan avlodga o‘tib, jamiyatning ijtimoiy tuzilmasida muhim o‘rin egallab kelmoqda. Shu bilan birga, mustaqillik yillarida mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning jadallashuvi, aholining turmush tarzidagi o‘zgarishlar, gender tengligi, ta’lim va bandlik imkoniyatlarining kengayishi oilaviy munosabatlarga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmoqda. Ayni paytda, globallashuv va urbanizatsiya jarayonlari O‘zbekiston oilalarining tuzilmasi, rollari va ichki ijtimoiy aloqalariga sezilarli o‘zgarishlar kiritmoqda. Bu o‘zgarishlar ijobiy imkoniyatlar bilan birga, ma’lum ijtimoiy-psixologik muammolarni ham yuzaga chiqarayotgani kuzatilmoqda.

Bugungi kunda yurtimizda urbanizatsiya darajasi ortib borayotgan bir paytda, yirik shaharlarda yashovchi oilalar soni ham ko‘paymoqda. Qishloqdan shaharga migratsiya oqibatida yuzaga kelayotgan yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, turmush tarzining o‘zgarishi, mehnat migratsiyasi va axborot texnologiyalarining keng tarqalishi natijasida an’anaviy oila modeli asta-sekin transformatsiyalanmoqda. Masalan, avvallari keng tarqalgan ko‘p avlodli oilalar o‘rnini bugungi kunda asosan yadro (ota, ona, farzandlar) oilalari egallamoqda. Bu esa o‘z navbatida ota-onalarning tarbiyaviy roliga, oila a’zolari o‘rtasidagi psixologik yaqinlik va mas’uliyat taqsimotiga yangi yondashuvlarni talab qilmoqda[1].

Shu bois, bugungi maqolada O‘zbekiston sharoitida oila institutining globallashuv va urbanizatsiya fonidagi transformatsiyasi ilmiy tahlil qilinadi. Bu jarayonning asosiy tendensiyalari, ijtimoiy-psixologik oqibatlari va istiqbolli yo‘nalishlari aniqlanadi. Ilmiy yondashuv asosida olib borilgan tahlillar zamonaviy oila institutini chuqur anglash, uni qo‘llab-quvvatlash va muammolarni hal qilishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Oila instituti har doim jamiyatning ijtimoiy strukturasida asosiy birlik sifatida qaralgan. Bu institutning barqarorligi va funksional samaradorligi ko‘p jihatdan jamiyatdagi siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog‘liq. So‘nggi o‘n yilliklarda globallashuv va urbanizatsiya jarayonlari oilaviy munosabatlarning mohiyatiga, tuzilmasiga hamda funksional mexanizmlariga chuqur ta’sir ko‘rsatmoqda. Mazkur bo‘limda bu masalaning nazariy va amaliy asoslari xalqaro va mahalliy olimlar tadqiqotlari asosida tahlil qilinadi.

Oila institutining o‘zgarish jarayonlarini tahlil qilgan mashhur sotsiologlar A.Giddens va U.Bek zamonaviy jamiyatda oila barqaror ijtimoiy institut emas, balki doimiy o‘zgaruvchan, adaptiv tizim sifatida shakllanib borayotganini ta’kidlaydi. A.Giddens “pure relationship” (sof munosabatlar) konsepsiyasini ilgari surib, zamonaviy oilalarda hissiy yaqinlik va individual ehtiyojlarning asosiy mezon bo‘layotganini ko‘rsatadi. Bu esa o‘z navbatida an’anaviy rollar va majburiyatlarning qayta ko‘rib chiqilishiga olib kelmoqda[8].

O‘zbekiston olimlari orasida M.Abdullayeva, R.Jo‘rayev va D.Tursunova kabilar respublikada oila institutining modernizatsiyasi, ayollar ijtimoiy faolligining ortishi, migratsiyaning oilaga ta’siri kabi jihatlarni chuqur tahlil qilgan. Jumladan, D.Tursunova o‘z tadqiqotlarida oilaviy qadriyatlarning avlodlararo uzviylikda barqaror saqlanishini, biroq urbanizatsiya va raqamli jamiyat ta’sirida yosh oilalarda bu qadriyatlarning zaiflashayotganini qayd etadi[1,4].

Yaqin tarixda nufuzli xalqaro tashkilotlar UNESCO (2019) va OECD (2021) [5,6] tomonidan chop etilgan hisobotlar oilaviy munosabatlardagi global tendensiyalarni tahlil qilgan. Ushbu hisobotlarda ko‘rsatilishicha, urbanizatsiya darajasining oshishi bilan bolalar sonining kamayishi, nikoh yoshining ortishi, oilaviy ajralishlar sonining ko‘payishi kuzatilmoqda. Bu holatlar barcha mintaqalarda bir xil emas, ammo ularning umumiy yo‘nalishi – oilaning ijtimoiy institut sifatidagi shakli va mazmunining o‘zgarayotganidir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLILI. Mazkur tadqiqotda oila institutining globallashuv va urbanizatsiya sharoitidagi transformatsiya jarayonlarini aniqlash va baholash maqsad qilingan. Tadqiqot sifatida aralash metodologiya – ya’ni, sifat (qualitative) va

miqdoriy (quantitative) usullarning uyg‘unligi asosida olib borildi. Bu yondashuv ijtimoiy-psixologik va sotsiologik holatlarni chuqur tahlil qilish imkonini berdi.

Empirik ma’lumotlar uch bosqichda yig‘ildi:

1. So‘rovnoma usuli orqali. 2023–2024-yillar davomida Toshkent, Samarqand va Termiz shaharlarida yashovchi 250 nafar respondent (turli yoshdagi erkak va ayollar) ishtirokida oila strukturasidagi o‘zgarishlar, qadriyatlar tizimidagi siljishlar, farzand tarbiyasi va mehnat migratsiyasi ta’siri bo‘yicha ma’lumotlar olindi.

2. Yarim tuzilgan intervyu asosida 30 nafar ijtimoiy soha mutaxassislari (psixolog, sotsiolog, pedagog) bilan suhbatlar tashkil etilib, zamonaviy oilaviy muammolar va urban hayot tarzining ta’siri chuqur tahlil qilindi.

3. Tahliliy kuzatuv metodi orqali shaharlardagi oilalarning turmush tarziga oid ijtimoiy hodisalar (ajralishlar, nikoh yoshi, farzandlar soni) statistik manbalar asosida o‘rganildi.

MUHOKAMA. O‘tkazilgan empirik tadqiqotlar natijalari oila institutining zamonaviy transformatsiyasi murakkab, ko‘p omilli va dinamik jarayon ekanini ko‘rsatmoqda. So‘rovnoma va intervyu natijalariga asoslanib, globallashuv va urbanizatsiya sharoitida oilaviy model, qadriyatlar tizimi, rollar taqsimoti va tarbiyaviy strategiyalar sezilarli darajada o‘zgarayotganini aniqlash mumkin.

Birinchi navbatda, oila strukturasidagi o‘zgarishlar shahar va qishloq aholisi o‘rtasida turlicha namoyon bo‘layotgani kuzatildi. Urban respondentlar orasida yadro (kichik) oilani afzal ko‘rganlar soni sezilarli ustunlikka ega bo‘lib, bu holat shaharlardagi turmush sharoitining zichligi, uy-joy muammolari, iqtisodiy mustaqillik va zamonaviy mehnat modeli bilan bog‘liqdir. Aksincha, qishloq hududlarida hali-hanuz ko‘p avlodli oilalarga nisbatan ijobiy munosabat saqlanib qolmoqda. Bu esa an’anaviy qadriyatlarning ijtimoiy muhit bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi (1-jadval).

Ikkinchi muhim natija – oilaviy qadriyatlar tizimidagi siljishlardir. “Ota-onaga hurmat”, “oila birdamligi” kabi klassik qadriyatlar ahamiyatini yo‘qotmagan bo‘lsa-da, ularga nisbatan ustuvorlik pasaygan. Ayni paytda “ayolning mustaqilligi” va “yoshlar qarorining ustuvorligi” kabi qadriyatlarning e’tirof etilishi ortib bormoqda. Bu holat zamonaviy jamiyatda individualizmning kuchaygani, gender rollarining qayta talqin etilayotgani va yangi avlod tomonidan muayyan ijtimoiy-chegaraviy erkinliklarga ehtiyoj ortayotganini ko‘rsatadi (2-jadval).

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS).

1-jadval. Respondentlarning oilaviy modelga nisbatan ijtimoiy-psixologik pozitsiyalari (shahar va qishloq kesimida)

Oilaviy model	Shahar aholisi (n=125)	Qishloq aholisi (n=125)	Afzal ko‘rish sababi (shahar)	Afzal ko‘rish sababi (qishloq)
Ko‘p avlodli oila	15.2%	41.3%	Qarindoshchilik rishtalarining mustahkamligi, ijtimoiy qo‘llab-quvvat	Madaniy an’analarni saqlab qolish, uy xo‘jaligi samaradorligi
Yadro (kichik) oila	62.7%	44.5%	Mustaqillik, shaxsiy makon, ijtimoiy mas’uliyatning muvozanatlashuvi	Bozor iqtisodiyoti sharoitiga moslashuv, turmush soddaligi
Yolg‘iz yashovchi	12.5%	8.1%	Individualizm, professional erkinlik	Mehnat migratsiyasi oqibatida majburiy holat
Erkin (nikohsiz) birlik	9.6%	6.1%	Shaxsiy tanlov erkinligi, nikoh institutiga shubha bilan qarash	Madaniy nomuvofiqlik, jamoaviy norozilik tufayli kam uchraydi

Sharh: 1-jadval ko‘rsatkichlari asosida aytish mumkinki, oilaviy modelga bo‘lgan munosabat faqat demografik farqlar emas, balki ijtimoiy-madaniy xotira, iqtisodiy moslashuv darajasi va normativ qadriyatlar bilan belgilanadi. Urban aholisi mustaqillik va shaxsiy makonga bo‘lgan ehtiyojni yuqori qadrlagan bo‘lsa, qishloq respondentlari ko‘proq jamoaviylik va avlodlar uzviyligiga tayanmoqda. Shu bilan birga, “yolg‘iz

yashovchi” va “erkin birlik” modellarining ortib borayotgani jamiyatda klassik nikoh institutiga bo‘lgan ishonchning susayishi, shuningdek, mehnat va axborot erkinligining kengayishi bilan izohlanadi.

2-jadval. Urbanizatsiya sharoitida qadriyatlar tizimidagi strukturaviy siljishlar (1990–2024 yillar qiyosida)

Qadriyatlar mezoni	1990-yillar boshi (%)	2024-yil holatiga ko‘ra (%)	Siljish yo‘nalishi	Izoh
Ota-onaga hurmat	94,3%	81,1%	Pasiayish	Ijtimoiy institutlar diversifikatsiyasi sababli avlodlararo yaqinlik zaiflashmoqda
Oila birdamligi	91,6%	76,8%	Pasiayish	Avtonomlik va migratsiya oqibatida oilaviy uyushqoqlik sustlashmoqda
Farzand tarbiyasiga e’tibor	89,2%	70,2%	Pasiayish	Tarbiya funksiyasi muassasalarga delegatsiyalanmoqda
Ayolning iqtisodiy mustaqilligi	36,5%	59,4%	O‘sish	Gender tengligi g‘oyalari va iqtisodiy faollik oshmoqda
Shaxsiy qaror ustuvorligi	42,0%	67,1%	O‘sish	Individualizatsiya kuchaygan, yoshlar ijtimoiy mustaqillikni afzal bilmoqda

Sharh: 2-jadvalda esa qadriyatlar tizimidagi chuqur strukturaviy siljishlarni aks ettiriladi. An’anaviy qadriyatlar – ota-onaga hurmat, oila birligi va farzand tarbiyasining ustuvorligi – sezilarli darajada pasaygan. Bunga sabab – ijtimoiy institutlar raqobatining kuchayishi, ya’ni tarbiya vazifalarining maktabgacha ta’lim, maktab va boshqa muassasalarga ko‘chishi. Shu bilan birga, shaxsiy erkinlik va ayollar mustaqilligi ko‘rsatkichlarining o‘sishi gender rollari qayta talqin qilinayotganidan dalolat beradi.

XULOSA. Olib borilgan nazariy-amaliy tahlillar asosida aniqlanishicha, globallashuv va urbanizatsiya jarayonlari oila institutining nafaqat tashqi strukturaviy ko‘rinishiga, balki uning ichki funksional komponentlariga, ijtimoiy-psixologik vazifalariga va me’yoriy qadriyatlar tizimiga ham sezilarli darajada transformatsion bosim o‘tkazmoqda.

Mazkur holatlarni hisobga olgan holda, quyidagi yo‘nalishlarni afzal deb baholash mumkin:

1. Oila institutini diversifikatsiyalashuv sharoitida qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan kompleks yondashuvlarni ishlab chiqish – zamonaviy oilaning turli modellarini inklyuziv tarzda aks ettiruvchi ijtimoiy siyosat shakllantirilishi maqsadga muvofiq.
2. Urban oilalarning psixologik mustahkamligini ta’minlovchi kommunikativ-madaniy mexanizmlarni rivojlantirish. Bu orqali shaxslararo muloqotni tiklash, tarbiya institutlarining uzviyligini saqlash mumkin bo‘ladi.
3. Ayollar va yoshlarning oilaviy qaror qabul qilishdagi ishtirokini qo‘llab-quvvatlovchi gender-senzitiv mexanizmlarni takomillashtirish, bu yo‘nalish oilada ijtimoiy adolat va mas’uliyat muvozanatini ta’minlaydi.
4. Oila qadriyatlari transformatsiyasini uzluksiz monitoring qilish, sababi ijtimoiy tadqiqotlar va statistik tahlillar asosida ilg‘or strategiyalar ishlab chiqilishi zaruratga aylangan.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Jo‘rayev R. Zamonaviy oila: ijtimoiy psixologiya va modernizatsiya. — Toshkent: Fan, 2018.
2. McDowell L. Working Bodies: Interactive Service Employment and Workplace Identities. — Oxford: Blackwell, 2010.
3. OECD. Society at a Glance 2021. — Paris: OECD Publishing, 2021.
4. Tursunova D. Urbanizatsiya va an’anaviy oila munosabatlari: O‘zbek jamiyatidagi tendensiyalar. // Ilm va Taraqqiyot, 2022.
5. UNESCO. Families on the move. — Paris: UNESCO, 2017.
6. UNFPA. State of World Population Report. — New York: UNFPA, 2019.
7. Баудрийяр Ж. Символический обмен и смерть. — М.: Добросвет, 2000.
8. Бек У. Общество риска: на пути к другому модерну. — М.: Прогресс-Традиция, 2000.

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 1.172+821.512.121

BERDAQ FALSAFASIDA INSON BARKAMOLLIGI VA AXLOQIY QADRIYATLAR MASALASI

Ernazarova Sapura Keulimjayevna, Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti dotsenti v.b., falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

THE ISSUE OF HUMAN PERFECTION AND MORAL VALUES IN BERDAK PHILOSOPHY

Ernazarova Sapura Keulimzhaevna, Acting Associate Professor of the Nukus State Pedagogical Institute named after Ajinyoz, Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophy

ПРОБЛЕМА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО СОВЕРШЕНСТВА И НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ФИЛОСОФИИ БЕРДАКА

Эрназарова Сапура Кеулимжаевна, и.о. доцента Нукусского государственного педагогического института имени Ажинияза, доктор философии по философским наукам (PhD)

https://orcid.org/0009-0002-7063-4634

e-mail: ernazarovasapura3@gmail.com

Annotatsiya: *Qoraqalpoq xalqining buyuk shoiri Berdaq falsafasida axloqiy tushunchalar o‘ziga xos tarzda tahlil qilingan. U barkamol inson g‘oyasini o‘z zamonasida diyonatli va ilmli inson qiyofasida tasavvur qilgan. Ushbu maqolada Berdaq qarashlarida insonni barkamolikka netishuvi axloqiy qadriyatlar orqali yuzaga kelishining falsafiy jihatlari tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *inson, inson barkamolligi, axloqiy qadriyatlar, komil inson, o‘zini anglash.*

Abstract: *In the philosophy of the great poet of the Karakalpak people Berdakh, moral concepts are analyzed in a unique way. He envisioned the idea of a perfect person in the image of a religious and educated person of his time. In this article, the philosophical aspects of the emergence of human perfection through moral values in Berdakh’s views are analyzed.*

Key words: *human being, human perfection, moral values, perfect human being, self-realization.*

Аннотация: *В философии великого поэта каракалпакского народа Бердаха нравственные понятия анализируются по-своему. Он представлял идею совершенного человека в образе благочестивого и образованного человека своего времени. В данной статье анализируются философские аспекты достижения человеком.*

Ключевые слова: *человек, человеческое совершенство, моральные ценности, совершенный человек, самореализация.*

KIRISH. Bugungi kunda yoshlar tarbiyasi va komil inson masalasiga yangicha yondashuv yo‘lga qo‘yilmoqda. Bu ta’lim-tarbiya tizimining bir-biri bilan uzviy bog‘liqligida. Tarixiy adabiyotlarimizning aksariyatida jamiyat taraqqiyoti har tamonlama yetuk, barkamol insonlar bilan belgilanishi aks etgan. Shu nuqtayi nazardan qaraganimizda komil inson, barkamol avlodni tarbiyalash jamiyatimiz oldidagi dolzarb vazifa ekanligiga iqror bo‘lamiz.

Bu masala qoraqalpoq xalqining buyuk mutafakkiri Berdaqni ham befarq qoldirmagan. Berdaq falsafasida inson barkamolligi va axloqiy qadriyatlar masalalarga alohida e’tibor qaratgan.

Buning sababi, XIX asrda yurtdagi adolatsizlik, insoniy qadriyatlarning oyoqosti qilinish, jamiyatdagi tengsizlik muammolari edi.

Berdaqning ilm va kasb-hunar egallash, halol mehnat qilib, jamiyatga naf keltirish to‘g‘risidagi fikrlari ibratli bo‘lib, hozirgi kunlarda ham dolzarbligini yo‘qotmagan. Bu fikrlar jamiyatimizda islohotlar bo‘layotgan bir davrda o‘sib kelayotgan yosh avlodni barkamol qilib tarbiyalashda, turli kasb egalarining o‘z ishiga jiddiy va halol munosabatda bo‘lishida, o‘z kasbiga insof, diyonat, adolat yuzasidan yondashishlarida foydasi tegishi aniq.

Berdaq falsafasidagi ilg‘or axloqiy qadriyatlar, tamoyillar ijobiy qahramonlar obrazlarida keng tasvirlangan. Bundan tashqari mutafakkirning asarlarida jamiyatdagi turli toifalarning axloqiy-ma’naviy qiyofasi yoritilgan. Ayniqsa, uning falsafasidagi keng dunyoqarash asosida yaratilgan bir necha asarlari, jumladan “Xalıq ushın”, “Bolam”, “Izlar edim” qo‘shiqlari va “Ahmoq podsho” dostonlarida ham aks etgan. Ularda ota-onaga, yaqin do‘stlarga muhabbat, qanoat, himmat, saxiylik kabi tushunchalar tahlilini kuzatamiz. Berdaq axloqiy ta’limotining asosiy mazmuni inson ma’naviy-axloqiy masalalarini o‘z ichiga qamrab olgan.

Berdaq barkamollik g‘oyasini o‘z zamonasida diyonatli va ilmli inson qiyofasida tasavvur qilgan. Berdaq aqlli inson, komil inson o‘rtasidagi munosabatlar dialektikasi to‘g‘risidagi qarashlari axloqiy qadriyatlar masalasi bilan uyg‘unlashgan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI.

Berdaq fikricha, inson axloqiy jihatdan to‘g‘ri fikrli bo‘lib tarbiyalansa, odam ma’rifat va bilimga qanchalik intilsa, jamiyat hayotining ma’naviyati shunchalik yuksalishini ta’kidlaydi. Shu sababli ham Berdaq “Aqli komil, ilmi zo‘r, bilimli el bo‘lmaydi xor”, deb komillikni orzu qilgan odamni qadrlagan, bunga qarshilik qilganlarni qoralagan[2.41].

Berdaq har qanday vaziyatda yoshlar ilm egallashi zarurligini va buning insoniyat uchun foydasi ko‘p ekanligini “Men ma’rifat izlar edim” degan satrlarida ko‘ramiz. Chunki u o‘z atrofidagi mavjudlikni bilishga faqatgina inson zoti qodir ekanligini ta’kidlaydi.

Berdaq qarashlarida insonning o‘zligini bilishi barcha masalalardan ustun turadi. U inson o‘zini bilsa, Haqni biladi, insofga keladi, degan g‘oyani ilgari surgan va shior qilib olgan. Shoir “Barchani yaratgan qodir xudoyim, bersang bu bandaga, haqlik yo‘lini ber”, deydi. Har bir odam johillikdan qutilishi lozim, faqat mol-dunyo tashvishi bilan yashamasdan, haq va haqiqatni anglab olishga harakat qilishi kerak, degan tasavvufiy g‘oyalarni o‘zida aks ettiradi [2.21].

“Mehnat – boylikning otasi, yer – uning onasi”, deydi donishmandlar. Berdaq insonning foydali mehnat bilan shug‘illanishi nafaqat jamiyatdagi va oiladagi barqarorlik, farovonlikning garovi ekanligini ta’kidlaydi. U mehnatsiz topilgan dunyoni qoralab, “Miynetsiz dúnyo izleme, Jandı otqa jag‘adursań” (Mehnatsiz dunyo izlama, Jonni o‘tga yoqadursan), deydi. Bu naqshbandiya tariqatining “Dil ba yor-u dast ba kor”, ya’ni “Diling Allohda bo‘lsin-u qo‘ling mehnatdada bo‘lsin” shioriga to‘la muvofiqdir.

Tarixdan malumki, Sharq mutafakkirlari ijtimoiy-siyosiy qarashlarida “odil shoh” timsolini yaratganlar. Masalan, Abu Nasr Forobiy o‘zining “Fozil odamlar shahri” asarida hukmdor 12 fazilatga ega bo‘lishi kerakligini aytib o‘tadi [4.160].

Berdaq xalq g‘amini o‘ylaydigan, xalqning farovonligini, erkinligini ta’minlaydigan, adolatli, ma’rifatli podsho, insofli amaldorlar kerak ekanligi, hukmdorlar egallashi zarur bo‘lgan fazilatlar to‘g‘risida:

Xalqqa nazar solmasa,
Bo‘stonlik, joylik qilmasa,
Odillik bilan turmasa,
Uni boshchi deb kim aytar? [2.86]

Bu satrlardan ma’lumki, Berdaq asarlarining axloqiy mazmuni falsafiy tafakkur tizimida adolatlilik, haqiqat, xalqparvarlik jamiyat kelajagi va ijtimoiy barqarorligini ta’minlashda adolatsizlik, jaholatni tugatishda substansional asos ekanligini ko‘ramiz.

Berdaqning talqinida adolat bosh masala bo‘lsa, insonning boshqa fazilatlari adolatning xizmatkorlari deb hisoblaydi.

Buyuk mutafakkir Attor Olam va Odam munosabati, hayot mazmuni, insonning

xarakterining o‘zgaruvchanligi, fazilat va illatlar, yaxshilik va yomonlik, haqiqat va yolg‘on, adolat va adolatsizlik, muhabbat va nafrat, diyonat va xiyonat, halol va harom, savob va gunoh kabi azaliy masalalarni, inson kamoloti uchun o‘zini mas’ul deb bilgani uchun uning asarlari Berdaqni o‘ylantirganini quydagi satrlarida ko’ramiz:

Bedil Attar bidayatı,
Tákirarlap atırdım tańdı,
Zaman qıynap tur adamdı,
Hidayattı izler edim [1.117].

Shoir Attorning bu dunyo o‘tkinchi ekanligi haqidagi ”Bu dunyo o‘ylakim, daryoda ko‘pik” degan iborasini tasdiqlab, “Bul dunyo panıydur, payanı joqtır”, deb undan g‘oyaviy ta’sirlanganligini ko‘ramiz [3.127].

Berdaq tarkidunyochilikda kecha-yu kunduz tinmasdan narigi dunyoni o‘ylashni qoralab, odamlarni bu dunyoning lazzatlaridan bahramand bo‘lishga chaqiradi: “... Bekor qirq kun qayg‘u-hasrat chekkandan, Tan sog‘liqda bir kun shodlik yaxshiroq!” deydi [2.12]

Yaxshilik haqida eng qadimgi davrdagi falsafiy qarashlarni Zardushtiylik dinida uchratamiz. Unda yaxshilik xudosi Axuramazda, yomonlik xudosi Axrimanning odamzodga bo‘lgan yomonligini qaytarib, bandalaridan “yaxshi niyat, yaxshi so‘z, yaxshi ish”ni e’zozlashni talab qiladilar.

Yaxshilik tushunchasiga falsafiy va axloqiy jihatdan yondashgan Berdaq bobomiz o‘zining “Yaxshiroq” nomli she’rida xalqni yaxshilik qilishga chorlaganini quydagi she’r satrlarida ko‘ramiz:

“Jaw baǵınıp, eki qolın qawsırsa,
Kózdi alartqannan izzet jaqsıraq”.
(Yov bo‘ysunib, ikki qo‘lin qovshirsa,
Ko‘z olaytirgandan izzat yaxshiroq!) [2.87].

Qadimgi yunon faylasufi Arastu saxiy deganda, “kerakli narsalarga, kerakli vaqtda va keraklicha sarflovchi odam”ni tushunardi [5.123].

Berdaq nazarida, saxiylik, insonning nodir fazilati bo‘lib, u kishilarning boshqa olijanob fazilatlari bo‘lmish odamiylik, mehr-shafqat, insonparvarlik, sofdillik, muruvvatlilik va boshqalar bilan chambarchas bog‘liqdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Berdaq falsafasida qoraqalpoq xalqi ijtimoiy hayotining aks etishi, xalq og‘zaki ijodiyoti, qoraqalpoq xalqining diniy e’tiqodi, ilohiyot falsafasi, ularning dialektik uyg‘unligi ochib berilgan. Shu bilan birgalikda Berdaq g‘oyalari asosida bugungi kunda inson barkamolligi va axloqiy qadriyatlar masalasi ko‘rsatib o‘tilgan.

Berdaq ijodining kuchi uning chin xalqchilligida, xalq hasratiga, xalq istagiga mosligida. O‘z yurtini, o‘z xalqini sevgan, butun hayotini xalqqa xizmat qilish uchun bag‘ishlaganligida. Buni shoir o‘z she’riy satrlarida “Mard yigitlar xalq ishiga shay turar”, deb tasdiqlaydi.

Insonlar hayotida ilg‘or dunyoqarashning buyuk ahamiyati haqida Berdaqning nazariy fikrlari inson uchun yuksak ma’naviyat zarurligi g‘oyasi bugungi Yangi O‘zbekistonninng taraqqiyot strategiyasida belgilab qoyilgan “Inson qadri uchun” tamoyili ustuvor hisoblanayotgan sharoitda ham juda qimmatlidir. Modomiki, Berdaq asarlarida shaxs kamolti, jamiyat va shaxs masalalari alohida o‘rin egallaydi. Berdaq asarlaridagi ilg‘or axloqiy tamoyillar ijobiy qahramonlar obrazlarida keng ravishda tasvirlanadi.

Berdaq axloqiy qadriyatlar oilada shakllanishini ko‘rsatadi. U odam bolasi uchun eng buyuk va qadrli insonlar, ya’ni ota-onani e’zozlash – axloqning eng asosiy belgisi ekanligini uning “Balam” (Bolam) nomli she’rida ko‘ramiz:

Ota-onangni doim siyla,
O‘lganingcha yaxshi so‘yla,
Mol topsang ipakka bela,
O‘sishingga yaxshi, bolam.

Demak, she’rda ota-onani e’zozlash va ularga mehribon bo‘lish, har bir o‘g‘il-qizning asosiy vazifasi sifatida ko‘rsatilgan.

Berdaqning bunday didaktik nasihatlarga boy she’rlari, keng ko‘lamli va ijtimoiy-ma’naviy nuqtayi nazardan har bir insonga, ayniqsa, yoshlarga ta’lim-tarbiya berishda amaliy yordam beruvchi asarlardir. Binobarin, farzand ota-onani rozi qilmay turib, hech bir ishida baraka bo‘lmasligini ko‘rsatib o‘tadi.

Berdaqning bizga qoldirgan boy merosi barkamol avlod, komil inson tarbiyasida ibrat maktabi, tuganmas boy xazina bo‘lib xizmat qiladi.

TAMADDUN NURI

TAHLIL VA NATIJALAR. Berdaq XIX asrdagi ijtimoiy-siyosiy hayotning eng xarakterli nuqtalarini o‘z asarlarida tahlil qilgan. Ulardan xulosa chiqargan, ijtimoiy hayotning to‘liq bahosini belgilab bergan, xalq og‘zaki ijodi va o‘z davridagi yozma adabiyoti, xalqning falsafiy tafakkur tarzini ham mustahkam bog‘langan dono fikrlari bilan to‘la badiiy asarlar yaratdi.

Berdaq axloqiy ta’limotining asosiy mazmuni inson ma’naviy-axloqiy masalalarini o‘z ichiga qamrab olgan. Shuning uchun mutafakkirning boy falsafiy-axloqiy ta’limoti va qarashlari hozirgi kunda ham yoshlar ma’naviy dunyosini boyitishda va ularning kreativ fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda asosiy manbalardan biri.

Buyuk mutafakkir, faylasuf, XIX asr ijtimoiy-axloqiy tafakkurining rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan Berdaq haqidagi ma’lumotlardan kengroq foydalanish asosida barkamol avlodni tarbiyalash va yoshlarning bilimini yuksaltirishda foydalanish mumkin.

XULOSA. Berdaq jamiyat farovonligi bilan shaxs axloqiy kamoloti dialektik, uzviy birlikda, deb hisoblaydi. Uning dunyoqarashidan jamiyatni farovon qilish uchun odamlarni yaxshilikka, yaxshi xulq-atvor asosida tarbiyalash lozim, degan ma’rifiy fikrlar keng o‘rin olgan. Ushbu tushunchadan kelib chiqadigan xulosa shuki, odamni tarbiyalash uchun insonga xos barcha xislatlarni, ulardagi ma’naviy jarayonlarni bilish kerak. Shu bois tarbiyaning obyekti bo‘lgan odamning ma’naviy jarayonlari haqidagi fikrlari katta ahamiyatga molikdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Бердақ таңламалы шығармалары. –Н.: Қарақалпақстан, 1987. –Б.117.
2. Бердақ. Сайланды шығармалары. (Қайта басылым). –Н.: Билим, 2019. –Б. 12.
3. Фаридиддин Аттор. Ҳикматлар. –Т.: O‘zbekiston, 2012. – Б. 127.
4. Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шаҳри. -Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. – Б. 159-160.
5. Арасту. Ахлоки кабир. Русчадан Махкам Махмуд таржимаси. - Т.: Янги аср авлоди, 2004.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK:42:494.375:32

ISSUES OF CULTURAL EQUIVALENCE IN TRANSLATING FROM ENGLISH INTO UZBEK

Saparova Dilafruz Mukhiddin qizi, teacher at Alfraganus University

INGLIZ TILIDAN O‘ZBEK TILIGA TARJIMADA MADANIY MOSLIK MASALALARI

Saparova Dilafruz Muxiddin qizi, Alfraganus Universiteti o‘qituvchisi

ПРОБЛЕМЫ КУЛЬТУРНОЙ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА УЗБЕКСКИЙ

Сапарова Дилафруз Мухиддин кызы, преподаватель Университета Альфраганус

https://orcid.org/0009-0000-4484-2397

e-mail: didu231197@gmail.com

Abstract: *This article investigates the challenges of achieving cultural equivalence when translating texts from English into Uzbek. It explores various translation strategies, cultural gaps, and the impact of national worldview on equivalence. The research identifies the most common cultural misinterpretations and offers practical solutions for translators.*

Keywords: *cultural equivalence, translation studies, cross-cultural communication, English-Uzbek translation, cultural adaptation.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima jarayonida yuzaga keladigan madaniy moslik muammolari o‘rganiladi. Unda tarjima strategiyalari, madaniy tafovutlar va milliy dunyoqarashning tarjimadagi aks etishi tahlil qilinadi. Tadqiqotda keng tarqalgan madaniy xatolar aniqlanib, tarjimonlar uchun amaliy tavsiyalar beriladi.*

Kalit so‘zlar: *madaniy moslik, tarjima nazariyasi, madaniyatlararo muloqot, inglizcha-o‘zbekcha tarjima, madaniy moslashuv.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются проблемы культурной эквивалентности при переводе с английского языка на узбекский. Анализируются стратегии перевода, культурные различия и влияние национального менталитета на эквивалентность. Работа предлагает решения наиболее частых культурных недопониманий в переводе.*

Ключевые слова: *культурная эквивалентность, теория перевода, межкультурная коммуникация, англйско-узбекский перевод, культурная адаптация.*

TAMADDUN NURI

INTRODUCTION. Cultural equivalence in translation refers to the ability to transfer not just the linguistic meaning but also the cultural significance of a source text into the target language. When translating from English into Uzbek, translators often encounter challenges rooted in differing cultural norms, values, customs, idioms, and societal structures. The objective is to ensure that the translation is both faithful to the source and accessible to the target audience—without distorting meaning or alienating readers. Translation is not merely the substitution of words from one language to another; it is a complex process that involves transferring meaning, tone, and culture. Cultural equivalence is one of the most challenging aspects of translation, particularly when translating from English—a language shaped by Western values—into Uzbek, which is rooted in Turkic and Islamic traditions. This article aims to explore these challenges and offer practical strategies for overcoming cultural gaps in translation.

METHODS. The research employs qualitative content analysis by comparing selected English texts and their Uzbek translations. It focuses on idioms, culturally bound items, social customs, and metaphors. Interviews with professional translators and review of theoretical literature (e.g., Nida, Newmark, Venuti) supplement the analysis.

1. The Concept of Cultural Equivalence. Cultural equivalence in translation aims to preserve the original meaning, tone, and cultural context of the source text (ST) in the target text (TT). Nida (1964) introduced the concept of dynamic equivalence, emphasizing the importance of conveying the intended effect on the target audience. Achieving cultural equivalence is especially challenging when the cultural concepts in the ST do not exist or are understood differently in the target culture.

2. Challenges in Achieving Cultural Equivalence:

a) Idiomatic Expressions. Idioms often lose their meaning when translated literally. For instance, the English idiom "kick the bucket" cannot be directly translated into Uzbek as chetga tepdi, since this would have no cultural resonance. Instead, vafot etdi or olamdan o'tdi conveys the meaning accurately.

b) Realia and Culture-specific Items. Realia, such as food items (e.g., "muffin"), holidays (e.g., "Thanksgiving"), or institutions (e.g., "the House of Lords"), often do not have equivalents in Uzbek culture. Translators may need to use explanations or cultural substitutions.

c) Humor and Wordplay. Humor is culture-bound and relies heavily on shared knowledge. Puns and jokes, for example, often cannot be translated directly and may require creative rewriting to elicit a similar emotional response.

d) Religious and Historical References. Religious references (e.g., Christmas, Lent) may require contextualization in Uzbek, a Muslim-majority culture. Similarly, historical figures and events familiar to Western audiences may be unfamiliar to Uzbek readers.

3. Strategies for Overcoming Cultural Gaps:

a) Adaptation. Adaptation involves replacing a cultural reference in the ST with one from the target culture to preserve the impact. For example, replacing "Thanksgiving" with "Navruz" in a culturally appropriate context.

b) Localization. Localization ensures that the content feels native to the target audience by modifying dates, units of measure, currency, and culturally sensitive content.

c) Explicitation. Explicitation is the process of making implicit cultural information explicit.

For example, explaining what "Thanksgiving" is within the translation or adding a translator's note.

d) Footnotes and Glossaries. Footnotes can be used to provide additional information about a culturally unfamiliar item without interrupting the flow of the main text.

4. The Role of the Translator as Cultural Mediator. Translators must not only be bilingual but also bicultural. They need to understand both source and target cultures deeply to make appropriate decisions about what to retain, adapt, or omit. Cultural intelligence, sensitivity, and ethical responsibility are essential traits for a translator.

RESULTS. Findings show that:

- Idiomatic expressions often lose meaning when translated literally (e.g., "kick the bucket" translated as vafot etmoq, not chelak tepmoq).

- Culture-specific references (e.g., Thanksgiving, British tea culture) are often omitted

or replaced with local equivalents, sometimes distorting meaning.

- Honorifics and social roles differ greatly; for example, English “you” cannot always convey the respectful “siz” or intimate “sen” in Uzbek.

- Gender roles and family dynamics require cultural sensitivity during translation to maintain authenticity without offense.

DISCUSSION. Cultural equivalence is not always possible, but it can be approached through adaptive translation strategies such as:

- Domestication – adapting the text to the target culture (e.g., replacing “baseball” with “kurash” in metaphorical use).

- Foreignization – preserving foreign terms with explanations (e.g., “Thanksgiving” with a footnote).

- Contextualization – using surrounding text to explain cultural nuances without changing the original meaning.

Translators must balance fidelity to the source text with the cultural expectations of the target audience.

CONCLUSION. Achieving full cultural equivalence in translation from English to Uzbek is often impractical, yet a deep understanding of both cultures can bridge most gaps. Awareness of cultural nuances, combined with appropriate strategies, can enhance translation quality and promote intercultural communication. Future translators should be equipped not only linguistically but also culturally to ensure accurate and respectful translations. Achieving cultural equivalence in English-Uzbek translation requires more than lexical knowledge; it demands cultural awareness, creativity, and contextual judgment. Translators face numerous challenges when dealing with idioms, realia, humor, and religious or historical references. However, by using strategies such as adaptation, localization, explicitation, and footnoting, these challenges can be addressed effectively. Ultimately, successful translation bridges cultural gaps and enhances mutual understanding between peoples of different backgrounds.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Nida, E. A. 1964. Toward a Science of Translating. Brill. 68-75.

2. Newmark, P. 1988. A Textbook of Translation. Prentice Hall. 3-60.

3. Venuti, L. 1995. The Translator’s Invisibility: A History of Translation. Routledge. 330-340.

4. Baker, M. 2011. In Other Words: A Coursebook on Translation. Routledge. 125-128.

5. Karimov,U. 2016. Tarjima nazariyasi asoslari. Toshkent: O‘zMU. 41-62.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 796.071.4:378.2

JISMONIY TARBIYA VA SPORT MUTAXASSISLARINING ILMIY- TADQIQOTCHILIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Yaqubov Fazliddin Muxitdinovich, O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

https://orcid.org/0009-0007-9591-9739

e-mail: fazliddinyaqubov46@gmail.com

FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF RESEARCH COMPETENCE OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS SPECIALISTS

Yaqubov Fazliddin Muxitdinovich, associate professor Uzbek state university of physical culture and sports, pedagogical sciences doctor of philosophy (PhD)

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБЛАСТИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

Якубов Фазлиддин Мухитдинович, доцент Узбекского государственного университета физической культуры и спорта, доктор философии по педагогическим наукам (PhD)

Annotatsiya: *Jismoniy tarbiya va sport sohasi mutaxassislarining ilmiy-tadqiqotchilik kompetentligini rivojlantirish ularning nazariy va amaliy bilimlarini kengaytirish, mustaqil ilmiy izlanish olib borish ko'nikmalarini shakllantirish hamda fan va amaliyot integratsiyasini ta'minlash imkonini beradi.*

Kalit so'zlar: *jismoniy tarbiya, sport, sport mutaxassislari, ilmiy tadqiqot, ilmiy muammo, kompetentlik, tadqiqotga tas'sir etuvchi omillar, ilmiy yondashuv.*

Abstract: *The development of research competence of specialists in the field of physical culture and sports allows expanding their theoretical and practical knowledge, forming the skills of independent scientific research, and ensuring the integration of science and practice.*

Key words: *physical education, sports, sports specialists, scientific research, scientific problem, competence, factors influencing research, scientific approach.*

Аннотация: *Развитие научно-исследовательской компетентности специалистов в области физической культуры и спорта позволяет расширить их теоретические и практические знания, сформировать навыки самостоятельного научного исследования и обеспечить интеграцию науки и практики.*

Ключевые слова: *физическая культура, спорт, специалисты в области спорта, научное исследование, научная проблема, компетентность, факторы, влияющие на исследование, научный подход.*

KIRISH. Bugungi kunda sport ilmiy asosda rivojlanib, sport sotsiologiyasi, sport tibbiyoti, fiziologiyasi, psixologiyasi va pedagogikasi kabi sohalarida yangi ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Zamonaviy sport texnologiyalarining rivojlanishi, sport tahlili va individual yondashuv asosida mashg‘ulot jarayonlarini rejalashtirish kabi masalalar sport mutaxassislarining ilmiy-tadqiqotchilik kompetentligini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu sababli, sport sohasi vakillarining ilmiy izlanish olib borish, yangi innovatsion metodlarni ishlab chiqish va joriy etish ko‘nikmalarini rivojlantirish ta’lim jarayonining asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Bu jarayonda birinchi navbatda jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining ilmiy-tadqiqotchilik kompetentligiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, baholash dolzarb hisoblanadi[1].

ADABIYOTLAR TAHLILI. Zamonaviy jamiyatda ilm-fan va texnologiyalar tez sur’atlar bilan rivojlanib borayotgan bir paytda, mutaxassislarning ilmiy-tadqiqotchilik kompetentligini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, oliy ta’lim tizimining dolzarb vazifalaridan biri bitiruvchilarning ilmiy-tadqiqot qobiliyatini shakllantirishdir. Zamonaviy mutaxassis uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni mustaqil izlash, kasbiy faoliyatning nazariy asoslarini tashkil etuvchi fundamental bilimlarni o‘zlashtirish, yangi strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish imkoniyati alohida ahamiyat kasb etadi. Ilmiy-tadqiqot qobiliyati mutaxassisning kasbiy va ijtimoiy faoliyatga tayyorgarligi tarkibidagi yetakchi komponentlardan biriga aylanadi. Shu sababli, ilmiy-tadqiqot qobiliyatini rivojlantirish masalasi oliy ta’lim muassasalariga qo‘yilayotgan dolzarb talablar qatoriga kiradi. Ilmiy-tadqiqotchilik kompetentligi – bu o‘z sohasidagi muammolarni tahlil qilish, tushunish va hal qilish uchun ilmiy usullar va yondashuvlardan foydalanish imkoniyatining mavjudligidir. Jismoniy tarbiya va sport sohasida ilmiy-tadqiqotchilik kompetentligiga ega mutaxassislarni tayyorlash alohida ahamiyatga ega.

I. A.Zimnyayaning fikriga ko‘ra, “ilmiy tadqiqotchilik kompetentligi – bu tadqiqot faoliyati natijasi va mezoni bo‘lib, ular turli tadqiqot vazifalarini bajarish jarayonida shakllanadi. Bularga mustaqil kuzatishlar, tajribalar o‘tkazish qobiliyati kiradi”[2]. N.B.Shumakovaning ta’rificha, tadqiqot faoliyati quyidagi ko‘nikmalarni rivojlantirishni o‘z ichiga oladi:

- Bilish (tanqidiy tahlil) ko‘nikmalari;
- Axborot makonida yo‘l topa olish;
- O‘z bilimlarini mustaqil ravishda shakllantirish;
- Turli sohalardagi bilimlarni uyg‘unlashtirish;
- Tanqidiy fikrlash [3].

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining ilmiy-tadqiqotchilik kompetentligini rivojlantirish, sport sohasidagi ilmiy va amaliy ishlanmalarni yanada sifatli va samarali qilish uchun muhimdir[4]. Ularning kompetentligini oshirish nafaqat ilmiy ishlanmalarga, balki jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga ham katta ta’sir ko‘rsatadi.

Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarida ilmiy-tadqiqotchilik kompetentligini rivojlantirish ko‘plab omillarga bog‘liq. Bu omillar tashkiliy, pedagogik, innovatsion-texnologik, motivatsion va xalqaro jihatlarga ham bo‘linadi. Mazkur omillarni uyg‘unlashtirib, sport sohasida chuqur ilmiy-tadqiqot kompetentligini shakllantirish mumkin.

Omillar	**Ta’sir qilish mexanizmlari**
Tashkiliy-huquqiy omillar	- Ilmiy-tadqiqot faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik va me’yoriy hujjatlar
	- Universitetlar va ilmiy markazlarda tadqiqotlarga oid grant va loyihalar mavjudligi
	- Davlat va nodavlat tashkilotlarining ilmiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlash investitsiyalari

	- Ilmiy darajalar va unvonlarni olish uchun belgilangan talablar
Pedagogik omillar	- Sport sohasida ilmiy-tadqiqot metodologiyasini o‘rgatuvchi ta’lim dasturlarining mavjudligi
	- Innovatsion pedagogik texnologiyalar va tadqiqot metodlarini qo‘llash
	- Murabbiy va pedagoglarning ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorligi
	- Ilmiy rahbarlar va mentorlarning yetarli bo‘lishi
Innovatsion-texnologik omillar	- Zamonaviy sport texnologiyalari va laboratoriyalar mavjudligi
	- Sun’iy intellekt, raqamli texnologiyalar va ma’lumotlarni tahlil qilish imkoniyatlari
	- Ilmiy ma’lumotlar bazalariga kirish imkoniyati
	- Online ta’lim platformalarida ilmiy-tadqiqot kurslarining mavjudligi
Motivatsion-psixologik omillar	- Tadqiqotchilik faoliyatiga qiziqish va shaxsiy motivatsiya
	- Ilmiy izlanishlarga jalb etish uchun rag‘batlantirish tizimi (grantlar, mukofotlar)
	- Tadqiqot olib borish uchun sharoit va vaqt yetarliligi
	- Tadqiqot natijalarining amaliyotda qo‘llanishi va natijalarning e’tirof etilishi
Ijtimoiy va xalqaro omillar	- Xalqaro hamkorlik va ilmiy aloqalarni rivojlantirish imkoniyatlari
	- Ilmiy anjumanlar, seminarlar va konferensiyalarda ishtirok etish
	- Sport sohasida ilg‘or xalqaro tajribalarni o‘rganish va qo‘llash
	- Xorijiy ilmiy markazlar bilan hamkorlik qilish va qo‘shma tadqiqotlar olib borish

XULOSA. Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining ilmiy-tadqiqotchilik kompetent-ligini rivojlantirish, sohaning yuqori natijalarga erishishi uchun zaruriy omil hisoblanadi. Bu omil orqali mutaxassislar nafaqat sportni rivojlantirishda, balki mamlakatning jismoniy salomatlik tizimini yaxshilashda, xalqaro sport musobaqalarida muvaf-faqiyatlarga erishishda ham muhim rol o‘ynaydi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Хуторской, А.В. Определение общепредметного содержания и ключевых компетенций как характеристика нового подхода к конструированию образовательных стандартов Электронный ресурс. http://www. eidos. ru /journal. – Дата доступа: 29.03.2021.
2. Зимняя И.А. Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблеме образования? (теоретико-методологический аспект) // Высшее образование сегодня. – 2006. – №4. – С. 20–27.
3. Шумакова Н.Б. Развитие творческой активности школьников.М.: Педагогика,1991.– 271 с.
4. Прошкин В.В. Сущностные характеристики интеграции научно-исследовательской и учебной работы в университетской подготовке будущих учителей / В.В. Прошкин // Вестник ЛНУ им. Тараса Шевченко. – №22 (257). – Ч.VI. – 2012. – С. 77-83.

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 796.071.4:378.2

STUDENTLERDIŃ ORATORLÍQ QÁBILETIN QÁLIPLESTIRIW USÍLLARÍ

Abatova Mexriban Kuralbay kizi,
Ájiniyaz atındağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı stajyor-oqıtıwshısı

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОРАТОРСКИХ НАВЫКОВ У СТУДЕНТОВ

Абатова Мехрибан Куралбай кызы, стажер-преподаватель Нукусского государственного педагогического института имени Ажинияза

EFFECTIVE METHODS FOR DEVELOPING STUDENTS' ORATORY SKILLS

Abatova Mexriban, Trainee teacher at Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

el.pochta:
mexriy_abatova@mail.ru

https://t.me/0009-0004-8960-3074

Annotatsiya: *Ushbu maqolada talabalar orasida notiqlik kompetensiyasini rivojlantirishning dolzarbligi va bu jarayonning pedagogik jihatlari yoritiladi. Notiqlik san'ati orqali talabalar nutq madaniyatini shakllantirish, fikrni ravon va ta'sirchan ifodalash, pedagogik mahoratni oshirish yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy interaktiv metodlardan foydalanish orqali talabalarni professional faoliyatga tayyorlash masalalariga e'tibor qaratiladi.*

Kalit so'zlar: *notiqlik kompetensiyasi, nutq madaniyati, pedagogik mahorat, kommunikativ ko'nikmalar, notiqlik san'ati, fikrni ta'sirchan ifodalash, ovoz ustida ishlash, auditoriyani jalb qilish.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается актуальность развития ораторской компетенции среди студентов и ее педагогические аспекты. Анализируются методы формирования культуры речи через ораторское искусство, развитие способности четко и убедительно выражать мысли, а также повышение педагогического мастерства. Особое внимание уделяется использованию современных интерактивных методов для подготовки студентов к профессиональной деятельности.*

Ключевые слова: *ораторская компетенция, культура речи, педагогическое мастерство, коммуникативные навыки, ораторское искусство, выразительное выражение мыслей, работа над голосом, привлечение аудитории.*

Abstract: *This article explores the relevance of developing oratorical competence among students and its pedagogical aspects. It examines methods for cultivating speech culture through oratory, enhancing the ability to articulate thoughts clearly and persuasively, and improving pedagogical skills. Special attention is given to the use of modern interactive methods to prepare students for professional activities.*

Keywords: *oratorical competence, speech culture, pedagogical skills, communication skills, oratory, expressive speech, voice training, audience engagement.*

Oratorlıq qábileti pedagoglardıń kásiplik iskerliginde úlken áhmiyetke iye bolıp, bul kónlikpe studentlerdi keleshekte isker pedagog sıpatında tayarlawda zárúr bolıp esaplanadı. Bul maqalada student jaslardıń oratorlıq kompetenciyasın rawajlandırıwdıń áhmiyet hám usı boyınsha birqansha metodlar kórip shıǵıladı. Pedgogikalıq iskerlik tikkeliy sóylew mádeniyatı menen baylanıslı bolǵanlıǵı ushın, bolajaq pedagoglardıń, yaǵnıy, studentlerdiń oratorlıq kompetenciyasın rawajlandırıw áhmiyetli wazıypalardıń biri bolıp esaplanadı.

Oratorlıq uqıbı – awızeki hám jazba sóylewdi tıńlawshılarǵa janlı, túsinikli hám tásirli jetkerip beriw qábiletin iyelew haqqında túsinik beredi. Oratorlıq qábilet quramalı ónerlerdiń biri bolıp, onı iyelew kisiden qunt, shıdam, ilmiy tájriybe talap etedi.

Sóylew mádeniyatı pedagogtıń tiykarǵı kónlikpelerinen biri bolıp esaplanadı. Oratorlıq qábiletin iyelew tek ǵana oqıtıwshınıń kásiplik sheberligin asırıp qoymay, onıń óz pikirin anıq bayan etiwine óz auditoriyası menen jaqsı múnásebet ornatıwına járdem beredi. Tariyxıy dereklerden, yaǵnıy, “Qabusnama hám “Qutadǵu bilig” shıǵarmalarında oratorlıq qábiletine tiyisli pikirler keltirilgen bolıp, bul ideyalar búgingi kúnde de óz áhmiyetin joǵaltpaǵan.

Sóylew mádeniyatı hár bir shaxstıń ulıwma mádeniyatınıń bir bólegi bolıp esaplanadı. Sóylew mádeniyatı insannıń pikirlerin anıq, tuwrı, ápiwayı hám túsinikli etip tıńlawshılarǵa jetkiziwge járdem beredi. Bolajaq pedagoglar ushın ásirese mámile mádeniyatın, sóylew mádeniyatın iyelew zárúr bolıp esaplanadı. Sóylew mádeniyatınıń názik qırların biliw, sózlerdiń tazalıǵına hám tuwrı aytılıwına itibar qaratılıwı kerek. Pedagog óz pikirlerin oqıwshılarǵa anıq hám ayqın jetkeriw arqalı joqarı nátiyje kórsetkishlerine erise aladı. [2;6]

Hár bir shaxstıń durıs sóylewi hám sóz sheberligin arttırıw haqqında kóplegen ádebiyatlarda maǵlıwmatlar keltirilgen bolıp, solardıń ishinde Kayqawıstıń “Qabusnama” shıǵarması eń áhmiyetli hám dáslepki shıǵarmalardıń biri esaplanadı. Ol bul shıǵarmasında sóylewshige násiyat tárizinde bir qatar pikirlerdi aytadı. Máselen, durıs sóylew haqqında bılay jazadı: “Adam sheber sózli hám sheshen bolıwı lazım. Áy balam, sen sheshen bolǵıl, biraq, jalǵan sóyleme. Tuwrı sóziń menen belgili bol, sebebi, bir waqta ilajsızdan-zárúrlikten jalǵan sóyleseń, ol keshirimli boladı. Hámme waqıt sóziń ıras bolsın, jalǵanǵa usaǵan duwrı sózdi aytpaǵıl, ırasqa uqsaǵan jalǵan, jalǵanǵa usaǵan ırastan jaqsıdur. Sebebi bunday jalǵan sóz qabıllanadı. Jalǵanǵa usaǵan ıras qabıllanbaydı, sheshen adam sonday insan bolsın, ol ne dese xalıqqa maqul bolǵay. Bilmegen ilimińnen sóylemegil, bunday ilimnen nan talap qılma. Eger sóz aytpaqshı bolsań sonday sóz ayt, sózińniń ıraslıǵına hámme gúwalıq bersin. Aytqan sózińnen pushayman qılmayın deseń, oylanbastan sóyleme. Suwıq sóz sóyleme, suwıq sóz bir tuqım, onnan dushpanlıq ónip shıǵadı.” [3;123]

Tildıń payda hám zıyanı haqqında Yusup Xas Hajiptiń “Qutadǵu bilig” shıǵarmasında bahalı pikirler bar. Olardan ayırımlarında sózlerden paydalanıwda jaman sózlerden saqlanıw haqqında qosıq qatarlarında keltirip ótedi [4;34].

Qaraqalpaq xalqı sóz ónerin júdá qádirlegen, onı meńgeriwge, úyreniwge talaplanǵan, sóz sheberleri bolǵan sheshenlerin júdá ardaqlaǵan xalıq. Ata-babalarımız zamanında sóz sheberleri dawdı sheshken. Sózdi tawıp sóyleytuǵın adamlar húrmet, izzette bolǵan. Bir ǵana Jiyrenshe sheshen haqqındaǵı áńgimelerdiń ózi buǵan ayqın mısal bola aladı. Awızeki ádebiyatımızda dilwar qız jeńgeleri menen sheshen jigit aǵalarınıń aytısları, dilwar qızlar menen jigitlerdiń sóz jarıstırıwları, sózge sheshenligi menen xandı jumsaǵan hayal haqqında áńgimeler saqlanıp qalǵan. Shayır T.Matmuratov óziniń qosıǵında:

Sózlerim sózlerińniń dógeregi,
Babalarım ne degen sheber edi [5.103] - dep tawıp atqan. Bul qosıq qatarları da oqıwshıda sózlerdi óz ornında sóylew, kerekli sózlerdi tawıp ayta alıw qábiletiniń qánshelli dárejede áhmiyetli ekenligin kórsetip bere aladı.

Sóylew barısında insanlarǵa tásir ete alıw hám olarda unamlı kózqaraslar qaldırıw ushın eń dáslep, tıńlawshını húrmet ete alıw, olardıń qálewin, sol waqıttaǵı hár túrli jaǵdayların hám pikirlerin esapqa alǵan halda sóz júritip biliw zárúr bolıp esaplanadı.

Batıs álemi ekonomikalıq hám texnologiyalıq jaqtan jańa ashılıwlar dáwiri bolǵan XX ásirdegi psixologiyaǵa tiyisli kópshilikke

arnalǵan qollanba avtorı Deyl Karnegidiń “Mámile sırlari” shıǵarması menen Shıǵıs Orta ásir musulman xalıqları oyanıw dáwiri, dáslepki túrkiy kórkem ádebiyatqa baylanıslı tariyxtan qalǵan esteliklerin salıstırıw, kitaplarındaǵı ulıwmalıq pikirlerdiń bir-birinen ayırmashılıqların analiz qılıw múmkin. Deyl Karnegidiń birinshi qaǵıydasında “Adamlar menen mudami jaqsı qatnasta bolıń”- dep ataladı. Insanlardıń seni ashıq júzlilik penen kútip alıwın qáleseńiz, adamlardıń jaǵdayınan xabar alıp turıwıńız kerek. Ol bul haqqında jáne de anıqlaw tárzde sonday deydi: “Eger biz adamlarda jaqsı tásirler qaldırmaqshı bolsaq hám sol arqalı ǵana olardı ózimizge qızıqtırıwǵa urınsaq, hesh qashan shın júrekten dos taba almaymız. Eń jaqsısı, bunıń kerisinshesin qılıw, yaǵnıy adamlar turmısı menen qızıǵıwımız kerek”. [6;7]

Sóylew mádeniyatı jámiyettiń mádeniy rawajlanıwınıń millettiń ruwxıy jetiskenliginiń áhmiyetli belgisi sanaladı. Mámleketimizde ruwxıy aǵartıwshılıq reformalar – mámleket siyasatınıń baslı baǵdarı dep járiyalanǵan búgingi kúnde sóylew mádeniyatı máseleleri hár qashanǵıdan da aktual másele dep esaplanadı. Respublikamızdıń “Mámleketlik til” haqqındaǵı nızamı, “Bilimlendiriw haqqında”ǵı nızamı, “Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlaması” hám basqa da hújjetlerde ruwxıy-aǵartıwshılıq, tárbiya, til máselelerine ayrıqsha itibar berilgen. Hár qanday adam eń dáslep, óz ana tiliniń haqıyqıy mamanı bolıwı kerek. Birinshi prezidentimiz I.A.Karimov Ózbekstan Respublikası Oliy majlisiniń 1997-jıl 29-avgusttaǵı IX sessiyasında sóylegen sózinde “Óz pikirin erkin, ana tilinde shıraylı hám anıq bayanlay almaytuǵın qánigeni, ásirese basshı orında otırǵanların búgin túsiniw de, aqlaw da qıyın!” – dep atap ótedi. Sóylew mádeniyatı – házirgi til iliminiń aktual máseleleriniń biri. Bul máseleni sheshiw ulıwma mádeniyatımızdı rawajlandırıw, sonday-aq, joqarı oqıw orınlarında, orta arnawlı oqıw orınlarında, orta mekteplerde sabaq ótiw procesin jaqsılaw menen de baylanıslı. Sheshenlik óneri sırların úyreniw, óz pikirin bayanlawda til quralların kerekli orınlarda durıs qollanıw, barlı q tarawlarda xizmet etiwshi hár bir adamlar ushın turmıs zárúrligi dep esaplanıwı kerek.

Studentlerde sóylew mádeniyatın rawajlandırıw – bul tek is júzindegi jetiskenligin asırıw emes, olardıń ómir jolların da jetiskenliklerge toltırıw bolıp esaplanadı. Bul haqqında Berdaq Ǵarǵabay ulı óz qosıqlarında bahalı pikirler bildirgen. [7;15] Al, “Oylanba” qosıǵında bolsa sóylew ádebi haqqında qosıq qatarlarında keltirip ótken. [8;52]

Ózbekstanda mámleket siyasatı sheńberinde sóylew mádeniyatına óz aldına itibar qaratılıp, pedagogikalıq tálim procesinde bul jónelis boyınsha arnawlı metodikalıq usıllar islep shıǵılmaqta. Studentlerińoratorlıq kompetenciyasın rawajlandırıw zamanagóy tálim procesiniń áhmiyetli baǵdarlarınan biri esaplanadı. Sóylew sheberligin asırıwda eń dáslep, talabalarıń leksikasındaǵı sózlik qorların bayıtıp, tildiń tazlıǵına itibar qaratıwımız kerek. Prezidentimiz Sh.M.Mırzıyaevtiń atap ótkenindey, “Hár birimiz mámleketlik tilge bolǵan itibardı ǵárezsizlikke bolǵan itibar dep, mámleketlik tilge bolǵan húrmet hám sadıqlıqtı ana – Watanǵa bolǵan húrmet hám itibar dep biliwimiz, sonday kózqarastı turmısımızdıń qaǵıydasına aylandırıwımız kerek.”[1;27]

Studentlerde oratorlıq qábiletin rawajlandırıwda tómendegi metodlardan paydalanıwǵa boladı.

1. “Maqtanaman” metodı. Bul metodta student ózi haqqında qısqasha biraq, tásirli etip unamlı tárepleri menen qosa sóylep beriwi kerek. Ol ózin tanıstırıwı hám qanday qábiletleri bar ekenligi haqqında sóylep beredi. Bunda studenttiń ózine bolǵan isenimi artadı, Auditoriyanı ózine qarata alıw hám ózin kórsete alıw qábiletleri rawajlanadı.
2. “Oylap tabıw” metodı. Bul metodta studentlerdiń biri taxtaǵa shıǵadı hám ózi qálegen waqıya haqqında aytıp baslaydı. Waqıyanıń yarımında toqtap, tıńlap otırǵan studentler waqıyanı shamalap dawam ettiriwi kerek boladı. Tıńlawshılardıń pikirleri esitilgennen soń, taxtadaǵı student óz waqıyasınıń juwmaǵın aytadı. Bul metodtıń paydası bolsa, studentlerde aytılajaq pikirin anıq rejelestirip, tıńlawshını ózine qarata alıw hám improvizaciyalıq qábiletin asırıwǵa járdem beredi.
3. “Tekst penen islesiw” metodı. Bunda studentler jup-jup bolıp bólinip aladı hám eki studentlerdiń biri kólemi 50-60 sózden ibarat tekstti oqıydı. Ekinshi student bolsa esitken teksttegi gáplerdi qaytalap aytıwı kerek boladı. Bul metod arqalı studentlerdiń dıqqat penen tıńlaw, tez hám anıq juwap beriw qábiletleri rawajlanadı.

Bul maqalamızda oratorlıq óneri boyınsha bar bolǵan ilimiy ádebiyatlar hám studentler arasında

sóylew mádeniyatın rawajlandırıw boyınsha alıp barılatuǵın ámeliy isler úyrenildi. Ulıwma alıp qaraytuǵın bolsaq, studentlerdiń oratorlıq kompetenciyasın rawajlandırıw ushın olardıń sóz baylıǵın asırıw, dawıs ústinde islew usılların úyretiw lazım. Student jaslarda oratorlıq kompotenciyasın rawajlandırıw búgingi kúnde pedagogikalıq tálimniń áhmiyetli baǵdarlarınıń biri bolıp esaplanadı. Oratorlıq qábiletler tek ǵana tálim procesinde emes, keleshekte pedagog sıpatında professional is júrgiziwde de joqarı nátiyjelerdi kórsetiwde xizmet qıladı. Sonıń ushın studentlerde sóz mádeniyatın rawajlandırıw, olardıń pikirlerin anıq, logikalıq jaqtan hám tásirsheńligi jaǵınan jetkilikli dárejede bayanlay alıw qábiletlerin rawajlandırıwǵa óz aldına itibar qaratıwımız kerek. Oratorlıq ónerin úyreniw tek bilim hám ónerdi úyreniw ǵana emes, jeke rawajlanıwdıń da áhmiyetli sebeplerinen biri bolıp tabıladı. Sonlıqtan, tálim proceslerinde bul baǵdarda iskerlikti sistemalı hám metodikalıq tiykarda shólkemlestiriw talap etiledi.

Juwmaqlap aytatuǵın bolsaq, studentler arasında oratorlıq kompetenciyasın rawajlandırıw, kásiplik hám jeke rawajlanıwına xizmet etedi. Oratorlıq óneri oqıtıwshı iskerliginiń ajıralmas bir bólegi bolıp, studentlerdi pedagogikalıq proceske tayarlawda úlken ról oynaydı. Sonıń menen birge, sóylew mádeniyatınıń rawajlanıwı, studentler pikirin anıq hám tásirli logikalıq jaqtan da durıs ańlatıwǵa kómeklesedi. Bul bulsa olardıń keleshekte jetik kadr bolıwında áhmiyetli sebeplerdiń biri bolıp xizmet etedi. Usı orında usınıs sıpatında keltirip ótiwimiz kerek, joqarı oqıw orınlarında arnawlı oratorlıq óneri boyınsha ámeliy shınıǵıwlar kóbeytiliwi, talabalar ortasında sóz sheshenligi boyınsha jarıslar shólkemlestiriliwi, sabaqlarda interaktiv metodlardan keń paydalanıwı máxsetke muwapıq boladı. Bunnan tısqarı, studentler ushın dawıs ústinde islew hám auditoriyanı ózine tarta alıw boyınsha sheberlik sabaqları ótkeriliwi kerek. Sonıń menen birge, oratorlıq boyınsha eski hám zamanogóy derekler tiykarında oqıw dástúrlerin bayıtıw da úlken áhmiyetke iye bolıp esaplanadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokrfatik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent – “O‘zbekiston” 2017, 27-b.
2. Suyunov J.SH., Tashmatov O’. Notiqlik san’ati va nutq madaniyati. – Toshkent – “Fan” 2010, 6-b.
3. Унсурулмаолий Қайқаўыс Қабуснама. – Нөкис – «Қарақалпақстан» 1987, 123-б.
4. Б.Уринбоев, А.Солиев Нотиқлик маҳорати. – Тошкент – «Уқитувчи» 1982, 34-б.
5. Төлепберген Мәтмуратов. Жақсылық сарайы. – Нөкис – «Қарақалпақстан» 1986, 103-б.
6. Deyl Karnegi Muomala sirlari. – Toshkent – “Navro’z” 1992. 7-b.
7. Бердақ Таңламалы шығармалары. – Нөкис – “Қарақалпақстан” 2003, 15-б.
8. Бердақ Таңламалы шығармалары. – Нөкис – "Қарақалпақстан" 2003, 52-б.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK:1.740.101.3

YANGI O‘ZBEKISTONDA MAHALLABAY ISHLASH TIZIMINING INSTITUTSIONAL XUSUSIYATLARI

Maxmudov Feruz Tulkinovich
O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti tadqiqotchisi

makhmudov@bk.ru

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СИСТЕМЫ РАБОТЫ С МАХАЛЛИ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Махмудов Феруз Тулкинович
Соискатель института повышение квалификации МВД Республики Узбекистан

INSTITUTIONAL CHARACTERISTICS OF THE NEIGHBORHOOD WORKING SYSTEM IN NEW UZBEKISTAN

Makhmudov Feruz Tulkinovich
Scientific candidate at the Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Yangi O‘zbekistonda mahallabay ishlash tiziminining institutsional xususiyatlari aks ettirilgan. Yurtimizda “Mahallabay” tizimni amaliyotda samarali ishlashini ta’minlash mexanizmlari ishlab chiqilmoqda. Bugungi kunda mahallalarni rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha respublika, viloyat va tuman (shahar) kengashlari joriy etilmoqda.*

Kalit so‘zlar: *Mahallabay ishlash, mahalla, mahalla beshligi, mahalla yettiligi, ijtimoiy himoya.*

Аннотация: *В данной статье отражена институциональные особенности системы махаллинский работы в Новом Узбекистане. В нашей стране разрабатываются механизмы, обеспечивающие эффективное функционирование системы «Махалля» на практике. Сегодня для развития и поддержки микрорайонов введены республиканские, областные и районные (городские) советы.*

Ключевые слова: *Махаллинская работа, махалля, «махаллинская пятерка», «махаллинская семерка», социальная защита.*

Abstract: *This article reflects the institutional features of the neighborhood work system in New Uzbekistan. In our country, mechanisms are being developed to ensure the effective functioning of the "Mahallabay" system in practice. Today, republican, regional and district (city) councils are being introduced for the development and support of neighborhoods.*

Key words: *neighborhood work, neighborhood, neighborhood five, neighborhood seven, social protection.*

KIRISH / ВВЕДЕНИЕ / ABSTRACT

Yurtimizda olib borilayotgan “mahallabay” ishlash mexanizmining ham muhim asosini ana shu tamoyil ya’ni, barcha soha vakillarining hamjihat bo‘lib, hududlardagi masalalarni yechishga kompleks yondashish bilan ifodalanadi. Yangi O‘zbekiston sharoitida bugungi kunda mahallalarda mahalla raisi, hokim yordamchisi, xotin-qizlar faoli, yoshlar yetakchisi hamda profilaktika inspektoridan iborat “beshlik tizimi” keyinchalik soliq va ijtimoiy xizmat xodimining qo‘shilishi natijasida “mahalla yettiligi” tashkil etilmoqda. Bundan ko‘zlangan

asosiy maqsad ehtiyojmand aholini ro‘yxatga kiritish, moddiy yordam, subsidiya va kredit ajratish kabi masalalarni tuman va viloyat idoralariga chiqmasdan, mahallaning o‘zida jamoaviy hal qilishdir. Shuningdek, bugungi kunda bandlik, tadbirkorlik va kasanachilik jamg‘armalari mablag‘lari har bir mahallaga taqsimlab berilmoqda.

Mahallalarda qulay va elektron ish yuritish yo‘lga qo‘yilib, amaldagi uchta platforma – “Onlayn mahalla”, “Xotin-qizlar”, “Yoshlar portali” o‘zaro integratsiya qilinib, yagona tizimda mujassamlashtirilgan. “Mahalla yettiligi” ishini muvofiqlashtirishda mahalla raislarining vakolatlari kengaytirilib, ular hokim yordamchisi, yoshlar yetakchisi, xotin-qizlar faoli, profilaktika inspektori, soliqchi bilan birgalikda ijtimoiy rag‘batlantirish yoki intizomiy jazo qo‘llash bo‘yicha taqdimnoma kiritish vakolatiga ega bo‘lib bormoqda.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek, mahallalar – davlatimizning eng katta zaminidir [1]. Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan “mahallabay” va “fuqarobay” ish uslublari ayni damda aholi murojaatlari va jamiyatdagi ko‘plab muammolarni bartaraf etishda o‘z samarasini bermoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS)

Mamlakatimizda barcha ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar aholining ijtimoiy talablaridan kelib chiqib amalga oshirilmoqda. Buning uchun mahallalarga ko‘plab vakolatlar, tashkiliy va moliyaviy imkoniyatlar berilmoqda. “Mahallabay” ishlash, bu — barcha soha mutasaddilarining bir musht bo‘lib, mahallalardagi muammolar, aholi turmushidagi muhim masalalarni birgalikda hal etishning yangicha mexanizmidir [2]. Bugungi kunda yurtimiz hududlaridagi muammolarni “mahallabay” aniqlash va bartaraf etish, xususan, hududlarda “Obod qishloq” va “Obod mahalla” dasturlari ijrosini ta’minlash maqsadida Mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi va uning hududiy bo‘linmalari mas’ul xodimlaridan iborat Ishchi guruhlar tuzilgan hamda mazkur amaliyot natijasida joylardagi odamlarni qiynayotgan ko‘plab ijtimoiy muammolar hal etilmoqda.

Xususan, mahallalarning ichki yo‘llari, ichimlik suvi va elektr ta’minoti, irrigatsiya tarmog‘ini yaxshilash bo‘yicha tizimli ishlar olib borilmoqda. Mahalla xodimlarining sektor rahbarlari va tegishli vazirlik va tashkilotlar bilan olib borgan uzviy hamkorligi natijasida bugungi kunga qadar ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalarga ko‘maklar berilib, xotin-qizlarning bandligi ta’minlanib kasb-hunarga o‘qitish ishlari jadal olib borilmoqda.

Yurtimizdagi mavjud barcha fuqarolar yig‘inlari qoshida tashkil etilgan “Ayollar maslahat kengashlari”da malakali psixologlarni jalb etgan holda ijtimoiy himoyaga va psixologik ko‘makka muhtoj ayollar uchun treninglar tashkil etilgan. “Har bir oila - tadbirkor” dasturi doirasida fuqarolarga imtiyozli kreditlar ajratish, fuqarolarning hunarmandchilik va kasanachilik bilan shug‘ullanishlargiga imkoniyatlar yaratilmoqda.

Mahallalarda istiqomat qiluvchi fuqarolarga tomorqachilikni rivojlantirish maqsadida subsidiya ajratilib, ularning o‘quv kurslarida o‘qitilishi ta’minlanmoqda. O‘quv kurslarida kasb-hunarga o‘qitilgan fuqarolarga o‘z tadbirkorlik faoliyatlarini boshlash uchun subsidiyalar ajratilmoqda.

“Mahallabay” tizimni amaliyotda samarali ishlashini ta’minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi va Jamoat xavfsizligi xodimlari tomonidan joylarda ishchi guruhlari tashkil etilib, yo‘l harakati xavfsizligi ta’minlanmoqda.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION)

Davlatimiz rahbari tomonidan yurtimizda barcha ijtimoiy-iqtisodiy dasturlar aholi talabidan kelib chiqib, joylarda amalga oshirilayotgani, buning uchun mahallalarga ko‘plab vakolatlar, tashkiliy va moliyaviy imkoniyatlar berilayotganligi alohida ta’kidlangan. Zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Mahallani joylarda muammolarni chinakam hal qiladigan institutga aylantirishimiz zarur. Yana tajriba orttiramiz, yana o‘zgartiramiz. Hayot bizni shunga majbur qilyapti. Hozirgi tahlikalarga yechim topamiz desak, bizning yagona yo‘limiz-mahalla, mahalla, mahalla va yana bir marta mahalla. Mahalla tizimi obro‘yini qancha ko‘tarsak, odamlar ishonadi, odamlar bizdan rozi bo‘ladi, deya ta’kidladi davlat rahbari.

Bugungi kunda “Mahallabay” ishlash tizimda har bir mahallaga tijorat banklarining mas’ul xodimlaridan iborat doimiy vakil biriktirilib, ular mahalla raislari bilan birga xonadonlardagi ahvolni, ishsizlar soni, ularning qiziqishlari, hududning “o‘sish nuqtalari”, mavjud tadbirkorlik subyektlari faoliyatini kengaytirish masalalarini

o‘rganmoqdalar. Har bir mahallani rivojlantirish bo‘yicha “Yo‘l xaritalari” ishlab chiqilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 3-dekabrdagi PF-29-sonli Farmoniga asosan mahallalarda tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta’minlash va kambag‘allikni qisqartirish masalalari bo‘yicha tuman “hokim yordamchisi” lavozimi ta’sis etildi [3]. Ushbu lavozimlarga Respublika Ishchi guruhi bilan birgalikda tuman korxona va tashkilotlarida ishlayotgan rahbar xodimlar saralab olindi. Lavozimga tayinlangan hokim yordamchilarining faoliyatini samarali tashkil qilish maqsadida o‘qitish, nazariy va amaliy mashg‘ulotlar asosida tajribasini oshirish yuzasidan o‘quv seminarlar tashkil etildi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 3-dekabrdagi PQ-31-sonli qaroriga asosan tijorat banki va hokim yordamchilari faoliyati yo‘lga qo‘yilib, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 24-dekabrdagi PQ-62-sonli qaroriga asosan hokim yordamchilari faoliyatini muvofiqlashtirib borish maqsadida Mahallabay ishlash va tadbirkorlikni rivojlantirish boshqarmasi va hududlarda markazlar tashkil etildi [4].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS)

Bugungi kunda hokim yordamchilarining hududlarda tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta’minlash va kambag‘allikni qisqartirish tizimli ishlarni olib bormoqdalar.

Xonadonlarni toifalarga ajratilib, daromadi kam, biroq daromad topishga harakat qilayotgan xonadonlar, doimiy daromadga ega, qo‘shimcha daromad topish istagidagi xonadonlar, ijtimoiy himoyaga muhtoj, boquvchisini yo‘qotgan, nogironligi bo‘lgan xonadonlar va iqtisodiy ahvoli yaxshi va o‘ziga to‘q xonadonlarga bo‘lib o‘rganilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-54-sonli qaroriga asosan namunali mahallalar va ulardagi namunaviy xonadonlar tashkil etilgan.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda mahallalarni rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha respublika, viloyat va tuman (shahar) kengashlari joriy etilmoqda. Respublika kengashiga bosh vazir, hududiy kengashlarga esa hokimlar rahbarlik qilishi belgilab berilgan. “Mahallabay” tizimi asosida yoshlar va ayollarni ish bilan ta’minlash, kambag‘allikni qisqartirishga alohida e’tibor qaratilib, aniq chora-tadbirlar asosida ishlar amalga oshirilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mahalla tizimini yanada kuchaytirish masalalari muhokama qilindi. 26.09.2023. https://president.uz/uz/lists/view/6695

2. **“**Mahallabay” ishlash tizimi samaralari. 18.06.2021. https://yuz.uz/news/mahallabay-ishlash-tizimi-samaralari

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 03.12.2021 yildagi “Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta’minlash va kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari to‘g‘risida”gi PF-29-son Farmoni. https://lex.uz/uz/docs/5758437

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 03.12.2021 yildagi “Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta’minlash va kambag‘allikni qisqartirish masalalari bo‘yicha hokim yordamchilari faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-31-son qarori. https://lex.uz/uz/docs/5758155

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 16.12.2021-yildagi “Tomorqadan foydalanish samaradorligini oshirish, shuningdek, aholining tadbirkorlik tashabbuslarini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-54-son qarori. https://lex.uz/uz/docs/5777393

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 373.316.3

AXLOQIY MADANIYATNING IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSLARI

Karayev Nizam Abduraimovich
O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti tadqiqotchisi
Karayev@inbox.ru

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВАНИЯ НРАВСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ

Караев Низам Абдураимович
Соискатель института повышение квалификации МВД Республики Узбекистан

SOCIAL-PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF MORAL CULTURE

Karayev Nizam Abduraimovich
Scientific candidate at the Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

Annotatsiya: *Mazkur maqolada axloqiy madaniyatning ijtimoiy-falsafiy asoslari masalasi yoritilgan. Axloqiy madaniyat insonda uning xulqi orqali namoyon bo‘ladi. Xulq esa kishilarning ongi va irodasi bilan belgilanadigan axloqiy hatti-harakatlarning yig‘indisidir. Axloqiy madaniyat qoidalari bu insoniyatning asrlar osha o‘z tajribasi orqali erishgan natijalaridir.*

Kalit so‘zlar: *axloq, xulq, me’yor, hatti-harakat, qoida, ong, tafakkur.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается вопрос социально-философских оснований нравственной культуры. Нравственная культура проявляется в человеке через его поведение. Поведение – это совокупность нравственных действий, определяемых разумом и волей людей. Правила нравственной культуры являются результатом многовекового человеческого опыта.*

Ключевые слова: *мораль, поведение, норма, поведение, правило, сознание, мышление.*

Abstract: *This article discusses the socio-philosophical foundations of moral culture. Moral culture is manifested in a person through his behavior. Behavior is the sum of moral actions determined by the consciousness and will of people. The rules of moral culture are the results achieved by humanity through its own experience over the centuries.*

Keywords: *morality, behavior, norm, behavior, rule, consciousness, thinking.*

KIRISH / ВВЕДЕНИЕ / ABSTRACT

Axloq kishilarning fe’l-atvori, yurish-turishi, ularning ijtimoiy va shaxsiy hayotdagi o‘zaro munosabatlarini tartibga solib turadi. Axloq normalari jamiyat yoki muayyan guruh tomonidan shaxs fe’l-atvoriga qo‘yiladigan talabdir. Bu normalar shaxsning jamiyatga – Vatan, davlat, millat, guruhga munosabatini, shuningdek, shaxsning turmushdagi, ayrim kishilarga, kasbi-koriga, mutaxassisligiga, hatto o‘z-o‘ziga bo‘lgan munosabatlardagi hatti-harakatni ham o‘z ichiga oladi.

Axloqiy madaniyatning kelib chiqishi va mohiyatini, kishilik jamiyatdagi axloqiy munosabatlarini o‘rganish bilan bog‘liq bo‘lib, jamiyat, zamon va insoniyat uchun namuna bo‘la oladigan ijobiy hatti-harakatlar yig‘indisidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS)

Axloq - ruscha – moral, lotincha “mores”, “moralis” so‘zlaridan olingan bo‘lib, ma’nosi xulq, odat demakdir. Axloq - ijtimoiy ongning muayyan shakli bo‘lib, kishilarning ijtimoiy va shaxsiy

hayotida bir-birlariga bo‘lgan munosabatlarining, ya’ni hatti-harakat prinsiplari va normalarining yig‘indisidir. Axloq so‘zi, tushunchasi ham arabcha bo‘lib, xulq so‘zining ko‘pligidir [1].

“Axloq” so‘zi arabchadan olingan bo’lib, “xulq” so‘zining ko‘plikdagi shaklidir. “Axloq” iborasi umumiy tushuncha sifatida inson fe’l -atvori va hatti-harakatining keng qamrovli qismini bildiradi [2]. Axloqni umumiy tushuncha sifatida insonning hayotiy faoliyati nuqtai nazaridan tahlil etadigan bo‘lsak, uning eng kichik qismini odob, undan kattaroq qismini xulq va eng qamrovli qismini axloq egallaydi. Odob – inson haqida yoqimli taassurot uyg‘otadigan, jamoa, jamiyat va insoniyat hayotida muhim ahamiyatga ega bo‘ldigan, milliy urf-odatlarga asoslangan chiroyli hatti-harakatlarni o‘z ichiga oladi. Xulq esa oila, jamoa, mahalla-ko‘y miqyosida ahamiyatli bo‘lgan, jamiyat va insoniyat hayotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadigan yoqimli insoniy hatti-harakatlarning yig‘indisidir.

Axloqiy madaniyat qadimda fizika va metafizika bilan birgalikda falsafaning uzviy qismi hisoblanib, keyinchalik (Arastudan so‘ng) alohida falsafiy yo‘nalishda shakllanib borgan. Axloqiy madaniyat axloqiy tafakkur taraqqiyotini tashkil etib amaliyotda insonni ezgulik orqali haqiqatga yetaklashga xizmat qiladi.

Axloqiy madaniyat qoidalari bu insoniyatning asrlar osha o‘z tajribasi orqali erishgan donishmandlik namunalarini hikmatlar, naqllar, matal - maqollar tarzida bayon etiladigan, kishilarni axloqiy qonun-qoidalarga o‘rgatadigan, ularga axloqning mohiyatini tushuntiradigan me’yorlardir [3]. Zero, insonning har bir hatti-harakati va niyati uning axloqiy madaniyatiga tegishli bo‘lib, unda muayyan ijobiy faoliyat bilan birga ezgulik va nafosat xususiyatlarini mujassamlashtiradi. Ma’lumki, kishilik jamiyati doimo taraqqiyotda ekan, uning axloqiy madaniyatga oid qarashlari ham doimo o‘zgarib, rivojlanib, taraqqiy etib boradi. Yaxshilik va yomonlik haqidagi tushunchalar ham o‘zgarib rivojlanib boraveradi.

Axloqiy madaniyat insonda uning xulqi orqali namoyon bo‘ladi. Xulq esa kishilarning ongi va irodasi bilan belgilanadigan axloqiy hatti-harakatlarning yig‘indisidir. Kishilarning xulqi jamiyatda axloqiy madaniyatlarni shakllantirish, jamiyatning axloqiy muhitini yaratishda katta rol o‘ynaydi. Xulqqa xos xususiyat elementi axloqiy hatti-harakatdir. Hatti-harakat kishining ijobiy yoki salbiy xislatlarini namoyon etadigan faoliyatdir. Boshqacha qilib aytganda, hatti-harakat kishining ongli yo‘naltirgan va yakunlangan harakati yoki faoliyatidir. Hatti-harakatlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri faoliyat qilishdangina iborat emas. Ular faoliyatsizlik – sukut, passivlik, loqaydlik yoki bo‘lmasa imo-ishora, qiliq, ohang tarzidagi munosabatlarda ham ifodalanishi mumkin.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS)

Xulqda, kishining hatti-harakatlarida, uning ichki, ma’naviy dunyosi, fikri, tuyg‘usi, intilishlari, odobi aks etadi. Jamiyatda mavjud bo‘lgan axloqiy talablarning ham ijobiy, ham salbiy ko‘rinishlari hatti-harakatda namoyon bo‘ladi. Axloq, ong va faoliyat birligi tarzida, yaxshilik va yomonlikning, adolat yoki adolatsizlikning, vijdonlilik yoki vijdonsizlikni namoyon etadigan harakatlar yig‘indisidir [4]. Shu sababli xulq va hatti-harakatlarga qarab biz o‘z mulohazalarimizni bildira olamiz. Ma’lumki, muayyan bir harakatning o‘zi ham yomonlik tariqasida baholanishi mumkin. Albatta bunday holda ikkala baho ham to‘g‘ri bo‘lavermaydi. Axloqiy baholash noto‘g‘ri subyektiv bo‘lmasligi uchun muayyan jamiyatda faqat birdan-bir mumkin bo‘lgan axloqiy munosabatlarning obyektiv mezoniga, umuminsoniy xarakteriga tayanmoq kerak.

U yoki bu faoliyatni axloqiy baholashda kishining o‘z harakatlariga subyektiv munosabatini ifodalaydigan axloqiy motiv muhim rol o‘ynaydi. Xulqning motivlari ijobiy yoki salbiy bo‘lishi mumkin. Biz tarkibida egoistik motivlar bo‘lgan har qanday hatti-harakatlarni, garchi u ob’yektiv jihatdan ijobiy natijalar bergan bo‘lsa-da, qoralaymiz. Hatti-harakatlar boshqa kishining, jamiyatning, guruhning manfaatlari bilan dahldor bo‘lgan chog‘da axloqan baholanadi. Kishilarning hatti-harakatlari o‘z-o‘zidan emas, balki ijtimoiy hayotning bir bo‘lagi bo‘lgani uchun yaxshilik yoki yomonlik deb baholanadi, qadrlanadi. Sirtdan qaraganda to‘g‘ri ish qiladigan bo‘lib ko‘rinsa-da, ammo bu o‘zining shuhrati, obro‘si, foydasini ko‘zlab qilinayotgan hatti-harakatlarni axloqiy deb bo‘lmaydi. Hatti-harakatlarning axloqiylik darajasi onglilik, samimiylik, beg‘arazlik, ixtiyoriylik, erkin tanlanishi bilan axloqiy qiymatga egadir.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION)

Inson muayyan jamiyatda yashab turib o‘sha jamiyatdan xoli bo‘la olmaydi. Bu esa kishilarning

TAMADDUN NURI

axloqiy qiyofasiga ham bevosita o‘z ta’sirini ko‘rsatib, uning yurish-turishiga nisbatan muayyan tarbiyaviy-ma’naviy talablarni ham qo‘yib boradi. Odamlarga baho berganda, uni yoshidan, kasbidan, mutaxassisligidan, darajasidan qat’iy nazar axloqli yoki axloqsiz, tarbiyali yoki tarbiyasiz ekanligi, ziyoli, o‘qigan bo‘lsa ham, uqmagan ekanligiga urg‘u beriladi. Bu orqali kishilarning ma’naviy qiyofasi, xulq-atvori, yaxshi yoki yomon hatti-harakatlari ifodalanadi.

Qarangki, har bir odam bir olam bo‘lsa ham, u takrorlanmas noyob, o‘ziga xos bir mo‘’jiza bo‘lgan taqdirda ham bir o‘zi yashay olmaydi, baxtli ham, baxtsiz ham bo‘la olmaydi. Shunday ekan, odam o‘z mohiyati bilan, tabiati bilan jamiyat bilan chambarchas bog‘liq, jamoa bo‘lib yashaydi, tirikchilik qiladi, jamiyatdan namuna oladi va jamiyatga o‘z hissasini qo‘shadi. Jamiyatga ijobiy yoki salbiy jihatdan hissa qo‘shish uning aql-idroki, vijdoni va irodasiga, imoni-yu e’tiqodi hamda turmush tarziga, ma’naviy-tarbiyasi va axloqiy madaniyatiga bog‘liqdir. Zero, ma’rifatparvar Abdulla Avloniy ta’kidlaganidek, “Tarbiya biz uchun yo hayot – yo momot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir” [5]. Buyuk ma’rifatparvarning ushbu so‘zlari asrimiz boshida millatimiz uchun qanchalar muhim va dolzarb bo‘lgan bo‘lsa, u bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotgan emas. Chunki ta’lim-tarbiya - ong mahsuli, lekin ayni vaqtda ong darajasi va uning rivojini ham belgilaydigan omildir. Binobarin, ta’lim-tarbiya tizimini o‘zgartirmasdan turib, ongni o‘zgartirib bo‘lmaydi. Ongni, tafakkurni o‘zgartirmasdan turib esa biz ko‘zlagan oliy maqsad – ozod va obod jamiyatni barpo etib bo‘lmaydi” [6].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

Jamiyatda insonning inson bilan tirikligi bu ko‘hna haqiqatdir. Ammo har bir inson o‘zi bir olam bo‘lib yaralgan va hech kim hech kimga aynan o‘xshamaydi. Shu sababli ham insonning xohish va ehtiyojlari, orzu va umidlari, yaxshilik va yomonlik, baxt va muhabbat haqidagi fikrlari ham turlichadir. Bunday har xillik insonning niyat va istaklarini ro‘yobga chiqarishi uchun inson turli yo‘llardan borishiga zamin yaratadi. Yaxshilik bor joyda yomonlikning bo‘lishi insonlar orasida turli axloqsizliklarning shakllanishiga va noqonuniy hatti-harakatlarning sodir etilishiga olb keladi. Aynan ushbu hatti-harakatlarni nazorat qilish bugun qonun bilan malakalanib uni nazorat qilib borish ichki ishlar organlari xodimlari zimmasidadir.

Bugungu kunda jamiyatda oddiy fuqaro nazdida nafaqat o‘z kasbini e’zozlovchi shaxs, balki haqiqiy huquq posboni, adolat timsoli sifatida gavdalanadigan ichki ishlar organlari xodimlari yuksak axloqiy madaniyatga ega bo‘lishi, ularning o‘z umrini millati va Vataniga hamda inson manfaatlariga bag‘ishlagan yuksak axloq egasi sifatida o‘zi yashayotgan jamiyat uchun namuna bo‘lib, o‘sha jamiyatning yanada taraqqiy topishiga xizmat qiladi desak xato bo‘lmaydi. Agarda, jamiyatda buning aksi bo‘lsa ya’ni, qonun himoyachisi bo‘la turib, o‘zi qonunni buzsa, shaxsiy manfaati yo‘lida oqni qora, qorani oq deb tursa bunday xodim axloqsizlik qilgan bo‘ladi. Natijada, oddiy fuqarolar nazdida birgina axloqsiz kishi uchun butun jamiyatning adolatsiz ekanligi to‘g‘risida noto‘g‘ri tasavvur uyg‘onib, bu tasavvurning muntazam kuchayib borishi oxir-oqibat o‘sha jamiyatni tanazzulga olib keladi. Eng asosiysi, insoniyat tarixida axloqsizlikning yuqori cho‘qqisi bir millat yoki mamlakat uchun zarar yetkazib (totalitar tuzum hukmdorlari hatti-harakatlari misolida) umumbashariy miqyosdagi fojealarga olib kelganligi o‘sha davrni o‘rganuvchi deyarli barcha tadqiqotlarda asoslangan faktlar bilan yoritilganligi ham ayni haqiqatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdulla Sher. Axloqshunoslik: Oliy ta’lim muassasalarining bakalavriat ta’lim yo‘nalishlari uchun darslik. – T.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010. — 328 b.
2. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent, 2000.
3. L.Muhammadjanova, Abdulla Sher, G.Shadimetova. Axloq falsafasi. Darslik. Toshkent, 2023. -208.
4. В.Семёнов. О перспективах человека в XXI столетии. // Вопросы философии. Москва, 2005, №9, 27-с.
5. A.Avloniy. Turkiy guliston yohud axloq. T., 1992.
6. Баркамол авлод орзуси. –Тошкент: Шарқ, 1999. 3-бет.

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 373.316.3

QADRIYATLAR FALSAFASINING MAZMUN-MOHIYATI

Maxsumov Xamza Valixonovich
O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti tadqiqotchisi

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ФИЛОСОФИИ ЦЕННОСТЕЙ

Махсумов Хамза Валихонович
Соискатель института повышение квалификации МВД Республики Узбекистан

THE CONTENT OF THE PHILOSOPHY OF VALUES

Maxsumov Xamza Valixonovich
Scientific candidate at the Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

KHMaxsumov@mail.ru

Annotatsiya: *Mazkur maqolada qadriyatlar falsafasining mazmun mohiyati yoritilgan. Qadriyatlarning mohiyati, mazmuni bilan bog‘liq muammolar tahlili uzoq tadrijiy rivojlanish tarixiga ega. Vatanimiz sivilizatsiyasida qadriyatlar uyg‘unligi o‘ziga xos bir emas ikki renessansning vujudga kelishiga zamin yaratgan. Bugungi kunda barcha ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy islohotlarga hamohang ravishda oilaviy qadriyatlarga ham alohida e’tibor qaratilmoqda.*

Kalit so‘zlar: *qadriyat, axloq, me’yor, qoida, oilaviy qadriyatlar, qadriyatlar falsafasi.*

Аннотация: *В данной статье описывается основное содержание философии ценностей. Анализ проблем, связанных с сущностью и содержанием ценностей, имеет длительную историю постепенного развития. Гармония ценностей в цивилизации нашей страны создала почву не для одного, а для двух ренессансов. Сегодня в рамках всех социально-экономических и политических реформ особое внимание уделяется семейным ценностям.*

Ключевые слова: *ценность, мораль, норма, правило, семейные ценности, философия ценностей.*

Abstract: *This article discusses the content of the philosophy of values. The analysis of problems related to the essence and content of values has a long history of gradual development. The harmony of values in the civilization of our homeland has created the basis for the emergence of not one, but two unique renaissances. Today, in parallel with all socio-economic and political reforms, special attention is paid to family values.*

Keywords: *value, morality, norm, rule, family values, philosophy of values.*

KIRISH / ВВЕДЕНИЕ / ABSTRACT

Qadriyatlarning mohiyati, mazmuni bilan bog‘liq muammolar tahlili uzoq tadrijiy rivojlanish tarixiga ega. Insonlar qadim zamonlardanoq o‘zlarini o‘rab turgan olam, undagi narsa, voqea va hodisalar, odamlar o‘rtasidagi munosabatlarga baho berganlar, ularning qadri to‘g‘risida fikr yuritganlar. Zamonlar o‘tishi, jamiyat rivoji davomida bu boradagi muammolar ko‘payib borgan sari, ularni hal qilishning ahamiyati ham ortib bormoqda.

O‘zbek xalq og‘zaki ijodi namunalari bo‘lmish Spitamen, Alpomish, To‘maris va Shiroq kabi dostonlarda vatanparvarlik, xalq va yurt ozodligi uchun fidoiylik tasvirlangan bo‘lib, olamning qadri, uning cheksizligi, koinot va odamzod aloqalari, inson umrining ma’nosi, mazmuni, maqsadi hamda botirlik, oqillik, hokisorlik, yaxshilik, vafodorlik, vatanparvarlik kabi qadriyatlarga izoh berilgan. Shuningdek, qadriyatlar falsafasi diniy dunyoqarashlar va ularning eng qadimgi shakllarida ham o‘z aksini topgan bo‘lib, muayyan ilohiy qadriyatlarni milliy qadriyatlar bilan qorishiq holda ifodalab borgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS)

Qadriyatlar bir qator dunyoqarashlarning asosida yotganligi va o‘sha dunyoqarashlarning markaziy qismini tashkil qilganligi bois ko‘plab mutafakkirlar qadriyatlarning falsafiy tahliliga oid qarashlar va xulosalarni ilgari surganlar. Qadriyatlar falsafasiga oid tahlillar ko‘hna Sharq va Markaziy Osiyo mutafakkirlari tomonidan ham qayd etilgan. Jumladan, qadriyatdar falsafasiga oid qarashlar Al-Xorazmiy, Al-Forobiy, Al-Beruniy, Ibn Sino, Najmiddin Kubro, Al-Buxoriy, At-Termiziy, Ahmad Yassaviy, Mirzo Ulug‘bek, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Boborahim Mashrab, Mirzo Bedil, Maxtumquli, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy kabi mutafakkir va olimlarning ilmiy merosida qadriyatlar falsafasiga oid tahlillar berilgan. Zero, qadriyatlarning falsafiy tahlili zaminimizda yaratilgan qadimgi naqllar, rivoyatlar, afsona, hikoyat, dostonlarga, ya’ni xalq og‘zaki ijodi namunalariga borib taqalishi va ushbu xalq og‘zaki ijodida ko‘proq umumbashariy va umuminsoniy qadriyatlarga e’tibor berilganligi sababli ularning mohiyati va mazmuni ham keng talqin qilinganligi ayni haqiqatdir [1].

Dinlarning tarixiy shakllari takomillashib borgani sari, ulardagi qadriyatlar tizimi ham yangi qirralarini namoyon qilib boravergan. Ajdodlarimizning qadimgi kitobi Avesto diniy-falsafiy merosimizning eng yorqin namunasi, qadimgi xalqlarimizning umuminsoniy qadriyatlari yoritib berilgan asardir. Avesto zardushtiylikning muqaddas kitobi bo‘lganligidan, unda bu dinning qadriyatlar tizimi o‘z ifodasini topgan. Shu bilan birga kitobda umuminsoniy qadriyatlarga, ularning inson ma’naviyati va amaliy faoliyati uchun ahamiyatiga katta o‘rin berilgan. Asarda yaxshilik, barkamollik, hurfikrlilik, insonparvarlik kabi xislatlar namoyon etilgan. Zardushtiylik ta’limotiga ko‘ra insonlar yaxshilik, yorug‘lik kuchlariga ergashishi, yaxshilikni yomonlikdan, adolatni haqsizlikdan farqlab olishi, hayoti davomida ezgu fikr, ezgu so‘z, ezgu amalda bo‘lishi lozimligi keltirilgan. Insonning bu jarayondagi qadri esa, yaxshilikning g‘alabasi uchun kurashda befarq turmasligi, yashash tarzi, ma’naviy qiyofasi, ijtimoiy faoliyatida o‘z ifodasini topib o‘ziga xos islomgacha bo‘lgan davrdagi tabiiy-ilmiy va axloqiy qadriyatlarining rivojlanishiga zamin yaratgan.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS)

Markaziy Osiyoda qadriyatlar to‘g‘risidagi qarashlar rivojida VIII-XII asrlar katta ahamiyatga egadir. Bu davrda islom dinining ilohiy qadriyatlari xalqlarimiz tarixi va madaniyatiga nihoyatda katta ta’sir ko‘rsatgan. Vatanimiz sivilizatsiyasida qadriyatlar uyg‘unligi o‘ziga xos bir emas ikki renessansning vujudga kelishiga zamin yaratgan. Natijada, Xorazmiy, Forobiy, Beruniy, Ibn-Sino, Ulug‘bek kabi mutafakkirlar, al-Buxoriy, at-Termiziy, Kubro, Ahmad Yassaviy, Naqshband kabi ilohiyot ilmining zabardast allomalari, Lutfiy, Navoiy, Bobur, Bedil, Mashrab kabi allomalarning kamolotida nafaqat islom, balki sivilizatsiyamiz madaniyati va qadriyatlarining ta’siri ham beqiyos bo‘lgan. Qisqacha aytganda o‘sha davrdagi ma’naviy qadriyatlarga oid ijtimoiy munosabatlar, kishilarning yashash tarzi, moddiy ehtiyojlari, qiziqishlari, manfaatlari, talablari va maqsadlari bilan uzviy bog‘langan holda rivojlanib borgan [2].

Sharq xalqlari orasida mashhur bo‘lgan qarashlari to‘g‘risida ham shunday fikrni aytish mumkin. Yuqorida nomlari tilga olingan asarlarga kelganda esa dunyoda ularga qiyoslaydigan, ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning umumiy tizimlari izohlangan kitoblar barmoq bilan sanarli.

Tasavvufning eng asosiy namoyandalaridan biri bo‘lgan Ahmad Yassaviy (1105-1166) diniy, ma’naviy-ahloqiy qadriyatlarning o‘sha zamonga mos keladigan shartlarini islom dini nuqtai nazaridan ta’riflab bergan. Chunonchi, Ahmad Yassaviy o‘zining “Devoni hikmat” asarida ma’naviy qadriyatlarning asosiy shakllari – poklik, hayo, bardosh va sabr-qanoat, chidam, beozorlik, hokisorlik kabi xislatlarga ta’rif bergan. Zero, aynan Yassaviya tariqati Sharq xalqlari orasida keng tarqalgan, madaniy merosga katta ta’sir ko‘rsatib, ushbu tariqatning ma’naviy qadriyatlari keyinchalik mo‘g‘ul istilosidan ozodlikka erishish g‘oyalarini vujudga keltirgan. Shuningdek, ushbu ta’limot mo‘g‘ullar istilosidan oldingi davr qadriyatlarini, temuriylar davri bilan bog‘laydigan ma’naviy asoslardan biri bo‘lgan desak ham xato bo‘lmaydi [3].

Qadriyatlar falsafasida naqshbandiya tariqatining ham ilgari surgan g‘oya va qarashlarning ham o‘z o‘rni beqiyosdir. Naqshbandiya tariqati Sharqda keng yoyilgach unga Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy kabi Sharqning zabardast mutafakkirlari chuqur hurmat bilan qaraganlar. Bunda tariqat g‘oyasidagi “qo‘l ishda, ko‘ngil

Yaratganda” bo‘lishi, halollik, kamtarinlik kabi komil insonning asosiy fazilatlar targ‘ib qilingan [4].

XIX asrning oxirlari va XX asr boshlarida yurtimizda jadid falsafasining o‘ziga xos g‘oyalari kurtak ochib boshlaganda sharqona qadriyatlarning o‘ziga xos jadidlarga xos yo‘nalishi vujudga kelib boshlagan.

Xususan, Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud ahloq” asarida o‘ziga xos ma’naviy qadriyatlar tizimi ta’riflab berilgan bo‘lib, asarda g‘ayrat, shijoat, qanoat, ilm, sabr, intizom, nafs, vijdon, vatanni sevmoq, iffat, hayo, idrok, lafz, iqtisod, itoat, sadoqat, adolat, muhabbat va avf kabi qadriyatlar “yaxshi xulqlar” nomi ostida tahlil qilingan. Ushbu asarda tilga olingan qadriyatlar o‘sha davrda yurtimizda ma’naviy tushunchalarning ko‘lami qanchalik keng bo‘lganligini, tilimizning naqadar boyligidan dalolatdir [5].

O‘tmish allomalarining umuminsoniy qadriyatlarni sharqona ta’riflash va tavsiflash orqali qadriyatlar falsafasidagi o‘ziga xos Sharqona qadriyat mezonlarning shakllangani guvohi bo‘lamiz.

MUHOKAMA(ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION)

Qadriyatlar falsafasi namoyon bo‘lishidagi turli holatlarning tahlilidan voqea va hodisalarning ketma-ketligi, vaqt va zamon realliklarini hisobga olish, bunday holatlarning uzluksiz takrorlanishi esa qadriyat tizimlarining ijtimoiy voqelik va taraqqiyot bilan bog‘liqligini ifodalaydigan quyidagi muhim xulosaga kelish imkonini bermoqda. Ana shu xulosa qadriyatlar tizimining ijtimoiy taraqqiyot bilan bog‘liqlik qonunining asosiy mazmunini ifodalagan holda hozirgi zamondagi o‘zgarishlar bilan bog‘liq nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etib, mazkur qoidalarni amaliyotga tadbiq etishga zamin yaratdi. Aniqroq aytganda mustaqillik qadriyati shakllandi. O‘zbekistonda ro‘y berayotgan murakkab o‘zgarishlarning qadriyatlar sohasida namoyon bo‘lishi respublika ijtimoiy hayotidagi o‘zgarishlarning qadriyatlar omili va mezoni bilan bog‘liq jihatlariga amaliy ta’sir ko‘rsatib, istiqlolga asoslangan yangi qadriyatlar tizimining shakllanishiga olib keldi. Natijada kishilarda qadriyat tuyg‘usini to‘g‘ri talqin qilish orqali uni O‘zbekistondagi yangi islohotlarning tarkibiy qismiga singdirib borishga imkon berildi. Bunda inson – jamiyatning eng oliy qadriyati, odamzod naslini davom ettiruvchi avlod vakili, har bir shaxsning yashash huquqi daxlsizligi va hamma narsa inson uchun shiori ostida inson qadrini oshirish – taraqqiyotning asosiy mezoniga aylantirildi.

So‘nggi yillarda Yangi O‘zbekistonni barpo etish yo‘lidagi tarixiy islohotlar, avvalo, inson qadri, xalq manfaatlarini har tomonlama himoya qilish harakatlari odamlarning ertangi kunga bo‘lgan ishonchini yanada mustahkamlash, xalqimizni har tomonlama rozi qilishga qaratilmoqda. Barcha sohalar qatori xalqimizning tinch va osoyishta hayoti hamda milliy manfaatlarimizni ishonchli himoya qilishga qodir bo‘lgan huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatini tubdan takomillashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu borada jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta’minlash masalasi ustuvor ahamiyatga ega bo‘lib, Vatanimiz, fuqarolar daxlsizligini ta’minlash, tinchlik va osoyishtalikning huquqiy asoslarini yaratish yo‘lida muhim natijalarga erishib kelinmoqda.

Barcha ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy islohotlarga hamohang ravishda oilaviy qadriyatlarga ham alohida e’tibor qaratilib, oila nafaqat inson naslini davom ettirish omili sifatida, balki jamiyat a’zolarini, ayniqsa o‘sib kelayotgan yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalaydigan asosiy tarbiya o‘chog‘i ekanligiga e’tibor qaratilmoqda.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

Bugungi kunda amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi – xalq tinchligi va osoyishtaligini ta’minlash, mahallalardagi ijtimoiy ahvolni o‘rganish, muammoli va turmush sharoiti og‘ir bo‘lgan oilalarni o‘z vaqtida aniqlab, ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad aholining farovon hayotini ta’minlash orqali sodir etilishi mumkin bo‘lgan huquqbuzarlik va jinoyatchilikni oldini olishga qaratilgan. Oilaning tinchligi, farovonligi va barqaror rivojlanishi mamlakat tinchligi va aholining turmush darajasini belgilovchi muhim omillardan biri sanaladi.

Bugun yurtimizda ma’muriy hududlarda uyma-uy yurish orqali manzilli ishlarning olib borilishi natijasida mahallalarni har tomonlama o‘rganish, ayniqsa muammoli va notinch, ijtimoiy jihatdan kam ta’minlangan oilalarni hamda ijtimoiy og‘ir ahvolga tushib qolgan ayollarni aniqlab ularni ijtimoiy hayotning faol va namunali kishilariga aylantirish ishlari jadal amalga oshirilmoqda. Aholini ijtimoiy, moddiy va ma’naviy jihatdan qo‘llab-quvvatlash hamda jinoyatchilikni barvaqt aniqlash va uni keltirib chiqaradigan omillarni o‘z

vaqtida bartaraf etishga qaratilgan bir qator manzilli dasturlar va chora-tadbirlar ham amalga oshirilmoqda. Xususan, oilaviy qadriyatlarning yaratilganligi mamlakatimizdagi barcha mahalla va oilalarni hamda ulardagi mavjud muammolarni o‘rganib ularning yechimi bo‘yicha aniq manzilga yo‘naltirilgan ishlarni amalga oshirishga zamin yaratmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ўрта Осиё халқлари ҳурфикрлилиги тарихидан. – Т.: Фан, 1990. 104 б.

2. Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан.– Т.: Ўзбекистон, 1995. 6-бет.

3. Қ.Назаров. Қадриятлар фалсафаси (Аксиология). Тошкент: Файласуфлар миллий жамияти нашриёти – 2004. 85 б.

4. С.Рахмонов. Икки тариқатнинг буюк даҳолари (Мавлоно Жалолиддин Румий ва Хожа Баҳоуддин Нақшбанд мисолида). Самарқанд: СамДЧТИ нашриёти, 2021. 148 б.

5. A.Avloniy. Turkiy guliston yohud axloq. T., 1992.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 3237.001.09

MAQSUD SHAYXZODA TARJIMALARIDA YANGI MILLIY SHE'RIYAT IFODASI

Bazarbayev Birodar Qadamboy o‘g‘li
Toshkent davlat transport unversiteti
“Transport tizimlari boshqaruvi”
fakulteti 3-bosqich talabasi

МАКСУД ШАЙХЗОДА В ПЕРЕВОДАХ — НОВОЕ НАЦИОНАЛЬНОЕ ПОЭТИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ

Базарбаев Биродар Кадамбай угли,
Ташкентский государственный транспортный университет,
Факультет управления транспортными системами, 3-й курс

MAQSUD SHAYXZODA'S TRANSLATIONS: A NEW EXPRESSION OF NATIONAL POETRY

Bazarbaev Birodar Qadamboy o‘g‘li,
Tashkent State Transport University, Faculty of Transport Systems Management, 3rd year student

E-mail: bazarbayevbirodar@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘zbek milliy she’riyati taraqqiyotida tarjima faoliyatining o‘rni, xususan, Maqsud Shayxzoda ijodida yangi milliy she’riyat ifodasining shakllanishidagi roli tahlil qilinadi. Muallifning klassik hamda zamonaviy xorijiy adabiyot namunalarini o‘zbek tiliga moslashtirishdagi yondashuvi, poetik tafakkuri va milliylikka asoslangan badiiy estetik mezonlari o‘rganiladi. Tarjimaning o‘zbek she’riyatiga olib kirgan innovatsion uslublari, ritmik va fonetik qurilishi, obrazlar sistemasidagi milliy ruh ifodasi tadqiq etiladi.*

Kalit so‘zlar: *Maqsud Shayxzoda, tarjima, milliy she’riyat, poetika, o‘zbek adabiyoti, obrazlilik, badiiy tafakkur, ritm, estetik ifoda.*

Аннотация: *В статье анализируется роль переводческой деятельности в развитии узбекской национальной поэзии, в частности, ее роль в формировании нового национального поэтического выражения в творчестве Максуда Шайхзода. Будет изучен подход автора к адаптации классических и современных произведений зарубежной литературы на узбекский язык, его поэтическое мышление, его художественно-эстетические критерии, основанные на национальной принадлежности. Изучаются новаторские приемы, привнесенные в узбекскую поэзию переводом, ритмическим и фонетическим построением, выражением национального духа в системе образов.*

Ключевые слова: *Максуд Шайхзода, перевод, национальная поэзия, поэтика, узбекская литература, образность, художественная мысль, ритм, эстетическое выражение.*

Annotation: *This article analyzes the role of translation activity in the development of Uzbek national poetry, in particular, its role in the formation of a new national poetic expression in the work of Maqsud Shaykhzoda. The author's approach to adapting classical and modern foreign literary samples to the Uzbek language, his poetic thinking, and artistic aesthetic criteria based on nationality are studied. The innovative methods introduced by translation into Uzbek poetry, rhythmic and phonetic construction, and the expression of the national spirit in the system of images are studied.*

Keywords: *Maqsud Shaykhzoda, translation, national poetry, poetics, Uzbek literature, imagery, artistic thinking, rhythm, aesthetic expression.*

KIRISH

O‘zbek adabiyoti taraqqiyoti jarayonida tarjima san’ati muhim o‘rin tutgan. Xususan, 20-asrning ikkinchi yarmida yuzaga chiqqan milliy uyg‘onish davri adabiyotida, tarjima faoliyati orqali dunyo adabiyotining ilg‘or tajribalari o‘zlashtirildi va mahalliy poeziyada yangi uslubiy, g‘oyaviy yo‘nalishlar shakllandi. Shu jarayonda Maqsud Shayxzoda o‘zining noan’anaviy tarjima yondashuvi, ijodiy yuksak didi, poetik sezgirligi bilan ajralib turadi. U tarjimada matnni so‘zma-so‘z emas, balki poetik va milliy ruhda qayta yaratishga intildi. Ayniqsa, Pushkin, Lermontov, Nizomiy, Firdavsiy kabi yirik shoirlarning asarlarini o‘zbek tiliga o‘girishda Shayxzoda poetik mushohada, badiiy-falsafiy yondashuv orqali milliy she’riyat ifodasini boyitdi[1].

Mazkur maqola Shayxzodaning tarjimalari orqali o‘zbek she’riyatida qanday yangiliklar yuzaga kelgani, milliylikning qanday badiiy vositalar bilan ifoda topgani, va bu jarayonning hozirgi adabiy tafakkurga ta’siri masalalarini ochib berishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Maqolada ilmiy-tadqiqiy yondashuv asosida Maqsud Shayxzodaning tarjima ijodiyotini o‘rganishda ko‘plab nufuzli ilmiy manbalar, xususan, tarjima nazariyasi, poetika, milliy adabiy tafakkurga oid adabiyotlar tahlil qilindi. Avvalo, Shayxzodaning tarjimalariga bevosita tegishli bo‘lgan asarlar — u tarjima qilgan “Shohnoma” (Firdavsiy), “Yevgeniy Onegin” (Pushkin), “Demon” (Lermontov) kabi yirik poetik matnlar asos qilib olindi. Bu asarlar tarjimasi orqali nafaqat muallifning poetik mahorati, balki milliy she’riyatga bo‘lgan yondashuvi, badiiy idroki va estetik mezonlari ham tahlil qilinadi[2].

Shuningdek, tarjima nazariyasiga oid A.Komissarov, I.Rasulov, V.Vinogradov, H.G‘aniyeva kabi olimlarning fikrlari asosida Shayxzodaning tarjima maktabi doirasidagi o‘rni va uslubiy xususiyatlari o‘rganildi. Aytish joizki, Shayxzoda tarjima jarayonida lingvistik tenglikka emas, balki badiiy ekvivalentga e’tibor qaratgan tarjimon sifatida namoyon bo‘ladi. Ya’ni, u matndagi so‘zlar majmuasini emas, balki ruhini, ohangini va poetik mohiyatini milliy she’riyat andozasida ifoda qilishga intilgan. Bu esa uning tarjimalarida o‘zbek adabiyotining milliyligiga xos obrazlar, tashbehlar, qofiyalar va musiqiylikni ustuvor qilganini ko‘rsatadi[3].

Metodologik yondashuvda asosan matnshunoslik, poetik tahlil, stilistik analiz va qiyosiy-tarixiy usullar qo‘llandi. Jumladan, Shayxzoda tarjimalaridagi obrazlar tizimi, ritmik qurilish, qofiyalash tartibi, she’rning sintaktik tuzilmasi va semantik qirralari bilan asl matn o‘rtasida chuqur qiyosiy tahlil olib borildi. Bunda, tarjimaning o‘zbek she’riyati rivojiga qo‘shgan hissasi, ya’ni yangicha obrazlar, ritmik konstruktsiyalar, tilning badiiy boyligi va poetik struktura orqali baholandi. Tahlil davomida Shayxzoda asarlarida mavjud bo‘lgan milliylik va poetik tafakkurning uyg‘unligi asosiy mezon sifatida olindi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Maqsud Shayxzoda tarjima faoliyatida klassik asarlarni o‘zbek milliy she’riyati mezonlariga mos tarzda qayta yaratishga alohida e’tibor bergan. Ayniqsa, u tarjima qilgan “Yevgeniy Onegin” she’riy romanida Shayxzoda nafaqat asarning mazmunini, balki uning ichki ruhini, musiqiy ohangini, obrazlar tizimini milliy poetika asosida qayta jonlantirgan. Pushkin uslubidagi yengil lirizm va soddaligi o‘zbekona mayinlik, falsafiylik va murakkab ruhiy qatlamlar bilan boyitilgan. Bu bilan Shayxzoda she’riyatda yangi bir sintez, ya’ni milliylik va jahoniylik uyg‘unligiga erishgan.

Bundan tashqari, “Demon” dostoni tarjimasida Shayxzoda Lermontovning murakkab ruhiy kechinmalari, falsafiy tafakkuri va ichki dramatizmini o‘zbek o‘quvchisi uchun tushunarli, shu bilan birga, poetik jihatdan boy va ta’sirchan tarzda yetkazishga muvaffaq bo‘lgan. Demon obrazi orqali u nafaqat shaytoniylik, balki insoniylik, muhabbat, or-nomus va ruhiy qarama-qarshiliklar

[1] Rasulov I. **Tarjima nazariyasi va amaliyoti**. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti, 2022.

[2] G‘aniyeva H. **O‘zbek tarjima maktabining shakllanishi**. – Toshkent: Fan, 1999.

[3] Karimov N. **O‘zbek she’riyati tarixida tarjima vositasi sifatida** // O‘zMU ilmiy axborotlari, 2018, №4.

singari universal tushunchalarni milliy did bilan uyg‘unlashtirgan. Bu esa Shayxzodaning tarjimada chuqur psixologizmga urg‘u beruvchi tarjimon sifatida tan olinishi uchun asos yaratgan.

Firdavsiyning “Shohnoma” asaridan tarjima qilingan parchalar orqali esa Shayxzoda epik janrning poetik ifoda darajasini ko‘tarishga erishgan. U epik bo‘laklarni sodda rivoyat tarzida emas, balki she’riy ruhda, obrazlar va voqealarning dramatik kuchini oshirgan holda ifoda qilgan. Shu bilan birga, u har bir obrazga milliy qadriyatlar bilan uyg‘un ruh bag‘ishlab, asarni o‘zbek madaniyatining estetik didi bilan ko‘rish imkonini yaratgan.

Shayxzoda adabiy bilim doirasining kengayishi, ijodining mumtoz jahon yozuvchilari badiiy tajribasi bilan boyishida tarjima muhim rol o‘ynadi. U Sh.Rustavelining “Yo‘lbars terisini yopingan pahlavon” (hamkorlikda) eposi, U.Shekspirning sonetlari, A.S.Pushkinning she’rlari, “Mis chavandoz” dostoni, “Motsart va Salyeri” tragediyasi, M.Yu.Lermontovning she’rlari va “Kavkaz asiri” dostonini, shuningdek, Nizomiy, Fuzuliy, Mirza Fatali Oxundov, Ezop, Esxil, Gyote, Bayron, Mayakovskiy, Nozim Hikmat va boshqa yozuvchilarning ayrim asarlarini o‘zbek tiliga katta mahorat bilan tarjima qildi.

Maqsud Shayxzoda Toshkent Davlat universiteti (hozirgi O‘zbekiston Milliy universiteti)da, Toshkent Davlat pedagogika instituti (hozirgi Toshkent Davlat pedagogika universiteti)da uzoq yillar davomida o‘zbek adabiyoti tarixidan o‘qigan ma’ruzalari, maxsus kurslari o‘zbek adabiyoti tarixi bo‘yicha eng qimmatli darslar edi.

Yozuvchi, adabiy dramaturg, tarjima ustasi, buyuk pedagog, tilshunos va adabiyotshunos Maqsud Shayxzoda nomidagi o‘quv zali va ekspozitsiya g‘oyat nozik did va mohiyatan uyg‘unlikda tashkil etilganini Shukur Burxonovdek ulkan san’at darg‘asi-yu, Jaloliddin Manguberdidek buyuk tarixiy shaxslar siymolari ham aytib turibdi.

Maqsud Shayxzodaning xalqimiz tarixiga, jumladan, Jaloliddin Manguberdi taqdiri va kurashiga odilona yondoshganligi, haqiqatni himoya qilganligi Prezidentimiz Islom Karimov imzosi bilan e’lon qilingan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 24-sentyabrdagi “Jaloliddin Manguberdi tavalludining 800 yilligini nishonlash to‘g‘risida”gi qarori ham yana bir bor tasdiqlaydi. Shoir 1967-yilning 19-fevralida xastalikdan vafot etadi. Uning vafotidan so‘ng olti jildlik «Asarlar»i nashr etiladi. Mustaqillik yillarida marhum Maqsud Shayxzoda ijodi va qilgan xizmatlari haqiqiy qadr topdi.

Quyidagi jadval orqali Shayxzodaning tarjima uslublari va ularning o‘zbek she’riyatiga qo‘shgan hissasi aniq ko‘rinadi:

1-jadval

Shayxzoda tarjimalarining poetik xususiyatlari

Tarjima asar	Poetika xususiyati	Milliy ruh ifodasi
“Yevgeniy Onegin” (Pushkin)	Aruz o‘lchoviga asoslangan, lirizm boy	Muhabbat, g‘urur, or-nomus
“Demon” (Lermontov)	Falsafiy kechinmalar, ichki monologlar	Ruhiy ziddiyatlar, insoniylikka intilish
“Shohnoma” (Firdavsiy)	Epik poetika, tarixiy obrazlar dinamikasi	Vatanga sadoqat, jasorat, urf-odatlar tasviri

2-jadval

Tarjimalarning o‘zbek she’riyati rivojiga ta’siri

Ko‘rsatkichlar	Shayxzoda tarjimalarining natijasi
She’riy tilning boyishi	Sinonimlar, metaforalar, poetik frazeologizm
Obrazlilik darajasi	Simvolik, arxetipik va psixologik obrazlar
Poetika vositalar yangiligi	Qofiya, ritm, tashbeh, allegoriyalar
O‘quvchiga estetik ta’siri	Emotsional ifoda, milliylik hissi

Natijada, Shayxzoda o‘zbek she’riyati tarixida tarjima orqali yangi bosqich – poetik modernizatsiya va milliylikni uyg‘unlashtirgan holda yangicha ifoda bosqichini boshlab bergan adib sifatida qaralmoqda. U yaratgan poetik tarjimalar bugungi o‘zbek adabiyotining poydevorida o‘ziga xos muhr bo‘lib qolmoqda.

XULOSA

Maqsud Shayxzoda tarjimalari nafaqat adabiy meros sifatida, balki o‘zbek milliy she’riyatining yangi bosqichini boshlab bergan fenomen sifatida e’tiborga loyiqdir. U tarjima

faoliyatini oddiy o‘girish emas, balki poetik yaratuvchanlik deb qaradi. Uning yondashuvida matn mohiyatini tushunish, uni o‘z ruhiy-estetik olami orqali milliy she’riyatga uyg‘unlashtirish ustuvor bo‘lgan. Shayxzoda asarlarni o‘zbekona obrazlar, poetik tuyg‘ular, ritmik aniqlik va til ohangdorligi bilan to‘ldirib, asl nusxadan ham kuchliroq badiiy ifodalar yaratishga erishgan.

Bu tarjimalar orqali o‘zbek she’riyatida:

Obrazlilikning boyishi, ya’ni poetik tasvir vositalarining kengayishi;

She’riy tilning yuksalishi, ya’ni sintaktik va fonetik uyg‘unlikning oshishi;

Milliy tafakkur va qadriyatlar – muhabbat, or-nomus, fidoyilik kabi tushunchalarning chuqur ifodalanishi kuzatildi.

Shuningdek, Shayxzoda tarjimalari bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan bo‘lib, tarjima poetikasi bilan shug‘ullanuvchi zamonaviy tadqiqotchilar uchun boy manba hisoblanadi. U yaratgan metodologik asoslar, milliy ruh va poetik tafakkur uyg‘unligi o‘zbek tarjima maktabining poydevorini mustahkamladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Shayxzoda M. **Tanlangan asarlar**. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1987.
2. Rasulov I. **Tarjima nazariyasi va amaliyoti**. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti, 2022.
3. G‘aniyeva H. **O‘zbek tarjima maktabining shakllanishi**. – Toshkent: Fan, 1999.
4. Saidahmadov A. **Milliy poetik tafakkur va tarjima san’ati** // “Adabiyotshunoslik”, 2021, №2.
5. Pushkin A. S. **Yevgeniy Onegin**. Maqsud Shayxzoda tarjimasi. – Toshkent: Adabiyot va san’at, 1975.
6. Lermontov M. **Demon**. Tarjimon: M. Shayxzoda. – Toshkent: Fan, 1983.
7. Firdavsiy. **Shohnoma**. Tarjimon: M. Shayxzoda. – Toshkent: G‘GAS, 1980.
8. Karimov N. **O‘zbek she’riyati tarixida tarjima vositasi sifatida** // O‘zMU ilmiy axborotlari, 2018, №4.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 392.91. (575.1.)

TURK TILIDAGI GEORTONIMLAR BILAN BOG‘LIQ AYRIM LINGVOKULTUREMALAR XUSUSIDA

Uluqov Nosirjon Muxammadaliyevich,
Namangan davlat universiteti, “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasi professori, filologiya fanlari doktori

onomastika66@mail.ru

https://orcid.org/0009-0001-2609-3431

О НЕКОТОРЫХ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ, СВЯЗАННЫХ С ГЕОРТОНИМАМИ В ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Улуков Насирджон Мухаммадалиевич,
Наманганский государственный университет, Профессор кафедры “Узбекский язык и литература”, доктор филологических наук

ON SOME LINGUOCULTURES RELATED TO GEORTONYMS IN TURKISH

Ulukov Nasirjon Mukhammadalievich,
Namangan State University, Professor of the Department of Uzbek Language and Literature, Doctor of Philology

Annotatsiya. *Maqolada turk tilidagi bayramlar motivatsiyasi bilan bog‘liq tasviriy ismlar va maqollarning leksik-semantik, nominatsion-motivatsion, tarixiy-etimologik, uslubiy xususiyatlari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *ism, motiv, motivatsiya, leksik-semantik, tasviriy ism, bayram, antroponimiya, geortoantroponim, antroponimik indikator, parema, maqol.*

Аннотация. *В статье освещены лексико-семантические, номинативно-мотивационные, историко-этимологические особенности описательных имен, связанных с мотивацией праздников в узбекском и турецком языках.*

Ключевые слова: *имя, мотив, мотивация, лексико-семантическое, образное имя, праздник, антропонимия, геортоантропоним, антропонимический индикатор.*

Abstract. *The article discusses the lexical-semantic, nominative-motivational, historical-etymological, and stylistic features of figurative names and proverbs related to the motivation of holidays in the Turkish language.*

Keywords*: name, motive, motivation, lexical-semantic, figurative name, holiday, anthroponymy, geortoanthroponym, anthroponymic indicator, parema, proverb.*

KIRISH

Dunyo xalqlarining barchasida nominatsion-motivatsion jihatdan **tasviriy ismlar** guruhi alohida o‘rin tutadi [1.: 128.]. Bunday ismlar bolaning tug‘ilishini muayyan davr, vaqt va narsa-hodisotlarga bog‘lash va shu asosida, ya’ni tasvirlash motivatsiyasi asosida yuzaga keladi. Tasviriy ismlarda bolaning tug‘ilishini ilohiy kuchlar irodasi, tuhfasi, sovg‘asi, in’omi sifatida talqin etish, ba’zi hollarda boshqa narsa va hodisalar hamda obyektlarning muruvvati deb tasavvur etish, bola tug‘ilgan vaqt: hafta kunlari, sutkaning muayyan qismi, oy, yil (muchal nomlari), fasllar, ma’lum bayram, shodiyona yoki tadbir o‘tkazilayotgan paytda dunyoga kelganligi ifodasi mahsulidir. Boshqacha aytganda, ismda ana shu jihatlardan biri bilan bog‘liq tarzda yuzaga keladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Turkiy tillar, jumladan, turk tili antroponimiyasida bayramlar motivatsiyasi asosida yuzaga kelgan tasviriy ismlar juda ko‘p: *Bayram, Bayramsoat, Bayrambibi, Bayramgul, Bayrammurod, Bayramqul; Hayitboy, Hayitbu, Hayitkeldi, Hayitniyoz; Iydi, Iydigul; Navro‘z, Navro‘zbek, Navro‘zbeka, Navro‘zberdi, Navro‘zqul, Navro‘zoy* kabi [2.:608.]. Bu turkumdagi ismlarga bayram nomlari – geortonimlar lug‘aviy asos bo‘lgan. Shu boisdan ular **geortoantroponimlar** deb ataladi. Masalan, turk lingvomadaniyatida *29-oktyabr – Respublika bayrami*, ya’ni *Jumhuriyet Bayramı* bilan bog‘liq *Jumhur (Cümhur), Jumhure, Jumur, Jumhura, Jumhurhan, Jemhur, Jumhurjan, Jemhor, Jumhuray, Jumfur, Jumhure* kabi antroponimlar kuzatiladi [5.]. Bu ismlar asosan 1923-yildan keyin siyosiy voqealar bois keng tarqalgan. Turkiyaning sharqiy viloyatlarida kam, Istanbul, Izmir viloyatlarida ko‘proq uchraydi.

MUHOKAMA

Turk tili antroponimiyasiga mansub diniy hamda milliy bayramlar motivatsiyasiga asoslangan tasviriy ismlarni quyidagicha guruhlash mumkin:

1. Ashuro kuni geortonimi bilan bog‘liq ismlar. Muharram oyining ashuro, ya’ni o‘ninchi kunida barcha dinlar tarixida muhim voqealar bo‘lib o‘tgan *Ashuro kunida* tug‘ilgan bolalarga o‘zbeklarda *Ashurmuhammad, Ashurnazar, Ashurniyoz, Ashurpo‘lat, Ashurtosh, Ashurhol, Ashurqul* kabi ismlar beriladi [3.: 39-40.].

Ashura antroponimi turk lingvomadaniyatida *Ashure, Ashura, Ashuriye, Asure, Ashuri* kabi fonetik variantlarda Divrig’i, Arapkir, Malatya hududidagi Alaviylar orasida keng tarqalgan. Ismning *Ashire* varianti Aksarayda, *Ashure / Ashura* variantlari Nig’de (Chiftlik tumanida), *Ashiret* varianti esa Nevshehir-Derinkuyu hududida ko‘p uchraydi [5.].

2. Barot kuni geortonimi bilan bog‘liq ismlar. Turk xalqida barot kechasi // barot kuni (sha’bon oyining o‘n beshinchi kuni) tug‘ilgan bolaga *Barot* ismini qo‘yish an’anaga aylangan [2.: 47.].

Turk lingvomadaniyatida barot kuni bilan bog‘liq *Berat, Berati, Berrat, Barat, Beratxan, Beratnur* kabi ayollar ismlari; *Berat, Berati, Barat, Beratjan, Beratkan, Beratmert, Beratullah* singari erkaklar ismlari kuzatiladi. Bu turkum ismlarga xos variantdorlik turk tilining fonetik o‘ziga xos xususiyatlari mahsuli sifatida yuzaga kelgan.

3. Rajab oyi geortonimi bilan bog‘liq ismlar. Hijriy yil hisobining yettinchi oyida oyi – rajab oyida tug‘ilgan bolaga *Rajab* ismini beradilar. Bu antroponim turk tilida *Rejab, Rajab* variantlarida uchraydi. O‘zbek tili antroponimiyasida turk tiliga qaraganda rajab oyi bilan bog‘liq ismlar sirasi ko‘proq.

4. Mavlid geortonimi bilan bog‘liq ismlar. *Mavlid* so‘zi tarixiy-etimologik manbasiga ko‘ra arabcha bo‘lib, “dunyoga keltirdi” ma’nosini anglatuvchi valada fe’lidan yasalgan ot bo‘lib, arab tilida “tug‘ilgan joy”, “vatan”, “payg‘ambarning tug‘ilgan vaqti” kabi ma’nolarini anglatadi. o‘zbek tilida bu “Muhammad payg‘ambarning tug‘ilgan kuni bilan bog‘liq bayram” ma’nosida, ya’ni geortonim sifatida qo‘llanadi.

Muqaddas kunda, ya’ni Muhammad (s.a.v) tug‘ilgan rabiulavval oyining 12-kuni dunyoga kelgan bolalarga *Mavlud* ismi beriladi. Turk tilida *Mavlud* geortonimi bilan bog‘liq *Mavluda* **(***Melvude), Mavludagul (Mevlüdegül)* kabi qizlar, *Mavlud* o‘g‘il bolalar ismlari bor [5.]. *Mavlud* antroponimi turk tilida *Mevlut, Mevlud, Mevlutcan, Mavlut, Mevrut, Mo‘vlut* variantlarida uchraydi. Ism erklash shaklida *Mavludaxon (Mevlüdehan)* variantida ham qo‘llanadi.

***5.* Hayit geortonimlari bilan bog‘liq ismlar.** O‘zbek tili kabi turk tilid ham diniy hayit bayramlari bilan bog‘liq antroponimlar turkumi ham yuzaga kelgan. Turk tilida Ramazon ismining *Ramazan, Ramadan, Remezan, Remeden, Ramazanefe, Razaman, Iramazan, Ramazzan, Ranazan* variantlari faol kuzatiladi, *Kurban, Gurban, Kurbanbay, Kurbangul, Kurbankiz, Kurbanay, Kurbanjan, Kurbannazar, Gurbani, Kurbanbibi, Kurbangazi, Kurbanxon, Kurbaniye* kabi ismlar Kars, Ig‘dir, Childir, Erzurum viloyatlarida ko‘p uchraydi.

6. Navro‘z geortonimi bilan bog‘liq ismlar. Xalqimizda an’anaga aylangan ezgu udumlardan biri Navro‘z bayrami kunlarida tug‘ilgan bolalarga bayram bilan bog‘liq ism qo‘yish odatdir. Haydar Xorazmiyning “Gul va Navro‘z” dostonida Farrux shohning o‘g‘liga bayram kuni tug‘ilgani bois *Navro‘z* ismi qo‘yilgan. Hozir ham O‘zbekistonda, ko‘proq, Samarqand, Surxondaryo, Qashqadaryo, Buxoro viloyatlarida chaqaloq Navro‘z kuni tug‘ilsa, *Navro‘z* ismi qo‘yiladi.

TAMADDUN NURI

Qardosh turk xalqida ham bu bayram bilan bog‘liq *Nevruz, Navruz, Nevroz, Nevruze, Nevriza, Nevriz, Nevize, Nevraz, Nevruziye, Navruziya, Navruze, Nehruz, Nevruzan, Neperuze, Nehroz, Nevroch, Niruz, Novruz* kabi o‘nlab antroponimlar kuzatiladi [5.].

Shuningdek, turk tili antroponimiyasida umuman bayramlarga nisbat berish asosida hosil qilingan *Bayram, Bayramiya, Bayramxan, Bayramjan, Bayrame, Bayrama, Bayramxatun, Bayrami, Beyrem, Bayramayshe, Bayrampasha, Bayramgul* kabi ismlari mavjud.

Turk lingvomadaniyatida bayramlar bilan bog‘liq bir qancha maqol (atasözler) faol qo‘llanadi. Juda ko‘p turk maqolari bayramlarning fazilati, ezgu jihatlari haqida. *“Bayram birlikdir” (“Bayram birliktir”), “Bayram do‘stlik va mehrni mustahkamlaydi” “(Bayram , dostluğu ve sevgiyi pekiştirir”), “Bayram quvonch ulashilgan sari ortadi” (“Bayram sevinci, paylaşıldıkça artar”), “Bayram qalblar yumshaydigan kundir” (“Bayram, gönüllerin yumuşadığı gündür”)* kabi maqollarda bayram insonlarni birlashtiruvchi, o‘zaro do‘stlik va mehrni mustahkamlovchi, quvonch, ezgulik in’om etuvchi vosita ekanligi tavsiflanadi. Shu boisdan ayrim maqollarda bayram kunlari arazlashib bo‘lmasligi aytiladi: *“Bayramda arazlashish bo‘lmaydi”* (*“Bayramda küslük olmaz”*).

Qardosh turk xalqi nazdida “*El bilan kelgan to‘y bayramdir” (“El ile gelen düğün bayramdır)* [6.], ya’ni har qanday bayram el, xalq, odamlar bilan to‘kis, tantanalarning bayramligi ham shu bilan belgilanadi. Elsiz, odamlarsiz bayram o‘tmaydi.

Ba’zi kishilar kelajakdagi baxtli kunlarning tezroq kelishini xohlaydilar. Holbuki, bilmaydilarki, har o‘tgan kun umrlaridan ketadi. Turk xalqi nazdida aqlsiz, noqis kishilarda g‘am, tashvish bo‘lmaganligi bois ular uchun oddiy kunlar ham bayram, ularni umrning o‘tgani bilan ishi yo‘q, bayram qilsa, bo‘ldi, degan kinoyaviy mazmun “*Telbaga har kun bayram” (“Deliye göre her gün bayram”), “Kun o‘tadi, umr o‘tkinchi, telba esa bayram bo‘layotganiga xursand”* (*“Gün geçer ömür tükenir, deli sevinirki bayram geliyor”*) kabi turk va “*Hayosizga – har kun* ***hayit”*** degan o‘zbek maqollarda ifodalangan.

Boshqa bir maqolda inson uchun sog‘lik-salomatlikning muhimligi ham bayram misolida uqtiriladi, ya’ni sog‘lom odamning har kuni bayram, to‘y, chunki insonning sog‘ligi hamma narsadan muhim, umrning sog‘-salomatlik bilan o‘tishi ham eng katta bayram demak: *“Sog‘ odamga har kun bayram, har kuni to‘y” (“Sağ olana her gün düğün bayram”).*

Turk xalqi maqollarida uqtirilishicha, e’tiqodlarga ko‘ra, ikki bayram orasida nikoh qurish omadsizlik olib keladi: *“Ikki bayram orasida uylanilmaydi” (“İki bayram arasında evlenilmez”).*

Har qanday bayram dasturxon, ya’ni taomlar, noz-u ne’matlar, shirinliklar bilan fayzli o‘tadi. Milliy taom va shirinliklar bayramlarga zeb, ko‘rk baxsh etadi. Shu jihat *“Osh pishdi, bayram o‘tdi”(“Aş pişti bayram geçti”)* degan turk maqolida ixcham ifodalangan. Maqolda *osh* so‘zi keng, umuman *taomlar*, *shirinliklar* ma’nosida qo‘llangan. Demak, tantanalar boshlanib, bayram taomlari pishirilib, mehmonlarga tarqatilsa, tortilsa, ulashilsa, bayram o‘tadi.

Turk xalqi ham diniy bayramlarni o‘zgacha e’tiqod, mehr, e’tibor bilan nishonlaydi. Ular Ramazon oyini *baraka oyi, sabr oyi*, umuman bayramlarni ne’mat sifatida e’zozlaydilar. Bu ularning *“Ramazon baraka, bayram ne’matdir” (“Ramazan bereket, bayram nimet”,“Ramazon sabrdir” “(Ramazan, sabırdır”)* kabi maqollarida yorqin ifodalangan.

“Qurbonlik bu bo‘lishishdir” (“Kurban, paylaşmaktır”) maqolida esa Qurbon hayiti qurbonlik go‘shtlarini beva-bechoralar, muhtojlarga tarqatish, ehson qilish, xursandchilik va quvonchni baham ko‘rish, bo‘lishish, ulashish oyi ekanligi lo‘nda va aniq uqtiriladi.

Ayrim o‘zbek va turk maqollarining shakliy tuzilishi turlicha bo‘lsa-da, bir umumiy mazmunni ifodalaydi. Masalan, o‘zbek tilidagi “*Hayitdan keyin xinani ketingga qo‘y*” maqoli turk lingvomadaniyatida *“Bayram o‘tib bo‘lgach, xinani boshinga qo‘y” (“Bayram geçtikten sonra kınayı başına çal”)* variantida mazmunan yumshoqroq tarzda ifodalanadi.

Turk xalqida mehmondo‘stlik – oliy fazilat. Ayniqsa, bu bayramlarni nishonlashda yorqin kuzatiladi. Bayram kunlarida keksalar, bolalar, qarindosh-urug‘lar, mehmonlar e’zozlanadi, bayram taomlari bilan siylanadi, mehmon qilinadi. Bu jihat “*Bayramda mehmon xafa bo‘lmaydi” (“Bayramda misafir eksik olmaz”)* maqolida ta’kidlanadi.

Turk xalq maqollarida kishilar mehmondo‘st, shirinso‘z bo‘lishga chorlanadi. Zero, shirinso‘z ham bayram shirinligi kabi insoniylik bezagidir:

TAMADDUN NURI

“Shirinso‘z bayram shirinligi kabidir” “Tatli dil bayram şekeri gibidir”)

XULOSA

Dalillardan ko‘rinadiki, geortonimlar bilan bog‘liq antroponimlar, paremalar diniy, milliy, etnografik, madaniy o‘ziga xoslik, an’analar, urf-odatlarning ifodasi, mahsuli bo‘lib, boshqa xalqlar kabi turk xalqining ijtimoiy-siyosiy, madaniy, ma’naviy-ma’rifiy hayotida bayramlarning o‘rni va mohiyatini yorqin ko‘rsatuvchi lisoniy birliklardir. Bayramlar bilan bog‘liq tasviriy ismlar, maqollar sirasi til taraqqiyoti davomida ma’no va shakily jihatdan sayqallanib, takomillashib borgan [4.: 453-455.].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Кенжаева С. Ўзбек тили антропонимларининг номинацион-мотивацион асослари ва тавсифи: Филол. фан. фалсафа доктори диссер. – Қарши, 2019.
2. Бегматов Э.А. Ўзбек исмлари изоҳи. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2016.
3. Бегматов Э. Ўзбек исмлари. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008.
4. Uluqov N., Solixo‘jayeva H. O‘zbek tilidagi bayramlar bilan bog‘liq tasviriy ismlar xususida // International scientific and practical conference “Innovative approaches in study of the language, literature, translation, tourism and cultural heritage on the silk road”, may 3-4, 2024.
5. Nişanyan Adlar. https://www.nisanyanadlar.com
6. Barcha turk maqollari quyidagi manbadan olindi va turkchasi aynan berildi: Metin Yurtbaşı. Sınıflandırılmış Türk Atasözleri //https://archive.org/details/metin-yurtbasi-siniflandirilmis-turk-atasozleri.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 8-1/-9+003.62+004.13

“MUVOZANAT” ROMANIDA TIMSOLIY OBRAZLARNING BADIIY G‘OYASI

Uralova Dilnoza Murodilla qizi, *FarDu 3-kurs tayanch doktoranti*

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИДЕЯ СИМВОЛИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ В РОМАНЕ “РАВНОВЕСИЕ”

Уралова Дилноза Муродилла кызы*, студентка 3курса базовой докторантуры ФарГУ*

THE ARTISTIC IDEA OF SYMBOLICAL IMAGES IN THE NOVEL “BALANCE”

Uralova Dilnoza Murodilla qizi*, FarSU 3nd year basic doctoral student*

https://orcid.org/0009-0009-2662-7868
+998937981021
dilnozagochgoroya86@

Annotatsiya: *Jahon adabiyoti romanchiligi bashariyatga bugungi kun muammolarini keskin qo‘yib, ularning yechimi sifatida turli uslubiy-shakliy izlanishlari orqali muvaffaqiyat qozonib kelayotgani o‘zbek romanchligi uchun ham mahorat vazifasini o‘tadi. Shu ma’noda, istiqlol davri romanlarida zamonaviy jahon adabiyotidagi mavjud tajribalar uchrashi tabiiy holdir. Badiiy tafakkurdagi yangilanishlar haqida Ulug‘bek Hamdamning quyidagi fikrlarini keltirish o‘rinli: “Yangi shakl, ifoda zo‘r berish bilan emas, balki dunyoqarashdagi, olamni idrok etishdagi yangilanish bilan, badiiy tafakkur tarzimizdagi, dilimizdagi yangilanish bilan, demak-ki, ijtimoiy-tarixiy, ma’naviy-psixologik zamindagi ulkan siljishlar bilan dunyo yuzini ko‘radi”[1]. Anglashiladiki, roman janrida bo‘lgan yangilanishlar qator ijobiy natijalarni berdi. Birgina Ulug‘bek Hamdamning romanlari misolida roman janrining estetik kamolotini ko‘rishimiz mumkin.*

Tayanch so‘z va iboralar: *timsol, voqea, portret, monolog, obraz, uslub, peyzaj, psixologik timsol, ramz, estetika.*

Аннотация: *Тот факт, что романы мировой литературы успешно ставят перед человечеством современные проблемы и находят их решения посредством различных методологических и формальных исследований, также служит мастерством узбекских романов. В этом смысле вполне естественно, что романы эпохи независимости сталкиваются с существующим опытом современной мировой литературы. Уместно привести следующие мысли Улугбека Хамдама об обновлении художественной мысли: “Новая форма и выражение появятся в мире не силой, а обновлением в мировоззрении, в восприятии мира, обновлением в нашем художественном образе мышления, в наших сердцах, то есть огромными сдвигами в общественно-исторической, духовной и психологической почве”[1]. Понятно, что нововведения в жанре романа дали ряд положительных результатов. Эстетическое совершенство жанра романа мы можем увидеть только на примере романов Улугбека Хамдама.*

Ключевые слова и фразы: *символ, событие, портрет, монолог, образ, стиль, пейзаж, психологический символ, символ, эстетика.*

Abstract: *The fact that world literature novels have been achieving success by sharply posing today’s problems to humanity and finding solutions to them through various methodological and formal researches is also a skill for Uzbek novels. In this sense, it is natural that the novels of the independence period meet the existing experiences of modern world literature. It is appropriate to quote the following thoughts of Ulugbek Hamdam about the renewal of artistic thinking: “The world sees the face not by forcing a new form,*

expression, but by renewing the worldview, the perception of the world, by renewing our artistic thinking style, our heart, that is, by making huge shifts in the socio-historical, spiritual and psychological ground"1]. It is understood that the renewals in the novel genre have yielded a number of positive results. We can see the aesthetic perfection of the novel genre in the example of Ulugbek Hamdam's novels alone.

Key words and phrases: *symbol, entity, portrait, monologue, image, style, landscape, psychological symbol, symbol, aesthetics.*

KIRISH

Jahon adabiyoti romanchiligi bashariyatga bugungi kun muammolarini keskin qo‘yib, ularning yechimi sifatida turli uslubiy-shakliy izlanishlari orqali muvaffaqiyat qozonib kelayotgani o‘zbek romanchligi uchun ham mahorat vazifasini o‘tadi. Shu ma’noda, istiqlol davri romanlarida zamonaviy jahon adabiyotidagi mavjud tajribalar uchrashi tabiiy holdir. Badiiy tafakkurdagi yangilanishlar haqida Ulug‘bek Hamdamning quyidagi fikrlarini keltirish o‘rinli: “Yangi shakl, ifoda zo‘r berish bilan emas, balki dunyoqarashdagi, olamni idrok etishdagi yangilanish bilan, badiiy tafakkur tarzimizdagi, dilimizdagi yangilanish bilan, demak-ki, ijtimoiy-tarixiy, ma’naviy-psixologik zamindagi ulkan siljishlar bilan dunyo yuzini ko‘radi”[1]. Anglashiladiki, roman janrida bo‘lgan yangilanishlar qator ijobiy natijalarni berdi. Birgina Ulug‘bek Hamdamning romanlari misolida roman janrining estetik kamolotini ko‘rishimiz mumkin.

Nosir yaratgan har bir asarda inson fenomenining o‘y-kechinmalari, orzu-maqsadlari, “inson” deya atalmish yaratiqning maqomi masalasi birlamchi o‘rinni egallaydi. Jumladan, “Muvozanat” romani ijodkorning bir tuzumdan boshqa tuzumga o‘tish davrida inson qalbida kechgan “xaotik” holatni aks ettirgan asar sifatida baholanadi. Albatta, asar sarlavhasidan ma’lumki, asarda inson hayoti qanday muvozanat asosiga quriladi degan savol qo‘yiladi. Yozuvchi ijodiy suhbatlarining birida bu asarga dastavval “Xaos” deb nom bermoqchi bo‘lganligini aytib o‘tadi. Roman haqida bir qator adabiyotshunos olimlarimiz, xususan, Pirimqul Qodirov [2], Matyoqub Qo‘shjonov [3], Ozod Sharafiddinov [4], Dilmurod Quronov [5] lar asar haqida o‘z haqiqatlarini bildirishgan. Yozuvchi bu asarida muvozanat tushunchasiga badiiy nuqtayi nazardan yondashadi va muvozanatsizlik holati inson qalbidan va jamiyatdan izlanadi. Roman jami 110 sahifadan iborat bo‘lib, 60 ga yaqin faol va nofaol bo‘lgan personajlar ishtirok eatdi. Muallifning boshqa asarlarda ustuvorlik qilgani kabi bu asarda ham ijtimoiy-falsafiy mazmun yetakchilik qiladi. Ijodkor o‘z uslubi “Muvozanat” romani hozirgacha to‘rt marta qayta nashr etildi. “Asarning g‘oyasi, yangi davr ostonasida turgan inson kechmishlari, iztiroblari, taqdirlari xususida katta-kichik tadqiqotlar yaratildi. Asar haqidagi talqinlar nafaqat yurtimizda, balki uzoq Amerika adabiy jarayonida ham aks-sado berdi”. Nosir bosh qahramon tanlash masalasiga katta e’tibor qaratadi “Muvozanat” romanining bosh qahramoni Yusuf – tarix fani ziyolisi, aynan qirq yoshlarda tasvirlangan qahramon jamiyatning ziyoli qatlami timsoli sifatida tasvirlangan. Nosir prozasida Yusuf ismiga ikki marta murojaat qilingan: “Yusuf va Zulayho” hikoyasi hamda “Muvozonat” romani. Ma’lumki, Qur’oni karimda Yusuf alayhissalomga bag‘ishlangan surada Yusuf alayhissalom hayot yo‘li to‘liq yoritilgan va bu surada murod inson boshiga tushishi mumkin bo‘lgan cheksiz sinovlar va bunga qilingan chiroyli sabr tasvirlanadi. Bizningcha, roman bosh qahramoni Yusuf o‘tish davri sinovlarga bardosh berishga harakat qilgan, ba’zi o‘rinlarda chiroyli sabr qila olgan qahramon sifatida tasvirlanadi. Yusuf romanda ma’naviy, moddiy, ijtimoiy muvozanatsizlik holatida qolgan qahramon timsoli yoritib beriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Yozuvchining deyarli barcha nasriy asarlarida “ikkilik” unsuri yetakchilik qiladi, jumladan, “Yolg‘izlik” qissasida ichki men va tashqi men orasida qolgan inson muvozanati, “Isyon va Itoat” da isyon va itoatning muvozanati va boshqalar. Aynan, “Muvozanat” romanida muvozanatning xilma-xil ko‘rinishlari ifodalanadi, ulardan modda va ma’no o‘rtasidagi muvozanat birlamchi o‘rinni egallaydi. Jamiyatning boshqa tuzumga o‘tishi, albatta, jamiyat qatlaminining moddiy ahvolini taranglashtirgani bu esa o‘z navbatida ma’naviy olamga ham ta’sir etgani realistik yo‘sinda tasvirlab beriladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Shuningdek, o‘tgan asrda yashagan psixolog A.Maslou insonning yashashdan maqsadi hamda

ehtiyojlari iyerarxiyasini yaratib, unga “Maslou” piramidasi deya nom beradi. Bu nazariyaga binoan insonnning ehtiyojlari: physiological (fiziologik), security (xavfsizlik), love/belonging (sevgi), esteem (hurmat), self-actualisation (o‘zligini anglash) dan iborat deydi. Fiziologik ehtiyojlar birlamchi ehtiyojlar hisoblanib, unga taomlanish va boshqa zaruriy ehtiyojlar kiradi, ikkinchisi esa xavfsizlik, ya’ni uy-joy qilish, muqim joyi bo‘lishi, uchinchisi esa ijtimoiy qatlamga mansublik, ish-joy kasb-kor va boshqalar. To‘rtinchi ehtiyoj esa jamiyatda o‘ringa ega bo‘lishi, o‘zi uchun ham hurmatli bo‘la olishi, oxirgi ehtiyoj esa o‘zini anglash deb nomlanadi. Bu nazariya hozirgacha o‘z aktualligini saqlab kelayotgan nazariyalardan hisoblanadi. Bu nazariya, albatta, jamiyatlarga, undagi insonlarga qarata tuzilgan, insonning ana shu ehtiyojlari qondirilsagina jamiyat ma’lum bir ma’noda muvozanat holatiga erishadi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, asarda davr muhiti qahramonlarning ichki nutqi vositasida mahorat bilan ochib beriladi. Yaratilish mohiyati, hayot o‘lchovi, yashashdan maqsad kabi masalalar har bir obraz tegarasida aylanadi. Ijodkor badiiy talqin jarayonida qo‘llagan mono-diologik, lirik chekinish, xotira, ichki hamda tashqi monolog, psixologik kechinmalar asarning badiiyatini oshirib, romanning barkamolligini ta’minlagan.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Норматов У.. Ҳамдамов У. Дунёни янгича кўриш эҳтиёжи. // «Жаҳон адабиёти», 2002. -152 б.
2. Qodirov P. Ma’naviyat, modernizm va absurd // O'zAS, 2004. 26-mart.
3. Hamdamov U. Muvozanat. - Toshkent: Minhoj, 2004, - B.3.
4. Sharafiddinov O. Modernizm jo'n hodisa emas // O'zAS, 2002, 7-iyun.
5. Quronov D. "Muvozanat" - o'tish davri ko'zgusi / Muvozanat - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2009. - B. 3.
6. Ҳамдам У. Мувозанат // Жаҳон адабиёти, 2002, 5-6-сон.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 811.51

TARJIMASHUNOSLIK NAZARIYASI VA AMALIYOTI

Axmedjanova Dilafruz Batirovna
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti katta o‘qituvchisi

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ

Ахмеджанова Дилафруз Батировна
Старший преподаватель Узбекского государственного университета мировых языков

THEORY AND PRACTICE OF TRANSLATION STUDIES

Axmedjanova Dilafruz Batirovna
Senior Lecturer, Uzbek State University of World Languages

sergioramos4210@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tarjimashunoslik nazariyasi va amaliyoti yoritilgan. Tarjima nazariyasi va amaliyoti haqida so‘z borar ekan, tarjimashunoslik bilan shug‘ullanadigan tarjimon avvalo o‘z ona tilining lingvistikasini mukammal bilishi lozim. Ko‘p asrlik adabiy an’anaga ega bo‘lgan milliy adabiyotlar tarjimasi ham tarjimashunoslikda munosib o‘rin egallaydi. Tarjimashunoslik ijodiy jarayon hisoblanganligi sababli unda o‘ziga xos qiyinchiliklar namoyon bo‘ladi.*

Kalit so‘zlar: *tarjima qisqartma, ijodiy jarayon, adabiy tarjima, talqin,interpretatsiya, so‘z boyligi.*

Аннотация: *В статье рассматриваются вопросы теории и практики переводоведения. Что касается теории и практики перевода, то переводчик, занимающийся переводоведением, должен в первую очередь обладать глубокими знаниями в области лингвистики своего родного языка. Перевод национальной литературы, имеющий многовековую литературную традицию, также занимает достойное место в переводоведении. Поскольку переводоведение считается творческим процессом, оно имеет свои сложности.*

Ключевые слова: *переводческая аббревиатура, творческий процесс, художественный перевод, интерпретация, лексика.*

Abstract: *This article covers the theory and practice of translation studies. Speaking about the theory and practice of translation, a translator engaged in translation studies must first of all have a perfect knowledge of the linguistics of his native language. The translation of national literature, which has a centuries-old literary tradition, also occupies a worthy place in translation studies. Since translation studies are considered a creative process, it presents its own difficulties.*

Keywords: *translation abbreviation, creative process, literary translation, interpretation, vocabulary.*

KIRISH / ВВЕДЕНИЕ / ABSTRACT

Bugungi kunda, mustaqil diyorimizda bir qator xorijiy davlatlar bilan o‘zaro siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalar, xalqaro hamkorlik ishlari tobora tiklanib va rivojlanib borayotgan bir paytda chet tillarini puxta bilish talab etilmoqda. Jumladan, Prezidentimiz ta’kidlaganlaridek, “Mamlakatimizda xorijiy tillarni o‘rgatish bo‘yicha kelajak uchun mustahkam poydevor bo‘ladigan yangi tizimni yo‘lga qo‘yish vaqti-soati keldi. Biz raqobatdosh davlat qurishni o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘ygan ekanmiz, bundan buyon maktab, lisey, kollej va oliy o‘quv yurti bitiruvchilari kamida ikkita chet tilini mukammal bilishlari shart” [1]. Shu bois, turli ta’lim bosqichlarida xorijiy tillarni mukammal o‘rganib borish uzluksiz ta’lim tizimida hal qilinishi zarur bo‘lgan masalalardan hisoblanadi.

Tarjima – bu bir tildagi matnni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat bo‘lgan adabiy ijod jarayonidir. Tarjima bugungi kunda millatlararo muloqotning eng muhim ko‘rinishlaridan ekanligi har sohada o‘z isbotini topmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS)

Tarjima inson faoliyatining qadimiy turlaridan biri bo‘lib, turli tilli xalqlarning ilmiy muloqotini amalga oshirishga yo‘naltirilgan. Insonlar ma’naviy hayotini o‘zga mualliflar asarlari bilan boyitish, ona tilining bor bisoti, nafosati, imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, o‘quvchi, tinglovchi va kitobxon bilim tafakkurini charxlashda tarjimaning ahamiyati beqiyosdir.

Bugungi kunda tarjimaga bo‘lgan ehtiyojning yangilanib borishi tarjima ishini “qayta yaratish san’ati” ekanligini ifoda etmoqda. Chunki, tarjimada xorijiy tilidagi bir ma’noni boshqa tilning ifoda matniga o‘tkazish jarayoni yuz beradi. Shuning uchun, tarjimon asardagi voqealarni o‘z badiiy tafakkurida yangidan idrok etadi va qog‘ozga tushiradi [2].

Shu o‘rinda aytib o‘tmoqchimizki, boshqa xorijiy tilni yaxshi o‘rganmoqchi bo‘lgan inson avvalambor o‘z ona tilining leksik va grammatik jihatlarini mukammal bilishi, tilni e’zozlashi, qadrlashi, tarixini bilgan va madaniyati, urf-odatiga amal qilgan xolda uning qadr-qimmati uchun kurashishi kerak. Binobarin, o‘z ona tilidan tashqari, boshqa xorijiy tillarda ham so‘zlasha bilish har qanday insonning dunyoqarashi va ma’naviyatini yanada boyitadi.

Tarjima amaliyoti tobora shakllanib borayotgan filologik soha bo‘lib, uning tamoyillari tarjimashunos olimlar tomonidan ishlab borilayapdi. Tarjima ijodiy jarayon hisoblangani uchun uning barcha bosqichlari tarjimaviy qiyinchiliklar bilan bog‘liq. Aynan tarjima tufayli keyingi yillarda xorijiy davlatlar o‘rtasidagi aloqalar kengayib bormoqda, tafakkur charxlanib, yangi-yangi g‘oyalar, fikrlar va imkoniyatlarga ega bo‘lib borilmoqda. Bu amaliyot o‘z qonun-qoidalariga ega ijodiy jarayon bo‘lib, turli xalqlar adabiyotlarining o‘zaro aloqasi va bir-biriga bo‘lgan ta’sirini kuchaytiradi, xorijiy tilda yaratilgan matnni ona tili materiali asosida qayta yaratilishiga sababchi bo‘ladi.

Tarjima jarayoni tarjimondan mohirlik talab etadi, chunki tarjimon asl nusxani to‘la idrok etishi va tarjima qilinayotgan tilda kamchiliksiz ifoda etishi zarur. Asliyat va tarjimaning mazmunan to‘liq mos kelishi birinchi darajali zarurat ekanligi tufayli ko‘pchilik tadqiqotchilar ekvivalentlikni tarjimaning asosiy belgisi va sharti deb hisoblashadi. Xulosa shuki, ekvivalentlik tarjimaga berilgan “bir tildagi matnni o‘zga tilda shu darajadagi matn bilan almashtirish” kabi ta’rifga mos keladi. Ushbu holda ekvivalentlik tushunchasi tarjimaning sifatlilik, yuqori bahoga loyiqlik xususiyatini anglatadi [3].

Tarjima nazariyasi va amaliyoti haqida so‘z borar ekan, tarjimashunoslik bilan shug‘ullanayotgan tarjimon o‘z ona tilining lingvistikasini mukammal bilmog‘i shart. Tarjima nazariyasi o‘z tadqiqotlarini boshqa qator an’anaviy filologik va lingvistik tadqiqot metodlaridan foydalangan xolda olib boradi. Shu bilan birga asliyat va tarjima tillari lisoniy vositalarini batafsil tahlil qilish zarurati lingvistik tadqiqotning boshqa ayrim maxsus metodlaridan ham, jumladan, komponentlar tahlili metodidan foydalanishni taqozo etadi. Bunday paytda qiyoslanayotgan ikki til birliklarining turli kontekstlarda qo‘shimcha ma’no va ma’no belgilari kasb etish holatlari tahlil etiladi. Bir-birlarini to‘ldirishga xizmat qiladigan mazkur metodlar amalga oshirilgan tarjimalarni har jihatdan xolis baholash imkoniyatini beradi.

Tarjimada talqin-interpretatsiya katta ahamiyatga ega. Jumladan, badiiy adabiyotlar tarjimalarida badiiy talqinga, ilmiy adabiyotlar tarjimalarida ilmiy talqinga, og‘zaki tarjimalarda esa hozirjavob talqinga ko‘p narsa bog‘liqdir [4]. Ko‘pgina hollarda vaziyatdan kelib chiqqan holda tarjimon “umumiylashtirish” usulini qo‘llaydi. Bunday hollarda asliyatning obrazli, adabiy tizimi birmuncha yo‘qotishlarga sabab bo‘ladi. Tarjimon so‘zlar va fikrlarni shunchaki so‘zma-so‘z o‘girish bilan cheklanmaydi. U so‘zlar zamiridagi ma’nolar, voqelik, sabab va muddaolarni puxta o‘rganib chiqadi hamda mohirlik bilan o‘sha asarni boshqa til egalariga tushunarli qilib yetkazib berishga urinadi. Mazkur kasb egalari asosan lug‘atdan foydalanadilar, chunki lug‘at tarjimaning asosiy manbai hisoblanadi [5]. Tarjimon qancha ko‘p til bilsa, shuncha yaxshi, chunki u bilgan tillari asosida birmuncha lug‘atlar bilan ishlaydi, bunda uning ham tajribasi, ham so‘z boyligi ortib boraveradi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS)

Tarjimashunoslik bilan shug‘ullanayotgan kishilar o‘zlarini sinxron tarjimaga ham tayyorlab borishlari zarur. Binobarin, O‘zbekiston Respublikasining xalqaro aloqalari kengaygan sari sinxron tarjimaga bo‘lgan ehtiyoj ham ortib borayapti. Bu jarayon uchun tarjimon ikki yoki undan ortiq tillarni mukammal bilishi, leksik talaffuz normalariga rioya etishi, siyosiy, iqtisodiy, fasafiy,

ijtimoiy tushunchalar, tilning barqaror birliklaridan va xalq iboralaridan boxabar bo‘lishi kerak.

Ko‘p asrlik adabiy an’anaga ega bo‘lgan milliy adabiyotlarning hammasida ham tarjima o‘ziga munosib o‘rinni ishg‘ol qiladi. Tarjima tarixini yaratmay, tarjimaning har bir davrda qanday qonuniyatlar asosida rivojlangani, ayni milliy adabiyot taraqqiyotida qanday tarjima maktablari tashkil topganligi va bu tarjimalar jahon madaniyatini rivojlantirishda qanday rol o‘ynaganini aniqlamay turib, o‘sha milliy adabiyot tarixini to‘liq yoritib bo‘lmaydi. Shuni aytish joizki, tarjimashunoslik faqatgina adabiy asarlar tarjimasi bilan tugamaydi. Adabiyotdan tashqari iqtisodiy, yuridik yoki texnikaga oid terminlar tarjimasi ham mavjud bo‘lib, ularni tarjima qilishda anchagina qiyinchiliklarga duch kelamiz. Shu bilan birga jahon adabiyoti asarlari asosida sahnalashtirilgan kinofilmlar tarjimasi ham tarjimondan katta mehnat talab qiladi. So‘nggi yillarda tarjima muammolariga katta e’tibor berilmoqda, chunki bu muammolar o‘z ichiga nazariya va amaliyotning juz’iy masalalarini ham olgan.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

Xulosa qilib aytganda, tarjima jarayoni o‘ta qiziqarli jarayondir, uning yordamida ma’lum bir xalqqa daxldor madaniyat, ma’rifat, ilm-fan, tarix, san’at, siyosat va iqtisod voqeligi haqida ko‘pgina ma’lumotga ega bo‘linadi, tarjimonning ham dunyoqarashi kengayib boraveradi. Xalqlar o‘rtasidagi hamkorlik ravnaq topib, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga muyassar bo‘linadi. Shunday ekan, mamlakatimiz ravnaqi uchun xorijiy tillarni mukammal egallash, bu tilda erkin muloqot qila olish mahoratini o‘rganish va o‘rgatish, vatanimiz kelajagi hisoblangan yosh avlodni barkamol, zamonaviy fikrlovchi qilib shakllantirish masalasiga jiddiy yondashishimiz kerak. Xorijiy tillarni puxta egallabgina jahon sivilizatsiyasi yutuqlari hamda axborot resurslaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘linadi. Shu sababdan ham, mamlakatimiz ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlarning aksariyati bevosita chet tillarini o‘rganishga qaratilgani bejiz emas.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Президент Шавкат Мирзиёев раислигида 2021 йил 6 май куни чет тилларини ўқитиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари юзасидан видеоселектор йиғилиши. https://uza.uz/uz/posts/prezident-horizhiy-tillarni-orgatish-boyicha-kelazhak-uchun-mustahkam-poydevor-boladigan-yangi-tizimni-yolga-qoyish-vaqti-soati-keldi_264888

2. С.Рахмонов таҳрири остида. Рисолаи унсия (Дўстона суҳбат). Самарқанд: СамДЧТИ нашриёти, 2022. – Б. 73.

3. Алексеева И.С. Введение в переводоведение: учеб.лос. М.: Академия, 2004.

4. К. Мусаев. Таржима назарияси асослари.- Тошкент, 2005.

5. Холбеков М.Н. Ўзбекистонда таржимашунослик. Ўзбекистон адабиёти ва санъати.-№ 1. 06.01.2010.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 193.4(575.1)

MIGRATSIYA JARAYONLARINI BOSHQARISH VA TARTIBGA SOLISHNING MAFKURAVIY JIHATLARI

Mansurov Abdulaziz Akbarjonovich, Guliston davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

IDEOLOGICAL ASPECTS OF MANAGEMENT AND REGULATION OF MIGRATION PROCESSES

Mansurov Abdulaziz Akbarjonovich, teacher at Gulistan State Pedagogical Institute

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ И РЕГУЛИРОВАНИЯ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Мансуров Абдулазиз Акбаржонович, преподаватель Гулистанского государственного педагогического института

https://orcid.org/0009-0000-4484-4721
e-mail: abdulazizmansurov47@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada jahon migratsiyasining shiddati va ko'lami oshib borayotgan hozirgi sharoitda migratsiya jarayonlarini boshqarish va tartibga solishning mafkuraviy jihatlari tahlil etiladi. Migratsiyaning ijobiy va salbiy tomonlari, qabul qiluvchi va eksport qiluvchi mamlakatlar uchun mafkuraviy ta'siri, shuningdek, madaniy xilma-xillik va dialogning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Migratsiyani boshqarishda insonparvarlik tamoyillari, milliy manfaatlar va xavfsizlik masalalari o'rtasidagi muvozanatni saqlash zarurati asoslanadi.*

Kalit so'zlar: *migratsiya, mafkura, madaniyatlararo dialog, boshqaruv, tartibga solish, milliy manfaatlar, xavfsizlik, insonparvarlik.*

Abstract: *The article analyzes the ideological aspects of managing and regulating migration processes in the current conditions of increasing intensity and scale of global migration. The positive and negative aspects of migration, its ideological impact on receiving and exporting countries, as well as the importance of cultural diversity and dialogue are considered. The need to maintain a balance between humanitarian principles, national interests and security issues in managing migration is justified.*

Keywords: *migration, ideology, intercultural dialogue, governance, regulation, national interests, security, humanitarianism.*

Аннотация: *В статье анализируются идеологические аспекты управления и регулирования миграционных процессов в современных условиях возрастания интенсивности и масштабов глобальной миграции. Будут рассмотрены положительные и отрицательные аспекты миграции, ее идеологическое влияние на принимающие и экспортирующие страны, а также важность культурного разнообразия и диалога. Управление миграцией основано на необходимости поддержания баланса между гуманитарными принципами, национальными интересами и соображениями безопасности.*

Ключевые слова: *миграция, идеология, межкультурный диалог, управление, регулирование, национальные интересы, безопасность, гуманизм.*

KIRISH. Jahon migratsiyasi XXI asrning global muammolaridan biriga aylanib, uning ko‘lami va shiddati yildan yilga ortib bormoqda. Migratsiya nafaqat iqtisodiy va ijtimoiy jarayon, balki u ma’naviy-ma’rifiy va madaniy jihatlarga ham bevosita ta’sir etadi. Zero, migratsiya jarayonlari insonlarning turmush tarzi, qadriyatlari, e’tiqodlari va dunyoqarashlariga ta’sir ko‘rsatib, jamiyatda yangi mafkuralarning shakllanishiga, mavjudlarining esa o‘zgarishiga olib keladi. Shu sababli, migratsiya jarayonlarini boshqarish va tartibga solishda mafkuraviy jihatlarni hisobga olish, ularning ijobiy va salbiy oqibatlarini baholash muhim ahamiyatga ega. Bu nafaqat ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta’minlash, balki madaniy xilma-xillikni saqlash va taraqqiy ettirish, madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish uchun ham zarurdir. Mazkur maqolada migratsiya jarayonlarini boshqarish va tartibga solishning mafkuraviy jihatlari chuqur tahlil etiladi, ushbu jarayonning madaniy xilma-xillik va dialogni ta’minlashdagi roli ochib beriladi. Shuningdek, maqolada migratsiyaning mafkuraviy ta’sirini yumshatish va uning ijobiy jihatlaridan samarali foydalanish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Migratsiya muammosi ko‘plab fan sohalari, jumladan sotsiologiya, siyosatshunoslik, iqtisodiyot va madaniyatshunoslikda keng o‘rganilgan. Zamonaviy mualliflar, masalan, Castles, S., & Miller, M.J. (2009) “The age of migration: International population movements in the modern world”[1] kabi asarlarida xalqaro migratsiyaning zamonaviy jarayonlarini, uning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy oqibatlarini tahlil qilgan. Massey,D.S., Arango,J., Hugo,G., Kouaouci,A., Pellegrino,A., & Taylor,J.E. (1993) esa, “Theories of international migration: A review and appraisal” [2] maqolasida xalqaro migratsiya nazariyalarini tahlil qilib, ularning ahamiyatini baholagan. Garchi, ushbu mualliflar va boshqa ko‘plab tadqiqotchilar migratsiyaning sabablari, oqibatlari va boshqarish usullarini tadqiq etishgan bo‘lsa-da, migratsiya jarayonlarini boshqarish va tartibga solishning mafkuraviy jihatlari kam o‘rganilgan sohalardan hisoblanadi. Mafkuralarning migratsiya siyosatiga, qabul qiluvchi jamiyatning munosabatiga va migrantlarning integratsiyalashuv jarayoniga ta’siri yetarlicha tahlil etilmagan[3]. Shuningdek, mafkuraviy ta’sirlarning madaniy xilma-xillik va dialogga ta’sirini tahlil qilish ham muhim ahamiyatga ega. Bu, ayniqsa, globallashuv jarayonlari kuchayib, madaniyatlararo muloqotning ahamiyati ortib borayotgan hozirgi davrda dolzarbdir. Chunki, migratsiya madaniy xilma-xillikni ta’minlash bilan birga, turli madaniy qarama-qarshiliklarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli, migratsiya jarayonlarini boshqarishda mafkuraviy jihatlarni hisobga olish, madaniy xilma-xillikni saqlash va madaniyatlararo dialogni rivojlantirishga xizmat qiladigan siyosatni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

NATIJALAR. Migratsiya, bir tomondan, mehnat resurslarining optimal taqsimlanishiga, iqtisodiy o‘sishga, madaniy xilma-xillikning oshishiga va innovatsiyalarning rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu holat, ayniqsa, globallashuv sharoitida muhim ahamiyatga ega, chunki turli mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy va madaniy aloqalarning kuchayishiga olib keladi. Boshqa tomondan esa, ishsizlikning ortishi, ijtimoiy infratuzilmaga bosimning kuchayishi, jinoyatchilikning o‘sishi, madaniy qarama-qarshiliklarning yuzaga kelishi va milliy identiklikning zaiflashishi kabi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Bular, o‘z navbatida, jamiyatda ijtimoiy zo‘riqishning kuchayishiga va siyosiy beqarorlikka sabab bo‘lishi mumkin.

Qabul qiluvchi va eksport qiluvchi mamlakatlar uchun mafkuraviy ta’sirining keng ko‘lamini kuzatish mumkin. Qabul qiluvchi mamlakatlarda migratsiya milliy identiklik va madaniy integratsiya masalalarini kun tartibiga qo‘yadi. Bu mamlakatlar o‘zlarining milliy qadriyatlarini saqlab qolish va migrantlarni jamiyatga integratsiyalashtirish o‘rtasida

[1] Castles, S., & Miller, M. J. (2009). The age of migration: International population movements in the modern world. Palgrave Macmillan.

[2] Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. Population and Development Review, × 19 ×(3), 431-466.

[3] Akbarjonovich M. A. Historical Analysis of Population Migration //International Journal on Orange Technologies. – 2023. – Т. 5. – №. 4. – С. 68-70.

muvozanatni topishlari kerak. Eksport qiluvchi mamlakatlarda esa, aholining “oqib ketishi”, malakali kadrlarning yo‘qotilishi va demografik muammolar yuzaga keladi [4] . Bu esa, ushbu mamlakatlarning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Migratsiya tufayli madaniy xilma-xillik va dialogning ahamiyati ortib borishini kuzatish mumkin bo‘lmoqda. Migratsiya madaniyatlararo dialog uchun imkoniyat yaratadi, turli madaniyatlarning o‘zaro boyishiga xizmat qiladi. Bu jarayon jamiyatda bag‘rikenglik va o‘zaro hurmat muhitini shakllantirishga yordam beradi. Ammo, bu jarayon madaniy qarama-qarshiliklar va ijtimoiy zo‘riqishlarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli, madaniyatlararo muloqotni rag‘batlantirish va turli madaniyatlar o‘rtasidagi tushunmovchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega.

Insonparvarlik tamoyillari, milliy manfaatlar va xavfsizlik masalalari o‘rtasidagi muvozanat ham jarayonning ahamiyatini belgilab bermoqda. Migratsiyani boshqarishda insonparvarlik tamoyillariga amal qilish, migrantlarning huquqlarini himoya qilish va ularning ijtimoiy integratsiyasini ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Bu, ayniqsa, zaif guruhlarga, jumladan qochqinlar, boshpana izlovchilar va noqonuniy migrantlarga nisbatan alohida e’tibor talab etadi. Shu bilan birga, milliy manfaatlar va xavfsizlik masalalari ham e’tibordan chetda qolmasligi kerak. Davlatlar o‘z chegaralarini himoya qilish, jinoyatchilikka qarshi kurashish va ijtimoiy tartibni saqlash huquqiga ega. Biroq, bu choralar inson huquqlariga zid bo‘lmasligi va migrantlarning sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilishi kerak.

Ushbu jihatlarning o‘zaro bog‘liqligini chuqur anglash va ular o‘rtasida muvozanatni saqlash orqaligina migratsiya jarayonlarini samarali boshqarish va tartibga solish mumkin. Bu, o‘z navbatida, jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirish va madaniy xilma-xillikni saqlashga xizmat qiladi.

MUHOKAMA. Migratsiya jarayonlarini boshqarish va tartibga solishda mafkuraviy jihatlarni hisobga olish murakkab va ko‘p qirrali vazifadir. Davlatlar migratsiya siyosatini ishlab chiqishda insonparvarlik tamoyillariga sodiq qolgan holda, milliy manfaatlar va xavfsizlik masalalarini ham e’tiborga olishlari kerak. Madaniy xilma-xillik va madaniyatlararo muloqotni rag‘batlantirish, migrantlarning ijtimoiy integratsiyasini ta’minlash muhim ahamiyatga ega.

Falsafiy nuqtayi nazardan qaraganda, migratsiya jarayonlarini boshqarish va tartibga solish inson huquqlari, adolat, tenglik va ijtimoiy birdamlik kabi qadriyatlarga asoslanishi kerak. Davlatlar migratsiya siyosatini ishlab chiqishda immanentlik va transsendentlik o‘rtasidagi muvozanatni saqlashlari lozim. Immanentlik deganda, migratsiyaning real iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlarini hisobga olish, transsendentlik esa, insonning qadr-qimmati va huquqlarini tan olishni anglatadi.

Migratsiya siyosati pragmatik va ma’naviy asoslarga ega bo‘lishi zarur. Pragmatik asos, migratsiyaning davlat iqtisodiyotiga va xavfsizligiga ta’sirini hisobga olishni talab qilsa, ma’naviy asos inson huquqlarini hurmat qilish va migrantlarga nisbatan adolatli munosabatni ta’minlashni ko‘zda tutadi.

Migratsiya jarayonlarini boshqarishda mafkuraviy jihatlarni hisobga olish, shuningdek, jamiyatda turli dunyoqarashlar va qadriyatlar mavjudligini tan olishni anglatadi. Davlatlar migratsiya siyosatini ishlab chiqishda turli ijtimoiy guruhlarning manfaatlarini e’tiborga olishlari va ular o‘rtasida muloqot o‘rnatishga harakat qilishlari kerak.

Madaniy xilma-xillik va madaniyatlararo muloqotni rag‘batlantirish, migrantlarning ijtimoiy integratsiyasini ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Buning uchun, ta’lim, madaniyat va ommaviy axborot vositalari orqali bag‘rikenglik va o‘zaro hurmatni targ‘ib qilish, migrantlarning o‘z madaniyatlarini saqlab qolishlariga va qabul qiluvchi jamiyatga qo‘shilishlariga yordam berish zarur.

Migratsiya jarayonlarini boshqarish va tartibga solishda mafkuraviy jihatlarni hisobga olish, inson huquqlari, adolat, tenglik va ijtimoiy birdamlik kabi qadriyatlarga asoslangan, pragmatik va ma’naviy asoslarga ega bo‘lgan, madaniy xilma-xillik va

[4] MANSUROV A. Development stages of migration from a historical point of view //News of the NUUz. – 2024. – T. 1. – №. 1.1. – C. 108-111.

madaniyatlararo muloqotni rag‘batlantiradigan siyosatni ishlab chiqishni talab qiladi.

XULOSA. Jahon migratsiyasining shiddati oshib borayotgan hozirgi sharoitda migratsiya jarayonlarini boshqarish va tartibga solishning mafkuraviy jihatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Migratsiyaning ijobiy va salbiy tomonlarini, qabul qiluvchi va eksport qiluvchi mamlakatlar uchun mafkuraviy ta’sirini, madaniy xilma-xillik va dialogning ahamiyatini hisobga olgan holda, davlatlar migratsiya siyosatini ishlab chiqishda insonparvarlik tamoyillariga sodiq qolishlari va milliy manfaatlar hamda xavfsizlik masalalarini ham e’tibordan chetda qoldirmasliklari kerak. Faqat shundagina migratsiyaning ijobiy samaralaridan foydalanish va uning salbiy oqibatlarini kamaytirish mumkin.

Buning uchun davlatlar quyidagi yo‘nalishlarda faol siyosat yuritishlari lozim:

- Migratsiya siyosatini ishlab chiqishda barcha manfaatdor tomonlarning ishtirokini ta’minlash: migratsiya siyosati faqatgina hukumat organlari tomonidan emas, balki fuqarolik jamiyati institutlari, nodavlat tashkilotlar, ekspertlar va migrantlarning o‘zlari ishtirokida ishlab chiqilishi lozim. Bu siyosatning samaradorligini oshirish va jamiyatning turli qatlamlari manfaatlarini hisobga olish imkonini beradi;

- Migrantlarning huquqlarini himoya qilish va ularning ijtimoiy integratsiyasini qo‘llab-quvvatlash: migrantlarning inson huquqlari, jumladan ta’lim olish, sog‘liqni saqlash, ishga joylashish va ijtimoiy himoya kabi huquqlari ta’minlanishi kerak. Shuningdek, ularning til o‘rganishlari, mahalliy madaniyat bilan tanishishlari va jamiyat hayotida faol ishtirok etishlari uchun sharoitlar yaratilishi lozim;

- Madaniy xilma-xillikni qadrlash va madaniyatlararo dialogni rag‘batlantirish: migratsiya turli madaniyatlarning o‘zaro ta’sirini kuchaytiradi va jamiyatning madaniy boyishiga xizmat qiladi. Davlat madaniy xilma-xillikni qo‘llab-quvvatlashi, turli madaniyatlar vakillari o‘rtasida o‘zaro hurmat va tushunishni targ‘ib qilishi kerak;

- Migratsiya bilan bog‘liq xavfsizlik muammolariga qarshi kurashish: davlat chegaralarni muhofaza qilish, noqonuniy migratsiyaga qarshi kurashish va transmilliy jinoyatchilikning oldini olish bo‘yicha zarur choralarni ko‘rishi shart. Biroq, bu choralar inson huquqlariga zid bo‘lmasligi va migrantlarga nisbatan adolatli munosabatni ta’minlashi kerak;

- Xalqaro hamkorlikni mustahkamlash: migratsiya global muammo bo‘lganligi sababli, uni hal etish uchun turli davlatlar va xalqaro tashkilotlar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish zarur. Bunda ma’lumot almashinuvi, tajriba o‘rtoqlashish va qo‘shma loyihalarni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega.

Ushbu yo‘nalishlardagi sa’y-harakatlar migratsiyaning ijobiy ta’sirini kuchaytirish va uning salbiy oqibatlarini kamaytirish, jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash va iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, davlatlar migratsiya siyosatining uzoq muddatli oqibatlarini ham e’tiborga olishlari, kelgusi avlodlar uchun barqaror va adolatli jamiyat qurishga intilishlari lozim.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Castles, S., & Miller, M.J. (2009). The age of migration: International population movements in the modern world. Palgrave Macmillan.
2. Massey, D.S., Arango, J.,Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. Population and Development Review, × 19 ×(3), 431-466.
3. Akbarjonovich M.A. Historical Analysis of Population Migration //International Journal on Orange Technologies. – 2023. – T. 5. – №. 4. – C. 68-70.
4. MANSUROV A. Development stages of migration from a historical point of view //News of the NUUz. – 2024. – T. 1. – №. 1.1. – C. 108-111.

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK:130.2

TARG‘IBOT KONTEKSTIDA SHAXS SIYOSIY QARASHLARI VA POZITSIYASINING YANGILANISHI

Rustamov Ramz Rizoqulovich, Qarshi davlat texnika universiteti dotsenti

UPDATE OF A PERSON’S POLITICAL VIEWS AND POSITION IN THE CONTEXT OF PROPAGANDA

Rustamov Ramz Rizoqulovich, Associate Professor, Karshi State Technical University

ОБНОВЛЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ И ПОЗИЦИИ ЧЕЛОВЕКА В КОНТЕКСТЕ ПРОПАГАНДЫ

Рустамов Рамз Ризокулович, доцент Каршинского государственного технического университета

https://orcid.org/0009-0001-7495-2384
e-mail: ramz.rustamov.81@mail.ru

Annotatsiya: *Muallif mazkur maqolada zamonaviy jamiyatda siyosiy-mafkuraviy targ‘ibot kishilarning milliy mafaatlarga mos bo‘lgan siyosiy qarashlari hamda pozitsiyasini shakllantirishga ulkan hissa qo‘shayotganligi va mustaqillik yillaridagi targ‘ibot xarakteridagi o‘zgarishlar jamiyat a’zolari siyosiy qarashlari va pozitsiyasiga ham jiddiy ta’sir ko‘rsatganligini ta’kidlaydi. Shu bilan birga sovet davridagi siyosiy-mafkuraviy targ‘ibot va uning oqibatlarini mustaqillik yillaridagi siyosiy-mafkuraviy targ‘ibot va uning natijalari bilan taqqoslash orqali mavzuni yoritishga harakat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *targ‘ibot, zamonaviy targ‘ibot, siyosiy targ‘ibot, mafkuraviy targ‘ibot, shaxs siyosiy qarashlari, shaxs siyosiy pozitsiyasi.*

Abstract: *In this article, the author emphasizes that political and ideological propaganda in modern society makes a great contribution to the formation of peoples political views and positions that are consistent with national interests, and that changes in the nature of propaganda during the years of independence have had a serious impact on the political views and positions of members of society. At the same time, he tries to shed light on the topic by comparing political and ideological propaganda in the Soviet era and its consequences with political and ideological propaganda during the years of independence and its results.*

Keywords: *propaganda, modern propaganda, political propaganda, ideological propaganda, personal political views, personal political position.*

Аннотация: *В данной статье автор подчеркивает, что политическая и идеологическая пропаганда в современном обществе вносит большой вклад в формирование политических взглядов и позиций людей в соответствии с национальными интересами, а также, что изменения в характере пропаганды за годы независимости также оказали существенное влияние на политические взгляды и позиции членов общества. В то же время делается попытка пролить свет на эту тему, сравнивая политическую и идеологическую пропаганду и ее последствия в советское время с политической и идеологической пропагандой и ее результатами в годы независимости.*

Ключевые слова: *пропаганда, современная пропаганда, политическая пропаганда, идеологическая пропаганда, личные политические взгляды, личная политическая позиция.*

KIRISH. Mustaqillik yillaridagi targ‘ibot xarakteridagi o‘zgarishlar jamiyat a’zolari siyosiy qarashlari va pozitsiyasiga ham jiddiy ta’sir ko‘rsatdi. Bunga amin bo‘lish uchun sovet voqeligidagi siyosiy-mafkuraviy targ‘ibot va uning oqibatlarini mustaqillik yillaridagi siyosiy-mafkuraviy targ‘ibot va uning natijalari bilan taqqoslashning o‘zi kifoya.

Avvalo “shaxs siyosiy qarashlari” va “shaxs siyosiy pozitsiyasi” tushunchalariga bir qadar aniqlik kiritib o‘tsak. Shaxs siyosiy qarashlari uning siyosiy e’tiqodi va qadriyatlarining murakkab sintezidan tarkib topadi[1]. Ta’rifdan ko‘rinadiki, uning ikki asosiy komponenti mavjud: 1) shaxs siyosiy e’tiqodi – uning muayyan ijtimoiy-siyosiy maqsadga ishonchi, shu asosda shakllangan tafakkur tarzi ifodasi[2]; 2)shaxs siyosiy qadriyatlari – uning uchun muayyan qimmatga ega bo‘lgan bilim va g‘oyalar, faoliyat normalari va tamoyillari[3]. Shaxs siyosiy qarashlari uning hokimiyatga, siyosiy jarayonlarga, butun jamiyatga munosabatini shakllantirishga qodir fenomen ekanligi bilan ahamiyatlidir.

Har qanday shaxsning siyosiy pozitsiyasi uning aynan siyosiy qarashlari negizida yuzaga keladi. Shaxs siyosiy pozitsiyasi uning siyosiy voqelikka, jamiyatda kechayotgan siyosiy voqealar va jarayonlarga munosabatini ifodalovchi tushunchadir. Har qanday siyosiy pozitsiya ikki asosiy jihatni o‘zida mujassam qiladi. Birinchidan, u siyosiy jarayonlarni tushunish bilan bog‘liq kognitiv xususiyatlarni aks ettiradi. Ikkinchidan esa, unda shaxsning siyosiy voqelikka doir his-tuyg‘ulari va kechinmalari o‘z ifodasini topadi. Kishilar siyosiy pozitsiyasining ijtimoiy ahamiyati shundaki, u jamiyatdagi siyosiy vaziyatni yuzaga keltiruvchi omil vazifasini o‘taydi. Jamiyatda aniq va progressiv siyosiy pozitsiyaga ega bo‘lgan shaxslar ko‘paygani sayin ijtimoiy o‘zgarishlarga hissa qo‘shishga ishtiyoqmand kishilar soni ham orta boradi. Bunday kishilar adolat, tenglik va erkinlik kabi g‘oyalarni ro‘yobga chiqarishga qaratilgan sa’y-harakatlarning katalizatori bo‘lib qoladilar. Shunday qilib, shaxs siyosiy pozitsiyasi ijtimoiy taraqqiyot va o‘zgarishlarning muhim vositasi hisoblanadi[4].

Shaxs siyosiy qarashlari va pozitsiyasining o‘ziga xos xususiyatlaridan yana biri shundaki, u bir necha omillarning birgalikdagi ta’siri ostida qaror topadi. Jumladan, har qanday insonning siyosiy qarashlari va pozitsiyasi avvalo ta’lim mahsulidir. Ta’lim shaxsning kognitiv rivojlanishini ta’minlaydi hamda tanqidiy tafakkurini yuksaltiradi. Sifatli va zamonaviy ta’lim odatda ijtimoiy-siyosiy jarayonlar mohiyatini chuqurroq anglab yetish imkonini beradi.

Har bir insonning siyosiy qarashlari hamda pozitsiyasi uning iqtisodiy ahvoliga monand ravishda qaror topishini ham e’tibordan chetda qoldirib bo‘lmaydi. Tajriba ko‘rsatadiki, iqtisodiy ahvoli barqaror bo‘lgan, doimiy daromadga ega bo‘lgan, shu boisdan birmuncha sifatli umrguzaronlik qilayotgan shaxs liberal va ilg‘or g‘oyalarga ko‘proq moyil bo‘ladi. Aksincha, moliyaviy resurslarining tanqisligi tufayli ehtiyojlarini qondirishga qiynalayotgan kishi konservativ kayfiyat ta’siriga tushadi – u an’anaviy qadriyatlarni qo‘llab-quvvatlash orqali o‘z manfaatlarini himoya qilishga urina boshlaydi. Nihoyat, insonning shaxsiy tajribasi ham uning siyosiy qarashlari hamda pozitsiyasida iz qoldiradi.

Biroq shaxs siyosiy qarashlari va pozitsiyasining mazmuni va xarakteriga, uning shakllanishi vektorlariga ta’sir ko‘rsatadigan eng katta omil siyosiy-mafkuraviy targ‘ibot bilan bog‘liq. Har qanday jamiyatda siyosiy-mafkuraviy targ‘ibot shaxsning siyosiy ijtimoiylashuvini ta’minlaydigan asosiy mexanizmlardan biri vazifasini o‘taydi. Nazariy nuqtayi nazardan tavsiflaganda, siyosiy-mafkuraviy targ‘ibot kishilarning siyosiy qarashlarini shakllantiradigan, siyosiy faoliyati xarakterini belgilaydigan hamda mavjud ijtimoiy-siyosiy rejimga munosabatini qaror toptiradigan omil bo‘lib xizmat qiladi. Bunda u shaxsning maqbul siyosiy idroki va tafakkurini

[1] Қаранг: Мусиенко Т.В., Лукин В.Н. Система политических ориентаций личности как объект микрополи-тики. // Ученые записки Санкт-Петербургского филиала Российской таможенной академии имени В.Б.Бобкова, 2003, №1.- 438-453-с.

[2] Qarang: Shernazarov R.A. Shaxs siyosiy e’tiqodini shakllantirishning ijtimoiy ahamiyati: Fals.d. (PhD) diss. avtoref.- Buxoro: BuxDU, 2024.- B.11.

[3] Қаранг: Барлыбаев А.А. Сущность политических ценностей.// Грамота, 2014, №12.- 24-27-с.

[4] Қаранг: Мусиенко Т.В., Лукин В.Н. Система политических ориентаций личности как объект микрополитики.// Ученые записки Санкт-Петербургского филиала Российской таможенной академии имени В.Б.Бобкова, 2003, №1.- 438-453-с.

shakllantirish maqsadida ham aqliy-mantiqiy, ham hissiy ta’sir vositalaridan tizimli ravishda foydalanadi (bu jarayonni biz avvalgi bobda mufassal tavsiflab o‘tdik). Lekin siyosiy-mafkuraviy targ‘ibot turli jamiyatlarda turli siyosiy qarashlarni hamda pozitsiyani shakllantirishga yo‘naltirilishi mumkin. Masalan, demokratik jamiyatlarda siyosiy-mafkuraviy targ‘ibot fuqarolarda fikr va manfaatlar xilma-xilligini aks ettirgan siyosiy qarash va pozitsiyalarni shakllantirishga safarbar qilinadi. Bunday targ‘ibot birinchi navbatda so‘z erkinligi, qonun oldidagi tenglik, fuqarolarning siyosiy hayotda ishtirok etish huquqi kabi demokratik qadriyatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. E’tiborlisi shundaki, demokratik jamiyatlarda siyosiy-mafkuraviy targ‘ibot liberalizm va sotsial-demokratiyadan tortib konservatizmgacha bo‘lgan g‘oyalarni ommalashtirishga yo‘naltirilishi mumkin[5]. Bunday targ‘ibot nafaqat ayrim partiya yoxud siyosiy yetakchilarga sodiqlikni rivojlantirish, balki turfa fuqarolik tashabbuslarini namoyon qilish orqali demokratik jarayonlarni boyitish imkonini beradi.

Buning aksi o‘laroq, totalitar jamiyatlarda siyosiy-mafkuraviy targ‘ibot hukmron davralarga maqbul bo‘lgan siyosiy qarashlar va pozitsiyalarni shakllantirishga qaratiladi. Uning davomida hukmron davralar mafkurasini ulug‘lovchi afsonalardan faol foydalaniladi, kishilarni ushbu mafkura atrofida birlashtirish uchun tashqi dushman obraziga murojaat etiladi. Totalitar jamiyatlarda siyosiy-mafkuraviy targ‘ibot muqobil qarashlarni obro‘sizlantirish va muxoliflarni qatag‘on qilish omili bo‘lib ham xizmat qiladi[6]. Bu xususiyatlar sovet davridagi siyosiy-mafkuraviy targ‘ibotda, uning kishilar siyosiy qarashlari va pozitsiyasiga ta’siri oqibatlarida yaqqol namoyon bo‘ldi.

Sovet siyosiy-mafkuraviy targ‘iboti kommunistik mafkurani yagona to‘g‘ri va ilmiy asosga ega bo‘lgan ta’limot sifatida tavsiflab berishga urindi. Butun mamlakat bo‘ylab tarqatilgan, ayrim hollarda esa mutlaqo bepul taqdim qilingan ilmiy-ommabop risolalarda kommunistik mafkuraning ishlab chiqilishi insoniyat tarixi davomida erishilgan eng katta muvaffaqiyat sifatida tavsiflandi. Targ‘ibotchilar ming-minglab adabiyot va san’at asarlari yordamida faqat shunday mafkura asosida bunyod qilingan tuzumgina tinch va farovon hayot manbai bo‘lishi mumkinligini, bunday tuzumni esa kommunistik g‘oyalar ro‘yobi uchun o‘zini qurbon qilishga tayyor bo‘lgan odamlargina bunyod qila olishini tarannum etdilar.

Sovet siyosiy-mafkuraviy targ‘iboti ta’sirida ko‘plab kishilarda kommunistik qadriyatlarga sadoqat shakllandi. Ma’lumki, kommunistik mafkura negizini kishilarning mutlaq tengligi haqidagi g‘oyalar tashkil qiladi. Mazkur qadriyatlar targ‘ibotchilari kishilarning genetik, psixologik, intellektual, ijtimoiy, madaniy va boshqa xususiyatlari o‘rtasida tafovutlar mavjudligini, shu boisdan ular o‘rtasida mutlaq tenglik bo‘lishi mumkin emasligini tan olmaydilar. Afsuski, targ‘ibot ana shunday noto‘g‘ri siyosiy-mafkuraviy qarashlarning ham chuqur ildiz otishiga sabab bo‘ldi.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan keyin mutlaqo o‘zgacha xarakterga ega bo‘lgan siyosiy maqsad-muddaolarni, bilim va g‘oyalarni targ‘ib qilish, ular atrofida kishilarni birlashtirish zaruriyati yuzaga keldi. Chunonchi, Islom Karimovning taklifi bilan mamlakatdagi keng ko‘lamli islohotlarning pirovard maqsadi avval bozor iqtisodiyotiga asoslangan demokratik jamiyat barpo etish[7], keyinchalik esa ozod va obod Vatan, erkin va farovon turmush bunyod qilish[8] bilan bog‘landi. Islohotlarni amalga oshirish jarayoniga keng jamoatchilikni safarbar qilish uchun ushbu maqsad-muddao milliy istiqlol g‘oyasi va mafkurasi sifatida ifodalab berildi[9]. “Oldimizga qo‘ygan olijanob maqsad-muddaolarimizga yetish, - deb yozgan edi shu munosabat bilan Islom Karimov, -

[5] Қаранг: Мельникова Т.С. Пропаганда как технология политического манипулирования.// Власть, 2010, №8.- 47-51-с.

[6] Қаранг: Свечникова С.В. Тоталитаризм и пропаганда.// Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки, 2018, №1.- 39-42-с.

[7] Qarang: Karimov I.A. O‘zbekiston – bozor munosbatlariga o‘tishning o‘ziga xos yo‘li. // O‘zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. Tom 1.- T.:O‘zbekiston, 1996.- B.274-359.

[8] Qarang: Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz. // Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz. Tom 8.- T.:O‘zbekiston, 2000.- B.330-351.

[9] Qarang: Karimov I.A. “Milliy istiqlol g‘oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar” risolasidagi so‘zboshi.// Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas’ulmiz. Tom 9.- T.:O‘zbekiston, 2001.- B.220-224.

eski mafkuraviy asoratlardan xalos bo‘lish, g‘oyaviy bo‘shliq paydo bo‘lishiga yo‘l qo‘ymaslik, begona va yot g‘oyalarning xurujidan himoyalanish, bunday tajovuzlarga qarshi tura oladigan har tomonlama barkamol insonlarni voyaga yetkazish zarurati xalqimiz va jamiyatimiz manfaatariga mos yangi mafkurani shakllantirishni taqozo qilmoqda”[10].

TAHLIL VA NATIJALAR. Siyosiy maqsad-muddaolarning o‘zgarishi mamlakatda amalga oshirilayotgan siyosiy-mafkuraviy targ‘ibot xarakterini tubdan yangiladi. Xususan, davlat organlari tomonidan olib borilayotgan targ‘ibot ishlarida mamlakat tanlagan siyosiy maqsadlarning milliy manfaatlar bilan uyg‘un ekanligini e’tirof etishga urg‘u berila boshlandi. Bundan tashqari, butun o‘lka bo‘ylab siyosiy-mafkuraviy targ‘ibotni tizimli ravishda yo‘lga qo‘yishga mas’ul tarkibiy tuzilmalar vujudga keldi. Bu tuzilmalar o‘z faoliyatini milliy o‘ziga xoslik, tarix, madaniyat asosida olib borishga odatlandi. Kishilarning fuqarolik jamiyati institutlariga e’tibori va ishtirokining oshishi, yoshlarni barkamol fuqaro sifatida kamol toptirishning davlat siyosati darajasiga ko‘tarilishi esa siyosiy-mafkuraviy targ‘ibot sifatini oshirishga zamin yaratdi.

Milliy manfaatlarga mos bo‘lgan siyosiy maqsad-muddaolar va g‘oyalarning keng targ‘ib qilinishi kishilar siyosiy qarashlariga salmoqli ta’sir ko‘rsatdi. Jumladan, birinchidan, yangi xarakterdagi siyosiy-mafkuraviy targ‘ibot kishilar ongi va ruhiyatini kommunistik g‘oyalar ta’siridan xalos qildi[11]. *Ikkinchidan, siyosiy-mafkuraviy targ‘ibot odamlarda vatanparvarlik, milliy g‘urur tuyg‘ularining kuchayishiga olib keldi. Odamlarning milliy o‘ziga xoslik haqidagi tasavvurlari kengaydi, buning natijasida fuqarolarda umumiy qadriyatlarni himoya qilish istagi kuchaydi*[12]. Bu holat mamlakat tarixi va madaniyatiga tayangan yangi ijtimoiy-siyosiy harakatlarning vujudga kelishi uchun asos bo‘ldi. Uchinchidan, kishilarning mamlakat tarixiy-siyosiy tajribalari, institutlari, an’analari haqidagi tasavvurlari rivoj topdi. Bu tasavvurlar sodir bo‘layotgan siyosiy jarayonlar va ularning kishilar turmushiga ta’sirini chuqurroq anglash imkonini yaratdi[13]. Natijada jamiyatda yangi siyosiy bilim va g‘oyalarni o‘zlashtirishga moyillik vujudga keldi.

To‘rtinchidan, targ‘ibot sharofati bilan kishilarning mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarning asl maqsadlari, unga erishish strategiyasi haqidagi tasavvurlari kengaydi. Odamlar islohotlar nafaqat iqtisod va siyosat bilan bog‘liq o‘zgarishlar, balki har bir fuqaroning hayot sifatini oshirish yo‘lidagi muhim qadamlar ekanini anglab yeta boshladilar. Islohotlarning maqsadi va borishi haqidagi ma’lumotlarning muntazam ravishda taqdim etib borilishi aholi va davlat institutlari o‘rtasidagi ishonchni mustahkamlashga xizmat qildi[14]. *Beshinchidan,* targ‘ibot odamlarning milliy xavfsizlikka tahdidlar haqidagi tushunchalarini kengaytirdi. Odamlar bunday tahdidlar nafaqat tashqi, balki ichki omillar natijasida ham vujudga kelishi, ular ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari, turli qo‘poruvchilik harakatlari orqali kelib chiqishi mumkinligini anglay boshladilar[15].

Milliy manfaatlarga mos bo‘lgan siyosiy maqsad-muddaolar va g‘oyalarning keng targ‘ib qilinishi kishilar siyosiy pozitsiyasiga ham salmoqli ta’sir ko‘rsatdi. Jumladan, *birinchidan,* targ‘ibot sharofati bilan mamlakatda siyosiy jarayonlarni milliy manfaatlar nuqtayi nazaridan baholaydigan kishilar ko‘paydi. Odamlar milliy manfaatlarni mavhum konsepsiya sifatida emas, kishilarning kundalik turmushiga, hayoti farovonligiga ta’sir ko‘rsatadigan reallik sifatida qabul qila boshladilar hamda bu manfaatlarni siyosiy sa’y-harakatlar bilan qondirish mumkinligiga ishonch hosil qildilar. *Ikkinchidan,* siyosiy-mafkuraviy targ‘ibot vatanparvarlik harakatiga umummilliy tus berdi. Vatan taqdiri uchun o‘zini mas’ul deb hisoblovchi fuqarolar salmog‘i keskin ortdi. Bu holat ayniqsa O‘zbekiston Konstitutsiyasining yangi tahririni tayyorlash jarayonidagi muhokamalarda yorqin namoyon bo‘ldi[16].

[10] O‘sha manba.- B.220.

[11] Qarang: Erkayev A. Ma’naviyatshunoslik. 1-kitob.- T.:Ma’naviyat, 2018.- B. 458-475.

[12] Qarang: Qurbonov T. Milliy g‘urur.- T.:Dimal, 2024.- B.6-24.

[13] Qarang: Ernazarov D., Ernazarov D. Siyosiy ta’lim va uning ijtimoiy-siyosiy xususiyatlari. // Gumanitar va ijtimoy fanlar, 2022.

[14] Qarang: Abdumuxtorov A. Islohotlar samarasi bilan go‘zal. // /uza.uz, 2019, 11 oktabr.

[15] Qarang: Rahmatova D. Geosiyosiy raqobat sharoitida milliy xavfsizlikni ta’minlash konsepsiyalari (ijtimoiy-falsafiy tahlil): Fals.d. diss. avtoref.- Buxoro: BuxDU, 2021.

[16] Qarang: Tojiyev O. Konstitutsiyaviy qonun loyihasi xalqimizdan kelib tushgan takliflar asosida tako-millashtirilmoqda. // uza.uz, 2022, 1 oktabr.

Uchinchidan, targ‘ibot natijasida mamlakatda davlat siyosatini qo‘llab-quvvatlovchi kishilar soni ortdi. Davlat institutlari tomonidan oqilona targ‘ibot ishlarining tashkil etilishi, uning davomida mamlakatdagi islohotlar natijasining xolis ifodalab berilishi jamoatchilik kayfiyatida tub o‘zgarishlarni sodir qildi: kishilar mamlakat rahbari va hokimiyat amalga oshirayotgan sa’y-harakatlarni umumiy holda ma’qullay boshladilar. *To‘rtinchidan,* targ‘ibot ta’sirida O‘zbekistonning barcha viloyatlarida siyosiy jarayonlarda ishtirok etishga moyil kishilar davrasi kengaydi. Bu holat 2024-yil 27-oktabr kuni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va mahalliy Kengashlar deputatlari saylovi mobaynida ham ko‘zga tashlandi. Xususan, Markaziy Saylov komissiyasi ma’lumotlariga qaraganda, unda 15 million 27 ming 529 nafar saylovchi yoki jami saylovchilarning 74,72 foizi ishtirok etdi[17]. *Beshinchidan,* ijtimoiy barqarorlikka tahdid soluvchi siyosiy kuchlarga va guruhlarga salbiy munosabat shakllandi. Jumladan, mamlakatda “xalqaro terrorizm va ekstremizm o‘zida siyosiy, iqtisodiy, hududiy, ma’naviy, axloqiy va diniy xarakterdagi muammolarni mujassamlashtirgan tobora murakkab ijtimoiy-siyosiy hodisaga” [18] aylanayotganini yaxshi tushunadigan kishilar ko‘payib bormoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR. Ko‘rinib turibdiki, mustaqillik yillarida siyosiy-mafkuraviy targ‘ibot mazmuni va institutsional tuzilmalari batamom o‘zgardi, uning xarakteri va yo‘nalishlarida ham yangi aspektlar vujudga keldi. Bu o‘zgarishlar, o‘z navbatida, shaxs siyosiy qarashlari va pozitsiyasida jiddiy va ijtimoiy ahamiyatga molik evrilishlarni vujudga keltirdi.

Mamlakatda paydo bo‘lgan siyosiy e’tiqodi degradatsiyaga yo‘liqqan, siyosiy tafakkuri stagnatsiyaga uchragan, milliy manfaatlardan yiroq normalarni o‘z siyosiy pozitsiyasi asosiga aylantirgan kishilar soni o‘zining kritik nuqtasiga yetgani yo‘q: ular sezilarli darajada kamchilikni tashkil qiladi. Lekin yurt siyosiy-mafkuraviy xavfsizligini ta’minlashdek muhim strategik vazifa ana shu kamchilikning yuzaga kelganiga ham jiddiy e’tibor berishni, ularni milliy manfaatlarni qondirish yo‘lida faoliyat ko‘rsatayotgan jamoatchilik safiga qaytarish choralarini ko‘rishni taqozo qiladi.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, zamonaviy jamiyatda siyosiy-mafkuraviy targ‘ibot kishilarning milliy mafaatlariga mos bo‘lgan siyosiy qarashlari hamda pozitsiyasini shakllantirishga ulkan hissa qo‘shdi. Biroq destruktiv siyosiy-mafkuraviy targ‘ibotning siyosiy e’tiqodi degradatsiyaga yo‘liqqan, siyosiy tafakkuri stagnatsiyaga uchragan, milliy manfaatlardan yiroq normalarni o‘z siyosiy pozitsiyasi asosiga aylantirgan kishilar toifasini yuzaga keltirayotgani tashvish uyg‘otmasdan qolmaydi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Мусиенко Т.В., Лукин В.Н. Система политических ориентаций личности как объект микрополитики.// Ученые записки Санкт-Петербургского филиала имени В.Б.Бобкова Российской таможенной академии, 2003, №1.- 438-453-с.
2. Shernazarov R.A. Shaxs siyosiy e’tiqodini shakllantirishning ijtimoiy ahamiyati: Fals.d. (PhD) diss. avtoref.- Buxoro: BuxDU, 2024.- B.11.
3. Барлыбаев А.А. Сущность политических ценностей.// Грамота, 2014, №12.- 24-27-с.
4. Мусиенко Т.В., Лукин В.Н. Система политических ориентаций личности как объект микрополитики.// Ученые записки Санкт-Петербургского имени В.Б.Бобкова филиала Российской таможенной академии, 2003, №1.- 438-453-с.
5. Тарасов М.М., Кырлан М.Г. Экономические аспекты положения личности в демократическом и автократическом государстве. // Вестник Евразийской науки, 2023, Т.15, №s2.
6. Мельникова Т.С. Пропаганда как технология политического манипулирования.// Власть, 2010, №8.- 47-51-с.
7. Свечникова С.В. Тоталитаризм и пропаганда.// Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки, 2018, №1.- 39-42-с.

[17] Qarang: Komilova M. Saylov natijalari e’lon qlindi.// uza.uz, 2024, 28 oktabr.

[18] Axmedov T. O‘zbekistonda ekstremizmga qarshi kurash borasidagi yondashuvlar konseptual jihatdan o‘zgar-moqda.// uza.uz, 2021, 6 aprel.

8. Karimov I.A. O‘zbekiston – bozor munosbatlariga o‘tishning o‘ziga xos yo‘li. // O‘zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. Tom 1.- T.:O‘zbekiston, 1996.- B.274-359.
9. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz.// Tom 8.- T.:O‘zbekiston, 2000.- B.330-351.
10. Karimov I.A. “Milliy istiqlol g‘oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar” risolasidagi so‘zboshi.// Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas’ulmiz. Tom 9.- T.:O‘zbekiston, 2001.- B.220-224.
11. Erkayev A. Ma’naviyatshunoslik. 1-kitob.- T.:Ma’naviyat, 2018.- B. 458-475
12. Qurbonov T. Milliy g‘urur.- T.:Dimal, 2024.- B.6-24.
13. Ernazarov D., Ernazarov D. Siyosiy ta’lim va uning ijtimoiy-siyosiy xususiyatlari.// Gumanitar va ijtimoy fanlar, 2022.
14. Abdumuxtorov A. Islohotlar samarasi bilan go‘zal.// /uza.uz, 2019, 11 oktabr.
15. Rahmatova D. Geosiyosiy raqobat sharoitida milliy xavfsizlikni ta’minlash konsepsiyalari (ijtimoiy-falsafiy tahlil): Fals.d. diss. avtoref.- Buxoro: BuxDU, 2021.
16. Tojiyev O. Konstitutsiyaviy qonun loyihasi xalqimizdan kelib tushgan takliflar asosida takomillashtirilmoqda.// uza.uz, 2022, 1 oktabr.
17. Komilova M. Saylov natijalari e’lon qlindi.// uza.uz, 2024, 28 oktabr.
18. Axmedov T. O‘zbekistonda ekstremizmga qarshi kurash borasidagi yondashuvlar konseptual jihatdan o‘zgarmoqda. // uza.uz, 2021, 6-aprel.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: (902/904)

JANUBI-G‘ARBIY QIZILQUMNING PALEO-TARIXI

[1]Elmuratov Bahodir Abdugapporovich, Alfraganus universiteti katta o‘qituvchi
[2]Muminov Orifhuja Adilovich, O‘zRFA Milliy arxeologiyasi markazi katta ilmiy xodimi

https://orcid.org/0009-0001-1757-8066

e-mail: elmuratov1985@bk.ru

PALEOHISTORY OF SOUTHWESTERN KYZYLKUM

[1]Elmuratov Bahodir Abdugapparovich, Senior Lecturer Alfraganus University
[2]Muminov Orifhuja Adilovich, Senior Researcher, National Center for Archeology, Academy of Sciences of Uzbekistan

ПАЛЕОИСТОРИЯ ЮГО-ЗАПАДНЫХ КЫЗЫЛКУМОВ

[1]Элмуратов Баходир Абдугаппорович, старший преподаватель университета Альфраганус
[2]Муминов Орифхужа Адилович, старший научный сотрудник Национального центра археологии АНРУз

Annotatsiya: *Ushbu maqola janubi-g‘arbiy Qizilqumning o‘rganilishiga bag‘ishlangan bo‘lib, ibtidoiy ajdodlarimiz tomonidan o‘rta paleolit daridan boshlab o‘zlashtiliganligi, termachilik, ovchilik tosh buyumlar yasashga ixtisoslashgan ustaxonalardan foydalanilgani va bizgacha saqlanib qolgalgan yagona artefaktlarni dunyo paleolitshunoslar ishlab chiqqan texnik-tipologik usullardan foydalangan holda o‘rganilgani, turmush tarzi va xo‘jalik hayoti ochib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *Amudaryo, Zarafshon, Qizilqum, paleolit, Oyoqog‘itma, Boshog‘itma, botiq, topilmajoy, qatlam, texnologik, tipologik.*

Abstract: *This article is devoted to the study of the southwestern Kyzylkum, which was mastered by our primitive ancestors starting from the Middle Paleolithic, the use of workshops specializing in the manufacture of stone tools for hunting and gathering, and the unique artifacts that have survived to our time, as well as their lifestyle and economic life using technical and typological methods developed by world paleolithic scholars, are revealed.*

Keywords: *Amu Darya, Zarafshan, Kyzylkum, paleolithic, Ayakagitma, Bashogitma, depression, site, layer, technological, typological.*

Аннотация: *Статья посвящена изучению юго-западных Кызылкумов, которые осваивались нашими первобытными предками, начиная со среднего палеолита, выявлению мастерских, специализирующихся на изготовлении каменных орудий охоты и собирательства, и уникальных артефактов, сохранившихся до нашего времени, а также их образа жизни и хозяйственной жизни с использованием технико-типологических методов, разработанных мировыми палеолитологами.*

Ключевые слова: *Амударья, Зарафшан, Кызылкум, палеолит, Аякагитма, Башогитма, впадина, стоянка, слой, технологический, типологический.*

KIRISH. Yangi O‘zbekistonning muhim tarkibiy sarhadlarini tashkil qiluvchi Qizilqum cho‘li hududlarida ajdodlarimizning bir necha ming yilliklarga teng, boy tarixi mavjud. Ammo aksariyat hollarda uzoq davom etgan tosh davri yodgorliklarida ibtidoiy odamlar tomonidan ishlov berilgan tosh buyumlargina saqlanib qolgan va ular o‘tmishimizdan dalolat beruvchi asosiy axborot manbalaridan biri hisoblanadi. Ushbu artefaktlar bizdan minglab va hatto yuz minglab yillar qadimda yashagan ajdodlarimizning hayoti haqida muhim ma’lumotlar beradi. Kishilik jamiyatida tosh davrini arxeologik materiallarda saqlanish darajasi va ularning takomillashuv jarayoni ibtidoiy ajdodlarimizning hayot tarzi, madaniy-xo‘jalik hayoti, qadim zamonlardan boshlab bir vohadan ikkinchi vohaga migratsiya qilishlari qay tariqa amalga oshirilganligi va tarixiy ildizlarini aniqlash ustuvor vazifa qilib belgilab olingan.

Qizilqum cho‘li paleolit va neolit davrlarida bepoyon vodiy bo‘lib, ibtidoiy insonlar o‘ta zich yashagan ‘‘ming ko‘llar mamlakati’’ bo‘lgan. Darhaqiqat, hududda o‘nlab sersuv daryolar mavj urib oqqan, yuzlab yirik ko‘llar va shunga mos fauna-flora mavjud bo‘lgan[2.146-B]. Bugungi kunga kelib bu hududda paleolit hamda neolit davriga tegishli ko‘plab arxeologik yodgorliklar tadqiqotchilar tomonidan o‘rganib kelinmoqda. Oyoqog‘itmada botiq atrofida yodgorlikni o‘rganish ishlari 2005-yildan O‘zbekiston-Fransiya MAFANAC qo‘shma arxeologik ekspeditsiyasi tomonidan davom ettiriladi. Olib borilgan tadqiqotlar kaltaminorliklarning chorvachilik bilan shug‘ullanganliklari, qoramol kabi hayvonlarni xonakilashtirganliklarini aniqladi[1.P-87] .

TAHLIL VA NATIJALAR. Ma’lumki, cho‘l hududidan o‘rta paleolit davrini xarakterlaydigan ko‘plab topilmajoylar aniqlangan va ularning aksariyati hozircha, janubi-g‘arbiy Qizilqum hududlaridan topilgan. Oyoqog‘itma, Qorasigir (Qizilnura 1-16 punktlari), Boshog‘itma topilmajoylari shular jumlasidandir. Afsuski, bu topilmajoylarning madaniy qatlamlari buzilgan va ularning katta qismi kremniylashgan xomashyo konlari atroflarida joylashgan ustaxonalardir. Hududning paleolitga oid topilmajoylaridan faqatgina tosh buyumlargina aniqlangan.

Janubi-g‘arbiy Qizilqum qadimgi tosh davri aholisining xo‘jaligi haqida faqat tosh buyumlarga ko‘ra fikr yuritish imkoni mavjud. 2021-yilga O‘zbekiston paleolitchilari tomonidan topilgan, madaniy qatlamlari buzilgan so‘nggi paleolit davri makoni, Oyoqog‘itma-II (paleolit davriga oid topilmalari) va Boshog‘itma 3-topilmajoylari hamda Oyoqog‘itma botig‘i so‘nggi paleolitga oid, deb topilgan 1-11-punktlari ushbu botiqlarning bortida joylashgan bo‘lgan.

Pleystotsen davrining o‘rtalari va ikkinchi yarmida janubi-g‘arbiy Qizilqum hududidagi Oyoqog‘itma, Boshog‘itma va boshqa botiqlar chuchuk suvlar bilan to‘lgan bo‘lgan. Yog‘ingarchilik hozirgiga qaraganda bir necha barobar ko‘p yoqqan. Natijada, hududda shunga mos fauna va flora hukm surgan. O‘rta paleolit davri odamlari ana shu botiqlar bortlariga kelib joylashib, bu yerlarni makon tutganlar. Ma’lumki, paleolit davri aholisining asosiy mashg‘uloti ovchilik va termachilik bo‘lgan. Keyinchalik tabiiy ta’sirlar tufayli botiqlarning eng yuqori terrasalarida joylashgan paleolit davri makonlari buzilib, materiallar pastga – neolit davri makonlariga va botiqning hovuziga oqib tushib qolgan. Buning yorqin misoli sifatida Oyoqog‘itma-II neolit makoni ustida va atrofidan topilgan so‘nggi paleolit davri materiallarini hamda botiqning qurigan hovuzidan topilgan 1-11 punktlar artefaktlarini misol keltirish mumkin.

Oyoqog‘itma-II neolit makoni so‘nggi paleolit davri materiallari orasida uchirindilar va plastinalar aniqlandi. Ular orasida retushlanganlari ham uchraydi va ulardan hayvon terilarini shilishda, maydalashda foydalanilgan. Materiallar kremniy va kremniylashgan tosh jinslaridan ishlangan. Bunday xomashyo turlari Oyoqog‘itma botig‘i atroflarida uchraydi, ya’ni xomashyo mahalliy xarakterga ega. Aytish mumkinki, Oyoqog‘itma botig‘i hududida paleolit davri odamlarining yashashi uchun chuchuk suv, xomashyo va qulay paleoekologik sharoitlar mavjud bo‘lgan.

Oyoqog‘itma botig‘ining terrasalaridan 2012-yilda aniqlangan 1-11-punktlar materiallari texnik-tipologik jihatdan so‘nggi paleolit davrini xarakterlaydi. Bu yerdan topilgan materiallar orasida levallua tipidagi uchirindilar va plastinalar, bir-ikki zarb maydonli nukleuslar va kesgichlar uchraydi.

Ushbu topilmajoylar janubi-g‘arbiy Qizilqum hududida aniqlangan so‘nggi paleolit davriga oid dastlabki topilmalardan hisoblanadi. Topilmalar nafaqat ovchilik va termachilik, balki teriga va suyakka ishlov berilganligi haqida ham guvohlik beradi. Aytish mumkinki, Oyoqog‘itma botig‘ining sharqiy va shimoliy terrasalarida nafaqat o‘rta, balki so‘nggi paleolit davrlarida ham istiqomat qilingan. Bu makonlarda toshlarni chaqmoqlashning konseptual levallua texnologiyalari hukmron bo‘lgan. Xo‘jalikning ovchilik, termachilik bilan birga teriga, ehtimol, yog‘ochga va suyakka ishlov berish kabi murakkab tarmoqlari mavjud bo‘lgan. Keyinchalik tabiiy ta’sirlar tufayli ushbu makonlarning madaniy yotqiziqlar va ulardagi arxeologik materiallar botiqning hovuziga oqib tushib qolgan. Suyakdan ishlangan buyumlar saqlanib qolmagan.

Boshog‘itma 1-topilmajoyi materiallari faqat kremniylardan (jigarrang kremniy) ishlangan va tashqi tomonlari o‘rta darajada lyustratsiyalashgan, ya’ni deflyatsiyaga uchraganligi bilan ajralib turadi. Ta’kidlash joizki, Boshog‘itma 1-topilmajoyi materiallari primitiv texnologiyalar yordamida ishlov berilganligiga qaramasdan (Oyoqog‘itma-II neolit makoni paleolit davri topilmalari kabi) hajmi 5 sm dan oshmaydi. Bu holat, A.P.Derevyankoning Yevroosiyo qit’asining Osiyo qismida “mikroindustrial komplekslar”ning hukm surganligi haqidagi fikrlarini[3.C-47] tasdiqlaydi. Biroq, A.P.Derevyankoning tadqiqotlarida bunday industriyalar ilk paleolit davrlarida hukm surgan. Boshog‘itma 1-topilmajoyi materiallari ularning o‘rta paleolit davri boshlarida ham davom etganligini ko‘rsatishi mumkin.

Tadqiq qilingan hududda mezolit davriga oid topilmalar uchramadi. Biroq, Oyoqog‘itma-II neolit makoni bitta eng quyi qatlamini saqlab qolgan (40 sm). Qatlamdan tosh buyumlar bilan birga oxra va hayvon suyak qoldiqlari aniqlandi. Biroq suyak qoldiqlari maydalanib ketgan, butunlari ham mayda sut emizuvchilarga tegishli. Tosh industriyasining xarakteriga ko‘ra yodgorlik 4 km shimoli-sharqroqda joylashgan Oyoqog‘itma-I makoniga o‘xshash.

Hududning paleoekologiyasi bo‘yicha avval o‘rganilgan Oyoqog‘itma-I makoni topilmalari anchayin to‘liq ma’lumotlarni beradi. Bu yerdan xonakilashtirilgan qoramol suyak qoldiqlari aniqlangan. Bu Kaltaminor madaniyati sohiblarining nafaqat ovchi-baliqchi, balki primitiv chorvadorlik bilan ham shug‘ullanganliklari haqida qimmatli ma’lumotlarni berdi [4.P-174].

Oyoqog‘itma-II neolit makonining va ko‘lning atrofidagi hududlardan 2021-yilda ko‘plab topilmalarning topilishi botiqda neolit davri jamoalari anchayin zich istiqomat qilganliklarini ko‘rsatdi [5.21-B].

Janubi-g‘arbiy Qizilqum hududlari o‘zining qulay paleoekologik sharoitlari, xomashyo konlari, botiqlarda chuchuk suv havzalarining serobligi va bu suvlarda baliqning mo‘l-ko‘lligi, atrofda boy fauna va floraning mavjudligi bilan ibtidoiy odamlarni o‘rta paleolitning boshlaridanoq (300 ming yillar muqaddam, balki undan ham avvalroq, negaki, Boshog‘itma 1-kompleksidan topilgan tosh buyumlar V.T.Petrin va A.P.Derevyankolar taklif qilgan morfologik usulga[6.C-317] ko‘ra o‘rta darajada deflyatsiyaga uchragan va bunday buyumlar kompleksi Qozog‘istondagi Mugojar yodgorliklarida (ilk paleolitning oxiri yoki o‘rta paleolit davrining boshlari bilan sanalangan)[7.C-136] o‘zlashtirilgan. Bunday o‘zlashtirish o‘rta paleolit davriga kamida ikki marta sodir bo‘lgan. Bunga Boshog‘itma 1 va 2 komplekslari va Qizilnura-16 kabi topilmajoylarning materiallari guvohlik beradi. Negaki, Boshog‘itma 2-kompleksi toshga ishlov berish ustaxonasi tipik-muste madaniyatiga xos ustaxona bo‘lsa, Qizilnurada levallua texnologiyalari keng tarqalgan [8.C-97].

Janubi-g‘arbiy Qizilqum hududi so‘nggi paleolit davrining boshlaridanoq ibtidoiy odamlar tomonidan o‘zlashtirilganligi aniqlandi. Tilga olingan Oyoqog‘itma-II neolit makoni hududidan topilgan paleolit davri kompleks materiallari, Oyoqog‘itma 1-11 punkt hamda Boshog‘itma 3-komplekslari Qizilqum hududidan topilgan so‘nggi paleolit davriga oid topilmajoylari, Yesen-II ustaxonasidan [9.18-B] keyingi yangi yodgorliklar hisoblanadi.

XULOSA. Janubi-g‘arbiy Qizilqum hududi A.V.Vinogradov ta’kidlaganidek, o‘rta paleolit davrida ibtidoiy odamlar tomonidan o‘zlashtirilgan. Biroq paleoantropologik topilmalarning mavjud emasligidan kelib chiqib, aynan neandertal tipidagi jamoalar tomonidan o‘zlashtirilganligi haqida gapirishga hali erta degan fikrdamiz. Umuman olganda, A.V.Vinogadovning fikrlariga qo‘shilish mumkin. Biroq A.V.Vinogradov faqat muste davri materiallari va ularning madaniy-davriy

xususiyatlari haqida to‘xtalmagan. Bizning tadqiqotlarimizning ko‘rsatishicha, janubi-g‘arbiy Qizilqum hududi o‘rta paleolit davrida bir necha marotaba ibtidoiy odamlar tomonidan o‘zlashtirilgan. Materiallarninng saqlanish darajasi turlichaligini A.V.Vinogradov ham ko‘p marotaba e’tirof etgan. Balki ehtimol, o‘sha davrlarda tadqiqot usullarining yetarli darajada rivojlanmaganligi sababli tadqiqotchi ushbu materiallarni madaniy-davriy komplekslarga ajratmagan. Biroq tadqiqotlarning hozirgi darajasida janubi-g‘arbiy Qizilqum hududi muste davri jamoalari tomonidan kamida ikki marta o‘zlashtirilganligi va avtoxton ravishda so‘nggi paleolitga o‘sib o‘tganligi to‘g‘risida gapirish imkoni mavjud.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Brunet F. Pour une nouvelle étude de la culture de Kel’teminar, Ouzbékistan // Paléorient. № 31/2. Paris. 2005.
2. Сайфуллаев Б.Қ, Элмуратов Б.А. Ўзбекистонда археологик тадқиқотлар. 2021 йил 14-сон. Самарқанд-2022.
3. Деревянко А.П. Три миграционные волны. Новосибирск, 2017. -С.
4. Brunet F. Du neolithique a l’age du bronze en asie centrale (VIIe-IIIe millénaire): émergence de sociétés complexes dans un contexte de «mondialisation» Paris. 2016. -P. 1174;
5. Сайфуллаев.Б.Қ. Мозийдан садо, 4/92. 2021 йил. 21-бет.
6. Деревянко А.П. Три глобальные миграции человека в Евразии. Том II. Первоначальное заселение человеком Северной, Центральной и Средней Азии. – Новосибирск: Изд-во ИАЭТ СО РАН. 2017.
7. Деревянко А.П., Петрин В.Т., Гладышев С.А., Зенин А.Н., Таймагамбетов Ж.К. Ашельские комплексы Мугоджарских гор (Северо-Западная Азия). – Новосибирск: Изд-во ИАЭТ СО РАН, 2001. – 136 с.
8. Виноградов А.В., Мамедов Э. Кызылнура 1 — первый мустьерский памятник в Кызылкумах.- СА№ 1, 1969 -С.84—97.
9. Сайфуллаев Б.Қ., Эргашев О.Т., Мадреимов Б.Ж. Есен-2 устахонаси тош индустрияси. Ўзбекистон археологияси. Самарқанд, 2023. 18-Б.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.85:92.109

MARKAZIY OSIYODA METROLOGIK VA XRONOLOGIK BILIMLAR TARAQQIYOTINING MANBASHUNOSLIGI

Xayitmuratova Zaynura G‘aybullayevna, Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti “Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi

ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ РАЗВИТИЯ МЕТРОЛОГИЧЕСКИХ И ХРОНОЛОГИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Хаитмуратова Зайнура Гайбуллаевна, преподаватель кафедры социально-гуманитарных наук Термезского государственного университета инженерии и агротехнологий

SOURCE STUDIES ON THE DEVELOPMENT OF METROLOGICAL AND CHRONOLOGICAL KNOWLEDGE IN CENTRAL ASIA

Khayitmuratova Zaynura G‘aybullaevna, Lecturer at the Department of Social and Humanitarian Sciences, Termez State University of Engineering and Agrotechnology

e-mail: termination529@gmail.com

https://orcid.org/0009-0000-8596-4084

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Markaziy Osiyoda metrologik (o‘lchov tizimlari) va xronologik (vaqtni hisoblash) bilimlarining shakllanishi va taraqqiyoti manbashunoslik nuqtayi nazaridan o‘rganiladi. Tarixiy yozma manbalar, qadimiy qo‘lyozmalar, arxeologik topilmalar hamda ilmiy risolalar asosida ushbu sohalarning rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *metrologiya, xronologiya, manbashunoslik, ilmiy meros, qadimiy qo‘lyozmalar, Sharq allomalari, vaqt tizimlari, o‘lchov birliklari, ilmiy an’ana, Markaziy Osiyo.*

Abstract: *This article examines the formation and development of metrological (measurement systems) and chronological (time reckoning systems) knowledge in Central Asia from a source studies perspective. Based on historical written sources, ancient manuscripts, archaeological findings, and scientific treatises, the stages of development in these fields are analyzed.*

Key words: *metrology, chronology, source studies, scientific heritage, ancient manuscripts, Eastern scholars, time reckoning systems, units of measurement, scientific tradition, Central Asia.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается формирование и развитие метрологических (систем измерений) и хронологических (систем отсчёта времени) знаний в Центральной Азии с источниковедческой точки зрения. На основе исторических письменных источников, древних рукописей, археологических находок и научных трактатов анализируются этапы развития данных областей.*

Ключевые слова: *метрология, хронология, источниковедение, научное наследие, древние рукописи, восточные учёные, системы отсчёта времени, единицы измерения, научная традиция, Центральная Азия.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). So‘nggi ikki-uch yil ichida milliy metrologiya sohasida yagona o‘lchov tizimini joriy qilish, ularning xalqaro darajada e’tirof etilishiga erishish bo‘yicha bir qator ijobiy ishlar amalga oshirildi. Davlat rahbarining tegishli qarori bilan sohada aniq maqsadga yo‘naltirilgan kompleks chora-tadbirlarni izchil amalga oshirish hamda korporativ boshqaruv-

ning zamonaviy institusional usullarini joriy etish maqsadida O‘zbekiston milliy metrologiya instituti tashkil etildi. Shu bilan bir qatorda, metrologiya yo‘-nalishi bo‘yicha qonuniy-huquqiy bazani takomillashtirish yuzasidan “Metrologiya to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining yangi tahriri qabul qilindi[1].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Markaziy Osiyo metrologiya tarixi kam o‘rganilgan. Bir qator maqolalar va kitoblar ushbu mavzuga bag‘ishlangan, ammo bu mavzu bo‘yicha maxsus ilmiy ishlar mavjud emas. Markaziy Osiyo metrologiya va xro-nologiyasi tarixiga oid ma’lumotlar turli manbalarda tarqoq bo‘lib, ko‘pincha bir-biriga zid va deyarli har bir holatda alohida tahlil talab qiladi. Tahlil qilinayotgan davrda Markaziy Osiyo tarixiga oid manbalar kam, metrologiya va xronologiya tarixiga kelsak, u deyarli yo‘q. Lekin bu arzimagan manba-larda ham Markaziy Osiyo hududlari metrologiyasi va xronologiyasi haqida deyarli hech qanday ma’-lumot yo‘q. IX asr boshlarigacha Markaziy Osiyo xalqlari metrologiya va xronologiyasi tarixiga oid ayrim ma’lumotlarni Sakkokiy, Maxmur, Lutfiy, Furqat asarlaridan ham topish mumkin. Mahalliy mualliflarning metrologiya va xronologiya bo‘yicha asarlari deyarli yo‘qligini hisobga olsak, bunda rus olimlarining ma’lumotlari ahamiyatga molik hisoblanadi. Lekin Markaziy Osiyo xalqlarining o‘lchov tizimlarining mohiyati ular tomonidan har doim ham to‘g‘ri tushuntirilmagan va talqin qilinmagan. Shuning uchun ba’zi manbalarda Markaziy Osiyoda o‘lchov tizimlari haqida hatto hech qanday ma’lumotga ega emasligiga noto‘g‘ri talqin qilingan.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Ko‘p asrlar davomida Markaziy Osiyo xalqlari o‘zlarining xalq metrologiyasi va xronologiyasidan foydalanib, uy-joylar, yo‘llar, sug‘orish kanallari qurdilar, qishloq xo‘jaligi ekinlarining ulkan maydonlarini ekdilar, qo‘shni davlatlar bilan muvaffaqiyatli savdo qildilar.

Markaziy Osiyo xalqlarining an’anaviy metrologiyasi va xronologiyasi milliy ma’noga ega va bir-biriga o‘xshashdir. Ba’zida bir xil o‘lchov turli joylarda mustaqil ravishda qo‘llaniladi, ammo bu mintaqaning ko‘plab tillari va dialektlarining o‘ziga xos xususiyatlarida u boshqacha nomlanadi. O‘tgan asrlarda xalq hayotidagi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy o‘zgarishlar tufayli xalq metrologiyasi va xronologiyasi asta-sekin talab qilinmay qoldi va uni biladigan odamlarning ketishi bilan u odamlarning kundalik hayotidan yo‘qola boshladi. Ammo uning ba’zi birliklari va o‘lchovlari shu vaqtga qadar xalq hayoti va madaniyatida saqlanib qolgan, ba’zida ular so‘zlashuv nutqida hamda ushbu hududlar mahalliy aholisining kundalik hayotida uchraydi.

“Metrologiya va xronologiya tarixi uzoq vaqtdan beri tadqiqotchilarning e’tiborini tortdai. Ular orasida dunyoga mashhur olimlar ham bor. Masalan, I.Nyuton qadimgi Misrning tirsak uzunligini aniqlashga qaratilgan tadqiqot muallifi edi. M.V.Lomonosov, G.V.Richman, D.I.Mendeleyev kabi buyuk rus olimlari va boshqalar rus metrologiya fanining shakllanishi va rivojlanishiga katta hissa qo‘shdilar”[9].

“Abu Ali ibn Sino, Umar Xayyom, Nosiraddin at-Tusiy, Abu Rayhon Beruniy, Nosir Xusrav va boshqa olim va shoirlarining ko‘plab ilmiy asarlari tibbiyot, matematika, astronomiya, turli fanlar, o‘lchovlar, birliklar va metrologik atamalar tarixiga bag‘ishlangan. Abu Rayhon Beruniy geodeziya va astronomiya fanlarini o‘rganishga ko‘p kuch sarflagan, Umar Xayyom, Nosiraddin at-Tusiy va Nosir Xusrav asarlarining aksariyati matematika, astronomiya va metrologiyaga bag‘ishlangan”[2].

G.I.Djaparidze Gruziya xalq metrologiyasi tarixida asosan gruzin o‘lchovlari va birliklari hamda fors va rus o‘lchovlarining gruzin metrologiyasiga ta’sirini ko‘rib chiqqan[3].

Shimoliy Kavkaz xalqlari metrologiyasi tarixini V.A.Dmitriyev o‘rgangan. “Uning ishida adige, kabard, cherkes, abaz, bolkar, qorachay, osetin, chechen, ingush va no‘g‘aylarning an’anaviy metrologiyasining o‘lchov va o‘lchov birliklari keltirilgan”[4].

Nemis olimi V.Xins “O‘rta asr sharqidagi musulmon mamlakatlari metrologiyasi tarixi (X–XIV asrlar) haqida yozgan. Uning kitobining ikkinchi qismi XV–XVIII asrlardagi Markaziy Osiyo metrologiyasiga bag‘ishlangan Ye.A.Davidovich tomonidan olib borilgan tadqiqot edi. Uning ma’lumotlari tarixiy, numizmatik va etnografik manbalardan olingan”[8]. Bu ma’lumotlar metrologiya bo‘yicha Markaziy Osiyo manbalarining o‘ziga xos xususiyatlari va ilgari ushbu yo‘nalishda olib borilgan ilmiy-tadqiqot

ishlarining ahamiyatsizligi tufayli to‘liq emas va boshqacha bo‘lishi mumkin emas edi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Xronologiya bilan ilk shug‘ullangan olimlar sirasiga qadimgi grek olimlaridan Eratosfen va Ptolomey, Kallipni kiritish mumkin. Qadimgi Rim mutafakkirlaridan Varron, Senzorin va Makrobiyni kiritishimiz mumkin. Taniqli qadimgi grek matematigi Klavdiy Ptolomey xronologiya faniga katta hissa qo‘shdi. Astronomik kuzatuvlar qadimda podsholar boshqargan yillar bo‘yicha qayd etilgan, shuning uchun Ptolomey “Podsholarning xronologik qonuni”ni tuzgan[4].

Umuman, Ptolomeyga qadar xronologiya faniga turli sohadagi bilimlarga ega olim Mark Terensiy Varron (eramizgacha 116 – 27 yillar) katta hissa qo‘shgan. U 600 dan ziyod kitob yozgan bo‘lib, ularning ko‘pi xronologiyaga bag‘ishlangan.

Xronologiyaning keyingi istiqboli o‘rta asrlarda yuz berdi. Bu davrda xronologiya bilan ko‘plab yirik olimlar shug‘ullandilar. Ular orasida Sharqning qomusiy olimi Abu Rayhon Beruniy, ingliz-saks solnomachisi Beda Dostopochtenniy va Kirik bor.

Tarixiy xronologiya fani rivojiga Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al–Beruniy (973–1048, ba’zi manbalarda 1051-yillarda) katta hissa qo‘shgan. Buyuk qomusiy olim asarlari orasida tarixiy asarlar, shuningdek, tarixiy xronologiyaga oid asarlari ham bor. Bular “O‘tmish avlodlardan qolgan yodgorliklar” va “Hindiston” asarlaridir. “Hindiston” asari 1000 – yilda yozilgan bo‘lib, turli asarlardagi mashhur xalqlarning to‘liq ta’rifi keltirilgan[5].

XVIII asrda fransuz olimi J.Skaliger tarixiy xronologiyaga sistematizatsiyani olib kirib, aniq tarjima usullarini (redaksiya, reduksiya) ishlab chiqdi. Shuningdek, Yulian stilidagi solnomalarni ishlab chiqdi. Solnomalar tavsifi haqidagi ko‘plab tadqiqotlar XVII asrda fransuz monaxi D.Petavi tomonidan amalga oshirildi. Umumiy ta’rif va xronologiya tarixini XIX asrda nemis olimi L.Ideler, keyinroq XX asr boshlarida boshqa bir nemis olimi F.Ginsed tomonidan yaratildi[7].

“Markaziy Osiyo metrologiyasi tarixi, xususan, ko‘rib chiqilayotgan mintaqaga oid maxsus asarlar mavjud emas. Boshqa tomondan, bu yerda yashovchi xalqlar metrologiyasi qo‘shni hududlar metrologiyasidan sezilarli darajada farq qiladi. Markaziy Osiyo xalqlarini nafaqat hudud, tabiiy sharoit va tarixiy taqdirlar birligi, balki chuqur o‘tmishdan kelib chiqqan madaniyat va xo‘jalikning ko‘plab tarkibiy qismlarining umumiyligi ham o‘zaro bog‘lab turadi. Bu, ayniqsa, ularning iqtisodiy faoliyatining an’anaviy xususiyatlariga taalluqlidir”[6].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Mintaqa madaniyatining bir xilligi ularning ko‘p asrlik millatlararo aloqalari va qo‘shni xalqlar madaniyatining o‘zaro ta’siri bilan ham mustahkamlandi. Bu bir xillik mintaqa an’anaviy metrologiyasini aholining an’anaviy kundalik madaniyatining quyi tizimi sifatida ko‘rib chiqish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Shu bilan birga, metrologik g‘oyalar va uslublarning ijtimoiy-tarixiy va iqtisodiy xususiyatga ega bo‘lgan omillarga nisbatan mustaqilligini hisobga olish kerak, chunki bu jihatdan ular an’anaviy madaniyat munosabati bilan vositachilik qilgan. Bularning barchasi ushbu masalani chuqur o‘rganish zarurligini aniq ko‘rsatib turibdi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 7-apreldagi “Metrologiya to‘g‘risida”gi O‘RQ-614-son Qonuni.
2. Абу Райхан ал-Бируни. Ат-тафхим ли-аваил синаъат ат-танджим. РКП. Института востоковедения и письменного наследия Академии наук Республики Таджикистан, № 385.
3. Джапаридзе Г.И. Очерк по истории грузинский метрологии. Тбилиси, 19/3. – 177 с.
4. Дмитриев В.А. Традиционная метрология народов Северного Кавказа. Автореф. дисс… канд. истор. наук. М., 1987. – 24 с.
5. Иванов Д.Л. Шугнан. Афганистанские очерки. // Вестник Европы, № 6, 1885.
6. Каюмова Х.А. Народная метрология и хронология таджиков Каратегина, Дарваза и Западного Памира IX - начала X вв.: диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Душанбе 2009.
7. Климишин И.А. Календарь и хронология. – М.: Наука, 1985. – 320 с.
8. Хинс В. Мусульманские меры веса с переводом метрическую систему Е.А.Давидович. Материалы по метрологии средновековой Средней Азии, – М, 1970. – 143 с.
9. Шостий Н.А. Очерки истории русской метрологии. – С. 178.

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 82.821.512.133

POSTMODERNIZMDA BADIIY IFODA VA IJODIY USLUB

Ergashev Maqsud Usan o‘g‘li, Nukus davlat pedagogika instituti “O‘zbek adabiyoti” kafedrasi doktoranti

ARTISTIC EXPRESSION AND CREATIVE STYLE IN POSTMODERNISM

Ergashev Maksud Usan o‘g‘li, Doctoral student of the Department of Uzbek Literature, Nukus State Pedagogical Institute

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВЫРАЖЕНИЕ И ТВОРЧЕСКИЙ СТИЛЬ В ПОСТМОДЕРНИЗМЕ

Эргашев Максуд Усан оглы, докторант кафедры “Узбекская литература” Нукусского государственного педагогического института

Annotatsiya: *Maqolada postmodernistik ifoda, uning vujudga kelish omillari va hosil qilish usullari Isajon Sultonning romanlari misolida ilmiy-nazariy umumlashtiriladi. Shuningdek, G‘arbda vujudga kelgan ijodiy uslub va Sharqona modelning o‘xshash va farqli jihatlari aniq misollar asosida tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *postmodern, uslub, xaos, kodlar, intertekstuallilik, badiiy mahorat.*

Abstract: *The article provides a scientific and theoretical generalization of postmodernist expression, the factors of its emergence, and the methods of its formation using the example of Isajon Sultan's novels. Also, based on specific examples, the similarities and differences between the creative style that emerged in the West and the Eastern model are analyzed.*

Key words: *postmodern, style, chaos, codes, intertextuality, artistic skill.*

Аннотация: *В статье научно-теоретически обобщены постмодернистское выражение, факторы его возникновения и методы создания на примере романов Исаджона Султана. Также на основе конкретных примеров анализируются сходства и различия творческого стиля, возникшего на Западе и восточной модели.*

Ключевые слова: *постмодерн, стиль, хаос, коды, интертекстуальность, художественное мастерство.*

KIRISH. Asosan falsafa, san’at, arxitektura va adabiy tanqidchilikda modernizm an’analaridan chekinishni o‘zida ifodalaydigan postmodernizm yo‘nalishi XX asr o‘rtalari va oxirlarida rivojlangan. Uning vujudga kelishi xususida adabiyotshunos S.Quronov ta’kidlaydiki: “Postmodernizm o‘tgan asrning ikkinchi yarmidan, bir tarafdan jahon urushlarining yakun topishi va sovuq urushning boshlanishi, ikkinchi tarafdan axborot texnologiyalarining rivojlanishi va globallashuvning tezlashishi, uchinchi tarafdan esa aniq va tabiiy fanlardagi olamshumul kashfiyotlar ta’sirida vujudga kela boshladi” [4-196].

Darhaqiqat, aynan ikkinchi jahon urushi yakunlanganidan so‘ng yer yuzining ikki mintaqaga bo‘linishi va o‘zaro qurollanish poygasiga kirishi natijasida fan tilida “sovuq urush” nomi bilan kirgan atama yuzaga keladi. Sovuq urush davrida faqatgina texnikalardan qurol sifatida foydalanmasdan biologik qurol yasash ustida ham ko‘plab tajribalar amalga oshirishgan. Bu esa fan-texnika rivojida katta yutuqlarning paydo bo‘lishiga zamin hozirlaydi. Shu davrda insoniyat yangi zamonga qadam qo‘yganini

anglaydi, o‘zining borliqdagi maqom va vazifasini qayta belgilab olishi kerakligini sezadi. Inson o‘zining shu ehtiyoj mahsuli, mavjudlikni tushunish va tushuntirishning yangi quroli sifatida postmodernistik paradigma yuzaga keldi. Mazkur mulohazalarimizni ukrain olimi Dmitriy Zatonskiy qarashlari ham tasdiqlaydi: “Postmodern davr termoyadroviy
oxirzamon (olim buni termoyadro urushi tufayli sodir bo‘ladigan oxirzamon deb ataydi) sodir bo‘lmagandan keyin boshlandi. Biz dunyoning tubiga nazar soldik, ammo hayotda yashab qoldik. Albatta, buning uchun E’tiqod, Umid, Muhabbat bilan to‘lov to‘ladik” [5-205].

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati. Badiiy adabiyotda postmodernizm maummosi yuzasidan adabiyotshunoslikda turli xil qarashlar mavjud. Xususan, ijodkor va adabiyotshunos Ulug‘bek Hamdam ta’biri bilan aytganda: “Postmodernizm odamlarning begonalashuvini keltirib chiqargan postindustrial jamiyatda paydo bo‘ladi” [2.66]. Darhaqiqat, insonlar orasida mehr-oqibat yo‘qolgan sayin u faqat o‘z manfaatlaridan kelib chiqqan holda hayot kechira boshlaydi. Bu esa umumiy manfaatlarga xizmat qiladigan qonun-qoidalarning yo‘qqa chiqishiga, hamda olam bema’ni qonun-qoidalardan tashkil topgan, degan xulosalarning vujudga kelishiga sabab bo‘ladi.

Postmodernizm murakkab tushuncha bo‘lib, u haqida yagona bir xulosa berish juda qiyin. Bu borada adabiyotshunos Ulug‘bek Hamdam “Postmodernizm modernizmdan keyin kelgan bo‘lib (“post” – keyin), o‘ta murakkab va serqirra adabiy oqimdir. Adabiy oqim deyilsa-da, postmodernizm xuddi modernizm kabi inson dunyoqarashiga ta’sir qilgan, keng tarmoqli va g‘oyat ziddiyatli ulkan hodisadir. U haqdagi qarashlar ham tugallanmagan. Chunki hodisaning o‘zi davom etmoqda. Qayerdaki xaos bor ekan, u yerda postmodernizm ham bor...” [2.53] ekanligini e’tirof etsa, yosh olim S.Quronov o‘z ilmiy tadqiqotlarida “Postmodernizm juda ommabop, shu bilan birga ko‘p tadqiq etilgan hodisa bo‘lishiga qaramay, hamon o‘ta mavhum tushunchadir. Bu yo‘nalishning nazariy asoslari yuzasidan mutaxassislarning yakfikri – konsensusi mavjud emas” [4-199], – deya ta’kidlaydi. Darhaqiqat, o‘zidan oldingi ijodiy metodlardan keskin farq qiluvchi postmodernizm olam va odam munosabatlarni anglashga urinmaydi. Chunki postmodernistlar olamni bema’ni – xaos deb biladiki, natijada ular har narsaga shubha bilan qaray boshlaydi.

Tadqiqotni amalga oshirish. Milliy adabiyotimizga postmodernizm yo‘nalishining ta’siri haqida so‘z yuritilganda har bir narsadan hikmat izlaydigan Sharq xalqlari postmodernizmdan o‘ziga xos ma’no kashf etganlar. Taniqli yozuvchi Isajon Sulton “Boqiy darbadar” romanining “Timsollar charxpalagi” qismida postmodernizm alomatlari anglashiladi. “Biroq, ne ajabki, muqaddas tushunchalar ham turli-tuman bo‘laklarga bo‘lib tashlangan edi! Butun olam muvozanat ichida bo‘lgandagina hamma narsa qadr-qimmat kasb etar, muvozanat buzilganida qadr-qimmatlar ham o‘zgarib ketmoqda edi” [6.200]. Asar qahramoni, professor Ziyo tilidan keltirlgan ushbu jumla Ulug‘bek Hamdamning biz yuqorida to‘xtalgan fikrlariga hamohanglik kasb etadi.

Ta’kidlash lozimki, Isajon Sultonning deyarli barcha, xususan, “Bilga xoqon”, “Alisher Navoiy”, “Beruniy” asarlarida postmodernizm qisman anglashilsa, “Ozod”, “Boqiy darbadar” va “Genetik” romanlarida bu alomatlar yaqqol namoyon bo‘ladi. Adib romanlari kichik-kichik hikoyalar asosida yuzaga kelgan bo‘lib, ularning aksariyatida mavjud biror badiiy asar yoki adabiy-tarixiy manbalardan olingan ma’lumotlar asos bo‘ladi. Adib asarlarida “Bilga xoqon”, “To‘nyuquq”, “Eltarish xoqon” bitiktoshlari hamda “Irq bitigi”, hamda Abu Rayhon Beruniy, Alisher Navoiy asarlari hamda Qur’oni Karimdan mohirona foydalanganligini sezish mumkin. Ko‘rinadiki, “Postmodernchilar hatto badiiy asar tushunchasini matn tushunchasi bilan almashtirishdi. “Matnlar dialogi” ma’nosini beruvchi intertekstuallik tushunchasi keng istifoda etiladi. Bunda reallik va san’at o‘rtasidagi chegara buziladi. Hech qanday individual asar yo‘q. Har qanday asar jamoaviydir. Chunki asar umummadaniyat negizida paydo bo‘ladi”[2.66].

Postmodernistik ruhda yozilgan asarlarning yana bir xususiyati, ularning kodlangan holda keltirilishidir. Bu esa ikki qatlamdan iborat bo‘ladi. Birinchi qatlam oddiy o‘quvchiga, ikkinchi qatlam esa xos o‘quvchiga mo‘ljallangan bo‘ladi. Shu nuqtayi nazardan adibning “Ozod” romani alohida ahamiyat kasb etadi. Asarda Ozod taqdir lolasini izlab borib, uni o‘z yoriga olib kelishdagi mashaqqatlari va safar sarguzashtlarini oddiy o‘quvchi anglagan holda zavq olsa, xos o‘quvchi

TAMADDUN NURI

roman qatlariga yashirilgan ramzlarni kashf qilib badiiy zavq tuyadi.

“Genetik” – psixologiok, falsafiy qarashlar mujassamlashgan roman. Unda yozuvchining hayot haqidagi o‘y-xayollari va qarashlari qahramon kechmishi orqali tasvirlangan. Romanda kundalik turmushi bir xil o‘tadigan olis qishloqlarning birida tug‘ilib, katta olim bo‘lib yetishgan Omon haqida hikoya qilinadi. “Qilar ishing faqat rizq terish, uyga yemish tashish, bola-chaqa katta qilish, shuni eplay olsang olam gulistonday tuyuladi. Ya’ni, zahmat chekayotgan butun elning hayoti dasht qoraqushinikidan ortiq emas edi” [7.20]. Omon tilidan berilgan yuqoridagi e’tiroflar orqali yozuvchi inson qismati va umr mohiyatiga nazar soladi. Tadqiqotchi S.Boboyeva mazkur asar haqida shunday mulohaza bildiradi: “Genetik” romani tiliga nazar tashlar ekanmiz, birinchi navbatda, yozuvchining muallif nutqi sifatida personaj nutqidan foydalanganligiga guvoh bo‘lamiz. Ya’ni, asarni hikoya qiluvchi bosh qahramonning o‘zi ekanligi roman mohiyatini ochishda va retsipiyentni asar konsepsiyasini idrok qilishida ko‘mak beradi” [1.75]. Darhaqiqat, romanda yozuvchi ko‘plab o‘rinlarda muallif to‘g‘ridan to‘g‘ri personaj nutqidan foydalangan. “Genetik” romani ikki qismdan iborat bo‘lib, uning birinchi qismida muallif nutqi sezilmaydi. Muallif nutqining bor imkoniyatlari asar qahramoni Omonga yuklanadi. Romanning ikkinchi qismida esa muallif nutqi aniq aks etadi: “Dasht shamoli shiddat bilan uradi, kulrang yulg‘unlarni chayqatadi. Bu mahalda uning suv yuqtirmas tukli yaproqlari teskari bo‘lib qoladi, shu sababli tusi o‘zgaradi, yukli bulutlar pastlay boshlaydi, tevarak junbushga keladi. Iliq tomchilar yuzga uradi.

– Ha-a-ayt! – deb hayqiradi dasht-u dalalarning Omon degan bolasi, osmonga qarata” [7.83].

Adibning “Genetik” romaniga o‘xshash “Boqiy darbadar” asari ham zamonaviy o‘zbek adabiyotidagi postmodernizm namunasi deyish mumkin. “Boqiy darbadar” romanini obyekt sifatida o‘rgangan S.Quronov asarni “Mavjudlikning mazmun-mohiyati haqidagi roman”, – deya ta’riflaydi.

Yozuvchi romanda yangi dunyoda ro‘y berayotgan texnologik yutuqlar haqida so‘z yuritib, buning natijasida insonlar qarshisida minglab muammolarning vujudga kelishi haqida mulohaza yuritadi. Asar syujeti voqealari bir zamon va makonda bo‘lib o‘tmaydi. Unda borar yo‘lining aniq manziliga ega bo‘lmagan ikki qahramon haqida so‘z yuritiladi. Ulardan biri Muborak kishining (bu yerda Iso payg‘ambarga ishora qilinadi) duoyibadga uchrab abadiy yashashga mahkum etikdo‘z bo‘lsa, ikkinchisi inson qo‘li bilan yaratilgan uzoq umr ko‘ruvchi klondir. Turli zamon va makonda bo‘lib o‘tgan voqealarni o‘zaro birlashtirishda yozuvchi mahorati yaqqol namoyon bo‘ladi. Adabiyotshunos olim D.Quronov bu haqida shunday yozadi: “Boqiy darbadar”da an’anaviy eposga xos voqeaband syujet o‘rnida sirtdan bir-biriga bog‘lanmay turli makon va zamonda, goh reallik, gohi xayolotda kechuvchi voqealar tasvirlangan, markazida risoladagidek qahramon turmagan bo‘lsa-da, ularni bir narsa – hayotning ma’nisi-yu bashariyat taqdiri haqida o‘yga tolgan muallif shaxsi birlashtiradi, yaxlit butunlikka – romanga aylantiradi”[3.15]. Olimning fikrlaridan roman yaralishida postmodernizmning kuchli ta’siri mavjudligini anglash mumkin.

Asarda olimlar inson genidan klon yaratganligi shunday tasvirlanadi: “Toshlarni shiqirlatib, toyg‘ana-toyg‘ana o‘sha yerga ko‘tarilib, sinchiklab ko‘zdan kechirganida, haqiqatan ham yapaloq tosh ustida uzun soch tolasini topdi…

Olimlar benihoya chalkash gen o‘ramlaridagi ma’lumotlar qatiga inson uchun butunlay begona, balki olamda tengi yo‘q o‘zga hukmlar joylab qo‘yilganiga guvoh bo‘lishadi. Rivoyatlar u tolaning bir mahallar mangulik la’natiga duchor bo‘lgan kishiga taalluqli ekanini tasdiqlab tursa-da, fanni ishontirib bo‘larmidi?..

Shunday bo‘lsa-da, o‘sha soch tarkibidagi genlardan tanzim etilgan yana bir barhayot jon dunyoga keldi. Yangi asrlarning yangi darbadari shu tobda bepoyon Gobi sahrosining sariq qumlari aro quyosh botadigan tarafga shitob bilan ketib borardi” [6.184-185].

Postmodernizm dastlab G‘arbda vujudga kelib keyinchalik Sharqda ham keng quloch yozdi. Ya’ni ikki mintaqa madaniyatlarining o‘zaro uyg‘unlashuvi natijasida Sharqda yangicha ko‘zqarashlarni vujudga keltirdi. G‘arb postmodernistlari inson bema’ni hayot kechirish yo‘lini tanlasa, milliy adabiyotimizdagi insonda hayotdan ma’no va butunlikni qidirishga undash kuchli.

XULOSA. Azal-azaldan Sharq mamlakatlari, xususan, musulmon olamida yaratilayotgan asarlar

asosiy g‘oyasi komil insonni tarbiyalashga qaratilgani ma’lum. Isajon Sulton romanlarini o‘zbek adabiyotidagi postmodernizm namunalari sifatida e’tirof etish mumkin. Yozuvchi romanlari o‘ziga xos uslubda yaratilgan bo‘lib, ularda kitobxon o‘z umr mohiyatidan xulosalar chiqarishga undaladi. Yozuvchi uslubidagi mazkur an’ana faqatgina romanlarida emas, balki boshqa janrlarda ham kuzatiladi. Shunday ekan, zamonaviy o‘zbek nasridagi mazkur an’anani G‘arb postmodernizmi va Sharq mumtoz falsafasi sintezi mahsuli sifatida qabul qilish mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Boboyeva S. “Genetik” romanining badiiy tilida poetik tafakkur ifodasi // Ilmiy axborotnoma. – Samarqand, 2021-yil 2-son. – B. 75.
2. Hamdamov U. Jahon adabiyoti: modernizm va postmodernizm. – Toshkent: Akademnashr, 2020.
3. Quronov D. O‘ylashga undovchi asar // Sharq yulduzi, 2010, 6-son. – B.15.
4. Quronov S. Mustaqillik davri o‘zbek romanlarida inson konsepsiyasi. Filologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiya. –T., 2024. – Б. 96.
5. Затонский Д.В. Модернизм и постмодернизм. – Харьков: Фолио, 2000.
6. Исажон Султон. Боқий дарбадар (роман) // Қорақуш Юлдузининг сири. – Тошкент: Ғафур Ғулом, 2019.
7. Исажон Султон. Генетик (роман) // Қорақуш юлдузининг сири.–Тошкент: Ғафур Ғулом, 2019.
8. Қуронов С. Ифода ва ифодавийлик. – Тошкент: Академнашр, 2013. – Б. 24.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.85:92.103

O‘ZBEK ANTROPONIMIKASIDA MADANIY KONNOTATSIYALI NOMLAR

Allamuratova Xosiyat, Termiz davlat universiteti tayanch doktoranti

КУЛЬТУРНО-КОННОТАТИВНЫЕ ИМЕНА В УЗБЕКСКОЙ АНТРОПОНИМИКЕ

Алламуратова Хосият, базовый докторант Термезского государственного университета

CULTURALLY CONNOTATIVE NAMES IN UZBEK ANTHROPONOMY

Allamuratova Khosiyat, basic doctoral student at Termez State University

https://orcid.org/0009-0001-6406-3137
e-mail: allamuratovax@tersu.uz

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o‘zbek antroponimikasidagi madaniy konnotatsiyali nomlarning lingvistik va madaniy jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida madaniy konnotatsiyaga ega bo‘lgan ismlar diniy, tarixiy, estetik va totemistik guruhlarga ajratilib o‘rganilgan. Ushbu maqola lingvistika, etnolingvistika va madaniyatshunoslik tadqiqotlari uchun muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *antroponimika, madaniy konnotatsiya, o‘zbek ismlari, diniy ismlar, tarixiy ismlar, etnolingvistika.*

Abstract: *This article analyzes the linguistic and cultural aspects of culturally connotative names in Uzbek anthroponymy. During the research, names with cultural connotations were classified into religious, historical, aesthetic, and totemic groups. This article serves as an important scholarly source for studies in linguistics, ethnolinguistics, and cultural studies.*

Keywords: *anthroponymy, cultural connotation, Uzbek names, religious names, historical names, ethnolinguistics.*

Аннотация: *В данной статье анализируются лингвистические и культурные аспекты культурно-коннотативных имён в узбекской антропонимике. В ходе исследования имена с культурной коннотацией были классифицированы по религиозным, историческим, эстетическим и тотемистским группам. Данная статья служит важным научным источником для исследований в области лингвистики, этнолингвистики и культурологии.*

Ключевые слова: *антропонимика, культурная коннотация, узбекские имена, религиозные имена, исторические имена, этнолингвистика.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION). Har bir xalqning antroponimik tizimi uning milliy-madaniy boyligini aks ettiradi. Ismlar insonlarning dunyoqarashi, an’analari va madaniy qadriyatlarining in’ikosidir. O‘zbek antroponimikasi xalqning milliy-madaniy merosi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, u jamiyatning tarixiy taraqqiyoti, e’tiqodi va dunyoqarashini aks ettiradi. O‘zbek ismlarining shakllanishida turli tarixiy, diniy va ijtimoiy omillar ishtirok etgan. Ular milliy madaniyatimizning jozibador oynasi bo‘lib, etnolingvistika, lingvopoetika va madaniyatshunoslik uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ismlar orqali xalqning tarixiy xotirasi, diniy e’tiqodi va estetik qarashlari ifodalanadi. Ushbu tadqiqot o‘zbek antroponimikasidagi madaniy konnotatsiyali nomlarning kelib chiqishi, semantik xususiyatlari va ularning jamiyatdagi o‘rni masalasini ilmiy yondashuv asosida tahlil qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД /

MATERIALS AND METHODS). Mamlakatimizda E.Begmatov[1], G‘.Sattorov[2], R.Xudoyberganov[3], S.Kenjayeva[4] kabi olimlar olib borgan tadqiqotlar asosida antroponimika sohasi takomillashdi. Ammo, o‘zbek antroponimikasidagi madaniy konnotatsiyali nomlarning lingvistik va madaniy jihatlarining tadqiqiga bag‘ishlangan tadqiqotlar yetarli emas, zero, bugungi o‘zbek lingvomadaniyatida ushbu tadqiq obyekti bilan bog‘liq nazariy asosni shakllantirishga yetarlicha sabablar mavjud. Binobarin, mazkur maqolamiz o‘zbek antroponimikasidagi madaniy konnotatsiyali nomlarning o‘rganilish metodologiyasi hamda uning xalq etnomadaniyati, tilida tutgan o‘rnini yoritishga bag‘ishlanadi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Avvalo **madaniy konnotatsiyali ismlar haqida to‘xtalsak.** Konnotatsiya (lotincha connotatiocon “birga” + noto “eslatma, belgilash”) lisoniy birlikning hamroh ma’nosidir. Konnotatsiya ona tilida so‘zlashuvchilar ongida asosiy ma’no bilan mustahkam bog‘langan qo‘shimcha semantik yoki stilistik funksiyalarni o‘z ichiga oladi[1]. Konnotatsiya hissiy pragmatik ma’lumotning bir turi (ko‘rinishi) bo‘lib, jamiyatning madaniy an’analarini aks ettiradi. Konnotatsiyalar – obyektlar va hodisalarning o‘zini emas, balki ularga nisbatan ma’lum bir munosabatni aks ettiruvchi pragmatik ma’lumotlarning bir turi. V.I.Shaxovskiyning qayd etishicha, “konnotatsiya mantiqiy-predmetlik nominatsiyasiga hamroh bo‘lgan, nom obyekti yoki uning muayyan belgisiga nisbatan bildirilgan so‘zlovchining hissiy munosabatidir” [5,C.21].

Konnotatsiya tilning ekspressivlik xususiyatini aks ettiruvchi hodisadir. Konnotatsiya til birliklarining ta’sirchanlik xususiyatini aks ettirsada, asosiy hollarda hissiy munosabat fonida reallashuviga ko‘ra emotivlik hodisasi bilan bevosita aloqaga kirishadi.

Madaniy konnotatsiya – bu so‘zlarning asosiy lug‘aviy ma’nosidan tashqari jamiyat tomonidan shakllangan qo‘shimcha ma’no va his-tuyg‘ularni o‘z ichiga oladigan hodisadir. O‘zbek antroponimlarida madaniy konnotatsiya milliy an’analar, diniy e’tiqodlar, tarixiy hodisalar va xalq og‘zaki ijodi bilan bog‘liqdir. Bu ismlar insonlarning shaxsiy identifikatsiyasidan tashqari, ijtimoiy va etnografik belgilarni ham o‘zida mujassamlashtiradi.

Madaniy konnotatsiyali ismlar esa, ismlarning asosiy appellyativ ma’nosidan tashqarida, ism qo‘yuvching istagi, e’tiqodi, bag‘ishlovi, estetik olami va boshqa hissiy ta’siriy tushunchalari bilan farzandlarini nomlaydigan, shu bilan bir qatorda milliylikni ham aks ettiruvchi nomlardir.

Alohida ta’kidlash lozimki, qadimiy ismlar so‘zning sehriga ishonish, bolani yovuz kuchlardan himoyalash maqsadida tanlangan. Masalan, oy, quyosh, yulduz so‘zlari bilan bog‘liq ismlar qadimda ularga sig‘inish, ulardan madad so‘rash ma’nosini ifodalasa, ismlar haqidagi tasavvurlar davrlar o‘tishi bilan ma’lum o‘zgarishlarga uchragan va endilikda ular go‘zallik, baxt-u omad tushunchalarini anglatadi va h. Shu sababli qadimiy nomlarning tanlanish sababini belgilovchi ba’zi masalalarga qisqacha to‘xtashni lozim topdik. Bular qadimiy majusiylik davrida yuzaga kelgan: 1)totemik; 2)animistik tasavvurlar; 3)turli xil sig‘inish usullaridir.

Bular haqida E.Begmatov o‘z tadqiqotlarida to‘xtalgan hamda Oy, Kun, Oytosh, Oyqanot, Bug‘a, Kuch, Bars, Bo‘ri, Yo‘lbars, Tangri, Kun tangri, Oy tangri, Tong tangri, Tog‘li, Oyjon, Oyxon, Yulduz, Yulduzoy, Yulduzxon, Bug‘raxon va boshqa ismlarni tavsiflagan [6,B.11-38].

1245-yilda Mamluklar davlati (1250-1517) da Halil bin Muhammad bin Yusuf al-Ko‘nyaviy tomonidan yaratilgan “Kitobi majmuai tarjumoni turki va ajami va mug‘ali” lug‘at qismida atoqli otlar alohida guruhga ajratib berilgan. Masalan, yigirma ikkinchi faslda mamluklar (qullar), cho‘rilar va boshqa tabaqa kishilarga qo‘yiladigan ***“Baybars*** – amir va bars, Boybars, ***Qarasonqur*** – qora va sunqur, Qorasunqur, ***Taybars*** – toy va bars, Toybars, ***Qulbars*** – qul va bars, Qulbars, ***Aybars*** – oy va bars, Oybars, ***Aqqus*** – oq va qush, Oqqush, ***Qaraqus*** – qora va qush, Qoraqush, ***Aydogdi*** – oy tug‘di, ya’ni oy chiqdi, Oytug‘di, ***Qaratay*** – qora va toy, Qoratoy, ***Agaceri*** – o‘rmon kishisi, Og‘ocheri” singari otlarning ma’nosi keltirilgan. A.Shayxulovning fikricha, tatar tilidagi Ay (Oy), Koyash (Quyosh), Yoldiz (Yulduz), Yarik, Yarkiy (yorug‘, ya’ni yorug‘lik, Bolit (Bulut), Buran (Bo‘ron), Yamgirchi (Yomg‘irchi), Asman (ko‘k) kultiga, Arislan, Bolan (bug‘u), Eteybay (kuzda tug‘ilgan qo‘y, echki bolasi), Kukar (Qo‘chqor), Baytal (Baytal), qushlar nomi: Akkosh (Oqqush), Yarkarlugach (Jarqaldirg‘och), Karga (Qarg‘a) va boshqa hayvon va qushlarga sig‘inishning qoldiqlaridir[7].

O‘zbek antroponimiyasining yasalish tizimida shunday ism shakllari ham uchraydiki, ularning

komponentlari shaklan yonma-yon kelsalar-da ular orasida semantik aloqadorlik, grammatik aloqa, yaxlit ma’no mavjud emas. Masalan, Oytosh (ayollar ismi), Dadaqo‘zi (erkaklar ismi) ana shunday nomdir. Oytosh ismini “oyning toshi”, “oydek tosh”, “oy toshdir”, “tosh oy” (aniqlovchi aniqlanmish) tarzida izohlash mumkin emas. Shu kabi Dadaqo‘zi ismini ham “dadaning qo‘zisi”, “dada qo‘zidir” kabi boshqa ma’nolarda talqin etib bo‘lmaydi [8,B.245]. Bunday ismlar o‘zbek antroponimiyasida ma’lum miqdorni tashkil etadi. Masalan, Tursunali, Muhammadturdi, Ergashali, Toshkarim va boshqalar. Ular milliy an’analar, orzu-istaklar, ma’lum muhit ta’sirida yuzaga kelgan nomlardir.

O‘zbek ismlarining asoslari tadqiq qilingan maqolalar orasida O‘.Nosirovning “O‘zbek tilidagi kishi nomlari haqida ba’zi mulohazalar” nomli maqolasi ajralib turadi. Unda o‘zbek ismlarining berilishi, bunda amal qilinuvchi rasm-rusumlar, ismlarning tanlanishi, yaratilishiga sabab bo‘luvchi turli motivlar haqida fikrlar aytilgan. O‘.Nosirov diniy ma’noli ismlarning, chaqaloqning tishlari salgina bo‘lsa-da ko‘rinib turganda beriladigan Bo‘ri, Bo‘rigul; go‘dakning badanida xoli bo‘lsa, qo‘yiladigan Xolboy, Xolbibi, Toji, Norboy, Norgul, Noriya, Norcha; bola tanasida qandaydir ortiqchasi bo‘lganda beriladigan Ortiq, Ziyod, Ziyoda, Qudrat; qo‘l, oyoq, barmoqlarida ortiqcha bo‘lganiga ishora qiluvchi Qo‘sh, Qo‘shboy, Qo‘shboq, Qo‘shoq, Oltiboy va boshqa tipdagi ismlar haqida qimmatli ma’lumotlarni keltirgan[9].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Yuqoridagilardan kelib chiqib, o‘zbek ismlarida madaniy konnotatsiyalarni quyidagi asosiy toifalarga ajratishimiz mumkin: *1.Diniy konnotatsiyali ismlar* – Islom dini bilan bog‘liq bo‘lib, Qur’on va hadislardan olingan yoki diniy shaxslar nomi bilan atalgan ismlar. Masalan, Muhammad, Abdulloh, Fotima, Zaynab. *2.Tarixiy va milliy qahramonlar bilan bog‘liq ismlar* – buyuk davlat arboblari, sarkardalar va olimlar nomidan kelib chiqqan ismlar. Masalan, Temur, Ulug‘bek, Bobur, Ibn Sino. *3. Etnik va urf-odatlarga oid ismlar* – mahalliy an’analar, qadimiy turkiy urf-odatlar bilan bog‘liq bo‘lgan ismlar. Masalan, To‘lqin, Bahodir, Go‘zal, Dilfuza. *4.Estetik va badiiy ifodali ismlar* – go‘zallik, tabiat, ezgulik kabi tushunchalarni ifodalovchi ismlar. Masalan, Gulnoza, Shodiyor, Yulduz, Oybek. *5.Ijtimoiy-ma’naviy mazmunga ega ismlar* – oilaviy qadriyatlar va ijtimoiy tuzum ta’siri ostida shakllangan ismlar. Masalan, To‘ra, Xon, Bekmurod.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek ismlari xalqning madaniy kodini saqlab qolishda muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, tarixiy jarayonlar davomida diniy, etnik va ijtimoiy omillar ismlarning shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Shunday qilib, o‘zbek antroponimikasida madaniy konnotatsiyali nomlarning o‘rganilishi xalqning tarixiy xotirasini, diniy e’tiqodlarini va madaniy an’analarini saqlab qolishda muhim ahamiyatga ega. Kelajak tadqiqotlarida bu nomlarning ijtimoiy-lingvistik jihatlari, zamonaviy nomlash tendensiyalari va globalizatsiyaning ta’siri chuqurroq o‘rganilishi lozim bo‘lgan sohadir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Begmatov E.A O‘zbek tili antroponimikasi. – Toshkent: Fan, 2013; O‘sha muallif. O‘zbek ismlari ma’nosi. – Toshkent: O‘zME, 1998. – B. 590; Nomlar va odamlar. – Toshkent: Fan, 1966.
2. Sattorov G‘. O‘zbek ismlarining turkiy qatlami. Filol. fan. nom. ... diss. avtoref. – Toshkent, 1990. – 21 b.
3. Xudoyberganov R. O‘zbek antroponimiyasi tizimining variantdorligi. Filol. fan. nom. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2008. – 24 b.
4. Kenjayeva S.E. O‘zbek tili antroponimlarining nominatsion-motivatsion asoslari va tavsifi. Filol. fan. bo‘y. fals. dokt. (PhD) ... diss. avtoref. – Qarshi, 2019. – 26 b.
5. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексикосемантической системе языка. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1987. – 192 с.
6. Begmatov E.A. Nomlar va odamlar. – Toshkent: Fan, 1966.
7. Шайхулов А. Тематические группы татарских и башкирских личных имен доисламского периода // Номинация в ономастике. – Свердловск, 1991. – С. 137-142.
8. Begmatov E.A. O‘zbek tili antroponimikasi. – Toshkent: Fan, 2013.
9. Nosirov O‘. O‘zbek tilidagi kishi nomlari haqida ba’zi mulohazalar // Ilmiy asarlar. – Qarshi-Toshkent, 1965. – B. 194-197.

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.82:81.105

LINGUOCULTURAL FEATURES OF PROVERBS IN ENGLISH AND UZBEK

Hakimova Mastura Fayzillayevna, Teacher at Termez State Pedagogical Institute

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI MAQOLLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Hakimova Mastura Fayzillayevna, Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОСЛОВИЦ НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Хакимова Мастура Файзиллаевна, преподаватель Термезского государственного педагогического института

https://orcid.org/0009-0002-0843-0681
e-mail: hakimovamastura01@gmail.com

Abstract: *This article explores the linguacultural and semantic interpretation of proverbs in English and Uzbek languages. By examining selected proverbs from both languages, the study highlights how cultural differences influence the meanings and uses of these expressions. The research employs linguacultural and semantic analysis to reveal the values, beliefs, and social structures embedded in each culture. The paper demonstrates how proverbs reflect the individualistic values in English culture and the collectivist tendencies in Uzbek culture. This comparative study offers valuable insights into how language and culture intersect and shape the ways societies communicate wisdom.*

Key words: *semantic interpretation, cultural values, cross-cultural communication, individualism, collectivism, wisdom, language and culture, comparative linguistics.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi maqollarning lingvomadaniy va semantik talqini o‘rganiladi. Har ikkala tildan tanlab olingan maqollar asosida madaniy farqlar bu iboralarning ma’no va qo‘llanilishiga qanday ta’sir ko‘rsatishi yoritiladi. Tadqiqotda lingvomadaniy va semantik tahlil usullaridan foydalanilgan bo‘lib, har bir madaniyatda mujassam topgan qadriyatlar, e’tiqodlar va ijtimoiy tuzilmalar ochib beriladi. Maqolada ingliz madaniyatidagi individualizm qadriyatlari va o‘zbek madaniyatidagi kollektivizm tendensiyalari maqollar orqali qanday ifodalanganligi ko‘rsatiladi. Ushbu tadqiqot til va madaniyat o‘zaro qanday uyg‘unlashuvi hamda jamiyatlarda donolik qanday ifodalanishini yoritishda muhim bilimlar beradi.*

Kalit so‘zlar: *Semantik talqin, madaniy qadriyatlar, madaniyatlararo kommunikatsiya, individualizm, kollektivizm, donolik, til va madaniyat, taqqoslov tilshunosligi.*

Аннотация: *В этой статье рассматривается лингвокультурная и семантическая интерпретация афоризмов на английском и узбекском языках. Исследование с помощью лексикокультурного и семантического анализа выявляет, как культурные различия влияют на значения и использование этих выражений. Работа освещает ценности, убеждения и социальные структуры, встроенные в каждую культуру. Статья показывает, как афоризмы отражают индивидуалистические ценности в английской культуре и коллективистские тенденции в узбекской*

культуре. Это сравнительное исследование дает важные выводы о том, как язык и культура пересекаются и формируют способы передачи мудрости в разных обществах.

Ключевые слова: *семантическая интерпретация, культурные ценности, межкультурная коммуникация, индивидуализм, коллективизм, мудрость, язык и культура, сравнительное языкознание.*

INTRODUCTION (ВВЕДЕНИЕ/KIRISH). Language is not merely a tool for communication; it is a reflection of a nation's culture, history, values, and worldview. Words serve as windows into the collective consciousness of a society, representing its traditions, beliefs, and social structure. The study of famous words in both English and Uzbek offers valuable insights into how language mirrors cultural identity. By examining these words through the lens of linguocultural and semantic analysis, we can uncover the deeper meanings embedded within them, revealing the cultural and societal priorities they reflect.

Proverbs are an essential part of every language, reflecting the cultural, social, and historical contexts of the societies that produce them. In both English and Uzbek languages, proverbs serve as a means of communication, transmitting wisdom, moral lessons, and values across generations. Proverbs are not merely linguistic constructs; they are deeply embedded in the culture of a society. This paper explores the linguacultural and semantic interpretation of proverbs in English and Uzbek languages, aiming to understand how cultural differences shape the meanings and usage of proverbs[1].

MATERIALS AND METHODS (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД/ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR). This study is primarily qualitative, focusing on the collection and analysis of proverbs from both the English and Uzbek languages. The proverbs were selected based on their prevalence and relevance within their respective cultures. The methodology involves two main approaches:

Linguacultural Analysis: The first step was to identify proverbs that are equivalent in both languages and analyze them within their cultural context. This analysis focuses on the cultural nuances that shape the meanings of the proverbs[3].

Semantic Analysis: The second step involves a detailed examination of the semantic meaning of the selected proverbs. This includes a comparison of the underlying messages, themes, and values reflected in the proverbs from both linguistic traditions[2].

The data was collected through literature, linguistic databases, and direct sources from native speakers and cultural texts. Both traditional and contemporary proverbs were considered to capture the breadth of cultural expression.

DISCUSSION(ОБСУЖДЕНИЕ/MUHOKAMA) The analysis of proverbs from English and Uzbek languages reveals significant cultural differences in the way wisdom is expressed and interpreted.

English proverbs often focus on individualism and self-reliance, reflecting the Western emphasis on personal achievement and autonomy. For example, «A bird in the hand is worth two in the bush» highlights the value of certainty over potential gain. In contrast, Uzbek proverbs emphasize community values and collective wisdom. An example is «Birlikda kuch bor» (Strength is in unity), emphasizing cooperation over individual effort.

Both languages use nature metaphors, but their cultural contexts shape the meanings differently. English proverbs like «Make hay while the sun shines» emphasize opportunity and action, while Uzbek proverbs such as «Qishda ko'rgan ishni yozda qilma» (Don't do in summer what you saw in winter) stress the importance of planning ahead according to the natural cycle[4].

Both cultures value patience, but the way it is framed differs. English proverbs such as «Patience is a virtue» focus on the personal quality of patience, while Uzbek proverbs like «Tushunishdan avval sabr qilish kerak» (One must be patient before understanding) tie patience more closely to understanding and wisdom.

RESULTS (РЕЗУЛЬТАТЫ/NATIJALAR). The semantic interpretation of proverbs in English and Uzbek languages highlights the underlying cultural values that shape how wisdom is conveyed and understood. In English, proverbs tend to reflect individualistic cultural traits, focusing on personal success, self-reliance, and pragmatism. In contrast, Uzbek proverbs emphasize collectivism, community well-being, and the cyclical nature of life. These

cultural differences impact not only the structure of the proverbs but also the themes they explore, such as personal responsibility versus communal duty, nature's role in shaping human behavior, and the importance of patience and planning.

While both cultures use proverbs to express universal truths and practical advice, the focus of those truths is culturally specific[5]. English proverbs often suggest a direct cause-and-effect relationship between actions and consequences, whereas Uzbek proverbs typically incorporate a broader, more communal perspective. This reflects the linguistic and cultural diversity that shapes the way each society views the world. Understanding the lingvoucultural context of proverbs is crucial for deeper insights into the cognitive and cultural frameworks that govern language use. The semantic nuances and cultural meanings embedded in proverbs provide valuable information for cross-cultural communication and the study of language[1].

Both languages have a rich tradition of oral literature and proverbs, which are often used to convey wisdom and cultural values. Famous words in both languages frequently appear in idiomatic expressions, proverbs, and sayings. Cultural differences are most apparent in the context and emotional tone in which these words are used. For example, while English speakers might use the word **«freedom»** to emphasize personal liberty and autonomy, Uzbek speakers might focus more on the societal aspects of freedom and collective well-being.

CONCLUSION(ЗАКЛЮЧЕНИЕ/XULOSA). The lingvoucultural and semantic interpretation of proverbs in English and Uzbek languages reveals profound insights into the values, beliefs, and social structures of both cultures. By analyzing proverbs, we gain a deeper understanding of how language reflects cultural identity and shapes worldviews.

Although English and Uzbek proverbs may appear to convey similar wisdom, the cultural underpinnings that influence their meanings highlight the richness and diversity of human experience. This study encourages further exploration of proverbs from other languages to foster greater intercultural understanding and appreciation.

REFERENCES (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/ADABIYOTLAR RO'YXATI):

1. Gumperz J. J., Hymes D. Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication. New York: Holt, Rinehart, and Winston. 1972.
2. Hiebert P. G. Cultural Anthropology: A Christian Perspective. Grand Rapids, MI: Baker Book House. 1987.
3. House J. The Pragmatics of Interpreting in Translation. In The Cambridge Handbook of Pragmatics (pp. 512-532). Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
4. Shapiro L. Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. – Berlin: Mouton de Gruyter. 2011.
5. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, and Japanese. – New York: Oxford University Press, 1997.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.85:97.132

SEMANTIC STRUCTURE OF ENGLISH NEOLOGISMS WITH A GENDER COMPONENT OF MEANING

Masadiqova Xilola Baxromjon qizi, Master's student at Termez University of Economics and Service

INGLIZ TILIDAGI GENDER KOMPONENTLI NEOLOGIZMLARINING SEMANTIK TUZILISHI TAHLILI

Masadiqova Xilola Baxromjon qizi, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

АНАЛИЗ СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ НЕОЛОГИЗМОВ С ГЕНДЕРНЫМИ КОМПОНЕНТАМИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Масадикова Хилола Бахромжон кызы, магистрант Термезского университета экономики и сервиса

https://orcid.org/0009-0004-4041-2461
e-mail: mamadiqova22@mail.ru

Abstract: *The article presents the results of the semantic analysis of English neologisms with a gender component of meaning, which were recorded in lexicographic sources. As a result of the study, thematic groups of new vocabulary were identified that characterize men and women according to various parameters: appearance, family relationships, professional activity, areas of interest, etc.*

Key words: *neologism, gender-marked vocabulary, androcentrism, connotation, gender component, thematic groups.*

Annotatsiya: *Maqolada leksikografik manbalarda qayd etilgan gender ma'no komponentiga ega ingliz neologizmlarining semantik tahlili natijalari keltirilgan. Tadqiqot natijasida erkaklar va ayollarni turli parametrlarga ko'ra tavsiflovchi yangi lug'atning tashqi ko'rinish, oilaviy munosabatlar, kasbiy faoliyat, qiziqish sohalari va boshqa tematik guruhlari aniqlandi.*

Kalit so'zlar: *neologizm, gender-belgilangan lug'at, androsentrizm, konnotatsiya, gender komponenti, tematik guruhlar.*

Аннотация: *В статье представлены результаты семантического анализа английских неологизмов с гендерным компонентом значения, зафиксированных в лексикографических источниках. В результате исследования были выделены тематические группы новой лексики, характеризующие мужчин и женщин по различным параметрам: внешность, семейные отношения, профессиональная деятельность, сферы интересов и т.д.*

Ключевые слова: *неологизм, гендерно-маркированная лексика, андроцентризм, коннотация, гендерный компонент, тематические группы.*

INTRODUCTION (ВВЕДЕНИЕ/KIRISH). The development of the vocabulary of any language and its enrichment with new units is a natural and logical process. In the modern period, a particularly active increase in new vocabulary is noted. Online dictionaries and glossaries regularly record the facts of the formation of new units and their use in various types of discourse. The need for scientific study of this dynamic process of updating and replenishing the vocabulary contributed to the emergence of neology – a science that studies various aspects of new formations.

MATERIALS AND METHODS (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД/ADABIYOTLAR

TAHLILI VA METODLAR). The process of formation of new units in a language can be determined by various factors. According to L.P.Krysin, "… it is necessary to take into account the action of both internal, in particular, linguistic factors proper, and external, namely, social factors; since the true causes of linguistic evolution lie in the interaction of these factors"[1]. External, or extralinguistic factors play a primary role in the process of emergence of new words in the conditions of the modern rapidly developing world. "It is quite natural that extralinguistic factors primarily give birth to a particular word. And these factors influence not only the process of word emergence itself, but, in general, also the choice of the method of denoting the denotation: word formation, change of meaning of a word existing in the language, various types of borrowing…"[2].

Over the past decades, a large number of lexical units have appeared in the English language, the spheres of use of which cover all areas of modern human life. Social life, ideology, and human worldview undergo changes along with the development and improvement of science, technology, production and other processes, and spheres of society. The formation and development of various social movements in the modern world greatly contributes to the emergence of new ideas, realities and phenomena, which in turn generates the need to name them, as well as to change language policy, to create language forms devoid of any kind of discriminatory marking (racial, sexual, age, etc.) Thus, the feminist movement, which acquired particular activity and strength at the end of the 20th century, caused numerous changes not only in various spheres of social life, but also in the field of language[3].

In addition to new vocabulary with a feminine component in the semantics of the word, numerous neologisms with components characterizing the male gender are also actively entering the English language under the influence of changes in society and public consciousness. It should be noted that the popularity and influence of the long-standing policy of feminism, aimed at equalizing the sexes and eradicating the remnants of patriarchy, has led to a more critical perception of male behavior by society, especially in relation to women, which has resulted in the emergence of masculine-marked units with a negative and derogatory connotation.

DISCUSSION(ОБСУЖДЕНИЕ/MUHOKAMA) The reason for the growth of gender-marked vocabulary over the past two decades is also the emergence of new realities and the absence in the language of units that name these realities, properties, entities, phenomena. Thus, the issues of the functioning of gender-marked units and the construction of gender are relevant and of interest to modern linguistics[1].

The aim of the article is a semantic analysis of gender-marked neologisms that appeared in the English language at the beginning of the 21st century. The article reveals what characteristics of modern men and women are recorded in new formations of the English language, what thematic spheres of the linguistic picture of the world they reflect, what pragmatic assessment they are characterized by.

The analysis of gender-marked neologisms is aimed at identifying those characteristics, phenomena, aspects of life and worldview of modern men and women that are reflected in the semantics of these neologisms and characterize this fragment of the modern linguistic picture of the world[4].

The material for this part of the study was 100 neologisms selected from the English-language electronic lexicographic sources Word Spy, Cambridge Dictionary and Macmillan Dictionary (see a similar methodology in [Foubert, Lemmens, 2018]). The criterion for selecting the corpus of examples was the presence of structural or substantive gender marking, i.e. either the plan of expression of the word explicitly indicates a gender feature, or the corresponding semes (man, woman, female, male, dad, mum, gender, guy, girl , etc.) are identified as a result of component analysis of the lexical meaning.

Semantic analysis of the selected new words allowed us to identify 3 main thematic groups according to the gender characteristics they express. As a result, it turned out that the group of neologisms characterizing women and the group of neologisms characterizing men have the same quantitative indicator, both groups contain an equal number of units - 46 words each. The third group consisted of gender-neutral terms (8 units)[2].

RESULTS (РЕЗУЛЬТАТЫ/NATIJALAR). In the first group of neologisms characterizing women, most of the new formations relate to the sphere of "family and parenthood", i.e. these are

words whose semantics reflect women's attitudes to marriage and children, family life, and relationships in the family. Some lexemes enshrine a woman's unwillingness to have a family and children due to various ideological or personal attitudes. Examples neologisms this subgroups:

-leather spinster – a heterosexual or asexual woman who is happily unmarried and has no desire to seek a mate[5];

-HEN – a happy empty nester: a mother who is enjoying the freedom of having had children leave home [Cambridge Dictionary];

-birth striker – a woman who chooses not to have children because she is concerned about the world's population being too big [Cambridge Dictionary];

-motherism – prejudice or lack of respect towards women who stay at home to look after their children and do not go out to work[5].

Neologisms of the subgroup "discrimination of women" express the idea oppression and restrictions of women in society, mainly in the professional sphere and career opportunities. Women systematically face gender-based restrictions that hinder their professional development. Examples units transmitting given idea , are next neologisms :

Matilda effect – the systematic underrecognition of the contribution of women in science, particularly in favor of their male colleagues; glass cliff – the tendency for women to be selected for posts where failure is a strong likelihood.

Words of the subgroup "striving for realisation or "derivation" is united by the idea that a woman can be successful in various fields of activity, and can also possess such qualities as independence, autonomy, the desire to work hard, achieve success and be a leader:

-alpha earner – a wife who earns all or most of her household's income;

-doitherself – a woman who performs some or all of her home's repair, maintenance, and construction jobs;

-womenomics – the theory that women play a primary role in economic growth.

The subgroup "appearance" is the smallest (5 units) and destroys the stereotype about the desire for external attractiveness as a priority characteristic of the female sex. The words of this subgroup describe the indifferent and even dismissive attitude of a modern woman to traditional ideas about female beauty and attractiveness, giving preference to comfort and functionality in clothing, hairstyle, etc.: momjeans – a style of loose-fitting jeans with a high waist, often considered unfashionable [4];

VSCO girl – a young woman who dresses in a casual, relaxed style and avidly shares this appearance with the world on social media [Macmillan Dictionary]; pit bush – a deliberate cultivation of hair in the female armpit [Cambridge Dictionary].

Thus, the analysis of feminized neologisms showed that the thematic sphere of "family and parenthood" is currently the most actively replenished group of vocabulary with a gender component of meaning. This is due to the high need to name new phenomena and ideas directly related to the concept of family and relationships between its members. In addition, it should be noted that most neologisms of this subgroup reflect the idea of a voluntary unwillingness to have children and create family relationships. This may indicate an established trend towards abandoning the traditional family lifestyle, as well as the growth of self-awareness of women in recent decades [1].

CONCLUSION (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/XULOSA). The conducted analysis of the semantics of gender-marked neologisms of various thematic spheres allows us to form an idea of the current state of this segment of the linguistic picture of the world. The revealed semantic features of neologisms of this group indicate a change in the representation of female and male images, a changing value system of the language community. The study showed that under the influence of extralinguistic factors, the perception and interpretation of ideas about gender roles and their inherent characteristics changes.

REFERENCES (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/ADABIYOTLAR RO'YXATI):

1. Krish P. Gender-Specific English Language Use of Malaysian Blog Authors. GEMA Online Journal of Language Studies, 16 (3), 2016. – P. 21–35.
2. Lakoff R. Language and Woman's Place. Language in Society, 2 (1), 1973. – P. 45–80.
3. Введение в гендерные исследования. Ч.II: Хрестоматия / Под.ред. С.В.Жеребкина. — СПб.: Алетейя, 2001. — 991 с.
4. Горошко Э. И. Гендерная проблематика в языкознании. 2001.
5. Cambridge Dictionary.Retrieved February2, 2019.

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.85:97.72

INGLIZ TILIDA XARAKTERNI IFODALOVCHI PAREMALAR SEMANTIKASI

Normamatova Farida Choriyevna, Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

СЕМАНТИКА ПАРЕМИЙ, ВЫРАЖАЮЩИХ ХАРАКТЕР В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Нормаматова Фарида Чориевна, магистрант Термезского университета экономики и сервиса

SEMANTICS OF CHARACTER-EXPRESSING PARAMETERS IN ENGLISH

Normamatova Farida Chorievna, Master's student of Termez University of Economics and Service

https://orcid.org/0009-0006-2493-6710
e-mail: farida.normamatova@mail.ru

Annotatsiya: *Maqollarda, har doim e'tiborga olinishi kerak bo'lgan, ularni oddiy gaplardan farqlash uchun sof lingvistik xususiyatlar mavjud. Maqollar qisqacha ifodalangan gaplardir. Jamiyatning to'plangan hayotiy tajribasining siqilgan shakli vazifasini bajaradi. Ushbu maqolada ingliz tilida xarakterni ifodalovchi paremalar semantikasi qiyosiy tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar*: ingliz tili, o'zbek tili, maqollar, paremalar, lingvistik xususiyatlar, didaktika.*

Abstract: *Proverbs always possess distinct linguistic features that set them apart from ordinary sayings, and these should be taken into account. Proverbs are concise expressions that represent an expanded form of a society's accumulated life. This article presents a comparative analysis of the semantics of phraseological units in the English language.*

Keywords: *English language, Uzbek language, proverbs, paremias, linguistic features, didactics.*

Аннотация: *Пословицы всегда имеют чисто языковые особенности, отличающие их от обычных поговорок, которые следует учитывать. Пословицы — это краткие высказывания, которые представляют собой развернутую форму накопленного жизненного опыта общества. В статье проводится сравнительный анализ семантики фразеологизмов в английском языке.*

Ключевые слова: *английский язык, узбекский язык, пословицы, паремы, языковые особенности, дидактика.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Semantika so'z va gaplarning ma'nosini o'rganadigan tilshunoslik bo'limlaridan biri. U lingvistik shakllarning nolingvistik tushunchalar va aqliy tasavvurlarga bo'lgan munosabatidan jumlalarni ona tilida so'zlashuvchilar tomonidan qanday tushunishini tushuntirish uchun foydalanadi. Semantikani odamlar muloqot qilganda va eng muhimi bir-birini tushunganda sodir bo'ladigan "sehr" deb hisoblaymiz. Misol uchun, badiiy asardan ma'no yaratish uchun siz obyektiv tasvirni dunyo haqidagi bilimingiz bilan birlashtirishingiz kerak. So'zlarni kontekstda ko'rib chiqish orqali ma'no va xabarni tushunish mumkin.

Maqollar odatda an'anaviy, ixcham, rang-barang, formulali, aforistik, ko'pincha majoziy va axloqiy mazmunga tegishli bo'lib, jamiyatning g'oya yoki tuyg'uga yaxlit nuqtayi nazarini ifodalaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Hozirgi kunda paremiologik

birliklarning semantikasini o‘rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biridir. O‘zbek olimlaridan P.Bakirov o‘zbek, qozoq va rus tillaridagi maqollar semantikasini o‘rgangan[4]. Olima O.Uralova Ingliz va o‘zbek tillarida ‘‘oila’’ bosh leksemali maqollarning semantik tahlilini amalga oshirgan[3].

Paremalar semantikasi o‘zining obrazlilik xususiyati va estetik qadriyatlariga ko‘ra maqollarda uslubiy og‘ishning muhim turini ifodalaydi. Bunday uslubiy vositalar ushbu maqollarning mazmunini tinglovchilarga yanada jozibador qiladi va ular mazmunining ishontirish ta’sirini maksimal darajada oshiradi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Ingliz tilida quyidagi xarakterni ifodalovchi ingliz paremalarini tahlilga tordik:

When wealth is lost, nothing is lost when health is lost, something is lost, when character is lost, all is lost (Boylik yo‘qolsa hech narsa yo‘qolmaydi, sog‘lik yo‘qolsa biror narsa yo‘qoladi; xarakter yo‘qolsa, hamma narsa yo‘qoladi). Nafaqat ingliz xalqida, balki barcha xalqlarda insonning xarakteri uning hayotida katta rol o‘ynaydi. Ushbu maqolda u kishining boyligidan ko‘ra fe’l-atvori va salomatligi muhimroq ekanini bildiradi. Bu paremaning mantiqiy davomi sifatida quyidagi qarashlarni keltirish mumkin. Ingliz sotsiumida agar insonda xarakter bo‘lsa, obro‘-e’tibor o‘z-o‘zidan uning izidan yuradi, degan fikrlar mavjud. Obro‘ muhim, ammo xarakter har doim yo‘lni boshqaradi. ***If you take care of your character, your reputation will take care of itself*** (Agar siz o‘zingizning xarakteringizga g‘amxo‘rlik qilsangiz, obro‘yingiz o‘z-o‘zidan sizga g‘amxo‘rlik qiladi). Bunday qarashlar o‘zbek xalqida ham uchraydi: Yaxshi bo‘lsang, yetarsan murodga, yomon bo‘lsang, qolarsan uyatga. ***Three things show a man’s character: his drinking, his pocket, and his anger*** (Erkakning xarakterini uchta narsa ko‘rsatadi: ichkilikka munosabati, cho‘ntagi va g‘azabi).

Character is what we are, reputation is what others think we are (Xarakter – biz kimligimiz, obro‘ – bu boshqalar bizni qanday deb o‘ylashlari). O‘zingizning obro‘yingizdan ko‘ra xarakteringizga ko‘proq e’tibor bering, chunki sizning xarakteringiz siz haqiqatda qanday ekanligingiz, obro‘yingiz esa boshqalar sizni shunday deb o‘ylashi[1]. ***Ability will enable a man to get to the top, but character will keep him from falling*** (Qobiliyat odamga cho‘qqiga chiqishga imkon beradi, ammo xarakter uni yiqilishdan saqlaydi). Insonning fe’li, xarakteri uni ko‘pgina musibatlardan saqlashi yuqoridagi paremada o‘z isbotini topgan.

Insonning xarakteri uning mulki hisoblanadi. Ko‘pchiligimiz “egalik qilmoq” va “ega bo‘lmoq” jumlalarini chalkashtirib yuboramiz va ularni sinonim sifatida ishlatamiz. Biroq, qonunda bu ikkala atama ham bir-biridan farq qiladigan aniq huquqiy ta’riflarga ega. ***Man’s only real possession is his character*** (Insonning yagona haqiqiy mulki uning xarakteridir).

Ba’zan farovonlik, o‘ziga to‘qlik inson xulq-atvorining buzilishiga olib keladi. ***Character is always corrupted by prosperity*** (Xarakter har doim farovonlik bilan buziladi). ***A people’s legends reveal its character more clearly than its acts and events*** (Xalq afsonalari uning xatti-harakati va voqealaridan ko‘ra xarakterini aniqroq ochib beradi)[2]. ***Like a fence, character cannot be strengthened by whitewash*** (Devor kabi xarakterni oqlash bilan mustahkamlash mumkin emas). Kuzatuvlarimiz shuni ko‘rsatdiki, ushbu ingliz paremasi ko‘proq erkaklarga qaratilgan. Erkakning fe’l-atvori panjaraga o‘xshaydi. Uni oqlash bilan mustahkamlab bo‘lmaydi, xuddi devorni oqlash bilan mustahkamlab bo‘lmaganidek.

Ingliz paremalari qanday qizga uylanish haqida ogohlantiradi. ***Don’t look at the shape — look at the character*** (Qomatiga qarama, xarakteriga qara). Erkak kishi uylanayotganda faqat qizlarning tashqi korinishiga emas, balki uning ichki dunyosi hamda xarakteriga qarab uylanish zarurdir. Tashqi ko‘rinish ko‘pincha aldamchidir. ***A man of character is resistant to temptation*** (Yaxshi xulqli inson aldovga qarshi bo‘ladi). Ma’lumki, xulq-atvori yaxshi, xarakteri yaxshi odam ijobiy xislatlarga to‘la bo‘ladi, maqolning ma’nosi shuki, yaxshi xulqli inson vasvasaga yo‘l qo‘ymaydi, aldovga qarshi kurashadi[3]. Qadimgi xitoy maqoliga ko‘ra, “Otning kuchini masofa sinovdan o‘tkazganidek, vaqt ham insonning samimiyligini ko‘rsatadi”. Bu maqol Yuan sulolasi davrida anonim muallif tomonidan yozilgan “Mehribonlikni qaytarish uchun kurash” pyesasining birinchi qismidan olingan. Inglizlarda ham xuddi shunday maqolni uchratishimiz mumkin. Insonning xarakterini oz fursatda bilib bo‘lmaydi. Kimningdir xarakterini bilish uzoq vatq talab etadi. ***Distance tests a horse’s strength; time reveals a mans character*** (Masofa

otning kuchini tekshiradi, vaqt insonning xarakterini ochib beradi). ***Character is easier kept than recovered*** (Xarakterni tuzatishdan ko‘ra uni saqlab qolish muhimroqdir). Inglizlar insonning xarakterini, fe’l-atvorini ular uchun hech narsa qila olmaydigan odamlarga qanday munosabatda bo‘lishlariga qarab osongina baholash mumkin deb hisoblashadi. ***One can easily judge the character of a person by the way they treat people who can do nothing for them*** (Insonning fe’l-atvorini ular uchun hech narsa qila olmaydigan odamlarga qanday munosabatda bo‘lishlariga qarab osongina baholash mumkin). Insonlar ustidan kulishga moyil shaxslar, masxara qiladigan odamlar doimo qoralanadi. Bunday paytlarda insonning qanday fe’l-atforga ega ekanligini bilish mumkinligi haqida quyidagi maqolda ifodalangan: ***People show their character by what they laugh at*** (Odamlar o‘z fe’l-atvorini nimadir ustidan kulishi bilan ko‘rsatadilar). Paremada aytilishicha, odamlar o‘zlarining fe’l-atvorini qanday kulishlari bilan ko‘rsatishadi[5].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Insonning xarakterini belgilshda qalbning pok bo‘lishi katta ahamiyatga ega. Poklik, tozalik degan so‘zlarning lug‘aviy ma’nosi barchamizga ma’lum. Ular hech qanday kir, zarar va shu kabi salbiy ta’sirlar aralashmagan holat yoki narsani anglatadi. Toza suv deganda rangi, hidi, ta’mi o‘zgarmagan suv tushunilsa, pokiza libos deganda toza, yuvilgan, dog‘ tegmagan kiyim tushuniladi va hokazo. Bularning barchasi moddiy tozalikdir. Ammo, ma’naviy poklik ham borki, bu poklik insonning ichki dunyosida, qalbida, ruhida bo‘ladi. Demak, uning moddiy pokligi ham ma’naviy poklikdan kelib chiqadi. Shuning uchun poklik deganda faqat moddiy yoki faqat ma’naviy poklikni keskin ajratib bo‘lmaydi. Insonning ichki pokligi uning xulqida ham muhim rol o‘ynashi quyidagi ingliz maqolida ham ifodalangan: ***If there is righteousness in the heart, there will be beauty in character*** (Qalbda solihlik bo‘lsa, xulqda go‘zallik bo‘ladi). Birinchidan, qalbdagi solihlik o‘z fe’l-atvorini shakllantirishga hissa qo‘shadi va pirovardida uning fe’l-atvoriga go‘zallik qo‘shadi. Atrofdagi va oiladagi uyg‘unlik uchun insonning xarakteri muhim ahamiyatga ega[2].

Ba’zan odamlarning xulq-atvorida, xarakterida gen (irsiylik) rol o‘ynaydi, degan qarashlar bor, ammo quyidagi ingliz paremasi bu fikrlarning mutloq aksini ko‘rsatadi: ***Blood is inherited, character is earned*** (Qon irsiydir, xarakter orttiriluvchi). Ya’ni, insonning xarakterida uning avlodini ayblash no‘tog‘ri, yaxshi insonlardan ba’zida yomon farzandlar tug‘ilishi, yaxshi ota-onalardan esa, yomon farzandlar tug‘ulishi mumkin. Ota-onalar o‘z genlari orqali farzandlariga ko‘z rangi va qon guruhi kabi xususiyatlarni o‘tkazadilar, lekin ularning xulq-atvorlarini emas.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, maqollarning o‘rganilishi nafaqat o‘zbek millatining, balki boshqa xalqlarning ham boy tarixini ko‘rsatish bilan birga, milliy madaniyatini ham o‘zida namoyon qiladi. Maqollar mazmuniy bir butunlik nomi ostida tilshunoslik yutuqlari asosida o‘rganilgan. Xalq maqollari faqat badiiy asar matnida emas, publitsistik, memuar asarlar matnida ham, ommabop uslubda ham qo‘llanadi. Bunday uslubda ham maqolning o‘ziga xos badiiy-estetik vazifasi namoyon bo‘ladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Abdullayeva N.E. Ingliz va o‘zbek xalq maqollaridagi graduonimik munosabatlarning lingvopragmatik xususiyatlari: Filol. fan. dokt. (PhD) dis. avtoref. – Toshkent, 2019. – 52 b.
2. Safarov Sh. Semantika. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2013. – 341 b.
3. Uralova O. Inliz va o‘zbek tillarida “oila” bosh leksemali maqollar semantikasi va sturukturasi. Filol. fan. dokt. (PhD) dis. – Samarqand. 2021. – 235. b.
4. Бакиров П. Номинацентрические пословицы в разносистемных языках (на материале русского, узбекского и казахского языков): Дис… докт. филол. наук. – Ташкент, 2007. – 286 с.
5. Буранов Дж. Сравнительная типология английского и тюркских языков: Учеб. пособие для пед. ин-тов. – М.: Высш. шк., 1983. – 267 с.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.85:92.103

INGLIZ TILIDA OILAVIY MUNOSABATLARNI IFODALOVCHI MAQOLLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

Yadgorova Shohista Sobir qizi, Termiz servis va iqtisodiyot universiteti magistranti

https://orcid.org/0009-0002-8310-3285
e-mail: ***shoxistayodgorova7@gmail.com***

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АНГЛИЙСКИХ ПОСЛОВИЦ, ОТРАЖАЮЩИХ СЕМЕЙНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Ядгорова Шохиста Собир кызы, магистрант Термезского университета сервиса и экономики

THE LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF PROVERBS EXPRESSING FAMILY RELATIONS IN ENGLISH

Yadgorova Shohista Sobir qizi, Master's student, Termiz State University of Service and Economics

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz va o'zbek paremiyalarida oilaviy qadriyatlarning aks etishi, ularning til va madaniyatdagi ifodalanish usullari tahlil qilinadi. Har ikki xalqning oila haqidagi qarashlari, uni muqaddas va daxlsiz maskan sifatida talqin etishi xalq maqollarida o'z ifodasini topgan. Shuningdek, maqolalarda ishlatilgan hayvonot olamiga oid metaforalar (zoonimlar) yordamida oilaviy muhitda insonning o'rni, unga bo'lgan munosabat tahlil etiladi.*

Kalit so'zlar: *paremiologiya, oila, ingliz maqollari, o'zbek maqollari, madaniyatlararo qiyos, zoonimlar, oilaviy qadriyatlar, xalq donishmandligi, til va madaniyat, paremiologik birliklar.*

Abstract: *This article analyzes how family values are reflected in English and Uzbek proverbs, as well as how they are expressed through language and culture. Both nations view the family as a sacred and inviolable institution, which is clearly represented in their traditional sayings. Additionally, the use of metaphors related to the animal world (zoonyms) in proverbs is examined, illustrating the individual's role in the family and societal attitudes toward family relations.*

Keywords: *paremiology, family, English proverbs, Uzbek proverbs, intercultural comparison, zoonymy, family values, folk wisdom, language and culture, paremiological units.*

Аннотация: *В статье рассматривается отражение семейных ценностей в английских и узбекских пословицах, а также способы их выражения в языке и культуре. В обоих народах семья воспринимается как священное и неприкосновенное пространство, что находит яркое отражение в народной паремиологии. Также анализируются зоонимические метафоры, использованные в пословицах, через которые передаётся представление о роли личности в семейной среде и отношении общества к семейным отношениям.*

Ключевые слова: *паремиология, семья, английские пословицы, узбекские пословицы, межкультурное сравнение, зоонимы, семейные ценности, народная мудрость, язык и культура, паремиологические единицы.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Folklor tili doimo lingvistlar e'tiborida bo'lgan. So'nggi bir necha o'n yillikda madaniyatshunoslik va filologiyaga oid tadqiqotlarning yangi yo'nalishi – lingvofolkloristika shakllandi. Paremiya janri folklorning bir turi va murakkab lingvistik belgi sifatida zamonaviy fan uchun nihoyatda qimmatli va boy material hisoblanadi. Ular lingvokulturologiya, etnolingvistika, lingvistik aksiologiya, kognitiv lingvistika kabi yo'nalishlar uchun katta evristik salohiyatga egadir. Xalq donishmandligi patriarxal davrdagi oilaning tashkil etilish manzarasini beradi, bu manzara dehqonlar muhitida obyektivlashgan va aynan shu muhitda paremiologik fond shakllangan. Diniy axloq nuqtayi nazaridan nikoh uchta lingvomadaniy jamiyatda ham muhim hisoblanadi. Injil konsepsiyasining asosi – nikohning muqaddasligi haqidagi tezis bo'lib, bu fikr paremiologik iborada ifodalangan: Marriage is honorable (Nikoh sharaflidir). Sharq paremiologiyasida nikohga turlicha munosabat ifoda etilgan. Balki nikohning kam baholanishi uning kech yoshda tuzilishi va oilaning iqtisodiy ixtisoslashuvi bilan bog'liqdir. Ingliz xalqining paremiologik birliklari nikohga pragmatik yondashuvni aks ettiradi, ya'ni ayol dehqon xo'jaligi uchun mutlaq zarur shaxs sifatida qaraladi. Turk va tatar maqollarida esa oila-qarindoshlik hayotining ma'naviy tomoni, ya'ni uning mikroiqlimi aynan ayolga bog'liq ekanligi konseptuallashtiriladi. Angliya oilalari o'zlarining an'anaviy qarashlari va konservativ qadriyatlarga sadoqati bilan boshqalardan farq qiladi. Buyuk Britaniyada eng ko'p uchraydigan oila shakli — kichik, tarkibida odatda ota, ona va ikki farzanddan iborat bo'lgan oiladir. U yerda katta oila bo'lib, qarindosh-urug'lar bilan yaqin aloqada yashash keng tarqalmagan. Shunga qaramay, inglizlar oilani tabiatning eng go'zal ne'matlaridan biri, deb biladi: "The family is one of nature's masterpieces" (Oila — tabiatning durdona yaratmasidir) va "The life of family is life's greatest blessing" (Oilaviy hayot — insonga berilgan eng ulug' ne'matdir), degan tushuncha ular uchun juda muhimdir[5].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Mashhur ingliz shoiri Jorj Bayronning fikricha, insonni chin dildan sevishsa, u yer uning uyi, ya'ni o'z makoni bo'lishi mumkin [6]. Bu fikr inglizlar uchun oila nafaqat muqaddas qadriyat, balki faxr va g'urur manbai ekanini ko'rsatadi. Tadqiqotlarda aytilishicha, ingliz oilasi odatda tor doirada yashaydi – tashqi odamlar ularning shaxsiy hayotiga aralashishi juda qiyin. Ayniqsa, o'rta tabaqa vakillari o'z oilaviy muhitini chetdagilardan himoya qilishga intiladi. Shuning uchun inglizlar orasida "Uyim — mening qal'am" degan ibora keng tarqalgan. Tadqiqotchi L.E.Xolmurodovaning ta'kidlashicha, inglizlar uchun oila shunchaki boshpana emas, balki ruhiy osoyishtalik topiladigan joy, ya'ni xotirjamlik bandargohidir[8]. Bu joyda ular o'zlarini erkin his qiladilar va hech qanday majburiyatni bosim deb qabul qilmaydilar. Inglizlar mustaqil fikrlashni qadrlaydi va shaxsiy hayoti haqida ochiqchasiga gapirishni noo'rin deb biladi. Ularning hayot tarzi jamiyatdagi odob-axloq me'yorlarini shakllantiradi, bu yerda haddan oshgan ochiqlik yoki axloqsizlikka o'rin yo'q[2].

MUHOKAMA(ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION) Inglizlar uchun oila – bu tanlov emas, balki taqdirdan, Yaratgandan berilgan ne'matdir. Ular shunday deyishadi: "You may choose your friends, your family is thrust upon you" – ya'ni "do'stlaringni tanlashing mumkin, ammo oilangni emas". Ingliz maqollarida shaxsiy hudud va daxlsizlik g'oyasi yaqqol namoyon bo'ladi: "An Englishman's home is his castle" – ya'ni "har bir odam o'z uyida mustaqil, u yer uning qal'asi". O'zbek donishmandligi esa oilani muqaddas maskan, avlodlar davomiyligini ta'minlaydigan, vatandeк aziz joy deb tasvirlaydi: "Oila – qo'sh ustunli ayvon", "Suvsiz hayot bo'lmas, vafosiz – oila". Bu maqollarda vafodorlik va mehr-oqibat muhim qadriyat sifatida ilgari suriladi[4]. O'zaro murosali oila baxt timsoli sifatida qaralsa, notinch oila umrni xazon qiladi: "Ahil oila – baxtli, noahil oila – vaqtli". Inglizlar fikricha ham, insondagi mehr va ezguliklar, avvalo, oiladan boshlanadi: "Charity begins at home". O'zbek maqollarida esa ota – oilaning tayanchi sifatida tilga olinadi: "Bosh bo'lmagan uyda, otasi turib o'g'li so'zlar". Bu degani, tartib va rahbarlik oilada muhim o'rin tutadi. Inglizcha "The child is father of the man" maqoli esa, farzand oilaning davomchisi, kelajak egasi ekanini eslatadi. Shuningdek, "Home is where the heart is" va "There's no place like home"

kabi maqollar oila – mehr va huzur manbai ekanini ta'kidlaydi. O'zbek tilida esa bu mazmun "O'z uyim – o'lan to'shagim" maqolida aks etadi. Shuningdek, "ro'zg'or" so'zi ishtirokidagi maqollar ham oilaning mazmun va mohiyatini ochib beradi: "Yaxshi ro'zg'or – jannat, yomon ro'zg'or – do'zax"[4].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Ingliz tilida oila haqida turli hayvonot nomlari orqali fikr bildiriladi. Masalan, "Every cock is bold on his own dunghill", "Every dog is valiant at his own door" kabi maqollar shuni anglatadi: inson o'z uyida, o'z muhitida o'zini erkin va jasur his qiladi. Bu fikr o'zbek tilida quyidagicha ifodalanadi: "It uyasida o'zini yo'lbars sanar", "Qush inida ko'rganini qilar", "Chumchuq har narsani uyasida o'rganar". Bularning bari – inson o'z muhitida, oilasida o'zini qulay, tabiiy tutadi degan fikrga borib taqaladi. Oilaviy qadriyatlarning avloddan-avlodga o'tishini inglizcha "The apple never falls far from the tree" va o'zbekcha "Har ko'katning o'z suygan tuprog'i bor" maqollari tasdiqlaydi [8]. Shuningdek, "Changal ham o'z joyida gurillar" maqoli o'z ildizidan uzilmaslik, inson o'z tuprog'ida qadrlanishini anglatadi. Ammo har bir jamiyatda yoki oilada salbiy shaxslar ham bo'lishi mumkin. Inglizlar bu haqda "Every family has a black sheep" deyishsa, o'zbeklar "Yomon mo'ridan yomon tutun chiqar" deb ifodalaydilar. Birgina salbiy shaxs butun jamiyat yoki guruhga ta'sir qilishi mumkin: "One scabbed sheep will mar a whole flock" (inglizcha) va "Podada bir tirriq ho'kiz bo'lsa, butun podani tirriq qilar" (o'zbekcha)[8].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek paremiyalari orqali har ikki xalqning oila haqidagi tasavvurlari, qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlari yorqin ifoda topgan. Har ikkala til paremiologik fondida oila — bu nafaqat ijtimoiy institut, balki axloqiy-ruhiy tayanch sifatida talqin qilinadi. Shuningdek, hayvonot va qushlar olamiga oid zoonimlar ishtirokidagi maqollar oiladagi rollar, insonning o'z muhitida erkinligi va jasorati kabi tushunchalarni obrazli tarzda ifodalaydi. Ingliz va o'zbek xalqlarining oilaviy qadriyatlari umumiyliklarga ega bo'lishi bilan birga, har birining mentaliteti, tarixiy rivojlanish xususiyatlari va madaniy an'analari asosida o'ziga xos farqlarga ham egadir. Shu sababli, paremiologik birliklarning chuqur tahlili nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, etnolingvistika va xalqona tafakkur sohalari uchun muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Cambridge Advanced Learners' Dictionary, 2006. – 1129 p.
2. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English, 7th edition, Managing Editor Joanna Turnbull; Principal Editor Diana Lea; Senior Editor Dilys Parkinson; Editors: Patrick Phillips, Ben Francis, Suzanne Webb, Victoria Bull; Phonetics Editor Michael Ashby.- Oxford, Oxford University Press, 2014 – 1796 p.
3. Provebs – Maqollar – Пословицы / Tuzuvchilar Karamatova K.M., Karamatov H.S. – Toshkent: Mehnat, 2000. – 400 b.
4. Ruziyeva S.A. "Oila" tushunchasi va uning ingliz va o'zbek tillari madaniyatida aks etishi: Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Samarqand, 2020. – 52 b.
5. Митина И.К. Английские пословицы и поговорки и их русские аналоги. – СПб.: КАРО, 2006. – 336 с.
6. Мудрость тысячелетий. Энциклопедия. Автор-составитель В.Балязин. – М.: Красный пролетарий, 2006. – С.667.
7. Пословицы и поговорки народов Востока / Сост. Брегель Ю.Э. – М.: Изд. вост.лит., 1961. – 76 с.
8. Холмурадова Л.Э. Семейные ценности англичан, отраженные в английской фразеологической картине мира // Вестник Челябинского государственного университета. – 2012. №5 (259). Филология. Искусствоведение. Вып. 63. – С. 161–163.
9. Юсупов У.К. Сравнительный анализ английских и узбекских сложноподчиненных предложений с придаточными условия: Автореф. дис. … канд. филол. наук. – Ташкент, 1971. – 19 с.

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.85:92.103

EKZOTIK LEKSIKANI O‘RGANISHNING NAZARIY ASOSLARI

Yuldoshev Samad Tojiyevich, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o‘qituvchisi

THEORETICAL BASIS FOR STUDYING EXOTIC VOCABULARY

Yuldoshev Samad Tozhievich, Lecturer at the Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ЭКЗОТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ

Юлдошев Самад Тожиевич, преподаватель Денауского института предпринимательства и педагогики

https://orcid.org/0009-0008-3966-2729
e-mail: samad@tersu.uz

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ekzotik leksikani o‘rganishning nazariy asoslari haqida, shuningdek, ularning qanday bo‘lishi, davrlanishi, paydo bo‘lish omillari haqida fikr bildirilgan.*

Kalit so‘zlar: *ekzotizm, psixolingvistik, leksik farq, grammatik tuzilish.*

Abstract: *This article discusses the theoretical foundations of the study of exotic lexicon, as well as their origins, their development, and the factors that led to their emergence.*

Keywords: *exoticism, psycholinguistics, lexical difference, grammatical structure.*

Аннотация: *В данной статье высказывается мнение о теоретических основах изучения экзотической лексики, а также об их появлении, периодичности и факторах их появления.*

Ключевые слова: *экзотика, психолингвистика, лексическое различие, грамматический строй.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Ekzotik leksikani o‘rganishning nazariy asoslari juda keng va murakkab mavzu bo‘lib, ushbu sohada ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan, ular ekzotik so‘zlarni o‘rganishda duch kelinadigan muammolarni va ularni hal qilish usullarini o‘rganishga qaratilgan. Biz ham shu maqsadda ekzotik so‘zlarni davrlashtirishga, uning tarixini chuqurroq o‘rganishga harakat qildik va shu asosda ularni shartli ravishda 4 ta tarixiy davrga ajratdik:

Ilk davr: ekzotik so‘zlar asosan savdo va sayohatlar orqali o‘rganilgan. Bu davrda ekzotik so‘zlarni o‘rganish asosan amaliy maqsadlarga qaratilgan edi. Bunda savdogarlar yangi so‘z – mato nomi, gazlama, buyum nomini faqat o‘z savdolari yurishishi uchun, taom nomlarini esa o‘zga yurtdagi tansiq taomlardan tanovul qilish uchungina o‘rgangan bo‘lsalar-da, aslida shu jarayondan yangi so‘z, ekzotik leksikaning ikkinchi bir tilga o‘tishi hodisasi boshlangan deb ayta olamiz.

XIX asrda: bu vaqtga kelib tilshunoslikning rivojlanishi bilan ekzotik so‘zlarni o‘rganish ilmiy asosga ega bo‘ldi. Tilshunoslar ekzotik so‘zlarning kelib chiqishi, grammatik tuzilishi va ma’nosini ilmiy asosda o‘rganishni boshladilar. Bu o‘z navbatida ekzotik leksikaning keng miqyosida tilshunoslar tomonidan tadqiq etilishi bilan baholanadi.

XX asrda: ekzotik so‘zlarni o‘rganishda psixolingvistik va kognitiv lingvistik nazariyalar qo‘llanila boshlandi. Bu nazariyalar ekzotik so‘zlarni o‘rganishda inson miyasining roli va o‘rganish jarayonining psixologik jihatlarini o‘rganishga qaratilgan edi.

XXI asrda: ekzotik so‘zlarni o‘rganishda texnologiyalar keng qo‘llanila boshlandi. Internet va mobil ilovalar ekzotik so‘zlarni o‘rganishni

osonlashtirdi va yangi o‘rganish usullarini yaratdi. Elektron lug‘atlar va turli qidiruv saytlari yordamida ekzotik so‘zlarning nima ma’no anglatishi, nima ekanligi haqida foydalanuvchiga tezkor tushuncha olish mumkin bo‘lgan dasturlar yaratildi[5].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Ekzotizm atamasining tilshunoslikda qo‘llanilib shakllana boshlash tarixi G.L.Zelinin tomonidan tavsiflanadi. “Ekzotizm” so‘zi dastlab adabiy tanqid atamasi sifatida ilmiy qo‘llanilgan. Bu o‘tgan asrning 10-yillarida kuzatilgan bo‘lib, ular xorijiy mamlakatlarning hayoti va hayot xususiyatlarining tasvirini ifodalagan bo‘lsa, ushbu atama birinchi marta tilshunoslikda 1937-yilda L.A.Bulaxovskiy tomonidan Kavkaz tillaridan so‘zlarni tavsiflovchi asarlarida qo‘llanilgan. M.Yu.Lermontov va A.A.Bestujev Marlinskiylarning ta’kidlashicha “ekzotizmlar kouler lokali (mahalliy rang, boshqacha aytganda, kolorit) yaratish uchun ishtirok etadi”[1]. Umuman olganda ushbu atama va unga berilgan ta’rif-u tavsiflar ekzotizm va u haqidagi munozaraning rivojlanish tarixi N.A.Filatovaning ishida ham keltirilgan[5].

Bizningcha ekzotik leksikaning hali yechimini kutayotgan quyidagi muammolari borki, bu tilshunoslardan ushbu mavzuni yanada chuqurroq o‘rganishni talab qiladi:

-Madaniy farqlar;
-Leksik ma’no;
-Grammatik tuzilish;
-O‘rganish usullari;
-Orfografik farqlar.

Shu o‘rinda har bir kishida shunday bir haqli savol tug‘iladi. Ekzotik leksika qanday paydo bo‘lgan, sabablari nimada? Bizning fikrimizcha ekzotizmning paydo bo‘lishiga bir nechta asosiy omillar sabab bo‘ladi:

Savdo va aloqa: Tarix davomida turli xil madaniyatlar o‘rtasidagi savdo va aloqa ekzotizmning asosiy omillaridan biri bo‘lgan. Savdo yo‘llari orqali turli xil tovarlar, g‘oyalar va tillar tarqalib, ularning o‘zaro ta’siri ekzotizmning paydo bo‘lishiga olib kelgan. Masalan, Buyuk Ipak yo‘li orqali Xitoy, Hindiston va Yevropa o‘rtasidagi savdo aloqalari ko‘plab tillarning o‘zaro ta’sirini kuchaytirgan va ekzotizmning rivojlanishiga kata hissa qo‘shgan.

Kolonizatsiya: kolonizatsiya davrida mustamlakachilar o‘z tillarini va madaniyatlarini mustamlaka qilingan hududlarga olib kirishgan. Bu jarayon natijasida mustamlaka qilingan hududlarning tillariga olinma so‘zlar kirib kelgan va ekzotizmning paydo bo‘lishiga olib kelgan. Masalan, ingliz tili dunyo bo‘ylab tarqalib, mustamlaka hududlardagi tillardan yangi tushuncha anglatuvchi so‘zlar, ekzotizmlarni qabul qilgan bo‘lsa, ko‘plab tillarga olinma so‘zlar kiritib, ularning o‘ziga xosliklarini o‘zgartirgan[3].

Migratsiya: odamlarning bir joydan boshqa joyga ko‘chishi ham ekzotizmning paydo bo‘lishiga olib kelgan. Migratsiya jarayonida odamlar o‘z tillarini va madaniyatlarini yangi muhitga olib kirishgan va bu o‘zaro ta’sir ekzotizmning rivojlanishiga hissa qo‘shgan. Masalan, Amerika Qo‘shma Shtatlariga ko‘chib kelgan turli xil millat vakillari o‘z tillarini olib kelishgan va bu tillarning o‘zaro ta’siri amerika ingliz tilisiga olinma so‘zlar kiritib, ekzotizmni kuchaytirgan.

Madaniy almashinuvlar: madaniy almashinuvlar, masalan, musiqa, kino, adabiyot va san’at orqali ham ekzotizmning paydo bo‘lishiga hissa qo‘shgan. Turli xil madaniyatlarning o‘zaro ta’siri, ularning tillariga olinma so‘zlar kiritib, ekzotizmni kuchaytirgan. Masalan, yapon animatsion filmlari dunyo bo‘ylab mashhur bo‘lib, ularning ingliz tiliga olinma so‘zlar kiritishga ta’siri sezilarli hisoblanadi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Ekzotik leksikaning nazariy asoslarini o‘rganish ekzotik so‘zlarni o‘rganishda duch kelinadigan muammolarni hal qilishga va samarali o‘rganish usullarini ishlab chiqishga yordam beradi.

“Ekzotizm” (yunoncha “exotikos” begona, g‘ayrioddiy, tashqaridagi”) ma’nosini ifodalaydi. Ekzotizmlar turli xil nomlar bilan ataladi, ularning barchasi bir xil, bir tildan boshqa tilga o‘tgan so‘zlar hodisasini ifodalaydi. Quyida ekzotizmlar uchun ishlatiladigan ba’zi atamalar keltirilgan:

“Olinma so‘zlar”: bu atama keng tarqalgan va ekzotizmlarni aniqroq ifodalaydi. Bu so‘zlar boshqa tildan olingan va maqsadli ravishda tilga moslashtirilgan.

“Xorijiy so‘zlar”: bu atama ham keng tarqalgan va ekzotizmlarni ifodalaydi, lekin uni

olinma so‘zlar bilan bir xil ma’noda ishlatish mumkin.

“Loanwords”: bu atama ingliz tilidan olingan va ekzotizmlarni ifodalaydi.

“Fremdwort”: bu atama nemis tilidan olingan va ekzotizmlarni ifodalaydi.

“Emprunt”: bu atama fransuz tilidan olingan va ekzotizmlarni ifodalaydi [2].

Shuni alohida ta’kidlab o‘tish kerakki, bu atamalar ba’zi hollarda bir-biridan farq qilishi mumkin. Masalan, “olinma so‘z” atamasi ko‘pincha maqsadli tilga moslashtirilgan so‘zlarni ifodalaydi, “xorijiy so‘z” atamasi esa tilga chetdan o‘zlashgan ixtiyoriy so‘zlarni ifodalashi mumkin. Umuman olganda, ekzotizmlarni ifodalash uchun ishlatiladigan atamalar tilga va kontekstga bog‘liq.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Bizningcha “ekzotizmlar” atamasi eng to‘g‘ri va aniq atamadir. Bu atama boshqa tillardan olingan so‘zlarni ifodalaydi va ularning maqsadli tilga moslashtirilganligini ko‘rsatadi. Tilda eng dastlabki ekzotizmlar qachon paydo bo‘lganligini aniqlash qiyin, chunki tillarning rivojlanishi uzoq va murakkab jarayon bo‘lib, ularning kelib chiqishi va o‘zaro ta’siri haqida aniq ma’lumotlar yo‘q. Biroq, tarixiy ma’lumotlarga ko‘ra, eng dastlabki ekzotizmlar quyidagi tillarda uchraydi:

Shumer tili: miloddan avvalgi 3-ming yillikda Mesopotamiyada rivojlangan Shumer tilida boshqa tillardan olingan so‘zlar mavjud. Masalan, “gish” so‘zi akkad tilidan olingan bo‘lib, “yog‘och” ma’nosini bildiradi[4].

Akkad tili: miloddan avvalgi 3-ming yillikda Mesopotamiyada rivojlangan Akkad tilida ham boshqa tillardan olingan so‘zlar mavjud. Masalan, “qanā’u” so‘zi shumer tilidan olingan bo‘lib, “kanal” ma’nosini bildiradi.

Misr tili: miloddan avvalgi 3-ming yillikda Misrda rivojlangan. Misr tilida ham boshqa tillardan olingan so‘zlar mavjud. Masalan, “ḫnṭ” so‘zi Nubian tilidan olingan bo‘lib, “tosh” ma’nosini bildiradi.

Yunon tili: miloddan avvalgi 2-ming yillikda Yunonistonda rivojlangan Yunon tilida ham boshqa tillardan olingan so‘zlar mavjud. Masalan, “barbarous” so‘zi yunon tilida “chet ellik” ma‘nosini bildiradi va bu so‘z boshqa tillardan olingan [2].

Lotin tili: miloddan avvalgi 1-ming yillikda Rimda rivojlangan lotin tilida ham boshqa tillardan olingan so‘zlar mavjud. Masalan, “arena” so‘zi yunon tilidan olingan bo‘lib, “qum” ma’nosini bildiradi.

Bu tillarning rivojlanishi davomida ular boshqa tillardan so‘zlarni o‘zlashtirish orqali o‘ziga xosliklarini o‘zgartirgan. Bu jarayon esa ekzotizmning kelib chiqishini ko‘rsatadi. Shuni eslatib o‘tish kerakki, bu tillarning rivojlanishi va ekzotizmning paydo bo‘lishi haqida aniq ma’lumotlar yo‘q. Biroq, bizning fikrimizga ko‘ra yuqorida aytib o‘tilgan tillar eng dastlabki ekzotizmlarga ega bo‘lgan tillardan biri hisoblanadi. Negaki, ilk shakllangan tillardagina ekzotizmlar bo‘lishi tabiiy hol sifatida qabul qilinadi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa qilib aytganda, ekzotik leksika til tizimining o‘ziga xos va murakkab qatlamlaridan biri bo‘lib, u xalqning madaniyati, urf-odati, dunyoqarashi va tarixiy tajribalarini aks ettiradi. Ushbu turkumga oid so‘zlarning kelib chiqishi va funksional imkoniyatlarini nazariy jihatdan o‘rganish nafaqat tilshunoslik fanining boyishiga, balki til va madaniyatlararo aloqalarning chuqurroq anglashiga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Булаховский А.А. Курс русского литературного язык. – Киев Радянська школа, 1952. – С. 49.
2. Мусатов А.А. Происхождение и эволюция зрелищных сооружений древности. Часть II. Римский амфитеатр – специальное сооружение для особых зрелищ // Academia. Архитектура и строительство: Журнал. — 2013. № 2. – С. 44-55.
3. Супрун А.Е. Экзотическая лексика//Научные доклады высшей школы. Филологическая наука. – Москва: Наука, 1958. – С. 51-54.
4. Супрун А.Е. Экзотическая лексика//Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – Москва: Наука. – С.52-54.
5. Цицикян Анант. Древнее изображение смычкового инструмента из раскопок Двина // Народные музыкальные инструменты и инструментальная музыка. – М.: Советский композитор, 1987. Ч. 1. – 171 с.

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 811.81.179

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ СПЕЦИФИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ КУЛЬТУРЫ

Хасанова Камила Бахтиёровна, преподаватель кафедры английского языка и литературы Термезского государственного университета

MADANIYATGA XOS BIRLIKLARNING SEMANTIK O‘ZGARISHLARI

Xasanova Kamila Baxtiyorovna, Termiz davlat universiteti “Ingliz tili va adabiyoti” kafedrasi o‘qituvchisi

SEMANTIC CHANGES OF CULTURE-SPECIFIC UNITS

Khasanova Kamila Bakhtiyorovna, Termez State University Lecturer at the Department of English Language and Literature

https://orcid.org/0009-0007-8556-0400
e-mail: khasanovakamila0808@gmail.com

Аннотация: *В статье рассматриваются механизмы и направления семантических изменений специфических единиц культуры в условиях глобализации и активного культурно-языкового взаимодействия. Делается вывод о том, что семантические сдвиги служат не только отражением социальных и культурных преобразований, но и средством сохранения национальной идентичности в многоязычной среде.*

Ключевые слова: *семантические изменения, специфические единицы культуры, заимствования, полисемия, внутренняя форма языка, национальная идентичность, лексико-семантическая неоднозначность.*

Annotatsiya: *Maqolada madaniy-spetsifik leksik birliklarning ma’nolarini til va madaniyatning o‘zaro ta’siri sharoitida transformatsiya qilish mexanizmlari o‘rganiladi. Semantik siljishlarga ichki (lingvistik) va tashqi (madaniy-ijtimoiy) omillarning ta’siri ajratib ko‘rsatilgan hamda globalizatsiya sharoitida milliy identifikatsiyani saqlashdagi roli yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Semantik siljishlar, o‘zlashma, polisemiya, tilning ichki shakli, milliy identifikatsiya, leksik semantik tuzilish.*

Annotation: *This article examines the mechanisms by which the meanings of culturally specific lexical units are transformed in the context of linguistic and cultural interaction. The study highlights both internal (linguistic) and external (cultural-social) factors driving semantic shifts, and illustrates their role in preserving national identity.*

Key words: *semantic shifts, borrowings, polysemy, inner structure of language, national identity, lexic semantic structure.*

ВВЕДЕНИЕ (KIRISH/INTRODUCTION). В нашем современном обществе не составляет труда узнать информацию о культуре другой страны, выучить новый язык, читать литературу или СМИ на другом языке, пользоваться товарами иностранного происхождения и т.д. Мы с уверенностью можем сказать, что культурные границы между разными странами размыты. В результате теряются характерные особенности определенного народа. Человек перестает чувствовать свою отнесенность к определенной нации. Все эти явления способствуют тому, чтобы ученые занимались проблемой национальной идентичности. Проблема взаимосвязи, взаимодействия языка, национальной идентичности и национальной культуры является одной из центральных в языкознании, начиная с XVII века.

ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД (ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD/MATERIALS AND METHODS). Первые попытки решения этой проблемы представлены в трудах Вильгельма фон Гумбольдта. Гумбольдт выделил основные

положения концепции, которые можно свести к следующему: 1) материальная и духовная культура воплощаются в языке; 2) всякая культура национальна, ее национальный характер выражен в языке посредством особого видения мира; языку присуща специфическая для каждого народа внутренняя форма; 3) внутренняя форма языка – это выражение «народного духа», его культуры; 4) язык есть опосредующее звено между человеком и окружающим его миром [3]. По мнению белорусского лингвиста З.А.Харитончик в английском языке, как и в других языках, языковые формы часто служат выражению сразу двух и более значений. В результате, это проявляется в «семантической неоднозначности» на лексико-семантическом уровне[6]. Необходимо подчеркнуть, что Л.Блумфилд считал, что изменения в ракурсе семантических сдвигов проявляются как новые процессы, направленные на лексическую сторону проблематики, а также на грамматическую функцию, формирующей изменения семантической нагрузки[2]. По мнению Л.П.Крысина, сам путь включения какого-либо слова в состав другого языка утверждает ассимиляции его содержательной части [4].

ОБСУЖДЕНИЕ(MUHOKAMA/DISCUSSION) Очевиден факт, что язык постоянно подвергается изменениям, с целью наиболее отчетливо отобразить все происходящие явления. Язык обогащается, словарный запас пополняется новыми словами, некоторые из которых заимствуются из других языков. Больше всего лексический состав языка пополняется во время социальных, культурных и научно-технических преобразований, ввиду того, что появляются новые понятия, термины, явления. Анализируя этногенез и культуру древнейших славян О.Н.Трубачев приходит к выводу, что значения слов со временем могут быть подвергнуты различного рода изменениям в силу внутренних (языковых) и внешних (внеязыковых) преобразований[4]. По его словам, вся совокупность трансформаций семантики лексических единиц (в том числе и «окказиональных») по-своему существу подчинены конкретным лингвистическим законам. Это происходит из нашего мировоззрения, общего накопленного опыта и знаний, а также в связи с отсутствием определенных данных всего «семантического контекста», вбирающего в свои границы как языковые, так и культурные компоненты[5]. З.А.Харитончик также отмечает, что смысловые изменения и преобразования призваны отразить неоднозначную функцию. В первую очередь, они исходят как фактор, привнесения «преемственных» черт и укрепления «постоянства» словарного состава конкретного языка. Во-вторых, они позволяют стать результативным способом формирования добавочной семантики и, тем самым, возникает явление полисемии, т.е. многозначности у слов и отдельных выражений[6].

РЕЗУЛЬТАТЫ (NATIJALAR/RESULTS). Заимствованное слово постепенно начинает употребляться в языке как полноправная лексическая единица, приобретая в речи определенные формы употребления. Носители языка находят в своем родном языке соответствующий эквивалент. Если имеет место соответствующая языковая единица, то значение заимствованного слова еще более проясняется и конкретизируется. Определяется место употребления в языке, актуализируется его использование. В новообразованиях при вхождении в иное языковое пространство наблюдается семантический сдвиг в языке-рецепторе. Это могут быть изменения, связанные с сужением или расширением значения слова по отношению к его значению в языке-источнике. Слово деэтимологизируется и включается в новую семантическую систему, занимая свою нишу. Сужение смыслового объема – это основное изменение семантического характера, которому подвергаются языки. Общеизвестный факт, что история формирования узбекского языка, начиная с ранних этапов и вплоть до современного состояния, близко связана с самими носителями данного языка, с их историей, культурой и взаимоотношениями с другими народами. Возникновение узбекского народа было сопряжено с факторами слияния нескольких этнических групп, инструментом коммуникации которых стали иранские и тюркские языки. Это обуславливает достаточно большой показатель диалектов в узбекском языке. Разница между этими наречиями изучается и на уровне фонетики и лексики. Для включения узбекской лексики в

TAMADDUN NURI

систему английского языка необходимо семантическое освоение.

Любое заимствованное слово при переходе из одного языка в другой подвергается таким семантическим изменениям как сужение, расширение или переосмысление значения. При заимствовании слов обычно происходит сужение объема значения однозначного или сокращение некоторых значений многозначного слова. Примером сужения значения слова может служить существительное ***базар***. В толковом словаре узбекского языка употребляются его следующие значения данного слова: 1-значение – это особое место, где люди торгуют (savdo rastasi, aholi savdo-sotiq qiladigan maxsus joy); 2-значение – поднимать шум (shovqin-suron qilmoq, to‘polon ko‘tarmoq); 3-значение – место для купли и продажи народа (shunday joyda savdo-sotiq qilinadigan kun)[1]. В источниках на английском языке слово ***базар*** в основном употребляется только в одном значении: 1) рынок (как на Ближнем Востоке), состоящий из рядов магазинов или прилавки торгующих разными товарами, или место для продажи товаров; (as in the Middle East consisting of rows of shops or stalls selling miscellaneous goods or a place for the sale of goods). *While thinking about the country of Uzbekistan foreign tourists imagine Samarkand, Bukhara mosques with blue mosaic and endless* ***bazaars*** *full of various vegetables[6].*

Другим примером может служить слово ***khonum / khonim***, которое также имеет несколько значений в узбекском языке: 1-значение – слово, используемое при уважительном обращении к женщинам (ayollarga hurmat yuzasidan murojaat qilganda qo‘llanadigan so‘z); 2-значение – красивая, обаятельная женщина (go‘zal, barno ayol; xushbichim juvon). 3-значение – еда, приготовленная на мантыварке, с начинкой внутри теста (xamir orasiga qiyma solib, qasqonda pishiriladigan ovqat)[1]. В различных толковых словарях английского языка встречается лишь одно значение: женщина высокого ранга или положения, особенно в Турции и Иране (a woman of rank or position especially in Turkey and Iran). Ср.: *Doctors at Shaukat* ***Khanum*** *hospital, set up by Mr Khan, said he was in good spirits and would make a full recovery despite fracturing three ... (Telegraph May, 8, 2013*).

Однако встречаются примеры заимствований, расширяющих количество значений в новой языковой среде. Слово ***khan*** имеет несколько значений в толковом словаре английского языка: 1-значение – средневековый правитель Китая и правитель тюркских, татарских и монгольских племен; 2-значение – местный вождь или высокопоставленный человек в некоторых странах Центральной Азии; 3-значение – каравансарай или дом отдыха в некоторых азиатских странах. В толковом словаре узбекского языка данное слово имеет лишь два значения, которые очень близки по смыслу: 1-значение – окончание мужских и женских имен для выражения уважения; 2-значение – титул правителей тюркских и монгольских народов[1].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ (XULOSA/CONCLUSION). Из вышесказанных примеров употребления можно сделать вывод, что в большинстве случаев заимствования, многозначные слова осуществляют переход в другой язык в качестве моносемантичних единиц. При этом слово с одним значением с обширной предметной отнесенностью в ином языковом пространстве формирует наиболее узкую предметную ориентацию. В процессе заимствования протекают изменения не только в плане сужения исконного значения слова, но и его расширения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ (ADABIYOTLAR RO‘YXATI/REFERENCES):

1. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 410 b.
2. Блумфилд Л. Язык. – М.: Книжный дом Либриком, 2010. – С. 465, Крысин Л.П. Слово в современных текстах и словарях. – М.: Знак, 2008. – С. 21-29.
3. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияние на духовное развитие человечества //Избранные труды по языкознанию М., 1984. – С.120.
4. Трубачев О.Н. Труды по этимологии. Слово. История. Культура. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – Т. 1. – 803 с.
5. Трубачев О.Н. Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования / О.Н. Трубачев. – М.: Наука, 1991. – 271 с.
6. Харитончик З.А. – Лексикология английского языка: [Учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз.]. – Минск, 1992 – С.43.

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 81.33:316.123

BADIIY MATNDA TOPONIMLARNING QO‘LLANISH XUSUSIYATLARI (XAYRIDDIN SULTON ASARLARI MISOLIDA)

Gazibekova Sohiba Yusupovna, TDYU qoshidagi akademik litsey oliy toifali o‘qituvchisi

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТОПОНИМОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ХАЙРИДДИНА СУЛТАНА)

Газибекова Сохиба Юсуповна, преподаватель высшей категории академического лицея при ТГЮУ

FEATURES OF THE USE OF TOPONYMS IN ARTISTIC TEXT (ON THE EXAMPLE OF THE WORKS OF HAYRIDDIN SULTAN)

Gazibekova Sokhiba Yusupovna, Teacher of the highest category of the academic lyceum at TSUL

https://orcid.org/0009-0002-1626-7060
e-mail:
sohibagazibekova@gmail.com

Annotatsiya*: Maqolada toponimlarning badiiy matndagi o‘rni, lingvopoetik vosita sifatidagi ahamiyati Xayriddin Sulton asarlari misolida yoritilgan.*

Kalit so‘zlar*: lingvopoetik tahlil, badiiy matn, tarixiy matn, zamonaviy matn, toponim, so‘z qo‘llash mahorati, ifodalilik.*

Abstract: *The article discusses the role of toponyms in literary texts and their significance as a linguopoetic tool using the works of Hayriddin Sultan as an example.*

Key words: *linguopoetic analysis, literary text, historical text, modern text, toponym, vocabulary, expressiveness.*

Аннотация: *В статье рассматривается роль топонимов в художественных текстах и их значение как лингвопоэтического средства на примере произведений Хайриддина Султана.*

Ключевые слова: *лингвопоэтический анализ, художественный текст, исторический текст, современный текст, топоним, лексика, экспрессивность.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

Badiiy matnda toponimlar alohida estetik vazifani bajaradi, ijodkorning badiiy niyatiga xizmat qiladi. Shu o‘rinda ta’kidlash kerakki, badiiy asar tilidagi geografik joy nomlarini o‘rganish, avvalo toponimika ilmini rivojlantirish uchun muhim bo‘lsa, so‘ngra yozuvchi uslubini belgilash uchun ham ahamiyatlidir”[1]. Bu jihatdan tarixiy asarlar matnida qo‘llangan toponimlarni leksik-semantik juhatdan o‘rganish dolzarbligini belgilaydi. O‘zbek tilshunosligida F.Is’hoqov, B.Umurqulov, B.Choriyev, D.Andaniyazovalar[2] tomonidan badiiy matnda turli

[1] Қиличев Э. Бадиий тасвирнинг лексик воситалари. – Тошкент: Фан, 1982. –Б. 62–63.

[2] Исҳоқов Ф. “Зарбулмасал”даги топонимлар ҳақида / Лексика, стилистика ва нутқ маданияти масалалари. – Тошкент, 1980. – Б. 56-70; Умуркулов Б. Стилистические функции топонимов в поэзии Гафура Гуляма / Материалы конференции по ономастике Узбекистана. – Джизак, 1985. – С. 28-29; Чориев Б. Ғафур Ғуломнинг топонимлардан фойдаланиш маҳорати // Ономастика Узбекистана, 1989. – С. 95-96; Анданиязова Д. Бадиий матнда ономастик бирликлар лингвопоэтикаси. Филол. фан. б. ф. д-ри ... дисс. – Тошкент, 2017. –Б. 160.

maqsadlar bilan qo‘llanadigan toponimlarning uslubiy xususiyatlariga bag‘ishlangan ishlar tadqiq qilingan. Tilshunos T.Qurbonov esa tadqiqotlarida tarixiy badiiy asar tilidagi toponimlar tahlili haqida fikr yuritgan va tarixiy romanlarda qo‘llangan toponimlarning ahamiyatini ochib bergan[3]. D.Andaniyazova esa dissertatsiyasida “…Xoh u tarixiy bo‘lsin, xoh boshqa bir mavzudagi asar, undagi toponimlarni ham badiiy matnni shakllantiruvchi vositalardan biri sifatida baholash mumkin”, deydi. Bizningcha ham, badiiy matndagi toponimlar, avvalo, ijodkorning matndagi mazmunni ifodalashdan ko‘zlagan maqsadini nazarda tutishi bilan ahamiyatlidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Tarixning har lahzasini tadqiq va tahlilga munosib ko‘rga[4] Xayriddin Sultonovning katta jasorat bilan qo‘l urilgan tarixiy mavzuga bag‘ishlangan “Boburiynoma” asarida uchraydigan ayrim joy nomlarining asar tiliga o‘z ta’sirini o‘tkazganini ko‘rish mumkin. Ayniqsa, “Boburiynoma” tarixiy romanida qo‘llangan toponimlar joy nomlarining eng mumtoz namunalari hisoblanadi. Ta’kidlash kerakki, Xayriddin Sulton asarlaridagi toponimlarni to‘plash va kompleks tahlil qilishning ahamiyatli jihati shundaki, bu orqali ijodkor mahoratini belgilash, asarda qo‘llangan joy nomlari tasnifi orqali tomonimlarning lingvopoetik xususiyatlarini yoritish, joy nomlarining izohli etimologik lug‘atini tuzishda, tarixan taqqoslab o‘rganishda amaliy ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ/ DISCUSSION). Maqolada Xayriddin Sulton asarlarida qo‘llangan respublikamiz hududidagi joy nomlari ikki guruh asosida tahlil qilindi:

1. Tarixiy toponimlar. Oldin qo‘llangan, ammo hozirgi kunda boshqa nomga o‘zgargan joy nomlari. Masalan: *Obburdon, Farkat, Shosh, Chir, O‘sh.*

Obiburdon. Ushbu toponim ensiklopediyada Zarafshon tizmasining o‘rta qismidagi qishloq nomini ifodalaydi. “Boburnoma”da Mascho tog‘idagi qishloq deyilgan va shu yerdagi dovon Obburdan dovoni nomlari bilan tilga olingan[5]. “Boburiynoma”da esa *Obiburdon* tarzida nomlangan.

– Yo qudratingdan! – deya xitob qildi Bobur. – Axir, biz bir paytlar Kobul sari otlanganda xuddi shundog‘ yo‘l tustmish edik! Siz esa, bukun go‘yo bilgandek, ortimizdan izma-iz yurib kelibsiz. Vo ajab! ***Obiburdondan*** *oshgan chog‘imiz bir chashma labida to‘xtab edik. Shu chashma yoqasida bir toshga bayt ham yozdirib edim (“Boburiynoma”, 319-bet).*

Farkat. Toshkent viloyatidagi qadimiy shaharlardan biri bo‘lib, hozirgi nomi Parkent (ayni paytda shu nomdagi tuman markazi)[6]. Xayriddin Sulton ham asarida Samarqand qamalidan chiqqan Boburning Samarqanddan Farkatga kelgan hazrati Xojago Xojani ziyorat qilish maqsadida Farkatga kelganini bayon etadi. Masalan: *Ajab yangilik: Bobur Mirzo Parkentda bo‘lgan ekan! “Boburnoma”ning 152-sahifasida: “Hazrati Xojago Xoja Samarqanddan chiqib kelib,* ***Farkatda*** *o‘ltirib edilar. Farkatga borib Xojani ko‘rdim (“Boburiynoma”, 19-bet).*

Demak, “Boburiynoma” asari orqali *Farkat* toponimining hozirgi Toshkent viloyatidagi Parkent tumanining tarixiy nomi ekanligini anglash mumkin. Ijodkor badiiy matnda makon va zamon tamoyilidan kelib chiqib har ikkala toponimni, ya’ni *Farkat* va *Parkent* joy nomlarini o‘rniga qarab qo‘llayvergan.

Shosh. Movarounnahrning qadimiy yirik shaharlaridan bo‘lgan Toshkentning qadimiy nomlaridan biri Shosh toponimidir. “Boburnoma”da Toshkand tarzida ham tilga olinadi. Xayriddin Sulton esa “Boburiynoma” asarida tarixiy matnlarda *Shosh, Toshkand* tarzida, zamonaviy voqeliklar bayon qilingan o‘rinlarda esa *Toshkent* o‘rin-joy nomi bilan ham tilga oladi. Masalan: *Shu boisdan ham Bobur Mirzo Toshkentni mudom ehtirom bilan tilga olgan: “…ul fursatda* ***Toshkand*** *viloyati Umarshayx Mirzo tasarrufida edikim, kitoblarda* ***Shosh*** *bitirlar, ba’zi* ***Choch*** *bitirlarkim, “kamoni chochiy” andin iborattur”. Shahri azim* ***Toshkent***

[3] Қурбонов Т. Бадиий асарлардаги топонимларнинг лингвистик таҳлили ва изоҳи масалалари. – Самарқанд, 2006. – Б. 74.

[4] Xayriddin Sulton. Boburiynoma. – Toshkent: Sharq” nashriyoti-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. 1997.

[5] Zahiriddin Muhammad Bobur ensiklopediyasi. – Toshkent: Sharq nashriyoti-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. 2014, 404-bet.

[6] O‘sha asar. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. 2014, 523-bet.

Bobur Mirzo hayotida muhim o‘rin tutgan (“Boburiynoma”, 50-bet).

O‘sh. Farg‘ona vodiysidagi qadimiy shaharlardan biri bo‘lib, ammo hozirgi kunda Qirg‘iziston Respublikasining O‘sh viloyati markazi nomi hisoblanadi[7].

Xiyla vaqt so‘zsiz-sadosiz qoldilar. Quyosh bog‘ ortida jimirlab oqayotgan Jamna suviga zar kokillarini yuvmoqda edi. Nihoyat Bobur intihosizdek tuyulgan jimlikni buzib: -O‘shning oqshomlari ham ko‘p so‘lim, tarovatli bo‘lur, -dedi. Hofiz Kuykiy bosh irg‘ab qo‘ydi.

– Bu olamda men kezmagan yurt kam qoldi, – deb davom etdi Bobur o‘ychan ohangda. – Ne-ne go‘zal maskanlarni zabt etmadim! Lekin hech qayda O‘shdek latofatlig‘ bir viloyatni ko‘rmadim (“Boburiynoma”, 324-bet).

2. Zamonaviy toponimlar. Hozirgi kunda tilda mavjud bo‘lgan respublikamiz hududidagi joy nomlari. Bu toponimlar matnda ifodalangan g‘oyaning shakllanishiga, tarixiy voqealardan zamonaviy davr voqeliklariga almashinuv jarayonlarini ifodalashga va albatta, badiiy mazmunning ekspressivligini oshirishga xizmat qilgan. Masalan: *Somsarak, Andijon, Samarqand, Sebzor, Yunusobod, Farg‘ona.*

Somsarak. Ohangaron daryosi vodiysidagi shahar nomi bo‘lib, Piskent shahriga yaqin joylashgan. Somsarak Bobur Mirzoning qadami tekkan, balki umridagi og‘ir va fojiali bir voqeani ayni shu yerda boshidan kechgan, ya’ni yaqin jangovar safdoshi No‘yon ko‘kaltosh jardan qulab vafot etadi. Bu holat Boburga juda qattiq ta’sir qilgani, o‘n haftagacha voqeadan ta’sirlanib yig‘lab yurgani haqidagi ma’lumotlarni asardan o‘qish mumkin. *“Oy botgan pallada” Bobur Mirzoning Parkent va **Somsarakda** kechgan chaqmoqday qisqa va yorqin kunlari haqida yozganlarimni Toshkentga qaytgach, mashinkalab, birorta esi butun odam o‘qishi kerak (“Boburiynoma”, 19-bet).*

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Tilni undan foydalanuvchi shaxsning nutqiy faoliyati, ruhiyati, ijtimoiy holati va albatta, makon va zamon mutanosibligi bilan bog‘liq holda tadqiq etilish dolzarb vazifalardan biridir.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION) “Boburiynoma”da tarixiy va zamonaviy matnlar o‘rni bilan aralash holda qo‘llanadi. Bir o‘rinda ijodkor tomonidan zamonaviy matnlarga murojaat etilsa, boshqa bir o‘rinda Bobur yashagan davr tilidagi matnlar uchraydi. Ammo, tarixiyligiga ko‘ra iste’mol darajasi cheklangan leksik birliklarga mansub toponimlar qo‘llanishi qaysi bir davr haqida gap ketayotganini anglatib turadi, mazkur matnni yanada yaxshiroq tushunishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, joy nomlari qiyos obyekti bo‘lib kelganda ifodadagi ta’sirchanlik, tushunarlilik kuchli namoyon bo‘ladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Қиличев Э. Бадиий тасвирнинг лексик воситалари. – Тошкент: Фан, 1982. –Б. 62–63.
2. Исҳоков Ф. “Зарбулмасал”даги топонимлар ҳақида / Лексика, стилистика ва нутқ маданияти масалалари. – Тошкент, 1980. – Б. 56-70.
3. Умуркулов Б. Стилистические функции топонимов в поэзии Гафура Гуляма / Материалы конференции по ономастике Узбекистана. –Джизак, 1985. –С. 28-29.
4. Чориев Б. Ғафур Ғуломнинг топонимлардан фойдаланиш маҳорати // Ономастика Узбекистана, 1989. – С. 95-96.
5. Анданиязова Д. Бадиий матнда ономастик бирликлар лингвопоэтикаси. Филол. фан. б. ф. д-ри ... дисс. – Тошкент, 2017. –Б. 160.
6. Қурбонов Т. Бадиий асарлардаги топонимларнинг лингвистик таҳлили ва изоҳи масалалари. – Самарқанд, 2006. – Б. 74.
7. Zahiriddin Muhammad Bobur ensiklopediyasi. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. 2014, 404-bet.
8. Xayriddin Sulton. Boburiynoma. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. 1997.

[7] O‘sha asar. Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. – Toshkent. 2014. – B. 603.

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK:4:007(575.1)"1991/2020"(043)

MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTONDA NODAVLAT RADIOSTANSIYALARNING TASHKIL ETILISH TARIXI

Yusupov Izzat Sultonovich, Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali Yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktorning birinchi o'rinbosari, Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

HISTORY OF THE ORGANIZATION OF NON-STATE RADIO STATIONS IN UZBEKISTAN DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

Yusupov Izzat Sultanovich, Urgench branch of the Tashkent Medical Academy, First Deputy Director for work with youth and spiritual and educational work, Doctor of Philosophy (PhD) in historical sciences, Associate Professor

ИСТОРИЯ ОРГАНИЗАЦИИ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ РАДИОСТАНЦИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Юсупов Иззат Султанович, первый заместитель директора по работе с молодежью и духовно-просветительской работе Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии, доктор философии (PhD) по историческим наукам, доцент

https://orcid.org/0009-0005-3562-9620
e-mail:
izzatttauf@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada mamlakatimizda mustaqillik yillarida nodavlat radiostansiyalarining tashkil qilinishi hamda bosqichma-bosqich soni ortib borishi bilan bir qatorda qamrov hududining kengayishi hamda radioaloqa tizimi orqali berilayotgan kundalik dasturlari, efirga uzatish soatlari, teledastur mavzularining rang-barangligi, dolzarbligini kuchaytirish borasida olib borilgan ishlar xronologik jihatdan yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *Grand, Sezam, O'zbegim taronasi, Hamroh, Oriat dono, Oriat FM, Poytaxt, Zamin FM, Navro'z, A'lo FM, Vodiy sadosi, Birinchi Sharqona onlayn radiosi.*

Abstract: *This article chronologically covers the establishment and gradual increase in the number of non-state radio stations in our country during the years of independence, as well as the expansion of the coverage area and the work carried out to increase the diversity and relevance of daily programs, broadcast hours, and TV program topics broadcast through the radio communication system.*

Keywords: *Grand, Sezam, Uzbegim taronasi, Hamroh, Oriat dono, Oriat FM, Poytaxt, Zamin FM, Navro'z, A'lo FM, Vodiy sadosi, Birinchi Sharqona online radio.*

Аннотация: *В статье дается хронологический обзор работ, проведенных в нашей стране за годы независимости, в том числе по созданию негосударственных радиостанций и постепенному увеличению их количества, а также по расширению зон покрытия и усилению ежедневных программ, часов вещания, разнообразия и актуальности тематики телепрограмм, транслируемых через систему радиосвязи.*

Ключевые слова*: Гранд, Сезам, Узбегим Таронаси, Хамро, Ориат Доно, Ориат FM, Пойтахт, Замин FM, Навруз, Аъло FM, Эхо долины, Первое восточное онлайн-радио.*

KIRISH. Mamlakatimizda mustaqillik yillarida nodavlat radio aloqa tizimi sohasida muhim o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. Sohaga doir yangi infratuzilmalar yaratildi. Bunday yangilanishlar radio aloqa tizimining yangi bosqichga ko‘tarilishini va rivojlanish jarayonlarini, aholining ijtimoiy-madaniy hayotidagi tutgan o‘rnini alohida mavzu doirasida tadqiq etishni taqozo etmoqda. Nodavlat radio aloqa vositalarining jadal rivojlanishi va yangi turlarining ixtiro qilinishi mamlakatimizda sodir bo‘layotgan ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy jarayonlarga o‘zining ta’sirini o‘tkazmoqda. Radio aloqasi orqali xabarlarni tezkor yetkazish, davlat va jamiyat hayotini demokratlashtirish, fuqarolarda yuksak huquqiy madaniyatni shakllantirish turli xalqlar o‘rtasidagi hamjihatlikni ta’minlashdagi o‘rnini alohida mavzu doirasida tadqiq etishni taqozo etmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD. Mustaqillik yillarida mavzu doirasida quyidagi tadqiqotchilar: O‘.O‘tayev [1:272], M.Alimardanov [2:155], A.Mo‘minov [3:163], M.Masharipov [4:84] kitoblarida radioaloqa sohasiga oid ma’lumotlar aks ettirilgan bo‘lsa-da, yetarli o‘rin ajratilmagan. O‘zbekistonda radioaloqa, radioeshittirishning paydo bo‘lishi va taraqqiyoti tarixiga oid umumiy ma’lumotlar V.Z.Zuparov, O.A.Xolmatov [5:64], M.Ro‘ziyev, X.Jo‘rayev[6:113], A.Nurmatov, F.Mo‘minov [7:173], T.Axmedov[8:159], M.Asadullayev[9:584], M.Xudoyqulov[10:286], S.Sodiqov[11:120], A.Karimov, A.Andiqulov, X.Do‘stmuhammedov, I.Qo‘ziyeva, L.Arutyunova [12:288] A.Hadjayev, F.Mahmudov, M.Safarov, N.Hikmatullayev, X.Nuriddinov, A.Halimov, P.Allaberganova, O.Shomurodov, A.Madrahimov [13:264], Sh.Xaitov[14:414] risola va kitoblarida ham qisman ma’lumotlar keltirilgan. O‘zbekistonda nashr qilingan monografiya va yoqlangan dissertatsiya ishlari hamda davlat arxivlari fondlarini ko‘zdan kechirish jarayonida, radioaloqa sohasiga oid ma’lumotlar juda kam o‘rganilganligi va tadqiqotchilar nazaridan chetda qolib ketayotganini ta’kidlab o‘tish lozim.

MUHOKAMA. O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng ommaviy axborot vositalari bo‘lmish radioeshittirish va teleko‘rsatuvlarda bevosita mamlakatimizning mustaqilligiga bag‘ishlangan, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy-ma’rifiy ahamiyatga ega bo‘lgan mavzularga keng o‘rin ajratila boshlandi. Shu bilan bir qatorda respublikamiz haqidagi muhim yangilik va axborotlar ham mamlakatimizda faoliyat ko‘rsatayotgan xorijiy axborot agentliklari vakillari va muxbirlari tomonidan o‘sha mamlakatlar axborot vositalari uchun bevosita yetkazib berilgan. Axborot almashinuvi, dunyo voqealaridan xabardorlik, yoki aksincha, dunyo sahnasiga chiqish, o‘zini namoyon qilishga imkoniyat yaratib berilgan[15: 255].

O‘tgan davr mobaynida barcha sohalar kabi nodavlat radioaloqa sohasida ham tub islohotlar boshlandi. 1998-yilning 16-yanvarida Toshkent shahrida “Grand” deb atalgan birinchi xususiy radiostansiya tashkil qilindi. Keyingi radiostansiya “Mening shahrim” o‘z faoliyatini boshladi va boshqa to‘lqinda Moskvadan “Yevropa plyus” radiosining eshittirishlari olib tarqatiladigan bo‘ldi. Biroq “Mening shahrim” radiosi raqobatga dosh berolmay tezda o‘z faoliyatini to‘xtatgan. Keyinchalik “Sezam” radiosi o‘z faoliyatini boshladi. Ushbu radiodan keyin “O‘zbegim taronasi”, “Hamroh”, “Oriat dono”, “Oriat FM”, “Poytaxt”, “Zamin FM”, “Navro‘z”, “A’lo FM” degan xususiy radiostansiyalar ishga tushdi. O‘sha vaqtda Toshkent shahri va uning atrofida 14 ta xususiy radiostansiya tinglovchilar uchun xizmat qilgan[16:77].

2001-yilning avgust oyida “Vodiy sadosi” FM radiostansiyasi Samarqand va Samarqand viloyati, 2001-yil noyabrda Navoiy va Buxoro viloyati, 2002-yil aprelda Surxondaryo viloyati, 2003-yilda Qoraqalpog‘istonda va Jizzax viloyatida radioeshittirish sifatini oshirish maqsadida Toshkent-Samarqand, Toshkent-Qo‘qon avtomobil yo‘li (Qamchiq dovoni) hududida translyatsiyani tashkil etish uchun Angren (Nurobod), Qo‘qon, Zarafshon va Uchquduq avtomobil yo‘lida radiostansiyani ishonchli qabul qilishni ta’minlovchi radioeshittirish uskunalari o‘rnatildi hamda O‘zbekiston Respublikasi hududida radioeshittirish tarmog‘ining qurilishi ishlari yakunlandi[17:85].

Mamlakatimizda onlayn radio ham zamonaviy radiolarning internetdagi ko‘rinishi sifatida yuzaga keldi. Birinchi “Sharqona onlayn” radiosi 2007-yil 9-dekabrda “Global media grupp” kompaniyasi tomonidan yaratilib ish boshladi. 2009-yili Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, Kamolot yoshlar ijtimoiy harakati hamda Qoraqalpog‘iston Respublikasi Mahalla jamg‘ar-

masi qo‘llab-quvvatlashi bilan onlayn radiokanal “Nukus FM” o‘z faoliyatini boshladi. Radio musiqiy-informatsion formatdagi eshittirish-larni tayyorlaydi. Dasturlar auditoriyaga 24 soat davomida uzatilgan. Ularning 60 foizi musiqiy eshittirishlardan iborat. Radio to‘lqinlari Nukus, Taxiatosh, Xo‘jayli, Kegayli tumanlariga uzatilgan [18:231]. FM radiostansiyalar va Nodavlat radio-stansiyalari tarmog‘i – NRT ijodkorlari tomonidan tayyorlangan axborot bloklarining soni 20 mingdan oshib, xabarlar soni qariyb 100000tani tashkil etgan[19:5].

2017-yil 26-maydan boshlab “S-IQBOL” xususiy televideniyesiga qarashli bo‘lgan radiokanal ham ishga tushirilgan bo‘lib, eshittirishlari bilan tinglovchilar qalbidan chuqur joy egallab kelmoqda. “Xabarlar” informatsion dasturi, “Vatan madhi”, “Hikmatlar bo‘stoni”, “Men yurtimni sevaman”, “Shukrona” radioloyihalari orqali tinglovchilarga yangilik ulashishi uchun ijodkorlar, radioboshlovchilar o‘z ustida tinmay izlanish olib bormoqdalar. Shuningdek, O‘zEOAVMA Axborot loyihasi doirasida tayyorlanadigan “Zamon” informatsion dasturi, “Mening yurtim” telekanalining “Markaziy studiya” dasturlari bilan ham hamkorlik yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, ularda 100dan ortiq ijtimoiy ahamiyatga molik lavhalar efirga uzatilgan. 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha Harakatlar strategiyasi hamda Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan 5ta muhim tashabbus ijrosini ta’minlash jarayonlari doimiy ravishda teleradiostudiya dasturlari, xususan, “Xabarlar” informatsion dasturi orqali yoritib borilmoqda[20:2].

Buxoro viloyati nodavlat radiosi FM–103,9 to‘lqinida har kuni 2 soat hajmda o‘zbek, rus, tojik tillarida eshittirishlarni efirga uzatmoqda. 2018-yilda Buxoro viloyati radiosidagi boshqaruv pulti zamonaviy Behringer miksher pulti bilan almashtirildi. Shuningdek, 2ta Intel Pentium G3240 kompyuteri hamda 2ta Dreyer Gromkogovoriteli va mikrofonlar o‘rnatilib, montaj xonasi to‘liq mukammal ta’mirlandi[21:3]. 2017-yili Qashqadaryo viloyatida nodavlat FM radio qamrovini kengaytirish maqsadida Palandara RTS, Chiroqchi tumanidagi Kattaqishloq RTS, Taxtaqoracha RTSda radiouzatkichlar modernizatsiya qilinib ishga tushirildi. Shuningdek, Dehqonobod tumanidagi Terakli RTSga TF(S)–10 radiouzatkichi o‘rnatildi va 103,4 MGs chastotada efirga uzatilishi natijasida viloyat hududining barcha qismi “O‘zbekiston” FM radioto‘lqinlari bilan to‘liq qamrab olindi[22:7].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Butun mamlakatimiz qatori O‘zbekiston ommaviy axborot vositalari ham mustaqillik yillarida katta rivojlanish yo‘lini bosib o‘tganini barchamiz yaxshi bilamiz va bunday yutuqlar bilan haqli ravishda faxrlanamiz. Hozirgi kunda respublikamizda 1500 dan ziyod ommaviy axborot vositasi faoliyat ko‘rsatmoqda. Birgina O‘zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi tarkibidagi telekanallarning bir sutka davomidagi umumiy efir vaqti 616 soatni tashkil etmoqda. Holbuki, mustaqillikdan oldin bu raqam bor-yo‘g‘i 48 soatga teng edi. E’tiborga molik jihati shundaki, ommaviy axborot vositalarining tarkibi ham tubdan o‘zgarib bormoqda. Buni yurtimizdagi barcha telekanallarning qariyb 53 foizi, radiokanallarning esa 85 foizi nodavlat ommaviy axborot vositalari ekani ham tasdiqlaydi[23:498]. Eng muhimi, nodavlat telekanallar axborot maydonida o‘zaro raqobat muhitining kuchayishiga ta’sir ko‘rsatdi”.

O‘zbekiston Respublikasi Axborot kommunikatsiyalarni rivojlantirish vazirligi tashabbusi bilan 2022-yil yanvar oyidan boshlab “RRTM” DUK tomonidan Toshkent teleminorasida Toshkent shahri aholisi uchun DAB+ standartida raqamli radiokanallar uzatishi ta’minlandi. O‘rta Osiyo davlatlari orasida birinchilardan bo‘lib DAB+ (Digital Audio Broadcasting) standartdagi radioeshittirishni test rejimida efirga uzatish yo‘lga qo‘yildi. DAB+ raqamli radioeshittirish bilan parallel ravishda FM diapazonida ham radiokanallar uzatib kelinmoqda. DAB+ standarti orqali bitta uzatkichdan 16 ta radiokanallar (“O‘zbekiston”, “Yoshlar”, “Mahalla”, “O‘zbekiston-24”, “Oriat Dono”, “Oriat FM”, “Vodiy sadosi”, “Poytaxt (uzb)”, “Poytaxt (rus)”, “Grand”, “Yoshlar ovozi”, “Maksima”, “Avtoradio Hamroh”, “Navro‘z”, “Nostalgiya”, “O‘zbegim taronasi”) 199,360 MHz chastotada test rejimida efirga uzatilishi ta’minlangan[24:1]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev ommaviy axborot vositalari xodimlari haqida shunday degandi: “Doimo yangilik izlab, yangilikka intilib yashaydigan, jamiyatda yuz berayotgan muhim o‘zgarishlar, ustuvor g‘oya va tashabbuslarning ma’no-mohiyatini odamlarga tezkorlik va xolislik bilan yetkazadigan, hayotning qaynoq nuqtalariga dadil kirib boradigan matbuot xodimlari mamlakatimiz taraqqiyotiga munosib hissa

qo‘shmoqda. Bugungi kunda OAV tom ma’noda “to‘rtinchi hokimiyatga” aylanib bormoqda [25:118]” deya ta’kidlagandi.

NATIJALAR. Maqolada ko‘rsatilgan yillarda mamlakatimizda nodavlat radioaloqa sohasida katta o‘zgarishlar amalga oshirildi. Barcha mamlakatlar qatori respublikamizda ham ko‘plab xususiy radioaloqa kanallar paydo bo‘ldi. Radio uskunasining ham yangidan-yangi turlari kashf etilib, yanada takomillashib bordi. Radioni bugungi kunda televizor, telefon, transport, mobil telefon va boshqa qurilmalar orqali ham eshitishimiz mumkin. O‘tgan davr mobaynida davlat radiostansiyalaridan tashqari FM radiostansiyalaridan eshittirishlar ham kirib keldi.

XULOSA. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda nodavlat radio aloqa sohasiga yangi texnika va texnologiyalarning bosqichma-bosqich kirib kelishi ijodiy imkoniyatlarning kengayishiga, mazmunan chuqur, shaklan mukammal, tomoshabinbop ko‘rsatuv-eshittirishlarning, yangi tok-shou va viktorina hamda teleo‘yinlarning joriy etilishiga zamin yaratdi.

O‘tgan davr mobaynida mamlakatimizning barcha hududlarida xususiy radiokanallar faoliyatini amalga oshirish uchun keng sharoit yaratilgan bo‘lishiga qaramay barcha hududlarda ham soha rivoji birdek kechmadi. Nodavlat radio aloqa vositalari O‘zbekistonning axborot makonida muhim o‘rin egallab, jamiyatda sog‘lom raqobat muhitini shakllantirish, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish va ijtimoiy masalalarni yoritishda kuchli platformaga aylanib bormoqda. Yurtimizda media sohasidagi islohotlar davom etar ekan, nodavlat OAVlar ham sifat, mazmun va texnologik taraqqiyot jihatidan yuksalishda davom etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘tayev O‘. Televedeniye davr ko‘zgusi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2010. – 272 b.
2. Alimardanov M. O‘chmas sharaf. — Toshkent: Dono MCHJ, 2017. – 155 b.
3. Mo‘minov A. O‘zbekiston axborotlashgan jamiyat sari.Toshkent: Turon zamin ziyo, 2013. – 163 b.
4. Masharipov, M. Oynayi jahon. — Urganch: Xorazm, 2012. – 84 b.
5. Karimov A. O‘zbekistonda televideniye. — Toshkent: O‘zKPMK, 1964. – 64 b. 6. V.Z.Zuparov, O.A.Xolmatov. Radioaloqa, radioeshittirish va televideniye — Toshkent: G‘afur G‘ulom, 2007. –113 b;
7. Ro‘ziyev, M., Jo‘rayeva X. Telejurnalistga tavsiyalar. — Toshkent: Sharq, 2013. – 173 b.
8. Nurmatov A., Mo‘minov F. Jahon jurnalistikasi tarixi.Toshkent.:Fan va texnologiya,2008.328 b.
9. Axmedov T. O‘zbekistonda televideniyening rivojlanish jarayoni (1991-2016 y.) — Toshkent: Qamar –media, 2021. – 159 b.
10. Asadullayev M.Televideniyening nazariy va amaliy asoslari: O‘zTV 65 yoshda. — Toshkent: Mumtoz so‘z, 2021. – 584 b.
11. Xudoyqulov M. Jurnalistika va publitsistika. — Toshkent: Tafakkur, 2010. – 286 b.
12. Sodiqov S. Radiojurnalistika asoslari audiovizual jurnalistika. — Toshkent: Mumtoz, 2010. – 120 b.
13. Karimov A., Andiqulov A., Do‘stmuhammedov X., Qo‘ziyeva I., Arutyunova L. O‘zbekiston ommaviy axborot vositalari jurnalistlari. — Toshkent, 2003. – 288 b.
14. Hadjayev A., Mahmudov F., Safarov M., Hikmatullayev N., Nuriddinov X., Halimov A., Hayitov Sh., Shomurodov O., Madrahimov A. O‘zbekiston milliy teleradiokompaniyasi: Zamon bilan hamqadam. –Toshkent: Dizayn-Print, 2022. – 264 b.
15. Jo‘rayev N. O‘zbekiston tarixi: (Milliy istiqlol davri) 3-kitob.Toshkent.:Tafakkur, 2011.B. 255.
16. Sodiqov S. Radiojurnalistika asoslari audiovizual jurnalistika. — Toshkent: Mumtoz, 2010. – B.77.
17. Yusupov I. O‘zbekistonda aloqa tizimining taraqqiyoti tarixi (Xorazm viloyati misolida. — Buxoro: Durdona, 2022. – B.85.
18. Qosimova N. Onlayn jurnalistika Toshkent, 2019. – B.231.
19. Abduxoliqov F. Intilganga tole yor. Toshkent, 2011. – B.4-5.
20. S-Iqbol televideniyesi ma’lumotnomasi... – B.2.
21. Buxoro viloyat teleradiokompaniyasining 16.07.2021.№1/190-sonli ma’lumotnoma– B.3.
22. Shodmonov A. Zamon bilan hamnafas. // Xabar gazetasi, 2021, 1-oktabr, 39 (1513). – B.7.
23. Mirziyoyev Sh. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz.1-jild.–T.: O‘zbekiston, 2017.– B.497-498.
24. www.oyina.uz 18.01.2022.
25. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. -Toshkent, O‘zbekiston, 2021. – B.118.

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 93/94

TURKISTONDA KREDIT-SSUDA VA OMONAT SHERIKLIKLARI TARIXI (1870-1917)

Nasirov Otabek Nazirjanovich, Toshkent iqtisodiyot pedagogika instituti dotsenti, tarix fanlari nomzodi

HISTORY OF CREDIT-LOAN AND DEPOSIT PARTNERSHIPS IN TURKESTAN (1870-1917)

Nasirov Otabek Nazirzhanovich, Associate Professor of the Tashkent Institute of Economics and Pedagogy, Candidate of Historical Sciences

ИСТОРИЯ КРЕДИТНО-ССУДНЫХ И ДЕПОЗИТНЫХ ТОВАРИЩЕСТВ В ТУРКЕСТАНЕ (1870-1917)

Насиров Отабек Назиржанович, доцент Ташкентского института экономической педагогики, кандидат исторических наук

https://orcid.org/009-007-2726-3811
tel: 90 024 98 88
e-mail: otabeknasirov8@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada chor Rossiyasi hukmronligi davrida Turkistonda tashkil qilingan mayda kredit, ssuda-omonat va matlubot shirkatlarining tashkil qilinishi, ular faoliyatining asosiy maqsadi ko‘rsatilib berilgan. Shuningdek, har birining mohiyati bir-birlaridan farqli holati, ish yuritish tartiblari, Turkiston o‘lkasi har bir hududida tashkil qilingan ssuda-omonat va kredit shirkatlarining nomlari, soni va nima sababdan ma’lum hududlarda kredit va boshqa ssuda-omonat shirkatlari ochilganligi ham ochib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *kredit, ssuda-omonat, matlubot, artel, shirkat, uyezd, desyatina, daromad.*

Abstract: *This article reveals the essence of the formation and the main purpose of the activities of credit, loan and savings and consumer partnerships in Turkestan during the reign of Tsarist Russia. Also, separately for each of them the meaning of their activities and distinctive features of partnerships. In addition, the article writes about the names of each credit and loan and savings partnership by region, the number and reasons for which in some loan and savings in others credit partnerships were opened.*

Key words: *credit, loan-deposit, savings, artel, company, district, desyatina, profit.*

Аннотация: *В данной статье раскрывается суть образования и основная цель деятельности кредитных, ссудо-сберегательных и потребительских товариществ в Туркестане в период правления царской Россиии. Также, по отдельности каждого из них значения деятельности и различительные черты товариществ. Кроме этого в статье пишется о названиях каждого кредитного и ссудо-сберегательного товарищества по регионам, численность и причины, по которым в одних открывались ссудо-сберегательные, в других кредитные товарищества.*

Ключевые слова: *кредит, ссудо-сберегательный, потребительский, артель, товарищество, уезд, десятина, прибыль.*

KIRISH. Rossiya imperiyasi XIX asrning 80-yillaridayoq Turkiston o‘lkasida paxtachilikni

keng miqyosda rivojlantirish maqsadida kichik ssuda-omonat va kredit shirkatlarini tashkil qilinishiga ko‘maklasha boshladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD. 1884-yili 2-noyabrda Turkiston shahrida Turkistonda birinchi ssuda-omonat shirkati tashkil qilindi[1]. Lekin shirkatning keyingi faoliyati to‘g‘risidagi m’lumotlar yo‘q. 1885-yili Chimkent uyezdida ham ssuda-omonat shirkati tashkil qilindi[2].

1907-yilga kelib paxta hosilining kamayishi natijasida, imperiya hukumatini ushbu masalada keng ko‘lamda shug‘ullanishga majbur qildi. Bu borada, dehqonlarga qulay bo‘lgan kredit olish imkoniyatlarini yaratib berishga harakat qilindi.

Turkiston o‘lkasida birinchilardan bo‘lib faoliyat yuritgan kredit shirkati 1907-yili 6-mayda Qo‘qonda tashkil qilindi[3].

1909-1910-yillar mobaynida Turkistonda kredit va ssuda-omonat shirkatlarining ko‘payishi kuzatiladi. Faqat shu yillarda Kaspiy oldi viloyatida 17 ssuda-omonat va kredit shirkatlari tashkil topib, ulardan 7tasi Marv uyezdida, 7tasi Ashxabod uyezdida, 2tasi Tajan va 1ta baliqchilar kredit shirkati Krasnovodsk uyezdida joylashgan edi. 1911-yilga kelib viloyatdagi shirkat a’zolarining jami soni 2530taga yetib, ular tomonidan 133048 so‘m 50 tiyin hisobida ssudalar olindi[4]. 1913-yili 6 kredit va 42ta ssuda-omonat shirkatlari bo‘lib, a’zolari 9294 ta, 1914-yili esa 6ta kredit va 52 ssuda-omonat shirkatlari bo‘lib, shundan Ashxabodda 23 ssuda-omonat, Marvda 21 ssuda-omonat, Tajanda 8ta ssuda-omonat va 1ta kredit, Krasnovodskda 1ta kredit shirkati bo‘lgan[5].

MUHOKAMA. Imperiya hukumati paxtaga ixtisoslashgan hududlarda ssuda-omonat shirkatlariga nisbatan kredit shirkatlarini ko‘paytirishga harakat qilgan. Farg‘ona viloyati bo‘yicha 1911-yili kredit va ssuda-omonat shirkatlarning soni 4 ta bo‘lsa, 1913-yili 63 ta, 1914-yili esa 68 taga yetib, shundan 64 tasi kredit va 4ta ssuda-omonat shirkatlari bo‘lgan[6]. 1914-yili ular Sirdaryo viloyatida 139taga, Samarqand viloyatida 112taga yetgan. 1912-yili Yettisuv viloyatining Verniy uyezdida bor-yo‘g‘i 5ta kredit va 1ta ssuda-omonat shirkati tuzilgan.

Paxtachilik sohasi bilan mayda kredit shirkatlarining soni ko‘payib borgan. Samarqand viloyati bo‘yicha davlat agronomi vazifasini bajargan Glushanovskiy 1912-yili 8-oktabrda Yer va davlat mulki boshqarmasi va viloyat harbiy gubernatoriga “Qishloq xo‘jaligi ishlarida mayda kredit shirkatlari bo‘yicha doimiy kengash” tuzish taklifi bilan chiqdi. Shu asosda 24 oktabrda Samarqand viloyati harbiy gubernatori buyrug‘i bilan kengash tuzildi[7].

Kredit va ssuda-omonat shirkatlari milliy tarkibi jihatidan asosan uch guruhga, ya’ni rus, mahalliy millat vakillari va aralash (tarkibida turli xil millat vakillari) guruhlarga bo‘lingan. 1914-yili Sirdaryo viloyatida 139ta mayda shirkat bo‘lib, ularning 114tasi mahalliy aholi, 23ta rus, 1ta aralash va 1ta nemis millati vakillariga tegishli bo‘lgan. Kaspiy oldi viloyatidagi 58ta shirkatdan 54ta mahalliy, 2ta rus, 1ta aralash va 1ta nemis millatiga tegishli bo‘lgan. Samarqand viloyatidagi 112ta mayda shirkatning 1tasi rus, qolganlari mahalliy millat vakillariga tegishli bo‘lgan[8]. O‘lkada mayda shirkat a’zolarining aksariyat qismi mahalliy millat vakillaridan iborat bo‘lgan.

1914-yili Davlat banki tomonidan Andijon va Skobelev uyezdlarida joylashgan 61 kredit va 41ta ssuda-omonat shirkatlariga 1367733 rubl miqdorida mablag‘ berilib, shundan 913987 rubl kredit va 453746 rubl ssuda-omonat shirkatlariga ajratildi. Davlat bankining uyezdlardagi kassalaridan 104825 rubl berilib, shundan 21ta kredit shirkatiga 82466 rubl miqdorida, 4ta ssuda-omonat shirkatiga 22359 rubl, jami 2ta uyezd bo‘yicha 1472558 rubl berilgan[9].

NATIJALAR. Shirkatlarning ko‘payishi mahalliy sudxo‘rlarning kamayishiga olib keldi. Masalan, Qo‘qon uyezdida Novqat shirkati tashkil topgan paytda qishloqda 1000 rubldan 3000 rublgacha mablag‘i bo‘lgan 20 ta sudxo‘r bo‘lsa, 1 yildan keyin ular 5 kishiga kamaygan, 1915-yilda esa birorta ham sudxo‘r qolmagan[10]. 1915-yilga kelib Turkiston o‘lkasida kredit va ssuda-omonat shirkatlarining soni 727taga yetdi.

Turkiston o‘lkasida matlubot shirkatlari ko‘p holatlarda aksiyadorlik jamiyatlari va savdo-sanoat sohasidagi shirkatlarining qoshida vujudga kelgan.

TAMADDUN NURI

Chimyon aksiyadorlik jamiyati korxonalari ishchilari 1911-yil 19-iyunda Chimyon uyezdining Mindan qishlog‘ida matlubot shirkatini tashkil qilishdi. 1913-yili shirkat tomonidan 631 rubl 14 kopeyek, 1914-yili esa 687 rubl 49 kopeyek sof daromad olingan[11].

Rossiya imperiyasida matlubot shirkatlarining soni 1914-1915-yillar orasida keskin o‘sishi bilan xarakterlanadi. 1907-yili imperiya bo‘yicha jami 1048ta bo‘lgan bo‘lsa, 1908-yili 1250ta, 1909-yili 1087ta, 1910-yili 1200ta, 1911-yili 1218ta, 1912-yili 1752ta, 1913-yili 1589ta, 1914-yili 1080tani tashkil qilgan, 1915-yili esa 13000 dan ortib ketgan[12].

XULOSA qilib aytganda, Imperiya hukumati asosiy e’tiborini Rossiya iqtisodiyoti uchun katta foyda keltirishi mumkin bo‘lgan tarmoqlarni rivojlantirishga qaratdi. Shu sababli ssuda-omonat va kredit shirkatlarini ko‘paytirishga e’tiborini qaratdi. Lekin mahalliy aholining ijtimoiy hayotini yengillatish, iqtisodiy ahvolini yaxshilashga qulay sharoitlar bo‘lgan taqdirda ham turli bahonalar bilan bunday ishlar orqaga surildi. Shu tufayli o‘lkada tashkil etilgan matlubot shirkatlarining keng qamrovli faoliyat yuritish imkoniyati bo‘lmadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. ЎзРМДА. ф.-17, 1-рўйхат, 20063– иш, 10–варақ; ф.-1, 16-рўйхат, 1854– иш, 10–варақ.
2. ЎзРМДА. ф.-17, 1-рўйхат, 19973– иш, 35, 39, 49, 52 –варақлар.
3. ЎзРМДА. ф.И-18, 1-рўйхат, 6652– иш , 2–варақ.
4. Обзор Закаспийской области за 1911 год. 1912.- С. 212, 213.
5. Труды хлопкового совещания 27- 29 декабря 1914 года в г.Ташкенте. - Т., 1915.-С.80.
6. ЎзРМДА. ф.- 16, 1-рўйхат, 927$^{\alpha}$ – иш, 115–варақ.
7. ЎзРМДА. ф.И- 7, 1-рўйхат, 3153–иш, 9–варақ.
8. ЎзРМДА. ф.-16, 1-рўйхат, 927–иш, 55, 59, 63–варақлар.
9. ЎзРМДА. ф.- 16, 1-рўйхат, 927–иш, 115–варақ.
10. Туркистон чор мустамлакачилиги даврида. - Т., 2000.- Б. 245.
11. ЎзРМДА, ф.И-19, 1-рўйхат, 27899–иш , 4, 6–варақлар.
12. Меркулов А.В. Исторический очерк потребительской кооперации в России. – М., 1917.- С. 54, 60.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 193.4(575.1)

AYOLLAR HUQUQLARI MASALASINING TARIXI VA RIVOJANISHI

Bekmuhammadova Sabrina Ismoil qizi, Guliston davlat pedagogika instituti

ИСТОРИЯ И РАЗВИТИЕ ПРАВ ЖЕНЩИН

Бекмухаммадова Сабрина Исмоил кызы, Гулистанский государственный педагогический институт

HISTORY AND DEVELOPMENT OF WOMEN'S RIGHTS

Bekmuhammadova Sabrina Ismoil qizi, Gulistan State Pedagogical Institute

https://orcid.org/0009-0009-1883-9465

e-mail: bekmuhammedova@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqola ayol-qizlarning tarixdan huquq va erkinliklari, ayollarning huquqiy ongi, ularning ijtimoiy faollik darajasi qanday bo'lganligini ifoda etadi. Ayollar huquqlari tarixdan qanday rivojlanganligi, ular bu huquqlardan qanday foydalana olganlari muhim ahamiyat kasb etgani va hozirgi ayollar huquqlari bilan qanday o'xshash jihatlari borligini ifoda etadi. Tarixdan ayollarga bu huquqlar qanday imkoniyatlar bergani alohida ta'kidlanadi. Ushbu maqolada ayollar huquqlarining tarixi va rivojlanish jarayonlari haqida fkr yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *ayollar huquqlari, gender tengligi, ayollar huquqlari tarixi, feminizm harakati, BMT va ayollar huquqlari, saylov huquqlari, gender diskriminatsiyasi, patriarxal jamiyat.*

Abstract: *This article describes the rights and freedoms of women and girls from history, the legal consciousness of women, and their level of social activity. It describes how women's rights have developed from history, how they have been able to use these rights, how they have gained importance, and what similarities they have with women's rights today. It specifically emphasizes the opportunities these rights have given women from history. This article discusses the history and development processes of women's rights.*

Keywords: *women's rights, gender equality, history of women's rights, feminism movement, UN and women's rights, voting rights, gender discrimination, Patriarchal society.*

Аннотация: *В статье описываются права и свободы женщин и девочек на протяжении всей истории, их правосознание и уровень их социальной активности. То, как развивались права женщин на протяжении истории, имеет важное значение с точки зрения того, как они могли осуществлять эти права и в чем их сходство с правами женщин сегодня. В нем особо подчеркиваются возможности, которые эти права предоставляли женщинам на протяжении всей истории. В статье обсуждается история и развитие прав женщин.*

Ключевые слова: *права женщин, гендерное равенство, история прав женщин, феминистское движение, ООН и права женщин, избирательные права, гендерная дискриминация, патриархальное общество.*

KIRISH. Jamiyatimizning har bir a'zosining huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish zarurati barchamizga ayon. Har bir hodisaning boshlanishi uning tarixidan dalolat beradi. Ayollar huquqlari inson huquqlarining ajralmas qismi bo'lib, tarix davomida turli bosqichlardan o'tgan. Turli davrlarda ayollarning huquqlari cheklangan yoki inkor etilgan bo'lsa-da, bugungi kunda gender tengligi va ayollar huquqlarini ta'minlash borasida sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda. Bugungi shiddat bilan rivojlanib borayotgan zamon jamiyatimizning har bir fuqarosining huquqiy ong va huquqiy madaniyati yuksalishini taqozo etib kelayotgani barchamizga sir emas. Xalqimiz "Tarixsiz kelajak yo'q" deb bejizga aytmaydi. Tarix borki, bugun bor.

TADQIQOT METODLARI. Ushbu maqola tarixiy va analitik tadqiqot metodlariga asoslangan. Turli xil manbalar, jumladan, ilmiy maqolalar, kitoblar va huquqiy hujjatlar tahlil qilingan. Tadqiqotda ayollar huquqlarining tarixiy rivojlanishi, gender tengligi masalalari va feministik harakatlarning roli o‘rganilgan.

Ayollar huquqlari deganda – bu ayollarning erkaklar bilan teng huquqlarga ega bo‘lishini ta’minlaydigan huquqlar majmui tushuniladi. Qadimgi jamiyatlarda ayollar huquqlari tarixi haqida keltirib o‘tadigan bo‘lsak, bu sohada turli xil manbalar va tadqiqotlar mavjud. Masalan, Gerda Lernerning “The Creation of Patriarchy”[1] asarida patriarxatning shakllanishi va ayollar huquqlarining cheklanishi tarixi chuqur tahlil qilingan.

NATIJALAR. Qadimgi jamiyatlarda ayollar huquqlari turlicha bo‘lgan. Masalan, qadimgi Misr va Yunoniston jamiyatlarida ayollar ma’lum darajada erkinlikka ega bo‘lgan. Misrda ayollar erkin savdo-sotiq qilishi, mulkka egalik qilishi va sud jarayonlarida qatnashishi mumkin bo‘lgan. Barbara Lesko “The Great Goddesses of Egypt”[2] kitobida qadimgi Misr ayollarining jamiyatdagi o‘rnini batafsil yoritib bergan. Bu Misr ayollarining boshqa davlatlarga nisbatan tez sur’atlarda o‘sishiga sababchi bo‘lgan. Yunonistonda esa ayollar huquqlari juda cheklangan bo‘lib, ular siyosiy jarayonlarda chetda qolgan. Bu ularning qoloqlashishiga sababchi bo‘lgan. Biroq, Spartada ayollar muayyan huquqlarga ega bo‘lishgan. Rim imperiyasida ularning huquqlari juda cheklangan edi. Rim davlatida ayollar mulk va meros huquqiga ega emas edi, ammo keyinchalik ba’zi qonunlar ularning huquqlarini kengaytiradi. Jane F.Gardnerning “Women in Roman Law and Society”[3] asari Rim huquqida ayollarning o‘rnini ochib beradi. O‘rta asrlarda ayollar ilm-fan va ta’limdan chetlatilgan, faqat dindor ayollargina ta’lim olishgan. Eileen Powerning “Medieval Women”[4] asari O‘rta asrlarda ayollarning ahvoli haqida ma’lumot beradi. Ayollar odatda uy bekasi yoki xizmatkor sifatida faoliyat yuritgan, lekin shifokor yoki huquqshunos bo‘lishlari aslo mumkin bo‘lmagan. Ayollar ko‘pincha majburiy nikoh va erlarining ustunligi qonun bilan belgilangan oilaviy tizimga ega bo‘lgan. O‘rta asrlarda esa, patriarxal tuzum mustahkamlanib, ayollar asosan oilaviy va diniy an’analar doirasida qolgan. O‘rta asrlarda ayollar huquqlari keskin cheklangan edi. Pariarxat kuchayganiligi sababli ayollar faqatgina oilaviy masalalar bilan mashg‘ul bo‘la olishgan. Biroq, ayrim ayollar qiyinchiliklar yuz bersa ham o‘z huquqlarini himoya qilishga harakat qilishgan.

MUHOKAMA. Ayollar huquqlarining himoya qilinishi va harakatlar. XVIII-XIX asrlarda Yevropada va Amerikada ayollar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha dastlabki harakatlar boshlanadi. Bu davrda Mary Wollstonecraftning “A Vindication of the Rights of Woman”[5] kabi asarlari ayollar huquqlari uchun kurashning dastlabki namunasi bo‘ldi. Fransuz inqilobida “Inson va fuqarolar huquqlari deklaratsiyasi”da faqat erkaklar huquqlarigina tan olinadi. Shundan so‘ng Olympe de Gouges tomonidan “Ayollar huquqlari deklaratsiyasi” e’lon qilinib, teng huquqlarini ayollar talab qilishadi. 1848-yilda AQSHning Seneka-Fols shahrida bo‘lib o‘tgan anjumanda ayollar saylov huquqiga ega bo‘lish uchun birinchi marotaba jiddiy kurash olib borishadi. Bu voqea ayollar huquqlari harakatining muhim bosqichi bo‘ldi va “Declaration of Sentiments” qabul qilindi.

1920-yilda AQShda va 1918-yilda Buyuk Britaniyada ayollarga ovoz berish huquqi rasman beriladi. Miriam Schneirning “Feminism: The Essential Historical Writings” [6] kitobi ayollar huquqlari harakatining asosiy yozuvlarini o‘z ichiga oladi. XX asr ayollar huquqlari uchun tub burilish davri bo‘ladi. Saylov huquqi bu ayollar ovoz berish va saylanish huquqiga ega bo‘lishidir.

[1] Lerner, Gerda. *The Creation of Patriarchy*. New York: Oxford University Press, 1986.

[2] Barbara S. Lesko. *The Great Goddesses of Egypt*. University of Oklahoma Press, 1999.

[3] Jane F. Gardner. *Women in Roman Law and Society*. Indiana University Press, 1986.

[4] Eileen Power. *Medieval Women*. Published by Cambridge University Press, 1975.

[5] Mary Wollstonecraft. *A Vindication of the Rights of Woman*. Boston: Peter Edes for Thomas and Andrews. 1792.

[6] Miriam Schneir. Feminism: *The Essential Historical Writings*. Random House, Incorporated, 1972.

1945-yilda BMT tuzilgach inson huquqlari bo‘yicha gender tengligiga alohida urg‘u berishadi. Gender tengligi bu erkaklar va ayollarning hamda barcha jinsiy guruhlarning huquq va imkoniyatlarda teng bo‘lishini anglatadi [7] . Gender tengligi tushunchasi jamiyatning barcha siyosiy-iqtisodiy, ta’lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy hayotda ayollar va erkaklarning teng huquq va majburiyatlarga ega bo‘lishini ta’minlashga qaratilgandir. Gender tengligi harakatlari XX asr ayollar huquqlari rivojida tub burilish yasaydi. 1948-yilda qabul qilingan BMTning “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi”da ayollar va erkaklarning teng huquqlari e’tirof etildi. 1979-yilda esa BMT tomonidan “Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to‘g‘risida konvensiya” (CEDAW) qabul qilindi. Bu hujjat ayollar huquqlarini xalqaro darajada mustahkamlashga yordam berdi.

Zamonaviy jamiyatda ayollar huquqlari ko‘plab mamlakatlarda konstitutsiyaviy darajada kafolatlangan. Biroq, hali ham dunyoning ayrim hududlarida gender tengligi bilan bog‘liq muammolar saqlanib qolmoqda. Xususan, mehnat bozorida ayollar diskriminatsiyaga uchraydi, gender asosidagi zo‘ravonlik holatlari uchrab turadi. Shuning uchun ham gender tengligini ta’minlash bo‘yicha global miqyosda islohotlar davom etmoqda. Ta’lim va iqtisodiy erkinlik borasida ham ayrim davlatlarda cheklovlar mavjud bo‘lib, ular olib tashlanmagan[8].

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, agar ayol kishi ilmli bo‘lsa, butun bir jamiyat ilmli bo‘ladi, agar erkak ilmli bo‘lsa, bir oila ilmli bo‘ladi. Ayollar huquqlari tarixiy jihatdan uzoq va murakkab rivojlanish jarayonini bosib o‘tgan. Bugungi kunga kelib, ularning huquqlari qonunlar bilan himoya qilinmoqda, ammo hali ham oldinda gender tengligini to‘liq ta’minlash yo‘lida ko‘plab ishlarni amalga oshirish zarur. Shu sababli, jamiyat barcha a’zolari ushbu masalaga e’tibor qaratishi lozim. Jamiyatdagi rivojlanishda ayollarning faolligi muhim o‘rin tutadi. Ayollarga teng imkoniyat yaratish nafaqat inson huquqlari masalasi, balki har taraflama kalit hisoblanadi. Kelajakda yanada teng huquqli va adolatli jamiyat qurish uchun barcha darajadagi hukumatlar, nodavlat tashkilotlar va fuqarolik jamiyati birgalikda harakat qilishi zarur.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Lerner, Gerda. The Creation of Patriarchy. New York: Oxford University Press, 1986.
2. Barbara S. Lesko. The Great Goddesses of Egypt. University of Oklahoma Press, 1999.
3. Jane F. Gardner. Women in Roman Law and Society. Indiana University Press, 1986.
4. Eileen Power. Medieval Women. Published by Cambridge University Press, 1975.
5. Mary Wollstonecraft. A Vindication of the Rights of Woman. Boston: Peter Edes for Thomas and Andrews. 1792.
6. Miriam Schneir. Feminism: The Essential Historical Writings. Random House, Incorporated, 1972.
7. Mansurov A. Development stages of migration from a historical point of view //News of the NUUz. – 2024. – T. 1. – №. 1.1. – C. 108-111.
8. Isaxova S.M., Bekmuhammadova S.I.Q. Ta’limda xotin-qizlar ijtimoiy himoyasi va tenglik masalasining qonuniy mexanizmlari //Academic research in educational sciences. – 2024. – T. 5. – №. TSUE Conference 1. – C. 71-73.

[7] Mansurov A. Development stages of migration from a historical point of view //News of the NUUz. – 2024. – T. 1. – №. 1.1. – C. 108-111.

[8] Isaxova S. M., Bekmuhamadova S. I. Q. Ta’limda xotin-qizlar ijtimoiy himoyasi va tenglik masalasining qonuniy mexanizmlari //Academic research in educational sciences. – 2024. – T. 5. – №. TSUE Conference 1. – C. 71-73.

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 141.1

SOCIAL-PHILOSOPHICAL ASPECTS OF MANAGEMENT ACTIVITIES: A RELATIONAL APPROACH

Aslanov Said Karimovich, Navai state university independent researcher in the department of social sciences

BOSHQARUV FAOLIYATINING IJTIMOIY-FALSAFIY JIHATLARI: MUNOSABATLARGA ASOSLANGAN YONDASHUV

Aslanov Said Karimovich, Navoiy davlat universiteti "Ijtimoiy fanlar" kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: РЕЛЯЦИОННЫЙ ПОДХОД

Асланов Саид Каримович, независимый исследователь кафедры "Социальные науки" Навоийского государственного университета

https://orcid.org/0009-0007-9494-131X

e-mail:

saidaslanov@gmail.com

Abstract: *This paper explores the intersection of social philosophy and management, emphasizing a relational approach. It examines how philosophical principles inform management practices, focusing on human relations, ethical considerations, and the cultivation of social capital within organizations. Through a comprehensive literature review and theoretical analysis, the study highlights the importance of integrating philosophical values into management to enhance organizational effectiveness and employee well-being. The social-philosophical aspects of management activities emphasize the intricate relationships between individuals, organizations, and society. A relational approach to management highlights the significance of social interactions, ethical considerations, and cultural contexts in decision-making and organizational structures.*

Key words: *management, value, ethics, corporate, construction, philosophy, governance, power, communicative, relational, dialogue, rational.*

Annotatsiya*: Ushbu maqola ijtimoiy falsafa va menejmentning kesishishini o'rganib, aloqador yondashuvni ta'kidlaydi. U falsafiy tamoyillar boshqaruv amaliyotiga qanday ma'lumot berishini o'rganadi, bunda inson munosabatlari, axloqiy mulohazalar va tashkilotlarda ijtimoiy kapitalni rivojlantirishga e'tibor qaratiladi. Keng qamrovli adabiyotlarni o'rganish va nazariy tahlil qilish orqali tadqiqot tashkilot samaradorligi va xodimlarning farovonligini oshirish uchun falsafiy qadriyatlarni boshqaruvga integratsiya qilish muhimligini ta'kidlaydi. Boshqaruv faoliyatining ijtimoiy-falsafiy jihatlari shaxslar, tashkilotlar va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarga urg'u beradi. Boshqaruvga relyatsion yondashuv qarorlar qabul qilish va tashkiliy tuzilmalarda ijtimoiy o'zaro ta'sirlar, axloqiy mulohazalar va madaniy kontekstlarning ahamiyatini ta'kidlaydi. Ushbu maqola etika, kuch dinamikasi va ijtimoiy mas'uliyat kabi falsafiy tamoyillar boshqaruv amaliyoti bilan qanday kesishishini o'rganadi.*

Kalit so'zlar: *menejment, qadriyat, axloq, korporativ, konstruksiya, falsafa, boshqaruv, hokimiyat, kommunikativ, relyatsion, muloqot, ratsional.*

Аннотация*: В этой статье рассматривается пересечение социальной философии и менеджмента, подчеркивая реляционный подход. В ней рассматривается, как философские принципы формируют управленческие практики, уделяя особое внимание человеческим отношениям, этическим*

соображениям и развитию социального капитала в организациях. Благодаря всестороннему обзору литературы и теоретическому анализу исследование подчеркивает важность интеграции философских ценностей в менеджмент для повышения организационной эффективности и благополучия сотрудников. Социально-философские аспекты управленческой деятельности подчеркивают сложные отношения между людьми, организациями и обществом. Реляционный подход к менеджменту подчеркивает значимость социальных взаимодействий, этических соображений и культурных контекстов в принятии решений и организационных структурах

Ключевые слова: *менеджмент, ценность, этика, корпоративный, строительство, философия, управление, власть, коммуникативный, реляционный, диалог, рациональный.*

INTRODUCTION. Management, traditionally viewed through economic and administrative lenses, is increasingly recognized as a social and philosophical practice. The way managers interact with employees, stakeholders, and the broader community reflects deeper societal values, ethical considerations, and power structures. A relational approach to management acknowledges that organizations do not operate in isolation but exist within a network of social relationships that influence decision-making, leadership styles, and corporate responsibility. The social-philosophical aspects of management activities encompass key themes such as ethical leadership, social justice, communication dynamics, and the moral obligations of businesses toward society. These aspects highlight how management is not merely about maximizing efficiency and productivity but also about fostering a sense of community, promoting inclusivity, and ensuring long-term sustainability. This paper explores the relational approach to management by examining how social constructs, ethical considerations, and philosophical perspectives shape managerial practices. It argues that a deeper understanding of the interconnectedness between managers, employees, and external stakeholders leads to more effective, ethical, and sustainable management practices. By integrating insights from social philosophy, leadership studies, and organizational theory, this study provides a comprehensive framework for rethinking management as a relational and socially embedded practice.

LITERATURE REVIEW. Social Philosophy in Management Social philosophy provides a broad framework for understanding the ethical, political, and relational dimensions of management. Key thinkers such as Karl Marx, Max Weber, and Jürgen Habermas have explored power dynamics, bureaucratic structures, and communicative action in organizational contexts (Weber, 1947; Habermas, 1984). Their perspectives inform modern management practices, emphasizing fairness, participatory decision-making, and ethical leadership.

Relational Theories In Management. Relational approaches in management build on social constructivism and intersubjectivity. Mary Parker Follett (1924) was an early advocate of relational leadership, arguing that management should focus on “power with” rather than “power over” employees. Modern relational theories, such as social capital theory (Putnam, 2000) and stakeholder theory (Freeman, 1984), emphasize networks, trust, and cooperative relationships.

Key Social-Philosophical Aspects. Ethical leadership is a crucial component of relational management. Theories of virtue ethics (Aristotle, 1985) and deontological ethics (Kant, 1785) inform contemporary discussions on corporate social responsibility (CSR). Studies indicate that ethical leadership fosters trust, employee engagement, and long-term organizational sustainability (Brown & Treviño, 2006).

Power and Organizational Structures. Power dynamics in management are influenced by social theories of authority and control. Foucault’s (1975) analysis of disciplinary power highlights how hierarchical structures impact employee autonomy and engagement. The relational approach challenges traditional top-down models by advocating participatory governance and decentralized decision-making (Mintzberg, 1979). Communication and Organizational Culture Effective communication is central to relational management. Habermas’ (1984) theory of communicative action suggests that dialogue and rational discourse are essential for legitimate decision-making. Organizational culture, shaped by shared values and narratives, significantly affects managerial effectiveness and employee

satisfaction (Schein, 1985). Digital Transformation and Virtual Workplaces The rise of digital technologies has transformed relational dynamics in management. Studies on remote work highlight the importance of trust, collaboration, and digital communication in sustaining organizational culture (Cascio & Montealegre, 2016). Ethical concerns about data privacy and AI-driven management further complicate the relational landscape (Zuboff, 2019). Diversity and Inclusion Relational management approaches also emphasize diversity and inclusion. Intersectionality theory (Crenshaw, 1989) underscores how social identities shape workplace experiences. Inclusive leadership fosters innovation and psychological safety, enhancing overall organizational performance (Nishii, 2013). The human relations approach in management underscores the significance of social needs, motivation, communication, leadership, and group dynamics. Jerab (2023) emphasizes that addressing these aspects leads to a more positive and productive work environment. Similarly, Samnani (2023) discusses the cultivation of social capital through relational human resource management practices, highlighting the importance of workplace relationships in organizational success. Furthermore, Esvanti et al (2023) explore the integration of philosophical values such as humanism and ethics into human relations management, suggesting that such integration leads to more ethical decision-making and mutual respect in work interactions.

METHODOLOGY. This study employs a theoretical analysis approach, systematically reviewing existing literature to identify key themes and principles related to the social-philosophical aspects of management. By synthesizing insights from various scholarly works, the paper constructs a framework that illustrates the application of philosophical values in relational management practices.

RESULTS. The analysis reveals that integrating philosophical values into management fosters a work environment characterized by ethical behavior, enhanced communication, and strong interpersonal relationships. Managers who adopt a relational approach, grounded in philosophical principles, are better equipped to motivate employees, facilitate effective communication, and cultivate a culture of mutual respect and collaboration.

-Trust and Collaboration: Organizations that emphasize trust and cooperative relationships report higher employee satisfaction and performance.

-Ethical Decision-Making: Managers who integrate ethical frameworks into decision-making create more sustainable and socially responsible businesses.

-Decentralized Leadership: Organizations adopting participatory governance structures demonstrate greater adaptability and innovation.

-Impact of Digitalization: Virtual workplaces require new approaches to maintaining relational dynamics and fostering engagement.

-Diversity and Inclusion Practices: Inclusive leadership strategies significantly enhance workplace morale and innovation.

CONCLUSION. Incorporating social-philosophical perspectives into management practices offers a pathway to more ethical, effective, and human-centered organizations. By embracing a relational approach, managers can align their strategies with philosophical values, leading to improved organizational outcomes and employee satisfaction. Future research should explore empirical studies to validate these theoretical insights and examine the practical implementation of philosophical principles in diverse organizational contexts. The social-philosophical aspects of management underscore the importance of relationships, ethics, and communication in organizational settings. A relational approach fosters participatory leadership, ethical decision-making, and inclusive work environments. Future research should explore how emerging technologies and global challenges influence relational management practices.

REFERENCES:

1. Jerab, D. (2023). *The Philosophical Foundations of Management Thought*. Retrieved from https://www.academia.edu/125537376/The_philosophical_foundations_of_management_thought.
2. Samnani, A.K. (2023). A Relational Approach to HRM and Cultivating Social Capital: Developing an Integrative Theory. *Academy of*

Management Proceedings. Retrieved from https://journals.aom.org/doi/abs/10.5465/AMPROC.2023.18637abstract.
3. Esvanti, M., Nafisah, A.F., & Winarno, A. (2023). Integration of Philosophical Values in Human Relations Management: Systematic Literature Review. *Economics and Business Journal (ECBIS)*. Retrieved from. https://ecbis.net/index.php/go/article/view/162
4. Aristotel. (1985). *Nicomachean Ethics*.
5. Brown, M. E., & Treviño, L.K. (2006). Ethical leadership: A review and future directions. *The Leadership Quarterly*, 17(6), 595-616.
6. Cascio, W. F., & Montealegre, R. (2016). How technology is changing work and organizations. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 3(1), 349-375.
7. Crenshaw,K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine. *University of Chicago Legal Forum*, 1989(1), 139-167.
8. Freeman, R. E. (1984). *Strategic Management: A Stakeholder Approach*.
9. Foucault, M. (1975). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*.
10. Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action*.
11. Mintzberg, H. (1979). *The Structuring of Organizations*.
12. Nishii, L.H. (2013). The benefits of climate for inclusion for gender-diverse groups. *Academy of Management Journal*, 56(6), 1754-1774.
13. Putnam, R.D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*.
14. Schein, E.H. (1985). *Organizational Culture and L.*

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 130.2

TARG‘IBOT VA KISHILAR FAZILATLARI HAMDA QADRIYATLARI TRANSFORMATSIYASI

Rustamov Ramz Rizoqulovich, Qarshi davlat texnika universiteti dotsenti

PROPAGANDA AND PERSONAL QUALITIES AND THE TRANSFORMATION OF VALUES

Rustamov Ramz Rizoqulovich, Associate Professor, Karshi State Technical University

ПРОПАГАНДА И ЛИЧНЫЕ КАЧЕСТВА И ТРАНСФОРМАЦИЯ ЦЕННОСТЕЙ

Рустамов Рамз Ризокулович, доцент Каршинского государственного технического университета

https://orcid.org/0009-0001-7495-2384
e-mail: ramz.rustamov.81@mail.ru

Annotatsiya: *Muallif mazkur maqolada bugungi kunda jamiyatda mavjud bo‘lgan ma’naviy targ‘ibot sistemasi kishilarda gumanistik fazilatlarni, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik tuyg‘ularini shakllantirishga ulkan hissa qo‘shayotganligi, ayni paytda uning bilan bog‘liq turkum muammolarning saqlanib qolayotgani, buning natijasida jamiyatda fazilatlar va qadriyatlarning ijtimoiy ahamiyatiga e’tiborsiz bo‘lgan, uni tugal tushunmaydigan, fazilat va qadriyatlarining shakllanishi sekinlashgan yoxud to‘xtagan kishilarning yuzaga kelayotganligini bayon qiladi va bir qator taklif va tavsiyalar beradi.*

Kalit so‘zlar: *targ‘ibot, ma’naviy targ‘ibot, zamonaviy targ‘ibot, qadriyatlar, fazilatlar, ma’naviyat, ma’rifat.*

Abstract: *In this article, the author explains that the system of spiritual propaganda existing in society today makes a great contribution to the formation of humanistic virtues and feelings of loyalty to national and universal values, while at the same time a number of problems associated with it persist, as a result of which there are people in society who are indifferent to the social significance of virtues and values, do not fully understand them, and whose formation of virtues and values has slowed down or stopped, and gives a number of suggestions and recommendations.*

Keywords: *propaganda, spiritual propaganda, modern propaganda, values, virtues, spirituality, enlightenment.*

Аннотация: *В данной статье автор поясняет, что существующая сегодня в обществе система духовной пропаганды вносит большой вклад в формирование гуманистических добродетелей и чувства преданности национальным и общечеловеческим ценностям, но вместе с тем сохраняется ряд проблем, связанных с ней, в результате чего в обществе есть люди, которые равнодушны к социальной значимости добродетелей и ценностей, не понимают их в полной мере, и формирование добродетелей и ценностей у которых замедлилось или прекратилось, и вносит ряд предложений и рекомендаций.*

Ключевые слова: *пропаганда, духовная пропаганда, современная пропаганда, ценности, добродетели, духовность, просвещение.*

KIRISH. Zamonaviy targ‘ibotning yana bir ko‘rinishi – ma’naviy targ‘ibot barcha davrlarda kishilarning turfa fazilatlari va qadriyatlari dunyosiga salmoqli ta’sir o‘tkazib kelgan. Har bir davrdagi ijtimoiy-siyosiy tuzum muayyan tipdagi inson shaxsini shakllantirishni taqozo qilgan. Ma’naviy targ‘ibot esa unga taqdim qilingan ana shu tipga xos bo‘lgan fazilat va qadriyatlarni qaror toptirishga xizmat qilgan. Shu boisdan bir davrda insonning bir turdagi fazilat va qadriyatlarini, boshqa davrda ularning boshqa turlarini kamol toptirish ma’naviy targ‘ibot subyektlarining diqqat markazida turgan. Boz ustiga, ma’naviy targ‘ibot turli davrlarda targ‘ib qilinayotgan fazilatlar va qadriyatlarni turli mazmun bilan to‘ldirib kelgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Avvalo, “fazilat” va “qadriyat” tushunchalari definitsiyasiga bir qadar

to‘xtalib o‘tsak. Shaxs ma’naviy dunyosining shakllanishi jarayoniga bag‘ishlangan ilmiy manbalarda “fazilat” tushunchasi faol qo‘llaniladi. Biroq manbalarda uning mufassal ta’rifini uchratish qiyin. Shuni inobatga olgan holda ushbu tushuncha mazmunini mustaqil belgilab olishga harakat qilamiz. Ma’lumki, falsafada insonni o‘ziga xos fenomen sifatida tavsiflashda uch asosiy: “individ”, “individuallik” va “shaxs” tushunchalari ishlatiladi. Bunda individ – inson zotining alohida olingan vakilini ifodalovchi, individuallik – ana shu alohida vakilning boshqalarda takrorlanmaydigan o‘ziga xos jihatlarini anglatuvchi tushunchadir. “Shaxs” esa insonning mustaqilligi darajasini tavsiflovchi kategoriya hisoblanadi[1]. Individ va individuallikning ham, shaxsning ham o‘z sifatiy ko‘rsatkichlari, bu ko‘rsatkichlarni ifodalovchi tushunchalar mavjud. Masalan, inson individualligi uning turfa xislatlariga qarab aniqlanadi, uning shaxsi esa fazilatlarining shakllanganligi darajasiga qarab belgilanadi. Shunday qilib, fazilat – inson shaxsining kamoloti sifati va darajasini, mustaqilligi me’yorini ifodalovchi tushunchadir. Inson ma’naviy dunyosining turfa aqliy, axloqiy, huquqiy va boshqa jihatlariga monand ravishda uning fazilatlari ham aqliy, axloqiy, huquqiy, siyosiy, estetik, kasbiy va boshqalarga tasniflanadi.

“Fazilat” tushunchasidan farqli o‘laroq “qadriyat” falsafada bisyor ta’riflangan kategoriyalar turkumiga kiradi. Shu sababdan bu o‘rinda uning umume’tirof etilgan ta’rifini keltirish bilan cheklanamiz. “Qadriyat – voqelikdagi muayyan hodisalarning umumbashariy, umuminsoniy, ijtimoiy-axloqiy, madaniy-ma’naviy ahamiyatini ko‘rsatish uchun qo‘llanadigan falsafiy-sotsiologik va aksiologik tushunchadir” [2]. Qadriyat alohida shaxsga, ma’lum ijtimoiy guruhga yoki butun jamiyatga daxldor bo‘lishi mumkin. Bizning mulohazalarimizda shaxs qadriyatlari diqqat markazida turibdi.

Insonning har qanday fazilati va qadriyati ikki buyuk omil – ta’lim va tarbiya mahsulidir. Darhaqiqat, shaxs ijtimoiy fazilatlari va qadriyatlarini shakllantirishda ta’lim beqiyos ahamiyatga ega. Chunki u tahsil oluvchiga nafaqat bilim berish, balki uning tanqidiy tafakkuri, tuyg‘u va kechinmalari, ijtimoiy mas’uliyatini yuksaltirish omili hamdir. Ta’lim insonning xulq-atvorini qaror toptiradi, shaxsiy qarashlari va e’tiqod uchun zamin hozirlaydi, uni shaxslararo munosabatlarga tayyorlaydi, o‘zining jamiyat oldidagi majburiyatlarini ado etishga shaylaydi. Bundan tashqari, ta’lim jarayonida inson turli xalqlarning tarixi, madaniyati, falsafasi bilan tanisharkan, insoniyat tarixiy tajribasining turli jihatlarini o‘zlashtira boradi. Bularning barchasi insonda muayyan fazilatlarning shakllana borishiga mustahkam poydevor yaratadi [3]. Biroq shaxs fazilatlari va qadriyatlarining shakllanishi jarayoni ta’limning sifati masalalariga borib taqalishini ham e’tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Faqat sifatan takomil topgan, mazmunan boy ta’limgina insonning e’tiborga sazovor fazilatlari va qadriyatlarini yuzaga keltirishi mumkin. Sifatsiz, mazmunan sayoz ta’lim bunday ahamiyatli va muhim ijtimoiy vazifani bajara olmaydi.

Shaxs ijtimoiy fazilatlari va qadriyatlarini shakllantirishda tarbiyaning ham o‘z o‘rni va roli mavjud. Shaxsning nafaqat axloqiy, estetik va mehnatga doir, balki uning huquqiy, siyosiy, iqtisod va boshqa fazilat va qadriyatlari ham tarbiya ta’sirida sayqal topadi. Oilada, ta’lim dargohida, mehnat jamoasida, mahallada olib borilgan tarbiyaviy ishlar halollik, mehribonlik, hamdardlik, mas’uliyatlilik va hamkorlik kabi ko‘plab ahamiyatli fazilatlarni, bag‘rikenglik, mehr-oqibat, tenglik, adolat kabi qadriyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Faqat shunday fazilat va qadriyatlarni shakllantirish orqali inson shaxsi kamolotini, shuningdek, jamiyat barqarorligini ta’minlash mumkin bo‘ladi.

Ayni paytda inson fazilatlari va qadriyatlarining shakllanishi jarayoniga ma’naviy targ‘ibot ham jiddiy ta’sir ko‘rsatishga qodir. Jamiyatda qaysi fazilat va qadriyat keng targ‘ib va tashviq etilsa, uning a’zolari o‘sha fazilat va qadriyatni qadrlay boshlaydilar, ular sari intilishni kanda qilmaydilar. Masalan, o‘zbek jamiyatida azal-azaldan turli ma’rifiy, badiiy va diniy manbalar, suhbatlar va nasihatlar vositasida mehribonlik, oqibatlilik, halollik kabi fazilatlar, hamjihatlik,

[1] Qarang: Введение в философию. Т.2. // Под ред. Фролова И.Т.- М.:Республика, 2003.

[2] Qadriyat.// Nazarov Q. Jahon falsafasi qomusi. J.2.- T.: O‘zb.fayl. milliy jam. nashr., 2019.- B.646.

[3] Qarang: Богуненко С.Б. Роль образования в развитии современной личности.// Вестник Донецкого педагогического института, 2017, №2.- 254-264-с.

hamkorlik, o‘zaro yordam kabi qadriyatlar keng targ‘ib qilib kelingan. Xuddi shuning uchun ham o‘zbek kishisi mazkur fazilat va qadriyatlarni inson ma’naviyatining eng ahamiyatli elementlari sifatida baholaydi. Bundan tashqari, tarixiy taraqqiyotning tashvishli pallalarida ma’naviy targ‘ibot u yoki bu fazilat yoxud qadriyatning yorqin namoyon bo‘lishiga zamin yaratishi mumkin. Masalan, ikkinchi jahon urushi davrida ommaviy axborot vositalari orqali davr kishilardan Vatan manfaatlari yo‘lida jipslashishni talab qilayotgani, insonparvar va o‘zaro mehribon bo‘lishni taqozo qilayotgani faol targ‘ib etildi. Aynan shu sababdan o‘sha davr kishilari faoliyatida insonparvarlik, mehribonlik, yordamga shaylik yorqin ko‘zga tashlandi. Jumladan, “Shomahmudovlar oilasi insonparvarlikning yuksak namunasini ko‘rsatgan oila sifatida tarixda qoldi. Shoahmad ota va Bahri aya turli millat vakillari bo‘lgan 13 o‘g‘il-qizni va urushdan so‘ng yana 3 bolani o‘z tarbiyalariga olishgan. Bular Habiba, Vova, Shuhrat – rus, Hamidulla – ukrain, Rafiq, Rahmatulla – tatar, Xolida – moldavan, Samug‘ – chuvash, Yo‘ldosh, Ergash – yahudiy, Halima – qozoq, Qoravoy, Ne’mat, Muazzam, Hakima, Ulug‘bek – o‘zbek”[4].

Bundan ko‘rinadiki, ma’naviy targ‘ibot ham ta’lim va tarbiya kabi kishilar fazilat va qadriyatlarining shakllanishi jarayoniga katta ta’sir ko‘rsatishga qodir omillar turkumiga kiradi. Lekin uning shaxs fazilatlari va qadriyatlari olamiga ta’siri mazmuni va xarakteri davr xususiyatlari, mavjud ijtimoiy buyurtma xususiyatlaridan kelib chiqadi. Fikrimizni sovet davridagi ma’naviy targ‘ibotning o‘ziga xos xususiyatlari va oqibatlari haqidagi mulohazalar bilan davom ettiramiz.

Sovet davrida turli millat va elat vakillaridan sovet kishisini voyaga yetkazish maqsadi diqqat markazida turdi. Sovet faylasuflari va mafkurachilari asarlarida “sovet kishisi” kapitalistik jamiyat sharoitida umrguzaronlik qilayotgan insondan tubdan farq qiluvchi yangi tipdagi shaxs ekanligi tavsiflab berildi. Bunday urinishlarni, masalan, professor G.L.Smirnovning “Sovet kishisi: sotsialistik tipdagi shaxsning shakllanishi” nomli monografiyasida ko‘rish mumkin[5]. Mazkur asarlarda sovet kishisi kommunistik mafkuraga sodiq, partiya va davlat ishlariga fidoyi, jamoatchilik ruhida tarbiyalangan, mehnatkash inson tarzida tasvirlanadi[6]. Sovet kishisining asosiy fazilat, xislat va qadriyatlari majmui esa kommunistik axloq tamoyillarini o‘zida mujassam qilgan va keyinchalik KPSSning uchinchi dasturi matniga kiritilgan “Kommunizm quruvchisining axloqiy kodeksida” mufassal ifodalab berildi[7]. Unda ko‘rsatilishicha, kommunistik ruhda tarbiyalagan sovet kishisi quyidagi fazilat, xislat va qadriyatlarga ega bo‘lmog‘i darkor: 1)kommunizm g‘oyalariga sodiqlik, sotsialistik Vatanga muhabbat; 2)jamiyat manfaatlari yo‘lida mehnat qilishga shaylik (“ishlamagan tishlamaydi” tamoyili); 3)jamoat mulkini asrash va ko‘paytirishga g‘amxo‘rlik; 4)ijtimoiy mas’uliyat ruhi; 5)jamoaviylik va do‘stona o‘zaro yordam ruhiyati; 6)o‘zaro hurmat va insonparvar munosabatlarga moyillik (“inson insonga do‘st, birodar va og‘a” tamoyili); 7)halollik va haqgo‘ylik, axloqiy poklik va kamtarlik; 8)farzandlar tarbiyasida mas’uliyatlilik; 9)ijtimoiy illatlarga toqatsizlik; 10)xalqlar do‘stligi tamoyiliga sodiqlik; 11)kommunizm dushmanlariga toqatsizlik; 12)barcha mamlakatlarning mehnatkashlari bilan birdamlik[8]. Sovet kishisining mazkur hujjatda tasvirlab berilgan obrazi nafaqat ta’lim va tarbiya tizimi, balki ma’naviy targ‘ibot sistemasi uchun ham o‘ziga xos ijtimoiy buyurtma vazifasini o‘tadi.

Sovet davrida sovet kishisiga xos bo‘lgan ijtimoiy fazilatlar va qadriyatlarning faol targ‘ib va tashviq qilinishi kishilar ma’naviy olamida murakkab va ziddiyatli oqibatlarga olib keldi. Jumladan, bir tomondan, davr kishilarida jamoaviylik va o‘zaro yordam tuyg‘ulari qaror topdi, ijtimoiy mas’uliyat hissi, mehnatsevarlik, fidoyilik kabi fazilatlar shakllandi. Bu tuyg‘ular va fazilatlarning shakllanishi ikkinchi jahon urushi oqibatlarini bartaraf etish tadbirlariga, keyinchalik sanoat ishlab chiqarishini takomillashtirish ishlariga, ayniqsa BAM kabi qurilishlarga, qo‘riq yerlarni o‘zlashtirishga kishilarni safarbar qilishni yengillashtirdi. Shu boisdan sovet ma’naviy targ‘iboti mazmuni va xarakteriga baho berayotganda mazkur holatlar ham inobatga

[4] Rahmatova D. Shomahmudovlar oilasidan kimlar hayot?// sputniknews.uz, 2017, 8-may.

[5] Qarang: Смирнов Г.Л. Советский человек: формирование социалистического типа личности. Изд. 3-е, доп.- М.: Политиздат, 1980.

[6] Qarang: o‘sha manba.

[7] Qarang: Моральный облик строителя коммунизма. — М.: Наука, 1964.

[8] Qarang: o‘sha manba.

olinmog‘i darkor. Lekin, ikkinchi tomondan, nuqul jamoaviylik ruhiyatini targ‘ib qilishga urg‘u berilishi, kishilarni yagona g‘oyaga bo‘ysundirishga bo‘lgan intilishlar, ayni paytda shaxsdagi individual xususiyatlarning inkor qilinishi jamiyatda konformizmni, ya’ni moslashuvchanlik kayfiyatini kuchaytirib yubordi. Konformizm, E.Fromm ta’biri bilan aytganda, aksariyat jamiyat a’zolarining himoya qobig‘iga aylanib qoldi[9]. “Sovet kishisi” idealiga kiritilgan kommunistik fazilat va qadriyatlarning faol targ‘ib qilinishi, boshqalarining esa namoyishkorona e’tibordan chetda qoldirilishi ko‘plab axloqiy tamoyillarning qadrsizlanishiga sabab bo‘ldi. Shaxsiy mas’uliyatning jamoaviy mas’uliyat bilan almashtirilishi, oddiy insoniy fazilatlar o‘rniga mafkura talablari bilan sug‘orilgan soxta fazilatlarning ulug‘lanishi e’tirof etilayotgan fazilat va qadriyatlar bilan real xulq-atvor o‘rtasida ziddiyatlarni yuzaga keltirdi.

TAHLIL VA NATIJALAR. Mustaqillik yillarida shaxsning sotsialistik tipini shakllantirish vazifasi o‘z dolzarbligini yo‘qotdi. Kun tartibiga gumanistik fazilatlarni o‘zida mujassam qilgan, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq shaxsni kamol toptirish masalasi qo‘yildi. Mamlakatda mustaqillik yillarida qaror topgan ma’naviy targ‘ibot tizimi ana shu maqsadga yo‘naltirildi. Avvalo mazkur tizimning uzoq muddat davomida shakllanib, davr nafasiga monand ravishda takomillashib borganini, uni yuksaltirish masalalari mamlakat rahbariyatining muttasil diqqat markazida turganini qayd qilmoq darkor. Diyorimizda ma’naviy targ‘ibot sistemasining shakllanishiga O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1994-yil 23-aprelda qabul qilingan “Respublika “Ma’naviyat va ma’rifat” jamoatchilik markazini tashkil etish to‘g‘risidagi” Farmoni turtki berdi[10]. Tez orada uni bajarish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Respublika “Ma’naviyat va ma’rifat” markazining faoliyatini tashkil etish to‘g‘risidagi” Qarori qabul qilindi[11]. Ushbu hujjatlarning sharofati bilan mamlakatimizda ma’naviy-ma’rifiy ishlar, xususan ma’naviy targ‘ibot bilan shug‘ullanuvchi, o‘zining mustahkam intellektual va moddiy-texnika resursiga ega bo‘lgan ijtimoiy institut shakllandi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1996-yil 9-sentyabrda qabul qilingan “Ma’naviyat va ma’rifat” jamoatchilik markazi faoliyatini yanada takomillashtirish va samaradorligini oshirish to‘g‘risidagi” farmonida[12] ma’naviy-ma’rifiy islohotlarning davlat siyosati ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilishi mamlakatdagi ma’naviy targ‘ibot ishlarini yangi darajaga ko‘tardi. Farmon nafaqat ma’naviy targ‘ibot sistemasining takomillashishiga, balki mamlakat ma’naviy hayotining ham jonlanishiga sabab bo‘ldi. Bozor iqtisodiyoti prinsiplari joriy etilayotgan bir paytda ma’naviyat bilan bog‘liq muammolarni ikkinchi darajali masala sifatida talqin qilish, ma’naviy targ‘ibot ishlariga panja orasidan qarash, bu ishlarni “qoldiq prinsipi” asosida mablag‘ bilan ta’minlash kayfiyatiga butkul barham berildi.

Aytish joizki, mustaqillik yillarida shakllangan o‘ziga xos institutsional tuzilma vositasida amalga oshirilgan ma’naviy targ‘ibot jiddiy yutuqlarga erishdi. Xususan, ijtimoiy ahamiyatga molik gumanistik fazilatlarning keng targ‘ib qilinishi kishilardagi ko‘plab fazilatlar mazmunini o‘zgartirdi. Chunonchi, birinchidan, shaxs aqliy fazilatlari mazmuni o‘zgardi. Masalan, sovet davrida aqliy zukkolik deganda kommunistik mafkura g‘oyalarini o‘zlashtirish qobiliyati nazarda tutilgan bo‘lsa, mustaqillik yillarida u “shaxsning tabiat va jamiyatda sodir bo‘layotgan turli voqea va hodisalarni kuzatish, uning mohiyatini ilg‘ab olish, sabablarini tushunish, oqibatlarini oldindan ko‘ra bilib, bundan to‘g‘ri xulosa chiqarish qobiliyatini, shuningdek fahm-farosati, zehni, ziyrakligining rivojlanganligini”[13] anglata boshladi. Ikkinchidan, shaxs axloqiy fazilatlari mazmuni o‘zgardi. Masalan, sovet davrida halollik deganda sotsialistik mulkchilikni

[9] Qarang: Фромм Э. Механизмы “бегства”// Бегство от свободы.- M.:АСТ,2011.

[10] Qarang: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Respublika “Ma’naviyat va ma’rifat” jamoatchilik markazini tashkil etish to‘g‘risida.// O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi, 1994, №6.

[11] Qarang: O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori. “Respublika “Ma’naviyat va ma’ri-fat” markazining faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”// buxgalter.uz/doc?id=352808.

[12] Qarang: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. “Ma’naviyat va ma’rifat” jamoatchilik markazi faoliyatini yanada takomillashtirish va samaradorligini oshirish to‘g‘risida// lex.uz/docs/635435.

[13] Choriyev S.A. Siyosiy yetuk shaxsni shakllantirish muammolari: Fals.f.dokt. ilmiy dar. olish uchun yozilgan diss.- T.:O‘zMU, 2005.- B.24.

asrab-avaylash istagi tushunilgan bo‘lsa, mustaqillik yillarida u shaxsning pokligi, vijdonliligi, to‘g‘riso‘zligini ifodalaydigan bo‘ldi.

Uchinchidan, shaxs huquqiy fazilatlari mazmuni o‘zgardi. Masalan, sovet davrida huquqiy komillik deganda sotsialistik jamiyat qonunchiligini o‘zlashtirganlik nazarda tutilgan bo‘lsa, mustaqillik yillarida u o‘z huquqiy maqomini bilishni, huquqiy bilimlarni o‘zlashtirganlikni, inson haq-huquqlariga axloq nuqtayi-nazaridan baho bera olishni anglata boshladi. To‘rtinchidan, shaxs mehnat fazilatlari mazmuni o‘zgardi. Masalan, sovet davrida mehnatsevarlik deganda davlat manfaatlari yo‘lidagi fidoyilik tushunilgan bo‘lsa, mustaqillik yillarida u o‘z imkoniyatlarini realizatsiya qilishga intilishni, tashabbuskorlikni anglatadigan bo‘ldi.

Mustaqillik yillarida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning keng targ‘ib qilinishi kishilar qadriyatlari dunyosi mazmunini o‘zgartirdi. Xususan, birinchidan, sovet davrida salomatlik deganda davlat tibbiyot tizimi yordamida ta’minlanadigan ijtimoiy ne’mat tushunilgan bo‘lsa, mustaqillik yillarida u shaxsiy mas’uliyat sifatida tavsiflanadigan bo‘ldi. Ikkinchidan, sovet davrida ma’rifatlilik deganda kommunistik qadriyatlarni o‘zlashtirilganlik darajasi anglangan bo‘lsa, mustaqillik yillarida u milliy va umuminsoniy qadriyatlardan voqiflikni ifodalaydigan bo‘ldi. Uchinchidan, sovet davrida mehnat davlat korxonasidagi faoliyatni ifodalovchi qadriyat bo‘lgan bo‘lsa, mustaqillik yillarida uning mazmuni shaxsiy tashabbus va tadbirkorlik bilan bog‘liq elementlar evaziga boyidi. To‘rtinchidan, sovet davrida erkinlik deganda partiya va davlat tomonidan belgilab berilgan chegaralar miqyosidagi tanlovni anglatgan bo‘lsa, mustaqillik yillarida u ijtimoiy adolat shaklini ifodalaydigan bo‘ldi. Beshinchidan, sovet davrida kishilarning milliy qadriyatlardan xabardorligiga darz ketgan, umuminsoniy qadriyatlar haqidagi tasavvurlari sayozlashgan bo‘lsa, mustaqillik yillarida ularning milliy qadriyatlarga moyilligi kuchaydi, umuminsoniy qadriyatlardan voqifligi darajasi esa sezilarli darajada kuchaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR. Xulosa qiladigan bo‘lsak, bugungi kunda jamiyatda mavjud bo‘lgan ma’naviy targ‘ibot sistemasi kishilarda gumanistik fazilatlarni, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik tuyg‘ularini shakllantirishga ulkan hissa qo‘shdi. Ayni paytda uning bilan bog‘liq turkum muammolarning saqlanib qolayotgani, buning natijasida jamiyatda fazilatlar va qadriyatlarning ijtimoiy ahamiyatiga e’tiborsiz bo‘lgan, uni tugal tushunmaydigan, fazilat va qadriyatlarining shakllanishi sekinlashgan yoxud to‘xtagan kishilarning yuzaga kelayotganiga ham urg‘u bermoq darkor.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Введение в философию. Т.2. // Под ред. Фролова И.Т.- М.:Республика, 2003.
2. Qadriyat // Nazarov Q. Jahon falsafasi qomusi. J.2.- T.: O‘zb.fayl. milliy jam. nashr., 2019.- B.646.
3. Богуненко С.Б. Роль образования в развитии современной личности. Вестник Донецкого педагогического института, 2017, №2.
4. Кузнецов Д.А. О роли воспитания в становлении растущей личности // Мир науки, культуры, образования, 2017, №2.- 40-42-с.
5. Rahmatova D. Shomahmudovlar oilasidan kimlar hayot?// sputniknews.uz, 2017, 8 may.
6. Смирнов Г.Л. Советский человек: формирование социалистического типа личности. Изд. 3-е, доп.- М.: Политиздат, 1980.
7. Моральный облик строителя коммунизма. — М.: Наука, 1964.
8. Фромм,Э. Механизмы “бегства”// Бегство от свободы.- М.:АСТ, 2011.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Respublika “Ma’naviyat va ma’rifat” jamoatchilik markazini tashkil etish to‘g‘risida // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi, 1994, №6.
10. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori. Respublika “Ma’naviyat va ma’ri-fat” markazining faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni. “Ma’naviyat va ma’rifat” jamoatchilik markazi faoliyatini yanada takomillashtirish va samaradorligini oshirish to‘g‘risida // lex.uz/docs/635435.
12. Choriyev S.A. Siyosiy yetuk shaxsni shakllantirish muammolari: Fals.f.dokt. ilmiy dar. olish uchun yoz. diss.T.:O‘zMU, 2005.- B.24.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 378.014.3:339.9

OLIY TA'LIMDA KADRLAR TAYYORLASHDA XALQARO HAMKORLIK VA UNING AHAMIYATI

Azimova Dildora Hayitbayevna
Xalqaro Nordik universiteti magistranti

INTERNATIONAL COOPERATION IN HIGHER EDUCATION PERSONNEL TRAINING AND ITS IMPORTANCE

Azimova Dildora Khaitbaevna
Master's student of the International Nordic University

МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В ПОДГОТОВКЕ КАДРОВ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ

Азимову Дилдору Хаитбаевну
Магистрант Международного Нордического университета

E-mail: azdil9393@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqola oliy ta'limda kadrlar tayyorlashda xalqaro hamkorlikning o'rni va ahamiyatini tahlil etadi. Xalqaro ta'lim tizimlarining o'zaro aloqalari, tajriba almashinuvi va innovatsion metodlar kadrlar tayyorlashda muhim omil bo'lib, ta'lim sifatining oshishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Maqolada ta'lim va ilmiy hamkorlikning samaradorligini oshirish, shuningdek, global mehnat bozoriga mos keladigan malakali kadrlarni tayyorlashda xalqaro hamkorlikning roli tahlil qilinadi. Xalqaro ta'lim aloqalarining rivojlanishi, yoshlar uchun yangi imkoniyatlar yaratish va ta'lim tizimidagi integratsiya jarayonlari muhim omillardan hisoblanadi. Maqolada shuningdek, O'zbekistonning xalqaro ta'lim tizimlarida ishtiroki, uning global ta'lim aloqalaridagi roli va istiqbollari haqida ham so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Oliy ta'lim, kadrlar tayyorlash, xalqaro hamkorlik, ta'lim tizimi, global mehnat bozori, innovatsion metodlar, ta'lim sifatini oshirish, ilmiy hamkorlik, integratsiya, O'zbekiston ta'limi.*

Abstract. *This article analyzes the role and significance of international cooperation in the preparation of specialists in higher education. The interrelations between global education systems, experience exchange, and innovative methodologies are crucial factors that significantly contribute to improving the quality of education and producing highly qualified specialists. The article examines how the effectiveness of educational and scientific cooperation can be enhanced, as well as the role of international collaboration in preparing professionals who meet the demands of the global labor market. Furthermore, the article discusses Uzbekistan's participation in international education systems, its role in global academic partnerships, and future perspectives for strengthening international cooperation in the field of higher education.*

Keywords: *Higher education, specialist preparation, international cooperation, education systems, global labor market, innovative methodologies, education quality improvement, scientific cooperation, integration, Uzbekistan education.*

Аннотация. *Данная статья анализирует роль и значимость международного сотрудничества в подготовке кадров в высшем образовании. Взаимосвязь между глобальными образовательными системами, обмен опытом и инновационными методами обучения являются важными факторами, существенно влияющими на повышение качества образования и подготовку высококвалифицированных специалистов. В статье рассматривается, как можно повысить эффективность образовательного и научного сотрудничества, а также роль международного сотрудничества в подготовке специалистов, соответствующих требованиям мирового рынка труда. Также в статье обсуждается участие Узбекистана в международных образовательных системах,*

его роль в глобальных академических партнерствах и перспективы дальнейшего укрепления международного сотрудничества в области высшего образования.

Ключевые слова: *Высшее образование, подготовка кадров, международное сотрудничество, образовательные системы, мировой рынок труда, инновационные методы, повышение качества образования, научное сотрудничество, интеграция, образование в Узбекистане.*

KIRISH. Oliy ta'limda kadrlar tayyorlash tizimi har bir mamlakatning ta'lim siyosatining muhim tarkibiy qismidir. Ushbu tizimning samarali ishlashi, mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotiga bevosita ta'sir qiladi. Xalqaro hamkorlik, ta'lim tizimining rivojlanishiga qo'shilgan eng muhim omillardan biri sifatida, o'quv dasturlarining modernizatsiyasi, o'qitish metodikalarining yangilanishi va malakali mutaxassislarni tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Globalizatsiya jarayonlari ta'lim sohasida yangi imkoniyatlar va chaqiriqlarni yuzaga keltiradi. Shunday qilib, xalqaro ta'lim tizimlari o'rtasida hamkorlik qilish, bilim almashinuvi, tajriba va innovatsiyalarni o'zaro integratsiya qilish orqali ta'lim sifatini oshirishga erishish mumkin. Bu maqolada, oliy ta'limda kadrlar tayyorlashda xalqaro hamkorlikning ahamiyati va uning ta'lim tizimiga kiritgan o'zgarishlari tahlil qilinadi. Shuningdek, mamlakatlar o'rtasidagi ta'lim aloqalari va ularning kadrlar tayyorlashdagi roli haqida ma'lumot beriladi. O'zbekistonning xalqaro ta'lim tizimlarida o'rni va hamkorlikni rivojlantirish istiqbollari ham muhokama qilinadi.

ADABIYOTLAR SHARHI VA METOD. Oliy ta'limda kadrlar tayyorlashda xalqaro hamkorlikning o'rni va ahamiyatini tahlil qilgan ilmiy tadqiqotlar soni kundan-kunga ortib bormoqda. Ta'lim sohasidagi xalqaro hamkorlikning ta'lim tizimining rivojlanishiga ta'siri haqida bir qator ilmiy manbalar mavjud. Xususan, Giddens [1] globalizatsiyaning ta'lim tizimiga ta'siri va xalqaro hamkorlikning o'sishidagi o'rni haqida batafsil tahlil olib borgan. Barber[2] esa ta'limning globalizatsiya jarayonida ta'lim tizimlarining o'zaro integratsiyasini va xalqaro aloqalarning ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyatini o'rganadi. World Bank[3] tomonidan taqdim etilgan hisobotda, o'quv dasturlarini xalqaro tajribalar asosida modernizatsiya qilish va o'qituvchilar malakasini oshirish orqali ta'lim sifatini yaxshilash borasidagi yondashuvlar tahlil qilingan. Shuningdek, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning so'zlariga ko'ra, ta'lim sohasida farzandlarimiz zamonaviy bilim va ko'nikmalarni puxta egallashlari uchun eng qulay sharoitlar yaratishni izchil davom ettirish zarurligi ta'kidlangan: "Ta'lim sohasida farzandlarimiz zamonaviy bilim va ko'nikmalarni puxta egallashlari uchun eng qulay sharoitlar yaratishni izchil davom ettiramiz [4]. Ushbu fikr, O'zbekistonning ta'lim tizimini xalqaro me'yorlarga moslashtirish va global ta'lim standartlariga erishish borasidagi strategik maqsadlarini aks ettiradi.

Bundan tashqari, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish ta'lim tizimining zamonaviylashuvi va malakali mutaxassislar tayyorlashda muhim o'rin tutadi. OECD [5] hisobotiga ko'ra, xalqaro tajriba almashinuvi, ta'lim metodikalarini yangilash va xalqaro hamkorlik orqali kadrlar tayyorlash samaradorligini oshirish mumkin. O'zbekistonda oliy ta'lim muassasalarining xalqaro hamkorlikda ishtiroki ortib borayotgani, o'quv dasturlarining zamonaviylashtirilishi va o'quv metodlarining global trendlar bilan uyg'unlashtirilishi nafaqat ta'lim sifatini, balki iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishni ham ta'minlaydi.

Maqolada kadrlar tayyorlashda xalqaro hamkorlikning ta'lim tizimiga qo'shgan hissasi va uning ta'lim sifatini oshirishdagi o'rni tadqiq etiladi. Tadqiqot usuli sifatida kontent tahlili va muqoyasa usuli tanlanadi. Xalqaro hamkorlikning oliy ta'limda kadrlar tayyorlashga ta'siri haqida mavjud ilmiy manbalar tahlil qilinadi va turli mamlakatlar tajribasi bilan solishtiriladi. Bunda, ma'lumotlar yig'ish

[1] Giddens, A. The Consequences of Modernity. Stanford University Press. 2010.

[2] Barber, M. Deliverology 101: A Field Guide for Educational Leaders. Corwin. 2015

[3] World Bank. Education Global Practice: Education Sector Strategy 2020. World Bank. 2018

[4] Mirziyoyev, Sh. Oliy Majlisdagi nutqidan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2021

[5] OECD. Education at a Glance 2020: OECD Indicators. OECD Publishing. 2020.

jarayonida oliy ta’lim tizimi va xalqaro hamkorlik borasidagi mavjud statistik ma’lumotlar, yillik hisobotlar va davlatlararo kelishuvlar o‘rganiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Oliy ta’limda kadrlar tayyorlashda xalqaro hamkorlikning ahamiyati zamonaviy ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismiga aylangan. Xalqaro tajriba almashinuvi, yangi pedagogik metodlar va ta'lim texnologiyalarining integratsiyasi ta’lim tizimining sifatini oshirishga xizmat qilmoqda. O‘zbekistonning xalqaro ta’lim tizimlariga integratsiyasi, nafaqat ta’lim sifatini, balki mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishini ham ta’minlashga xizmat qiladi. Xalqaro hamkorlik ta’lim tizimining rivojlanishiga yangi imkoniyatlar yaratadi, bu esa mamlakatning raqobatbardoshligini oshiradi. Xalqaro hamkorlikning ta’lim tizimiga qo‘shgan hissasi faqat akademik sohada emas, balki ijtimoiy va madaniy sohalarda ham sezilarli bo‘lmoqda. Xalqaro aloqalar orqali o‘quvchilarga turli madaniyatlar, ilmiy yondashuvlar va global ta’lim metodikalarini o‘rganish imkoniyati beriladi. Bu esa ular uchun professional va shaxsiy rivojlanishda katta ahamiyatga ega. Misol uchun, ba’zi mamlakatlarda (xususan, Skandinaviya davlatlarida) xalqaro ta’lim tizimlari ta’lim sifatining oshishiga bevosita ta’sir ko‘rsatganini ko‘rish mumkin. O‘zbekistonda ham xuddi shu yondashuvlarni joriy etish, ilgari surilgan ta’lim siyosatining muvaffaqiyatli bo‘lishiga yordam beradi. Shuningdek, xalqaro hamkorlikning ta’lim tizimiga ta’siri nafaqat ta’lim sifatini oshirish, balki ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini yangilash, ilmiy izlanishlarni qo‘llab-quvvatlash, o‘qituvchilar malakasini oshirish kabi masalalarda ham sezilarli bo‘ladi. Bu omillar oliy ta’lim tizimini xalqaro miqyosda yuqori darajaga olib chiqishga xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, maqolada oliy ta’limda kadrlar tayyorlashda xalqaro hamkorlikning o‘rni va ahamiyati tahlil qilindi. Xalqaro hamkorlik, ta’lim tizimining rivojlanishiga, malakali mutaxassislarni tayyorlashga va ta’lim sifatini oshirishga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Xalqaro aloqalar orqali ta’lim muassasalarining zamonaviylashtirilishi, yangi pedagogik metodlarning joriy etilishi va o‘quvchilarning global ta’lim standartlariga moslashishi amalga oshiriladi. Oliy ta’limda xalqaro hamkorlikni yanada rivojlantirish, O‘zbekistonning raqobatbardosh ta’lim tizimini yaratish va yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashda muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, xalqaro tajriba almashinuvi va ta’lim metodikalarining integratsiyasi ta’lim sifatini oshirishga va mamlakatning ta’lim tizimini global miqyosda raqobatbardosh qilishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev, Sh. Oliy Majlisdagi nutqidan. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2021.
2. Pardayev M.Q. va boshqalar. “Ta’lim xizmatlari va ularning samaradorligini oshirish masalalari”. Monografiya. “Innovatsion rivojlanish nashriyot matbaa uyi”, 2020. – 256 b.
3. Giddens, A. The Consequences of Modernity. Stanford University Press. 2010.
4. Barber, M. Deliverology 101: A Field Guide for Educational Leaders. Corwin. 2015.
5. World Bank. Education Global Practice: Education Sector Strategy 2020. World Bank. 2018.
6. OECD. Education at a Glance 2020: OECD Indicators. OECD Publishing. 2020.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 94(575.171)"1920/1991"

XORAZM QISHLOQ VA SHAHAR AHOLISINING IJTIMOIY TURMUSH DARAJASI VA MUAMMOLARI (1925-1941-YILLAR)

Allanazarov Sirojbek Bekchan o‘g‘li
Urganch davlat pedagogika instituti Registrator ofisi boshlig‘i, mustaqil tadqiqotchi

ORCID: 0000-0002-2603-5346
E-mail: sirojbek.allanazarov@bk.ru

СОЦИАЛЬНЫЙ УРОВЕНЬ ЖИЗНИ И ПРОБЛЕМЫ СЕЛЬСКОГО И ГОРОДСКОГО НАСЕЛЕНИЯ ХОРЕЗМА (1925-1941 гг.)

Алланазаров Сирожбек Бекчанович
Ургенчский государственный педагогический институт

SOCIAL LIVING STANDARD AND PROBLEMS OF THE RURAL AND URBAN POPULATION OF KHOREZM (1925-1941)

Allanazarov Sirojbek
Urgench state pedagogical institute

Annotatsiya. *Ushbu maqolada 1925-1941-yillarda O‘zbekiston SSR qishloq va shaharlaridagi ijtimoiy jarayonlar, xususan, maorif, savodsizlikni tugatish tadbirlarining amalga oshirilishi, xotin-qizlar ozodligi, tibbiyotning ahvoli Xorazm misolida tahlil etilgan.*

Kalit so‘zlar: *Xorazm, maorif, savodsizlik, tibbiyot, maktab, to‘liqsiz o‘rta maktab, kollektivlashtirish, partiya, kurslar, xotin-qizlar.*

Аннотация. *В статье анализируются социальные процессы в селах и городах Узбекской ССР в 1925-1941 годах, в частности, реализация мер по ликвидации неграмотности, освобождение женщин, состояние медицины на примере Хорезма.*

Ключевые слова: *Хорезм, образование, неграмотность, медицина, школа, неполная средняя школа, коллективизация, партия, курсы, женщины.*

Annotation. *This article analyzes social processes in the villages and cities of the Uzbek SSR in 1925-1941, in particular, the implementation of measures to eliminate illiteracy, women's liberation, and the state of medicine using the example of Khorezm.*

Keywords: *Khorezm, education, illiteracy, medicine, school, incomplete secondary school, collectivization, party, courses, women.*

O‘zbekiston zaminida kechgan ijtimoiy-madaniy jarayonlar tarixi, sovetlar yuritgan mafkura siyosatining jamiyat rivojiga ko‘rsatgan salbiy oqibatlarini, shuningdek, o‘lkadagi ijtimoiy hayot, maorif, sog‘liqni saqlash sohalari bilan bog‘liq muammolar, sovet hukumatining ijtimoiy sohadagi islohotlarining natijalari kabi masalalar bugungi kun tarixchilari oldidagi ustuvor mavzular sifatida keng o‘rganilmoqda. Tadqiqotlar natijasida erishilgan ilmiy yangiliklar bu masalalar yuzasidan tegishli xulosalar chiqarish hamda ilmiy-nazariy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini bermoqda.

O‘zbekiston hukumati tomonidan mustaqillikka erishilgach, o‘tmish tarixini qayta tiklash, sovetlar davrida soxtalashtirilgan hamda mafkuraviy g‘oyalar asosida yozilgan tarixni xolis va haqqoniy yoritish masalasini kun tartibiga qo‘ydi. Ayniqsa, so‘nggi yillarda ochiqlik va oshkoralik yillarida boy tariximizni xolislik nuqtai nazaridan birlamchi manbalar, arxiv hujjatlari asosida tadqiq qilish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababdan

sovetlar hukmronligi davrida O‘zbekiston SSRning tarkibiy qismi bo‘lgan Xorazmning XX asr boshlaridagi ijtimoiy-madaniy jarayonlar tarixini tadqiq etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

1925-yil 2-dekabrda O‘z SSR Markaziy Ijroiya Qo‘mitasining favqulodda sessiyasi “Yer va suvni natsionalizatsiya qilish to‘g‘risida”gi dekretni qabul qildi [11]. Islohotni amalga oshirilish bo‘yicha olib borilgan targ‘ibot-tashviqotlar natijasida faol chorikor, mardikorlar va yersiz dehqonlar toifalaridan iborat bo‘lgan yer-suv islohotiga ko‘maklashadigan turli yacheykalar tuzildi. Qishloq xo‘jaligida ishlab chiqaruvchi kuchlarni rivojlantirishga zarur shart-sharoit yaratib berish, qishloqlarda feodal munosabatlar qoldiqlarini tugatish va dehqon xo‘jaliklarining yanada o‘sishi va rivojlanishi uchun imkoniyat yaratishdan iborat bo‘lgan yer-suv islohotining tagida qishloqlarni yangi sotsializm qurilishiga tayyorlash yotar edi.

Butun O‘zbekiston bo‘yicha 1926-yil 17-dekabrda o‘tkazilgan aholini ro‘yxatga olishda Xorazm okrugida jami aholi 314396 kishi, shulardan shaharlarda 89301, qishloqlarda 284895 kishi ro‘yxatga olingan. Bu degani aholining taxminan 11% shaharlarda, 89% qishloqlarda yashaganligini ko‘rsatadi. Kollektivlashtirish natijasida boy va o‘rtahol dehqonlardan 220 ta ot, 80 ta tuya, 229 ta ho‘kiz, jami 605 ta ish hayvoni, 202 ta arava, 1040 ta kunda, paza, o‘roq, ketmon, belkurak, 404 ta chig‘ir, 2 ta mashina, 1ta nasos, 36 ta moy juvozi, 13 ta guruch juvozi, 80 ta tegirmon, 246 ta turar joylar tortib olinib, musodara qilingan [1, B. 44]. Jami tugatilgan xo‘jaliklar soni 532, ulardan tortib olingan yerlar 8992273 tanobni tashkil qilgan. Yollanma mehnatdan foydalanuvchi 20 yoki 40 gektar ekin yeri bor xo‘jaliklar, 3 razryaddan katta patentga ega bo‘lgan savdo va sanoat xodimlariga qarashli yerlar, qishloq xo‘jaligi asbob-anjomlari, uylari, hayvonlari va boshqa mulklari birinchi navbatda tortib olinadigan bo‘ldi [19].

Kollektivlashtirish bilan bir qatorda aholini savodli qilish, madaniy oqartiruv jarayonlari ham amalga oshirildi. Shuningdek, O‘zbekiston SSR tashkil topgandan keyin sovet hukumati tomonidan maorif ishiga bo‘lgan e’tibor to‘xtab qolmadi. O‘zbekiston SSR hukumati Xorazm okrugida oldin boshlangan savodsizlikni tugatishga, yangi maktablar ochish ishiga alohida ahamiyat qaratdi. 1925-1926-yillarda okrugning Xazorasp, Qo‘sh-ko‘pir, Yangiariq, Shovot tumanlarida yangi tipdagi maktablar ochilib, ularda keng mehnatkashlar ommasi o‘qishga jalb qilindi. Bu yillarda fabrika, zavod maktablari ochilib, ularda okrug sanoati uchun ishchilar tayyorlana boshlandi. Shu bilan birga mehnatkashlar maktablari soni o‘sib bordi. Xorazm okrugida o‘qituvchilarning yetishmasligini inobatga olib, O‘zbekiston SSR hukumati 1925-1926-yillarda markaziy viloyatlardan 67 ta o‘qituvchi yubordi. Mamlakat hukumati okrugdagi diniy maktablarni qayta qurib, yangi tipdagi maktablarga aylantirdi. 1925-1926-o‘quv yilida okrugda 1 ta diniy maktab yangi usul maktablarga aylantirildi. Bu davrga kelib, aholi uchun savodsizlikni tugatish kurslari va yangi xil maktablar bilan bir qatorda mutaxassislar tayyorlovchi o‘rta maxsus bilim yurtlari – Xiva xotin-qizlar texnikumi, Xiva qishloq xo‘jalik texnikumi, musiqa maktabi, Xo‘jayli pedagogika bilim yurti va boshqalar ham ochildi [2, B. 50].

Maorif masalasi bilan bir qatorda xotin-qizlar masalasiga ham alohida ahamiyat berildi. Xususan, Xorazm viloyati davlat arxivida saqlanayotgan hujjatlarda aks etishiga ko‘ra Xorazm inqilobiy qo‘mitasining 1925-yil 8-martdagi 18/5-sonli qarori bilan oblast mehnat boshqarmasiga bayram munosabati bilan xotin-qizlarga shu kuni ishdan soat 12 da ruxsat berish topshirilgan [16].

1926-yilning sentabr oyida bo‘lib o‘tgan III o‘lka partiya yig‘ilishida bolsheviklar partiyasi xotin-qizlarni ozod qilish masalasiga e’tibor qaratib, O‘zbekiston Kompartiyasi tomonidan “Hujum” nomi ostida ijtimoiy-siyosiy kompaniyasini o‘tkazish maqsadida 1926-yil dekabr oyida respublika va viloyatlarda, 1927-yildan boshlab okrug va rayonlarda xotin-qizlarni ozod qilish komissiyalari tuzildi. Xotin-qizlarni ozodlikka chiqarishning eng muhim vazifalaridan biri bu paranjiga qarshi kurash bo‘lgan [13]. Xususan, 1927-yilning oktabr oyida O‘zbekiston Kompartiyasining “Xotin-qizlar o‘rtasida paranji tashlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi maxsus qarori qabul qilindi.

Shu yilning 8-mart kuni okrugning Xonqa tumanida joylashgan paxta tozalash zavodi oldidagi maydonda bo‘lib o‘tgan mitingda partiya, sovet faollaridan Xudoyberganov, Saidov, Avezovlar nutq so‘zladilar. Shundan so‘ng Xadicha Yoqubova so‘zga chiqib, xotin-qizlarni paranji tashlashga da’vat etdi va birinchi bo‘lib paranjini boshidan olib gulxanga uloqtirdi. Shundan keyin Chinni Sobirova, Saro Musaeva, Onajon Matrasulova kabi o‘nlab xotin-qizlar ham paranjilarini yonib turgan gulxanga

tashladilar[10,B.69]. Xivadan Norjon Abdusalomova, Saodat Salimova, Sharifa Urazova, Fotima Bekmuhamedova, Onabibi Muratova, Aymanjon Boltaeva, Onabibi Ollayorovalar birin-chilardan bo‘lib paranjidan voz kechdilar [12, B. 15]. Ammo xotin-qizlarni paranjidan xalos etishga qara-tilgan tadbirlar oson kechmadi. Bir qator mutaasib kishilar tomonidan bu kabi jarayonlar qattiq qar-shilikka uchradi. Buning natijasida ko‘pgi-na xotin-qizlar qurbon bo‘ldilar. Xususan, Xivadan Jamila Idrisova, Onabibi Sapayeva, Xanifa Abdullayeva kabilarni misol keltirish mumkin [12, B. 13].

Qishloq xo‘jaligida kollektivlashtirish kechayotgan bir davrda xotin-qizlarning roli ham anchagina sezildi. Misol uchun 1924-yilda Yangiariq rayonining Ostona qishloq Kengashini birinchi Kengash raisi Rimajon Ollaberganova, 1929-yilda “Shodlik” kolxozini tashkil etgan To‘xtajon Abdirimovalarni keltirish mumkin. Keyinchalik qishloqda ularning safi yanada kengayib, Qurbonjon sho‘ro, Soliya Sodiqova va So‘najonlar ham ko‘p yillar davomida el-yurt ravnaqi yo‘lida mehnat qilganlar [10, B. 39].

O‘zbekiston SSR tarkibiga kirgan Xorazm okrugida ham dastlabki davrlarda kadrlar yetishmasligi kuzatildi. Shu sababli ham mamlakatning markaziy shaharlaridan kadrlar yuborib turildi. Xususan, 1925-yilning 3-martida Xorazm muvaqqat inqilobiy qo‘mitasining qarori bilan shu yilning 28-fevral kuni oblastga Toshkent shahridan yuborilgan 7 nafar xodimlar turli lavozimlarga va joylarga 1-mart sanasidan boshlab ishga yuborilgan [18].

Arxiv ma’lumotlarining guvohlik berishicha, 1925-yilda Xiva shahrida epidemik holat yuzaga kelgan. Shaharda sog‘liqni saqlash bo‘limlari boshchiligida maxsus otryadlar tuzilib, epidemik holatga qarshi kurash ishlari olib borilgan. Buning uchun sog‘liqni saqlash bo‘limiga Xorazm muvaqqat qo‘mitasining 1925-yil 3-oktabrdagi 1-sonli buyrug‘i bilan budjetdan 1500 rubl miqdorida mablag‘ ham ajratilgan [17].

1926-yilda okrugda 160 o‘rinli 4 ta shifoxona mavjud bo‘lib, qishloqlarda aholiga tibbiy xizmat ko‘rsatish uchun Hazorasp va Gurlanda 25 o‘rinlik shifoxona ochilgan. Joylarda 13 ambulatoriya kabinetlari aholiga tibbiy yordam ko‘rsatgan. Okrugda 24 vrach, 23 feldsher, 5 akusher va 3 tish shifokori ishlagan [3, B. 119].

Sog‘liqni saqlashga ajratilgan mablag‘ni yildan yilga oshishi natijasida har yili shifoxonalar va boshqa davolash muassasalari soni osha bordi. Bu sohada Xiva va Urganch shahar sovetlari tomonidan katta ishlar bajarildi. 1926-yilda Urganchda 4 davolash muassasasi, shu jumladan poliklinika, ambulatoriya, sog‘lomlashtirish punkti, tez yordam stansiyasi 18-100 odamga xizmat ko‘rsatdi. 1928-yilda 65 o‘rinda 10 ta shifoxona 4120 odamga xizmat ko‘rsatildi. 1930-yilda – 18 shifoxonada 100 o‘rinda 80 ming odam davolandi [3, B. 120].

Sobiq SSSR MIQ va Xalq Komissarlari sovetining 1930-yil 30-avgustdagi “Umumiy majburiy boshlang‘ich ta’lim to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi. Bu qarorga asosan barcha joylarda 1930-1931- o‘quv yilidan boshlab 8-10 yoshdagi bolalar uchun 4 yillik boshlang‘ich maktab hajmida umumiy ta’lim joriy etildi. 1932-1933-o‘quv yilida Xorazm okrugida 202 ta boshlang‘ich maktab, 4 ta to‘liqsiz o‘rta maktab mavjud edi [14, B. 111].

VKP(b) MQ hamda SSSR Xalq komissarlari soveti 1935-yil 3-sentabrda “Boshlang‘ich, o‘rta va to‘liqsiz o‘rta maktablarda o‘quv ishlarini uyushtirish va ichki tartib to‘g‘risida” qaror qabul qildi. Qarorda keng o‘qituvchilar ommasini malakasini oshirish masalasi belgilanib, unga ko‘ra Xorazm okrugida ham bu jarayonlarni amalga oshirishda kechki pedagogika bilim maktablarida o‘qituvchilarning malakasini oshirish belgilangan. Xususan 12 sinflik Xiva kechki pedagogika maktablariga shu vaqtda 220 ta o‘quvchi jalb etilgan. Biroq maktablarda o‘qitish ishlari ko‘ngildagidek bajarilmaganligi sababli o‘zlashtirish ko‘rsatgichlari yarim yillik hisobotlarga ko‘ra 83 foizni tashkil etgan. Misol uchun Irdimzon qishloq sovetidagi maktabda o‘qitish ishlari sust kechib, maktabga savodsiz o‘qituvchilar jalb etilganligi sababli o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi 72 foizni tashkil etgan [4].

Okrug partiya qo‘mitasining 1936-yilning 3-yanvar kungi qarori bilan Xorazmda radio ishga tushiriladi. Unga shu yil 221,922 so‘mdan iborat mablag‘ ajratilgan. Birinchi eshittirish 15-yanvar kuni bo‘lib, efir vaqti 2 soatni tashkil etgan. Shu yilning fevral oyidan boshlab esa eshittirish vaqti 3-4 soatga oshirilgan. Radioda okrug teatrining san’atkorlari, havaskorlarning kuy-qo‘shiqlari doimiy ravishda e’lon qilib borilgan. Eshittirishda qatnashgan san’atkorlarga soatiga 80 so‘mdan pul to‘langan [5].

Sovetlar davrida komsomol tashkilotlarining tashkil etilishi va ularga yoshlarni jalb etishga alohida e’tibor berilgan. 1936-yilgi ma’lumotlarga qaraganda birgina Shovot rayoni komsomol qo‘mitasining 14 ta quyi qo‘mitasi va 48 ta tashkilotchilari bo‘lib, ularda 1193 ta komsomolchi a’zolari bo‘lgan. Ulardan 814 tasini erkaklar, 352 tasini xotin-qizlar tashkil etgan. A’zolarning savod masalasidagi ahvoliga to‘xtaladigan bo‘lsak, ularning 467 tasi savodli bo‘lsa, chalasavodlar 438 nafarni tashkil qilgan. Achinarlisi, komsomolchilar orasida umuman savodsizlar ham mavjud bo‘lib, ularning soni 288 nafarni tashkil etgan.

Komsomol tashkilotlari tomonidan yoshlarning savod darajasidan kelib chiqqan holda 3 tipdagi to‘garaklar tashkil etilgan. Xorazm okrugida 1-tipdagi to‘garaklar 145 ta bo‘lib, ularga savodsiz 4447 nafar yoshlar jalb etilgan. Ikkinchi tipdagi to‘garaklarning soni esa 349 ta bo‘lib, ularga 9195 nafar yoshlarlar jalb etilgan bo‘lsa, ikki tip bo‘yicha jami komsomol tashkilotlari a’zolari 6952 nafarga yetgan edi. Bu tipdagi to‘garaklarga 268 nafar faol komsomolchilar o‘qitish uchun jalb etilgan. Bundan tashqari rayon qo‘mita sekretarlari ham bu ishlarga jalb etib borilgan [6].

Komsomol tashkilotlari orasida ham savodsizlik eng katta muammolardan biri bo‘lgan. Masalan birgina Urganch rayonida 1935-yilda savodsiz komsomolchi 1301 nafar a’zodan 388 tasi savodsiz edi. Okrug bo‘yicha 11535 nafar komsomolchining 2421 nafar savodsiz bo‘lgan [7].

Rayonlarda tashkil etilgan savodsizlik kurslarida o‘qitish ham ko‘ngildagidek kechgan deb bo‘lmaydi. Masalan 1936-yilda faoliyat olib borayotgan Hazorasp rayonining Mutpiri qishlog‘idagi “Sotsializm” kolxozidagi savodsizlik kursida 35 nafar o‘quvchilar bo‘lsa, ularga o‘qishlar doimiy ravishda ham tashkil etilmasdan, bu masalaga mas’ullarning e’tiborsizligi tufayli darslarning ko‘p hollarda qolib ketishiga sabab bo‘lgan. Xuddi shunday holat Xonqa rayonining “Mehnat” kolxozida ham kuzatilib, saqlanib qolgan hujjatlarning guvohlik berishicha, 1935-yilning 20-dekabridan 24-dekabr kunlari umuman darslar o‘tkazilmasdan qolib ketgan. Urganch rayonining Qatag‘on qishloq sovetida ham tashkil etilishi kerak bo‘lgan 3 ta savodsizlik kurslari tashkil etilmasdan sustkashlikka yo‘l qo‘yilgan. Boshlang‘ich maktablarda ham o‘qitish yuqori bo‘lmasdan, maktabdagi 3-4-sinflarda o‘quvchilar 30-35 nafar bo‘lsa-da, darslarga faqat 10-15 nafarigina qatnashib kelgan [8]. 1936-yilda Okrug ijroqo‘mida qishloq sovetlarining raislari uchun 2 oylik kurslar tashkil etilib, ularda mahalliy boshqaruvdagi kadrlarni bilim darajasini oshirishga qaratilgan edi. Uning dastlabki davrida 60 nafar raislar qabul qilinib, o‘qitilgan [9].

Urushgacha bo‘lgan davrda ham mamlakatning boshqa hududlari singari viloyatda aholi orasida savodsizlikni tugatish masalasi dolzarb masala sifatida kun tartibida turaverdi. Biroq rayonlarda ochilgan savodsizlikni tugatish maktablarining ayrimlari yetarli e’tiborning yo‘qligi, o‘qituvchilarning yetishmovchiligidan yopilib ketgan. Xususan, Mang‘it rayonidagi Xotamshayx qishlog‘idagi Kuybeshev nomli kolxoz a’zolaridan 150 nafaridan ortig‘i savodsiz bo‘lishiga qaramasdan bu yerda savodsizlikni tugatish masalalarida oqsoqliklar yuzaga kelgan.

Shovot rayonining Bo‘yrachi, Xitoy, Beshmergan qishloq sovetlarida 40 ga yaqin savodsizlikni tugatish maktablari tashkil etilgan bo‘lsa-da, biroq 1940-yilga borib ularning barchasi o‘z faoliyatini to‘xtatgan [15].

1940-yilning oxirlariga kelib Urganchda 292 o‘ringa ega 4 ta shifoxona Xivada esa 205 o‘ringa ega 3 ta shifoxona mavjud bo‘lgan. Xivada davolash muassasalarining umumiy soni 46 ta, Urganchda 39 tani tashkil qilar edi. Shu yillarda Xorazmda Xiva va boshqa shaharlarning sanitariya holatini yaxshilashga birmuncha ahamiyat berildi [3, B. 121]. Biroq Xorazmda shifokorlarning soni O‘zSSRning boshqa oblastlariga nisbatan kam edi. Misol uchun respublikada shu davrda 2818 nafar shifokor ishlagan. Shundan Samarqand oblastida 444 nafar, Buxoroda 117 nafar, Toshkent shahrida 1290 nafar shifokor bo‘lgan bir paytda Xorazmda atigi 66 nafar tibbiyot xodimi aholiga tibbiy xizmat ko‘rsatar edi [20].

Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Kollektivlashtirish siyosati natijasida boy va o‘rtahol dehqonlarning mol-mulki tortib olinishi va ana shu yerlarda kishilar jamoa bo‘lib ishlash kerak edi. Yer mulkidan ajralish esa boy va o‘rtahol odamlarga yoqmadi. Shuning uchun ham ular tuziladigan jamoa xo‘jaliklari kolxozlarga kirishini istamadilar. Shu bois kollektivlashtirish g‘oyat qiyin kechdi.

Xorazm hududi 1924-yilda o‘tkazilgan milliy hududiy chegaralanishdan keyin O‘zbekiston SSR

tarkibiga kiritildi va o‘lka ahosining savodsizligini tugatish masalasida bir qator ijobiy ishlar amalga oshirilgan bo‘lsa-da, qishloq joylaridagi maktablarga e’tiborning sustligi, kadrlarning yetishmasligi savodsizlikning saqlanib qolishiga sabab bo‘ldi.

Sovet hukmronligi davrida yoshlarni mafkura siyosatidan kelib chiqib, Marks va Engls, Lenin g‘oyalari asosida tarbiyalashga alohida e’tibor qaratilgan. Komsomol tashkiloti rahbarlari oldiga yoshlarni bolshevik ruhida tarbiyalash va yoshlardan hukmron partiyaga sodiq xodimlarni yetishtirish asosiy maqsad qilib olingan edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Берегин Қ. Хоразм округида меҳнатсиз хўжаликларни тугатиш якунлари. – Самарқанд: 1930.
2. Билолов Г.М. Хоразмда Халқ маорифи тараққийси. – Т.: Ўзбекистон, 1969.
3. Гойибов М., Жуманиёзов Ш., Абдурахмонов У. Хива шифохонасига 100 йил. Тошкент: «Истикдол нури», 2013.
4. Инқилоб қуёши газетаси, 1936 йил, 6 февраль. №30 (2222)
5. Инқилоб қуёши газетаси, 1936 йил, 18 январь. №14 (2207)
6. Инқилоб қуёши газетаси, 1936 йил, 10 февраль. №33 (2225)
7. Инқилоб қуёши газетаси, 1936 йил, 10 февраль. №33 (2225)
8. Инқилоб қуёши газетаси, 1936 йил, 6 январь. №5 (2197)
9. Инқилоб қуёши газетаси, 1936 йил, 6 февраль. №30 (2222)
10. Нуржонов К., Жуманиёзова М. Хонқа тарихи. – Урганч: Хоразм нашриёти, 2015. – Б. 69.
11. Правда Востока, 1925, 10 декабрь.
12. Рахманов К. Хива – Хоразмнинг билим ва маданият ўчоғи. – Т.: «Фан», 1972.
13. Хасанова Ш.Б. Ўзбек хотин-қизларини “озод қилиш” ёуд “ҳужум” ҳаракати тарихидан // Ўтмишга назар журнали. – Т.: №10. 2021.
14. Хоразм тарихи.2-жилд. Муаллифлар жамоаси. Масъул муҳаррир М.Матниёзов. – Урганч, 1997.
15. Хоразм ҳақиқати газетаси, 1940 йил 15 август. №190 (3581).
16. Xorazm viloyati davlat arxivi (XVDA), 4-fond, 4-ro‘yxat, 1-ish, 28-varaq.
17. XVDA, 4-fond, 1-ro‘yxat, 11-ish, 176-varaq.
18.XVDA, 4-fond, 4-ro‘yxat, 1-ish, 25-varaq.
19. O‘zbekiston Milliy arxivi (O‘zMA), R- 90-fond, 4- ro‘yxat, 71-ish, 16- varaq.
20. O‘zMA, 1619-fond, 22-ro‘yxat, 129-yig‘majild, 218-varaq.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 37.013.46

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA REFLEKSIV KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Shukirullaeva Sarbinaz Alliyar qizi, *Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti doktoranti*

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ РЕФЛЕКСИВНЫХ НАВИКОВ У УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Шукруллаева Сарбиназ Аллияр кызы, *докторант Нуксусского государственного педагогического института имени Аджинияза*

METHODS OF DEVELOPING REFLEXIVE SKILLS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Shukirullaeva Sarbinaz Alliyar qizi, *PhD student of Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

sarbinazalliyarovna@gmail.com
https://orcid.org/0009-0001-2859-9209

Annotatsiya*:Ushbu maqola boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirishning pedagogik ahamiyatini va bu jarayonni amalga oshirish uchun qo‘llaniladigan samarali metodlarni tahlil qiladi. Maqolada refleksiya jarayoni o‘quvchilarning o‘z-o‘zini baholash, o‘rganish jarayonlarini tahlil qilish va o‘zlarining kamchiliklarini aniqlash orqali ta’limdagi muvaffaqiyatlariga qanday ta’sir qilishini ko‘rsatib o‘tadi. O‘quvchilarni o‘z-o‘zini anglash, mustaqil fikrlash va samarali o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantirishda o‘qituvchilar tomonidan qo‘llaniladigan metodlar, jumladan guruh ishlari, reflektiv jurnal tutish va interaktiv mashg‘ulotlar muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari o‘quvchilarda refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirishning ta’lim samaradorligini oshirishda qanday muhim rol o‘ynashini tasdiqlaydi.*

Kalit so‘zlar: *Boshlang‘ich ta’lim, refleksiv ko‘nikmalar, o‘z-o‘zini baholash, mustaqil fikrlash, guruh ishlari, reflektiv jurnal, interaktiv mashg‘ulotlar, o‘quvchilarni rivojlantirish, pedagogik metodlar, o‘rganish jarayoni.*

Аннотация:*Данная статья анализирует педагогическое значение формирования рефлексивных навыков у учеников начальных классов и эффективные методы, применяемые для реализации этого процесса. В статье рассматривается, как рефлексивный процесс влияет на успехи учеников, помогая им оценивать свои действия, анализировать учебный процесс и выявлять свои недостатки. Обсуждаются методы, применяемые учителями для развития самостоятельного мышления, самосознания и эффективного обучения, такие как групповые работы, ведение рефлексивных журналов и интерактивные занятия. Результаты исследования подтверждают важную роль формирования рефлексивных навыков в повышении эффективности учебного процесса.*

Ключевые слова*: Начальное образование, рефлексивные навыки, самооценка, независимое мышление, групповая работа, рефлексивный журнал, интерактивные занятия, развитие учеников, педагогические методы, учебный процесс.*

Abstract:*This article analyzes the pedagogical significance of developing reflexive skills in primary school students and the effective methods used to implement this process. The article discusses how the reflexive process impacts the success of students by helping them evaluate their actions, analyze the learning process, and identify their shortcomings. It highlights the methods employed by teachers to develop independent thinking, self-awareness, and effective learning, including group work, keeping reflective journals, and interactive exercises. The research findings confirm the crucial role of developing reflexive skills in improving the efficiency of the learning process.*

Key words: *Primary education, reflexive skills, self-assessment, independent thinking, group work, reflective journal, interactive exercises, student development, pedagogical methods, learning process.*

Kirish (Introduction). Boshlang‘ich ta’limning asosiy maqsadi o‘quvchilarga ilmiy bilimlarni o‘rgatish, ularni jamiyatda faol va mustaqil shaxs sifatida rivojlantirishdir. Ta’lim jarayonida nafaqat bilimlar, balki o‘z-o‘zini anglash va refleksiv ko‘nikmalarni rivojlantirish ham alohida ahamiyatga ega. Refleksiya – o‘z faoliyatini, xulqini, o‘rganish jarayonini va unga ta’sir etuvchi omillarni tahlil qilish jarayonidir. Refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirish, o‘quvchilarga o‘z faoliyatlarini to‘g‘ri baholash, muvaffaqiyat va xatolarni tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Bu jarayon o‘quvchilarning o‘zini-o‘zi anglashiga, o‘rganish jarayonini boshqarish va rivojlantirishga yordam beradi.

Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarda refleksiv ko‘nikmalarni rivojlantirish, ularning o‘z fikrlarini erkin ifodalash, boshqalar bilan samarali muloqot qilish, o‘zlarining mustaqil fikrlarini shakllantirishga olib keladi. Shuningdek, refleksiya o‘quvchilarga o‘rganish jarayonida o‘zlarining kamchiliklarini va xatolarini aniqlash imkonini berib, ularni o‘z faoliyatlarini yaxshilashga undaydi. Bularning barchasi o‘quvchilarni yanada muvaffaqiyatliroq va maqsadga yo‘naltirilgan shaxslar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Maqsad va vazifalar:

Maqsad: boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirish jarayonining pedagogik ahamiyatini tahlil qilish va bu jarayonda qo‘llaniladigan metodlarni o‘rganish.

Vazifalar: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirishning o‘qituvchi uchun ahamiyatini belgilash. O‘quvchilarda refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirish uchun ishlatiladigan samarali pedagogik metodlarni o‘rganish.

Boshlang‘ich sinfda refleksiya jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlarni tahlil qilish.

Metodologiya (Methods). Refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirish uchun bir nechta samarali metodlar qo‘llaniladi. Har bir metod o‘quvchilarga o‘z-o‘zini tahlil qilish, xatolarni aniqlash va ulardan o‘rganishga yordam beradi. Bu metodlar o‘quvchilarning fikrini rivojlantirish, o‘z-o‘zini anglash va mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. Ta’limda refleksiya jarayonining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun pedagogik yondashuvlar juda muhimdir. Refleksiya nafaqat o‘quvchilarning bilimlarini yaxshilaydi, balki ular o‘zlarining o‘rganish jarayonini tahlil qilish va unga ta’sir etuvchi omillarni tushunishga yordam beradi.

Pedagogik yondashuvlar: o‘quvchilarga faqat bilimlarni o‘rgatish kifoya emas, balki ularga o‘z-o‘zini tahlil qilishni o‘rgatish kerak. O‘qituvchilar o‘quvchilarni muntazam ravishda o‘z o‘rganish jarayonlarini baholashga undaydi. Bu usul o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini va o‘z faoliyatini tahlil qilishni rivojlantiradi.

Ko‘nikmalarni rivojlantirish: O‘quvchilarda faqat bilimlarni emas, balki o‘z fikrlarini boshqalar bilan ifodalash va tahlil qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantirish kerak. Pedagogik yondashuvlar o‘quvchilarning o‘zlarining ishlariga chuqurroq yondashishiga yordam beradi.

O‘z-o‘zini baholash va muhokama

O‘quvchilarni o‘z-o‘zini baholash va guruh muhokamalari orqali o‘z faoliyatlarini tahlil qilishga chaqirish. O‘quvchilarning o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularning o‘zlariga bo‘lgan ishonchini oshiradi va xatolaridan o‘rganish imkoniyatini yaratadi.

O‘z-o‘zini baholash: O‘quvchilar o‘zlarini baholash orqali nafaqat bilimlarini tahlil qilishadi, balki o‘zlarini yaxshilashning mumkin bo‘lgan yo‘llarini ham topadilar. O‘z-o‘zini baholash jarayoni o‘quvchilarni tanqidiy fikrlashga va o‘z faoliyatini o‘z vaqtida tahlil qilishga o‘rgatadi.

Guruh muhokamalari: guruh muhokamalari o‘quvchilarga o‘z fikrlarini boshqalar bilan taqqoslash va yangi g‘oyalar kashf etish imkoniyatini beradi. Guruh muhokamasi orqali o‘quvchilar nafaqat o‘zlarini, balki boshqalarni ham yaxshiroq tushunadilar. Bu jarayon o‘quvchilarning o‘zaro muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Reflektiv jurnal va yozma ishlar

O‘quvchilarga o‘z o‘rganish jarayonlarini yozma ravishda aks ettirish imkoniyatini berish. Reflektiv jurnal yozish o‘quvchilarga o‘z faoliyatlarini yanada aniqroq tahlil qilish va yozma shaklda o‘z fikrlarini ifodalash imkoniyatini beradi.

Jurnal tutish: Reflektiv jurnal o‘quvchilarga o‘z o‘rganish jarayonini yozma ravishda aks ettirish imkoniyatini beradi. Jurnal orqali o‘quvchilar o‘z faoliyatlarini tahlil qilish va rivojlantirish uchun kerakli yondashuvlarni topadilar.

Yozma ishlar: O‘quvchilar o‘zlarining fikrlarini yozma ravishda ifodalash orqali o‘z faoliyatini tahlil qilish va kamchiliklarini aniqlashga yordam beradi. Yozma ishlar o‘quvchilarning fikrlarini aniq va tushunarli ifodalashiga yordam beradi, bu esa ularning o‘z-o‘zini anglash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Interaktiv mashg‘ulotlar o‘quvchilarga o‘z fikrlarini ifodalash va boshqalar bilan muloqot qilish imkoniyatini beradi. Guruh ishlari va interaktiv mashg‘ulotlar o‘quvchilarning fikrlarini erkin va samarali ravishda ifodalash imkoniyatini yaratadi.

Guruh ishlari: Guruh ishlari o‘quvchilarga birgalikda fikr almashish va umumiy fikrga kelish imkonini beradi. Bu usul o‘quvchilarga o‘z fikrlarini boshqalar bilan solishtirish va ularga yangi g‘oyalarni taqdim etish imkoniyatini yaratadi.

Interaktiv faoliyatlar: O‘quvchilarni interaktiv mashg‘ulotlarga jalb qilish ularning o‘zaro muloqot qilish va boshqalar bilan fikr almashish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Interaktiv mashg‘ulotlar o‘quvchilarga o‘zlarining fikrlarini boshqalar bilan erkin va samarali tarzda ifodalash imkoniyatini beradi.

Natijalar (Results). Tadqiqotda qo‘llanilgan refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirish metodlari o‘quvchilarning o‘z-o‘zini baholash va tahlil qilishga bo‘lgan qiziqishlarini sezilarli darajada oshirdi. O‘quvchilar muntazam ravishda o‘z o‘rganish jarayonlarini tahlil qilish orqali o‘zlarining muvaffaqiyatlarini va xatolarini aniqladilar.

Reflektiv jurnal: O‘quvchilar reflektiv jurnal tutish orqali o‘z faoliyatlarini yozma ravishda tahlil qilishni o‘rgandilar. Jurnal o‘quvchilarga o‘z-o‘zini anglash va o‘rganish jarayonini baholashda katta yordam berdi.

Guruh muhokamalari: Guruh muhokamalari orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini boshqalar bilan solishtirish va yangi g‘oyalarni kashf etish imkoniyatini topdilar.

O‘z-o‘zini baholash: O‘quvchilar o‘z-o‘zini baholashni o‘rgandilar va bu orqali o‘zlarining kuchli va zaif tomonlarini anglab, o‘z faoliyatlarini yaxshilashga harakat qildilar.

Tahlil va muhokama (Discussion). Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirish, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘z-o‘zini anglash, mustaqil fikrlash va bilimlarini tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. O‘quvchilarga o‘z faoliyatlarini baholash va tahlil qilish imkoniyatini yaratish, ularning o‘rganish jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi.

O‘z-o‘zini tahlil qilish: O‘quvchilarga o‘zlarini tahlil qilish imkoniyatini berish, ularning o‘zlarining zaif tomonlarini anglab, ularni rivojlantirishga undaydi.

Guruh ishlari va muloqot: Guruh ishlari va muloqot o‘quvchilarga o‘z fikrlarini boshqalar bilan taqqoslash va yangi g‘oyalarni kashf etish imkoniyatini beradi.

Xulosa (Conclusion). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirishning pedagogik ahamiyati juda katta. O‘quvchilar o‘z faoliyatlarini tahlil qilish va o‘z-o‘zini baholashni o‘rgangan sayin, ular o‘zlarining o‘rganish jarayonini boshqarish va mustaqil fikr yuritish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Refleksiv ko‘nikmalar nafaqat o‘quvchilarning ta’limdagi muvaffaqiyatlarini oshiradi, balki ularni jamiyatda muvaffaqiyatli shaxslar sifatida shakllantirishga ham yordam beradi. O‘qituvchilar, pedagogik yondashuvlar va metodlar yordamida bu ko‘nikmalarni muvaffaqiyatli ravishda shakllantirishlari mumkin.

Adabiyotlar ro‘yxati

1.Akramov, A. (2015). Pedagogika va ta’lim nazariyasi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

2.Xudoyberdiyev, M. (2018). Boshlang‘ich ta’limda kreativlik va refleksiya. Nukus: Nukus davlat pedagogika instituti nashriyoti.

3.Kasimov, Sh., & Saidov, B. (2017). Ta’lim jarayonida refleksiv ko‘nikmalarni rivojlantirish usullari. Tashkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi.

4.Ibragimov, A. (2019). Pedagogikada yangi yondashuvlar va metodlar. Toshkent: O‘zbekistonda ta’lim va ilmiy tadqiqotlar nashriyoti.

5. Выготский, Л. С. (1991). Психология и педагогика. Москва: Педагогика.

6.Пиагет, Ж. (2007). Психология интеллекта. Москва: Высшая школа.

7.Козлова,Т.И.(2010). Педагогические технологии: теория и практика. Москва: Академия.

8.John Dewey (1933). How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educational Process.Boston: D.C.Heath & Co.

9.Schön, D. A. (1983). The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York: Basic Books.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 37.013.46

INGLIZ TILIDAGI PSIXOLOGIK-MOTIVATSION ASARLARNI O‘ZBEK TILIGA TARJIMA QILISHDA EMOTSIONAL OHANG VA PERSUAZIV USULLARINI YETKAZISH STRATEGIYALARI

Jumayeva Dilbar Kuvondikovna
Navoiy davlat universiteti

jumayeva1983@gmail.com

STRATEGIES FOR COMMUNICATING EMOTIONAL TONE AND PERSUASIVE METHODS IN TRANSLATING PSYCHOLOGICAL AND MOTIVATIONAL WORKS IN ENGLISH INTO UZBEK

Jumaeva Dilbar Kuvondikovna
Navoi State University

СТРАТЕГИИ ПЕРЕДАЧИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ТОНА И ПЕРСУАЗИВНЫХ ПРИЕМОВ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ПСИХОЛОГО-МОТИВАЦИОННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК

Жумаева Дилбар Кувондиковна
Навоийский государственный университет

Annotatsiya: *Ushbu maqolada psixologik va motivatsion adabiyotlarni ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilishda emotsional mazmun va persuaziv ritorik vositalarni saqlash strategiyalari tahlil qilingan. Tadqiqot obyektlari sifatida Jeyms Klirning “Atom odatlar”, Stiven Kovining “Muvaffaqiyatli insonlarning 7 ko‘nikmasi” va Robert Kiyosakining “Boy ota, kambag‘al ota” asarlarining inglizcha asl matnlari hamda ularning o‘zbek tilidagi tarjimalari qiyosiy tahlil qilindi. Mazkur matnlardagi emotsional ohang, shaxsiy hikoyalar va ishontiruvchi ritorik vositalar tarjimada qanday strategiyalar orqali muvaffaqiyatli yetkazilgani ko‘rib chiqildi. Tahlil jarayonida tarjima nazariyasidagi dinamik ekvivalentlik, kalka, modulyatsiya, adaptatsiya kabi strategiyalarga tayangan holda, tarjima natijalarining samaradorligi muhokama qilindi. Natijada tarjimonlar original matnlardagi ruhiy holat, hissiy ta’sir va ritorik uslublarni o‘zbekcha tarjimalarda ham to‘liq saqlab qolgani va bu orqali o‘zbek o‘quvchilarida original matnlarga yaqin ta’sir uyg‘ota olganlari isbotlandi.*

Kalit so‘zlar: *tarjima strategiyalari, dinamik ekvivalentlik, emotsional mazmun, persuaziv ritorika, psixologik adabiyot, motivatsion matnlar, qiyosiy tahlil.*

Abstract: *This article explores strategies for preserving emotional nuances and persuasive rhetorical techniques in translating psychological and motivational literature from English into Uzbek. The comparative analysis focuses on Jeyms Klir's Atomic Habits, Stephen R. Kovi’s The 7 Habits of Highly Effective People, and Robert Kiyosaki’s Rich Dad Poor Dad along with their Uzbek translations. Specific translation strategies such as dynamic equivalence, calque, modulation, and cultural adaptation were examined to assess how effectively emotional tone, personal anecdotes, and persuasive rhetoric (ethos, logos, pathos) are maintained. The study demonstrates that the translators effectively preserved the original texts' emotional impact and rhetorical features, successfully generating responses in Uzbek readers comparable to those experienced by the original audience.*

Keywords: *translation strategies, dynamic equivalence, emotional nuance, persuasive rhetoric, psychological literature, motivational texts, comparative analysis.*
Аннотация: *В статье анализируются стратегии сохранения эмоциональных нюансов и убедительных риторических приёмов при переводе психологической и мотивационной литературы с английского языка на узбекский. Объектом исследования служат оригиналы произведений Джеймса Клира «Атомные привычки», Стивена Кови «7 навыков высокоэффективных людей» и Роберта Кийосаки «Богатый папа, бедный папа», а также их переводы на узбекский язык. Рассматриваются конкретные стратегии перевода, такие как динамическая эквивалентность, калькирование, модуляция и культурная адаптация, с целью оценки эффективности передачи эмоционального тона, личных историй и убедительных риторических приёмов (этос, логос, пафос). В результате показано, что переводчикам удалось сохранить эмоциональную насыщенность и риторическую выразительность оригиналов, что позволило вызвать у узбекских читателей отклик, аналогичный тому, что испытывали читатели оригинальных текстов.*
Ключевые слова: *стратегии перевода, динамическая эквивалентность, эмоциональный нюанс, убедительная риторика, психологическая литература, мотивационные тексты, сравнительный анализ.*

Kirish

Ingliz tilidan o‘zbek tiliga psixologik va motivatsion adabiyotlarni tarjima qilish o‘ziga xos qiyinchiliklarni tug‘diradi. Jeyms Klirning *Atomic Habits*, Stephen R.Kovining *The 7 Habits of Highly Effective People* va Robert T.Kiyosakining *Rich Dad Poor Dad* asarlari umumjahon auditoriyasini ilhomlantirish va ishontirish uchun yozilgan. Bu bestsellerlar o‘quvchilarga ta’sir o‘tkazish maqsadida emotsional hikoyatlar, motivatsion ohang va ritorik usullardan (ethos, pathos, logos) keng foydalanadi. Ularni muvaffaqiyatli tarjima qilish uchun shunchaki so‘zlarni o‘girish yetmaydi – tarjima matnida ham asl asardagi hissiy nozikliklar va ishontiruvchi kuch aynan shunday samarali ifodalanishi lozim. Ushbu maqolada aynan mana shu masala o‘rganiladi: *Atom odatlar* (Jeyms Klir, tarj. S. Qosimova, 2021), *Muvaffaqiyatli insonlarning yetti ko‘nikmasi* (Stiven R. Kovi, tarj. O. G‘ulomova, 2020) va *Boy ota, kambag‘al ota* (Robert T. Kiyosaki, tarj. M. Mirfayziev, 2019) nomli o‘zbekcha tarjimalar misolida, original matnlardagi emotsional ifoda va ishontiruvchi ritorika qanday saqlab qolingani haqidagi strategiyalar tahlil qilinadi. Tahlilda tarjima nazariyasining asosiy tushunchalariga tayaniladi – xususan, E.Nida taklif etgan formal va dinamik ekvivalentlik (Nida, 1964), J.P.Vinay va J.Darbelnet tomonidan tasniflangan tarjima usullari (Vinay & Darbelnet, 1995), J.House’ning “overt/covert” (ochiq/yopiq) tarjima modeli (House, 1997) hamda M.Bakerning ekvivalentlik darajalari (Baker, 1992) kabi nazariyalari asosida o‘zbek tiliga tarjimada leksik, grammatik va madaniy moslashuvlar qanday qo‘llanilib, matnning pragmatik ma’nosi uzatilgani baholanadi.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili

Tarjimashunoslik bo‘yicha avvalgi tadqiqotlar mazkur masalalarni tushunish uchun zarur nazariy bazani taqdim etadi. Masalan, Eugene Nida (1964) tarjimada formal ekvivalentlik (so‘zma-so‘z yoki “matnga sodiq” tarjima) va dinamik ekvivalentlik (mazmunan erkinroq, lekin o‘quvchiga asl matndagi kabi ta’sir ko‘rsatishga intiluvchi tarjima)ni farqlagan. Vinay va Darbelnet (1995) tarjimada qo‘llanadigan aniq usullar ro‘yxatini taqdim etgan bo‘lib, ularga to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zlashtirish, kalkalash, grammatik o‘zgarish (transpozitsiya), modulyatsiya, ekvivalentlilik va moslashuv kabi strategiyalar kiradi. Juliane House (1997) tarjimalarni “ochiq” (manba madaniyatga xosligini oshkor qiluvchi) va “yopiq” (maqsad madaniyatida asliday qabul qilinuvchi) turlarga ajratgan. Mona Baker (1992) esa ekvivalentlik muammolarini so‘z darajasi, ibora darajasi, grammatik qurilma, matn bog‘lanishlari va pragmatik kontekst darajalarida ko‘rib chiqishni taklif etgan. Ushbu nazariy yondashuvlar asosida maqolamizda o‘zbek tarjimonlari muallif ovozining ishonchliligi (ethos), dalillarning mantiqiy ravshanligi (logos) va matnning emotsional ta’sirchanligi (pathos)ni qay darajada qayta yaratishga erishganliklari tahlil qilinadi. Maqsad – motivatsion matnlardagi nozik ma’no va ta’sirni tarjimada samarali yetkazish uchun qo‘llanilgan usullarni aniqlash va bunday jarayonda yuzaga chiqadigan qiyinchiliklarni yoritish.

TAMADDUN NURI

Tadqiqot sifat jihatdan asliyat va tarjima matnlarni qiyosiy tahlil qilishga asoslanadi. Tanlangan uchta asarning inglizcha originalida emotsional hikoya yoki ishontiruvchi ritorikaga ega bo‘lgan asosiy parchalar (masalan, shaxsiy xotiralar, motivatsion iboralar, ritorik savollar, metaforalar va muallifning to‘g‘ridan-to‘g‘ri maslahatlari) ajratib olindi. So‘ng, ushbu qismlarning nashr etilgan o‘zbekcha tarjimalardagi mos ekvivalentlari tahlil qilindi. Har bir inglizcha-o‘zbekcha misol juftligi quyidagi savollar nuqtai nazaridan tahlil qilindi:

- Qaysi tarjima strategiyasi yoki usuli qo‘llangan?
- Emotsional ohang qanday saqlangan?
- Ishontiruvchi ritorik vositalar qanday yetkazilgan?
- Leksik va grammatik darajada qanday o‘zgarishlar yuz bergan?
- Madaniy moslashuv yoki izoh berish zarur bo‘lganmi?

Natijalar va muhokama

Original matndagi hissiy ohangni saqlash

Tarjimonlar mualliflarning shaxsiy hikoyalari va motivatsion chaqiriqlaridagi hissiy yukni o‘zbek tilida yetkazish uchun turli usullardan foydalandilar.

1. Jonli tasvir va emotsional ifoda: *Atomic Habits* asarining boshida Jeyms Klir o‘zining sport jarohati haqidagi dramatik hikoyasini keltiradi. Tarjimada (*Atom odatlar*) ushbu voqea tafsilotlari va zarbaning hissiy ta’siri yorqin ifodalar bilan saqlangan. Masalan, original matndagi “… *every minute mattered.*” (Clear, 2018, p. 8) jumlasi tarjimada “*Har bir soniya g‘animat edi*” (Clear, 2021, 10-bet) shaklida berilgan. Bu yerda tarjimon vaqtning naqadar qadrli ekani ma’nosini anglatuvchi o‘zbekcha idiomatik ifodani – g‘animat (ya’ni behuda ketkazib bo‘lmaydigan ne’mat) – tanlagan. Natijada ushbu ibora o‘zbek o‘quvchisi uchun ham vaqtdan unumli foydalanish zaruriyati hissini uyg‘otadi. Oddiygina so‘zma-so‘z tarjima (“har bir soniya muhim edi”) bunday emotsional ta’sirga ega bo‘lmas edi; aksincha, ana shunday idiomatik yechim Nida (1964) ta’kidlagan dinamik ekvivalentlik tamoyiliga muvofiq ravishda asl ohang va ta’sirni yetkazishga xizmat qilgan.

2. Shaxsiy hikoyatlar ohangini yetkazish: Uchala kitobda ham mualliflar birinchi shaxsda o‘z hayotiy tajribalarini so‘zlab, o‘quvchi bilan hissiy bog‘lanish (pathos) o‘rnatadi. Tarjimonlar bu samimiy ohangni iloji boricha saqlashga intilgan. “*Atom odatlar”*da Klirning o‘sha jarohat hikoyasi birinchi shaxs nigohida, grafigi quyuq so‘zlar bilan tasvirlangan (masalan, tanasi ya’ni “*…ko‘z kosam ham dabdala bo‘lgandi.”(Klir, Tarj. 2021, 9-b) (“ I had…two shattered eye sockets...“ (Asliyat, 8-bet))* kabi ifodalar bilan jarohatlanganini aytadi) – bu originaldagi og‘riq va dahshat hissini aks ettiradi. “*Muvaffaqiyatli insonlarning 7 ko‘nikmasi”*da Kovi farzand tarbiyasidagi qiyinchiliklar haqidagi o‘ta samimiy hikoyasini bo‘lishadi; tarjimada bu yerda muallifning muloyim va samimiy ohangini saqlash uchun o‘zbek tiliga xos bo‘lgan hurmatli murojaat shakllari va ohangdor so‘zlar qo‘llanilgan. Bu usul muallif ovozining kamtar va samimiyligini (ethos) o‘quvchiga yetkazadi. Xuddi shuningdek, “*Boy ota, kambag‘al ota”*da Kiyosaki bolaligidagi turli hissiyotlarini – uyat, ilhom, ochko‘zlik, qo‘rquvni – tasvirlar ekan, ularni tarjimon ham ekvivalent hissiy otlar va undovlar bilan berishga harakat qilgan. Masalan, asarda yosh muallifning otasi bilan muloqoti paytida uchraydigan “[…] Istehzoli kulib qo‘ydi” degan jumla (“[he] chuckled sarcastically” mazmunida) tarjimada ham shunday berilgan bo‘lib, suhbatdagi kinoya va hissiy tus aynan yetkazilgan (Kiyosaki, 2016). Bu kabi detallarga e’tibor original sahnaning hissiyotini o‘zbek kitobxoniga ham ta’sirchan qilib yetkazganini ko‘rsatadi.

Madaniy kontekst orqali pathos: Tarjimonlar, umumiy qilib aytganda, asarlarning madaniy manzarasini o‘zgartirmaslikka harakat qilganlar (masalan, voqealar Amerikaning maktab yoki beysbol maydonida bo‘lib o‘tadi), lekin zarur joylarda qisqa tushuntirish berib, o‘zbek o‘quvchisining emotsional tushunishini osonlashtirganlar. Masalan, Klirning beysbol o‘yinidagi baxtsiz hodisasini tasvirlar ekan, “beysbol tayoqchasi” atamasi qo‘llanadi – bu bevosita o‘zlashma (borrowing) bo‘lib, beysbolga mahalliy ekvivalent yo‘qligi sabab tarjimada ham asl nomi berilgan. Biroq shu jumlada hodisa oqibatlari yanada ravshan tasvirlanadi: tayoqchaning “to‘g‘ri men tomonga uchib kelib peshonamga urilgani” haqida qo‘shimcha aniqlik kiritiladi. Bunday tasvir orqali o‘zbek o‘quvchi beysbol o‘yini tafsilotlarini bilmasa ham, jarohatning dahshatini va og‘riqni tasavvur qila oladi. Umuman olganda, tarjimonlar hissiyotga boy voqealarda madaniy realiyalarni butkul almashtirishga ko‘p murojaat qilmagan, aksincha House (1997) ta’riflagan “yopiq tarjima” uslubida

TAMADDUN NURI

ishlaganlar – ya'ni voqeaning asl muhitini saqlagan holda, kerak joyda sodda tushuntirish yoki tanishroq so‘z orqali o‘quvchiga begona tuyulmaslikka erishganlar. Bu yondashuv tufayli original matnlardagi pathos – hissiy ta'sir kuchi – yo‘qolmagan, aksincha, o‘zbek o‘quvchisi ham voqealarni xuddi shunday his eta olgan.

Ishontiruvchi ritorik usullarni tarjima qilish

Kitoblarning o‘quvchiga ishontiruvchi ta'siri ko‘p jihatdan ularning ritorik uslublariga bog‘liq. Tarjimalarda ushbu usullarni imkon qadar aks ettirishga harakat qilingan:

1. Ritorik savollar: Mualliflar o‘quvchini mulohazaga chorlovchi ritorik savollardan tez-tez foydalanadi. O‘zbekcha tarjimalarda bu savollar saqlab qolingan va deyarli aynan tarjima qilingan – natijada o‘quvchi bevosita murojaat qilinganidek his etadi. Masalan, Jeyms Klir asarining asliyat matnida muallif o‘quvchining e'tirozini oldindan taxmin qilib: "*"What about luck?" you might be thinking."* deb yozadi. O‘zbekcha nashrda bu jumla *" "Omad-chi?" deya o'ylayotgandirsiz"* tarzida berilgan (Clear, 2018, p. 35; Tarjima, 2021, 37-bet). Tarjimon ushbu savolni qisqacha "Omad-chi?" deb aynan qoldirgan va "deya o‘ylayotgandirsiz" qo‘shimchasini qo‘shib, muallifning bevosita sizlab murojaat qiluvchi, samimiy ohangini saqlagan. Natijada "Omad-chi?" savoli o‘zbek o‘quvchisiga ham xuddi originaldagi kabi ichki savol sifatida tuyuladi va uning diqqatini tortadi. Xuddi shunday, Kovi matnida *"Can you imagine the frustration, the ineffectiveness of trying to reach your destination?" (Kovi, 1989, 22-b)* degan jumla bilan o‘quvchining o‘rniga o‘zini qo‘yib ko‘rishini so‘raydi; tarjimada bu **"***Butunlay boshqa xaritadan foydalanib, ko'zlagan manzilingizga etib boorish naqadar ortiqcha ovoragarchilik bo'lishini tasavvur qilyapsizmi?"* (Tarjima, 17-b) shaklida, ochiq savol ohangida berilgan. Ritorik savollar tarjimada saqlanishi muallifning mantiqiy asoslari (logos) va hissiy hamdardlik uyg‘otish (pathos) usullarini ham saqlab qoladi, chunki o‘quvchi matnni o‘qiyotganda xuddi shu savollarga o‘zi javob izlagandek bo‘ladi va muallif fikriga sherik bo‘ladi.

2. Murojaat olmoshlari (ikkinchi shaxs "siz" va birinchi shaxs "biz"): Psixologik-motivatsion matnlarda muallif ko‘pincha o‘quvchiga bevosita murojaat qiladi ("siz…") yoki o‘zini ham shu guruhga qo‘shib, "biz" degan birinchi shaxs ko‘plik olmoshidan foydalanadi. Tarjima jarayonida bu pronominal tanlovlar o‘zbek tilining ijtimoiy-pragmatik me'yorlariga moslab amalga oshirilgan. Uchala tarjimada ham o‘quvchiga nisbatan odobli ikkinchi shaxs – siz olmoshi qo‘llaniladi, chunki o‘zbek adabiy nutqida kitobxonni "sen" deb murojaat qilish noo‘rin. Bu tanlov original matndagi muallifning kattalarga xos samimiy, lekin hurmatli ohangini saqlashga imkon bergan. Masalan, *Atomic Habits* kitobidagi bo‘lim sarlavhalaridan biri *"How will this book benefit you?"* bo‘lsa, u tarjimada "Bu kitob sizga qanday naf keltiradi?" deb berilgan (Clear, 2018; Clear, 2021). Ko‘rinib turibdiki, "you" -> "sizga" deb aynan hurmat shaklida berilgan va savolning tuzilishi ham saqlangan. Muallif shu tariqa o‘zbekcha matnda ham o‘quvchi bilan bevosita va samimiy, lekin odob doirasidagi muloqotni davom ettiradi. Inclusive "we" ko‘plab joylarda "biz" deb tarjima qilingan, bu esa originaldagi muallif va o‘quvchi o‘rtasidagi "bir jamoa" hissini saqlagan. Shunday nozik grammatik moslashuv Mona Baker (1992) ta'kidlagan pragmatik ekvivalentlikning bir ko‘rinishidir: natijada tarjima matnida muallif va o‘quvchi orasidagi munosabat o‘zbek kitobxoniga tabiiy va qulay seziladi, ayni paytda muallifning ishonchliligi (ethos) ham saqlanadi.

3. Takrorlash va urg‘u: Motivatsion matnlarda muhim g‘oyalarni mustahkamlash uchun mualliflar kalit iboralarni takrorlash va qiyosiy tuzilmalardan foydalanadi. Tarjimonlar bu takroriy uslublarni o‘zbek tilida ham iloji boricha aks ettirishga harakat qilgan, chunki bunday parallel tuzilma va takrorlar o‘quvchiga asliyatdagi kabi kuchli ta'sir ko‘rsatadi. Masalan, *Rich Dad Poor Dad* asarida Kiyosaki ikki xil dunyoqarashni taqqoslab ko‘rsatish uchun bir qolipdagi gaplarni takrorlaydi: *"..., one dad had a habit of saying, "I can't afford it." The other dad forbade those words to be used. He insisted I ask, "How can I afford it?"*. Tarjimon bu iboralarni deyarli so‘zma-so‘z saqlagan: *"... bir otamning bunday deyish odati bor edi: "Men bunday qilolmayman'. Ikkinchi otam esa bunday fikr yuritishni menga ta'qiqlab, shu gapni quyidagicha aytardi: "Qanday qilib men buni qilishim mumkin?"* (Kiyosaki, 1997, 13-bet; Tarjima, 2019, 23-bet). Parallel qurilma va takrorlangan so‘zlar (qilolmayman va qanday qilib… mumkin) o‘zbek kitobxoni ongida ham xuddi

shunday “aha-moment” – tushuncha uyg‘otadi: birinchi ibora ojizlikni bildirsa, ikkinchisi yechim izlashni ko‘rsatadi. Tarjimaning bu joyi yuzaki qaraganda formal ekvivalentlikka o‘xshaydi (matn yuzasidan so‘zlar aynan takrorlangan), ammo xizmat qilayotgan maqsadi dinamik: o‘zbek o‘quvchi ham “qanday qilib…” savoli orqali muallif aytmoqchi bo‘lgan fikrni chuqurroq anglaydi va ruhlanadi. Shuningdek, Kovi matnida uchraydigan muhim shiorlardan biri *“Seek first to understand, then to be understood”* (avval tushun, keyin tushuntir) bo‘lib, u *Muvaffaqiyatli insonlarning 7 ko‘nikmasi* tarjimasida “Tushuning va tushunarli bo‘ling” tarzida ritmik va parallel tuzilmani saqlagan holda berilgan (Kovi, 1989, 259-bet, 5-habit; Kovi, tarj, 2020, 277-bet). Bunday iboralarni asl holatiga yaqin tarjima qilish ularning esda qolarli va samarali (logos va ethos jihatdan kuchli) bo‘lib qolishini ta’minlaydi.

4. Metafora va o‘xshatishlar: Mualliflar o‘quvchini ishontirish uchun ko‘pincha obrazli o‘xshatish va metaforalardan foydalanadilar – bu usul bir vaqtning o‘zida mantiqiy dalilni (logos) hayotiy misol bilan mustahkamlash va hissiyotga ta’sir etishni (pathos) ko‘zlaydi. Metaforalarni tarjima qilishda qiyinchiliklar tug‘iladi: so‘zma-so‘z tarjima g‘alati yoki tushunarsiz chiqishi mumkin, ammo to‘liq almashtirish asl obraz ta’sirini yo‘qotishi mumkin. Tahlil qilgan misollarimizda tarjimonlar odatda original metaforalarni saqlagan holda, ularni kontekst yordamida tushunarli qilishga harakat qilganliklari ko‘zga tashlanadi. Masalan, Kovi kiritgan mashhur tushuncha – *“Emotional Bank Account”* – original matnda insonlararo ishonchni tasvirlash uchun ishlatilgan metafora. Tarjimon buni to‘g‘ridan-to‘g‘ri “hissiyot bankidagi hisob raqami” deb tarjima qilgan (Kovi, 1989, 1-bob, 209-bet; Kovi, 2020, 215-bet). Bu kalka usulidagi tarjima bo‘lib, inglizchadagi har bir unsur (emotion = hissiyot, bank account = bankdagi hisob raqami) alohida tarjima qilingan. Albatta, hissiyot banki iborasi o‘zbek tilida avvaldan mavjud bo‘lmagan, lekin muallif matn davomida uni batafsil tushuntirib bergani bois (ishonch va ishonchsizlik “depozit” va “yechib olish” kabi tushunchalar bilan izohlanadi), o‘quvchi bu yangi metaforani qabul qila oladi. Tarjimon bu terminni mutlaqo boshqacha bir ibora bilan almashtirmagan, balki matn ichidanoq qisqa izoh berish bilan kifoyalangan – natijada Kovining ushbu mantiqiy metaforasi (ishonchni bankdagi pulga qiyoslash) hamda uning biroz hissiy jozibasi saqlab qolingan. Yana bir misol: *Atomic Habits* kitobida muallif odatlarni iqtisodiy tamoyilga o‘xshatib, *“Habits are the compound interest of self-improvement”* deb yozadi. Tarjimon buni kombinatsiyalashgan usulda – qisman o‘zlashma, qisman izoh bilan – “Odatlar – o‘z-o‘zini rivojlantirishning murakkab foizidir” deb bergan (Clear, 2018, p. 251; Clear, 2021, 266-bet). Bu yerda “murakkab foiz” termini (inglizcha *compound interest*) o‘zbek tilida iqtisodiyot va moliya sohasida allaqachon qo‘llanadi, bilimli kitobxon unga duch kelgan. Tarjimon auditoriya ushbu o‘xshatishni kontekstdan tushunib oladi, deb ishonib, ortiqcha izoh qo‘shmagan – ya’ni funksional ekvivalentlikni ko‘zlagan. Natijada bu metafora o‘zbek o‘quvchisida ham xuddi shunday “kichik o‘zgarishlar jamlanib katta natija beradi” degan tushunchani uyg‘otadi. Umuman, biz kuzatganimizdek, muhim persuaziv analogiyalarning birortasi tarjimada bekor qilinmagan yoki butunlay o‘zgartirilmagan – bu tarjimonlar original mualliflarning obrazli tasvirlarini to‘liq yetkazish uchun aniqlik va ijodkorlikni muvozanatda ushlaganini ko‘rsatadi.

Muallif uslubi va ohang

Tarjimalarning yana bir muhim jihati – ularda mualliflarning uslubiy ovozi va ohangini (tone of voice) qay darajada muvaffaqiyatli yetkazilganidir. Bu aspekt muallifning ishonchliligi va xarizmasini (ethos) o‘quvchiga etkazishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Har bir muallifning uslubi o‘ziga xos bo‘lib, tarjimonlar ular uchun turli strategiyalarni qo‘llashgan:

1. Rasmiy va norasmiy uslubga moslashuv: Stephen R. Kovi uslubi rasmiy, o‘qituvchiga xos va printsipial ohangda bo‘lib, uning asari ko‘p jihatdan falsafiy-didaktik ruhda yozilgan. Tarjimonda ham *Muvaffaqiyatli insonlarning 7 ko‘nikmasi* kitobida shu ohangni iloji boricha saqlashga intilish kuzatiladi. Jumlalari ko‘pincha asl matndagi kabi uzun va murakkab tuzilgan; terminlar uchun esa adabiy tildagi rasmiy ekvivalentlar tanlangan: *principle* so‘zi uchun tamoyil, *paradigm* uchun paradigma, hatto asarning nomida *highly effective* iborasi muvaffaqiyatli (ya’ni “samarali” o‘rniga ko‘proq ishlatiladigan so‘z) bilan ifodalangan. Bu uslubiy sodiqlik, aslida, formal ekvivalentlikka yaqin: muallif uslubining badiiy va terminologik xususiyatlari tarjimada ham yaqqol seziladi. Aksincha, Robert Kiyosaki uslubi juda

dialogik, samimiy va ba’zan keskin ifodali. *Rich Dad Poor Dad* asari moliyaviy savodxonlik haqidagi suhbatlar tarzida yozilgan, muallif ba’zan o‘tkir fikrlarni oddiy tilda aytadi. Uning *Boy ota, kambag‘al ota* tarjimasida tarjimon sodda va qisqa jumlalar, kerak o‘rinlarda xalqona iboralar orqali shu uslubni jonlantirgan. Masalan, boy ota maktabda o‘qitiladigan ortiqcha fanlar haqida gapirganda originalda kinoyali ohang sezilsa, tarjimada ham shunga yaqin ohang yaratilgan: “Nima uchun men hayotimda kerak bo‘lmaydigan fanlarni o‘rganish uchun o‘z vaqtimni sarflashim kerak?” deb noliydi (Kiyosaki, 2016, 12-bet). Ushbu jumladagi “*o‘z vaqtimni sarflashim kerak?*” degan ibora tarjimada norozi ohangni bildiradi – xuddi muallifning o‘sha joydagi ohangi kabi. Bunday moslashuvlar Kovi tarjimasida uning vazmin va dono murabbiy qiyofasini (ethos) saqlagan bo‘lsa, Kiyosaki tarjimasida uning ochiqko‘ngil, keskin va jo‘n uslubini yetkazgan. Tarjimonlarning bu uslubiy yechimlari har bir muallifning “ovozi”ni o‘zbekcha matnda ham sezdirib, kitobxonning muallifga bo‘lgan ishonch tuyg‘usini mustahkamlagan.

2. Atama va ohangning izchilligi: Motivatsion matnlar odatda muayyan kalit atamalar atrofida tuziladi va butun kitob davomida izchil ruhlantiruvchi ohangni ushlab turadi – bu holat muallifning ishonchliligini va asarning yaxlitligini ta’minlaydi. Tarjimonlar buni chuqur his qilgan holda, atama va ohang jihatidan izchil yondashishga harakat qilishgan. *Atomic Habits* kitobida Jeyms Klir muntazam ravishda *habit* (odat) tushunchasini va uning tarkibiy qismlarini (“cue” – ishora, “craving” – ishtiyoq, “response” – javob, “reward” – mukofot) eslatib boradi. Tarjimon ushbu tushunchalar uchun doimiy o‘zbekcha ekvivalentlarni tanlab, matn davomida izchil qo‘llagan: *habit* → odat, *craving* → ishtiyoq, va hokazo. Bu terminologik izchillik matnning mushtarak mazmuniy tizimini o‘zbekcha kitobda ham mustahkamlagan va o‘quvchiga tushunchalarni aniq tushunishga yordam bergan. Bu holat Baker (1992) ta’kidlagan matn (textual) ekvivalentligi talablari bajarilganini ko‘rsatadi – ya’ni tarjima matni yaxlit va bog‘langan terminologiyaga ega. Shuningdek, hamma tarjimalarda umumiy motivatsion, dalda beruvchi ohang (tone) izchil saqlangan. Mualliflar ba’zan muvaffaqiyatsizlik yoki xato haqida gapirganlarida, tarjima matnida ham tanqidiy yoki ruhan tushkun ohangga yo‘l qo‘yilmagan, balki konstruktiv va ruhlantiruvchi til tanlangan. Masalan, asliyatda *“mistakes”* (xatolar) yoki *“weaknesses”* (kamchiliklar) kabi so‘zlar ishlatilgan joyda tarjimada bevosita qattiq ma’noli so‘zlardan ko‘ra yumshoqroq “kamchilik”, “nuqson” kabi so‘zlar tanlangan. Bu kabi leksik nyuanslar *pragmatik ekvivalentlik*ni ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, matnning motivatsion ruhini saqlashga xizmat qiladi – o‘quvchi o‘zini tanqid ostida emas, balki rag‘bat ostida his qiladi. Tarjimonlar, Nida (1964) qayd etganidek, “asl matnning ruhini va ohangini saqlagan holda, tabiiy va ravon ifoda” yaratishga intilganlar. Bu muvozanatli yondashuv tufayli tarjima matnlar o‘quvchiga qiyin tushunchalarni ham oson, tushunarli va ruhlantiruvchi tarzda yetkaza olgan.

Umuman olganda, tarjimonlar yondashuvini “mazmunga sodiq, ifodada erkin va tabiiy” deb xulosa qilish mumkin. Ular har bir gapning mazmuniy mag‘zini (nimani demoqchiligini) halol saqlagan holda, uni o‘zbek tilida tabiiy chiqadigan tarzda qayta ifodalaganlar. Bu yondashuv Eugene Nida (1964) belgilagan tarjimaning to‘rt asosiy talabiga javob beradi: (1) mazmunini to‘g‘ri yetkazish, (2) asl ruhini va ohangini saqlash, (3) til jihatdan tabiiy va ravon bo‘lish, (4) tarjimani o‘quvchida originalga yaqin ta’sir uyg‘otish.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, *Atomic Habits, The 7 Habits of Highly Effective People* va *Rich Dad Poor Dad* asarlarining o‘zbekcha tarjimalari asliyatdagi emotsional nozikliklar va ishontirish (persuaziv) usullarini mahorat bilan o‘zlashtirgan. Dinamik ekvivalentlikka intilish, tarjimaning turli usullaridan o‘rinli foydalanish va madaniy sezgirlikning uyg‘unligi evaziga tarjimonlar original asarlarning motivatsion va persuaziv kuchini o‘zbek tilida ham jonlantira olganlar. Ular nafaqat tilni, balki asarning o‘quvchiga ta’sirini ham tarjima qila olishdi – Klir matnining dalda beruvchi do‘stona ohangi, Kovi prinsiplarining donoligi va jiddiy ohangi, Kiyosaki darslarining mushohada yuritishga undaydigan savollari va ilhomlantiruvchi xulosalari o‘zbekcha talqinlarda ham o‘quvchiga to‘la yetib boradi. Bu, albatta, oson erishilmaydigan yutuqdir: motivatsion adabiyotning qalblarga yo‘l topib, tafakkurni o‘zgartirish qobiliyati tarjimada ham “tarjima” bo‘lganini – ya’ni saqlanib qolganini ko‘rsatadi. Shubhasiz, bunday tarjimalar jarayonida idiomatik ifodalar, ohang farqlari, madaniy realiyalar kabi qiyinchiliklar yuzaga chiqadi. Biroq, ushbu

tarjimonlar misolida ko‘rdikki, ijodkorlik va halollik bilan yondashilganida bu to‘siqlar yengib o‘tiladi: nazariy asoslangan ongli qarorlar orqali muallifning “ruhini” asliyatga sodiq holda adekvatlik bilan, ammo o‘zbek tilining imkoniyatlarida to‘liq ifodalash mumkin ekan. Natijada, bu tarjimalar o‘zbek kitobxonlarini jahonning ilg‘or g‘oyalari bilan mahalliy ohangda tanishtirib, ularga motivatsiyani o‘z tillarida his qilish imkonini bermoqda. Tarjimonlar shu tariqa nafaqat tillararo, balki madaniyatlar va dunyoqarashlararo ko‘prik vazifasini bajarib, qalblarga ilhom ulashmoqda.

Adabiyotlar

1. Baker, M. (1992). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge.
2. Clear, J. (2018). *Atomic Habits: An Easy & Proven Way to Build Good Habits & Break Bad Ones*. New York: Penguin Random House.
3. Clear, J. (2021). *Atom odatlar* (Sarvinoz Qosimova, Tarj.). Toshkent: Asaxiy Books. (Asl asar 2018-yilda nashr etilgan)
4. Kovi, S. R. (1989). *The 7 Habits of Highly Effective People*. New York: Free Press.
5. Kovi, S. R. (2020). *Muvaffaqiyatli insonlarning 7 ko‘nikmasi* (Orifaxon G‘ulomova, Tarj.). Toshkent: Asaxiy Books. (Asl asar 1989-yilda nashr etilgan)
6. House, J. (1997). *Translation Quality Assessment: A Model Revisited*. Tübingen: Gunter Narr.
7. Kiyosaki, R. T. (1997). *Rich Dad Poor Dad*. Scottsdale, AZ: Plata Publishing.
8. Kiyosaki, R. T. (2016). *Boy ota, kambag‘al ota* (Mirafzal Mirfayziev, Tarj.). Toshkent: Nasaf. (Asl asar 1997-yilda nashr etilgan)
9. Nida, E. A. (1964). *Toward a Science of Translating*. Leiden: E. J. Brill.
10. Nida, E. A., & Taber, C. R. (1969). *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E. J. Brill.
11. Vinay, J.-P., & Darbelnet, J. (1995). *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation* (J. C. Sager & M.-J. Hamel, Trans.). Amsterdam: John Benjamins. (Asl asar 1958-yilda fransuz tilida nashr etilgan)

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UO'K: 811.111.512.133.111 12

ВЛИЯНИЕ ЛАТЫНИ И ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА НА СИНТАКСИС И ЛЕКСИКУ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Исмоилова Шахзода Исроиловна, *Студентка Самаркандского государственного института иностранных языков, Факультет английской филологии и перевода, Студентка английской филологии и преподавания языков*

https://orcid.org/0009-0005-0737-1474
anvariboev@gmail.com

THE INFLUENCE OF LATIN AND FRENCH ON ENGLISH SYNTAX AND LEXICON

Ismoilova Shaxzoda Isroilovna, *Student of Samarkand State Institute of Foreign Languages, Faculty of English philology and translation, Student of English philology and language teaching*

LOTIN VA FRANSUZ TILLARINING INGLIZ SINTAKSISI VA LEKSIKONIGA TA'SIRI

Ismoilova Shaxzoda Isroilovna, *Samarqand davlat chet tillar instituti Ingliz filologiyasi va tarjimashunoslik fakulteti talabasi*

Аннотация. *Английский язык претерпел значительные изменения в силу исторических обстоятельств, связанных с латынью и французским языком, и эта статья основана на изучении синтаксического и лексического влияния вышеупомянутых языков на английский язык, уделяя особое внимание Британии, нормандскому завоеванию и эпохе Возрождения. В исследовании используется диахронический подход для анализа текстов от древнеанглийского до современного английского языка и изучаются социолингвистические факторы, способствовавшие этим изменениям.*
Ключевые слова: *латинское влияние, французское влияние, английский синтаксис, лексические заимствования, нормандское завоевание, Ренессанс, языковые контакты, диахроническая лингвистика.*
Annotation. *The English language has undergone significant changes due to historical circumstances in Latin and French, and this article is based on the study of the syntactic and lexical influence of the above-mentioned languages on English, focusing on the period of Britain, the Norman Conquest and the Renaissance. The study uses a diachronic approach to analyze texts from Old English to Modern English and examines the sociolinguistic factors that contributed to these changes.*
Keywords: *Latin influence, French influence, English syntax, lexical borrowing, Norman Conquest, Renaissance, language contact, diachronic linguistics*
Annotatsiya: *Lotin va fransuz tillaridagi tarixiy holatlar sababli ingliz tili sezilarli darajada o'zgargan bo'lib, ushbu maqola yuqorida sanab o'tilgan tillarning ingliz tilidagi sintaktik va leksik ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Unda shuningdek, Britaniya, Norman istilosi va Uyg'onish davrlaridan ingliz tilining qanday tarzda rivojlanib borishidan, to tadqiqotda diaxronik yondashuvdan foydalanilgan holda qadimgi ingliz tilidan zamonaviy ingliz tiliga matnlarni tahlil qilishni va bu o'zgarishlarga yordam bergan sotsiolingvistik omillarni ko'rib chiqishga asoslangan.*
Kalit so'zlar: *Lotin ta'siri, fransuz ta'siri, ingliz sintaksisi, leksik qarz olish, Norman istilosi, Uyg'onish davri, til aloqasi, diaxronik tilshunoslik.*

Kirish (Introduction).

Ingliz tili german tili asosida shakllangan, ammo uning asosiy lug‘atidagi deyarli 60%i lotin va fransuz tillari asosida vujudga kelganligi haqida bir qator izlanishlar olib borilgan. Bu hodisa Rim istilosidan (milodiy 430–410) boshlangan, Normand istilosi (1066) bilan davom etgan va Uyg‘onish davrida (14–17-asrlar) kuchaygan va uzoq davom etgan til aloqasining jadal rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan. Ba’zi hisob-kitoblarga qaraganda va mening ilmiy izlanishim asosida yozishim o‘rinliki, biz hozirda foydalanib yoki o‘rganib kelayotgan ingliz tilining tub qatlamini tashkil qiladigan so‘zlar; grammatikalar va boshqa leksik qatlamlarning deyarli barchasi boshqa tillardan, xususan, ingliz tilidan o‘zlashgan va o‘zlashtirilgan deb bemalol ayta olaman. Leksik qarz olish yaxshi rivojlangan bo‘lsa-da, sintaktik ta'sirlar, masalan, predlog tuzilmalari, passive voice va tobe bo‘lak shakllari - bir xil darajada ahamiyatga ega, ammo olimlar tomonidan kamroq o‘rganilgan va ushbu ilmiy ish davomida uning tuzilish, qo‘llanilishlarini yana bir bor ko‘rib chiqish o‘rinlidir. Ushbu maqola ikkala domenni ham o‘rganib chiqadi va lotin va fransuz tillari asosida ingliz tili qanday o‘zgarganini har tomonlama tahlil qilishimizga boshqa adabiyotlar va olimlarning ishlanmalari asosida tahlil qilishimizga yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review).

Lotin tilining ingliz tiliga ta'siri uchta asosiy bosqichda sodir bo‘lgan:

1. Rim istilosi (1-5-asrlar): Cheklangan leksik o‘zgarishlar asosida boyitilgan bo‘lib, unda kam miqdorda o‘zlashgan so‘zlar olingan va bu so‘zlar joy nomlariga aloqador.
2. Xristianlashtirish (6-11 asrlar): cherkov atamalari (masalan, qurbongoh, ruhoniy) va ilmiy lug‘at-larning ayrimlari ushbu o‘zlashturishga misol bo‘ladi.
3. Uyg‘onish davri (14—17-asrlar): Ilmiy, yuridik va adabiy atamalarning asosi va uning qo‘llanilishidagi holatlarni bunga misol qila olamiz. Shuningdek, yuridik va sud huquqi tizimlarida faol qo‘llaniladigan so‘zlarning ham ba’zilari o‘zlashtirilgan.

Normand istilosi (1066) fransuz tilini aristokratiya, huquq va boshqaruv tili sifatida rivojlanishiga yordam bergan. 13-asrga kelib ingliz tili quyidagilarni o‘zlashtirgan:

Yuridik atamalar: adliya, hakamlar hay'ati, parlament (*justice, jury, parlament),* Taom pishirishda foydalanadigan so‘zlar: mol go‘shti, parranda go‘shti, sous (*beef, poultry, sauce),* Mavhum otlar: *sharaf, jasorat,* erkinlik(*honor, courage, liberty)*

To‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zlashtirishlar asosida ko‘chgan so‘zlar: Lotin: hayvon, indeks, o‘rta (animal, index, medium), Fransuz: hukumat, san'at, jamiyat (government, art, society)

Ingliz tilining asosi fransuz tilidan ham olingan bo‘lib, ularga quyidagi misollarni keltira olamiz va ular Calques (qarz tarjimalari) deb nomlanadi.

Fransuzcha prendre une décision → *Inglizcha qaror qabul qilish.*

Semantik siljishlar:

Ba'zi mahalliy inglizcha so‘zlar fransuz ta'siri ostida yangi ma'nolarga ega bo‘lgan:

Doom (OE dōm: "hukm") → *fransuz tilida taqdir degan ma’noni bildiradi.*

Sintaktik ta’sir va repozitsiya tuzilmalari

Lotin tilidagi predloglarning faol qo‘llanilishi (masalan, ex nihilo → hech narsadan) eski ingliz tilidagi ba’zi birikma va so‘zlarning o‘zgarishiga asoslangan va tizimda shakllangan so‘zlardan iboratdir. Bularga quyidagilarni misol keltirish mumkin:

Passive voice: Lotin tilidagi amatus est ("u seviladi") inglizlarning passiv konstruktsiyasini yaratishda foydalanilgan va u ma’noni yanada kuchaytirishga yordam bergan.

Tobe bo‘laklar: Fransuz *que* va lotin *quod* inglizcha that-cluselarning shakllanishiga ta'sir ko‘rsatgan (masalan, I believe that.. (men bunga ishonaman ...)).

Ijtimoiy lingvistik omillar: Prestij: lotincha = stipendiya; Fransuz = zodagonlik.

Ikki tillilik: Ruhoniylar va elitalar o‘zlashtirilgan so‘zlarning ishlatilishi va qo‘llanilishini osonlashtiradigan kodlarni qo‘llaganlar va keyinchalik ularni muqobil variantiga almashtirganlar.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Keyingi qismda biz yuqorida keltirib o‘tilgan lotin va fransuz tillarining ingliz sintaksisi va leksikasiga uchta tarixiy bosqichda chuqur ta'sirini o‘rganamiz va tatbiq qilamiz:

Diaxronik tilshunoslik va korpus tahlilini birlashtirib, leksik o‘zgartirish (masalan, fransuz tilidan adolat, lotin tilidan hayvon) va sintaktik qayta qurish (masalan, passive voice, predlogli iboralar) ingliz tilini german tilidan gibrid tizimga qanday aylantirganini ko‘rsatadi. Ushbu o‘zgarishlarni tushuntirish uchun elita ikki tillilik va lotin/fransuz tillarining obro‘si kabi ijtimoiy-siyosiy omillar ko‘rib chiqiladi.

Ingliz tili lotin va fransuz tillari bilan keng aloqada bo‘lish natijasida rivojlanib, chuqur leksik va sintaktik o‘zgarishlarga olib kelgan. Ushbu bo‘limda ushbu ta'sirlar ortidagi tarixiy va lingvistik omillarni o‘rgangan holda, ularning eski ingliz tilidan zamonaviy ingliz tiliga ta'sirini tahlil qilamiz. Leksik so‘zlarni o‘zgartirish, kalklar va sintaktik qayta qurish Rim istilosi, Norman istilosi va Uyg‘onish davri kabi ijtimoiy-siyosiy kontekstlar bilan bir qatorda ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot lotin tilining ilmiy va ilmiy terminologiyaga qanday hissa qo‘shgani, fransuz tili esa huquqiy, ma’muriy va kundalik lug‘atni qaytadan shakllantirgani ta’kidlangan.

Sintaktik jihatdan har ikkala til ham old qo‘llanish, passiv konstruksiya va gap shakllanishiga ta’sir ko‘rsatgan. Matnlar va korpus ma'lumotlarining diaxronik tahlili bu topilmalarni qo‘llab-quvvatlaydi va ingliz tili german tilidan gibridlangan tizimga qanday o‘tganini ko‘rsatadi.

Ingliz tili, garchi fransuz tiliga asoslangan bo‘lsa ham, lotin va fransuz tillaridan katta lug‘at va grammatik tuzilmalarni o‘zlashtirgan. Hisob-kitoblarga ko‘ra, ingliz tilidagi so‘zlarning 29 foizi fransuz tilidan, yana 29 foizi lotin tilidan olingan. Ushbu ta'sirlar quyidagilardan kelib chiqadi:

1. Rim Britaniya (43-410 AD): Cheklangan, ammo asosiy lotin tilidan o‘zlashtirishlar bilan qo‘llaniladigan so‘zlar, birikmalar va leksik qatlam o‘zgarishlaridan foydalangan holda ingliz tilining boyitilishiga hissa qo‘shgan.
2. Norman istilosi (1066): fransuz tili elita tiliga aylanligi bilan ajraladi.
3. Uyg‘onish davri (14—17-asrlar): Akademiya va hozirda faol foydalanilayotgan klassik lotin tilining tiklanishi bilan bog‘liq bo‘lib, unda qo‘llaniladigan so‘zlar bir qarashda qolgan o‘zlashtirmalardan farqlanadi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Ushbu hujjat quyidagilarga qaratilgan:

1. Lotin va fransuz tillaridan olingan leksik o‘zlashmalarni kuzatish.
2. Ushbu tillar tomonidan yuzaga kelgan sintaktik o‘zgarishlarni tahlil qilsh.
3. Ushbu o‘zgarishlarni ta'minlaydigan sotsiolingvistik omillarni ko‘rib chiqish
4. Qadimgi, o‘rta va hozirgi zamonaviy ingliz matnlarining diaxronik tahlil qilish
5. Korpusga asoslangan tadqiqotlar (masalan, Helsinki Corpus of English Texts) va ularning qo‘llanilish asoslarini ko‘rsatib berish
6. O‘zlashtirish va kalklarni aniqlash uchun qiyosiy tilshunoslik asosida solishtirishdan iborat.

Ingliz tili, garchi german, fransuz tillariga o‘xshasa-da, so‘z boyligining 58% lotin va fransuz tillaridan o‘zlashgandir. Demak:

1. Lotin va fransuz tillari asosida ingliz sintaksisi va leksikasi qanday o‘zgargan?
2. Nima uchun bu o‘zgarishlar yuz berdi?

Qadimgi ingliz tilidan Beowulf, shuningdek erta zamonaviy ingliz tilidan Shekspir ushbu tilning keng qamrovda rivojlanishiga o‘z hissasini qo‘shishgan.

Korpus vositalari, Xelsinki korpusi, uning izlanishlari va Oksford inglizcha lug‘ati etimologiyalari asosida o‘zlashgan so‘zlarni yaqqol ko‘rishimiz mumkin.

Qiyosiy tilshunoslik: german, roman va lotin tuzilmalarining qarama-qarshiligi kabi bir qator asoslar ularning tuzilishidagi murakkab grammatikani o‘rganishga yordam beradi.

Ilmiy atamalar: radius, hisob. (Ushbu so‘zlar o‘zlashma so‘zlarga misol bo‘ladi.), *Hisob-kitoblar*, Fransuzcha prendre une décision → qaror qabul qilish.

Semantik siljishlar - OE orzusi (quvonch) → Zamonaviy orzu (Fr. rêve ta'siri).

4. Sintaktik o‘zgarishlar - *Prepozitsion to‘lqin*

O‘rtada lotincha → o‘rtada inglizcha., Fransuzcha à travers → bo‘ylab.

Passiv voiceni kengaytirish - Lotin amatus est → u sevilgan, Fransuzcha il est écrit → deb yozilgan, Lotin quod → that-clauses (men ishonamanki ...).

Ruhoniylar: lotin-ingliz so‘zlari asosida o‘z faoliyatlari davomida faol qo‘llashgan.

Zodagonlik: fransuz-ingliz diglossia asosida so‘zlar hosil qilishni xohlashgan (masalan, parlament yozuvlari).

Standartlashtirish: Matbaa (1476) sobit lotin imlolari (qarz va dette) ushbu o‘zlashtirish jumlasidandir.

Lotin va fransuz tillari ingliz tilini leksik va sintaktik jihatdan o‘zgartirgan, kundalik lug‘atda fransuz tilidan ustunlik qilgan va lotin tili ilmiy nutqqa ta'sir ko‘rsatgan holatlarni ko‘rib chiqdik. Ushbu tadqiqot tarixiy tilshunoslikni korpus tahlili bilan birlashtirib, lotin/fransuz ta'sirining keng qamrovli ko‘rinishini taqdim etgan holda o‘rganib chiqildi.

Xulosa (Conclusion /Recommendations).

Lotin va fransuz tillari ingliz tilini tubdan o‘zgartirib, uning leksikasini boyitib, sintaksisini soddalashtirishda qo‘llanilgan asosiy ikki til hisoblanadi va lug‘atdagi o‘zgartirilgan va o‘zlashtirilgan so‘zlar ochiq-oydin olingan bo‘lsa-da, sintaktik o‘zgarishlar, masalan, predlogning ko‘payishi va passiv konstruktsiyalarning keng qo‘llanilishi chuqurroq strukturaviy ta'sir ko‘rsatishga yordam bergan. Kelajakdagi tadqiqotlar o‘zlashtirish shakllaridagi dialektal o‘zgarishlarni o‘rganishda katta yordam beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati (References)

1. Durkin, P. (2014), Qarzga olingan so‘zlar: ingliz tilidagi so‘zlar tarixi. Oksford UP.
2. Baugh, A. C. va Cable, T. (2012). Ingliz tili tarixi. Routledge.
3. Jespersen, O. (1905). Ingliz tilining o‘sishi va tuzilishi. Leyptsig.
4. Baugh, A.C. (2012). Ingliz tili tarixi. Routledge.
5. Durkin, P. (2014). Qarzga olingan so‘zlar: ingliz tilidagi so‘zlar tarixi. OUP.
6. Jespersen, O. (1905). Ingliz tilining o‘sishi va tuzilishi. Leyptsig.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UO'K: 894.3

TYPOLOGY OF THE NOVEL

Bekbergenova Mariya Dosbergenovna
Candidate of Philological Sciences, Professor
Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

bekbergenova53@mail.ru

ТИПОЛОГИЯ РОМАНА

Бекбергенова Мария Досбергеновна
кандидат филологических наук, профессор
Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

ROMAN TIPLOGIYASI

Bekbergenova Mariya Dosbergenovna
Filologiya fanlari nomzodi, professor
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Аннотация: *Ушбу мақолада романнинг типологияси кўриб чиқилади. Эпик жанрнинг ривожланиш тарихи муаммоси ўрганилади. Қиёсий тарихий аспектда ҳикоя насрининг жаҳон адабий жараёнида пайдо бўлиши масалалари таҳлил қилинади. Қадимги достон ва замонавий роман ўртасидаги ўхшашлик ва фарқлар масаласида олимларнинг қарашлари ўрганилади. Миллий қорақалпоқ романининг типологияси масалалари сўз этилади.*
Таянч сўзлар: *Роман, достон, манбалар, типология, синтез, жаҳон адабиёти*

Аннотация: *В данной статье изучаются вопросы типологии романа. Рассматривается проблема истории развития эпического жанра. В сравнительно – историческом аспекте исследованы вопросы зарождения повествовательной прозы в мировом литературном процессе. Изучены взгляды ученых по проблеме сходства и различия древнего эпоса и современного романа. Также рассмотрены вопросы типологии национального каракалпакского романа.*
Ключевые слова: *роман, эпос, источники, типология, синтез, мировая литература.*
Annotation: *This article studies the typology of the novel. The problem of the history of the development of the epic genre is considered. The issues of the origin of narrative prose in the world literary process are studied in a comparative historical aspect. The views of scientists on the problem of similarities and differences between the ancient epic and the modern novel are studied. The issues of the typology of the national Karakalpak novel are also considered.*
Keywords: *novel, epic, sources, typology, synthesis, world literature.*

Introduction: The earliest origins of the novel emerged as a form of narrative prose in ancient literature, specifically in the history of Greek literature, including Greek literature during the Roman period. The founder of the Greek novel is considered to be Yamvlich, who lived in the 2nd century CE, while its last notable author was Chariton in the 6th century. [1.250] The first example of narrative genre is the novel about the Assyrian prince Ninus and his wife Semiramis. This novel appeared in the 1st or 2nd century BC. [1.251] Around the same time, the novel of the Syrian Yambul was also written. The content of this novel is about the interesting events experienced by the hero.

Main part: In the Middle Ages, the French called "roman" poetic works written not in Latin, but in their native Romance language. In the 13th century, this term was first applied to a narrative work in prose, and later became known by this term.

Petronius is a representative of the 1st and early 2nd centuries AD. Excerpts from his novel

"Satyrikon" have been preserved. This work is considered the first novel in European literature. [1:395] Apuleius, a representative of the most recent period of Roman literature, was born approximately in 125 BC. Apuley has the novel "Metamorphoses" or "The Donkey". The title "gold" was added by readers of this work.

In the content of the novel "The Golden Donkey", it is said that a hero named Lucius turned into a donkey. This plot is found in the fairy tales of many peoples. A young man named Lucius went to Thessaly. This place is renowned for its magical powers. He stopped at the house of a man named Lucius Milon. Mylon's wife, Pamphyla, became a sorceress. Lucius found common ground with Photis, who was in Pamfil's service. Pamphila, being human, turns into an owl at night. Lucius wanted to turn into a bird, asking Fotida for help. But the girl mistakenly turned Lucius into a donkey, not a bird. Now, to return to human form, the young man needed to eat a rose. According to the terms, it can be done next morning. Lukiy spent that night in the guise of a donkey. At night, robbers enter the usurer's house, and the donkey gets caught by the robbers. Thus, Lucius experienced many events. No one paid attention to the donkey. As a donkey, Lucius knows the secrets of many people's inner worlds. He witnessed the crimes and cruelty committed by people, and Lucius was left starving, often escaping death. The donkey is used by robbers, runaway slaves, and wandering liars. Finally, the donkey escaped from its owner, went to the shore of the sea, and prayed to the goddess Isis to transform it back into a human being. God appears to him in a dream, promises salvation, but puts him on the condition that he will be his faithful servant. The next day, during a miraculous act, God's representative gave Lucius a bouquet of roses to chew, and Lucius was transformed back into a man.

This plot appears in Lucian's work "Lucius or the Donkey" before Apolius. This work is narrated in the name of Lucius and consists of a single book. Apolius's work "Metamorphoses" consists of 11 books. [1:424]

It is known that the knightly romance appeared in the Middle Ages. The main theme of these novels is love. The conditional element of the knightly romance was fantasy. One of the sources of the knightly novel is the Celtic legend of Tristan and Isolde.

In French, this legend is reworked, and it has many variants. Many have disappeared, with small fragments remaining from others. By comparing the French versions of Tristan and reviewing its translations into other languages, scholars have restored the genre of the French novel that emerged in the mid-12th century. [2.96]

The plot is as follows: Tristan, the king's son, loses his parents in childhood and is kidnapped by Norwegian merchants. He escaped from captivity and went to Cornwall, to the palace of his brother, King Mark. Mark raises Tristan. Because he is old and childless, he intends to make Tristan his heir. Tristan grew up and became a knight. He does a lot for his adopted relative. One day, Tristan was wounded with a poisoned weapon. Unable to find a cure, he boarded a ship and sailed wherever he could. The storm carried him to Ireland, and the Queen of Ireland, who knew how to heal from various herbs, healed Tristan. After Tristan returned to Cornwall, the local barons stipulated that she marry King Mark and have a child. To get rid of them, Mark announced his intention to marry a golden-haired girl. Tristan sets out on a journey to find this beautiful girl. Tristan goes to Ireland. The daughter of the Irish king finds the golden-haired Isolde. He killed the dragon blazing from its mouth that was destroying Ireland. Therefore, the king gave Tristan the Isolde. Tristan intends to take Isolde to his brother Mark. On the way to Cornwall, they mistakenly drank the "water of love" that their mother had prepared for Isolde and Mark.

Thus, love arose between Tristan and Isolde. After arriving in Cornwall, Isolde becomes Mark's wife, but she and Tristan meet secretly. The palace officials tried to stalk and capture them. Mark acts as if he doesn't even know about it. Finally, the lovers are caught, and by the court's verdict, they must be executed. Tristan and Isolde run away. For a long time, they hide in the forest. Mark forgave them, but on the condition that Tristan go far away.

Tristan goes to Brittany. There he met a girl named Izolda. He became fascinated by his former beloved daughter, Isolde, and married her. But after the wedding, he regrets it, because he can't forget his first love, Isolde. Several times he secretly came to Cornwall to see Isolde. In a battle in Brittany, Tristan was seriously wounded and sent his friend to Cornwall to bring Isolde. Tristan agrees to put the white sail on his friend if he is carrying the Isolde.

When the ship carrying Isolde appeared on the seashore, Tristan's jealous wife, having learned of their agreement, informed Tristan that the ship was coming with a black sail. Upon hearing this news, Tristan died. Isolde arrives, lies next to Tristan, and she too dies. They buried both of them, and that night, two trees grew from the two graves. Their branches climb and wrap around each other. Similar to this early novel, other French novels about Tristan were imitated in a number of European countries, including Germany, England, Scandinavia, Spain, Italy, and others. Among them, the novel by the German Gottfried of Strasbourg, who lived at the beginning of the 13th century, is well-known. In this novel, the inner feelings of the characters are well analyzed, and knightly life is skillfully depicted. [2.97]

The novel "Gargantua and Pantagruel" by François Rabelais, a prominent representative of French Renaissance humanist literature, is well-known. This work blends satire and fiction. The main idea is humanity and the acquisition of knowledge.

The novel flourished in Spanish Renaissance literature. Its earliest form is the Renaissance knightly novel. This genre of the novel is considered an analogue of the heroic-novel epic in Italy of the late 15th and early 16th centuries. The adventure-heroic plots of the Middle Ages formed its basis. It also became a novel depicting the lives of shepherds in Spain. This novel is called a pastoral novel.

Two great writers of Spanish Renaissance literature, Cervantes and Lope de Vega, wrote works in the pastoral novel genre. Cervantes' unfinished novel "Galatea" is known in the pastoral novel genre. Only the first part of this novel has been published.

Lope de Vega wrote the novel "Arcadia" in the pastoral novel genre. In Spain, knightly and pastoral novels reflected aristocratic interests. [2.290]

At the end of the 16th century, another genre of the novel emerged. This type of novel is called a Plutovsky novel. This novel depicts real life and is subjected to harsh criticism. The origins of this genre can be traced back to Spanish short stories written in verse in medieval literature. In terms of plot and style, they are close to the French fable. [2.294]

Miguel de Cervantes Saavedra, a prominent figure in late 16th-century Spanish literature. The writer intended to write the famous novel "Don Quixote" as a parody of knightly novels. With this novel, Cervantes makes fun of knightly novels. [2.305]

"The novel, borrowed from the French language and originally written in Romance languages, is a major form of the new era epic genre," explains L.I. Timofeev. [3.328]

"The novel is a large-scale prose work, and its main characteristics lie in its comprehensive and complete depiction of human life in all its complexities, possessing a multifaceted plot that depicts the fate of the participating characters." [4.189].

The sources of the modern novel date back to Antiquity and the Middle Ages. "Daphnis and Chloe," Apuleius's "Metamorphoses" ("The Golden Donkey"), Petronius's "Satyrikon," the knightly novel "Tristan and Isolde," von Eshenbach's "Loengrin," and Melori's "The Death of Arthur." These prose works have a number of characteristics close to contemporary novels. [3.328]

Methodology: L.I. Timofeev defines these as analogous phenomena. A true novel began to take shape at the end of the Renaissance. During this period, novellas like Boccaccio's "Decameron" are considered sources of the novel. The novel is considered the epic of a person's life. Comparing epics and novels in folk oral tradition, there are several differences between them. In folk epics, the central role is played by the images of heroes, who represent the people, society, and the state. But in a true novel, the image of ordinary people is depicted. In their actions, only their personal fate is discussed.

Another difference between a heroic epic and a novel is that while the first narrates major historical events, the novel tells the stories of a person's life.

In the history of world literature, novelists include Prevo, Fielding, Stendhal, Lermontov, Dickens, Turgenov, and others. In the novels of these authors, the social content of the period is deeply revealed in the personal lives of the main characters. [3.329]

At the end of the 17th century, psychological prose began to develop. Architectural literature of the 16th-17th centuries also played a role in the formation of the novel. Memoir prose became an experiment during the writing of D. Defoe's novel "Robinson Crusoe."

In the history of world literature, the novel continued to grow and develop in the 18th century. One of the earliest examples of the novel of this

period is Antoine Prevault's "Manon Lescaut." This novel combines elements of the adventure novel, psychological prose, and memoir genre.

Throughout the 18th century, the novel occupied a central place in Western European literature. During this period, the novel developed in two forms: a social-everyday novel and a psychological novel. Writers of socio-domestic novels, such as Fielding, Smolett, and others. The authors of psychological novels are Richardson, Rousseau, Stern, Goethe, and others.

At the end of the 18th century and the beginning of the 19th century, during the Romantic period, subjective-lyrical forms of the novel emerged. In the history of European literature, the historical novel emerged during the Romantic period. The creator of the first historical novel was the English writer Walter Scott.

A new stage in the history of the novel's development began in the 19th century. Novels by Stendhal, Lermontov, Balzac, Dickens, Thackery, Turgenov, Flaubert, and Maupassant were written.

In the second half of the 19th century, Russian writers L.N. Tolstoy and F.M. Dostoevsky made a significant contribution to the development of the novel with their works. In the novels of these two great writers, along with depicting the personal lives and inner worlds of their characters, the fate of all humanity is revealed. The novels of L.N. Tolstoy and F.M. Dostoevsky paved the way for the further development of the novel in the history of world literature. Famous writers T. Mann, Franz, Rolland, Galsworthy, Hemingway, and others considered the novels of Russian writers Tolstoy and Dostoevsky as examples.

Conclusion: V. Kojinov, who specifically studied the history of the novel's development in the history of world literature. [5]

E. Khudayberdiyev indicates that the history of the development of the Uzbek novel can be divided into two periods. [6:256]

In the first period, A. Kadri's novels “O’tkan kunlar” ("Days Gone By") and “Mehrobdan shayon” ("Scorpion from the Mihrab") Aybek's “Qutli Xan” (“Blessed King") and “Nawayi” ("Navoiy"), Husayn Shams's “Dushpan” ("The Enemy"), S. Ayniy's "Doxunda" and “Qullar” ("The Slaves"), and Cholpon's “Keshe hám kundiz” ("Night and Day") were written.

The second stage in the development of the Uzbek novel dates back to the post-war years. During these years, novels such as Parda Tursun's “Oqitiwshi” ("Teacher"), Asqad Muxtor's “ Apa-sińliler” ("Sisters") and “Shinar” ("Plane Tree"), Odil Yoqubov's "Diyonat," and Primqul Qodirov's “ Juldizli tu’nler” ("Starry Nights") were published.

The Karakalpak novel emerged at the end of the 1950s. The first Karakalpak novels are A. Begimov's “Balıqshınıń qızı” ("The Fisherman's Daughter"), J. Aymurzaev's “Amiwda’rya boyında” ("By the Amu Darya"), and O. Ayjanov's “Aral qushaǵında” ("In the Embrace of the Aral Sea"). The development of Karakalpak novels continued in the 60s and 70s. During these years, major works such as K. Sultanov's "Oqdaryo" and "Ajiniyoz," T. Qayipbergenov's novel-dialogue “Sońǵı húјim” ("The Last Attack") and “ Qaraqalpaq qızı” ("The Karakalpak Girl"), the historical novel tetralogy “Qaraqalpaq dástanı” ("The Karakalpak Epic") J. Aymurzaev's "Qizketken," O. Bekbaov's "Beruniy," and Sh. Seytov's “Iǵbal soqpaqları” ("Tropes of Fortune") were published.

Researchers of the Karakalpak novel include Academician M.K. Nurmukhamedov, J. Narimbetov, A. Kozhikbayev, S. Bahadirova, and P. Nurjanov. The history, characteristics, types, characters, and issues of the emergence of the Karakalpak novel have been discussed in the works of these scholars. Academician M.K. Nurmukhamedov, while studying the problem of literary influence, expressed the opinion that the reason for this phenomenon is that a writer, by familiarizing themselves with thousands of books of world literary classics, expands their knowledge, improves their skills, and strives to create works like major figures of world literature. As an example, he compares I. Yusupov's story "Old Saydon's Shoes" with I.S. Turgenev's story "Mumu" and the characters in M. Sholokhov's novel “Ashılǵan tıń” ("Cultivated reserve"). [8.193]

J. Narimbetov, a dedicated researcher of the Karakalpak novel, believes that the historical sources of the Karakalpak novel developed within the framework of national Karakalpak epics and literature. [9.33]

Even during the period of independence, the Karakalpak novel entered a new stage of development. Historical, philosophical, fantastic, journalistic, and memoir types of novels emerged.

Reference:

1.Н.А.Чистякова, Н.В.Вулих. История античной литературы. -Москва: Высшая школа, 1971.

2. М.П.Алексеев, В.М. Жирмунский, С.С.Мокульский, А.А.Смирнов. История зарубежной литературы. Средние века и Возрожденне. -Москва: Высшая школа, 1987.

3. Словарь литературоведческих терминов. Редакторы – составители Л.И.Тимофеев, С.В.Тураев. – Москва: «Просвещение», 1974.

4.Жаримбетов Қ., Генжемуратов Б. Әдебият теориясы. –Ташкент: Сано-стандарт, 2018.

5. Кожинов В. Происхождение романа. – Москва: Советский писатель, 1963.

6. Худайбердиев Э. Адабиётшуносликка кириш. –Ташкент: Шарқ, 2008.

7. Пахратдинов Ә., Алламбергенов К., Бекбергенова М. XX әсир қарақалпақ әдебияты тарийхы. –Нөкис: Қарақалпақстан, 2011.

8. Нурмухамедов М.К. Судьбы народов судьбы культур. –Ташкент: Изд.лит. и ис-ва им.. Гуляма, 1982.

9.Нарымбетов Ж. Каракалпакский роман. Становление и развитие. Ташкент: ФАН, 1974.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK:364.3(575.1

SAXOVATLI BO‘LISHNING MOHIYATI VA FAZILATLARI

Badalbayeva Irodaxon Xabibulayevna
Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti “Gumanitar fanlar” kafedrasi assistenti. Andijon, O‘zbekiston

THE ESSENCE AND VALUES OF GENEROSITY

Badalbaeva Irodakhan Khabibulaevna
Teacher of the Department of “Humanities” of the Institute of Agriculture and agrotechnologies of Andijan. Andijan, Uzbekistan

СУТЬ И ДОСТОИНСТВА ЩЕДРОСТИ

Бадалбаева Иродахон Хабибулаевна
Преподаватель кафедры «Гуманитарных наук» Андижанского института сельского хозяйства и агротехнологий. Андижан, Узбекистан

behimro0307@gmail.com

https://orcid.org/0009-0004-5043-1359
Tel: (91)4837675

Annotatsiya. *Mazkur maqolada saxovatli bo‘lishning ijtimoiy-falsafiy mohiyati va jamiyat hayotiga ta’siri, shuningdek saxovatpeshalikning inson axloqiy fazilatlarini shakllantirishdagi ahamiyati, mehribonlik, saxiylik, rostgo‘ylik, halollik, samimiylik, sodiqlik, sabr, sabr-toqatli bo‘lish, kamtarlik, nomusli bo‘lish va ularning kelib chiqishi mazmun-mohiyati to‘g‘risida fikr yuritilgan.*

Kalit so‘zlar: *saxovat, mehribonlik, saxiylik, rostgo‘ylik, halollik, samimiylik, sodiqlik, sabr, sabr-toqatli bo‘lish, nomus, rahm-shafqat, ilg‘or fikr, ixlos, g‘amxo‘rlik, himmat, kamtarlik, ko‘mak.*

Annotation. *This article examines the socio-philosophical essence of generosity and its impact on the life of society. The place and role of generosity in the formetion of moral qualities of a person such as kindness, magnanimity, truthfulness, honesty, sincerity, loyalty, patience, nobility and their essence were also discussed.*

Key words: *generosity, endorphins, serotonin, honor, kindness, health, truthfulness, honesty, sincerity, loyalty, patience, being patient, humility, compassion, progressive throught, devotion, care, modesty, nobility, support.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается социально-философская сущность щедрости и её влияние на жизнь общества. Также обсуждалось суть, место и роль щедрости в формировании нравственных качеств человека как доброта, великодушие, честность, верность, искренность, правдивость, терпение, скромность, благородства и их сущность.*

Ключевые слова: *щедрость, эндорфин, серотонин, честь, доброта, здоровье, правдивость, искренность, верность, терпение, смирение, сострадание, прогрессивная мысль, преданность, забота, быть терпеливым, глобальный кризис, великодушие, честность, терпение, скромность, благородства, поддержка.*

Kirish. Saxovatli va mehribon bo‘lish, shubhasiz, shaxsga ham, butun jamiyatga ham foyda keltiradigan fazilatlardir. Saxovatpeshalik nafaqat boshqalarga rahm-shafqat va g‘amxo‘rlik ko‘rsatish, balki o‘z farovonligingizga sarmoya kiritishdir. Saxovat va mehribonlik qanday foyda keltiradi?

Birinchidan, saxovatpeshalik va mehribonlik ijtimoiy rishtalarni mustahkamlaydi. Biz boshqalarga g‘amxo‘rlik va mehribonlik ko‘rsatsak, biz ijobiy taassurot qoldiramiz, bu esa munosabatlarimizni mustahkamlashga yordam beradi. Saxovat va mehribonlik odamlarni birlashtiradigan, iliq va qo‘llab-quvvatlovchi jamiyat muhitini yaratadigan ilmdir.

Ikkinchidan, saxiy va mehribon bo‘lish sizning hissiy holatingizni yaxshilashga yordam

beradi. Saxovatli harakatlar qoniqish va quvonch hissini keltirib chiqaradi. Boshqalarga g‘amxo‘rlik qilish va ularga quvonch baxsh etish ijobiy his-tuyg‘ularga yordam beradi va psixologik farovonlikni oshiradi.

Bundan tashqari, saxiylik ijobiy sikl yaratish imkoniyatiga ega. Biz kimgadir yaxshilik qilsak, bu odamni boshqa birovga yaxshilik qilishga undashi mumkin. Shu tariqa ezgu ishlar zanjiri jamiyat bo‘ylab tarqalib, ko‘pchilikka quvonch va manfaat keltirishi mumkin. Odamlar mehr-oqibat, o‘zaro tushunish va qo‘llab-quvvatlash qadrlanadigan jamiyatda yashasa, bu baxtli va ahil hayot kechirishi uchun sharoit yaratadi. Bunday jamiyatda odamlar bir-biriga ochiqroq bo‘lib, muammolarni hal qilish hamda birgalikda rivojlanishga yordam beradi.

Agar biz boshqalarning hayotiga ijobiy hissa qo‘shsak, bu bizning o‘zimizni hurmat qilish va qadrlash tuyg‘uimizni kuchaytiradi. Saxiylik hayotga chuqurlik va ma’no olib keladi, bu o‘z navbatida o‘zligimizni yanada teran anglash hamda mustahkamlashga yordam beradi.

Shuni ta’kidlash kerakki, saxovat faqatgina moddiy sovg‘alarni o‘z ichiga olmaydi. Rag‘batlantiruvchi so‘zlar, e’tibor va hurmat ko‘rsatish, qiyin vaziyatlarda ma’nan yordam berish ham boshqalarga kuchli ijobiy ta’sir ko‘rsatishi tabiiy hol albatta. Qiyin damlarda ko‘rsatilgan saxiylik zulmatda o‘ziga xos nur bo‘lishi mumkin. Odamlar qiyin damlarda bir-biriga mehr-muruvvat ko‘rsatsa, bu nafaqat qiyinchiliklarni yengillashtiradi, balki unda hayot uchun umid va o‘zaro yordam ishonch muhitini yaratadi.

Biz saxovatning tanamizga jismoniy ta’sirini unutmasligimiz kerak. Ilmiy tadqiqotlar shuni tasdiqlaydi-ki, saxovatpeshalik endorfin va serotonin kabi yaxshi his qiluvchi gormonlarni chiqarishga yordam beradi. Bu, o‘z navbatida, jismoniy salomatlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, stress darajasini pasaytiradi va umumiy farovonlikni yaxshilaydi.

Saxovatpeshalik, bag‘rikenglik va hurmat madaniyatini shakllantirishga ham hissa qo‘shadi. Odamlar turli xil qarashlar, madaniyatlar va e’tiqodlarni qadrlashni va ularga mehribon bo‘lishni o‘rgansa, amalda bu farqlarni qabul qilish va hurmat qilishga qodir jamiyatni yaratadi. Natijada jamiyat yanada ochiq, rang-barang va bir-biri bilan uyg‘un bo‘ladi.

Bolalarni tarbiyalashda saxiylik hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ota-onalar farzandlariga ezgu ishlarda o‘rnak bo‘lishi orqali insoniy qadriyatlarni e’zozlaydigan, boshqalarga e’tiborli, g‘amxo‘r, o‘zidagini atrofidagilar bilan baham ko‘ra oladigan kelajak jamiyatini shakllantirishga katta ta’sir ko‘rsatadi.

Abu Nasr Farobiy “Fozil odamlar shahri”, “Baxt-saodatga erishuv to‘g‘risida”, “Ixso-al-ulum”, “Ilmlarning kelib chiqishi”, “Aql ma’nolari to‘g‘risida”, “Mukammal ta’lim haqida risola” kabi asarlarida o‘zining ijtimoiy-tarbiyaviy qarashlarini ifodalagan. U “maqsadga muvofiq amalga oshirilgan ta’lim-tarbiya – insonni ham aqliy, ham axloqiy jihatdan kamolotga yetkazadi, xususan, inson tabiat va jamiyat qonun-qoidalarini to‘g‘ri bilib oladi va hayotda to‘g‘ri yo‘l tutadi, boshqalar bilan to‘g‘ri munosabatda bo‘ladi”, deb aytadi. “Bunday inson, - deb yozgan edi Farobiy, - insoniy barkamollikning oliy sohibi va baxt-saodat bo‘ladigan xatti-harakatni biladigan zotdir”[1].

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig”ida bilim sharaf va saxovat timsoli ekanligi quyidagicha ta’riflanadi: “Odamzod naslining ulug‘ligi - bilimdon. U aql idrok tufayli ne-ne tugunlarni yechishga qodir. Bu tushunchalarning eng kattasi odamlarni rozi qilishdir. Bilimni buyuk bil, o‘quvni ulug‘, shu ikkov ulug‘lar kishini tulug‘” [2] deya uqtirib, har bir kishi tug‘ilgan kunidan boshlab zarur ta’lim-tarbiyani olmog‘i lozimligini uqtiradi. Qutadg‘u bilig — baxt saodatga eltuvchi bilim, ta’lim degan ma’noni bildiradi. Demak, asar nomidan ham uning pand-nasihatlar, ta’lim-tarbiyaga oid, har tomonlama komil insonni tarbiyalaydigan yetuk didaktik asar ekanligi yaqqol namoyon bo‘lib turibdi. Mazkur asarning tadqiqotchilaridan biri B.To‘xliyev ham, “Yusuf Xos Hojib komil inson haqida gapirar ekan, kamolotning qator belgilarini ko‘rsatib o‘tadi. Ularning eng asosiysi alohida shaxsning o‘z manfaatlari, shaxsiy istaklari doirasini yorib chiqib saxovatpeshalik qilishi, boshqalar g‘ami bilan yashashi, ko‘pchilik

[1] Форобий. Мукаммал таълим ҳақида рисола. – Т.: Ўзбекистон ФА Шарқшунослик институти. Инв. 62385. XXVII. 328а.вар

[2] Юсуф Хос Хожиб. Қутадғу билиг. –Т.: «Юлдузча», 1990. – 11 бет

manfaatlari uchun fidoyi bo‘la bilishdir” [3] deb, ta’kidlagan.

Abdurahmon Jomiy “Bahoriston” asarida ilmni ham Xudoning saxovati deydi, uni behuda egallamaslik, har bir shaxs foydasi tegadigan ilmni egallash zaruratini ta’kidlaydi:

Eng zarur bilimni qunt bilan o‘rgan
Zarur bo‘lmaganni axtarib yurma.
Zarurini hosil qilgandan keyin,
Unga amal qilmay umring o‘tkurma[4].

Ayni o‘rinda insonning qadr-qimmati uning mulki bilan emas, aksincha, uning saxiyligi va u tomonidan egallangan hunarning kishilar farovonligini ta’minlashdagi ahamiyati bilan belgilanishiga urg‘u berib o‘tadi.

Mahmud Qoshg‘ariyning “Devoni lug‘atit turk” asarida ham bilim eng bebaho boylik deb ta’riflanib, uning negizida insonning ma’naviy-ma’rifiy dunyoqarashi, odob-axloqi, saxovatpeshaligi, bunda - bilim va kasb-hunar insonning butun xatti-harakatlarini belgilashi ta’kidlab o‘tilgan. Shuningdek, alloma mol-dunyoga intilish va hirs qo‘yishni xuddi tog‘dan kelayotgan selga o‘xshatadi. Mol-mulk hirsiga berilib ketgan kishi shu sel ostida qolgan toshdek chilparchin bo‘ladi[5], deydi.

Xulosa. Yuqoridagi fikr va mulohazarni inobatga olib, quyidagicha xulosa qilamiz. Saxovat-peshalik va mehribonlik yaralarga malham bo‘ladi, yuraklarni yumshatadi. Stress va shovqin-suronga to‘la dunyoda oddiy saxiylik harakati qorong‘u vaqtda yorug‘lik nuri bo‘lishiga barchamiz guvoh bo‘lganmiz. Muhtojlarga yordam berish, qiyin damlarda qo‘llab-quvvatlash, yaxshi so‘zlar – bularning barchasi odamlarning psixologik holatiga foydali ta’sir ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, saxovatpeshalik jamiyatdagi ijobiy o‘zgarishlarning lakomotivi bo‘lishi mumkin. Odamlar ijtimoiy muammolarni hal qilish, muhtojlarga yordam berish va qiyin hayotiy vaziyatga tushib qolganlarni qo‘llab-quvvatlash uchun kuchlarini birlashtirsa, bu har bir kishi yordam va g‘amxo‘rlikka ishonishi mumkin bo‘lgan yaxshiroq jamiyat yaratish imkoniyatini beradi.

Shuningdek, saxovat o‘z-o‘zini anglashga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Biz saxiylik ko‘rsatsak, u bizning qadriyatlar va tamoyillarimizni ta’kidlab, ichki dunyoyimizni yanada uyg‘unroq qiladi. Shu bilan birga, u kuchli xarakterni shakllantirishga va axloqiy e’tiqodimizni mustahkamlashga yordam beradi.

Demak, saxovat qadrlanadigan va amalda qo‘llanadigan jamiyatda barqaror shaxslararo va xalqaro munosabatni yaratish mumkin. Zero, Yurtboshimiz birgina Markaziy Osiyo mintaqasidagi vaziyat haqida to‘xtalar ekan: “Bizning asosiy maqsadimiz — Markaziy Osiyoni farovon va barqaror rivojlanayotgan, ishonch va do‘stlik makoniga aylantirishdir. Buning uchun biz qo‘shni va yondosh mintaqalar bilan o‘zaro aloqalarni kuchaytirishga ustuvor ahamiyat qaratmoqdamiz”[6], deb ta’kidlab o‘tgani bejiz emas. Bundan ko‘rinib turibdiki, odanlar g‘amxo‘rlik va hurmat ko‘rsatishga tayyor bo‘lgan dunyoda nizolarni hal qilish, uzoq muddatli ittifoqlar qurish va tinchlik o‘rnatish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Форобий. Мукаммал таълим ҳақида рисола. – Т.: Ўзбекистон ФА Шарқшунослик институти. Инв. 62385. XXVII. 328 а.б.

2. Тўхлиев Б. Юсуф Хос Хожибнинг “Қутадғу билиг” асарига сўз боши. Нашрга тайёрловчи Қ. Каримов. – Тошкент: Фан нашриёти, 1971 й.

3. Юсуф Хос Хожиб. Қутадғу билиг. – Т.: Юлдузча, 1990 й.

4.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 09.09.2021 yil BMT Bosh Assambleyasining 76-sessiyasida so‘zlagan nutqi.

5. Nubuvvat marvaridlari. Xadis 568.

6. Alimov U. Xayr-ehson fazilatlari. T., “Movorounnahr” 2011 yil

7. Абдураҳмон Жомий. Танланган асарлар. –Т.: “Адабиёт ва санъат” нашриёти.1971 й.

8.Хошимов.К.,Очил.С. Ўзбек педагогикаси антологияси. –Т.: Ўқитувчи, 1995 й.

[3] Тўхлиев Б. Хос Юсуф Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» асарига сўзбоши. Нашрга тайёрловчи Қаюм Каримов. – Тошкент: «Фан» нашриёти, 1971. - 115-бет., 6-бет.

[4] Абдураҳмон Жомий. Танланган асарлар. –Т.: «Адабиёт ва санъат» нашриёти. 1971. - 195 бет.

[5] Хошимов К., Очил С. Ўзбек педагогикаси антологияси. – Т.: «Ўқитувчи», 1995. - 186-189 бетлар.

[6] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2021-yil 9-sentabr kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 76-sessiyasida so‘zlagan nutqidan.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK:174.4(44)

OILA BARQARORLIGIDA AVLODLARARO VORISIYLIKNING AHAMIYATI

Komilov Ro‘zi Rabiyevich
Samarqand davlat chet tillar instituti dotsenti, falsafa fanlari doktori (DSc)

ЗНАЧЕНИЕ МЕЖПОКОЛЕНЧЕСКОЙ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ ДЛЯ СТАБИЛЬНОСТИ СЕМЬИ

Комилов Рузи Рабиевич
Доцент, доктор философских наук Самаркандского государственного института иностранных языков

THE IMPORTANCE OF INTERGENERATIONAL SUCCESSION IN FAMILY STABILITY

Komilov Ruzi Rabiyevich
Associate Professor, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Doctor of Philosophy (DSc)

https://orcid.org/0234-0280-0305-064x

Annotatsiya: *Maqolada oila barqarorligi va avlodlararo vorisiylikning ahamiyati tahlil qilinadi. Oila institutining mustahkamligi uchun an’anaviy qadriyatlarning avloddan-avlodga uzatilishi muhim omil sifatida qaraladi. Tarbiyaviy jarayon, madaniy meros va ijtimoiy normalar oilaviy vorisiylik orqali shakllanadi. Avlodlar o‘rtasidagi aloqadorlikning mustahkamligi jamiyat barqarorligiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari oilaviy qadriyatlarning saqlanishi ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qilishini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *oila, vorisiylik, an’ana, qadriyat, tarbiya, madaniy meros, ijtimoiy normalar, jamiyat barqarorligi, taraqqiyot.*

Аннотация: *В статье анализируется значение стабильности семьи и преемственности поколений. Передача традиционных ценностей из поколения в поколение рассматривается как важный фактор укрепления института семьи. Воспитательный процесс, культурное наследие и социальные нормы формируются через семейную преемственность. Крепкие связи между поколениями также оказывают влияние на стабильность общества. Результаты исследования показывают, что сохранение семейных ценностей способствует социальному развитию.*

Ключевые слова: *семья, преемственность, традиция, ценности, воспитание, культурное наследие, социальные нормы, стабильность общества, развитие.*

Annotation: *The article analyzes the importance of family stability and intergenerational continuity. The transmission of traditional values from generation to generation is considered a key factor in strengthening the institution of the family. The educational process, cultural heritage, and social norms are shaped through family continuity. Strong connections between generations also influence societal stability. The research results show that the preservation of family values contributes to social development.*

Key words: *family, continuity, tradition, values, upbringing, cultural heritage, social norms, societal stability, development.*

Kirish. Oila har qanday jamiyatning asosiy ijtimoiy instituti bo‘lib, uning barqarorligi va mustahkamligi avlodlararo vorisiylik tamoyillariga bog‘liq. Avlodlararo vorisiylik nafaqat moddiy boyliklar, balki ma’naviy qadriyatlar, tajribalar va madaniy merosni kelajak avlodlarga uzatish

jarayonidir. Bu jarayon oilaning mustahkamligi, ijtimoiy integratsiya va milliy o‘zlikni anglashda muhim omil hisoblanadi. Ushbu maqolada avlodlararo vorisiylikning oila barqarorligiga ta’siri har tomonlama tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Avlodlararo vorisiylik bu ota-onalarning va ajdodlarning hayot tajribasi, axloqiy qadriyatlari, an’analari va bilimlarini yangi avlodlarga o‘tkazish jarayonidir. Bu jarayon moddiy va nomoddiy jihatlarga ega bo‘lib, insoniyat madaniyatining uzluksizligini ta’minlaydi. O‘zbek jamiyatida avlodlararo vorisiylik asosan oilada shakllanadi, bunda ota-onalar va katta avlod vakillari asosiy rol o‘ynaydi.[1].

Avlodlararo vorisiylik jarayonida inson shaxs sifatida shakllanib, o‘z ajdodlari qoldirgan bilim va tajribalar asosida hayotiy qarashlarini mustahkamlab boradi. Oilaviy meros faqatgina moddiy mulk emas, balki tarbiya, odob-axloq, diniy va madaniy an’analar, oilaviy urf-odatlar ham hisoblanadi. Yosh avlod kattalar tajribasidan saboq olib, o‘z hayotini mazmunli qilish va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo‘shish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Tahlil va natijalar. Bu jarayon bir necha bosqichda amalga oshadi. Dastlab, bolalik davrida farzandlar ota-onalarining hayot tarzi, axloqiy odatlari, muomala madaniyatini kuzatish orqali o‘rganadilar. Keyinchalik, ular yoshligidan o‘rgangan qadriyatlarini o‘z xatti-harakatlarida namoyon qila boshlaydilar. Natijada, ular o‘z oilaviy an’analarini saqlash va kelajak avlodlarga yetkazish mas’uliyatini his qiladilar[2]. O‘zbek jamiyatida avlodlararo vorisiylikning yana bir muhim jihati oiladagi katta yoshli insonlarning, xususan, bobo-buvi, ota-onalarning tarbiyaviy rolidir. Katta avlod vakillari o‘z hayotiy tajribalari, to‘plagan bilimlari va donishmandliklari bilan yoshlarga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadi. Bu esa oilaning barqarorligi va mustahkamligi uchun muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Avlodlararo vorisiylikning yana bir muhim qirrasi – bu axloqiy va ma’naviy qadriyatlarning uzluksizligini ta’minlashdir. Ota-bobolar tomonidan shakllantirilgan mehnatsevarlik, mehr-oqibat, halollik, vatanparvarlik kabi fazilatlar yosh avlodlarga singdirilishi lozim. Shu bilan birga, zamonaviy jamiyatning rivojlanishi bilan bir qatorda, avlodlararo uzluksizlik yangi shakllarga ega bo‘lishi, ya’ni zamonaviy bilim va texnologiyalar bilan boyitilishi kerak.

Oilaning barqarorligi turli omillarga bog‘liq bo‘lib, ular orasida quyidagilar muhim o‘rin tutadi:

Axloqiy va ma’naviy qadriyatlar – Oila ichida hurmat, mehr-oqibat va o‘zaro ishonchning mavjudligi barqarorlikni ta’minlaydi. Ota-onalar va farzandlar o‘rtasida o‘zaro tushunish, bir-birini qo‘llab-quvvatlash, ma’naviy qadriyatlarga hurmat bilan qarash oilaviy mustahkamlikning asosini tashkil etadi. Oiladagi axloqiy qadriyatlar farzand tarbiyasida muhim o‘rin tutadi va ular kelajakda jamiyatda o‘z o‘rnini topishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

An’analar va urf-odatlar – Har bir xalqning o‘ziga xos madaniy va diniy qadriyatlari mavjud bo‘lib, ular avloddan-avlodga uzatiladi. Oila a’zolarining milliy va diniy qadriyatlarga rioya qilishi mustahkam oilaviy rishtalarni shakllantiradi. Nikoh marosimlari, bayramlar, oilaviy yig‘ilishlar kabi urf-odatlar oilaning mustahkamligini ta’minlash bilan birga, uni jamiyatdagi boshqa oilalar bilan bog‘lab turadi. Shuningdek, oila an’analariga amal qilish farzandlarga milliy o‘zlikni anglash va ijtimoiy mas’uliyat hisini singdirishda muhim rol o‘ynaydi.

Moddiy barqarorlik – Oilaning iqtisodiy mustahkamligi uning uzviy rivojlanishiga xizmat qiladi. Moddiy yetishmovchilik ko‘plab oilaviy nizolarning kelib chiqishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois, oila a’zolarining barqaror daromadga ega bo‘lishi, iqtisodiy mustaqillikni shakllantirishga intilishi barqaror oilaviy hayotni ta’minlaydi. Moliyaviy barqarorlik nafaqat oilaning hozirgi farovonligiga, balki kelajak avlodlarga ham o‘z ta’sirini o‘tkazadi. Oilaning kelajagi uchun sarmoya kiritish, farzandlarning ta’lim olishi uchun sharoit yaratish jamiyat rivoji uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Farzand tarbiyasi – Avlodlararo vorisiylikning eng muhim jihatlaridan biri to‘g‘ri tarbiya va ma’naviy meros uzatishdir. Farzandlar oilada hayotiy ko‘nikmalarni, ma’naviy qadriyatlarni va jamiyatdagi o‘z o‘rnini bilib oladi. Ota-onalarning bolalar bilan doimiy muloqotda bo‘lishi, ularga axloqiy tushunchalarni singdirishi farzandlarning kelajakdagi muvaffaqiyatini belgilaydi. Bundan tashqari, ta’lim va tarbiya jarayonida ota-onalar o‘z farzandlariga nafaqat bilim, balki hayotiy tajriba, sabr-toqat, halollik, mehnatsevarlik kabi fazilatlarni ham o‘rgatishlari kerak.[3]

Umuman olganda, oila barqarorligining asosiy omillari bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularning har biri oilaning mustahkamligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Ma’naviy qadriyatlarning saqlanishi, an’anaviy urf-odatlarga rioya qilinishi, iqtisodiy barqarorlik va to‘g‘ri tarbiya oilaning kelajak avlodlar uchun ham mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Oila ichidagi vorisiylik oilaning ma’naviy va madaniy ildizlarini mustahkamlashda hal qiluvchi omil bo‘lib, uning davomiyligini ta’minlaydi. Bu jarayon turli shakllarda namoyon bo‘ladi, ularning asosiy jihatlari quyidagicha tahlil qilinadi:

Ota-bobolar tomonidan shakllangan qadriyatlar va an’analar oilaning poydevorini tashkil etadi. Ushbu qadriyatlar – halollik, mehnatsevarlik, mehribonlik, vatanparvarlik kabi fazilatlar – oilaviy hayotning asosiy tamoyillarini belgilaydi. Avlodlararo uzluksizlik orqali bu qadriyatlar nafaqat farzandlarga, balki butun jamiyatga uzatiladi, bu esa oilaviy mustahkamlikni va ijtimoiy barqarorlikni kuchaytiradi. Har bir yangi avlod, o‘z ajdodlaridan meros qilib olingan qadriyatlar asosida hayotini shakllantiradi va oila ichidagi doimiy munosabatlar tizimini mustahkamlaydi.[5].

Ota-onalar va bobo-buvilar o‘z hayotiy tajribalari, muvaffaqiyatlari va xatolari orqali farzandlarga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatadilar. Tarbiya jarayoni – bu nafaqat nazariy bilimlarni uzatish, balki hayotiy ko‘nikmalar, axloqiy tamoyillar va sabr-toqat kabi fazilatlarni ham o‘z ichiga oladi. Bu jarayonda oilaning katta yoshli a’zolari yosh avlodga o‘zlarining shaxsiy tajribalari orqali dars berib, ularni hayotga tayyorlaydi. Natijada, yoshlar mustaqil, halol va ijtimoiy jihatdan mas’uliyatli shaxslar sifatida shakllanadi.

O‘zbek oilalarida folklor, hunarmandchilik, urf-odatlar va diniy qadriyatlar avloddan-avlodga o‘tib keladi. Bu madaniy meros milliy o‘zlikni anglash, shaxsiy va jamoaviy identifikatsiyani mustahkamlashda katta rol o‘ynaydi. Folklor asarlari, bayramlar, an’anaviy marosimlar va hunarmandchilik usullari yosh avlodga o‘ziga xos madaniy boyliklarni yetkazib beradi. Shu bilan birga, madaniy merosning uzatilishi zamonaviy tendensiyalar va texnologiyalar bilan uyg‘unlashib, har bir yangi avlod uchun yangilangan, ammo ildizlari bo‘lgan qadriyatlar sifatida namoyon bo‘ladi.

Avlodlararo uzluksizlik orqali yoshlar o‘z oilalariga nisbatan ijtimoiy mas’uliyatni anglay boshlaydilar. Oilaning barqarorligida bu hissiyot oilaviy birlik va yordam berish ruhiyatini kuchaytiradi. Farzandlar ota-onalari va katta avlod vakillarining mehnati, saboqlari va tajribalari orqali o‘z oilalari ichida bir-biriga ishonch va hurmatni his qilishadi. Bu esa kelajakda ularni jamiyatda faol, axloqiy jihatdan rivojlangan shaxslar sifatida shakllanishiga yordam beradi. Shunday qilib, oilaviy mas’uliyat hissi nafaqat oilani, balki butun ijtimoiy tizimni mustahkamlaydigan omilga aylanishi mumkin.[6].

Umuman olganda, avlodlararo vorisiylikning oila barqarorligidagi roli oilaviy qadriyatlar, tarbiya, madaniy meros va ijtimoiy mas’uliyat hissi orqali oila tizimini barqaror, mustahkam va kelajak avlodlar uchun barqaror poydevorga aylantiradi. Har bir jihat o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ularning birgalikdagi ta’siri oilaviy hayotning barcha jabhalarida – shaxsiy, ijtimoiy va madaniy darajada – o‘z aksini topadi va oilaning uzluksiz rivojlanishini ta’minlaydi.

Xulosa. Oila barqarorligi va avlodlararo vorisiylik jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ota-bobolarimiz qoldirgan axloqiy va ma’naviy merosning kelajak avlodlarga yetkazilishi orqali jamiyatda mustahkam oilalar shakllanadi. Avlodlararo vorisiylikni saqlash va mustahkamlash bugungi kunda har bir oila, jamiyat va davlatning ustuvor vazifalaridan biri bo‘lishi lozim. Oila barqarorligi ta’minlangan jamiyat esa har tomonlama rivojlanish va barqarorlik sari intiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Komilov, R. Z. R. (2023). MARRIAGE: AS AN OBJECT OF MORAL, RELIGIOUS, SCIENTIFIC RESEARCH.

2. Komilov, R. Z. (2023). YANGI O‘ZBEKISTON MA’NAVIY QIYOFASI RIVOJIDA MILLIY NIKOH MUNOSABATLARINING AXLOQIY-ESTETIK MOHIYATI. NamDU Ilmiy axborotnomasi, (10), 178-181.

3. Komilov Ro‘zi Rabiyevich. (2024). O‘ZBEK XALQI OILAVIY MAROSIMLARINING AXLOQIY VA ESTETIK YUKSALISHIDA MA’NAVIY QADRIYATLARNING AHAMIYATI. INTERNATIONAL JOURNAL OF

SCIENCE AND TECHNOLOGY, 1(15), 36-42. https://doi.org/10.1808/27rvs520

4. Komilov Ro‘zi Rabiyevich, Salimova Marjona Abdumalikovna. (2024). OLIY TA’LIM TIZIMIDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR VA ULARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO’LLARI. INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY, 1(2), 22-26. https://doi.org/10.1808/29tvsc71

5. Rabiyevich, K. R. Z. (2024). REGULATORY AND LEGAL BASIS OF ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN UZBEKISTAN. INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY, 1(2), 165-170.

6. Komilov, R. Z. (2024). O’ZBEK XALQI NIKOH MUNOSABATLARI GENEZISINING FALSAFIY TAHLILI. Ilm-fan va ta’lim, (7 (22)).

7. Komilov, R. Z. (2024). OMMAVIY MADANIYAT VA NIKOH MUNOSABATLARI MOHIYATIDAGI TRANSFORMATSION SABABLAR. TAMADDUN NURI JURNALI, 5(56).

8. KOMILOV, R. Z. (2024). YANGI O‘ZBEKISTONDA MILLIY NIKOH MAROSIMLARINI AXLOQIY-ESTETIK QADRIYATGA AYLANTIRISH VAZIFALARI. News of the NUUz, 1(1.9. 1), 110-112.

9. Rabiyevich, Komilov Ro’zi. "MODERN INTERPRETATIONS OF UZBEK MORAL NORMS AND AESTHETIC IDEALS IN THE CONTEXT OF THE INSTITUTION OF MARRIAGE." The Conference Hub. 2025.

10. Rabievich, K. R. (2022, August). Relationships outside of marriage-as a spiritual and moral problem. in *E Conference Zone* (pp. 97-100).

11. Komilov, R. R. (2018). THE AESTHETEC AND MORAL SIDES OF THE FAMILY AND WEDDING CEREMONIES. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS OF PHILISOPHY, PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY* (pp. 10-14).

12. Komilov, R. R. (2017). THE AESTHETIC SIGNIFICANCE OF THE UZBEK NATION'S WEDDING CEREMONIES EVOLUTION. In *PRACTICE OF COMMUNICATIVE BEHAVIOR IN SOCIAL AND HUMANITARIAN RESEARCHES* (pp. 47-50).

TAMADDUN

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 32.01.303

TA'LIM KLASTERLARINI TUZISH BO'YICHA XALQARO TAJRIBALAR

[1]*Badalova Maqsuda Umarovna*
A.Avloniy nomidagi Pedagogik mahorat milliy instituti
Bo'lim boshlig'i, i.f.(PhD), dotsent https://orcid.org/0246-0282-0338-060x

[2]*Badalova Nigora Norqulovna*
Menejment va zamonaviy texnologiyalar Universiteti (UMFT), magistr

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ КЛАСТЕРОВ

[1]*Бадалова Максуда Умаровна*
Национальный институт педагогического мастерства имени А. Авлони
Заведующий кафедрой, кандидат технических наук, доцент
[2]*Бадалова Нигора Наркуловна*
Университет управления и современных технологий (УМСТ), магистр

INTERNATIONAL EXPERIENCES IN FORMING EDUCATIONAL CLUSTERS

[1]*Badalova Maqsuda Umarovna*
National Institute of Pedagogical Skills named after A. Avloni
Head of Department, Candidate of Sciences (PhD), Associate Professor
[2]*Badalova Nigora Norqulovna*
University of Management and Modern Technologies (UMFT), Master

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ta'lim klasteri bo'yicha xalqaro amaliyot masalasi muhokama qilinadi. Shuningdek, ta'lim klasterlarining tashkil etish natijalari, xorijiy tajribalar tahlili bayon etilgan.*
Kalit so'zlar: *ta'lim, ta'lim klasteri, Klaster modelining turlari, xalqarolashuv, amaliyot, tahlil.*
Аннотация. *В статье рассматривается международная практика в образовательном кластере. Представлены также результаты организации образовательных кластеров и анализ зарубежного опыта.*
Ключевые слова: *образование, образовательный кластер, типы кластерных моделей, интернационализация, практика, анализ.*
Abstract. *This article discusses the issue of international practice in the field of educational clusters. Also, the results of the organization of educational clusters, analysis of foreign experiences are presented.*
Keywords: *education, educational cluster, Types of cluster models, internationalization, practice, analysis.*

Kirish. Hozirgi kunda xalqaro tajribada oliy ta'lim va ilmiy muassasalar klasterlari mavjud bo'lib, ko'pgina mamlakatlarda ta'limni rivojlantirishda yetakchi komponent hisoblanadi.

Germaniyada 2006-yilda iqtisodiyot, ishlab chiqarish va biznesning real sektori bilan hamkorlikni yaxshilash maqsadida ***TU9*** Texnik universitetlar ittifoqi tashkil etilgan. 2012-yilda esa ta'lim xizmatlari bozorida yaxshi obro'ga ega bo'lgan yana 15 ta universitet ***U15*** deb nomlangan ittifoqqa birlashgan. Norvegiyada 1994-yildan beri integratsiya jarayonlari davom etmoqda. Bu integratsiyaning o'ziga xos xususiyati shundaki, birlashishga qaror qilgan universitetlar bir necha yil ichida o'zlarining avvalgi tashkiliy-huquqiy formatiga qaytishlari mumkin bo'lgan imtiyozga egalar.

Adabiyotlar tahlili. Xitoyda esa 1300 ta

sanoat va innovatsion klasterlar tashkil etilgan. Bu tizimda hozirda 560 mingdan ortiq ilmiy va muhandislik xodimlari (shundan 52 mingdan ortiq magistrlar, 9 mingdan ortiq fan nomzodi), shuningdek, kollej bitiruvchilarining uchdan bir qismi (4 milliondan 1,33 million nafari) faoliyat ko‘rsatadi [1,2]. Rivojlangan mamlakatlarda ta’lim klasterlari, ayniqsa keng shakllanmoqda, ularning muhim missiyalari mintaqaviy innovatsiyalarni rag‘batlantirishdan iborat ekanligini ko‘rsatmoqda.

Qo‘shma Shtatlarda klaster ta’lim tuzilmalariga ega bo‘lgan Nyu-York va San-Fransisko shaharlarida ikkita taniqli ta’lim klasteri mavjud. Nyu-York hududida Garvard, Nyu-York va Kolumbiya universitetlari, shuningdek, Massachusets texnologiya instituti va boshqalar kabi 50 dan ortiq yuqori darajadagi universitetlar mavjud. Ular tomonidan tuzilgan klaster fan yutuqlari tajribasiga tayanadi va ilmiy-tadqiqot potensialini ro‘yobga chiqarish uchun tadqiqot resurslari, yuqori texnologiyali kompaniyalar tadqiqot markazlari va konsalting kompaniyalari orqali ilm-fan natijalarini (IITKI) amalga tadbiq etish ishlariga qaratadi. Bunday klasterlar Nyu-York texnologik rivojiga ham hissa qo‘shadi va bu uni Qo‘shma Shtatlardagi yuqori texnologiyali sanoatning asosiy konsentrawiyasiga aylantirgan [3].

Yaponiyada esa Tokio hududida 120 dan ortiq universitetlar mavjud bo‘lib, makroregion, ya’ni bu Davlat universitetlar umumiy sonining beshdan bir qismini tashkil qiladi. Masalan: Tokio universiteti, Vaseda universiteti, Yokogama Milliy Universiteti va boshqalar. Bu dunyodagi juda mashhur ta’lim maskanlari bo‘lib, ular o‘rtasida kuchli hamkorlik aloqalar mavjud bo‘lib, bu yirik dunyoda mashhur Yaponiyaning eng katta sanoat shahar majmuasi, dunyoga mashhur moliya markazi, yangi texnologiyalar markazi tashkilotlarning paydo bo‘lishiga yordam berdi [2].

Tahlil va natijalar. Fransiya davlatiga e’tibor qaratsak, ushbu mamlakatda 2006-yildan beri 20 dan ortiq ta’lim muassasalari tashkil etilgan. Klasterlar, shu jumladan: Sharqiy Parij (Union) universiteti, Klermon (Union) universiteti, Parij fan va adabiyot klasteri turlar - Lotin kvartallari va boshqalar. Bu klasterlar fransuz oliy ta’lim resurslarining tizimli rivojlanishiga katta hissa qo‘shdi. Klasterlarning yaqin hamkorligi fransuz ta’limi va xalqaro tadqiqotda statusini yuqori darajaga ko‘tardi [4].

Tataristonda 2007-2008-yillarda klasterli yondashuv respublika iqtisodiyoti samaradorligini oshirishning asosiy istiqbolli vositasi sifatida e’tirof etilgan va ushbu Davlatda ta’lim klasterlarini shakllantirish konsepsiyasi ishlab chiqilib, tasdiqlangan;

Omsk davlat pedagogika universiteti negizida kasbiy-pedagogik ta’lim tashkilotlarining tarmoq birlashmasi sifatida mintaqaviy kasbiy-pedagogik klasteri tashkil etilgan. Ushbu klaster faoliyati o‘qituvchilarning hududlarda kasbiy kompetentligini oshirish tizimini joriy etishga imkon beradi va mehnat bozori ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim sohasida mutaxassislar tayyorlash tizimini rivojlantiradi;

Qozog‘istonda Nazarboyev universiteti negizida innovatsion ta’lim klasteri, talabalarni kelajakdagi kasbiy faoliyatini rivojlantirishga yordam beruvchi, ularga ilg‘or tajribalarni o‘rganish, umumlashtirish, ilm-fan yutuqlarini tezda sinab ko‘rish imkonini beruvchi fenomen sifatida tashkil etilgan. Mazkur innovatsion ta’lim klasteri Nazarboyev universiteti negizida ikki yo‘nalishda faoliyat yuritmoqda: o‘z tadqiqot natijalarini bozorga tarqatish orqali texnologiyalarni transfer qilish va tijoratlashtirish; universitet sanoat maydonchasida ilmiy bo‘limlar, tajriba o‘tkazish maydonlari, yuqori texnologiyali kompaniyalarni tashkil etishga tadbirkorlik subyektlarini, shu jumladan xorijiy korxonalarni jalb qilish orqali tashkil etilgan [5].

2015-yilda Belarus Respublikasida ta’limning turli darajalariga erkin va shartnoma asosida faoliyat yurguzuvchi ta’lim muassasalari, ilmiy, ilmiy-uslubiy, jamoat tashkilotlari majmui sifatida uzluksiz pedagogik ta’limning o‘quv, ilmiy va innovatsion klasteri tashkil qilina boshlangan. Uning konseptual asoslari va nazariy-uslubiy yondashuvlari taniqli Belarus olimlari A.I.Juk, A.V.Torxovaning tadqiqotlariga asoslangan va uning asosiy afzalliklari quyidagilarni o‘z ichiga oladi: sifat, zamonaviylik, qulaylik, uzluksizlik, vorislik. Bu bir qator amaliy va iqtisodiy samaradorlikka erishish imkonini beradi: asosiy masalalar atrofida intellektual resurslarni birlashtirish, barcha ishtirokchilarning tarmoqda o‘zaro hamkorligini tashkil etish; pedagogik mutaxassisliklarga abituriyentlar tanqisligini bartaraf etish, eng yaxshi talabalarni klaster faoliyatiga jalb etish; pedagog kadrlarni amaliyotga

tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishni kuchaytirish; takomillashish muhitini yaratish, ta’lim mutaxassisini kasbiy tayyorlash va jamoaga moslashish vaqtini qisqartirish kabilardir. Xalqaro tajribani o‘rganish asosida, shuni ta’kidlash joizki, ta’lim klasteri uzluksiz ta’lim tizimidagi barcha ta’lim turlari, ilmiy tadqiqot institutlari va markazlari, amaliyot bazalari, ilmiy va ilmiy-metodik tuzilmalarning bir butunligi bo‘lib, ularning birgalikdagi vazifalar taqsimlangan faoliyati pedagogik ta’lim tizimini sifat jihatidan yangi darajaga ko‘tarish imkonini beradi, deb fikr bildirish mumkin.

Ta’lim klasterlari to‘g‘risida gap borar ekan, zamonaviy ta’lim klasterlarida mamlakatlarda nafaqat oliy ta’lim muassasalarining gorizontal birlashmalari balki tadqiqot institutlari, balki bir xil yo‘nalishdagi turli darajadagi boshlang‘ich, o‘rta maktablar va universitetlarning vertikal holatda birlashmalari ham mavjud. Birinchisi bolalar va o‘smirlar bilimidagi qobiliyat va innovatsiyalarni tadqiqotlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, ikkinchisi o‘quvchilarning bazaviy ta’limini mutanosib va asosiy maqsadga yo‘naltirilganidadir. Har qanaqasida ham qoida tariqasida, ta’lim innovatsion klasterlari ta’lim muassasalari, ilmiy-tadqiqot institutlarining o‘zaro hamkorligini talab etadi.

Xulosa. Klaster miqyosida qator ta’lim muassasalari birlashishadi va o‘z resurslarini o‘zaro bog‘lashadi. Ta’lim muassasalari bilan bir qatorda maktabdan tashqari ta’lim muassasalari (“Barkamol avlod” bolalar maktablari, bandlik markazlari, o‘quv markazlari va shu kabilar), mahalliy sanoat korxonalari va turli ijtimoiy birlashmalar ham qo‘shilishi mumkin. Shu tarzda o‘sha hududdagi maktablar o‘zaro aloqalari jadallashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Оу Сяоцзюнь. Исследование развития университетских кластеров высокого уровня в районе Большого залива мирового класса: на примере Нью-Йорка, Сан-Франциско и Токио // Журнал Сычуаньского университета науки и технологий (издание по социальным наукам). - 2018. № 33. б. 83-100.
2. Гао Иншуан. От концентрации к совершенству: исследование французской кластерной организации высшего образования // Образовательное исследование Университета Цинхуа. - 2012. б. 64-70.
3. Сенюк, Н. Ю. Возможности и механизмы инновационно-инвестиционного сотрудничества России и КНР в эпоху глобализации / Н. Ю. Сенюк // Качество. Инновации. Образование. – 2007. – № 4 (23). – б. 37-47.
4. Еспаев С. С., Образовательный кластер – залог конкурентоспобности кадров в Казахстане /С. С. Еспаев // Глобальные вызовы и современные тренды развития высшего образования: Международная научно-практическая конференция, посвященная 50-летию Казахского экономического университета имени Т. Рыскулова : сб. тезисов 4-5 октября 2013 г. – Алматы, 2013. – \б. 159 -162.
5. Жук.А. И. Система педагогического образования Республики Беларусь: достижения, трудности, перспективы / А. И. Жук, А. В. Торхова // Адукацыя і выхаванне. – 2014.– № 10. – б. 19

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 94 (575.1): 342.56

INTELLEKTUAL MÚLK OBYEKTLERIN PUQARALÍQ-HUQÍQÍY QORǴAWDA XALÍQARALÍQ STANDARTLAR HÁM MILLIY NÍZAMSHÍLÍQTÍŃ SÁYKESLIGI

Sarsenbaeva Ellada Teńelbayevna
Qaraqalpaq mámleketlik universiteti Yuridika fakulteti studenti

СООТВЕТСТВИЕ МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТАМ И НАЦИОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ В ОБЛАСТИ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ОБЪЕКТОВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Сарсенбаева Эллада Тенгелбаевна
Студент Юридического факультета Каракалпакского государственного университета

COMPLIANCE WITH INTERNATIONAL STANDARDS AND NATIONAL LEGISLATION IN THE FIELD OF CIVIL LEGAL PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY OBJECTS

Sarsenbayeva Ellada Tengelbayevna
Student of the Faculty of Law, Karakalpak State University

sarsenbaevaelon3@gmail.com

Annotaciya. *Maqalada intellektual múlk obyektlerin puqaralıq-huqıqıy qorǵaw boyınsha Ózbekstan milliy nızamshılıǵı hám xalıqaralıq standartlar ortasındaǵı sáykeslik jaǵdayları úyrenilgen. Izlertlew sheńberinde Bern konvensiyası, TRIPS kelisimi hám WIPO shártnamaları sıyaqlı xalıqaralıq hújjetler talapları Ózbekstan puqaralıq nızamshılıǵında qánshelli dárejede sáwlelengenligi analizlenedi.*

Tayanısh sózler: *intellektual múlk, xalıqaralıq huqıq, milliy nızamshılıq, brendti qorǵaw, sawda belgisi, TRIPS kelisimi, licenziyalaw, huqıqıy normalar, insan huqıqları, innovaciyalardı qorǵaw.*

Аннотация. *В статье рассматривается соответствие между национальным законодательством Узбекистана и международными стандартами в области гражданско-правовой защиты объектов интеллектуальной собственности. В рамках исследования анализируется степень отражения требований международных документов, таких как Бернская конвенция, соглашение TRIPS и соглашения WIPO, в гражданском законодательстве Узбекистана.*

Ключевые слова: *интеллектуальная собственность, международное право, защита бренда, товарный знак, соглашение TRIPS, лицензирование, правовые нормы, защита инноваций.*

Abstract. *The article examines the compliance of Uzbekistan's national legislation with international standards in the field of civil law protection of intellectual property objects. Within the framework of the study, the degree to which the requirements of international documents such as the Bern Convention, the TRIPS Agreement, and the WIPO Agreement are reflected in the civil legislation of Uzbekistan is analyzed.*

Keywords: *intellectual property, international law, brand protection, trademark, TRIPS agreement, licensing, legal norms, human rights, innovation protection.*

KIRISIW. Intellektuallıq múlk huqıqları zamanagóy dáwirde hár bir mámlekettiń ilimiy-texnologiyalıq hám mádeniy rawajlanıwı, ekonomikalıq mápleri jáne xalıqaralıq sawda baylanıslarındağı ornın belgileytuǵın áhmiyetli faktorǵa aylanǵan. Atap aytqanda, avtorlıq huqıq, patentler, sawda (tovar) belgileri sıyaqlı intellektuallıq múlk obyektlerin huqıqıy qorǵaw arqalı innovaciyalardı xoshametlew hám ádil báseki ortalıǵın támiyinlewge erisiledi. Jáhán Sawda Shólkemi (JSSh) sheńberindegi Sawdaǵa baylanıslı intellektual múlk huqıqları boyınsha Kelisim - TRIPS xalıqaralıq sawda sistemasında intellektual múlkti qorǵawdıń minimal standartların belgileydi. Sol sebepli, JSShǵa aǵza bolǵan yamasa aǵza bolıwdı rejelestirip atırǵan hár bir mámleket óziniń milliy nızamshılıǵın usı xalıqaralıq standartlarǵa muwapıqlastırıwı zárúr [1].

ÁDEBIYATLAR ANALIZI HÁM METODOLOGIYA. Intellektuallıq múlk tarawında Ózbekstan Respublikasınıń huqıqıy bazası bir neshe normativlik-huqıqıy hújjetlerden qáliplesken. Tiykarǵı hújjet Ózbekstan Respublikası Puqaralıq kodeksi bolıp, onda intellektual xızmet nátiyjelerine bolǵan huqıqlar ulıwma múlk huqıqları sistemasında belgilengen. Sonday-aq, 2006-jılı qabıl etilgen «Avtorlıq huqıq hám túrles huqıqlar haqqında»ǵı Nızam mámlekette avtorlıq huqıqlardı qorǵawdıń tiykarǵı huqıqıy tiykarın jarattı [3].

Jáhán intellektuallıq múlk shólkemi (WIPO) sheńberindegi kelisimlerge qosılıw da milliy nızamshılıqtı xalıqaralıq normalarǵa muwapıqlastırıw imkaniyatın berdi. Atap aytqanda, Ózbekstan 2019-jılı WIPOnıń internet dáwiri ushın zárúr shártnamaları - Avtorlıq huqıq boyınsha WIPO shártnaması (WCT) hám Atqarıwlar hám fonogrammalar boyınsha WIPO shártnamasına qosılıp, sanlı ortalıqta avtorlıq hám túrles huqıqlardı qorǵaw boyınsha xalıqaralıq standartlardı qabıl etti [4].

Ilimiy dereklerde hám shet el ádebiyatlarında Ózbekstan intellektual múlk nızamshılıǵınıń xalıqaralıq standartlarǵa muwapıqlıǵı máselesi keńnen sáwlelendirilmekte. Sonıń ishinde, ayırım izertlewlerde Ózbekstannıń TRIPS kelisiminiń talaplarına muwapıqlıǵı tolıq talqılanıp, milliy nızamshılıqtaǵı sáykes hám sáykes emes tárepler anıqlanǵan jáne olardı sheshiw boyınsha usınıslar berilgen [2]. Xalıqaralıq dárejedegi salıstırmalı analizlewde bolsa Ózbekstannıń intellektuallıq múlk huqıqı tarawı AQSh hám Evropa Awqamı nızamshılıǵı menen salıstırılıp, olardıń uqsas hám ayırmashılıq tárepleri kórsetilgen [8].

Metodologiya. Maqala tayarlawda huqıqıy-salıstırmalı analizlew, salıstırmalı jantasıw, ulıwma talqılaw metodı hám huqıqıy ekspertiza usıllarınan paydalanıldı. Xalıqaralıq konvenciyalar (Bern, TRIPS, WIPO hám b.) hám Ózbekstan Respublikası milliy nızam hújjetleriniń tiyisli normaları tekst-mánisi jaǵınan salıstırılıp shıǵıldı. Sonday-aq, tema boyınsha ilimiy maqalalar, sholıwlar hám analitikalıq materiallar úyrenilip, olardaǵı ilimiy juwmaqlar sın kózqarastan talqılandı.

NÁTIYJELER

Xalıqaralıq hám milliy normalar sáykesligi. Ózbekstan intellektual múlk nızamshılıǵın talqılaw sonı kórsetedi, tiykarǵı xalıqaralıq standartlar milliy huqıq sistemasında sáwlelengen hám ulıwma alǵanda, olar arasında belgili bir úylesimlilik bar. Bárinen burın, intellektuallıq múlk obyektlerin qorǵaw sheńberi xalıqaralıq talaplarǵa sáykes túrde keń qamtıp alınǵan: TRIPS kelisiminde názerde tutılǵan avtorlıq huqıq, sawda belgileri, geografiyalıq kórsetkishler, sanaat úlgileri, patentler, integraciyalanǵan mikrosxema topologiyaları hám kommerciyalıq sırlar sıyaqlı huqıqlar Ózbekstan Puqaralıq kodeksi hám arnawlı nızamlarda huqıqıy qorǵaw astına alınǵan [2]. Milliy nızamshılıqta sırt el puqaraları hám yuridikalıq shaxslardıń intellektuallıq múlk obyektlerine bolǵan huqıqları jergilikli subyektlerdiki menen birdey dárejede qorǵalıwı hám qorǵaw avtomatik tárizde, yaǵnıy obyekt jaratılıwı menen júzege keliwi sıyaqlı xalıqaralıq principler tolıq kepillengen [3].

Máselen, Ózbekstan Bern konvenciyasına qosılǵan waqıttan baslap (2005 j.) sırt el avtorlarınıń shıǵarmaları hesh qanday dizimnen ótiw talaplarısız nızam qorǵawına iye boldı. Sonday-aq, intellektuallıq múlk subyektleriniń huqıqların buzǵanı ushın puqaralıq-huqıqıy juwapkershilik mexanizmleri (zıyandı qaplaw, toqtatıp turıw talabı, kompensaciya óndiriw hám t.b.) engizilgen bolıp, bul da TRIPS hám basqa da xalıqaralıq kelisimlerdiń talaplarına muwapıq esaplanadı.

Avtorlıq huqıqın qorǵaw múddetiniń 70 jılǵa sozılıwı Evropa Awqamı mámleketleri hám

AQShtag'ı ámeliyatqa únles bolıp, milliy hám sırt el avtorlarınıń huqıqların birdey uzaq múddet qorg'aw imkaniyatın berdi. Tap sol sıyaqlı, tovar belgileri (sawda markaları) n qorg'aw múddeti de xalıqaralıq normalardan kem bolmag'an dárejede belgilengen (Ózbekstanda 10 jıl hám keyin ala sozdırılıwı múmkin, bul bolsa TRIPS talap etken 7 jıllıq minimumnan joqarı) [2].

Qarama-qarsılıqlar hám ayırmashılıqlar. Avtorlıq huqıqlardı qorg'aw boyınsha morallıq huqıqlar kózqarasınan da salıstırmalı ayırmashılıqlar itibarg'a ılayıq: Evropa mámleketlerinde hám Ózbekstanda avtordıń atın belgilew hám shıg'armanıń pútinligin saqlaw huqıqları (morallıq huqıqlar) ulıwma tán alıng'an hám múddetsiz qorg'alsa, AQShta bul huqıqlar sheklengen (tek vizual shıg'armalar ushın tolıq tán alıng'an). Bunday ayırmashılıqlar xalıq aralıq konvenciyalardag'ı sáykes kelmeytug'ın halatlardan kelip shıg'adı - máselen, AQSh Bernge qosılg'an bolsa da, Bern 6-bis statyasın (ádep-ikramlılıq huqıqlar) tolıq májbúriy dep tán almag'an.

Eń itibarg'a ılayıqlı qarama-qarsılıqlardan biri - intellektuallıq múlk huqıqların qorg'aw mexanizmleri, ásirese olardı puqaralıq hám jınayıy tártipte májbúriy orınlaw tarawında bolıp esaplanadı. TRIPS kelisimine ag'za mámleketler ushın intellektuallıq múlk huqıqların nátiyjeli qorg'aw ilajların, sonıń ishinde, sud tártibinde huqıqbuzarlıqtı jedel toqtatıw, jetkerilgen zıyandı qaplaw, zárúr jag'daylarda nızamsız dáramattı tartıp alıw yamasa joq etiw, qastan islengen huqıqbuzarlıqlar ushın jınayıy jazalar belgilew usınıs etiledi [2].

Milliy nızamshılıqtag'ı boslıqlar. Analizlew procesinde anıqlang'an mashqalalardan biri - bajıxana shegaralarında intellektuallıq múlkti qorg'aw mexanizmlerindegi boslıq bolıp esaplanadı. TRIPSke muwapıq, ag'za mámleketler bajıxana uyımlarına kontrafakt tovarlardı toqtatıp alıw hám konfiskaciyalaw boyınsha jeterli wákillikler beriwi lazım (hátteki, huqıq iyesiniń arzasısız, erkin túrde ilajlar kóre alıwı, yag'nıy *ex officio* háreket etiwi). Ózbekstanda bolsa jaqında bajıxana uyımlarına huqıq iyesiniń múrájatısız huqıqbuzarlıqtı anıqlag'anda da toqtatıw imkaniyatın beriwshi ózgerisler kirgizilgen bolsa da, ele tolıq *ex officio* wákillikleri ámelde támiyinlenbegen hám bul boyınsha qosımsha ilaj kerek ekenligi bildirilgen [5]. Bunnan tısqarı, sanlı ortalıqta avtorlıq huqıqların ámelge asırıw bag'darında milliy nızamshılıqtı jańalap barıw talap etiledi. Internet hám sanlı texnologiyalardıń rawajlanıwı avtorlıq huqıqınıń jańa qırların keltirip shıg'armaqta: onlayn qaraqshılıq, sanlı huqıqlardı basqarıw (DRM), web-platformalarda kontent tarqatıw sıyaqlı máselelerde huqıqıy tártipke salıw turaqlı jetilistiriwdi talap etedi [3].

TALQÍLAW. Joqarıdag'ı nátiyjeler analizi sonı kórsetedi, Ózbekstan intellektuallıq múlk nızamshılig'ı ulıwma alg'anda xalıqaralıq standartlarg'a muwapıq tárizde qáliplestirilgen hám soń'g'ı jıllarda jáne de úylesip barmaqta. Sonıń menen birge, ayırım bag'darlarda ele jetilistiriliwi zárúr bolg'an máseleler bar. Atap aytqanda, xalıqaralıq ámeliyat penen salıstırg'anda anıqlang'an ayırmashılıqlar hám milliy sistemadag'ı mashqalalar jáne olardı saplastırıw boyınsha usınıslar tómendegishe ulıwmalastırıladı:

Intellektuallıq múlk huqıqların huqıqıy qorg'aw infrastrukturasın rawajlandırıw: Milliy dárejede nızamshılıqtı xalıqaralıq standartlarg'a beyimlestiriw menen birge, bul nızamlardıń nátiyjeli orınlanıwın támiyinlew de áhmiyetli másele. Xalıqaralıq tájiriybede intellektuallıq múlk kelispewshiliklerin kórip shıg'ıwg'a qánigelesken sudlar yamasa sudyalardıń bar ekenligi, huqıq qorg'aw uyımlarında arnawlı bólimlerdiń jumısı jaqsı nátiyje berip atırg'anı baqlanbaqta. Ózbekstanda 2023-jılı Joqarg'ı sud Plenumı tárepinen intellektuallıq múlkke baylanıslı islerdi kórip shıg'ıw boyınsha qarar qabıl etilgenligi (sud ámeliyatı ushın túsindiriwler) bul tarawda birden-birlikti támiyinlewge xızmet etedi [10].

Keleshekte intellektuallıq múlk isleri boyınsha sudyalardı jáne de qánigelestiriw, olardıń mamanlig'ın arttırıw, itimal, ayırım islerdi ekonomikalıq sudlar yurisdikciyasına ótkeriw (eger házir puqaralıq sudları kórse) yamasa kerisinshe, avtorlıq huqıqı isleri boyınsha óz aldına sudlaw quramın qáliplestiriw máselesin kórip shıg'ıw múmkin. Bunnan tısqarı, bajıxana uyımlarına kontrafakt ónimlerdi mámleket shegaralarında toqtatıw hám konfiskaciyalaw boyınsha keńirek ex officio wákilliklerin beriw de áhmiyetli usınıslardan biri bolıp esaplanadı (bul xalıqaralıq tájiriybede keńnen qollanıladı hám TRIPStiń 51-statyası sheńberinde qollap-quwatlanadı).

JUWMAQ. Juwmaqlap aytqanda, Ózbekstan Respublikasınıń intellektuallıq múlk obyektlerin puqaralıq-huqıqıy qorg'aw sisteması soń'g'ı jıllarda

jedel rawajlanıp, tiykarǵı xalıqaralıq standartlar hám minnetlemelerge muwapıqlasıp barmaqta. Milliy nızamshılıqqa Bern konvenciyası, Parij konvenciyası hám TRIPS kelisiminiń talapların implementaciyalaw boyınsha áhmiyetli qádemler qoyıldı: avtorlıq huqıq hám túrles huqıqlar haqqındaǵı nızamshılıq xalıqaralıq normalarǵa muwapıq jańalandı.

Biraq, izleniwler sonı kórsetedi, milliy huqıqtı qollanıw ámeliyatın xalıqaralıq eń jaqsı tájiriybege jaqınlastırıw ushın ele sheshimin kútip atırǵan máseleler bar. Xalıqaralıq ámeliyat penen salıstırmalı tallaw nátiyjesinde intellektuallıq múlk huqıqların qorǵawda ayırım ayırmashılıqlar (máselen, «fair use» principi sıyaqlı túsiniklerdiń joq ekenligi, provayderlerdiń juwapkershiligi máselelerindegi boslıqlar, geografiyalıq kórsetkishlerdiń tolıq tártipke salınbaǵanı) anıqlandı. Maqalada keltirilgen usınıslar - geografiyalıq kórsetkishler haqqında nızam qabıl etiw, Roma konvenciyasın ratifikaciyalaw, sanlı tarawda huqıqıy normalardı kúsheytiw, sud-huqıq ámeliyatın rawajlandırıw hám basqalar - ámelge asırılsa, Ózbekstan intellektuallıq múlkti qorǵaw sisteması jáne de úylesimli hám nátiyjeli bolıwına xızmet etedi. Bul bolsa, óz gezeginde, mámlekettiń innovaciyalıq hám dóretiwshilik potencialın júzege shıǵarıwǵa járdemlesedi jáne xalıqaralıq ekonomikalıq birge islesiwde Ózbekstannıń abırayın arttıradı.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

Internet materialları (maqaladaǵı siltemeler):

1. Yuldashov A. “Intellectual Property Policy in the Process of Accession to the WTO: TRIPS Agreement and National Legislation of Uzbekistan” https://uzbekistanlawblog.com/intellectual-property-policy-in-the-process-of-accession-to-the-world-trade-organization-trips-agreement-and-national-legislation-of-uzbekistan
2. WBML ilimiy jurnalı – Comparative analysis of the TRIPS Agreement and Uzbekistan's IP legislation: https://scholarexpress.net/index.php/wbml/article/view/4501
3. *Copyright Law in Uzbekistan: Legal Framework and Application* https://www.mondaq.com/copyright/1404528/copyright-law-in-uzbekistan-legal-framework-and-application
4. Kun.uz jańalıqları – *Uzbekistan becomes a party to WIPO Internet Treaties*: https://kun.uz/en/news/2019/07/17/uzbekistan-becomes-a-party-to-wipo-internet-treaties#:~:text=Image
5. USTR Special 301 Report 2023 (trade.gov) – *Uzbekistan - Protecting Intellectual Property*: https://www.trade.gov/country-commercial-guides/uzbekistan-protecting-intellectual-property
6. Daryo.uz – *O‘zbekiston OAV mahsulotlaridan noqonuniy foydalanishga qarshi kurash olib boradi:* https://daryo.uz/ru/2024/03/26/uzbekistan-prisoedinitsa-k-mezdunarodnoj-konvencii-ob-ohrane-prav-ispolnitelej
7. Embassy of the Republic of Uzbekistan in the Republic of Turkey – https://uzembassy.org.tr/news/3536?language=en#:~:text=Also%2C%20one%20of%20the%20things,from%2050%20to%2070%20years
8. Jumakulov M.J., A Comparative Study of Intellectual Property Law: Uzbekistan, Europe, and the US: https://periodica.org/index.php/journal/article/view/936
9. WPPT Notification No. 97. WIPO Performances and Phonograms Treaty. https://www.wipo.int/wipolex/en/treaties/notifications/details/treaty_wppt_97
10. Legal Protection of Intellectual Property. Part 1. https://azizovpartners.uz/en/memos/legal-protection-of-intellectual-property-part-1/

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UO'K: 811.111.512.133.111 12

THE DIFFICULTIES OF TRANSLATING UZBEK VOCABULARY AND IDIOMATIC EXPRESSIONS: LINGUISTIC AND CULTURAL CHALLENGES

[1]Dr. RAMAN GOPAL, Professor,
Department of English and Philology,
Tashkent University of Humanities, Tashkent. Uzbekistan
[2]Mr. LAKSHMANAN GOPAL, Assistant professor,
Department of English,
Sri Malolan College of Arts and Science, Mocheri Road,
Maduranthakam, Chengalpattu District, India

Phone No : +998900421714
E-mail:
ramlaxlit@gmail.com
https://orcid.org/0009-0005-6975-7241

ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА УЗБЕКСКОЙ ЛЕКСИКИ И ИДИОМАТИЧЕСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ: ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И КУЛЬТУРНЫЕ ПРОБЛЕМЫ

[1]Др. РАМАН ГОПАЛ, профессор кафедры английского языка и филологии Ташкентского гуманитарного университета, Ташкент. Узбекистан
[2]Гн. ЛАКШМАНАН ГОПАЛ, доцент кафедры английского языка, колледж искусств и науки Шри Малолан, Мочери Роуд, Мадурантакам, округ Ченгалпатту, Индия

Phone No : +919843857290
E-mail :
laxramlit@gmail.com
ORCID:
https://orcid.org/0009-0003-9195-6058

O'ZBEK LUG'ATI VA IDIOMATIK IBORALARINI TARJIMA QILISHDA QIYINCHILIKLAR: LINGVISTIK VA MADANIY MUAMMOLAR

[1]Dr. RAMAN GOPAL, Toshkent gumanitar universiteti ingliz tili va filologiya kafedrasi professori, Toshkent. O'zbekiston
[2]Mr. LAKSHMANAN GOPAL, ingliz tili kafedrasi assistent professori, Shri Malolan san'at va fan kolleji, Mocheri Road, Maduranthakam, Chengalpattu tumani, Hindiston

Abstract: *This study critically examines the challenges of translating Uzbek vocabulary and idiomatic expressions into English, primarily due to the inherent linguistic, cultural, and contextual disparities between the two languages. The translation process is complicated by lexical gaps, where certain Uzbek words do not have direct English equivalents, along with instances of polysemy and homonymy that ecessitate careful interpretation.*[1] *Additionally, many idiomatic expressions are laden with cultural symbolism, further complicating the task.*[2] *To achieve effective translations, several strategies are essential. These include cultural adaptation, collaboration with native speakers, and finding a balance between fidelity to the original text and readability in the target language. By utilizing these approaches, one can preserve the depth and richness of Uzbek linguistic and cultural expression in English translations.*

[1] Anvarjonova, Z. A. (2024). Challenges in translating Uzbek vocabulary and idiomatic expressions. *Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences*, *3*(6), p. 285.

[2] Ashurokhunova, D. (2024). How cultural differences impact the translation of idiomatic expressions, proverbs, and colloquialisms between Uzbek and English. *Лучшие интеллектуальные исследования*, *29*(1), p. 463

Keywords: *translation challenges, Uzbek vocabulary, idiomatic expressions, lexical gaps, cultural adaptation, polysemy, homonymy.*
Annotatsiya: *Ushbu tadqiqot, asosan, ikki til o'rtasidagi lingvistik, madaniy va kontekstual tafovutlar tufayli, o'zbek leksikasi va idiomatik ifodalarini ingliz tiliga tarjima qilishdagi qiyinchiliklarni tanqidiy tahlil qiladi. Tarjima jarayoni, ba'zi o'zbek so'zlarining ingliz tilida to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentlariga ega emasligi, shuningdek, polisemiyalik va homonimiyalarning mavjudligi tufayli murakkablashadi, bu esa ehtiyotkorlik bilan talqin qilishni talab qiladi. Bundan tashqari, ko'plab idiomatik ifodalar madaniy ramzlar bilan yuklangan bo'lib, bu vazifani yanada murakkablashtiradi. Samarali tarjimalarni amalga oshirish uchun bir nechta strategiyalar zarur. Bunga madaniy moslashtirish, ona tili so'zlari bilan hamkorlik qilish va orginal matnga sodiqlik bilan maqsadli tildagi o'qilishi o'rtasida muvozanatni topish masalasi kiradi. Ushbu yondoshuvlar yordamida o'zbek tilining lingvistik va madaniy ifodalari ingliz tilida chuqurlik va boylikni saqlab qolish mumkin.*
Kalit so`zlar*: tarjima qiyinchiliklari, o'zbek leksikasi, idiomatik ifodalar, leksik bo'shliqlar, madaniy moslashtirish, polisemiyalar, homonimiyalar.*
Аннотация: *Это исследование критически анализирует проблемы перевода узбекского словаря и идиоматических выражений на английский язык, в первую очередь из-за неустранимых лингвистических, культурных и контекстуальных различий между двумя языками. Процесс перевода осложняется лексическими пробелами, когда некоторые узбекские слова не имеют прямых эквивалентов в английском языке, а также полисемией и омонимией, которые требуют тщательной интерпретации. Кроме того, многие идиоматические выражения насыщены культурной символикой, что еще больше усложняет задачу. Для достижения эффективных переводов необходимы несколько стратегий. Это включает культурную адаптацию, сотрудничество с носителями языка и поиск баланса между верностью оригинальному тексту и читательностью на целевом языке. Используя эти подходы, можно сохранить глубину и богатство узбекского языка и культуры при переводе на английский.*
Ключевые слова*: проблемы перевода, узбекский словарь, идиоматические выражения, лексические пробелы, культурная адаптация, полисемия, омонимия.*

Introduction

In the context of the linguistic transfer from Uzbek to English, there are unique challenges pertaining to vocabulary and idiomatic expressions. The differences between these two languages stem from structural, historical, and cultural factors, complicating direct translation efforts.[1] This paper examines the main challenges faced in translating Uzbek lexicon and idioms into English and suggests ways to address them.

Methods and Materials

The study employed both qualitative and quantitative methods to explore the translation challenges related to vocabulary and idiomatic expressions in Uzbek. A review of existing scientific literature in the field of translation studies, with a focus on Turkic languages, was conducted. This review included studies on lexical gaps, cultural connotations, and idiomatic expressions.[2] To delve deeper, a corpus analysis of translated Uzbek literary works, encompassing both classical and modern texts, was carried out to identify patterns and challenges encountered by translators. Interviews with professional translators provided initial insights into these challenges and described the strategies developed to overcome them. Furthermore, case studies involving selected translations offered detailed comparisons between various original Uzbek texts and their English equivalents, illustrating how linguistically and culturally rooted differences can be navigated in practice.

Results and Discussion

Lexical Gaps and Cultural Concepts

Lexical gaps present considerable obstacles in translating from Uzbek to English, highlighting the complexities of conveying culturally distinctive

[1] Anvarjonova, 2024, p. 285.
[2] Ashurokhunova, 2024, p. 464.

concepts.[3] Such gaps emerge when particular Uzbek terms or phrases lack direct equivalents in English, often due to varying cultural, historical, and social backgrounds.

Culturally Unique Concepts

The Uzbek language contains terms that encapsulate cultural nuances that may be unfamiliar to English speakers. For example:

- **Choyxona**: A traditional teahouse where people gather to drink tea and socialize. The concept represents a communal space integral to Uzbek culture, making a direct translation inadequate.[4]
- **Mahalla**: A neighborhood community characterized by robust social ties and shared responsibilities. This concept encompasses social interactions and cultural practices that cannot be sufficiently expressed through simple translation.[5]

To fill these lexical voids, translators often use explanatory phrases or cultural footnotes that offer context, ensuring that readers understand the significance of these terms within their cultural setting.

Translating Uzbek Loanwords and Ambiguous Terms

Uzbek has incorporated many loanwords from Persian, Arabic, and Russian, reflecting the country's rich cultural and historical influences. Translating these terms requires careful consideration of their contextual and connotative meanings. Words borrowed from Persian often carry literary and academic implications, while Russian loanwords frequently signify influences from the Soviet period.[6]

Moreover, Uzbek poses challenges due to polysemous words, which have multiple meanings, and homonyms, which sound the same but differ in meaning. For instance, the word *oy* can mean "month," "moon," or "female," depending on the context. Similarly, *qayta* can signify both "again" and "to return." Misinterpreting these ambiguous terms can lead to inconsistencies between the original and translated texts, underscoring the need for thorough contextual analysis (Azimova, 2024).[7]

Cultural Symbolism in Idioms

Uzbek idioms and proverbs often feature vivid, metaphorical language that is closely associated with the country's cultural traditions and values.[8] For example:

- **Ko'zi ochiq** (literally "open-eyed") is used to describe a person who is intelligent and perceptive. A direct English translation does not capture the intended sense, making it necessary to adapt to an equivalent expression such as "sharp-witted."
- **Elga xizmat – o'zga xizmat** ("Serving the people is serving oneself") reflects the value that Uzbek culture places on community service. A translation into English must ensure that the equivalent phrasing captures both the meaning and cultural significance.[9]

Strategies for Effective Translation

Successfully translating Uzbek vocabulary and idioms requires a deep comprehension of the cultural nuances and social contexts inherent in the language.[10] This demands thorough research, the use of descriptive translations or explanatory notes, and a nuanced approach to retaining the cultural richness of the original text. Some strategies include:

- **Substitution with English idioms**: Replacing Uzbek idioms with English idioms that convey similar meanings.

[3] Jalolov, S. A. (2024). Translation of lexical gaps in Uzbek and English. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, *11*(12), p. 673.

[4] Anvarjonova, Z. (2023). Enhancing language fluency: Exploring modern approaches to teaching translation into a foreign language. *Yangi O‘zbekiston Pedagoglari Axborotnomasi*, *1*(11), p. 60.

[5] Pulatova, K. G. Q. (2024). Challenges in translation of idiomatic expressions and phraseological units in English and Uzbek languages. *PEDAGOGS International Research Journal*, *71*(1), p. 180.

[6] Anvarjonova, 2024, p. 287

[7] Azimova, L. (2024). Idiomatic expressions in English and Uzbek: A contrastive analysis and translation implications. *Conference on Universal Science Research*, *2*(10).

[8] Anvarjonova, Z. (2024). The crucial role of idiomatic expressions and wordplay in fiction translation. *Международный научный журнал*, *18*(100), часть 1, *Новости образования: исследование в XXI веке*, 217–220.

[9] Ashurokhunova, 2024, p. 466.

[10] McArthur, T. (1992). *The Oxford companion to the English language* (p. 913). Oxford University Press. p. 913

- **Paraphrasing**: Using simple language to explain the intended message when no direct equivalent exists.
- **Clarifying cultural references**: Providing extra context or footnotes to aid comprehension.

Conclusion

Translating Uzbek vocabulary and idiomatic expressions into English encompasses various linguistic and cultural challenges. Issues such as lexical gaps, polysemy, homonymy, and idioms deeply embedded in the culture complicate direct translation efforts. Addressing these challenges requires a blend of translation strategies, including descriptive translation, cultural annotation, and the adaptation of idiomatic phrases.[11] The limited availability of high-quality translations further hampers the global visibility of Uzbek literature. To bridge this gap, enhancing translator training and promoting Uzbek literary works on a worldwide level is vital. Ultimately, effective translation from Uzbek to English demands not only linguistic expertise but also a profound understanding of cultural contexts. By employing innovative and flexible translation methods, translators can preserve the richness of Uzbek literature while rendering it accessible to a broader audience, fostering greater cross-cultural appreciation and understanding.

References

1. Anvarjonova, Z. (2023). Enhancing language fluency: Exploring modern approaches to teaching translation into a foreign language. *Yangi O‘zbekiston Pedagoglari Axborotnomasi*, *1*(11), 59–61.
2. Anvarjonova, Z. (2024). The crucial role of idiomatic expressions and wordplay in fiction translation. *Международный научный журнал*, *18*(100), часть 1, *Новости образования: исследование в XXI веке*, 217–220.
3. Anvarjonova, Z. A. (2024). Challenges in translating Uzbek vocabulary and idiomatic expressions. *Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences*, *3*(6), 285–289.
4. Ashurokhunova, D. (2024). How cultural differences impact the translation of idiomatic expressions, proverbs, and colloquialisms between Uzbek and English. *Лучшие интеллектуальные исследования*, *29*(1), 460–468.
5. Azimova, L. (2024). Idiomatic expressions in English and Uzbek: A contrastive analysis and translation implications. *Conference on Universal Science Research*, *2*(10).
6. Jalolov, S. A. (2024). Translation of lexical gaps in Uzbek and English. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, *11*(12), 673–676.
7. McArthur, T. (1992). *The Oxford companion to the English language* (p. 913). Oxford University Press.
8. Pound, E. (1969). Guido’s relations. In S. Gabrielyan (Ed.), *Translation studies reader* (pp. [page range]). Yerevan: Sahak Partev, 2007.
9. Pulatova, K. G. Q. (2024). Challenges in translation of idiomatic expressions and phraseological units in English and Uzbek languages. *PEDAGOGS International Research Journal*, *71*(1), 179–182.

[11] Pound, E. (1969). Guido’s relations. In S. Gabrielyan (Ed.), *Translation studies reader* (pp. [page range]). Yerevan: Sahak Partev, 2007.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.85:92.109

USING TECHNOLOGY TO ENHANCE READING SKILLS IN EARLY LANGUAGE LEARNERS

Habibullaeva Gulsanam Inomjon qizi, Master's student at Termiz University of Economics and Service

TEXNOLOGIYA VOSITASIDA ILK BOSQICH TIL O'RGANUVCHILARIDA O'QISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Habibullayeva Gulsanam Inomjon qizi, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

https://orcid.org/0009-0005-1307-007X
e-mail: xabibullayeva.gulsanam@mail.ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ У НАЧИНАЮЩИХ ИЗУЧАЮЩИХ ЯЗЫК

Хабибуллаева Гулсанам Иномжон кызы, магистрант Термезского университета экономики и сервиса

Abstract: *The article discusses the new types of pedagogical methods in teaching English and the methods of its application in the classroom, as well as the practical importance of the effective use of methods. Therefore, it is noted that these methods are useful for students to master another language and speak it fluently.*

Keywords: *method, English, effective, education, student, foreign language ICT.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz tilini o'qitishda qo'llanilayotgan yangi pedagogik usullar va ularning dars jarayonida qo'llanilish usullari hamda bu usullardan samarali foydalanishning amaliy ahamiyati haqida so'z boradi. Shuningdek, bu usullar talabalarning boshqa tilni o'zlashtirib, erkin so'zlasha olishlarida foydali ekanligi ta'kidlanadi.*

Kalit so'zlar: *usul, ingliz tili, samarali, ta'lim, talaba, xorijiy til, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT).*

Аннотация: *В статье рассматриваются новые виды педагогических методов в преподавании английского языка и способы их применения на занятиях, а также практическая значимость эффективного использования этих методов. Отмечается, что данные методы способствуют овладению иностранным языком и свободному говорению на нём студентами.*

Ключевые слова: *метод, английский язык, эффективность, образование, студент, иностранный язык, ИКТ.*

INTRODUCTION (ВВЕДЕНИЕ/KIRISH). It is known that this year, at a video conference chaired by President Shavkat Mirziyoyev dedicated to improving the system of teaching foreign languages, it was announced that starting in 2021, foreign language teachers will be required to have national and international certification. And this places a huge responsibility on the shoulders of our foreign language teachers. Now, instead of traditional lesson methods, we need to organize the lesson process based on interactive methods using new ICT. It is also a requirement of the study period, which forces the teacher to work even harder on himself. Also in the article, paying attention to new ways of teaching, first of all it is worth paying attention to the type and effect of these methods.

It should be noted separately that new methods and requirements for teaching a foreign language have been developed in our republic in accordance with the Pan-European Framework Recommendations (CEFR) on the assessment of knowledge and skills of foreign language teachers. It

creates textbooks for students of secondary schools and vocational colleges. In accordance with these requirements, the classrooms were equipped with stands and new information and communication techniques. The demand for learning a foreign language was also growing day by day. The science of a foreign language was divided into four aspects (reading, singing, listening comprehension and speaking), in each of which separate concepts and skills were given.

MATERIALS AND METHODS (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД/ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR). Teaching and learning a foreign language using modern technology is one of the most effective ways. In the process, including:

-When using computers, the reader can watch and hear videos, shows, dialogues in a foreign language, as well as movies or cartoons;

-you can listen to and watch radio broadcasts in foreign languages and TV programs;

-the use of tape recorders and cassettes, which are considered more traditional methods;

-CD players can be used. Using these methods will make the process of learning a foreign language more exciting and effective for students.

In the process of conducting foreign language lessons, it is necessary to use advanced pedagogical technologies, interactive, innovative methods, and communication and information tools[1].

DISCUSSION (ОБСУЖДЕНИЕ/MUHOKAMA). Advanced methods serve as a compass in learning a foreign language. One of these methods is the use of story-based role-playing games during the lesson. Role-playing games are the application of various situations of our real life in the process of learning a foreign language.This method helps to create a language environment during the lesson[2].

For example: in case 1, old friends meet by chance. In case 2, a child who does not follow the rules of the road when crossing a road is crossing a road where there is no crossing. Case 3. A customer enters to pick up food at the store. 4 Scenes are played out in these situations. Such vital story and role-playing games create a linguistic atmosphere during the lesson and enable students to express their thoughts freely. In the process of participating in story-based role-playing games, students learn to think, learn to freely express their emotional state in a foreign language.In the process of preparing for story-role-playing games, they correct each other's lexical, grammatical and pronunciation errors. Making a mistake and correcting this mistake also helps to learn the language and teaches students the correct pronunciation. The use of story-based role-playing games during the lesson ensures the active participation of all students in the lesson at the same time. In addition, story-based role-playing games increase students' interest in learning a foreign language and create a lively, cheerful atmosphere during the lesson. This helps to increase the effectiveness of foreign language lessons [3].

The next method is «case study», English («case»-a specific situation, phenomenon, «study» — to study, analyze) — a method aimed at studying specific situations, learning based on analysis.

One of the most interesting techniques is in the pantomime game, divided into 3 groups. One person from each group is displayed on the board. They are given different words according to the list. They should explain the words to the rest of the group with gestures, movements, without saying a word [4].

RESULTS (РЕЗУЛЬТАТЫ/NATIJALAR). «Solving a problem situation» (Creative Problem solving) to apply this method, the beginning of the story is read out as the students finish, a reference is made to the students' judgment;

– «funny riddles» (Merry Riddles) teaching students riddles is important when teaching English, they will learn words unfamiliar to them and find the answer to the riddle;

– «funny riddles» (Merry Riddles) «Quick answers» helps to increase the effectiveness of the completed lesson;

– «Chigil write» («Warm - Up exercises») the use of various games in the classroom to interest students in the lesson [3];

– «pantomime» (pantomime) this method can be used in the lesson, where very complex topics must be explained, or when writing exercises are performed and students get tired;

– «a chain Story» promotes the development of students' oral speech;

– «story-role-playing games» (Acting characters) this method can be applied to all types of lessons. To teach the craft, people of such professions as «interpreter», «translator», «writer»,

«poet» can participate in the lesson and communicate with students;

– «meeting of scientists» (meeting of thinkers) W.Shakespeare, A. Navoi, R. Poets and writers such as Burns, can be «invited». Using the wise words they say in class at this time will help young people grow up to be perfect people;

– The «When Pictures speak» method is much more convenient and helps in teaching English, in developing the student's oral speech, for which it is necessary to use thematic pictures;

– Quiz cards are distributed depending on the number of students and allow all students to participate in the lesson at the same time, which saves time. As we have already seen, every innovative technology has its advantages. All such methods involve the cooperation of the teacher and the student, the active movement of the student in the learning process [4].

CONCLUSION (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/XULOSA). Thus, as a result of the application of innovative methods in English lessons, students' logical thinking skills are developing, their speech is improving, and the skill of quick and correct answers is being formed.Such methods arouse the student's passion for knowledge. The student strives for thorough preparation for classes. This makes students active subjects of the educational process. Since the education system sets itself the task of educating a free-thinking, competent, mature person, we can contribute in the future, as future teachers will more fully develop ways to effectively use innovative technologies.

REFERENCES (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/ADABIYOTLAR RO'YXATI):

1. Bekmuratova U.B. Ingliz tilini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish. – Toshkent. 2012. – B. 19-23.
2. Hoshimov O'., Yoqubov I. Ingliz tili o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2003.
3. Jalolov J. Chet til o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012.
4. Otaboyeva M.P. Chet tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan foydalanish va uning samaradorligi / M.P.Отабоева. — Текст: непосредственный, электронный // Молодой ученый. 2017. № 4.2 (138.2). — С. 36-37.
5. Xatamova N.Q., Mirzayeva M.N. Ingliz tili darslarida qo'llaniladigan interfaol usullar. Uslubiy qo'llanma. – Navoiy. 2006. – 40 b.
6. Xoldorova M., Fayziyeva N., Rixsittilayeva F. Chet tilini o'qitishda yordamchi vositalardan foydalanish. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.85:97.63

PAREMIOLOGIK BIRLIKLARDA MILLIY STEREOTIP IFODASI

Maxmudova Mo‘tabar Do‘stmuhammad qizi, Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

NATIONAL STEREOTYPE EXPRESSION IN PAREMIOLOGICAL UNITS

Makhmudova Mutabar Dustmukhammad kizi, Teacher at Termiz State Pedagogical Institute

ВЫРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО СТЕРЕОТИПА В ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ

Махмудова Мутабар Дустмухаммад кызы, преподаватель Термезского государственного педагогического института

https://orcid.org/0009-0002-3680-4580
e-mail: mahmudovamutabbar@gmail.com

Annotatsiya: *Xalq madaniyatining tilda yorqin ifodasini o‘zida namoyon etuvchi milliy stereotiplar, o‘xshatish va metaforalarning lingvokulturologik xususiyatlari, tilning paremiologik fondi mazkur maqolaning tadqiqot predmeti sifatida belgilanadi.*

Kalit so‘zlar: *stereotip, lingvokulturologiya, antistereotip, mental stereotip, madaniy stereotip, adabiy til, xalq dostonlari, paremiologik birliklar.*

Abstract: *Linguistic-cultural characteristics of national stereotypes, similes and metaphors, which show the vivid expression of folk culture in the language, paremiological fund of the language are defined as the research subject of this article.*

Key words: *stereotype, linguoculturology, antistereotype, mental stereotype, cultural stereotype, stereotype, literary language, folk epics, paremiological units.*

Аннотация: *Лингвокультурологическая характеристика национальных стереотипов, сравнений и метафор, которые показывают яркое выражение народной культуры в языке, паремиологический фонд языка определяются как предмет исследования данной статьи.*

Ключевые слова: *стереотип, лингвокультурология, антистереотип, ментальный стереотип, культурный стереотип, стереотип, литературный язык, народные эпосы, паремиологические единицы.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Lingvokulturologiya jamiyatning zaruriy tarkibiy qismi bo‘lgan madaniy ma’lumotlarni ochib beradi. U tilshunoslikning bir qismi bo‘lgan frazeologik va paremiologik birliklarni o‘z ichiga olgan barqaror til shakllarida mavjud. Frazeologiya maxsus tilshunoslik predmeti bo‘lib, rus tilshunosligida 40-yillardan boshlab shakllana boshladi. G‘arbda esa XX asr tilshunoslikning alohida bo‘limiga hali ajratilmagan. Paremiologiya folklor tahlilining emas, balki tilshunoslikning predmeti sifatida faqat XX asr oxirida e’tiborni tortdi. Mahalliy va jahon tilshunosligida paremiologik birliklarni batafsil o‘rganish obyektga aylandi. Paremiya so‘zi yunoncha bo‘lib, “hikmatli so‘z” ma’nosiga teng, ammo tadqiqotchilar bu tushunchaga maqollarni ham kiritishadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Tadqiqotchi L.B.Savenkova, paremiologik birlik atamasi ostida biz “ikkinchi darajali lingvistik belgilar – vaziyat yoki voqelik o‘rtasidagi munosabatlar belgisi bo‘lgan yopiq turg‘un iboralar (iboralar va maqollar)” degan ma’noni anglatadi [5]. Tilshunos V.A.Voropaeva ushbu toifa uchun Muqaddas Bitikdagi paremiyalar va so‘zlarni belgilaydi va ularni “taniqlik belgilariga ega” deb tavsiflaydi[4]. G.L.Permyakov maqollarda tilning paremiologik ko‘rsatkichini ta’kidlaydi [3].

So‘zlarning kelib chiqishi, tuzilishi, ma’nosi, paremiologik birliklarning qo‘llanilishi va vazifalari haqidagi savollar XVII asrdayoq dolzarb bo‘lgan. Ingliz paremiologi J.V.Parkerning “Maqollar saboq-lari haqida”(1853) dastlabki jildi ko‘plab ingliz va

amerikalik paremiyalari ta‘rifi, kelib chiqishi, shakli, uslubi, maqol va matallarning tabiati haqidagi fikrlari sohada fanga qiziquvchilar uchun standart vazifasini o‘tadi[2].

O‘zbek xalqi purma’no so‘zga, o‘git-u naql-larga boy xalq sanaladi. Ajdodlarimiz azaldan o‘zi-ning hayotiy muammolarini – mehnat mashaqqati, g‘am-anduhi, rohat-farog‘ati, muvaffaqiyat va mag‘-lubiyati, rasm-rusumlari – hamma-hammasini maqol va matallarda, naql va barqaror iboralarda ko‘zguda-gidek aks ettirib keladi. Xalqning til boyligi uning bo‘yoqdor, serjilo leksikasining, frazeologiya qatla-mining boyligi bilan ham o‘lchanadi. O‘zbek tili – ona tilimizning juda boy, ma’nodor, jozibali va rang-barangligi Navoiy zamonidayoq isbotlangan.

MUHOKAMA(ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION) Maqollar xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribalari, doimiy kundalik kuzatishlar xulosasini tugal fikr tarzida qat’iy qutbiylikda ifodalar ekan, ularda har bir so‘zning ma’no xilma-xilligi, iboralarning turg‘unligi, shakliy barqarorlik ustunlik qiladi [1]. Maqollar ham xalqning milliyligi, urf-odatlarini, asriy tajribalar natijasida chiqargan xulosalarini o‘zida aks ettiruvchi xalq og‘zaki ijodi namunasi sanaladi.

“Bir mayizni qirq kishi bo‘lib yeydi”. O‘zbek xalqiga xos bo‘lgan eng oliy xususiyatlardan biri ahillik, inoqlikdir. Bu bizga ajdodlarimizdan singgan fazilatdir. Bir mayizni qirqqa bo‘lib yeyish, o‘zi yemay o‘zgaga ilinish xalqimizga xos bo‘lgan insoniy fazilatlarga ishora qiladi. ***“Bitta qaldirg‘och kelgani bilan bahor bo‘lmas”***. Qaldirg‘och xalqimizda yaxshilik, qut-baraka elchisi sifatida e’zozlanadi. Shuningdek, u bahor darakchisi. Maqolning lug‘aviy ma’nosiga e’tibor qiladigan bo‘lsak, u mazmunan “Qars ikki qo‘ldan chiqadi” maqoliga sinonim hisoblanadi va avvalgi maqolga hamohang tarzda uni to‘ldiradi. Aynan qaldirg‘och obrazining olingani sababi xalqimizda bu qushga nisbatan o‘zgacha qarash, mehr tufaylidir. Bu esa maqolda etalon sifatida o‘z aksini topgan. *Bug‘doy noning bo‘lmasa ham bug‘doy so‘zing bo‘lsin.* O‘zbek xalqi eng mehmondo‘st, xushkalom xalqlardan sanaladi. “Mehmon otangday ulug‘” degan naqlni o‘ziga bayroq qilib oladi-da, o‘zi yemay mehmonga tutadi, borini unga ilingisi keladi. Agar mehmonning qornini to‘qlashga qurbi yetmasa, hech bo‘lmaganda ikki og‘iz shirin so‘zi bilan uni siylagisi keladi. Shu ma’noda “bug‘doy” so‘zi o‘zbekona madanitaimizni o‘zida aks ettirgan etalon sifatida kelgan. “***Bosh omon bo‘lsa, do‘ppi topilar”***[1].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Sog‘lik, tinchlik-xotirjamlik bo‘lsa, insonning yaxshi, yorug‘ kunlarga umidi, o‘zini taqdir ixtiyoriga topshirib tavakkal qilish ma’nolari ifodalangan. Bosh kiyim sifatida bu yerda qalpoq, shapka, shlyapa so‘zlari emas, do‘ppi so‘zi keltirilgan. Ma’lumki, do‘ppi o‘zbek xalqining milliy bosh kiyimi sanaladi. Shu o‘rinda lingvomadaniy birlik sifatida etalon – stereotip vazifasini bajarib kelgan.

“Do‘ppining ichida odam bor”. Bu maqol mazmunan “Devorning ham qulog‘i bor” maqoliga o‘zaro sinonim hisoblanadi. Bu maqolning tahliliga to‘xtalsak, har bir narsani har joyda aytmaslik kerakligini uqtiradi, kishini ogohlikka, hushyorlikka chorlaydi. Unda ham etalon sifatida do‘ppi so‘zi olingan. ***“Elakka chiqqan xotinning ellik og‘iz gapi bor”.*** Bu maqolni eshitgan har bir inson xayoliga g‘iybatchi ayol haqida fikr yuritilgan, degan o‘y keladi. Lekin bu maqol bunday ayollar haqida emas. Aslida bu maqolda xalqimizga xos bo‘lgan o‘zga millatlarda takrorlanmas xususiyat aks ettirilgan. Negaki, bir insonni ko‘rgan o‘zbek ayollari o‘sha insonning oilasi, farzandlarini, hattoki, qarindosh-urug‘larining hol-ahvolini ham so‘raydi. Bu diniy manbalarimizda ham qayd etilgan. Chunki, musumlon kishining boshqa bir musulmon kishidan ahvol so‘rashi uning islomdagi farzi sanaladi. O‘zbek ayollarining bu xususiyatlaridan kelib chiqqan “Elakka chiqqan xotinning ellik og‘iz gapi bor” maqolida ijobiy xislat ifodalangan[1].

Er-xotinning urushi – doka ro‘molning qurishi. Oila muqaddas dargoh sifatida e’zozlanadi. Bu o‘zbek xalqiga xos asosiy stereotiplardandir. Lekin, mana shu muqaddas dargohda ham ba’zan ahamiyatga molik bo‘lmagan janjallar uchrab turishi hech birimizga sir emas. Ma’lumki, janjallarning aksariyat qismi uzoq muddatli gina bilan yakun topadi. Ammo, oiladagi er-xotin urushi kamdan-kam hollarda araz bilan yakunlanadi. Biroq, bu arazning vaqti ma’lum bir muddat, ya’ni doka ro‘mol qurishiga ketgan vaqt kabi qisqadir. Shuning uchun xalqimizda “Er-xotinning urushi – doka ro‘mol qurilishi” kabi maqollar yuzaga kelgan. Ushbu maqolda etalon sifatida olingan doka ro‘mol ham milliy kiyimlarimizning tarkibiy qismi bo‘lgan bosh kiyim hisoblanadi. O‘zbek ayollari bu bosh kiyimdan turli xil marosimlarda foydalanishadi.

TAMADDUN NURI

“*Hashar qildim – uy qurdim, Bunda ko‘p hikmat ko‘rdim”*. Hashar o‘zbek xalqiga xos bo‘lgan udum sanaladi. Ya’ni uy ko‘tarmoqchi (qurmoqchi) bo‘lgan yoki mamalakat obodonchiligi yo‘lida qilinadigan umumxalq mehnatidir. Bizga ma’lumki, hasharga do‘st-u birodarlar, yaqin qarindoshlar yordamga keladi. Hasharda birdamlik, ahillik kabi samimiy tuyg‘ular o‘z aksini topadi. Shuning uchun, hashar qilgan inson ko‘p hikmatlarning guvohi bo‘ladi.

“Kelinni kelganda ko‘r, sepini yoyganda ko‘r”. O‘zbek xalqining to‘yi hech bir xalqda takrorlanmas urf-odatlarga boydir. Ayniqsa, nikoh to‘ylari o‘zgacha shukuh bilan o‘tadi. Bu shukuhga kelin yanada o‘zgacha zavq bag‘ishlaydi. Xalqimiz hamisha, azal-azaldan mukammallikka intilgan. Shuning uchun ham kelinni shunday mukammallik darajasida ko‘rishga intilgan. Kelinning sepi uning ziynati, fayzi sanaladi. O‘zbek xalqida qizga, ya’ni bo‘lajak kelin-ga sep, sarpo-suruq qilish odati katta ahamiyatga ega[1].

Non ham non, ushog‘i ham non. Dunyoda o‘zbekchalik nonga yuksak hurmatda bo‘lgan xalq bo‘lmasa kerak. Ulug‘larimiz ham “Nonday aziz bo‘lgin”, deb duo qilishadi. Farzandlarga yoshligidan “Nonni ushatmay ye”, “Nonni bosma”, “Nonni ko‘zingga sur” deya tarbiya berishadi. Bularning barchasi xalqimizda nonga bo‘lgan e’tibor, o‘zbekona qarashdan darak beradi. Chunki, bu qarashga ko‘ra, nonni qadrlamaslik, unga nisbatan isrofgarchilik yo‘qchilikka olib keladi, hatto bu gunoh ish sanaladi.

“Ona yurting – oltin beshiging”. O‘zbek tilida beshik so‘zi muqaddas. Chunki, yangi tug‘ilgan chaqaloqni turli odat-u irimlari bilan beshikka yotqizishadi. Tom ma’noda aytganda, “beshik” deganda o‘zbeklar Vatanini tushunadi. Bu so‘z milliy ruh bilan sug‘orilgan bo‘lib, lingvomadaniy birlik hisoblanadi.

“Yaxshi gapga ham, yomon gapga ham farishta omin deydi”. Musulmonlarning dini sanalgan Islomda kishi har bir daqiqada yaxshi niyatda bo‘lishi kerakligi uqtiriladi. Sababi, bizning har bir aytgan so‘zimizga farishtalar omin deyishi mumkinligida. Agar beixtiyor sovuq nafas (niyat) qilib qo‘ysag-u, unga farishta omin deb qo‘ysa, holimizga voy. Shuning uchun o‘tayotgan har bir daqiqamizda Ollohga shukr qilib, yaxshi narsalarni ko‘zlab yashashimiz zarur. Bu qarash har birimizni qanoatli bo‘lishga undaydi. Bu maqolda ana shu diniy qarash orqali xalqimizning milliy o‘ziga xosligi ifodalangan. ***“Yaxshi mehmon osh ustida”.*** Azal-azaldan mavjud bu maqol zamirida ham o‘zbek xalqiga xos bo‘lgan holat aks ettirilgan. Oila dasturxon atrofida to‘planib o‘tirgan paytda kimdir kelib qolsa, unga qarata “Yaxshi mehmon osh ustida”, “Yaxshi kishi osh ustida keladi”, “Qaynonangiz sizni juda sevar ekan” kabi maqollarni qo‘llaymiz. Bunday holat o‘sha insonning yaxshi fazilatli ekanligidan dalolat beradi. Bu ham, albatta, xalqimizga xos bo‘lgan madaniyatning ifodasidir. Ya’ni o‘zbek madaniyati o‘zbek tilida o‘z aksini topgan[2].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Albatta, xalqimizda odob-axloqqa, yaxshilikka undovchi bu kabi stereotipik xarakterdagi birliklar ko‘plab uchraydi. Xalq bu kabi til birliklari mazmunidagi asos bilan farzandlarni tarbiyaga, kamolotga undaydi. Bu esa xalqning, millatning kelajagi uchun muhimdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent. 2013. – B. 5.
2. Parker J.W. On the Lessons in Proverbs: Being the Substance of Lectures Delivered to Young Men's Societies at Portsmouth and Eleswhere (1855) / J.W. Parker. - London: AbeBooks Seller, 2009. – 149 p.
3. Воропаева В.А. Сопоставительная характеристика английских, немецких и русских паремий и фразеологизмов, выражающих толерантность: дисс. канд. фил. наук: 10.02.20. – Тамбов, 2007. – 168 с.
4. Пермяков, Г.Л. От поговорки до сказки: (заметки об общей теории клише) / Г.Л. Пермяков. – М.: Наука, 1970. – 239 с.
5. Савенкова, Л.Б. Русская паремиология: семантический и лингвокультурологический аспекты. – Ростов н/Д.: Изд-во Рост. ун-та, 2002. – 240 с.
6. Курбанбаева, М. (2023). Пословицы и поговорки со схожим значением в русском и узбекском языках и общность народной мудрости. Tamaddun nuri jurnali, 4(43), 15-18.
7. Курбанбаева, М. (2024). Использование русских народных сказок в процессе изучения языка и формирования гуманизма у детей. Tamaddun nuri jurnali, 5(56), 520-522.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.85:92.126

ОПИСАНИЕ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ И СПОСОБОВ ОБРАЗОВАНИЯ ТЕРМИНОВ ТУРИЗМА РУССКОГО, УЗБЕКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Хазратова Мохинур, магистрант Термезского университета экономики и сервиса

https://orcid.org/0009-0006-5726-6493
e-mail: hazratovamohinur95@gmail.com

RUS, O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA TURIZM ATAMALARINI SHAKLLANTIRISHNING TIL VOSITALARI VA ULARNING TAVSIFI

Hazratova Mohinur, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

DESCRIPTION OF LINGUISTIC MEANS AND METHODS OF EDUCATION OF TOURISM TERMS IN RUSSIAN, UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Khazratova Mohinur, Master’s student at Termez University of Economics and Service

Аннотация: *В данной статье рассматриваются особенности использований туристических терминов в речи народов, относящихся к русской, узбекской и английской языковым системам путем сопоставительного изучения.*

Ключевые слова: *термин, туризм, определение, сопоставительное изучение, семантический.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada rus, o‘zbek va ingliz til tizimlariga tegishli bo‘lgan xalqlarning nutqida turizm atamalarining nomlarini qiyosiy o‘rganish orqali ishlatish xususiyatlarini ochib berish haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar: *termin, turizm, atamalar, qiyosiy o‘rganish, semantik.*

Abstract: *This article discusses the features of the use of tourism terms in the speech of peoples belonging to the Russian, Uzbek and English lenguage systems through contrastive study.*

Keywords: *term, tourism, definition,contrastive study, semantic.*

ВВЕДЕНИЕ (KIRISH / INTRODUCTION). Туристические термины представляют собой объемный слой лексики, отличающийся в первую очередь тем, что терминологическая система туризма включает себя множество узкоспециализированных подсистем профессиональной туристической лексики. Это может быть подсистема терминов гидов, экскурсоводов, работников общепита, работников гостиниц, в рекламных текстах, путеводителях, отзывах туристов, научных статьях, политических выступлениях. Изучается, как язык используется для продвижения определенных видов туризма, формирования имиджа туристических направлений и влияния на потребительские предпочтения.

ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД (ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR / MATERIALS AND METHODS). Для того, чтобы обратиться к понятию о термине, следует обратить внимание прежде всего на определение В.М.Овчаренко «Обладая сложной внутренней семантической структурой термин является единой, самостоятельной единицей наименования»[1]. Обращаясь к определению А.А.Реформатского «Терминология – это система понятий данной науки, закрепленных в соответствующем словесном выражении»[2]. Следующее его определение гласит о том, что «в развитии науки язык не играет роли случайного ингредиента, а входит структурным элементом в

сущность науки. Язык «входит» в науку в первую очередь терминологией»[2].

Другой российский лингвист М.М.Глушко пишет, что «Термин – это слово или словосочетание для определения понятий и обозначения предметов, благодаря, наличию у него строгой и точной дефиниции, четкими семантическими границами и поэтому однозначное в пределах соответствующей классификационной системы»[3].

Особенности терминов туризма как специфических единиц языка предопределены сферой их использования – определенной отраслью знания. Термины туризма мы рассматриваем как языковой знак в специальной функции носителя информации о системе научных знаний и практических мероприятий, соединенных с целью основных теоретических подходов к изучению терминологии туризма. По словам С.Багировой, туризм – «выезд физического лица с места постоянного проживания в оздоровительных, образовательных, профессионально-практических или иных целях, сроком не более до одного года, без осуществления оплачиваемой деятельности в стране, то есть путешествие»[4].

ОБСУЖДЕНИЕ (MUHOKAMA/DISCUSSION). При сравнении фонетической и грамматической типологии, имеющих глубокую теоретическую основу, охватывающих исследовательский материал нескольких десятилетий, изученных с разных ракурсов, которая в результате стала менее дискуссионной в мировом лингвистическом сообществе, в лексической типологии оказалось много неисследованных аспектов и нерешенных проблем. Составляющим компонентом словаря является *слово* – живое явление, живущее в жизни языкового общества, подверженное социокультурным явлениям. Было сделано много попыток дать идеальное определение понятию «слова», но ни одно из них не было идеальным во всех отношениях. По мнению А.А.Реформатского, «Слово – наиболее конкретная единица языка»[2].

В разных учебниках и пособиях даются разные определения этого слова, например: «Слово – это мельчайшая смысловая единица языка, оно имеет свойство свободно воспроизводиться в речи, образуя предложение». «Слово – важнейшая единица языка, потому что в речи объединены все основные элементы структуры языка»[5], «Звук, который выражает значение отдельно значимых звуков языка, называется словом»[6], «Слово – единство смысла со звуками»[6], «Слово – одно из самых сложных языковых явлений, оно занимает важное, центральное место среди языковых единиц»[6].

Следует отметить, что туризм сформировался как отдельный вид услуг в определенный период истории развития человечества, точнее, когда человечество начало выходить за рамки необходимости удовлетворения базовых потребностей и стало приобретать возможности для отдыха. Л.В.Виноградова исторические периодизирует этапы обогащения английской туристической терминологии и разделяет на четыре этапа. Если определить термин «туризм», который является объектом нашей дискуссии, то он имеет несколько словарных значений: *«избавление от усталости», «отдых», «расслабление физиологически уставших мышц».* Значение английской лексемы *«tour» «путешествовать куда-то»* способствовало для введения в терминологию мировых языков термина «туризм».

По словам С.Багировой, туризм – «выезд физического лица с места постоянного проживания в оздоровительных, образователь-ных, профессионально-практических или иных целях, сроком не более до одного года, без осуществления оплачиваемой деятельности в стране, то есть путешествие»[7]. В основном существуют такие формы туризма, как internal tourism, national tourism, international tourism. Также существует несколько видов туризма в зависимости от цели поездки, характера путешествия, такие как: *mass tourism, business travel, charter group, fam (familiarization, educational) tours, incentive travel, inclusive tour, leisure travel, person trip visit, press trips, sales mission, site inspection, adventure (activity, special interest) holidays, all-expense (all-in) tour, green (alternative, appropriate, responsible, soft, sustainable) tourism, mass tourism, urban (city) tourism, rural tourism, circuit tourism, social tourism, ecotourism, ethnic (indigenous, roots) tourism, industrial (factory)*

TAMADDUN NURI

tourism, religious tourism, heritage tourism, space tourism, sports tourism, agro- (agro-, farm) tourism, health tourism.

РЕЗУЛЬТАТЫ (NATIJALAR/RESULTS). Представленные классификации способов образования языковых средств и способов образования наименования терминов туризма русского, узбекского и английского языков, в данной статье, опираются на исследования ведущих лингвистов данной области языкознания. Это семантические сдвиги, заимствования, формальные способы образования наименований туристических терминов, такие как аффиксальное словообразование, заимствование и грамматические особенности. Самый большой пласт составляют наименования туристических терминов, представляющие собой отдельные слова. В грамматическом отношении данной лексики подвергаются такие части речи как существительные, прилагательные, местоимения.

2. Необходимость постановки проблемы вопросов лексико-семантических особенностей наименований тематической группы терминов в русском, узбекском и английском языках обусловлена взаимосвязью языковых контактов в условиях межкультурной коммуникации русского, узбекского и английского народов. Так как семантическое освоение наименований терминов туризма приобретает особое значение, потому что заимствованное слово постепенно начинает употребляться в языке как определенная лексическая единица, приобретая в речи определенные формы употребления. Носители языка находят в своем родном языке соответствующий эквивалент. Если имеет место соответствующая языковая единица, то значение заимствованного слова ещё более проясняется и конкретизируется. Определяется место употребления в языке, актуализируется его использование.

3. Рассмотрев особенности функционально-семантической составляющей наименований тематических групп терминов туризма русского, узбекского и английского языков, определена классификация тематических групп наименований терминов туризма в русском, узбекском и английском языках, что представляет собой функционально-семантическое единство, объединенное по семантическому признаку, который можно отнести в социальную, туристическую, профессиональную сферам.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ (XULOSA / CONCLUSION). Стратегия изучения вопросов эволюции исследования терминологии осуществляется в двух основных направлениях – нормативном и дескриптивном, которые реализуют два разных взгляда на нее как на объект лингвистического исследования. Любая терминологическая система в историческом развитии в той или иной области знаний определяет тот факт, что термин должен характеризоваться ограниченным содержанием того или другого понятия. Доступные источники позволили провести диахроническое изучение туристической терминологии и терминологии в целом, так как термин, как языковой знак продолжает привлекать к себе внимание многих исследователей, а терминология как лингвистическая отрасль получила право на самостоятельное существование.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА (ADABIYOTLAR RO‘YXATI / REFERENCES):

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: издательство Советская Энциклопедия, 1969. – 607 с.
2. Багирова С. Введение в туризм: Учебник. – Издание 8-е, перераб. и доп. – СПб.: Издательский дом Герда, 2006. – 512 с.
3. Виноградова М. Введение в языковедение / под ред. Аспект Пресс, 1996. – 536 с.
4. Глушко М. М. и др. Функциональный стиль общественного языка и методы его исследования. – М., 1974. – С.33.
5. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный – М.: Русский язык, 2000.
6. Овчаренко В.М. Термины, аналитическое наименование и номинативное определение // В кн.Современные проблемы терминологии в науке и технике. – М., 1969. – С. 41-42.
7. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология. – М., 1959.
8. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный – М.: Русский язык, 2000.
9. Овчаренко В.М. Термины, аналитическое наименование и номинативное определение // В кн. Современные проблемы терминологии в науке и технике. – М., 1969. – С. 41-42.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.85:92.105

MAQOLLAR LINGVOKULTUROLOGIK MANBA SIFATIDA

Uralova Oysuluv Poyan qizi, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti "Xorijiy til va adabiyoti" kafedrasi dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ПОСЛОВИЦЫ КАК ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ ИСТОЧНИК

Уралова Ойсулув Поян кызы, доцент кафедры иностранного языка и литературы Термезского университета экономики и сервиса, доктор философии по филологическим наукам (PhD)

PROVERBS AS A LINGUOCULTURAL SOURCE

Uralova Aisuluv Poyan kizi, Associate Professor of the Department of Foreign Language and Literature of the Termez University of Economics and Service, Doctor of Philosophy in Philology (PhD)

https://orcid.org/0009-0007-9257-9089
e-mail: ***oysuluv_uralova@tues.uz***

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maqollarning lingvokulturologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqollar milliy tafakkur, xalqning madaniy qadriyatlari va tarixiy tajribasini ifodalovchi muhim og'zaki an'ana namunalari sifatida qaraladi. Muallif maqollar orqali xalq mentaliteti, axloqiy mezonlari va dunyoqarashi qanday aks etishini yoritadi. Shuningdek, o'zbek va ingliz tilidagi maqollar misolida qiyosiy tahlil olib borilib, turli xalqlarning madaniy tafakkuri orasidagi o'xshashlik va farqlar ko'rsatib beriladi.*

Kalit so'zlar: *maqollar, lingvokulturologiya, milliy tafakkur, xalq og'zaki ijodi, mentalitet, madaniyat, qiyosiy tahlil.*

Abstract: *This article analyzes the linguoculturological features of proverbs. Proverbs are considered important examples of oral tradition that reflect national mentality, cultural values, and historical experience. The author explores how a nation's worldview, ethical norms, and mentality are expressed through proverbs. Furthermore, a comparative analysis of Uzbek and English proverbs is presented to highlight similarities and differences in cultural thinking between the two nations.*

Keywords: *proverbs, linguoculturology, national mentality, folklore, cultural values, comparative analysis.*

Аннотация: *В данной статье анализируются лингвокультурологические особенности пословиц. Пословицы рассматриваются как важные образцы устного народного творчества, отражающие национальный менталитет, культурные ценности и исторический опыт. Автор исследует, как через пословиц проявляются мировоззрение народа, его этические нормы и ментальность. Кроме того, представлен сравнительный анализ узбекских и английских пословиц с целью выявления сходств и различий в культурном мышлении двух народов.*

Ключевые слова: *пословицы, лингвокультурология, национальный менталитет, фольклор, культурные ценности, сравнительный анализ.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Til inson tafakkuri va madaniyatining in'ikosi sifatida xalqning hayot tarzi, urf-odati, dunyoqarashi, qadriyatlari va tarixiy xotirasini o'zida mujassam etadi. Xalq og'zaki ijodi namunalari, ayniqsa, maqollar, shu jihatdan alohida ahamiyatga ega. Maqollar milliy tafakkurning serqirra ko'zgusi bo'lib, ular orqali xalqning ma'naviy olami, axloqiy me'yorlari, hayotga munosabati o'z ifodasini topadi. Shu sababli maqollar lingvokulturologik jihatdan tahlil etishga yaroqli, boy manba hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). B.M.Jo'raeva "O'zbek xalq maqollarining qisqacha sinonimik lug'ati"ning kirish qismida shunday deydi: "Xalq tafakkuri durdonasi hisoblanmish maqollar nafaqat xalq hayoti, qarashini ifodalashi bilan qadrli, balki kundalik turmushimizda nutqimizni boyituvchi vositalardan biri hamdir". O'zbek olimlari T.Mirzayev, B.Sarimsoqovlar "O'zbek xalq maqollari" nomli to'plamida "har bir kishining nutqida 800 tagacha maqol borligini, biroq so'ralganda 800 ta maqolni ketma-ket yoddan aytib berolmasligimiz mumkinligini ta'kidlashadi. Ammo faoliyatimiz davomida ularni turli munosabatlarda nutqimizda ko'p qo'llashimizni" qayd etishgan. O'zbek paremiologik fondi bir necha o'n minglab paremalarni o'z ichiga oladi. Ular lingvistikaning paremiologiya sohasida tadqiq etiladi. Bu haqda tilshunos olim N.Uluqov "Tilshunoslik nazariyasi" nomli o'quv qo'llanmasida quyidagicha izohlaydi: "paremiologiya tilshunoslikning bo'limlaridan biri bo'lib, tildagi barqaror birikmalar maqol, matal va aforizmlar (hikmatli so'zlar)ni o'rganadi".

P.U.Bakirov "Milliy g'oya targ'ibotida o'zbek xalq maqollaridan foydalanish" nomli kitobida "Maqollar xalqning hayotiy tajribalaridan kelib chiqqan teran fikrlarning aniq va ixcham ifodasi sifatida chuqur mazmunga ega bo'lgan alohida janr" deb qaraydi. Olimning "Пословицы – энциклопедия народной жизни" nomli kitobida maqollar dunyo xalqlarini ma'naviy va madaniy birlashuvining guvohidir, universal insoniy qadriyatlar va bag'rikenglikka xizmat qiladi. Maqollarning to'g'ri, o'z o'rnida va o'z vaqtida qo'llanilishi nutqni ekspressiv jihatdan mazmunan boy, emotsional jihatdan rango-rang, aniq, o'tkir va eng asosiysi – ifodali (jonli) qiladi. Bu insonning yuqori darajadagi ma'naviyati, nutq madaniyati va bilim darajasidan darak beradi", deb ta'kidlaydi[2].

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Maqollar qisqa, lo'nda va chuqur ma'noli iboralar bo'lib, asrlar davomida xalq hayoti, tajribasi, dunyoqarashi asosida shakllanadi. Ular faqat til vositasi emas, balki madaniy xotira, axloqiy me'yorlar tizimi hamdir. Shu nuqtayi nazardan ularni lingvokulturologik manba sifatida o'rganish — til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni yoritishda muhim vositadir[1].

Lingvokulturologiyada maqollar:

Madaniyat kodlari (milliy an'analar, qadriyatlar, e'tiqodlar);

Stereotipik obrazlar (masalan, aqlli chol, mehnatkash dehqon, ayyor tulki);

Milliy dunyoqarash (odam va tabiat munosabati, jamoatchilik o'rni);

Tarixiy-madaniy kontekst (urush, migratsiya, mehnat tarixi) kabi omillarni aks ettiradi.

Maqollar orqali milliy mentalitetni ko'rish mumkin. Masalan, o'zbek xalqining mehnatga bo'lgan munosabati quyidagi maqolda yaqqol ko'rinadi*:"Mehnat qilgan to'yadi, yotgan och qoladi".* Bu maqolda faol hayot tarzi, mehnatga rag'batlantirish, dangasalikdan qaytarish mentaliteti ifodalangan. Yoki quyidagi maqolda jamoatchilik qadriyati ko'zga tashlanadi*:"Yomonning uyi buzilsa, yaxshi yordamga shoshilar".* Bu ijtimoiy birdamlik, insonparvarlik, mehr-oqibat g'oyalarining til ifodasidir[3].

Maqollar lingvokulturologik jihatdan qiyosiy tadqiq qilishga ham imkon beradi. Masalan, o'zbek va ingliz maqollaridagi bir mavzuni olaylik: "Do'stlik". O'zbek tilida: *"Do'st boshga kulfat tushmaguncha bilinmas".* Ingliz tilida: *"A friend in need is a friend indeed".*

O'zbek xalqining mehnatsevarlik, halol rizqqa intilish g'oyalari ko'p maqollarda ifoda topgan: *"Mehnat qilgan to'yadi, yotgan och qoladi", "Halol mehnat — rohat manbai","Qo'l qimirlamasa, og'iz qimirlamas", "Ter to'kilmay, non topilmas","O'z ishini o'zi qilgan boy bo'ladi".* O'zbek xalqida dangasalik yomon ko'riladi, mehnat esa eng yuksak qadriyat sifatida targ'ib qilinadi [4].

Oila va qarindoshlik munosabatlari xalq hayotida muhim o‘rin tutadi*:“Oila — baxt kaliti”, “Qiz bola — uyga fayz”, “Ota bir bo‘lsa, bola yarashadi”, Chillada mehmon kelsa, nur ustiga nur”, “Ko‘pning ko‘zi — dono”.* Oila birligi, mehr-oqibat, mahalladoshlik, jamiyatda hamjihatlik — bu qadriyatlar milliy tafakkurda ustuvor.

Maqollarda donolik, sabr, aql bilan ish tutish targ‘ib qilinadi: “Shoshgan — shayton ishi”, “Bir og‘iz so‘z — ming g‘amdan qutqaradi”, “Yetti o‘lchab, bir kes”,“Aqlli bosh — baloni chetlaydi”, “Sabr qil — sarvar bo‘l”.

Tabiat va hayot falsafasi – tabiatga nisbatan mulohazali munosabat: “Tabiat — ona, unga mehr qil”, “Bahor kelmasa, yoz bo‘lmas”, “Har elning o‘z mevalari bor”, “Bog‘ ek, daraxt soya qiladi, bolang non yeydi”. Xalq tabiatga qarshi emas, unga mos yashashga chaqiradi[5].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Maqollar orqali insonlar o‘rtasidagi ijobiy munosabatlar targ‘ib qilinadi: “Do‘st boshga kulfat tushmaguncha bilinmas”, “Yaxshilik qil — qaytmasa ham, xalq biladi”, “Yaxshi bilan yur — yaxshilik topasan”, “Bir ko‘ngilni olish — haj qilishdan afzal”, “G‘am yengil bo‘lar — bo‘lishsang, chora topilar — so‘zlashsang”. Insonlarga mehr, do‘stlik, yordam, va vijdonli munosabat milliy axloqiy ideal sifatida ilgari suriladi.

Mazmunan o‘xshash bu maqollar har ikki xalq tafakkurida chin do‘stlikning sinovli vaziyatlarda ayon bo‘lishini ifodalaydi. Biroq til vositalari va obrazlar farqlidir. Shu orqali har ikki xalqning fikrlash tarzi, madaniy konteksti va qadriyatlar tizimi ochiladi[3].

Maqollar xalq tafakkuri va ma’naviy dunyosining serqirra ko‘zgusi bo‘lib, ularning har birida muayyan madaniy, axloqiy, ijtimoiy va psixologik qadriyatlar mujassamdir. Ular orqali xalqning mehnatga bo‘lgan munosabati, oila va jamiyatdagi o‘rni, insonlararo munosabatlar, donishmandlik va sabr-tahammul kabi tushunchalarga qanday yondashuvi aniq namoyon bo‘ladi. O‘zbek xalq maqollarida aks etgan milliy mentalitet mehnatsevarlik, halollik, sabr, mehr-oqibat, do‘stlik, tabiatga hurmat, taqdirga rozi bo‘lish kabi qadriyatlar bilan belgilanadi. Bu maqollar xalqning hayot tajribasi, tarixiy yodgorlari va dunyoqarashidan oziqlangan bo‘lib, ularni lingvokulturologik jihatdan o‘rganish orqali xalq ruhiyati, tafakkuri va ma’naviy olami haqida chuqur tasavvur hosil qilish mumkin. Demak, maqollarni faqat til birliklari sifatida emas, balki xalq madaniyatining muhim ifodaviy vositasi, milliy tafakkur va mentalitetni aks ettiruvchi lingvokulturologik manba sifatida ham o‘rganish dolzarb va zarurdir[2].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa sifatida aytganda, maqollar har bir xalqning madaniy tafakkuri, tarixiy tajribasi va milliy ongini mujassamlashtirgan noyob til birliklaridan biridir. Ular nafaqat axloqiy-me’yoriy qadriyatlarni, balki xalqning dunyoqarashi, ijtimoiy munosabatlarga bo‘lgan yondashuvi va milliy mentaliletini aks ettiradi. Shu jihatdan, maqollar lingvokulturologik tadqiqotlar uchun bebaho manba bo‘lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. G‘anieva N. O‘zbek tilining frazeologik boyligi. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2008.
2. Kadyrova Z. Lingvokulturologik asoslar va amaliyot. – Toshkent: Ilm ziyo, 2020.
3. Karimov S. Maqollar va xalq tafakkuri. – Toshkent: Yozuvchi nashriyoti, 2015.
4. Mieder W. Proverbs: A Handbook. – Westport, CT: Greenwood Press, 2004.
5. Norrick N.R. How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs. – Berlin: Mouton, 1985.
6. Sharipova D. O‘zbek va ingliz maqollarining lingvokulturologik tahlili. //Filologiya masalalari, №2, 2019. – B. 45–51.
7. Курбанбаева, М. (2024). Использование русских народных сказок в процессе изучения языка и формирования гуманизма у детей. Tamaddun nuri jurnali, 5(56), 520-522.
8. Курбанбаева, М. (2023). Пословицы и поговорки со схожим значением в русском и узбекском языках и общность народной мудрости. Tamaddun nuri jurnali, 4(43),15-18.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.85:92.201

SPECIFICITY OF LINGUOCULTURAL FEATURES OF FAMILY VOCABULARY OF RUSSIAN, UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Usmonova Gulchehra Omonovna, Master's student at Termiz University of Economics and Service

RUS, O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI OILAVIY LEKSIKANING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Usmonova Gulchehra Omonovna, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

СПЕЦИФИКА ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ СЕМЕЙНОЙ ЛЕКСИКИ В РУССКОМ, УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Усмонова Гульчехра Омоновна, магистрант Термезского университета экономики и сервиса

https://orcid.org/0009-0009-5606-7662
e-mail:
usmonova22@bk.ru

Abstract: *The article's focus is on the intricate examination of the notion of «family» in a comparative manner using material from three languages: English, Russian, and Uzbek. The article examines and highlights the parallels and discrepancies between Uzbek, Russian, and English proverbs that incorporate elements of the concept «family».*

Key words: *concept "family", linguistic-cognitive nature, ethnic character, mentality, lingual culture, lingual worlds view, national specifics, personal relations and others.*

Annotatsiya: *Maqolada asosiy e'tibor "oila" tushunchasini qiyosiy usulda uch til: ingliz, rus va o'zbek tillaridagi materiallardan foydalangan holda o'rganishga qaratilgan. Maqolada "oila" tushunchasi elementlarini o'zida mujassam etgan o'zbek, rus va ingliz maqollari o'rtasidagi o'xshashlik va nomuvofiqliklar ko'rib chiqiladi va yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *"oila" tushunchasi, lingvistik-kognitiv tabiat, etnik xarakter, mentalitet, til madaniyati, til dunyosiga qarash, milliy o'ziga xoslik, shaxsiy munosabatlar va boshqalar.*

Аннотация: *В статье рассматривается сложное рассмотрение понятия «семья» в сопоставительном ключе на материале трех языков: английского, русского и узбекского. В статье рассматриваются и выделяются параллели и расхождения между узбекскими, русскими и английскими пословицами, включающими элементы концепта «семья».*

Ключевые слова: *концепт «семья», лингвокогнитивная природа, этнический характер, менталитет, лингвокультура, языковая картина мира, национальная специфика, личные отношения.*

INTRODUCTION (ВВЕДЕНИЕ/KIRISH). The present study is devoted to the comparison of the concept «family» in English and the concept of «family» in Russian, Uzbek analysis of the connotative content of English words and stable phrases that make up the semantic field «family relations». The work investigates the linguistic-cognitive nature of related relationships within the framework of the concept «family».

MATERIALS AND METHODS (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД/ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR). A review of international research on the theme of research. Lakoff Robin "Language and Woman's Place"; Hymes Dell. "Models of the interaction of language

and social life"; Terpak M.A. English lingualcultural concept «family» and ways of its connotative content in language (on the material of semantic field "Kindred relations"). O.B. Smirnova Images of mother and father in phraseology of multi-structural languages [2].

The material of the study was data from a continuous sample of explanatory, synonymous, phraseological and idiomatic dictionaries of English and Russian and Uzbek languages, dictionaries and collections of English and Russian, Uzbek proverbs. As the object of our research is the multifaceted concept of «family», its content, the aggregate of English language tools, which serves to designate the lexical and phraseological units that make up the semantic field «family relations», based on the concept of «family», the subject of research are its means representations in Uzbek, Russian and English, specific features of the connotative content of units of the English semantic field «family relations» reflected in «Family» [3].

DISCUSSION (ОБСУЖДЕНИЕ/MUHOKAMA). The concept of «family» is one of the main categories of ethical character that determines the spiritual values of a national culture. The concept of «family» is a complex, on the one hand, but interesting, on the other hand, the object of research in a comparative aspect. This concept has its own slots: mental, moral, ethical, spiritual, etc., and «when compared, a set of semantic features is formed, the totality of which forms a» reference standard. Studying the concept of «family» is one of the most important sources of inexhaustible social, national and cultural information about the carriers of a certain language. At the present stage of the development of science this aspect is undoubtedly becoming topical and is explained by the need for its study for a deep understanding of the culture of a particular nation or ethnos[4].

The linguistic reflection of the concept «family» can become a part of studying the language picture of the world in Uzbek, Russian and English lingual cultures. The concept of «family» is a complex spiritual and ethical phenomenon, which is expressed in different ways in different languages. The components of this concept can sometimes coincide in different linguistic cultures. There is not a single linguistic culture in which the analyzed concept is absent, since it exists in any society and determines the behavior of a person in his personal relationships. An important statement in the linguistic analysis of scientific consciousness is the assertion that "every language represents a certain way of conceptualizing the surrounding world. At the same time, linguistic meanings form a certain system of views, a kind of collective philosophy that is imposed as mandatory for all native speakers" [1].

Each person belongs to a certain ethnos, a certain nation. This means that each person, as a part of the ethnos, leaves its imprint in the linguistic consciousness and communicative behavior of this ethnos. Linguistic consciousness is subdivided into numerous fragments of perception of reality, which are understood as concepts. E.S. Kubryakova proposes the following definition of the concept: «Concept - the operational unit of memory, mental lexicon, conceptual system and language of the brain, the whole picture of the world, a quantum of knowledge» [3].

RESULTS (РЕЗУЛЬТАТЫ/NATIJALAR). In the course of the study of the concept «family» it was found out that the paremiological fund of all three analyzed languages contains a common layer of universal proverbial expressions, the semantic and syntactic structure of which fully or partially coincides: *A good wife makes a good husband. У хорошей жены и муж хорош. Xotin yaxshi – er yaxshi.*

For example, the Russian proverb says: *Дитё хоть и криво, а отцу-матери диво. Every mother thinks her own gosling a swan.* And in the Uzbek language there is a proverb that is semantically suitable to the above: *Har kimniki o'ziga, oy ko'rinar ko'ziga* [1].

Jack is as good as Jill. A good wife makes a good husband. Analogy in Russian: *У хорошей жены и мужу нет цены. За хорошей женой и муж пригож.* Analogy in Uzbek: *Yaxshi xotin yigit nomin ko'tarar, Yomon xotin yigit nomin yo'qotar. Yaxshi xotin yo'q narsangni bor etar, Yomon xotin keng uyingni tor etar.*

These kinds of proverbs are semantic synonyms, having a common semantic structure, but differing in terms of expression: *Like father, like son. Like mother, like daughter* [6]. Analogy in Russian: *Каково дерево, таков и клин. Яблоко от яблони недалеко падает.* Analog in Uzbek: *Onasini ko'rib, qizini ol.*

There are also paremias that do not have semantic equivalents in comparison languages. It is in this group that the semantic features that are related to the national specificity of the concept «family» are revealed. The divergences here relate to the specifics of family relations in different linguistic cultures. Based on the material of Uzbek proverbs, a component of some freedom was revealed, which has no analogues in English and Russian. So, in the Uzbek language there is a large number of proverbs calling for cohesion and friendship for the family, which is holy and for which the person does not regret anything:

Qaynona qo'lidan yog'lik cho'zma yegandan, Ona qo'lidan quloq cho'zma yegan yaxshi (Letter: *How to eat roasted lagman at the hands of mother-inlaw, it is better to eat boiled lagman from mother's hands*). *Qaynonaga tosh otsang, tosh olasan, Qaynonaga osh bersang, osh olasan* (Letter: *When you throw a stone, you get stones, If you give soup, you'll get soup // What you sow, you'll reap*). *Qaynota ham – ota, qaynona ham – ona (Fatherin – law is a father, and motherin – law is a mother).*

Qizim, senga aytaman, Kelinim, sen eshit (Translation: I tell you daughter, bride should listen).

Qudangdan qarz so'rama (Letter: *Do not ask for debt from the parents of the bride or groom*). *Qudangdan qo'y so'rama, Qo'shningdan uy so'rama (Do not ask the sheep from the parents of the bridegroom or bride; Do not ask the neighbor's house).*

Sarishtali uy – farishtali uy (Cleaned house is the house of angels).

On the basis of English and Russian proverbs, a component of some freedom was revealed, which has no analogues in the Uzbek language:

I did not know who my grandfather was. I am much more concerned to know what his grandson will be. Я не знаю, кем был мой дед. Меня больше интересует кем будет его внук.

A brother is a friend provided by nature. Brother is a friend given by nature. Брат это друг данный природой.

Happiness is having a large, loving, caring, closeknit family in another city. Счастье — это иметь большую, любящую, заботливую, дружную семью в другом городе[2].

CONCLUSION (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/XULOSA). As a result of the study, it can be noted that the concept of «family» is a character of communicative behavior towards relatives, and is endowed with specific features characteristic only of the bearers of a given language culture. One of the invaluable qualities of all linguistic cultures is a tremulous attitude towards the family and its traditions and a sense of pride in belonging to one's family. Do you cherish the warmth of the family hearth and remember the words of Abraham Lincoln: «Family is not an important thing. It's everything.

REFERENCES (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/ADABIYOTLAR RO'YXATI):

1. Sarimsokov B., Madraximova M. O'zbek xalq maqollari. –Toshkent, 1981. – 174 b.
2. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Том II. Интегральное описание языка и системная лексикография. – Москва: Языки русской культуры, 1995. – 766 с.
3. Воркачев С.Г. Языковая личность и концепт как базовые категории лингвокультурологии // Ежегодные международные чтения памяти Н.С.Трубецкого 2000. – Москва, 2000. – С.21-22.
4. Кубрякова Е.С. Языковое сознание и языковая картина мира // Филология и культура. Материалы 2-й междунар. конф. Ч. 3. – Тамбов: Изд-во Тамб. ун-та, 1999. – С.6-13.
5. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие. – Минск: Тетрасистемс, 2004. – 256 с.
6. Рахматуллаев Ш., Толковый У. Фразеологический словарь узбекского языка. – Ташкент. 1992. – 378 с.
7. Курбанбаева, М. (2023). Пословицы и поговорки со схожим значением в русском и узбекском языках и общность народной мудрости. Tamaddun nuri jurnali, 4(43), 15-18.
8. Курбанбаева, М. (2024). Использование русских народных сказок в процессе изучения языка и формирования гуманизма у детей. Tamaddun nuri jurnali, 5(56), 520-522.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 193.4(575.1)

O‘ZBEKISTONDA AYOLLAR HUQUQLARI VA ULARNING KAFOLATLARI

Bekmuhammadova Sabrina Ismoil qizi, Guliston davlat pedagogika instituti

https://orcid.org/009-009-1883-9465
e-mail: bekmuhammedova@gmail.com

WOMEN’S RIGHTS AND THEIR GUARANTEES IN UZBEKISTAN

Bekmuhammadova Sabrina Ismoil qizi, Gulistan State Pedagogical Institute

ПРАВА ЖЕНЩИН И ИХ ГАРАНТИИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Бекмухаммадова Сабрина Исмоил кызы, Гулистанский государственный педагогический институт

Annotatsiya: *Ushbu maqola O‘zbekistonda ayollarning huquqiy himoyasini ta’minlash, gender tengligiga erishish va oilaviy zo‘ravonlikka qarshi kurash bo‘yicha amalga oshirilgan ishlarning holatini kompleks tahlil qiladi. Maqolada mavjud qonunchilik bazasining samaradorligi, davlat tomonidan qabul qilingan siyosat va strategiyalarning ta’siri, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy omillarning ayollar huquqlariga ta’siri o‘rganiladi. Huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatidagi muammolar, ularni bartaraf etish yo‘llari va xalqaro tajribadan foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Maqola natijalari gender tengligini ta’minlash, ayollar huquqlarini himoya qilish va zo‘ravonlikka qarshi kurashning istiqbolli yo‘nalishlarini aniqlashga qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *O‘zbekiston qonunchiligi, ayollar huquqlari, gender tengligi, huquqiy kafolatlar, mehnat huquqi, oilaviy huquq, zo‘ravonlikdan himoya, teng imkoniyatlar, Konstitutsiyaviy ijtimoiy himoya.*

Abstract: *This article provides a comprehensive analysis of the state of work carried out in Uzbekistan to ensure the legal protection of women, achieve gender equality and combat domestic violence. The article examines the effectiveness of the existing legislative framework, the impact of policies and strategies adopted by the state, as well as the impact of socio-economic factors on women’s rights. Problems in the activities of law enforcement agencies, ways to eliminate them and opportunities for using international experience are considered. The results of the article are aimed at identifying promising areas for ensuring gender equality, protecting women’s rights and combating violence.*

Keywords: *Uzbek legislation, women’s rights, gender equality, legal guarantees, labor law, family law, protection from violence, equal opportunities, Constitutional social protection.*

Аннотация: *В статье дается комплексный анализ состояния работы, проводимой в Узбекистане по обеспечению правовой защиты женщин, достижению гендерного равенства и противодействию бытовому насилию. В статье рассматривается эффективность существующей законодательной базы, влияние политики и стратегий, принимаемых государством, а также влияние социально-экономических факторов на права женщин. Будут рассмотрены проблемы в деятельности правоохранительных органов, пути их устранения, возможности использования международного опыта. Результаты статьи направлены на выявление перспективных направлений обеспечения гендерного равенства, защиты прав женщин и борьбы с насилием.*

Ключевые слова: *законодательство Узбекистана, права женщин, гендерное равенство, правовые гарантии, трудовое право, семейное право, защита от насилия, равные возможности, Конституционная социальная защита.*

KIRISH (INTRODUCTION). O‘zbekistonda gender tengligi va ayollar huquqlarini himoya qilish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Bu yo‘nalish O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qator qonun hujjatlari bilan mustahkamlab qo‘yilgan bo‘lib, jamiyatning barqaror rivojlanishi va har bir fuqaroning o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarishi uchun zarur shart hisoblanadi. Mamlakatimizda bu sohada sezilarli yutuqlarga erishilgan bo‘lsa-da, xususan, ayollarning ta’lim olishi, sog‘lig‘ini saqlash va siyosiy hayotda ishtirok etishi borasida muhim qadamlar qo‘yildi, ammo ayollarning jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlash, ularning huquqlarini to‘liq ta’minlash va gender tenglikka erishish uchun hali ko‘p ishlar qilish zarur. Bu, ayniqsa, mehnat bozorida teng imkoniyatlarni yaratish, oilaviy zo‘ravonlikka qarshi kurashish va qizlar ta’limini rag‘batlantirish kabi sohalarda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolaning maqsadi O‘zbekistonda gender tengligi va ayollar huquqlari sohasidagi qonunchilik, amaliyot va istiqbollarni keng qamrovli tahlil qilishdan iborat. Tahlil jarayonida O‘zbekistonning xalqaro majburiyatlari, milliy qonunchilikning xususiyatlari, amalga oshirilayotgan islohotlarning samaradorligi va mavjud muammolar o‘rganiladi. Shuningdek, maqolada kelgusida gender tenglikka erishish va ayollar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi, jumladan, davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari va xalqaro tashkilotlarning hamkorligini mustahkamlash, gender siyosatini yanada takomillashtirish va jamiyatda gender tenglik madaniyatini shakllantirish masalalari ko‘rib chiqiladi.

METODLAR (METHODS). O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi[1], Jinoyat kodeksi[2], Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi [3], “Xotin-qizlar va bolalar huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilish tizimi yanada takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi[4] qonun va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar gender tengligini ta’minlash va ayollar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha asosiy tamoyillarni belgilab beradi. Mazkur hujjatlar gender tengligi masalalari bo‘yicha davlat siyosatining huquqiy asosini tashkil etadi.

“Ayollar daftari”, “Yoshlar daftari”, “Gender tenglik strategiyasi – 2030” [5] va boshqa amaliy dasturlar ayollarning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy hayotdagi rolini oshirishga qaratilgan. Masalan, “Gender tenglik strategiyasi – 2030”da “2030-yilga kelib barcha sohalarda gender tenglikka erishish” maqsad qilib qo‘yilgan.

Ayollarga nisbatan zo‘ravonlik holatlari, gender tengligi sohasidagi muammolarni aniqlash va ularni hal etish uchun empirik asos bo‘lib xizmat qiladi. Misol uchun, O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligining ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda oilaviy zo‘ravonlik holatlari bo‘yicha 15,000 dan ortiq murojaat qayd etilgan. Bu ko‘rsatkich 2022-yilga nisbatan 10%ga o‘sishni tashkil etadi[6], bu esa oilaviy zo‘ravonlik muammosining dolzarbligini yaqqol ko‘rsatadi. Shuningdek, agentlik ma’lumotlariga ko‘ra, ayollar o‘rtasida ishsizlik darajasi erkaklarga nisbatan yuqori bo‘lib, 2023-yilda 9,8% ni tashkil etdi, erkaklar o‘rtasida esa bu ko‘rsatkich 7,2%ga teng. Bu fakt mehnat bozorida gender tengsizlik mavjudligidan dalolat beradi.

NATIJALAR (RESULTS). Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistonda ayollarning huquqlarini himoya qilish bo‘yicha mustahkam qonunchilik bazasi yaratilgan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida (58-modda) ayollar va erkaklar teng huquqlarga ega ekanligi belgilab qo‘yilgan. “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquqlar va imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”[7]gi qonunda gender tengligini ta’minlashning asosiy mexanizmlarini belgilaydi. “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida” [8] gi qonun asosida tazyiq va zo‘ravonliklardan himoya qilish mexanizmlari

[1] https://lex.uz/docs/-6445145
[2] https://lex.uz/docs/-111453
[3] https://lex.uz/acts/-97664
[4] https://lex.uz/uz/docs/-6430272
[5] https://lex.uz/docs/-5466673
[6] https://www.kun.uz/news/2024/02/07/ozbekistonda-2023-yilda-9-131-kishi-oilaviy-zoravonlik-qilgani-uchun-jazoga-tortilgani-malum-boldi
[7] https://lex.uz/docs/-4494849
[8] https://lex.uz/en/docs/-4494709?ONDATE2=12.04.2023&action=compare

belgilab berilgan. Shuningdek, davlat tomonidan “Ayollar daftari” va “Yoshlar daftari”[9] kabi dasturlar orqali ijtimoiy himoyaga muhtoj ayollarga yordam ko‘rsatilib kelinmoqda. Siyosiy huquqlar sohasida ayollarning saylov va referendumlarda ishtirok etish huquqi ta’minlangan. O‘zbekiston Respublikasi Saylov kodeksiga muvofiq, siyosiy partiyalarning deputatlik ro‘yxatlarida ayollar kamida 30% bo‘lishi talab qilinadi.

MUHOKAMA (DISCUSSION). Huquqni muhofaza qilish organlarining ayollarga nisbatan zo‘ravonlik holatlarini samarali tergov qilish uchun yetarli resurslarga ega emasligi, bu holatlarning to‘liq tekshirilishiga va aybdorlarning javobgarlikka tortilishiga to‘sqinlik qilmoqda. Resurs yetishmasligi, jumladan, malakali tergovchilarning, maxsus jihozlarning va zamonaviy tergov usullarining yetishmasligini o‘z ichiga oladi.

Zo‘ravonlik qurbonlarining ko‘pchiligi zo‘ravonlik haqida xabar berishga qo‘rqadi, chunki ular jamiyatning salbiy munosabatidan, qarindoshlar tomonidan bosimdan yoki qasosdan qo‘rqishadi. Guvohlik yig‘ish ham murakkab jarayon bo‘lishi mumkin, chunki guvohlar ham xavfsizlikdan qo‘rqishlari yoki oilaviy ishlariga aralashishni istamasliklari mumkin. Bu holatlar tergov jarayonini qiyinlashtiradi va aybdorlarning jazolanishiga to‘sqinlik qiladi.

Ba’zi hollarda, huquqni muhofaza qilish organlari oilaviy sirni saqlash tamoyiliga haddan tashqari urg‘u berishadi, bu esa oilaviy zo‘ravonlik holatlarida adolatli qarorlar qabul qilinishiga to‘siq bo‘lishi mumkin. Oilaviy zo‘ravonlik holatlari xususiy masala emas, balki jinoiy javobgarlikka sabab bo‘ladigan jamoat xavfsizligiga tahdid ekanligini tushunish muhim.

Ayollarga nisbatan zo‘ravonlik holatlari bo‘yicha huquqiy madaniyatni oshirish, targ‘ibot-tashviqot ishlarini kuchaytirish va huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarini gender sezgirligini oshirish bo‘yicha maxsus treninglar bilan jihozlash zarur. Jamiyatda zo‘ravonlik qabul qilinishi mumkin emasligi, zo‘ravonlikka toqatsizlik munosabatini shakllantirish va qonunlar haqida xabardorlikni oshirish muhim.

Mahalliy jamoalar va nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlikda ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash punktlari sonini ko‘paytirish muhim ahamiyatga ega. Zo‘ravonlik qurbonlariga psixologik, huquqiy va ijtimoiy yordam ko‘rsatadigan, ularning reabilitatsiya va reintegratsiyasiga yordam beradigan qo‘llab-quvvatlash markazlari sonini ko‘paytirish zarur.

XULOSA (CONCLUSION). O‘zbekistonda ayollarning huquqlari va kafolatlari doimiy ravishda mustahkamlanib boradi, bu esa mamlakatning barqaror rivojlanishi va demokratik jamiyat qurish yo‘lidagi muhim qadamdir. Biroq, ushbu sohada erishilgan yutuqlarga qaramasdan, ayollarga nisbatan zo‘ravonlik, gender tengsizlik kabi muammolar saqlanib qolmoqda. Zo‘ravonlikka qarshi samarali kurashni ta’minlash uchun tizimli yondashuv orqali qonunchilikni takomillashtirish, huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatini optimallashtirish, ijtimoiy xizmatlar ko‘lamini kengaytirish va jamiyatda huquqiy madaniyatni oshirish zarur.

Ushbu tadqiqot doirasida quyidagilarni tavsiya qilish mumkin:

-Oila zo‘ravonligi uchun jazo choralarini kuchaytirish, zo‘ravonlik qurbonlarini himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirish va gender tenglikni ta’minlash bo‘yicha qonun hujjatlarini yanada rivojlantirish lozim. Shuningdek, qonunchilikdagi bo‘shliqlarni bartaraf etish va xalqaro standartlarga moslashtirish muhimdir.

-Huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining gender sezgirligini oshirish bo‘yicha muntazam treninglar o‘tkazish, ularni zamonaviy tergov usullari bilan ta’minlash va zo‘ravonlik holatlarini samarali tekshirish uchun zarur resurslar bilan ta’minlash lozim.

-Zo‘ravonlik qurbonlari uchun reabilitatsiya markazlari, psixologik yordam punktlari va boshqa ijtimoiy xizmatlar sonini ko‘paytirish, ularning sifati va qulayligini oshirish zarur. Shuningdek, ijtimoiy himoyaga muhtoj ayollarni qo‘llab-quvvatlash dasturlarini kengaytirish va ularning iqtisodiy mustaqilligini ta’minlashga qaratilgan loyihalarni amalga oshirish muhimdir.

-Ommaviy axborot vositalari, ta’lim muassasalari va fuqarolik jamiyati institutlari orqali aholi o‘rtasida gender tenglik, ayollar huquqlari va zo‘ravonlikka toqatsizlik madaniyatini targ‘ib qilish bo‘yicha keng ko‘lamli kampaniyalar o‘tkazish lozim.

[9] https://www.lex.uz/docs/-5512119

Faqat shu yo‘l bilan jamiyatimizda zo‘ravonlikni kamaytirish, ayollarning haq-huquqlarini himoya qilish va gender tenglikni ta’minlash mumkin. Bu, o‘z navbatida, O‘zbekistonning barqaror va farovon kelajagini ta’minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES):

1. https://lex.uz/docs/-6445145
2. https://lex.uz/docs/-111453
3. https://lex.uz/acts/-97664
4. https://lex.uz/uz/docs/-6430272
5. https://lex.uz/docs/-5466673
6. https://www.kun.uz/news/2024/02/07/ozbekistonda-2023-yilda-9-131-kishi-oilaviy-zoravonlik-qilgani-uchun-jazoga-tortilgani-malum-boldi
7. https://lex.uz/docs/-4494849
8. https://lex.uz/en/docs/-4494709?ONDATE2=12.04.2023&action=compare
9. https://www.lex.uz/docs/-5512119
10. Isaxova S.M., Bekmuhamadova S.I.Q. Ta’limda xotin-qizlar ijtimoiy himoyasi va tenglik masalasining qonuniy mexanizmlari //Academic research in educational sciences. – 2024. – T. 5. – №. TSUE Conference 1. – C. 71-73.
11. AKBARJONOVICH M.A. Migratsiya jarayonining tahlili va muammoli jihatlari //IQRO jurnali. – 2023. – T. 2. – №. 1. – C. 628-631.
12. MANSUROV A. Development stages of migration from a historical point of view //News of the NUUz. – 2024. – T. 1. – №. 1.1. – C. 108-111.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 1-2.(30)

KONFESSIYALARARO TOTUVLIK – FUQAROLIK JAMIYATI TARAQQIYOTINING FALSAFIY ASOSLARI

Obidov Asliddin Shavkatovich, Alfraganus university "Ijtimoiy fanlar" kafedrasi dotsenti v.b., falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

INTER-CONFESSIONAL HARMONY – PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY

Obidov Asliddin Shavkatovich, Acting Associate Professor of the Department of "Social Sciences" of the Alfraganus University, Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophy

МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНОЕ СОГЛАСИЕ – ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Обидов Аслиддин Шавкатович, и.о. доцента кафедры "Социальные науки" университета Альфраганус, доктор философии по философским наукам (PhD)

https://orcid.org/0000-0002-9848-2364
e-mail: asliddin.obidov@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada konfessiyalararo hamjihatlik fuqarolik jamiyati taraqqiyotining falsafiy va ijtimoiy asosi sifatida tahlil qilinadi. Tolerantlik, bag'rikenglik va diniy muloqot g'oyalari zamonaviy jamiyatda fuqarolik ongini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so'zlar: *Konfessiyalararo hamjihatlik, ijtimoiy integratsiya, ijtimoiy barqarorlik, pluralizm, ijtimoiy ong, tolerantlik, sekulyarizm, diniy muloqot, epistemologik, madaniyatlararo kommunikatsiya, aksiologiya.*

Abstract: *This article analyzes interfaith harmony as a philosophical and social foundation for the development of civil society. Ideas such as tolerance, mutual respect, and interreligious dialogue play a significant role in shaping civic consciousness in modern societies.*

Keywords: *interfaith harmony, social integration, social stability, pluralism, civic consciousness, tolerance, secularism, religious dialogue, epistemology, intercultural communication, axiology.*

Аннотация: *В статье анализируется межконфессиональное согласие как философская и социальная основа развития гражданского общества. Идеи толерантности, терпимости и религиозного диалога играют важную роль в формировании гражданского сознания в современном обществе.*

Ключевые слова: *Межконфессиональное согласие, социальная интеграция, социальная стабильность, плюрализм, общественное сознание, толерантность, секуляризм, религиозный диалог, эпистемологический, межкультурная коммуникация, аксиология.*

KIRISH. Globallashuv jarayonlari, madaniy va dini xilma-xillik sharoitida ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash masalasi har qachongidan dolzarb tus olmoqda. Ayniqsa, bag'rikenglik va madaniyatlararo muloqotga asoslangan ijtimoiy model, ayniqsa, ko'p konfessiyali va ko'p millatli davlatlar uchun o'ziga xos barqarorlik negizi bo'lib xizmat qilmoqda.

G'arb falsafasida bu muammo ko'p hollarda ijtimoiy murosaning kommunikativ asoslari, diniy pluralizm va sekulyar jamiyat doirasida o'rganilgan. Jumladan, Yurgen Habermas tomonidan ilgari surilgan "kommunikativ harakatlar" nazariyasida jamiyatdagi muloqotning ochiqligi va ratsional asosda qurilishi fuqarolik jamiyatining poydevori sifatida talqin qilinadi (Habermas, 1984). Ayniqsa, diniy muloqotga tayanuvchi ijtimoiy barqarorlik modeli demokratik qadriyatlar asosida fuqarolik o'zini anglashining shakllanishiga xizmat qilishi

mumkinligi alohida ta’kidlanadi. Shuningdek, amerikalik sotsiolog Piter Berger o‘zining “Sacred Canopy” (1967) asarida jamiyatda diniy an’analar nafaqat ma’naviy identitetni, balki ijtimoiy integratsiyaning vositachisi sifatida ham harakat qilishini isbotlagan. Uning fikricha, konfessiyalararo muloqot va diniy bag‘rikenglik bu gumanitar barqarorlikni ta’minlovchi antropologik va aksiologik hodisadir. Sharq falsafasida esa diniy totuvlik va ijtimoiy uyg‘unlik masalasi ko‘proq axloqiy-ma’naviy me’yorlar asosida yoritilgan. Abu Nasr Forobiy o‘zining “Al-Madina al-fadila” asarida fazilatli jamiyat timsolida turli e’tiqod egalari bir-biriga nisbatan hamkorlik va hamjihatlik asosida yashaydigan ideal ijtimoiy tuzumni tasvirlaydi. Shuningdek, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida hukmdor va jamiyat a’zolari o‘rtasidagi muomala me’yorlari, murosaga asoslangan boshqaruv konsepsiyasi diniy va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlovchi qadriyat sifatida ilgari suriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Zamonaviy falsafiy va sotsiologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, konfessiyalararo hamjihatlik nafaqat diniy barqarorlikni ta’minlovchi ijtimoiy mexanizm, balki fuqarolik jamiyatining epistemologik va aksiologik negizidir. Ushbu g‘oya XIX–XX asrlardan boshlab rivojlangan g‘arb falsafasida keng tahlil qilingan.

Yu.Habermasning kommunikativ harakatlar nazariyasi, asosan, ijtimoiy muloqot va muloqotdagi tushunishga asoslanadi. Uning fikriga ko‘ra, jamiyatdagi ijtimoiy tartib va barqarorlik faqatgina barcha a’zolar orasida erkin, ochiq va hamkorlikka asoslangan muloqot orqali ta’minlanadi. Habermasning fikriga ko‘ra, dinlararo muloqot nafaqat diniy e’tiqodlarni o‘zaro qabul qilishni, balki umumiy ijtimoiy qadriyatlar va jamiyatdagi tenglikni tan olishni ham anglatadi (Habermas, J. (1984) [1]. Bu o‘zgarishlar, albatta, fuqarolik jamiyatining mustahkamlanishiga olib keladi, chunki dinlararo muloqot faqat diniy erkinlikni ta’minlab qolmay, balki keng miqyosda ijtimoiy barqarorlikni ham saqlab turadi.

Sharq falsafasi tarixida ham konfessiyalararo totuvlik, ayniqsa, “ijtimoiy uyg‘unlik” masalasi muhim mavqe egallagan. Abu Nasr Forobiy o‘zining “Al-Madina al-fazila” asarida jamiyatdagi har xil e’tiqod egalari hamkorlikda yashashi mumkin bo‘lgan ideal tuzumni falsafiy asosda tasvirlaydi (Forobiy, A.N. (1993)[2]. Uning fikricha, fazilatli jamiyat tinchlik va muvozanat ustida quriladi va bu holat ham diniy, ham dunyoviy tafakkur egalari o‘rtasidagi muloqot orqali ta’minlanadi. Shuningdek, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida davlat boshqaruvi va ijtimoiy tartiblar o‘zaro murosaga asoslangan ijtimoiy qadriyatlar bilan bog‘lanadi (Yusuf Xos Hojib. (2001) [3]. Bu manbalarda konfessiyalararo munosabatlar bevosita “adolat”, “maslahat”, “tushunish” kabi etik kategoriyalar orqali talqin qilinadi.

Yurtimizda olib borilayotgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, diniy bag‘rikenglikni qo‘llab-quvvatlash va millatlararo totuvlikni mustahkamlash orqali fuqarolik jamiyatining rivojlanishiga zamin yaratilmoqda. “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi Qonun (1998, yangi tahriri 2021)da har bir shaxsning e’tiqod erkinligi kafolatlangani, diniy konfessiyalar teng huquqli deb e’tirof etilgani — bu yo‘nalishdagi ijtimoiy-siyosiy irodani namoyon etadi [4].

Ushbu tadqiqot metodologik jihatdan quyidagi yondashuvlarga tayanadi. Tarixiy-falsafiy yondashuv – konfessiyalararo hamjihatlik g‘oyalarining tarixiy ildizlarini o‘rganish va Forobiy, G‘azzoliy, Xos Hojib singari mutafakkirlar merosida tahlil qilishga asoslanadi.

Komparativ metod – turli davr va makonlarda (Sharq va G‘arb falsafasi) konfessiyalararo munosabatlarga bo‘lgan yondashuvlarni taqqoslab, universal tamoyillarni aniqlash imkonini beradi. Sotsiologik-analitik yondashuv – zamonaviy ijtimoiy institutlar, fuqarolik tashabbuslari va diniy tashkilotlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni empirik tahlil qiladi.

Bundan tashqari, maqolada bashoratli ilmiy yondashuv asosida Global Peace Index, Pew Research Center, va USCIRF (U.S.Commission on International Religious Freedom) kabi manbalarning statistik tahlillaridan foydalanilib, konfessiyalararo barqarorlikning ijtimoiy taraqqiyotga ijobiy ta’siri o‘rganiladi (Global Peace Index (2023)[5].

NATIJALAR. Konfessiyalararo hamjihatlikni ta’minlash fuqarolik jamiyatining barqarorligini mustahkamlovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Yurgen Habermasning “Kommunikativ harakatlar” nazariyasida jamiyatdagi muloqot va anglashuv jarayonlari orqali ijtimoiy barqarorlikka erishish mumkinligi ta’kidlanadi. Unga ko‘ra, diniy va

dunyoviy qarashlar o‘rtasidagi muloqot fuqarolik ongining shakllanishida hal qiluvchi o‘rin tutadi (Habermas, J. (1984) [6].

Bu nuqtayi nazar konfessiyalararo hamjihatlikni jamiyatning axloqiy muvozanatini saqlovchi omil sifatida talqin etishga imkon beradi. Ayniqsa, milliy ijtimoiy tizimlarda diniy ifodaning erkinligi bilan sekulyar boshqaruv tamoyillari o‘rtasidagi muvozanat – ijtimoiy totuvlikning falsafiy negizidir. Bu yondashuv, ayniqsa, fuqarolik jamiyatini mustahkamlashda diniy murosaning axloqiy ahamiyatini ko‘rsatadi.

MUHOKAMA. Konfessiyalararo hamjihatlik masalasi zamonaviy global xavfsizlik, fuqarolik ongini shakllantirish va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashdagi dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Ushbu jarayonni falsafiy nuqtayi nazardan baholashda Martha Nussbaum ham qo‘llab-quvvatlab, bag‘rikenglik va axloqiy empatiyani demokratik jamiyatning ajralmas elementi sifatida baholaydi (Nussbaum, M. 2011)[7]. Uningcha, diniy pluralizmda individual erkinlikni tan olish jamiyatda ijtimoiy adolat va o‘zaro hurmat muhitini yaratadi. Aynan shunday muhitda fuqarolik jamiyatining faoliyat yuritishi uchun zarur bo‘lgan etika va huquqiy madaniyat shakllanadi. Shuningdek, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida axloqiy-ijtimoiy tartibning asosi sifatida adolat, vijdon va iymon tamoyillariga tayanilgan. Bu esa hozirgi zamon jamiyatida diniy murosaning siyosiy madaniyat bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi (Yusuf Xos Hojib, 2007) [8]. Shu ma’noda, O‘zbekiston tajribasi ko‘p konfessiyali jamiyatda milliy birdamlikni mustahkamlashning amaliy modeli sifatida xalqaro e’tirofga sazovor bo‘lmoqda.

Bugungi kunda ushbu masala bo‘yicha faol ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan olimlar qatoriga Jonathan Fox, Brian Turner, Grace Davie kabi sotsiologlar kiradi. Ular dunyo miqyosida din va siyosat, din va jamiyat o‘rtasidagi murakkab o‘zaro aloqalarni empirik tadqiqotlar asosida tahlil qilmoqda (Fox, J. 2013)[9]. Ularning fikricha, diniy ko‘pxillik demokratik tamoyillar asosida boshqarilsa, bu jamiyatning madaniy ko‘lamini kengaytiradi va barqarorlikka xizmat qiladi. Konfessiyalararo hamjihatlikni falsafiy, huquqiy va ijtimoiy jihatdan chuqur tahlil qilish orqali aniqlanishicha, bu jarayon fuqarolik jamiyatining shakllanishi va mustahkamlanishida nafaqat zaruriy, balki strategik omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

XULOSA. Konfessiyalararo hamjihatlikni ta’minlash fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda muhim omil sifatida ko‘rsatilgan ushbu tadqiqotda, diniy pluralizm va bag‘rikenglik tushunchalarining zamonaviy jamiyatdagi o‘rni va ahamiyati chuqur ilmiy tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, jamiyatda konfessiyalararo hamjihatlikni ta’minlash orqali, fuqarolik jamiyatining axloqiy va siyosiy barqarorligini mustahkamlash mumkin. Bu esa faqat diniy xususiyatlarga ega bo‘lgan jamiyatlarda emas, balki dunyo miqyosida turli madaniy, diniy va etnik guruhlar o‘rtasidagi o‘zaro hurmat va bag‘rikenglikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotda ko‘rsatilgan ilmiy fikrlar, amaliyotda keng qo‘llanilishining muhimligini ta’kidlagan holda, diniy bag‘rikenglik va hamjihatlikni yanada rivojlantirish uchun zamonaviy jamiyatlar, ayniqsa Markaziy Osiyo davlatlari, o‘z fuqarolik jamiyatlarini yanada erkin va adolatli qilish maqsadida yangi yondashuvlarni ishlab chiqishlari zarurligini ta’kidlash mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Habermas, J. (1984). The Theory of Communicative Action, Vol. 1. Boston: Beacon Press.
2. Forobiy, Abu Nasr Fozil odamlar shahri. Abu Nasr Forobiy / Tarjimonlar Abdusodiq Irisov, Mahkam Mahmudov, Urfon Otajon. Mas’ul muharrirlar M.Xayrullayev, M.Jakbarov. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – 320-b.
3. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. T:. Cho’lpon. 2007.
4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. (2021). Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risidagi Qonun.
5. Global Peace Index (2023), Pew Research Center (2022), USCIRF Religious Freedom Report (2023).
6. Habermas, J. (1984). The Theory of Communicative Action, Vol. 1. Boston: Beacon Press.
7. Nussbaum, M. (2011). Creating Capabilities: The Human Development Approach. Harvard University Press.
8. Yusuf Xoss Hojib. Qutadg‘u bilig. T.: Cho’lpon. 2007.
9. Fox, J. (2013). An Introduction to Religion and Politics: Theory and Practice. Routledge.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 193.4(575.1)

SHARQ VA G‘ARB MUTAFAKKIRLARINING BEGONALASHUVGA OID QARASHLARINING QIYOSIY TAHLILI

Temirova Nilufar Erkinovna, Guliston davlat universiteti dotsenti, falsafa fanlari nomzodi

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE VIEWS OF EASTERN AND WESTERN THINKERS ON ALIENATION

Temirova Nilufar Erkinovna, Gulistan State University, Associate Professor, Candidate of Philosophy

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВЗГЛЯДОВ ВОСТОЧНЫХ И ЗАПАДНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ НА ОТЧУЖДЕНИЕ

Темирова Нилуфар Эркиновна, доцент Гулистанского государственного университета, кандидат философских наук

https://orcid.org/0009-0003-6330-5901
e-mail: temirovanilufar545@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada begonalashuv muammosiga oid G‘arb va Sharq mutafakkirlarining qarashlari qiyosiy tahlil qilingan. G‘arb falsafasida Karl Marks, Emil Durkgeym va Maks Veber kabi mutafakkirlarning begonalashuvga oid g‘oyalari, Sharq falsafasida esa Konfutsiy, Lao-szi, Jaloliddin Rumiy va Al-Forobiylarning qarashlari o‘rganilgan.*

Kalit so‘zlar: *begonalashuv, Karl Marks, Emil Durkgeym, Maks Veber, Konfutsiy, Lao-szi, Jaloliddin Rumiy, Al-Forobiy, qiyosiy tahlil, falsafa, sharq falsafasi, g‘arb falsafasi.*

Abstract: The article provides a comparative analysis of the views of Western and Eastern thinkers on the problem of alienation. In Western philosophy, the ideas of such thinkers as Karl Marx, Emile Durkheim and Max Weber on alienation are studied, and in Eastern philosophy, the views of Confucius, Lao-tzu, Jalaluddin Rumi and Al-Farabi are studied.

Keywords: *Alienation, Karl Marx, Emile Durkheim, Max Weber, Confucius, Lao-tzu, Jalaluddin Rumi, Al-Farabi, comparative analysis, philosophy, Eastern philosophy, Western philosophy.*

Аннотация: В статье дается сравнительный анализ взглядов западных и восточных мыслителей на проблему отчуждения. В западной философии изучались идеи отчуждения таких мыслителей, как Карл Маркс, Эмиль Дюркгейм и Макс Вебер, а в восточной философии — взгляды Конфуция, Лао-цзы, Джалалуддина Руми и Аль-Фараби.

Ключевые слова: *отчуждение, Карл Маркс, Эмиль Дюркгейм, Макс Вебер, Конфуций, Лао-цзы, Джалалуддин Руми, Аль-Фараби, сравнительный анализ, философия, восточная философия, западная философия.*

KIRISH. Begonalashuv muammosi falsafa, sotsiologiya, psixologiya va boshqa gumanitar fanlar uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u insonning jamiyatdan, mehnat jarayonidan, o‘z mohiyatidan uzoqlashishini anglatadi. Ushbu holatning kelib chiqish sabablari va oqibatlari turlicha bo‘lib, Sharq va G‘arb mutafakkirlari bu muammoni o‘z qarashlari asosida tahlil qilganlar. Ushbu maqolada

begonalashuvga oid G‘arb va Sharq mutafakkirlarining qarashlari qiyosiy tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM. G‘arb falsafasida begonalashuv muammosiga Karl Marks, Emil Durkgeym va Maks Veber kabi mutafakkirlar katta e’tibor qaratgan. Marks begonalashuvni kapitalistik jamiyatning asosiy xususiyati sifatida talqin etadi. Uning fikricha, kapitalistik ishlab chiqarishda ishchi o‘z mehnatidan, mehnat mahsulotidan, hamkasblaridan va o‘z insoniy mohiyatidan uzoqlashadi:

1. Mehnatdan begonalashuv: ishchi mehnat natijasini nazorat qila olmaydi, mehnat faqat daromad olish vositasiga aylanadi.

2. Mehnat mahsulotidan begonalashuv: mahsulot ishchi uchun begona bo‘lib, kapitalistning mulkiga aylanadi.

3. Hamkasblardan begonalashuv: raqobat munosabatlari hukm suradi, o‘zaro yordam o‘rniga dushmanlik paydo bo‘ladi.

4. Insoniy mohiyatdan begonalashuv: ishchi ijodiy qobiliyatlarini rivojlantira olmaydi va o‘z mehnati orqali o‘zini anglamaydi[1].

Marks begonalashuvning sabablarini xususiy mulk, mehnat taqsimoti va pul munosabatlarida ko‘radi va uni hal qilishning yagona yo‘li – kapitalistik tuzumni inqilobiy yo‘l bilan o‘zgartirish deb hisoblaydi.

Marksning begonalashuv konsepsiyasi uning tarixiy materializm va sinfiy kurash nazariyasi bilan bog‘liq. Kapitalizm insonni tabiatidan uzoqlashtiradi, mehnatiga befarq qiladi, ijodiy qobiliyatlarini cheklaydi va shaxsiy rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi. Marks begonalashuvni inson erkini cheklash va uni jamiyatdan ajratish deb baholaydi. Undan xalos bo‘lishning yo‘li – kapitalistik tuzumni yo‘q qilish.

Durkgeym begonalashuvning bir ko‘rinishi sifatida anomiyani ta’riflaydi. Anomiya – bu jamiyatda ijtimoiy me’yorlarning yetishmasligi yoki yo‘qolishi. Ijtimoiy o‘zgarishlar, iqtisodiy inqirozlar va an’anaviy qadriyatlarning zaiflashishi anomiyaga olib kelishi mumkin. Anomiya holatida insonlar maqsadlarini yo‘qotadilar, jamiyatga ishonchlari so‘nadi va o‘zlarini yolg‘iz his qiladilar. Durkgeym anomiyaga qarshi kurashish uchun jamiyatda ijtimoiy me’yorlarni mustahkamlash va ijtimoiy institutlarni rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydi[2].

Durkgeymning anomiya konsepsiyasi jamiyatning integrativ funksiyasi bilan bog‘liq. U jamiyatni alohida qismlardan iborat organizm sifatida tasvirlaydi, anomiya esa organizmning normal faoliyatini buzadi. Anomiya jamiyatdagi me’yorlar va qadriyatlarning zaiflashishi natijasida yuzaga keladi va insonlarning o‘z maqsadlarini yo‘qotishiga olib keladi. Durkgeym anomiyaga qarshi kurashish uchun ijtimoiy me’yorlarni mustahkamlash zarurligini ta’kidlaydi.

Veber zamonaviy jamiyatning asosiy xususiyati sifatida ratsionallashuvni ko‘radi. Ratsionallashuv burokratiyaning rivojlanishiga olib keladi, bu esa insonlarning faoliyatini tartibga soladi va samaradorlikni oshiradi, lekin ularni o‘z faoliyatining maqsadlaridan uzoqlashtirishi mumkin. Veber ratsionallashuv va burokratiyaning salbiy oqibatlaridan ogohlantiradi va insonlar o‘zlari yaratgan mexanizmlarning qurboniga aylanishlari mumkinligini aytadi. Byurokratiya insonlarning erkini cheklaydi va ularni o‘z faoliyatining maqsadlaridan uzoqlashtiradi. Veber bu holatni “qafasga tushish” deb ataydi.

Sharq falsafasida begonalashuv muammosiga G‘arbdagidan farqli yondashuv mavjud, unda ko‘proq insonning ichki dunyosiga e’tibor qaratiladi.

Konfutsiy (孔子) jamiyatda uyg‘unlik va tartibni saqlashga qaratilgan axloqiy ta’limotlarni targ‘ib qilgan. Uning fikricha, inson jamiyatning bir qismi sifatida o‘zini anglashi va jamiyat manfaatlari uchun xizmat qilishi kerak.

Begonalashuv Konfutsiy ta’limotida jamiyatdagi uyg‘unlikning buzilishi sifatida ko‘rilishi mumkin. Inson jamiyatdan uzoqlashsa, u o‘z o‘rnini yo‘qotadi va ma’naviy krizisga duch keladi.

Konfutsiy jamiyatda insonparvarlik (仁 – rén), adolat (义 – yì), odob (礼 – lǐ) va donishmandlik (智 – zhì) kabi qadriyatlarni targ‘ib qilgan. Ushbu qadriyatlar begonalashuvga qarshi kurash vositasi sifatida xizmat qiladi.

Konfutsiy ta’limotida insonning jamiyatdagi roli, ijtimoiy mas’uliyati va burchlari alohida ahamiyatga ega. Konfutsiyning “Lun Yuy” [3]

[1] [https://www.marxists.org/uzbek/marx/1844/manuscripts/index.htm

[2] Дюркгейм, Э. Меҳнатнинг ижтимоий тақсимоти. (1893).

[3] https://www.kitaplar.club/kitap/konfucyus-lun-yu

(“Suhbatlar va mulohazalar”) asarida jamiyatda uyg‘unlik va tartibni saqlash uchun zarur bo‘lgan axloqiy prinsiplar bayon etilgan. Insonparvarlik (仁) tushunchasi, Konfutsiy nazarida, boshqalarga nisbatan hurmat, e’tibor va g‘amxo‘rlikni anglatadi. Adolat (义) esa jamiyatda haqqoniylik va tenglikni ta’minlashga qaratilgan. Odob (礼) ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi qoidalar va marosimlarni o‘z ichiga oladi. Donishmandlik (智) esa haqiqatni anglash va to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyatidir.

Lao-szi (老 子) – Szi Dao ta’limotiga asoslangan bo‘lib, butun borliqning asosi bo‘lgan tabiiy yo‘ldir. Inson Daoga muvofiq yashashi kerak.

Lao-szining fikricha, begonalashuvning sababi – tabiiy yo‘ldan uzoqlashish, sun’iylik va zo‘ravonlikdir. Inson tabiat bilan uyg‘unlikda yashasa, u o‘z mohiyatini anglaydi va begonalashuvdan xalos bo‘ladi.

Lao-szining “Dao De Szin” (“Dao va fazilat kitobi”) asarida Dao (道) – butun borliqning asosi, tabiiy qonuniyat va haqiqat sifatida talqin etiladi. Lao-szi insonni tabiat bilan uyg‘unlikda yashashga, oddiy hayot kechirishga va zo‘ravonlikdan qochishga chaqiradi. Daodan uzoqlashish, sun’iylikka intilish va tabiatga qarshi harakat qilish begonalashuvga olib keladi.

Jaloliddin Rumiy ishqni insonning ilohiy mohiyatiga qaytish vositasi sifatida ko‘radi. Ishq orqali inson o‘zini va boshqalarni anglaydi va begonalashuvdan xalos bo‘ladi.

Rumiy ta’limotida insonning qalbi – bu ilohiy ishqning manbaidir. Inson o‘z qalbini tozalasa, u ilohiy ishqni his qiladi va butun borliq bilan birlashadi.

Jaloliddin Rumiyning “Masnaviyi ma’naviy”[4] asarida ishq insonning ma’naviy kamoloti va begonalashuvdan xalos bo‘lishining asosiy vositasi sifatida talqin etiladi. Rumiy ta’limotiga ko‘ra, ishq insonni ilohiy manbaga bog‘laydi, uning qalbini tozalaydi va o‘zini anglashga yordam beradi. Begonalashuv esa ishqning yetishmasligi, qalbning qorayishi va ilohiy manbadan uzoqlashish oqibatida yuzaga keladi.

Al-Forobiy fozil jamiyat g‘oyasini ilgari surgan, unda insonlar o‘zaro yordamlashib, ezgu maqsadlarga erishadilar. Begonalashuv bunday jamiyatning ziddidir.

Forobiyning fikricha, fozil jamiyatda adolat, tenglik va o‘zaro hurmat hukm suradi. Insonlar o‘z qobiliyatlarini rivojlantiradilar va jamiyat manfaatlari uchun xizmat qiladilar.

Al-Forobiyning “Fozil odamlar shahri” [5] asarida fozil jamiyat – insonlar o‘zaro yordamlashib, birgalikda ezgu maqsadlarga erishadigan, adolat va tenglik tamoyillariga asoslangan jamiyatdir. Forobiy begonalashuvni fozil jamiyatning ziddi sifatida ko‘radi. Fozil jamiyatda insonlar o‘z qobiliyatlarini rivojlantirib, jamiyat manfaatlari uchun xizmat qiladilar, bu esa ularning jamiyat bilan birlashuviga va begonalashuvdan xalos bo‘lishiga olib keladi.

Har ikki tomon mutafakkirlari ham insonning jamiyatdan va o‘zidan uzoqlashishi muammosini tan oladilar. Insonning jamiyatdan va o‘zidan uzoqlashishi muammosi falsafa tarixida qadim zamonlardan beri mavjud bo‘lgan. G‘arb falsafasida Platon va Aristoteldan tortib to Marks va Haydeggergacha bo‘lgan ko‘plab mutafakkirlar insonning o‘z mohiyatidan uzoqlashishi va jamiyat bilan aloqasining uzilishi muammosiga e’tibor qaratganlar. Sharq falsafasida ham Konfutsiy, Lao-Szi va Budda kabi mutafakkirlar insonning jamiyatdan uzoqlashishi va ichki dunyosi bilan bog‘lanishining muhimligini ta’kidlaganlar.

Ular begonalashuvning axloqiy, ijtimoiy va ruhiy oqibatlariga e’tibor qaratadilar. Begonalashuvning axloqiy, ijtimoiy va ruhiy oqibatlari insonning qadr-qimmati, jamiyatdagi o‘rni va ruhiy salomatligiga ta’sir qiladi. Begonalashuv insonning o‘zligini yo‘qotishiga, jamiyatdan ajralib qolishiga, ruhiy azoblarga va axloqiy qadriyatlarning zaiflashishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ham Sharq, ham G‘arb mutafakkirlari begonalashuvning farqli jihatlariga e’tibor qaratganlar:

1. G‘arb mutafakkirlari begonalashuvning sabablarini iqtisodiy va ijtimoiy tuzilmalarda ko‘rsatadilar (kapitalizm, burokratiya), Sharq mutafakkirlari esa ko‘proq axloqiy va ma’naviy omillarga e’tibor qaratadilar (tabiiy yo‘ldan uzoqlashish, insonparvarlikning yetishmasligi).

G‘arb mutafakkirlari, xususan, Marks, Durkgeym va Veber begonalashuvni zamonaviy

[4] https://www.mesnevihikmetleri.com/mesnevi-oku/

[5] https://www.islamicmanuscripts.info/wp-content/uploads/2019/03/1830.pdf

jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy tuzilmalari bilan bog‘laydilar. Marks kapitalizmning insonni o‘z mehnatidan uzoqlashtirishini, Durkgeym anomiyaning jamiyatdagi me’yorlarning yo‘qolishi oqibatida yuzaga kelishini, Veber esa burokratiyaning insonni mexanizmning bir qismiga aylantirishini ta’kidlaganlar. Sharq mutafakkirlari esa ko‘proq insonning ichki dunyosiga, uning axloqiy va ma’naviy qadriyatlariga e’tibor qaratadilar. Konfutsiy jamiyatdagi uyg‘unlikning buzilishini, Lao-szi tabiiy yo‘ldan uzoqlashishni, Rumiy ishqning yetishmasligini, Forobiy esa fozil jamiyatning yo‘qolishini begonalashuvning sabablari sifatida ko‘rsatganlar.

2. G‘arb mutafakkirlari begonalashuvdan xalos bo‘lish yo‘llarini jamiyatni o‘zgartirishda ko‘rsatadilar (inqilob, ijtimoiy islohotlar), Sharq mutafakkirlari esa ko‘proq shaxsiy o‘zgarishlar va ma’naviy rivojlanishga e’tibor qaratadilar.

G‘arb mutafakkirlari begonalashuvdan jamiyatni o‘zgartirish orqali xalos bo‘lish mumkinligini ta’kidlagan. Marks kapitalistik tuzumni o‘zgartirish, Durkgeym ijtimoiy me’yorlarni mustahkamlash, Veber esa ratsionallashuvning salbiy oqibatlarini kamaytirish orqali begonalashuvdan xalos bo‘lish mumkinligini aytgan. Sharq mutafakkirlari esa shaxsiy o‘zgarishlar va ma’naviy rivojlanish orqali begonalashuvdan xalos bo‘lish mumkinligini ta’kidlagan. Konfutsiy axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish, Lao-szi tabiat bilan uyg‘unlikda yashash, Rumiy ishq orqali o‘zlikni anglash orqali begonalashuvdan xalos bo‘lish mumkinligini ko‘rsatgan.

XULOSA. Begonalashuv muammosi insoniyat uchun doimiy ahamiyatga ega bo‘lib, uni hal qilish uchun turli yondashuvlar mavjud. Begonalashuv jarayonini yumshatishga ijtimoiy institutlar yordam bersa, shaxsiy ma’naviy rivojlanish orqali ham begonalashuvdan xalos bo‘lish mumkin. Begonalashuv muammosini hal qilish uchun ham ijtimoiy, ham ma’naviy omillarga e’tibor qaratish zarur.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. https://www.marxists.org/
2. Durkgeym, E.Mehnatning ijtimoiy taqsimoti. (1893).
3. Veber, M. Protestant axloqi va kapitalizm ruhi. (1905).
4. https://www.kitaplar.club/
5. https://www.felsefeekibi.com/
6. https://www.mesnevihikmetleri.com/
7. https://www.islamicmanuscripts.info/
8. Абдушукурова И.К., Темирова Н.Э. Борьба против торговли людьми в Узбекистане //Молодой ученый. – 2014. – №. 4. – С. 466-468.
9. Temirova N. Begonalashuv tushunchasi talqini uning sabablari va bartaraf etish zarurati //News of the NUUz. – 2024. – T. 1. – №. 1.10. – C. 162-164.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 94 (575.1): 342.56

ХОРАЗМЛИКЛАРНИНГ ФРОНТ ОРТИ ҲАЁТИНИ ЁРИТИШДА “ХОРАЗМ ҲАҚИҚАТИ” ГАЗЕТАСИНИНГ ЎРНИ

Жуманиязова Фируза Жуманазаровна, Хоразм Маъмун академияси ижтимоий-гуманитар фанлар бўлими катта илмий ходими, тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

THE ROLE OF THE NEWSPAPER “KHOREZM HAQIQATI” IN COVERING THE HOME FRONT LIFE OF THE PEOPLE OF KHOREZM

Jumaniyazova Firuza Jumanazarovna, Senior Researcher, Social and Humanitarian Department, Khorezm Mamun Academy, Doctor of Philosophy on Historical Sciences (PhD)

РОЛЬ ГАЗЕТЫ “ХОРЕЗМСКАЯ ПРАВДА” В ОСВЕЩЕНИИ ЖИЗНИ ХОРЕЗМИЙЦЕВ В ТЫЛУ ФРОНТА

Джуманиязова Фируза Джуманазаровна, старший научный сотрудник отдела социальных и гуманитарных наук Хорезмской академии Маъмуна, доктор философии по историческим наукам (PhD)

https://orcid.org/0009-0009-4929-3143
e-mail: *jumanazarovafiruza8485@gmail.com*

Аннотация: *Мақолада хоразмликларнинг фронт орти ҳаёти тафсилотларининг ёритилиши масалаларига оид материаллар “Хоразм ҳақиқати” газетасидаги мақолаларни таҳлил қилиш орқали ёритиб берилган.*

Калит сўзлар: *Иккинчи жаҳон уруши, даврий нашрлар, “Хоразм ҳақиқати”, хотин-қизлар, ижтимоий ҳаёт.*

Abstract: *The article presents materials on the issues of covering the details of the life of Khorezm people behind the front lines by analyzing articles in the newspaper “Khorezm haqiqati”.*

Keywords: *World War II, periodicals, Khorezm haqiqati, women, social life.*

Аннотация: *В статье представлены материалы по вопросам освещения подробностей жизни хорезмийцев в тылу фронта путем анализа статей в газете “Хорезмская правда”.*

Ключевые слова: *Вторая мировая война, периодическая печать, “Хорезмская правда”, женщины, общественная жизнь.*

КИРИШ. Иккинчи жаҳон уруши даврида Хоразмда иккита вилоят газетаси ўз фаолиятини олиб борган[1.б.2]. Вилоят газеталаридан “Хоразм ҳақиқати” 1940 йилдан, “Хорезмская правда” газетаси 1941 йилдан бошлаб чоп қилинган. Газеталар дастлаб бир варақ (олд ва орқа томонида матнли) ҳажмда, 1941 йилдан икки варақ (бетга ҳисоблаганда икки варақ тўрт бетдан иборат бўлган) ҳажмда нашр қилинган. Уруш давридан бошлаб газеталардаги материаллар ўзбек ва рус тилларида нашр қилинган. Газетанинг олдинги варағида ҳаракатдаги армия ҳақида маълумотлар, қаҳрамонларнинг фотосуратлари, ТАСС ва УзТАГГ хабарлари, иккинчи варақда урушга кетган эркаклар ўрнини эгаллаган хотин-қизларнинг касб ўрганишга жалб қилинганлиги, артеллардаги иш фаолияти, тракторчилик,

ҳамшираlик ва ўқитувчилик курсларида таҳсил олаётганлар тўғрисида доимий равишда материаллар бериб борилган. Айрим пайтларда газетанинг биринчи варағида фронт орти янгиликлари ҳам ёритилган. Газеталарда бериладиган мақолалар мавсум билан ҳам боғлиқ бўлган. Масалан, баҳор пайти экин экиш, ер шудгорлаш каби масалалар ёритилган бўлса, кузда пахта йиғим-теримига кўпроқ эътибор қаратилган мақолалар берилган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ. Хоразмликларнинг фронт орти ҳаётига бағишланган бир қанча илмий мақолалар чоп этилган бўлса-да, лекин улардаги маълумотлар фақат даврий нашрларнинг материаллари асосида ёзилган эмас. Шу сабабдан мавзуга оид асосий манбалар бу “Хоразм ҳақиқати” газетасининг 1941-1945 йилларга оид тахламалари хисобланади. Газетанинг 1941-йилга оид IX, X, XI, XII ойларида №232 - №286 сонлари 346-жамғарма, 1-рўйхат, 17-иш; 1942-йилнинг I, II, III, IV, V, VI ойига тегишли №1 - №120 сонлари 622-жамғарма, 1-рўйхат, 19-иш; VII, VIII, IX ойларга тегишли №149 - №226 сонлари 622-жамғарма, 1-рўйхат, 20-иш; X, XI, XII ойларига тегишли №227 - №302 сонлари 346-жамғарма, 1-рўйхат, 21-иш; 1943 йилнинг I, II, III, IV, V ойларига тегишли №1 - №109 сонлари 346-жамғарма, 1-рўйхат, 22-иш; VII,VIII, IX ойларига оид №111 - №197 сонлари 623-жамғарма, 1-рўйхат, 12-иш; 1944 йилнинг VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII ойларга тегишли №128 - №254 сонлари 622-жамғарма, 1-рўйхат, 24-ишда Хоразм вилояти давлат архиви фондида сақланмоқда[2.б.55-61].

МЕТОДЛАР. Хоразмликларнинг фронт орти ҳаётига оид материаллар “Хоразм ҳақиқати” газетасининг 1941 йил тўртинчи чораги, яъни октябрь – декабрь ойларидаги сонларида нашр этилган мақолалар асосида тарихий-қиёсий методдан фойдаланган ҳолда таҳлил қилинди.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР. “Хоразм ҳақиқати” газетаси дастлаб “Инқилоб қуёши” номи билан 1920 йил 8 мартдан бошлаб Хива шаҳрида нашр қилина бошланган. 1928 йил июнь ойи охирида босмахона Хивадан кўчирилган ва 1 июлдан ўз иш фаолиятини янги бинода Урганч шаҳрида бошлаган. Ушбу газета шу ном билан 1939 йилгача чоп қилинди. 1940 йилдан бошлаб “Инқилоб қуёши” газетасини номи “Хоразм ҳақиқати” номига ўзгартирилди. 1941 йилдан бошлаб эса, газета рус тилида “Хорезмская правда” номи билан нашр қилина бошланди. 1939-1941 йилнинг июнь ойи охирларигача бўлган даврда газеталарда кўпроқ қишлоқ хўжалиги, турли хил янги касблар, тўгараклар, янги касбларга аёлларнинг жалб қилинишига оид мақолалар ва театр эълонлари берилиб борилган бўлса, 1941 йилнинг 22 июнидан бошлаб урушнинг бошланганлиги, унга совет давлатининг ҳам тортилганлиги, фронтга сафарбарлик, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларини уруш даври талаблари асосида ҳарбий асосда қайта қуриш, ҳарбий ўқув машғулотларини ташкил қилиш ва унга аҳолининг барча қатламини жалб қилиш, мудофаа фондига, қизил аскарлар оилаларига ёрдам каби масалалар ёритилган мақолалар берила бошланди.

Уруш йилларида даврий матбуотнинг ўрни ва аҳамияти катта бўлди. Чунки газеталарда ҳар кунги хабарлар билан бирга турли чақириқлар ҳам берилди. Ушбу чақириқлар фронт орти ҳаётида алоҳида аҳамият касб этди ва халқни бирдамликда ишлашга, ғалаба учун интилишга сафарбар қилди.

1941 йилнинг октябрь ойида “Хоразм ҳақиқати” газетасида фронт орти воқеалари ёритилган 161 та мақола чоп қилинди[3.в.154]. Мақолаларнинг асосий қисми пахта йиғим-терими ишларининг бориши, колхозлар ўртасида стахановчилик ҳаракатларининг авж олиши, мусобоқалар, ғолиблар тўғрисидаги материаллардан иборат эди. Жумладан, газетанинг 1941 йилнинг 3 октябрдаги 235-сонининг 4-бетида “Андижонлилар чақириғига қўшилиб, пахта териш суръатини тағинда тезлатамиз” шиори остида учта мақола: “Андижонлилар чақириғи асосида”, “Кунига 200 килограмдан пахта терамиз”, “Кўп ва сифатли термоқдалар” чоп қилинди. Бундан ташқари, шу ойдаги газета саҳифаларида пахта йиғим-теримига оид 66 та, ёшларни ватанни фронт ва фронт ортида ҳимоя қилишга чорлаган чақириқларга оид 15 та, БГТО, БГСО, ГТО, ГСО, Осоавияхим каби ҳарбий ўқув машғулотларига жалб қилинишига оид 6 та, вилоятда саноат корхоналари фаолияти акс этган 13 та,

TAMADDUN NURI

тракторчилик ўқув курслари ва уларга жалб қилинган хотин-қизларга оид 5 та, фронтга кийим-кечак тўплаш масаласига акс этган 37та, дон экиш, боғдорчилик, суғориш ишлари ёритилган 4та, тарғибот-ташвиқот ишларига оид 8та, чорвачиликка оид 4та, қизил аскар оилаларига берилган ёрдам ва давлат ёрдами ёритилган 2та мақола билан биргаликда театр репертуарларида саҳналаштирилаётган асарларнинг эълони ҳам бериб борилган.

Уруш бошланган даврдан бошлаб газеталарда турли чақириқлар берилган мақолалар ҳам асосий ўринни эгаллади. Аҳолининг катта қисми ёшлардан иборат бўлганлиги учун чақириқлар асосан талаба ёшларга қаратилган ва уларни ватанни хоҳ фронтда, хоҳ фронт ортида туриб мудофаа қилиш масаласи илгари сурилган эди.

1941 йилнинг ноябрь ойида “Хоразм ҳақиқати” газетасида фронт орти воқеалари ёритилган 70 та мақола чоп қилинди. Газетадаги асосий мақолалар урушнинг бориши ва ҳаракатдаги армия хабарларини ёритишга бағишланган эди. Газетадаги 70 мақоладан 39таси пахта йиғим-терими, 1таси чорвачилик соҳаси фаолияти, 9таси фронтга маҳсулот йиғиш, 1таси театр соҳаси фаолияти, 8таси қизил аскарлар оиласига давлат томонидан берилаётган ёрдам, 1таси тракторчилик фаолияти, 1таси ўқув машғулотлар, 10таси саноат соҳаси фаолияти, 1таси фронтга ҳамшира тайёрлаш, 1таси давлат томонидан кам таъминланган оилаларга берилаётган ёрдам масалаларига бағишланган эди[4.в.154]. Жумладан, газетанинг 1941 йилнинг 1 ноябрдаги 260-сонининг 1-бетида “Ҳурмат тахтаси”, “Шонли байрам олдидан”, “Ҳосилдор звено” номли мақолалар, 2-бетида “Коммунист” колхозининг коммунистлари”, “Норма ошириб бажарилди”, “Қизларгул”, “Пахтакорчилар ҳаракати”, “Яна 60 процент”, “Социализм колхози қишловга тайёр” номли мақолалар нашр қилинди. Газета саҳифаларида ёритилган турли мавзулардаги мақолаларнинг асосий мақсади битта бўлган. Яъни аҳолини ватан ҳимоясига чорлаш, фронт ва фронт орти ҳаётини ҳарбий изга ўтказиш, вилоятда мавжуд имкониятлардан келиб чиқиб иқтисодиётни ривожлантириш, мудофаа фондига маҳсулот йиғишдан иборат бўлган.

1941 йилнинг декабрь ойида “Хоразм ҳақиқати” газетасида фронт орти воқеалари ёритилган 59та мақола чоп қилинди. Чунки бу даврга келиб пахта йиғим-терими тугаган, эндиги бажариладиган ишлар асосан далага гўнг ёйиш, ерни шудгорлаш, тракторчилар фаолияти ва улар ўртасида ўтказилган беллашувлар, қишки кийимларни мудофаа фонди учун йиғишдан иборат бўлди. Газетанинг декабрь ойидаги саҳифаларида 26та мақола пахта йиғим-терими якунлари, 3таси фронтга маҳсулот йиғиш ишлари, 8таси давлат томонидан қизил аскар оилалари ва кам таъминланганларга берилган ёрдам масалалар, 16таси тракторчилар фаолияти, 3таси саноат корхоналари фаолияти, 1таси театрлар фаолияти, 2таси фронтга ҳамширалар тайёрлаш масалаларига оид эди[5.в.116]. Жумладан, газетанинг 1941 йилнинг 2 декабрдаги 286-сонининг 1-бетида “Маҳаллий саноатнинг юксалиши учун, “Қаҳрамон жангчиларимиз учун”, 2-бетида “Ёнғинга қарши кураш асосий вазифа”, 3-бетида “Ўзбекистонда дон хўжалигини юксалтирайлик”, “Жонажон жангчиларимизга иссиқ кийим”, 4-бетида “Илғор трактор биригадаси”, “Коммунист Раҳимов жамоаси шудгорлашни тамомлади”, “Трактордан нормал фойдаланиш керак”, “Мудофаа фондига”, “Маҳаллий саноатни кенг ривожлантирайлик”, “Йиллик план 102,6 процент бажарилди” каби мақолалар берилган эди.

ХУЛОСА. Иккинчи жаҳон уруши даврида вилоятда “Хоразм ҳақиқати” ва “Хорезмская правда” газеталари билан биргаликда бешта туман газеталари ҳам фаолият олиб борди. Газетанинг барча сонларидаги саҳифаларда фронт орти воқеаларига оид мақолалар ёритиб борилди. Бу воқеаларнинг ёритилиши аҳоли ҳаётида алоҳида аҳамиятга эга бўлди. Иккинчи жаҳон уруши йилларида газеталарни, дам олиш пайтларида асосан агитаторлар ўзларининг бригадаларидаги ишчиларга ўқиб эшиттирганлар. Яхши хабарларни эшитган ишчилар чарчоқ нималигини билмасдан, стахановча ишлаб, белгиланган нормаларни ошиғи билан бажарганлар. Уруш йилларида даврий матбуот аҳолига куч бағишловчи тарғибот-ташвиқотчилик ролини бажарган ва ижтимоий ҳаётда алоҳида аҳамиятга эга бўлган.

TAMADDUN NURI

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Жуманиязова Ф.Ж. Иккинчи жаҳон уруши йилларида Хоразм хотин-қизларининг ижтимоий ҳаётдаги фаоллигининг даврий нашрларда акс эттирилиши (1941-1945 йиллар) // “Ўтмишга назар”. 2022. №3. (maxsus son) (electron jurnal). DOI: http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2022-SI-3. – Б. 53-59. (07.00.01.№41)
2. Жуманиязова Ф.Ж. Хоразм халқининг инсонпарварлик ёрдами. Хоразм ҳақиқати газетасидан айрим намуналар // *Journal of Innovations in Social Sciences.* 18.12 2021. Volume: 01, | Issue: 06 | 021 || SJIF Impact Factor (2021): 8.2 ||ISSN: 2181-2594. – P. 55-61.
3. Хоразм вилояти давлат архиви. Ф-622, оп-1, д-17, в-154
4. Хоразм вилояти давлат архиви. Ф-346, оп-1, д-17, в-154
5. Хоразм вилояти давлат архиви. Ф-622, оп-1, д-17, в-116.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 908

ЖАДИД МАКТАБЛАРИДАГИ ЖАРАЁНЛАР ВА ДАРСЛИКЛАР

Самандарова Сайёра, Урганч инновацион университети доценти, филология фанлари номзоди

PROCESSES AND TEXTBOOKS IN JADID SCHOOLS

Samandarova Sayyora, Associate Professor of the Department of Social and Humanities and Languages, Candidate of Philosophy, Urganch Innovation University

ПРОЦЕССЫ И УЧЕБНИКИ В ДЖАДИДСКИХ ШКОЛАХ

Самандарова Сайёра, доцент Ургенчского инновационного университета, кандидат филологических наук

https://orcid.org/0009-0000-2632-5338
e-mail: sayyorasamandarova68@gmail.com

Аннотация: *Ушбу мақолада Хоразм жадид мактабларидаги жараёнлар таҳлил этилган. Шунингдек, мактабдаги дарсликлар, уларнинг муаллифлари, педагогларнинг услублари ҳам тадқиқ қилинади.*

Калит сўзлар: *жадид, мактаб, таълим, педагогика, ўқувчи, дарслик, Қрим, Қозон, Хоразм, Хива, Гурлан.*

Abstract: *This article analyzes the processes in Khorezm Jadid schools. Also, textbooks in schools, their authors, and teachers' methods are studied.*

Keywords*: jadid, school, education, pedagogy, student, textbook, Crimea, Kazan, Khorezm, Khiva, Gurlan.*

Аннотация: *В статье анализируются процессы в новых школах Хорезма. Изучаются также школьные учебники, их авторы, методика педагогов.*

Ключевые слова*: джадид, школа, образование, педагогика, ученик, учебник, Крым, Казань, Хорезм, Хива, Гурлан.*

КИРИШ. Қримлик Исмоил Гаспрали томонидан таълим тизимидаги янгича услуб, ўз даврида “усули савтия”, ёки “жадид мактаби” номлари билан аталган. 1884 йилда бошланган ушбу таълимдаги янгилик қисқа вақт ичида Россия империяси асорати остидаги туркий мусулмон халқлар орасида амалиётга жорий этилди. Гарчи бу вақтда жадид мактабларига рақобатчи бўлган эски (анъанавий) мактаб, рус-тузем, гимназиялар ҳам фаолият кўрсатса-да, Гаспралининг янги услубдаги ўқитиш тизими халқ, зиёлилар томонидан эътироф этилди. Натижада ушбу мактабларда фақат Исмоил Гаспрали яратган дарсликларгина эмас, ҳар бир ҳудуднинг моҳир педагоглари ёзган дарсликлар ҳам ўқитила бошланди. Мазкур мақолада жадид мактабларидаги таълим жараёнлари, яратилган дарсликлар ҳақида сўз юритилади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД. Мазкур мавзуни ёритишда Исмоил Гаспралининг асарлари, қримлик журналист Зера Бекированинг маълумотлари, профессор Бегали Қосимов, Зайнобиддин Абдурашидов, Сайёра Самандар, Умид Бекмуҳаммад монографияларидан фойдаланилди. Ушбу манбаларни бир-бирига таққослаган ҳолда, қолаверса тарихий жараёнлардан келиб чиқиб ҳаққоний, холис хулосаларга келинди.

МУҲОКАМА. Тадқиқотчи Зера Бекированинг изланишларига кўра “Қримда

биринчи янги усул мактаби 1884 йил январь ойида Боғчасаройдаги “Қайтаз оға” маҳалласида очилди. Дастлабки ўқувчилар сони 12 нафар бўлган бўлса, кейинчалик уларнинг сони 30 нафарга етди. Қримда бошланган ҳаракат Турк дунёсига тарқалди. Табиийки, Россия империяси мустамлакаси давридаги тазйиқлар, тўсиқлар, қолаверса айрим анъанавий қолипдан чиқиб билмайдиган, янгиликка қарши бўлган жаҳолатпарастлар қаршилиги билан жадидлар ҳаракати қийинчиликлар остида кечди. Аммо Гаспрали ёққан миллий уйғониш чироғи туркий халқларнинг ойдин зиёлилари қалбида машъалага айланди. Натижада Исмоил Гаспралининг ғоялари ҳар бир ҳудудда ўз йўлбошчиларини етиштириб чиқарди. Буларга мисол сифатида Туркистон диёридан Беҳбудий, Авлоний, Ибрат, Фитрат, Шакурий, Чўлпон ва бошқа юзлаб жадидларни мамнуният билан айтиш мумкин” [1].

Ўз даври учун ислоҳот, тараққийпарварлик намунаси бўлган мазкур мактабларнинг тез орада нафақат зиёлилар, балки оддий халқ томонидан ҳам эътироф этилиши, фарзандларини айнан жадид таълим даргоҳларига беришининг сабаблари қисқа вақт ичида саводхонликни, зеҳниятни оширишга қаратилган услубда билим берилишида эди.

Аҳад Андижоний ёзганидек, “Таълим-тарбия ишларида арабча ўрнига туркчанинг қўлланилиши, диний билимлар билан бирга математика, тарих, жуғрофия каби дунёвий фанларнинг мактабларда ўқитилиши омма ўртасидаги тушунчанинг ўзгаришига, сиёсий онгнинг ўсишига олиб борди.

Шунинг учун ҳам жадид, жадидизм сўзлари Русия мусулмонлари ўртасида ижтимоий реформаларни, халқнинг талабларини англатган атамаларга айланди”[2].

Эътиборли жиҳати шундаки, Хоразмда жадид мактабларини ташкил этиш, ушбу мактабларга Қозон, Оренбург, Тошкент шаҳарларидан ўқитувчиларни таклиф қилиш, ҳаттоки “Таржимон” газетасига обуна бўлиш сингари эзгу ишларга бевосита ҳукмдор Ферузхон, сўнгра Асфандиёрхонлар хайрихоҳлик билан қарашган.

Натижада “Таржимон” газетасидаги маълумотларга кўра, дастлаб 1898 йилда Хивада, сўнгра эса Янги Урганч шаҳарларида, кейинчалик Гурлан, Хонқа, Тошҳовуз, Қўнғирот, Хўжайли ҳудудларида ҳам жадид мактаблари ташкил этилади. Табиийки, тезда мазкур мактаблар сонининг орта бориши халқ орасидаги талаб туфайли бўлиб, болаларнинг саводхонлиги, зеҳнияти ошиши педагогларнинг маҳорати, мулкдор бойларнинг мурувватлиги туфайли ҳам эди.

Негаки, Ферузхон (1864-1910)нинг хайрихоҳлиги боис, валиаҳд Асфандиёр, бош вазир Исломхўжа, сарой амалдори Мамат Маҳрам, қозикалон Салимохуннинг фарзандлари Бобоохун, Низомиддинохун, Иноятохун, Имомаддинохун, Худойберганбек Матниёзбек ўғли сингари тараққийпарварлар Хоразмнинг турли ҳудудларида жадид мактаблари ташкил этиб, маҳоратли педагогларни ишга таклиф этибгина қолмай, ўқиш-ўқитиш ишларини ҳам таҳлил қилиб боришган.

Қолаверса, Ферузхон ҳукмронлигининг сўнгги 10 йили ва Асфандиёрхон ҳокимиятдалигининг 3 йиллик даврида, яъни 1900-1913 йилларда хонликка бош вазирлик қилган Сайид Исломхўжа (1872-1913) ҳам жадидларнинг раҳнамоси даражасидаги шахсга айланди. “Таржимон” газетасидаги мақолалардан аён бўлишича, Исломхўжа тараққийпарвар бош вазир сифатида Исмоил Гаспралига бир неча бор хат орқали мурожаат қилиб, ғоявий маслаҳатлар олиб турган. Ана шу боис ҳам, яъни бевосита бош вазир Исломхўжанинг тараққийпарвар эканлиги туфайли хонликда жадидчилик ғоялари назариядан амалиётга айлана бошланади.

Гаспрали фақат мактабга асос солиб, унда ўзи маслакдошлари билан педагоглик қилибгина қолмай дарсликлар ҳам яратган буюк педагог эди. Яъни у ислоҳотчилик руҳидаги назарияни амалиёт билан уйғунлаштирганди. Ўқитиш жараёнида болаларнинг ёши, сабоқни қабул қилиш идрокини, бунинг учун яна нималарга эътибор қаратиш кераклигини англаб борди. Натижада 1888 йилда мактаблар учун “Хожаи сибён” (“Болалар муаллими”)ни нашр қилдирди. Дарсликда “усули жадид”га бўлган эҳтиёжни тушунтирди, “усули қадим”дан фарқига эътиборни қаратди.

Вақт ўтиб жадид мактаблари очилган ҳар бир ҳудуднинг ўз Гаспралилари етишиб чиқди ва улар томонидан ҳам дарсликлар, қўлланмалар

яратилди. Шу тарзда таълимдаги рақобат майдонига кириб келган ўқитиш тизими қисқа вақт ичида аҳолининг эътибори, эътирофини топди.

“Натижада, жадид мактаблари, жадидчилик ғоялари таъсирида ҳар бир ҳудуднинг худди Гаспралига ихлос билан қараган, эргашган ўз мураббийлари юзага кела бошлади. Шунингдек, улар томонидан Гаспралиники сингари дарсликлар ҳам яратила бошланди. Бунга мисол сифатида “Устози аввал”(Саидрасул Азизий, 1901 йил), “Адиби аввал” (Мунавварқори, 1907 йил), “Биринчи муаллим” (Абдулла Авлоний, 1910 йил) каби дарсликларни мисол қилиш мумкин. Биргина Саидрасул Азизийнинг “Устози аввал” дарслигига талаб кўп бўлганидан 1917 йилгача 17 маротаба қайта-қайта нашр этилгани, аҳолида, ўқувчиларда эҳтиёж катта бўлганини кўрсатади.

Шу сингари Беҳбудийнинг “ Рисолаи асбоби савод” (1904 йил), “Рисолаи жуғрофияи умроний” (1905 йил), “Рисолаи жуғрофияи Русий” (1905 йил), “Китобат ул-атфол” (1908 йил), “Амалиёти ислом” (1908 йил), “Тарихи ислом” (1909 йил) китоблари, Исҳоқхон Ибратнинг “Луғати ситтати алсина”, “Жомеъ ул-хутут”, Мунаввар Қорининг “Адибус-соний”, “Усули ҳисоб”, “Ҳавойижи диния”, “Тажвид”, “Тарихи қавми турк”, “Тарихи анбиё”, “Тарихи исломия”, “Ўзбекча тил сабоқлиғи” ҳам жадид мактаблари учун энг муҳим дарсликлар эди”[3].

Бундан ташқари Хоразмдаги жадид мактаблари учун Қрим, Қозон, Кавказ ҳудудларидан ҳам дарсликлар, китоблар келтирилган. Хусусан, “Аваз Ўтар камолотга етган бир пайтда сил касалига чалинади ва даволаниш учун Кавказ ва Қримга (1905-1906 йилларда) боради. Аваз Ўтар Бокудалик пайтида озарбайжон жадид мактаблари билан танишади, Тоҳирзода Собир (1860-1911) сингари шоирлар билан учрашиб дўстлашади ва улар билан кейин ҳам ижодий алоқада бўлади. Шунингдек, Султон Мажид Ғанизода (1886-1937) томонидан ташкил этилган мактаблар фаолияти билан танишади. Сафарали Валибейов (1861-1902)нинг “Ватан тили”, “Усули жадид”, “Лисоний форсий” номли асарларини ва “Хазинаи ахбор” номли икки жилдлик қомусий луғатини ҳам Хоразмга олиб келади”[4].

Табиийки, янги усул мактаблари сонининг ортиб бориши, уларни дарслик ва бошқа ўқув қўлланмалари билан таъминлаш муаммосини келтириб чиқарди. Шу боис сафарга кетган Аваз Ўтар сингари, шунингдек Беҳбудий, Авлоний, Исҳоқжон Ибратларнинг дарсликлари сингари, савдогарлар орқали Истанбул, Қрим, Қозон, Тошкентдан ҳам Хоразмга дарсликлар, қўлланмалар, китоблар келтирилган. Хива жадидлари янги усул мактаблари очиш билан бирга, улар учун дарсликлар яратиш борасида ҳам катта ишларни амалга оширдилар. Хусусан, Бобоохун Салимов, Бекжон Раҳмонлар томонидан “Ўқиш китоби”, “Алифбе” дарсликлари яратилган эди.

Хоразмдаги барча жадид мактабларида маҳаллий тилда ўқиш, ёзиш, арифметика, география, Хиванинг қисқача тарихи, чизмачилик, илоҳиёт фанларидан дарс берилган. Мактаб хоналарининг ички тузилиши эски мактаблардан парта, ёзув тахтаси, географик харита ва ўқитувчи учун стол-стулнинг борлиги билан ажралиб турарди.

Тадқиқотчи Матюсуф Салимовнинг изланишларига кўра, 1908 йилда Муҳаммад ибн Иброҳим Идрисовнинг “Математикадан ҳисоблаш амали” дарслиги, 1910 йилда эса Қозон шаҳрида қуйидаги китоблар нашр этилган ва хонликка келтирилган. “Каримовлар савдо уйи” ҳомийлиги ва нашри чоп этган дарсликлардан жадид мактабларида, хусусан Хоразм мактабларида ҳам сабоқ берилган. Ушбу дарслик, қўлланмалар рўйхати қуйидагича:

1. “Қироати туркия”, биринчи синфлар учун. Зуфар ибн мулло Аҳмад Шокир ал-Қосимий; 2.“Муаххос тарихи ислом”, Ёқуб Момешов; 3.“Тарихи анбиё”, Ш.Ҳамидий; 4.“Тарихи ислом”, Абдуллоҳ Сиддиқий; 5.“Ифтаҳут-таворих. Ҳабибун-нажжор”, Ибн мулло Муҳаммад Кофий ; 6.“Ҳадиқатул асар”, Ш.Ҳамидий; 7.“Тарихи исломи муфассал”, 1,2,3-қисмлари, Ш.Сулаймоний; 8.“Мустафадул ахбар. Жуз аввал”, Шаҳобиддин ал-Маржоний; 9.“Хулосаи тарихи умумий”, Хорис Файзий; 10.“Илми ҳал”, 1, 2,3-қисм. Муаллим Зуфар ибн мулло Аҳмад Шокир Қосимий; 11.“Илми ҳал”, Мулло Хўжалиддин Ҳасангаев; 12.“Қироати Туркия”, Зуфар Қосимий; 13.“Қироати Туркия”, ўқув китоби. Ш.Ҳамидий; 14.“Таълими қироат ва таҳрири туркий”, Хорис Файзий. 15.“Усули

жуғрофия”, Хорис Файзий асари. 16.“Бидаят жуғрофия”, ибтидоий синфлар учун. 17.“Муаллими ҳисобдан касур”, Тажиддин Иброҳимий. 18.“Ҳисоб муаллими”, Зиё Носрий. 19.“Бадул ҳисоб”, Собиржон мулло Абдулбаия Мумсавий. 20.“Мукаммал ҳисоб”, Умар ибн Абдураҳим Давлатёров. Табиийки, бу рўйхатдаги дарслик, қўлланма, китоблар фақат тадқиқотчи М.Салимов томонидан ўз сулоласи архиви бўйича изланишларидан. Ўша давр жадид мактабларида таълим берилган бошқа дарсликлар эса анчани ташкил қилади ва бу борадаги тадқиқотларимиз давом этмоқда. Ушбу ва шу сингари Қрим, Қозон, Тошкент ва бошқа шаҳарларда нашр этилган дарслик, қўлланма ва таълимга оид бошқа китоблар Хоразмда фаолият кўрсатаётган “Таъсисоти хайрия”, “Янги Урганч саводхонлиги жамияти” ташкилотлари маблағлари, бадавлат мулкдорларнинг ҳомийлиги, қолаверса Асфандиёрхон, бош вазир Исломхўжанинг ҳиммати, саховати сабаб Хоразмга олиб келтирилган ва мактабларда ўқитиларди.

Ана шу тарзда Қримдан бошланган янги услубдаги таълим тизими Қозон, Уфа, Боку, Тошкент, Самарқанд, Бухоро, водий ҳудудларида тезда тарқалгани каби Хоразмда ҳам Ферузхон, бошқа сарой амалдорлари, мулкдорларининг хайрихоҳлиги сабаб кўплаб ташкил этила бошланди. Натижада 1898 йилдан то Хива хонлиги тугатилган 1920 йилгача миллий руҳдаги жадид мактаблари фаолият юритган. Гарчи Хоразм республикасининг илк йиллари, хусусан 1920-21 йилларда ҳам жадид мактаблари воҳанинг турли ҳудудларида ўз фаолиятини давом этдирган бўлса-да, улар навбатма-навбат социалистик мафкура асосидаги совет мактабларига айлантирила бошланди. Дарслик, ўқув қўлланмалари ҳам айнан социалистик, коммунистик руҳият, таълим асосида яратилди.

НАТИЖА. 1898-1920 йиллардаги жадид мактабларидан юзлаб ватан истиқболига хизмат қиладиган истиқболли ёшлар етишиб чиқишди. Жуманиёз Оллақулиев, Марям Султонмуродова, Олимжон Қодирий, Давлат Ризаев, Қурбон Берегин, Ваис Раҳимий сингари бу ёшлар республика (1920-24 йиллар), округ (1925-1938 йиллар) даврида жамиятнинг турли соҳаларида фаолият кўрсатишди. Улар мактабда олган билимлари, ҳаттоки Марям Султонмуродова, Олимжон Қодирийлар Германияда таҳсил олишгани боис ўз соҳасининг истиқболли мутахассиси даражасига эришдилар.

ХУЛОСА. Гарчи Хоразмда жадид мактаблари бор-йўғи 22 йил фаолият кўрсатган бўлса-да, таълим соҳасида қилган ислоҳотлари туфайли юзлаб воҳалик ёшлар жамиятнинг тараққийпарвар кишилари бўлиб етишиб чиқишди. Уларнинг ўз соҳаларига қўшган ҳиссалари, эришган ютуқлари эса Хоразмнинг маълум бир даражада ривожланиши, саноат, тиббиёт, таълим, ишлаб чиқариш соҳаларида ўзгаришлар қилишга ҳам сабабчи бўлди. Жадид педагоглари эса гарчи миллий руҳдаги таълим жараёнлари навбатма-навбат советлаштирила бошланса-да, ўз фаолиятларини давом этдириб, халққа, ватанга, фарзандлар истиқболига хизмат қилишни олий педагогик мақсад билишди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. З.Бекирова. Исмоил Гаспрали ва Хоразм. С.Самандар, У.Бекмуҳаммадларнинг “Хоразм жадид мактаблари” монографиясига ёзилган сўзбоши, Milleniumus print нашриёти, Урганч, 2025 йил, 3-бет.
2. Аҳад Андижоний. Туркистон учун кураш. Тафаккур нашриёти, Тошкент, 2017 йил, 10, 11, 12-бетлар.
3. Сайёра Самандар, Умид Бекмуҳаммад. Хоразм жадид мактаблари. Milleniumus print нашриёти, Урганч, 2025 йил, 28-бет.
4. Сайёра Самандар, Умид Бекмуҳаммад. Хоразм жадидчилиги, ислоҳотлар, таълим ва адабиёт. Milleniumus print нашриёти, Урганч, 2024 йил, 68-бет.
5. Сайёра Самандар, Умид Бекмуҳаммад. Хоразм жадид намояндалари: ҳаёти, фаолияти ва адабий мероси. Milleniumus print нашриёти, Урганч, 2024 йил, 220-бет.
6. Умид Бекмуҳаммад, Сайёра Самандар. Бобоохун Салимов – жадид, давлат арбоби ва шоир. Milleniumus print нашриёти, Урганч, 2024 йил, 210-бет.
7. Умид Бекмуҳаммад. Хоразм жадидчилик ҳаракати энциклопедияси. Milleniumus print нашриёти, Урганч, 2024 йил, 320-бет.
8. Умид Бекмуҳаммад, Сайёра Самандар. Хоразм жадидларининг мустамлакачилик даврларида қатағон қилиниши. Milleniumus print нашриёти, Урганч, 2025 йил, 230-бет.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 37.013.42

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ КАК СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

[1]Ядгарова Озода Ибрагимовна, доцент СамГИИЯ
[2]Суюнова Севара Салохиддин кызы, магистрант СамГИИЯ

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING PROFESSIONAL-KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH IJTIMOIY-PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

[1]Yadgarova Ozoda Ibragimovna, SamDChTI dotsenti
[2]Suyunova Sevara Saloxiddin qizi, SamDChTI magistaranti

https://orcid.org/0000-0002-2096-4910
e-mail: yadgarovaozoda26@gmail.com

THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL-COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS AS A SOCIO-PEDAGOGICAL ISSUE

[1]Yadgarova Ozoda Ibragimovna, Associate Professor, SamSIFL
[2]Suyunova Sevara Salokhiddin qizi, Master’s Student SamSIFL

Аннотация: *В статье рассматривается проблема развития профессионально-коммуникативной компетентности будущих учителей как важнейшего социально-педагогического аспекта современного образования. Отмечается, что успешная педагогическая деятельность невозможна без развитых коммуникативных умений, способствующих установлению конструктивного взаимодействия с учениками, коллегами и родителями. Анализируются современные требования к педагогическим кадрам, акцентируется внимание на необходимости формирования у будущих учителей навыков эффективного общения, эмпатии, толерантности и культуры педагогического взаимодействия.*

Ключевые слова: *профессионально-коммуникативная компетентность, будущие учителя, социально-педагогическая проблема, педагогическое взаимодействие, профессиональная подготовка, коммуникативные навыки, эмпатия, педагогическая культура, инновационные методы обучения.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning professional-kommunikativ kompetentligini rivojlantirish masalasi zamonaviy ta’limning eng muhim ijtimoiy-pedagogik jihatlaridan biri sifatida ko‘rib chiqiladi. Muvaffaqiyatli pedagogik faoliyat samarali kommunikativ ko‘nikmalarsiz imkonsiz ekani ta’kidlanadi. Bunday ko‘nikmalar o‘quvchilar, hamkasblar va ota-onalar bilan konstruktiv muloqot o‘rnatishga xizmat qiladi. Maqolada zamonaviy o‘qituvchilarga qo‘yilayotgan talablar tahlil qilinadi va bo‘lajak pedagoglarda samarali muloqot, empatiya, bag‘rikenglik va pedagogik madaniyatni shakllantirish zarurligiga e’tibor qaratiladi.*

Kalit so‘zlar: *kasbiy va kommunikativ kompetentsiya, bo‘lajak o‘qituvchilar, ijtimoiy-pedagogik muammo, pedagogik o‘zaro ta’sir, kasbiy tayyorgarlik, muloqot qobiliyatlari, empatiya, pedagogik madaniyat, innovatsion o‘qitish usullari.*

Abstract: *This article examines the development of professional-communicative competence in future teachers as a key socio-pedagogical aspect of modern education. It emphasizes that successful pedagogical*

activity is impossible without well-developed communication skills that facilitate constructive interaction with students, colleagues, and parents. The article analyzes current requirements for teaching staff and highlights the importance of forming effective communication skills, empathy, tolerance, and a culture of pedagogical interaction among future teachers.

Key words: *professional and communicative competence, future teachers, social and pedagogical problem, pedagogical interaction, professional training, communication skills, empathy, pedagogical culture, innovative teaching methods.*

ВВЕДЕНИЕ. В условиях стремительных изменений в системе образования, усиливающейся цифровизации и глобализации, возрастает потребность в высококвалифицированных педагогических кадрах, обладающих не только глубокими профессиональными знаниями, но и развитой коммуникативной компетентностью. Современный учитель должен уметь эффективно взаимодействовать с учащимися, их родителями, коллегами и администрацией, быть открытым к диалогу, уметь слушать и слышать, проявлять эмпатию и толерантность. Профессионально-коммуникативная компетентность представляет собой интегративное качество личности педагога, включающее в себя систему знаний, умений и навыков, обеспечивающих успешное педагогическое взаимодействие и создание благоприятного образовательного пространства. Формирование данной компетентности является одной из ключевых задач в процессе подготовки будущих учителей, поскольку от уровня её развития во многом зависит эффективность образовательного процесса, психологический климат в коллективе и мотивация обучающихся.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ. «Формирование профессионально необходимых качеств у будущих учителей и подготовка их к профессиональной деятельности является основной задачей высшего образования, это сложный и трудоемкий процесс»[5]. В сегодняшнюю эпоху прогресса недостаточно быть талантливым в какой-либо области, как в прошлом веке, чтобы добиться успеха в какой-либо работе. Чтобы стать профессионалом – зрелым мастером своего дела, необходимо овладеть и многими другими навыками. Президент Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёев 24 мая 2019 года во время встречи с руководителями высших учебных заведений и научно-исследовательских центров, академиками, учеными, молодыми исследователями в Национальном университете Узбекистана отметил: «...нам нужно качество, а не количество. Для достижения этой цели необходимо тщательно изучить зарубежный опыт. Выигрывает государство, уделяющее особое внимание подготовке кадров. Развитие системы подготовки специалистов на основе научно обоснованного опыта – наша важнейшая задача... Необходимо усилить работу по выявлению и целенаправленному воспитанию талантливой молодежи. Если мы сделаем науку и воспитание правильными, квалифицированные специалисты сами будут развивать все области»[6]. Следовательно, можно сказать, что вопрос квалифицированных кадров является актуальной проблемой сегодняшнего дня.

ОБСУЖДЕНИЕ. В январе 2016 года на Всемирном экономическом форуме в Даосе (Швейцария), были объявлены 10 наименований профессиональных качеств, требуемых от специалистов после 2020 года. К ним относятся [7]:

1. Решение сложных задач на многоуровне (complex problem solving);
2. Критическое мышление;
3. Широкомасштабное творческое мышление (Creativity);
4. Управление людьми (People management);
5. Установление отношений с людьми (Coordinating with others);
6. Эмоциональный интеллект;
7. Принятие решений и формирование выводов (Judgment and decision-making);
8. Адаптация к требованиям обслуживаемой аудитории (Servise orientation);
9. Переговоры (Negotiation);
10. Когнитивная гибкость (Cognitive flexibility).

Как видно из списка, в 2020 году и последующие годы, независимо от сферы деятельности, от будущих специалистов в основном требуется приобретение профессионально-коммуникативных навыков. Потому что XXI век – это век информации.

TAMADDUN NURI

Обзор педагогической и психологической литературы показал, что профессионально-коммуникативные качества будущих учителей «проявляются как сложное интегративное явление как профессиональные навыки учителя, обеспечивающие установление, поддержание и развитие связи с другими участниками образовательного процесса. В целом, на протяжении своего эволюционного развития человечество прошло несколько этапов: «homo habilis» (человек, который ходит прямо), «homo potentis» (находчивый человек), «homo sapiens» (умный человек). Многие исследователи предложили назвать нашу эпоху «homo loguens», что означает говорящий человек. Потому что каждый человек не находится в стороне от процесса передачи или получения информации, что, в свою очередь, еще больше повышает значение профессионально-коммуникативной деятельности» [8].

Важной точкой изучения данной проблемы являются понятия «профессионал (специалист)», «профессионализация (профессиональное становление)», «профессионализм», «компетентность», «квалификация» и «профессиональная зрелость»[9].

Рассмотрим следующие понятия:

«Профессионал (специалист)» – человек, превративший определенный вид деятельности в свою профессию, мастер своей профессии. «Профессионализация (профессиональное становление)» - это подготовка личности к профессиональному образованию в процессе выбора профессии, а также ее развитие в процессе профессиональной деятельности. «Профессионализм (профессиональное развитие)» - это процесс обогащения потенциала и важных профессиональных качеств, повышения эффективности трудовой деятельности»[4]. «Компетентность связана с практической деятельностью личности и представляет собой умение проявлять нормы компетентности в своей работе с творческим подходом»[1]. «Квалификация – это определенная профессия, навык, приобретенный в результате хорошего владения работой» [2].

«Профессиональная зрелость – это характеристика личности, обладающей высоким уровнем личностного и профессионального развития и высоким профессиональным мастерством, квалифицированной, нравственно совершенной и воплощающей в себе личностные качества»[3].

«Когда речь идет об успешном обучении и воспитании молодого поколения в процессе реализации системы непрерывного образования, жизнь показывает, что такую сложную и многогранную задачу можно выполнить только с помощью высококвалифицированных и педагогически квалифицированных преподавательских кадров» [10].

Известный древнегреческий философ Платон писал: «Если ремесленник плохой мастер, государство не теряет многого от этого – только народ одевается хуже. Но если воспитатель молодежи плохо выполняет свои обязанности, то в стране появляется категория невежественных, необразованных и глупых людей» [11].

В нашей стране также предъявляются серьезные требования к педагогическим кадрам, в частности к вопросам подготовки будущих учителей английского языка и будущих педагогов, их духовному облику, интеллектуальному потенциалу и профессиональному мастерству, исходя из необходимости сегодняшнего дня[4].

В частности, в современном глобальном обществе вопросы подготовки будущих учителей к профессиональной деятельности отражены в ряде законов, указов, постановлений и распоряжений нашего правительства.

В процессе коммуникации ярко проявляются черты личности, способной к инновационному мышлению: гибкость в условиях меняющейся реальности, творческий подход к созданию оригинальных результатов, ясность и направленность в мыслях и поступках, скорость обработки информации, а также практичность и конструктивность мышления. В современной образовательной сфере можно выделить ряд ключевых тенденций, отражающих инновационный подход:

– расширение международного сотрудничества между образовательными учреждениями, что способствует формированию специалистов с междисциплинарными знаниями;

– усиление роли гуманитарных дисциплин в учебных программах, что обусловлено стремлением экономики к

ориентации на нужды населения и демократизации общественных отношений;

– формирование у учащихся уважения к общепризнанным мировым ценностям, готовности к восприятию инноваций из других культур и сохранению национальной идентичности.

По нашему мнению, современное образовательное пространство, по своей сути инновационное, характеризуется открытостью. Это проявляется в следующих аспектах: ценностные ориентиры, определяющие развитие общества; установленные нормы, правила и моральные принципы, обеспечивающие его единство; а также осознание учащимися соответствия требований государства и общества к образованию их собственным ожиданиям.

Положение и роль современного педагога в инновационном образовательном пространстве определяются требованиями общества в связи с вызовами современного мирового развития. На рубеже происходят серьезные перемены в системе образования в целом и в подготовке современного педагога, способного проявлять компетенции в создании, расширении образовательного пространства каждого обучающегося (и своего в том числе) и в управлении взаимодействием объектов этого пространства с целью углубления и результативности этого взаимодействия [12].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Развитие профессионально-коммуникативной компетентности будущих учителей является одной из приоритетных задач современного педагогического образования. Умение эффективно взаимодействовать с учащимися, родителями и коллегами выступает неотъемлемой частью профессиональной успешности педагога. В условиях стремительных изменений в социальной и образовательной сферах возрастает необходимость формирования у будущих учителей не только глубоких предметных знаний, но и развитых коммуникативных навыков, эмпатии, способности к диалогу и конструктивному решению конфликтов.

Решение данной социально-педагогической проблемы требует комплексного подхода: обновления содержания педагогического образования, внедрения интерактивных и личностно-ориентированных методик, а также тесной интеграции психолого-педагогических дисциплин в процесс подготовки специалистов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Risqulova K.J. Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari sotsiolingvistik kompetentligini shakllantirish tizimi. Ped.f.d. (DSc) diss. avtor.- T., 2017. - B-14.
2. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi,- T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2020.
3. Jalilova S.X., Xaydarov F.I., Xalilova N.I. Kasb psixologiyasi. o‘quv qo‘llanma.–T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2010. - B.-12.
4. Yadgarova A.I. Bo‘lajak o‘qituvchilarning professional-kommunikativ kopetentligini rivojlantirishda psixologik treninglardan foydalanish imkoniyatlari. Monografiya. Samarqand davlat chet tillari instituti nashriyoti, Samarqand-2023, -B. 7-10.
5. https://nauka-pedagogika.com/pedagogika-13-00-08/dissertaciya-podgo tovka-buduschih-uchiteley-k-kommunikativnoy-deyatelnosti-v-protsesse-izuche niya-distsiplin-pedagogicheskogo-tsikla
6. https://uzdaily.uz/uz/post/6334
7. https://www.eduget.com/news/10_klyuchevyx _navykov_do_202 0-go-909
8. https://znanio.ru/media/olij-talim-sifatini-taminlashda-elektron-resurslar dan-fojdalanishning-metodik-modeli-2711569
9. https://n.ziyouz.com/books/kollej_va_otm_darsliklari/psixologiy a/Kasb% 20psixologiyasi% 20(S.Jalilova,%20F.Xaydarov,%20N.Xalilova)
10. https://uz.denemetr.com/docs/235/index-8492-1.html
11. http://www.filosense.ru/vzglyadi_platona_na_vospitanie- 433.htm. – Из фундаментального сочинения Платона «Государство».
12. https://www.intereuroconf.com/index.php/MSRAIDP/article/downlo-ad/3243/24 72/2464
13. Курбанбаева, М. (2023). Важность формирования навыков самостоятельного мышления при подготовке конкурентоспособных кадров. Tamaddun nuri jurnali, 5(44), 95-96.

Qabul qilindi: 03.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK:81`44

THE ROLE OF PRAGMATICS IN INTERCULTURAL COMMUNICATION WITH AN EMPHASIS ON POLITENESS

[1]Najmiddinova Mehrigul Najmiddin qizi,
Teacher of Navoi State University,
[2]Qahramonova Malika Uchqunovna, Student of Navoi State University

E-mail: mehrigul@nspi.uz

TEL: +998907313080
https://orcid.org/0009-0007-8449-3373

РОЛЬ ПРАГМАТИКИ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ С АКЦЕНТОМ НА ВЕЖЛИВОСТЬ

[1]Наджмиддинова Мехригуль Наджмиддиновна,
Преподаватель Государственного Университета Навои,
[2]Қахрамонова Малика Учқуновна,
Студентка Навоийского государственного университета,
Najmiddinova Mehrigul Najmiddin qizi,
Navoiy Davlat universiteti o'qituvchisi

E-mail:
kahramonovamalika29@gmail.com

TEL: +998 93 573 00 39

https://orcid.org/0009-0003-5039-2188

MADANIYATLARARO MULOQOTDA PRAGMATIKANING ODOB-AXLOQQA URG'U BERISHDAGI ROLI

[1]Najmiddinova Mehrigul Najmiddin qizi, Navoiy davlat universiteti o'qituvchisi
[2]Qahramonova Malika Uchqunovna,
Navoiy Davlat universiteti talabasi

Abstract: *In this article, the influence of pragmatic mechanisms on culturally determined communication is analyzed, with a priority focus on the phenomenon of politeness. Special attention is given to the discord between positive and negative politeness within English-speaking and Russian-speaking communication. The article emphasizes the importance of developing intercultural pragmatic competence in order to prevent speech misunderstandings and improve the effectiveness of interaction in the context of linguistic diversity.*

Keywords: *pragmatics, politeness, cross-cultural communication, negative politeness, communicative acts, pragmatic awareness, variability of cultural norms.*

Аннотация: *В данной статье анализируется влияние прагматических механизмов на культурно обусловленное общение с приоритетным рассмотрением на феномен вежливости. В особенности* ***акцентируется внимание на*** *диссонанс в рамках позитивной и негативной вежливости в англоязычной и русскоязычной коммуникации. Статья подчеркивает внимание на важности развития межэтнической прагматической квалификации с целью речевых недоразумений и улучшения эффективности взаимосвязи в контексте языкового многообразия.*

Ключевые слова: *прагматика, уважительность, кросскультурная коммуникация, негативная вежливость, акты коммуникации, прагматическая осведомлённость, вариативность культурных установок..*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada pragmatik mexanizmlarning madaniy jihatdan belgilangan muloqotga ta'siri tahlil qilinadi, ayniqsa, odob fenomeniga e'tibor qaratiladi. Maxsus e'tibor ijobiy va salbiy odob o'rtasidagi tafovutga qaratilgan, ingliz tilida va rus tilida muloqotdagi farqlar ko'rib chiqiladi. Maqola madaniyatlararo pragmatik kompetensiyani rivojlantirishning muhimligini ta'kidlaydi, bu esa so'zlashuvdagi noaniqliklarni oldini olish va lingvistik xilma-xillik kontekstida o'zaro aloqaning samaradorligini oshirishga yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *pragmatika, odob, madaniyaro muloqot, salbiy odob, muloqot aktlari, pragmatik xabardorlik, madaniy me'yorlarning o'zgaruvchanligi.*

INTRODUCTION

One of the most priority aspects of pragmatics in the framework of this study is politeness, as it influences how information is transmitted, analyzed, and evaluated. As Larina.T.V[1] asserts, "politeness is a vital element of communicative competence that ensures the success of intercultural interaction." This highlights the importance of considering how politeness manifests in different forms depending on cultural contexts and how its misinterpretation can lead to ineffective communication. Moreover, as Romanovna.P.N [2] points out, "politeness is not universal; it is shaped by cultural norms and expectations, and its influence on people's behavior."

LINGUOPRAGMATIC FEATURES:

Linguopragmatics, a branch of pragmatics, explores the interrelation between language use and the social context of communication. [3] It examines how lexico-grammatical units are employed to convey meaning in social interactions and how they embody cultural values and principles. One of the significant linguopragmatic features that influences intercultural communication is **politeness**, which manifests itself in both **positive** and **negative** forms.

Positive politeness is classified as one of the strategies aimed at developing interpersonal connection, unity in the communication process, and social harmony. Expressing thankfulness, showing emotional sensitivity, and using casual language are often central to these strategies for reducing interpersonal distance.

Negative politeness, from another perspective, is part of strategies that reflect respect for autonomy and the desire not to interfere with others' choices. These strategies typically involve the use of indirect expressions, avoidance of direct acknowledgment of fault, and apologies to reduce the risk of conflict or the demonstration of disrespect.

Two types of politeness can differ radically across cultures, which influences the process of message formation and interpretation. For example, in English-speaking societies, negative politeness plays a more important role, which is associated with a highly valued individualism and the need to maintain personal boundaries. On the other hand, positive politeness may be more prevalent in cultures that emphasize collectivism and social harmony, such as in various regions of Asia and Latin America.

MATERIALS AND METHODOLOGY

To study the role of pragmatics in intercultural communication, the main focus is on politeness, and for this, a comparative method was used, aimed at examining the differences in the manifestation of positive and negative politeness across different cultures. The study was based on the cultural contexts of English-speaking and Russian-speaking societies. Attention was given to the

[1] Larina Tatyana Viktorovna(2003).The category of politeness in the aspect of intercultural communication: Based on the material of English and Russian communicative cultures.

[2] Romanovna, P. N. (2023). *Understanding Politeness Strategies in Intercultural Communication*. *Nordic Journal of Intercultural Studies*.

[3] Najmiddinova M.N., (2024), "Linguocultural and linguopragmatic features of the concept of "hospitality" in English and Uzbek", International conference philology, methodology, translation studies: current issues of modern science. https://doi.org/10.2024/1xm0b673.

differences in politeness strategies used in these cultures to maintain social norms and harmony.

The analysis included various sources of literature, such as the works of Larina.T.V, Romanova.P.N, and other scholars studying cultural differences in pragmatics. Additionally, interviews with native speakers were conducted, which facilitated the collection of empirical data to confirm the theoretical conclusions.

RESULTS AND DISCUSSION

The results of the study showed that positive and negative politeness manifest differently depending on the context in English-speaking and Russian-speaking cultures. In English-speaking countries, such as the UK and the USA, the focus is on ensuring personal freedom and independence, which makes negative politeness clearly evident. This is reflected in strategies aimed at avoiding direct contact and intrusion into personal space, confirmed by the use of indirect expressions and apologies.

In Russian-speaking cultures, on the other hand, positive politeness is more pronounced, oriented towards strengthening close and warm relationships between people. Positive politeness includes strategies such as expressing recognition, showing empathy, and using informal language, which contributes to the development and strengthening of social relationships.

DISCUSSION

The collected materials support the hypothesis that the variability of cultural behavior models in manifestations of politeness has a significant impact on communication between representatives of different linguistic cultures. Positive politeness is typically associated with cultures that adhere to collectivist values, while negative politeness is characteristic of individualistic cultures, such as English-speaking societies. This difference also reflects broader social values and norms inherent in each culture.

The main conclusion is that understanding pragmatic differences in politeness enhances successful interaction between cultures. [4] Inappropriate application of politeness approaches can lead to misunderstandings and potential conflicts, especially in multilingual and multicultural contexts. This emphasizes the importance of developing intercultural pragmatic competence for successful communication.

CONCLUSION

In conclusion, the main findings of the observation confirm the priority of pragmatics, especially politeness, in communication between different cultures. Cultural contrasts in the manifestations of constructive and destructive politeness modify the perception process among communication participants. Understanding these discrepancies helps prevent communicative misunderstandings and contributes to the establishment of more harmonious relationships in multilingual and multicultural communities.

Thus, new research in the field of intercultural pragmatics should focus on identifying new politeness strategies and developing methods for fostering intercultural pragmatic competence.

REFERENCES:

1.**Brown, P., & Levinson, S. (1987).** *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.

2.**Bargiela-Chiappini, F. (2003).** *Face and politeness in intercultural communication*. In *Pragmatics and Language Learning* (Vol. 10, pp. 72-84).

4.**Gudykunst, W. B. (2004).** *Bridging differences: Effective intergroup communication*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

5. Larina Tatyana Viktorovna(2003).The category of politeness in the aspect of intercultural communication: Based on the material of English and Russian communicative cultures.

6.Najmiddinova N.G., (2024), "The Integration of Artificial Intelligence (AI) into education system", Tamaddun Nuri, ISSN 2181-8258, 12(63), 34-37. https://doi.org/10.69691/r1bx4f56

7.Najmiddinova M.N., (2024) "Linguoculturalogical features of proverbs on "hospitality" in English and Uzbek", Tamaddun nuri / The light of civilization ISSN 2181-8258, 10(61),74. https://jurnal.tamaddunnuri.uz/index.php/tnj/article/view/972

[4] Najmiddinova M.N., (2024) "Linguoculturalogical features of proverbs on "hospitality" in English and Uzbek", Tamaddun nuri / The light of civilization ISSN 2181-8258, 10(61),74. https://jurnal.tamaddunnuri.uz/index.php/tnj/article/view/972

8. Najmiddinova M.N., Furqatova H.A., Nabiyeva D.G‘., (2024), “Linguistic features of phraseological units with a common meaning “hospitality”, “Modern trends of teaching in the context of innovative and digital technologies in higher education: prospects, problems and solutions” ,*https://doi.org/10.5281/zenodo.14259715*.
9. Najmiddinova M.N., (2024), “Linguocultural and linguopragmatic features of the concept of "hospitality" in English and Uzbek”, International conference philology, methodology, translation studies: current issues of modern science. *https://doi.org/10.2024/1xm0b673*.
10.Najmiddinova G.N., **(**2025), “Introduction of Artificial Intelligence (AI) in Secondary Education School System”, Ilm sarchashmalari, (1), 144-147. www.ilmsarchashmalari.uz
11.Najmiddinova M.N., (2025), “Linguodidactic features of proverbs related to the concept of “hospitality” (Examples from english and uzbek languages)”, Til va adabiyot.uz, 227-230. tilvaadabiyotuz@gmail.com. https://oak.uz/pages/4802
12. Najmiddinova M.N.,Qahramonova M.U., (2025), “Innovation in language teaching, learning and assessment”, Results of National Scientific Research International Journal, Volume 4| Issue 3 Researchbib 9.1, ISSN: 2181-3639, 132-140. https://doi.org/10.5281/zenodo.15111294

13.Romanova, I. (2008). Cultural differences in communication: A comparative study of politeness strategies in English and Russian. Journal of Intercultural Communication, 15(3), 45-56.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 94 (575.171)(093)"18"

ХИВА ХОНЛИГИ ДАВЛАТ ДЕВОНИДА ТУРКИЙ ТИЛДА ИШ ЮРИТИШ (ҚОНУНЧИЛИК ҲУЖЖАТЛАРИ МИСОЛИДА)

Сирожиддинова Мафтуна Баходировна,
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси тарих институти, таянч докторант

Электрон манзил: ***mf.sirojiddinova@gmail.com***

ORCID ID 0009-0005-0650-8248

THE USE OF THE TURKIC LANGUAGE IN THE STATE ADMINISTRATION OF THE KHIVA KHANATE (BASED ON LEGALISLATIVE ACTS)

Sirojiddinova Maftuna Baxodirovna,
Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, junior doctoral researcher

ТЮРКСКИЙ ЯЗЫК В ГОСУДАРСТВЕННОМ УПРАВЛЕНИИ ХИВИНСКОГО ХАНСТВА (НА ОСНОВЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ АКТОВ)

Сирожиддинова Мафтуна Баходировна,
Институт истории академии Наук Республики Узбекистан, докторант

Аннотация: *Хива хонлигида ҳукмдорнинг ҳужжат ишларини олиб борадиган давлат иш юритиш идораси фаолият юритган бўлиб, 16–20-юз йилликларда хонликда расман туркий ҳужжатчилик тизими жорий этилган. Мақолада, Хива хонлиги давлат девонида туркий тилда иш юритиш масаласи ёритилган.*

Калит сўзлар: *Хива хонлиги, туркий тил, қонунчилик ҳужжатлари, ёрлиқлар, сарой девони.*

Abstract: *From the 16th to the 20th centuries, in the Khiva Khanate, there was a state administration office responsible for handling the khan's official documents. This article explores the use of the turki language in the state administration of the Khiva Khanate.*

Key words: *Khiva Khanate, turki, legislative acts, yorliq, palace office.*

Аннотация: *В Хивинском ханстве действовало государственное административное учреждение, отвечающее за ведение документации правителя. С XVI по XX века в ханстве была официально внедрена тюркоязычная система документооборота. В данной статье рассматривается вопрос ведения документации на тюркском языке в государственном управлении ханства.*

Ключевые слова: *Хивинское ханство, язык тюркий, законодательные акты, ярлыки, дворцовая канцелярия.*

КИРИШ. Хива хонлигида ижтимоий-сиёсий масалалар, давлат ва халқ ўртасидаги ҳуқуқий муносабатлар, буларнинг барчаси қонунлар билан белгиланган ҳолда тузилган ҳужжатлар орқали тартибланган. Қонунчилик ҳужжатлари ижтимоий-иқтисодий ва маъмурий бошқарув соҳасида қонун ўрнатиш ва жамиятда тартибни сақлашга қаратилганлиги боис,

ўрганилиши муҳим бўлган тадқиқот мавзуларидан бири ҳисобланади.

Маълумки, бошқа хонликлардан фарқли равишда Хива хонлиги давлат девонида иш юритиш ҳужжатлари расман туркий тилда олиб борилган. Хива хони Абулғозийхоннинг (1643–1663 йй.) “Шажараи тарокима” асарида [1]: *“Hamma uluğlar ham āddî kišilär tüšünsün dep, men bu tarixnï türkî til bilän aytdïm”,* деган сатрлар мавжуд. Манбанинг таҳлилидан тушуниладики, туркий тил халқ тили сифатида юритилган ва 16–20-юзйилликларда сарой девони иш юритиш тизимида ҳам, адабий тил сифатида ҳам кенг истеъмолда бўлган.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР. Бугунгача, Хива давлат девонига тегишли бир неча юзлаб ҳужжатлар тўпламларда (архив) сақланиб қолинган. Ушбу ҳужжатлар, бу ўринда *ёрлиқлар* – олий ҳокимият бошқарув вакиллари (хонлар, шахзодалар, беклар) томонидан бериладиган, юқори ҳуқуқий ва маъмурий кучга эга бўлган қонунчилик ҳужжатлари ҳисобланадилар. 16–19-юзйилликларда *маншур, фармон, ҳукмнома, нишон, парвонча, иноятнома, омоннома, марҳаматнома* каби бир қанча қонунчилик ҳужжатлари юритилган. Биз эса, кўплаб тарихчи олимларнинг фикрларини ўрганган ҳолда [4; 100–107-б., 5; 12-б.], ушбу туркумдаги барча ҳужжатларга ёрлиқлар атамасини қўллаймиз.

Мавжуд тадқиқотлар ичида ёрлиқларнинг тил хусусиятига ҳам эътибор қаратилган бир неча мақолалар бор. Масалан, Ю.Брегел Хива хонлигида тузилган 17–19-юзйилликларга тегишли барча тархон ёрлиқлари *туркий* (*чиғатой*) тилида ёзилганлигини қайд қилади. Муаллифнинг хулосаларига кўра, “чиғатой тили” билан бир қаторда, форс (ёки тожик) тили Хива хонлигидаги девон тили сифатида 1850 йилларгача ишлатилган. Яъни, девонда икки тилда иш юритилган. 1274/1857-58 йил жумод ал-аввал ойига келиб эса, девонда қўлланилган форс тили расман тугатилган [9].

Ушбу ҳолатни тадқиқотчи 16-юзйилликда Хоразмнинг жанубий ҳудудларида туркий тилда сўзлашуви *сарт*ларнинг таъсири билан изоҳлайди. Сартлар ё *эронзабон*, ёки камида *билингвал* (иккита тилда сўзлашувчи) бўлганлар [9; 149–150-б.]. Сартларнинг тўлиқ туркийлашуви, фақат 19-юзйилликнинг ўрталаридан кейин, ўзбекларнинг аста-секин сартлар билан аралашуви натижасида содир бўлган. Мазкур даврда, давлат ишлари ва девон котиблиги лавозимига икки тилни мукаммал билганликлари сабабли сартлардан тайинланади. Бу эса, девон тилида туркий тилнинг мутлақ устунликка эга бўлишига асос бўлади.

18-юзйиллик ўрталарига оид мазмунан саййидзодалар хонадонига мансуб Муҳаммад Нодиршайх оиласига берилган имтиёз ёрлиқларининг [7] тил жиҳати В.Вуд [10] томонидан ўрганилган. Хусусан, берилган маълумотларга кўра, ҳужжатлар орасида 1141/1728-29 йилда Элбарсхон (1728–1739 йй.) ва 1149/1736-37 йилда Шоҳтемурхон томонидан чиқарилган ёрлиқлар форс тилида [8] қолган барча тархон ёлиқлари эски ўзбек тилида ёзилгани бўйича маълумот беради.

Хўп, маълумотларга кўра хонлик девон иш юритиш тизимида икки тиллик бўлган, деган фикр шаклланмоқда. Бу масалани, маҳаллий олимлардан бири Н.Тошев ҳам эътиборга олади. Унинг хулосаларига кўра, Хива хонлигида қонунчилик, иш юритиш ва маъмурий ҳужжатлар икки тилда туркий ва форс тилда юритилган. Сабаби, минтақага тегишли ҳужжатлар орасида форс тилида тузилган бошқа турдаги ҳужжатларнинг (*олди-сотди, никоҳ шартномалари*) ҳам учрашидир. 19–20-юзйилликларга тегишли ёрлиқлар асосан адабий ўзбек тилидан сезиларли фарқ қилувчи, хоразм шевасининг муҳим элементлари қоришуви асосида шаклланган туркий тилда ёзилган [6].

Умуман олганда эса, ҳужжатлар, тил ислоҳотини бошдан кечирган. Мазкур минтақада кўплаб археографик изланишларни олиб борган Бартольд ҳам, Хивада 16-юзйилликда ҳудуднинг она тили бўлган хоразм тили сўзлашув тил сифатида, давлат девон тили эса туркий бўлган [2], деб қайдлар битади.

Хоразмнинг туркийлашуви 13-юзйиллик оралиғида, айнан Хоразмшоҳларнинг (Ануштагинийлар) сўнгги ҳукмронлик йилларида содир бўлган. Хоразмшоҳлар ва туркий уруғларнинг ўзаро аралашуви, қўшин таркибида туркийларнинг сони ошиши натижасида, ижтимоий ҳаётда туркий анъаналар ривож топа бошлади. Мисол учун, хоразмшоҳ Такиш қипчоқлар билан иттифоққа киришиб, қипчоқ хони Жонкиши қизи Туркон хотунга уйланади. Баёт уруғидан бўлган Туркон хотун

TAMADDUN NURI

ўзи билан бирга Хоразмга турк қабилаларини (уранйилар, қорлуқлар, уғроқлар, халаж) олиб келади [3; 82-б.]. Бу каби ижтимоий-сиёсий жараёнлар девонга ҳам таъсир кўрсатади ва натижада ўз-ўзидан девонда туркий тилнинг анча ривож топишига туртки бўлган.

Мўғуллар истилоси даври қонун ҳужжатлари ва тил ривожининг музлаган даври бўлди. Бироқ, Темурий султонлар буйруғи битилган ёрлиқлар ва расмий битигларни, туркий ҳужжатчилик тарихининг классик намуналари деса ўринли бўлади. Темурийлардан сўнг анъанавий мерос сифатида юритилган ҳужжатчиликнинг шу ўринда туркий тилнинг ривожланган маҳали айнан Хива хонлиги (16–20-юзйилликлар) давлат тизимида ўз аксини топган.

Ёрлиқлар туркий тилга ўтишда бир неча шаклий жиҳатдан ўзгаришларга учраган. Бу, уларда учрайдиган атамаларнинг лексик ўзгаришида кўринади. Масалан, ёрлиқлар санасининг тўлиқ ёзма равишда сўзлар билан ёзилиш усули ҳам туркий тил грамматик хусусиятидан келиб чиқади. Форс тилидаги ҳужжатларда бу услуб деярли кам учрайди. Шунингдек, туркий тилга ўтишда араб тилидаги иборалар деярли ўзгаришсиз қолган. Масалан, бу ҳолатларни ёрлиқларда учрайдиган экспликация матнларида, яъни *“алоҳида кўрсатилган дарак қайдларда”* кўриш мумкин. Кўпинча, бу матнлар мусулмонларнинг муқаддас китоби Қуръони Карим оятларидан келтирилган сатрлар, ҳадислар орқали ифодаланади. Ушбу ҳолатда, ҳужжатлардаги ўлчов бирликлари, тақвимий ва ҳудудий (ҳудудларнинг чегара номлари) атамалар ҳам деярли катта ўзгаришга учрамайдилар.

ХУЛОСА. Келтирилган маълумотлардан англашиладики, ёрлиқлар тарихий босқичларга кўра аввал форс тилида тузилганлар. 16–17-юзйилликларда давлат ёзишмалари ҳам туркий, ҳам форс тилларида олиб борилган. Девонда тузилган форс тилидаги ёрлиқлар, ҳужжат тақдим этилаётган шахс, ёки маълум сиёсий-ижтимоий вазият билан боғлиқ бўлган. Бугунги кунда сақланиб қолинган ёрлиқлар арабшоҳийлар ва қўнғиротлар даврида расман туркий тилда, яъни эски ўзбек ёзувида олиб борилган. Хива хонлиги давлат девони иш юритиш тизимида туркий ёзма ҳужжатчиликнинг ривожи 16–20-юзйилликларга тўғри келади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Абулғозий Баҳодирхон. Шажараи тарокима / Нашрга тайёрловчи: Қ.Маҳмудов. – Тошкент: Чўлпон. 1995. – 28 б.
2. Бартольд С. Сочинения. Том 5. – Москва: Наука. 1968. – С. 752.
3. Буниёдов З. Ануштагин Хоразмшоҳлар давлати (1097-1231) // А.Аҳмад ва М.Маҳмуд таржимаси; Масъул муҳаррир Ҳ.Содиқов. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1998. – 256 б.
4. Ғуломов. С. Тарихий ҳужжатларнинг айрим баҳсталаб масалалари хусусида // “Мерос” журнали. 2016-йил 1-сони. – Б.100-107.
5. Султонов Ў. Мусулмон мамлакатлари дипломатикаси (ўқув қўлланма). – Тошкент: Наврўз. 2019. – 188 б.
6. Тошев Н. О языке и некоторых терминах хивинских юридических актов // Исторические исследования о формировании и изменении мусульманских общин в Средней Азии. 2006. С. 108 – 116.
7. Ўзбекистон Миллий архиви, Т-125-жамғарма, 2-рўйхат: 2-йиғмажилд, 1,3,4-варақлар; 4-йиғмажилд; 6-йиғмажилд; 6а-йиғмажилд.
8. Ўзбекистон Миллий архиви, Т-125-жамғарма, 2-рўйхат: 5-йиғмажилд ва 2-йиғмажилд, 2-варақ
9. Bregel Yu. The Sarts in the Khante of Khiva // Journal of Asian History. Volume 12. No2. 1978. P. 120-151.
10. W. Wood. A collection of tarkhan yarliqs from the Khanate of Khiva // Papers on Inner Asia. No 38. Indiana. 2005. P. 55.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 94 (575.1): 342.56

XIX ƏSIRDEGI QARAQALPAQLARDIŃ DIYQANSHILIQ QƏSIBI BOYINSHA MAǴLIYÚMATLAR

Sherniyazov Rahim Habibnazarovich.
Berdaq atındagı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti "Arxeologiya" kafedrası assistenti

rahimserniazov93@gmail.com
https://orcid.org/0009-0006-9512-8438

СВЕДЕНИЯ О ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКОЙ ПРОФЕССИИ КАРАКАЛПАКОВ В XIX ВЕКЕ

Шерниязов Рахим Хабибназарович
Каракалпакский государственный университет имени Бердаха Ассистент кафедры "Археология"

INFORMATION ABOUT THE AGRICULTURAL PROFESSION OF THE KARAKALPAKS IN THE 19TH CENTURY

Sherniyazov Rahim Habibnazarovich
Berdaq Karakalpak State University
Assistant of the Department of "Archaeology"

Аннотация: *Бул мақалада қарақалпақлардың XIX әсирдеги дийқаншылық кәсиби менен шуғылланғанлығы ҳаққында тарийхый ҳәм жазба дереклерде келтирилген мағлыўматлар берилген. Сондай-ақ, дийқаншылық пенен шуғылланыўға қолайлы болған жерлер, қала ҳәм қорғанлардың жайласыўы ҳаққында да мағлыўматлар келтирилип өтиледи.*

Таяныш сөзлер: *Дийқан, Әмиўдәрья, Т.А. Жданко, Үстирт, Сарықамыс, Әбилғазыхан, Арал, Төк қала, Даўқара, Қуўандәрья, С.П. Толстов.*

Аннотация: *В данной статье приведены сведения из исторических и письменных источников о занятии каракалпаков земледельческим ремеслом в XIX веке. Также приводятся сведения о землях, удобных для земледелия, расположении городов и крепостей.*

Ключевые слова: *Дехкан, Амударья, Т.А. Жданко, Устюрт, Сарыкамыш, Абулгази-хан, Арал, Ток-кала, Даукара, Кувандарья, С.П. Толстов.*

Abstract: *This article provides information from historical and written sources about the Karakalpaks engaging in agriculture in the 19th century. Information is also provided about lands suitable for farming, the location of cities and fortresses.*

Keywords: *Dekhkan, Amu Darya, T.A. Zhdanko, Ustyurt, Sarykamysh, Abulgazi Khan, Aral, Tokkala, Daukara, Kuvandarya, S.P. Tolstov.*

Қарақалпақлардың жайласқан жер шараяты әййемги дәўирлерден баслап-ақ ҳәр қыйлы болып келген. Арқа шығыстан Қызылқум, арқасы Арал теңизи, батыстан Үстирт даланлығы, қубла-батысы Қарақум менен шегараланған Әмиўдәряның төменги ағысларында оазис жайласқан. Усындай жер шараятының ҳәр қыйлылығына байланыслы

қарақалпақлар әйемги дәўирден баслап хожалықтың бир неше түри менен бирден шуғыллана алған.

Қарақалпақларда ерте дәўирлерден баслап дийқаншылықтың үш түри белгили еди: мәўсимлик - дәрья, көллер жағалары ҳәм қайыр жерлер, үзликсиз суўғарылып егилетуғын егис майданлары. Дәслепки еки түри бул дельтаның, каналлар, өзек ҳәм салмалардың суўдың ўақты менен тасып, суў басыўы менен байланыслы болса, үшинши түри бул қурамалы суўғарыў системасы, жаңа каналлар, салмалар қазып үзликсиз дийқаншылық пенен байланыслы.

XVI әсирдиң екинши ярымында Әмиўдәря суўының Аралға қуя баслаўы менен, қарақалпақлар еки тәрептен әйемнен ата-мәканы есапланған журтына қайта орналасып, бул жерлерди қайтадан өзлестирип, бурынғы хожалық турмысын тиклейди.

Т.А.Жданко "Саҳра ҳәм тегисликлерде, көллер ҳәм дәрья дельталарында, соның ишинде ойпатлықларда жасаўшы халықлар жүдә әйемги заманлардан-ақ аўыл хожалығын жүдә жақсы билген. Бирақ, тәбийий-географиялық шараятлардың өзгерип турыўы, дийқаншылықтың бир қәлипте болмағанлығы себепли көбинесе олар шарўашылық ҳәм балықшылық пенен шуғылланған.... Көбинесе хожалық функциялары аўыл жәмийети арасында, ҳәтте, айырым ағзалары арасында бөлинген еди" [2. 631-632]. Дийқаншылық қарақалпақлар хожалығының тийкарғы тараўы сыпатында раўажланды.

А. Женкенсон 1558-жылы Иван IV буйрығы менен Каспий арқалы, Үстирт бойлап саяхат еткен. Биз (Уәзир қаласын усылай атаған) қорғанына кирип келдик. Бул жерде Азимхан деген шах ҳәм оның үш туўысқанының қабыллаўында болдым. "Уәзир қорғаны бийикликте жайласқан, ол жерде шах жасайды.... Қорғанның кубла тәрепи ойпатлыққа қарай кеткен ҳәм жүдә өнимдар жер екен. Бул жерде дийқаншылықтың көп түрлери егилген. Солардың бири қаўын болып оны аўқаттан соң суў орнына жейди екен. Буннан басқа ғарбызда бар екен. Суўды Окстен каналлар арқалы алған, бирақ жүдә аз екен. Себеби дәрья бурынғысындай Каспийге ақпай қойған" [3.53]. Сарықамыс 1558-жылы, Шайбанийханның XV әсирдиң ақырларында Адаққа қылған жүрислери дәўириндегидей... күшли ақпайтуғын еди. Ол дәрьядан суў алатуғын кишкене көллерге айланған еди.

Женкинсонның келген дәўиринде Әмиўдәрья бурынғыдай Сарыққамыс арқалы Каспий теңизине қуйып турмаған. Бул дәўир Әмиўдәрьяның ҳәзирги аңғары бойлап аға баслаған ўақты болса керек. Себеби А.Каулбарстың пикиринше..."Бул дәўирде Әмиўдәрьяның төменги ағысы бурынғыдай қумлықларға емес, қамыслықларға (теңиз жетеклерине) кирип кетеди.

Абулғазыхан өзиниң мийнетинде; Мен туўылмасымнан отыз жыл бурын Әмиўдәрья "Хастминардан" жоқарыда жайласқан. Оның ағысы Қарайғыр тоғайынан өтип өзине жол ашып Тоқ қалаға барған ҳәм Сыр (Арал) теңизине қуйған, сол себепли Үргениш суўсыз қалған. Буны Мунис 1578-жылы Ҳәжимхан патшалық еткен дәўирде Әмиўдәрья өз ағысын өзгертип, Тоқ қаланың жанынан өтип теңизге (Арал) қуйған деп келтиреди.

XVI әсирде Әмиўдәрья суўының Кердер аңғары бойлап ағыўы менен ол жерде суўлар тасқыны болып турған. Абулғазының айтыўы бойынша XVI әсирдеги жаңа арна Тоқ қаласы жанынан аққан [4. 193-197]. Тоқ қаладан жоқарыдан ағыс алған Көкөзектиң суўы үлкен тезлик пенен аққан, ески арнасы бойлап тез ағыўы нәтийжесинде Дәўқараны суўлар басқан. Сонлықтан айырым мағлыўматларда Даўқара теңизи деген ат пенен де аталған. XVI әсирдиң екинши ярымында дельтаның төменги ағысы ҳәм Даўқараның суў астында қалыўы Сырдәрьяның төменги ағысында жасаўшы қарақалпақлардың көшип келе баслаўына себеп болды. Бул жерде үлкен суўғарылатуғын жерлерди ийелеген дийқаншылық майданлары кеңейеди.

Каулбарстың картасында Шымбай қаласынан шығысқа қарай 18 км. узақлықта Көкөзектиң ески бөгетиниң қалдықлары сақланған. Бул Дәўқара ойпатында суў хожалығын раўажландырыўда, дийқаншылықтың түрлериниң көплеп егилиўинде Көкөзектиң әҳмийетиниң жоқары екенлигин билдиреди. Қуўанышжармадан басланған каналлар ишинде Кегейли ҳәм Пурхан каналлары болған. Кегейли каналы Шымбай қаласына, оннан узақтағы Қусханатаў бағдарына қарай жөнелген. Кегейлиниң Нәўпир деп аталған

ири тармағы арқа-шығысқа қарай ағып Ораз аталық қорғанының дөгерегин суў менен тәмийинлеген. Көкөзектен ажыралып шыққан Ақжағыстың төменги ағысы Қаратерең көллериниң шығыс тәрепинен қуйылып турған. XVIII әсирдиң биринши ярымында Ақжағысқа жақын жерде беккем қорған болған. Ақжағыстың шығыс бөлиминдеги гүллеген жерлерди Хийўа тарийхшылары "Ақжағыс халқы" ямаса "үш тармақ жағаларының халқы" (Есим, Көкөзек ҳәм Пурхан) деп атаған.

Бул дәўирде дийқаншылық халықтың тығыз жайласқан аймақлары дельтаның төменги ағысы, Қуўаныш-Жарма, Кегейли, Қыятжарған каналлары бойларында тез раўажланады. Халықтың санының өсиўи ҳәм дийқаншылық қарақалпақлардың тийкарғы хожалығына айлана баслаўы менен егис майданларының кеңейиўи нәтийжесинде XVIII әсирдиң ақыры - XIX әсирдиң басларында тийкарғы үш Қанлыкөл, Қусқанатаў ҳәм Кегейли дийқаншылық районлары қәлиплеседи [5. 76].

Шығыстаныўшы Ю. Брегель тәрепинен Қарақалпақлардың хожалығы, социаллық, жәмийетлик ҳәм салыққа байланыслы болған 39 хүжжет үйрениледи. Бул хүжжетлерде 1865-жылдан баслап 1875-жылғы Қарақалпақлардың еки арысы: он төрт урыў ҳәм Қоңыратлардың урыў қәўими сәўлеленген еди [6]. Қарақалпақлардың Маңғыт бийлери ҳәм жүз басы биригип Дәўлетназар бийге 6000 танап жерди Кегейли каналының үлкен тармағы Жылўан канал (жап) бойларын бергени ҳаққында (1852-жыл, 8 февраль) қарары Хийўа хүжжетлеринде орын алған. Усы хүжжетти үйренген Ю. Брегель "Жылўан канал" деген картада топонимикалық системада белгисиз дейди. Жылўан канал бойлары Маңғыт Дәўлетназар бийге ижараға берилген болыўы мүмкин. Дәўлетназар бий 6000 танап жерди алып дийқанлары, аўылласларына ижараға бөлистирип, "Жер мүлк жерин" де Субарендатор болып қалды.

Х. Вамбери "Әмиўдәрья тасқан ўақытта барлық ойпатлықты суўлар басқан. Суўлар қайтқанда қарақалпақлар нәм жерлерди ислеўге кириседи. Олар бул жерлерге қаўын, тары ҳәм арпа еккен. Жыйналған егинлерин үйлериниң қасындағы ураларға көмеди. Олардың маллары да аз болған, 2-3 түйеси, аты, сыйырлары бар үйлерди бай шаңарақлар деп есаплайды. Бул жарлылық Хийўа ҳәкимлериниң ҳәлсиз қарақалпақларды қысыўынан келип шыққан [8. 290, 1. 22]. Жоқарыда көрсетилип өтилгениндей қоңырат урыўының (қыят, ашамайлы, балғалы) жаўынғыр тийресине кирген. XIX әсирдиң ортасында қарақалпақлар жасаған жерлеринде Шорахан, Маңғыт, Қыпшақ ҳәм Хожелиден басқа еки ири дийханшылық районыда пайда болады: олар Шымбай ҳәм Қоңырат.

Хорезм археологиялық-этнографиялық экспедициясының С.П. Толстов басшылығындағы ислеген жумыслары Қарақалпақстан тарийхтаныўшылығында үлкен әҳмийетке ийе. Ол бул үлкени "Әййемги Хорезм" илимий мийнетинде (1948) "Орта Азияның Мысыры" деп атаған [10]. 1950-1960-жыллар аралығында С. П. Толстов қарақалпақ халқының Сырдәрья, Қуўандәрья ҳәм Жаңадәрья бойларында ирригация қурылыслары ислегенлигин, яғный жаңадан узыннан-узақ каналлардың көп санлы жап-арықлардың қазылғанлығын, үлкен бөгетлердиң исленгенлигин көрсетти. Бул мағлыўматлар қарақалпақ халқының суў қурылысларын, егиншиликти әзелден жақсы билгенлигине гүўа болады.

Қарақалпақларда дийханшылықтың отызға жақын түрлери бар екенлиги ҳаққында мағлыўматлар ушырасады. [14. 319-320]. Соннан бийдай, жүўери, арпа, сулы, сәбиз, пияз, асқабақ, қаўын-ғарбыз, тары, мәш, гүнжи егинлерин еккен.

Қарақалпақлардың турмыс тәризи төмендегише болған, олар қысы менен қыслаўда отырып, бәҳәр шығып, ҳаўа райы жыллы болғаннан соң жазлаўға көшип баратуғын болған. Қыс мәўсимин өткериў барлық ўақытта бир жерде болады. Бул жерде Отаў (Қара үй) жайласатуғын орын, көпшилик жағдайда жынғылдан исленген қора, мал қора, жер төле, бастырмалар болған. Жазлаўға ҳәм оннан қыслаўға кеткенде транспорт қуралы сыпатында өгиз ямаса ат жегилген арбалардан пайдаланған. Ат ҳәм арба қарақалпақлардың тийкарғы транспорты болып есапланған. Сондай-ақ қыс күнлери шаналардан пайдаланған. Суўлардағы транспорт сыпатында кеме тийкарғы рольлерди атқарған.

TAMADDUN NURI

Жуўмақлап айтқанда қарақалпақлардың XIX әсирдеги дийқаншылық кәсиби бойынша мағлыуматлар бүгинги күнде де өз әҳмийетин жоғалтпаған.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Қарақалпақстанның жаңа тарийхы. Н. 2003.
2. Жданко Т.А. Патриалхально-феодальные отношения у полуоседлого населения Средней Азии. Материалы первой Всесоюзной конференции востоковедов в.г. Ташкенте 4-11 июня 1957 г. Ташкент, 1958.
3. Толстов С.П. По следам древнехорезмской цивилизации. М-Л.,1948.
4. Гулямов Я. Г. Истрия орашения Хорезма с древнейших времен до наших дней. Ташкент, 1957.
5. Сарыбаев. К. История орошения Каракалпакстана. Н. 1995.
6. Брегель Ю.Э. Документы архива хивинских ханов по истории и этнографии каракалпаков. М.1967.
7. Жалилов О. XIX-XX аср бошларидаги қороқалпоқ тарихидан. Т. «Фан», 1986
8. Вамбери Г. Путечествие по Средней Азии. М., 1874.
9. Толстов С.П., Жданко Т.А..Итина М.А. Работы Хорезмскойархеолого-этнографической экспедиции в 1958-1963 гг. МХЭ. вып.6, М., 1963.
10. Толстов.С.П. Хорезмская археолого-этнографическая экспедиция (1945-1948 гг)- Труды ХАЭЭ. том I.
11. Толстов.С.П Древний Хорезм. М. 1948.
12. Толстов.С.П По следам древние Хорезмской цивилизации. М.1948.
13. Толстов.С.П По древним дельтам Окса и Яксарта. М. 1962.
14. Шалекенов М.У. Взаймоотношения народов Приаралья в XVIII-XIX вв. Алматы,1995.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 370.2

МАНБАЛАРДА ЮСУФ ҲАМАДОНИЙ ҲАЁТИ ВА МАЪНАВИЙ МЕРОСИ

Барноев Санжар Қурбонович, ИИВ Бухоро академик лицейи директори ўринбосари, Бухоро давлат университети мустақил тадқиқотчиси

THE LIFE AND SPIRITUAL HERITAGE OF YUSUF HAMADONI IN THE SOURCES

Barnoev Sanjar Kurbanovich, Deputy director of the academic lyceum of Bukhara, independent researcher of Bukhara State University

ЖИЗНЬ И ДУХОВНОЕ НАСЛЕДИЕ ЮСУФ ХАМАДОНИ В ИСТОЧНИКАХ

Барноев Санжар Курбонович, заместитель директора Бухарского академического лицея МВД, независимый исследователь Бухарского государственного университета

https://orcid.org/0009-0003-8318-1766

e-mail: sbarnoev@mail.ru

Аннотация: *Мазкур мақолада Хожагон ва Яссавия тариқатлари назарий асосчиси Хожа Юсуф Ҳамадоний ҳақида замондошлари, шогирдлари ва издошлари томонидан ёзиб қолдирилган маълумотлар манбалар асосида таҳлил этилган.*

Калит сўзлар: *тазкира, мақомот, манoқиб, антология, муршид, ориф, сулук, халифа, тариқат, шофеия, ҳанбалия, ҳанафия, олтин силсила.*

Abstract*: This article analyzes information about Khoja Yusuf Hamadani, the theoretical founder of the Khojagon and Yassaviya orders, written by his contemporaries, disciples, and followers, based on sources.*

Keywords: *tazkira, maqam, manaqib, anthology, murshid, arif, suluk, khalifa, tariqat, shafi'iyya, hanbaliyya, hanafiyya, golden chain.*

Аннотация: *В данной статье на основе источников анализируются сведения, оставленные современниками, учениками и последователями о Ходже Юсуфе Хамадани, теоретическом основателе тарикатов Ходжагон и Яссавия.*

Ключевые слова: *тазкира, макамат, манокиб, антология, муршид, ариф, сулук, халиф, тарикат, шафиият, ханбалия, ханафия, золотая цепь.*

КИРИШ. Юсуф Ҳамадоний ўз замонасида шайхуш шуюх – шайхларнинг шайхи, олими раббоний – илоҳий илмлар олими, қутби аср – ўз асрининг ҳимоячиси, соҳибкаромат авлиё – карoматлари билан машҳур бўлган валий, юксак мақомат соҳиби – руҳий камолотга етган ориф, пири муршид – иршод, яъни бошқаларга илм бериш ҳуқуқи даражасига юксала оладиган шахсни тарбияловчи пир, алломаи замон – ўз замонининг олими номларига сазовор бўлган[7:12]. Кўплаб тазкира, мақомот, манoқибларда Юсуф Ҳамадоний ҳақида маълумотларни учратамиз. Мазкур маълумотларни тўплаш ва тизимлаштириш унинг маънавий меросини ўрганишда муҳим аҳамиятга эга.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ. Юсуф Ҳамадоний ҳақида унинг замондошлари ва издошлари томонидан ёзиб қолдирилган манбалар ичида Фаридуддин

Аттор, Абдухолиқ Ғиждувоний, Абдураҳмон Жомий, Алишер Навоий, Фахруддин Али Сафий, Давлатшоҳ Самарқандий каби мутасаввуф ва мутафаккирларнинг асарлари алоҳида аҳамиятга эга. Шунингдек, М.Риёҳий, Н.Наврўзова, Н.Ҳасан, С.Сайфуллоҳ, И.Эргашев, М.Ҳасаний каби тасаввуфшунос олимларнинг тадқиқотларида ҳам Юсуф Ҳамадоний ҳақида маълумот берувчи манбаларга алоҳида эътибор қаратилган. Тадқиқот ишини тайёрлашда қиёсий таҳлил, тарихийлик ва ворисийлик усулларидан фойдаланилди.

МУҲОКАМА. Манбаларда келтирилган маълумотларда Юсуф Ҳамадонийнинг тўлиқ номи қуйидагича келтирилади: Имом Абу Яқуб Юсуф ибн Айюб ибн Юсуф Ибн Ҳусайн ибн Вахро Бузанжирдий Ҳамадоний.

Давлатшоҳ Самарқандийнинг (1435-1495) “Тазкират уш-шуаро” антологиясидаги Санъоний биографияси берилган жойда Ҳамадонийнинг номи Абу Юсуф деб, янглиш келтирилади. Бу хатолик кейинги антологияларда ҳам такрорланиб, баъзи тадқиқотчилар ишига ҳам кўчади.

Юсуф Ҳамадоний ҳақидаги энг дастлабки ва ишончли маълумотлар Абдулкарим ас-Самъонийнинг (1113-1167) “Китоб ул-ансоб” асарида ўз ифодасини топган [5]. Самъоний буюк шайх билан унинг марвдаги хонақосида шахсан учрашиб узун суҳбатлар қуради ва ҳатто унинг сўзларидан йигирмадан ортиқ ҳадисларни ёзиб олади. Фахруддин ибн Асокир (1105-1176) ҳам ҳижрий 531 (мил. 1136) йилда Марвда Ҳамадоний суҳбатидан баҳраманд бўлганини ёзади.

Фаридуддин Аттор (1145-1230) “Тазкират ул-авлиё”да Юсуф Ҳамадонийни икки маротаба тилга олади. Биринчи марта – “... Юсуф Ҳамадонийдан сўрадилар: - Кунлар ўтиши билан бу тоифанинг (аҳли илм.С.Б.) сўзлари тупроқ остига киради, унда биз нима қиламиз?

Имом деди: - ҳар кунда саккиз варақ бу тоифанинг сўзларидан ўқишни вазифа қилиш керак. Ғафлат аҳлига айн фарз шу!”[1:19].

Иккинчи марта эса, Мансур Ҳаллож ҳақида сўз юритаётиб, “Лекин Абдуллоҳ Ҳафиф, шайх Шиблий, Абулқосим, Жунайд Бағдодий, шайх Абу Саид, Абулхайр, Абу Али Формадий, шайх Юсуф Ҳамадонийлар унинг ишига қойил эдилар ва уни қабул қилар эдилар”, деб ёзади[1:27].

“Илоҳийнома”да эса, Аттор Ҳамадонийни Юсуф ва Зулайҳо муҳаббати асрори ҳақида сўз айтган донишманд сифатида гавдалантиради:

Ҳамадоний Юсуф, шамъи дилафрўз,
Ҳикоят айлабон, андоқ демиш сўз [3:166].

Бу ерда Фаридуддин Аттор “Ҳамадоний” сўзини ҳамма нарсадан воқиф, ҳар сирдан огоҳ, деган маънода ишлатади. Фаридуддин Аттор “Мантиқ ут-тайр”да Ҳамадонийни “Тариқат рўзғорининг имоми, жон асрорининг соҳиби, яхшилик, эзгулик бунёдкори”, “Тариқат йўлидаги чашма, йўлчиларнинг кўрар кўзи эди. Пок сийна, дили бу дунё (хавфу хатарларидан) огоҳ эди”[2:186], деб таърифлайди. Буюк мутафаккир Фаридуддин Атторнинг маънавий дунёсининг бойишида Шайх Юсуф Ҳамадонийнинг муносиб ўрни бор экан. Шунинг учун у “Мантиқ ут-тайр” ва “Илоҳийнома” асарларида Юсуф Ҳамадоний ўгитларига алоҳида ўрин ажратган.

НАТИЖАЛАР. Шу нарсани алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, Фаридуддин Аттор-нинг “Тазкират ул-авлиё”сида ўша даврда яшаб ўтган буюк сўфийлар орасида имом Муҳаммад Ғаззолий (ваф.505ҳ.й./1112й.), Аҳмад Ғаззолий (ваф.520ҳ.й./1126й.), Айн ал-Қузот (ваф.525ҳ.й./1131й.), Аҳмад Жомий Жондапил (ваф.536 ҳ.й./1142й.) каби мутасаввуфларнинг номлари тилга олинмаган. Бу факт Аттор яшаган даврда Хожа Юсуф шахсининг улуғворлиги ва унинг юксак обрў-эътиборга сазовор бўлганидан гувоҳлик беради.

“Нафоҳат ул унс”да Абдураҳмон Жомий (1414-1492) “Куняси Абу Яъқубдур. Олим, ориф, соҳиби аҳвол, улуғ атолар, каромат ва мақомотлар соҳиби эдилар. Ёшлигида Бағдодга бориб, Шайх Абу Исҳоқ Шерозий мажлисларида ҳозир бўлдилар. Ишлари тараққий топди. Фиқҳ ҳамда бошқа илмлар бўйича, хусусан, илми назар бўйича тенгдошларидан илгарилаб кетди. Шайх Абу Исҳоқ унинг ёшлигига қарамай, бошқа шогирдларига нисбатан ҳурмат кўрсатарди.

TAMADDUN NURI

Бағдод, Исфаҳон ва Самарқандда кўплаб олимлардан ҳадис илмини ўргандилар”, деб ёзади[4:383-384].

Хожа Абдулхолиқ Ғиждувоний «Мақомоти Юсуф Ҳамадоний» асарида устози Юсуф Ҳамадоний таваллуди ҳақида қуйидаги маълумотларни келтиради: «504 йил Зулқаъда ойининг йигирма саккизинчи куни сешанбада шайхимизнинг умридан бир минг тўққиз ой ва йигирма олти кун ўтган эди. Шайхимиз душанба куни – сафар ойининг иккинчи кунида таваллуд топганлар». 458 (1066) ёки 459 (1067) йилларда 18-19 ёшлардаги Хожа Юсуф таълим олиш мақсадида Бузанжирд қишлоғини тарк этиб, ўша даврда халифалик ва ислом маданияти маркази бўлган Бағдодга боради ва у ерда машҳур шофиий илоҳиётчи, “Низомия” мадрасасининг мударриси ва раҳбари Абу Исҳоқ Шерозий (476/1084 йилда вафот этган) томонидан ташкил этилган илмий мажлисга бориб қўшилади, ундан фиқҳ илмини ўрганиб, ҳадис, тафсир, назар илмларида барча тенгдошларидан ўзиб кетиб ўз даврининг пешқадам алломаси даражасига кўтарилади. Фахруддин Али Сафий (1463-1503) Ҳамадоний ҳаётининг бу қисмини шундай шарҳлайди: “Шайх Юсуф Ҳамадоний ўн саккиз ёшда эрдиларким, Бағдодга бордилар ва Абу Исҳоқ фақиҳдин илми фиқҳ ўқудилар ва илми назарда даражаи камолға етишдилар”.

Бу ҳақда Алишер Навоий ўзининг «Насойим ул-муҳаббат» асарида шундай дейди: «Ибтидода Бағдодқа борди ва шайх Абу Исҳоқ Шерозий мажлисида мулозамат қилди ва иши юқори бўлди ва ўз акрониға фиқҳ илмида ва ўзга улумда, хусусан назар илмида фоиқ бўлди ва Шайх Абу Исҳоқ ани кичик ёшлиғ эканида кўп улуғ поялиғ асҳобиға тақдим қилур эрди ва кўп уламодин Бағдод ва Исфаҳон ва Самарқандда ҳадис истимоъ қилди»[6:298].

Муҳаммад Амин Риёҳий Ҳамадонийнинг мафкуравий мавқеи ҳақидаги масалага тўхталар экан, Хожа Муҳаммад Порсонинг (1348-1420) “Фасл ул-хитоб”идаги “У буюк имом Абу Ҳанифа таълимотини ёқлар эди”, деган гапига алоҳида урғу беради. Олим Хожа Муҳаммад Порсо томонидан бундай баёнотнинг келтиришига сабаб Ҳамадонийнинг йирик шофеий илоҳиётчи Абу Исҳоқ Шерозийнинг шогирди бўлгани ва у эроннинг шофеий мазҳабидагилар истиқомат қиладиган ғарбий вилоятида дунёга келгани учун шофеий мазҳабида бўлганлиги ҳақидаги ҳар қандай шубҳаларни бартараф этиш учун қилингандек гўё. Агар Муҳаммад Порсонинг таъкидларини тўғри деб ҳисобласак, унда Хожа Юсуф айнан мана шу сабаб билан яшаб турган жойини тарк этиб, асосан ҳанафий мазҳабидагилар истиқомат қиладиган Ҳирот ва Марвга кўчиб ўтган, деб тахмин қилиш мумкин.

ХУЛОСА. Юсуф Ҳамадоний ўзидан бой маънавий мерос қолдирган. Форс ва араб тилларида ижод қилиб, ўзидан кейин «Рутбат ул-ҳаёт», «Кашф», «Рисола фи аннал-кавна мусаххарун лил-инсон», «Рисола дар ахлоқ ва муножот» асарларини қолдиради. Жаъфар Холмўминов Хожа Муҳаммад Порсонинг “Фасл ул-хитоб” асарини яратишда мурожаат қилган бир қанча асарлар қаторида Ҳамадонийнинг “Каламоти қудсия ва манозил ул-соликин” номли рисоласи ҳам борлиги ҳақида маълумотни келтиради. “Нафоҳат ул-унс”да Нажиб уд-дин Абу Саид Али ибн Бузғуш Шерозий (ваф.678ҳ.й./1280ҳ.) сўзларидан келтирилган яна бир ҳикояда ҳам Ҳамадонийнинг “Манозил ул-соирин ва Манозил ул-соликин” номли рисолаларига ишорани кўришимиз мумкин. Жумладан, Абул Аббос Муҳаммад Толиб ўзининг “Матлаб ул-толибин” (“Толибларнинг мақсади”), Носириддин Ҳанафий “Туҳфат ут-зоирин” (“Зиёратчиларга туҳфа”), Муҳаммад Дорошукуҳ “Сафинат ул-авлиё” (“Авлиёлар кемаси”), Мавлавий Ғулом Сарвар “Хазинат ул-асфиё” (“Мусаффо кишилар хазинаси”), Саййид Аҳмад Васлий Самарқандий “Назм ус-силсила”, Мажид уд-дин Бағдодий “Тазкират ул-барра”, Нажм Розий “Мирсад ул-ибод” асарларида Ҳамадоний ҳаёти ва фаолиятининг айрим жиҳатлари ёритилган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Аттор. Фаридуддин. Тазкират ул-авлиё. Нашрга тайёрловчи А.Мадримов. Тошкент,

Faktor-press. 2023. -Б.512.
2. Фаридуддин Аттор. Мантиқ ут-тайр. Насрий баён. Кириш сўзи ва форсчадан тарж. Н.Комилов, М.Маҳмудов. Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2006. – Б.173.
3. Аттор шайх Фаридуддин. Илоҳийнома. Форс тилидан Ж.Камол таржимаси. Тошкент, Мусиқа нашриёти. 2007. -Б.166.
4. Жомий. Нафаҳот ул-унс мин ҳазарот ил-қудс. Нашрга тайёрловчи Обидий М. Теҳрон. 1375 ҳижрий-шамсий. -Б.383–384.
5. Камалиддинов Ш. Китаб ал-ансаб. Абу Саъда Абд ал-Карима ибн Мухаммада ас-Самъани как источник по истории и истории культуры Средней Азии. Ташкент, Издательство Фан АН РУз. 1993. -С. 210.
6. Навоий Алишер. Тўла асарлар тўплами.Ўнинчи жилд. Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги, Ғафур Ғулом номидаги нашриёт –матбаа ижодий уйи. Тошкент, 2012 йил. -Б.298.
7. Г.Наврўзова. Н.Нурматова. Юсуф Ҳамадоний – етти пирнинг табаррук устози. Монография. Тошкент, Машҳур-пресс. 2016. -Б.12.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 370.1

JADIDLAR G‘OYALARINING JAMIYAT MA’NAVIY-MA’RIFIY HAYOTIGA TA’SIRI

Farxodjonova Nodira Farxodjon qizi, Namangan davlat texnika universiteti tadqiqotchisi, (PhD)

THE INFLUENCE OF JADID IDEAS ON THE SPIRITUAL AND EDUCATIONAL LIFE OF SOCIETY

Farxodjonova Nodira Farxodjon qizi, researcher Namangan State Technical University, (PhD)

ВЛИЯНИЕ ИДЕЙ ДЖАДИДОВ НА ДУХОВНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКУЮ ЖИЗНЬ ОБЩЕСТВА

Фарходжонова Нодира Фарходжон кызы, исследователь Наманганского государственного технического университета (PhD)

https://orcid.org/0000-0002-0147-8538
e-mail: n.scienceofworld@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada jadidlarning ma’rifatparvarlik, milliy o‘zlikni anglash, ijtimoiy islohotlar va siyosiy ozodlik kabi g‘oyalarining jamiyat ma’naviy-ma’rifiy hayotiga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, jamiyatdagi ma’rifat darajasining oshishi, milliy o‘zlikning shakllanishi, ijtimoiy faollikning oshishi va mustaqillik harakatining kuchayishiga ta’siri tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *jadidchilik, ma’rifatparvarlik, milliy o‘zlik, ijtimoiy islohotlar, adolat, ma’naviyat, ma’rifat.*

Abstract: *This article analyzes the influence of the ideas of the Jadids, such as enlightenment, national identity, social reforms, and political freedom, on the spiritual and educational life of society. It also analyzes the impact of the increase in the level of education in society, the formation of national identity, the increase in social activity, and the strengthening of the independence movement.*

Key words: *Jadidism, enlightenment, national identity, social reforms, justice, spirituality, education.*

Аннотация: *В данной статье анализируется влияние идей джадидов, таких как просветительство, национальное самосознание, социальные реформы и политическая свобода, на духовно-просветительскую жизнь общества. Также анализируется влияние повышения уровня образованности в обществе, формирования национальной идентичности, повышения социальной активности и усиления движения за независимость.*

Ключевые слова: *джадидизм, просветительство, национальное самосознание, социальные реформы, справедливость, духовность, просвещение.*

KIRISH. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston o‘lkasi Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi ostida edi. Jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy inqirozga yuz tutgan sharoitda jadidchilik harakati paydo bo‘ldi. Jadidlar jamiyatni isloh qilish, ma’rifatni yoyish, milliy o‘zlikni anglash va mustaqillikka erishishni maqsad qilgan fidoyi ziyolilar guruhidan tashkil topgan edi edi. Jadidlar g‘oyalari o‘sha davr jamiyatining ma’naviy-ma’rifiy hayotida o‘chmas iz qoldirgan. Jadidlar merosi bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan va ushbu g‘oyalar mustaqil

O‘zbekistonni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

ADABIYOTLAR SHARHI VA METODOLOGIYA. Yangi davr o‘zbek madaniyatining asoschisi hamda jadidlar ijtimoiy-siyosiy harakatining eng yirik namoyandasi Mahmudxo‘ja Behbudiy edi. “Yosh Mahmudxo‘ja dunyoqarashining shakllanishida Rusiya jadidchilik harakatining asoschisi Ismoilbek Gasprinskiyning xizmati katta bo‘lgan. Behbudiy o‘z xotiralarida ustozi bilan uchrashuvlarini ixlos va muhabbat bilan tilga oladi”[1,356-357b].

Behbudiy tarix, adabiyot, siyosatshunoslik fanlari bilan jiddiy shug‘ullangan, keyinchalik muqaddas Haj ziyoratini amalga oshirish maqsadida arab tilini ham o‘rganib, Islom tarixi va nazariyasi to‘g‘risidagi bilimlarni mukammal egallaydi, muftiy darajasiga erishadi. Bundan ko‘rinib turibdiki, jadidlar zamonaviy fanlarni o‘rganishni targ‘ib qilar ekan, diniy bilimlarni o‘rganishni ham rad etmagan. “U bir qator Sharq va G‘arb tillarini bilgan yuksak madaniyat sohibi bo‘lishi bilan birga, umuminsoniy madaniyatning tolmas targ‘ibotchisi ham edi”[2]. U bir necha mamlakatlarda sayohat qilar ekanб u yerdagi ta’lim jarayonlari bilan tanishadi, xorij tajribasini o‘rganadi hamda Samarqand yaqinidagi Halvoyi qishlog‘ida Ajziy, Rajabaminda Abdulqodir Shakuriylar bilan hamkorlikda yangi maktab ochadi[3]. U shunchaki maktab ochmay, balki uning har tomonlama rivojlanishi uchun ham hissa qo‘shadi. Xususan yangi maktablar uchun o‘z hisobidan darslik va o‘quv qo‘llanmalar chop ettiradi. “Risolai asbobi savod” (“Savod chiqarish kitobi”, 1904), “Risolai jug‘rofiyai umroniy” (“Aholi geografiyasiga kirish”, 1905), “Muntaxabi jug‘rofiyai umumiy” (“Qisqacha umumiy geografiya”, 1906), “Kitobat ul-atfol” (“Bolalar xati”,1908), “Amaliyoti islom” (1908), “Tarixi islom” (1909) kabi kitoblar chop ettiradi[4]. Behbudiy ushbu darslik va qo‘llanmalarida jamiyatning ijtimoiy-ma’naviy hayotidagi muhim masalalarni o‘rtaga qo‘ygan, o‘qish va o‘qitishni takomillashtirishning zamonaviy uslublarini tahlil etib, diniy va dunyoviy bilimlarni o‘zlashtirishning ahamiyati muhim ekanligini bildirgan. Uning fikricha: “Olimi zamoniy bo‘lmoq uchun bolalarni, avvalo, musulmoniy xat va savodini chiqarub, zaruriyati diniya va o‘z millatimiz tilini bildirg‘ondan so‘ngra hukumatimizning nizomli maktablarina bermoq kerakdur, ya’ni gimnaziya va shahar maktablarini o‘qub tamom qilg‘onlaridan so‘ng Peterburg, Maskov dorilfununlariga yuborib, dokturlik, zakunchilik, injenerlik, sudyalik, ilmi san’at, ilmi iqtisod, ilmi hikmat, muallimlik va boshqa ilmlarni o‘qutmoq lozimdir. Rusiya vatanina va davlatina bilfe’l sherik bo‘lmoq kerakdur va davlat mansablariga kirmoq lozim... Hattoki shul tariqa o‘qugan musulmon bolalarini Farangiston, Amerika va Istanbul dorilfununlariga tarbiya uchun yubormoq kerakdur”[5]. Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Dunyo imoratlari ichida eng ulug‘i maktabdir”, degan fikri isboti uning o‘zi ham tinib-tinchimay harakat qiladi.

Yangi usuldagi milliy maktab asoschilaridan biri, adib, shoir, murabbiy, muharrir, ma’rifatparvar, jamoat arbobi Munavvar qori Abdurashidxon o‘g‘li jadid g‘oyalarini targ‘ib qilgan asosiy shaxslardan biri edi. “Munavvar” – nur olgan, nurli degan ma’noni anglatadi. “Qori” deb Qur’onni maromiga yetkazib o‘qiydiganni aytganlar[1,361-b]. Xususan u o‘z davrining mashhur o‘qituvchisi Usmon domladan ilmi qiroat va tajvidni o‘rganib, hofizi Qur’on bo‘lgan. Keyinchalik, Toshkentga qaytib, imomlik va muallimlik bilan shug‘ullangan.

Munavvar qori 23 yoshida (1901) Turkistonda birinchilar qatori jadid maktabini ochishga muyassar bo‘ladi[6,5-b]. Bu maktablar uchun uning o‘zi ham darsliklar yozadi: “Adibi avval”, “Adibi soniy” kabi alifbo va xrestomatiyalar, “Tavjid al-Qur’on” (“Qur’on qiroati”), “Yer yuzi” (“Geografiya”) singari qo‘llanmalar tuzib, nashr etadi. U ochgan usuli jadid maktabi tez orada Turkistonda mashhur bo‘ladi. Uning tashabbuskor jonkuyarlari “taraqqiyparvarlar” deb atalgan. Ushbu maktab jadidlar tomonidan tashkil etilgan maktablar uchun ilmiy-uslubiy va amaliy tajriba markazi hisoblangan.

Munavvar qori maktablar ochish bilan cheklanib qolmay, matbuot sohasida ham sezilarli ishlarni amalga oshirgan. Xususan, uning boshchiligida “Taraqqiy”, “Xurshid” kabi gazetalar qisqa bo‘lsa-da faoliyat yuritgan. Ushbu gazetalarda

TAMADDUN NURI

uning jamiyatdagi nohaqliklar, adolatsizlik, zulmga qarshi tanqidiy maqolalari, zamonaviy ta’limni isloh qilish orqali o‘lkada ma’rifatni yanda yuksaltirish omillari yoritilgan.

Shuningdek, Munavvar qori xorijiy tajriba almashish maqsadida yuzlab yoshlarni chet el mamlakatlarida tahsil olishi uchun tashabbus ko‘rsatdi. Uning faoliyatidagi ko‘zga ko‘ringan yana bir jihati jadidning oliy ta’limiga asos solish va oliy malakali kadrlar tayyorlashga chaqiruvi bo‘lgan. Xususan, Munavvar qori hozirgi O‘zbekiston Milliy universiteti poydevorini qo‘ygan kishilardan biri edi[6,9-b].

U o‘sha davrdayoq ziyolilar xalqi oldida qattiq mashaqqat borligini va haqiqiy ziyoli maqomiga erishish uchun qanday bo‘lish lozimligini uqtiradi: “Ziyoli millat, Vatan nima ekanini bilur va ziyoli millat uchun jonini, molini fido etar va millatning taraqqiysi uchun doimo harakat etar. Vaqti kelganda, millat uchun o‘zini halokat vartasiga tashlamoqqa muhayyo bo‘lur... Millat, vatan, madaniyat, shunga o‘xshash so‘zlarni bilmak bilan ziyoli bo‘lmaydur”[6,13-b]. Haqiqatdan ham, jadidlar Vatan ravnaqi, ma’rifati yo‘lida fidoyi bo‘lgan chinakam ziyolilar edi.

O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2020-yil 30-sentyabr kuni “O‘qituvchi va murabbiylar kuni” munosabati bilan ziyolilarga qilgan murojaatida jadidchilik harakati namoyondalariga to‘xtalib: “Mamlakatimizda Uchinchi Renessansni XX asrda ma’rifatparvar jadid bobolarimiz amalga oshirishlari mumkin edi”, degan fikrni aytib o‘tadi. Agarda o‘sha paytda ozgina bo‘lsa-da ularda sharoit bo‘lganida edi, ular bir necha tahdidlarga qaramay tahlikali zamonda jamiyat ma’naviy-ma’rifiy hayotida juda katta yutuqlarga erishib, jamiyat taraqqiyotining yanada rivoj topishida muhim tamal toshini qo‘ygan bo‘lishar edi.

Jadidchilik harakati va uning jamiyatga ta’siri ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Tadqiqotchilar jadidlarning ma’rifatparvarlik, milliy o‘zlikni anglash, ijtimoiy islohotlar va siyosiy ozodlik kabi g‘oyalari, ularning maktablar, teatrlar, matbuot orqali olib borgan faoliyatlari, shuningdek, jadidlarning hayoti va faoliyatidagi murakkabliklar va qarama-qarshiliklar tahlil qilingan.

Ushbu maqolani yozishda tarixiy-qiyosiy, tahliliy va sintetik metodlardan foydalanildi. Jadidlar g‘oyalari va faoliyatini yorituvchi manbalar tahlil qilindi, ularning jamiyatga ta’siri baholandi. Shuningdek, jadidlarning g‘oyalari va faoliyatidagi qarama-qarshiliklar, ta’lim sohasidagi yutuqlari, modernizatsiya va an’anaviy jamiyat bilan munosabatlari ham tahlil qilindi.

NATIJA VA MUHOKAMA. Jadidlar yangi usul maktablarini ochish orqali xalqning ma’rifat darajasini oshirishga erishdilar. Jadidlar maktablarida o‘qitish uslubi an’anaviy maktablardan farq qilgan hamda ular o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, izlanishga va o‘z fikrlarini himoya qilishga o‘rgatdilar. Bu esa o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirdi. Ular o‘zbek tilini rivojlantirish, milliy adabiyotni yaratish, milliy urf-odatlarni saqlash va milliy g‘ururni shakllantirish orqali xalqning milliy ongini uyg‘otdilar.

Jadidlar jamiyatda ijtimoiy adolatni o‘rnatish, ayollarning huquqlarini himoya qilish, kambag‘allarga yordam berish va boshqa ijtimoiy islohotlarni amalga oshirishga intildilar. Bu orqali ular xalqning ijtimoiy faolligini oshirdilar. Jadidlar mustamlakachilik zulmidan qutulish va siyosiy ozodlikka erishishga intildilar. Ularning g‘oyalari mustaqillik harakatining kuchayishiga sabab bo‘ldi. Jadidlar o‘z asarlarida mustamlakachilikning zararli oqibatlarini, milliy ozodlikning zarurligini va milliy davlat tuzishning ahamiyatini targ‘ib qildilar. Bu esa xalqning mustaqillikka bo‘lgan intilishini kuchaytirdi. Shu bilan birga, jadidlar faoliyatida qarama-qarshi ikki tendensiya mavjud edi. Bir tomondan, ular modernizatsiyani qo‘llab-quvvatladilar, zamonaviy bilimlar va texnologiyalarni o‘zlashtirishga chaqirdilar. Boshqa tomondan, ular milliy qadriyatlarni saqlashga, an’anaviy jamiyatni himoya qilishga harakat qildilar. Umuman olganda, jadidlar faoliyati jamiyat ma’rifat sohasini bir qadam oldinga chiqishida muhim turtki bo‘lgan. Ular bu yo‘lda o‘z maqsadlarini amalga oshirishda hatto o‘zlarini ham ayamadi. Buning izohini yana Prezident so‘zlari bilan aytadigan bo‘lsak, “Bu fidoyi va jonkuyar zotlar butun umrlarini milliy uyg‘onish g‘oyasiga

TAMADDUN NURI

bag‘ishlab, o‘lkani jaholat va qoloqlikdan olib chiqish, millatimizni g‘aflat botqog‘idan qutqarish uchun bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etdilar. Shu yo‘lda ular o‘zlarining aziz jonlarini ham qurbon qildilar”[6,20-b].

XULOSA. Jadidchilik harakati tarixan qisqa muddatda bir necha yo‘nalishdagi amaliy faoliyatida, xususan, maktab-maorif, matbuot va matbaachilik, xayriya ishlari, adabiyot va san’at, teatr kabilar orqali jamiyat ijtimoiy ongini ma’rifatchilikdan siyosiy ozodlik, mustaqil davlatchilik g‘oyasi tomon rivojlantira olgan. Bu kabi g‘oyalar bugungi kunning zaruriy ehtiyojidir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Маънавият юлдузлари. – Т.: Ўзбекистон Республикаси давлат матбуот қўмитасининг А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1999. 356–357-b.
2. https://sputniknews.uz/20231015/mahmudxoja-behbudiy-biografiya-39977022.html)
3. Qodirov B. Ona yurt fidoyilari / Mahmudxo‘ja Behbudiy buyuk ma’rifatparvar. – T.: Ma’naviyat, 2024. -B. 6.
4. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2005, 291–292-b.
5. Аҳрарова З.Б. Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг таълим-тарбияга оид қарашларини ўрганиш илмий педагогик муаммо сифатида // Academic research in educational sciences. 2023. №NUU conference 3. – Б.18.
6. Qodirov B. Ona yurt fidoyilari / Munavvar qori Abdurashidxonov ilm-ma’rifat targ‘ibotchisi. - T.: Ma’naviyat, 2024.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 370.02

YANGI O‘ZBEKISTON JAMIYATIDA IJTIMOIY ME’YORLAR VA IJTIMOIY ONG O‘ZGARISHLARI DIALEKTIKASI

Berdikulova Surayyo Aslamovna, O‘zbekiston Milliy universiteti dotsenti, (PhD)

DIALECTICS OF SOCIAL NORMS AND CHANGES OF SOCIAL CONSCIOUSNESS IN THE SOCIETY OF NEW UZBEKISTAN

Berdikulova Surayyo Aslamovna, Associate Professor, National University of Uzbekistan, (PhD)

ДИАЛЕКТИКА СОЦИАЛЬНЫХ НОРМ И ИЗМЕНЕНИЙ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ В ОБЩЕСТВЕ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА

Бердикулова Сурайё Асламовна, доцент Национального университета Узбекистана, (PhD)

https://orcid.org/0009-0001-2593-5174
e-mail:
berdikulova_s@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Yangi O‘zbekiston jamiyatida ijtimoiy me’yorlar va ijtimoiy ong o‘rtasidagi dialektik aloqa, ijtimoiy-siyosiy islohotlar, modernizatsiya jarayonlari va globallashuvning ijtimoiy me’yorlar va ijtimoiy ongning o‘zgarishiga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, global o‘zgarishlar sharoitida ijtimoiy me’yorlar va ijtimoiy ongning jamiyat rivojiga ta’siri ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy me’yorlar, ijtimoiy ong, dialektika, islohotlar, modernizatsiya, globallashuv.*

Abstract: *This article analyzes dialectical communication between social norms and social consciousness in the new Uzbek society, socio-political reforms, modernization processes and the impact of globalization on changes in social norms and social consciousness. Also, in the context of global changes, social norms and the influence of social consciousness on the development of society are considered.*

Keywords: *development of society, social norms, social consciousness, dialectics, reforms, modernization, globalization.*

Аннотация: *В данной статье анализируется диалектическая связь социальных норм и общественного сознания в новом обществе Узбекистана, влияние социально-политических реформ, процессов модернизации и глобализации на изменение социальных норм и общественного сознания. Также рассматривается влияние социальных норм и общественного сознания на развитие общества в условиях глобальных изменений.*

Ключевые слова: *прогресс общества, социальные нормы, общественное сознание, диалектика, реформы, модернизация, глобализация.*

KIRISH. Global o‘zgarishlar bugungi kunda barcha jabhalarni qamrab oldi, xususan inson ongi va axloqida ham muhim o‘zgarishlar bo‘lmoqda. Jamiyat taraqqiyoti negizida ijtimoiy me’yor va ijtimoiy ong dialektikasi uzviy bog‘liqlikda rivojlanadi hamda jamiyatni modernizatsiya qilishda muhim rol o‘ynaydi.

Ijtimoiy me’yorlar – bu jamiyat a’zolari tomonidan qabul qilingan va o‘zaro munosabatlarni tartibga soluvchi xulq-atvor qoidalari va standartlaridir.

Ijtimoiy ong esa – bu jamiyatning o‘z-o‘zini anglash darajasi, qadriyatlari, e’tiqodlari va dunyoqarashidir.

Ijtimoiy me’yorlar va ijtimoiy ong dialektik aloqada bir-biriga ta’sir etib, jamiyat rivojiga turtki beradi. Ijtimoiy me’yorlarning ijtimoiy ongga, jamiyatdagi vaziyatga va u bilan bog‘liq tendensiyalarga ta’siri tadqiqotchilar tomonidan chuqur o‘rganilmagan. Shu bilan birga, jamiyatning ijtimoiy yaxlitligi va organik tartibini saqlash muammosi, shuningdek, ijtimoiy hayotning boshqa sohalari yuqoridagi hodisalarni ko‘rib chiqishni talab qiladi. Maqolada shu kabi masalalar tahlili alohida o‘rin tutadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Ijtimoiy me’yorlar va ijtimoiy ong masalalari sotsiologiya, psixologiya, falsafa va siyosatshunoslik kabi turli sohalarda o‘rganiladi. E.Dyurkgeym ijtimoiy me’yorlarning jamiyat birligini ta’minlashdagi roli muhimligini ta’kidlagan[1]. K.Marks ijtimoiy ongning iqtisodiy munosabatlar bilan bog‘liqligini ko‘rsatgan[2]. M.Veber esa qadriyatlarning ijtimoiy harakatga ta’sirini o‘rgangan[3]. Xususan, nemis sotsiologi M.Veber madaniyat odamlarga dunyoga ma’no berish, odamlarning o‘zaro munosabatlarini baholash imkonini beradi deb asoslagan. Madaniyat eng avvalo ijtimoiy normalar mazmunida ifodalanadi.

Yurtimiz olimlaridan A.Begmatov, A.Erkayev, N.Komilov, Q.Nazarov, M.Bekmurodov, B.To‘ychiyev va boshqalar milliy qadriyatlar, ma’naviyat va ijtimoiy ong masalalarini tadqiq qilgan. Ushbu tadqiqotlar Yangi O‘zbekiston jamiyatida ijtimoiy me’yorlar va ijtimoiy ongni o‘rganish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ijtimoiy normalar tizimi jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy rivojlanishining erishilgan darajasini aks ettiradi, ularda odamlar hayotining sifati, mamlakat hayotining tarixiy va milliy xususiyatlari, davlat hokimiyatining tabiati aks etadi. “Ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi normalar obyektiv qonunlar, ijtimoiy rivojlanish tendensiyalarining harakatlarini aks ettiradi va konkretlashtiradi. Ushbu qonunlarning obyektiv tabiati ularning odamlar tomonidan ilmiy tushunilishi va maqsadli ijtimoiy faoliyatda ishlatilishi bilan uzviy bog‘liqdir”[4].

Shunday qilib, ijtimoiy norma – bu jamiyat a’zolari tomonidan doimiy takrorlanadigan ijtimoiy munosabatlar negizida vujudga keladi va muayyan ijtimoiy tuzilmalar, guruhlar, institutlar tomonidan o‘rnatiladigan kishilar jamoasining qonun-qoidasidir.

Ijtimoiy munosabat va ijtimoiy me’yorlarni farqlash muhimdir. Agar birinchisi ommaviy xarakterga ega bo‘lmasa va ijtimoiy subyektlar tomonidan qabul qilinmasa, ular ijtimoiy ongni belgilovchi omil bo‘lmaydi va natijada ijtimoiy normaning xususiyatlariga ega bo‘lmaydi. Bu yerda davlat tomonidan qabul qilinmagan, jamiyat tomonidan qabul qilinmagan qonunni qabul qilish misol bo‘ladi, bu faqat ijtimoiy munosabat bo‘ladi va jamiyat uchun odatiy holga aylanmaydi. Ijtimoiy normalar o‘z xususiyatlarini yo‘qotib, ijtimoiy munosabatlarga aylanganda teskari tendensiya mavjud. Shu munosabat bilan, ijtimoiy me’yorning o‘ziga xos xususiyati uning umume’tirof etilishi bo‘lib, ijtimoiy faoliyatni amalga oshirishda ijtimoiy subyektlar tomonidan rasmiy ma’qullanishi va unga rioya qilinishini belgilaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Ijtimoiy me’yorlar tizimi jamiyatning erishilgan iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy rivojlanishi darajasini aks ettiradi, ular odamlarning hayot sifatini, mamlakat hayotining tarixiy va milliy xususiyatlarini, davlat hokimiyatining mohiyatini aks ettiradi. Ijtimoiy hayotda ro‘y berayotgan o‘zgarishlar kuzatuvlari ijtimoiy me’yorlarga rioya qilish darajasi va ijtimoiy ongning namoyon bo‘lish usullarini aniqlashga yordam beradi.

Ijtimoiy me’yor va ijtimoiy ongning yanada oshishi jamiyatda turli sohalar muammolarni o‘zaro hamkorlikda yechishga va ushbu muammoni bartaraf etishda faol ishtirok etishga imkon beradi. Masalan, pandemiya davrida sanitariya qoidalariga rioya qilish va emlashning ahamiyatining aholi o‘rtasida keng targ‘ib qilinishi ushbu muammoni

TAMADDUN NURI

birgalikda bartaraf etishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Xususan, ijtimoiy ongning oshirilishi mavjud ijtimoiy muammolarga o‘z ta’sirini ko‘rsatib yechim bo‘la oladi:

Birinchidan, ijtimoiy ongning oshishi odamlarni ijtimoiy harakatlarga jalb qiladi. Fuqarolar huquqlari, atrof-muhit muhofazasi yoki ishchilar huquqlari uchun kurash kabi faoliyatlar ijtimoiy ongning yuqori bo‘lishi natijasida yuzaga keladi.

Ikkinchidan, ijtimoiy ongning oshishi qonunchilik jarayonlariga ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, inson huquqlari yoki ekologik muhofazaga oid qonunlar ijtimoiy harakatlar va jamoatchilik fikri natijasida kuchayishi mumkin.

Uchinchidan, ijtimoiy ongning oshishi madaniy qadriyatlarni o‘zgartirishga yordam beradi. Ijtimoiy adolatga intilish va irqchilikka qarshi harakatlar jamiyatda keng ko‘lamli ijtimoiy o‘zgarishlarga olib kelishi mumkin”[5].

Tadqiqot natijalari Yangi O‘zbekiston jamiyatida ijtimoiy me’yorlar va ijtimoiy ongda sezilarli o‘zgarishlar ro‘y berayotganini ko‘rsatdi. Xususan, bu o‘zgarishlar quyidagilarda namoyon bo‘lmoqda:

- Qonun oldida barcha teng ekanligi, korrupsiyaga qarshi kurash va adolatli jamiyat qurish g‘oyalari keng tarqalmoqda.

- So‘z erkinligi, siyosiy faollik va fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga qaratilgan intilishlar kuchaymoqda.

- Bilimli, zamonaviy va raqobatbardosh avlodni tarbiyalashga qaratilgan sa’y-harakatlar faollashmoqda.

- Milliy madaniyat, tarix va an’analarni qadrlash, vatanparvarlik tuyg‘ularini oshirish tendensiyasi kuzatilmoqda.

- Turli millat va din vakillarining o‘zaro hurmat va hamjihatlikda yashashiga qaratilgan tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Ijtimoiy me’yorlar va ijtimoiy ong o‘rtasida dialektik aloqa mavjud. Siyosiy islohotlar va iqtisodiy o‘zgarishlar ijtimoiy ongda yangi qadriyatlar va e’tiqodlarni shakllantirmoqda. Yangi ijtimoiy ong esa ijtimoiy me’yorlarni o‘zgartirishga va jamiyatni rivojlantirishga turtki bermoqda. Ushbu dialektik munosabatni tushunish jamiyatning ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlarini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, korrupsiyaga toqatsizlik ijtimoiy me’yorga aylanishi uchun ijtimoiy ongda korrupsiyaning jamiyat uchun xavfli ekanligi haqida dastlabki tushuncha shakllangan bo‘lishi kerak. Shu jumladan, ayollarning huquqlarini himoya qilish ijtimoiy me’yorga aylanishi uchun ijtimoiy ongda ayollarning jamiyat rivojida muhim rol o‘ynashi mumkinligi amalda ko‘rsatib berish lozim.

Ijtimoiy ong jamiyat a’zolarining xulq-atvorini yo‘naltirish, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, jamiyat birligini ta’minlash va ijtimoiy o‘zgarishlarni amalga oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Ijtimoiy me’yorlar ijtimoiy tartibni saqlash, jamiyat a’zolarining xulq-atvorini yo‘naltirish, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Ijtimoiy ongda shakllangan yangi g‘oyalar, qadriyatlar va e’tiqodlar ijtimoiy me’yorlarni o‘zgartirishga turtki beradi. Jamiyatdagi ijtimoiy norozilik va ziddiyatlar yangi ijtimoiy me’yorlarni shakllantirishga va eski me’yorlarni o‘zgartirishga olib kelishi mumkin. Ijtimoiy me’yorlarga rioya qilish yoki rioya qilmaslik natijasida kelib chiqadigan ijtimoiy baho ijtimoiy ongni shakllantirishga ta’sir qiladi.

Umuman olganda, ijtimoiy me’yorlar va ijtimoiy ong o‘zgarishiga ta’sir etuvchi omillarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- Davlat tomonidan amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar;

- Erkin iqtisodiyotga o‘tish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va aholining turmush darajasini oshirishga qaratilgan sa’y-harakatlar;

- Axborot texnologiyalarining rivojlanishi, madaniy almashinuv va xalqaro hamkorlik;

- Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, madaniy merosni saqlash va targ‘ib qilish.

XULOSA. Yangi O‘zbekiston jamiyatida ijtimoiy me’yorlar va ijtimoiy ong o‘zgarishlari dialektik jarayon bo‘lib, u jamiyat taraqqiyotiga muhim ta’sir ko‘rsatadi. Siyosiy islohotlar, iqtisodiy-ijtimoiy o‘zgarishlar, ta’lim tizimining

TAMADDUN NURI

modernizatsiyalashishi ijtimoiy me’yorlar va ijtimoiy ongning o‘zgarishiga turtki bermoqda. Fuqarolik jamiyati institutlarining rolini oshirish va ularni ijtimoiy me’yorlar va ijtimoiy ongni shakllantirish jarayoniga jalb qilish kutilgan natijalarga erishishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Ijtimoiy me’yorlar va ijtimoiy ongning ijobiy o‘zgarishi esa jamiyatni rivojlantirishga va yangi, adolatli va farovon jamiyatni barpo qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Durkheim, Émile (1994). Social facts. In Martin, Michael; McIntyre, Lee C. (eds.). *Readings in the Philosophy of Social Science*. Boston, MA: MIT Press. pp. 433–440.
2. William Roseberry (1997) *Marx and Anthropology* Annual Review of Anthropology, Vol. 26: pp. 25–46 (October 1997).
3. Вебер,М. Основные социологические понятия // Избранные произведения. -М.: Прогресс, 1990. - С. 602-643.
4. Nyborg K. Social norms and the environment //Annual Review of Resource Economics. – 2018. – Т. 10. – С. 405-423.
5. Qadirova M. Ijtimoiy ongni oshirish va uning ijtimoiy muammolarga ta’siri // https://iiau.uz/oz/news/3490.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 81-25

INGLIZ BADIIY KONTEKSTIDA PERSONAJLAR NUTQI TASVIRI

Xolibekova Omongul Kenjaboyevna, Navoiy davlat universiteti "Ingliz tili amaliy fanlar" kafedrasi dotsenti v.b., (PhD)

CHARACTER SPEECH IMAGERY IN ENGLISH ARTISTIC CONTEXT

Kholibekova Omongul Kenjaboevna, Acting Associate Professor of the Department of "English Language and Applied Sciences" of Navoi State University, (PhD)

ИЗОБРАЖЕНИЕ РЕЧИ ПЕРСОНАЖЕЙ В КОНТЕКСТЕ АНГЛИЙСКОГО ИСКУССТВА

Халибекова Омонгул Кенжабоевна, и.о. доцента кафедры "Английский язык и прикладные науки" Навоийского государственного университета, (PhD)

https://orcid.org/0009-0004-9457-1644
e-mail: khalibekova8484@mail.ru

Annotatsiya: *Maqolaning asosiy maqsadi – nutq tasvirining adabiy element sifatida qanchalik muhim ekanligini ko'rsatish, uning tarixiy rivojlanishini, zamonaviy tendensiyalarini va stilistik xususiyatlarini o'rganishdir. Shu bilan birga, maqolada personajlar nutqi tasvirining turli usullariga e'tibor qaratilib, ularning adabiy asarlarda qanday aks etgani ham batafsil ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *personajlar nutqi, stilistik va psixologik yondashuvlar, dialog, ichki monolog, dialekt va ijtimoiy til, emotsional nutq.*

Abstract: *The main purpose of the article is to show how important the speech image is as a literary element, to study its historical development, modern trends and stylistic features. However, the article focuses on various ways of depicting the characters' speech, and also examines in detail how they are reflected in literary works.*

Keywords: *character speech, stylistic and psychological approaches, dialogue, internal monologue, dialect and social language, emotional speech.*

Аннотация: *Основная цель статьи – показать, насколько важен речевой образ как литературный элемент, изучить его историческое развитие, современные тенденции и стилистические особенности. Однако в статье основное внимание уделяется различным способам изображения речи персонажей, а также подробно рассматривается, как они отражаются в литературных произведениях.*

Ключевые слова: *речь персонажей, стилистические и психологические подходы, диалог, внутренний монолог, диалект и социальный язык, эмоциональная речь.*

KIRISH. Adabiyot olamida personajlar nutqi, ya'ni asarlar ichidagi dialoglar, monologlar va ichki nutq namunalari – o'quvchiga qahramonlar psixologiyasi, ularning ijtimoiy roli va ruhiy holati haqida chuqur ma'lumot beradi. Ingliz badiiy kontekstida nutq tasviri nafaqat qahramonlar xarakterini ifodalaydi, balki asarning umumiy strukturasi, janri va stilistik yondashuvlariga ham

bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu maqolada biz ingliz adabiyotidagi personajlar nutqi tasvirining nazariy asoslari, usullari va misollarini keng yoritib, uning badiiy asarlardagi ahamiyati va ta’sirini tahlil qilamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. To‘g‘ridan-to‘g‘ri nutq (Direct). To‘g‘ridan-to‘g‘ri nutq shuki, asarda personajlarning so‘zlari bevosita keltiriladi – qo‘shtirnoq ichida yozilgan dialoglar tinglovchiga qahramonning asl nutqini yetkazib beradi. Ushbu turdagi nutq orqali yozuvchi personajning shaxsiyati, hissiyotlari va ichki fikrlari to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalanadi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri nutq adabiy asarlarda realistik va hissiy ta’sirni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Bilvosita nutq (Indirect). Bilvosita nutqda qahramonlarning so‘zlari qay tarzda ifodalanganligi yozuvchi tomonidan qayta bayon qilinadi. Bu usulda dialoglar yoki fikrlar bevosita keltirilmaydi, balki hikoya qiluvchi tomonidan tahlil qilinadi. Bilvosita nutq ko‘proq asarning ma’naviy yoki stilistik aspektlarini kuchaytirish, shuningdek, o‘quvchini qahramonlarning ichki dunyosiga chuqurroq sho‘ng‘dirishga yordam beradi.

Erkin bilvosita tasvir (Free indirect discourse). Erkin bilvosita tasvir – bu dialog va ichki monolog o‘rtasidagi chegaralarni belgilovchi usul bo‘lib, unda qahramonlarning ichki fikrlari va hissiyotlari hikoya qiluvchi ovoz bilan

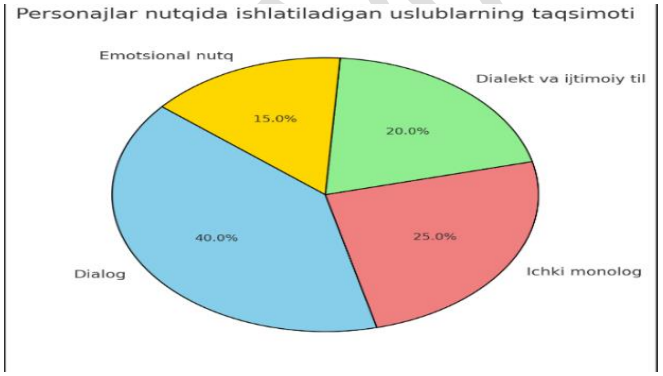

uyg‘unlashadi. Ushbu metod orqali yozuvchi personajning subyektiv tajribalarini va ichki holatini yanada jonli va ko‘p qirrali aks ettira oladi. Erkin bilvosita tasvir adabiyotshunoslikda innovatsion yondashuv sifatida qadrlanadi va zamonaviy badiiy asarlarda keng qo‘llaniladi.

Ichki monolog. Ichki monolog usuli qahramonning ichki dunyosini, uning fikrlari, his-tuyg‘ulari va qarorlarini to‘liq aks ettirishga mo‘ljallangan. Ushbu usul orqali o‘quvchi qahramonning ichki qarama-qarshiliklarini, murakkab psixologik holatini va shaxsiy dunyosini chuqurroq anglaydi. Ichki monolog o‘ziga xos stilistik elementlar va sintaksis xususiyatlariga ega bo‘lib, u asarning umumiy estetik uslubini belgilashda muhim rol o‘ynaydi.

-Dialog – 40%;
-Ichki monolog – 25%;
-Dialekt va ijtimoiy til – 20%;
-Emotsional nutq – 15%.

Nazariy jihatdan nutq tasvirini tahlil qilishda strukturaviy, stilistik va psixologik yondashuvlar qo‘llaniladi. Strukturaviy yondashuv dialoglarning matn ichidagi o‘rni, ularning o‘zaro munosabatlari va asarning narrativ tuzilishiga qanday ta’sir ko‘rsatishini tahlil qiladi. Stilistik yondashuv esa qahramonlarning so‘zlashuv uslubini, metaforalar, ironiyalar va boshqa adabiy figuralar orqali nutq tasvirining qanday yaratilganligini aniqlaydi. Psixologik yondashuv esa personajlar ichki dunyosini, ularning hissiyotlari va psixologik holatini aks ettirishda nutqning o‘rni va ahamiyatiga e’tibor qaratadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR. Ingliz adabiyotida dialoglar ko‘plab stilistik usullar orqali ifodalanadi. Yozuvchilar turli adabiy figuralar – metafora, allegoriya, ironiya, satira va boshqalarni qo‘llash orqali personajlarning shaxsiyatini, ularning ijtimoiy roli va ruhiy holatini aks ettirishga harakat qiladilar[3]. Masalan, Jane Austenning asarlarida dialoglar nozik ironik ohangda bo‘lib, jamiyatning noaniqliklari va adolatsizliklarini tanqid qilishda samarali vosita hisoblanadi[1]. Dialog va ichki monologlarning tasvirida yozuvchi turli narrativ texnikalardan foydalanadi.

Narrativ uslub asarning ritmi, syujeti va atmosferasini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Birinchidan, dialoglar asarning dinamikasini belgilaydi – ular voqea rivojlanishini tezlashtirish yoki sekinlashtirish, qahramonlar o‘rtasidagi munosabatlarni ochib berish uchun qo‘llaniladi. Ikkinchidan, ichki monolog orqali

qahramonning shaxsiy dunyosi, uning qarama-qarshi hissiyotlari va qaror qabul qilish jarayoni batafsil ko‘rsatiladi[4].

Nutq tasvirida sintaksis va leksika ham muhim rol o‘ynaydi. Har bir qahramonning so‘zlashuv uslubi uning ijtimoiy holati, tarbiya, madaniyati va ruhiy kechinmalariga mos keladi. Masalan, yuqori ijtimoiy qatlam vakillarining dialoglari odatda murakkab tuzilgan, rasmiy va muloyim ohangda bo‘lsa, oddiy odamlar orasidagi suhbatlar ancha oddiy va bevosita ifodalanadi[3]. Bunday farqlar orqali yozuvchi personajlarning o‘zaro ijtimoiy munosabatlari va sinf tafovutlarini aniq aks ettiradi. Ingliz adabiyotining klassik asarlarida personajlar nutqi tasvirining o‘ziga xos uslublari ko‘plab misollar bilan tasvirlanadi.

Charlz Dikkensning asarlarida, masalan, “Oliver Twist” va “Great Expectations”da dialoglar personajlarning murakkab ijtimoiy qatlamlarini, ularning hayotiy qiyinchiliklarini va ruhiy iztiroblarini chuqur aks ettiradi. Dikkens uslubida dialoglar nafaqat voqea rivojlanishini belgilaydi, balki zamonning ijtimoiy muammolarini ham yorqin tasvirlaydi[2].

Dikkensning dialoglari o‘quvchini qahramonlarning ichki kechinmalari bilan tanishtirib, ularning shaxsiyati va o‘zaro munosabatlarini chuqurroq anglashga imkon yaratadi. Dialoglar orqali yozuvchi ijtimoiy qatlamlar o‘rtasidagi farqlarni, inson ruhiyatining murakkabligini va adolatga bo‘lgan intilishlarni ochib beradi.

Jane Austenning romanlarida esa nozik, mantiqiy va muloyim dialoglar orqali qahramonlar o‘rtasidagi munosabatlar, ularning ichki dunyosi va jamiyatga bo‘lgan munosabatlari ifodalanadi. Austenning asarlaridagi dialoglar ko‘pincha ijtimoiy sathdagi va tarbiyaviy farqlarni aks ettiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi[6].

Ernest Hemingway asarlarida qisqa, lekin jonli dialoglar orqali personajlar o‘rtasidagi murakkab munosabatlar aks etadi. Hemingwayning uslubi minimalistik bo‘lib, har bir so‘z o‘zining semantik vazniga ega. Uning asarlarida dialoglar orqali qahramonlarning hissiyotlari, qaror qabul qilish jarayoni va voqea rivojlanishi o‘zaro bog‘lanib, asarning umumiy narrativ strukturasini tashkil qiladi[5]. Bu usul o‘quvchini voqea rivojlanishining har bir nuqtasida qahramonlarning ruhiy holati bilan chuqurroq tanishtiradi.

XULOSA. Nutq tasviri ingliz badiiy an’analarida muhim o‘rin egallaydi. Klassik va zamonaviy asarlarda uchraydigan dialoglar, monologlar va ichki tasvirlar nafaqat badiiy asarning estetik tuyg‘usini shakllantiradi, balki madaniy meros va adabiy an’analarni ham davom ettiradi. Ingliz badiiy kontekstida personajlar nutqi tasviri o‘zining nazariy, stilistik va psixologik jihatlari bilan adabiyot olamida beqiyos ahamiyat kasb etadi. Dialoglar, ichki monologlar va erkin bilvosita tasvir orqali qahramonlarning ichki dunyosi, hissiyotlari, ijtimoiy holati va ruhiy kechinmalari chuqur aks etadi. Ushbu maqolada biz personajlar nutqining tarixiy rivojlanishi, ularning klassik va zamonaviy asarlardagi namunalari va adabiyotshunoslikdagi o‘rni haqida batafsil tahliliy mulohazalar yuritdik.

Bundan tashqari, nutq tasvirining stilistik jihatlari, sintaksis, leksik tanlov va narrativ usullar orqali yaratiladigan estetik tajriba adabiy asarning o‘ziga xosligini kuchaytiradi. Qahramonlarning nutqi orqali jamiyat, madaniyat va shaxsiy identitetning murakkab qatlamlari ochib beriladi, bu esa o‘quvchini asarning ichki va tashqi dunyosiga chuqur sho‘ng‘ishiga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Austen, J. Pride and Prejudice, Penguin Classics, pp. 123–130.
2. Dickens, C. – Great Expectations, Penguin Classics, pp. 87–95.
3. Bakhtin,M.M.–The Dialogic Imagination: Four Essays, University of Texas Press,pp.32–40.
4. Genettem,G.–Narrative Discourse: An Essay in Method, Cornell University Press,pp.57–64.
5. Culler,J. –Literary Theory: A Very Short Introduction, Oxford University Press, pp. 75–80.
6. Booth, W.C. – The Rhetoric of Fiction, University of Chicago Press, pp. 102–108.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 81-25

TURK FRAZEOLOGIYASINING ETIMOLOGIK XUSUSIYATLARI

Saydullayeva Surayyo Serajiddinovna, Navoiy davlat universiteti "Ingliz tilshunosligi" kafedrasi dotsenti v.v.b., (PhD)

ETYMOLOGICAL FEATURES OF TURKISH PHRASEOLOGY

Saydullayeva Surayyo Serajiddinovna, Associate Professor of the Department of English Linguistics, Navoi State University, (PhD)

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТУРЕЦКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

Сайдуллаева Сурайё Сераджиддиновна, доцент кафедры английского языкознания Навоийского государственного университета, (PhD)

https://orcid.org/0009-0004-5921-1504
e-mail:
serajiddinovna@gmail.com

Annotatsiya: *Frazeologik birliklar har bir tilning muhim qismidir va ular milliy ong, madaniyat hamda tarixiy tajribalarni o'zida aks ettiradi. Xususan, diniy manbalardan olingan iboralar xalqning dunyoqarashi va diniy tasavvurlarining tilga qanday singganligini ko'rsatadi. Ushbu maqolada turk madaniyatiga xos bo'lgan frazeologizmlar o'rganiladi hamda ularning o'zaro o'xshash va farqli jihatlari tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *paradigmatika, bevosita va ko'chma ma'no, frazeologik birliklar, semantik tiplari, iboralar.*

Abstract: *Phraseological units are an important part of each language and reflect national consciousness, culture and historical experience. In particular, expressions taken from religious sources show how the worldview and religious ideas of the people are imprinted in the language. This article studies phraseological units of Koranic origin in the Turkish and Uzbek languages, analyzes their similarities and differences.*

Keywords: *paradigmatics, direct and indirect meaning, phraseological units, semantic types, expressions.*

Аннотация: *Фразеологические единицы являются важной частью каждого языка и отражают национальное сознание, культуру и исторический опыт. В частности, выражения, взятые из религиозных источников, показывают, как мировоззрение и религиозные представления народа запечатлены в языке. В данной статье изучаются фразеологизмы коранического происхождения в турецком и узбекском языках, анализируются их сходства и различия.*

Ключевые слова: *парадигматика, прямое и косвенное значение, фразеологизмы, семантические типы, выражения.*

KIRISH. Hikmat va xalq ruhi uning maqol va matallarida namoyon bo'ladi. Muayyan xalqning maqol va matallarini bilish, shu tilni yanada chuqurroq o'zlashtirishga, shuningdek, o'sha xalqning fikrlash tarzi va xarakterini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Turli xalqlarning maqol va matallarini taqqoslash orqali ularning qanday umumiyliklarga ega ekanligini ko'rish mumkin, bu esa o'z navbatida xalqlarning yaqinlashishi va o'zaro tushunishini yaxshilashga xizmat qiladi. Xalqlarning boy tarixiy tajribasi, mehnat faoliyati, turmush tarzi va madaniyati bilan bog'liq tasavvurlar har doim maqol va matallarda aks etgan. Maqol va matallardan o'rinli va to'g'ri foydalanish nutqqa betakror o'ziga xoslik va alohida ifodalilik baxsh etadi. Xalq og'zaki ijodining bir turi sifatida maqol va matallar xalq kuzatuvlari, hayotiy tajriba va donishmandlikni o'z ichiga oladi[1].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Maqol va matallar xalqning milliy xarakterini, ularning manfaatlarini, turli holatlarga bo‘lgan munosabatlarini, turmush tarzi va an’analarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Maqol va matallardan to‘g‘ri foydalanish nafaqat o‘sha til sohiblari bilan bevosita muloqot qilishda, balki badiiy matnlarni tarjima qilishda ham muhim ahamiyatga ega.

Turk tilshunosligida frazeologiya mustaqil fan sohasi sifatida faqat so‘nggi o‘n yilliklarda shakllangan bo‘lib, bu D.Aksan va L.S.Uzunning ishlari bilan bog‘liq. Bu jarayondan oldin O.A.Aksoy, Sh.Elchin, S.Emir va boshqa olimlar tomonidan turk tilidan faktik material to‘plash va uni tavsiflash bo‘yicha uzoq yillik izlanishlar olib borilgan[3]. Frazeologiya o‘rganish jarayoni asosan frazeologizmlarning umumiy tavsifi, ularning til tizimidagi o‘rni va ayrim stilistik xususiyatlarini aniqlash bilan cheklanadi.

Rossiya tilshunosligida turk tilining leksikasi va frazeologiyasini o‘rganish an’analari XX asrning 50-yillariga borib taqaladi. Bu davrda S.S.Mayzel, L.N.Dolganov, R.A.Aganin, V.E.Polyakova, E.V.Mamuliya kabi olimlar tomonidan tadqiqotlar olib borilgan[3]. Ushbu an’ana 90-yillarda qayta jonlanib, turk tilining frazeologiyasini boshqa tillar bilan taqqoslashga asoslangan izlanishlar davom ettirildi.

Hozirgi vaqtda turk frazeologiyasining tizimli strukturaviy paradigmatika nuqtayi nazaridan ba’zi muammolarni hal qilish dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR. Leksik tizim o‘ziga xos birlik – frazeologizmga ega bo‘lib, u so‘zdan, eng avvalo, o‘zining semantik bog‘langan tuzilishi bilan farqlanadi. Frazeologizmlar nutqda yangi hosil qilinmaydi, balki belgilangan semantik struktura va aniq leksik-grammatik tarkibda qayta ishlanadi.

Turk lingvistlarining mavjud tavsiflarida frazeologizmlar leksik tizimning tarkibiy qismi sifatida hali ham tasniflash muammo sifatida ko‘riladi, ammo ularning ichki tuzilishi va tarkibiy qismlarining semantik o‘zaro ta’siri hali to‘liq o‘rganilmagan. Frazeologizmlarni aniqlash mezonlari hali ham noaniq bo‘lib, ularni erkin va bog‘langan so‘z birikmalari orasida oraliq o‘ringa qo‘yish qiyinchilik tug‘diradi.

Zamonaviy tadqiqotlarda frazeologizmlarning turli semantik tiplari ajratilmoqda. Masalan, aniq belgilangan ma’noga ega bo‘lgan idiomalar (masalan, *kaçın kurası* – tajribali odam, so‘zma-so‘z ma’nosi: “nechanchi marotaba qur’a”); *ocağına düşmek* – yordam so‘rash (so‘zma-so‘z: “o‘chog‘iga tushmoq”). Shuningdek, mashhur iboralar, maqollar va taniqli matnlardan olingan iqtiboslar ham frazeologizm sifatida qaraladi, lekin ularning madaniy-tarixiy kelib chiqishi va funksional xususiyatlari alohida baholanadi.

Frazeologizmlarning semantik tuzilishi bo‘yicha ba’zilari erkin va bog‘langan so‘z birikmalari orasida oraliq o‘rinni egallaydi. Frazeologizm – bu ikkilamchi nomlash mahsuli bo‘lib, tarkibiy qismlarining sintagmatik o‘zaro ta’siri natijasida yangi ma’no hosil qiladi[4]. Frazeologizmlarning universal xususiyatlariga semantik o‘zgarishi, barqarorlik va takroran ishlatilishi kiradi.

Turk maqollari esa milliy g‘urur, tarixiy an’analarga sodiqlik va oila ahamiyatiga urg‘u beradi.

1. ***“Vatan sevgisi imondandir”*** – Vatanni sevish imonning bir qismidir.
2. ***“Düşmanını küçük görme, sonra büyümüş görürsün”*** – Dushmanni kichik sanama, aks holda u kattalashadi.
3. ***“Kan bağı, can bağıdır”*** – Qon aloqasi jon aloqasi bilan barobardir.
4. ***“Bayrak inmez, ezan dinmez”*** – Bayroq tushmaydi, azon tinmaydi (Milliy va diniy qadriyatlarga sodiqlik).
5. ***“Her Türk asker doğar”*** – Har bir turk askar bo‘lib tug‘iladi.

Tarixiy an’analarga sodiqlikni ta’kidlovchi maqollar:

1. ***“Atasını tanımayan millet yetimdir”*** – O‘z ajdodini tanimagan xalq yetimdir.
2. ***“Eski çamlar bardak oldu”*** – Eski qadriyatlar yo‘qolib ketdi.
3. ***“Kendi düşen ağlamaz”*** – O‘ziga o‘zi zarar yetkazgan kishi nolimasin.

4. ***“Maziyi bilmeyen, geleceğe gidemez”*** – O‘tmishini bilmagan kelajakka yo‘l topa olmaydi.
5. ***“Yiğidi öldür, hakkını yeme”*** – Qahramonni o‘ldir, lekin uning haqlarini inkor qilma.

Oilaning ahamiyatini ko‘rsatadigan maqollar:

1. ***“Ana gibi yar, vatan gibi diyar olmaz”*** – Ona kabi yor, vatan kabi diyor bo‘lmaydi.
2. ***“Elden gelen öğün olmaz, o da vaktinde bulunmaz”*** – Begonadan kelgan narsa hech qachon o‘z vaqtida bo‘lmaydi (Oilangga tayan).
3. ***“Ev alma, komşu al”*** – Uy sotib olma, yaxshi qo‘shni tanla.
4. ***“Ağaç yaşken eğilir”*** – Daraxt yoshligida egiladi (Farzand tarbiyasi muhim).
5. ***“Kızını dövmeyen, dizini döver”*** – Qizini urmagan (tarbiya qilmagan) oxirida pushaymon bo‘ladi.

Bu maqollar turk xalqining milliy g‘ururga sodiqligi, ajdodlarning qadriyatlarini hurmat qilish va oilani muqaddas bilishini aks ettiradi. Turk lingvistikasida frazeologizmlarni tasniflashda grammatik struktura asosiy mezonlardan biri hisoblanadi. Sh.Elchin turk adabiy tilidagi frazeologizmlarni grammatik shakliga ko‘ra 11 guruhga ajratgan[3].

Masalan:

1. Infinitiv guruh: *haber almak* (“xabar olish”, so‘zma-so‘z: “xabarni olish”);
2. Muayyan zamon shaklidagi fe’lli frazeologizmlar: *kaş yaparken göz çıkardı* (“aybsiz xizmat”, so‘zma-so‘z: “qoshni yasashda ko‘zni chiqarish”);
3. Ot va fe’l shakllari bilan bog‘langan frazeologizmlar: *anasından emdiği süt burnundan gelmek* (“katta qiyinchilikni boshdan kechirish”);
4. Qat’iy shaklda ishlatiladigan frazeologizmlar: *vur patlasın çal oynasın* (“hayotni zavqlanib o‘tkazish”);
5. Fe’l tarkibiga ega bo‘lmagan frazeologizmlar: *kel başa şimşir tarak* (“umuman foydasiz narsa”, so‘zma-so‘z: “kal boshga taroq”);
6. Egalik qo‘shimchali ot frazeologizmlari: *eli boş* (“qo‘li bo‘sh”, ya’ni “hech narsasiz”);
7. Takroriy frazeologizmlar: *çoluk çocuk* (“bolalar, yoshlar”);
8. Asosiy so‘z takrorlangan frazeologizmlar: *boşu boşuna* (“bekorga, befoyda”);
9. Qofiyali frazeologizmlar: *azıcık aşım, kaygısız başım* (“kam bilan qanoatlanish”);
10. Salbiy fe’lga ega bo‘lgan frazeologizmlar: *ağzını bıçak açmamak* (“og‘iz ochmaslik”).

D.Aksan frazeologik birliklarni ikkita asosiy guruhga bo‘lgan: [2]

1. Erkin so‘z birikmalaridan kelib chiqqan frazeologizmlar, masalan: *adam sarrafı* (“inson tabiatini yaxshi tushunadigan kishi”);
2. Strukturaviy prototipga ega bo‘lmagan frazeologizmlar, masalan: *dam üstünde saksağan vur beline kazmayı* (“mutlaq bema’nilik”).

XULOSA VA TAKLIFLAR. Turk frazeologiyasi stilistik jihatdan boy bo‘lib, ekspressiv konnotatsiyalarga ega. Frazeologik birliklar nutqda tayyor holatda ishlatiladi va ikki rejani o‘zida mujassam etadi: bevosita va ko‘chma ma’no. Bu ikki reja til egasi tomonidan yaxlit bir tizim sifatida idrok etiladi.

Frazeologizmlarning til tizimidagi o‘rni va xususiyatlarini yanada aniqroq o‘rganish uchun ularning badiiy proza va publitsistikada qo‘llanishini tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Bu esa turk frazeologiyasining ichki tuzilishini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Дубровин М.И. Английские и русские пословицы и поговорки. -М.: Просвещение, 1993. -С. 169.
2. Aksan D., Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association, Volume 9, Number 2, Fall 2022. -Pp. 376-378.
3. Xolibekova O.K. Zoonim va fitonim komponentli frazeologik birliklarning semantik-struktur va lingvomadaniy talqini: Filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PHD) ....diss. – Samarqand., 2023. -B. 95.
4. G‘aniyeva Sh. O‘zbek frazeologizmlarining struktur-semantik tadqiqi. –T.: Fan, 2013. -B.86.
5. Mieder W. Jan Arnold Brunvand (ed.): American folklore. An encyclopedia, 1996. -P. 1253.
6. Курбанбаева, М. (2023). Пословицы и поговорки со схожим значением в русском и узбекском языках и общность народной мудрости. Tamaddun nuri jurnali, 4(43), 15-18.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 808.5

STIVEN KINGNING “THE SHINING” VA “DOCTOR SLEEP” ROMANLARIDA MAGIK REALIZM VA HAUNTOLOGIYA TAHLILI

Ochilov Ulug‘bek Sayfulloyevich, Buxoro davlat universiteti dotsenti, (PhD)

ANALYSIS OF MAGIC REALISM AND HAUNTOLOGY IN STEPHEN KING’S NOVELS “THE SHINING” AND “DOCTOR SLEEP”

Ochilov Ulugbek Sayfulloyevich, Associate Professor, Bukhara State University, (PhD)

АНАЛИЗ МАГИЧЕСКОГО РЕАЛИЗМА И ПРИЗРАКОВ В РОМАНАХ СТИВЕНА КИНГА “THE SHINING” И “DOCTOR SLEEP”

Очилов Улугбек Сайфуллоевич, доцент Бухарского государственного университета, (PhD)

https://orcid.org/0000-0003-4481-9969
e-mail: elnurbeast@gmail.com

Annotatsiya*: Mazkur tadqiqotda Stiven Kingning “The Shining” va “Doctor Sleep” romanlarida magik realizm va hauntologiya elementlarining badiiy talqini tahlil qilinadi. Overluk mehmonxonasi va uning vaqt va haqiqatni buzuvchi xususiyatlari, inson ruhiyati va xotira bilan bog‘liqligi tadqiq etiladi.*

Kalit so‘zlar*: magik realizm, hauntologiya, Overluk mehmonxonasi, vaqt sikllari, deja vu, inson ruhiyati, xotira, haqiqat va illyuziya.*

Abstract: *This study analyzes the artistic interpretation of magical realism and hauntology elements in Stephen King‘s novels “The Shining” and “Doctor Sleep”. The research explores the Overlook Hotel, its properties that disrupt the boundaries of time and reality, and its connection to human psychology and memory. It examines the cyclical movement of time, déjà vu, and hauntological phenomena, revealing how reality and illusion blend.*

Keywords*: magical realism, hauntology, Overlook Hotel, time cycles, déjà vu, human psyche, memory, reality and illusion.*

Аннотация*: В данном исследовании анализируется художественная интерпретация элементов магического реализма и хонтологии в романах Стивена Кинга “The Shining” и “Doctor Sleep”. Рассматривается отель Оверлук, его свойства, нарушающие границы времени и реальности, а также его связь с психикой человека и памятью.*

Ключевые слова*: магический реализм, хонтология, отель Оверлук, временные циклы, дежавю, психика человека, память, реальность и иллюзия.*

KIRISH. Magik realizm adabiyotda haqiqat va mistika chegaralarini yo‘qotib, kundalik hayot bilan g‘ayritabiiy hodisalarning uyg‘unligini yaratadigan janrlardan biridir. U orqali voqelikning nisbiyligi, vaqt va xotira tushunchalarining o‘zaro bog‘liqligi tasvirlanadi. Stephen Kingning *“The Shining”* va uning davomiyati *“Doctor Sleep”* romanlari magik realizm tamoyillari asosida shakllangan bo‘lib, unda real va mistik elementlar bir butun olam sifatida aks ettiriladi. King bu asarlari orqali inson ongi, xotira va ruhiy travmalar orasidagi bog‘liqlikni chuqur tadqiq qiladi. *“The Shining”* romanida Overluk mehmonxonasi shunchaki jismoniy makon emas, balki vaqt paradigmasini buzadigan, o‘tgan va hozirgi hodisalarning qorishib ketishiga sabab bo‘luvchi sirli joy sifatida namoyon

bo‘ladi. Mehmonxona ichida vaqt chiziqli harakat qilmaydi, aksincha, o‘tgan voqealar real vaqt ichida yana jonlanib, shaxsiy xotira va ong bilan bog‘lanib ketadi. *“Doctor Sleep”* romanida esa King ushbu mistik dunyoni yanada chuqurroq o‘rganib, inson ruhiy o‘sish jarayonini va uning o‘z qobiliyatlarini qabul qilish yo‘lini yoritadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Stiven Kingning *“The Shining”* romani va uning davomiy *“Doctor Sleep”* asarlari vaqt va haqiqatning o‘zaro bog‘liqligi nuqtayi nazaridan chuqur tadqiq etilishi mumkin bo‘lgan asarlardan biridir. Overluk mehmonxonasi o‘zining fizik mavjudligidan tashqari, vaqt paradigmasini buzadigan mistik joy sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu mehmonxona ichida vaqt chiziqli emas, balki doimiy ravishda burilish, sinish va qayta takrorlanish holatlariga duch keladi. Bu jarayon esa inson xotirasi, dahshat va ongsizlik bilan bog‘liq hodisalar orqali tasvirlanadi.

Overluk mehmonxonasining eng asosiy xususiyatlaridan biri – **o‘tgan voqealarning kelajakka singib borishi va real voqelik bilan aralashishi**. Mehmonxona o‘zida ilgari yashagan odamlarning izlarini, ularning xatti-harakatlarini va ruhiy holatini saqlab qolgan holda, hozirgi mehmonlarga o‘z ta’sirini o‘tkazishda davom etadi. **Jek Torrensning asta-sekin aqldan ozishi ham aynan mehmonxonaning vaqt va makon chegaralarini buzuvchi ta’siri natijasida sodir bo‘ladi**. Uning ongida avvalgi mehmonlar va xizmatchilar bilan suhbatlar yuz beradi, lekin bu shunchaki xayol yoki xotira emas, balki haqiqatning bir shakli sifatida tasvirlanadi. Mehmonxonaning ichki hayoti shunday tuzilganiki, **unda o‘tgan voqealar xotira emas, balki jonlangan voqelik** bo‘lib ko‘rinadi.

Stephen Kingning **“The Shining”** va uning davomi bo‘lmish **“Doctor Sleep”** romanlari haqiqat va illyuziyaning qorishib ketishini hamda inson ongining mistik tajribalar bilan qanday bog‘lanishini ochib beradi. Ushbu asarlarda real va paranormal hodisalar o‘rtasidagi chegaralar asta-sekin yo‘qolib, qahramonlarning idroki haqiqatning yangi ko‘rinishlari bilan to‘qnash keladi. Jek Torrens obrazi orqali King inson ruhiyatining qanday qilib illyuziya va real voqelik o‘rtasidagi chiziqni yo‘qotishini ko‘rsatadi. Mehmonxonaning ta’siri ostida Jek avvaliga kichik ong o‘zgarishlarini sezadi, keyinchalik esa u atrofida sodir bo‘layotgan paranormal hodisalarga mutlaqo tabiiy hol sifatida qaray boshlaydi. Bu esa uning o‘z ongi va mavjud haqiqatni qanday idrok etishiga katta ta’sir o‘tkazadi[1].

“Doctor Sleep” romanida bu jarayon yanada chuqurroq yoritiladi, chunki unda Jekning o‘g‘li Denni Torrens mistik qobiliyatlari orqali Overluk mehmonxonasining ta’siridan qutulishga harakat qiladi. Dennining ekstrasensor sezgilari va uning dunyoni idrok etish usuli otasiniki bilan bog‘liq bo‘lsa-da, u ongi va xotiralarini boshqarish orqali otasining yo‘lidan borishdan qochishga intiladi. King bu jarayonni ong va ruhiyat bilan bog‘liq g‘ayritabiiy hodisalar orqali tasvirlaydi. Denni uchun Overluk mehmonxonasi shunchaki joy emas, balki o‘zining ruhiy travmalari va otasidan meros bo‘lib qolgan dahshat bilan yuzma-yuz kelish manbai bo‘lib xizmat qiladi[2].

Mehmonxonaning mistik ta’siri King tomonidan faqat qahramonlarning shaxsiy ruhiy buzilishlari orqali emas, balki vaqt va makon paradigmasining buzilishi orqali ham yoritiladi. Overluk mehmonxonasi o‘zining mavjudligini nafaqat hozirgi zamonda, balki o‘tgan va kelajakdagi hodisalar ichida ham saqlab qoladi. Mehmonxonaning turli tarixiy davrlar bo‘ylab sodir bo‘lgan sirli voqealari o‘z xotira qobig‘ida yashashda davom etadi va hozirgi paytda ham faol ta’sir ko‘rsatadi. Kingning tasvirlashicha, Overluk mehmonxonasida vaqt statik holatda emas, balki turli nuqtalardan harakat qiluvchi hodisalar yig‘indisi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu esa haqiqat va illyuziya chegaralarining mutlaqo yo‘qolishiga olib keladi. Mehmonxona turli davrlardagi insonlarning tajribalarini singdirib, o‘zining sirli kuchlarini hozirgi mehmonlarga uzatishda davom etadi[1].

Mazkur tadqiqotda adabiy-tahliliy yondashuv qo‘llanildi.

NATIJA VA MUHOKAMA. Stephen Kingning **“The Shining”** va **“Doctor Sleep”** romanlarida vaqtning chiziqli ravishda harakatlanishi shubha ostiga olinadi. Overluk mehmonxonasi faqat makon emas, balki vaqtni o‘ziga singdirgan mistik fenomen sifatida namoyon bo‘ladi. Mehmonxonaning muhim xususiyatlaridan biri shuki, undagi vaqt oqimi odatdagidek oldinga emas, balki ba’zan teskari yo‘nalishda harakatlanadi. Ushbu holat hauntologiya (qarovsiz qolgan o‘tmish tasvirlari) tushunchasi bilan bog‘liq bo‘lib, mehmonxona o‘tmish voqealarini nafaqat eslaydi, balki ularni qayta jonlantirish xususiyatiga ham ega.

Haqiqat va xotiraning bunday qorishib ketishi roman qahramonlarini reallik chegaralaridan chetga chiqarib yuboradi[3]. King o‘z asarlarida deja vu hodisasini nafaqat metafizik tushuncha sifatida, balki inson ruhiy tajribasining muhim qismi sifatida ham ochib beradi. Denni shayning qobiliyati orqali otasining avvalgi tajribalarini his qiladi, bu esa xuddi u ham avval ushbu hodisalarni boshdan kechirganiday tasvirlanadi. Bu jarayon inson xotirasi, vaqt va haqiqatni anglash tushunchalarini shubha ostiga qo‘yadi. King ushbu elementlarni qo‘llash orqali Overluk mehmonxonasini nafaqat ruhiy dahshat manbai, balki vaqt tushunchasini buzadigan va inson ongini o‘zgartiradigan metafizik makon sifatida talqin qiladi. Mehmonxona ichida vaqtning teskari harakati shuni anglatadiki, undagi har bir hodisa shunchaki o‘tmishning yodgorligi emas, balki hozir ham sodir bo‘layotgan jarayon sifatida qabul qilinadi. Stephen Kingning **“The Shining”** romanida Overluk mehmonxonasi oddiy bino yoki jismoniy makon bo‘lishdan tashqari, o‘ziga xos **metafizik fenomen** sifatida tasvirlanadi. Bu mehmonxona shunchaki fon emas, balki mustaqil ongga ega bo‘lgan, vaqt va makon chegaralaridan mustasno turgan sirli entitetdir. Overluk mehmonxonasi o‘z ichiga o‘tmish va hozirgi zamonni jamlagan holda, real va irreal voqeliklarni o‘zaro bog‘laydigan **paranormal maydon** sifatida namoyon bo‘ladi. Bu jihatdan mehmonxona **ontologik noaniqlikka ega joy** bo‘lib, unda har qanday hodisa mutlaq haqiqat sifatida qabul qilinadi.

“Doctor Sleep” romani insonning shaxsiy identifikatsiyasi va ruhiy o‘sish jarayoni bilan bog‘liq bo‘lib, bu jarayonda magik realizm elementlari muhim rol o‘ynaydi. Asarda Denni Torrens qahramonining ichki kechinmalari, travmatik tajribalari va g‘ayritabiiy qobiliyatlari orqali insonning o‘zligini anglash murakkab jarayon sifatida tasvirlanadi. Bu jarayon davomida magik realizm real va metafizik tajribalarni birlashtirib, inson ongi va ruhiy transformatsiyasini ochib beradi. King asarda inson ongining turli holatlarini, tush va haqiqat o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganadi va haqiqatning subyektiv talqin qilinishi orqali voqelikni magik tajribalar bilan boyitadi.

“The Shining” va *“Doctor Sleep”* romanlarida King magik realizm orqali haqiqat va illyuziyaning uyg‘unligini yaratadi. Overluk mehmonxonasi o‘ziga xos hauntologik makon bo‘lib, unda o‘tgan va kelajak hodisalari real vaqt ichida qayta jonlanadi. Jek Torrens obrazi orqali King inson ruhiyatining qanday qilib illyuziya va real voqelik o‘rtasidagi chiziqni yo‘qotishini ko‘rsatadi. *“Doctor Sleep”* romanida esa Denni Torrens ushbu jarayonni o‘zgacha idrok etib, o‘zining ruhiy travmalaridan xalos bo‘lish yo‘lini topadi.

Mehmonxonaning vaqt va makon chegaralarini buzuvchi xususiyatlari magik realizmning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. Undagi hodisalar oddiy xotira emas, balki real voqelikning bir shakli sifatida aks ettiriladi. Dennining shining qobiliyati orqali vaqt paradigmasi o‘z o‘rnini mistik tajribaga bo‘shatadi. Abra Stoun obrazi esa ushbu tajribalarni o‘rganish va qabul qilish jarayonida Denniga yordam beradi. Shuningdek, King bu romanlarda hauntologiya tushunchasidan foydalanib, o‘tgan voqealarning hozirgi zamonga ta’sirini yoritadi. Overluk mehmonxonasining ruhiy ta’siri Jek va Denni obrazlari orqali yoritilib, inson ongi va xotirasi real vaqt ichida qanday namoyon bo‘lishi mumkinligi tasvirlanadi.

XULOSA. *“The Shining”* va *“Doctor Sleep”* romanlari magik realizm va hauntologiya nazariyalarining adabiyotdagi yorqin namunalari bo‘lib, unda vaqt va haqiqat chegaralari yo‘qotiladi. Overluk mehmonxonasi jismoniy makon bo‘lishdan tashqari, inson xotirasi va ruhiy tajribalarining mistik markaziga aylanadi. King bu asarlari orqali inson ruhiyati, xotira va haqiqatni qabul qilish jarayonini chuqur tadqiq etadi. King mistik elementlarni inson ruhiy o‘sishi bilan bog‘lab, haqiqat va xotiraning qanday ishlashini badiiy uslubda ifodalaydi. Ushbu romanlar King ijodidagi magik realizmning eng yorqin ko‘rinishlaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. King, Stephen. The Shining. Shining, 421.pp 431, 421, 22, 58-61.
2. King, Stephen. Doctor Sleep. Scribner, 2013, pp 278-281, 419, 312-215,146,187-190, 215-218, 215, 278, 312-315.
3. Jahon adabiyoti, 2015/3, pp 422.
4. Jung, n. Man and His Symbols. Doubleday, 1964, pp 104.
5. Ochilov, U. S. Realizm oqiminig bir qismi bo‘lgan magik realizm va uning tamoyillari. //European Journal of Interdisciplinary Research and Development 13 (2023): 208-211.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 830.1

FORMATION OF CLINICAL TERMS, MEANING OF PREFIXES AND SUFFIXES

Esanova Maftuna Bakhodirovna, Trainee teacher of Samarkand State Medical University

KLINIK ATAMALARNING SHAKLLANISHI, PREFIKS VA QO‘SHIMCHALARNING MA’NOSI

Esanova Maftuna Baxodirovna, Samarqand davlat tibbiyot universiteti stajor o‘qituvchisi

ОБРАЗОВАНИЕ КЛИНИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ, ЗНАЧЕНИЕ ПРИСТАВОК И СУФФИКСОВ

Эсанова Мафтуна Баходировна, преподаватель-стажер Самаркандского государственного медицинского университета

https://orcid.org/0009-0002-0974-8034
e-mail: ***justms150@gmail.com***

Abstract: *In this work, we discuss the importance of prefixes and suffixes in the formation of medical terms. If we look at the history of medicine, the importance of Greek-Latin terms is considered important. The importance and function of suffixes and prefixes in the process of forming terms is important. With their help, new terms can be created and used. In this article, we will present several ideas and considerations on this topic.*

Key words: *function of suffixes and prefixes, pathological processes, compound words, new meaning, compound terms.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada biz tibbiy atamalarni shakllantirishda prefiks va qo‘shimchalarning ahamiyatini muhokama qilamiz. Agar tibbiyot tarixini ko‘rib chiqsak, yunon-lotin atamalarining ahamiyati muhim ahamiyat kasb etadi. Atamalarni shakllantirish jarayonida qo‘shimchalar va prefikslarning yordami bilan siz yangi atamalarni yaratishingiz va ulardan foydalanishingiz mumkin. Ushbu maqolada biz ushbu mavzu bo‘yicha bir nechta fikr va mulohazalarni taqdim etamiz.*

Kalit so‘zlar: *qo‘shimchalar va prefikslar funksiyasi, patologik jarayonlar, murakkab so‘zlar, yangi ma’no, murakkab atamalar.*

Аннотация: *В этой работе мы обсуждаем важность префиксов и суффиксов в образовании медицинских терминов. Если мы рассмотрим историю медицины, то важность греко-латинских терминов считается важной. С помощью суффиксов и префиксов в процессе формирования терминов можно создавать и использовать новые термины. В этой статье мы представим несколько идей и соображений по этой теме.*

Ключевые слова: *функция суффиксов и префиксов, патологические процессы, сложные слова, новое значение, сложные термины.*

INTRODUCTION. Among the methods of word formation, the most productive is the method of stem composition, when a derivative word is built from a combination of two or more productive stems. Compound words are formed in two ways:

1. Pure addition of stems.
2. Stem composition in combination with suffixation.

A huge number of clinical terms are formed by adding stems + the suffix -ia, which forms nouns with the general word-formation meaning of "state, action"[1].

A term element is any part of a derivative word (morpheme, block of morphemes) that is consistently reproduced in a final form when using existing or developing new terms while retaining the meaning assigned to it in terminology. A term element is a component that appears repeatedly in a series of phrases and is assigned a specific meaning. In this scenario, regardless of whether the transcription is Latin or English, the same international term element of Greco-Latin origin appears: infra – infra; tomia – tomia; nephro – nephro, and so on. For example, the phrase cardiologia – the science of cardiovascular illnesses – is made up of two words: cardio – heart – and – logia – science, area of study[2].

LITERATURE REVIEW AND METHODOLOGY. According to the affixal technique of word production, terms are represented by basic Latin or Greek root words, such as stupor (numbness), tremor (trembling), and aphthae (rashes), as well as derivatives, or words created with the use of suffixes and prefixes. The word hypothyreosis, for instance, comes from the Greek word hypo, which means "under, from under, from below"[3]. The prefix denotes a weakening of the main meaning, "a decrease, below the norm, imperfection", plus (glandula) thyreoidea, which means "thyroid gland", plus – osis, which means "a painful condition"[4]. As a result, affix and non-affix are the primary term creation techniques. By appending word-formation affixes (prefixes, suffixes) to the generating bases (DB), derivatives can be formed using affix techniques.

When creating complicated words using term elements, non-affix approaches are typically employed. Doublets in Greco-Latin. components of free and bound terms. In contemporary terminology, several parts of compound words-terms that were used as distinct words in the Greek and Latin source languages-have lost their validity. Iatria (healing), paedia (education, training), cardia (heart), penia (poverty), philia (love, inclination), and phonia (speech) are examples of independent words from the ancient Greek language that are only used as term elements in the structure of derivatives (cardiologia, osteologia, tachycardia, logopathia, morphologia, etc)[5]. These and related word elements can be said to as bound if they only appear in modern terms in a bound form, that is, in conjunction with other morphemes. There are also term elements that are used both as independent words and in the structure of derivatives, such as sclerosis (sclerosis and cardiosclerosis), stasis (stasis and hemostasis), plegia (plegia and hemiplegia), ptosis (ptosis and nephroptosis), Latin flexio (flexion and lateroflexion), etc[6]. These elements are free-term.

Greek-Latin term elements. The division of term elements into bound and free should be constantly taken into account. For example, when comparing anatomical meanings in normal anatomy, on the one hand, with similar meanings in pathological anatomy and in a complex of clinical disciplines, on the other, the following pattern emerges: one and the same organ is designated in two ways - by signs that differ not only in their linguistic origin, but also in their grammatical design. In the nomenclature of normal anatomy, this is an independent and usually Latin word, and in pathological anatomy, it is a bound term element of Greek origin. Much less frequently, the same name borrowed from the same source language is used in both disciplines, for example, the Greek hepar, oesophagus, pharynx, larynx, urethra, thorax, ureter, encephalon and the Latin appendix, tonsilla and others, which were used in ancient medicine, as well as complex suffix derivatives ending in-turn, created in the New Age; for example, myocardium, endothelium, perimetrium, etc. These words, as free term elements, are included in the structure of compound words in clinical terminology: hepatomegalia, endothelioma, encephalopathia, myocardiopathia, appendectomia. In anatomical nomenclature, there are designations of the same formation as an independent Latin root word and as a Greek component in a derivative; for example, chin – Lat. mentum, but "genioglossus" – genioglossus (Greek geneion – "chin"); tongue – Latin lingua, but "sublingual" – hypoglossus; "glossopharyngeal" –

TAMADDUN NURI

glossopharyngeus (Greek glossa – "tongue"), etc[7]. Latin and Greek designations of anatomical formations that have identical meanings are called Greco-Latin doublet designations (or doublets). The following fundamental position can be formulated: as a rule, Greco-Latin doublets are used to designate most anatomical formations (organs, body parts), and in anatomical nomenclature – mainly Latin words, in clinical terminology – related term elements of Greek origin.

RESULTS AND DISCUSSION. The use of prefixes and suffixes plays an important role in the formation of medical terms. We can use both prefixes and suffixes at the same time in the formation of terms. In such a case, the terms formed are called complex terms. Below we can give several examples of such terms.

An example of a word with three of the above parts is the medical term **pericarditis**, which means *inflammation of the outer layer of the heart*.

Pericarditis can be divided into three parts:

- **peri - card - itis.**

Once divided into its essential parts, pericarditis can be translated:

- the prefix **peri-** translates to *surrounding*;
- the root –**card-** translates to *heart*, and
- the suffix –**itis** translates to *inflammation*.

Hence, **pericarditis** is *an inflammation of the area surrounding the heart*, or an inflammation of the outer layer of the heart, anatomically known as the pericardium. When you look at a medical term and attempt to decipher its meaning you begin with the suffix, move to the prefix (if present) and then the root word.

For example: When trying to understand the word ***pericarditis*** you would identify *itis* (meaning inflammation), then *peri* (meaning around) and then *card* (meaning heart). Therefore, this word means inflammation around the heart.

Let's try another one: for example: ***leukocytopenia*** - *penia* (meaning *decrease*), then *leuk/o* (meaning white) and finally *cyt/o* (meaning cell). Therefore, this word means a *decrease in white cells*.

For example, if we take the prefixes a-; an-dys-, these are the most commonly used terms to form medical terms. If we take the term an-algia, here -an is used as a prefix - and algia is used as a part that carries the main meaning.

As an example of the prefix -dys, we can take dyspepsia as a disorder of the digestive system, dystonia as a disorder of blood pressure.

Greek combining forms of pathological processes and surgical interventions 1.-log- logia -logy - word, speech; science of 2.-scop- -scopia -scopy - instrumental examination 3.-graph -graphia -graphy - process of graphic recording 4.-gramma, grammatis n -gram - result of graphic recording 5.-tom-, tomus i m tom-, -tome - segment, cutting -tomia -tomy – incision. 6.-ectomia -ectomy - excision, surgical removal. 7.-stoma, stomatis n -stoma - opening -stomia -stomy - surgical operation establishing a permanent opening; surgical formation of a passage between organ[8]. We can see that even in these clinical terms, independent dominant meanings are preserved. These suffixes, when added to a word, give it a new meaning and do not lose their meaning even when analyzed separately. For this reason, it would be more correct to call them Greco-Latin term elements.

CONCLUSION. In conclusion, it can be said that the methods of forming clinical terms can be formed using suffixes. They can be formed by prefixes, suffixes or two independent term elements. Accordingly, we can study such terms by dividing them into simple, complex or compound terms. In the process of analyzing and studying any term, we can determine the meaning of its components by taking into account the importance of their components, and at the same time, it will be easier to determine what meaning it means in which case.

REFERENCES:

1. Кондратьев Д.К., Вылегжанина О.Е., Князева Ю.В. Latin and Fundamentals of Medical Terminology. For Medical Students. – Гродно: ГрГМУ, 2005. -С. 87-89р;
2. Латинский язык и основы медицинской терминологии (под ред. М.Н. Чернявского). 1989. -С.176-178.
3. Latin - English glossary of medical terms Saint Petersburg the Ministry of Healthcare of the Russian Federation, 2018. -P. 31.

TAMADDUN NURI

4. Esanova, M. (2022). Improving the quality of foreign language teaching in higher education. Евразийский журнал академических исследований, 2(3), 333-337.
5. Esanova, M. (2023). The Importance of Methodology in Learning a Foreign Language. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 2(4), 94-99. 10. Galperin I.R. “Stylistics” second edition revised Moscow “Higher school” 1977.70p.
6. Esanova, M., & Buriyev, D. (2023). The Challenges in Teaching English to Medical Students. Евразийский журнал академических исследований, 3(10), 255-260.
7. Bakhodirovna, E. M., & Saqib, T. (2023). Pharmaceutical Terminology. Yangi O‘zbekistonda Tabiiy va Ijtimoiy-gumanitar fanlar respublika ilmiy amaliy konferensiyasi, 1(7), 76-80.
8. Esanova, M. (2024). Structural and Functional Features of Phraseological Units in the Texts of Works of Art (English and Uzbek Authors). Евразийский журнал академических исследований, 4(2), 111–117.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 830.159.9.07

TIBBIYOT PSIXOLOGIYASI, ETIKASI VA DEONTOLOGIYASI ASOSLARI

Yorova Sayyora Karimovna, Samarqand davlat tibbiyot universiteti "Tillar" kafedrasi mudiri (PhD)

FUNDAMENTALS OF MEDICAL PSYCHOLOGY, ETHICS AND DEONTOLOGY

Yorova Sayyora Karimovna, Head of the Department of Languages Samarkand State Medical University (PhD)

ОСНОВЫ МЕДИЦИНСКОЙ ПСИХОЛОГИИ, ЭТИКИ И ДЕОНТОЛОГИИ

Ёрова Сайёра Каримовна, заведующая кафедрой иностранных языков Самаркандского государственного медицинского университета, (PhD)

https://orcid.org/0009-0007-1667-8528

e-mail: ***s.yorova@gmail.com***

Annotatsiya: *Ushbu maqolada asosan shifokor va bemor orasidagi munosabatlatlarning murakkab kechishi oqibatida kelib chiqadigan ruhiy holat va munosabat haqida fikr yuritiladi. Maqolada bemorda kechib o'tadigan har xil ruhiy holatlarning tibbiy va taktik asoslari ifodalangan. Xususan, shifokorning tibbiy murakkab terminlarning ishlatilish holatlari va uning chuqur bilimi ostida tahlil qilinishi ilmiy asoslab berilgan.*

Kalit so'zlar: *xulq-atvor, bemor, shifokor, ruhiy holat, og'riq, ong osti, psixologiya, tibbiy terminlar.*

Abstract: *This article mainly discusses the psychological state and attitude that arise as a result of the complex nature of the doctor-patient relationship. The article describes the medical and tactical foundations of various mental states experienced by a patient. In particular, the doctor's use of complex medical terms and their analysis based on his in-depth knowledge are scientifically substantiated.*

Key words: *behavior, patient, doctor, mental state, pain, subconscious, psychology, medical terms.*

Аннотация: *В данной статье в основном рассматриваются психическое состояние и отношение, возникающие в результате сложного характера взаимоотношений врача и пациента. В статье изложены медико-тактические основы различных психических состояний, переживаемых пациентом. В частности, научно обосновано использование врачом сложной медицинской терминологии и его глубокие познания.*

Ключевые слова: *поведение, пациент, врач, психическое состояние, боль, подсознание, психология, медицинские термины.*

KIRISH. Tibbiyot xodimlarining bemor bilan aloqasida ikki kishining, ikki shaxsining o'zaro munosabatlariga doir murakkab muammolar vujudga keladi, bu muammoli masalaning to'g'ri hal qilinishi juda ko'p narsani belgilab beradi. Bu shaxslardan biri ikkinchisidan yordam, o'z azoblarini yengillashtirishni kutadi, ikkinchisi, bu ishda unga yanada samaraliroq yordam ko'rsatish yo'llarini izlab topadi. Bu muloqot samarali bo'lishi va bemorning umidlarini oqlashi uchun tibbiyot xodimi tibbiyot psixologiyasi sohasida muayyan bilim va malakalarga ega bo'lishi lozim. Bemorlarning shaxsiy xususiyatlarini va kasallik keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan asabiy ta'sirlanishni hisobga olish zarur, bu hol ko'pincha bemorlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni

murakkablashtirib yuboradi[1]. Umumiy psixopatologiyaning asosiy masalalarini bilib olmay turib bemor kishining psixologik xususiyatlarini bilish mumkin emas. Bemorning psixikasidagi o‘zgarishlar xarakteri juda xilma-xil zaif ifodalangan asabiy va psixologik o‘zgarishlargacha bo‘lishi mumkinki, ular kasallikning klinik manzarasini jiddiy ravishda o‘zgartirib yuboradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Kasallik odamning o‘z-o‘zini anglashini o‘zgartirishi, xususan, o‘zini bemor deb his qilishiga yoki o‘zini shaxs sifatida tushunishiga, o‘z “meni”ni tushunishiga putur etkazishi mumkin. **Ongning buzilishi**. Klinika praktikasida aniq ifodalangan patologik holatlarning ikkita katta guruhida mavjud: xiralashish va to‘xtatish (uzilish). Ongning xiralashuviga quyidagi holatlar kiradi.

Deliriy – o‘z shaxsining mo‘ljalini saqlagan holda joy, vaqt va atrof sharoitdagi mo‘ljalning buzilishi. Bunda ko‘rish va eshitishga doir juda ko‘p gallyutsinatsiyalarning paydo bo‘lishi tipik hodisa bo‘lib, ular odatda qo‘rquv xarakterida bo‘ladi. Ko‘rish obrazi – bular ko‘pincha zoopsiyalar (kalamushlar, sichqonlar, ilonlar va hokazolar) bo‘ladi. Bunday buzilishlar psixomotor qo‘zg‘alishi bilan yuzaga keladi: bemor qo‘rquv, xavotirlanishni his qiladi, o‘zini himoya qilishga, chopib qutulib qolishga intiladi. Bemorlar jiddiyroq holatda atrofdagilarga muayyan xavf tug‘diradilar. Kasallik holatidan chiqilganda ham boshdan kechirilgan narsalar qisman saqlanib qoladi. Ko‘pincha deliriy ichkilik ichilganda kuzatiladi, uni turmushda “belaya goryachka” deyiladi.

Amensiya (amensiya holati). Bunday holat og‘ir va uzoq vaqt davom etadigan kasalliklarda (infeksiya, septikopiemiyalar va hokazo) ko‘zga tashlanadi. Atrofni, vaqt va o‘z-o‘zini bilmay qoladi. Bemor tevarak-atrofdagi narsalarni anglamaydi, nutqi uzuq-yuluq jumlalardan iborat bo‘lib qoladi. Ko‘pincha bemor yotgan o‘rnida hayajonlangan holatda bo‘ladi. Bemorlik holati uzoq vaqt davom etishi mumkin. Bemorlik holatidan chiqqandan keyin bemorning ameniya holatidagi kechinmalari haqidagi xotiralari saqlanib qolmaydi.

Oneyroid (uyqusimon holat) joy, vaqt va o‘z shaxsini noto‘liq, ko‘pincha ikki xil tushunish bilan xarakterlanadi. Bemor go‘yo uuyqusimon fantastik xayollar olamiga tushib qolganday bo‘ladi”, u boshqa sayyoralarda, kosmik kemalarda, ekzotik bog‘-u rog‘larda yurganday sezadi o‘zini va hokazo. Bunda u asosiy shaxs bo‘lmaydi, balki deliriy holatidan farq qilib, yuz berayotgan narsalarga chetdan qarab turganday bo‘ladi, ko‘rish va eshitishda aldanganday bo‘ladi, o‘z xatti-harakatini shunga muvofiq quradi. Bemorning mimikasi xarakterli: u goh hamma narsadan voz kechganday g‘amgin, goh “sehrlab qo‘yilganday” ko‘rinadi. Agar bemor bilan gaplashilsa, u o‘zining tushlari haqida gapirib beradi, ayni vaqtda o‘z nomi va palatasining nomerini aytishi mumkin (ikki xil fikr yuritish). Boshdan kechirilgan narsalar haqidagi xotiralar saqlanib qoladi. Qattiq endogen psixozlarda, ba’zi bir yuqumli kasalliklar ongning oneyroid buzilishlari uchrab turadi.

Qovog‘i solingan holat kishining oqshom paytidagi holatini eslatadi, bunda u atrofidagi g‘ira-shira yoriitilgan buyumlarning ozgina qisminigina ko‘radi. Bunday holatda ong xuddi sirg‘anma harakat qilganday bo‘ladi, faqat ayrim hodisalargagina e’tibor beriladi. Bemor tevarak-atrofidagi narsalarning yaxshi farqiga bormaydi, uning ongi o‘zgargan bo‘ladi. Xulq-atvorida avtomatlashgan (ixtiyorsiz), sirtdan qaraganda ancha tartibli xatti-harakatlar ko‘proq seziladi. Bemor o‘z xayollariga chuqur berilgan va atrofidagi narsalardan ajratib qo‘yilgan kishini eslatadi. Qovog‘i solingan (xafa) holat kutilmaganda paydo bo‘ladi, shuningdek, to‘siqdan to‘xtatishi ham mumkin, odatda, bir necha minutdan bir necha soatgacha davom qiladi, kamdan-kam hollarda bir necha kunga cho‘ziladi. Boshdan kechirilgan narsalar eslab qolinmaydi. Qovog‘i solingan holat epilepsiyada, bosh miyaning organik kasalliklarida uchraydi.

O‘z shaxsini anglashning buzilishi yoki depersonalizatsiya – bu o‘z shaxsining begonalashuvini og‘ir his qilish. Buni bemor sezadi va achinadi. Gavdasi o‘zgaradi (katta, kichik, og‘ir, yengil bo‘lib qolganday tuyuladi) va uning odatdagi sxemasi o‘zgaradi (qo‘li uzun, gavdasi qisqa, boshi haddan tashqari katta bo‘lib tuyuladi va hokazo). Ichki kasalliklar klinikasida ko‘proq ongning to‘xtash hollarini (qisman holdan to‘liq holgacha)

TAMADDUN NURI

kuzatish mumkin. Quyidagi buzilishlarni ajratib ko‘rsatish ham mumkin.

Obnubilyatsiya (lotincha nubes – bulut so‘zidan) – ongning qisman (yengil) buzilishi. Ong bir necha sekund yoki minut davomida xuddi xiralashganday, yengil bulut bilan qoplanganday bo‘ladi. Tevarak-atrofdagi narsalar va o‘z shaxsini anglash buzilmaydi, kasallik holatidan keyin voqealar haqidagi xotiralar saqlanib qoladi.

Somnolensiya (uyqu bosishi) – bu holat ancha uzoq (soat; kam hollarda kunlab) davom etadi. Mo‘ljal olish bunda buzilmaydi. Ko‘pincha bu holat neyrotrop zaharlanish (ichkilikdan, uyqu dorisidan va hokazolardan zaharlanish) asosida vujudga keladi.

Quloq bitishi – ancha og‘ir buzilish. Bemorlar bunda lanj, shashti pastroq bo‘ladilar, o‘zlariga berilgan savollarga darhol javob berolmaydilar; ularning fahmi pasaygan, xotirasi zaiflashgan bo‘ladi. Quloq bitishi turli darajada ifodalanadi va diabet giperglikemiyada, o‘pka shamollashida, peritonitda (qorin yallig‘lanishi), neyronifetsiyalarda, anemiya, tif kasalliklari va boshqalarda kuzatiladi.

Sopor (lotincha “hushsizlik”) – quloq bitishining yuqori darajasi. Bemor harakatsiz bo‘lib qoladi, og‘riqqa javob reaksiyasi berish, ko‘z qorachig‘ining yorug‘likka reaksiya berishi, konyunktival va konreal reflekslardan tashqari, boshqa javob reaksiyalari paydo bo‘la olmaydi. Bu kasallik og‘ir kechgan infeksiyalarda, zaharlanishlarda, og‘ir yurak qon-tomir dekompensatsiyasida kuzatiladi.

Koma – ongning batamom to‘xtashi. Bunday holatda bemorda og‘riq reflekslari ham, konyunktival reflekslar ham, konreal reflekslar ham bo‘lmaydi. Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan holatlarning yanada og‘irlashuvida, shuningdek bosh miya suyagining og‘ir travmasida kuzatiladi.

Hushdan ketish – to‘satdan es-hushni yo‘qotish bo‘lib, bunga bosh miyaning qisqa vaqt anemiyasi (miya tomirlarining spazmasi hisobiga) sabab bo‘ladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Koma va hushdan ketish bir-biridan faqat tashqi klinik ko‘rinishlari bilan emas, ularni qo‘zg‘agan sabablar bilan, kasallikning kechish xarakteri bilan ham farq qiladi. **Meditsina xodimining taktikasi.** Es-hush buzilishining turli ko‘rinishlarida bemorga yordam ko‘rsatishda meditsina xodimining xatti-harakati tegishli ravishda har xil bo‘lishi kerak. Ong xiralashgandagi xatti-harakatlar xususiyatlarini, birinchi navbatda psixik kechinmalar spetsifikasi taqozo qiladi. Ongi deliriy va xiralashgan holatda bo‘lgan bemorlar qo‘rqinchli gallyutsinatsiyalar ta’siri ostida tevarak-atrofdagilarga xavfli (hujum qilishlari mumkin) bo‘ladilar. Bunday holat avj olayotgani kuzatilganda meditsina hamshirasi bu haqida darhol vrachga ma’lum qilishi va bemorni kuzatishni yo‘lga qo‘yishi kerak, bundan maqsad – agressiv xatti-harakatlarning va beixtiyor ta’sirlarnishining oldini olishdan iboratdir.

Amensiya holatida bemorlar tevarak-atrofdagilarga xavf tug‘dirmaydi, lekin bu xastalikning avj olishi ham psixik, ham jismoniy holatning ancha og‘irlashganidan dalolat beradi. Shunga ko‘ra bemorni diqqat bilan parvarish qilish, tomir urishi, nafas olishi, fiziologik ish bajarilishining holati va hokazolarni nazorat qilib borish zarur. Oneyroid holatning rivojlanishi bemorga va atrofdagilarga xavfli bo‘lishi mumkin. Bu ko‘pincha, shizofrenik jarayonning boshlanishi yoki kuchayishini bildiradi. Tibbiyot hamshirasi bunday bemorni e’tibordan chetga qoldirmay, darhol navbatchi shifokorni chaqirishi lozim, shifokor psixiatr bilan (agar bu somatik kasalxona bo‘lsa) kelishib, bemorga qarashning bundan keyingi taktikasini belgilaydi. Bemor uyqusida yuradigan bo‘lsa, tibbiyot hamshirasi baland ovoz bilan chaqirmasligi va bemorni ushlamasligi kerak.

XULOSA. Xulosa qilib shuni ta’kidlash lozimki, tibbiyot xodimining, ayniqsa shifokor va hamshiralarning bemorga bo‘lgan munosabati, ularni samarali davolanishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, bemorlarning shaxsiy xususiyatlarini va kasallik keltirib chiqarishi mumkin bo‘lgan asabiy ta’sirlanish holatlarini bartaraf etish zarur bo‘lgan jiddiy profilaktik chorralarini qo‘llash muhim vosita sanaladi. Shuning uchun shifokor va bemorning o‘zaro munosabati umumiy psixopatologiyaning asosiy masalalarini yechishga va kishining

TAMADDUN NURI

murakkab psixologik xususiyatlarini bilib olishga yaqindan ko‘mak beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Grice H.P. Logic and conversation. In: Syntax and Semantics. –Vol.3: Speech acts. –New York: Academic Press, 1975. –P. 41-58.
2. Heath C. The delivery and reception of diagnosis in the general-practice consultation // Talk at Work: Studies in Interactional Sociolinguistics 8. Cambridge: Cambridge University Press. 1992. – P 235–267.
3. McWhinney I. The need for a transformed clinical method // Communicating with Medical Patients. Sage Publications, Newbury Park,CA. 1989. –P 58-77.
4. Pomerantz A. Pursuing a response // Talk at Work: Interaction in Institutional Settings. Cambridge: Cambridge University Press. 1992. – P 152–163.
5. Tursunov S.Yu., Salohiddinov O., Qo‘ldoshev B. Shifokor deontologiyasi. Andijon, 2007. -B.17.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 808.3

VIRTUAL ALOQA MUHITIDA NUTQNI OBRO‘SIZLANTIRISH STRATEGIYASI

Otajonova Dildor Baxtiyarovna, Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti, (PhD)

STRATEGY FOR DISCREDITING SPEECH IN A VIRTUAL COMMUNICATION ENVIRONMENT

Otajonova Dildor Bakhtiyarovna, Associate Professor Chirchik State Pedagogical University, (PhD)

СТРАТЕГИИ ДИСКРЕДИТАЦИИ РЕЧИ В ВИРТУАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИОННОЙ СРЕДЕ

Отажонова Дилдор Бахтияровна, доцент Чирчикского государственного педагогического университета, (PhD)

https://orcid.org/0000-0003-1460-1969

e-mail: princess1986@bk.ru

Annotatsiya: *Bugungi kunda axborot kommunikatsiya texnologiyalari barcha sohani qamrab olgan. Xususan, ijtimoiy tarmoqlar orqali virtual muloqot qilish jarayoni yanada avj olgan. Ushbu maqolada virtual muloqot va ijtimoiy tarmoqlarda nutqni obro‘sizlantirish strategiyalari yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *virtual muloqot, nutqni obro‘sizlantirish, strategiya, internet, ijtimoiy tarmoq, emoji va stikerlar, lingvistik ekspertiza.*

Abstract: *Today, information communication technology covers all areas. In particular, the process of virtual communication through social networks is even more advanced. This article highlights strategies for virtual communication and discrediting speech on social media.*

Keywords: *virtual communication, discrediting speech, strategy, Internet, social network, emoji and stickers, linguistic expertise.*

Аннотация: *Информационно-коммуникационные технологии сегодня охватывают всю отрасль. В частности, процесс виртуального общения через социальные сети получил дальнейшее развитие. В этой статье рассматриваются стратегии виртуального общения и дискредитации речи в социальных сетях.*

Ключевые слова: *виртуальное общение, дискредитация речи, стратегия, интернет, социальные сети, смайлики и стикеры, лингвистическая экспертиза.*

KIRISH. Virtual aloqa muhiti doirasida obro‘sizlantirish qilishning nutq strategiyasi muammosi lingvistik ekspertiza uchun nisbatan yangi. Bu nafaqat tarmoq nutqini o‘rganishning murakkabligi va unda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar tezligi, balki nutqni tashkil etishning boshqa ijtimoiy jihatdan aniqlangan tizimlari bilan bog‘liq atamalardan foydalanish chegaralarining kengayishi bilan ham bog‘liq.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. “Strategiya” tushunchasining o‘zi tilshunoslik tomonidan zamonaviy siyosiy aloqalarni tahlil qilish uchun harbiy fanlardan olingan[1]. Ushbu sohada atamaning ishlatilishi funksional nutq muhitining o‘ziga xosligi bilan bog‘liq edi. Siyosiy nutqning samaradorligi “jang maydonida amaldagi qoidalarga o‘xshash talablarga” rioya qilishga asoslanadi. Shunday qilib,

muloqotning asosi “hokimiyat uchun raqobat kurashida”, ba’zida turli xil “nutq ta’sirining provokatsion va manipulyatsiya vositalaridan” foydalanish orqali g‘alaba qozonish zarurati hisoblanadi[2].

Biroq, har qanday aloqa sohasida “lingvistik ifoda orqasida har doim qandaydir manfaatlar, maqsadlar, kimningdir nuqtayi nazari mavjud”, bu esa qabul qiluvchiga ma’lum bir ta’sir qiluvchi ta’sir mavjudligini anglatadi. Binobarin, og‘zaki obro‘sizlantirish strategiyasi “nafaqat siyosiy ritorika sohasida”, balki “kundalik dialogik muloqot sharoitida” ham amalga oshirilishi mumkin. Bu bizga belgilangan atamani tarmoq nutqi doirasida ishlatish imkoniyati haqida gapirish imkonini beradi. Nutqni tashkil etishning virtual shakli bir qator o‘ziga xos kommunikativ xususiyatlarga ega bo‘lib, birinchi navbatda, murojaat qiluvchi va qabul qiluvchining mumkin bo‘lgan anonimligi, ularning fazoviy uzoqligi va aloqaning bilvositaligi bilan ifodalanadi. Shu bilan birga, tarmoq nutqi siyosiy nutqqa o‘xshash xususiyatlarga ega. Bu fikr bildirish holatida eng yaqqol namoyon bo‘ladi, forumda, chatda va boshqa internet platformalarida qoldirilgan xabar siyosatchining nutqiy harakatlari kabi ommaviy xususiyatga ega. Bundan tashqari, u “saylovchilar” emas, balki kuzatuvchilarning reaksiyasi bo‘yicha hisoblab chiqiladi[3]. Bunda nutq aktining agonistik xususiyati ham o‘zini namoyon qilishi mumkin. Bu adresatning bayonotlari anonim bo‘lishi mumkinligi bilan bog‘liq. Shunday qilib, aloqa natijalari inkognito bo‘lib qolgan aloqa ishtirokchisiga zarar etkazmaydi. Shunday qilib, fleym, flud va trolling kabi aloqa shakllari tobora ommalashib bormoqda.

Biroq, bunday nutqiy harakatlarning maqsadi siyosiy kurashda g‘alaba qozonish emas, balki “bir guruh yoki ma’lum bir shaxsning nuqtayi nazariga dushmanlik bildirish”. Binobarin, obro‘sizlantirish strategiyasi birinchi o‘ringa chiqadi, chunki u ma’ruzachiga “boshqa shaxsning xatti-harakatlari yoki fazilatlariga salbiy baho berishga imkon beradi, bu odamni salbiy nuqtayi nazardan ko‘rsatishga va natijada uni buzishga qaratilgan. Boshqalarning unga bo‘lgan ishonchi, uning qadr-qimmati, obro‘si va ahamiyatini pasaytiradi yoki o‘zini o‘zi qadrlashini kamaytiradi”[4].

Tarmoq foydalanuvchilarining har bir izohi ko‘rsatilgan kommunikativ fokusga ega emas. Biroq, shaxs, tashkilot, mahsulot, xizmatning salbiy xususiyatlarini tavsiflovchi internet sharhlarini lingvistik ekspertizadan o‘tkazish bo‘yicha so‘rovlar sonining ko‘payishi onlayn nutq doirasida obro‘sizlantirishning nutq strategiyasidan juda tez-tez foydalanishdan dalolat beradi. Bu shuni anglatadiki, “nutq xulq-atvori yo‘nalishi”ni tahlil qilish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu boshqa sabablarga ko‘ra lingvistik ekspertiza uchun dolzarb bo‘lib qoladi. Obro‘sizlantirish strategiyasini tahlil qilish faktlar bayoni shaklida emas, balki shaxs, obyekt, tashkilot, xizmat va boshqalarning qadr-qimmatini kamsitishga yordam beradigan tuhmat xarakteridagi bayonotlarni ko‘rib chiqishga imkon beradi. Masalan, mutaxassis tomonidan “Ivanov” foydalanuvchi nomi ostida olingan izoh (lingvistik ekspertiza vaqtida maxfiylik talabini bajarish maqsadida barcha haqiqiy ismlar o‘zgartirilgan) ortodontist tomonidan ko‘rsatiladigan tibbiy xizmatlar sifatining yomonlashuvi muammosiga bag‘ishlangan. Sharh muallifi nafaqat ma’lum bir shaxs (Ye. S.Sidorova) o‘z kasbiy vazifalarini bajarmaganligini da’vo qiladi, balki uni umuman malakasiz mutaxassis sifatida baholaydi. Ye.S.Sidorovani obro‘sizlantirish strategiyasini amalga oshirish uchun “Ivanov” bir nechta taktikadan foydalanadi. Asosiy “kommunikativ harakat” sifatida muallif “noprofessional shifokor” obrazini yaratish taktikasidan foydalanadi. Bu Ye.S.Sidorovaning qobiliyatsiz mutaxassis sifatida ko‘rsatilishidadir.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Ironiyadan foydalanish ma’lum bir shaxsning imidjining salbiy ta’sirini kuchaytirishga yordam beradi. Aynan shu narsa “muallifning bahosini bemalol” ifodalash imkonini beradi. Ritorik savol shaklidan foydalanib, muallif vaziyatni satirik tarzda ko‘rib chiqadi: “Lirik chekinish: qachondan beri, hayronman, shifokorning ismi anamnezni yig‘ishda majburiy element hisoblanadi? Shifokorning to‘liq ismisiz, lekin avvalgi klinikadan rasmiy ko‘chirma, eski va yangi fotosuratlarning to‘liq to‘plami bilan

TAMADDUN NURI

tekshiruv o‘tkazish va hozirgi tashxis qo‘yish mumkin emasmi? O‘quvchiga hatto ilgari o‘tkazilgan tadqiqotlar ma’lumotlariga asoslanib ham maslahat xizmatlarini ko‘rsata olmaydigan shifokorning surati taqdim etiladi. Ikkinchidan, muallif shifokor va bemorlar o‘rtasidagi muloqotning axloqiy tomonining salbiy xususiyatlariga murojaat qiladi. U “shifokor noprofessional muloqot qiladi, his-tuyg‘ularini nazorat qilmaydi, mijoz bilan muloqot qilish madaniyati past (90-yillardagi bepul muassasalar uslubi)”, deb yozadi. Shunday qilib, matnda mutaxassis portretining yana bir xususiyati paydo bo‘ladi – muloqot qila olmaslik, bu yana butun nutq ishi darajasida “qobiliyatsizlik” maqomini mustahkamlashga yordam beradi.

Bundan tashqari, salbiy ma’lumotlarni to‘plash (“Internetdagi mutaxassis haqida yaxshi sharhlar mavjudligini ko‘rsatuvchi”, uning yuqori malakasi – “uning barcha regaliyalari va tibbiy ma’lumot darajasi” ekanligini ko‘rsatuvchi) va “topishmoq” usulidan foydalanish (muallif voqealarni g‘ayrioddiy, tushunarsiz deb ko‘rsatadi: “Aslida men bunday narsaga birinchi marta duch keldim, buni pullik xususiy klinikada ko‘rishni hech qachon kutmagandim”) sharhga yangi ma’nolar beradi. Matnga yana bir sema “aldash” kiritilgan bo‘lib, u “kutilayotgan” va unga to‘g‘ri kelmaydigan “haqiqiy” o‘rtasidagi kontrastni yana kuchaytirib, “professional bo‘lmagan shifokor” obrazini yaratadi.

Barcha turdagi ramzlardan, emodzilar va kulgichlar ko‘pincha internet-muloqotda – ideogrammalar, piktogrammalar va kulgichlar shaklida taqdim etilgan muloqotning noverbal tarkibiy qismlari qo‘llaniladi. Ular “bayonotning ma’nosini yanada boyroq va xilma-xil ravishda to‘ldirish, uning ifodali-intonatsiya rangini aniqlashtirish uchun mo‘ljallangan, kirill grafikasi yoki lotin alifbosi bilan birgalikda qo‘llaniladi, to‘g‘ridan to‘g‘ri bayonot tuzilishiga kiritilishi mumkin, bayonot birliklaridan bo‘shliqlar yoki vergullar bilan ajratilgan.

Zamonaviy virtual SNKK larning tarixiy ildizlari haqida turli xil qarashlar mavjud. Masalan, ilmiy jamoatchilikda zamonaviy virtual SNKK signallari allaqachon tarixiy vaqtning ma’lum davrlarida piktogramma, ideografiya va boshqa ikonik yozuvlarda soddalashtirilgan versiyada ishlatilgan, degan fikr mavjud. Qadimgi g‘or devorlariga karikatura va piktogrammalar chizgan qadimgi dunyodan beri kulgichlar kabi elementlardan foydalanilgan. Zamonaviy kulgichlar va antik davr devor piktogrammalari o‘rtasidagi yagona farq shundaki, ulardagi ma’lumotlar immanent (bir zumda) va uzoq masofalarga uzatiladi[5].

Dastlab, kompyuter vositachiligidagi muloqotda, bayonotning paralingvistik noverbal tarkibiy qismlari o‘rtasida, muloqotchilarning ijtimoiy o‘zaro ta’siridan kelib chiqadigan his-tuyg‘ularni (quvonch, qayg‘u, hayrat, ajablanish, qo‘rquv, umidsizlik va boshqalar) ifodalash vositasi bo‘lgan emotikonlar ishlatilgan. Ulardan foydalanish yuzma-yuz muloqotning yo‘qolishi va odamlarning kompyuter aloqasiga tez o‘tishi bilan bog‘liq.

So‘nggi paytlarda, ijtimoiy tarmoqlar va tezkor messenjerlarning rivojlanishi bilan bog‘liq holda, emodzilar tobora ommalashib bormoqda – multimodal vositalar eng aniq ma’noni minimal nutq vositalari bilan yetkazish uchun ishlatiladi.

Emoji – bu xalqaro Unicode shrift standartiga asoslangan murakkab semiotik belgilar yoki piktogrammalar bo‘lib, his-tuyg‘u yoki g‘oyani vizualizatsiya qilish va tezkor muloqot qilish vositasi sifatida ishlatiladi. Emoji va oddiy kulgichlar o‘rtasidagi tub farq shundaki, bu semiotik vositalar nafaqat muloqot subyektining his-tuyg‘ularini, balki turli xil uy-ro‘zg‘or buyumlari, g‘oyalar, obyektlar, artefaktlar va boshqalarni ifodalash uchun ishlatiladi. Emoji yadrosi metafora – lingvistik qurilma, bu “ismning qaysidir ma’noda o‘xshashligi asosida bir obyektdan ikkinchisiga” semantik ko‘chirilishini nazarda tutadi

XULOSA. Internet-muloqot turli xil piktogrammalardan, shu jumladan kulgichlar (yemoji), turli xil stikerlar, giflar va boshqalarni qo‘llash orqali matnning konvolyutsiyasi bilan tavsiflanadi. Biroq, og‘zaki nutqning ajralmas qismi bo‘lgan intonatsiyadan farqli o‘laroq, internet xabarida vizual va grafik vositalardan foydalanish o‘ziga xosdir va odatda kamroq spontandir. Shu bilan birga, virtual muhitda muloqot haqiqiy emas,

balki xayoliy “shaxsiyat” va unga mos keladigan nutq xatti-harakatlarini yaratishga imkon berishini hisobga olish kerak.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Arzhanova I.A., Puzakov A.V., Ivleva A.Y. The Definition of “Translation Strategy” within the Framework of Linguistic Theory and the Communicative-Functional Approach //Russian Linguistic Bulletin. – 2023. – №. 6 (42).
2. Otajonova D. Non-Verbal Means of Communication: Semantics of Extralinguistic And Paralinguistic Components of Text //Current research journal of philological sciences. – 2025. – T. 6. – №. 01. – C. 31-42.
3. Otajonova D. Types of speech internet communication and functionality of its graphical display elements //The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2025. – T. 7. – №. 02. – C. 101-110.
4. Otajonova D.B. Maxsus sohalar kesimida lingvistik ekspertizaning ahamiyati //O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari. – 2024. – C. 226-228.
5. Kenenbayev E.T. New means of written communication and their impact on the modern virtual communication process //Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal. – 2024. – T. 5. – №. 03. – C. 219-226.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK:801.85:92.21.99

USAGE OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH ONOMASTIC COMPONENTS IN ENGLISH AND RUSSIAN LITERATURE

Karyagdiyeva Aziza Davronovna
Master's student at Termiz University of Economics and Service

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С ОНОМАСТИЧЕСКИМИ КОМПОНЕНТАМИ В АНГЛИЙСКОЙ И РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Карягдиева Азиза Давроновна
Магистрант Термезского университета экономики и сервиса

INGLIZ VA RUS ADABIYOTIDA ONOMASTIK KOMPONENTLARGA EGA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARDAN FOYDALANISH

Karyagdiyeva Aziza Davronovna
Termiz Iqtisodiyot va Servis universiteti magistranti

E-mail: azizadavronovna40@gmail.com
Orcid: 0009-0008-8019-1527

Annotation. *This article examines the use of phraseologisms with an onomastic component in English and Russian literature. It examines how nouns in the context of expressing the divine influence the meaningful and stylistic richness of an artistic text. The research focused on the cultural and linguistic aspects of these phraseologisms, on comparing their meanings, functions, and frequency in both languages.*

Keywords: *phraseological units, onomastic components, English literature, Russian literature, comparative analysis, cultural linguistics.*

Аннотация. *В этой статье рассматривается использование фразеологических единиц с ономастическими элементами как в русском, так и в английском языках. Подумайте о том, как существительные в идиоматических выражениях влияют на стилистическую и семантическую глубину произведений литературы. В этом исследовании уделяется особое внимание культурным и лексическим элементам фразеологических элементов, а также их значению, роли и распространенности в двух языках.*

Ключевые слова*: фразеологические единицы, ономастические компоненты, английская литература, русская литература, сравнительный анализ, культурная лингвистика.*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada rus va ingliz tillarida onomastik elementlarga ega bo'lgan frazeologik birliklardan foydalanish masalasi ko'rib chiqiladi. Idiomatik ifodalarda ismlarning ishlatilishi adabiy asarlarning stilistik va semantik chuqurligiga qanday ta'sir ko'rsatishi haqida fikr yuritiladi. Tadqiqotda frazeologik birliklarning madaniy va leksik jihatlariga, shuningdek, ularning ma'nosi, roli va ikki tildagi tarqalishiga alohida e'tibor qaratiladi.*

Kalit so'zlar: *frazeologik birliklar, onomastik komponentlar, ingliz adabiyoti, rus adabiyoti, qiyosiy tahlil, madaniy lingvistika.*

INTRODUCTION (ВВЕДЕНИЕ/KIRISH). Phraseological units with onomastic components play an important role in enriching literary texts and contribute to cultural identity, expression, and stylistic diversity. This study examines their use in English and Russian literature and highlights their semantic, structural, and functional characteristics. Phraseological units with onomastic components represent a unique interface of language, culture and literature. These expressions, which include proper names such as human names (personal names), place names (placenames), mythological names (mythological names) and other onomastic elements, are deeply embedded in the linguistic and cultural

traditions of the nation. They serve as powerful tools for expressing stylistic nuances in historical memory, intertextual context, and literary discourse. In English and Russian literature, such phraseological units are widely used, but their frequency, functions and cultural meanings vary due to different linguistic and historical backgrounds. Phraseological units containing onomastic elements are frequently used in English literature as satirical, ironic, and metaphorical devices, drawing from historical personalities, biblical allusions, and classical mythology. By fostering rich imagery and intertextual links, these units improve texts' expressiveness and enrich literary tales. On the other hand, Russian literature, which reflects the nation's rich traditions in folklore, Orthodox Christianity, and sociopolitical discourse, regularly employs similar phraseological formulations to support ideological, historical, and moral arguments.

Despite the importance of phraseological units with onomastic components, it is difficult to translate them in literature because their meanings are often culture-specific and require careful adjustment to preserve their stylistic and semantic impact. Looking at how they are used in both English and Russian literature provides useful insights into how language, culture, and literary expression interact.

MATERIALS AND METHODS (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД/ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR). The usage of phraseological units with onomastic components in Russian and English literature is investigated in this study using a comparative-contrastive methodology. The study's foundation is the selection and examination of literary works from a range of historical eras and genres, including as plays, novels, and short stories. By examining their structural, semantic, and stylistic traits, the primary goal is to identify phraseological units that comprise anthroponyms (personal names), toponyms (place names), mythonyms (mythological names), and other proper names [1]. The study will adhere to the following methodological procedures to guarantee a thorough analysis:

Selection of corpus: texts that reflect Rusian and English literature are chosen, with a focus on both contemporary and ancient works that frequently include phraseological terminology. Contemporary These writings include works by Russian authors Mikhail Bulgakov, Leo Tolstoy, and Fyodor Dostoevsky, as well as English authors George Orwell, William Shakespeare, and Charles Dickens [2].

DISCUSSION (ОБСУЖДЕНИЕ/MUHOKAMA). Similarities and variations in the usage, frequency, and functioning of styles are revealed by comparing and contrasting phraseological units with an onomastic component in English and Russian literature. The findings imply that this element contributes to characterisation, intertextuality, and cultural symbolism in addition to improving the expressiveness of literary writings.

Frequency and distribution: Studies have shown that word categories and onomastic categories are widely used in English and Russian literature, despite their varying intensity. These stories are incorporated into humorous, satirical and illustrative English literary texts that draw heavily on historical events, ancient myths and bibliographic references. On the other hand, Romanian literature is mainly based on folk tales, the Orthodox Christian tradition and social history, which are often used for philosophical and cultural purposes [3].

Stylistic and semantic analysis: The onomastic component of phraseological units performs stylistic functions in literature. Phraseological units in texts written in English can be used to make satire or social criticism. This is evident in the works of Charles Dickens and George Orwell, who often address themes of social criticism and denunciation. Phraseological units are used in the works of Fyodor Dostoevsky and Mikhail Bulgakov when addressing historical, philosophical, and religious themes. Moreover, phraseological units can contain sentimental and historical connections that represent the culture and history of a country [4].

Intertextual and cultural references: The study emphasizes that English literature frequently uses onomastic expressions to enhance the intertextuality of a text. References to "Achilles' heel" or "Judas kiss" in English texts, for example, add layers of meaning by evoking well-known stories. Such expressions in Russian literature often rely on native cultural symbols, such as references to historical rulers or religious figures, which may require a complete understanding.

Transformability and adaptability: The study also finds that authors have a tendency to creatively

alter narratives by adding onastical elements and applying them to certain narrative problems. This phenomenon is particularly noticeable in contemporary lettering, when traditional expressions are altered to reflect contemporary style or reality. These strategies are used by English writers to enhance the creative quality of their works and draw readers in through linguistic creativity [5].

Translation success: A comparative analysis of the thematic units with onastic components shows that they are particularly difficult to translate into Ukrainian and English. Owing to cultural specificity, many expressions lack direct equivalents in the target language, allowing translators to use ad-tactics such accenting or introducing. The study highlights the significance of cultural and contestual awareness in letterial translation by demonstrating that specific translations fail to capture the meaning and stylistic effect of certain expressions.

RESULTS (РЕЗУЛЬТАТЫ/NATIJALAR). The findings are generally confirmed that phraseological units with onomastic elements are critical for literary speech in both the English and Russian literature. They reflect the literary and historical traditions of each language and serve as carriers of cultural memory, linguistic identity, and stylistic richness. The way language and culture work together in literary texts becomes clear through their analysis. This reinforces the need for additional research on phraseology in intercultural and translation contexts.

This study showed that phrase classes with onomatic elements in English and Russian literature are very important. It also highlighted how much they contribute to literary expression, cultural identity and statistical diversity. The function, origins, and interpretations of both of these linguistic traditions differ for social, historical, and cultural reasons. Phrases, literary and interpretive challenges are associated with each other in this conversation, which further explores these elements [6].

The translation of Russian phraseological units into English also faces challenges. Expressions like "Москва слезам не верит" (which means "Moscow does not believe in tears") may require adjustments rather than a direct translation to preserve their original meaning. Translators must carefully choose domestication, which means adapting the phrase to fit the cultural norms of the target audience, or foreignization, which means retaining the original reference but adding explanatory notes. The literary context and the target audience's level of understanding of cultural references determine how effective both approaches are [4].

CONCLUSION (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/XULOSA). An examination of the elements of onomastic phrases in Russian and English literature demonstrates how important they are for forming literary discourse, bolstering cultural identity, and improving stylistic expression. These elements, which come from political, religious, mythical, and historical origins, act as intertextual markers that link literary works to larger historical and cultural narratives. Because of linguistic, historical, and cultural distinctions, their use in English and Russian literature differs greatly, even if they both serve as expressive and symbolic techniques.

Phrases with onomastic components frequently allude to biblical, classical, and historical writings and are used to express sarcastic, metaphorical, and humorous ideas. They improve their literary works by adding components like intertextuality, irony, and levels of meaning. On the other hand, Russian literature employs these concepts to convey profound moral, philosophical, and ideological topics that are frequently represented in myths, national political traditions, and other rituals. Because Russian is a more sentimental language, its interpretation is closely tied to the text's cultural and historical background.

REFERENCES (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/ADABIYOTLAR RO‘YXATI)

1. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation (3rd ed.). Routledge. 2018.
2. Bobrova L. A. Phraseological units with onomastic components in Russian and English: A comparative study. Philological Studies Journal, 15(3), 2017. – P. 45–59.
3. Cowie A. P. Phraseology: Theory, Analysis, and Applications. Oxford University Press. 2001.
4. Dobrovolskiy D., & Piirainen E. Figurative Language: Cross-Cultural and Cross-Linguistic Perspectives. Elsevier. 2005.
5. Kunin A. V. A Course in English Phraseology. Vysshaya Shkola. 1996.
6. Lakoff G., & Johnson M. Metaphors We Live By. University of Chicago Press. 2003.
7. Mieder W. Proverbs: A Handbook. Greenwood Publishing Group. 2004.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.85:92.109

MUSTAQILLIK DAVRIDA DINIY-MA'RIFIY SOHADA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLARNING AHAMIYATI

Vaydullayev Ahmad Muhammadjonovich
"Imom Termiziy" o'rta maxsus islom ta'lim muassasasi
O'quv-uslubiy ishlar bo'limi boshlig'i

E-mail: ahmad234@mail.ru
Tel: +998994223757
Orcid: 0009-0004-3020-2719

ЗНАЧЕНИЕ РЕФОРМ, ОСУЩЕСТВЛЕННЫХ В РЕЛИГИОЗНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ СФЕРЕ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Вайдуллаев Ахмад Мухаммаджонович,
Начальник отдела учебно-методической работы среднего специального исламского учебного заведения «Имам Термизи»

THE SIGNIFICANCE OF REFORMS IMPLEMENTED IN THE RELIGIOUS AND EDUCATIONAL SPHERE DURING THE INDEPENDENCE PERIOD

Vaydullaev Ahmad Muhammadjonovich
Head of the Educational and Methodological Department at the "Imam Termizi" Secondary Special Islamic Educational Institution

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng diniy-ma'rifiy sohada amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar va ularning jamiyatda ekstremizm va radikal g'oyalarga qarshi kurashdagi o'rni yoritiladi. Islohotlar doirasida diniy erkinlikni ta'minlash, diniy ta'lim muassasalarini rivojlantirish, diniy bag'rikenglik tamoyillarini mustahkamlash hamda yosh avlodni ma'rifat asosida tarbiyalash borasida ko'rilgan chora-tadbirlar tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Mustaqillik, diniy-ma'rifiy islohotlar, radikalizm, ekstremizm, diniy ta'lim, ma'naviy tarbiya, bag'rikenglik, barqarorlik, yoshlar, milliy xavfsizlik.*

Аннотация. *В данной статье освещаются широкомасштабные реформы, осуществлённые в религиозно-просветительской сфере после обретения Узбекистаном независимости, а также их роль в противодействии экстремизму и радикальным идеям в обществе. Анализируются меры, принятые в рамках реформ, по обеспечению религиозной свободы, развитию религиозных учебных заведений, укреплению принципов религиозной терпимости и воспитанию молодёжи на основе просвещения.*

Ключевые слова: *Независимость, религиозно-просветительские реформы, радикализм, экстремизм, религиозное образование, духовное воспитание, терпимость, стабильность, молодёжь, национальная безопасность.*

Abstract. *This article highlights the large-scale reforms implemented in the religious and educational sphere following Uzbekistan's independence, and their role in countering extremism and radical ideologies in society. The article analyzes measures taken within the framework of these reforms to ensure religious*

freedom, develop religious educational institutions, strengthen the principles of religious tolerance, and educate the younger generation based on enlightenment and knowledge.

Keywords: *Independence, religious and educational reforms, radicalism, extremism, religious education, spiritual upbringing, tolerance, stability, youth, national security.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Davlatimiz mustaqilligi e'lon qilingandan boshlab, yurtimizda barcha sohalar qatori ma'naviy-ma'rifiy, madaniy va diniy sohalarga ham yuksak e'tibor qaratildi. Dinga bo'lgan munosabat ijobiy tomoniga o'zgardi, sobiq sovet tizimining ateistik hujumkorlik siyosatiga barham berilib, vijdon erkinligi qonun asosida kafolatlandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Islom hamkorlik tashkiloti Tashqi ishlar vazirlari kengashi 43-sessiyasining ochilish marosimidagi ilk xalqaro nutqida katta tashabbus bilan chiqib, "*Islomning umumbashariy sivilizatsiyasiga benazir hissa qo'shgan buyuk ajdodlarimizning ko'p qirrali diniy-ma'naviy merosini o'rganishga ixtisoslashgan xalqaro ilmiy tadqiqot markazini Samarqanddagi Imom Buxoriy yodgorlik majmui qoshida yaratilishi* taklifini bildirdilar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni bilan tasdiqlangan 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasining beshta ustuvor yo'nalishdagi rivojlanish yo'nalishlari bo'yicha Harakatlar strategiyasining diniy sohadagi barcha tashabbuslari muhim ahamiyatga ega ekanini alohida ta'kidlash lozim [1].

Mazkur hujjatning beshinchi yo'nalishi xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, unda qadimda va yaqin o'tmishdagi buyuk ajdodlarning ilmiy merosini o'rganish samimiylik, tinchlik va bag'rikenglik muhitini mustahkamlashga, yoshlar o'rtasida ekstremizm va terrorizm g'oyalarining oldini olishda muhim vosita bo'lib xizmat qilishi belgilab qo'yilgan. Din sohasidagi keyingi yirik tashabbuslardan biri Prezident Shavkat Mirziyoyevning "Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonni imzolashi bo'ldi. Ushbu Markazning ochilishi orasidagi ishlar nufuzli xalqaro islomiy tashkilotlar tomonidan ham e'tirof etildi.

Tarixiy-ilmiy merosni tiklash sohasidagi tashabbuslarning mantiqiy davomi sifatida Toshkent shahrining Hazrati Imom majmuasi tarkibida qad rostlayotgan Islom sivilizatsiyasi markazini qayd etish lozim. Markaz faoliyatining asosiy maqsadi, yurtimizdan yetishib chiqqan buyuk alloma va mutafakkirlarning hayoti va ilmiy-ijodiy faoliyati, ular qoldirib ketgan boy ilmiy-ma'naviy merosni o'rganish, ular bilan xalqimiz va jahon jamoatchiligini keng tanishtirish, xalqaro miqyosda dinlararo va sivilizatsiyalararo muloqotni yo'lga qo'yish, islom dinining insonparvarlik mohiyatini ochib berish, jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish, yosh avlodni gumanistik g'oyalar, milliy g'urur va iftixor ruhida tarbiyalashdan iborat [2].

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Mustaqillikdan keyin fuqarolarimizning din bilan bog'liq huquq va manfaatlarini to'liq amalga oshirish, diniy va milliy qadriyatlarni tiklash sohasida qator ishlar amalga oshirildi. Eng avvalo, vijdon erkinligining huquqiy bazasi mustahkamlandi. 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida "Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson hohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega" ekanligi mustahkamlab qo'yildi. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risidagi normalarning qonunchilikka kiritilishi natijasida diyorimizda rasmiy faoliyat olib borayotgan barcha din vakillariga katta imkoniyatlar yaratildi. Jumladan, mustaqillikgacha respublikada bir necha cherkov va sinagogalar faoliyat olib borgan bo'lsa, qonun qabul qilingach, dunyoning turli mintaqalarida diniy ibodatlarini amalga oshiruvchi Yevangel-Lyuteran jamoasi, Rim-katolik cherkovi, "Yettinchi kun adventistlari" diniy tashkiloti, Bahoriylar jamoasi, yahudiylar diniy jamoasi kabi o'ndan ortiq diniy konfessiyalar yurtimizda rasmiy faoliyat yurita boshladi. Ammo yaratilgan imkoniyatlarga qaramasdan ayrim diniy oqimlar faqat diniy g'oya va aqidalarni emas, balki siyosiy va ekstremistik maqsadlarni ko'zlab ish olib borganlari achinarli holdir [3].

Xorijiy davlatlardan diniy aqidaparastlikni targ‘ib etuvchi, odamlarda qo‘rquv va vahima uyg‘otuvchi ko‘plab diniy adabiyotlar “Xizb-ut tahrir”, “Akromiylar”, “Tavba”, “Adolat uyushmasi” kabi ekstremistik guruhlar tomonidan ommaga tarqatilib, mamlakat barqarorligiga rahna solishga qaratilgan harakatlar yuzaga kela boshladi. Shu bilan birga, asosiy maqsadi millat va jamiyatni diniy asosda bo‘lib tashlash bo‘lgan missionerlik harakatlari turli yo‘llar bilan yurtimizga suqulib kira boshlagan edi.

Bu kabi holatlar “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi qonunni qayta ko‘rib chiqishni taqozo etdi. 1998-yil 1-may kuni O‘zbekistan Respublikasi Oliy Majlisining XI sessiyasida “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi qonunning 23-moddadan iborat yangi tahriri qabul qilindi. Bu qonunni ishlab chiqishda mamlakatimizning o‘ziga xos sharoiti, unda yashovchi aholining huquq va manfaatlari hamda mentaliteti hisobga olindi [4].

Qonunning asosiy maqsadi har bir shaxsning vijdon erkinligi va diniy e’tiqod huquqini, dinga munosabatidan qat’iy nazar, fuqarolarning tengligini ta’minlash, shuningdek, diniy tashkilotlarning faoliyati bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga solib turishdan iborat.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Mustaqillik davrida diniy-ma’rifiy sohada amalga oshirilgan islohotlar birinchi galda fuqarolarning diniy erkinligini ta’minlash, tarixiy va madaniy merosni tiklash, diniy ta’lim muassasalarini rivojlantirish, yoshlarni ma’rifat va bag‘rikenglik ruhida tarbiyalash kabi asosiy yo‘nalishlarda amalga oshirilgan islohotlarning jamiyat barqarorligi va radikal g‘oyalarning oldini olishdagi muhim o‘rnini ko‘rsatib beradi. Bu islohotlar orqali xalqning o‘z diniy an’analariga hurmatini oshirish, ijtimoiy totuvlikni mustahkamlash va milliy ongni yuksaltirish imkoniyatlari yaratildi. O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng diniy-ma’rifiy sohada amalga oshirilgan islohotlar nafaqat jamiyatda diniy bag‘rikenglikni ta’minlash, balki radikalizm va ekstremizmning oldini olishda ham muhim ahamiyat kasb etdi. Mustaqillikni qo‘lga kiritganidan so‘ng, O‘zbekiston davlat organlari o‘zining ichki va tashqi siyosatini yangilashda, diniy erkinlikni ta’minlashda va milliy xavfsizlikni mustahkamlashda izchil islohotlar olib bordi. Diniy-ma’rifiy islohotlarning asosiy maqsadi jamiyatda barqarorlikni saqlab qolish va radikal g‘oyalarni yo‘q qilishdan iborat edi [5].

Shu bilan birga, diniy ta’limni zamonaviy talablarga javob beradigan tarzda tashkil etish va diniy sohada kadrlar tayyorlash bo‘yicha o‘tkazilgan islohotlar, jamiyatda diniy bag’rikenglik muhitini mustahkamladi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Mustaqillik davrida amalga oshirilgan diniy-ma’rifiy islohotlar O‘zbekistonda vijdon erkinligini ta’minlash, jamiyatda bag‘rikenglik muhitini mustahkamlash va radikalizmga qarshi kurashishda katta ahamiyatga ega bo‘ldi. Bu islohotlar nafaqat jamiyatda barqarorlikni saqlab qolish, balki yosh avlodni ma’rifatli va ilmli ravishda tarbiyalash, diniy bag‘rikenglik va ijtimoiy totuvlikni rivojlantirishga ham yordam berdi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Babadjanov B., Kamilov M. Muhammad Hindustani (1892-1989) and the beginning of the “Greatest Schism” among the Muslems of Uzbekistan. – Pp.195-220.
2. Boboxonov Sh. So‘nmas Ziyo. – Toshkent. 1998.
3. Ibrohim Gofur. Mulla Hindustoniyning boshidan kechirganlari. O‘zbekiston adabiyoti va san’ati, №№ 33 (14 avgust).
4. Jalolov A., O‘zganboyev X. O‘zbek ma’rifatparvarlik adabiyotining taraqqiyotida vaqtli matbuotning o‘rni. – Toshkent. 1993.
5. Maqsudov Y. Ulug‘lar davrasida. - Sharq yulduzi, № 4, - Toshkent. 1990. – B. 188-196.
6. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Ixtiloflar haqida. – Toshkent. 2003.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UO'K: 82-1/29

YOSHLAR HIKOYACHILIGIDA NASRIY AN'ANALAR ROLI

Ulkanboyeva Matluba Hasanboy qizi, O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti tayanch doktoranti

THE ROLE OF PROSE TRADITIONS IN YOUTH STORIES

Ulkanboyeva Matluba Hasanboy qizi, base doctoral student of the Institute of Uzbek language, literature and folklore

РОЛЬ ПРОЗАИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ В МОЛОДЕЖНОМ ПОВЕСТВОВАНИИ

Улканбаева Матлуба Хасанбой кызы, базовый докторант Института узбекского языка, литературы и фольклора

*e-mail:*matluba-1990@umail.uz

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy yoshlar hikoyachiligida nasriy an'analarning tutgan o'rni tahlil qilinadi. Muallif o'zbek adabiyoti taraqqiyotida shakllangan kompozitsion, mavzu va obrazlar tizimining bugungi yosh ijodkorlar asarlarida qanday tarzda davom etayotgani va yangicha talqin olayotganini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *zamonaviy hikoyachilik, yosh ijodkorlar, nasriy an'analar, kompozitsion qurilish, adabiy meros, obrazlar tizimi, badiiy tafakkur, yangicha talqin, estetik izchillik, o'zbek adabiyoti.*

Abstract: *This article analyzes the role of prose traditions in modern youth storytelling. The author shows how the system of composition, themes and images formed in the development of Uzbek literature continues in the works of today's young writers and receives new interpretations.*

Keywords: *modern storytelling, young writers, prose traditions, compositional construction, literary heritage, system of images, artistic thinking, new interpretation, aesthetic consistency, Uzbek literature.*

Аннотация: *В статье анализируется роль прозаических традиций в современном молодежном повествовании. Автор показывает, как система композиции, тем и образов, сформировавшаяся в процессе развития узбекской литературы, продолжается и получает новые интерпретации в творчестве современных молодых творцов.*

Ключевые слова: *современное повествование, молодые писатели, прозаические традиции, композиционное построение, литературное наследие, система образов, художественное мышление, новая интерпретация, эстетическая состоятельность, узбекская литература.*

KIRISH (INTRODUCTION). Zamonaviy o'zbek adabiyotida yosh ijodkorlar nasr yo'nalishida samarali ijod qilayotganlari kuzatilmoqda. Ularning hikoyalarida adabiy an'analarga tayanilgan holda, bugungi kun muammolari, ruhiy kechinmalar va ijtimoiy voqeliklar o'ziga xos tarzda aks ettirimoqda. Ayniqsa, nasriy an'analar — kompozitsiya qurilishi, obraz yaratish, badiiy tafakkur uslubi kabi jihatlar yoshlar hikoyachiligida yangicha shakl va mazmunda davom etayotgani e'tiborga molikdir. Ushbu maqolada o'zbek nasrining tarixiy taraqqiyotida shakllangan an'anaviy unsurlar zamonaviy yosh ijodkorlar ijodida qanday tarzda o'z ifodasini topayotgani tahlil etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Zamonaviy yoshlar hikoyachiligi atrofida turli fikr va qarashlar mavjud. Adabiyotshunoslarning aksariyat qismi bu davr yosh yozuvchilariga xayrixoh. Jumladan, adabiyotshunos B.Karim "Shoir ta'biricha, "yoshlik" – zangor fasl". Bu faslda qalb musaffo, til burro bo'ladi. Yoshlar ijodiy biografiyasining ilk davrida bir olam orzulari bilan yashaydi. Ularning poetik dunyosida shijoat, isyon, nigilizm va boshqa turli teran va ziddiyatli his-tuyg'ular jamlanadi. Bir zarb bilan dunyo

muammolarini chilparchin, kunpayakun qilmoq istaydi, ular"[1;32], - deb yosh nosirlarga umid bildirsa, filologiya fanlari doktori M.Qo'chqorova Raxshona Ahmedova ijodi haqida yozar ekan "Bugunning yozuvchisi qanday bo'lishi kerak? – degan savolga "Mana, Raxshonadek bo'lishi kerak", deb javob bergan bo'lar edim. Milliy ijodiy an'analar va milliy dunyoqarashni o'zida jamuljam etgan yangi adabiy ovozning sasi yanada balandroq jaranglashiga tilakdoshmiz!"[2;315] - deya R.Ahmedova timsolida zamonaviy hikoyachilik kelajagiga ishonch bildiradi. Iste'dodli yosh adib Xoliyor Safarovning hikoyalari haqida so'z ketganda esa, Hotam Umurovning fikrlari e'tiborga molik: "Men Xoliyorning ko'plab hikoyalariga xos xususiyat – sujetning kutilmagan yechimlariga duch kelganimda ulug' yozuvchilarga xos usulni, topqirlikni ilg'agandek bo'laman"[3;56]. Xoliyor Safarov ijodidagi o'ziga xoslikni Ruxsora Tulaboyeva ham e'tirof etadi: "Xoliyor Safarov hikoyalarida manaman deb yuzaga chiqib turuvchi xususiyatlardan biri, bu – milliy qadriyatlar. Adibning qahramonlaridan tortib, tasvirga olingan joy, odamlar, mahalla-ko'y, yoshlar-u keksalar, hatto tabiat manzaralari ham millat kishisiga tegishli ekanini aytib turadi"[3;178].

TADQIQOT METODOLOGIYASI (RESEARCH METHODOLOGY). Yuqorida ko'rib chiqilgan ilmiy-adabiy tajribalar asosida XX asr o'zbek hikoyachiligida nasriy an'analarning o'rni va roli, shuningdek, mazkur an'ananing zamonaviy hikoyachilikda qanday shaklda davom etayotgani va yangilanayotganini tahlil qilish imkoniyati yuzaga keladi. Bu jarayonda tarixiy-qiyosiy va struktur tahlil metodlaridan foydalanish samarali natijalar berishi kutiladi. Keyingi mulohazalarimizda aynan shu metodologik yondashuvlar asosida tahlil olib boramiz hamda yangicha nazariy xulosalarni ilgari surishga harakat qilamiz.

TAHLIL VA NATIJALAR (ANALYSIS AND RESULTS). Bo'ron tingan kecha" (N.Chori), "Oriyat" (X.Safarov), "Polvon" (B.Ravshan), "Mung" (J.Kengboyev) kabi hikoyalar mavzusi va ifoda uslubiga ko'ra "Yulduzlar mangu yonadi" (Tog'ay Murod) qissasi yo'nalishida yaratilgan. Qissadagi obrazlar silsilasi, obrazlarga yuklangan badiiy yuk yosh nosirlar ijodida T.Murod an'analari munosib davom etayotganidan darak beradi. Ya'ni T.Murod anglagan va badiiy idrok qilgan global badiiy ma'no – o'zbek millatiga mansub shaxs sifatida shakllanish va buyuk millat sifatida birlashish orzusi yuqoridagi hikoyalarda davom etadi. "To'qqizinchi qizini "ulim" deb yelkasidan qoqmoqchi"[4;20] bo'lgan Tashkan miroxur ("Bo'ron tingan kecha") uyushtirgan katta ko'pkarida tog'asining hurmatidan kurashishdan bosh tortib millatning odobi, sharm-u hayosini ko'rsatgan Shaymardon Polvon ("Bo'ron tingan kecha") T.Murodning Bo'ri polvoni ("Yulduzlar mangu yonadi")ga ini, haqiqatga xiyonat qilib, yuzi shuvut bo'lgan Turdi bakovul ("Oriyat") Nasim Polvon ("Yulduzlar mangu yonadi") kabi tiplarning avlodi, Yetti opadan keyin tug'ilib Boybo'ri polvon ("Polvon")ning yolg'iz umidiga aylanib, birinchi bor kurash davrasiga tushib To'ra polvon ("Polvon")ni yulduz sanatgan Tilovmurod polvon esa Bo'ri polvon orzu qilgan "yuragi katta" yigit, polvonligi va polvonlarni yozishi bilan mashhur bo'lgan, bir xonadonning chorak asrlik kelishmovchiligini, tantilik bilan yengib, bir musulmonning dilini shod qilgan Abdul Nosir ("Mung") obrazining prototipi Tog'ay Murodning o'zidir. Bu haqda Islomjon Yoqubovning fikrlari diqqatimizni tortadi: "Hikoyadagi Abdul Nosir obrazi dashtni, kenglik-larni polvon-u cho'ponlar gurungini qo'msashi, ular bilan birga yotib, birga turishi, to'y-ko'pkarilarda hamdam-hamnafasligi kabi jihatlari bilan sevimli adibimiz Tog'ay Murod prototipi emasmikin, degan fikr ham uyg'ondi"[5;132]. Adabiy an'ana bir necha mualliflarning millat va uning tafakkuri taraqqiy etishini bitta asosda ko'rishlari va buni asarlarida ifodalashlari hamdir. "Yulduzlar mangu yonadi" qissasidan badiiy maqsad faqat Bo'ri polvon va Nasim polvonning o'tmishini so'zlab berish emas, aksincha, shu sujet qatida polvonni polvon maqomida tutib turadigan narsa uning milliy g'ururi, tarbiyasi, xarakteri ekanligiga urg'u berib, jahonda minglab elatlarning qatida yo'q bo'lib ketishni istamagan millat azaliy an'analariga, ota-bobolaridan qolgan odob-axloq mezonlariga, ajdodlarning haq va haqiqat borasidagi purma'no qarashlariga befarq bo'lmaslik va ularni mahkam tutish muqarrar halokatdan saqlashi borasida bong urish, shuni kitobxonga his qildirishdir. Hikoyalarning nafaqat mazmuni, g'oyasi, balki ifoda tili ham Tog'ay Murod tanlagan yo'l xalq dostonlari yo'lida, baxshiyonadir. Hikoya-larning tasvir tilida ham T.Murodning ijodiy ta'siri yaqqol seziladi. Takror bo'lsa ham aytish kerakki, til, uslub, ifoda, sujet, mavzu kabi badiiy katego-riyalardagi

TAMADDUN NURI

izdoshlikni ijodiy an'ana deyish mumkin, ammo tom ma'nodagi adabiy an'ana ushbu asarlar-ning shakl va mazmuniy uyg'unligida yuzaga chiqa-digan global badiiy ma'no yakdilligida zuhur topadi.

"Xizrini yo'qotgan odam" (X.Safarov), "Tor ko'cha" (J.Kengboyev), hikoyalaridagi badiiy ma-kon tasviri orqali mualliflar jamiyatimizdagi olomon kayfiyati va tafakkur tarziga badiiy nigoh tashlay-dilar. Bir qarashda bu ikki hikoyaning mushtarak jihati ko'zga tashlanmaydi. "Xizrini yo'qotgan odam" hikoyasi tasvir yo'sini; bola, yigit, ayol, er-kak, ota, qariya, kabi ismsiz umumlashma obrazlari-ga ko'ra X.Do'stmuhammadning "Jajman", Nazar Eshonqulning "Tobut", Shodiqul Hamroning "Ko'k ko'l", Ulug'bek Hamdamning "Bir piyola suv" hikoyalari tipidagi ramziy-falsafiy yo'nalishda yozilgan bo'lsa, "Tor ko'cha" hikoyasi ifoda uslubi; individiul obrazlari (Botir muallim, Shodi garang, Bo'ron jandachi, Ro'zi ko'r), hikoyachi-roviyning badiiy voqelikning xolis kuzatuvchisi maqomida qolishi kabi xususiyatlariga ko'ra Shukur Xolmirzayevning "O'zbek xarakteri", Abduqayum Yo'ldoshevning "Alvido go'zallik", Luqmon Bo'rixonning "Qo'noq" kabi hikoyalari uslubini yodga soladi. Bu ikki hikoyaning badiiy qurilish mexanizmi ana shunday farqli, ammo ushbu badiiy matn ortida qad rostlagan badiiy ma'noga ko'ra ular mushtarak. Har ikki muallif o'zlari tanlagan badiiy fabula ortida jaholat, fikriy qoloqlikning ayanchli manzarasini chizmoqchi bo'ladilar. X.Safarov "Xizrini yo'qotgan odam" hikoyasida bozordagi hissiz olomon oqimining yonidagi ezgulikka befarqligi, ayrimlarining ochiqdan-ochiq johilona harakatlari vositasida jamiyatdagi fikriy torlik, biqiqlikka o'quvchi diqqatini tortmoqchi bo'lsa, J.Kengboyev esa ayni shu badiiy ma'no ifodasi o'laroq qishloqning tor ko'chasi obrazining ramziy tasviridan foydalanadi. "Qizg'aldoq" (N.Chori), "Oq ovulning Ozodasi"(S.Tursunov), "Hech kimga bildirmay" (B.Ali) hikoyalariga qahramon bo'lib kirgan ayol-qizlar obrazi Cho'lponning "Qor qo'ynida lola", A.Qahhorning "Dahshat" hikoyalaridagi Sharofatxon va Unsinlarga izdoshlik qiladi. Nurilla Chorining Qizg'aldoq, Sanjar Tursunovning Ozodasi, Bayram Alining Sadafi ana shu silsilaning uzviy davomi o'laroq adabiy olamga kirib kelgan desak, yanglishmaymiz. Bu hikoyalar bir qarashda o'smirlar dunyosining beg'ubor ko'ngil rozlari kabi taassurot uyg'otishi mumkin. Zotan hali-hanuz Qodiriyning "O'tkan kunlari"ni sof liro-romantik mazmunda, kundoshlik azobi, sevgi uchburchagining ayanchli yakuni sifatida tushunish tendensiyasi ham saqlanib turibdi. Ammo badiiy asar tahlil metodlari imkoniyatidan kelib chiqsak, asarlarni sujet darajasida jo'n tushunish va muhokama qilishdan tiyilishga to'g'ri keladi. Yuqorida Nurilla Chorining estetik ideali bo'lgan Qizg'aldoq g'oyib bo'ldi va u har safar ko'klam chog'i umid bilan ko'z ochadi. Xo'sh, Qizg'aldoq umid bilan nimani kutmoqda? Balki yangi avlodning yangi ovoziga ilhaqdir. Oq ovulning Ozodasi nimaga ilhaq? Ozodaning hikoyada keltirilmagan xatidagi iltimosi nima edi? Balki u ham zamonlar qatida qolib ketgan haqiqat yuzaga chiqishiga ilhaqdir? Hikoya so'ngidagi "Ozoda hamisha eshagi ortda qoladigan Qaynarni sevar ekan!" jumlasini Ozoda intiq bo'lgan haqiqat deb tushunsak, yuqorida aytganimizday, faqat syujetni ko'rib asl ramziy ishorani anglamagan bo'lamiz. Sadaf ("Hech kimga bildirmay") esa haqiqiy fidokori kim ekanini bilmaydi. U hatto Mo'minni ayblaydi. Hammasiga aybsiz aybdor bo'lishiga qaramay, Mo'min mum tishlagan ko'yi qat'iy turib oladi. Xuddiki, aybsiz aybdor A.Qodiriy boshi ketsa ham mardona turgani kabi, xuddiki, Milliy ozodlik harakati qatnashchilari – bosmachilar deb, millatparvar jadidlar esa – xalq dushmanlari deb tanitilgani, ayblangani kabi.

XULOSA(CONCLUSION). O'rganilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy o'zbek hikoyachiligida faoliyat yuritayotgan yosh nasr vakillari ko'hna va navqiron adabiy an'analarimizga suyangan holda, ularni zamon ruhi va bugungi hayot talablari bilan uyg'unlashtirishga intilmoqda. Ular nafaqat adabiy merosning munosib davomchilari, balki chinakam yangilovchilari sifatida maydonga chiqmoqdalar. Bu holat o'zbek adabiyotining barqaror rivojlanayotganini va yangi avlod ijodkorlari tomonidan izchil boyitilayotganini tasdiqlaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karim B. Ruhiyat alifbosi. – T.: G'afur G'ulom, 2018. – 364 b.
2. Ahmedova R. Soyabon ostida. – T.: Akademnashr, 2021. – 320 b.
3. Safarov X. Onamning yolg'onlari – T.: Ochun, 2024. – 256 b.
4. Chori N. Tashvishi yo'q odamlar. – T.: G'afur G'ulom, 2019. – 104 b.
5. Kengboyev J. Yurakning bir cheti. – T.: G'afur G'ulom, 2019. – 140 b.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UO'K: 811.111+81.38

TURLI TIZIMLI TILLARDAGI AXBOROT DASTURLARIDA EVFEMIZMLARNING ROLI (RUS, O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA)

Eshchanova Mavjuda Xudayorovna, Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti

THE ROLE OF EUPHEMISMS IN INFORMATION PROGRAMS ACROSS DIFFERENT LINGUISTIC SYSTEMS (A CASE STUDY OF RUSSIAN, UZBEK, AND ENGLISH LANGUAGES)

Eshchanova Mavjuda Khudayorovna, basic doctoral student of Urgench State University

РОЛЬ ЭВФЕМИЗМОВ В ИНФОРМАЦИОННЫХ ПРОГРАММАХ РАЗЛИЧНЫХ ЯЗЫКОВЫХ СИСТЕМ (НА ПРИМЕРЕ РУССКОГО, УЗБЕКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

Эшчанова Мавжуда Худаёровна, базовый докторант Ургенчского государственного университета

https://orcid.org/0000-0002-5788-2994
e-mail: eshchanovamavjuda@urdu.uz

Annotatsiya: *Maqolada rus, o'zbek va ingliz tillari axborot dasturlaridagi evfemizmlarning roli tadqiq qilinadi, unda til vositalari orqali nozik yoki bahsli ma'lumotlarni yumshatish, yashirish yoki qayta shakllantirish usullariga e'tibor qaratiladi. Turli xil yangiliklar dasturlaridan olingan misollarni solishtirish orqali ushbu tillar va mediakontekstlarda evfemizmlardan foydalanishning o'xshash jihatlari va farqli xususiyatlari aniqlanadi. Shuningdek, zamonaviy mediadiskursdagi evfemizmlarning madaniy va pragmatik vazifalari ko'rsatib beriladi.*

Kalit so'zlar: *evfemizm, mediadiskurs, axborot dasturlari, siyosiy to'g'rilik, lingvistik strategiyalar, madaniyatlararo kommunikatsiya.*

Abstract: *The article examines the role of euphemisms in Russian, Uzbek, and English-language informational programs, focusing on the methods of softening, concealing, or reframing sensitive or controversial information through linguistic tools. By comparing examples from various news programs, the study identifies similarities and distinctive features in the use of euphemisms across these languages and media contexts.*

Keywords: *euphemism, media discourse, news programs, political correctness, linguistic strategies, intercultural communication.*

Аннотация: *В статье исследуется роль эвфемизмов в информационных программах на русском, узбекском и английском языках, уделяя особое внимание методам смягчения, сокрытия или реконструкции деликатной или спорной информации посредством языковых средств. Путем сравнения примеров из различных новостных программ выявляются общие черты и отличительные особенности использования эвфемизмов в данных языках и медиаконтекстах*

Ключевые слова: *эвфемизм, медиадискурс, новостные программы, политическая корректность, лингвистические стратегии, межкультурная коммуникация.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Turli tizimli tillar, xususan, rus, o‘zbek va ingliz tillari axborot dasturlaridagi evfemizmlarning rolini ko‘rsatib berish chog‘ishtirma tilshunoslikdagi muhim masalalardandir. Garchi evfemizmlar barcha tillarda mavjud bo‘lsa ham ularning qo‘llanish shakllari, mavzu yo‘nalishlari va muloqot vazifalari madaniy kontekst, media normalari va siyosiy muhitga qarab keskin farqlanishi mumkin. Rus mediada evfemizmlar ko‘pincha nutqni davlat siyosati bilan muvofiqlashtirish vositasi sifatida ishlatilsa, o‘zbek mediada ular an’anaviy qadriyatlar va odob-axloq normalarini aks ettiruvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Ingliz tilidagi mediada esa evfemizmlar, asosan, siyosiy to‘g‘rilikni saqlash va jurnalistika etikasi standartlariga rioya qilish maqsadida qo‘llaniladi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi evfemizmlarning ushbu uch til va madaniy kontekstdagi qo‘llanishini tahlil qilish, ularning umumiy jihatlari va farqlarini aniqlashdan iborat. Televizion yoki nashr etilgan yangiliklar kontentidan olingan haqiqiy misollarni tahlil qilish orqali tadqiqot mediadiskurs va madaniyatlararo kommunikatsiya doirasida evfemizmlarning funksiyalarini tushunishga intiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Tadqiqot metodologiyasi axborot dasturlaridagi evfemistik ifodalarning leksik va pragmatik xususiyatlariga qaratilgan qiyosiy diskurs tahlilini o‘z ichiga oladi. Bu yondashuv orqali maqola til, media va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqurroq tushunishga hissa qo‘shadi.

Media tadqiqotlari sohasida evfemizmlar kadrlash (framing) nazariyasining muhim elementi sifatida qaraladi. Entman (1993) taklif qilganidek, kadrlash voqelikning ma’lum jihatlarini tanlab, ularni muloqot kontekstida ko‘proq diqqat markaziga qo‘yish va shu orqali ma’lum bir talqin yoki baholashni ilgari surishdan iborat. [Entman, 1993] Evfemizmlar bu jarayonga salbiy ma’lumotlarni qabul qilinadigan yoki strategik jihatdan maqbul shaklda qayta shakllantirish orqali hissa qo‘shadi. Madaniy normalar, shuningdek, evfemizmlarning qanday va qachon qo‘llanishini belgilashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Masalan, odob-axloq va bilvosita ifodalanishni ustuvor qo‘yadigan jamiyatlar (masalan, ko‘plab Markaziy Osiyo madaniyatlari) rasmiy nutqda evfemizmlarni tez-tez ishlatishga moyil. Aksincha, G‘arb mediasi evfemizmlarni ko‘proq jurnalistika etikasi yoki siyosiy to‘g‘rilik talablariga javoban strategik maqsadlarda qo‘llashi mumkin.

Ushbu nazariy asos tadqiqotning rus, o‘zbek va ingliz tillaridagi axborot dasturlarida evfemizmlarni tahlil qilish metodologiyasiga zamin yaratadi. Bu evfemizmlarning ko‘p funksional tabiatini nafaqat nomaqbul ma’nolardan qochish vositasi, balki madaniy reprezentatsiya, mafkuraviy muvofiqlik va nutqni boshqarishning kuchli vositalari sifatida ham ko‘rsatib beradi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Rus axborot dasturlarida evfemizmlar. Rus mediadiskursidagi evfemizmlar siyosiy va ijtimoiy jihatdan nozik mavzularda jamoatchilik fikrini shakllantirish va muloqot ohangini boshqarishda muhim rol o‘ynaydi. Rus ommaviy axborot vositalari ko‘pincha tashvish, norozilik yoki tanqidni keltirib chiqarishi mumkin bo‘lgan voqeliklarni neytral yoki ijobiy kadrlash uchun evfemistik til vositalaridan foydalanadi. Bunday evfemizmlar ko‘pincha pragmatik va mafkuraviy funksiyalarni bajaradi, ya’ni odob-axloq, diplomatik ifodalar yoki ba’zan manipulyatsiya vositasi sifatida ishlaydi. Evfemizmlarning faol qo‘llaniladigan sohalaridan biri iqtisodiyotdir. Masalan, “экономический спад” (iqtisodiy tanazzul) yoki “рецессия” (retsessiya) kabi to‘g‘ridan-to‘g‘ri atamalar o‘rniga “негативный рост” (“negative growth” – so‘zma-so‘z “salbiy o‘sish”) iborasi ishlatiladi. Bu paradoksal ko‘rinadigan ifoda yordamida ommaviy axborot vositalari tanazzulni tan olishadi, lekin tashvishli terminologiyani ochiq aytmasdan. Bu aholi orasida barqarorlik hissini saqlashga va potensial vahima riskini kamaytirishga xizmat qiladi. Davlat boshqaruvi sohasida esa “сокращение финансирования” (moliyalashtirishni qisqartirish) yoki “урезание социальных расходов” (ijtimoiy xarajatlarni qisqartirish) o‘rniga “оптимизация бюджета” (“budget optimization” – byudjetni optimallashtirish) kabi evfemistik iboralar qo‘llaniladi. “Optimallashtirish” atamasi strategik yaxshilanish va samaradorlikni anglatib, bunday

choralarning salbiy ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlaridan e'tiborni chalg'itadi. Ish bilan ta'minlash va mehnat bozori kontekstida "увольнение" (ishdan bo'shatish) o'rniga "высвобождение персонала" ("personnel release" – kadrlarni ozod qilish) iborasi ishlatiladi. Bu yumshoqroq variant ish o'rinlarini qisqartirishni xodimlar uchun qiyinchilik emas, balki neytral ma'muriy zarurat sifatida ko'rsatadi. Shunga o'xshash tarzda, "сокращённая рабочая неделя" (qisqartirilgan ish haftasi) o'rniga "неполная занятость" ("incomplete employment" – to'liq bo'lmagan bandlik) atamasi qo'llanilib, bu ko'pincha iqtisodiy qiyinchiliklar belgisi hisoblangan tushunchani yumshatadi. Sog'liqni saqlash islohotlari haqida gap ketganda "закрытие клиник" (klinikalarni yopish) yoki "сокращение медперсонала" (meditsina xodimlarini qisqartirish) o'rniga "оптимизация системы здравоохранения" ("optimization of the healthcare system" – sog'liqni saqlash tizimini optimallashtirish) iborasi ishlatiladi. Bu evfemistik ifoda amalga oshirilayotgan islohotlarning regressiv tabiatiga qaramay, texnokratik taraqqiyot nutqiga mos keladi. Bu evfemizmlar tasodifiy emas; ular bilvositalik va obro' saqlashga intilish kabi madaniy me'yorlar, shuningdek media institutsional va siyosiy diskurs bilan muvofiqlashtirishni aks ettiradi. Tanqidiy diskurs tahlili nuqtayi nazaridan [Fairclough, 1995], bunday lingvistik tanlovlar hukmron mafkuralarni mustahkamlashga xizmat qiladi va iqtisodiy-ijtimoiy o'zgarishlarning qattiq haqiqatlarini yashirib, davlat va media institutlarining ishonchliligini saqlab qolishga yordam beradi.

O'zbek axborot dasturlarida evfemizmlar. O'zbek mediadiskursida evfemizmlar odob-axloqni saqlash, madaniy normalarga hurmat ko'rsatish, shuningdek, kollektivizm va uyg'unlik qadriyatlari bilan muvofiqlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Evfemistik ifodalarning qo'llanishi tilning an'analari hamda ijtimoiy-siyosiy haqiqatlarni aks ettiradi, bunda nozik masalalar haqida to'g'ridan to'g'ri gapirish o'rniga ehtiyotkor va hurmatli iboralar afzal ko'riladi. O'zbek mediadagi evfemizmlarning o'ziga xos xususiyati hurmat va bilvositalikni ta'kidlashidir. Masalan, "qashshoqlik" (poverty) atamasi o'rnida "moliyaviy jihatdan qiynalayotgan aholi qatlamlari" (social groups facing financial difficulties) kabi yumshoqroq iboralar ishlatiladi. Bu ifoda vaziyatning qattiqligini yengillashtiradi va aholini salbiy etiketlashdan qochadi. Ishsizlik mavzusida "ishsizlik" (unemployment) o'rniga "mehnat bozori muammolari" (labor market issues) yoki "bandlik darajasining pasayishi" (decrease in employment rate) kabi atamalar ko'proq qo'llaniladi. Bunday evfemizmlar diqqatni shaxsiy qiyinchiliklar emas, balki tizimiy muammolarga qaratadi, bu o'zbek madaniyatida shaxsiy ayb va ochiq sharmandalikdan qochish tendensiyasiga mos keladi. Ma'muriy va boshqaruv diskursida "iste'foga chiqarildi" (was dismissed) yoki "lavozimidan ozod etildi" (was removed from office) kabi to'g'ri iboralar o'rniga "kadrlar almashinuvi" (personnel rotation) yoki "rahbariyatda o'zgarishlar" (changes in leadership) kabi iboralar afzal ko'riladi. Bu evfemistik yondashuv jalb qilingan shaxslarning obro'sini saqlashga yordam beradi va hokimiyatga hurmat ko'rsatish an'analariga mos keladi. Inflyatsiya yoki narxlarning o'sishi haqida gap ketganda "narx-navoning o'zgarishi" (change in price levels) yoki "iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash maqsadida ayrim narxlar qayta ko'rib chiqildi" (certain prices have been revised in order to ensure economic stability) kabi ifodalardan foydalaniladi. Bu formulalar iqtisodiy qarorlarni legitimlashtirishga va jamoat noroziligini kamaytirishga xizmat qiladi. Diskurs nuqtayi nazaridan, o'zbek mediadagi evfemizmlar milliy o'zlikni anglash, odob-axloq strategiyalari va ijtimoiy uyg'unlikni saqlash maqsadlari bilan chambarchas bog'liq. Ular nafaqat lingvistik vositalar, balki to'g'ridan to'g'ri ziddiyatlardan qochish va ijtimoiy obro'ni saqlash kabi chuqur madaniy-pragmatik normalarning aksidir.

Ingliz tilidagi axborot dasturlarida evfemizmlar. Ingliz tilidagi mediada evfemizmlar jamoat diskursining ohangini boshqarish, kasbiy standartlarga rioya qilish va turli auditoriyalarni ranjitmaslik uchun qo'llaniladigan muhim ritorik vosita hisoblanadi. Ularning qo'llanishi siyosiy jihatdan nozik, iqtisodiy va ijtimoiy mavzularda, jurnalistika etikasi, jamoat sezgirligi va siyosiy to'g'rilik talablari kesishgan kontekstlarda, ayniqsa, ko'zga tashlanadi. Ingliz yangiliklarida evfemizmlarning asosiy maqsadi siyosiy to'g'rilik (political correctness) bo'lib, unda inklyuziv va tilni kamsitmaslikni ilgari surish maqsad qilinadi. Masalan, "poor" (kambag'al) o'rniga "economically disadvantaged" (iqtisodiy jihatdan nochor), "disabled people" (nogironlar) o'rniga "persons with disabilities" (nogironlikka ega

bo‘lgan shaxslar) kabi iboralar ishlatiladi. Bu atamalar stigmatizatsiya qiluvchi terminlarni yumshatadi va shaxsning qadr-qimmatiga hurmatni aks ettiradi. Iqtisodiy hisobotlarda salbiy tendensiyalarni yashirish yoki tashvishli haqiqatlarni yumshatish uchun evfemizmlar tez-tez qo‘llaniladi. Masalan, “mass layoffs” (ommaviy ishdan bo‘shatishlar) o‘rniga “downsizing” (kadrlarni qisqartirish), “employee terminations” (xodimlarni ishdan bo‘shatish) o‘rniga “cost-cutting measures” (xarajatlarni kamaytirish choralari) kabi atamalar ishlatiladi. Yangiliklar kompaniyaning “samaradorlikni oshirish maqsadida kadrlar tarkibini qayta shakllantiryapti” (“restructuring its workforce to improve efficiency”) deb xabar qilishi mumkin, bu esa odatda ish o‘rinlarining qisqarishini anglatadi, lekin buni ochiq aytmaydi. Shuningdek, inflyatsiya haqida gap ketganda “rising prices” (narxlarning o‘sishi) yoki “inflation surge” (inflyatsiya ko‘tarilishi) o‘rniga “price adjustments” (narxlarni moslashtirish) yoki “market corrections” (bozorni tuzatish) kabi iboralar afzal ko‘riladi. Bu tanlovlar iqtisodiy o‘zgarishlarni neytral yoki ijobiy nuqtayi nazardan ko‘rsatishga xizmat qiladi. Siyosiy reportajlarda evfemizmlar diplomatik ohangni saqlash va siyosatchilarning ehtiyotkor tiliga moslashish uchun ishlatiladi. Masalan, 11-sentabrdan keyingi siyosiy diskursda “torture” (qiynoqlar) o‘rniga “enhanced interrogation techniques” (takomillashtirilgan so‘roq usullari) iborasi qo‘llangan. Shuningdek, “illegal immigrants” (noqonuniy migrantlar) o‘rniga “undocumented migrants” (hujjatsiz migrantlar) atamasi tanlanadi, chunki ikkinchisi kamroq hukmchi tuyuladi va insoniylashtiruvchi narrativlarga mos keladi. Sog‘liqni saqlash sohasida ham evfemistik til keng tarqalgan. Masalan, “chronic illness” (surunkali kasallik) o‘rniga “pre-existing condition” (oldingi kasallik), “died” (vafot etdi) o‘rniga “passed away” (dunyodan ko‘z yumdi) kabi iboralar ishlatiladi. Bu ifodalar shaxsiy yoki hissiy jihatdan og‘ir mavzularni muhokama qilishda sezgirlikni saqlashga yordam beradi. Lingvistik nuqtayi nazardan, ingliz tilidagi evfemizmlar ko‘pincha abstraksiya, nominalizatsiya va metaforalarga tayanadi. Bu strategiyalar jurnalistlarning obyektivlik va rasmiylikni saqlash, shu bilan birga salbiy hissiy ta’sirni kamaytirish imkonini beradi. Lakoff va Johnsonning (1980) konseptual metafora nazariyasiga ko‘ra, “market meltdown” (bozor inqirozi) yoki “economic storm” (iqtisodiy to‘fon) kabi metaforalar murakkab hodisalarni bilvosita, ammo tasvirli tarzda kadrlaydi [Lakoff va Johnson, 1980].

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Rus, o‘zbek va ingliz tillaridagi axborot dasturlarida evfemizmlardan foydalanish ushbu tillar bo‘yicha bir xil kommunikativ vazifalarni bajaradi: asosan, salbiy yoki nozik ma’lumotlarning ta’sirini yumshatishdan iborat. Biroq evfemistik ifodalarning o‘ziga xos tanlovlari, shuningdek, ularning qo‘llanishiga asos bo‘lgan madaniy va mafkuraviy sabablar ushbu uch til va mediakontekstlarida keskin farq qiladi.

Evfemizmlarning qo‘llanishiga madaniy va mafkuraviy ta’sirlar. Rus mediada evfemizmlar ko‘pincha davlat nutqi bilan muvofiqlashtirilgan holda va mamlakatning siyosiy barqarorligini saqlash maqsadida ishlatiladi. Masalan, “война” (urush) atamasidan qochish uchun “специальная военная операция” (“special military operation” – maxsus harbiy operatsiya) iborasi qo‘llaniladi. Bu mediada hukumat nazorati bilan bog‘liqligini va jamoat oldida kamroq bahsli, boshqarilgan narrativni taqdim etish istagini aks ettiradi. Rus mediadagi evfemizmlar, ko‘pincha, ijtimoiy uyg‘unlikni saqlash va norozilikni minimallashtirish uchun davlat tomonidan shakllantiriladigan avtoritar siyosiy madaniyatni ko‘rsatadi.

O‘zbek mediada esa evfemizmlar hurmat, kollektivizm va bilvosita muloqot kabi an’anaviy qadriyatlarga mos ravishda odob-axloq va obro‘ saqlash strategiyalariga urg‘u beradi. “Qashshoqlik” (poverty) o‘rnida ishlatiladigan “moliyaviy jihatdan qiynalayotgan aholi qatlamlari” (social groups facing financial difficulties) kabi iboralar o‘zbek madaniyatining stigmatizatsiyalovchi tildan qochish tendensiyasini namoyon qiladi. O‘zbek mediada ijtimoiy uyg‘unlikni saqlash va shaxsiy ayblardan qochishga qaratilgan e’tibor post-sovet davridagi milliy o‘zlik va madaniy normalarni aks ettiradi.

Ingliz tilidagi mediada esa evfemizmlar ko‘proq siyosiy to‘g‘rilik (political correctness) va jurnalistika etikasi talablariga javoban qo‘llaniladi. “Poor” (kambag‘al) o‘rnidagi “economically disadvantaged” (iqtisodiy jihatdan nochor) yoki “torture” (qiynoqlar) o‘rnidagi “enhanced interrogation techniques” (takomillashtirilgan so‘roq usullari) kabi iboralar inklyuzivlik, tenglik va inson huquqlari kabi g‘arb liberal-demokratik

qadriyatlarini aks ettiradi. Ingliz yangiliklaridagi evfemizmlar ko‘pincha G‘arb siyosiy qadriyatlari va xususan, madaniy jihatdan xilma-xil jamiyatlarda sezgirlik va muvozanatni saqlash tendensiyasi ta’sirida shakllanadi.

Turli mediakontekstlarda evfemizmlarning vazifalari. Uchala media tizimi ham jamoatchilik fikrini boshqarish va xabardorlikda neytral ohangni saqlash uchun evfemizmlardan foydalanadi. Biroq, til ustidan nazorat darajasi va bilvositalikning ko‘lami turlichadir.

Rus mediada evfemizmlar ko‘pincha mafkuraviy maqsadlar, ayniqsa, siyosiy jihatdan murakkab mavzular uchun ishlatiladi. Davlat nazoratidagi ommaviy axborot vositalari evfemizmlarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan narrativni aks ettirish uchun qo‘llaydi, bu esa fuqarolarga hukumat faoliyatini ijobiy nuqtayi nazardan ko‘rishga yordam beradi. Masalan, “война” (urush) o‘rnida ishlatiladigan “специальная военная операция” (“special military operation” – maxsus harbiy operatsiya) iborasi siyosiy jihatdan bahsli va potensial janjalli harakatni kamroq tajovuzkor yoki zararli deb ko‘rsatadi, rasmiy siyosatga mos keladi.

O‘zbek mediasida tilga nisbatan e’tibor an’anaviy qadriyatlarni hurmat qilish va uyatdan qochishga qaratilgan. Evfemizmlar to‘g‘ridan to‘g‘ri ziddiyatlardan qochish, ijtimoiy uyg‘unlik va kollektiv mas’uliyatni shaxsiy ayblardan ustun qo‘yish uchun xizmat qiladi. “Bandlik darajasining pasayishi” (decrease in employment rate) kabi iboralar iqtisodiy tanazzul va ijtimoiy qiyinchiliklarni muhokama qilishda yumshoqroq yondashuvni aks ettiradi, bu esa murakkab mavzularni ochiq salbiyatlarsiz taqdim etish imkonini beradi.

Ingliz tilidagi mediada esa evfemizmlar, asosan, ijtimoiy va axloqiy sabablar (siyosiy to‘g‘rilik va neytrallikni saqlash) uchun qo‘llaniladi. Bu yerda evfemizmlar ayblardan qochish emas, balki shaxsning qadr-qimmati va madaniy sezgirlikni hurmat qilishga qaratilgan. Masalan, “illegal immigrants” (noqonuniy migrantlar) o‘rniga “undocumented migrants” (hujjatsiz migrantlar) atamasining qo‘llanishi muammoni insoniylashtirish va himoyasiz guruhni stigmatizatsiyadan saqlashga intilishdir. Xuddi shu tarzda, “economic decline” (iqtisodiy tanazzul) o‘rnidagi “negative growth” (salbiy o‘sish) kabi iboralar tashvishli iqtisodiy yangiliklarni kamroq tahdidli va qabul qilinadigan shaklda taqdim etishga xizmat qiladi.

O‘xshashliklar:

-Uchala tilda ham evfemizmlar salbiy ma’lumotlarning ta’sirini yumshatish va voqelikni qabul qilinadigan yoki neytral shaklda taqdim etish uchun ishlatiladi.

-Rus, o‘zbek va ingliz tillaridagi evfemizmlar ijtimoiy normalar va siyosiy tizimlar ta’sirida shakllanadi, bunda til kengroq jamiyat maqsadlarini (siyosiy barqarorlikni saqlash, ijtimoiy uyg‘unlikni rag‘batlantirish, jurnalistika etikasiga rioya qilish) qo‘llab-quvvatlash vositasi hisoblanadi.

-Har bir til ijtimoiy uyg‘unlikni saqlash va ziddiyat yoki jamoat noqulayligidan qochish uchun evfemizmlardan foydalanadi.

Farqlar:

-Rus tilidagi evfemizmlar ko‘proq siyosiy motivatsiyaga ega bo‘lib, davlat siyosatiga xizmat qiladi va avtoritar siyosiy madaniyatni aks ettiradi. O‘zbek tilidagi evfemizmlar esa madaniyatga xos bo‘lgan obro‘ saqlash va odob-axloq strategiyalari ta’sirida shakllanadi.

-Ingliz tilidagi evfemizmlar inklyuzivlik va siyosiy to‘g‘rilik kabi madaniy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ijtimoiy guruhlarni kamsitish yoki chetlashtirishdan qochish uchun qo‘llaniladi. Rus va o‘zbek tillaridagi evfemizmlar esa ko‘proq jamoatchilik fikrini boshqarish va milliy narrativlarga moslashishga qaratilgan.

-Evfemizmlarning bilvositalik darajasi va rasmiyligi rus va o‘zbek mediada ancha yuqori, bunda rasmiylik va odob-axloqni ustuvor qo‘yiladi. Ingliz mediasi esa evfemizmlardan foydalansa ham, ijtimoiy jihatdan nozik masalarga nisbatan to‘g‘riroq yondashuvni afzal ko‘radi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Rossiya ommaviy axborot vositalarida evfemizmlar, birinchi navbatda, davlat siyosati bilan bog‘liq murakkab va ijtimoiy keskin mavzularda rasmiy nuqtayi nazarni qo‘llab-quvvatlash zarurati bilan shakllanadi. Bu atamalar nafaqat tilni yumshatish, balki siyosiy barqarorlikni saqlash va norozilikni kamaytirish maqsadida qo‘llaniladi. “Maxsus harbiy operatsiya” (special military operation) yoki “sog‘liqni saqlash tizimini optimallashtirish” (optimization of healthcare system) kabi iboralar jamiyatni qo‘pol haqiqatlar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri to‘qnashuvdan qochish,

TAMADDUN NURI

barqarorlik va nazoratni ta’kidlovchi mafkuraviy tizimga moslash uchun ishlatiladi.

O‘zbekiston ommaviy axborot vositalarida evfemizmlar, asosan, madaniy jihatdan bilvositalik va odob saqlash zarurati bilan bog‘liq. “Qashshoqlik” (poverty) o‘rniga “moliyaviy jihatdan qiynalayotgan aholi qatlamlari” (social groups facing financial difficulties) kabi iboralar ijtimoiy totuvlik va jamoaviy mas’uliyatni muhim deb biladigan jamiyat qadriyatlarini aks ettiradi. Bu yerda evfemizmlar shaxs yoki guruhlarni stigmatizatsiyadan saqlash va “obro‘y”ni himoya qilish madaniy ustuvorligini ko‘rsatadi.

Ingliz tilidagi ommaviy axborot vositalarida evfemizmlar ko‘proq siyosiy to‘g‘rilik va inklyuzivlik tamoyillari asosida shakllanadi. “Iqtisodiy qiyinchilikdagi” (economically disadvantaged) yoki “hujjatsiz migrantlar” (undocumented migrants) kabi atamalar hissiyotlarni hisobga olgan holda norozilikni kamaytirish va hamjihatlikni targ‘ib qilish uchun ishlatiladi.

Ushbu uchala media tizimidagi farqlarga qaramay, evfemizmlarning asosiy vazifasi jamoatchilik fikrini boshqarish vositasi sifatida ishlatilishidir. Rossiyada siyosiy mafkuralarni qo‘llab-quvvatlash, O‘zbekistonda ijtimoiy totuvlikni saqlash yoki G‘arbda etik standartlarga rioya qilish – barcha holatlarda evfemizmlar haqiqatni yetkazish va jamoatchilik kayfiyatini shakllantirish o‘rtasidagi nozik muvozanatni saqlaydi. Bu tilning ijtimoiy qadriyatlar va mafkuralar bilan uzviy bog‘liqligini yaqqol namoyish etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Fairclough, N. (1995). Media Discourse. London: Edward Arnold.
2. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press. 25–27-betlar.
3. Dąbrowska, E. (2006). The Use of Euphemisms in the Media: A Study of Public Discourse. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM. 4–6-boblar.
4. Norrick, N. R. (2009). Euphemism and Political Correctness in English. Journal of Pragmatics, 41(2), 434–440-betlar.
5. Zayed, H. (2017). Cultural and Linguistic Variation in Euphemistic Expressions in News Discourse: A Comparative Study of Arabic and English Media. International Journal of Applied Linguistics and English Literature, 6(1), 41–45-betlar.
6. Albrecht, J., & Howard, D. R. (2004). Euphemisms in Political Discourse. Journal of Political Communication, 21(2), 183–197-betlar.
7. Simpson, P. (2003). Language, Ideology, and Point of View. London: Routledge. 2,5-boblar.
8. House, J. (2018). Translation as Communication across Languages and Cultures. London: Routledge. 120–135-betlar.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 193.4(575.1)

BULLING VA SHAXSIY RIVOJLANISH: BEZORILIKNING O‘Z - O‘ZINI HURMAT QILISH VA O‘ZIGA ISHONCHNI SHAKLLANTIRISHGA TA’SIRI

Eronov Samarbek Qurbonnazarovich, CHDPU Gumanitar fanlar fakulteti “Fakultetlararo ijtimoiy fanlar” kafedrasi katta o‘qituvchisi

BULLYING AND PERSONAL DEVELOPMENT: THE IMPACT OF BULLYING ON SELF-ESTEEM AND SELF-CONFIDENCE

Eronov Samarbek Qurbonnazarovich, Senior Lecturer, Interfaculty Department of Social Sciences, Faculty of Humanities, CHSPU

БУЛЛИНГ И ЛИЧНОСТНОЕ РАЗВИТИЕ: ВЛИЯНИЕ ИЗДЕВАТЕЛЬСТВ НА ПОВЫШЕНИЕ САМООЦЕНКИ И УВЕРЕННОСТИ В СЕБЕ

Эронов Самарбек Курбанназарович, старший преподаватель факультета гуманитарных наук ЧГПУ

https://orcid.org/0009-0003-5573-181
e-mail: Samarbekeronov8@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqola bezorilikning o‘z-o‘zini hurmat qilish va o‘ziga ishonchni shakllantirishga ta’sirini o‘rganadi. Har xil shakllarda (jismoniy, og‘zaki, ijtimoiy, kiberbulling) yuzaga keladigan bezorilik jabrlanuvchining ruhiy salomatligiga halokatli ta’sir ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *bezorilik, o‘z-o‘zini hurmat qilish, motivatsiya, ruhiy salomatlik, bullingsiz maktab, bulling, izolyatsiya va yolg‘izlik, muvaffaqiyatsizlik.*

Abstract: *This article examines the impact of bullying on self-esteem and self-confidence. Bullying, which occurs in various forms (physical, verbal, social, cyberbullying), has a devastating impact on the mental health of the victim.*

Keywords: *bullying, self-esteem, motivation, mental health, bullying-free school, bullying, isolation and loneliness, failure.*

Аннотация: *В этой статье изучается влияние хулиганства на формирование самоуважения и уверенности в себе. В различных формах (физическое, пероральное, социальное, кибербуллинг) оказывают разрушительное влияние на психическое здоровье жертвы.*

Ключевые слова: *хулиганство, самооценка, мотивация, психическое здоровье, буллинг, вращение, изоляция и одиночество, неудача.*

KIRISH. Bulling – bu zo‘ravonlik, majburlash, haqoratli so‘zlar bilan masxara qilish yoki tahdid qilish, ishonchni suyiste’mol qilish, tajovuzkorlik qilish yoki dominantlikdan qo‘rqitish uchun foydalanish. Xulq-atvor ko‘pincha takrorlanadi va odatiy holdir. Muhim shartlardan biri bu (bezori yoki boshqalar tomonidan) jismoniy yoki ijtimoiy kuchning nomutanosibligini idrok etishdir. Bu nomutanosiblik bezorilikni mojarodan ajratib turadi. Bulling tajovuzkor xatti-harakatlarning kichik toifasi bo‘lib, u dushmanlik niyati, kuchlarning nomutanosibligi va ma’lum vaqt davomida doimiy takrorlanishi bilan tavsiflanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA MUHOKOMA. Bulling turli adabiyotlarda turfa turlarga ajratilgan. Ular og‘zaki bo‘lmagan, og‘zaki yoki jismoniy xatti-harakatlar shaklida bo‘lishi mumkin. Boshqa tasniflash jinoyatchilar yoki ishtirokchilar holatiga asoslanadi, shuning uchun turlar individual va jamoaviy bullingni o‘z ichiga

oladi. Boshqa talqinda, shuningdek, boshqa shaxsga yoki hatto mulkka yetkazilgan jismoniy zarardan tashqari, hissiy va munosabatlardagi zo‘ravonlik ham aytib o‘tiladi.

Bundan tashqari, yaqinda paydo bo‘lgan “kiberbulling” deb ataladigan turi ham keng tarqalgan. Jismoniy, og‘zaki va o‘zaro munosabatlardagi bulling boshlang‘ich maktabda eng keng tarqalgan bo‘lib, odamlar hayotining keyingi bosqichlarida davom etadigan zo‘ravonliknng dastlabki bosqichi bo‘lishi mumkin. Bezorilik yoki ta’qib qilish – bu shaxsni kamsitish, haqorat qilish yoki izolyatsiya qilishga qaratilgan tajovuzkor xatti-harakatlarning tizimli ko‘rinishi.

Ushbu hodisa ko‘plab ijtimoiy kontekstlarda, jumladan, maktablarda, ish joylarida va hatto onlayn bo‘shliqlarda kuzatiladi. Bezorilik jabrlanuvchining ruhiy salomatligi va ijtimoiy faoliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi, bu esa o‘z navbatida o‘z-o‘zini hurmat qilish va o‘ziga ishonchni rivojlantirishga ta’sir qilishi mumkin.

Bezorilik va uning shakllari. “Bezorilik – bu stress va zo‘ravonlikni boshdan kechiradigan odamga doimiy bosimdir. Har qanday ta’lim muassasasida bezorilik bilan shug‘ullanuvchilar ham, bezorilik qurboniga aylanganlar ham bo‘ladi”. Bezorilik turli ko‘rinishlarda namoyon bo‘lishi mumkin: jismoniy (urish, surish), og‘zaki (haqorat, masxara qilish), ijtimoiy (e’tiborsizlik, izolyatsiya) va kiberbulling (internet orqali bezorilik). Shaklidan qat’i nazar, zo‘ravonlikning barcha turlari takroriy tabiati va tajovuzkor va jabrlanuvchi o‘rtasida kuchlar muvozanatining mavjudligi bilan tavsiflanadi.

Bezorilikning o‘z-o‘zini hurmat qilishga ta’siri. “O‘z-o‘zini hurmat qilish – bu shaxsning barqaror tarkibiy shakllanishi, bu inson o‘zining fazilatlari va boshqa odamlar orasidagi o‘rnini baholashda o‘ziga beradigan qadriyatdir. Insonning boshqa odamlar bilan munosabati, uning tanqidiyligi, talabchanligi, muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklarga bo‘lgan munosabati o‘zini o‘zi qadrlashiga bog‘liq”. O‘z-o‘zini hurmat qilishning shakllanishi erta bolalikdan boshlanadi va hayot davomida davom etadi, asosan ijtimoiy muhit va boshqa odamlar bilan o‘zaro munosabatlar bilan belgilanadi. Bezorilik bir necha sabablarga ko‘ra jabrlanuvchining o‘zini o‘zi qadrlashiga yomon ta’sir qiladi.

Salbiy ijtimoiy o‘zaro ta’sirlar. Tanqid va kamsitishlarga doimiy ta’sir qilish insonning o‘zini o‘zi qadrlash tuyg‘usiga putur etkazadi. Bezorilik qurbonlari o‘zlarini salbiy baholar prizmasi orqali idrok qila boshlaydilar, bu esa o‘z-o‘zini hurmat qilishning pasayishiga olib keladi. Bugungi kunda “O‘qituvchilarning 81 foizi tovlamachilik ta’lim muassasasida bezorilikning eng keng tarqalgan shakllaridan biri ekanligini ta’kidlamoqda”.

Izolyatsiya va yolg‘izlik. Guruhlardan izolyatsiya va chetlanish bilan bog‘liq ijtimoiy zo‘ravonlik yolg‘izlik va yordamsizlik hissini oshiradi. Bu o‘z ijtimoiy kompetentsiyasini salbiy idrok etishga va yangi ijtimoiy aloqalarni o‘rnatishga bo‘lgan ishonchning pasayishiga olib keladi. Muvaffaqiyatsizlikning ichki nisbati: Bezorilik qurbonlari ko‘pincha salbiy hodisalarni o‘zlarining shaxsiy xususiyatlariga bog‘laydilar, bu esa o‘zlarining qobiliyatsizligi va qiyinchiliklarga dosh bera olmasliklari haqida doimiy e’tiqodlarning shakllanishiga olib keladi. Bezorilik va o‘ziga ishonch. O‘ziga bo‘lgan ishonch o‘z-o‘zini hurmat qilish bilan chambarchas bog‘liq, lekin asosiy e’tibor o‘z qobiliyatlari va imkoniyatlariga ishonishga qaratilgan. O‘ziga bo‘lgan ishonch qiyinchiliklarni yengish va maqsadlarga erishishda muvaffaqiyatli tajribalar orqali shakllanadi. Bezorilik bu jarayonni ancha qiyinlashtiradi.

Motivatsiyaning pasayishi. Doimiy xo‘rlash va tanqid jabrlanuvchini demotivatsiya qiladi, maqsadlarga erishish va yangi faoliyatda ishtirok etish istagini kamaytiradi. Muvaffaqiyatning ijobiy tajribasi bo‘lmasa, o‘z qobiliyatiga bo‘lgan ishonch zaiflashadi.

Anksiyetening kuchayishi. Bezorilik qurbonlari ko‘pincha yuqori darajadagi tashvish va yangi ijtimoiy munosabatlar va vaziyatlardan qo‘rqishadi, bu ularning qobiliyatlarini ifoda etish va rivojlantirish qobiliyatini cheklaydi. “Shaxsiy va vaziyatli xavotirni aniqlash usuli yordamida diagnostika natijalari, Ch.D.Spilbergning ta’kidlashicha, ko‘pchilik (72%), situatsion tashvishning o‘rtacha darajasi va yarmi (56%) shaxsiy tashvishning o‘rtacha darajasi bilan tavsiflanadi. Shu bilan birga, maktab o‘quvchilarining 44 foizida shaxsiy tashvish yuqori darajada bo‘ladi”.

Qochish strategiyalarini ishlab chiqish. O‘zlarini keyingi zo‘ravonlikdan himoya qilish uchun qurbonlar qochish strategiyalarini ishlab chiqishi mumkin, bu esa o‘z navbatida ularning ijtimoiy va kasbiy o‘sishini cheklaydi. Bezorilikning

uzoq muddatli ta’siri jabrlanuvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga ta’sir qiladi va umr bo‘yi davom etishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalik yoki o‘smirlik davrida zo‘ravonlikka duchor bo‘lgan odamlarda depressiya, anksiyete buzilishi va o‘zini past baholash xavfini oshiradi.

Ular, shuningdek, sog‘lom shaxslararo munosabatlarni o‘rnatish va professional muvaffaqiyatga erishishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin.

Psixologik aralashuvlar va yordam. Bezorilikning o‘z-o‘zini hurmat qilish va o‘ziga ishonchga salbiy ta’sirini minimallashtirish uchun o‘z vaqtida psixologik yordam ko‘rsatish muhimdir. Samarali strategiyalar quyidagilarni o‘z ichiga olishi mumkin:

Kognitiv xulq-atvor terapiyasi. Bezorilik qurbonlariga o‘zlari va qobiliyatlari haqidagi salbiy fikrlarni o‘zgartirishga yordam beradi, ijobiy fikrlash va kurashish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash. Do‘stlar, oilalar va hissiy yordam va amaliy yordam ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan mutaxassislarning qo‘llab-quvvatlovchi ijtimoiy tarmog‘ini yaratish. “Guruhni qo‘llab-quvvatlash usuli, zo‘ravonlikni to‘xtatishning eng samarali vositalaridan biri sifatida, rus ijtimoiy-pedagogik amaliyotida foydalanish tavsiya etiladi, shu bilan birga, albatta, metodologiyaning ba’zi jihatlarini mamlakatimizning ijtimoiy-madaniy kontekstiga moslashtiradi”.

Dadillik ko‘nikmalarini rivojlantirish. O‘z-o‘zini tasdiqlash ko‘nikmalarini o‘rgatish zo‘ravonlik qurbonlariga o‘z huquqlarini himoya qilishni, o‘z fikrlari va his-tuyg‘ularini ishonchli va hurmat bilan ifodalashni o‘rganishga yordam beradi.

XULOSA. Bezorilik ruhiy salomatlik va shaxsiy rivojlanishga jiddiy tahdid soladi. Uning o‘z-o‘zini hurmat qilish va o‘ziga bo‘lgan ishonchga ta’siri halokatli bo‘lishi mumkin va hayot davomida doimiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Muammoning ko‘lamini tan olish va uning oldini olish va jabrlanganlarni qo‘llab-quvvatlash uchun faol choralar ko‘rish muhimdir. Psixologik aralashuvlar va qo‘llab-quvvatlovchi muhitni yaratish jabrlanganlarning ahvolini sezilarli darajada yaxshilaydi va ularning shaxsiy va ijtimoiy tiklanishiga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdurasulov O.A. Nikoh va oilaning axloqiy asoslari, uning yoshlar tarbiyasidagi o‘rni. // “Ustozlar uchun” Respublika pedagoglar jurnali. 56-son 2-to‘plam. Aprel - 2024. http://pedagoglar.org/index.php/02/article/download/ 1598/1459. 70-73 betlar.
2. Abdurasulov O.A. O‘zbekistonda ajralish sabablarining psixologik muammolari. //Oriental Renaissnce: Innovative, educational, natural and social sciences. ORIENS Volume Dec., 2023 www.oriens.uz. 376-379 betlar.
3. Кон, Игорь Семёнович. Что такое буллинг и как с ним бороться? // Семья и школа (журнал, XX век). - 2006.
4. Кривцова Светлана Васильевна. Буллинг в школе и сплочённость неравнодушных. Организационная культура Образовательное учреждение для решения проблем дисциплины и противостояния насилию. М.: Изд-во Федерального института развития образования, 2011. Стр.34.
5. Ожиёва Е.Н. Буллинг как разновидность насилия. Школьный буллинг //Научная индустрия европейского континента. Белгород: Руснаучкнига, 2008.
6. Кирилл Хломов. Психология подросткового возраста: проблема буллинга. О травле в школе, причинах буллинга и характерных чертах жертв и агрессоров (2017-yil 11-iyul).
7. ERONOV S. Insonning yuksak ma’naviy uyg‘unlikka erishishida ishonch, e’tiqod va imon tushunchalarining o‘rni //Tamaddun nuri jurnali. – 2024. – T. 8. – №. 59. – C. 102-104.
8. ERONOV S.Q. Ibn rushd aqlning bilish jarayonida tutgan o‘rni to‘g‘risida //Academic research in educational sciences. – 2024. – T. 5. – №. 6. – C. 57-62.
9. Эронов С.Қ. Фан ва дин муносабатларида ишонч-эътиқод муаммосининг намоён бўлиши //Academic research in educational sciences. – 2023. – T. 4. – №. 6. – C. 394-403.
10. Эронов С.К. Мировоззренческая культура молодежи: гуманистический аспект //Academy. – 2020. – №. 3 (54). – C. 57-59.
11. Eronov S.K. The scientific and philosophical analysis of the concepts of confidence and faith //Наука, инновации, образование: актуальные вопросы XXI века. – 2023. – C. 126-128.
12. Eronov S.Q. Ibn rushd aqlning bilish jarayonida tutgan o‘rni to‘g‘risida //Academic research in educational sciences. – 2024. – T. 5. – №. 6. – C. 57-62.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 82.09

ЭЛЕМЕНТЫ ВОСТОЧНОЙ КУЛЬТУРЫ В СОВРЕМЕННОМ ИСКУССТВЕ: НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА ТИМУРА ПУЛАТОВА

Зиёхиддинова Эъзоза Жамшидовна, студентка Каршинского государственного университета

ZAMONAVIY SAN‘ATDA SHARQ MADANIYATI ELEMENTLARI: TIMUR PULATOV IJODI MISOLIDA

Ziyohiddinova E‘zoza Jamshidovna, Qarshi davlat universiteti talabasi

ELEMENTS OF EASTERN CULTURE IN CONTEMPORARY ART: THE CASE OF TIMUR PULATOV’S WORKS

Ziyohiddinova E’zoza Jamshidovna, Student of Karshi State University

https://orcid.org/0009-0006-7954-4570

e-mail: ezozaziyohiddinova@gmail.com

Аннотация: *Анализируется влияние восточной культуры на искусство XX века через синтез традиционных мотивов и модернизма в прозе Пулатова.*

Ключевые слова: *суфизм, художественный синтез, межкультурный диалог, символизм, мифопоэтика, узбекская литература.*

Annotatsiya: *Maqola Po‘latov prozasida an’anaviy sharq motivlari va modernizm sintezi orqali XX asr san’atiga sharq madaniyatining ta’siri tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *sufizm, adabiy sintez, madaniyatlararo dialog, simvolizm, mifopoetika, o‘zbek adabiyoti.*

Abstract: *The article analyzes the influence of Eastern culture on 20th-century art through the synthesis of traditional motifs and modernism in Pulatov’s prose.*

Keywords: *Sufism, artistic synthesis, intercultural dialogue, symbolism, mythopoetics, Uzbek literature.*

ВВЕДЕНИЕ. Проблема взаимодействия и взаимовлияния восточной и западной культур в современном искусстве остается одной из наиболее актуальных в области культурологии и искусствоведения. В условиях глобализации происходит интенсивный процесс культурного обмена, в результате которого формируются новые художественные формы и направления, объединяющие в себе элементы различных традиций. Особый интерес представляет творчество художников, писателей и музыкантов, которые, будучи носителями восточной культуры, активно интегрируют ее элементы в контекст современного искусства.

Творчество узбекского писателя Тимура Пулатова представляет собой яркий пример такого синтеза. Являясь одним из наиболее значимых представителей среднеазиатской литературы второй половины XX века, Пулатов в своих произведениях создает уникальный художественный мир, в котором тесно переплетаются традиционные восточные мотивы и современные художественные тенденции. Его романы и повести, такие как «Владения», «Второе путешествие Каипа», «Плавающая Евразия», «Жизнеописание строптивого бухарца», стали заметным явлением в советской и постсоветской литературе, получив международное признание.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ. В качестве материала исследования выступают прозаические произведения Тимура Пулатова: романы «Владения» (1986), «Плавающая Евразия» (1991), повести «Второе путешествие Каипа» (1970), «Черепаха Тарази» (1993) и «Жизнеописание строптивого бухарца» (1983). Данные произведения отобраны как репрезентативные тексты, наиболее ярко демонстрирующие влияние восточной культуры на творчество писателя.

Методологическую основу исследования составляют: - культурно-исторический метод, позволяющий рассмотреть произведения Пулатова в контексте восточной культурной традиции; - структурно-семантический анализ, направленный на выявление ключевых образов и мотивов восточной культуры в текстах писателя; - компаративный метод, дающий возможность сопоставить традиционные восточные элементы с их трансформацией в творчестве Пулатова.

Теоретической базой исследования послужили работы М.М.Бахтина по теории литературы, исследования М.Н.Аминова о суфийских мотивах в современной литературе, труды В.С.Зайцева по традициям восточной прозы, а также работы Н.Ф.Каримова и С.М.Мирзаева, посвященные непосредственно творчеству Тимура Пулатова.

ОБСУЖДЕНИЕ. Суфийская философия как основа художественного мира Пулатова. Одним из ключевых элементов восточной культуры, присутствующих в творчестве Пулатова, является суфийская философия. Суфизм как мистическое течение в исламе оказал значительное влияние на развитие восточной литературы и искусства, сформировав особую систему символов, образов и мотивов. В произведениях Пулатова обнаруживаются многочисленные отсылки к суфийской традиции, которые проявляются как на уровне философских концепций, так и в системе художественных образов.

В романе «Владения» (1986) писатель обращается к суфийской идее познания Истины через преодоление собственного «я». Главный герой произведения, Хашим, проходит сложный путь духовного развития, который можно интерпретировать как суфийский путь (тарикат). Подобно суфийскому дервишу, герой постепенно освобождается от мирских привязанностей и обретает новое видение мира. При этом автор не просто воспроизводит суфийскую концепцию, но переосмысливает ее в контексте современных реалий, создавая сложное многоуровневое повествование.

Особую роль в прозе Пулатова играет суфийская символика. Так, символ пути, характерный для суфийской традиции, становится лейтмотивом многих его произведений. В повести «Второе путешествие Каипа» (1970) физическое путешествие героя превращается в метафору духовного поиска: «Каип понимал: вернуться в то же самое место невозможно. Даже если пески не изменили своих очертаний, даже если минареты всё так же упираются в небо, он сам уже другой. Его путешествие – это путь внутрь себя, и каждый шаг по пустыне – это шаг к познанию собственной сущности. «Суть странствия не в том, сколько земель ты увидишь, – говорил ему старый дервиш, – а в том, сколько покровов спадет с твоей души»[7].

Символика воды, света, зеркала, характерная для суфийской поэзии, также находит отражение в художественном мире Пулатова. Например, в романе «Плавающая Евразия» (1991) образ воды как границы между мирами и одновременно как символа очищения и обновления приобретает центральное значение.

Еще одним важным элементом восточной культуры, присутствующим в творчестве Пулатова, является особое восприятие времени. В отличие от западной линейной концепции, восточная философия рассматривает время как циклический процесс. Эта идея находит отражение в структуре многих произведений писателя.

Роман «Владения» построен по принципу цикличности: события настоящего перекликаются с событиями прошлого, создавая особый временной континуум. В произведении прямо озвучивается восточная концепция времени: «Всё возвращается – говорил старик Нуриман, показывая на спираль, которую чертил палкой на песке. Новое это хорошо забытое старое, только на другом витке. Настоящее уже было прошлым, а будущее станет настоящим. День сменяется ночью, весна – зимой, рождение – смертью, и так без конца...»[6] Характерная для

TAMADDUN NURI

восточного мировоззрения идея предопределенности судьбы также присутствует в прозе Пулатова. Однако писатель не просто воспроизводит концепцию фатализма, но переосмысливает ее, сталкивая с идеей свободы воли. Герои его произведений находятся в постоянном диалоге с судьбой, пытаясь найти баланс между принятием предопределенности и стремлением к самоопределению. Этот диалог отражает сложные процессы трансформации традиционного восточного мировоззрения в современном мире.

Притчевость и аллегоричность повествования. Одной из ключевых особенностей прозы Пулатова является притчевость, характерная для восточной литературной традиции. Многие его произведения построены по принципу притчи, где за внешним повествованием скрывается глубокий философский подтекст. Например, повесть «Черепаха Тарази» (1993) представляет собой сложную притчу о человеческих взаимоотношениях и поиске истины. Аллегоричность повествования также является важным элементом художественного мира Пулатова. В романе «Жизнеописание строптивого бухарца» (1983) исторические события становятся аллегорией современных процессов, а судьба главного героя приобретает символическое значение. Такой подход позволяет писателю создавать многоуровневые тексты, которые могут интерпретироваться по-разному в зависимости от контекста.

Архетипические образы и мотивы восточной культуры. В творчестве Пулатова присутствуют многочисленные архетипические образы и мотивы, характерные для восточной культуры. Образ мудреца-наставника, встречающийся во многих произведениях писателя, восходит к традиционному для восточной литературы образу суфийского шейха или мудреца. В романе «Владения» таким наставником для главного героя становится старик Нуриман, который помогает ему обрести духовное прозрение. Мотив духовного поиска и путешествия, также характерный для восточной культуры, является одним из центральных в прозе Пулатова. Его герои часто находятся в пути – как физическом, так и духовном. Этот мотив тесно связан с суфийской концепцией духовного совершенствования через преодоление испытаний.

Синтез восточных и западных художественных традиций. Ключевой особенностью творчества Пулатова является синтез восточных и западных художественных традиций. Писатель, получивший классическое западное образование и одновременно глубоко укорененный в восточной культуре, создает произведения, находящиеся на стыке различных традиций. С одной стороны, в его прозе присутствуют характерные для восточной литературы элементы: притчевость, аллегоричность, цикличность повествования. С другой стороны, мы находим у него и западные литературные приемы: психологизм, сложную нарративную структуру, элементы модернизма. Этот синтез проявляется на различных уровнях: от философской концепции до стилистических особенностей.

В романе «Плавающая Евразия» идея евразийства как особого культурного пространства, объединяющего Восток и Запад, реализуется через сложную систему образов и символов, заимствованных из различных культурных традиций: «Никто не удивился, когда озеро неожиданно вышло из берегов и вода подступила к самым домам. Старики говорили, что это души утонувших рыбаков вернулись домой. Рыбаки, погибшие сорок лет назад во время шторма, теперь стучались в окна своих домов. Их жены, давно ставшие старухами, выходили на берег и разговаривали с волнами»[8].

РЕЗУЛЬТАТЫ. На основе проведенного исследования можно выделить следующие ключевые элементы восточной культуры в творчестве Тимура Пулатова:

1. «Суфийская философия и символика» – проявляется через концепцию духовного совершенствования героев, символы пути, воды, света, преодоления собственного «я».

2. «Циклическое восприятие времени» – реализуется в нелинейной структуре повествования, где прошлое, настоящее и будущее существуют в тесной взаимосвязи.

3. «Притчевость и аллегоричность» – характерны для большинства произведений Пулатова, создают многоуровневое

TAMADDUN NURI

повествование с глубоким философским подтекстом.

4. «Архетипические образы восточной культуры» – мудрец-наставник, странник, пустыня как пространство испытаний, вода как символ очищения и границы миров.

5. «Мотив духовного путешествия» – центральный для многих произведений писателя, связан с суфийской концепцией совершенствования через испытания.

6. «Синтез магического и реального» – создает особое художественное пространство, характерное для восточной культуры и модернистских тенденций XX века.

Исследование показало, что эти элементы не просто воспроизводятся в творчестве Пулатова, но органично трансформируются, создавая уникальный художественный синтез, в котором восточная культурная традиция обретает новое звучание в контексте современного искусства.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Анализ творчества Тимура Пулатова позволяет сделать вывод о значительном влиянии восточной культуры на формирование его художественного мира. Суфийская философия, восточное восприятие времени, притчевость повествования, архетипические образы и мотивы – все эти элементы органично вплетены в ткань его произведений, создавая уникальный художественный синтез.

Значимость творчества Пулатова выходит за рамки национальной литературы. Его произведения демонстрируют, как элементы восточной культуры могут быть интегрированы в контекст современного искусства, обогащая его новыми смыслами и образами. Этот опыт может быть ценен для понимания сложных процессов культурного взаимодействия в современном глобализированном мире.

Таким образом, творчество Тимура Пулатова представляет собой яркий пример синтеза восточной и западной культур в современном искусстве.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Аминов М.Н. Суфийские мотивы в творчестве Тимура Пулатова // Вопросы литературы. 2010. № 4. С. 98-112.
2. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. М.: Художественная литература, 2005. 504 с.
3. Зайцев В.С. Тимур Пулатов и традиции восточной прозы // Известия РАН. Серия литературы и языка. 2008. Т. 67. № 3. С. 33-44.
4. Каримов Н.Ф. Тимур Пулатов: творческая эволюция. Ташкент: Литература и искусство, 2000. 187 с.
5. Мирзаев С.М. Художественный мир Тимура Пулатова. Ташкент: Фан, 2007. 215 с.
6. Пулатов Т. Владения. М.: Молодая гвардия, 2006. 320 с.
7. Пулатов Т. Второе путешествие Каипа. М.: Советский писатель, 1970.
8. Пулатов Т. Плавающая Евразия. М.: Дружба народов, 1991. 312 с.
9. Рахманов Б.Р. Поэтика прозы Тимура Пулатова. Душанбе: Ирфон, 2011. 192 с.
10. Яковлева Е.А. Восточные мотивы в современной прозе Центральной Азии // Филологические науки. 2012. № 5. С. 56-68.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 94(575.171)"19/20"

SOVETLAR DAVRIDA XIVA SHAHRINI OBODONLASHTIRISH MASALALARI (1930-1950-YILLAR MISOLIDA)

Madrimova Gulzira Shaxnazarovna, Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti

ISSUES OF IMPROVEMENT OF THE CITY OF KHIVA IN THE SOVIET PERIOD (EXAMPLE OF 1930-1950)

Madrimova Gulzira Shakhnazarovna, Doctoral student of Urganch State University

БЛАГОУСТРОЙСТВО ГОРОДА ХИВЫ В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД (НА ПРИМЕРЕ 1930-1950- ГОДОВ)

Мадримова Гулзира Шахназаровна, докторант Ургенчского государственного университета

https://orcid.org/0009-0005-9616-8899

e-mail: doktarantgulzira@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada muallifning Sovetlar davrida Xiva shahridagi obodonlashtirish hamda ko'kalamzorlashtirish masalasida davlat mablag'larining yo'naltirilishi, shahar qiyofasidagi o'zgarishlar, elektrostansiyaning qurilishi, shahar tozaligiga e'tiborning kuchayishi, vodopravod tizimining yo'lga qo'yilishidagi yutuq va kamchiliklari tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *Xiva shahri, ko'kalamzorlashtirish, obodonlashtirish, davlat mablag'i, shahar tozaligi, elektrostansiya, toza ichimlik suvi, vodopravod tizimi, asfaltlshtirish.*

Abstract: *This article analyzes the author's achievements and shortcomings in the allocation of state funds for the improvement and landscaping of the city of Khiva during the Soviet era, changes in the appearance of the city, the construction of a power plant, increased attention to urban cleanliness, and the establishment of a water supply system.*

Key words: *Khiva city, landscaping, improvement, state funds, city cleanliness, power plant, clean drinking water, water supply system, asphalting.*

Аннотация*: В данной статье анализируются достижения и недостатки автора в распределении государственных средств на благоустройство и озеленение города Хивы в советское время, изменение облика города, строительство электростанции, усиление внимания к чистоте города, налаживание системы водоснабжения.*

Ключевые слова*: город Хива, озеленение, благоустройство, государственные средства, чистота города, электростанция, чистая питьевая вода, водопровод, асфальтирование.*

KIRISH. Davlatchilik sivilizatsiyasi shaharlarning jadal rivojlanishi bilan belgilanadi. Shaharlar taraqqiyoti ming yillik tadrijiy rivojlanishning mahsuli hamda tarixning noyob durdonasi hisoblanadi. O'lkamiz tarixida Xiva, Samarqand, Buxoro kabi uzoq tarixga ega o'zligimiz va mentalitetimizni o'zida mustahkamlagan shaharlar qad rostlagan. Shuningdek, xalqaro YUNESKO tashkilot tomonidan e'tirof qilingan. Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan Xiva shahri tarixini o'rganish dolzarb mavzu hisoblanadi. "Fransiyada Xivani umrida loaqal bir borib ko'rmagan fransuz fransuz emas, degan ibora bor", deb fikr bildirgan Fransiya prezidenti Fransua Mitteran[4]. Haqiqatdan ham mo'jizakor va maftunkor shahrimiz dunyo ahlini lol qoldirgan.

Xiva shahrining rivojlanish tarixida obodonlashtirish, ko‘kalamzorlashtirish borasidagi tadbirlar qadimiy shahar umrining uzayishiga va tarixiy qiymatini oshishiga xizmat qilgan. Ushbu jihatlarni tadqiq qilish, ayniqsa, sovetlar davridagi shaharni obodonlashtirish masalasini keng jamoatchilikka yetkazish maqolaning asosiy masalasi hisoblanadi. Shuni ta’kidlash lozimki, xonlik davrida ham shaharni obod qilish tizimli yo‘lga qo‘yilgan. Bunda asosan, hashar yo‘li bilan qilingan. Masalan, Chitkar hovuz, Polvon hovuz, masjid va ko‘prik qurishlar xudo yo‘liga amalga oshirilgan[1].

METOD. Ushbu mavzuni yoritish davomida ilmiy tadqiqotning bir nechta uslublari, jumladan, ma’lumotlarning tahlili, qiyosiy tahlil, sintez, shuningdek, qonunlar yaratilishining xronologik tahlili, xolisligi, realligi kabi prinsiplaridan foydalanildi.

MUHOKAMA. Tadqiqotlarda Xiva shahrining 1930-yillargacha tarixi o‘rganilgan. Shaharning 1930-yillardan keyingi holati manbalar asosida keng qamrovli o‘rganish lozim. Ikkinchi jahon urushidan oldin, ya’ni 1938-yildagi ahvolni qoniqarli deb bo‘lmaydi. Xiva shahri mutasaddi tashkilot vakillarining befarqligidan shahar obodonchiligiga e’tibor berilmagan. Ko‘chalarning chang-to‘zonligi, shuningdek, shahar ichida yangidan qurilayotgan bozor ikki yildan beri yakuniga yetmaganligi, baliq bozori va meva bozorlaridagi xunuk holatlar bo‘yicha e’tirozlar keltirilganligi shahar ijtimoiy hayotidagi vazifalar izchil yo‘lga qo‘yilmaganligini ko‘rsatadi[3]. Bundan tashqari, Maksim Gorkiy nomidagi istirohat bog‘ida dam olish uchun yetarli imkoniyatlar yo‘qligi, dam olish o‘rindiqlari yetarlicha o‘rnatilmagani haqidagi ma’lumotlar shu davr gazetalarida ham yoritilgan[7].

Xiva shahrining obodonlashirish masalasiga munosabat urushdan keyin ancha o‘zgargan. Masalan, 1945-yilda elektr stansiyasi ishga tushirilib aholining 30% elektr bilan ta’minlangan[2]. Shuningdek, 1948-yil davlat budjetidan 395 ming so‘m ajratilgan va undan foydalanish to‘g‘risida shahar Ijroiya komiteti qaror chiqargan. Qaror ijrosi mahalliy aholining mashaqqatli mehnati yordami bilan amalga oshirilgan. Jumladan, shu yili Xivalik mehnatkashlar shaharni obodonlashitirishda katta yutuqlarni qo‘lga kiritganlar. Stalin nomli ko‘cha kengaytirilib, ikki atrofiga ariqlar qazilib, manazarali daraxtlar o‘tqazilgan. Maksim Gorkiy nomli istirohat bog‘i va xotin-qizlar bilim yurtiga boradigan yo‘llarga tosh yotqizilgan. Shaharni ko‘kalamzorlashtirish uchun qo‘shimcha 20000 tup manzarali daraxtlar o‘tqazilgan. Keksa yoshli nuroniylar tomonidan istirohat bog‘iga 7000 tup har xil daraxtlar o‘tqazilgan. Istirohat bog‘ida kutubxona va yoshlar klubi ish boshlashi belgilangan. E’tiborli jihati, qariyalar choyxonasi yani Qizil choyxona faoliyatini boshlagan[5].

Shaharni obodonlashtirish yo‘lidagi bir qator yutuqlar bilan birga kamchilklarga ham yo‘l qo‘yilgan. 1948-yil 7-iyunda obodonchilik ishlarini borishi yuzasidan yana bir qaror chiqarilgan. Bu qarorda ikkinchi chorak uchun qo‘yilgan 205 ming so‘mdan faqat 101 ming so‘mning foydalanganligi ko‘rsatilgan. Achinarli tomoni avgust oyida ham xuddi shunday qaror qabul qilingan, lekin bajarilmasdan qolib ketganligi shaharni obodonlashtirish masalasiga jiddiy e’tibor qaratilmaganligini ko‘rsatadi[8]. Shu o‘rinda alohida ta’kidlash kerakki, Xiva aholisini suv bilan ta’minlaydigan Ota hovuz qarovsizlik oqibatida iflos ko‘lga aylangan. E’tiborli jihati, shu yil davlat budjetidan Ota hovuz va Bol hovuzni obod qilish uchun 51800 so‘m mablag‘ ajratilgan bo‘lishiga qarmasdan ish to‘g‘ri tashkil qilinmagan[9].

NATIJALAR. 1950-yillarda shahar qiyofasida ijobiy o‘zgarishlar yuz bergan. 1954-yilda shahar obodonchiligi uchun 600 ming so‘m mablag‘ ajratilgan. Shuningdek, aholining turmush darajasi yaxshilangan, ishchi va xizmatchilarning bir qanchasi yangi uylarni qurishgan[10]. Jumladan, Xivada 1954-yilda 2 qavatli 10 yillik maktab binosi qurib bitkazilgan. Shahar univermagi binosi barpo qilinganligi shahar qiyofasida yangi ko‘rinish kasb qilgan. Shuningdek, Lenin va Stalin ko‘chalarini asfaltlash ishlari amalga oshirilgan.

Aholini toza ichimlik suvi bilan ta’minlash uchun katta Ota hovuz atrofi sementlanib, zinapoyalar qurilgan. Aholiga qulaylik yaratish maqsadida ariqlar ustiga 7ta ko‘prik qurilganligi alohida ahamiyat kasb qiladi.

1955-yilda esa davlat mablag‘idan obodonchilik ishlariga 410 ming so‘m pul ajratilib, 4550 kv ko‘cha asfalt qilinganligini ko‘rish mumkin. Ayniqsa, ko‘kalamzorlashtirish maqsadida ko‘chalar va ariq bo‘ylariga 15 ming tup daraxt ekilgan. Yutuqlar bilan kamchiliklarni ham ko‘risj mumkin. Shu yili davlat tomonidan yangi uy-joy qurilish,

kapital ta’mirlash uchun ajratilgan 269 ming 44 so‘mdan faqat 13 ming so‘m puldan foydalanilgani shaharda yetarlicha ishlar amalga oshirilmaganligini ko‘rsatadi[11].

1956-yilda Xiva shahrining tozalik tizimi yaxshi tashkil qilinmagan. Ko‘cha maydonlarda axlat tashlash uchun qutilar qo‘yilmagan[12]. E’tiborsizlik shaharning umumiy tabiiy muhitining buzilishiga olib kelgan. Bunday holat nafaqat mahalliy aholiga zararli, balki shaharga keladigan sayyohlarning salbiy taassurotiga sabab bo‘lgan.

Shuni ham ta’kidlash kerakki, 1950-yillarning oxiriga kelib shahar aholisi vodoprovod suvi bilan ta’minlangan, ko‘chalarning 60% asfalt qilingan[2].

XULOSA. Yuqoridagi ma’lumotlar Xiva shahri tarixida rivojlanish bir tekis bo‘lmaganligini ko‘rsatish bilan birga aholining turmush darajasi, shaharning umumiy qiyofasini o‘rganishga xizmat qiladi. Shuningdek, Xiva shahri taraqqiyoti mahalliy aholining mashaqqatli mehnat mahsuli alohida ekanligini ko‘rsatadi. 1950-yillardan keyin aholining turmush darajasi rivojlangani esa, shaharning umumiy qiyofasining ijobiy tomonga o‘zgarishini ta’minlagan. Shu bilan birga shahar aholisining ma’naviy hayoti shaharning iqtisodiy taraqqiyoti bilan birgalikda rivojlangan. Radiolashtirish, madaniyat uylari faolaiyatining faollashuvi, ta’limda ijobiy siljishlarni o‘zida aks etgan.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. A.Abdurasulov. Xiva. (Tarixiy-etnografik ocherk)-T.: O‘zbekiston.1996.-26 b.
2. Suronli zamonlar. Xiva ming gumbaz shahri. Sharq nashriyoti.T-,1997 y.70-b.
3. S.Babajanov. Xivada shahar obodonchiligiga e’tibor bermaydilar. //Inqilob quyoshi. 1938-yil. 8-oktyabr. 4-bet. №232(3025).
4. M.Bekchonova. Boqiy shahar.//Xiva tongi. 2015-yil 20-oktabr. 3-bet №39(8420).
5. М.Жуманиёзов. 1-май шарафига// Хоразм ҳақиқати. 1948 йил 30 апрель. 3-бет.
6. П.Харитонов. Хива шаҳри нима учун обод бўлмаётир // Хоразм ҳақиқати. 1948 йил 17 октябрь. 4-бет.
7. Ж.Абдуллаев. Борлиқ имкониятлардан фойдаланиш керак. //Хоразм ҳақиқати. 1940 йил 4 август.
8. И.Васильев. Бажарилмаган қарорлар тўғрисида //Хоразм ҳақиқати. 1949 йил 12 январь. 4-бет.
9. Шаҳар ва район марказларини обод қилайлик//Хоразм ҳақиқати.1949 йил 24 июнь. 4-бет.
10. В.Мурадов. Шаҳар маданий ва обод бўлмоқда // Хоразм ҳақиқати.1954 йил 27 декабрь. 4-бет.
11. П.Мурадова. Хива шаҳрини янада обод ва кўркам қиламиз. // Хоразм ҳақиқати. 1955 йил 18 июнь. 4-бет. №119(7524).
12. Т.Среда. Шаҳримиз озода бўлсин// Хоразм ҳақиқати. 1956 йил 30 июнь. 4-бет. №130(7791).
13. А.Исмоагилов. Кўплаб кўчат ўтқазилди. // Хоразм ҳақиқати. 1960 йил 7 май. 3-бет. №91(8783).

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 811.161.1

СКОБОЧНЫЕ ВСТАВНЫЕ КОНСТРУКЦИИ В РОМАНЕ М.Е.САЛТЫКОВА-ЩЕДРИНА «ГОСПОДА ГОЛОВЛЕВЫ»

Кононова Ирина Юрьевна, старший преподаватель Чирчикского государственного педагогического университета

https://orcid.org/0000-0002-7534-2000
e-mail: ***konirina@inbox.ru***

М.Е.САЛТИКОВ-ШЧЕДРИННИНГ «ГОСПОДА ГОЛОВЛЁВЫ» РОМАНИДА КИРИТМА КОНСТРУКЦИЯЛАР

Кононова Ирина Юрьевна, Чирчиқ давлат педагогика университети катта ўқитувчиси

PARENTHETICALS IN M.E.SALTYKOV-SHCHEDRIN'S NOVEL «THE GOLOVLYOV FAMILY»

Kononova Irina Yuryevna, senior lecturer, Chirchik State Pedagogical University

Аннотация: *В данной статье представлена формальная и функциональная характеристика вставных конструкций в романе М.Е.Салтыкова-Щедрина «Господа Головлевы»; рассмотрены следующие функциональные типы ВК в романе: ВК-ремарки, ВК-реплики, метаязыковые и метаречевые ВК, а также ВК с собственно-коммуникативной функцией.*
Ключевые слова: *вставные конструкции, функции вставных конструкций, метаязыковая функция, ремарки, «Господа Головлевы».*
Аннотация: *Ушбу мақолада М.Е.Салтиков-Шчедриннинг «Господа Головлёвы» романидаги киритма конструкцияларнинг формал ва функционал хусусиятлари таҳлил қилинган. Романдаги қуйидаги функционал турдаги киритма конструкциялар кўриб чиқилган: муаллиф ремаркалари, персонаж репликалари, метатил ва метанутқий қўшимчалар, шунингдек, бевосита коммуникатив функцияли конструкциялар.*
Калит сўзлар: *киритма конструкциялар, киритма конструкциялар функциялари, метатил функцияси, ремаркалар, «Господа Головлёвы».*
Abstract: *This article presents a formal and functional analysis of parentheticals in M. E. Saltykov-Shchedrin's novel "The Golovlyov Family". The study examines the following functional types of parentheticals in the novel: authorial remarks, character replies, metalinguistic and metareflective parentheticals, as well as parentheticals with a primarily communicative function.*
Keywords: *parentheticals, functions of parentheticals, metalinguistic function, authorial remarks, "The Golovlyov Family".*

ВВЕДЕНИЕ. Под вставными конструкциями (далее – ВК) мы понимаем «выделенные скобками или парным тире синтаксические конструкции, которые связаны по смыслу с основным предложением /…/, но могут быть опущены без нарушения синтаксической структуры основного предложения (базовой части, далее – БЧ)»[2:66]. Проблема ВК тесно связана с проблематикой такой активно развивающейся сферы научного знания, как лингвистика текста[7].

ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ. Функционирование ВК в художественных текстах русской классической литературы

неоднократно становилось предметом исследования[3;4;5]. Однако специфика структуры и функций ВК индивидуальна для каждого автора и каждого художественного текста. Для описания ВК в художественном тексте использованы следующие методы: описательный метод (наблюдение, интерпретация и классификация языковых фактов); элементы количественного анализа; элементы дистрибутивного метода.

ОБСУЖДЕНИЕ. В тексте романа М.Е.Салтыкова-Щедрина «Господа Головлевы» встречается 77 случаев использования скобочных ВК. С точки зрения формально-грамматической характеристики ВК могут быть разделены на 2 группы: предикативные (построенные по модели предложения) и непредикативные (соотносящиеся с БЧ как элементы состава предложения). Рассмотрим структурные и функциональные характеристики ВК в каждой из этих групп.

РЕЗУЛЬТАТЫ. 1.Характеристика непредикативных ВК в романе М.Е.Салтыкова-Щедрина «Господа Головлевы». Непредикативные ВК в тексте романа представлены в 16 случаях (20,78 %). В большинстве случаев непредикативные ВК имеют в БЧ коррелят, с которым они вступают в пояснительные отношения. В тексте романа наблюдаются следующие разновидности пояснительных отношений между непредикативными ВК и БЧ:

а) **отношения уточнения**, то есть отношения перехода от общего к частному: *Она /.../ пользовалась теми маленькими льготами **(рукоплескания, букеты, катанья на тройках, пикники и проч.)**, которые они ей предоставляли…* [6:293] (уточняющие отношения; подтип – отношения перечисления); *…для одних **(и в том числе для нее)** содержание это представляет нечто излюбленное…* [6:68] (уточняющие отношения; подтип – отношения включения);

б) **отношения отождествления**, то есть отношения лексем с тождественным объемом понятий: *Вот дяденька Михаил Петрович **(в просторечии «Мишка-буян»)**…* [6:43] (отождествительные отношения; подтип – отношения альтернативной номинации); *…злость **(даже не злость, а скорее нравственное окостенение)**, прикрытая лицемерием, всегда наводит какой-то суеверный страх…* [6:111] (отождествительные отношения; подтип – самопоправка).

Случаев реализации отношений обобщения, то есть перехода от частного к общему, среди непредикативных ВК в романе не встретилось.

В 7 случаях непредикативные ВК не имеют коррелята в составе БЧ. В этих случаях они выполняют не пояснительную, а собственно информативную функцию. В тексте романа такие ВК представлены разными типами обстоятельств: *Вызванное головлевской поездкой **(после смерти бабушки Арины Петровны)** сознание, что она «барышня»…*[6:288] (обстоятельство времени); *Порфирий Владимирыч приблизился **(почему-то на цыпочках)**…*[6:180] (обстоятельство образа действия); *… внизу бабушка Арина Петровна собрала вокруг себя молодежь **(не без цели что-нибудь выведать)**…*[6:103] (обстоятельство цели). Реже в таких ВК представлены дополнения: *…вместо одной рюмки водки **(для себя)** налил две…* (адресат действия)[6:312]; *Он надоедал, томил, тиранил **(преимущественно самых беззащитных людей, которые, так сказать, сами напрашивались на обиду)**…* [6:266] (объект действия).

2. Характеристика предикативных ВК в романе М.Е.Салтыкова-Щедрина «Господа Головлевы». Предикативные ВК представлены в 61 случае (79,22 %). В большинстве случаев (37 случаев, 60,66% от общего числа предикативных ВК) они построены по модели простых предложений; в остальных случаях представлены модели разных типов сложных предложений (сложносочиненных, сложноподчиненных, бессоюзных). Случаев вынесения в ВК сложных синтаксических целых в тексте романа нам не встретилось. Можно выделить следующие функциональные разновидности предикативных ВК в тексте романа «Господа Головлевы».

2.1. ВК, связанные с переключением субъекта речи (ВК-ремарки и ВК-реплики). Отличительной особенностью ВК в романе «Господа Головлевы» является необычайная редкость ВК-ремарок, представляющих собой комментарий автора к прямой речи персонажей. Так, в цикле «Повести Белкина» А.С.Пушкина

TAMADDUN NURI

ВК-ремарки составляют около 28% от общего количества ВК в тексте[5]; в романе М.Ю.Лермонтова «Герой нашего времени» – около 39%[4]; в романе И.А.Гончарова «Обломов» – около 52%[3]. Между тем в романе «Господа Головлевы» ВК-ремарка к прямой речи персонажа встречается лишь единожды, что составляет 1,30% от общего числа ВК в тексте романа. Ср.: *– Да замолчи, Христа ради… недобрый ты сын!* ***(Арина Петровна понимала, что имела право сказать «негодяй», но, ради радостного свидания, воздержалась)***[6:57]. Значительно чаще в романе «Господа Головлевы» встречается та разновидность связанных с переключением субъекта речи ВК, которую мы предлагаем условно обозначить как «ВК-реплики». **ВК-реплики** противоположны ВК-ремаркам по соотношению субъектов речи в БЧ и ВК: в ВК-репликах при переходе от БЧ к ВК субъект речи сменяется от персонажа к повествователю; в ВК-ремарках – наоборот, от повествователя к персонажу. В общей сложности ВК-реплики в романе «Господа Головлевы» встречаются 28 раз (36,36 %). ВК-реплики могут вводиться посредством кавычек как фрагмент прямой речи со словами автора (*Он с увлечением поцеловал у маменьки ручку* ***(«то-то же, смотри у меня, балбес! Не жди больше ничего!» – молвила при этом Арина Петровна)***… [6:22]) или как фрагмент прямой речи без слов автора (*…вытянул лошадь кнутом по спине* ***(«ишь, ворона!»)***… [6: 273]). Кроме того, ВК-реплики могут вводиться и без кавычек (*…он даже мер никаких, по милости Арины Петровны* ***(ах, маменька! маменька!)****, не принял…* [6:230]). При отсутствии кавычек показателем принадлежности этих реплик к речи персонажей является субъектно-экспрессивная окрашенность высказываний (особый порядок слов, частицы, междометия, восклицательные знаки как маркеры повышенной эмоциональности).

2.2. Метаязыковые и метаречевые ВК. Такие ВК встречаются в романе «Господа Головлевы» в 10 случаях, что составляет 12,99 % от общего числа ВК в романе. Метаязыковые ВК представляют собой комментарии к конкретному слову или выражению. Чаще всего они содержат пояснения значения слова (*– …возьмем с собой саквояж-с* ***(так называл он коробок с вином и закуской)*** *и искупаемся в речке-с…* [6: 298]). Метаречевые ВК представляют собой комментарий к высказыванию, описывают речевые привычки говорящего *(– Хлопнемте-с! вместе-с! по одной-с! – приставал он к ней беспрестанно* ***(он всегда говорил Аннинькe «вы»…)*** [6: 298]).

2.3. ВК с собственно-коммуникативной функцией[1] выделяются на основе их противопоставления ВК со служебной (метаязыковой или метаречевой) функцией, в том числе и ВК-ремаркам и ВК-репликам. В тексте романа нам встретился 21 случай (27,27 %) использования таких ВК.

Собственно-коммуникативные ВК в тексте романа выполняют следующие функции:

1) указание на причину или обоснование описанных в БЧ событий, ситуаций, суждений: *… заберется на кухню и стянет там пирог* ***(Арина Петровна, из экономии, держала детей впроголодь)***… [6:21];

2) уточнение или обобщение содержания БЧ: *Развязки нехитрых романов девичьей обыкновенно бывали очень строгие и даже бесчеловечные* ***(виновную выдавали замуж в дальнюю деревню, непременно за мужика-вдовца, с большим семейством; виновного – разжаловывали в скотники или отдавали в солдаты)***… [6: 222]; *… воспоминания об этих развязках как-то стерлись* ***(память культурных людей относительно прошлого их поведения вообще снисходительна)***… [6: 222]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Анализ скобочных ВК в романе «Господа Головлевы» демонстрирует количественное преобладание предикативных ВК, значительную часть которых составляют ВК-реплики, служащие средством передачи разных типов речи персонажей (прямой, косвенной, непрямой, внутренней). Кроме того, предикативные ВК могут выполнять метаязыковую (комментарии к слову или выражению), метаречевую (комментарии к высказыванию, описывающий манеру речи или речевые привычки говорящего) и собственно-коммуникативную (указание на причину, уточнение или обобщение) функции. В непредикативных ВК чаще всего реализуются пояснительные отношения, в частности отношения уточнения или отождествления.

TAMADDUN NURI

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гавриленко И.И. Дополнительная информация в научных текстах: семантические, синтаксические и просодические особенности: Автореф. дис. … канд. фил. наук. – Москва, 2004. – 24 с.
2. Кононова И.Ю. Анализ грамматической и лексико-семантической амбивалентности в построениях со вставными конструкциями (на материале художественной прозы М.Цветаевой) // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Гуманитарные науки. – 2022. – Вып. 4 (859). – С. 65–70.
3. Кононова И.Ю. Скобочные вставные конструкции в романе И.А. Гончарова «Обломов» // Современная филологическая образовательная парадигма: концепции, поиски, решения: Материалы международной научно-практической конференции. – Джизак, 2024. – С. 311–314.
4. Кононова И.Ю. Скобочные вставные конструкции в романе М. Ю.Лермонтова «Герой нашего времени» // O‘zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2023. № 20. – С. 883–886.
5. Кононова И.Ю. Скобочные вставные конструкции в цикле А.С.Пушкина «Повести Белкина // Глобальные проблемы развития филологии в образовании: Материалы международной научно-практической конференции. – Ташкент, 2023. – С. 191–194.
6. Салтыков-Щедрин.М.Е. Господа Головлевы: Роман. – М.: Дет. лит., 2002. – 336 с.
7. Щитка Н.Н., Муллабаева Л.Ш. Основные проблемы современной лингвистики текста // EPRA International Journal of Research and Development. – 2021. – Т. 6, Вып. 5. – С. 305–308.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 81'06

МЕДИАМАНИПУЛЯЦИЯ НА ОСНОВЕ ЯЗЫКОВЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ИНТЕРНЕТ-ПРОСТРАНСТВА

Кененбаев Еркин Тойлибаевич, доцент Чирчикского государственного педагогического университета, доктор философии по филологическим наукам, (PhD)

https://orcid.org/0000-0003-4849-0654
e-mail: kenenbayev@cspu.uz

INTERNET MAKONINING TIL XUSUSIYATLARIGA ASOSLANGAN MEDIAMANIPULYATSIYASI

Kenenbayev Yerkin Toylibayevich, Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)

MEDIA MANIPULATION BASED ON THE LINGUISTIC FEATURES OF THE INTERNET SPACE

Kenenbaev ErkinToylibaevich, Associate Professor of the Chirchik State Pedagogical University, Doctor of Philosophy in Philological Sciences, (PhD)

Аннотация: *Предметом данного исследования стали языковые особенности передачи информации, позволяющие проводить медиаконвергенцию при обслуживании коммуникации информационного поля интернета.*

Ключевые слова: *медиаконвергенция, интернет-лингвистика, интернет-коммуникация, языковые особенности, взаимосвязь.*

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqot mavzusi internet axborot sohasi aloqalariga xizmat ko'rsatishda ommaviy axborot vositalarining konvergensiyasini ta'minlaydigan axborot uzatishning lingvistik xususiyatlarini tashkil etadi.*

Kalit so'zlar*: media konvergensiyasi, internet lingvistikasi, internet aloqasi, til xususiyatlari, o'zaro aloqadorligi.*

Abstract: *The subject of this study was the linguistic features of information transmission, allowing for mediaconvergence in servicing the communication of the Internet information field.*

Key words: *media convergence, internet linguistics, internet communication, language features, interrelation.*

ВВЕДЕНИЕ. Интернет-лингвистика находится на этапе становления. Это направление развивается быстрыми темпами. На сегодняшний день существует множество направлений в области исследования интернет-лингвистики: интернет-синтаксис, интернет-семантика, интернет-морфология, анализ интернет-дискурса, способов передачи (фонологический, графологический, мультимедийный), психолингвистическое, социолингвистическое направления в исследовании интернета и т.д. в проекции и по аналогии с традиционной лингвистикой. Однако

TAMADDUN NURI

попытка описать и оценить влияние интернета на конкретные языки и в то же время на теорию коммуникации, а также на лингвистику XXI в. не такая уж простая задача, и данным вопросом предстоит заняться следующему поколению ученых [9.С.44].

ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ. Интернет-лингвистика относится к интегративным направлениям и пользуется терминологиями и методами исследования смежных наук, на их основе разрабатывает свой инструментарий. Интернет-лингвистика, как и подавляющее большинство современных лингвистических направлений, опирается на опыт лингвистических и гуманитарных наук. Рассматривая развитие лингвистики в интернете, можно применять общенаучные универсальные методы и — экспериментальные методы (ассоциативный эксперимент, рецептивный эксперимент, интент-анализ, которые присутствуют в исследованиях Л.Ф.Компанцевой [7.С.17].

ОБСУЖДЕНИЕ. Среди направлений исследования интернет-лингвистики можно выделить исследование основных конститутивных признаков и особенностей функционирования языка в интернете на всех уровнях от фонетики до дискурса [4.С.238—249].

В наше время информационные технологии все больше усиливают свое влияние в современном мире, и это является предпосылкой для того, чтобы основным источником получения и обмена информацией стала сеть Интернет. Популярнейший способ информирования друзей и знакомых о важных событиях в личной жизни пользователя, а также о том, что происходит в обществе и в мире — это блоги. С точки зрения особенностей языка для блогов характерны: разговорный стиль; употребление сниженной и табуированной лексики; использование междометий, восклицаний и частиц с целью создания эффекта эмоциональной окрашенности текста; большое количество англицизмов; эллиптические конструкции, отсутствие знаков препинания; различные варианты сокращений для оптимизации письма (эллиптические конструкции, ассимиляция, акронимы) [2.С.100—103].

Блог — это гипертекст. Гипертекст многогранен, но линеен и фактически не может быть напечатан. Его появление и существование возможно только в сети интернет. Однако необходимо помнить, что не во всех интернет-текстах встречаются характеристики гипертекста [3.С.6].

Интернет, который является высокотехнологическим и высокодинамичным пространством, находится в состоянии постоянного движения, эволюции. С учетом данных особенностей появляются совершенно новые формы интернет-коммуникации, а старые подвергаются изменению тем или иным образом.

Можно выявить следующие причины, позволяющие считать электронную коммуникацию в настоящее время функциональной разновидностью языка. Языковые средства данной функциональной разновидности языка обладают определенным набором легко выделяемых и формализованных лексических и грамматических характеристик, образующих единый прагматический комплекс [5.С.87—92].

Следует подчеркнуть, что в языке интернета происходят изменения в самых различных аспектах: на уровне лексики, правил построения высказываний и связного текста, жанрово-стилистических норм, соотношения норм устной и письменной речи, коммуникативных стратегий и тактик. Самыми частотными изменениями являются следующие:

— смешение речевых стратегий во всех коммуникативных интернет-форматах (блог, форум, чат, персональная страница и т.д).;

— активное использование компьютерного сленга, элементы которого можно обнаружить и в общеупотребительной лексике;

— возрождение эпистолярного жанра;

— распространение игровых условий коммуникации приводит к частому использованию языковой игры;

— высокая степень динамичности, интерактивности, интер- и гипертекстуальности характерна для всех форматов интернет-коммуникации [6.С.780].

Влияние медиаконвергенции на языковые особенности интернет-среды невозможно отрицать, это объективный процесс, который требует комплексного анализа.

На сегодняшний день в интернете существует новая форма языкового взаимодействия, а именно письменная разговорная речь, на которой сказываются сетевой образ жизни и мышление пользователей, а это, в свою очередь, влияет на

TAMADDUN NURI

языковую ситуацию, речевое поведение всего общества. Для интернет-речи характерны спонтанность, разговорность и т.д.

РЕЗУЛЬТАТЫ. Сегодня можно выделить семь основных разделов медиалингвистики. Их содержание структурируется вокруг следующих ведущих тем:

—определение внутреннего лингвистического статуса языка СМИ, его описание с помощью парадигмы язык—речь, текст—дискурс;

— возможности функционально-стилевой дифференциации медиа-дискурса, классификация текстов по степени реализации в них основных функций языка и каналу распространения (пресса, радио, телевидение, интернет);

— типология медиаречи, диапазон жанрово-видовой классификации текстов массовой информации, выделение основных типов текстов — новости, информационная аналитика и комментарий, публицистика (features), реклама;

— лингвостилистические особенности основных типов медиатекстов;

— экстралингвистические составляющие медиадискурса, такие как производство, распространение и восприятие медиатекстов, социокультурный и идеологический контекст, интерпретационные свойства медиаречи, особенности реализации метасообщения, культуро-специфические признаки;

—лингвомедийные технологии воздействия на индивидуальное и массовое сознание (лингвистическая составляющая техник пропаганды, манипуляции, приемов информационной политики и информационного менеджмента, связей с общественностью);

—сопоставительное изучение лингвомедийных практик различных стран [1.С.22-26].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Концепция интернет-среды построена на различных подходах, которые позволяют интерпретировать влияние медиаконвергенции на языковые особенности виртуального пространства.

Со временем появляются новые формы языкового взаимодействия, выделяются принципиально новые проблемы, связанные с текстологией и языковой грамотностью. Сокращения, заимствование слов и неологизмы заставляют вырабатывать новые подходы к изучению особенностей интернет-лингвистики. Все это свидетельствует о взаимообусловленности и тесной связи ключевых элементов медиасреды, которые выделили медиалингвистику в отдельное направление. Медиаконвергенция и языковые особенности интернет-пространства в современных условиях являются взаимосвязанными категориями, которые оказывают влияние на лингвистику виртуальной среды и принципы ее формирования и развития. Ее действительно можно рассматривать как принципиально новое направление, и роль медиаконвергенции в данном процессе огромна. Взаимозависимость и смешение отражаются на всех направлениях интернет-лингвистики.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ахренова Н.А. Теоретические основы интернет лингвистики // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2013. № 10 (28). С. 22—26.
2. Балакина Ю.В. Блоги — новое явление в текстовой лингвистике//Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2012. № 1. С. 100—103.
3. Гончаренко А.Б. Виртуальная языковая среда и ее особенности // Филологические науки. 2012. Вып. Ноябрь. С. 6.
4. Горошко Е.И., Полякова Т.Л. Интернет-жанр твиттинг как предмет исследования нового направления Интернет-лингвистики — виртуального жанроведения // Жанры и типы текста в научном медийном дискурсе: межвузовский сб. науч. трудов / отв. ред. Пастухов А.Г. Орел, 2014. С. 238—249.
5. Гущина Г.И. Стратегии речевого поведения участников интернет-коммуникации // Язык и культура (Новосибирск). 2012. № 3. С. 87—92.
6. Дахалаева Е.Ч. Интернет-комментарии как объект лингвистического исследования // Современные проблемы науки и образования. 2013. № 6. С. 780.
7. Компанцева Л.Ф. Интернет-лингвистика: когнитивно-прагматический и лингвокультурологический подходы. Луганск: Знание, 2008. С. 17.
8. Лоцан Е.И. Интернет как новая фактура речи // Язык и социальная динамика. 2011.С. 35—42.
9. Мухтарова А.Н. Язык — совершенное орудие человеческого общения // Бюллетень медицинских интернет-конференций. 2015. Т. 5. № 1. С. 44.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK:811.161.1

ИЗУЧЕНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ ЛАБОРАТОРИИ ПИСАТЕЛЕЙ XIX —XX ВЕКОВ

Шагиева Наргис Фагимовна, старший преподаватель Чирчикского государственного педагогического университета

XIX-XX ASR YOZUVCHILARINING IJODIY LABORATORIYASINI O‘RGANISH

Shagiyeva Nargis Fagimovna, Chirchiq davlat pedagogika universiteti katta o‘qituvchisi

EXPLORING THE CREATIVE LABORATORY OF WRITERS XIX —XX CENTURIES

Shagieva Nargis Fagimovna, Senior lecturer Chirchik State Pedagogical University

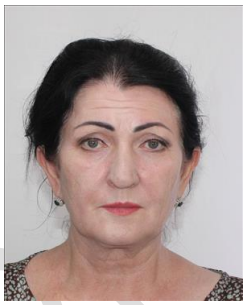

https://orcid.org/0009-0001-1963-4789
e-mail: shagiyeva@cspu.uz

Аннотация: *Статья посвящена анализу творческой лаборатории писателей XIX–XX веков — пространства, в котором формировались идеи, сюжеты и художественные приемы, определившие развитие мировой литературы. Рассматриваются особенности писательской работы таких авторов, как А.С.Пушкин, Ф.М.Достоевский, Л.Н.Толстой, А.П.Чехов, М.Пруст, Ф.Кафка и Дж.Джойс. Внимание уделяется черновикам, дневникам, письмам и воспоминаниям современников как источникам для изучения творческого процесса. Особое внимание обращено на влияние исторического контекста, философских и эстетических идей на стиль и структуру произведений. Цель статьи — показать, как индивидуальный путь писателя, его внутренний мир и метод работы отражаются в его литературном наследии.*

Ключевые слова: *творческая лаборатория писателя, бытовой анекдот, социально-типичные образы, исторический роман XIX века, записные книжки писателей, носитель биологической деградации, деклассированный дворянин.*

Annotatsiya: *Maqola 19-20-asrlar yozuvchilari ijodiy laboratoriyasi - jahon adabiyoti taraqqiyotini belgilab bergan g‘oyalar, syujetlar va badiiy uslublar shakllangan makon tahliliga bag‘ishlangan. A.S. Pushkin, F.M. Dostoevskiy, L.N. Tolstoy, A.P.Chexov, M.Prust, F.Kafka va J.Joys kabi mualliflarning adabiy ishlarining xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Ijodiy jarayonni o‘rganishda qoralama, kundalik, xat va zamondoshlarning xotiralariga e’tibor beriladi. Asarlar uslubi va tuzilishiga tarixiy sharoit, falsafiy-estetik g‘oyalar ta’siriga alohida e’tibor qaratilgan. Maqolaning maqsadi – yozuvchining shaxsiy yo‘li, uning ichki dunyosi va ish uslubi adabiy merosida qanday aks etganligini ko‘rsatishdir.*

Kalit so‘zlar: *yozuvchining ijodiy laboratoriyasi, kundalik latifa, ijtimoiy tipik obrazlar, XIX asr tarixiy romani, yozuvchilar daftarlari, biologik tanazzul tashuvchisi, nobud bo‘lgan zodagon.*

Abstract: *The article is devoted to the analysis of the creative laboratory of writers of the XIX–XX centuries, a space in which ideas, plots and artistic techniques were formed that determined the development of world literature. The features of the literary work of such authors as A.S.Pushkin, F.M.Dostoevsky, L.N.Tolstoy, A.P.Chekhov, M.Proust, F Kafka and J.Joyce. Attention is paid to drafts, diaries, letters and memoirs of contemporaries as sources for studying the creative process. Special attention is paid to the influence of the historical context, philosophical and aesthetic ideas on the style and structure of the works. The purpose of the article is to show how the individual path of a writer, his inner world and method of work are reflected in his literary heritage.*

Key words: *creative laboratory of the writer, everyday anecdotes, socio-typical images, historical novel of the 19th century, notebooks of writers, carrier of biological decline, declassifying nobility.*

ВВЕДЕНИЕ. Творческая лаборатория писателя — это не только его рабочий кабинет или черновики, но и сложный процесс формирования идей, сюжетов и художественных образов, отражающих эпоху, личность автора и его мировоззрение. Изучение этого процесса позволяет глубже понять, как создавались литературные шедевры, какие факторы влияли на их стиль, структуру и содержание. В статье анализируется творческая лаборатория писателей XIX–XX веков, произведения которых определили развитие мировой литературы.

ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД. Писатели XIX века, особенно авторы реалистических романов, освобождались от традиционных сюжетов, делая прямое наблюдение за жизнью своего творчества. Сюжет реалистического романа не обязательно был вымышленным — он мог основываться на каких-то событиях, газетных сообщениях или фактах общественной и личной жизни. Однако эти факты обсуждались и осмыслялись как типичные симптомы времени.

ОБСУЖДЕНИЕ. Например, сюжет комедии Н.В.Гоголя «Ревизор» основан на бытовом анекдоте, рассказанном А.С.Пушкиным. Сюжет романа Пушкина «Дубровский» вдохновлен рассказом его друга Нащокина о белорусском дворянине Островском, который, лишившись имения из-за несправедливого суда, стал грабителем. Пушкин увидел в этом случае типичное социальное явление и заложил его глубоко в свой роман.

И.С.Тургенев также черпал сюжеты из-за постоянного ухода. В его черновиках встречаются люди, судьбы которых вдохновляли его на создание персонажей. Например, образ Рудина в аналогичном романе навеян жизни молодого М.А.Бакунина, сюжет «Дворянского гнезда» по мотивам семейной драмы Н.П.Огарева. Эти примеры показывают, как наблюдение за жизнью стало способствовать созданию социально-типичных образов.

Особое место в изучаемой творческой лаборатории занимает творчество Эмиля Золя, ее романы цикла «Ругон-Маккары» являются образцом натурализма. Золя тщательно собирал материал для своих проявлений, делал «творческие поездки» и изучал документы[1].

Для романа «Жерминаль», посвященного забастовке шахтеров, Золя в 1884 году посетил угольные копи в Анзене во время появления забастовки. Он спускался в шахты, беседовал с переменами, оценивая их быт и условия труда. В его записи содержатся детальные этюды с натурами: описание спуска в шахту, работы углекопов, их внешний вид. Эти этюды стали реалистичны для сцен романа[2].

Кроме того, Золя собрал документальный материал: вырезки из газет, заметки о социализме, научные труды, словари технических терминов. Его подход напоминал работу историка или публициста, которая создавала произведения, глубоко укорененные в реальности.

Золя также сделал поездку для других романов. Для «Человека-зверя» он путешествовал на паровозе, изучая работу машиниста, а для «Разгрома» исследовал места сражений Франко-прусской войны. В эти поездки дополнялись изучением научной литературы и архивных документов, что попутно показало его достоверность.

Традиция тщательной документации зародилась в историческом романе XIX века. Вальтер Скотт, один из основоположников жанра, основных архивных документов и исторических трудов, относящихся к эпохе духа ближневосточной эпохи. Это обстоятельство сопровождало их романы примечаниями, подтверждая достоверность описанных событий.

Гюстав Флобер продолжает эту традицию в романе «Саламбо», посвященном войне Рима с Карфагеном. Он изучил около 500 книг по античной истории и совершил путешествие в Северную Африку, чтобы увидеть места действия романа. Эти усилия позволяют ему создать впечатляющую картину древнего мира, хотя некоторые детали пришлось скорректировать после поездки[4].

Записные книжки писателей — перспективный источник для изучения их творческого процесса. Например, в записных книжках А.П.Чехова включила зарисовку кухонных деталей, наблюдение за людьми и их поведением. Эти краткие заметки, такие как «У дьяконского сына называлась Синтаксис» или «Брат хочет быть городским головой», стали для

TAMADDUN NURI

создания типичных образов и социальных картин в его рассказах[5].

РЕЗУЛЬТАТЫ. Творческая история часто показывает, как первоначальный замысел автор менялся в процессе работы. Например, в романе Золя «Жерминаль» главный герой Этьен Лантье изначально задумывался как носитель биологической деградации, что отражало натуралистические взгляды автора. Однако в процессе работы Золя переосмыслил образ, сделавший его социально значимым лидером забастовки, а черты психической нестабильности перенеслись на другого персонажа в романе «Человек-зверь».

Аналогичный процесс наблюдается в поэме А.С.Пушкина «Медный всадник». Сначала она задумывалась как сатирическая поэма о судьбе деклассированного дворянина, но в конце концов перешла в философские размышления о конфликте личности и государства.

Творческая исследовательская лаборатория писателя позволяет не только понять процесс создания произведений, но и, как исторический контекст, личные убеждения и методы работы автора, влияющие на его творчество. Как отметил Н.К.Пиксанов, творческая история — это вспомогательный метод, который помогает увидеть произведение в развитии и раскрыть тенденции исторического процесса, не всегда очевидное в готовом тексте.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Творческая лаборатория писателей XIX–XX веков — это сложное пространство, где переплетаются наблюдения за жизнью, историческим контекстом, философскими идеями и индивидуальным стилем автора. Анализ черновиков, дневников, писем и записных книжек позволяет проследить, как формировались литературные шедевры, и понять, как личность писателя и методы его работы отразились в его наследии. Этот подход углубляет наше понимание литературы и открывает новые границы в изучении мировой культуры.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. О творческом методе Золя см. также: Клеман М., Реизов Б. Эмиль Золя. 1840—1940. Л., 1940.
2. Кучборская Е.П. Реализм Эмиля Золя: Ругон-Маккары и проблемы реалистического искусства XIX в.
3. Цит. по: Эйхенгольц М. Жерминаль. Золя // Золя Э. Жерминаль. М.: Л., 1936. С. 8. 91.
4. Флобер Г.Собр.соч.: В 5 т.Т.5.М., 1956. С.169.93.
5. См.: Чехов А.П. Полн. собр. соч. и письма: В 30 т. Т.17: Записные книжки. М., 1980. С. 10, 14. 94.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UO'K: 82-14

SHUKRULLO LIRIKASIGA XOS POETIK OBRAZLAR

Kurbanova Saida Bekchanovna, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

POETIC IMAGES IN SHUKRULLO'S LYRICS

Kurbanova Saida Bekchanovna, Associate professor, Urgench State University named after Abu Rayhan Beruni, candidate of Philological Sciences

ПОЭТИЧЕСКИЕ ОБРАЗЫ В ЛИРИКЕ ШУКРУЛЛО

Курбанова Саида Бекчановна, доцент Ургенчского государственного университета имени Абу Райхана Беруни, кандидат филологических наук

https://orcid.org/0000-0001-5394-6922
e-mail: saida-09@mail.ru

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Shukrullo lirikasida ko'p uchraydigan poetik obrazlar tahlil etiladi. Shoir borliqdagi u yoki bu faktdan kelib chiqib, poetik fikr va g'oyani obraz darajasiga chiqaradi. Hayotiy voqealar va faktlar esa falsafiy mushohada uchun vosita sifatida xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *Shukrullo, she'riyat, poetik obraz, metafora, assotsiativlik, ramz, ijtimoiylik.*

Abstract: *The article analyzes poetic images common in Shukrullo's lyrics. The poet, based on one or another fact of existence, elevates poetic thought and idea to the level of an image. Life events and facts serve as a tool for philosophical thinking.*

Keywords: *Shukrullo, poetry, poetic image, metaphor, associativity, symbol, sociality.*

Аннотация: *В статье анализируются поэтические образы, распространенные в лирике Шукрулло. Поэт, основываясь на том или ином факте бытия, возводит поэтическую мысль и идею на уровень образа. Жизненные события и факты служат инструментом философского мышления.*

Ключевые слова: *Шукрулло, поэзия, поэтический образ, метафора, ассоциативность, символ, социальность.*

KIRISH. Shoir dunyoni badiiy obraz vositasi bilan o'z ijodida qaytadan yaratadi. Badiiy obraz metafora, assotsiativ obrazlilik, ramziylik, ko'p ma'noliligi bilan belgilanadi. Zero, bu haqda "Adabiyotshunoslik lug'ati"da shunday deyiladi: "Badiiy obrazning muhim xususiyatlaridan yana biri uning ko'p ma'noliligi bo'lib, bu uning metaforikligi va assotsiativligi bilan belgilanadi. Badiiy obrazga xos "metaforiklik"ni "o'xshashlik" bilangina bog'lab qo'ymaslik lozim. Ya'ni "metaforiklik" deganda, badiiy obrazning san'atga xos fikrlash yo'sini tushuniladi. Chinakam san'atkor nigohi mohiyatga qaratiladi, u narsa-hodisalar o'rtasidagi tashqi o'xshashlikka tayanib fikrlaydi. U biz kutmagan ichki o'xshashlikni kashf etadi, natijada, o'sha biz bilgan narsa-hodisa ko'z oldimizda butkul yangicha bir tarzda gavdalanadi, o'zining bizga noayon qirralarini namoyon qiladi"[4: 46].

Shukrullo lirikasida ham kutilmagan, o'ziga xos poetik obrazlar uchraydi. Jumladan, shoir she'riyatida *turna, simyog'och, momaqaldiroq, shoir, daraxt, yaproq, bog', yo'lovchi, chinor, tol* obrazlari tez-tez uchraydi. Bu obrazlar shoir lirikasida ko'p qatlamli, ko'p ma'noli, metaforik obraz sifatida ishtirok etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Adabiyot nazariyasi va badiiy asarning ilmiy-nazariy tahliliga oid o'zbek adabiyotshunoslarining asarlariga, nazariy qarashlariga murojaat etildi. Xususan, maqolada o'rtaga qo'yilgan muammolar B.Nazarov, N.Rahimjonov, D.Quronovlar asarlaridagi ilmiy-

nazariy qarashlar asosida ochib berildi. Ishda analiz, sintez, qiyosiy-tipologik metodlardan foydalanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Shukrullo she'riyatidagi poetik obrazlarning o'ziga xosligi ular anglatgan ma'no mohiyatidan kelib chiqadi. Chunki poetik timsol va obrazlar zohiriy va botiniy ma'no kasb etib, so'zning timsolli ma'no qirralari she'rning falsafiy, badiiy-estetik ta'sir quvvatini oshirishga xizmat etadi. Demak, ijodkorning badiiy tafakkuri va ijodiy individualligi bilan bog'liqlikda yuzaga chiqadigan mazkur hodisa har bir shoir lirikasining obrazlar tizimini, uning o'ziga xos xususiyatlarini ham belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu ma'noda, Shukrullo she'riyatidagi aksariyat ma'nodor poetik obraz va timsollar zimmasiga ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy-falsafiy mazmun yuklanadi.

Xususan, shoirning "Nafrat" nomli she'rida *turna* va *simyog'och* poetik obrazlari erk-ozodlik hamda tutqunlik ramzining badiiy ifodasidir:

Ko'kda qator-qator turnalar uchmoqda,
Ular faryodin tinglaydi osmon.
Pastda qator-qator simyog'ochlar jim,
Qo'llari bog'langan asirlarsimon.
Ko'kda qo'shiq,
Yerda faryod!..
Qayga uchayotir turnalar... [2:59]

Bu she'rda lirik qahramonning erksizlikka va tutqunlikka qarshi nafrati ifodalangan. Shukrulloning ikkinchi bir she'rida esa *momaqaldiroq* va *shoir* poetik obrazlari orqali haqiqatni aytishga shaylangan haqiqatparast, adolatparvar ijodkor obrazi badiiy poetiklashtiriladi:

Ko'kka bulut chiqdi, momaqaldiroq
Dardin aytmoqchiday soldi gulduros.
Birdan qovoq soldi shoir ham shu choq,
Bir gap demoqchiday olamga ro'y-rost.

Ko'zyoshdek yumalab to'xtadi yomg'ir,
Qayta quyosh chiqib yashnadi dunyo.
Ochiq chehra bilan boqdi atrofga shoir,
Olam bo'lsa, derdi, shunday musaffo [2: 65].

She'rning ikkinchi bandida yomg'ir yog'ishi to'xtagach, olamning musaffo bo'lishi tasviri shoir yuragidagi jamiyatni, hayotni ana shunday musaffo va toza, farahbaxsh ko'rish istagining badiiy ifodasidir. Shoir she'riyatida ustozi Usmon Nosir lirikasida ko'p qo'llanilgan o'ziga xos poetik obrazlar ham uchraydi. Masalan, quyidagi she'rdagi *bog', to'kilgan yaproq, yo'lovchi* poetik obrazlari Usmon Nosir lirikasidagi timsollarni beixtiyor eslatib yuboradi:

Chirt-chirt uziladi bog'larda yaproq,
Daraxtlar yuk tashlab, tortibdi yengil.
Maysalar ichida suvlar qo'ng'iroq,
Bir orom kayfida yayraydi ko'ngil.

Tevarak bog'larda to'kilur yaproq,
Mevali daraxtlar tiklaydi qaddin.
Daraxtlar gerdaysa haqqi bor, biroq,
Yo'lovchi, sening-chi, bormikan hadding?
[2: 117]

Yana bir she'rda shoirning badiiy-estetik niyatini yuzaga chiqarishda chinor obrazi yordamga keladi. Unda qurigan chinor obrazi bilan inson umri qiyos etilar ekan, bu kontrast manzara orqali yuzaga chiqqan estetik xulosa o'zining go'zal poetik ifodasi, falsafiy mazmuni bilan ham ibrat, ham emotsional ta'sir kuchiga ega bo'ladi:

Chinorning shoxlari quriy boshladi,
Shunday qo'l-oyoqdan ketarkan quvvat.
Kuz yetib sarg'ayib yaproq tashladi,
To'kilgandek bo'lar sochlarim shu vaqt.

Bo'ronlar silkitar, chaqinlar chaqar,
Ammo bukilmasdan turar qomati.
Shu chinor ildizin quvvatini ber,
O'zing keksalikning bergin omadin [3: 39].

Ushbu she'rda tabiat asosiy tasvir obyekti sifatida namoyon bo'lmay, u lirik qahramon psixologik holatining va manzaralar mazmunining obrazli ifodasi uchun xizmat qilgan. Lirik qahramon kuz manzarasida o'z hayotining ma'nosini ko'radi, u fasllar almashinuvida hayot va tiriklik mohiyatini anglaydi. She'rdagi chinor shoxlarining quriy boshlashi, kuzda ularning sariq yaproqlarini to'kish manzarasi inson umrining chegarali ekanligini anglatuvchi chuqur badiiy mazmun kasb etadi.

Shukrullo badiiy mahorati, lirikasi badiiy-estetik ta'sir kuchining o'ziga xosligi shundan iboratki, birinchidan, ijodkor aksariyat hollarda o'quvchisini tushkunlikka tushirmaydi, balki uni qisqa umrni qadrlashga, hayotini go'zal yashashga chorlaydi, ikkinchidan, shoirning lirik qahramoni ham hayotning beshafqatligi, umrning o'tkinchiligi oldida esankirab qolmaydi va dramatik kechinmalarga berilmaydi. Ijodkorning inson umri, tiriklik talqiniga oid istalgan bir she'rini olib qarasak, uning lirik qahramoni o'tgan umriga mamnuniyat va shukronalik bilan boqadi va uning qalb amrida

hayotni mazmunli o‘tkazish, umr mohiyatini yaxshilik, ezgulik, fidoyilik bilan bezash orqali mangulik yaratish mumkinligi aks etadi. Xususan, shoirning lirik qahramoni:

Chinorning to‘kildi so‘nggi yaprog‘i,
Qissaning yopildi go‘yo varag‘i.
Chinor mag‘rur boqar umridan mamnun,
Xuddi men o‘ylagan xazon fasli bu [2: 114] –

der ekan, u atrofga mag‘rur boqqan chinor umrida o‘zining ibratli hayot yo‘lini, sermazmun umrini ko‘radi. Zero, she’rdagi chinorning oxirgi yaprog‘i to‘kilsa-da, u o‘zining o‘tgan umriga mamnuniyat bilan boqadi. She’r pafosini ta’minlagan mana shu mamnuniyat hissi chinor umrining besamar o‘tmaganligini, uning qanchadan-qancha odamlarga nafi tekkanligini anglatib turadi. Ko‘rinadiki, Shukrulloning badiiy obrazlarida assotsiativlik mavjud bo‘lib, shoir borliqdagi u yoki bu faktdan kelib chiqib, poetik fikr va g‘oyani obraz darajasiga chiqaradi. Hayotiy voqealar va faktlar esa falsafiy mushohada uchun vosita sifatida xizmat qiladi.

Akademik B.Nazarov o‘zining “She’rlari – oq to‘shli qaldirg‘och” maqolasida Shukrullo she’riyatiga to‘xtalib, shunday yozadi: “60-70-yillardan e’tiboran Shukrullo poeziyasida zamon va zamondoshimizda, vatan va vatandoshimiz hayotida ro‘y berayotgan sifat o‘zgarishlarini inson qalbi kechinmalari orqali kuylash tendensiyasining yangi bosqichga ko‘tarilganini ko‘ramiz. Bu jarayon, ayniqsa, “Inson va yaxshilik”, “Inson inson uchun”, “Yulduzlar”, “Suyanchiq”, “Yashagim keladi” nomli she’riy to‘plamlaridagi asarlarida yorqin namoyon bo‘ladi. Shukrullo she’rlarida falsafiy tamoyil muayyanlashadi”[1:105]. Darhaqiqat, Shukrullo lirikasida individual poetik obraz darajasiga ko‘tarilgan inson, hayot, umr, yaxshilik kabi obrazlar ijtimoiy-falsafiy mazmun kasb etib, bu, birinchi navbatda, ijodkorning yuksak poetik mahoratidan dalolat bersa, ikkinchidan, shoir she’riyatida olam va odam psixologiyasi, inson va jamiyat konsepsiyasi tadrijini kuzatish imkonini yuzaga chiqaradi.

XULOSA. Shukrullo lirikasidagi asosiy poetik obrazlar tabiatdan va real hayotdan olingan bo‘lib, shoir badiiy-estetik maqsadini poetik shaklda tasvirlar ekan, o‘zining falsafiy-estetik mushohadalarini tabiat hodisalariga, tabiat detallariga bot-bot murojaat etish orqali ifoda etadi.

Ijodkor she’riyatidagi poetik obrazlarda assotsiativlik mavjud bo‘lib, shoir borliqdagi u yoki bu faktdan kelib chiqib, poetik fikr va g‘oyani obraz darajasiga chiqaradi. Tabiat, tabiat hodisalari, borliq faktlari esa falsafiy-badiiy mushohada uchun vosita sifatida xizmat qiladi.

Shukrullo tabiat xossalari va detallarida inson umrining, taqdirining mazmunini xarakterlovchi turli belgi-xususiyatlarni topadi, majoziylik asosiga qurilgan bunday badiiy tafakkur shoir she’rlaridagi teran obrazlilikni yuzaga chiqaradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Шукрулло ижодининг олмос қирралари. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2016.
2. Шукрулло. Танланган асарлар. III жилд. Шеърлар. Достонлар. – Тошкент: Шарқ, 2009.
3. Шукрулло. Шафақ. – Тошкент: Академнашр, 2021.
4. Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2010.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 811.161.1

СТРАХ В ПОВЕСТЯХ И.С.ТУРГЕНЕВА И А.П.ЧЕХОВА

Тангирова Гульнара Иззетовна, старший преподаватель Чирчикского государственного педагогического университета

I.S.TURGENEV VA A.P.CHEXOV HIKOYALARIDA QO‘RQUV

Tangirova Gulnara Izzetovna, Chirchiq davlat pedagogika universiteti katta o‘qituvchisi

FEAR IN THE SHORT STORIES OF I.S.TURGENEV AND A.P.CHEKHOV

Tangirova Gulnora Izzetovna, senior lecturer, Chirchik State Pedagogical University

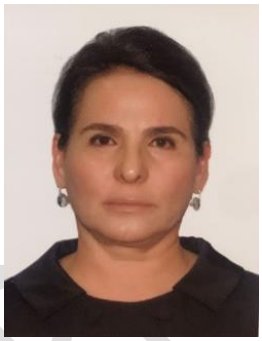

https://orcid.org/0000-0002-7534-2000
e-mail: Tangirova.gulnara64@gmail.com

Аннотация: *Статья посвящается поэтике страха как одному возможному аспекту сравнения мира Чехова с миром Тургенева, исходя из анализа рассказа Чехова «Страхи» (1886) и параллелей между ним и повестью Тургенева «Собака» (1866). На другие параллели, связанные с поэтикой страха в творчестве двух писателей, мы лишь намекаем как на возможности более широких исследований.*

Ключевые слова: *страх, Тургенев, Чехов, таинственные повести, «Собака», «Страхи», «Волк».*

Annotatsiya: *Maqola Chexovning «Qo‘rquvlar» (1886) hikoyasini tahlil qilish va Turgenevning «It» (1866) hikoyasi o‘rtasidagi parallellik asosida Chexov dunyosini Turgenev dunyosi bilan taqqoslashning mumkin bo‘lgan jihatlaridan biri sifatida qo‘rquv poetikasiga bag‘ishlangan. Biz kengroq tadqiqot imkoniyatlari sifatida faqat ikki adib ijodidagi qo‘rquv poetikasiga oid boshqa parallelliklarga ishora qilamiz.*

Kalit so‘zlar: *qo‘rquv, Turgenev, Chexov, sirli hikoyalar, «It», «Qo‘rquvlar», «Bo‘ri».*

Abstract: *This paper is dedicated to the poetics of fear as one of the possible aspects of comparing Chekhov’s world with Turgenev’s, based on the analysis of Chekhov’s short story Panic Fears (1886) and the parallels between it and Turgenev’s The Dog (1866). Other parallels linked to the poetics of fear in the two writers’ works are mentioned only as the possibility of more extensive investigations.*

Keywords*: fear, Turgenev, Chekhov, mysterious tales, The Dog, Panic Fears, The Wolf.*

ВВЕДЕНИЕ. Рассказ Чехова «Страхи», впервые опубликованный в 1886 году, вызывает интерес в том числе своей особенной структурой, на которую обращает внимание читателя множественное число в заглавии.

Повествователь от первого лица рассказывает один за другим три эпизода из своей жизни, когда он испытывал страх. Такое построение рассказа, даже не принимая во внимание таинственность описанных ситуаций, представляется настоящей загадкой. О жизни повествователя мы ничего больше не узнаём, он характеризуется только этими тремя эпизодами, о которых сообщается, что они были единственными случаями, когда им овладевал страх. Случаи вводятся в повествование с «нумерацией»: первый, другой, третий страх… Можно предположить, что этот порядок указывает временную последовательность эпизодов в жизни рассказчика, но между эпизодами нет причинно-следственных связей, и (кроме «нумераций») единственный намёк на хронологический порядок — это слова рассказчика в конце третьего случая:

«Повторилась та же история: я не выдержал и побежал».

ОБСУЖДЕНИЕ. Этот тип параллели явно отсылает нас к осмыслению текста, построенного на требовании учёта эквивалентностей, ведь причинно-следственная и временная связь между эпизодами намеренно нарушается, и таким образом, на первый план выходит эквивалентность[1]. Множественное число в заглавии — это первая ступень загадки, которая ведёт через эквивалентные эпизоды к вопросу «Что такое страх?» Страх — во всех эпизодах одно и то же овладевшее человеком чувство, хотя обстоятельства, вызывающие его, кажутся различными.

Все три обстоятельства ничтожны, они не грозят герою опасностью, но в момент, когда им овладевает страх, эти обстоятельства показываются странными, необъяснимыми для него. Во втором и третьем случаях, в конце описаний даётся объяснение странным явлениям, а первое явление остаётся необъяснённым. Интересна не иррациональность или рациональность явлений, вызывающих страх, а сам страх: то, как он вдруг овладевает человеком и что ведёт к его появлению. Структура рассказа с параллельными случаями без причинно-следственной связи создаёт ощущение повторяемости таких же страхов в дальнейшем, независимо от опыта героя.

Интерпретация рассказа «Страхи», как было сказано ранее, зависит от того, что общего мы сможем найти в трёх случаях переживания страха героем и каким смыслом при этом могут наделяться эти «ничтожные» обстоятельства. Маттиас Фрайзе интерпретирует рассказ «Страхи» как ряд картинок-загадок. По его мнению, текст Чехова даёт читателю ключи к символическому толкованию ситуаций, но герой не способен «найти ту точку, из которой бы мир открылся ему как нечто большее, чем сумма его личных переживаний»[3], таким образом, трансцендентность сокрыта от героя, замкнутого в мире собственных субъективных переживаний. На следующем этапе и эта субъективная объективность разрушается. Мир растворяется в случайных деталях, которые вытесняют всяческие смыслы.

Невозможность создать хоть какой-то порядок погружает переживающего субъекта в Небытие <…>». Картинка-загадка воплощает в себе соотношение между Трансцендентным и Небытием, «между миром, исполненным смысла, и миром, лишённым его».

Во многом можно считать эти «картинки» прообразами дальнейших вечерних или ночных сцен в рассказах и повестях Чехова, окрашенных луной или багровой зарёй, когда вдруг разным героям кажется, что предметы и природа одушевляются и смотрят на них глазами-огоньками. Но сейчас мы обращаемся не к продолжению, а к возможным литературным истокам образов рассказа. Анализируя рассказ «Страхи», Маттиас Фрайзе упоминает одну параллель сюжета с Тургеневым и другую параллель с Мопассаном.

Кроме аллюзий, композиционный приём рассказанных от первого лица, следующих друг за другом отдельных «случаев страха», также связывает Тургенева, Мопассана и Чехова. Сейчас нам интересны только параллели рассказа Чехова «Страхи» с повестью Тургенева «Собака» с точки зрения осмысления элементов обстоятельств появления страха.

Повесть Тургенева «Собака» можно отнести к его «таинственным повестям». Л.В.Пумпянский считает эту повесть одной из образующих основу типологической группы четырёх повестей. Но одновременно с этим «Собака» расходится с остальными повестями группы. Здесь фокус с таинственности, необъяснимости рассказанного явления в какой-то степени смещается на сатирически изображённую социальную среду, окружающую рассказчика и его слушателей. По мнению Пумпянского, «Собака» является бытовым сказовым анекдотом и единственным в своём роде произведением у Тургенева, близким рассказам Лескова. «Откуда же столь необычный для Тургенева сказовый «демократизм» «Собаки»? Очевидно, из стремления максимально нейтрализовать сверхъестественное явление, сплавить его с речевыми и культурно-бытовыми особенностями отсталой провинциальной среды, вообще, дать ему уездную, “лесковскую” перспективу». Тургенев, по мнению Пумпянского, старается погасить художественную остроту, «опасность» таинственного события, вставляя сказ в структуру повести. Именно за этот

удивительный язык ценил «Собаку» и Чехов, выделив этот рассказ среди других произведений Тургенева.

На группу таинственных повестей Тургенева тоже можно смотреть как на ряд пережитых разными героями страхов — так же, как этот подход считался само собой разумеющимся по отношению к рассказу Чехова. Повесть «Собака» состоит из двух фабульных частей, герой в обеих испытывает страх, похожий на «страхи» в рассказе Чехова, и помимо этого, в первой части ему приходится каждую ночь бороться со страхом, вызванным каким-то странным обстоятельством. Таким образом, мы можем найти некоторую схожесть и в построении двух произведений. Но между двумя большими частями тургеневской повести обнаруживается причинно-следственная связь, хотя и довольно странная. Именно эта загадочная связь является одним из источников таинственности в «Собаке».

В первой части повести рассказывается о собаке-призраке, которая начинает преследовать рассказчика по ночам: он только слышит присутствие собаки в тёмной комнате, но не видит её, так как каждый раз, когда он зажигает свечу, прекращаются звуки, и собака исчезает. Через некоторое время по совету одного знакомого герой едет к народному провидцу попросить о помощи. Старик советует ему купить собаку, что он и делает, и призрак исчезает. Во второй части рассказывается о том, как через некоторое время купленная по совету старика собака, которая всегда находилась рядом, сторожа рассказчика, спасает героя два раза от другой, бешеной собаки.

В «Собаке» может показаться интересным, что герой чувствует «настоящий страх» довольно поздно; хотя присутствие собаки-призрака пугает его, он несколько раз пытается разными способами её «поймать», но потом «даже привык и свечку гасить стал, потому мне при свете не спится. Пусть, мол, возится! Ведь зла она мне не делает». Им овладевает страх, похожий на страх чеховского героя, когда народный «провидец» смотрит на него своим проницательным взглядом: «чувствую я вдруг, что робею, так робею… просто душа в пятки уходит. Нижет он меня глазами насквозь, да и полно!» Старик слушает его историю и говорит ему поклониться иконе преподобных Зосимы и Савватия: «Я поклонился в землю — и так уж и не поднимаюсь; такой в себе страх к тому человеку ощущаю и такую покорность, что, кажется, что бы он ни прикажи, исполню тотчас же!..»

Тематическую параллель между рассказом Чехова и повестью Тургенева можно найти в мотиве необъяснимого появления собаки, которая сначала кажется «фаустовской» и пугает героев; они несколько раз пытаются отбиться от неё, думая, что она означает присутствие злой силы. Потом выясняется, что собака на самом деле есть знак присутствия в жизни героя старого приятеля или человека, который молится за него. Мотив пристального взора собаки встречается у Тургенева в стихотворении в прозе «Собака» (1882), и здесь этот мотив сочетается с мотивом страха, хотя в другом смысле.

Также заслуживает упоминания тургеневское происхождение образа лунной ночи с приближающимся бешеным волком в рассказе Чехова 1886 года «Волк». Картина, взятая Чеховым у Тургенева, трансформируется и повторяется сначала в «Волке», а потом в письмах Чехова и в «Чайке» как некий образец описания природы.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Подводя итоги сопоставления произведений с точки зрения изображения в них страха, можно сказать, что их схожесть состоит не только в аллюзии и общих тематических мотивах, но и в интерпретируемости. В обоих рассмотренных рассказах герою становится страшно, когда он интерпретирует «странные явления» как знак или послания чего-то не принадлежащего рациональному миру. Один элемент «случайного» обыденного мира отрывается от остальных и наполняется трансцендентностью.

В процессе этого осмысления важную роль играет чей-то взор, пронизывающий героя, от которого он хочет обернуться или убежать. Внешний мир как взор, свет или звук проникает в субъект. Когда субъект испытывает страх, происходит конкретное изменение в его собственном чувственном восприятии субъекта, герой видит и слышит лучше, чем до страха, природа одушевляется вокруг него.

В повести Тургенева этому способствует проницательный взгляд мудрого старика, который наконец может успокоить героя: «<…> Это вам не в наказание наслано, а в предостережение; это, значит, попечение о вас имеется; добре, знать, кто за вас молится <…>»; после его слов с глаз героя как будто спало ослепление: «Меня вдруг точно светом озарило <…>». «Лачуга» старика наполнена взорами, герой, войдя, видит только глаза святых на образе: «На стене образ старого письма, как уголь чёрный: одни белки на ликах так и горят». Ни рассказчик, ни слушатели в повести Тургенева не понимают, что произошло на самом деле. Герой Чехова тоже не может объяснить все явления. Но читателю, проследившему мотивы в парадигме эквивалентностей, становится ясно, что оба текста говорят о том, как мир наполняется смыслом. Вечерние зори и лунные ночные картины природы, сопровождаемые странными стуками, звуками, которые у Чехова в дальнейших рассказах повторяются в многочисленных вариациях, всё же сохраняют долю таинственности, наблюдающейся в повестях Тургенева, и можно предположить, что наряду с таинственностью в этих моментах сохраняется и возможность наполнения мира смыслом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бицилли П.М. Творчество Чехова. Опыт стилистического анализа // Бицилли П.М. Трагедия русской культуры / Сост. М.Васильева. М.: Русский путь, 2000. С. 204–358.
2. Добин Е. Искусство детали // Добин Е. Сюжет и действительность. Искусство детали. Л.: Сов. писатель, 1981. С. 300–430.
3. Зельдхейи-Деак Ж. «Сон» Тургенева. К поэтике «таинственных повестей». Studia Slavica. Будапешт, 1982. XXVIII/1–4. С. 285–298.
4. Зельдхейи-Деак Ж. «Таинственные повести» И.С.Тургенева и русская литература XIX века. Studia Slavica. Будапешт, 1973. XIX/1–3. С. 347–364. Православная энциклопедия. М.: Церковно-науч. центр Православная энциклопедия, 2009. Т. 20: Зверин в честь Покрова Пресвятой Богородицы женский монастырь — Иверия / Под ред. Патриарха Московского и вся Руси Кирилла. 750 с.
5. Пумпянский Л.В.Группа «таинственных повестей»//Пумпянский Л.В. Классическая традиция. Собрание трудов по истории русской литературы / Отв. ред. А.П. Чудаков. М.: Языки русской культуры, 2000. С. 448–463.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 93/94

AMUDARYONING QADIMGI O‘ZANLARI VA ULARNING XORAZM VOHASINING GEOSIYOSIY VA IQTISODIY RIVOJLANISHIDAGI O‘RNI

Matyaqubova Nozima Maksatbayevna, Urganch davlat universiteti “Tarix” kafedrasi o‘qituvchisi

ANCIENT SETTLERS OF THE AMU DARYA AND THEIR ROLE IN THE GEOSOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE KHOREZM OASIS

Matyaqubova Nozima Maksatbayevna, teacher of the Department of History, Urgench State University

ДРЕВНИЕ РУСЛА АМУДАРЬИ И ИХ РОЛЬ В ГЕОПОЛИТИЧЕСКОМ И ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ХОРЕЗМСКОГО ОАЗИСА

Матякубова Нозима Максатбаевна, преподаватель кафедры истории Ургенчского государственного университета

https://orcid.org/0009-0006-4050-9532
e-mail: matyaqubovtohirjon4717

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Amudaryoning qadimgi o‘zanlari – Oqchadaryo va Sariqamishbo‘yi o‘zanlarining shakllanishi, ularning Xorazm vohasining geosiyosiy va iqtisodiy rivojlanishidagi o‘rni tahlil qilinadi. Daryoning suv oqimining o‘zgarishi, qadimgi sug‘orish tizimlari, ibtidoiy jamiyatlarning joylashuvi va neolit hamda antik davrlardagi dehqonchilik madaniyati yoritilgan. Shuningdek, Uzbo‘y orqali Amudaryoning Kaspiy dengizi bilan bog‘lanishi, hududdagi cho‘llanish jarayonlari va qadimgi transport yo‘llari haqida ilmiy asoslangan ma’lumotlar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *Amudaryo, Oqchadaryo, Sariqamishbo‘yi, Uzbo‘y, Xorazm vohasi, sug‘orish tizimi, geosiyosiy rivojlanish, iqtisodiyot, neolit, antik davr, dehqonchilik, arxeologiya.*

Abstract: *This article examines the formation of the ancient channels of the Amu Darya — the Okchadarya and Sarikamish channels — and their role in the geopolitical and economic development of the Khorezm oasis. It highlights the changes in the river’s flow, ancient irrigation systems, the settlement patterns of primitive societies, and the agricultural culture during the Neolithic and Classical periods. The article also presents scientifically grounded information on the Amu Darya’s connection to the Caspian Sea through the Uzboy, the processes of desertification in the region, and ancient transportation routes.*

Key words: *Amudaryo, Oqchadaryo, Sariqamishbo‘yi, Uzbo‘y, Xorezm, irrigation system, geopolitical development, economy, neolithic, ancient period, agricaltural, archaelogy.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается формирование древних русел Амударьи – Окчадарьи и Сарыкамышского русла, а также их роль в геополитическом и экономическом развитии Хорезмского оазиса. Анализируются изменения водного потока, развитие древних ирригационных систем, расселение первобытных обществ и аграрная культура в неолите и античности. Также приведены научные данные о соединении Амударьи с Каспийским морем через Узбой, процессах опустынивания региона и функционировании древних транспортных путей.*

Ключевые слова: *Амударья, Окчадарья, Сарыкамышское русло, Узбой, Хорезмский оазис, ирригационная система, геополитическое развитие, экономика, неолит, античность, земледелие, археология.*

KIRISH. Amudaryo Markaziy Osiyodagi eng muhim daryolardan biri bo‘lib, uning qadimgi o‘zanlari Oqchadaryo va Sariqamishbo‘yi Xorazm vohasining geosiyosiy va iqtisodiy rivojlanishida beqiyos rol o‘ynagan. Ushbu hududlar qadimdan insoniyat sivilizatsiyasining shakllanishi,

dehqonchilik madaniyatining rivojlanishi va transport yo‘llarining barpo etilishida asosiy omil bo‘lib xizmat qilgan. Daryoning o‘z yo‘nalishini o‘zgartirib turishi natijasida sug‘orish tizimlari, ibtidoiy va antik jamiyatlarning joylashuvi hamda iqtisodiy faoliyat shakllari doimiy ravishda o‘zgarib borgan. Mazkur maqolada aynan shu jarayonlar, Amudaryoning qadimgi o‘zanlari va ularning Xorazm vohasi tarixidagi strategik ahamiyati ilmiy manbalar va arxeologik topilmalar asosida tahlil etiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Amudaryoning qadimgi o‘zanlari va ular asosida shakllangan madaniyatlarni o‘rganishda bir qator yirik olimlarning ilmiy ishlari muhim ahamiyat kasb etadi. S.P.Tolstovning “По древним дельтам Окса и Яксарта” asari daryo deltalarining shakllanishi va inson faoliyati bilan bog‘liq jarayonlarni yoritadi. M.A.Itina tomonidan olib borilgan tadqiqotlar janubiy Oqchadaryo va Sariqamishbo‘yi hududlarida bronza davri madaniyatlarini aniqlashga bag‘ishlangan bo‘lib, Tozabog‘yob va Suvyorgan madaniyatlari haqida muhim ma’lumotlar beradi.

B.V.Andrianovning qadimgi sug‘orish tizimlariga oid ishlari Xorazm vohasida dehqonchilik asoslarining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini yoritib beradi. Shuningdek, V.N.Yagodinning Xorazmda ilk davlatchilikning shakllanishi haqidagi izlanishlari, X.Yu.Yusupovning bronza davri manzilgohlari bo‘yicha ishlari hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Ushbu manbalar mazkur mavzuni o‘rganishda asosiy ilmiy poydevor hisoblanadi.

METODOLOGIK ASOSLAR. Tadqiqotda tarixiy-geografik va arxeologik yondashuvlarga tayangan holda kompleks metodlar qo‘llanildi. Asosiy e’tibor arxeologik qazishmalar, tarixiy manbalar tahlili, geografik va paleogeografik usullar orqali qadimgi o‘zanlar, sug‘orish tizimlari va madaniy qatlamlarni o‘rganishga qaratildi. Shuningdek, stratigrafik uslub va nisbiy xronologiya asosida arxeologik topilmalar davri aniqlashtirildi. Qo‘llanilgan metodlarning uyg‘unligi Amudaryoning qadimgi o‘zanlari va ularning Xorazm vohasining geosiyosiy hamda iqtisodiy rivojlanishidagi o‘rnini kompleks va ilmiy asosda tahlil qilish imkonini berdi.

TAHLIL. Oqchadaryo Amudaryoning dastlab shakllangan o‘zani hisoblanadi. U ilk xvalin (yuqori to‘rtlamchi) davridan shakllana boshlangan[7,C.17]. Oqchadaryo o‘zani hozirgi Qoraqalpog‘iston Respublikasi To‘rtkul shahri yaqinidan boshlanib, shimolga tomon yo‘nalgan va uchburchaksimon havzani hosil qilgan. O‘zan g‘arb tomonda Amudaryo, Sulton Uvays tog‘i, sharqda Qizilqum barxanlari bilan chegaralangan. Oqchadaryo o‘zani shimoliy va janubiy havzalarga ajratilgan. Amudaryoning Oqchadaryoni suv bilan ta’minlash darajasi turlicha bo‘lgan. Bu uning atrofida yashagan ibtidoiy qabilalar va aholining turmush tarziga ta’sir ko‘rsatgan. Muzlik davrining oxirlarida Oqchadaryo suvi kamaygan. Mil.avv. IV–III ming yilliklarda, ya’ni neolit davrining so‘nggi bosqichida janubiy Oqchadaryo havzasida suv ko‘paygan va bu yerda ko‘p sonli ko‘llar va botqoqliklarning hosil bo‘lgan. Bu yer neolit davri jamoalari – kaltaminorliklar tomonidan o‘zlashtirilgan[4,C.79–80]. Oqchadaryo o‘zanida keyingi davrlarda ham suvning mo‘l bo‘lishi bu hududda ibtidoiy qabilalarning kelib joylashishiga sabab bo‘lgan. Oqchadaryo o‘zanining shimoliy havzasida mil.avv. II ming yillikning birinchi yarmidan suv kamaya boshlagan. Bu davrga oid manzilgohlar kam aniqlangan. Janubiy Oqchadaryo havzasining suvi bo‘lgan. M.A.Itina mil.avv. II ming yillikning ikkinchi yarmi I ming yillik boshlarida Oqchadaryo o‘zani atroflarida aholi zich yashaganligini aniqlagan[5,C.52]. Tozabog‘yob va Suyorgan madaniyatini yaratgan qabilalar istiqomat qilgan. Mil.avv. I ming yillikdan boshlab Oqchadaryoda suv kelishi kamaya boshlagan, shimoliy Oqchadaryo bo‘ylarida umuman suv bormasdan qolgan. Amudaryoning janubiy Oqchadaryo o‘zani bo‘ylarida mil.avv. X–VIII asrlarda Amirobod madaniyati aholisi yashagan. Mil.avv. VIII–VII asrlarda janubiy Oqchadaryo o‘zanida suvning kamaya borishi amirobodliklarning o‘z turmush tarzini o‘zgartirishlariga sabab bo‘lgan[10,C.109-112.]. Antik davrga kelib esa, bu o‘zan qurib qolgan[9,C.91–92].

NATIJALAR. Janubiy Oqchadaryo o‘zanidan Amirobod, Kaltaminor, Suvyorgan, Jonbosqal’a, Qirqqiz, Yakkaparson, qadimgi Gavxore, Toshxirmon kabi yirik kanallar, ko‘plab o‘rta va kichik ariqlar chiqazilib, dehqonchilik qilingan. Arxaik davrda Kaltaminor, Jonbosqal’a, Yakkaparson, qadimgi Gavxore, Toshxirmon, kushonlar davrida Qirqqiz, Yakkaparson kanallari

TAMADDUN NURI

qurilgan. Arxaik davrda bunyod etilgan bu kanallarning faoliyati o‘rta asrlargacha davom etgan[1,B. 106].

Quyi Amudaryo havzasining chap qirg‘og‘idan Sariqamishbo‘yi o‘zani chiqqan. Bu o‘zan Xorazm vohasi, Qoraqumdan shimolda, Ustyurt va Sariqamish botig‘ining janubi va sharqidagi keng hududlarni egallaydi.

Sariqamishbo‘yi o‘zani hududlari pasttekisliklardan iborat bo‘lib, u janub va g‘arb tomonda Qoraqum sahrosi bilan chegaralangan. Qoraqum sahrosi janubda Qopetdog‘gacha, g‘arbda Kaspiy dengizigacha bo‘lgan keng hududni egallagan. Amudaryoning chap tomonidagi dehqonchilik vohasi hududi shimolda Ustyurt bilan, g‘arbda Sariqamish bilan, janubda Qoraqum bilan chegaralangan. Amudaryoning chap qirg‘og‘i Sariqamish botig‘iga nisbatan 40 metr balanlikda joylashgan[2,C.146.]. Bu dehqonchilik hududining umumiy maydoni 1 mln gektarga yaqin. Bu yerda Amudaryoning Qanxadaryo, Tunidaryo, Dovdon, Daryoliq (Qo‘xnadaryo) kabi ko‘hna irmoqlari oqib o‘tadi[3]. Dovdon va Daryoliq eng yirik irmog‘i hisoblanadi. Dovdon hozirgi Xorazm viloyatining Xonqa va Yangi Urganch oralig‘idan, Daryoliq esa, Yangi Urganchdan 15–18 km shimolroqda Amudaryodan ajralib chiqqan. Ular bir-biriga nisbatan 20–30 kilometr masofada parallel ravishda g‘arbga tomon oqadi.

Amudaryoning chap qirg‘og‘idagi pasttekisliklarda atrofdagi joylardan 20–40 metr va undan ham balandroq ko‘tarilib turgan Butentov, Manqir, Tuzqir, Tarimqoya, Qang‘xaqir, Zangibobo, Toyqir, Qal’aliqir, Ko‘zaliqir, Qubatov va boshqa yassi tog‘ qirlari bor.

XULOSA. So‘nggi paleolit davrida Amudaryo suvining juda katta qismi Sariqamish va uning atroflaridagi katta-kichik botiqlarni suv bilan to‘ldirgan va g‘arb tomonga qarab oqqan. Bu davrda Sariqamishga ko‘p suv olib kelgan Dovdon tarmog‘i bo‘lgan. Dovdonning suv oqimi Unguzorti Qoraqumi va tepaliklar orasidan o‘tib, Ustyurtning janubiy-g‘arbiy tomonidan Kaspiy dengizining sharqiy ko‘rfazi hududlariga borgan. Shu suv yo‘li orqali Amudaryo Kaspiy dengizi bilan bog‘langan. Bu hozirgi kunda Amudaryoning Uzbo‘y o‘zani bo‘lib, uning uzunligi 550 kilometr bo‘lgan[8,C.21]. Mil.avv. IV–II ming yilliklarda ham Uzbo‘yda suv bo‘lgan. Amudaryo suvining asosiy qismi Sariqamishbo‘yi o‘zanidan oqqan. Shu davrlarda bu hudud kaltaminorliklar tomonidan o‘zlashtirilgan. Arxeologik tadqiqotlar natijasida neolit davriga oid tosh qurollari topilgan. Mil.avv. II ming yillikning boshlarida Uzbo‘yda suv bo‘lmagan[6,C.22]. Mil.avv. I ming yillikning boshlaridan Sariqamishbo‘yi o‘zani yana suv bilan ta’minlana boshlagan. Mil.avv. VII asr boshlarida Sariqamishbo‘yi o‘zanida suvning ko‘p bo‘lishi natijasida ko‘plab chorvador qabilalarning shu yerga kelib joylashishiga sabab bo‘lgan. Yozma manbalarda shu davrlarda Uzbo‘ydan Kaspiy dengiziga kemalar qatnaganligi yozib qoldirilgan.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Egamberdiyeva N.A. Amudaryo havzasi hududlarining qadimgi madaniyati (mil.avv.VIII-mil. IV asrlar). –Toshkent. Innovatsiya-ziyo. 2020. – B. 106.
2. Андрианов Б.В. Древние оросительные системы Приаралья. – С. 146.
3. Андрианов В.Б. Древние оросительные системы. – С.146;
4. Итина М.А. К истории изучения бронзового века Южного Приаралья // Приаралье в древности и средневековье. – М., 1998. – С. 79–80.
5. Итина М.А. Новые стоянки Тазабагябской культуры (работы 1956 гг.) // МХЭ. Вып.1. – М., 1959. – С. 52.
6. Итина М.А. Новые стоянки Тазабагябской культуры. // МХЭ. – Москва. 1959. Вып. 1. – С. 52 – 69; Вайнберг Б.И. Этнография Турана в древности. VII век до н.э. – VIII век н.э. – Москва: Восточная литература, 1999. – С. 22.
7. Низовья Аму-дарьи. – С. 17.
8. Низовья Аму-дарьи. – С. 21.
9. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. – С. 91–92.
10. Ягодин В.Н. Генезис и формирование раннехорезмийской государственности. -С. 115; Юсупов Х.Ю. Поселение эпохи поздней бронзы на Канга-гыре.//Скотоводы и земледельцы Левобережного Хорезма. — Москва: 1991. – С.109-112.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 159.9.072

TIBBIYOT TALABALARIDA KASBIY KO‘NIKMALAR SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Azgarova Gulsum Alisher qizi, Samarqand davlat tibbiyot universiteti Tibbiy pedagogika fakulteti “Pedagogika-psixologiya” kafedrasi stajor asisstenti

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF PROFESSIONAL SKILLS IN MEDICAL STUDENTS

Azgarova Gulsum Alisher kizi, Samarkand State Medical University, Faculty of Medical Pedagogy Trainee Assistant, Department of Pedagogical Psychology

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ У СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКОГО ВУЗА

Азгарова Гулсум Алишер кызы, стажер-ассистент кафедры педагогической психологии факультета лечебной педагогики Самаркандского государственного медицинского университета

https://orcid.org/0009-0002-8374-1236
e-mail: azgarovaqulsum@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tibbiyot talabalarining kasbiy mahoratini rivojlantirish bilan bog‘liq psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada mavjud psixologik nazariyalar va ta’lim amaliyotlarini har tomonlama tahlil qilish orqali ko‘nikmalarni egallash va kasbiy o‘sishga yordam beradigan muhim o‘quv muhitini yaratishning samarali psixologik strategiyalari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *psixologik xususiyatlar, kasbiy mahorat, tibbiyot talabalari.*

Abstract: *this article analyzes the psychological features associated with the development of professional skills in medical students. The article highlights effective psychological strategies for creating a significant learning environment that promotes the acquisition of skills and professional growth through a comprehensive analysis of existing psychological theories and educational practices.*

Keywords: *psychological features, professional skills, medical students.*

Аннотация: *В статье анализируются психологические особенности, связанные с развитием профессиональных навыков студентов-медиков. В статье рассматриваются эффективные психологические стратегии создания содержательной среды обучения, способствующей приобретению навыков и профессиональному росту, посредством всестороннего анализа существующих психологических теорий и образовательных практик.*

Ключевые слова: *психологические особенности, профессиональные навыки, студенты-медики.*

KIRISH. Oliy ta’limning asosiy maqsadi talabalarning o‘quv jarayonida oliy ma’lumotli mutaxassis qilib tayyorlashdan iborat. Shu bilan birga talabalar o‘rtasida ularning shaxsiy xususiyatlarini tarbiyalash va ta’lim sifatini oshirish muhim o‘rin tutadi. Mutaxassisning rivojlanishiga bir qator muhim omillar ta’sir qiladi. Bu nafaqat o‘quv jarayonining xususiyatlarini, balki kasbiy maqsadlarni, moslashish qobiliyatini, o‘zini o‘zi boshqarish xususiyatlari va talabalarning shaxsiy xususiyatlarini ham o‘z ichiga oladi. Shu munosabat bilan shaxsiy resurslarni o‘rganish, kasbiy qiziqishlarni shakllantirish talabalar va talabalarni talablarga moslashtirish oliy ta’lim muassasalari va zamonaviy oliy ta’limning dolzarb vazifalari hisoblanadi.

ASOSIY QISM. Tibbiy ta’lim talabalarda kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirishni shakllantiradigan kognitiv, hissiy va ijtimoiy omillarning murak-

kab o‘zaro ta’siridir. Ushbu shakllanishda ishtirok etadigan psixologik xususiyatlarni tushunish o‘qituvchilar va talabalar uchun juda muhimdir, chunki bu kelajakda tibbiy tayyorgarlikning samaradorligi va bemorlarni parvarish qilish sifatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Mamlakatimizda ta’lim va tarbiyaga oid ikkita yirik hujjat – “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun va Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi qabul qilinishi juda katta ahamiyat kasb etdi. Bu O‘zbekiston oliy ta’lim tizimi, jumladan, tibbiyot institutlari o‘quv jarayonlarida ham tub burilish yasadi. Bu hujjatlar asosida zamon talablari va mezonlariga mos keladigan mutaxassis kadrlar tayyorlash va sifatli ta’lim berish ishlari jadallik bilan amalga oshirilmoqda.

Tibbiyot talabalari o‘rtasida malaka shakllanishiga ta’sir qiluvchi asosiy psixologik xususiyatlardan biri **motivatsiyadir.** Bir qator olimlarning fikr-mulohazalarini ko‘rib chiqqanda turli holatlarda “ichki” va “tashqi” motivlarning namoyon bo‘lishi o‘rganilgan, ammo tibbiyot instituti talabalarining o‘quv motiv va motivatsiyalariga tegishli tajribalar yetarli darajada emasligini inobatga olgan tarzda uni o‘rganish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Motivatsiya ichki va tashqi turlarga bo‘linadi, bu tibbiyot sohasida ustun bo‘lish istagidan kelib chiqadi yoki tashqi mukofotlar, masalan, baholar yoki e’tirofga asoslangan bo‘lishi mumkin. **Maslouning Ehtiyojlar iyerarxiyasi va Desi va Rayanning o‘zini o‘zi belgilash nazariyasi** kabi nazariyalar ichki motivatsiyani rag‘batlantiradigan muhitni shakllantirish muhimligini ta’kidlaydi [1] . **Hissiy intellekt** tibbiyot talabalarining psixologik tarkibidagi yana bir muhim komponent bo‘lib, ular mashg‘ulotlarning murakkabligini yo‘lga qo‘yishadi. O‘z his-tuyg‘ularini va boshqalarning his-tuyg‘ularini tan olish, tushunish va boshqarish qobiliyati sifatida ta’riflangan hissiy intellekt samarali muloqotda va jamoada ishlashda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, yuqori hissiy intellektga ega bo‘lgan tibbiyot talabalari tibbiy muhitning stresslarini yengish uchun bardoshliroq bo‘ladi.[2]

Talabalarda tashqi o‘quv motivatsiyasining ta’siri mahsuli shundan iboratki, ular tibbiyot institutida o‘qitilayotgan ijtimoiy fanlarga nisbatan salbiy munosabatlarini tushuntirib, ko‘proq mutaxassislik fanlarini egallash ma’qul ekanligini bildirishdi. Ular bu borada turli mulohazalar bildirib, ayrimlari o‘qituvchilarning dars o‘tish metodlari yoqmasligini aytishsa, boshqalari behuda vaqt sarflayotganliklari, yana boshqalari fanlarni tushunmasliklarini aytishadi. Shunday qilib, o‘rganilgan tajriba natijalari nazariy ma’lumotlariga asoslanib, tibbiyot instituti talabalarida o‘quv faoliyati motivatsiyasining shakllanganligini aniqlash yuzasidan diagnostik ishlar amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Shunisi ahamiyatliki, tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, talabaning yoshi ulg‘aygan sari, ya’ni kursdan kursga o‘tishida uning bilim olishga bo‘lgan qiziqishi yanada kuchayib, mas’uliyati oshib, 5-kursga kelganda ularning ko‘pchiligi o‘quv motivatsiyasiga bo‘lgan munosabatini yuqori ballar olishlari bilan isbotlashadi[3].

Chidamlilik, qiyinchiliklardan tezda xalos bo‘lish qobiliyati tibbiyot talabalari uchun hayotiy psixologik xususiyat sifatida tobora ko‘proq e’tirof etilmoqda. Tibbiy ta’lim jarayoni ko‘pincha qiyinchiliklarga to‘la bo‘ladi, jumladan, yuqori darajadagi imtihonlar va bemorlarning hissiy jihatdan o‘zaro munosabatlari. Ehtiyotkorlik, moslashuvchan kurash strategiyalari va stressni boshqarish kabi chidamlilikni rivojlantirish usullari bo‘yicha treningni o‘z ichiga olgan dasturlar talabalarning talabchan ta’limni boshqarish qobiliyatini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tibbiyot talabalarining kasbiy mahoratini oshirishga ta’sir qiluvchi yana bir muhim psixologik xususiyatdir. Tengdoshlarning o‘zaro ta’siri, murabbiylik va o‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlash tegishlilik va bog‘liqlik tuyg‘usini kuchaytiradigan muhim tarkibiy qismlardir.

Psixologiya ilmiy bilimlar tizimida munosib o‘rin egallaydi. Rivojlanishning nisbatan qisqa tarixiy davri uchun u ko‘p yoki kam darajada inson faoliyatining barcha sohalarida, shuningdek, sog‘liq-

[1] Amayreh, M. M. N., & Arshad, M. A. Addressing Job Satisfaction Factors inJordan’s Public Schools: Integrating Maslow’s Hierarchy with Self-Determination Theory.

[2] Bano, Z., & Pervaiz, S. (2020). The relationship between resilience, emotional intelligence and their influence on psychological wellbeing: A study with medical students. Pakistan Armed Forces Medical Journal, (2), 390.

[3] Усманова, М. Б. (2024). Ибн синонинг жаҳондаги янгича тиббиёт асосчиси сифатидаги кашфиётлари. Activist Science, 1(1).

dagi buzilishlarda ruhiy ko‘rinishlar mohiyatini ochib beruvchi ko‘plab amaliy yo‘nalishlarga ega bo‘ldi. Bugungi kunda psixologiya fanining yosh, pedagogik, ijtimoiy, etnik, tibbiy va boshqa ko‘plab sohalari muvaffaqiyatli rivojlanmoqda. Biroq afsuski, respublikamizda ko‘pgina ta’lim muassasalarida psixologiya fanlarini o‘qitish hamon asosan nazariy darajada olib borilmoqda. Umumiy psixologiya, psixodiagnostika, sotsial psixologiya, tibbiyot psixologiyasi, gender psixologiyasi, gerontopsixologiya, oilaviy munosabatlar psixologiyasi va boshqalar kabi yuksak ahamiyatga ega bo‘lgan ilmiy fanlar bo‘yicha amaliy tadqiqotlar doirasi yetarlicha kengaytirilmagan. Hozirgi zamon tibbiyotida psixologik bilimlarni rivojlantirish va amalda qo‘llash bo‘yicha talabalar uchun hali o‘quv-uslubiy adabiyotlar yetarli emas. Shu bilan birga ixtisoslashtirilgan laboratoriyalar, tibbiy-psixologik diagnostika markazlari, psixologik yordam xonalari ochish masalalarida ham muammolar yetarli. O‘z davridayoq faylasuf Suqrot “Ruhni davolamay turib badanni davolab bo‘lmaydi”, deb ta’kidlagan. Shuning uchun ularni davolash vaqtida bemorlar bilan suhbatlar jarayonida so‘zning o‘rni va psixologik munosabatni hisobga olish zarur. Hattoki, fanlarning rivojlanish tarixida ham psixologiya bilan tibbiyot fanlarining o‘zaro bog‘liqlikda rivojlanishi kuzatiladi. Fransuz olimi, tibbiy-psixologik yo‘nalishning asoschilaridan biri T.Riboning bemorlar bilan ishlashda juda muhim bo‘lgan xarakter, kognitiv jarayonlar, his-tuyg‘ular va ongsiz faoliyatning patologik shakllarini o‘rganish tajribalari bunga yaqqol misoldir[4].

Kognitiv rivojlanish va metakognitsiya ham ko‘nikmalarni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Metakognitsiya insonning o‘z fikrlash jarayonlarini anglashi va tushunishini anglatadi. Metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish orqali tibbiyot talabalari o‘zlarining kuchli va zaif tomonlarini yaxshiroq baholashlari, real maqsadlar qo‘yishlari va o‘rganish tajribalari haqida fikr yuritishlari mumkin. Bu o‘z-o‘zini anglash ko‘nikmalarni egallashga proaktiv yondashuvni rivojlantiradi va talabalarga o‘z vakolatlarini oshirish uchun simulyatsiya, murabbiylik yoki qo‘shimcha o‘rganish orqali zarur resurslarni izlash imkonini beradi. Albert Bandura tomonidan kiritilgan o‘z-o‘zining samaradorligi psixologik konsepsiyasi muvaffaqiyatga erishishda o‘z imkoniyatlariga ishonishning rolini ta’kidlaydi[5]. O‘z-o‘zining samaradorligi yuqori bo‘lgan tibbiyot talabalari qiyinchiliklarga ishonch va qat’iyat bilan yondashish ehtimoli ko‘proq. O‘sish uchun imkoniyatlar sifatida qiyinchiliklarni o‘z ichiga olgan fikrlashni rag‘batlantirish katta yutuqlarga olib kelishi mumkin. O‘qituvchilar kichik muvaffaqiyatlar va konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim etish kabi o‘z-o‘zining samaradorligini oshiradigan strategiyalarni birlashtirishdan foyda olishlari mumkin.

Bundan tashqari, ta’lim muhitining muhiti talabalarga doimiy psixologik ta’sir ko‘rsatadi. Rag‘batlantiruvchi ta’lim muhiti talabalarning motivatsiyasi va faollik darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ijobiy madaniyatni birinchi o‘ringa qo‘yadigan tibbiyot maktablari – ochiq muloqot, o‘zaro hurmat va mukammallikni umumiy ko‘rish bilan tavsiflanadi – o‘z talabalari orasida yuqori muvaffaqiyat va qoniqishni oshirishga intiladi. Tadqiqotlar tibbiyot oliygohlari talabalari ichida kasbiy ko‘nikmalarga moslasha olmaydiganlar kam miqdorda bo‘lsa ham mavjud bo‘lib, ular bilan alohida psixologik treninglar olib borilishi lozimligini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, tibbiyot talabalarida o‘quv faoliyati motivatsiyasining shakllanishida shaxs xususiyatlari asosiy o‘rin egallaydi va ushbu motivatsiyaning barqarorligi ulardagi qiziqish va turli qarashlarning shakllanganlik darajasiga bog‘liq.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Amayreh, M. M. N., & Arshad, M. A. Addressing Job Satisfaction Factors inJordan’s Public Schools: Integrating Maslow’s Hierarchy with Self-Determination Theory.
2. Bano, Z., & Pervaiz, S. (2020). The relationship between resilience, emotional intelligence and their influence on psychological wellbeing: A study with medical students. Pakistan Armed Forces Medical Journal, (2), 390.
3. Усманова, М.Б. (2024). Ибн Синонинг жаҳондаги янгича тиббиёт асосчиси сифатидаги кашфиётлари. Activist science, 1(1).
4. Абрамова Г.С., Юдкевич Ю.А. Психология в медицине. — М., 1998.-272 с.
5. Bandura, A., & Evans, R. I. (2006). Albert Bandura. Insight Media.

[4] Абрамова Г.С., Юдкевич Ю.А. Психология в медицине. — М., 1998.-272 с.

[5] Bandura, A., & Evans, R. I. (2006). Albert Bandura. Insight Media.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 82-312.6

“MUNGLI KO‘ZLAR” ROMANIDA BADIIY PSIXOLOGIZM

Sayfullayeva Dilnoza Dilshod qizi, Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti “O‘zbek va rus tillari” kafedrasi o‘qituvchisi

ARTISTIC PSYCHOLOGISM IN THE NOVEL “SAD EYES”

Sayfullayeva Dilnoza Dilshod kizi, University of World Economy and Diplomacy Teacher of the Department of Uzbek and Russian Languages

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПСИХОЛОГИЗМ В РОМАНЕ «ГРУСТНЫЕ ГЛАЗА»

Сайфуллаева Дилноза Дилшод кызы, преподаватель кафедры узбекского и русского языков университета мировой экономики и дипломатии

https://orcid.org/0009-0007-5519-629X
e-mail: delmuradova@bk.ru

Annotatsiya*: Maqolada Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Mungli ko‘zlar” romanidagi psixologik tahlil vositalari va bolalar ruhiyatini yoritishdagi badiiy yondashuvlar o‘rganiladi. Asar psixoanalitik va sotsiopsixologik nazariyalar asosida tahlil qilinib, obrazlar orqali jamiyatdagi axloqiy buzilish, oilaviy qadriyatlarning yemirilishi va shaxsiy taraqqiyot jarayoni yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *badiiy psixologizm, adabiyot, ruhiy kechinmalar, adabiy kechinmalar.*

Abstract: *the article studies the means of psychological analysis and artistic approaches to illuminating the psyche of children in the novel “Sleepy Eyes” by Khudoyberdi Tokhtaboyev. The work is analyzed on the basis of psychoanalytic and sociopsychological theories, and through images, the moral decay in society, the erosion of family values, and the process of personal development are illuminated.*

Keywords: *artistic psychologism, literature, spiritual experiences, literary experiences.*

Аннотация: *в статье рассматриваются инструменты психологического анализа и художественные подходы к освещению психики детей в романе Худойберди Тохтабоева «Грустные глаза». Произведение анализируется на основе психоаналитических и социально-психологических теорий и посредством образов освещает моральный упадок общества, эрозию семейных ценностей и процесс личностного развития.*

Ключевые слова: *художественный психологизм, литература, духовные переживания, литературные переживания.*

KIRISH. Badiiy adabiyot inson ichki olamini, ruhiy kechinmalarini tasvirlash orqali uni chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Bu jarayonda psixologizm asosiy estetik tamoyil sifatida namoyon bo‘lib, obrazlar orqali insonning ichki ziddiyatlarini yoritadi. Badiiy psixologizm — bu inson ruhiyati, kechinmalarini ifodalashda yozuvchining individual uslubi bilan uyg‘unlashgan tahliliy yondashuvdir. Adabiyotshunoslikda psixologizm masalasi XIX asrda rus tanqidchisi N.G.Chernishevskiy tomonidan konseptual tarzda ilgari surilgan. U o‘zining “Tanlangan adabiy-tanqidiy maqolalar” to‘plamida psixologik tahlilning adabiy asardagi roli, uning badiiy ifoda vositasi sifatidagi ahamiyati haqida chuqur mulohazalar bildirgan. Bugungi kunda zamonaviy o‘zbek adabiyotida, xususan, bolalar adabiyotida bu yo‘nalish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

ASOSIY QISM. Xudoyberdi To‘xtaboyev ijodida, ayniqsa “Mungli ko‘zlar” romanida psixologik yondashuv chuqur va ta’sirchan badiiy ifoda topgan. Romandagi asosiy qahramon Zafar obrazi orqali yozuvchi jamiyatdagi axloqiy

muammolar, oilaviy tarbiyaning yetishmovchiligi va boylik orqasidan quvish oqibatlarini ochib beradi. Zafarning shakllanishida oilaviy muhit, ijtimoiy bosim, illatlar tizimi asosiy omillar sifatida ko‘rsatib beriladi[1]. Zafar obrazini tahlil qilishda psixoanalitik yondashuv, ayniqsa Z.Freyd va K.G.Yung nazariyalari asosida yondashish roman ichidagi ichki ziddiyatlar va ruhiy evolyutsiyani chuqur anglash imkonini beradi. Bu obraz shunchaki sarguzashtli hayotga duchor bo‘lgan o‘smir emas, balki ichki kurashlar, ongsiz istaklar, ijtimoiy bosim va ruhiy kollapslar girdobida to‘qnash kelgan kompleks psixotip vakilidir. Zigmund Freydning psixoanalitik yondashuvida inson shaxsiyati uch asosiy tizim — Id, Ego va Superego dan iborat.

Zafar obrazi orqali Xudoyberdi To‘xtaboyev nafaqat jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni — boylik va mansab orqasidan quvish, axloqiy tanazzulni, balki inson ruhiyatining murakkab qatlamlarini ham ochib beradi. Freydning shaxsiy tarkibiy qismlari (id, ego, superego) va Yungning arxetiplar nazariyasi asosida olib borilgan tahlil, bu obrazda insonning ichki dunyosi qanday ziddiyatli, murakkab va o‘zgaruvchan bo‘lishini ko‘rsatadi. Zafarning ruhiy o‘zgarishi — bu o‘zlikni topish, ongsizlik ustidan ongning g‘alabasi, ijtimoiy qadriyatlarga qarshi ichki axloqning tiklanishi jarayonidir. Romanda bosh qahramon Zafarning ruhiy kechinmalari, ichki monologlari va dialoglari orqali uning shaxsiy va ijtimoiy ongining asta-sekin o‘zgarib borishi, ya’ni ruhiy evolyutsiyasi mohirlik bilan tasvirlanadi. Zafar dastlab o‘zini jamiyatdagi ko‘pchilik tengdoshlari bilan taqqoslab, ularning ustidan qarovchi, maqtanchoq va moddiy ustunlikni qadriyat deb biluvchi obraz sifatida ko‘rinadi. U quyidagicha fikr yuritadi:

“Daromadimiz goho, dadamning aytishicha, o‘n ming so‘mdan ham oshib ketardi, eshityapsizmi, o‘n ming deyapman! Ilhomning dadasi avtobus haydaydi, bir yuz-u sakson so‘mdan ortiq ololmaydi... Bizda esa o‘n ming! Shularni o‘ylab, yo‘q, baribir, senlar bizdan yuqori bo‘lolmaysanlar, deb o‘ylardim... Qamoqxonaga tushgunimga qadar faqat import kiyganman. Import odamni ulug‘sifatroq, madaniyroq ko‘rsatadi”. Bu parcha Zafarning dunyoqarashi, xususan, ijtimoiy stratifykatsiya va mulkiy tafovutlar borasidagi tasavvurlarining qanday shakllanganini ko‘rsatadi[2]. U o‘zining oilaviy daromadini boshqalar bilan qiyoslab, moddiy ustunlikni ijtimoiy maqom belgisi sifatida talqin qiladi. Psixologik tahlil nuqtayi nazaridan bu holat ijtimoiy identifikatsiya va o‘z-o‘zini baholash mexanizmlarining ilk bosqichlarida kuzatiladigan hodisadir. Uning ***“import kiyimlar odamni madaniyroq ko‘rsatadi”*** degan fikri esa jamiyatdagi tashqi ko‘rinishga asoslangan ijtimoiy stereotiplar ta’sirini aks ettiradi. Bu yerda iste’mol madaniyati, simvolik kapital va ijtimoiy status o‘rtasidagi bog‘liqlik seziladi. Zafar o‘zini nafaqat moddiy boylik orqali, balki tashqi ko‘rinish orqali ham yuqori tabaqaga mansub deb his qiladi[3].

Zafar obrazi orqali muallif jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlikni nafaqat tashqi tizim sifatida, balki inson ongida shakllanuvchi, ichki hissiyotlar va o‘zlikni anglash bilan bog‘liq murakkab holat sifatida ham talqin qiladi. Zafarning keyingi ruhiy o‘zgarishlari va hayotiy sinovlar orqali ijtimoiy haqiqatlarni chuqurroq anglay boshlashi, uning shaxsiy o‘sishi va ijtimoiy ongining o‘zgarishi jarayonini ko‘rsatadi.

Zafarning evolyutsiyasi — bu nafaqat individual qahramonning ichki o‘zgarishi, balki ijtimoiy muhitning, boylik va mansabga intilishning, axloqiy qadriyatlar bilan to‘qnashgan paytidagi insoniy azob-u iztiroblarning umumlashgan ifodasidir. Bu orqali muallif ijtimoiy tengsizlik, axloqiy tanazzul va halollikning qiymati kabi dolzarb mavzularni yoritadi. Jumladan, bilimi bilan ustun turadigan sinfdosh o‘rtoqlarini boy ekanliklari bilan ezishdan zavq oladi: ***“Sinfimizdagi a’lochilar bilimlariga mahliyo bo‘lib, o‘zlaricha kerilib, maqtanib qo‘yishadi. Bu esa hali aytganimdek menga hecham yoqmaydi, g‘ashim keladi, xo‘rlangandek bo‘laman. G‘ururim qo‘zg‘ ab o‘zimni qo‘yarga joy topolmay qolaman. Tug‘ilgan kunlarni nishonlaganimizda... sho‘ring qurg‘ur a’lochilarning ta’zirini berib qo‘yaman. Biri kitob, boshqasi bir so‘m yigirma tiyinlik sassiq atir ko‘tarib boradi. Men bo‘lsam sovg‘aning eng kattasini qilaman. Hammasining ko‘zi o‘ynab ketadi. Aybdorning***

[1] Rasulov, A. (2008), “G‘aroyib saltanat” “Jahon adabiyoti” jurnali, 6-son.

[2] Rasulova U. Devotees of knowledge //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2021. – T. 10. – №. 10. – C. 1270-1274.

[3] Tulabayeva, R.S. 2022. “Yozuvchi biografiyasi va bola ruhiyati o‘ziga xosligi”. “O‘zbekiston: til va madaniyat”. 2(2): 54-62.

yoniga o‘tqizib, tabrik uchun so‘zni birinchi bo‘lib menga berishadi. Uy egalari xursand, mehmonlar xursand. To‘g‘ri-da, yaxshi sovg‘a kimga yoqmaydi. Oyijonim hamisha bergan xudoga yoqibdi, derdi. Judayam to‘g‘ri. Sovg‘a har qanday kishining dilini yumshatib, qalbida shafqat hissini uyg‘otadi”.

Zafar va Akbar obrazlarini qarama-qarshi ruhiy holatlar, ma’naviy pozitsiyalar va ijtimoiy qadriyatlar asosida kontrastli tahlil qilish “Mungli ko‘zlar” romanining asosiy g‘oyaviy qatlamini ochib beruvchi muhim adabiy vositadir. Bu ikki obraz vositasida muallif ijtimoiy ong, axloqiy qarashlar va shaxsiy tanlovlar orasidagi ziddiyatni ifodalaydi. Zafar va Akbar — ikki turli dunyoqarash egasi, ikki xil shaxsiy evolyutsiya yo‘lini bosib o‘tuvchi xarakterlar timsolidir.Zafarning akasi Akbar umuman boshqa — ruhan kuchli, kitobsevar, sabrli obrazdir. Akbar nogiron bo‘lishiga qaramay, “ruhiy salomatlik” mezoni sifatida ilgari suriladi. U jamiyatdagi ma’naviy ustunlik timsolidir. Akbar va Zafar obrazlari qarama-qarshi fazilatlar vositasida kontrastli tahlil asosida berilgan. Bu esa adabiy vosita sifatida obrazlar orqali g‘oyaviy qatlamlarni chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Romanda ko‘tarilgan muammolardan biri — oilaviy qadriyatlarning yemirilishi va ota-onaning farzand tarbiyasidagi beparvoligidir. Yozuvchi jamiyatda boylik hamma narsani hal qiladi degan noto‘g‘ri stereotipni fosh etadi. Ota-onaning moddiy ta’minotni ustuvor qo‘yib, mehr-muhabbat, samimiylikdan yiroqlashishi bolalarda ruhiy bo‘shliq va axloqiy inqirozni keltirib chiqaradi[4]. Yoqutxon va Saidxonlarning fikr-u xayoli boylik to‘plab, farzandlarini bashang kiyintirishda edi. Zafar, Zufar, Nigora tashqi ko‘rinishga ahamiyat beradigan, kelishgan bolalar bo‘lsalar-da, qalbi, ma’naviyati o‘ta qashshoq edi. Masalan, Nigora obrazida bolalik beg‘uborligi va estetik sezgirlik bilan bir qatorda, uning ongida shakllanayotgan ijtimoiy-moddiy qadriyatlar tizimi ham aks etgan. Muallif Xudoyberdi To‘xtaboyev bu obraz orqali yosh avlod vakillarining axloqiy tarbiyasi, xususan, nafs va mulkka munosabat masalasini dolzarb ijtimoiy muammo sifatida ilgari suradi. Quyidagi dialog orqali Nigoraning shaxsiy qarashlari, o‘z mulkini himoya qilish istagi va moddiy boyliklarga qaratilgan ehtirosi ko‘zga tashlanadi:

“Biz jinoyatchi emasmiz, to‘g‘rimi, oyijon? Mebellarimizni ro‘yxat qilishdi, olib qo‘yishmaydimi? Jon oyijon, bermaymiz, xo‘pmi? Arab mebellarini menga atab olgansiz...”

Bu satrlarda qizchaning ichki dunyosida shakllanayotgan mulkchilik instinkti yaqqol ko‘rinadi. U o‘zini jinoyatchi emas deb tasdiqlashga urinarkan, bir vaqtning o‘zida oilaviy mulk sifatida tasavvur qilgan mebellarni “bermaslik” zaruratini ta’kidlaydi. Bu yerda ijtimoiy ongda paydo bo‘layotgan mulkka egalik tuyg‘usi va unga nisbatan bo‘lgan affektiv (hissiy) munosabat namoyon bo‘ladi. Pedagogik va psixologik tadqiqotlarga ko‘ra, bolalar ongida mulkka bo‘lgan munosabat oila va ijtimoiy muhit ta’sirida shakllanadi. Masalan, V.S.Muxina va L.I.Bojovichning bolalar psixologiyasiga oid tadqiqotlarida qayd etilishicha, yosh bolalarda moddiyatga haddan ziyod bog‘lanish, ya’ni nafsning ilk shakllari, ko‘proq kattalarning bularga bergan bahosiga mos ravishda shakllanadi. Nigoraning ***“Arab mebellarini menga atab olgansiz... rosa maqtashgan...”*** degan gaplari aynan kattalarning bahosini o‘zlashtirish natijasi sifatida talqin etilishi mumkin.

XULOSA. Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Mungli ko‘zlar” romani zamonaviy bolalar adabiyotida psixologik yondashuvning yorqin namunasi bo‘lib, unda bolalar ruhiyati, ijtimoiy muhit ta’siri va shaxsiy o‘zgarishlar murakkab badiiy shaklda ifodalangan. Asar intellektual qahramonlar yaratish, o‘quvchini axloqiy jihatdan tarbiyalash va jamiyatdagi muammolarni ochib berishda muhim adabiy manba hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Rasulov, A. (2008). G‘aroyib saltanat. //Jahon adabiyoti jurnali, 6-son.
2. Rasulova U. Devotees of knowledge. //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2021. – T. 10. – №. 10. – C. 1270-1274.
3. Tulabayeva, R.S. 2022. Yozuvchi biografiyasi va bola ruhiyati o‘ziga xosligi. O‘zbekiston: til va madaniyat. 2(2): 54-62.
4. Umarali Normatov. Sarguzasht sardori.//Sharq yulduzi, 2012–4.

[4] Umarali Normatov, “Sarguzasht sardori”. //Sharq yulduzi, 2012–4.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 821.51

EMERGENCE OF IDEAS OF GENDER EQUALITY IN UZBEK LITERATURE

Narmatova Shaira, Associate Professor, Department of Uzbek and Russian Languages, University of World Economy and Diplomacy

O‘ZBEK ADABIYOTIDA JINSIY TENGLIK G‘OYALARINING PAYDO BO‘LISHI

Normatova Shoira, Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti “O‘zbek va rus tillari” kafedrasi dotsenti

РАЗВИТИЕ ИДЕАЛОВ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА В УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Нарматова Шаира, доцент кафедры узбекского и русского языков Университета мировой экономики и дипломатии

https://orcid.org/0009-0007-1457-0572
e-mail:
shnarmatova@uwed.uz

Abstract*: this article explores the evolution of gender inequality and feminist discourse in Uzbek literature, focusing on the portrayal of women in the early twentieth century. It examines the influence of the Jadids, who advocated for women’s rights, and how their ideas are reflected in the works of writers like Cholpon and Qodiriy.*

Keywords: *gender equality, feminism, Uzbek literature.*

Annotatsiya: *Ushbu maqola o‘zbek adabiyotidagi gender tengsizligi va feministik nutq evolyutsiyasini o‘rganib, XX asr boshlaridagi ayollar obraziga e’tibor qaratadi. Unda xotin-qizlar huquqlarini himoya qilgan jadidlarning ta’siri, ularning g‘oyalari Cho‘lpon va Qodiriy kabi adiblar ijodida qanday aks etganligi o‘rganiladi.*

Kalit so‘zlar: *gender tengligi, feminizm, o‘zbek adabiyoti.*

Аннотация: *В статье рассматривается гендерное неравенство и эволюция феминистского дискурса в узбекской литературе, особое внимание уделяется образу женщины в начале XX века. В книге исследуется влияние джадидов, защищавших права женщин, и то, как их идеи нашли отражение в творчестве таких писателей, как Чулпон и Кодири.*

Ключевые слова: *гендерное равенство, феминизм, узбекская литература.*

The issue of gender inequality, the position of both sexes in society, and the roles of men and women in the family continue to pose challenges not only in developing and postcolonial countries but also in developed countries. However, as Estelle Freedman aptly notes in the *No turning back: The history of feminism and the future of women* (2007), “Despite the persistence of inequality, and despite formidable backlash, we live in a period of unprecedented attention to gender relations, marked by visible changes in women’s status worldwide. Whether measured by the grassroots protests that draw on maternal authority or the flourishing of women’s art and literature, by women’s participation in athletics or their election to legislatures around the world. Uzbekistan did not remain aloof from this process. The achievements highlighted by Friedman can be observed to varying degrees in the social and cultural life of the country. Notably, the influence of feminist tendencies in literature is particularly significant. Throughout the twentieth and early twenty-first centuries, the most notable works of Uzbek literature have addressed social issues. In The *Sociological Imagination*, C.Wright Mills (1959) noted: “In the absence of an adequate social science, critics and novelists, dramatists and poets have been

the major, and often the only, formulators of private troubles and even of public issues[1].

There were male writers who campaigned for the rights of women and girls and disseminated the ideas of equal rights for men and women, in Uzbekistan in particular. After the Bolsheviks came to power in the Soviet Union, women's liberation became a serious focus, and they carried out drastic measures to achieve gender equality. Researchers note that the Bolsheviks made great progress initially (Millett, 1970), and according to *The Practice of Resolving Issues Related to Women in the Soviet Period: Introduction to the Theory and Practice of Gender Relations* (2007), women gained equal footing with men in all areas, whereas feminists in the West had to fight for years for these rights. In 1918, Soviet Union proclaimed the equality of women in every field and introduced this article into the constitution. The same article was also introduced into the constitutions of all Soviet republics, including the Constitution of Turkestan Autonomous Republic (103). In Uzbekistan, the *Attack Movement*, a controversial political movement, emerged to fight against conservative worldviews, outdated customs, and mentalities. This movement faced public resistance, tragedies, victims, and family disruptions (108-110). Despite these challenges, the women's rights movement in Uzbekistan made significant progress, including the abolition of the veil and the right for women to study and work on an equal footing with men[2].

Jadid-writers began experimenting with new character types suited for the new themes in European genres, leading to the development and rise of gender equality issues in both prose and poetry, as well as in drama. One notable character that emerged during this time was the image of an unhappy girl sold like a slave by her father, separated from her loved one, and forcibly married. Cholpón's short story, *Tulip in the Snow*, stands out as the first perfect example of a novelette that addressed the issue of gender equality. The story, written in a modern lyrical style, explored the ill-treatment of women and the equating of women with slaves. It is worth noting that the dreams of the writer and educator were deeply embodied in these characters. Let us turn to the novel *Bygone Days* (1925). When the main female character, Kumush, finds out that she has been engaged to a man without her knowledge, she protests: "Kumush is going to be married… Who is going to be married? Kumush. Does Kumush like her groom or not? Is It necessary to know her opinion or not? It is not necessary to discuss this with her. Why? It is tradition! Kumush must be married to a man suitable to her parents" (69). In the novel, Kumush is lucky: her marriage turns out to be an unexpected happiness, as she falls deeply in love with a stranger she is married off to. However, the author emphasizes the irony of the old traditional custom. As a writer and educator, Abdullah Qodiriy felt that these outdated customs were against human freedom. Outdated views, particularly polygamy, which were deeply entrenched in feudalism, were rampant during these periods and left a heavy imprint on the fate of characters. Women's rights were a recurrent theme in various stories and novels written during this period, addressing not only domestic violence but also the low status given to women in society. In Cholpón's short story, *Baker Girl* (1928), the female protagonist from a poor family is raped by a wealthy man who lures her to his house[3].

The theme of women's suffering continues in a different form in Oybek's novel *Sacred Blood* (1940), which also reflects the events of the recent past. In this narrative, the main character, a woman from a poor family, is coerced into marrying an older, wealthy man, leading to her separation from her true love. Her tragic fate culminates in her poisoning by her stepdaughter, who is older than her, after she becomes pregnant. This storyline exemplifies gender theory's exploration of power dynamics and the intersection of socioeconomic status and gender. The novel illustrates how patriarchal structures and economic inequalities can exacerbate women's vulnerability and limit their agency[4].

[1] Adichie, Chimamanda Ngozi. 2014. We Should All Be Feminists. New York: Vintage Books.

[2] Alimova, Dilorom. 1991. The Women's Issues in Central Asia: History of Research and Contemporary Challenges. [Jenskiy vopros v Sredney Azii: istoriya izucheniya i sovremenniye problemi]. Tashkent: Fan:120.

[3] Mills, Wright. 1959. The Sociological Imagination. New York: Oxford University Press. Classics.

[4] Oybek, Musa Toshmuhammedov. 2019. Sacred Blood. [Qutlug' qon]. Tashkent: Gafur Gulom.

The theme of women's suffering continues in a different form in Oybek's novel *Sacred Blood* (1940), which also reflects the events of the recent past. In this narrative, the main character, a woman from a poor family, is coerced into marrying an older, wealthy man, leading to her separation from her true love. Her tragic fate culminates in her poisoning by her stepdaughter, who is older than her, after she becomes pregnant. This storyline exemplifies gender theory's exploration of power dynamics and the intersection of socioeconomic status and gender. The novel illustrates how patriarchal structures and economic inequalities can exacerbate women's vulnerability and limit their agency. In the 1930s, following the successful completion of the campaign for women's liberation, the theme of women's rights continued to be raised in literature, particularly in works that explored the history of the Uzbek people. Cholpón addressed women's rights issues in his novel, *Night and Day* (1936), which focused on the dismal state of Uzbek women as one of its main themes. Through the portrayal of an unhappy young girl, the writer exposed the position of women in society and highlighted how entrenched views and beliefs kept them at a lower status. Zebi, the talented protagonist in the story, possesses a rare singing voice, which leads her to be sold by her father to a much older, wealthy, and abusive man with three other wives. Zebi's forced marriage leads to her suffering, involuntary murder of her husband, and eventual exile to Siberia.

However, Uzbek literature of that period also features women characters who refuse to accept their fate and challenge outdated customs and worldviews. One such example is Qodiriy's historical novel, *Bygone Days*, in which the female character Kumush saves her husband from the gallows. In *The Scorpion from Altar* (1928), the brave protagonist fights for her happiness and defies the King's wishes, which was considered a courageous act for the nineteenth century setting of the novel. Notably, the themes of romanticism and realism intersect in these novels, with romanticism prevailing in the portrayal of women characters.

In short, the emergence of ideas of gender equality in Uzbek literature is a profound change in cultural stories and attitudes in society. As writers and poets begin to depart from traditional norms and portray women's lives with authenticity and richness, they are a part of an overall discourse about gender roles and rights in Uzbekistan.

REFERENCES:

1. Adichie, Chimamanda Ngozi. 2014. *We Should All Be Feminists.* New York: Vintage Books.
2. Alimova, Dilorom. 1991. *The Women's Issues in Central Asia: History of Research and Contemporary Challenges*. [*Jenskiy vopros v Sredney Azii: istoriya izucheniya i sovremenniye problemi*]. Tashkent: Fan:120.
3. Mills, Wright. 1959. The Sociological Imagination. New York: Oxford University Press. Classics.
4. Oybek, Musa Toshmuhammedov. 2019. Sacred Blood. [Qutlug‘ qon]. Tashkent: Gafur Gulom.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 1751

ADABIY TA'LIMDA ISH DAFTARI VA O'QUV TOPSHIRIQLARI TIZIMI

Rasulova Gulbahor Kerimbayevna, Toshkent amaliy fanlar universiteti dotsenti

SYSTEM OF WORKBOOKS AND EDUCATIONAL ASSIGNMENTS IN LITERARY EDUCATION

Rasulova Gulbahor Kerimbaevna, Associate professor of Tashkent University of Applied Sciences

РАБОЧАЯ ТЕТРАДЬ И СИСТЕМА УЧЕБНЫХ ЗАДАНИЙ В ЛИТЕРАТУРНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Расулова Гульбахар Керимбаевна, доцент Ташкентского университета прикладных наук

https://orcid.org/0000-0001-9685-8244
e-mail:
grasulova@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada adabiy ta'limni rivojlantirish masalasi, xususan, ish daftari va o'quv topshiriqlarini takomillashtirish, adabiyot o'qitishda savol va topshiriqlari mazmunini tahliliy o'rganish, asar mohiyatini ochib beruvchi o'quv topshiriqlar ishlab chiqishning ilmiy-metodik asoslarini yaratish, o'quvchilar bilimini baholash mezonlarini ko'rib chiqish bo'yicha muhim tavsiyalar, xulosalar bayon qilingan.*

Kalit so'zlar: *ish daftari, adabiy ta'lim, ta'lim mazmuni, asar mohiyati, badiiy asar tahlili, o'quv topshiriqlari, savol, topshiriq, uy vazifasi, bilim, ko'nikma va malakalar.*

Abstract: *The article describes the issue of the development of literary education, in particular, important recommendations, conclusions on improving workbooks and educational assignments, analytical study of the content of questions and tasks in teaching literature, the creation of scientific and methodological foundations for the development of educational tasks that reveal the essence of the work, consideration of criteria for assessing students' knowledge.*

Keywords: *workbook, literary education, educational content, essence of the work, analysis of the work of art, educational tasks, question, assignment, homework, knowledge, skills and qualifications.*

Аннотация: *В статье изложены важные рекомендации, выводы по вопросу развития литературного образования, в частности по совершенствованию рабочей тетради и учебных заданий, аналитическому изучению содержания вопросов и заданий при обучении литературе, созданию научно-методических основ разработки учебных заданий, раскрывающих сущность произведения, рассмотрению критериев оценки знаний учащихся.*

Ключевые слова: *рабочая тетрадь, литературное образование, содержание обучения, характер произведения, анализ художественного произведения, учебные задания, вопрос, задание, домашнее задание, знания, умения и навыки.*

KIRISH. Globallashuv davrida adabiyot o'qitish metodikasida keyingi yillarda bir qator innovatsion yondashuv, pedagogik texnologiyalar qo'llanib kelinadi. Ammo bu borada hali jiddiy o'zgarish ko'zga tashlanmaydi, ya'ni o'quvchilar badiiy asarlar mazmuniga to'la kira olgani yo'q. Hatto ayrim o'qituvchilar ham o'zi o'qitayotgan badiiy asar mohiyati, yozuvchining asarni yozishdan maqsadi nima ekanligi bilmaydi. Adabiy ta'limdagi muhim muammolar qatorida o'quv topshiriqlarini takomillashtirish masalasi ham turadi. Bu borada pedagogik nuqtayi nazarda mamlakatimiz olimlari ilmiy izlanishlar olib borgan, biroq metodik jihatlari

hali to‘la ishlanmagan. Shu o‘rinda, H.Suyunov[1]ning adabiyot o‘qitishda savol va topshiriqlar ustida ishlashga o‘rgatish usullariga doir tadqiqoti adabiy ta’limda muhim ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlash joiz, ammo mazkur tadqiqotga ham sal kam yigirma yil bo‘lyapti. Zamonaviy talablar asosida adabiyot o‘qitish metodikasini takomillashtirish, pragmatik o‘quv topshiriqlar tizimini ishlab chiqish zarurati mavjud.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI. Shu o‘rinda metodist olim G‘.Hamroyevning o‘quv topshiriqlarini vazifa va mazmuni jihatidan farqlash va tasniflash nazariyasi haqida alohida to‘xtalish lozim[2]. Mazkur tadqiqot ona tili ta’limida o‘quv topshiriqlari ishlab chiqishshga doir bo‘lsa-da bugun tobora integratsiyalashib borayotgan ta’lim tizimida quyi sinflardan boshlab ona tili va adabiyot fanlarini qo‘shib o‘qitish amaliyoti kechayotgan bir paytda mazkur tadqiqot adabiyot o‘qitish metodikasi uchun ham ahamiyatlidir.

“Adabiyot chin ma’nosi ila o‘lgan, so‘ngan, o‘chgan yarador ko‘ngilga ruh bermak uchun faqat vujudimizga emas, qonlarimizga qadar singishgan qora balchiqlarni tozalaydirg‘on, o‘tkur yurak kirlarini yuvadurg‘on toza ma’rifat suvi, xiralashgan oynalarimizni yorug‘ va ravshan qiladurg‘on, chang va tuproqlar to‘lgan ko‘zlarimizni artib tozalaydurg‘on buloq suvi”[3]. Mazkur sifatlash va o‘xshatishlar faqat adabiyotga xos obrazli ifodalash xususiyatlariga ham taalluqlidir.

Adabiyotni madaniyatning asosiy sohalaridan biri sifatida baholar ekan, metodist olim S.Dolimov bunda asosiy jihat xalqning tarixiy taraqqiyoti, o‘ziga xosligini badiiy obrazlarda ifodalash xususiyati ekanligini qayd etadi: “Adabiyot birinchi navbatda odamlarni va ularning hayotini tasvirlaydi, bu tasvir esa tarixiy haqiqat va tarixiy voqealar bilan uzviy bog‘lanadi”[4].

Asta-sekin, yangi materiallarni doimiy sinovdan o‘tkazish bilan darslik mazmunining ma’lum bir tashkiloti paydo bo‘ldi. Shunday qilib, biz ish daftarlarimizni tashkil etishning bir nechta asosiy xususiyatlarini ajratib ko‘rsatishimiz mumkin.

-Ish daftarida har bir mavzu bo‘yicha uchta turdagi o‘quv topshiriqlari mavjud: analitik, mualliflik savollari zanjiri bo‘yicha matnni mustaqil o‘rganish bilan bog‘liq;

-Matnlarni tanlashda o‘rta yoshdagi maktab o‘quvchilarining yosh xususiyatlari va zamonaviy bolalarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishlari hisobga olinadi. Qo‘llanmalar matnlari mavzu va janrlarga ko‘ra xilma-xildir.

-O‘rta o‘quvchi turli shakllarda taqdim etilgan ma’lumotlar bilan ishlashni o‘rganadi: diagramma, chizma, xarita, jadval, piktogramma.

Keling, sanab o‘tilgan metodik ish daftarining xususiyatlarni batafsil ko‘rib chiqaylik. Ish daftarining tuzilishi janr tamoyiliga muvofiq tashkil etilgan.

3-Topshiriq. Tezis sifatida bergan ta’rifingizdan foydalanib, “Hasad nima?” mavzusida argumentativ matn yozing, matndan fikringizni tasdiqlovchi misol keltiring. Hajmi kamida 8 ta jumla bo‘lishi kerak.

4-Topshiriq. Ma’lumki, Rey Bredberi chinakam til ustasi. “Bir kunlik yoz” matnida qanday o‘xshatishlar borligini eslang.

Taqqoslash mexanizmi

2.4.1-jadval

Hikoyadan tushirib qoldirilgan o‘xshatishi bor jumlalar	Tushirib qoldirilgan jumlalar
1. U uzluksiz yetti yil to‘xtamay yo‘g‘ar, ming kunlab erta-yu kech tinmay shovqin bilan, _____ billur tomchilari jaranglab, _____mavj urib, o‘zidan ming xil sohil-u dengiz tuzib yog‘averardi.	a)Qalam bilan chizilgandek
2. Ba’zida kechalari Margo ularning uyquda g‘o‘ldirashlarini, tushlarida _____sap-sariq, kattakon, butun olamni sotib olish mumkin bo‘lgan tilla tangani ko‘rishlarini his qilar, bu tarovat ularning	b)Yomg‘irlar yuvib ketgandek

[1] Суюнов Ҳ. Адабиёт дарсларида ўқувчиларни савол ва топшириқлар устида ишлашга ўргатиш усуллари. Пед.фан.ном. дисс-я. –Т., 2005. –125 б.

[2] Hamroyev G‘. Ona tilidan o‘quv topshiriqlari tuzish metodikasi –Toshkent. Donishmand ziyosi, 2021. 157 b.

[3] Чўлпон. Адабиёт надир? – Тошкент: Чўлпон нашриёти, 1994. – 37-б.

[4] Долимов С., Убайдуллаев Ҳ., Аҳмедов Қ. Адабиёт ўқитиш методикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1967. – 225-б.

sovuqdan qaltirayotgan qo‘l, oyoqlari barmoqlarining uchigacha ajib bir harorat hadya qilar.	
3) Uning _____ jilosi-yu issiq tafti haqida kichik-kichik hikoyachalar va she’rlar yozishdi.	d) barchasi xira tortib qolgandek
4) Ular _____ bir joyda tinmay aylanishar, faqat Margo yolg‘iz o‘zi bir chetda qaqqayib turardi.	s) Och zangori shoshadek
5) U shu qadar zaif va rangpar bo‘lib qolgan ediki, bir paytlardagi chiroyini mana shu _____ go‘yo…	f) Do‘mbira chalgandek, daryodek
6) Moviy ko‘zlar, pushti lablar, olovrang sochlar, _____	g) Oltindek
7)Biroq _____ bo‘lishsa, osmonning ko‘z yoshlariga cho‘mgan derazadan ko‘zini uzmay, jimgina ashulaga qo‘shilardi.	g‘) Charxpalakdek
8)- Oftob xuddi _____ , -kunlardan bir kuni cho‘chinqirab hikoya qilgandi u.	h)Bo‘ronda qolgan xazondek
9) Osmon esa xuddi_____ yaltirardi.	l) Tilla tangadek
10) Momaqaldiroq gumburlaganda bolalar qo‘rquvdan cho‘chib tushdilar, bir-birini itargancha _____duvva yugura ketishdi.	m) Oftob va yoz haqida kuylagandek
11) Ular muzlab qolgan oyoqlarini poldan uza olmay _____qotgandilar.	n) Haykaldek

Kalit. 4-topshiriq.

1.f; 2.a; 3.g; 4.g‘; 5.b; 6.d; 7.m; 8.l; 9.d; 10.h; 11.n.

5-topshiriq. Rey Bredberining “Bir kunlik yoz” asariga berilgan topshiriqni bajaring**.**

1) Bir kunlik yoz hikoyasi qaysi sayyorada bo‘lib o‘tadi?

2) “U shu qadar zaif va rangpar bo‘lib qolgan ediki, bir paytlardagi chiroyini mana shu yomg‘irlar yuvib ketgandek go‘yo”, -ushbu ta’rif kim haqida?

3) “… -bir gul, menimcha,

Ochilar bir soatcha” – ushbu satrda tushirib qoldirilgan so‘zni toping.

4) Bosh qahramon necha yoshida Zuhro sayyorasiga keladi?

5) Oftob har necha yilda chiqadi?

6) Margoni ustoz kelgunicha qaznoqqa qamab qo‘yish fikri kimga tegishli?

7) Quyosh chiqish hodisasi ro‘y berganda bolalar necha yoshda edi?

8) Zuhro sayyorasidagi chakalak o‘tlarni qaysi hayvonga o‘xshatishgan.

6-topshiriq. Hikoyadan ta’sirlanib sizga yoqqan epizodga rasmli illyustratsiyalar chizing.

1) Zuhro sayyorasidagi doimiy yomg‘ir tasviri.
2) 7 yilda bir marta chiqadigan quyosh tasviri.
3) Margoni qaznoqqa qamab qo‘yish tasviri.

Mustaqil o‘qish uchun.

XULOSA. Yakuniy ish rasmli illyustratsiya yordamida aks ettirishdir. Vazifa tavsifidan ko‘rinib turibdiki, bu ishning qiyinchilik darajasi analitikadan yuqori. Manba ma’lumotlari (matnlar, rasmlar), shuningdek, ish turlari yanada xilma-xildir. 5-9-sinf maktab o‘quvchilari, mavzu ko‘nikmalaridan tashqari, meta-mavzu ko‘nikmalarini egallaydilar – ular turli shakllarda taqdim etilgan ma’lumotlar bilan ishlashni o‘rganadilar: badiiy va ommabop ilmiy matnlar, fotosuratlar, chizmalardan foydlanish yaxshi samara beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Суюнов Ҳ. Адабиёт дарсларида ўқувчиларни савол ва топшириқлар устида ишлашга ўргатиш усуллари. Пед.фан.ном. дисс-я. –Т., 2005. –125 б.
2. Hamroyev G‘. Ona tilidan o‘quv topshiriqlari tuzish metodikasi –Toshkent. Donishmand ziyosi, 2021. 157 b.
3. Чўлпон. Адабиёт надир? – Тошкент: Чўлпон нашриёти, 1994. – 37-б.
4. Долимов С., Убайдуллаев Ҳ., Аҳмедов Қ. Адабиёт ўқитиш методикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1967. – 225-б.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK:1(091)

QODIRIYA TA'LIMOTINING GENEZISI

Kodirova Muattar Ganijonovna, Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi, falsafa doktori (PhD)

GENESIS OF THE DOCTRINE OF KADIRIA

Kodirova Muattar Ganijonovna, Teacher of Bukhara State Pedagogical Institute, Doctor of Philosophy (PhD)

ГЕНЕЗИС УЧЕНИЯ КАДИРИЯ

Кодирова Муаттар Ганижоновна, преподаватель Бухарского государственного педагогического института, доктор философии (PhD)

https://orcid.org/0009-0006-8528-3549
e-mail: kdirbaev-95@mail.ru

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Markaziy Osiyo xalqlari hayotida muhim o'rin tutgan qodiriyaning paydo bo'lishi, uning genezisi xususida tahlil berilgan. Buddaviylik dinidagi yaxshilikka undaydigan g'oyalar qodiriya tariqatidagi bunyodkor g'oyalar bilan qiyoslab tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *genezis, tasavvuf, qodiriya, zardushtiylik, meditatsiya, axloq, ruhiy kamolot, g'oya.*

Abstract: *This article analyzes the emergence and genesis of the Qadiriya, which played an important role in the lives of the peoples of Central Asia. The ideas that encourage goodness in Buddhism are analyzed in comparison with the creative ideas of the Qadiriya order.*

Keywords: *genesis, mysticism, Almighty, Zoroastrianism, meditation, morality, spiritual perfection, idea.*

Аннотация: *В статье анализируется возникновение и генезис Кодирия, сыгравшего важную роль в жизни народов Средней Азии. Анализируются идеи, поощряющие добро в буддизме, в сравнении с творческими идеями секты Кадирия.*

Ключевые слова: *генезис, мистика, кадирия, зороастризм, медитация, мораль, духовное созревание, идея.*

KIRISH (INTRODUCTION). Tasavvuf insonni kamolotga yetaklaydigan mumtoz ta'limotdir. Bu ta'limotning axloq-odob kodeksi sifatida tasniflanadigan asosiy g'oyalari qadimdan xalqlarimiz hayotida muhim mezon sifatida amalda bo'lgan. Shu ta'limotning boshqa ta'limotlardan farqli yoki ular bilan o'xshash jihatlarini tadqiq etishga kirishishdan avval uning ma'naviy ildizlariga nazar tashlashni joiz deb bildik.

Qodiriya (XI-XII asrlarda O'rta Osiyoda keng tarqalgan tasavvufiy ta'limot bo'lib, uning asoschisi Sayyid Abdulqodir Giloniy 1079-1165yy.) tariqatining genezisi xususida gapirganda eng avvalo qadimgi Turon zaminda mavjud bo'lgan va uzoq vaqt mobaynida hukmronlik qilgan zardushtiylik dini va uning ikki yirik mazhablari sifatida e'tirof etilgan Moniy va Mazdak ta'lmotini ham kiritish mumkin.

"Avesto"da mehnat inson kamoloti va axloqiy sog'lomligining manbai sifatida ulug'lanadi. Bu fikrlarning ildizini "Avesto"dagi yaxshilik va ezgulik yaratish uchun kishi mehnat qilishi, o'z qo'llari bilan moddiy noz-ne'matlar yaratishi zarurligi to'g'risidagi g'oyalardan izlamoq lozim.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI (LITERATURE REVIEW). Qodiriya ta'limotining ma'naviy-falsafiy asosi zardushtiylik diniga borib taqaladi. "Avesto"ning "Minuxirad"

qismida bu borada shunday yozilgan: yalqovlik, dangasalikdan hazar qil, toki bu dunyoda o‘z vazifangni bajarishdan orqada qolib ketmagin, zararli hayvon va jonivorlardan uzoqlashish va foydali hayvonlarni saqlab asrash ..., qasam ichishdan parhez qilishdir. Mashhur tarixchi Gerodot “Avesto” pandnomlari haqida shunday yozgan: “Zardushtning izdoshlari yolg‘onchilikni eng uyatli ish bilan tenglashtirardilar va yolg‘onchilikdan keyin qarz olishni uyatli hisoblardilar. Ularning aqidasicha, har kim qarzdor bo‘lsa, u yolg‘on ham gapira oladi”.

TAHLIL VA NATIJALAR (ANALYSIS AND RESULTS). Shu ma’noda buyuk ajdodimiz qodiriya tariqati asoschisi Abdulqodir Giloniyning “Mashg‘ullik ila forig‘lik” degan hikmatini nazariy jihatdan tahlil qilsak.

Yuqorida Zardushtning axloqiy qarashlari orqali kelib chiqqan xulosalardan insonni kamolotga yetkazuvchi o‘n xislat Abdulqodir Giloniyda mufassal bayon etilgan. Bu xislatlar: *yolg‘on gapirmaslik, qasam ichmaslik, o‘zgaga yuk bo‘lmaslik, la’nat aytishdan saqlanish, tavoze va kamtarlik va h.k.*

Jahon dinlaridan biri buddizmni asoslagan Budda nomi bilan mashhur Sidharta Gautama va islomdagi tasavvufning qodiriya tariqatini yaratuvchisi G‘avsul A’zam nomi bilan mashhur Abdulqodir Giloniy ta’limotlarida umumiy va xususiy tomonlar mavjud. Buddizm ta’limoti Xudo-xalloqning mavjudligini va vedalar dinini inkor etishi, unda rohiblik mavjudligi, qayta tug‘ilish g‘oyasi bilan islomdagi tasavvufning qodiriya tariqatidan farq qilsa-da, lekin ularning umumiy tomonlari ham mavjud.

Miloddan oldingi 556-yilda Shimoliy Bengaliyada tug‘ilib 475-yilda vafot etgan “ziyolangan”, “oliy haqiqatga erishgan” ma’noli nom bilan yuritilgan Budda va 1685-yil tug‘ilgan Abdulqodir Giloniy ta’limotida quyidagi umumiyliklarni kuzatish mumkin.

I. Budda o‘z ta’limotining asosiy qoidalarini “to‘rt oliy haqiqat” shaklida bayon etgan.

- Azob-uqubatlar mavjud, ya’ni turmush azob-uqubatlardan iborat;

- Azob-uqubatlarning sababi bo‘lgan istak-nafs mavjud;

- Azob-uqubatlarning tugashi, ya’ni nirvana mavjud; azob-uqubatlardan xalos bo‘lish uchun kishilar o‘zlarining istak, orzu va nafslarini jilovlab olishlari kerak.

- Qiynoqlardan qutulish yo‘li mavjuddir.

Abdulqodir Giloniyda ham inson ruhiy kamoloti uchun 4 bosqich: Shariat, Tariqat, Ma’rifat, Haqiqatni bosib o‘tishi lozim deganlar. Bular mazmunan farq qilsa-da miqdoran umumiydir.

II. Inson, qiynoqlardan qutulishi uchun, buddizm quyidagi narsaga amal qilishi kerak, deydi: 1.Meditatsiya. 2.Axloq. 3.Donolik.

Buddizmda meditatsiyaning quyidagi 8 ta olijanob yo‘li bor: 1.To‘g‘ri tushunish, to‘g‘ri maslak, to‘g‘ri nuqtayi nazar. 2.To‘g‘ri niyat qilish. 3.To‘g‘ri o‘zini tutish. 4.To‘g‘ri so‘z. 5.To‘g‘ri harakat qilish. Yashashning to‘g‘ri daromad manbasiga ega bo‘lish. 6.To‘g‘ri muomalada bo‘lish. 7.To‘g‘ri xotira. 8.To‘g‘ri fikr yuritish.

Abdulqodir Giloniy ta’limotida meditatsiya holati zikr amaliyoti sifatida amalga oshadi. Unda ham Haqqa yetish, haqiqatga erishish uchun quyidagi 7 ta bosqichdan o‘tish orqali abadiyatga erishiladi: 1.Shariat. 2.Tariqat. 3.Haqiqat. 4.Ma’rifat. 5.Qutbiyat. 6.Qurbiyat 7.Abadiyat.

Bu 7 bosqich buddaviylikdagi yuqorida zikr etilgan yo‘llar bilan mos keladi.

III. Buddaviylik ta’limotiga ko‘ra olam uch bosqichli. Uning birinchisi – eng yuqorisi nirvanadar. Nirvana – mutloq osoyishtalik hukm surgan olamdir. U yerda inson barcha turmush tashvishlaridan xalos bo‘ladi. Buddaviylardagi nirvana holati qodiriyadagi fano va baqo holatiga o‘xshashdir.

IV. Buddadan hikmatli so‘zlar “Pancha Shila” asarida saqlangan. Abdulqodir Giloniy ham “Fatxur Rabboniy val fayzu-raxmony” (“Rabboniylikni anglash”), “Al g‘unya li tolibi tariqil Haqq” asarlarida o‘z o‘gitlarini yozib qoldirgan. Bu o‘gitlarning aksariyati inson axloqiy kamolotining asosiy kategoriyalari sifatida falsafa ilmi nuqtayi nazaridan e’tirofga loyiqdir.

Budda “O‘zingizga shamchiroq bo‘ling” desa, Giloniy “O‘zingni isloh qilish bilan mashg‘ul bo‘l.

TAMADDUN NURI

Chaqimchilik va dunyo havaslarini tashla, kuching yetgunicha dunyo g‘amlaridan forig‘ bo‘l” deydi.

Budda aytadi: “Xush xulqli va o‘z fikr-xayollariga cho‘mgan kishining bir kuni yomon va buzuq odamning yuz yillik umridan afzal”. Abdulqodir bo‘lsa “Holingga voy bo‘lmasidan ishing haqida tafakkur qil. Tafakkur qalb ishlaridandir. Allohga shukr et, yomonlik ko‘rsang, bu tafakkurdan tavba qil. Shunda dining tirik, shaytoning o‘lik bo‘ladi. Shuning uchun har bir soatlik tafakkur bir kechalik ibodatdan afzal deyilgan”.

V. Buddaviylikda ham, qodiriyada ham, ta’limotlari mohiyatan barcha jonli narsalarga muhabbat bilan qarashni, aql farmoniga bo‘ysunishni targ‘ib etadi.

VI. Jamiyatning o‘z davrida tabaqa, kastalarga bo‘linishi haqidagi braxmanlik ta’limotiga qarshi o‘laroq Budda barcha kishilar teng huquqli, barobar deb e’tirof etadi. Xuddi shunday so‘fiylik tariqati bo‘lgan qodiriyada ham shariatdagi yo‘nalish, mazhab, din, millat, irq, jins, tabaqa va darajasidan qat’i nazar, barcha teng deb qaraladi.

VII. Buddaning “Pancha Shila”dagi nasihatlarida quyidagi axloq normalari ko‘rsatilgan: 1.Qotillikdan saqlanish. 2.O‘g‘rilikdan saqlanish. 3.Gumrohlikdan saqlanish. 4.Yolg‘on, qalbakilikdan saqlanish. 5.Mast qiluvchi narsalardan saqlanish. 6.Tushdan keyin ovqatlanishdan saqlanish. 7.O‘yin-kulgidan saqlanish. 8.Zeb-u ziynatdan saqlanish.

G‘avsul A’zam “Rabboniylikni anglash” asarlarida ham qariyb bularning barchasi qayd etilgan.

XULOSA (CONCLUSION). Demak, qodiriya ta’limotining kelib chiqishida bevosita zardushtiylik va buddavylikning ta’siri bo‘lgan:

- zardushtiylik dini uchun asosiy sanalgan axloq normalari qodiriyada ham qadrlidir;
- inson kamoloti ustuvor bo‘lgan zardushtiylik g‘oyalarining qodiriya ta’limotida ham ta’siri saqlangan;
- “Avesto” va “Al-g‘unya li tolibi tariqil Haqq” asarlaridagi g‘oyalar bunyodkorligi bilan bugungi kun uchun ham dolzarbdir;
- buddizm va qodiriya o‘rtasida qariyb XVII asr o‘tgan bo‘lsa-da, ular to‘xtalgan umuminsoniy qadriyatlar ikkala ta’limot uchun ham xos va hozirgi kungacha zaruriydir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ислом энциклопедияси. Ўзбекистон миллий энциклопедияси нашриёти. –Тошкент: 2004. – Б.293.
2. Абдурахмонов А. Саодатга элтувчи билим. Мовароуннаҳр нашриёти. - Тошкент: 2002.- Б.218.
3. Шайх Саййид Абдулқодир Гилоний. Сиррул асрор. Мактубот.–Тошкент. Мовароуннаҳр нашриёти, 2005.–Б.15.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK:1(091)

IBN XALDUN "ERKINLIK" ATAMASINING IJTIMOIY BIRDAMLIK ASOSIDAGI TAHLILI

Raximdjanova Dilnavoz Sunnat qizi, ALFRAGANUS UNIVERSITY nodavlat oliy ta'lim tashkiloti v.b. dotsenti, (PhD)

IBN KHALDUN'S ANALYSIS OF THE TERM "FREEDOM" BASED ON SOCIAL SOLIDARITY

Rakhimjanova Dilnavoz Sunnat kizi, Non-governmental organization of higher education ALFRAGANUS UNIVERSITY acting associate docent, (PhD)

АНАЛИЗ ТЕРМИНА "СВОБОДА" ИБН ХАЛДУНА НА ОСНОВЕ СОЦИАЛЬНОЙ СОЛИДАРНОСТИ

Рахимджанова Дилнавоз Суннат кызы, и.о. доцента негосударственной организации высшего образования ALFRAGANUS UNIVERSITY, (PhD)

https://orcid.org/0000-0002-1857-7006

e-mail: ruzmatova.dilnavoz@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Ibn Xaldunning "asabiyya" konsepsiyasi asosida jamiyatdagi erkinlik, tenglik va ijtimoiy birdamlik tushunchalari tahlil qilinadi. Ushbu ishda Ibn Xaldun nazariyasini ijtimoiy taraqqiyot jarayonida ibtidoiy jamiyatdan sivilizatsiyaga o'tish bosqichida yuzaga keladigan ijtimoiy tabaqalanish va boshqaruv tizimi nuqtayi nazaridan yoritiladi. Ayniqsa, asabiyya — guruh ichidagi birdamlik va birlashuv ruhi — tushunchasi jamiyatdagi ijtimoiy tuzilmalar va rahbarlik shakllarining shakllanishi bilan qanday aloqador ekani ochib beriladi.*

Kalit so'zlar: *asabiyya, erkinlik, tenglik, ijtimoiy birdamlik, ibtidoiy jamiyat, sivilizatsiya, boshqaruv, iyerarxiya, tarixiy jarayon, tobelik, qarindoshlik, jamiyat nazariyasi.*

Abstract: *This article analyzes the concepts of freedom, equality, and social solidarity based on Ibn Khaldun's asabiyya concept. This paper examines Ibn Khaldun's theory from the point of view of social stratification and the management system that arises in the process of social development at the stage of transition from primitive society to civilization. In particular, it reveals how the concept of asabiya – the spirit of solidarity and cohesion within a group – is related to forming social structures and forms of leadership in society.*

Keywords: *asabiyya, freedom, equality, social cohesion, primitive society, civilization, governance, hierarchy, historical process, subordination, kinship, theory of society.*

Аннотация: *В этой статье анализируются концепции свободы, равенства и социальной солидарности в обществе на основе концепции "асабийя" Ибн Халдуна. В данной работе рассматривается теория Ибн Халдуна с точки зрения социальной стратификации и системы управления, возникающей в процессе общественного развития на этапе перехода от первобытного общества к цивилизации. В частности, раскрывается, как концепция асабии – духа солидарности и сплоченности внутри группы – связана с формированием социальных структур и форм лидерства в обществе.*

Ключевые слова: *асабийя, свобода, равенство, социальная сплоченность, первобытное общество, цивилизация, управление, иерархия, исторический процесс, подчинение, родство, теория общества.*

KIRISH. Ibn Xaldun islom sivilizatsiyasi tarixida eng yirik tarixchi-faylasuflardan biri bo‘lib, u jamiyat taraqqiyotining qonuniyatlarini tarixiy va ijtimoiy tahlil asosida izohlashga uringan. Uning eng muhim tushunchalaridan biri – “asabiyya” – jamiyatning birlashuvi, ichki birdamligi va ijtimoiy taraqqiyotda tutgan o‘rni bilan alohida ajralib turadi. Ibn Xaldunning fikricha, jamiyatlar ibtidoiy tenglik munosabatlaridan boshlab asta-sekin tabaqalashtirilgan ijtimoiy tizimga o‘tadi, bu o‘zgarish esa erkinlik va tobelik o‘rtasidagi muvozanatning siljishi bilan kechadi. Ushbu maqolada aynan shu tarixiy jarayonlar, “asabiyya” tushunchasi orqali izohlanib, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy asoslari, siyosiy boshqaruv shakllari va erkinlik masalalari chuqur tahlil qilinadi.

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR SHARHI. Maqolada Ibn Xaldunning eng mashhur asari — “Muqaddima” (Prolegomena) [4] asosiy manba sifatida tahlil qilinadi. Asarda “asabiyya” tushunchasi turli kontekstlarda ko‘rib chiqilib, u orqali jamiyatda kuch va birdamlik manbai, ijtimoiy boshqaruv va siyosiy hokimiyatning vujudga kelish mexanizmi yoritiladi. Shuningdek, S.M.Batsneva [2] kabi tadqiqotchilarning asabiyyaga oid izohlariga murojaat qilinadi va ularning talqinlari tahlil etiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR. Ibn Xaldunni jamiyat boshqaruvida tenglik va erkinlik masalalari haqida yoritilinadi. Demak, uning qarashida jamiyatni sodda ibtidoiylikdan sivilizatsiyaga o‘tish – bu bir vaqtning o‘zida tenglik va ibtidoiy (primitiv) demokratiya munosabatlaridan hukmdorlik va notenglik, bosim o‘tkazish va tobelashtirish munosabatlariga o‘tish hamdir.

Ibn Xaldun konsepsiyasining asosiy kategoriyalaridan biri bo‘lgan “asabiyya” atamasini talqin qilish masalasida tadqiqotchilar o‘rtasida ko‘plab bahslar uchraydi, S.M.Batsneva Ibn Xaldun haqidagi ishida burjua olimlarining ushbu masala bo‘yicha fikrlarini tahlil qildi. Ularning qarashlarini umumiy xususiyati asabiyyani qabilaning o‘ziga xos “ruhi”, ya’ni uning o‘zidan mustaqil bo‘lgan ruhi sifatida obyektiv-idealistik talqin qilishdir. «Asabiyya» «tabaqachilik ruhi», «birdamlik», «jamoat birdamligi» va hatto «millatchilik» deb tarjima qilinadi, qabilaning o‘ziga xos «hayotiy kuchi» sifatida, uning a’zolarini «davlat-ta’lim harakatlari»ga undaydi [2]. Tadqiqotchilarning ushbu konsepsiyani mutlaqo aniq talqin qilish istagi ham e’tiborga loyiqdir [5, 70-78].

Tahliliy yondashuv bo‘yicha, Ibn Xaldun konsepsiyasida «asabiyya» tushunchasi ikki ma’noga ega. Bu, birinchi navbatda, ushbu so‘zning etimologiyasi ikki xil arabcha so‘zga — «isaba» («guruh») va «asab» («bog‘lam», «bog‘lovchi») ga borib taqalishi bilan bog‘liq. «Prolegomena» [1] da bu tushuncha, birinchidan, odamlarning «guruhi», «guruhlanishi» degan ma’noni anglatadi va o‘z ichiga «qabila» (qabila), «nasl» (ashira) va boshqa shunga o‘xshashlarni o‘z ichiga oladi. Ibn Xaldun, masalan, bir nechta nisbatan kichik asabiyyalar (ya’ni guruhlar) birlashishini yozadi katta asabiyyaga [7]. Ikkinchidan, Ibn Xaldundagi asabiyya, shuningdek, guruh a’zolarini (asabiyya) bir-biriga «bog‘laydigan» aloqa, ma’lum munosabatlardir, shuni hisobga olib ular xuddi bitta organizmni hosil qiladi [2,70].

Odamlar o‘rtasida bu aloqa qanday va nima uchun o‘rnatiladi? Bu nasl yoki qabila ichidagi qarindoshlik munosabatlaridan kelib chiqadi: «Kam uchrovchi istisnolardan tashqari, odamlar orasida qarindoshlik aloqasi tabiiydir. Ushbu munosabat orqali yaqin qarindoshlarga nisbatan hamdardlik va ularni biron bir adolatsizlik yoki muammoga duch kelmaslik uchun ularni himoya qilish istagi paydo bo‘ladi» [7,128]. Biroq, Ibn Xaldunning fikriga ko‘ra, qarindoshlik – bu odamlarning abadiy aloqasi, ularni bitta qabilaga

[1] Prolegomena - (yunon., pro - oldindan, oldinga va lego - aytaman). Kirish turi, muqaddima; kitobning boshida joylashtirilgan insho uchun zarur eslatmalar.

yoki naslga birlashtirgan ma’lum bir «qondoshlik ovozi» deb o‘ylamaslik lozim, aksincha: odamlarni guruhga (naslga, qabilaga) birlashtirish sababi qarindoshlik emas, balki mavjud bo‘lmagan moddiy ehtiyojlarni qondirish zarurati orqali yuzaga kelgan odamlarning birlashishi qarindoshlikni anglashga olib keladi. «Axir, birlashishning ahamiyati aloqa va qo‘shma himoya, uzoq vaqt davomida biron bir narsani birgalikda bajarish, birgalikda tarbiyalash, ovqatlantirish hamda hayot va o‘limning barcha sharoitlaridan kelib chiqadi. Va agar bularning barchasi natijasida birlashish sodir bo‘lsa, unda tegishlilik hissi va o‘zaro qo‘llab-quvvatlash paydo bo‘ladi»[7,184]. Birlashish turli xil shakllarga kirishi mumkin: *xilf* (bir nechta nasl yoki qabilalarning birlashishi), *haqiqat* (naturalizatsiya, ya’ni boshqa qabila yoki naslning ayrim vakillarini nasl yoki qabilaga qabul qilish), *rikk* (qullik, aniqrog‘i, alohida boshqa nasldan chiqqanlarni qarmog‘iga olish), *vilaya* yoki *vila* (butun qabilani yoki naslni qarmog‘iga olish) va boshqalar. Ibn Xaldun aytganidek, qarindoshlikning o‘zi (nasab) «xayoliy narsa» [7,128-129]. Shuning uchun, rikka va xilfadagi ba’zi odamlarni qarmog‘iga olish va boshqalar bilan aralashtirish qarindoshlik bilan bir xil ahamiyatga ega. «...Xuddi shu narsani haqiqatda ko‘rasiz. Naturalizatsiya qilingan va uni naturalizatsiya qilgan kishi o‘rtasida qarindoshlik bilan bir xil ma’noga ega bo‘lgan alohida bog‘liqlik mavjud. Bu yerda qarindoshlik yo‘q, lekin uning hosillari bor»[7,184]. Bunday qarindoshlik guruh mohiyatining asosidir. «Prolegomen» bo‘limlaridan biri «Guruhlash qarindoshlik yoki shunga o‘xshash narsalar asosida parchalanishi to‘g‘risida» deb nomlanadi[5, 71].

Shunday qilib, ibtidoiylik bosqichida yagona birlashgan guruhlar shakllanadi. Ular birligining kuchi hayotning «muvofiqlik» darajasiga bog‘liq. Tabiiyki, ibtidoiy sharoitda qon-qarindoshlar birgalikda hayot kechirishadi. Shuning uchun, «bitta otaning aka-uka o‘g‘illari» orasida eng kuchli birlikdir, ushbu birlik esa «ota tomonidan bo‘lgan amakining yaqin yo yiroq o‘g‘illari», «uy» (bayt) yoki katta oilaviy guruhda, naslda (ashira), qabilalarda (kabila) va boshqa munosabatlarda zaiflashadi[7,131].

Ibtidoiy guruhdagi munosabatlar sodda, ibtidoiy demokratiya va tenglik munosabatlaridir. Bir o‘ziga xoslikni aytib o‘tish o‘rinliki, Ibn Xaldun ushbu bosqichda taqsimot munosabatlarini butunlay e’tiborsiz qoldiradi, u sivilizatsiyani tahlil qilishga o‘tgan paytida ular batafsil tadqiq qilish predmetiga aylanadi. Ibtidoiy guruhda taqsimlash masalasi umuman ko‘rib chiqilmaydi, bunga sabab guruh vakillari yashash uchun mahsulotlarning minimumini, ya’ni «zaruriylari»ni iste’mol qiladilar. Boshqaruv, «rahbarlik» (riyasa), Ibn Xaldun aytganidek, bunday faoliyat guruhda «hamma ularga hurmat va ikrom ko‘rsatgan» asosida oqsoqollar (shayxlar) va «taniqli odamlar» tomonidan amalga oshiriladi. Qo‘nim joylarini qo‘riqlash, jamoani himoya qilish uning o‘ziga, aniqrog‘i uning kuchli va yosh vakillariga yuklangan [7,127-128].

Nisbiy tenglik munosabatlari «homiylik qilingan», «qullar», «ittifoqchilar», ya’ni qabila tarkibiga kiruvchi har bir kishiga ham tegishlidir. Ular garchi ba’zi munosabatlarda qarindosh-urug‘li qabilaning asosiy vakillari bilan tenglikda bo‘lmasalar ham, guruhning organik qismini tashkil qiladilar. Shunday qilib, «qabilaga qo‘shilgan» (mulsak) qabilaning yetakchisiga aylana olmaydi, chunki «rahbarlik», odatda, asabiyyaning asosiy fraksiyalaridan biri bo‘lgan nisab ichida meros tariqasida o‘tadi [7,131;132,17, 154-165].

Ko‘chmanchi-ibtidoiy guruh vakili ongida *rikk, xilf* va *haqiqat* munosabatlari, ehtimol, aka-ukalar o‘rtasidagi munosabatlar sifatida qabul qilingan: aka-ukalar teng, ammo ulardan biri katta va kichiklarga homiylik qilishi kuzatiladi. Bunday «homiylik» aslida ekspluatatsiyaning turli shakllari sifatida namoyon bo‘lganligi «Ibn Xaldun davri» bobida ko‘rsatilib o‘tilgan. Biroq o‘sha davrning ijtimoiy ongi (va Ibn Xaldunning o‘zi) bu pozitsiyani nisbiy tenglik sifatida qabul qilgan: tenglik yoki bu munosabatlar qarindoshlik munosabatlari bilan bir xil darajada ko‘rilgan va nisbiy yoki bu «orttirilgan qarindoshlik» esa guruh

vakillarining huquqlari va majburiyatlarini farqlashni anglatgan[5, 72].

Aynan ibtidoiylik bosqichida odamlar o‘rtasidagi munosabatlar nisbiy tenglikni ifodalaganligi sababli, ular tengsizlik munosabatlariga aylanishi mumkin. «Prolegomen» muallifi ibtidoiy guruhning birligi (asabiyya) va uni boshqarish zarurati o‘rtasidagi murakkab dialektik aloqani ko‘radi. Boshqaruv yoki «rahbarlik»da (riyasa) tengsizlikning boshlang‘ich nuqtasi yashirin bo‘ladi, chunki boshqaruv vazifalarini bajarish majburlashni talab qiladi. Ammo majburlovni bo‘ysundirish va shunga mos ravishda aniq tengsizlikning paydo bo‘lishi faqat ibtidoiy guruhlash ma’lum bir birlikni tashkil qilgan, agar qarindoshlikning «xayoliy» («illyuzali») aloqalari hali ham kuchli bo‘lgan taqdirdagina amalga oshadi. Bunaday holatda guruh vakillarining o‘z guruhdoshlaridan biriga qarshi chiqishiga to‘sqinlik qilish vaziyati yuzaga keladi, bu esa rahbarlik munosabatlarini hukmronlik munosabatlariga aylantiradi[5,72].

Ibtidoiy guruhda sodir bo‘layotgan jarayonni biz munosabatlar «burchagi»ning («rakursi») o‘ziga xos o‘zgarishi sifatida tasavvur qilishimiz mumkin. Rahbarlik-ergashish ko‘rinishidagi «gorizontal» munosabatlari asta-sekin hukmronlik-bo‘ysunish kabi «vertikal» munosabatlariga aylanadi. Shu bilan birga guruh ichidagi qarindoshlik munosabatlarining avvalgi tuzilishi bir muncha vaqt saqlanib qoladi. «Agar asabiyya rahbari ma’lum darajaga yetgan bo‘lsa, — deb yozadi Ibn-Xaldun, — u ko‘proq narsaga intila boshlaydi. Agar u rahbarlik va boshqalarning unga ergashish darajasiga erishgan bo‘lsa hamda ustunlik va majburlov yo‘lini topgan bo‘lsa, u endi buni aynan shu narsaga intilgani uchun tark etmaydi. U buni faqat ushbu asabiyyani bog‘laydigan munosabatlar tufayligina amalga oshirishi mumkin, shuning uchun ham odamlar unga ergashadilar»[7,139].

Ortiqcha moddiy ne’matlar paydo bo‘lganda, ibtidoiylik bosqichida mavjud bo‘lmagan muammo paydo bo‘ladi, ya’ni aynan ularni qabilaviy guruhi vakillari o‘rtasida taqsimlash masalasi. Shu paytda esa ibtidoiy demokratiya (asabiyya) munosabatlarining «gorizontal» tuzilishi mulk, hukmronlik yoki «hokimiyat-egalik» munosabatlarining «vertikal» ierarxiyasiga aylanadi. Bu yerda «rahbarlik bor bo‘lgan», shuningdek, rahbarning o‘zi mavjud ibtidoiy guruhning ma’lum bir qismigina qo‘lga kiritadigan imkoniyat yuzaga keladi. U dastlab yaqin qarindoshlarining kuchiga tayanib, «guruhni bo‘ysindirishni va yolg‘iz o‘zi boylikni o‘zlashtirishni» boshlaydi [7, 168]. Rahbar «xo‘jayin»ga aylanganda, u «o‘zining naslidan va tabiiy qondosh sheriklaridan ajralib chiqadi», chunki «ular hukmdorlik hokimyatini mustahkamlaganda hasad kasalligi kelib chiqadi»[7,295]. To‘g‘ri, xo‘jayinda ham o‘zining «ularga nisbatan rashki, egalik qilgan narsasini yo‘qotish qo‘rquviga aylanadi va u ularni o‘ldirishni, kamsitishni va farovonlikdan mahrum qilishni boshlaydi»[7].

Asta-sekinlik bilan mulk iyerarxiyasi, ya’ni hokimiyat va egalik, hukmronlik va bo‘ysunish munosabatlari quriladi. Rasmiy ravishda u ibtidoiy tuzilmadan nusxa oladi. Hukmdorga aylangan sobiq rahbar o‘zini iyerarxiyaning yuqori qismiga qo‘yadi. Keyin uning qarindoshlarining navbati keladi. Ular orqali, aniqrog‘i, «ularning qo‘l ostida» ma’lum bir tartibda qabilaga qo‘shilgan qarindosh, ittifoqdosh qabilalar va uning qullari va boshqalar jamlanadi. Guruhlash «qatlamlar» yoki «sinflar» (tabaqat) ga ajraladi, «ular eng yuqori qismi hech qanday ta’sir ostida bo‘lmagan xo‘jayinlar bilan, pastgi qismi esa hech qanday foyda yoki zarar keltirmaydigan inson naslidagi o‘g‘illari bilan tugaydi»[7, 390]. U yoki bu sinfga mansublik guruhning har bir a’zosi egalik qiladigan mulk miqdorini belgilaydi.

Vujudga kelgan tengsizlik, go‘yo tashqi tomondan sifat jihatidan yangi guruhning boshqa guruhlar ustidan hukmronlikni amalga oshirishga intilishi shakli orqali loyihalanayotgandek ko‘rinadi. «Agar asabiyya munosabatlari tufayli uning tarkibida bo‘lgan odamlar ustidan hukmronlik amalga oshirilgan bo‘lsa, u o‘z tabiatiga ko‘ra boshqa uzoq asabiyya odamlari ustidan hukmronlik qilishga intiladi. Agar har ikki asabiyya rahbari kuch jihatidan teng bo‘lsa... ular raqib va o‘la-o‘lguncha dushmanlarga aylanishadi va ularning har biri boshqasining egalik qilgan

TAMADDUN NURI

narsalarini qo‘lga kiritishadi va dunyoning turli qabilalari va xalqlari bilan bo‘lgani kabi o‘zlarining xalqlarini bo‘ysindirishadi» [7,139-140]. Bosqinchilik urushlari paytida va natijasida vertikal iyerarxiyani shakllantirish jarayoni sodir bo‘ladi (yoki agar bu jarayon ilgari boshlangan bo‘lsa, uning shakllanishi tugaydi) va qo‘lga olingan moddiy boyliklar yuqoridagi sxema bo‘yicha bosqinchi guruhda taqsimlanadi.

XULOSA. Ibn Xaldunning falsafiy qarashlarini tadqiq qilish jarayonida, uni har bir masalaning sabab-oqibatlarini izchil tahlil qilishini kuzatish mumkin. Uning tarixni o‘rganishga bo‘lgan qiziqishi undagi aniq faktlar bilan ishlash, unda yuz berayotgan voqea, hodisa, fenomenlarni chuqur analizdan o‘tkazib, so‘ng sintez qilishida ko‘rinadi. Jumladan, tensizlik, tobelik, hukmronlik, erkinlik kabi fenomenlarni uning yuqoridagi mulohazalaridan anglab olish mumkin. Ibn Xaldun erkinlikni tarixiy jarayonda yuz berayotgan holatlar, o‘tish va o‘zgarish bosqichlari qonuniyatlarini tahlil qilish orqali yoritishga harakat qiladi. Undagi iqtisodiy ta’sirlar ham e’tibordan chetda qolmaydi. Ibn Xaldun bo‘yicha tobelik va erkinlik jamiyatda tabiiy jarayon, ya’ni insonlar o‘rtasidagi munosabatlarga tayangan holda paydo bo‘lishini nazarda tutadi. Yuqorida Ibn haldunning asabiyya tushunchasi bilan odamlarning ibtidoiy ko‘rinishdan sivilizatsiyaga o‘tish jarayonida jamiyat iyerarxiyasi shakllanishini ochib berishga harakat qiladi. Iyerarxiyaning yuqorisida turuvchi rahbarlar pastda turuvchilar ustidan hukmronlikni qo‘lga kiritadilar. Ular ushbu boshqaruvda erkin faoliyat olib boradilar. Ularning ustidan nazorat qiluvchilar topilmaydi. Bu esa qadimda ibtidoiy asabiyyada qisman tenglik keyingi bosqichlarda sekin-astalik bilan tengsizlikka aylanishini mutafakkir asosli tushuntirib beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Баранов Х.К. Арабско-русский словарь. – Россия, 2021. – 928 с.
2. Бацева С.М. Историко-социологический трактат Ибн Халдуна «Мукаддима». – М., 1978.
3. Григорян С.Н., Сагадеев А.В. Избранные произведения мыслителей стран ближнего и среднего востока IX-XIV вв. – М., Соцэкгиз, 1961.
4. Ибн Халдун. Муқаддима. – Тошкент: “Trust and support”, 2024. – 400 б.
5. Игнатенко А.А. Ибн-Халдун. – М.: Мыслъ, 1930. – 160 с.
6. Ефремова Н.В. Арабо-мусульманская философия // Работа выполнена в рамках Программы фундаментальных исследований Президиума РАН «Традиции и инновации в истории и культуре» (Тема номер 3. Традиция, обычай и ритуал в истории и культуре). – С. 176-199.
7. Ibn Khaldun. Al Muqaddimah: Prolegomena (Arabic Edition). - Jiahu Books, March 17, 2014. – 334 p.
8. Raximdjanova D.S. Erkinlik tushunchasi transformatsion xususiyatining ikki davr o‘rtasidagi differensiatsiyasining sotsiologik so‘rovnoma orqali tahlili. - International scientific journal of Biruni. ISSN (E) 2181-2993. - Volume 2, Issue 02. - Tashkent, 2023. – Pg. 33-46.
9. Raximdjanova D.S. Ibn Rushd falsafasida zaruriyat va erkinlikni zamondoshlari fikrlari inkori asosidagi o‘ziga xos talqini. - Oriental Renaissance: innovative, educational, natural and social sciences. ISSN 2181-1784. - Volume 4, Issue 02. - Tashkent, 2024. – Pg. 562-570.
10. Raximdjanova D.S. Ibn Xaldun falsafadagi erkinlikni jamiyatdagi inson munosabatlarida tutgan o‘rni // Yangi O‘zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarning o‘rni va rivojlanish omillari. Respublika ilmiy konferensiyasi. - Toshkent 18 oktabr, 2024. - B. 210-214.
11. Raximdjanova D.S. Ibn Xaldunning tarix bo‘yicha falsafiy mulohazalari//Ta’limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari. Respublika ilmiy konferensiyasi. - Toshkent 18-oktabr, 2024. - B. 33-37.

Qabul qilindi: 25.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 355.4(37.091.3)

O‘ZBEKISTON MUDOFAA ISLOHOTI VA PROFESSIONAL HARBIY TA’LIM TIZIMIGA BIR NAZAR

Rozimova Yorqinoy Yuldashevna

t.f.n., dotsent, mayor, O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi katta o‘qituvchisi

УЗБЕКИСТАН: ВЗГЛЯД НА РЕФОРМЫ В СФЕРЕ ОБОРОНЫ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ВОЕННОЙ ПОДГОТОВКИ

Розимова Еркиной Юлдашевна

к.т.н., доцент, майор, старший преподаватель Военной академии Республики Узбекистан

A LOOK AT UZBEKISTAN’S DEFENCE REFORMS AND THE SYSTEM OF PROFESSIONAL MILITARY EDUCATION

Rozimova Yorkinoy Yuldashevna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Senior Instructor at the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Orcid0009-0003-1495-9618,
Saidazam2002@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada pedagogika sohasidagi OTM talabalarining qobiliyatlari, ijodkorlik iste’dod darajasi, individning an’anaviylik yoki odat tusiga kirgan fikrlash sxemasidan uzoq bo‘lgan, prinsipial yangi g‘oyalarni yaratishga tayyorlikni xarakterlovchi, shuningdek, muammolarni o‘zgacha tarzda bartaraf etish, iqtidorning mustaqil faktori sifatida qabul qilingan ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan materiallar yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *kreativlik, qobiliyat, ijodkorlik, iste’dod, individ, an’anaviy, prinsip, iqtidor, mustaqil faktor, raqobatbardosh, konvergent, divirgent.*

Аннотация. *В данной статье освещаются творческие способности студентов вузов в области педагогики, уровен творческой одаренности, характеризующие готовность индивида к созданию принципиально новых идей, далеких от традиционных или привычных схем мышления, а также направленных на развитие творческих способностей, воспринимаемых как самостоятелный фактор одаренности, преодоления проблем.*

Ключевые слова: *креативность, способности, креативность, талант, индивидуалность, традиционность, принцип, одаренность, независимый фактор, конкурентный, конвергентный, дивергентный.*

Abstract. *This article highlights the creative abilities of university students in the field of pedagogy, the level of creative giftedness, characterizing the individual's readiness to create fundamentally new ideas, far from traditional or habitual patterns of thinking, as well as aimed at developing creative abilities, perceived as an independent factor of giftedness, overcoming problems.*

Keywords: *creativity, abilities, creativity, talent, individuality, tradition, principle, giftedness, independent factor, competitive, convergent, divergent.*

Jahon ta’lim muassasalarida bo‘lajak pedagoglarning o‘zini o‘zi rivojlantirishi va kreativ qobiliyatini takomillashtirishning innovatsion modullari amaliyotga tadbiq etilmoqda. 2030-yilgacha mo‘ljallangan Yuneskoning Inchxon deklaratsiyasida “Ta’lim-taraqqiyotning asosiy harakatlanuvchi kuchi va barqaror rivojlanish maqsadlariga y e tkazuvchi muhim faoliyat” deb e’tirof berilib malakali mutaxassislarning kasbiy kompetentligini oshirish kreativlik va nostandart tafakkur tarzi bilan bog‘liq sifatlarni aniqlash, ta’lim tizimida shaxsning ijodkorlik sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan yirik loyihalarni amaliyotga tadbiq e tish borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Jahonda ta’lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida, ta’limga kreativ yondashuv asosida bitiruvchilarning raqobatbardoshligini oshirish, pedagog kadrlarning kreativ sifatlarini rivojlantirish, ta’lim jarayonini loyihalashtirishning zamonaviy metodik ta’minotini yaratish, talabalarda kreativ sifatlarni rivojlantirish, bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Bilim va tafakkur hech bir insonda o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmaydi. Bu jonkuyar, fidoyi o‘qituvchi va murabbiylarning ko‘p yillik mehnati, izlanishlari samarasidir. Ta’lim berishning asosi bo‘lgan bilimning darajasi haqida Yusuf Xos Hojib «Qutadg‘u bilig» asarida shunday yozadi: «Odamzot nasli aslida yer yuzidagi barcha jonlilar orasida eng ulug‘idir. Ammo bu ulug‘lik bilim bilangina to‘liqlik, mukammallik kasb etadi». Milliy armiyamiz saflarida ularning o‘rni alohida e’tirof etiladi. Mehnati hamisha ham ko‘zga tashlanavermaydigan bu insonlarning fidoyi xizmati tufayli mamlakatimizda Vatanni himoya qilishdek ulug‘ vazifani zimmasiga ishonch bilan ola biladigan, harbiy-siyosiy vaziyatni chuqur tahlil qilib, jang sharoitida o‘zini yo‘qotmay, murakkab vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qiladigan harbiy kadrlarni tayyorlashning o‘ziga xos tizimi yaratildi.

Qurolli Kuchlarimizning mudofaa qudrati yildan-yilga ortib bormoqda.

Sovet Ittifoqi parchalanishi davrida O‘zbekistonda yangi tashkil etilgan mustaqil davlatning milliy xavfsizligini himoya qilishga qaratilgan bir qancha muhim milliy xavfsizlik va mudofaa siyosati qabul qilindi. 1992-yil may oyida Toshkent Sovet Ittifoqining yakuniy bosqichida muhim barqarorlashtiruvchi omil bo‘lgan Kollektiv Xavfsizlik Shartnomasini (KXT) qabul qilgan postsovet davlatlari uchun uchrashuv joyi bo‘lib xizmat qildi. KXTni imzolashda sobiq Sovet sotsialistik respublikalari yangi davr va milliy xavfsizlik talablariga moslashtirilgan yangi milliy xavfsizlik salohiyatini yaratishga kirishdilar. Sovet Ittifoqidan keyingi mustaqillikning birinchi quloqlari Sovet harbiy amaliyotining mavjud amaliyoti va siyosatiga asoslanish bilan belgilandi. Sekin-asta Sovet konvensiyalari va amaliyotlari mudofaa sohasidagi jiddiy islohotlar bilan o‘tib ketdi.

Sovet Ittifoqi parchalanganidan keyin yigirma yil davomida o‘zbek harbiy amaliyoti hali ham ko‘p darajada sovet davridan meros bo‘lib qolgan edi. 2010-yilda O‘zbekiston hukumati milliy xavfsizlik bo‘yicha yangi amaliyot va siyosat hamda yangicha fikrlash usullari muhimligini rasman belgilab berdi. O‘zbekiston Qurolli Kuchlari akademiyasi yetakchi kasbiy harbiy ta’lim muassasasi deb topildi. Harbiy ta'lim muassasalari, jumladan, xizmat ko‘rsatish kollejlari, kadrlar va qo‘mondonlik kollejlari va strategik darajadagi harbiy bilim yurtlari funksiyalarini yagona, yetakchi professional harbiy muassasaga birlashtirish mas’uliyati yuklandi. Joriy islohotlar mamlakat mudofaasini qayta tashkil etishda ushbu tendensiyani kuchaytirayotgan ko‘rinadi.

Davom etayotgan globallashuv va butun xalqaro munosabatlar tizimining o‘zgarishi sharoitida dunyodagi harbiy-siyosiy vaziyat tobora ko‘proq xalqaro va mintaqaviy xavfsizlikka tahdid va tahdidlar spektrining kengayishi bilan tavsiflanadi: geosiyosiy keskinlikning kuchayishi, nizolar va inqirozli vaziyatlarni hal qilishda kuchli yondashuvlarning ustunligi ortib bormoqda.

2018-yil 9-yanvarda O‘zbekiston Respublikasining Mudofaa doktrinasi qabul qilinishi bilan oldinga katta qadam qo‘yildi. Unda zamonaviy harbiy to‘qnashuvlarning asosiy belgilari belgilab berilgan:

Siyosiy asoslash va hal qilinmagan nizoni hal qilish uchun harbiy kuch ishlatish zarurligi to‘g‘risida xalqaro jamoatchilik fikrini

shakllantirishga qaratilgan tayyorgarlik axborot va psixologik targ‘ibot kompaniyalari.

Harbiy kuch bilan bir qatorda noharbiy choralarni qo‘llash (siyosiy, iqtisodiy, axborot-psixologik va boshqalar). Yuqori aniqlikdagi qurollar, elektron urushlar, uchuvchisiz uchish apparatlari va robot tizimlari, tarmoq avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlaridan foydalanish; qarama-qarshi tomonning butun hududida nishonlarni aniq belgilash qobiliyati; yuqori harakatchanlik va o‘z-o‘zini ta’minlaydigan kuchlar guruhlarini ishga joylashtirish.

Maxsus operatsiyalar kuchlari, noqonuniy qurolli tuzilmalar, xususiy harbiy kompaniyalar va boshqa yollanma xodimlarning qo‘poruvchilik va terrorizmga qarshi kurash usullaridan foydalangan holda ishtirok etishi; mahalliy aholining keng ishtiroki va yuqori zaifligi. Yo‘q qilinishi keng ko‘lamli favqulodda vaziyatlarni, shu jumladan transchegaraviy inqirozlarni keltirib chiqarishi mumkin bo‘lgan muhim davlat infratuzilmasini ishdan chiqarish (ishlashini buzish); va harbiy to‘qnashuvning bir ko‘rinishining boshqasiga tez o‘tish ehtimoli yuqori.

Yangi mudofaa doktrinasi maqsadlarini amalga oshirish nuqtai nazaridan milliy xavfsizlik vazifalarini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma va bilimlarga ega kadrlar tayyorlash muhim ahamiyatga ega. 2013-yil fevral oyida Mudofaa vazirligi AQShning Toshkentdagi elchixonasiga O‘zbekiston Qurolli Kuchlari akademiyasiga baho berishni so‘radi. O‘shanda O‘zbekiston hukumati O‘zbekistonning professional harbiy ta’limini (PME) rivojlantirish uchun harbiy ta’lim sohasida ikki tomonlama hamkorlikni rivojlantirishdan ayniqsa manfaatdor edi. AQSh Mudofaa vazirining idorasi zamonaviy PME sohasida hamkorlik dasturini ishlab chiqishda yordam berishni taklif qildi. Taxminan bir vaqtning o‘zida O‘zbekiston Mudofaa vazirligi NATOdan ham shunday yordam so‘ragan. O‘zbeklarning bu so‘rovlari oxir-oqibat Mudofaa ta’limini oshirish dasturi yoki DEEP deb nomlangan almashinuv dasturiga olib keldi. NATO Toshkentda “Tinchlik yo‘lida hamkorlik” o‘quv markazini tashkil qildi. AQSh hamkorlar bilan yaqindan maslahatlashgan holda O‘zbekiston Qurolli Kuchlari akademiyasi uchun PME dasturini ishlab chiqdi. PME uchun mavzu terrorizmga qarshi kurash, fuqarolik favqulodda vaziyatlarni rejalashtirish, xodimlarni tayyorlash va xalqaro standartlar bilan tanishish kabi amaliy mavzularga qaratilgan. AQShning DEEP dasturi talabga asoslangan rag‘batlantirishga asoslangan bo‘lib, professional harbiy ta’lim bo‘yicha amerikalik va o‘zbekistonlik ekspertlar o‘rtasida maslahatlashuvlar va muhokamalarni o‘z ichiga olgan. DEEP dasturidan so‘ng, AQSh hukumati AQSh Mudofaa xavfsizligi bo‘yicha hamkorlik agentligining Mudofaa vazirligi maslahatchisi dasturi orqali qo‘shimcha yordam ko‘rsatdi. Dastur O‘zbekiston Qurolli Kuchlari Akademiyasida joylashgan doimiy PME mutaxassisini PME almashinuvining uzluksiz manbai sifatida taqdim etdi.

DEEP dasturining dastlabki bosqichlari yangi o‘quv modellari va yangi o‘quv materiallarini taqdim etishga qaratilgan. Statik modeldan dinamik o‘qitish modeliga o‘tishga katta e'tibor berildi. Statik model talabalar tomonidan o‘zlashtirilgan kurs materialining bir yo‘nalishli taqdimotiga tayanadi. Dinamik modelning farqi shundaki, u an’anaviy o‘quv dasturlari mazmunini taqdim etishni o‘z ichiga olgan bo‘lsa-da, u o‘qituvchi va o‘quvchining o‘zaro hamkorligi kontekstida materialni taqdim etadi va shu bilan analitik fikrlashni, tegishli tashabbusni va kattalar uchun innovatsion ta’lim texnologiyalarini, shu jumladan mashqlarga asoslangan ta’limni joriy qilishni rag‘batlantiradi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta’lim islohotining asosiy maqsadi har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirishdan iborat. Bu vazifani muvaffaqiyatli hal etish o‘qituvchining malakasini oshirish masalasini pedagogikaning muhim nazariy va amaliy muammosiga aylantirdi. Chunki mustaqillik komil insonni shakllantirishni davlat siyosatining ustuvor masalasiga aylantirdi. Bu vazifani har tomonlama mukammal bo‘lgan tajribali pedagog bajara oladi. Insonning shaxsiyatini, ma’naviy olamini o‘zgartirish uchun o‘qituvchi unga pedagogik va shaxsiy ta’sir ko‘rsatishni mukammal o‘rganishi kerak.

Kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlashda INTERNET, masofaviy ta’lim, kompyuter, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, ma’naviy va kasbiy qiziqishlarni qondirish imkoniyatlari kundan kunga oshib boradi. Bular orqali nafaqat fan-texnika va kasbiy yangiliklarni, balki qayta tayyorlash va malaka oshirish vaqtini, masofaviy o‘qitish natijasida

ularga sarflangan kuch va mablag‘ni tejash mumkin. Bozor munosabatlariga xos bo‘lgan ijtimoiy taraqqiyotning rivojlanishi malakaviy tayyorgarlik davriyligiga keskin ta'sir qiladi va uning qisqarishiga olib keladi. munosabatlari shakllanadi. Shunday qilib, mavjud uzluksiz ta’lim tizimida kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash ularning moddiy va ma’naviy, kasbiy va shaxsiy ehtiyojlarini qondirish vositasi, ya’ni uzluksizligini ta’minlash vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

REFERENCES:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 9-oktabrdagi 809-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim muassasalarining harbiy tayyorgarlik o‘quv bo‘linmalari to‘g‘risida”gi qarori. T.; 2017-y.
2. Mirziyoev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – T., 2021. – 237 b
3. Shavkat Mirziyoev. We will build a free and prosperous, democratic country of Uzbekistan together. -Tashkent: "Uzbekistan".2016 15 –p.
4. Shavkat Mirziyoev. We will resolutely continue our path of national development and raise it to a new level.Tashkent: "Uzbekistan". 2017.17p.
5. Образование 2030: Инчхоне, Республика Корея, Всемирный форум по вопросам образования 2015 г.
6. Арипджанова А.Р. Развития креативного потенциала педагогов высших образовательных учреждений в условиях информатизации образования. дис.... док фил (PhD) педаг наук. 2017. 15 с
7. G. Zaripova.The value of information and new pedagogical technologies in the development of the younger generation in the information society system in the development of the civilization of Uzbekistan.https:// scholar.google.com.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 101.1

IS'HOQXON TO'RA IBRATNING "TARIXI FARG'ONA"ASARI XUSUSIDA

Shaxnazarova Mehrigul Xusanovna, Navoiy Innovatsiyalar universiteti mustaqil izlanuvchisi

ABOUT ISHAQXON TORA IBRAT'S WORK "HISTORY OF FERGANA"

Shakhnazarova Mehrigul Khusanovna, Independent researcher at Navoi Innovation University

О ПРОИЗВЕДЕНИИ ИСХАКХОНА ТОРА ИБРАТА "ИСТОРИЯ ФЕРГАНЫ"

Шахназарова Мехригуль Хусановна, независимый исследователь Навоийского инновационного университета

https://orcid.org/0009-0003-4600-2986
e-mail: mexrigulshaxnazarova@mail.ru

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Farg'ona tarixining falsafiy talqini voqealarining o'zigagina e'tibor qaratibgina qolmay, balki tarix qanday shakllanganligi, o'ziga xoslik qanday shakllantirilgani, hokimiyat qanday faoliyat ko'rsatishi va insoniy vositaning ulkan miqyosdagi o'rni haqidagi kengroq ma'nolarni o'rganishga yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *tarixi Farg'ona, Buxoro, Qo'qon, tarix, iqlim, hunarmandchilik, savdo, madaniyat.*

Abstract: *In this article, a philosophical interpretation of Fergana history focuses not only on the events themselves, but also helps to explore broader meanings about how history is shaped, how identity is formed, how power operates, and the role of human agency on a grand scale.*

Keywords: *History of Fergana, Bukhara, Kokand, history, climate, crafts, trade, culture.*

Аннотация: *Философская интерпретация истории Ферганы в данной статье фокусируется не только на самих событиях, но и на более широких последствиях того, как формируется история, как формируется идентичность, как действует власть и какова роль человеческого фактора в больших масштабах.*

Ключевые слова: *историческая Фергана, Бухара, Коканд, история, климат, ремесла, торговля, культура.*

KIRISH. Is'hoqxon To'ra Ibratning "Tarixi Farg'ona" asari o'sha davrning ijtimoiy-falsafiy qarashlarini yoritib beruvchi muhim tarixiy asardir. Markaziy Osiyodan kelgan tarixchi va ziyoli Ibrat ko'pincha mintaqaviy voqealarni batafsil bayon qilish bilan ushbu voqealarning kengroq oqibatlari, jumladan, ijtimoiy dinamika, siyosiy kuch va falsafiy nutq haqida fikr yuritgan. Ibrat asari Farg'onada o'zi tasvirlagan davrdagi jamiyat tuzilishi haqida tushuncha beradi, islom boshqaruvi, qabilaviy tuzilmalar va mahalliy hukmdorlarning murakkab uyg'unligini ko'rsatadi. Uning asarlarida turli ijtimoiy tabaqalar, jumladan, hukmdorlar, olimlar va oddiy xalq o'rtasidagi munosabatlar yoritilgan. Ibrat, shuningdek, siyosiy arboblar xatti-harakatlarini tanqid qiladi, ko'pincha ularning harakatlarining keng jamoatchilikka ta'siri, jumladan, boshqaruv, adolat va soliqqa tortishning adolatliligi masalalarini muhokama qiladi. Ibrat ijodida islom falsafasi va an'anaviy Markaziy Osiyo tafakkuri uyg'unligi aks etgan. U tez-tez taqdir, ilohiy iroda va inson vakolati kabi mavzularni muhokama qiladi, ular o'sha paytda islom falsafiy nutqida keng tarqalgan mavzular edi. Bundan tashqari, uning axloq, yetakchilik va axloqiy mas'uliyat haqidagi fikrlari klassik islom olimlari, jumladan, fors va turkiy an'analarning ta'sirini ko'rsatadi. "Tarixi Farg'ona" asarida Ibrat

o‘z xalqi farovonligidan ko‘ra shaxsiy hokimiyat va boylikni birinchi o‘ringa qo‘ygan siyosiy hukmdorlarni tanqid qilgan ko‘rinadi. Uning ishi shafqatsizlik va adolatli yetakchilikning ahamiyati kabi mavzularga to‘xtalib, boshqaruvning nozik tanqidini taklif qiladi.

MUHOKAMA. Uning yondashuvida ham nozik insonparvarlik mavjud bo‘lib, u adolat, insof va ijtimoiy jipslikning muhimligini ta’kidlaydi. Uning farg‘onaliklar haqidagi mulohazalari ko‘pincha ularning matonatliligi, donoligi va moslashuvchanligini ta’kidlab, ularni mintaqa tarixi va o‘ziga xosligida markaziy o‘rin tutadi. Is’hoqxon to‘ra Ibratning “Farg‘ona tarixi” asari O‘rta Osiyo, xususan, asrlar davomida savdo, madaniyat va siyosatning muhim chorrahasi bo‘lgan Farg‘ona vodiysi tarixi va madaniy merosini o‘rganishda hal qiluvchi asar hisoblanadi. Bugungi kunda ushbu ishning ahamiyatini bir necha jihatdan ko‘rish mumkin. Ibrat tarixi XIX asrdagi Farg‘onaning siyosiy, ijtimoiy va madaniy manzarasi haqida qimmatli ma’lumotlar beradi, bu esa Markaziy Osiyoning kengroq tarixini tushunish uchun juda muhimdir. Uning hisobi mahalliy boshqaruvning murakkabliklarini, turli etnik guruhlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni va hududni shakllantirgan mintaqaviy dinamikani hujjatlashtiradi. Farg‘ona vodiysi va O‘rta Osiyo xalqlari uchun Ibrat ijodi g‘urur va madaniy o‘zlikni saqlash vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Bu hozirgi avlodlarning o‘tmishi bilan bog‘lanishiga yordam beradi, davomiylik va madaniy meros hissini beradi.

Farg‘ona vodiysi asrlar davomida turli muammolarga duch keldi, jumladan, geosiyosiy o‘zgarishlar, mustamlakachilik ta’siri va hozirgi zamon ijtimoiy-iqtisodiy muammolari. Ibratning tarixi ushbu davom etayotgan muammolarni aniqlashga yordam beradigan va mintaqadagi hozirgi siyosiy va ijtimoiy munozaralar haqida ma’lumot beruvchi tarixiy asos yaratadi. O‘rta Osiyo tarixini o‘rganuvchi olimlar va tadqiqotchilar Ibrat ijodini ajralmas manba deb bilishlari mumkin. Bu bizning mintaqa tarixi haqidagi tushunchamizga ko‘proq ma’lum bo‘lgan rivoyatlardan tashqari chuqurlik qo‘shib, hududni shakllantirgan ijtimoiy-siyosiy mahalliy nuqtayi nazarni taklif qiladi.

Is’hoqxon To‘ra Ibratning “Farg‘ona tarixi” asarida Farg‘ona vodiysi va uning atrofidagi viloyatlarga tegishli bir qancha geografik joy nomlari keltirilgan. Ba’zi asosiy joylarga quyidagilar kiradi:

Farg‘ona – hozirgi O‘zbekiston, Qirg‘iziston va Tojikistonda joylashgan, tarix atrofida aylanadigan markaziy mintaqa. Vodiy qishloq xo‘jaligidagi ahamiyati va tarixiy ahamiyati bilan ahamiyatlidir.

Andijon – Farg‘ona vodiysidagi tarixiy va madaniy ahamiyati bilan mashhur yirik shahar. Ko‘pincha mintaqadagi savdo, ma’muriyat va siyosiy voqealar kontekstida murojaat qilinadi.

Qo‘qon – Qo‘qon xonligining markazi bo‘lib xizmat qilgan shahar. Bu ish davrida O‘rta Osiyodagi yirik siyosiy va madaniy markazlardan biri bo‘lgan.

Toshkent – O‘zbekistonning poytaxti bo‘lib, o‘sha davrda mintaqaning keng siyosiy manzarasidagi ahamiyati tufayli tez-tez tilga olinadi.

Samarqand – Markaziy Osiyodagi yirik tarixiy shahar, madaniy va ilmiy markaz sifatidagi tarixiy ahamiyati tufayli tez-tez tilga olinadi.

Buxoro – Markaziy Osiyodagi yana bir muhim tarixiy shahar, u o‘zining siyosiy, madaniy va diniy ahamiyati bilan tez-tez tilga olinadi. Bu joylar Is’hoqxon to‘ra Ibrat Farg‘ona vodiysi tarixi, siyosati va ijtimoiy-madaniy kontekstini o‘rganishda so‘zlagan kengroq tarixiy rivoyatning bir qismidir. Rivoyat mintaqadagi turli xonliklar va imperiyalar tarixi bilan uzviy bog‘langan. Is’hoqxon To‘ra Ibratning “Farg‘ona tarixi” asarida viloyat tarixi, madaniyati, Farg‘ona ichidagi shaharlarning iqlimi va turmush tarzi haqida batafsil ma’lumot berilgan. Ibratning asarlari asosan tarixiy voqealar va siyosiy voqealarga qaratilgan bo‘lsa-da, biz uning ta’riflaridan bu mintaqadagi shaharlarning ba’zi muhim xususiyatlarini aniqlashimiz mumkin.

Qo‘qon, Andijon va Marg‘ilon kabi shaharlarni o‘z ichiga olgan Farg‘ona vodiysi o‘zining mo‘tadil kontinental iqlimi bilan mashhur. Yoz juda issiq bo‘lishi mumkin, harorat 30 ° C (86 ° F) dan yuqori, qish esa sovuq bo‘lib, ko‘pincha sovuqdan pastga tushadi. Bu iqlim aholining turmush tarzini shakllantirishda, qishloq xo‘jaligi, me’morchilik va kundalik faoliyatga ta’sir qilishda katta rol o‘ynaydi.

Qo‘qon: Ibrat qamrab olgan davrda Qo‘qon muhim siyosiy va madaniy markaz bo‘lgan.

Shaharning turmush tarzi o‘zbek, tojik va rus ta’sirini o‘zida aks ettirgan, chunki u savdo, ma’muriyat va madaniy almashinuv uchun muhim markaz bo‘lgan. Arxitekturada katta masjidlar, madrasalar va karvonsaroylar mavjud edi. Issiq yoz soyaga, suvni boshqarishga va kechqurun ijtimoiy tadbirlarga e’tibor berishni anglatardi.

Andijon: Farg‘ona vodiysining sharqiy qismidagi muhim shahar bo‘lgan Andijon qishloq xo‘jaligi, xususan, paxta va ipakchilikning gullab-yashnashi bilan mashhur edi. Bu yerning iqlimi ma’lum darajada Qo‘qonga o‘xshaydi, yozi issiq va quruq bo‘lib, iqtisodiyot va ijtimoiy hayotga o‘z ta’sirini o‘tkazdi. Ibrat davrida Andijonda savdogarlar, hunarmandlar va dehqonlar yashab, uning gavjum turmush tarziga hissa qo‘shgan. Shahar jamiyatning madaniy tuzilishida muhim o‘rin tutgan boy musiqa va she’riyat an’analariga ham ega edi.

Marg‘ilon: Marg‘ilon o‘zining ipakchilik sanoati, xususan, mashhur Farg‘ona vodiysi ipak ishlab chiqarishi bilan mashhur edi. Shaharda hunarmandchilik madaniyati yuksak darajada rivojlangan bo‘lib, odamlar to‘qimachilik sanoatida mehnat qilib, chiroyli matolar ishlab chiqargan. Ipak qurtlarini qo‘llab-quvvatlaydigan tut daraxtlari kabi mahalliy resurslar bu sanoatga iqlim ta’sir qilgan bo‘lardi. Marg‘ilonning turmush tarzi hunarmandchilik, savdo-sotiq va bozor ayirboshlashga qaratilgan edi.

NATIJALAR. Ibrat ijodida tilga olingan shaharlarning umumiy turmush tarzi qishloq xo‘jaligi hosildorligi, hunarmandchilik va savdo-sotiqning uyg‘unligini aks ettiradi. Ijtimoiy tuzilma iyerarxik bo‘lib, islom madaniyati va mintaqaviy an’analarning kuchli ta’siri ostida edi. Shaharlar ko‘pincha ta’lim, san’at va diniy bilim markazlari bo‘lgan, ayniqsa madrasa va masjidlar mavjud edi. Iqlim mintaqaning qishloq xo‘jaligi amaliyotlarining aksariyat qismini shakllantirdi va issiq yozda boshpana va salqinlikni ta’minlashga qaratilgan me’moriy uslubga ta’sir ko‘rsatdi.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, Ibratning “Farg‘ona tarixi” asari nafaqat mintaqa tarixining muhim qismini saqlab qolgan, balki Markaziy Osiyoning o‘ziga xosligi, rivojlanishi va muammolari haqidagi zamonaviy munozaralarga o‘z hissasini qo‘shishda davom etuvchi asosiy matn bo‘lib qolmoqda. Ibratning “Tarixi Farg‘ona” shunchaki tarixiy hikoya emas, shuningdek, jamiyat, boshqaruv va yetakchilikning axloqiy asoslari haqidagi falsafiy sharhdir. U o‘sha davrdagi Markaziy Osiyo tafakkurining murakkabligini aks ettiradi, islom falsafasi elementlarini mintaqaning ijtimoiy-siyosiy voqeligi haqidagi chuqur mulohazalar bilan uyg‘unlashtiradi. Farg‘ona iqlimi dehqonchilik, savdo-sotiq va hunarmandchilik bilan shug‘ullanadigan turmush tarzini shakllantirdi, boy madaniy va intellektual hayot islom an’analariga asoslangan edi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Shavkat Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqiliz bilan quramiz// Namangan viloyati saylovchilar vakillari bilan uchrashuvdagi nutq. -Toshkent:O‘zbekiston, 2017.-B.73
2. Ibrat, Is’hoqxon to‘ra. Tanlangan asarlar - T.: Ma’naviyat, 2020.54-58 bet.
3. Is’hoqxon to‘ra Ibrat hayoti va adabiy faoliyati/Ozodaxon Boltaboyeva Namangan:Arjumand Media, 2021.-109 bet.
4. Is’hoqxon Ibrat. G‘azallar, ilmiy va ma’rifiy maqollar, tarixiy asarlar. Qayta nashr, 2024-yil. Zabarjad Media, 2024.-77 bet.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 101.1

YANGI O‘ZBEKISTON STRATEGIYASIDA URF-ODAT, AN’ANA VA QADRIYATLARGA EHTIYOJNING OSHIB BORISHI

Yusupaliyev Orzumurod Odilovich, Guliston davlat Pedagogika instituti, Ijtimoiy-Gumanitar fanlar fakulteti “Milliy g‘oya va falsafa” kafedrasi katta o‘qituvchisi

https://orcid.org/0009-0003-4600-2984

e-mail: yusufalievorzumurod@gmail.com

THE GROWING NEED FOR CUSTOMS, TRADITIONS AND VALUES IN THE NEW UZBEKISTAN STRATEGY

Yusupaliyev Orzumurod Odilovich, Gulistan State Pedagogical Institute, Faculty of Social and Humanitarian Sciences Senior Lecturer, Department of “National Idea and Philosophy”

РАСТУЩАЯ ПОТРЕБНОСТЬ В ОБЫЧАЯХ, ТРАДИЦИЯХ И ЦЕННОСТЯХ В СТРАТЕГИИ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА

Юсупалиев Орзумурод Одилович, старший преподаватель кафедры «Национальная идея и философия» факультета социальных и гуманитарных наук Гулистанского государственного педагогического института

Annotatsiya*: Mazkur maqolada Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida milliy urf-odat, an’ana va qadriyatlarga bo‘lgan ehtiyojning ortib borish sabablari, bu jarayonning ijtimoiy-madaniy ahamiyati va davlat siyosatidagi ifodasi ilmiy tahlil qilinadi. Muallif qadriyatlarning ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, madaniy identitetni mustahkamlash va yosh avlodni tarbiyalashdagi roliga alohida e’tibor qaratilgan.*

Kalit so‘zlar*: Yangi O‘zbekiston, urf-odat, an’ana, qadriyatlar, madaniy identitet, ijtimoiy barqarorlik, strategiya, milliy meros, globallashuv, ma’naviy tiklanish.*

Abstract: *This article scientifically analyzes the reasons for the growing need for national customs, traditions and values within the framework of the New Uzbekistan Development Strategy, the socio-cultural significance of this process and its expression in state policy. The author pays special attention to the role of values in ensuring social stability, strengthening cultural identity and educating the younger generation.*

Keywords: *New Uzbekistan, customs, traditions, values, cultural identity, social stability, strategy, national heritage, globalization, spiritual revival.*

Аннотация: *В статье научно анализируются причины роста потребности в национальных обычаях, традициях и ценностях в рамках стратегии развития Нового Узбекистана, социально-культурное значение этого процесса и его выражение в государственной политике. Особое внимание автор уделяет роли ценностей в обеспечении социальной стабильности, укреплении культурной идентичности, воспитании подрастающего поколения.*

Ключевые слова: *Новый Узбекистан, обычаи, традиции, ценности, культурная идентичность, социальная стабильность, стратегия, национальное наследие, глобализация, духовное возрождение.*

KIRISH. Yangi O‘zbekiston davrida ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar bilan bir qatorda, milliy qadriyatlar, urf-odat va an’analarni tiklash, ularni jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylantirish borasida tub burilishlar yuz bermoqda. Har qanday jamiyatning mustahkamligi, eng avvalo, uning madaniy ildizlariga, tarixiy merosiga va ma’naviy qadriyatlariga bo‘lgan munosabati bilan belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan olib qaralganda, Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida milliy o‘zlikni anglash va asrash, urf-odat va an’analarni zamonaviy hayot bilan uyg‘unlashtirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada aynan shu ehtiyojning sabab va oqibatlari, uni kuchaytiruvchi omillar hamda ijtimoiy jarayonlarga ta’siri tahlil qilinadi.

Ma’lumki, har bir individ shaxs sifatida shakllanar ekan, faqat u yashab turgan davrdagi ijtimoiy munosabatlar ta’siri ostida bo‘lib qolmasdan, shuningdek, tarixiy tajribalar, ajdodlar tomonidan yaratilgan, to‘plangan va avloddan avlodga o‘tib kelayotgan madaniy meroslar, milliy qadriyatlar ta’siri ostida ham shakllanadi. Bunda ayniqsa, har bir xalqqa mos bo‘lgan milliy urf-odat va an’analar roli beqiyosdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Milliy qadriyatlar, an’analar va urf-odatlarning ijtimoiy taraqqiyotdagi o‘rni to‘g‘risida ko‘plab mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan ilmiy ishlar olib borilgan. O‘zbekistonlik olimlar (Qurbonov A., To‘raqulov Z., Karimov N.) o‘z asarlarida qadriyatlar ijtimoiy integratsiyaning markaziy komponenti ekanligini ta’kidlashgan[1]. Shu bilan birga, G.Hofstede va E.Durkheim kabi sotsiologlar madaniy normalarning jamiyatdagi funksional roliga urg‘u berishgan[2][3].

Milliy urf-odat va an’analarda butun bir xalqning ijtimoiy ehtiyojlari, axloq normalari, manfaatlari, amaliy tajribalari va tarixiy yashash sharoitlari o‘ziga xos tarzda mujassam bo‘ladi. Ular xalqning faoliyati jarayonida tug‘iladi. Har bir xalq tarix davomida yashash sharoitining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda kishilar o‘rtasidagi munosabatlarning ma’lum norma va yo‘l-yo‘riqlarini yaratadi. Bu norma va yo‘l-yo‘riqlar avloddan-avlodga o‘tib, urf-odat va an’analarga aylanadi.

MUHOKAMA. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida (2022–2026 yillar) milliy o‘zlikni mustahkamlash, tarixiy xotirani tiklash, madaniyat va qadriyatlarni saqlash muhim yo‘nalish sifatida belgilangan[4]. Shu asosda, urf-odatlar, an’anaviy bayramlar (Navro‘z, Mehrjon), milliy liboslar, milliy hunarmandchilik turlari va oilaviy qadriyatlar davlat siyosatida ustuvor o‘rin egallamoqda.Misol uchun, “Oila – jamiyat tayanchi” konsepsiyasi doirasida oilaviy qadriyatlarni mustahkamlashga doir 20 dan ortiq hukumat qarorlari qabul qilindi[5]. Yoshlar orasida milliy madaniyat va tarixni o‘rganishga qiziqishning ortib borayotgani kuzatilmoqda. Bu esa jamiyatda identitet muammolarining yechimiga xizmat qilmoqda.

Qadriyatlarga bo‘lgan ehtiyoj faqat nostalgik motivlar bilan emas, balki globalizatsiya va raqamli madaniyatning salbiy oqibatlariga qarshi immunitet sifatida ham namoyon bo‘lmoqda. Internet madaniyati fonida o‘zlikni saqlab qolish milliy an’analar orqali amalga oshirilmoqda.

Shakllangan urf-odat va an’analar shaxsning ijtimoiy munosabatlarga kirishishida uning xulq-atvorini belgilovchi, boshqaruvchi va shakllantiruvchi vazifani bajaradi. Agar biz har qanday urf-odat, an’ana, udum yoki marosimning kelib chiqish sabablarini o‘rganmasdan turib baho bersak, ular bir qarashda bemani yoki behuda bo‘lib ko‘rinishi mumkin. Aslida esa ularning barchasi xalqning ijtimoiy-iqtisodiy va amaliy faoliyati natijasida vujudga kelgan va ularning ma’lum ehtiyojlarini qondirishga xizmat qilgan. Bu misollar shuni ko‘rsatadiki, odat va an’analar xalq hayotiga ongli ravishda kirib keladi, biroq ularning ta’siri esa stixiyalidir. Shu bilan birga, ayrim urf-odat va an’analar o‘z umrini o‘tab bo‘lgan bo‘lsa-da, yashovchanlik xususiyati tufayli uzoq vaqt saqlanib, odamlar ongiga ta’sir qilib turadi. Bu holat inson psixologiyasi bilan bog‘liq. Chunki mustahkamlangan urf-odat va an’analarga amal qilmaslik ko‘pchilik tomonidan qoralanadi.

Atrofdagilarning tanbehidan qo‘rqish, jamiyat a’zolari urf-odatlarga ongli yoki ko‘r-ko‘rona amal qilishga majbur bo‘ladi.

Urf-odat va an’analar ko‘pincha sinonim so‘zlar sifatida ishlatilsa-da, bu terminlar orasida terminologik va ma’no jihatdan farq mavjud. Urf-odatlar, asosan, oilaviy va maishiy sohalar bilan bog‘liq bo‘lib, ularda axloqiy, diniy va huquqiy normalar o‘z aksini topadi.

An’analar esa ijtimoiy hayotning barcha sohalarida mavjud bo‘lib, ular kelib chiqish jarayonini ham o‘z ichiga oladi. An’anada kishilarning narsa va buyumlarga, tabiatga bo‘lgan munosabatlari ifodalanadi. Ma’lumki, san’at va adabiyotda, armiyada, oliy o‘quv yurtlarida, sport va ishlab chiqarish jamoalarida urf-odat bo‘lmaydi, balki an’analar mavjud bo‘ladi. Masalan, armiyaga yangi borgan askarning qasamyod qabul qilishi, oliy o‘quv yurtiga kirgan talabani rasmiy kutib olish, sport musobaqalarida g‘olib sportchining sharafiga mamlakat bayrog‘i ko‘tarilishi va madhiyaning yangrashi — bular an’analar hisoblanadi.

Shuningdek, an’analar ta’sir doirasi kengroq bo‘lib, bir an’ana bir nechta urf-odat, udum va marosimlarni o‘z ichiga olishi mumkin. Masalan, xalqimizda mavjud bo‘lgan mehmondo‘stlik an’anasini olaylik. Mehmondo‘stlik deyarli har bir xalq va millatga xos bo‘lsa-da, u ijtimoiy-tarixiy sharoitlar ta’sirida, oilaviy-maishiy hayotdagi munosabatlar natijasida o‘zbek xalqiga xos bo‘lgan tarzda namoyon bo‘ladi. Bu esa milliy xususiyat va an’anaga aylanadi.

NATIJALAR. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatmoqdaki, Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida milliy urf-odat, an’ana va qadriyatlarning ijtimoiy hayotdagi o‘rni sezilarli darajada mustahkamlanmoqda. Bu holat bir nechta omillar bilan izohlanadi. Avvalo, global axborot makonining kengayishi, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va chet el madaniyatlarining ommaviy axborot vositalari orqali keng tarqalishi sharoitida milliy o‘zlikni asrash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Aynan shu kontekstdagi ehtiyoj ijtimoiy ongda milliy qadriyatlarga bo‘lgan hurmatni tiklash, urf-odat va an’analarni zamonaviy hayotga uyg‘unlashtirishga xizmat qilmoqda.

Yoshlar orasida milliy kiyimlarga, qadimiy bayramlarga, xalq og‘zaki ijodiga va ota-bobolarimizning axloqiy-etik me’yorlariga qiziqishning ortib borayotgani kuzatilmoqda. Bu holat esa davlat siyosatida ham o‘z aksini topmoqda. Jumladan, “Ma’naviyat — jamiyat tayanchi” tamoyili asosida olib borilayotgan madaniyat siyosati doirasida ta’lim tizimi, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va jamoat tashkilotlari orqali qadriyatlarni ommalashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, qadriyatlar jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda, insonlar orasida birdamlik, bag‘rikenglik va hamjihatlikni shakllantirishda muhim omil sifatida qaralmoqda. Shu bilan birga, ularning huquqiy, siyosiy va iqtisodiy sohalarda ham ijobiy aks-sado berayotgani aniqlanmoqda. Masalan, oilaviy qadriyatlar asosida barpo etilayotgan ijtimoiy institutlar, mahalla tizimining kuchaytirilishi, milliy bayramlarning davlat darajasida nishonlanishi, qadimiy urf-odatlarga zamonaviy yondashuvlar — bularning barchasi jamiyatda sog‘lom ma’naviy muhitni shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Bundan tashqari, qadriyatlarning bugungi kunda strategik resurs sifatida qaralayotgani e’tiborga molikdir. Ular inson kapitalini rivojlantirish, ijtimoiy mas’uliyatni oshirish va barqaror taraqqiyotga erishish yo‘lida g‘oyaviy-madaniy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Ayniqsa, Yangi O‘zbekistonni bunyod etishda ishtirok etayotgan barcha ijtimoiy qatlamlar — yoshlar, ziyolilar, tadbirkorlar, davlat xizmatchilari va fuqarolik jamiyati institutlari tomonidan qadriyatlarga bo‘lgan yondashuvning yangilanishi kuzatilmoqda.

Shunday qilib, olib borilgan tadqiqotlar asosida Yangi O‘zbekiston strategiyasida qadriyatlar faqatgina meros sifatida emas, balki zamonaviy jamiyatni barpo etishdagi muhim g‘oyaviy va ma’naviy omil sifatida qaralayotgani aniqlandi. Bu esa o‘z navbatida mamlakat taraqqiyoti, milliy birligimiz va ijtimoiy

TAMADDUN NURI

barqarorligimizning kafolati sifatida qadriyatlarni o‘rganish va ularni hayotga tatbiq etish zaruratini kuchaytirmoqda.

XULOSA. Yangi O‘zbekiston sharoitida milliy urf-odat, an’ana va qadriyatlarga bo‘lgan ehtiyoj ijtimoiy ong va ma’naviyat darajasining o‘sishi, global madaniy bosimlarga qarshi himoya refleksi va ijtimoiy birdamlik vositasi sifatida kuchayib bormoqda. Ushbu jarayonni qo‘llab-quvvatlash, ilmiy asoslangan siyosatni davom ettirish va yosh avlodga milliy o‘zlikni singdirish zamonaviy taraqqiyotning zaruriy omilidir. Kelgusida ham qadriyatlarni rivojlantirish orqali Yangi O‘zbekistonning mustahkam ma’naviy poydevorini qurish mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Qurbonov A. Milliy qadriyatlar va zamonaviy jamiyat. Toshkent, 2019.
2. Hofstede G. Culture’s Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations, Sage Publications, 2001.
3. Durkheim E. The Elementary Forms of Religious Life, Oxford University Press, 2008.
4. Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son Farmoni.
5. Oila – jamiyat tayanchi konsepsiyasi asosida amalga oshirilgan chora-tadbirlar to‘g‘risidagi hisobot, 2023. Vazirlar Mahkamasi.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK:82/820

QARAQALPAQ LAPLARÍNÍŃ IDEYALIQ HÁM KÓRKEM-ESTETIKALIQ ÓZGESHELIKLERI

Berdimuratov Jetkerbay Abatbaevich
Qaraqalpaqstan Respublikası gumanitar ilimler ilimiy-izertlew instituti erkin izleniwshisi

QORAQALPOQ LOFLARINING G‘OYAVIY VA BADIIY-ESTETIK XUSUSIYATLARI

Berdimuratov Jetkerbay Abatbaevich
Qoraqalpog‘iston Respublikasi gumanitar fanlar ilmiy-tadqiqot instituti Mustaqil tadqiqotchisi

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЛОВОСОЧЕТАНИЙ В НАРОДНЫХ ЭПОСАХ

Бердимуратов Жеткербай Абатбаевич
Научно-исследовательский институт гуманитарных наук Республики Каракалпакстан независимый исследователь

IMAGINATIVE AND ARTISTIC-AESTHETIC PROPERTIES OF KARAKALPAK LIPS

Berdimuratov Jetkerbay Abatbaevich
Research Institute of the Humanities of the Republic of Karakalpakstan Independent Researcher

j.berdimuratov@mail.ru
https://orcid.org/0009-0006-7851-8717

Annotaciya: *Maqalada qaraqalpaq folkloristligindegi kúldurgi sózler hám laplardıń kórkemlik ózgesheliklerı tipologiyalıq usılda tallanǵan. Bunday sózlerdiń bir-birine jaqınlıǵı, uqsaslıq belgileri hám ózine tán ózgesheliklerı ilimiy tiykarda analizge tartılǵan.*

Tayanısh sózler*: Folklor, janr, sóz, kórkemlik, ideya, kórkem-estetika, folklor janrları baylanısı.*

Annotatsiya: *Maqolada qoraqalpoq folklorshunosligidagi kuldurgi so‘zlar va laplarning badiiy xususiyatlari tipologik uslubda tahlil qilingan. Bunday so‘zlarning bir-biriga yaqinligi, o‘xshashlik belgilari va o‘ziga xos xususiyatlari ilmiy asosda tahlilga tortilgan.*

Kalit so‘zlar: *Folklor, janr, so‘z, badiiylik, g‘oya, badiiy-estetika, folklor janrlari aloqasi.*

Аннотация: *В статье типологически анализируются художественные особенности пословиц и поговорок каракалпакского фольклора. Близость, сходство и уникальные характеристики таких слов были научно проанализированы.*

Ключевые слова: *Фольклор, жанр, слово, художественность, идея, художественная эстетика, взаимосвязь фольклорных жанров.*

Annotation: *The article typologically analyzes artistic features of proverbs and sayings of Karakalpak folklore. The closeness, similarity and unique characteristics of such words were scientifically analyzed.*

Key words: *Folklore, genre, word, artistry, idea, artistic aesthetics, interrelation of folklore genres.*

Kirisiw. Sheshenlik sózlerdiń payda bolıw, el arasına taralıw hám rawajlanıw dáwirlerin qaraqalpaqlar arasında en jayıw dáwirin XIV-XV ásirler yaǵnıy Jiyrenshe sheshennniń dúnyaǵa atı taralıw dáwiri dep alsaq qátelespeymiz. Sheshenlik sózler bir xalıqta ǵana birden payda bolmaydı. Sana-sezim rawajlana kelip hár qıylı formada gápler aytıp sózler sóylep til baylıǵın, oy-tereńligin asırıp barǵan. Óziniń oylaǵan oyın, pikirin sheberlik penen sırtqa shıǵarǵan.

Metodlar bólimi. Ásirler ótiwi menen adamzat sóz qúdiretiniń ushqınların barınsha

rawajlandırǵan. Onı ilimge, bilimge, mádeniyatqa ulıwma xalıqlıq mápke jumsaǵan. Nátiyjede adamlar arasınan sheshen, dilwar, artıqsha tereń pikirler júritip sóyleytuǵın, aytatuǵın talantlılar payda bolǵan. Olar óziniń sóz óneri arqalı jurtshılıqtı ózine qaratıp, ayrıqsha itibarǵa iye bolǵan. Bunday insanlarda adamlar hayran qalarlıq tapqırlıq, sózge ustalıq, tereń mánili sózlerdi dúzip aytatuǵın sheberlik belgiler payda bolǵan. Olar qanday da bir adam táǵdirindegi, turmısındaǵı, ómirindegi máselelerdiń ayrıqsha sóz sheberligi menen sheshiliwine xızmet islegen. Bunday adamlar sóylese sóz dizbegin quyqıljıtıp, orınlı, zer jamıldırıp sóylep, jurtshılıqtı tań qaldırıp, hámmeni ózine eriksiz tartıp sóyleytuǵın bolǵan. Olar qálegen sheshilmeytuǵın da máselelerdi sózdegi tapqırlıǵı menen sheship, mádeniyatlı jayǵastırıp, hámmeniń kewlin tabatuǵın bolǵan. Bul insanlarǵa qanday túrde másláhátke kelseńde, sóz benen kewliǹdi jubatıp, qanaatlandırıp jibergen.

Tiykarǵı bólim. Awızeki maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda Jiyrenshe sheshen Jánibek xan zamanında jasaǵan adam. Onıń qay jılı, qay jerde tuwılıp, qashan ólgeni haqqında maǵlıwmat joq. Sonı da belgilep ótiw kerek, orta ásirler tariyxında eki Jánibek xan ótken. Birinshisi Altın Orda 1312-1340-jıllar xanlıq etken, Ózbek xannıń ulı Jánibek xan. Ekinshi qazaq xanlıǵın qurǵan Jánibek xan. Ol 1456-1478-jılları xan bolǵan. Usı waqıtqa shekem Jiyrenshe haqqında sóz etkenler barlıǵı derlik Jiyrenshe sheshen qaysı Jánibektiń tusında jasaǵanına itibar bermey keledi. Bizińshe Jiyrenshe sheshen Altın Orda xanı Jánibek (1342-1357) tusında jasaǵan bolıwı kerek. Sebebi Jiyrenshe sheshen atınıń tek qazaq, qaraqalpaq, arallı ózbekler arasında ǵana emes, al noǵaylar, bashqurtlar, tatarlar arasında keń tarawı kópshilik túrk qáwimleriniń Altın Orda, Aq Orda, noǵaylı bolıp jasaǵan dáwirine tuwra keledi. Onıń ústine Jiyrenshe sheshen menen birge jasaǵan Jánibek xan sovet dáwirindegi kópshilik izertlewshilerdiń kórsetkenindey aqılsız, aqmaq, zulım xan emes, al oǵada parasatlı, adamlardıń bilgirligin sınap kóretuǵın, danalıqtı, bilimlilikti bahalaytuǵın oǵada ádil xan boladı. Ol Jiyrensheniń danalıq penen aytqan hár awız sózine 1000 tilla beredi. Durısında da Jiyrensheni ǵamxorlıqqa alıp qasında saqlaǵan Altın Orda xanı Jánibek xan bolıwı tolıq sáykes keledi [3.136-137].

Adamzat payda bolıwı menen oǵan qudaytala hámiri menen til, sana, sezim bağıshlaǵan. Til adamlardıń bir-biri menen qatnas quralı esaplanǵan. Hár adam óz kewlindegi oyların, tuyǵıların, ármanların, jaqsılıq niyetlerin, qayǵılı hásiretlerin usı tili, zibanı, onıń sesti arqalı bir-birine jetkerip turǵan. Dáslepki payda bolıwı eski Rimlilerde dep esaplasaq, sonsha ásirlerden berli ol Oratorlıq óneri qońsı Egipet, Kishi Aziya hám sol dáwirde dúnyaǵa atı taraǵan Altın Orda mámleketi bolǵanlıǵı ózinen özi dálillenedi. Óytkeni Altın Ordanıń xanı Jánibek xan (1342-1357) jıllarda xanlıq etip, el ishinen dana, tilge júyrik, aqıllı, sheshen, dilwar adamlardı átirapına toplaǵan bolsa, solardıń biri Jiyrenshe sheshen esaplansa, demek Qaraqalpaqlarda XIV ásirde-aq Oratorlıq ónerine tiykar salınǵanlıǵı, hátteki gúrlep rawajlanǵanlıǵın tán alıwımızǵa boladı. Oratorlıq ónerińiń (sheshenlik sózlerdiń) payda bolıw tariyxı qaraqalpaqlar xalıqlıq dárejege jetisken IX-X ásirlerde-aq payda bolǵanlıǵına gúman tuwdırmaydı. XIV ásirde Arab elleri, Egipet h.t.b. mámleketlerde jazba dini ádebiyatlar payda bolıp arab, parsı tillerinen túrkiy xalıqlar tillerine de olar awdarılıp, elge taralǵanlıǵı málim. Olardıń kópshiligi tek diniy kitaplar emes, didaktikalıqta shıǵarmalar edi. Usı dáwirlerdiń tili hám kórkem shıǵarması iretinde Xorezmiydiń «Muhabbatnama», Durbektiń «Yusup hám Zleyxa», Yusup Has Hajibtiń «Qutadǵu bilik», Axmad Yugnakiydiń «Hibatul haqayik», Qutbanıń «Xısıraw hám Shiyrin» h.t.b. shıǵarmaları bulardıń qatarına kiredi.

Ulıwma túrkiy tilles xalıqlardıń folklorına hám jazba ádebiyatlarına súyensek Jiyrenshe sheshen ataması menen danalıq sózlerdi ózlerinde erkin paydalanıp júrgen xalıqlar: qaraqalpaqlar, noǵaylar, tatarlar, qırǵızlar, qazaqlar, bashqurtlar, ózbekler h.t.b. xalıqlar. Usılardıń ishinde baspa sózde Jiyrenshe sheshen sózlerin baspa sózde kóbirek járiyalap úgit-násiyat etip júrgen xalıqlar: qaraqalpaqlar, qazaqlar, noǵaylar. Mısalı: Ibray Altınsarin 1879-jılları óz sabaqlıǵına Jiyrenshe sheshen sózlerin kirgizgen. Onnan keyin V.Radlov. Sh.Walixanov, G.N.Potanin, I.N.Berezin soǹın ala Á.Divaev, Gabdul Hákim Gabdashev h.t.b. Qazaqlar arasınan Jiyrenshe sheshen sózlerin jıynaǵan, ayırım úlgilerin bastırıp shıǵarǵan.

Jiyrenshe sheshen jasaǵan zamannan burıngı XI-XII ásirlerdegi danalıq sózlerdiń, hikmetlerdiń,

TAMADDUN NURI

sheshenlik sózlerdiń rawajlanıw dáwiri jazba ádebiyatka da ushlasqanlıǵın bayqaymız. Tariyxqa úńilsek Qaraqalpaqlar Oraylıq Aziyadaǵı Xorezm civilizaciyasında jasaǵan xalıq ekenligi belgili. Eger qaraqalpaqlar XI-XII ásirlerde xalıq bolıp qáliplesken bolsa, onıń tariyxı hám jazba ádebiyatınıń tariyxında nızamlı ráwishte usı dáwirden baslanadı. Demek sheshenlik sózlerde bul dáwirde ádewir qáliplesken halda boladı. Solay eken Jiyrenshe sheshen jazba ádebiyatımızdıń wákili sanaladı.

Xorezm civilizaciyasına kirgen Arqa Xorezm dep atalǵan mámleket hámme waqıtta onıń bólinbes bir bólegi bolıp kelgen bolsa, qaraqalpaqlar mudamı Xorezmdi óz elim, óz jerim dep kelgen. Ol haqqında qaraqalpaqlarda kóplegen ańız, áńgimeler bar. Mısalı: «Xorezm haqqında legenda», «áwliye haqqında legenda», «Xorezm haqqında ertekler», «Hayallar patshalıǵı» haqqında ertekler, termeler, qosıqlar, jırlar bar.

Nátiyjeler bólimi. Qaraqalpaq territoriyasında XIV-XVI ásirlerde tuwılıp ósken, dúnyaǵa málim danıshpanlardan Xorezmiy Xorezmniń Qıyat kalasında XIV ásirde, Haydar Xorezmiy XIV ásirdiń aqırı XV ásirdiń basında Xorezmniń Qıyat qalasında hám Xorezmde jasaǵan.

Bul ájayıp dúnyaǵa belgili adamlar hár tárepleme jetik shayırlar, ilimpazlar, filosoflar, jámiyetlik iskerler esaplanadı. Olar óz dáwirinde ushqır sózli, sheshen, dilwar, qatıqulaq insanlardan bolıp, olardıń isleri, miynetleri dúnyanı tań qaldırǵan. Sonda olar Jiyrenshe sheshen sózlerinde úyrenip, xalıqqa taratıp, ózleride hikmetli sózlerdiń, gáplerdiń ustası bolǵanlıǵına gúman joq. Házir olardıń miynetlerin úyreniw máseleleri keń jámiyetshiliktiń názerinde. Demek sheshenlik sózler tariyxı ózimizdiń aymaǵımızda tuwılıp ósip, ilim-bilim taratqan ullı adamlar átirapında IX-XVI ásirler dawamında keń hám turaqlı jasap kelgenliginiń tariyx gúwası bolıp turıptı. Ádebiyatshılar joqarıdaǵıday pikirlerdi ortaǵa salıp, qaraqalpaq jazba ádebiyatınıń tiykarın IX-X-XI ásirlerden baslayıq dep atır eken, bizler sheshenlik sózlerdiń payda bolıw tariyxın biziń eramızdan burıngı dáwirlerimizden baslawǵa haqılımız. Óytkeni sheshenlik sózlerdiń túp saǵası folklorda. Demek folklorımız adamzat jámiyetiniń payda bolıwı menen birge payda bolǵan dúrdanalarǵa iye. Alayıq naqıl-maqallardı, jumbaqlardı h.t.b. folklorlıq janrlardı. Olar adamzat jámiyetlik formaǵa enip, urıw-urıw, qáwim-qáwim bolıp jasasqan dáwirlerde-aq dóregenligi bar. Bul janrlar tek karaqalpaqlarda payda bolmaǵan menen túrkiy tilles xalıqlardıń ortaq folkloı bolǵan. Al, qaraqalpaqlar bolsa túrkiy tilles xalıqlardıń bir bólegin quraydı. Solay eken, naqıl-maqallar, jumbaqlar, ańız-ápsanalar, ertekler, tolǵawlar, aytımlar hámme túrkiy tilles xalıqlarda bar. Olar mazmunı, ideyası, syujeti, kompoziciyalıq qurılısı jaǵınan bir-birine jaqın hátteki birewleri bir tekles. Sonlıqtan da sheshenlik sózlerdiń túp saǵası biziń ásirimizden burıngı bir neshshe ásirlik dáwirlerge barıp taqaladı. Solay eken, sheshenlik sózler tariyxın dım arıdan baslaǵanımız tuwrılıqqa keledi.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, joqarıda biz Jiyrenshenıń hayalı da, qızı da sheshen, juwabıy adam bolǵan degenbiz. Soǵan ılayıqlı mısallar mına kitaplarda da aytılǵan. Olarda Jiyrenshenıń hayalı «Qarashashtıń Jiyrenshe menen Jánibek xandı tutqınnan qutqarıwı», «Jiyrenshe sheshen hám Jánibek xan», «Jiyrensheni hayalınıń ólimnen qutqarıwı», «Jiyrenshenıń úyleniwi», «Jiyrenshenıń qızınıń xandı jeńiwi», «Jiyrenshenıń qartayǵan waǵı» h.t.b.nan mısallar bar. Oratorlıq (sheshenlik) óneri tiykarları pánin Jiyrenshe sheshen sózleri menen baslaǵanımız maqul. Óytkeni onıń sheshenlik tábiyatı folklorda da, jazba ádebiyatta da jarqın kórinedi. Hátteki waqıttıń talabı boyınsha folklordaǵı ham jazba ádebiyattaǵı sheshenlik sózlerdiń XIX-XX ásirlerde payda bolǵan úlgilerin de qosıp úyreniw múmkinshilikleri tuwılıp qalar. Al ǵárezsizlik jıllarında dóregen sheshenlik sózleri tuwralı adayıda úlken problema kóterip, tereń úyreniw waqıt kúttirmeytuǵın máselelerdiń birinen esaplanadı. Ol ushın sheshenlik sózler boyınsha xrestomatiya dúziw múmkinshiliginiń mashqalası da tuwıp qalatuǵını sózsiz.

Ádebiyatlar

1. Ayımbetov Q. Xalıq danalıǵı, Nókis-«Qaraqalpaqstan» 1988.
2. Maqsetov Q., Tájimuratov Á. «Qaraqalpaq folkloı, Nókis:-«Qaraqalpaqstan», 1979.
3. Maqsetov Q. Qaraqalpaq xalqınıń kórkem awızeki dóretpeleri. «Bilim», Nókis, 1996-j, 136-137-betler.
4. Paxratdinov Á., Allambergenov K. «Qaraqalpaq ádebiyatınıń saǵaları», «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetası, 13-yanvar 2009-j, №6(18688).

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK:811.111'373.612.2:811.512.112'373.612.2

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA “SPORT” KONSEPTINING VERBALLASHUVI

Katayev Salaxiddin Valiqul o‘g‘li, TerDMAU o‘qituvchisi

VERBALIZATION OF THE CONCEPT OF “SPORT” IN ENGLISH AND UZBEK

Katayev Salaxiddin Valiqul o‘g‘li, Teacher of TerDMAU

e-mail: **sally.uzb@gmail.com**

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ПОНЯТИЯ «СПОРТ» НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Катаев Салахиддин Валикул оглы, преподаватель в ТерДМАУ

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida “sport” konseptining verballashuvi, ya’ni til orqali ifodalanish jarayoni o‘rganiladi. Sport sohasiga oid atamalar, iboralar, metaforik ifodalar va majoziy ma’nolar qiyosiy tahlil qilinadi. Shuningdek, har ikki tilda «sport» konsepti asosida shakllangan madaniy xususiyatlar, til birliklari va ularning semantik o‘ziga xosliklari yoritiladi. Tadqiqot natijalari ingliz va o‘zbek tillarida konseptual tahlil va madaniyatlararo kommunikatsiya uchun zarur bo‘lgan lingvistik o‘zaro bog‘liqlikni ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *“sport” konsepti, verballashuv, ingliz tili, o‘zbek tili, metafora, terminologiya, konseptual tahlil, madaniyatlararo tafovut, sport leksikasi.*

Abstract: *This article examines the verbalization of the “sport” concept in English and Uzbek, that is, the process of its expression through language. It provides a comparative analysis of sport-related terms, idioms, metaphoric expressions, and figurative meanings. The study also highlights the cultural features, linguistic units, and semantic peculiarities formed around the sport concept in both languages. The research results reveal linguistic interrelations essential for conceptual analysis and intercultural communication between English and Uzbek.*

Keywords: *sport concept, verbalization, English language, Uzbek language, metaphor, terminology, conceptual analysis, intercultural differences, sports vocabulary.*

Аннотация: *В данной статье исследуется вербализация концепта «спорт» в английском и узбекском языках, то есть процесс его выражения посредством языка. Проводится сравнительный анализ терминов, фразеологизмов, метафорических выражений и переносных значений, связанных со спортом. Также освещаются культурные особенности, языковые единицы и их семантическая специфика, сформированные на основе спортивного концепта в обоих языках. Результаты исследования показывают лингвистические взаимосвязи, важные для концептуального анализа и межкультурной коммуникации в английском и узбекском языках.*

Ключевые слова: *концепт «спорт», вербализация, английский язык, узбекский язык, метафора, терминология, концептуальный анализ, межкультурные различия, спортивная лексика.*

KIRISH. Bugungi globallashuv va madaniyatlararo muloqot davrida sport nafaqat jismoniy faollik va musobaqa maydoni sifatida, balki ijtimoiy va madaniy fenomen sifatida ham alohida o‘rinni egallaydi. «sport» konsepti har bir xalqning madaniy qadriyatlari, tarixiy tajribasi va tafakkuri asosida shakllanadi va til orqali o‘z ifodasini topadi. Til esa «sport» konseptini turli

leksik birliklar – terminlar, iboralar, metaforalar va majoziy ifodalar vositasida namoyon etadi.

Ingliz va o‘zbek tillarining sport sohasidagi verballashuv jarayoni o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Har ikki til o‘z madaniy kodlari va dunyoqarashlarini sport bilan bog‘liq til birliklariga singdirgan. Ingliz tilida sport sohasida ko‘plab terminologik tizim va global metaforik ifodalar shakllangan bo‘lsa, o‘zbek tilida esa milliy urf-odatlar, tarixiy o‘yinlar va musobaqalar asosida o‘ziga xos sport leksikasi va majoziy ifodalar rivojlangan.

Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida “sport” konseptining verballashuvi qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi, madaniy xususiyatlar, semantik farqlar va o‘xshashliklar aniqlanadi hamda konseptual tahlil uchun lingvistik asoslar ishlab chiqiladi. Tadqiqot natijalari “sport” konseptining madaniyatlararo tafovut va o‘xshashliklar nuqtayi nazaridan qanday shakllanishi va rivojlanishini chuqurroq anglash imkonini beradi.

ASOSIY QISM. “Sport” konsepti va uning verballashuvi haqida umumiy tushuncha. Verballashuv — konseptual mazmunning til orqali ifodalanish jarayonidir. “Sport” konsepti ham universal, ham milliy madaniyatga xos mazmunlarni o‘zida mujassam etadi. Har bir til sport faoliyatini ifodalovchi atamalarni, metaforalarni va iboralarni o‘z ehtiyojlari, madaniy qadriyatlari va tarixiy tajribalari asosida shakllantiradi. Shunday qilib, «sport» konsepti til tizimida turli darajalarda – terminologik, frazeologik va metaforik darajalarda aks etadi.

Ingliz tilida «sport» konseptining verballashuvi. Ingliz tilida «sport» konsepti juda keng va rivojlangan terminologiya tizimi orqali ifodalanadi. Misol uchun, sport turlari (football, baseball, tennis, rugby), sport faoliyatlari (training, scoring, competing) va musobaqa jarayonlariga oid atamalar (championship, tournament, league) keng qo‘llaniladi.

Bundan tashqari, ingliz tilida “sport” konsepti ko‘plab metaforalarda ham aks etadi. Masalan:

- “Hit a home run” (katta muvaffaqiyatga erishmoq);
- “Kick off” (biror narsani boshlash);
- “Throw in the towel” (taslim bo‘lmoq). Bu kabi ifodalar sportning kundalik til va madaniy tafakkurdagi o‘rnini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilida “sport” konseptining verballashuvi. O‘zbek tilida «sport» konsepti asosan milliy o‘yinlar (kurash, uloq-ko‘pkari, chavandozlik) va zamonaviy sport turlariga oid atamalar orqali ifodalanadi. “Bahs”, “musobaqa”, “kurash”, “g‘alaba” kabi so‘zlar «sport» konseptining asosiy verbal belgilarini tashkil etadi.

Shuningdek, o‘zbek tilida sportga oid metaforik ifodalar ham mavjud:

- “Bahs maydoniga chiqmoq” (murosasiz kurash boshlash);
- “G‘alaba nishonini ko‘rmoq” (muvaffaqiyat sari yaqinlashmoq);
- “Kurashdan chekinmoq” (raqobatni tark etmoq).

Bu iboralar o‘zbek xalqining sportni faqat jismoniy faoliyat emas, balki hayotdagi kurash va sa’y-harakat ramzi sifatida qabul qilganini ko‘rsatadi.

Ingliz va o‘zbek tillarida «sport» konseptining qiyosiy tahlili. Ingliz va o‘zbek tillarida «sport» konsepti til birliklari orqali ifodalanishida bir qancha umumiyliklar va farqlar mavjud:

- **Umumiyliklar.** Har ikki tilda ham sport muvaffaqiyat, kurash va g‘alaba ramzi sifatida qabul qilingan va kundalik nutqda keng metaforik ifodalar bilan aks etgan.
- **Farqlar.** Ingliz tilida «sport» konsepti ko‘proq professional va texnik terminlar orqali boyigan bo‘lsa, o‘zbek tilida esa milliy madaniyat va tarixiy o‘yinlar asosida shakllangan majoziy ma’nolar ustunlik qiladi.

Ingliz tilida sportdan olingan metaforalar ko‘proq iqtisodiyot, siyosat va texnologiya sohalariga kirib borgan bo‘lsa, o‘zbek tilida bu ifodalar ko‘proq shaxsiy fazilatlar, mardlik va jamoaviy ruhni tasvirlash uchun ishlatiladi.

MUHOKAMA. «Sport» konsepti har ikki tilda ham madaniyat, ijtimoiy hayot va milliy qadriyatlarning ajralmas qismi sifatida shakllangan. Ingliz tilida sportga oid terminlar va metaforalar ko‘proq global miqyosda universallashgan bo‘lsa, o‘zbek tilida ular milliy o‘ziga xoslik va an’analarga tayanadi. Til birliklari orqali «sport» konsepti nafaqat sport sohasini

TAMADDUN NURI

tasvirlaydi, balki inson faoliyati, hayot kurashi, muvaffaqiyat va mardlik kabi tushunchalarni ham aks ettiradi.

Tadqiqot davomida aniqlanganki, ingliz tilida sport atamalari ko‘pincha yangi texnologiyalar, siyosiy jarayonlar va iqtisodiy munosabatlarni ifodalashda ham ishlatiladi. O‘zbek tilida esa sport bilan bog‘liq iboralar asosan shaxsiy fazilatlarni — sabr-toqat, jasorat va mardlikni tasvirlash uchun ko‘proq qo‘llaniladi. Bu farqlar til va madaniyatlararo tafovutlarni o‘rganishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

MAVZUNING DOLZARBLIGI. Bugungi globallashuv va axborot oqimining tezlashgan davrida sport nafaqat jismoniy faoliyat shakli, balki madaniy va kommunikativ fenomen sifatida ham insoniyat hayotining ajralmas qismiga aylangan. «Sport» konsepti turli tillarda va madaniy kontekstlarda o‘ziga xos tarzda ifodalanadi. Ingliz va o‘zbek tillarida «sport» konseptining verballashuvini o‘rganish bir necha omillar bilan dolzarbdir:

Madaniyatlararo muloqot. Sport sohasida xalqaro aloqalarning kengayishi natijasida turli tillar va madaniyatlarda sportga oid terminlar, iboralar va metaforalar faol almashilmoqda. Ingliz va o‘zbek tillarida bu hodisani tahlil qilish madaniyatlararo muloqot jarayonlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Lingvistik va konseptual tahlil zarurati. Har bir tilda konseptlarning verballashuvi tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohalarida muhim ilmiy tadqiqot yo‘nalishi hisoblanadi. «sport» konsepti orqali til va tafakkur o‘zaro munosabatini o‘rganish zamonaviy tilshunoslikda konseptual yondashuvni chuqurlashtiradi.

Tarjimonlik va til o‘rgatish sohalarida ahamiyati. Sportga oid leksika va frazeologiyaning to‘g‘ri va aniq tarjima qilinishi, shuningdek, o‘quvchilarga sport terminologiyasini o‘rgatish bugungi kunda til o‘rgatish va tarjimonlik amaliyotida muhim o‘rin tutadi.

Global sport voqealari va kommunikatsiya. Olimpiada o‘yinlari, Jahon chempionatlari kabi global sport tadbirlari til va madaniyatlarning kesishish nuqtasiga aylanmoqda. Bunday jarayonlarda «sport» konseptining to‘g‘ri va madaniyatga mos ifodalanishi kommunikatsiya samaradorligini oshiradi. Shu sababli, ingliz va o‘zbek tillarida «sport» konseptining verballashuvi mavzusi nafaqat tilshunoslik va madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan, balki amaliy kommunikatsiya va tarjima faoliyati nuqtayi nazaridan ham dolzarb va istiqbolli tadqiqot yo‘nalishidir.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

- Ingliz va o‘zbek tillarida «sport» konsepti turli darajada va shakllarda verballashadi, bu har bir xalqning madaniy, ijtimoiy va tarixiy tajribalarini aks ettiradi.
- Ingliz tilida sport terminologiyasi ko‘proq universal va texnik xarakterga ega bo‘lsa, o‘zbek tilida milliy an’analar va majoziy ma’nolar ustunlik qiladi.
- «Sport» konsepti orqali hayotiy kurash, g‘alaba va muvaffaqiyat ramzi sifatida shakllangan ijtimoiy qadriyatlar har ikki tilda ham kuchli aks etgan.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Mamatov Sh., Mirzayeva M. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2010. – 245-bet.
2. Karimov N. O‘zbek tili frazeologiyasi. – Toshkent: Fan, 1990. – 123–145-betlar. 3. Qo‘chqorov O. O‘zbek tilida metaforik ifodalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. – 77–89-betlar.
4. Xojimatov D. Madaniyat va til: o‘zaro ta’sir masalalari. – Toshkent: Akademnashr, 2017. – 56–70-betlar.
5. To‘xtaboyeva M. Sport terminologiyasi va uning shakllanishi. – Toshkent: O‘zRFA nashriyoti, 2012. – 95–110-betlar.
6. G‘ulomov N. O‘zbek tilining zamonaviy leksikologiyasi. – Toshkent: Fan, 2001. – 201–210-betlar.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 82-145

ASQAR MAHKAM SHE'RIYATIDA ISHQ MAVZUSI

Baxtiyorova Gulshoda Jo'rabek qizi,
Urganch davlat universiteti Filologiya va san'at fakulteti talabasi

THE THEME OF LOVE IN THE POETRY OF ASKAR MAHKAM

Bakhtiyorova Gulshoda Jurabekovna,
student of Philology and art faculty of Urgench state university

ТЕМА ЛЮБВИ В ПОЭЗИИ АСКАРА МАХКАМА

Бахтиёрова Гулшода Журабековна,
Студентка факультета Филологии и искусства Ургенчского государственного университета

https://orcid.org/0009-0006-6001-0325

gulshodabaxtiyorova06@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada mumtoz adabiyot an'analarini davom ettirgan shoir Asqar Mahkamning g'azalnavislik mahorati "O'rtadi Ishq, Ishq" g'azali tahlili asosida yoritiladi.*
Kalit so'zlar: *Asqar Mahkam, g'azal, ishq, qofiya, radif, mavzu, tasavvuf, g'oya.*
Abstract: *This article argues that the ghazal writing skills of the poet Askar Mahkam, who continued the traditions of classical literature, are based on an analysis of the ghazal "O'rtadi Ishq, Ishq".*
Key words: *Askar Mahkam, ghazal, love, rhyme, rhyming, theme, sufism, idea.*
Аннотация: *В данной статье на основе анализа газели "O'rtadi Ishq, Ishq" доказывается газельное писательское мастерство поэта Аскар Махкама, продолжавшего традиции классической литературы.*
Ключевые слова: *Аскар Махкам, газел, любовь, рифма, тема, суфизм, идея.*

Mumtoz adabiyotning lirik janrlaridan biri bo'lgan g'azal dastlab arab adabiyotida paydo bo'lgan, undan so'ng esa fors-tojik ijodkorlarining ijodidan ham joy olgan. Ulardan turkiy adabiyotga o'tgan. G'azal so'zi arabcha bo'lib, "ayollarga xushomad" degan ma'noni anglatadi. Chindan ham, bu janr paydo bo'lganidan keyin oshiqlar g'azal yozib, aytib, unda ma'shuqalarining go'zalligi, latofati, yoqimli fe'lini maqtaganlar. Keyinchalik janr taraqqiyoti davomida faqatgina oshiqona emas, balki yangi mavzulardagi g'azallar ham bitilgan. Jumladan, ular ilohiy ishq, peyzaj_tabiat tasviri, pand-nasihat, xalqning ijtimoiy ahvolini tasvirlab beruvchi bo'lgan. Zamonaviy adabiyotda esa G'afur G'ulom, Hamid Olimjon, Erkin Vohidov va boshqa shoirlar g'azal janrida qalam tebratganlar. Shu qatorda, Asqar Mahkam ham bu janrning go'zal namunalarini kitobxonlarga havola qilgan. Uning "Vido de", "Qayoqda?", "Xush qoling", "Meni yod et", "O'rtadi Ishq, Ishq" kabi g'azallari mumtoz adabiyot namunalaridan har jihatdan qolishmaydi. Ular, asosan, tasavvufiy yo'nalishda yozilgan. Ijodkorning "O'rtadi Ishq, Ishq" radifli g'azalini tahlil qiladigan bo'lsak, avvalo, g'azal tasavvufiy mazmunga ega bo'lib, ilohiy ishq kuylangan ijod namunalaridan biri. 12 baytdan iborat. Vazni - hazaji musammani solim. Radifi - "o'rtadi Ishq, Ishq", uch so'zdan iborat. G'azaldagi qofiyadosh so'zlar: qonim, imonim, zabonim, tovonim, ustixonim, osmonim, onim, nishonim, xonumonim, yomonim, lomakonim, oshiyonim so'zlari.

Buyuk bir jon edim, jon-u jahonim o'rtadi Ishq, Ishq,
So'ngaklar sirqirab singayki, qonim o'rtadi Ishq, Ishq[1].

[1] Asqar Mahkam. Bu ishq edi. _Toshkent, 2017. 44-b.

Ushbu baytda shoir ta’dil va takror she’riy san’atlaridan foydalangan. Birinchi misrada lirik qahramon o‘zini "buyuk bir jon" deya ta’riflaydi. Tasavvuf ta’limotidan xabardor bo‘lmagan holatimizda bu manmanlikni ifodalaydi, degan fikrda bo‘lishimiz mumkin edi. Lekin unday emas. Tasavvufda dunyodagi barcha mavjudotda: insonda, hayvonda, o‘simliklarda, kundalik hayotimizda biz ko‘rgan-bilgan narsalarimizda Yaratganning ma’lum bir jihati jamlangan, ya’ni Alloh butun olamni ko‘zgusi sifatida yaratgan. Jumladan, insonlar ham shunday xususiyatga ega. Inson tanasiga ruhni Alloh bergan. Tasavvuf adabiyotining namoyondalaridan biri bo‘lgan Mansur Halloj haqidagi rivoyatlarga e’tibor bersak, u o‘zining "Men Haqman" _ "Ana al-Haq" degan so‘zi uchun dorga osilganini esga olamiz. Aslida shunda Mansur Halloj bu gapi bilan yuqoridagi fikrni aytmoqchi bo‘lgan, ya’ni menda ham buyuk Zotning bir parchasi bor, demoqchi bo‘lgan. Asqar Mahkam ham "buyuk bir jon" deganda shuni nazarda tutmoqda. Lirik qahramon shunday buyuk jon, lekin baribir bu jonni Ishq o‘rtayveradi, bu jahonni unga tor qiladi. Uning ishqi shunday kuchliki, ilohiy ishq uning suyaklariga, qoniga qadar o‘tgan. Bu holat Allohni va Uning qudratini anglab yetgan insondagina ro‘y beradi. Bunday insonlar xoslar yoki xoslarning xosi deb aytilgan. Buni yetarlicha anglab yetmagan qatlam esa avom deyilgan. Demak, lirik qahramon yuqori qatlamga kiradi.

Qilichlar tig‘ida qon o‘rnida chahchahladi bulbul,
Yonib jon xokidan aql-u iymonim o‘rtadi Ishq,
Ishq.[2]

Tabiatdagi barcha mavjudotlar har onda Allohning nomi aytib, zikr qiladi. Faqat ba’zi insonlargina bu ishni qilmaydi. Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" dostoni muqaddima qismida berilgan "Uch ko‘ngil hayrati" bobida ko‘ngilning birinchi hayrati ham shu sababdan bo‘lgan. Ya’ni ko‘ngil yerni qalb ko‘zi ochiq tarzda aylanib chiqadi. E’tibor bersa, tabiatdagi barcha narsa o‘z vazifasini bajarish asnosida doimo Allohni zikr qiladi. Suvning sharqirashida, barglarning shitirlashida, qushlarning sayrashida Allohning zikri yangraydi va ko‘ngil hayratga tushib, o‘zining zikr qilmasligidan uyaladi. Yuqoridagi parchada ham tabiatning bir parchasi bo‘lmish qon ham qilich tig‘ida bulbul misol zikr aytib turadi. Faqat bu oddiy insonning emas, ilohiy ishqdan mast bo‘lgan insonning qoni edi. Ikkinchi misrada esa odamlarning tuproqdan yaratilganligiga ishora mavjud. Oshiqning ishqi shunday ishqki, tuproqdan bo‘lgan tanasidan olov misoli yonib chiqib, aqlini, iymonini o‘rtaydi. Bu ishqning siriga aql yechim topolmaydi. Imon har bir qilmishini qayta-qayta vijdon tarozisida tortib ko‘radi. Baytda tanosub, ta’dil va takrir san’atlaridan foydalanilgan.

Tiriklik qissasin bir so‘z ila men doston qildim,
Suxanpardoz, tazarru qil, zabonim o‘rtadi Ishq,
Ishq.[3]

Baytda nido, tanosub, amr va naxiy, takrir san’atlaridan foydlanilgan. Lirik qahramon iohiy ishqni, tiriklikning asosiy mazmunini "bir so‘z ila doston qildim", deydi. Chunki u Ishqning ta’rifi uchun bir doston ham bir so‘zdek oz, kamlik qiladi. Keyin "suxanpardoz" _ so‘zini bezovchiga murojaat qiladi va tazarru qilishi lozimligini ta’kidlaydi. Chunki Ishq zabonni - tilni ham o‘rtaydi.

Manim sayyora umrim yo‘llarin sitoralar aytsin,
Ki har qayga oyoq qo‘ydim tovonim o‘rtadi Ishq,
Ishq.

Ushbu baytda umrni sayyora, ya’ni bir yerda turmaydigan yulduz deya ta’riflaydi. Haqiqatdan ham umr bir joyda turmaydi. Vaqt ayovsiz tarzda bizni ortda qoldirib, o‘zi oldinda ketaveradi. Hatto uch yil oldingi umrimizni bir kun oldingidek tasavvur qilamiz. Uch yil qanday o‘tganini, umr qanday o‘tganini bilmay qolamiz. Lirik qahramon uning ana shu sayyora umrining qanday o‘tganini yulduzlar ham bilganini aytadi. Uning umr yo‘llarida bosgan har bir qadamida Ishq tovonini o‘rtaydi Allohga bo‘lgan ishq doim uning doim hamrohi bo‘ladi. Shoir baytda tashbeh, tajnis, tanosub va takrir she’riy san’atlaridan foydalangan.

Dema Farhod-u Majnun o‘tdi olam doridan butkul,
Hayotim o‘rtadi, har lahza-onim o‘rtadi Ishq,
Ishq.[4]

Asqar Mahkam ushbu baytda Farhod va Majnun nomlarini keltirish orqali talmeh san’atining namunasini beradi. Birinchi misrada shoir ishqining Majnunnikidan ham, Farhodnikidan ham

[2] Asqar Mahkam. Bu ishq edi. _Toshkent, 2017. 44-b.
[3] Asqar Mahkam. Bu ishq edi. _Toshkent, 2017. 44-b.
[4] Asqar Mahkam. Bu ishq edi. _Toshkent, 2017. 45-b.

kuchli ekanligini aytadi. Olamni esa “dor” deya ta’riflaydi. Dunyodan muhabbat dashtidan qancha buyuk, jafokashlar o‘tdi deb o‘ylamang, mening ishqim ularnikidan ham hadsizdir, degan mazmundagi fikrlarni bildiradi. Bu ishq lirik qahramonning butun bir umrini kuydiradi, har lahzasini, har onini, har nafasini o‘rtaydi. Ilohiy ishq kirib borgan qalb doim Allohning ishqi bilan yonib turadi. Hatto ovozasi butun jahonga yoyilgan, ishq ko‘yida sarson bo‘lgan doston qahramonlarining ishqi ham bu ishqqa tenglasha olmaydi. Shoir baytda talmeh she’riy san’atidan tashqari amr va nahiyni ham qo‘llaydi. Buni “dema” buyruq maylidagi fe’l asosida yuzaga keltiradi. Ikkinchi misra oxirida “Ishq” so‘zini ketma-ket ikki marta qo‘llaydi va takrir san’atidan foydalanadi.

G‘azalning yana bir misrasida shoir u haqida gapirmoqchi bo‘lgan odam shuni ham bilishi kerak-ki, uning oxiri ham, avvali ham ishq bo‘lgan, bor-yo‘g‘ini ilohiy ishq o‘rtagan:

Men odamzoda naslin kim bayon aylar esa bilsin,
Ki avval-oxirim - Ishq, xonumonim o‘rtadi Ishq, Ishq.[5]

Baytda ijodkor birinchi misrada “bilsin” buyruq maylidagi fe’lni qo‘llash orqali amr va nahiy, ikkinchi misrada “avval” va “oxir” so‘zlarini keltirib tazod she’riy san’atini qo‘llagan.

Kim erdi komil ul sahv ayladi, Ishq - bu xatolig‘dir, Xatoyim o‘rtadi, yaxshi-yomonim o‘rtadi Ishq, Ishq.[6]

Yuqoridagi misralarda Asqar Mahkam kim komil bo‘lgan bo‘lsa, u xato qilishini, Ishqning o‘zi xatolik ekanligini aytadi. Xo‘sh, ishqning nimasi xatolik? Buning ustiga baytda Allohga nisbatan ishq, ya’ni ilohiy ishq nazarda tutilgan. Bunday ishq kimlar uchun xatolik? Bu savolning javobini o‘ylab ko‘rsak, misralar mazmunini anglagandek bo‘lamiz. Albatta, ishqni xato ish deb qabul qiluvchilar ruhiy-ma’naviy olamdan uzilib, moddiy olamga bog‘lanib qolganlar, o‘z nafsini jilovlay olmaydigan kimsalardir. Ishq ahlining chekkan riyozatlari, amallari, jazbalari, umidlari va taqvolari bundaylar uchun devonalikday tuyiladi. Hozirgi kunda ham bunday insonlarni atrofimizda uchratishimiz mumkin. Andishaning otini qo‘rqoq qo‘yadiganlar, birovga yomonlik qilganidan keyin shu zulm qilgan kishisidan o‘zi ham yomonlik ko‘rmasa, jabr ko‘rganni jur’atsiz va qo‘rqoq deb biladiganlar ham shular jumlasidandir. Lekin yomonlikka yomonlik bilan javob qaytarmagan inson, aslida, Allohning roziligi uchun zulm qilmagan bo‘ladi, ya’ni uning qalbida Yaratganga nisbatan muhabbat bo‘ladi. Ishq insonlarni ezgulikka chorlaydi. U tufayli inson o‘zining xatolarini, yaxshiliklari-yu yomonliklarini taftish qiladi. Baytda she’riy san’atlarning qo‘llanilishi masalasiga kelsak, “xatolig’dir” va “xatoyim” o‘zakdosh so‘zlarining bir baytda kelishi ishtiqoq, “O‘rtadi” va “Ishq” so‘zlarining takrorlanishi ikki o‘rinda takrir, “yaxshi” va “yomon” so‘zlari tazod she’riy san’atini yuzaga keltirgan. Baytda “sahv” so‘zi arabcha so‘z bo‘lib, xato degan ma’noni bildiradi.

Asqar Mahkam o‘zining tasavvufiy ruhdagi g‘azallari bilan yangi davrda tasavvuf adabiyotini davom ettirdi, desak, aslo mubolag‘a bo‘lmaydi. Ulardagi ilohiy ishqni madh etuvchi baytlar Yassaviy va Rumiy she’riyatini esimizga soladi. Ijodkor ruhiyatimizni larzaga soladigan bo‘yoqlardan foydalanib haqiqiy kuchli ishq bu ilohiy ishq ekanligini mahorat bilan badiiy tarzda qog‘ozga to‘kkan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror. -Toshkent, 2018-y
2.Asqar Mahkam. Bu ishq edi. -Toshkent, 2017-y
3. Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. -Toshkent, 1999-y.
4. Komilov N. Tasavvuf. -Toshkent, 2009-y.
5. Yusupova D. Aruz va mumtoz poetika asoslari. -Toshkent, 2019-y.
6. Shamsiyev P. Navoiy asarlari lug‘ati. -Toshkent, 1972-y.

[5] Asqar Mahkam. Bu ishq edi. -Toshkent, 2017. 45-b.

[6] Asqar Mahkam. Bu ishq edi. -Toshkent, 2017. 45-b.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 07.070(575.173)

BREND IMIDJINI QÁLIPLESTIRIWDE INTERNET PRDÍŃ ROLI

Baxitova Jasmina Armanovna,
Qaraqalpaq mámleketlik universiteti student

РОЛЬ ИНТЕРНЕТА ПР В ФОРМИРОВАНИИ ИМИДЖА БРЕНДА

Бахитова Жасмина Арамановна,
студент Каракалпакского государственного университета

THE ROLE OF THE PR INTERNET IN THE FORMATION OF BRAND IMAGE

Bakhitova Jasmina Armanovna,
Student of Karakalpak State University

Jasmina02@list.ru

Annotaciya. *Maqalada internet PR strategiyalarınıń brend imidjin qáliplestiriwdegi ornin úyreniw, olardıń nátiyjeli túrlerin talqılanǵan. Bunda brend imidjiniń qáliplesiw procesinde internet PR strategiyalarınıń qollanılıwı hám olardıń tutınıwshı sanasındaǵı kóriniske tásir kórsetiw mexanizmleri analizlengen.*

Gilt sózler: *Internet PR, brend, imidj,sociallıq tarmaqlar, kontent-marketing, SEO, onlayn abıroydı basqarıw, influencer marketing.*

Аннотация. *В статье анализируется роль интернет-PR-стратегий в формировании имиджа бренда и их эффективные виды. При этом проанализировано применение стратегий интернет-PR в процессе формирования имиджа бренда и механизмы их влияния на образ в сознании потребителя.*

Ключевые слова: *Интернет-PR, бренд, имидж, социальные сети, контент-маркетинг, SEO, онлайн-управление репутацией, инфлюенс-маркетинг.*

Abstract. *The article analyzes the role of internet PR strategies in brand image formation and their effective types. At the same time, the application of Internet PR strategies in the process of brand image formation and their mechanisms of influence on the image in consumer consciousness were analyzed.*

Keywords: *Internet PR, brand, image, social media, content marketing, SEO, online reputation management, influencer marketing.*

KIRISIW

Búgingi sanlı texnologiyalar dáwirinde kampaniyalar ushın brend jaratıw hám onı unamlı tárizde tutınıwshılardıń sanasında jaylastırıw barǵan sayın úlken áhmiyetke iye bolmaqta. Ásirese, internet hám sociallıq tarmaqlar arqalı alıp barılıp atırǵan PR jumısı brend imidjin qáliplestiriwde kúshli quralǵa aylandı. Usı ilimiy maqalada internet PR strategiyalarınıń brend imidjine qanday tásir kórsetip atırǵanı, bul baǵdarda qanday usıllar hám qurallar qollanıp atırǵanı analizlenedi.

Temanıń áhmiyetliligi sonnan ibarat, zamanagóy kampaniyalar brend jaratıwda tek ǵana ónimniń sapasına emes, al onı sanlı dúnyada qanday usıllar járdeminde qarıydarlarǵa usınıw máselesine de itibar qaratpaqta. Solay eken, internet PR quralları arqalı brendke qanday unamlı yamasa unamsız imidj jaratıw áhmiyetli ilimiy-ámeliy máselelerden biri bolıp esaplanadı.

ÁDEBIYATLAR ANALIZI HÁM METODOLOGIYA:

Sanlı texnologiyalar hám internet tarmaqlarınıń jedel rawajlanıwı nátiyjesinde kárxanalar hám shólkemler óz auditoriyaları menen nátiyjeli baylanıs ornatıw ushın jańa qurallardan paydalanıwǵa májbúr boldı. Bul ózgerisler dástúriy

ǵalaba xabar quralları arqalı alıp barılatuǵın PR jumısın da transformaciyaǵa ushırattı.

Internet PR (yáki Digital PR) – bul onlayn platformalar arqalı shólkem yáki brendtiń unamlı abırayın qáliplestiriw, keń jámiyetshilikke tásir kórsetiw hám jámiyetshilik penen turaqlı pikirlesiwdi jolǵa qoyiw strategiyası.

Internet PR – bul marketing hám PR iskerliginiń ózine tán simbiozı bolıp, onda kommunikaciya cifrlı qurallar arqalı alıp barıladı. Bunda tiykarǵı maqset - shólkemniń yamasa jeke brendtiń unamlı kórinisin jaratıw, onı internet paydalanıwshıları arasında keńnen úgit-násiyatlaw hám unamsız xabarlarǵa operativ múnásibet bildiriw bolıp tabıladı. Sonıń menen birge, internet PR brendtiń abırayın basqarıw, xabardarlıq dárejesin arttırıw hám auditoriya menen isenimli baylanıs ornatıw quralı sıpatında xızmet etedi. Yaǵnıy, shólkem, brend yáki shaxstıń internet ortalıǵında unamlı abırayın qáliplestiriw hám basqarıw iskerligi. Dástúriy PR xızmetinen parıqlı túrde, internet PR sanlı platformalarda (veb-saytlar, bloglar, sociallıq tarmaqlar, onlayn ǴXQ) ámelge asırıladı hám tezligi, interaktivligi hám de keń auditoriyaga iye boliwi menen ajıralıp turadı.

Internet PR járdeminde kampaniyalar óz jańalıqların tez tarqatadı; qarıydarlar menen tikkeley baylanısta boladı; óz abırayın onlayn tárizde qadaǵalaydı; unamsız pikirlerdi jumsartadı yáki unamlı ortalıq payda etedi.

Internet PRdıń brend imidjin qáliplestiriwdegi tiykarǵı wazıypaları tómendegishe (1-súwret).

1-súwret

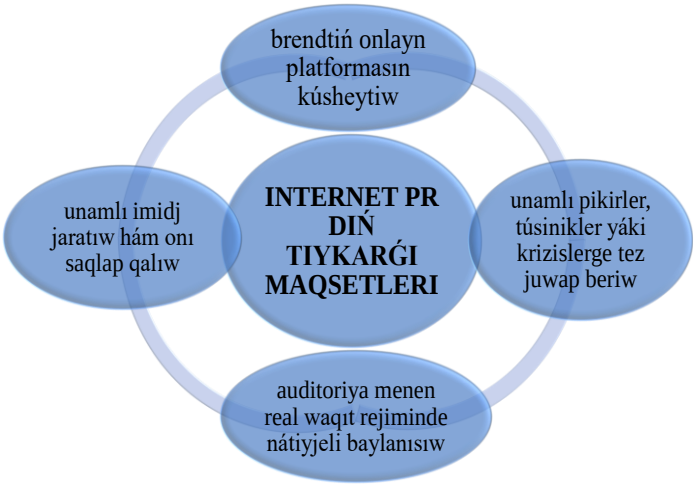

NÁTIYJELER:

Internet PRda paydalanılatuǵın qurallar brend imidjiniń hár tárepleme sáwleleniwine járdem beredi. Olarǵa tómendegiler kiredi (1-tablica):

1-tablica.

Qural	Wazıypa	Brend imidjine tásiri
Veb-sayt	brend haqqında tiykarǵı maǵlıwmat deregi	rásmiylik, isenimlilik,
Blog	qánigelik hám paydalı kontent prezentaciyası	tájiriybe hám bilimler tiykarında isenim
Sociallıq tarmaqlar	tikkeley auditoriyaǵa shıǵıw	emocional baylanıs, brend xarakteri
Press-relizlar	jańalıqlar hám daǵazalardı tarqatıw	turaqlılıq, jańalıqlarǵa ashıqlıq
E-mail marketing	jeke maǵlıwmat jiberiw	jaqınlıq hám qarıydarǵa itibar
SEO (izlew sisteması optimizaciyası)	brend haqqında kontentti tabıw imkaniyatın arttırıw	kórinis, isenimdi arttırıw
Onlayn pikirler hám túsinikler	qarıydar pikirlerin kórsetiw	ǵalabalıq pikirlerge tiykarlanǵan sociallıq argumentler

TAMADDUN

Brend imidjin qáliplestiriw hám rawajlandırıwda internet PR quralları tómendegi tiykarǵı baǵdarlarda jumıs alıp baradı:

a) Social tarmaqlarda PR. Facebook, Instagram, Twitter (X), LinkedIn, TikTok sıyaqlı platformalar arqalı brend óz auditoriyası menen tikkeley baylanısta boladı. Tarmaqlarda durıs strategiya tiykarında alıp barılǵan jumıslar brend imidjin arttıradı, qarıydarlar menen jaqın múnásibet ornatıwǵa járdem beredi. Bunıń abzallıǵı turaqlı postlar, storiyes, janlı efirler, soraw-juwaplar, tańlawlar sıyaqlı qurallar qollanıladı. Bunıń járdeminde jańa ónimler prezentaciyası ótkeriledi; qarıydarlar menen tikkeley baylanıs ámelge asırıladı; drendtiń dawısı (tone of voice) qáliplesedi.

b) Kontent marketing. Internet PRdıń eń áhmiyetli bagdarlarınan biri sıpatında sapalı, qızıqlı hám paydalı kontent jaratıw hám onı tarqatıw keltiriledi. Bul arqalı brend óziniń qánigeligin kórsetedi, qarıydarlar menen isenimli baylanıs ornatadı hám auditoriyanıń itibarın tartadı Brendke tiyisli maqalalar, blog postlar, video hám vizual kontentler arqalı unamlı imidj jaratıladı. Kontent tek ǵana satıwǵa emes, al málimleme tarqatıw hám isenim oyatıwǵa da xızmet etedi.

c) Influencer marketing. ***Belgili sociallıq tarmaq paydalanıwshıları, blogerler yamasa kontent jaratıwshılar menen birge islesiw arqalı brendti keń jámiyetshilikke tanıtıw strategiyası. Influencerler óz auditoriyası aldında isenimge iye bolǵanlıǵı sebepli, olar arqalı berilgen usınıslar brend imidjine úlken tásir kórsetedi. Bul arqalı brend jańa auditoriyalarǵa tanıtıladı hám isenim artadı.***

d) SEO (Search Engine Optimization) – ***izlew sistemalarına beyimlestiriw.***

Brend hám ol haqqındaǵı unamlı kontentlerdi izlew sistemalarında joqarı nátiyjeler qatarına alıp shıǵıw arqalı olardı auditoriyaǵa ańsatıraq jetkeriw. SEO tiykarları: tuwrı gilt sózler tańlawı, kontent strukturasınıń optimallıǵı, sapalı siltemeler, paydalanıwshı ushın qolaylı interfeys.

f) Press-relizler hám jańalıqlar tarqatıw. Onlayn jańalıq platformaları, xabar portalları hám bloglar arqalı kampaniya iskerligi, jańalıqları, ilajları yamasa jetiskenlikleri haqqında xabar tarqatıw. Bunday materiallar shólkemniń ǵalaba xabar quralları menen baylanısın bekkemleydi hám onıń abırayın arttıradı.

e) **Onlayn reputatsiyanı basqarıw (Online Reputation Management - ORM).** Internette brend haqqında aytılgan pikirlerdi monitoring etiw, unamız pikirlerge juwap beriw hám unamlı imidjdi bekkemlew. Bul baǵdarda qarıydarlardıń pikirlerine itibar beriw, tez juwap beriw, shaǵımlardı sheshiw hám unamlı pikirlerdi kóbeytiw áhmiyetli.Google, Trustpilot, Yandex, Telegram toparları sıyaqlı orınlardaǵı qarıydardıń pikirleri brend imidjin qáliplestiriwde úlken rol oynaydı. PR qánigesi bul pikirlerdi tallap, kerekli ilajlardı kóredi.

g) E-mail marketing. Qarıydarlar menen tikkeley baylanısıwdıń nátiyjeli usıllarınan biri. Elektron pochta arqalı brend jańalıqları, usınıslar, reklama kampaniyaları yamasa blog kontentlerin jetkerip beriw múmkin. Durıs segmentlew hám personalizaciya arqalı bul qural PRdıń nátiyjeliligin arttıradı.

TALQILAW:

Internet PRdıń brend imidjine **unamlı tásiri** tómendegi faktorlarda kózge taslanadı.

Birinshiden, brendti tanıtıw hám tanımalılıqtı arttırıw: Internet PR arqalı brend jańa auditoriyaǵa jetip baradı hám tanımalılıqtı arttıradı. Sociallıq tarmaqlarda yamasa bloglarda brend haqqında unamlı postlar, maqalalar hám pikirler tarqatıw arqalı brendtiń kórinisi hám abırayın kúsheytiw múmkin. Mısal ushın, Coca-Cola hám Apple sıyaqlı global brendler, turaqlı túrde onlayn platformalarda óz brendlerin jedel úgit-násiyatlamaqta. Bul process, brendtiń kúshli sociallıq tásirge iye ekenligi ekenligin hám talaplarǵa juwap beriwin támiyinleydi.

Ekinshiden, qarıydarlar menen óz ara baylanıslar: Internet PR brendtiń qarıydarlar menen tuwrıdan-tuwrı hám real waqıt rejiminde baylanısıw imkaniyatın beredi. Tutınıwshılardıń sorawlarına tez juwap beriw, olar menen sociallıq tarmaqlarda dodalaw, sorawların qanaatlandırıw brend imidjin unamlı qáliplestiredi. Mısal ushın, Zappos kampaniyası hám Uzum onlayn platforması, qarıydarlardıń sorawlarına jedel hám doslıq penen juwap beriw arqalı brendtiń unamlı imidjin jaratıwǵa eristi.

Úshinshiden, kontent arqalı tásir etiw: Brendler óz bloglarında, YouTube kanallarında yamasa basqa onlayn platformalarda sapalı kontent jaratıw arqalı tutınıwshılardı óz táreplerine tartadı. Jaqsı kontent jaratıw arqalı brend qarıydarlar menen tereńirek baylanıs ornatadı. Mısal ushın, Nike kampaniyasınıń motivaciyalıq hám sportqa baylanıslı videolari, brendti unamlı imidjge iye etiwde úlken járdem beredi.

Unamlı tárepleri menen birge brend imidjine sanlı texnologiyalardıń **unamsız** tásiri de bar.

Birinshiden, unamsız pikirler hám kontentler: Internette unamsız pikirler tez tarqalıwı múmkin. Eger brend xızmet yáki ónimde mashqala payda etse yáki qarıydarlar narazılıǵın bildirse, bul onlayn platformalarda keń tarqaladı hám brend imidjine unamsız tásir kórsetiwi múmkin. Máselen, United Airlines kampaniyasınıń qarıydarlarǵa bolǵan unamsız múnásibeti nátiyjesinde internette tarqalǵan unamsız pikirler brendtiń abırayına úlken zıyan jetkerdi.

Ekinshiden, krizis jaǵdayları: Internet PR strategiyaları krizislerdi basqarıwda áhmiyetli rol oynaydı. Internette tez tarqalatuǵın unamsız xabarlar brendke jaman tásir etiwge alıp keliwi múmkin, biraq internet PR arqalı bul jagdaydı tez basqarıw hám ózgertiw múmkin. Krizisti durıs hám tez basqarıw brend imidjin saqlap qalıw ushın zárúr.

JUWMAQ:

Internet PR brend hám onıń auditoriyası ortasında sanlı maydanda isenimli baylanıs ornatıwǵa xızmet etetuǵın zamanagóy qural. Onıń tiykarǵı baǵdarları arqalı shólkemler tek ǵana óz imidjin qáliplestirip qoymastan, al onı turaqlı túrde rawajlandırıp baradı. Sonıń ushın hár qanday kampaniya yamasa isbilermen zamanagóy Internet PR strategiyaların tereń úyrenip, olardı óz iskerliginde durıs qollana alıwı kerek.

Internet PR búgingi sanlı dáwirde brend imidjiniń qáliplesiwinde oraylıq orınǵa iye. Ol tek ǵana unamlı kontent jaratıw emes, al qarıydarlar menen qızǵın qarım-qatnas, krizislerdi basqarıw, unamsız pikirlerge juwap beriw hám óz qádiriyatların sáwlelendiriw arqalı brendti adamlardıń sanasında kúshli, isenimli hám unamlı tárizde kórsetedi. Hár qanday kampaniya tabısqa erisiwdi qálese, internet PR strategiyaların nátiyjeli jolǵa qoyıwı zárúr.

ÁDEBIYATLAR DIZIMI:

1. Chumikov,A.I. Svyazi s obshestvennostyu: teoriya i praktika / A. I. Chumikov, M. P. Bocharov.
2. Eremin V.N Marketing: Osnovı i marketing informatsii. Uchebnik.
3. Fedotova L.N. Pablik rileyshnz i obshes-tvennoe mnenie. -SPb.: Piter, 2003. – 352 str.
4. Harris, T.L., & Whalen, R.T (2006). The Marketer's Guide to Public Relations in the 21st ed. Ohio: Thomson/South-Western.
5. Eshbekov T. Jamoatchilik bilan aloqalar va axborot xizmatlari. O‘quv qóllanma. – T.: OzMU, 2012.
6. Alimov B. Zamonaviy media muhitda PR – xizmatlar. VIII tom. – T: O'zbekiston, 2010.
7. Ryan, D. (2016). *Understanding Social Media*. Kogan Page.
8. Lovelock, C., & Wirtz, J. (2016). *Services Marketing: People, Technology, Strategy* (8th ed.). Pearson.
9. Sutherland, M., & Jarrahi, M. H. (2018). *Social Media and Public Relations: A New Era for Social Influence*. Routledge.
10. Tuten, T. L., & Solomon, M. R. (2017). *Social Media Marketing* (3rd ed.). Pearson.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.82:81.402

PSIXOLOGIYA TERMINOLOGIYASIDA GIPONIMIYA HODISALARI

Jovbo‘riyeva Saodat O‘ktamovna
Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

ГИПОНИМИЯ В ТЕРМИНОЛОГИИ ПСИХОЛОГИИ

Жовбуриева Саодат Уктамовна
Преподаватель Термезского государственного педагогического института

HYPONYMY IN PSYCHOLOGICAL TERMINOLOGY

Jovbo‘rieva Saodat O‘ktamovna
Teacher of Termiz State Pedagogical Institute

E–mail: saodatjovboriyeva@mail.com
Tel: +99897 840 80 88
Orcid: 0009–0001–3047–7040

Annotatsiya: *Mazkur maqola hozirgi zamon tilshunosligining semantik maydonidagi muhim masalalardan biri bo‘lgan giponimiya hodisasini o‘rganishga bag‘ishlangan. Maqolada giponimiya tushunchasining tilshunoslikka kirib kelishi va uning xususiyatlari haqidagi nazariy qarashlar keltirilib o‘tilgan. Tilshunoslikning ahamiyatli sohalaridan biri bo‘lgan terminologiyaning psixologiya sohaviy terminologiyasida giperonim va giponim hodisalarining uchrashi misollar bilan dalillab o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar: *tilshunoslik, giponimiya, giperonim, giponim, tur-jins, terminologiya, termin, psixologiya terminologiyasi.*

Аннотация: *Данная статья посвящена исследованию гипонимии — одного из важных вопросов в семантической области современного языкознания. В статье представлены теоретические подходы к понятию гипонимии и ее характеристикам в лингвистике. Рассмотрены примеры проявления гиперонимии и гипонимии в терминологии психологии, которая является важной отраслью языкознания.*

Ключевые слова*: лингвистика, гипонимия, гипероним, гипоним, род-вид, терминология, термин, терминология психологии.*

Annotation: *This article is dedicated to the study of the phenomenon of hyponymy, which is one of the important issues in the semantic field of modern linguistics. The article presents theoretical views on the introduction of the concept of hyponymy into linguistics and its characteristics. Examples of the occurrence of hypernym and hyponym phenomena in the terminology of psychology, which is one of the significant fields of linguistics, are provided and demonstrated.*

Keywords*: linguistics, hyponymy, hypernym, hyponym, genus-species, terminology, term, psychology terminology.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Hozirgi zamon tilshunosligi semantik maydonida keng tadqiq qilinayotgan jihatlardan biri bu giponim va giperonim hodisasidir. Terminologiyaga oid bir qator tadqiqot ishlarida sohaviy terminlar o‘rtasidagi giponim va giperonim terminlarni uchratishimiz mumkin.

Psixologiya terminologiyasidagi giponim va giperonim terminlarni tadqiq qilishdan oldin, mazkur tushunchalar haqidagi nazariy qarashlarni keltirib o‘tishni joiz deb topdik.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Giponimiya

leksemasi ilk bor Jon Rey, Karl Limniy, Charlz Darvin kabi botanik hamda biologik olimlar tomonidan tadqiq qilingan o‘simlik, hayvon sistematikasidagi jins-tur munosabatlarida qo‘llanilgan. Keyinchalik bu jihat til birliklariga nisbatan ham tadbiq qilina boshlangan. 1968-yilda ingliz tilshunosi J.Layonz tomonidan *giponimiya, gipironim, giponim* leksemalari jins-tur munosabatini ifodalovchi birlik sifatida tilshunoslikka olib kirildi [4].

Giponimiya hodisasi fransuz tilshunosi V.G.Gak, rus tilshunoslari Yu.Stepanov, A.A.Ufimseva, L.A.Novikov, M.V.Nikitinlar tomonidan atroflicha tadqiq etilgan.

Leksemalararo semantik munosabatning yana bir turi giponomiya (aniqrog‘i, gipo-giperonomiya), ya’ni jins munosabatidir. Giponimik munosabatda giperonim (jins) va giponim (tur) sifatida farqlanadi. Giperonim jins belgisini bildirgan predmetning nomini ifodalovchi ko‘pgina ma’noni semantik jihatdan umumlashtiruvchi mikrotizimning markaziy leksemasi, dominantasi sifatida namoyon bo‘luvchi lug‘aviy birlik hisoblanadi.

Giponim esa ma’lum jins turining nomini hamda o‘zining semantik tarkibida impilisit tarzda jins ma’nosini ham ifodalovchi, semantik jihatdan giperonimga nisbatan boy bo‘lgan lug‘aviy birlik hisoblanadi. Giponim va giperonim orasidagi aloqa mantiqiy bog‘liqlikka asoslangan hisoblanadi. Bu esa obyektiv borliqdagi umumiylik tushunchasi bilan bog‘liqdir [3].

Maydon iyerarxiyasining murakkab qurilmasida giperonimlar xalqa vazifasini o‘taydi. Ular o‘rtasida subordinatsiya kuzatiladi, ya’ni kichikroq narsalar o‘zidan kattaroq narsalarning ichiga darajama-daraja kirib boraveradi. Paradigma ichidagi har bir leksema giponimlik mavqeyiga ega bo‘ladi. O‘z navbatida har bir giponim bir qancha leksemalarni bir yerga jamlay oladi va u jamlangan guruh ichida boshqalariga nisbatan giperonim bo‘lib qoladi.

МUНОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Ot, fe’l, sifat, son, olmosh, ravish giponimlari mustaqil so‘z turkumi giperonimiga, bog‘lovchi, ko‘makchi, yuklama giponimlari yordamchi so‘z turkumi giperonimiga, undov, taqlid, modal giponimlari oraliqdagi so‘zlar giperonimiga birlashadi. Mustaqil so‘z turkumi, yordamchi so‘z turkumi, oraliqdagi so‘zlar birlashib so‘z turkumlari giperonimiga tobe bo‘ladi. So‘z turkumlari o‘z navbatida, gap bo‘laklari, so‘z birikmasi giponimlar qatoriga o‘tib grammatika giperonim tarkibiga kiradi [2].

Sohaviy terminologiyani o‘rganishga bag‘ishlangan bir qancha tadqiqot ishlarida sohaviy terminlar o‘rtasidagi giperonim va giponim hodisalari o‘rganilib chiqilgan. Misol uchun O.Ahmedovning soliq-bojxona terminlari, G.Ergashevaning rus va o‘zbek tillaridagi psixologiya terminlarini o‘rganishga bag‘ishlangan ishlarida mazkur soha terminlaridagi giponimiya hodisasini turli-tillarda chog‘ishtirib o‘tgan. Terminologiyada giponimiya hodisasi kuzatilishining bir qator ahamiyatli jihatlari bor. Ular:

Terminologiyada tizimlilik – giponimiya hodisasi orqali terminologiyada turli tushunchalar o‘rtasidagi munosabatni aniqlashga yordam beradi va bu vaziyat ilmiy hamda texnik soha terminologiyasida tizimlashtirishda ahamiyatlidir. Ayniqsa aniq sohalar hisoblangan biologiya, botanika soha terminologiyalarida terminlarni klassifikatsiya qilish uchun juda ahamiyatlidir.

Aniqlik – giponimlar yordamida ma’lum bir soha terminologiyasidagi tushunchalar aniqroq ifodalanadi.

Semantik aloqalarni yaratish – giponimiya tilni yanada boyitadi va so‘zlar o‘rtasidagi semantik maydon orasida bog‘lanishlarni ko‘rsatadi. Bu tilshunoslikda, so‘zlarning qanday bog‘lanishi va ular o‘rtasidagi munosabatni tushunishga yordam beradi.

Murakkab tushunchalar yaratish – giponimiya o‘z navbatida terminologiyada kompleks tushunchalarni yaratishga yordam beradi. Misol uchun psixologiya terminologiyasidagi *“buzilish”* giperonimining *ruhiy buzilish, aqliy buzilish, jismoniy buzilish* kabi giponimlari mavjud bo‘lib, bu jarayon ilm-fan, soha terminologiyalarida murakkab tushunchalarning ortishi va ularni chuqurroq tahlil qilishga turtki beradi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Yuqorida keltirilgan qarashlar va misollarga asoslangan holda giperonim va giponim hodisasini o‘zbek psixologiya terminlari o‘rtasida tadqiq qilishni o‘rinli deb hisobladik va quyidagi leksemalar o‘rtasida giponimiya hodisasi uchrashiga guvoh bo‘ldik.

Psixologiya giperonimining giponimlari – *parapsixologiya, patopsixologiya, pedagogik psixologiya, rivojlanish psixologiyasi, maxsus psixologiya, bolalar psixologiyasi, oila psixologiyasi va h.k;*

Rivojlanish bosqichi giperonimining giponimlari – *bolalik davri, o'smirlik davri, yoshlik davri, qarilik davri;*

Psixologik buzilish giperonimining giponimlari – *shizofriniya, bipolyar buzilish, obsessive-kompulsiv buzilish, post-travmatik buzilish;*

Tadqiqot metodlari giperonimining giponimlari – *eksperimental metod, so'rovnoma metodi, korrelyatsion tadqiqot;*

Temperament giperonimining giponimlari – *sangvinik, xolerik, flegmatik, melonxolik*;

Hissiyot giperonimining giponimlari **–** *qahr, g'azab, quvonch, nafrat, dard, tashvish;*

Kognitiv jarayonlar giperonimining giponimlari **–** *diqqat, yodlash, fikrlash;*

Defektologiya giperonimining giponimlari – *maxsus psixologiya, reabilitatsiya, gipotetik pedagogika, psixopedagogika.*

Sensor sezgilar giperonimining giponimlari – *ko'rish, eshitish, hidlash, ta'm sezish, tegish;*

Nutq giperonimining giponimlari – *noverbal nutq, verbal nutq, egosentrik nutq.*

Tovushsiz nutq giperonimining giponimlari – *mimika, pantomimika, daktiologiya;*

Rivojlanish giperonimining giponimlari – *kognitiv rivojlanish, emotsional rivojlanish, ijtimoiy rivojlanish, xulqiy rivojlanish;*

Parapsixologiya giperonimining giponimlari – *telepatiya, psixokneziya, prekognitsiya, spiritualizm*;

Stenik hislar giperonimining giponimlari – *baxt, tinchlik, o'ziga bo'lgan ishonch, xursandchilik, motivatsiya;*

Shartli refleks giperonimining giponimlari – *och qolish, chanqash, eshitish, ko'rish, tam sezish, hid sezish.*

Yuqorida keltirib o'tilgan misollar o'z navbatida o'z ichki birliklarida giperonim va giponimlarni tashkil qilishi mumkin. Misol uchun G.Ergasheva termperament giperonimining giponimi hisoblangan sangvinik, xolerik, melanxolik, flegmatik giponimlarini giperonim tarzida ham ishlatib o'tilishi mumkinligi haqida o'z qarashlarini bergan. Masalan; ***xolerik*** giperoniming giponimlari – *qo'pol, cho'rtkesar, betgachopar, qo'pol, o'zini tuta olmaydigan, jizzaki*; ***sangvinik*** giperoniming giponimlari – *irodasiz, beqaror;* ***melanxolik*** giperoniming giponimlari – *pismiq, odamovi;* ***flegmatik*** giperoniming giponimlari – *sustkash, loqayd* [1].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa qilib aytganda, o'zbek tili psixologiya terminlari o'rtasida giperonim va giponim leksemalar ko'p miqdorda uchraydi va ularning aksariyati ham giponim va giperonim vazifasida kelish holatlari tez-tez uchrab turadi desak xato bo'lmaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Ergasheva G. Rus va o'zbek tillari psixologiya terminlarining leksik-semantik xususiyati. Fil.f.f.d. diss. – Toshkent. 2008. – 140 b.
2. Eshmo'minov A. O'zbek tili korpuslari uchun taksonomik va meronomik munosabatli leksemalar lingvistik bazasini shakllantirish. Monografiya. –Termiz. 2023. – 250 b.
3. Sayfullayeva R. Hozirgi o'zbek tili. – Toshkent: "Tafakkur avlodi", 2023 – 544 b.
4. Новиков Л.А. Семантика русского языка. – М.: Высшая школа, 1982. – С.241-242.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.82:81.301

MODELING THE INTERPRETIVE POTENTIAL OF THE LEXICAL CATEGORY «INSECTS» IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Usmonova Guljahon
Teacher at Kattakurgan branch of Samarkand State University

E-mail: usmonova@mail.ru
Orcid: 0009-0003-9967-2797

МОДЕЛИРОВАНИЕ ИНТЕРПРЕТАТИВНОГО ПОТЕНЦИАЛА ЛЕКСИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ «НАСЕКОМЫЕ» В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Усмонова Гульжахон
Преподаватель Каттакурганского филиала Самаркандского государственного университета

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA “HASHAROTLAR” LEKSIK TOIFASINING INTERPRETATIV IMKONIYATLARINI MODELLASHTIRISH

Usmonova Guljahon
Samarqand davlat universiteti Kattaqo‘rg‘on filiali o‘qituvchisi

Abstract. *The interpretive potential of the lexical category “insect” in English and Uzbek languages includes signs of perceptual formats, observation, experimental effects, as well as associative and operative rational formats. Signs that form the conceptual keeping this category and serving as the basis for interpretation corresponding areas are distinguished by linguistic consciousness as landmarks reflecting the specificity of the experience of interaction human connection with these representatives of the animal world.*

Key words: *nomination of artifacts; characterizing interpretation of units; conceptual subject.*

Аннотация. *Интерпретативный потенциал лексической категории «насекомое» в английском и узбекском языках включает признаки перцептивных форматов, наблюдений, экспериментальных эффектов, а также ассоциативных и операционально-рациональных форматов. Признаки, формирующие концептуальную основу данной категории и служащие базой для интерпретации соответствующих сфер, воспринимаются языковым сознанием как ориентиры, отражающие специфику человеческого опыта взаимодействия с представителями животного мира.*

Ключевые слова: *номинация артефактов; характеристическая интерпретация единиц; концептуальный субъект.*

Annotatsiya. *Ingliz va o‘zbek tillarida “hasharot” leksik toifasining interpretativ (talqin) salohiyati idrokiy formatlar, kuzatish, eksperimental ta’sirlar, shuningdek, assotsiativ va ratsional faoliyat formatlarining belgilarini o‘z ichiga oladi. Ushbu toifani tushunishda asos bo‘ladigan va interpretatsiyani ta’minlovchi belgilarning konseptual mazmuni til ongida insonning ushbu hayvonot dunyosi vakillari bilan bo‘lgan o‘zaro tajribasining o‘ziga xosligini aks ettiruvchi mezonlar sifatida ajralib turadi.*

Kalit so‘zlar: *artefaktlarning nomlanishi, birliklarning tavsifiy interpretatsiyasi, konseptual subyekt.*

INTRODUCTION (ВВЕДЕНИЕ/KIRISH). So, identification is manifested in the nomination of artifacts (technical devices, technical means of transportation) and conceptualization of the area of man (human activity, movement (sports terminology)) based on the metaphorical mechanism for

interpretation of the features of the perceptual format and formats for observation and experimental effects.

MATERIALS AND METHODS (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД/ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR). The characterizing interpretation of units of this category is when subjectively understood, the speaker of the object is interpreted and extends to areas such as "man" and "artifact you". This type of interpretation is realized through cognitive mechanisms of metaphor, comparison, defocusing when activating the first chain, operational, associative formats, as well as form-observation mats and experimental effects.

Perceptual format features serve as an interpretation of external type of artifacts and person (domain "physical characteristics") or the sounds they make. For example, color shade and body shape or parts of the insect's body can be used to characterize artifacts:

1. They ignored him, and he saw that another ship had beaten them to it. It resembled a black ***wasp****[2].*

2. The tank looks empty, except for a piece of plastic shaped ***like an insect wing****,…[1].*

3. Janie had crimped hair streaked with peroxide strands, and wore a ***butterfly*** *collar disco print shirt opened much too low ...[3].*

Lexical units, like *wasp*, *insect*, *butterfly* in these examples denote the rational mode of interpretation, which determines the color and shapes of artifacts.

Interpretation of a person's appearance through the use of insects implies the establishment of inter-conceptual connections by the following lines: body parts, body shape, color shade, for example:

4. She wore huge rock-star sunglasses, the ones that made her head look like a bug's [1].

5. Mexicans people wearing sunglasses that make them look like insects.

6.… their cars and tanks covered with freshly cut branches, the soldiers like ants in their steel helmets.

8. My shape was an exercise in aesthetics, not practicality. My waistline was a wasp's.

9. - Maybe that's respectable hair?

- No! It's the color of a cockroach, that's what it is!

10. It was low-cut, and it had a band of accordion pleats stitched close together at the cleavage and giving way to big chiffon wings over the shoulders. She was so skinny that she looked like a dragonfly in the thing.

11. - But you know, I've got huge, long legs and a very short torso.

- Yes. Yes, you look like a grasshopper. It's amazing, people find you attractive at all.

In the above examples, the lexical units *insect, bug, ant, wasp, cockroach, dragonfly, grasshopper* update their interpretative potential, namely signs associated with the structural features of the body, for assessing a person's appearance. So, *insect, bug, ant* units detect a similar function of interpreting parts of the human body: head, eyes.

DISCUSSION(ОБСУЖДЕНИЕ/MUHOKAMA) Differentiation of the interpretative capabilities of units is associated with differential features of objects of this group. So, unit wasp characterizes the heroine's waist, *cockroach is* used to evaluate hair color characteristics, *dragonfly* units, *grasshopper* interphysique of a person pretends.

Let's analyse the use of the lexical units: *insect, ant, wasp, butterfly, cockroach, dragonfly, grasshopper* in Uzbek discourse.

1. Yomon arida bol bulmas, suvsiz yerda tol bulmas. (Maqol)

2. Chigirtkalarning chirillashi, kecha hasharotlarining na'masi kuchli shamol tovushi bilan kesildi. (A. Qodiriy, Mexrobdan chayon.)

3. "Bolaligim go'yo oppoq kapalak edi. Tabiatdagi har qanday hodisa meni ohanrabodek o'ziga tortardi" (J. Matyoqubov)

4. Ertasiga ot og'rib qolsa bo'ladimi! Kapalagim uchib ketdi. (Oybek) (to be very frightened)

5. Erkaligi ham mayliga-ya, buyruqni yomon ko'rishadi, sal gapga kapalaklari uchadi. (Oydin) (to get angry)

6. *Qayerlarda yurar beparvo eri?*
Tonggacha mijja qoqmaydi siren
Tungi kapalaklar dastidan. (Yo. Ahmadjonov)

7. Shu zamon ko'zingiz oldida birdan
Kichik chumolicha qolgusi Farxod. (A. Oripov) (as small as ant)

8. chumoli bel – slender waist

9. Bunaqa kimsalar pana-pastkam yerlarda ko'zga tashlanmay, ivirsib yurishaveradi-da, bir

payt qarabsizki, suvarakdek lop etib yorug'likka chiqib olishadi. (N. Aminov)

10. O't-o'lanlar ustida oq, sariq kapalaklar, qizil, binafsharang ninachilar uchib yuribdi. (M. Maxmudov)

Often interpretive signs are given in the definition of the first the primary meaning of the lexeme, compare:

cockroach - a large brown insect that is sometimes found in warm places where food is kept [2];

dragonfly - a brightly-colored insect with long, thin bodies and two sets of wings [2].

grasshopper - an insect with long back legs that jumps high into the air and makes a high vibrating sound [2].

RESULTS (РЕЗУЛЬТАТЫ/NATIJALAR). The revealed signs in the considered examples implement the rational mode of interpretation, which is associated with conceptualization their qualitative or quantitative manifestation. In some of the examples given, the semantic structure is completed is expressed in axiological and emotive modes. Emotive modus assumes a positive or negative aesthetic assessment of the object of interpretation and is updated due to the semantics of the corresponding lexical elements, compare: *aesthetics* - the study of beauty [2], *so skinny* - very thin, especially in a way that is unattractive [3] or organization of context based on respects ... *respectable hair? - No! It's the color of a cockroach, It's amazing, people find you attractive at all.* Emotive modus set by the emotional background set by the exclamation *No!*, or the semantics of the unit *amazing - so surprising that it is hard to believe [3].*

Insect sounds are used to characterize sounds produced by artifacts or humans:

12. The HUM of the LOCOMOTIVE is like insects in a jar [4].

13. Selonnah's cell phone buzzed her side like a wasp in her waistband [4].

14. The machine coughed, buzzing to life like a hornet on the prowl.

16. Then I saw a child, not more than 3 years old, lying on the pillows, making a thin noise, like the buzzing of a fly ....

Interpreting conceptualization in these examples is implemented is a rational mode of interpretation that can be achieved by differentiating the characteristics of sound by comparing with sound a lump of an insect published in a certain situation, compare: *like insects in a jar (12), like a hornet on the prowl (14).* When a sign of sound perception is projected onto the «person» there is also an interpretation of the segment "mental state of a man» (domain «psyche»):

15.En: He was starting to become distracted; his thoughts buzzed like insects in the hot summer sun [4].

Uz: U chalg'ita boshladi; uning xayollari yozning jazirama quyoshida hasharotlardek guvillardi.

Observation format cues are used to interpret domains "physical characteristics" (segment "kinematics"), "socialization" (segment interpersonal relations, "human actions in relation to other people"), "human psyche" (segment traits») for the area "person" and "physical characteristics «(the part "kinematics") for the area "artifacts".

CONCLUSION (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/XULOSA). In conclusion, as a philosophical component of the theory of interpretation of phenomena the recognition that the most important result of cognitive activity is the formation of a system of knowledge about cognitive world, providing understanding of people in communication and from one generation to another in the format of knowledge, objectified in one way or another of reflection. One of the main assets objectification of knowledge is language. It is he who provides fixation knowledge about the world in linguistic signs, represented primarily by words mi, the reflective nature of which is recognized by most scientists.

REFERENCES (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/ADABIYOTLAR RO'YXATI)

1. Collins Cobuild. English Dictionary. – London: Harper Collins Publishers, 1997. – P. 302.
2. Longman Dictionary of Contemporary English. L: Longman, 1992. – P. 21.
3. Философский энциклопедический словарь. – М: Советская энциклопедия, 1983.
4. http:/corpus.buy.edu/coca

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 930.905

ROSSIYA TOMONIDAN KOGON-TERMIZ TEMIR YO‘LI QURILISHINING HARBIY STRATEGIK AHAMIYATI

Xudayberdiyev Utkir Toshmuradovich, *Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*

ВОЕННО-СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ СТРОИТЕЛЬСТВА ЖЕЛЕЗНОЙ ДОРОГИ КАГАН–ТЕРМЕЗ СО СТОРОНЫ РОССИИ

Худайбердиев Уткир Ташмурадович, *Термезский университет экономики и сервиса Доктор философии (PhD) по истории*

MILITARY-STRATEGIC SIGNIFICANCE OF THE KOGON–TERMEZ RAILWAY CONSTRUCTION BY RUSSIA

Xudayberdiev Utkir Tashmuradovich, *Termiz University of Economics and Service Doctor of Philosophy (PhD) in History*

E-mail: xudoyberdiyev@mail.ru
https://orcid.org/0009-0009-6588-2183

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Rossiya imperiyasi tomonidan XIX asr oxiri va XX asr boshlarida qurilgan Kogon–Termiz temir yo‘li qurilishining harbiy-strategik ahamiyati tahlil qilinadi. Temir yo‘l nafaqat iqtisodiy va transport infratuzilmasining rivojiga, balki Rossiyaning Turkiston ustidan harbiy nazoratini kuchaytirishiga xizmat qilgan. Maqolada ushbu yo‘nalishning Afg‘oniston chegarasiga yaqinligi, mintaqadagi geosiyosiy raqobat kontekstida tutgan o‘rni hamda Rossiya imperiyasining Janubiy Osiyoga nisbatan harbiy strategiyasi yoritib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *Kogon–Termiz temir yo‘li, Rossiya imperiyasi, harbiy strategiya, Turkiston, geosiyosiy manfaatlar, Afg‘oniston, “Buyuk o‘yin”.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается военно-стратегическое значение строительства железной дороги Каган–Термез, осуществленного Российской империей в конце XIX — начале XX века. Отмечается, что железная дорога сыграла важную роль не только в развитии экономической инфраструктуры региона, но и в усилении военного контроля России над Туркестаном. Особое внимание уделяется близости маршрута к афганской границе, его значению в условиях геополитического соперничества и стратегии Российской империи в направлении Южной Азии.*

Ключевые слова*: железная дорога Каган–Термез, Российская империя, военная стратегия, Туркестан, геополитические интересы, Афганистан, «Большая игра».*

Abstract: *This article examines the military-strategic significance of the Kogon–Termez railway constructed by the Russian Empire in the late 19th and early 20th centuries. The railway served not only as a means of economic and transport development but also as a tool for strengthening Russia’s military control over Turkestan. Special attention is given to the railway’s proximity to the Afghan border, its role within the geopolitical rivalry known as the «Great Game» and its strategic importance in the Russian Empire’s expansion toward South Asia.*

Keywords: *Kogon–Termez railway, Russian Empire, military strategy, Turkestan, geopolitical interests, Afghanistan, Great Game.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Jahon miqyosida o‘zaro integratsiyalashuvning kuchayib borishiga bevosita xizmat qiliuvchi temir yo‘l transportini rivojlantirish masalasiga alohida e’tiborni qaratmoqda. Ushbu tarmoq sohasini jadal rivojlanishi tufayli keyingi yillarda jahon temir yo‘l transporti orqali yuk tashish hajmining o‘rtacha yillik o‘sish surati 10,9 foizni tashkil etmoqda.

Transport vositalari orasida temir yo‘l transportining o‘rni beqiyos bo‘lib, undan mintaqada logistika servis xizmatlarini yo‘lga qo‘yish orqali ichki va tashqi kommunikatsiya tizimini taraqqiy ettirish dolzarb masalalardan biri sanaladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). O‘rta Osiyoning Rossiya tomonidan bosib olinishi XIX asrning ikkinchi yarmida yakunlandi. Rus hukumati yangi bosib olingan mamlakatda o‘z hokimiyatini mustah-kamlash uchun barcha choralarni ko‘rdi. Rossiya imperiyasi tomonidan amalga oshirilgan ko‘plab chora-tadbirlar orasida Turkistonda temir yo‘llar qurilishi muhim o‘rin egallagan. Bu jarayon siyosiy, harbiy-strategik va iqtisodiy sabablar bilan bog‘liq edi. Rus hukumati Turkiston xalqlari, Buxoro amirligi va Xiva xonligi ustidan o‘z hukmronligini o‘rnatishga, Sharqda o‘z mavqeini mustahkamlashga intilgan va Angliya-ning O‘rta Osiyoga bostirib kirishining oldini olish-ga intilgan. Ma’lumki, Angliya uzoq vaqtdan beri O‘rta Osiyo xonliklariga kirib borish, O‘rta Osiyo hududining salmoqli qismini egallash rejasini tuzgan edi. 1867-yil Turkiston general-gubernatorligi tashkil qilinganidan keyin bu masala atrofida qizg‘in bahs-munozaralar avj olib ketadi [3].

Tadqiqot ishlarini olib borish uchun turli xil ekspeditsiyalar uyushtirilib, o‘nlab loyihalar va takliflar ishlab chiqilgan. Bu ishda nafaqat rus hukumati, balki katta foyda ishtiyoqidagi yirik sarmoyadorlar ham jonbozlik ko‘rsatishganligi tadqiq etilgan. Shu bilan birga, qo‘shinlar va o‘qdorilarni topshirish uchun nafaqat katta miqdordagi mablag‘lar, balki uzoq vaqt davomida (odatda 10 oygacha) ham sarflangan. 1873-yildagi Xiva yurishi va 1-Axaltaka ekspeditsiyasi tajribasi rus harbiy qo‘mondonligiga qo‘shinlarni ko‘chirishning ibtidoiy karvon usuli rus armiyasiga tuzatib bo‘lmaydigan yo‘qotishlar keltirishini ko‘rsatdi. 1873-yil 11-yanvarda Turkistonning birinchi general-gubernatori Fon Kaufman O‘rta Osiyoni yaxshi biladigan general-mayor Beznosikovga Rossiyadan O‘rta Osiyoga boradigan yo‘llarni tekshirib chiqishni topshirgan. Beznosikov topshiriqni bajarib, Orenburg-Toshkent-Samarqand liniyasini ma’qul deb topdi [1].

MUHOKAMA(ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION) Shu o‘rinda shuni aytib o‘tish lozimki, turlicha loyihalarda turlicha yo‘nalishlar ma’qullangan. Masalan, ba’zi loyihalarda Kaspiy va Orol dengizi orqali O‘rta Osiyo ichkarisiga kirib borish fikri ilgari surilsa, boshqalarida Rossiyani O‘rta Osiyo orqali Hindiston, Eron, Afg‘oniston, Xitoy bilan bog‘lash zaruriyati ta’kidlanadi, ko‘pchiligi esa Toshkent-Orenburg liniyasini ma’qullaydi. Taklif qilingan loyihalardan bir qismi chet elliklarga ham tegishli bo‘lganligini aytib o‘tish zarur.

XIX asrning 70-yillarida O‘rta Osiyoda temir yo‘l qurish zaruriyatini, avvalambor, siyosiy va harbiy-strategik mulohazalar bilan bog‘liq edi. Shu bilan birga, bosib olingan hududdagi temir yo‘l iqtisodiy sabablarga ko‘ra ham zarur edi. O‘rta Osiyo muhim bozor va xom ashyo manbai sifatida rus burjuaziyasini azaldan qiziqtirib kelgan. XIX asr o‘rtalarida ingliz-rus raqobati ayniqsa kuchaygan, Qo‘qon xonligining qo‘shilishi, Buxoro va Xivaning o‘ziga bo‘ysunishi ingliz-rus qaramaqarshiliklarining yanada keskinlashishiga olib kelgan [2].

1873-yilda Rossiya va Angliya o‘rtasidagi uzoq davom etgan muzokaralar natijasida Osiyoning ushbu mintaqalarida ta’sir doiralarini chegaralash to‘g‘risida kelishuvga erishildi. Shartnomaga ko‘ra, Amudaryogacha bo‘lgan yerlar va Turkiston dashtlari Rossiyaning ta’sir doirasiga, Afg‘oniston (mustaqilligini saqlab qolish sharti bilan) esa Angliyaning ta’sir doirasiga o‘tgan. Ammo, shartnoma tuzilgandan keyin ham O‘rta Osiyoda ingliz-rus raqobati to‘xtamadi. Har ikki tomon ham o‘z ta’sir doiralarini kengaytirishga intilgan. 1878-yilda inglizlar kelishuvni qo‘pol ravishda buzgan holda, Afg‘onistonga ikkinchi marotaba urushni boshladilar, buning natijasida mamlakat Angliyaga to‘liq qaram bo‘lib qoldi. Ingliz mustamlakachilari afg‘on hukumatini shimol va shimoli-g‘arbga o‘z mulklarini kengaytirishga unday boshladilar va Afg‘onistonga harbiy yordam ko‘rsatdilar. Tabiiyki, bunday sharoitda ingliz-rus qaramaqarshiliklari yanada keskinlashdi [4].

Rossiyaning Yaqin va O‘rta Sharqning qo‘shni davlatlari bilan tranzit savdosida O‘rta Osiyo katta rol o‘ynaganini ham unutmaslik kerak. O‘rta Osiyo orqali Fors bilan savdo har yili o‘sib bordi. 1870-1880-yillar uchun Forsga tovarlarni olib kirish va eksport qilish 1 875 437 rubldan oshgan. 4 598 933 rublgacha, ya’ni deyarli 250% faqat xom ashyo bilan, ortiqcha to‘lov, bundan tashqari, yuk va komissiya uchun katta miqdorda pul ajratilgan.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Rossiya hukumati temir yo‘llar qurilishidan oldin ham Rossiya-O‘rta Osiyo savdosini kengaytirishga harakat qildi. 1874-yilda Toshkentdan eksport qilinadigan barcha tovarlar orasida paxta xomashyosining ulushi 28,1% ga yetgan. Teri eksporti 1874-yilda 1865-yilga nisbatan 27,2 baravarga, quritilgan mevalar 20,6 barobar oshdi. Ipak xomashyosi eksporti sezilarli darajada oshgan. O‘rta Osiyoga Rossiyadan metall va sanoat mollari olib kelingan. 1874-yilda paxta gazlamalari importi 1865-yilga nisbatan 11,5 barobardan ortiq, gazlamalar 8,4 barobar, charm buyumlar 4,6 barobar, metall buyumlar deyarli 10 barobar, to‘qimachilik mahsulotlari 36,1 barobar, choy va shakar 2 martaga oshgan. Asosiy o‘rinni paxta matolari egalladi, ularning ulushi 1874-yilda umumiy importning taxminan 64,1 foizni tashkil etgan. O‘rta Osiyo bilan Rossiya o‘rtasidagi tovar aylanmasi 1870-yilda 30 million rublga yetgan. Hukumat tomonidan mintaqada paxtachilikni rivojlantirishga qaratilgan qator tarif va soliq qonunlari qabul qilindi: Rossiyaga xorijdan olib kelingan paxta uchun yuqori bojxona tariflari belgilandi. Turkistonning Rossiyaga qo‘shilishidan keyin ichki bozorni jonlanishi yoki savdo-sotiq jarayoni kuchaygan. Turkiston viloyatlari va shaharlari ichidagi savdo aylanmasi sezilarli darajada oshgan. Masalan, Toshkent Buxoro, Qo‘qon shaharlari bilan savdo-sotiqni kengaytirgan. Sirdaryo va Semirechensk viloyatlarida Qo‘qondan Toshkentga paxta, shoyi, quritilgan mevalar, hunarmandchilik shoyi, yarim ipak va qog‘oz gazlamalar, gilamlar, mo‘ynalar jo‘natilib, shundan jami o‘rtacha 2 mln. rubldan yiliga Toshkentdan Qo‘qonga 1,5 million rubldan ortiq paxta matolari, ip-kalava, gazlama, charm buyumlari, metall buyumlar jo‘natilgan. Har yili Buxoro va Samarqanddan qog‘oz kalava, qo‘pol kalika, yarim ipak materiallar kelgan. Semirechenskdan - yashil choy va boshqa tovarlar, jami 800 ming rublgacha. Har yili Toshkentga 10 million so‘mga yaqin mahsulot olib kirilib, 5,5 million so‘mlik eksport qilinardi. Binobarin, Toshkentning yillik aylanmasi 15,5-16 million rublga yetgan bo‘lsa, qo‘shilishgacha bu ko‘rsatkich 5 million rubldan oshmagan. 1915-yil kuzidan boshlab Rossiyada jahon urishi sharoitida oziq-ovqat tanqisligi boshlandi. Mamlakatda ocharchilik, qimmatchilik, ishsizlik avj oldi. Armiyaga beriladigan oziq-ovqatning yarmi ishlatila boshlandi. Hamma joyda aholiga beriladigan oziq-ovqat taqsimot tizimiga o‘tkazildi. Bularning hammasi mamlakatning turli mustamlaka o‘lkalarida qurilayotgan temir yo‘l ishiga, birinchi navbatda ishchilar yashashining yomonlashuviga katta ta’sir ko‘rsatdi [5].

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlardan shunday xulosa qilish mumkinki, o‘lkada bunyod etilgan temir yo‘l jahon tajribalari asosida o‘z milliy geografikmintaqaviy xususiyatlarimizni hisobga olingan holda qurildi. 1914-1916-yillarda Kogon-Qarshi-Kitob, Kogon-Qarshi-Termiz temir yo‘li qurilishi tarixida Kaspiy dengizning Mixaylovskiy ko‘rfazidan Ashxabod va Chorjo‘ygacha qurilgan temir yo‘ldan keyin cho‘l bag‘rida qurilgan birinchi temir yo‘l edi. Uning qurilishida dunyo tarixida ilk bor harbiy tutqunlardan foydalanildi. Harbiylar temir yo‘l qurilishiga bosh bo‘ldi [6].

XULOSA(ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION). Xulosa qilib aytganda, O‘rta Osiyoda temir yo‘l qurilishining muhimligi, eng avvalo, siyosiy va harbiy-strategik masalalarga bog‘liq bo‘lgan. Shuningdek, bosib olingan mintaqada temir yo‘l iqtisodiy sabablarga ko‘ra ham zarur edi. O‘rta Osiyo muhim bozor va xom ashyo manbai sifatida Rossiya imperiyasini azaldan qiziqtirib kelgan. Shu sabab rus imperiyasi hukumati harbiy strategiyasini ko‘zlab amalga oshirilgan Kogon-Termiz temir yo‘li, Buxoro, xususan, Surxon vohasi iqtisodi va savdo-sotiq rivojida muhim ahamiyat kasb etdi.

Adabiyotlar ro‘yxati (Использованная литература / References)

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –Toshkent: O‘zbekiston, 2016. – B.56.
2. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1965 году. –Ташкент: Узбекистан, 1966. –С. 431.
3. Узбекистан за годы восмой пятилетки (1966-1970гг.). –Ташкент: СК КП Узбекистана, 1971. – С.160.
4. O‘zMA. F-29. Turkiston ASSR yer ishlari xalq komissarligi.
5. 14-fond materiallari Surxondaryo viloyat davlat arxivi.
6. Тогаева А.З. Железная дорога Ташкент - Оренбург и ее место в социально-экономической жизни Туркестана. Тарих фан. номз. дисс. автореф. - Т., 2010. - 30 б.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK:911.3+930.85

TURKISTONNING TARIXIY HUDUDIY CHEGARALARI VA FIKRIY YONDASHUVLAR

A'zamova Mahliyo Panji qizi
Termiz davlat universiteti tayanch doktoranti

ИСТОРИЧЕСКИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ГРАНИЦЫ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ ТУРКЕСТАНА

Аъзамова Махлиё Панжи кизи
докторант (PhD) Термезского государственного университета

HISTORICAL TERRITORIAL BOUNDARIES AND INTELLECTUAL APPROACHES OF TURKESTAN

Azamova Mahliyo Panji qizi
PhD student at Termez State University

E-mail: azamovamahliyo@9gmail.com
Orcid 0009-0003-5364-861X

Annotatsiya: *Ushbu maqolada "Turkiston" atamasining turli davrlarda qanday hududlarni anglatganligi masalasi yoritilib beriladi. Hozirgi kunda Turkiston deganda qaysi hududni tushunishimiz haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *O'rta Osiyo, Movarounnahr, Markaziy Osiyo, Bilod at turk, turk.*

Аннотация. *В статье рассматривается вопрос о том, к каким регионам в разные периоды относился термин «Туркистон». Здесь также говорится о том, какую территорию мы понимаем сегодня.*

Ключевые слова: *Центральная Азия, Мавераннахр, Средняя Азия, Билад ат Тюрк, Тюрк.*

Abstract. *This article discusses the question of what territories the term «Turkestan» meant in different periods. It also discusses what territory we understand today.*

Keywords: *Central Asia, Transoxiana, Central Asia, Bilad at Turk, Turk.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ/ INTRODUCTION). "Turkiston" atamasi mingyillik qadim tarixga ega hisoblanadi. Hozirgacha bizning hudud uchun qo'llanilib keladigan atama hisoblanadi. Ammo, aniq qaysi vatqdan buyon qo'llanilganligi hali ham aniqlashtirib olinmagan. Turkiston so'zining tub ma'nosini kelib chiqishidan boshlab dastlab qo'llanilishiga e'tiborimizni qaratamiz. "Turkiston" atamasi Eron tilidan kelgan *"i"* izofati va *"ston"* qo'shimchasi bilan birgalikda "Turklarning yurti(mamlakati, eli, o'lkasi) ma'nosini beradi. "Turkiston" atamasini to'g'ri anglamog'imiz lozim. Bu hudud "Markaziy Osiyo" yoki "O'rta Osiyo" qismida joylashgan hisoblanadi. Biz hozirgi kunda bu atamalar o'rniga "Turkiston" atamasini qo'llashimiz qanchalik to'g'ri. Zeki Velidi Togan "Turk-Turkiston" asarini "Turk" so'zining forscha "istan" qo'shimchasi bilan qo'shilishidan hosil bo'lgan va "Turklar o'lkasi" ma'nosini ifodalaydi deb keltirib o'tgan [11].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Turkiston hududining turli davrlarda qanday geografik chegaraga ega ekanligini bilishimiz uchun o'sha davrlarda yozilgan manbalarga murojaat qilishimiz zarur: Ibn Xurdodbek (820-912) "Yollar va Ulkeler Kitabi", Hudud al-olam, Firdavsiy (11-yuzyillik) "Shohnoma", Yoqut al-Hamofiy (1179-1229), Mahmud Koshg'ariy "Devonu lug'otit turk" (11-

yuzyillik), Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” (11-yuzyillik), A.Beruniy “Qonuniy Ma’sudiy”, “Hindiston”, “Saydana” (10-yuzyillik) kabi asarlarda uchratishimiz mumkin. Turkiston hududi haqida izlanish olib borgan olimlarimiz M.Is’hoqov, Sh. Kamoliddin, G’.Boboyorov, Sims Williams, M.Mirkamalov kabilardir.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ /DISCUSSION). Bu atamani qo‘llashda turli xil qarashlar mavjud: Bir tomondan, arablar kelishidan birmuncha oldin Sirdaryoning kunchiqaridan turkiy ellatlar yashaydigan o‘lkalar arab va forslar tomonidan birgalikda Turkiston deb atashgan. Amudaryo–Sirdaryo oralig‘i uchun 6-8-yuzyilliklarda Turkiston atamasini ishlatish mumkin emas. Bu atama 8-9-yuzyilliklarda Sirdaryoning shimoli va kunchiqaridagi o‘lkalarga, ko‘proq yettisuv uchun qo‘llanilgan. Ikki daryo oralig‘i esa Turkiston deb atalmagan, balki Movarounnahr deb atalgan. Movarounnahr Turkistonga kirmagan. Turkiston deganda Sirdaryoning quyi oqimlari, ko‘pincha bugungi Turkiston shahri atroflari tushunilgan. Faqat 19-yuzyillikning 2-yarmida ruslar O‘rta Osiyoni bosib olgach, Turkiston nomi ular tomonidan Sirdaryo va Amudaryo oralig‘ini ham anglata boshlagan. Bizni tadqiqotlarimiz shuni ko‘rsatadiki, Turkiston atamasining boshqa atamalar bilan sinonim tarzda qo‘llanishi ham kuzatilgan. Bu nom eron va arman adabiyotida 6-yuzyillikdan beri Sharq xalqlari orasida qo‘llanilgan. Masalan: Sosoniylar sulolasiga mansub bo‘lgan Eron shahonshohlarining 3 yuzyillikdagi bitiklarida geografik nomlar sifatida “Turon” bilan bir qatorda “Turiston” nomi “Turon” bilan bir xil ma’noda - “turlar mamlakati” ma’nosida zikr etilgan [14].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ/RESULTS). “Turkiston” atamasini M.Is’hoqov tomonidan tarjima qilingan 7-yuzyillikga tegishli (aniqrog‘i 639-yil) Sharqiy Turkistondan (Turfon) topilgan sug‘d tilida bitilgan hujjatda Turkiston atamasi uchraydi. Hujjatda yozilishicha Upachahning turkiy va sug‘diy yurti - Turk xoqonligi tasarrufidagi hudud -Turkistondan ekanligi alohida ta’kidlangan [5].

7-yuzyillikda yozilgan yana bir arman tarixchisi Sebiosning asarida ham ma’lumot uchraydi. Turkistonning boshlanish joyini Vehrot (Amudaryo) daryosi deb keltirib o‘tgan. Sebeosning ma’lumotlaridan Vaxsh-Panj-Yuqori Amudaryo havzalarining Turkiston o‘lkasiga kirganligi ma’lum bo‘ladi **[**15**].** Yana bir arman tarixchisi, 7-yuzyillikda yashagan Ananiya Shirakasiyaning “Ashxarasuyi” (Mamlakatlar tasviri) asarida: “Sug‘diylar — Ariya (Shimoliy-sharqiy Eron) va Turkiston oralig‘ida yashaydi” shaklida ma’lumotga duch kelinadi [15].

8-yuzyillikga tegishli sug‘diy tilli bir hujjatda 13-15-qatorlarida “Turkiston” atamasi *twrkystn* ko‘rinishlarida yozilgani diqqatni tortdi [1]. Turkiston hududiga shimoli-sharqdagi yerlar, ayniqsa, Sirdaryodan Mo‘g‘ilistongacha cho‘zilgan o‘lkalar uchun qo‘llanilgan [10] deb aytib o‘tgan. Bilamizki, Amudaryo va Sirdaryo oralig‘iga nisbatan Movarounnahr atamasini qo‘llash arablar istilosidan so‘ng 8-yuzyillikda paydo bo‘lgan deb ko‘p adabiyotlarda duch kelamiz. O‘rta yuzyillik arab, fors, turkiy manbalarida esa Turkiston atamasi ko‘proq Sirdaryoning quyi havzasidagi hududlarga, Sirdaryoning shimoliy-sharqi, Yettisuv, Farg‘ona vodiysi va Sharqiy Turkistonga nisbatan qo‘llanilgan.

7-yuzyillik arman manbalarida Amudaryoning yuqori oqimi Turkiston deb tushunilgan bo‘lsa. Paxlaviy-fors manbalarida esa Shimoliy Afg‘oniston va Amudaryo havzalari Turkistonga kiritilgan. Boshqa manbalarda esa masalan: Sug‘diy hujjatlarda ham ikki daryo oralig‘i Turkiston ko‘rsatilgan. Albatta bu ma’lumotlar keng qamrovli bo‘lmay, ularda Turkiston iborasi biror voqea tavsilotlar hikoya qilinayotgan vaqtda qayd qilingan. Ammo bir “Turkiston” hududining o‘zi ikki hudud qilib ko‘rsatilayotganini ko‘rishimiz mumkin. “Turkiston” 8-yuzyillik boshida islomga o‘tilgandan keyin arablar “Turkiston” o‘rniga “Bilod al-Turk” atamasini qo‘llaganlar, bu ham “Turklar yurti”, “Turkiston” degan ma’noni bildirgan [8]. Arab geografi Ibn Xurdodbeh (mil.847 yilda) “Turkiston” so‘zining ekvevalinti sifatida “Bilad el Turk” so‘zini ishlatadi. Bu muallif “Bilad el Turk” nomi bilan tanilgan [11]. 9-10-yuzyillik manbalaridan biri Mahmud Qashg‘ariy “Devoni lug‘ati turk” nomli asarida “Bilod al-Turk”ning hududlarini Chindan Hazar dengiziga, Qipchoq, Rossiyaga qadar davom etgan yerlardan iborat deb ko‘rsatgan (haqiqiy Bilod at turk Farg‘onaning shimoli-sharqidagi “O‘zkent”-dan boshlanadi. Uning markazlari Qashg‘ar, Issiqko‘l, Chu qabilalari hisoblanadi) [8]. Mahmud

Qashg‘ariy “Bilad el-Turk”ning kengligi taxminan besh ming liga ekanligini qayd etadi [11]. 11 yuzyillik geografi Sharif Idrisiy ham Oltoy, Irtish va Itil daryolari bo‘yidagi joylarni “Bilod el-Turk” deb atagan[11]. 10-yuzyillikga oid muallifi noma’lum bo‘lgan, muhim toponimik manbalardan biri “Hudud al-olam”da Movarounnahr hududlari va Turkiston hududlari alohida qilib tasvirlanadi. Ushbu hozirgi Janubiy Qozog‘iston, Qirgiziston-dan to Qoshg‘argacha bo‘lgan joylar “Hudud al-olam”da “Bilod at-turk”, ya’ni “Turklar o‘lkasi”, “Turkiston” nomi bilan atalgan. Movarounnahr hududi esa sharqda - Tibet hududiga tutash, janubi-Xuroson, g‘arbi-Sirdaryoning quyi oqimi, Farg‘ona va Oloy tizmalari bilan chegaradosh qilib tasvirlangan [4] deb qayd etilgan[7].

9-yuzyillikda arab sayyohi Yoqubiy o‘zining “Kitob al-buldon” asarida (891-yilda) Turkiston so‘zini bevosita ishlatadi. Turkiston nomi ostida Idil (bugungi Volga) daryosidan Tangri tog‘lari-ning sharq tomonigacha bo‘lgan yerlarni tushun-gan. Siyston atrofi “Turkiston”, shuningdek, hozir-gi Zarafshon daryosining yuqori oqimi Pomir va Qora Tigin va Dushanbe taraflari Turkiston [13] deb ta’kidlagan. 11-yuzyillikga oid Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” yozma manbasining kirish qismida Turkiston nomini eslab o‘tgan [6]. Bu davrda Qoraxoniylar saltanatining eng yuksak-ka ko‘tarilgan davri edi. Bu davlatning vujudga kelishi bilan “Turkiston” toponimining ma’nosi yana avvalgi chegaralariga deyarli tiklanadi. Janu-biy chegaralari esa Amudaryoga qaytadi. O‘sha davrda Sug‘d va Xorazmni o‘z ichiga olgan “Mo-varounnahr” nomiga kelsak [2] endi u Turkiston-ning bir qismi sifatida qarala boshlandi[9].

13-yuzyillikda arab geografi Shamsiddin al-Dimishkiy Turkiston va Turkiston shaharlari orasini Sirdaryo daryosi ajratib turuvchi daryo haqida eslatib o‘tadi. Ular Sirdaryoni turk va islom davlatlarini ajratib turuvchi daryo deb ta’riflaganlar[11]. Shamsiddin Dimishkiy Farg‘o-nani ham Qoshg‘ar bilan birga Turkiston tarkibiga kiritgan[3]. Arab geograf olimi al-Muqaddasiy (10 yuzyillik)ning asarida Turon va Turkiston mintaqasini “al-Haytal” deb ataganligi, arablar bu nomni Eftaliylarga nisbatan ishlatganlar. Al-Haytal islom dinini qabul qilgan turklarning hududiga nisbatan (Beruniy asarida). “Bilod-al turk” islom dinini qabul qilmagan turklar yeriga nisbatan ishlatilgan (Mahmud Qashg‘ariy).

XULOSA(ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION).

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, “Turkiston” bu faqatgina bir davlat yoki aniq chegaralangan yer emas, balki ko‘p yuzyilliklar davomida turkiy xalqlar yashagan, ularning madaniyati, savdosi va siyosiy hayoti bilan bog‘liq bo‘lgan keng tarixiy-madaniy hududdir. Bugungi O‘zbekiston, Qozo-g‘iston, Qirg‘iziston, Turkmaniston, Tojikiston va Xitoyning g‘arbiy qismi (Shinjon) qadimiy Turkistonning ajralmas bo‘laklaridir. Turkiston atamasi, turkiylar yashagan hudud degan ma’noni bildirganligi sababli, o‘z chegarasida barcha xalqlarni qamrab olgan umumiy bir nom sifatida ishlatilgan. “Turk” so‘zining barcha turlarini o‘z ichiga olgan “Ulug‘ Turkiston” deyishga to‘liq asoslar mavjud.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. A’zamova, M. Turkiston atamasining tarixdagi ba’zi manbalarda qo‘llanishi // Imom Buxoriy saboqlari. – 2024. – № 4. – B. 35–39.
2. Beruniy. (1957). Tanlangan asarlar. 1-jild. Toshkent: Fan nashriyoti. – B. 60.
3. Dimashqiy. Nuxbat al-dahr. – 94 b.
4. Hudud ul-olam (Movarounnahr tavsifi). Fors tilidan O. Bo‘riyev tarjimasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2008. – B. 11–23.
5. Is’hoqov, M. Nomi azal – Turkiston//O‘zbekiston adabiyoti va san’ati gazetasi.1993.№ 45–46.–B.1–5
6. Kutadgu Bilig incelemesi. – Ankara: [Nashriyot], 1995. – B. 15.
7. Mirakmalov M. “Turon, Movarounnahr, O‘rta Osiyo va Turkiston nomlarining yozma manbalarda yoritilishi” maqolasi // O. Bo‘riyev 80 yilligiga bag‘ishlangan ilmiy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2024. – B. 103.
8. Qashg‘ariy, M. Turkiy so‘zlar devoni (Devoni lug‘ati turk). – Toshkent: Fan, 1963. – B. 463.
9. Qoshg‘ariy M. Devonu lug‘otit turk. 3-jild. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1963. – B. 164.
10. Sims-Williams,N.ADictionary:Christian Sogdian, Syriac and English.2016.–B.262–266.
11. Togan,Z.V.Turk-Turkiston.Istanbul:1960.–B.12-14
12. Ya’qubiy. Kitob al-Buldan. – Toshkent: Fan, – B. 295.
13. Камолиддин, Ш. К вопросу об употреблении географических названий «Мавераннахр» и «Туркестан»O‘zbekiston tarixi.2002.№4.Б.61–68.
14. Тер-Мкртчицки, Л.Х. Армянские источники о Средней Азии V-VII вв.Москва, 1979. – Б.51–61.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK:81'42:82-94

THE PHENOMENON OF LACUNARITY IN THE NOVEL "LOLAZOR" BY M.M. DOST

Khamidov Abdumalik Kironovich, Denau institute of entrepreneurship and pedagogy

M.M. DO'STNING “LOLAZOR” ROMANIDAGI LAKUNARLIK HODISASI

Xamidov Abdumalik Kironovich
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

ФЕНОМЕН ЛАКУНАРНОСТИ В РОМАНЕ М.М. ДУСТА «ЛОЛАЗОР»

Хамидов Абдумалик Кироновича
Денауский институт предпринимательства и педагогики

https://orcid.org/0000-0002-7039-7002
abdumalik07091981@gmail.com

Abstract: *This article examines the phenomenon of lacunarity in M.M. Dost's novel "Lolazor." The study focuses on how gaps and omissions in linguistic and cultural representations are manifested within the text. It highlights the ways in which unexpressed or culturally specific concepts create spaces of interpretive ambiguity for the reader. Through analyzing selected passages, the article discusses the author's use of lacunae as a stylistic and conceptual device, contributing to the broader understanding of linguistic and cultural lacunae in literary discourse.*

Keywords: *lacunarity, literary analysis, cultural gaps, M.M. Dost, Lolazor, linguocultural lacunae, stylistic devices, intercultural communication*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada M.M.Do‘stning "Lolazor" romanidagi lakunarlik hodisasi o‘rganilgan. Tadqiqotda lingvistik va madaniy tasavvurlardagi bo‘shliqlar va tushirib qoldirishlar matnda qanday namoyon bo‘lishiga e’tibor qaratiladi. U ifodalanmagan yoki madaniy jihatdan o‘ziga xos bo‘lgan tushunchalarning o‘quvchi uchun talqin noaniqligi maydonlarini yaratish usullarini yoritadi. Tanlangan parchalarni tahlil qilish orqali maqolada muallifning lakunalardan uslubiy va konseptual vosita sifatida foydalanishi haqida so‘z yuritiladi, bu esa adabiy nutqda lingvistik va madaniy lakunalarni kengroq tushunishga yordam beradi.*

Kalit so‘zlar: *lakunarlik, adabiy tahlil, madaniy lakunalar, M.M.Do‘st, Lolazor, lingvomadaniy lakunalar, stilistik vositalar, madaniyatlararo muloqot*

Аннотация: *В данной статье рассматривается феномен лакунарности в романе М.М. Дуста "Лолазор." В исследовании основное внимание уделяется тому, как пробелы и пропуски в языковых и культурных представлениях проявляются в тексте. Она подчеркивает способы, которыми невыраженные или культурно специфические концепции создают пространства интерпретационной неоднозначности для читателя. Анализируя выбранные отрывки, в статье обсуждается использование автором лакун как стилистического и концептуального приема, что способствует более широкому пониманию языковых и культурных лакун в литературном дискурсе.*

Ключевые слова: *лакунарность, литературный анализ, культурные лакуны, М.М. Дуст, Лолазор, лингвокультурные лакуны, стилистические приемы, межкультурная коммуникация*.

Introduction: One of the concepts that has been widely used in linguistics in recent years is the notion of the lacuna. Today, this concept is actively applied in research related to linguistic cultural studies, translation studies, intercultural communication theory, and sociolinguistics. While

there are commonalities in the use of this concept across these fields, there are also differences. These differences arise based on the demands and needs of each research area and are realized through the varied interpretations offered by different scholars. The term lacuna was first introduced into scientific discourse by Canadian scholars J. Vinay and J. Darbelnet. In their book Comparative Stylistics of French and English, they define a lacuna as a linguistic phenomenon that is identified when a word in one language has no equivalent in another language. Their definition is as follows: "A lacuna occurs when there is no equivalent for a word in another language." As can be seen from this definition, the scholars used the term lacuna to denote the absence of corresponding concepts within the conceptual spheres of two different cultures. Although the term has undergone some minor semantic changes over time, this initial definition continues to serve as a foundational basis for its terminological characteristics.Another scholar who seriously engaged with the issue of lacunae is V. Gak, who explains lacunae as "gaps at the lexical level of language, where words that should exist are absent." From this explanation, it is evident that the scholar acknowledges the existence of lacunae within a single language itself. Naturally, the presence of gaps in the lexical system has been known in linguistics even before the formation of the term lacuna. Even earlier, figures like W. von Humboldt and F. de Saussure discussed "empty slots" in lexical paradigms and the absence of a counterpart in certain paradigms of the lexical system. The founder of Uzbek literary language, Alisher Navoi, in his work Muhokamat al-Lughatayn (The Comparison of Two Languages), also explained the absence of words for certain concepts in a language through literary examples when comparing Turkic and Persian languages. The widespread use and popularization of the term lacuna began in the 1970s. During this period, increased attention was given to comparative studies of languages, focusing on their connections and distinctions, particularly within fields like linguistic cultural studies, translation studies, and linguistic country studies. In these studies, the notion of lacuna appeared under various terms such as "gap," "interval," "untranslatable words," "words without equivalents," "zero words," "gaps on language maps," and "translationless vocabulary." Although different sources use different names, researchers' views on the phenomenon of concepts existing without names in language are largely similar. The extensive study of the lacuna concept has helped differentiate it from related phenomena. Initially, it was common to consider all non-equivalent words as lacunae. However, in later years, the semantic scope of the term narrowed and became more specific (i.e., it was terminologized).

Relevance of the Work:

In recent years, the concept of lacunarity has gained prominence in understanding intercultural communication and literary representation. Analyzing *"Lolazor"* through the lens of lacunarity is crucial for appreciating the cultural depth and the subtle nuances embedded in the text. It enables a broader comprehension of how literary texts negotiate between expression and inexpression, especially when dealing with culturally bound concepts. The relevance of this research lies in its contribution to cross-cultural literary analysis and in enhancing the interpretative competence of readers and translators. In linguistics, the differentiation and characterization of lacunae from related phenomena have now been largely finalized. In particular, distinct research schools have emerged in English and Russian linguistics regarding this topic. Although these scientific schools primarily focus on studying lacunae through cross-linguistic comparison, increasing attention is being paid to the existence of lacunae within a single language, as well as to their role as developmental factors in language evolution.

One of the important studies in this field is the work of the Russian scholar G. Bikova, titled "Lacunarity as a Category of Lexical Systemology." In this research, the scholar extensively examines the types of lacunae, methods for identifying them, their causes of emergence, and possible ways to eliminate them, using data from the Russian language.

According to Bikova, a lacuna is "a concept that currently lacks a specific sound shell, is expressed through several words, and is standing on the 'trampoline' for eventual lexical realization as a new word." This interpretation acknowledges that lacunae are observed not only through language comparison but also within a single language itself.

The scholar emphasizes that not every unnamed concept constitutes a lacuna; rather, a sememe poised on the verge of lexical realization is considered a lacuna. In the process of communication, if a certain frequently referred-to concept remains unnamed, the need for its lexical realization becomes evident. Indeed, linguistic and speech needs play a crucial role in the formation of language units.

Materials and Methods of Research:

This research is based on a qualitative analysis of M.M. Dost's novel *"Lolazor."* Selected passages containing culturally specific elements, untranslatable concepts, or evident gaps in linguistic expression are closely examined. A comparative approach is employed to analyze how these lacunae affect the interpretation of the text and the reader's understanding. Linguistic and literary theories of lacunarity, particularly those proposed by V. Gak, J. Vinay, and J. Darbelnet, form the theoretical foundation of this study.

Results and Discussion: The analysis revealed that lacunae in *"Lolazor"* are primarily associated with cultural concepts unique to the Uzbek environment, traditional rituals, and specific socio-historical realities. These lacunae often lead to interpretive challenges for non-native readers or those unfamiliar with the cultural context. The presence of untranslatable terms, unique cultural references, and implicit meanings creates layers of depth in the novel, allowing for multiple readings. M.M. Dost employs lacunarity not merely as an accidental omission but as a deliberate stylistic strategy to preserve the authenticity of the depicted culture. Nowadays, the study of lacunae is not limited merely to identifying differences between two languages. In order to systematically enrich and expand the lexicon of a language, it is necessary to investigate this linguistic phenomenon more deeply. Researchers, while comparing a foreign language with their own, strive not only to detect lexical gaps but also to eliminate them, while also aiming to thoroughly study the emergence of new concepts related to thinking and imagination, and their subsequent naming processes.

Based on the observed and collected data, scholars gain the opportunity to both enrich the lexical stock of a language and evaluate the processes of new word formation and their popularization. In Uzbek linguistics as well, revitalizing research in this area — specifically, identifying and filling lacunae in the literary language through comparisons with dialects and regional variations — will undoubtedly contribute to the development and purification of the national language.

Conclusion: The study of lacunarity in M.M. Dost's *"Lolazor"* demonstrates that gaps in linguistic and cultural representation are not only inevitable but also serve a functional role in enriching the literary text. Lacunae challenge readers to engage more deeply with the text and encourage intercultural awareness. Recognizing and understanding these gaps allows for a fuller appreciation of the novel's thematic and cultural richness. Future research may further explore how lacunarity shapes literary narratives in multilingual and multicultural contexts.

References

1. Vinay, J.-P., & Darbelnet, J. (1958). Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation. John Benjamins Publishing Company.
2. Gak, V.G. (1977). Sopostavitel'naya leksikologiya (na materiale frantsuzskogo i russkogo yazykov) [Comparative Lexicology (based on French and Russian)]. Moscow: Vysshaya Shkola.
3. Humboldt, W. von. (1836). Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts [On the Diversity of Human Language Construction and Its Influence on the Mental Development of the Human Species].
4. Saussure, F. de. (1916). Course in General Linguistics. Edited by Charles Bally and Albert Sechehaye. Translated by Roy Harris. Duckworth.
5. Alisher Navoi. (1499). Muhokamat al-Lughatayn [The Comparison of Two Languages].
6. Lotman, Y. M. (1990). Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture. I.B. Tauris.
7. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.
8. Baker, M. (1992). In Other Words: A Coursebook on Translation. Routledge.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.85:97.73

LINGVOKULTUROLOGIYA VA GASTRONOMIYA O‘RTASIDAGI ALOQADORLIK

Kamalova Madina, Samarqand davlat universiteti Kattaqo‘rg‘on filiali o‘qituvchisi

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЕЙ И ГАСТРОНОМИЕЙ

Камалова Мадина, преподаватель Каттакурганского филиала Самаркандского государственного университета

THE RELATIONSHIP BETWEEN LINGUOCULTUROLOGY AND GASTRONOMY

Kamalova Madina, Lecturer at the Kattakurgan Branch of Samarkand State University

https://orcid.org/0009-0000-0592-7647
e-mail:
kamalova11@bk.ru

Annotatsiya: *Lingvokulturologiya — bu til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘lanishni o‘rganadigan ko‘ptarmoqli soha. U til birliklarining madaniy xususiyatlar, qadriyatlar, an’analar va xalqning odatlarini qanday aks ettirishini tadqiq etadi. Bu kontekstdagi gastronomiya, madaniyatning bir qismi sifatida, til obrazlari va tushunchalarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Lingvokulturologiya til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganadi.*

Kalit so‘zlar: *lingvokulturologiya, gastronomiya, madaniyat, til birliklari, iboralar.*

Abstract: *Linguoculturology is a multidisciplinary field that studies the relationship between language and culture. It studies how language units reflect cultural characteristics, values, traditions, and customs of the people. Gastronomy in this context, as part of culture, plays an important role in the formation of language images and concepts. Linguoculturology studies the relationship between language and culture.*

Keywords: *linguoculturology, gastronomy, culture, language units, phrases.*

Аннотация: *Лингвокультурология — это междисциплинарная область, изучающая взаимосвязь языка и культуры. Она изучает, как языковые единицы отражают культурные особенности, ценности, традиции и обычаи народа. Гастрономия в этом контексте, как часть культуры, играет важную роль в формировании языковых образов и концепций. Лингвокультурология изучает взаимосвязь языка и культуры.*

Ключевые слова: *лингвокультурология, гастрономия, культура, языковые единицы, фразы.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Til va madaniyat tushunchasi chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularni bir-birisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Til ma’lum bir madaniyatni, xalqning yashash tarzini, o‘ziga xosligini ifoda etadi. O‘zbek olimalari D.U.Ashurova va M.R.Galiyeva o‘z ilmiy tadqiqotlarida lingvokulturologiyada madaniyatning tilda aks etishi va qanday qilib til orqali ma’lum bir madaniyatga oid ma’lumotlarning ifodalanishi, saqlanishi va yetkazilishi o‘rganilishini ta’kidlashgan: “The subject matter of Linguoculturology is to study relationships between language and culture, the ways how culture is presented in language and how language presents, stores and transmits cultural information”[1].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). “Til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligi va bu muammoning yechimini topishga qaratilgan dastlabki urinishlar nemis olimi V.Fon Gumboldt

asarlarida kuzatiladi. U yaratgan ta’limotining asosiy xulosalari quyidagilar:

Moddiy va ma’naviy madaniyat tilda o‘z aksini topadi;

Har qanday madaniyat uning milliy tilida namoyon bo‘ladi”[2].

Ingliz va o‘zbek tillaridagi iboralarni ajratib olib bir xil turdagi komponentlar bilan solishtirish va iboralarni alohida semantik sohalarda ko‘rib chiqish dunyoning ingliz va o‘zbek tillaridagi tasviri o‘rtasidagi farqlarni aniqlash imkonini beradi. Ingliz va o‘zbek tillaridagi iboralar xalq xarakterini aks ettiradi va tilda ham o‘z xalqonaligini ta’minlaydi. Faqat ingliz yoki o‘zbek tiliga xos bo‘lgan o‘ziga xoslik va xususiyatlar ularni bir-biridan ajratishga imkon beradi.

Professor Sh.Rahmatullayev ilmiy izlanishlariga ko‘ra, “Ibora yirik til birligi bo‘lib, kamida ikkita mustaqil so‘zlardan (leksemalardan) tarkib topadi. Shunga ko‘ra, ifoda plani deb so‘zlar (leksemalar) shular tarkibidagi til birliklari ko‘zda tutiladi. Tarkibli morfema va leksemaning ma’nosi odatda, uni tashkil qiluvchi til birliklariga xos ma’nolarning yig‘indisi sifatida gavdalanadi, qismlar ma’nosi asosida butunning ma’nosi tushuniladi”[3]. Darhaqiqat, ibora so‘z, qo‘shma so‘z kabi tayyor nutq materiali, ma’noviy butunligiga ega frazeologik birlikdir.

Nemis olimi V.Fon Gumboldt o‘z ilmiy asarlarida til va madaniyat munosabatlari haqidagi fikrlarini davom ettirib, inson tili unga predmet haqidagi ma’lumotni qay tarzda yetkazsa, shu bilan yashashini va har qanday til shaxs mansub bo‘lgan xalqni, uning yashash tarzini ifoda etishini ta’kidlab o‘tgan[4].

MUHOKAMA/ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION. Shuni ta’kidlash joizki, lingvokulturologiya madaniy kodlarni ham o‘rganadi. Madaniy kodlar — bu biror madaniyatga xos bo‘lgan tushunchalar, an’analar va qadriyatlar to‘plamidir. Bu kodlar til orqali ifodalanadi va xalqning dunyoqarashini, urf-odatlarini va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiradi. Til ichidagi metaforalar va frazeologik birliklar madaniy xususiyatlarni aks ettiradi. Masalan, ayrim iboralar yoki metaforalar ma’lum bir madaniyatga xos bo‘lib, boshqa madaniyatlarda umuman boshqa ma’noga ega bo‘lishi mumkin. Lingvokulturologiya ushbu jihatlarni tadqiq etadi.

Ovqatlanish madaniyati ham lingvokulturologiyaning muhim jihatlaridan biridir. Har bir xalqning o‘ziga xos taomlari, ovqat tayyorlash usullari va ovqatlanish an’analari til orqali ifodalanadi. Masalan, ma’lum taomlar, ingrediyentlar va ovqatlanish odatlari til birliklarida aks etadi. Til, milliy identifikatsiyaning muhim qismi hisoblanadi. Har bir xalq o‘z tilida o‘z madaniyatini, tarixini va an’analarini aks ettiradi. Lingvokulturologiya, til orqali milliy va madaniy identifikatsiyani o‘rganadi. Lingvokulturologiya tilning ijtimoiy va siyosiy kontekstda qanday ishlatilishini ham o‘rganadi. Til, ijtimoiy munosabatlar, hokimiyat va ideologiyalarni ifodalashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Til orqali ijtimoiy guruhlar o‘rtasidagi aloqalar va qarama-qarshiliklar ko‘rinadi. Til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirlar vaqt o‘tishi bilan o‘zgaradi. Lingvokulturologiya, til o‘zgarishlarini, yangi so‘zlar va iboralarning paydo bo‘lishini, shuningdek, madaniy almashuv jarayonlarini o‘rganadi [2].

Gastronomiya — bu ovqatlar, ularni tayyorlash, iste’mol qilish va madaniy kontekstdagi ahamiyatini o‘rganadigan ilmiy va amaliy soha. Ushbu soha nafaqat taom tayyorlash jarayonini, balki ovqatlanish an’analari, madaniy xususiyatlar va oziq-ovqat bilan bog‘liq ijtimoiy munosabatlarni ham o‘z ichiga oladi. Gastronomiya, shuningdek, taomlarning ta’mi, ko‘rinishi, tuzilishi va ovqatlanish odatlari bilan bog‘liq bo‘lgan barcha jihatlarni o‘rganadi. Gastronomiya, taomlarni tayyorlash usullarini o‘rganadi. Bu jarayon, ingrediyentlarni tanlashdan tortib, ularni qanday tayyorlash va bezashgacha bo‘lgan barcha bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Har bir oshxona o‘ziga xos usullarga ega bo‘lib, bu esa gastronomik xilma-xillikni yaratadi. Gastronomiya ingredientlarga katta ahamiyat beradi. Oziq-ovqat mahsulotlari, ularning sifatlari, yangi yoki organik bo‘lishi, mahalliy yoki import qilinganligi kabi jihatlar taomning ta’mi va sifatiga ta’sir qiladi. Gastronomiya tarixiy jihatdan qadimiy davrlarga borib taqaladi. Dastlabki ovqat tayyorlash usullari va ingrediyentlar o‘simliklar va hayvonlardan foydalanishga asoslangan. Vaqt o‘tishi bilan, turli madaniyatlar o‘rtasida gastronomik tajriba almashinuvi yuz berdi, bu esa yangi taomlar va usullarni keltirib chiqardi. Masalan, Yevropaga kiritilgan yangi ingrediyentlar,

masalan, pomidor va kartoshka, mahalliy oshxonalarni tubdan o‘zgartirdi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Gastronomiya o‘ziga xos terminlar va tushunchalarga ega bo‘lib, bu esa madaniy an’analar va ovqatlanish xususiyatlarini aks ettiradi. Masalan, taomlar, ingrediyentlar va tayyorlash usullari madaniy aloqalar va ramzlarni o‘z ichiga oladi. Ovqatlanish an’analari ko‘pincha milliy identifikatsiyaning muhim elementi sifatida xizmat qiladi. Masalan, ma’lum taomlar ma’lum hududlar yoki xalqlar bilan bog‘liq bo‘lib, bu til orqali ifodalanadi. “Patir” yoki “osh” kabi atamalar nafaqat ovqatni, balki madaniy ma’nolarni ham o‘z ichiga oladi[3].

Tilda gastronomiya bilan bog‘liq ko‘plab metaforalar va frazeologizmlar mavjud. Masalan, inson sifatlarini ovqat orqali tasvirlaydigan iboralar (masalan, “bo‘sh qozon” yoki “shirin hayot”) gastronomik tushunchalarning kundalik tilga kirib borishini ko‘rsatadi.

Lingvokulturologiya gastronomik amaliyotlar va odatlarning tilga qanday aks etishini o‘rganadi. Masalan, ma’lum taomlar bilan bog‘liq bayramlar o‘z nomlari va rituallariga ega bo‘lib, bu til orqali ifodalanadi. Taom tayyorlashga bag‘ishlangan adabiyotlar ham lingvokulturologiyaning muhim jihati hisoblanadi. Retseptlar, oshpazlik kitoblari va maqolalar til, uslub va madaniy kontekst nuqtayi nazaridan tahlil qilinishi mumkin [4]. Lingvokulturologiyani gastronomiya kontekstida o‘rganish, ovqat va til o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqur tushunishga imkon beradi, shuningdek, madaniy xususiyatlarning tilda qanday aks etishini ko‘rsatadi.

Taomlar va ingrediyentlar:
Appetizer – zakuska;
Entrée - asosiy taom;
Dessert – shirinlik;
Garnish – bezak;
Marinade – marinad;
Sauce – sous;
Herbs - o‘tlar;
Spices – ziravorlar;
Vegetables – sabzavotlar;
Fruits – mevalar.
Tayyorlash usullari:
Boil – qaynatish;
Bake – pishirish;
Fry – qovurish;
Grill - grillda pishirish;
Steam - bug‘da pishirish;
Roast - qovurish (duxovkada);
Saute - qovurish (kam yog‘da);
Blanch - qaynoq suvda tez pishirish.
Taomlarning xususiyatlari:
Savory - to‘yimli, to‘yintiruvchi;
Sweet – Shirin;
Bitter - g‘ovak;
Sour – kislorod;
Spicy – ziravorli;
Umami - umami (ta’m) [1].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa qilib aytganda, lingvokulturologiya — bu til va madaniyat o‘rtasidagi murakkab va qiziqarli aloqalarni o‘rganadigan soha. U, til orqali madaniyatni, an’analarni va ijtimoiy munosabatlarni tushunishga yordam beradi. Ushbu soha, turli xalqlar va madaniyatlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirlarni o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Lingvokulturologiya yordamida biz tilning nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki madaniyatni aks ettiruvchi kuchli vosita ekanligini anglaymiz.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА /REFERENCES):

1. Ashurova D.U., Galieva M.R. Cultural Linguistics. – Tashkent. VneshInvestProm, 2019.
2. Kholmuradova L. Analysis of the phraseological foundation of the English language and the influence of the French language on its development. European Journal of Molecular & Clinical Medicine Volume 07, Issue 06, 2020. – Pp.3089-3097.
3. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. – T.: O‘qituvchi, 1978. – 407 b.
4. Xolmatova M. Ingliz va o‘zbek tillaridagi sifat komponentli iboralarning lingvokulturologik qiyosiy tahlili. Academic Research in Educational Sciences.Volume 2.Issue 12,2021. – B.1391-1397.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.82:81.253

SAID AHMAD VA NE'MAT AMINOV IJODIDA SATIRA

Murodova Muqadas Ikromovna, Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)

SATIRE IN THE WORKS OF SAID AHMAD AND NE'MAT AMINOV

Murodova Mukadas Ikromovna, Kattakurgan Branch of Samarkand State University Doctor of Philosophy in Philology (PhD)

САТИРА В ТВОРЧЕСТВЕ САИДА АХМАДА И НЕЪМАТА АМИНОВА

Муродова Мукадас Икромовна, Каттакорганский филиал Самаркандского государственного университета, доктор философии по филологии (PhD)

https://orcid.org/0009-0007-4381-7167
e-mail: *murodova@mail.ru*

Annotatsiya: *XX asr o'zbek yozuvchilari satira janrini turlicha talqin qilishdi, ba'zi birlar unga nazmning ma'lum bir turi deb, boshqalar esa satirik qobiliyat bilan yozilgan she'r deb ta'rif berishdi. Ba'zi yozuvchilar esa satira adabiyotning rasmiy janri bo'lib, u nasriy asarda ham, nazmda ham bir xil xususiyatni namoyon etishini ta'kidlashdi. Shuni ta'kidlash kerakki, satirada hayotdagi mutanosiblik saqlanmaydi, balki mubolag'alarga, kinoyaga, oshirib ko'rsatish, bo'rttirishlarga keng o'rin beriladi. Satira jamiyatdagi illatlarni ayovsiz fosh etadi va ularni butkul yo'qotishni maqsad qiladi.*

Kalit so'zlar: *satira, kinoya, estetik kategoriya, tamoyillar, satirik tragediya, satirik komediya, satirik hikoya.*

Abstract: *In the 20th century, Uzbek writers interpreted the genre of satire in various ways. Some defined it as a specific type of poetry, while others described it as a poem written with satirical ability. Some writers emphasized that satire is an official genre of literature, manifesting similar characteristics in both prose and poetry. It should be noted that satire does not maintain proportionality to reality; rather, it allows for exaggerations, irony, hyperbole, and distortions. Satire ruthlessly exposes the ills of society and aims to eradicate them completely.*

Keywords*: satire, irony, aesthetic category, principles, satirical tragedy, satirical comedy, satirical story.*

Аннотация: *В XX веке узбекские писатели по-разному интерпретировали жанр сатиры. Некоторые определяли его как определенный вид поэзии, в то время как другие описывали его как стихотворение, написанное с сатирическим талантом. Некоторые писатели подчеркивали, что сатира является официальным жанром литературы, проявляющим схожие характеристики как в прозе, так и в поэзии.*

Ключевые слова: *сатира, ирония, эстетическая категория, принципы, сатирическая трагедия, сатирическая комедия, сатирическая история.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Satira XX asr o'zbek adabiyotida yangi taraqqiyot davriga kirdi, uning mavzu, janrlar doirasi kengaydi, ijtimoiy ahamiyati va ta'sirchanligi ortdi. Uning taraqqiyotiga Hamza, Abdulla Qodiriy, Sadriddin Ayniy, G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor, Said Ahmad va Ne'mat Aminov singari yozuvchilar salmoqli ulush qo'shdilar[3;315].

Abdulla Qodiriyning "Kalvak Mahzumning xotira daftaridan", "Toshpo'lat tajang nima deydi?",

“Shirvon xola nima deydi?”, Sadriddin Ayniyning “Sudxo‘rning o‘limi” (1939) hajviy qissasi, Said Ahmadning “Kelinlar qo‘zg‘oloni”, “Sobiq”, “Qoplon”, “O‘rik domla”, “Mening do‘stim Babbayev”, “Muzey”, “Bo‘ri ovi”, “Xandonpista” kabi hajviy asarlarida, Ne’mat Aminovning “Yolg‘onchi farishtalar” kabi satirik asarlarida yozuvchilarning mohir satiranavis ekanligi yaqqol namoyon bo‘ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). O‘zbek adabiyotining zabardast yozuvchilaridan biri Said Ahmad (Husanxo‘jayev) 1920-yilda Toshkentning Samarqand darvoza mahallasida tavallud topgan. 1939-yilda o‘rta maktabni, 1941-yilda esa oliy o‘quv yurtini tamomladi. 1940-yilda o‘zining birinchi hikoyalar to‘plami “Tortiq”ni nashr ettirdi. Urush va urushdan keyingi davrlarda Said Ahmad ko‘plab felyeton, ocherk va hikoyalar yozgan. Uning “Eryurak” (1942), “Farg‘ona hikoyalari” (1948), “Muhabbat” (1949) kabi to‘plamlari nashr etilgan. Olimlar uning hikoyalarida Oybekning psixologik tasvir mahorati, G‘afur G‘ulom yumori, Abdulla Qahhor bayonidagi ixchamlik mujassamligini ta’kidlaganlar. “Cho‘l burguti”, “O‘rik domla”, “Lochin”, “Odam va bo‘ri”, “Bo‘ston”, “To‘yboshi” kabi qator asarlari nafaqat Said Ahmad ijodiga, balki o‘zbek nasriga ham yangilik bag‘ishladi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Shuni ta’kidlash lozimki, Said Ahmad dramaturg sifatida ham tanilgan. Uning “Kelinlar qo‘zg‘oloni”, “Kuyov” kabi sahna asarlari xalqning yuragidan alohida joy olgan. Hazil tarzida yozilgan “Kelinlar qo‘zg‘oloni” asarining bosh mavzusi – to‘g‘rilikka intilish, poraxo‘rlikni qoralash, erk uchun kurashdir. Asardagi 7 kelin davlatlar ramzidir. Farmon bibi boshchiligida 7 o‘g‘il, 7 kelin va 41 nevara bir hovlida ahil-inoq yashab, bitta qozondan ovqatlanishadi. Yozuvchi o‘z asarida sobiq Sovet Ittifoqi davrini badiiylashtirgan. Yozuvchi bosh qahramoniga Farmon bibi deb bejizga nom qo‘ymagan. Oiladagi barcha moliyaviy ishlarni kirim-chiqim daftari orqali nazorat qilib boradi, kezi kelganda farmon berib oilani boshqaradi. Oyning o‘n beshinchi sanasida o‘g‘illar ham, kelinlar ham olgan oyligini keltirib Farmon bibiga topshiradi. Yozuvchi ushbu oilani bir davlatga o‘xshatadi. Asar debochasida usta Boqi nutqi orqali yozuvchi bunga shama qiladi: “Mamlakatimizning territoriyasi xuddi shu yerga kelganda tugaydi. U yog‘i boshqa mamlakat. Mana shu parda chegara. U yog‘i xotin poshshoning yurti. Bu poshsholikning o‘z qonuni, o‘z urf-odatlari bor”[1]. Ko‘rinib turibdiki, usta Boqi Farmon bibi oilasini poshsholik yurtiga qiyoslayapti.

Nigora obrazi inqilob qiluvchi obraz. U kelinlar birlashsa, katta kuchga aylanishini ta’kidlaydi: “Agar 7 kelin qo‘lni qo‘lga berib, bir jang qilsak, Marshal kampirning boshiga qurshovda qolgan feldmarshal Paulyusning kunini solishimiz hech gap emas”.

Nigoraning keyingi nutqlaridan shu narsa ayon bo‘ladiki, asarda erk mavzusi ham tilga olingan: “Shu ahvolga chidab yuraverasizlarmi? Bo‘lmasam bir xotirjam gaplashar ekanmiz-da. Masalan, men bu ahvolda, erksiz quldek yashashga aslo rozi emasman. Nahotki yetti kishi, bir kishiga bas kelolmaymiz. O‘ylab ko‘ring, mening tarafimga o‘tsangiz, hammamiz bir yoqadan bosh chiqarib kurashsak, bu uydagi tartib-intizom albatta o‘zimiz xohlagancha bo‘ladi”. Nigora hamma kelinlar va o‘g‘illarni yig‘ib, majlis uyushtiradi. Alohida-alohida yashab, erkin hayot kechirishga chorlaydi[2].

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, Jorj Oruellning “Hayvonlar fermasi” asarida ham “Kelinlar qo‘zg‘oloni” asaridagidek erk va ozodlik masalasi asosiy mavzudir. “Hayvonlar ferma”sidagi hayvonlar ham majlis qilib, erk uchun, ozodlik uchun qo‘zg‘olon qilishga kelishib olishadi. Mustaqil yashashni orzu qilishadi. Ikkala asarda ham erk mavzusi madh etilgan.

O‘zbek hajv adabiyotining iste’dodli vakillaridan biri Ne’mat Aminov 1937-yil 17-iyulda Buxoro viloyatining Romitan tumanida, temirchi oilasida tavallud topgan. Adibning “Ikki pullik obro‘”, “Qirq uchinchi pochcha” (1970), “Labihovuz xandalari” (1977), “Chinorlar qo‘shig‘i” (1984), “Yelkasiz polvon” (1986), “O‘g‘ri mushukcha” (1987), “Qahqaha”(1987), “Yallama yorim” (1988), “Chol bolaning ertaklari” (1990) kabi kitoblari xalq orasida mashhur.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Ne’mat Aminov 1976-1894 yillarda “Yolg‘onchi farishtalar” nomli satirik asarni yaratdi. Asar “Yelvizak” va “Suvarak” qissalaridan iborat. Asar kitobxonlar orasida shuhrat qozondi. Qissalarda

hayotiy voqealar asosida hayotdagi illatlar fosh qilinadi. Asarning bosh qahramoni – Bashirjon Zaynishev. Yozuvchi bu obraz orqali o‘zida yo‘q fazilatlar bilan kekkayadigan, iqti-dorsiz, bilimsiz odamlarni satira o‘qiga tutadi [3].

Yozuvchi “Yolg‘onchi farishtalar” asarida qahramonlarining hayoti, xislatlari, fazilatlari, kasbi-korini mohirona tasvirlaydiki, har bir qahramon o‘quvchi ko‘z o‘ngida jonli inson gavdalanadi, xotirasida o‘chmas iz qoldiradi. Asar bosh qahramoni Bashirjon Zaynishevning xatti-harakatlari jonli, bo‘lib o‘tgan sarguzashtlari esa hayotiy tasvirlangan. Bosh qahramon biron-bir sohada mukammal bilimga ega emas, qayerda ishlasa, o‘sha yerda ishlar samarali bo‘lmaydi. U doimo kichik, arzimas tashvishlar bilan yelib-yuguradi va har doim shaxsiy manfaatini ko‘zlab yuradi. Ozod Sharafiddinov Bashirjon Zaynishev obrazini quyidagicha tahlil qiladi: “Bashirjon biron-bir sohada tuzukroq bilimga ega emas, lekin shunga qaramay, sir boy bermaydi – o‘zi madaniyatli, saviyasi baland, bilimi zo‘r qilib ko‘rsatishga urinadi – kizagi keng shlyapa kiyadi, to‘g‘nog‘ichli galstuk taqadi, lavsan shim, yaponcha oq ko‘ylak kiyib, modadan qolmaslikka tirishadi, hindcha filmlarni qoldirmay ko‘radi, “Qobusnoma”ni o‘qib, undagi pand-nasihatlarni yodlaydi, Pavlovning “Oliy nerv sistemasi” kitobidan ko‘chirmalar yozib olib, o‘tirishlarda ularni aytib, hammani “qoyil” qoldiradi. Ibn Sino asarlarini ham shu maqsadda o‘qiydi. Gazeta va jurnallarni ham biron ma’naviy ehtiyojini qondirish uchun o‘qimaydi, ulardagi “Har to‘g‘rida”, “Olamda nima gap?”, “Futbol yangiliklari” kabi bo‘limlarni ko‘zdan kechirib, qiziqarli faktlarni yon daftariga ko‘chirib qo‘yib, o‘rni kelganda ularni ham aytib yuradi[5].

Asar mazmunidan anglashiladiki, muallif bilimsiz, kekkaygan, o‘zida yo‘q xislatlarni bor qilib ko‘rsatuvchi insonlar xatti-harakatini, hayotini asarda badiiylashtirgan. Asardagi barcha holatlar, vaziyatlar, ularda ishtirok etuvchilar jonli va hayotiydir. Hayotiy qahramonlar va sarguzashtlar asarni o‘quvchilarga sevimli qildi. “Yelvizak” qissasini o‘qib turib, muallif qahramonning psixologik holatini mohirona chizib, tasvirga jon bag‘ishlaganiga amin bo‘lasiz. “Alanga” gazetasida o‘zi va rafiqasi haqidagi felyetonni o‘qib, Bashirjon Zaynishev jazavaga tushadi: “Bashirjon qizargancha gazetani ikki qo‘llab g‘ijimladi, keyin jahl bilan parcha-parcha qilib, yana g‘ijimladi va savat-to‘rga tashladi. O‘rnidan kallasi g‘uvillab turib, tevaragi qiyshiq shlyapasini olib boshiga qo‘ndirarkan, o‘z-o‘zicha; “Ah-mo-oq!”, deb g‘udrandi” [2].

“Tuslanish” nomli hikoyasida Zaynishev Xo‘jaqulova bilan suhbat jarayonida o‘z kamchiliklarini yashirish maqsadida bir necha bor tusini o‘zgartirishi, xushomad qilishi yozuvchi tomonidan masxara qilinadi. Shuni aytish lozimki, Bashirjon Zaynishev to‘laligicha bilimsiz qahramon emas. U kitob, gazeta va jurnallar o‘qib, kerakli ma’lumotlarni yon daftariga yozib oladi va ulardan o‘z nutqlarida foydalanadi. Bu esa yozuvchi salbiy qahramonni tasvirlashda faqatgina qora bo‘yoqdan emas, balki yorqin bo‘yoqlardan ham foydalanganligini va ijobiy xislatlar ham baxsh etganligini bildiradi[6].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, haqiqatdan ham, XX asrda satira jahon adabiyotida yangi taraqqiyot davriga kirdi. Bu davrda mavzu va janrlar doirasi yanada kengayib, deyarli barcha janrlarda satiraga xos metodlar paydo bo‘ldi. Kinoyaga, oshirishlarga, bo‘rttirishlarga, kulgili holatlarga, fantaziyalarga boy, bir-biridan ajoyib satirik asarlar dunyo yuzini ko‘rdi. Satira jamiyat ravnaqiga to‘siq bo‘layotgan illatlarni ayovsiz fosh etish, kishilarni yuksak ideallar ruhida tarbiyalash ishiga xizmat qiladigan janr sifatida ijtimoiy hayotdagi ahamiyati va ta’sirchanligi yanada ortdi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Aminov N. Yolg‘onchi farishtalar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti,1987. – 270 b.
2. Gorkiy M. Adabiyot haqida. – Toshkent: Davlat badiiy adabiyot nashriyoti, 1962. – 108 b.
3. Nurmuhamedov M.K. Adabiyot nazariyasi. Birinchi tom. – Toshkent: Fan, 1978.
4. Qahhor A. Asarlar. Besh jildlik. 3-jild. – Toshkent. 1988.
5. Qahhor A. Hayot hodisasidan badiiy to‘qimaga. Adabiyotimiz avtobiografiyasi. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 1973. –214 b.
6. Qahhor A. Muhabbat. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2014.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.82:81.326

BENEFITS OF COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING SPEAKING

Pulatova Sarvinoz Ismailovna, Master's student at Termiz University of Economics and Service

ПРЕИМУЩЕСТВА РАЗВИТИЯ УСТНОЙ РЕЧИ В КОММУНИКАТИВНОМ ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКУ

Пулатова Сарвиноз Исмаиловна, магистрант Термезского университета экономики и сервиса

KOMMUNIKATIV TIL O'RGATISH USULIDA GAPIRISH KO'NIKMASINING AFZALLIKLARI

Pulatova Sarvinoz Ismoilovna, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

https://orcid.org/0009-0007-4922-3861
e-mail: sarvinoz11@bk.ru

Abstract: *This article explores the benefits of developing speaking skills through the Communicative Language Teaching (CLT) method. The paper examines how CLT helps students engage in meaningful interactions, actively use the language, and develop their language skills in real-life situations. It discusses the advantages of CLT for enhancing speaking skills, increasing student participation and engagement, and its approaches aimed at boosting learners' confidence in communication.*

Keywords: *CLT, speaking, language teaching, communicative competence, teaching methodology, interactive learning.*

Аннотация: *В статье рассматриваются преимущества развития навыков устной речи в методе коммуникативного обучения языку (CLT). Статья изучает, как метод CLT способствует активному использованию языка учащимися, их значимому взаимодействию и развитию речевых навыков в реальных ситуациях. Рассматриваются преимущества метода CLT для развития навыков устной речи, повышения активности и вовлеченности учащихся, а также подходы этого метода, направленные на укрепление уверенности студентов в их коммуникативных способностях.*

Ключевые слова: *CLT, устная речь, обучение языку, коммуникативная компетенция, методика преподавания, интерактивное обучение.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kommunikativ til o'rgatish (CLT) usulida gapirish ko'nikmalarini rivojlantirishning afzalliklari tahlil qilinadi. Maqola CLT metodining o'quvchilarning tilni faol ravishda ishlatishiga, ular bilan mazmunli muloqot qilishiga va real hayotdagi vaziyatlarda til ko'nikmalarini rivojlantirishga qanday yordam berishini o'rganadi. Gapirish ko'nikmalarini rivojlantirishda CLT usulining foydalari, o'quvchilarning ishtirokchilik va nutqiy faolligini oshirishdagi o'rni, shuningdek, bu metodning talabalarning o'zaro muloqotdagi ishonchini kuchaytirishga qaratilgan yondashuvlari ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *CLT, gapirish, til o'rgatish, kommunikativ kompetensiya, o'quv metodikasi, interaktiv o'qitish.*

INTRODUCTION (ВВЕДЕНИЕ/KIRISH). Communicative Language Teaching (CLT) is an approach to language education that emphasizes interaction as the primary means of language learning. It is particularly effective in developing speaking skills. CLT prioritizes meaningful communication over rote memorization of grammar rules. This approach encourages learners to express their thoughts and ideas, which enhances their ability to speak fluently and confidently in real-life situations. Theoretical frameworks, such as the Interaction Hypothesis, suggest that language is best acquired through meaningful interaction.

MATERIALS AND METHODS (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД/ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR). CLT promotes the use of authentic materials and situations that reflect real-life communication. By engaging with genuine texts, dialogues, and scenarios, learners can practice speaking in contexts that are relevant and applicable to their lives, which supports the theory of situated learning. CLT emphasizes not only linguistic competence but also pragmatic competence — the ability to use language appropriately in social contexts. This focus helps learners understand the nuances of language use, including politeness, formality, and cultural references, which are essential for effective speaking. The communicative approach fosters interaction among learners, allowing them to practice speaking with peers in a supportive environment. Theoretical perspectives, such as Vygotsky's Social Development Theory, highlight the importance of social interaction in cognitive development and language learning. CLT integrates listening, speaking, reading, and writing, recognizing that these skills are interconnected. By practicing speaking in conjunction with other skills, learners develop a more holistic understanding of language use. This aligns with the theory of language as a system of interconnected parts.

CLT often employs task-based learning, where learners engage in meaningful tasks that require them to use language to achieve specific outcomes. This approach enhances motivation and engagement, as learners see the relevance of their speaking practice in accomplishing real-world tasks. While CLT emphasizes fluency, it also acknowledges the importance of accuracy. Activities are designed to promote both aspects, allowing learners to practice speaking freely while gradually refining their language use. This balance aligns with the principles of Communicative Competence, which includes grammatical, sociolinguistic, discourse, and strategic competencies. CLT is inherently learner-centered, allowing students to take an active role in their learning process. This approach fosters autonomy and encourages learners to express their ideas and opinions, which enhances their speaking skills and confidence. In a communicative classroom, feedback is an integral part of the learning process [2].

DISCUSSION (ОБСУЖДЕНИЕ/MUHOKAMA). Teachers provide constructive feedback on learners' speaking performance, helping them identify areas for improvement. Reflective practice is encouraged, allowing learners to assess their own speaking skills and progress. CLT promotes cultural awareness by exposing learners to different cultural contexts and communication styles. Understanding cultural nuances enhances learners' ability to communicate effectively in diverse situations, which is vital for successful speaking. Here are some theoretical benefits of CLT in relation to teaching speaking:

Develops learners' ability to communicate fluently and effectively in the target language.

Fosters authentic and meaningful language use, reflecting real-world communication.

Promotes learner engagement, motivation, and active participation.

Enhances learners' cultural awareness and intercultural communicative competence.

Integrates language skills and functions, providing a holistic approach to language learning [4].

By focusing on communication, authentic language use, and learner-centered instruction, CLT aims to equip learners with the necessary skills and confidence to engage in real-life communication in the target language. It emphasizes the development of communicative competence and prepares learners to function effectively in a wide range of language contexts[4].

RESULTS (РЕЗУЛЬТАТЫ/NATIJALAR). Sociocultural theory, developed by Russian psychologist Lev Vygotsky, emphasizes the role of social and cultural factors in cognitive development and learning. According to this theory, learning is a social process that occurs through interactions with others and the cultural tools and artifacts of a particular society. Here are some key aspects of sociocultural theory[1]:

1. Zone of Proximal Development (ZPD): The Zone of Proximal Development refers to the gap between a learner's current level of ability and their potential level of development with the assistance of more knowledgeable individuals. Vygotsky argued that learning is most effective when it occurs within this zone. Skilled individuals, such as teachers or more advanced peers, provide guidance and support to learners, scaffolding their learning and helping

TAMADDUN NURI

them accomplish tasks that they couldn't do independently.

2. Social Interaction: Sociocultural theory highlights the significance of social interaction in learning. Through interactions with others, learners are exposed to new ideas, perspectives, and cultural practices. Social interactions can take various forms, including collaboration, discussion, joint problem-solving, and shared activities. These interactions provide opportunities for language development, cognitive growth, and the internalization of cultural knowledge.

3. Cultural Tools: Cultural tools are the symbolic and physical artifacts, as well as social practices and routines, that are created and transmitted within a particular culture. These tools, which include language, writing systems, technology, and cultural norms, shape the way individuals think and learn. Cultural tools mediate cognition by providing frameworks and resources for understanding and acting in the world[3].

4. Language and Thought: According to sociocultural theory, language plays a central role in cognitive development. Language not only serves as a means of communication but also functions as a tool for thinking and problem-solving. Through language, learners internalize the knowledge and concepts of their culture, leading to the development of higher-order cognitive processes. Language and thought are seen as interconnected and mutually supportive.

5. Scaffolding: Scaffolding is a process in which a more knowledgeable individual provides temporary support and guidance to a learner during a learning task. The scaffolding process involves breaking down complex tasks into manageable steps, offering prompts, providing feedback, and adjusting the level of support as the learner gains competence. Scaffolding helps learners bridge the gap between their current abilities and their potential abilities.

6. Cultural Context: Sociocultural theory recognizes the influence of cultural context on learning and development. Learning is viewed as a culturally situated activity that occurs within specific sociocultural settings. Cultural values, beliefs, and practices shape the ways in which individuals perceive, understand, and interact with the world. Cultural context influences the types of knowledge and skills that are valued and transmitted within a society.

7. Collaborative Learning: Sociocultural theory supports collaborative learning environments where learners engage in social interactions and shared activities. Collaborative learning fosters the exchange of ideas, negotiation of meaning, and co-construction of knowledge. Learners benefit from the diverse perspectives, experiences, and expertise of their peers, promoting cognitive growth and the development of higher-order thinking skills [3].

CONCLUSION (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/XULOSA). In conclusion, Communicative Language Teaching (CLT) provides a highly effective framework for developing speaking skills in language learners. By focusing on real-life communication, learner interaction, and meaningful language use, CLT fosters not only fluency but also confidence and motivation in learners. The method encourages active participation, reduces anxiety related to speaking, and bridges the gap between classroom learning and authentic communication. Therefore, incorporating CLT strategies into language instruction can greatly enhance learners' speaking competence and prepare them for real-world communication demands.

REFERENCES (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/ADABIYOTLAR RO'YXATI):

1. John Hattie. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. 2008. – P. 45.
2. Michael Canale and Merrill Swain. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. 1980. – 345 p.
3. Nina Spada. Communicative Language Teaching: Current Perspectives. 2007. – 234 p.
4. Paula W. Smith. Teaching Speaking: A Practical Guide for English Language Teachers. 2004. – 567 p.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK:821.109.11

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI MAMLAKATSHUNOSLIKKA OID TERMINLARNING ETIMOLOGIK TAHLILI

Tairova Maxfuza Abdusattorovna, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o‘qituvchisi

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕРМИНОВ СТРАНОВЕДЕНИЯ НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Таирова Махфуза Абдусатторовна, преподаватель Термезского университета экономики и сервиса

ETYMOLOGICAL ANALYSIS OF COUNTRY STUDIES TERMS IN ENGLISH AND UZBEK

Tairova Makhfuza Abdusattorovna, Lecturer at Termiz University of Economics and Service

https://orcid.org/0006-0002-9476-1500
e-mail: abdusattorova@mail.ru

Annotatsiya*: Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi mamlakatshunoslik sohasiga oid asosiy terminlarning kelib chiqishi, shakllanishi va semantik rivojlanishi etimologik jihatdan tahlil qilinadi. Terminlarning lingvistik xususiyatlari, ularning tarjima jarayonidagi o‘ziga xosliklari va ikki tildagi muqobilligi o‘rganiladi.*

Kalit so‘zlar: *tahlil, etimologiya, leksik, semantik, termin, soha terminologiyasi, mamlakatshunoslik, lingvistik.*

Abstract: *This article presents an etymological analysis of key terms used in the field of country studies in English and Uzbek. It explores the origins, development, and semantic evolution of these terms, examining their linguistic characteristics and translation-specific features.*

Keywords: *analysis, etymology, lexical, semantic, term, field terminology, country studies, linguistics.*

Аннотация: *В данной статье проводится этимологический анализ основных терминов страноведения на английском и узбекском языках. Рассматриваются происхождение, формирование и семантическое развитие этих терминов, а также их лингвистические особенности и специфика перевода.*

Ключевые слова: *анализ, этимология, лексический, семантический, термин, полевая терминология, страноведение, языкознание.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Milliy terminologiya o‘zbek davlatchiligi tarixiy yo‘lining ifodasidir. U demokratiya g‘oyasi va siyosiy yechimi, inson huquq va erkinliklarini himoya qilish, o‘tmish qadriyatlarini tiklash, tizim hamda uning shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan beshta asosiy bosqichni qamrab oladi:

1) islomgacha bo‘lgan o‘zbek milliy davlatchiligi;
2) o‘rta asrlardagi o‘zbek davlatchiligi;
3) mustamlaka hududiy birligi sifatida Turkiston o‘lkasining tashkil topishi;
4) sotsialistik katta etnik guruh tarkibida O‘zbekiston SSRning ajralib chiqishi;
5) suveren mustaqil davlat – O‘zbekiston Respublikasining vujudga kelishi.

Bu holatda milliy istiqlol tushunchasining tamoyil va xususiyatlariga tayanib ish ko‘rish muhim ahamiyat kasb etadi va lug‘at boyligimizning o‘ziga xosligini belgilab beradi. Til unsurlarining turli rivojlanish bosqichlarida namoyon bo‘lishi til

taraqqiyotining asosiy belgilaridan biridir. Tilning leksik, grammatik, fonetik va boshqa qatlamlari bir xil tezlikda rivojlanmaydi, bu esa til taraqqiyotining turli bosqichlarini yaqqol koʻrsatib beruvchi xususiyatdir. Til asta-sekin rivojlanadigan va vaqt oʻtishi bilan oʻzgarib boradigan tizimdir. Ma'lumki, tilning leksik qatlami tez sur'atlarda rivojlanadi, yangilanadi va oʻzgaradi. Bunda kundalik hayot va jamiyat taraqqiyoti natijasida eskirgan tushunchalarni ifodalovchi soʻzlar oʻrnini, yangi gʻoyalarni aks ettiruvchi leksik birliklar egallaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Mamlakatshunoslik terminlarni shakllantirishda qoʻllaniladigan morfologik va leksik-semantik usullar, ularning tilshunoslikda nazariy va amaliy ahamiyati, terminologiyaning shakllanishiga hissa qoʻshadigan omillar, uning tadrijiy taraqqiyot bosqichlari, dunyo olimlarining leksikografiya rivojiga qoʻshgan hissalari nihoyatda qimmatlidir. Rus tilshunosligida A.Merkulova, L.Dmitriyeva, N.Speranskaya, Ye.Gizzatullina, A.Xismatova, G.Kurbangaliyeva, M.Xolodinalar tomonidan rus tilidagi terminlarning kelib chiqishi, etimologiyasi, nomlash birliklari hamda mamlakatshunoslik terminologiyasi boʻyicha keng qamrovli etimologik, struktur-semantik, qiyosiy-tipologik va onomasiologik tadqiqotlar olib borilgan[1]. V.A.Nikonovning fikricha, "Mamlakatshunoslik – tilshunoslikning geografik nomlarni oʻrganish bilan shugʻullanadigan alohida sohasi; til tarixi, dialektologiya, etimologiya, leksikologiya sohalari bilan kesishadi; tarix, geografiya, etnografiya bilan uzviy bogʻliq"[2].

Tilshunos olimlarning asarlarida mamlakatshunoslik terminlarining etimologik tahliliga oid koʻplab ma'lumotlar uchraydi. Masalan, Mahmud Koshgʻariyning "Devonu lugʻati-t-turk" asarida Markaziy Osiyo xalqlarining etnonimlari, toponimlari va boshqa mamlakatshunoslik terminlarining etimologik tahlili berilgan. Ushbu asar turkiy xalqlar tarixi, tili va madaniyati boʻyicha qimmatli manba hisoblanadi[4]. Bundan tashqari, V.V.Bartold, A.P.Xoroshix, S.P.Tolstov kabi olimlarning asarlarida Oʻrta Osiyo xalqlarining tarixi, madaniyati va tili, shuningdek, mamlakatshunoslikka oid boshqa masalalar boʻyicha etimologik tahlillar mavjud. Ushbu olimlarning ishlari Oʻrta Osiyo mamlakat-shunosligining rivojlanishiga katta hissa qoʻshgan.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Etnonimlar (xalq, urugʻ, qabila nomlari bilan atalgan joy nomlari) hududlar toponimiyasini oʻrganishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu turdagi joy nomlari orqali hududning tarixiy etnik tarkibi, aholining migratsiya yoʻllari va boshqa tarixiy ma'lumotlarni aniqlash mumkin. Tilning shakllanishi uzoq va murakkab evolyutsion jarayonni boshidan kechiradi. Har bir tilning oʻziga xos hayot davomiyligi, paydo boʻlish davri va rivojlanish jarayoni mavjud. Til tarixi uning hozirgi holati va kelajakdagi evolyutsiyasidan ajralmasdir. Shu sababli tilshunoslikda etimologiya – yoki soʻzlarning kelib chiqishiga e'tibor qaratadigan tadqiqot sohasi rivojlandi. Til lugʻatida terminlar etimologiyasini oʻrganish murakkab jarayon boʻlib, tilning xalqlar madaniyati, turmush tarzi va qoʻshnichilik munosabatlariga nisbatan qanday taraqqiy etganligini sinchkovlik bilan oʻrganishni taqozo etadi. Ilmiy tadqiqotda oʻrganilgan har bir lugʻaviy birlikni tilning tarixiy manbalarida, ularning turkiy shevalardagi ma'nolari va variantlari, soha atoqli otlari, onomastik kelishiklar yordamida shakllangan frazeologik iboralarda uchratish mumkin. Matnda ismlarning etimologiyasi, nomlash amaliyoti, fonetik, leksik-semantik va grammatik xususiyatlari hamda ular orasida shakllangan soʻz va soʻz birliklari morfologik va sintaktik jihatdan keng oʻrganilgan[5].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Ingliz tilida mamlakatshunoslikka oid koʻplab terminlar tarixiy va madaniy jarayonlarga bogʻliq holda shakllangan. Ingliz tilidagi "geography" soʻzi, masalan, yunoncha *"geographia"* soʻzidan kelib chiqqan, bu *"geo"* (yer) va *"grapho"* (yozish) soʻzlaridan tashkil topgan. Ya'ni, *"geography"* soʻzi *"yerni tasvirlash"* yoki *"yerni tasvirlash san'ati"* ma'nosini anglatadi.

Shuningdek, ingliz tilida *"cartography"* (kartografiya) termini ham yunoncha *"kartos"* (harita) va *"grapho"* (yozish) soʻzlaridan kelib chiqqan boʻlib, bu soʻzning etimologiyasi ham hududni yoki joyni tasvirlashni ifodalaydi.

Oʻzbek tilidagi ba'zi mamlakatshunoslik terminlarining etimologiyasi:

Etnografiya – yunoncha *“ethnos”* (millat, xalq) va *“grapho”* (yozish) so‘zlaridan kelib chiqqan bo‘lib, “xalqning madaniyati, urf-odatlari, tili va kundalik hayoti haqida yozish” degan ma’noni anglatadi. O‘zbekistonda etnografik tadqiqotlar ko‘plab milliy o‘rganishlarda muhim ahamiyatga ega. Topografiya – yunoncha *“topos”* (joy) va *“grapho”* (yozish) so‘zlaridan kelib chiqqan bo‘lib, bu termin ma’lum bir joyning xususiyatlarini, undagi tabiiy va inson faoliyati bilan bog‘liq obyektlarni tasvirlashni anglatadi. Masalan, biror hududning o‘rganilishi, undagi tabiiy va madaniy obyektlarning joylashuvi bo‘yicha ma’lumotlar.

Tarixiy: masalan, *“County-graflik”* asosan feodal davr va uning ma’muriy tizimi bilan bog‘liq, bu yerda hududiy birlikni boshqaruvchi *“graf” (count*) rol o‘ynagan.

Monarxiya va qirollik: masalan, *“Kingdom-qirollik”* ko‘proq markazlashgan, avtoritar boshqaruv shaklini ifodalaydi, unda davlat hokimiyati qirol yoki boshqa monarx tomonidan belgilanadi. Boshqaruvning zamonaviy shakllari: masalan, *“Province-provinsiya”* va *“state-shtat”* esa ko‘proq zamonaviy, huquqiy asosda tashkil etilgan va ko‘plab davlatlarda ma’muriy hududlar shaklida tan olingan birliklardir.

Integratsiya va farqlilik: masalan, federal tizimda *“state-shtat”*lar o‘z-o‘zini boshqarish imkoniyatiga ega bo‘lsa, provinsiyalar ko‘pincha markaziy siyosiy qarorlar doirasida faoliyat yuritadi. O‘zbek tilida mamlakatshunoslik terminlari ko‘pincha rus yoki arab tilidan kirgan so‘zlardan iborat, ammo ba’zilarining etimologiyasi aniq o‘zbek tilidan kelib chiqqan. O‘zbek tilida mamlakatshunoslikka oid terminlar o‘rganishdagi asosiy manba sifatida ruscha terminlar ishlatilgan. Shu bilan birga, ko‘plab o‘zbek tilidagi so‘zlar turkiy til qavmiyati bilan bog‘liq.

O‘zbek tilidagi ba’zi mamlakatshunoslik terminlari: ***Valyuta*** **(chet el pul birligi)**; bir davlatning boshqa davlat bilan savdo va moliyaviy masalalarda ishlatiladigan pul birligi. Bu so‘zning etimologiyasi italyancha “valuta”, lotincha “valera” (“qiymatli bo‘lmoq” fe’lidan kelib chiqqan) mazkur so‘z rus tili orqali o‘zbek tiliga o‘zlashgan[6]. ***Kartografiya*** (cartography): bu termin rus tilidan kirib, yunoncha “kartos” (xarita) va “grapho” (yozish) so‘zlaridan kelib chiqqan.

Mamlakatshunoslik terminologiyasining etimologiyasida yunon va lotin tillarining kelib chiqishi tez-tez uchraydi. Bu terminlar o‘zbek va ingliz tillarida turlicha shakllangan bo‘lsa-da, ayrim xususiyatlarga ega. Tilshunoslikni o‘rganishda mamlakatga xos frazemalar ulardan foydalanuvchi xalqning ijtimoiy, madaniy va geosiyosiy hayotini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Har bir mamlakatshunoslikka oid termin o‘zining tarixiy va lingvistik ildizlariga ega bo‘lib, ular mamlakatshunoslikda davlat shakllanishi, ijtimoiy tuzilish va ma’muriy bo‘linmalarni izohlashda ahamiyatli rol o‘ynaydi. Masalan, *Beklik* – turkiy madaniyatda muhim siyosiy unvon bo‘lib, hududiy boshqaruvning bir shakli; *Xonlik* – nomad va yarim nomad davlatlar boshqaruvida “xon” unvonidan kelib chiqqan; *Viloyat* – arab-fors madaniyati asosida shakllangan, hududiy-ma’muriy bo‘linishni ifodalovchi atama; *Tuman* – qadimgi harbiy tashkilotlardan boshlangan, hozirda esa ma’muriy-hududiy bo‘linma sifatida ishlatiladi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Tabiiyki, o‘zbek tili strukturasida muhim o‘rin egallagan so‘zlarning barchasi ham bir xil kelib chiqish va manbalarga ega emas. Muammoning o‘rganilgan mamlakatshunoslik terminologiyasi soha adabiyotlarida e’lon qilingan ma’lumotlar tahliliga ko‘ra, o‘zbek tilidagi boshqa terminologik tizimlar birliklari va umumiy til leksikasidan keyin rivojlangan qatlamdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Меркулова А. О некоторых принципах этимоло-гии названий растений. Этимология. 1964. – М., 1965. – 259 с.
2. Никонов В.А. Введение в топонимику. – М.:Наука, 1965. – С.164.
3. Falsafa tarixi (Sharq falsafasi). O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Jahon print, 2013. – B. 34.
4. Dadaboyev H. O‘zbek terminologiyasi. O‘quv qo‘llanma.– T: Yoshlar nashriyot uyi,2019.–16 b.
5. Ismoilov I., Meliyev K. O‘rta Osiyo va Qozog‘iston turkiy tillari leksikasidan tadqiqot (Mevali daraxt, poliz ekinlari nomlari va uy-ro‘zg‘or buyumlari leksikasi materiallari asosida). – Toshkent: Fan, 1990. – B.3.
6. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5-jid 2020. – 608 b.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.82:81.114

BALANCING FLUENCY AND ACCURACY IN COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING: A THEORETICAL AND PRACTICAL APPROACH

Tog‘ayev Bobur Erkin o‘g‘li, Teacher at Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy

https://orcid.org/0009-0004-7321-1244
e-mail: ***greatwmdbobur@gmail.com***

KOMMUNIKATIV TIL O‘RGATISHDA RAVONLIK VA ANIQLIK MUVOZANATI: NAZARIY VA AMALIY YONDASHUV

Tog‘ayev Bobur Erkin o‘g‘li, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o‘qituvchisi

БАЛАНС МЕЖДУ БЕГЛОСТЬЮ И ТОЧНОСТЬЮ В КОММУНИКАТИВНОМ ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКУ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И ПРАКТИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Тогаев Бобур Эркин оглы, преподаватель Денауского института предпринимательства и педагогики

Abstract: *This article studies the balance of fluency and accuracy in Communicative Language Teaching (CLT). It explores how CLT prioritizes meaningful interaction, while addressing the challenge of integrating both fluency and accuracy. Using scholarly insights, it provides classroom activity examples and discusses implementation challenges.*

Keywords: *CLT, fluency, accuracy, language learning, communicative competence, language teaching.*

Annotatsiya: *Ushbu maqola Kommunikativ til o‘rgatish (CLT) metodidagi ravonlik va aniqlik muvozanatini o‘rganadi. CLT mazmunli muloqotni ustuvor deb bilgan holda, til o‘rganishda ravonlik va aniqlikni uyg‘unlashtirish muammosini ko‘taradi. Maqolada ilmiy manbalar asosida dars jarayonidagi amaliy mashg‘ulotlar misollari keltirilib, ularni tatbiq etishdagi muammolar muhokama qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *CLT, ravonlik, aniqlik, til o‘rganish, kommunikativ kompetensiya, til o‘rgatish.*

Аннотация: *В статье рассматривается баланс между беглостью и точностью в методе коммуникативного обучения языку (CLT). Подчеркивается, что CLT акцентирует внимание на значимом взаимодействии, одновременно решая задачу интеграции беглости и точности речи.*

Ключевые слова: *CLT, беглость, точность, изучение языка, коммуникативная компетенция, преподавание языка.*

INTRODUCTION (ВВЕДЕНИЕ/KIRISH). Since its emergence in the 1970s, Communicative Language Teaching (CLT) has revolutionized language education by shifting the focus from grammatical accuracy to meaningful interaction. This paradigm shift addressed the limitations of traditional methods that primarily emphasized rote memorization and structured grammar exercises, often detached from real-world communication (Littlewood, 1981). Unlike these traditional approaches, which often resulted in learners who could recite grammatical rules but struggled to use the language effectively in authentic contexts, CLT prioritizes authentic language use in context, aiming to equip learners with the ability to communicate effectively in real-life situations. However, a significant and ongoing challenge within CLT is the effective balancing of fluency and accuracy.

MATERIALS AND METHODS (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД/ADABIYOTLAR

TAHLILI VA METODLAR). Fluency-focused activities, designed to promote spontaneous communication and build learner confidence, may inadvertently lead to the development of grammatical errors and pronunciation issues, potentially hindering long-term linguistic development and resulting in what Skehan (1998) describes as the "fossilization" of errors. Conversely, accuracy-focused exercises, while ensuring grammatical precision and building a strong linguistic foundation, may limit natural language use, fail to replicate the dynamic and unpredictable nature of real-life interactions, and potentially inhibit learner motivation by creating an overly error-conscious classroom environment (Bygate, 2001).

The key aspects of CLT is explored including the complex relationship between fluency and accuracy in language learning, provides examples of classroom activities that aim to develop both skills, discusses the inherent challenges in implementing CLT principles, and proposes strategies for creating a balanced language learning experience [2].

The goal is to provide a comprehensive understanding of how CLT can be effectively implemented to develop communicative competence while also fostering linguistic accuracy, drawing upon both theoretical frameworks and practical applications in the language classroom.

DISCUSSION(ОБСУЖДЕНИЕ/MUHOKAMA). The methodology includes the compilation and description of example activities for both fluency and accuracy development, illustrating how these activities can be adapted for various classroom contexts and learner levels. Additionally, the article uses a comparative analysis of fluency and accuracy-focused activities to highlight the inherent trade-offs and potential synergies between the two. It also discusses the different types of practice advocated by CLT, which are mechanical, meaningful, and communicative practice (Littlewood, 1981), and their respective contributions to language learning. Furthermore, it analyzes the significant changes in classroom dynamics that followed the introduction of CLT, emphasizing the shift from teacher-centered instruction, where the teacher was the primary source of knowledge and correction, to learner-centered, interactive approaches, where learners take more responsibility for their own learning and engage in collaborative knowledge construction.

Both accuracy and fluency are essential for student success and language competency, according to all experts and research in all commonly taught languages. However, given that the skills are effectively at opposite ends of the teaching spectrum, the practical challenge for educators is all about balance. A discussion work out, for instance, is intended to assist understudies with rehearsing familiarity, instructors ought not be routinely intruding on to address their mix-ups [1]. The analysis highlights the distinct characteristics of fluency and accuracy activities, revealing that they are not mutually exclusive but rather represent different ends of a pedagogical continuum.

Fluency activities emphasize natural language use, meaningful communication, and spontaneous production, often through engaging and interactive tasks such as role-plays, discussions, and storytelling. These activities encourage learners to negotiate meaning, apply communication strategies, and take risks in their language use, fostering confidence and developing their ability to communicate effectively in real-life situations.

Accuracy activities, in contrast, focus on grammatical correctness, controlled language use, and structured exercises such as grammar drills and pronunciation practice. These activities aim to build a strong linguistic foundation, develop learners' explicit knowledge of language rules, and prevent miscommunication by focusing on the correct formation of language [3].

In accuracy-based activities, the teacher assumes a more directive role, acting as a corrector, providing explicit feedback, and ensuring correct language use through targeted instruction and error correction techniques.

RESULTS (РЕЗУЛЬТАТЫ/NATIJALAR). The article also delineates the differences between mechanical, meaningful, and communicative practice (Littlewood, 1981), highlighting how each type of practice contributes to different aspects of language learning. Mechanical practice, for example, can help learners automatize basic language forms, while communicative practice allows them to integrate these forms into authentic and meaningful communication.

It is shown that a balanced combination of activities and practice types is the most effective approach to language teaching, catering to the diverse needs of language learners and promoting both linguistic competence and communicative competence [4].

Achieving a balance between fluency and accuracy is a complex but crucial endeavor for developing well-rounded and proficient language learners. As Skehan (1998) suggests in his Trade-off Hypothesis, there is often a trade-off between the development of fluency and accuracy in second language acquisition, meaning that learners may prioritize one over the other at different stages of their learning. However, neglecting either fluency or accuracy can have detrimental effects on learners' overall communicative competence. Therefore, teachers should strive to integrate both fluency and accuracy activities into their teaching, ensuring that accuracy exercises are not seen as isolated drills but rather as a means to support and enhance fluency development.

Effective implementation of CLT requires careful planning, ongoing reflection, and a deep understanding of the interplay between fluency and accuracy. Teachers need to consider the specific learning objectives of each lesson, the proficiency level and needs of their learners, and the overall context of learning. Furthermore, as Bygate (2001) argues, while fluency is essential for effective communication and allows learners to participate actively in real-world interactions, neglecting accuracy can lead to the fossilization of errors, which can be difficult to correct at later stages of learning. Therefore, providing timely and appropriate feedback is crucial for guiding learners towards both fluency and accuracy. The integration of mechanical, meaningful, and communicative practice (Littlewood, 1981) provides a well-rounded approach to language learning, ensuring that learners develop not only linguistic competence (knowledge of language rules) but also communicative competence (the ability to use language effectively in different social contexts) [2].

The shift towards learner-centered, interactive learning methods, such as small-group and pair work, enhances language practice and fluency development by providing learners with more opportunities to communicate and collaborate with their peers, creating a more engaging and dynamic learning environment.

The principles of CLT, emphasizing communicative competence as the ultimate goal of language teaching, continue to shape modern language teaching and remain highly relevant in today's increasingly interconnected world. By understanding and applying these principles, and by carefully considering the balance between fluency and accuracy, educators can create a balanced and effective learning environment that fosters both linguistic competence and communicative competence, ultimately enabling learners to communicate effectively, confidently, and accurately in a variety of real-life situations [1].

CONCLUSION (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/XULOSA). Balancing fluency and accuracy is a key component of effective language teaching within the Communicative Language Teaching (CLT) framework. While fluency enables learners to communicate with confidence and spontaneity, accuracy ensures their language use is grammatically correct and clear. This article emphasized that integrating both aspects through varied classroom activities and learner-centered approaches leads to more effective language acquisition. By combining different practice types—mechanical, meaningful, and communicative—teachers can support learners in developing both linguistic and communicative competence, ultimately preparing them for successful real-life communication.

REFERENCES (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/ADABIYOTLAR RO'YXATI):

1. Bygate M. Effects of task repetition on the structure and control of oral language. 2001. – Pp. 23–48.
2. Littlewood W. Communicative language teaching: An introduction. Cambridge University Press. 1981.
3. Richards J. C. Communicative language teaching today. Cambridge University Press. 2006.
4. Skehan P. A cognitive approach to language learning. Oxford University Press. 1998.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 811.33.512

ERKIN A'ZAM IJODINING ZAMONAVIY O'ZBEK ADABIYOTIDAGI O'RNI VA BADIIY XUSUSIYATLARI

Ubaydullaeva Jamila Xurramovna, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o'qituvchisi

THE PLACE AND ARTISTIC CHARACTERISTICS OF ERKIN A'ZAM'S WORK IN MODERN UZBEKISTAN LITERATURE

Ubaydullaeva Jamila Xurramovna, Lecturer at Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy

МЕСТО И ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСТВА ЭРКИНА АЪЗАМА В СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ УЗБЕКИСТАНА

Убайдуллаева Жамила Хуррамовна, преподаватель Денауского института предпринимательства и педагогики

https://orcid.org/: 0002-0009-2700-1403
e-mail: jamila.ubaydullayeva@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy o'zbek adabiyotining yorqin vakillaridan biri Erkin A'zam ijodining asosiy mavzulari, uslubi va badiiy mahorati tahlil qilinadi. Yozuvchining qisqa hikoya janrini yangicha yondashuv bilan boyitgani, obraz yaratish san'atidagi yuksaklik va ijtimoiy-psixologik muammolarni yoritishdagi yondashuvi o'rganiladi.*

Kalit so'zlar: *zamonaviy adabiyot, badiiy uslub, psixologizm, qisqa hikoya.*

Abstract: *This article analyzes the main themes, style and artistic skill of one of the brightest representatives of modern Uzbek literature – Erkin A'zam. The writer's enrichment of the short story genre with a new approach, his excellence in the art of image creation and his approach to highlighting socio-psychological problems are studied.*

Key words: *modern literature, artistic style, psychologism, short story.*

Аннотация: *В статье анализируются основные темы, стиль и художественное мастерство одного из ярчайших представителей современной узбекской литературы – Эркина Аъзама. Изучается обогащение писателем жанра короткого рассказа новым подходом, его мастерство в искусстве создания образа и подход к освещению социально-психологических проблем.*

Ключевые слова: *современная литература, художественный стиль, психологизм, короткий рассказ.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION). Erkin A'zam (Erkin A'zamov) mustaqillik davri o'zbek adabiyotining yirik vakillaridan biri bo'lib, uning asarlari o'zbek nasrini yangi bosqichga olib chiqqan. Yozuvchi asarlarida ijtimoiy, ma'naviy va falsafiy muammolar nozik psixologik tahlillar orqali yoritilgan.

Ayniqsa, (1984), "Javob" (1986), "Bayramdan boshqa kunlar" (1988), "Мир в цветах" (1999), "Pakananing oshiq ko'ngli" (2001), "Kechikayotgan odam" (2002) singari bir qator roman, qissa va hikoyalari ketma-ket chop etilgan. Yozuvchining "Jannat o'zi qaydadur", "Shajara", "Farrosh kampirning tushi" kabi asarlari sahnalashtirilgan va o'quvchi qalbiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqola yozuvchining badiiy mahorati va adabiy uslubiga tahliliy yondashishni maqsad qilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS).

Mazkur tadqiqot adabiy tahlil, tematik-kontseptual yondashuv hamda obrazlar tizimi asosida amalga oshirildi. Shuningdek, adabiy-tanqidiy maqolalar, ilmiy manbalar asosida yozuvchining ijodiy faoliyatiga nazariy yondashuv berildi.

Adabiyotshunos A.Qo‘chqorov fikricha: “Erkin A’zam hikoyalarida kichik voqealar orqali ulkan hayotiy muammolar yoritiladi, bu esa uning realizmga yondashuvidagi o‘ziga xoslikni ko‘rsatadi”[1].

Tahlil natijalariga ko‘ra, Erkin A’zam asarlarida quyidagi xususiyatlar aniqlangan:

1. Psixologizm va ichki monologlar inson qalbidagi ichki kechinmalarni ochishda yozuvchi chuqur psixologik tasvirlardan foydalanadi.

2. Minimalizm va ichki dinamika voqealar soddaligi fonida insoniy qadriyatlar va hayotiy dramatizm chuqur aks ettiriladi.

3. Obrazlar xilma-xilligi uning qahramonlari ko‘proq oddiy odamlar bo‘lib, ularning hayoti orqali jamiyatdagi muammolar ochib beriladi.

4. Realist va falsafiy yondashuv uyg‘unligi yozuvchi real hayot tafsilotlari orqali falsafiy xulosalarni berishga erishadi.

MUHOKAMA(ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION).

Erkin A’zam ijodi nafaqat adabiy, balki ma’naviy-ma’rifiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. U hikoyalar orqali jamiyatdagi dolzarb muammolar – yolg‘izlik, begonalashuv, insoniylik va iymon masalalarini o‘rtaga qo‘yadi. Shuningdek, uning uslubi o‘ziga xos badiiy ifoda, ichki ritm va hissiy tahlillar bilan ajralib turadi[3]. Bu jihatlar yozuvchining adabiyotdagi o‘ziga xos maktab yaratganini ko‘rsatadi. Muharrir Tohir Malik bir suhbatida shunday degan edi: “Erkin A’zamning hikoyalarini o‘qir ekansiz, qahramonlar bilan birga yashaysiz, ularning dardini yuragingizda his qilasiz”[2].

Erkin A’zam hikoyalarining ko‘pchiligi zamonaviy insonning ichki iztiroblari, jamiyatdagi befarqlik va axloqiy inqiroz mavzusiga bag‘ishlangan. Bu jihat F.Dostoyevskiy va A.Chexov ijodlariga xos bo‘lgan ichki monolog va psixologik portret uslubi bilan uyg‘unlashadi. A’zam o‘z qahramonlarini hayotda yo‘lidan adashgan, lekin tub mohiyatda pok va halol insonlar sifatida tasvirlaydi[5].

Erkin A’zam zamonaviy o‘zbek adabiyotining yorqin vakillaridan biri bo‘lib, uning adabiy merosi o‘zbek nasrining yangi bosqichga ko‘tarilishida muhim rol o‘ynagan. 1970-yillardan boshlab adabiy maydonga kirib kelgan yozuvchi o‘zining chuqur psixologik tahlillarga boy, insoniy mohiyatni ochib berishga xizmat qiluvchi asarlari bilan o‘z o‘rnini mustahkamladi.

Erkin A’zam ijodi o‘zbek adabiyotiga ruhiy noziklik, ichki kechinmalarni badiiy tahlil qilish, voqealarning tashqi emas, ichki mantig‘ini yoritish orqali yangi badiiy uslub olib kirdi. U hikoya, povest va roman janrlarida qalam tebratib, insonning ijtimoiy va axloqiy muammolarini o‘ziga xos yondashuvda yoritdi.

Yozuvchining mashhur hikoyalaridan biri “Uchburchak” asarida oddiy oilaviy muammo fonida inson qalbidagi ziddiyatlar, tanlov muammosi, axloqiy pozitsiya masalalari nihoyatda nafis tasvirlangan. “Men odamning qalbini tahlil qilishni, uning ichki dunyosidagi bo‘hronni ochib berishni istayman”, — degan edi Erkin A’zam o‘z suhbatlaridan birida.

Yozuvchining “Shovqin” hikoyasi esa zamonaviy insonning jamiyatdagi o‘rni, tashqi muhit bosimi ostida o‘zini yo‘qotish holatlarini fosh etadi. Asarda muallif ichki monolog, ramziy obrazlar, tilning badiiy imkoniyatlaridan mahorat bilan foydalanadi: “Shovqin... ichimda. Atrof jim. Ammo men jimjitlikni eshitolmayapman. Chunki ichimdagi shovqin undan balandroq”.

Yozuvchi zamonaviy o‘zbek hayotini hamisha realistik, ammo romantik ruhda tasvirlaydi. Erkin A’zam asarlarida muallif ovozi baland emas u o‘quvchining yuragiga sokin, ammo chuqur ohangda so‘zlaydi. Bu esa uning asarlarini zamonaviy o‘zbek nasrining eng nozik namunalaridan biriga aylantiradi. Yozuvchining badiiy uslubida minimalizm unsurlari kuchli, u qisqa ifodalar, qisqa sahnalar orqali chuqur ma’naviy va falsafiy mazmunlarni yetkazadi. “Ko‘kda uchgan qushlar go‘yo yerga tushmoqchi emas... odam ham ba’zida ko‘kda qolishni xohlaydi, ammo yerni unutib bo‘lmaydi”, — degan satrlar uning inson va tabiat, real hayot o‘rtasidagi ziddiyatni badiiy ifodalash uslubiga misoldir.

Erkin A’zam asarlarida ijtimoiy muammolar shaxsiy hayot orqali ko‘rsatiladi. Masalan, “Yolg‘iz” hikoyasida yolg‘izlik nafaqat qahramonning shaxsiy holati, balki butun jamiyatdagi ruhiy bo‘shliq ramzi sifatida talqin etiladi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ/ RESULTS).

Erkin A’zamning hikoyalari struktura jihatdan qisqa, ammo mazmun jihatdan nihoyatda chuqur. Undagi metaforik obrazlar va bevosita ifoda etilmagan, ammo o‘quvchida kuchli taassurot qoldiradigan unsurlar bu yozuvchining ustalik belgilaridir[4].

Bundan tashqari, yozuvchining qalamiga mansub dialoglar o‘quvchini chuqur tafakkurga chorlaydi. Qahramonlar orasidagi suhbatlar sodda, ammo falsafiy fikrlarga boy. Bu orqali muallif o‘zining dunyoqarashi, axloqiy mezonlari va insonparvarlik qarashlarini ifoda etadi.

Erkin A’zam ijodi o‘zbek adabiyotida yangi psixologik, ijtimoiy va estetik yondashuvlar bilan ajralib turadi. Uning hikoyalarida inson va jamiyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlar chuqur ochib beriladi. Shu bilan birga, u oddiy voqealar vositasida hayotning murakkabligini ko‘rsatishga muvaffaq bo‘lgan. Bu jihatlar uni nafaqat hikoyanavis, balki jamiyat ruhiyati targ‘ibotchisi sifatida ham ko‘rsatadi.

Erkin A’zamning asarlari bugungi o‘zbek o‘quvchisi uchun nihoyatda dolzarbdir. Ular jamiyatdagi axloqiy inqiroz, befarqlik, ma’naviy bo‘shliq kabi muammolarni yoritish orqali ijtimoiy ongni uyg‘otadi. Shu sababli, uning ijodi hozirgi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmay, aksincha, yangicha talqin va tahlillarga sabab bo‘lmoqda.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION).

Erkin A’zam zamonaviy o‘zbek adabiyotining eng nozik badiiy tafakkur egalaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Uning asarlari o‘zbek adabiyoti taraqqiyotida psixologik yondashuv, falsafiy mushohada, badiiy ifoda vositalarining boyligi bilan ajralib turadi. U o‘z ijodiy faoliyati orqali o‘zbek nasrining inson ruhiyatiga chuqur kirib boradigan, oddiy hayotiy voqealar orqali falsafiy fikrlar uyg‘otadigan yangi bosqichini boshlab berdi.

Erkin A’zam ijodining o‘ziga xosligi — voqelikni emas, voqelik ortidagi ma’no va ruhiyatni ochib berishdadir. U inson qalbining nozik torlarini chaluvchi, o‘quvchini mushohadaga chorlovchi, badiiy yetuk asarlar muallifidir. Adibning hikoyalari bugungi kun o‘quvchisiga zamondoshining qalbini, iztirobini, orzusini, umidsizligini va yashashga bo‘lgan umidini ko‘rsatib beradi.

Xulosa qilib aytganda, Erkin A’zam zamonaviy o‘zbek adabiyotining ruhiy, badiiy va falsafiy yo‘nalishini belgilab bergan ijodkordir. Uning merosi yosh avlod yozuvchilari uchun namuna, o‘quvchilar uchun esa ruhiy sayqal vazifasini bajarishda davom etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES):

1. Erkin A’zam. Dunyoning ishlari. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2002.
2. Erkin A’zam. Saylanma. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
3. Malik T. Hikoya — hayot aksidir. Adabiyot gazetasi, №3. 2001.
4. Qo‘chqorov A. O‘zbek adabiyotida psixologizm. – Toshkent: Fan, 2007.
5. Ubaydullayeva, J.X. (2020). Plot And Composition Units In The Work Of Erkin A’zam. Theoretical & Applied Science, (3), 437-440.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.82:81.302

PECULIARITIES OF ARGOT, SLANG, VULGARISM AND BARBARISM IN SUBCULTURES

Kurbanova Shoira Abdurakhimovna, Master's student at Termez University of Economics and Service

ОСОБЕННОСТИ АРГО, СЛЕНГА, ВУЛЬГАРИЗМА И ВАРВАРСТВА В СУБКУЛЬТУРАХ

Курбанова Шоира Абдурахимовна, магистрант Термезского университета экономики и сервиса

MADANIYATLARARO ARGO, JARGON, VULGARIZM VA VARVARIZMLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Kurbanova Shoira Abduraximovna, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

https://orcid.org/0009-0000-0852-232X
e-mail: *kurbanova@bk.ru*

Abstract: *The article is devoted to the study of argot, slang, vulgarism and barbarism of the Uzbek and English. Linguists have given examples according to the definition of argot, slang, vulgarism and barbarism. The peculiarity of argot is that argo differs from slang in its secrecy, therefore, they are more often found in the speech of spies, criminals, thieves, drug addicts, prostitutes and other closed social groups that are considered secret strata of society.*

Key words: *argot, slang, vulgarism and barbarism, stylistic coloring and means and others.*

Annotatsiya: *Maqola o'zbek va ingliz tillarida argo, jargon, vulgarizm va varvarizmni o'rganishga bag'ishlangan. Zamonaviy argo, jargon, vulgarizm va varvarizmning xususiyatlari qayd etilgan. Argoning o'ziga xos xususiyati shundaki, argo o'zining maxfiyligi bilan jargondan farq qiladi, shuning uchun ular ko'proq ayg'oqchilar, jinoyatchilar, o'g'rilar, giyohvandlar, fohishalar va jamiyatning yashirin qatlamlari hisoblangan boshqa yopiq ijtimoiy guruhlar nutqida uchraydi.*

Kalit so'zlar*: argo, jargon, vulgarizm va vahshiylik, stilistik rang berish, vositalar va boshqalar.*

Аннотация: *Статья посвящена изучению арго, сленга, вульгаризмов и варваризмов узбекского и английского языков. Упоминаются свойства современного арго, сленга, вульгаризмов и варваризмов. Особенностью арго является то, что арго отличается от сленга своей скрытностью, поэтому они чаще встречаются в речи шпионов, преступников, воров, наркоманов, проституток и других закрытых социальных групп, которые считаются тайными слоями общества.*

Ключевые слова*: арго, сленг, вульгаризмы и варваризмы, стилистическая окраска и средства и другие.*

INTRODUCTION (ВВЕДЕНИЕ/KIRISH). Stylistically unmarked, or stylistically neutral words and stylistically marked, or stylistically colored words. Two main strata of stylistically marked words: formal or literary-bookish words and informal, or colloquial words.

In the process of comunication the choice of words is determined by the character of a speech situation. Systems of ling-c expressive means: phonetical, grammatical & lexical – peculiar to specific spheres of communication are called functional styles & are studied in Stylistics. Different functional styles, alongside with the peculiarities on Morphology, Syntax & Phonetics, are characterized by the use of certain layers of the voc., specific for them, studied both in Stylistics & Lexicology, from different angles.

MATERIALS AND METHODS (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД/ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR). Words, suitable only

on certain definite occasions in specific spheres of communication, characteristic only of certain functional styles, are called stylistically marked or colored words. According to the character of the connotational stylistic component & the prevalent sphere of usage, stylistically colored fall into:

1) Formal or literary bookish;

2) Informal or conversational (colloquial) [2].

The subdivision of the literary-bookish vocabulary into general literary-bookish words and functional literary-bookish words. General literary-bookish words as a heterogeneous layer including words of scientific prose, "officialese", literary, refined words. Functional (special) literary-bookish words: terms, poetic words, neologisms, archaic words and historical words, foreign word and barbarisms.

Literary bookish words may be divided into: General literary bookish words (which are not limited by spheres of com-n) & Functional or special literary bookish words.

1) General literary bookish words are known to all educated speakers, irrespective of their profession or occupation. They are typical of written sphere & are used in writing sphere & polished sphere (lectures, official speech, etc.) General literary bookish words are mostly morphologically complicated, borrowed, monosemantic, & rarely used. E.g. to commence (to begin); accommodations (rule); heterogeneous (various); commendation (praise)[1].

GLBV includes several heterogeneous subdivisions of words:

Words of scientific prose are precise, dignified and have a dry matter-of-fact flavor. E.g. to comprise (to include), to compile (to collect), divergent (different). Officialese are special words & expressions used in official documents, words of official language: in terms of, in virtue of, to inquire (to ask), to assist (to help). Here belong connectives, such as: whereby, hereafter; hereupon. Double conj-ns: furthermore, moreover. Group conj-ns: in consequence of; in as much as.

DISCUSSION (ОБСУЖДЕНИЕ/MUHOKAMA). A term is a word or a word-group, specifically employed in a branch of knowledge, science, technique, trade or art, to convey a notion, peculiar to this branch[3].

Poetic words are those used in poetry & aimed at producing an elevated affect. Many poetic words are also archaic: wave-billow, brine-sea, steed-horse, cows-kine. Neologisms are new words & word-combinations (built or borrowed) which serve as new names for new things & notions or for old things & notions, which are felt by the speakers as something new.

E.g. new words & phrases for new notions: condominium = a cooperative apartment house; EPA = environment protection agency; echocrisis = ecological crisis; intelsat = international telecommunications satellite. The purpose of the research is to examine the specifics of Peculiarities of argot,slang,vulgarism and barbarism in subcultures. To achieve it we used the dictionaries of argot: Grachev M.A. "Dictionary of the Thousand-Year Uzbek Slang" [4] and T. Danzell "The Concise New Partridge Dictionary of Slang and Unconventional English"[5].

A lot of elevant examples of peculiarities of argot,slang,vulgarism and barbarism in subcultures were collected on the basis of the Uzbek and English languages by using the method of continuous sampling. To determine their motivation and to classify them, semantic analysis, as well as comparative analysis was used.

RESULTS (РЕЗУЛЬТАТЫ/NATIJALAR). As the word stock of the English language is in the process of constant development, new words appear in the language while some other words grow old & drop out of the language, they are called archaic. The process of disappearance of a word is gradual. When a word becomes rarely used, when it is gradually passing out of general use, we call it – obsolescent. The obsolescent elements, preserved in a style of official documents, are: hereby, therewith, hereinafter named. The words that have already gone out of use, but are still recognized by English speakers, are called obsolete: methinks, nay.

Historical words are those, denoting things, no longer in use; they perform a historical distinctive function: hoopskirt, cataphract, katapult [2].

A vulgarism is a word or expression that is considered crude, offensive, or lacking in taste. It typically refers to language that is characterized by a lack of refinement or propriety, often being associated with profanity or obscenity. Vulgarisms can vary widely between cultures and contexts, where some

might be acceptable in casual conversation yet deemed inappropriate in formal settings. They are often used for emphasis, humor, or to convey strong emotions.

Examples of usage

He expressed his frustration with a vulgarism.

The comedian's routine was filled with vulgarisms.

She was reprimanded for using vulgarisms during the presentation.

In Uzbek Vulgarisms are words used in an insulting sense. These types of lexemes or their meanings are not considered literary language tools, their use has a serious impact on the culture of speech, but in the literary language such words are used as a stylistic tool. In most cases, the words of this lexical layer are expressed in terms of emotionality and expressiveness, that is, in most cases, words from this layer are characteristic of the style of speech, and in the literary style they are used by the author to create speech expressiveness[4].

Vulgar words are mainly used by the author in fiction to reveal the inner world of each character, to realistically show their behavior and the attitude of others. Scientists, considering vulgarisms as immoral words, divide them into swear words, curses and insults according to their character traits. We will pay attention to the following: *E, haromi, bas deyman senga, shallaqi! Xo'rdani ming shukur deb ichib o'tiraver (Oybek. "Bolalik"). Yolg'on gapirasan, xunasa, uyingda bo'lmagansan (T.M.) Shoqollar orasida tulki bo'lib yashamoqchimisan? Tulkilarni tulki bo'lib, shoqollarni shoqol bo'lib qirmoqchimisan? Sen shunchalar befahmmisan? Bilib qo'y: shoqol-u tulkilar bizdan avval ham bo'lgan, bizdan keyin ham qoladi [6].*

Barbarism is a term that refers to a sense of uncivilized and primitive behavior, often associated with violence, cruelty, and lack of cultural development. It goes against the principles of a civilized society and is often characterized by brutal and inhumane actions. Barbarism is often associated with acts of savagery, such as war crimes, genocide, and torture. It can manifest in various forms, from individual acts of violence to large-scale atrocities committed by groups or nations. The lack of empathy and disregard for human life are common traits of barbaric behavior.

CONCLUSION (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/XULOSA). As you know, the history of the language is connected with the history of the people. If there is a change in the history of a people, it will be reflected in the language. Therefore, different words appear at different times, some of them go out of use due to the requirements of the time, some words take on new meanings. In fact, slangs are a group of words in the Uzbek dictionary. There are many different words in this group. Such words are used by different people for different purposes. This means that certain groups use these words in a different sense, that is, for their own purposes.The vocabulary used by social groups goes beyond and broadens its scope. Argo is the language of a closed social group, it completely changes the usual phrases. In fact, the origin of argo goes back to slang, and it should be studied as an integral part of slang. Argo is more secretive than slang. As a result, they are more common in the speech of spies, criminals, thieves, drug addicts, prostitutes, and other closed social groups that are considered hidden classes of society.

REFERENCES (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/ADABIYOTLAR RO'YXATI):

1. Akhmanova O.S. Dictionary of linguistic terms. – Moscow: CE,1969. – P. 25.
2. Annotated dictionary of the Uzbek language. V Vol, I Vol. Tashkent: State Scientific Publishing House "National Encyclopedia of Uzbekistan". 2008. – P. 680.
3. Azizov O. Introduction to Linguistics. – Tashkent: Teacher, 1996. – P. 175.
4. Hodjiev A. Explanatory dictionary of linguistic terms. – Tashkent: State Scientific Publishing House "National Encyclopedia of Uzbekistan", 2002. – P. 164.
5. Jamolkhonov H. Modern Uzbek literary language. – Tashkent: Interpretation, 2005. – P. 270.
6. Kilichev E. Modern Uzbek literary language. – Bukhara: Bukhara University Publishing House, 1999. – P. 228.
7. Курбанбаева, М. (2023). Влияние современного жаргонизма на изучение русского литературного языка иноязычной молодежью. Tamaddun nuri jurnali, *4*(43), 52-55.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 811.111

СУРХАНДӘРЬЯ ӨЗБЕКЛЕРИ СӨЙЛЕСИМИНИҢ ҚАРАҚАЛПАҚ ТИЛИНЕ ҚАТНАСЫ МӘСЕЛЕСИ

[1]Прекеева Амангул Ансатбаевана
Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер ҳәм мәденият институты Нөкис филиалы доценти,ф.и.к.
amangul_prekeeva@mail.ru
2Смайылова Мадина Йулдаш қызы
Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер ҳәм мәденият институт Нөкис филиалы «Китапхана хабар искерлиги қәнигелигиниң 1-курс студенти

СУРХОНДАРЁ ЎЗБЕКЛАРИ ШЕВАСИНИНГ ҚОРАҚАЛПОҚ АДАБИЙ ТИЛИГА АЛОҚАДАРЛИК МАСАЛАСИ

[1]Прекеева Амангул Ансатбаевна
Ўзбекистан давлат санъат ва маданият институти Нукус филиали доценти, ф.и.к.
[2]Исмайилова Мадина Йулдаш қизи
Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти Нукус филиали «Кутубхона ахборот фаолияти" мутахассислигининг 1-курс талабаси

ОБ ОТНОШЕНИИ ГОВОРА СУРХАНДАРЬИНСКИХ УЗБЕКОВ К КАРАКАЛПАКСКОМУ ЯЗЫКУ

[1]Прекеева Амангул Ансатбаевна, доцент Узбекского государственного института искусства и культуры, к.ф.н.
[2]Исмайлова Мадина Йулдашевна, студентка 1курса Узбекского государственного института искусства и культуры по специализации Библиотека информационная деятельность

ON THE ISSUE OF THE TRANSITION OF SURKHANDARYA UZBEKS TO THE KARAKALPAK LANGUAGE

[1]Prekeeva Amangul Ansatbayeva
Associate Professor, Nukus Branch of the State Institute of Arts and Culture of Uzbekistan, Ph.D.
[2]Ismoilova Madina Yuldash qizi
Nukus Branch of the State Institute of Arts and Culture of Uzbekistan 1st year student of the department of Library Information Systems

Аннотация: *Ушбу маколада олима Х.Ч.Файзиеванинг «Сурхондарё ўзбек шевалари луғат хусусиятлари» номли монографиясидаги луғатлардан фойдаланган ҳолда Сурхондарё ўзбеклари шевасининг қорақалпоқ адабий тилига алоқаси қиёслаш тарзида ўрганилишига асосланади.*
Kalit so'zlar: *Қорақалпоқлар тарихи, Туркистондан кўчиши, жўқорғи қорақалпоқлар, Қўқон хонлиги, Бухоро амирлиги, Хива хонлиги, Сурхондарё ўзбеклари шеваси,қорақалпоқ адабий тили.*
Аннотация: *Эта статья посвящена изучению отношения диалектов сурхандарьинских узбеков к каракалпакскому литературному языку на основе монографического словаря ученого Х.Ч.Файзиева "Свойства лексики сурхандарьинских говора узбеков".*

Ключевые слова: *история каракалпаков, переселение из Туркестана верхние каракалпаки, Кокандское ханство, Бухарский эмират, Хивинский ханство, говор сурхандарьинских узбеков, каракалпакский литературный язык.*
Abstract: *This article is based on a comparative study of the relationship of the Surkhandarya Uzbek dialect to the Karakalpak literary language using dictionaries from the monograph of the scientist Kh.Ch. Fayziyeva entitled "Dictionary Features of Surkhandarya Uzbek Dialects".*
Keywords: *History of the Karakalpaks, Migration from Turkestan, Upper Karakalpaks, Kokand Khanate, Bukhara Emirate, Khiva Khanate, Surkhandarya Uzbek dialect, Karakalpak literary language.*

Қаракалпақ халқы тарийхына нәзер тасласақ, қаракалпақлар ҳаққында дәслепки мағлыўматлар б.э. шекемги VI-V әсирлерде Иранның Бехустун таўының жыраларына қарақалпақ қәўими ҳаққында жазылған болып, бул жазба естеликтеги мағлыўматты илимде қарақалпақ халқына тийисли деген пикирди айтады [1].

Халқымыз X-XII әсирлерде ҳәр қыйлы жағдайларға бола Едил-Жайық дәрьялары бойларына барып қоныс басады.[2] X-XI- әсирде халық сыпатында қәлиплеседи. XIV әсирдиң ақыры XV әсирдиң басларында Алтын Орда ыдырап бир неше ханлықларға бөлинип кетеди. XV әсирдиң ақырында басқалар сыяқлы қарақалпақлар өзбек ханлығынан бөлинип шығады [3]. Бул дәўирде ноғайлар менен биргеликте аўқам болып жасайды. Усы дәўирлерде, яғный XIV-XVI әсирлерде қарақалпақлардың аўызеки сөйлеў тили қәлиплеседи. Орданың ханы Орманбеттиң қайтыс болыўы себепли үлкен апатшылық, ашаршылық жүз береди. Буннан Едил Жайықтан және Туркистанға, яғный Сырдәрья әтирапына көшип келеди. Түркистан әтирапында Уллы таў, Жаңакент, Сығнақ деген аймақларда жасайды.

Бирақ жунғырлардың 1723-жылғы, Абылхайырханның 1743-жылғы Сырдәрья бойларындағы қарақалпақларға ислеген шабыўыллары себепли әйемнен ата-журты, ата-мәканына Әмиўдәрьяның Аралға қуяр аяғына қайта баслайды «Жунғарлардың Сырдәрьяның орта ағысын басып алыўына байланыслы қарақалпақлар «жоқарғы» ҳәм «төменги» болып екиге бөлинеди [4]. Жоқарғы қарақалпақлар Қоқан ханлығы ҳәм Бухара әмирлигине көшип барады ҳәм сол аймақларда жасап қалады. Ал, төменги қарақалпақлар болса ата журты Әмиўдәрьяның аяғы Арал әтирапы, яғный Хийўа ханлығына қарай көшеди. Жоқарғы қарақалпақлардың қайсы аймақларда жасайтуғыны, олардың тарийхы ҳаққында дәслепки илимий мағлыўматлар рус илимпаз лары тәрепинен илимий айланысқа түсириледи. [5].

Илимий мағлыўматларда Сурхан тәрепке көбирек қоныратлар көшкенлиги ҳаққында айтылады. Сондай-ақ, бул тарийхый ўақыя қарақалпақ классик әдебиятының көрнекли ўәкили Бердақ Ғарғабай улының дөретиўшилигинде «Шежире» дәстанында өз сәўлелениўин тапқан. [6]

Түркистаннан қоңырат көшти,
Сурханға барып түсти,
Малы басы оннан да өсти,
Мықлым абат болған екен.

Сурханға көшкен қарақалпақлардың турмысының абат екенлигин еситкен изде қалған халық булар да Сурханға көшеди, қоныратларға қосылады.

Узақ түшти арамыз деп,
Ашлықтан жоқ шарамыз деп,
Биз ҳәм көшип барамыз деп,
Келип хабар ған екен.
Он төрт урыў көшип бүлди.
Кими йолда аштан өлди.
Сурханға булар ҳәм келди,
Қоңыратқа тапышқан екен.

Сондай-ақ, Бердақ шайыр жасаған дәўирде (1827-1900) Жаңадәрья, Бухара, Миянкөл, Сурхан, Қоқан, Шәхрисәбизде жасайтуғын қарақалпақлар бир-бири менен байланыста болып, ҳал-жағдайынан хабардар болған. Олардың ишинен абыройлы ел

басқарыўшылар ҳәм әскер басылар жетилисип шыққан.

2024-жылы Сурхандәрьялы илимпаз Х.Ч.Файзиеваның «Сурхондарё ўзбек шевалари луғат хусусиятлари» атамасындағы монографиясы баспадан шыққан. Бул мийнет тек өзбек диалектологиясы ушын емес, ал пүткил түркий тиллери, сонын ишинде қарақалпақ диалектологиясы ушын қунлы мийнет есапланады. Бул монография Байсын-Шорчи сөйлесимлериниң диалектлик өзгешеликлери, Байсын-Шорчи топар сөйлесимлеринде диалектизмлер, Байсын-Шорчи сөйлесимлеринде этнографизмлер деп аталған 3 баптан ибарат. Монографиядағы сөзликлер Байсын, Шорчи, Қумқорған, Жаркорған районы сөйлесимлери мысалында алынған. Усы монографиядағы Байсын-Шорчи сөйлесимлеринде этнографизмлер деп аталған 3- баптың «Үй хожалық буйымлары атамалары» ның қарақалпак әдебий тилине қатнасы мәселесин қарастырдым: [7].

Қурақ дастық-(S.D) Ҳар ҳил материал бўлакларидан улаб тикилган ёстиқ. Қарақалпақ әдебий тилинде де қурақ дастық. Қурақлы ҳәм қурақсыз етип ишине пәр ямаса пахта,жүн салынып исленген бас қойып жатыў ушын исленген үй буйымы. Қыз қосықты үзип, жерде жатқан қурақ дастыққа өзин таслады.(Қ.Досанов.) (ҚҚ ТТС,92 бет.3.том.)

Қурақ көрпәшә(С.Д).- Ҳар ҳил материал бўлакларидан улаб тикилган кўрпа ва кўрпаша. Қк әдебий тилинде қурақ көрпеше 1.Ҳәр түрли гезлеме материаллардың қыйындыларынан қыйықланып тигилген зат. Төсениў ушын гезлеменің ишине пахта ямаса жүн салып сырылып тигилген көрпениң кишилеў түри.Мысалы: Өйткени,үлкен айдынлы көрпешелер- ден басқа, жақында ғана ийнеден шыққан қурақ көрпешелер де бар.(Т.Қайыпбергенов)(ҚҚ ТТС 40 бет.5.том).

Жеңсе(Байсын, Шорчи, Қумқорған, Жаркорған) - Нон ёпаётганда қўлга кийиладиган енгча. Қарақалпақ әдебий тилинде, кийимниң жеңи кирлемеў ушын нан жаўғанда қолдың билегине кийетуғын узын қалташа,жеңсе.(ҚҚ ТТС 153 бет. 3.том).

Дасмал (Байсын, Шорчи, Қумқорған, Жаркорған) - қозон-товоқ ювишда ишлатиладиган латта. Қарақалпақ әдебий тилде -суў қабақ сыяқлы «дасмалқабақ» деп аталатуғын палыз өниминен исленеди, ыдысларды жуўып-шайып тазалаў ушын қолланады. (ҚҚ ТТС,91 бет,3 том).

Кели (Байсын, Шорчи, Қумқорған, Жаркорған) -оғир ҳовонча/ Қк әдебий тилинде - ҳәр түрли дәнлерди тазалаў, унтаў, женшиў, түйиў ушын, бойы 50-70 см ге шамалас қатты ағаштан исленген гүби тәризли үй буйымы.(ҚҚ ТТС 102 бет.4.том).

Келсап- оғир даста. (Байсын, Шорчи, Қумқорған, Жаркорған). Қарақалпақ әдебий тилинде узынлығы бир метр алпыс см ге шамалас дәл ортасына қол менен услаўға қолайластырып тесип, келидеги дәнди ҳәм т.б.нәрселерди унтаў, майдалаў, түйиў ушын исленген ағаш.(ҚҚ ТТС 108 бет 4 том).

Аштақта- (Бойсин.Шорчи) Хамир ёйиш ва угра кесиш учун қулланиладиган тахта. Қарақалпақ әдебий тилинде қамыр жайыў ушын ағаштан арнап соғылған,тақта-тақтай . (ҚҚ ТТС 203 бет 1 том).

Рәпийдә – (S-D) нон ёпаятганда кўлга кийиладиган,доира шаклидаги материалдан ичига пахта солиб тикилган анжом. Қарақалпақ әдебий тилинде, тандырға нан жабыстырыў ушын қолға кийиўге қолайластырылып, дөңгелек ҳәм жалпақ етип исленген зат, нан жапқыш.(ҚҚ ТТС 124бет.6 том).

Зерен қасык- (Бойсин, Доғ, Қай) зараң дарахтидан қилинган қошық ва товоқлар. Қарақалпақ әдебий тилинде ағаштан сырланып исленген табақтың кишкене түри. Асқарға апасы кишкентай шети сынық зерен менен басалай әкелип қойды. (Ө.Хожаниязов)(ҚҚ ТТС 15 бет.4 том).

Карсан- (Бойсин, Шорчи, Қумқорған) Катта ёғоч товоқ. Қарақалпақ әдебий тилинде үлкен камыр ийлейтуғын табақты кәрсан деп те айтады.

Хуман-(Жаркорған)Чой қайнатадиган идиш, қумғон. Қарақалпақ әдебий тилинде суў қайнататуғын ҳәм жуўыныў ушын суў куятуғын,шойыннан,мыстан қуйылып

исленген,тутқасы ҳәм қақпағы бар сопақ ыдыс. Мысалы: Қоржынның бир жағында мыс қуман сылқ-сылқ етеди. (Ш.Сейитов) (ҚҚ ТТС 36 бет 5 том).

Такинәмәт-(S-D) Гул босилган кийиз тури. Қарақалпақ әдебий тилде текиймет-Нағысланып исленген кишкене кийиз. Соннан кейин текийметтиң үстине жайған бир салым гилемшениң үстине барып малдасын қурынды. (К.Султанов) (ҚҚ ТТС ,124 бет. Том. 7).

А*йақ машын*- (С-Д) тикиш машинасининг аёқ ёрдами билан тикадиган тури. Қарақалпақ тилинде аяқ жәрдеминде тигетуғын тигиў машинасына аяқ машын,қол арқалы тигилетуғын машинаға қол машын деп атайды.

Оймақ-(Бойсин,Шорчи) ангишвона. Қарақалпақ әдебий тилде, ийне менен тигис тиккенде бармақтың ушына кийетуғын темирден исленген зат қурал. (ҚҚ ТТС, 266 бет 5.том).

Балдак-(Бойсин,Шорчи) қилич дастаси. Қарақалпақ әдебий тилде, өсимликлердиң түп бети, түбинен жапыраққа шекемги аралығы Мыс: Шиңгириктиң балдағы жиңишке екен, мал жеўге жүдә қолай, нәрсе қалдырмай жейди.(ҚҚ ТТС , 351 бет 1 том).

Нәмпәр-(S-D) чакиш. Қк әдебий тилдеги тикеш.Бул сөз қарақалпақ әдебий тилде ушыраспайды, бирақ қарақалпақ тилиниң Кенимех сөйлесиминде усы түринде қолланылады [8].

Ҳәзирги күнде илимде де Сурхандәрьяда да қарақалпақлардың жасайтуғыны ҳаққында мағлыўматлар бар «Қарақалпақлар тийкарынан Сурханның Шерабад районындағы Хомкон қышлағында жасайды, ҳәзирге шекем олар хожалығында шаруўашылық жетекши орынды ийелейди. Олар тийкарынан ҳисары қойларын бағады[9].

Дала этнографиялық изертлеўлердиң мағлыўмат ларына сүйенген ҳалда Х.Кичкиловтың пикиринше «олар Зәрафшан аймағынан Шерабадтағы Хомкон ҳәм Киршак кышлақларына Б.Х.Кармишева жазғанындай, буннан 250 жыл алдын емес, бәлким, оннан илгерирек, яғный XVIII әсир орталарында келгенлигин көрсетпекте» [10].

Сурхандәрья сөйлесимлерин илимпаз Д.Поливанов изертлеўинде иранласпаған яғный сингорманизм нызамын өзинде сақлаған қыпшақ диалектлери топарына киргизеди[11].

Қарақалпақлардың Әмиўдәрьяның аяғы Арал әтирапы келгенин тарийх илими 1743-жыллар әтирапында деп көрсетеди. Демек, Сурхандәрьялы қарақалпақлардың бөлекленгенине 300 жылға шамалас ўақыт болған болса, олардың тили қандай дәрежеде сақланған ҳәм қандай өзгерислер жүз бергени ҳаққында қарақалпақ диалектологиясы илиминде ҳәзирше анық мағлыўматлар жоқтың қасында.

Л.С.Толстованың «Жоқарғы қарақалпақлар» китабында: Қарақалпақлардың бир қатар бөлими Бухара ханлығының қубла районларына-Қашқадәрья менен Сурхандәрья алабына көшип қонысласқан. Шәхрисәбиз беклигиндеги қарақалпақлардын кишигирим группалары өзбеклер менен тез ассимиляцияланып өзбек руўының составына кирген. Қублаға қарай көшкен, Деҳканабад, Ширабад әтирапындағы қаракалпақлар да мине, усындай болған»[12].

Ш.Пайзуллаеваның «Аз емесдур қарақалпақ көп» атамасындағы китабында Сурхандәрьяда қарақалпақлар жасайды деген мағлыўматлар бар: «1988-жылы август айының иши еди.Үлке таныў музейине Сурхандәрьядан 38 ғарры келди. Кими басын бир қос шаршы менен ораған, кими ала тақыя кийген. Булар Сурхандәрья ўәлаятының Жарқорған районынан еди. Булардың барлығы өзлерин қарақалпақпыз деп танытты. «Өлмесимизден бурын елди көрейик деп шықтық, қызым, қартайдық» деди. Музейди тамашалады. Ертеңине Қоңырат районына баратуғынын айтты. Неге енди Қоңыратқа барғысы келгени мени қызықтырар еди. Сөйтсем тек атамасы ушын, олардың көпшилигиниң урыўлары қоңырат екен»[13].

Жуўмақластырып айтқанда, биз Сурхандәрья өзбеклери сөйлесиминдеги үй буйымлары атамаларын қарақалпақ әдебий тилине салыстырып таллап карағанымызда, тиллердиң бир-бирине жүдә жақын, тек

айырымларының фонетикалық өзгешеликке ушырағанын байқадық. Бул мийнеттиң авторы да түркий тиллер менен сөйлесимдеги сөзлерди салыстырып қарастырған. Берилген мысаллардың қарақалпақ тили менен бирдей екенин көриўге болады. Демек, Сурхандәрья қарақалпақларының тили де сақланған болыўы итималлылығы бар, себеби олар кыпшақ диалектлери ўәкиллери менен бирге қоңсы жасап келмекте. Олардың тилин, әдебиятын, тарийхын, этнографиясын изертлеў, илимий айланысқа түсириў - бүгинги қарақалпақ илимниң шешимин күтип турған ўазыйпаларының бири деп есаплаймыз.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Ешов Б.Ж, Одилов А.А.Ўзбекстон тарихи. II китоб. Тошкент, Донишманд зиёси, 2020, Б-354.
2.Қарақалпақстанның жаңа тарийхы «Қарақалпақстан» 2003. -Б.14.
3.Федоров-Давыдов Г.А. Общественный строй Золотой Орды. Москва, 1973. -106-б.
4.Камалов С. Қарақалпақлардың халық болып қәлиплесиўи ҳәм оның мәмлекетлигиниң тарийхынан // ӨзРИАҚҚБ Хабаршысы. Нөкис, 2001. Б. 23.
5. Толстова.Л.С. Жоқарғы қарақалпақлар. Нөкис «Билим»2021,
5-1 Толстова Л.С. Каракалпаки Ферганской долины. – Нукус, 1959.
6. Бердақ.Таңламалы шығармалары. Нөкис-1988 ж.
7. Файзиева Х.Ч. Сурхондарё шевалари луғат хусусиятлари. Термиз -2024.
8.Прекеева А.А.Қарақалпақ тили Кенимех сойлесими. Нөкис-2024. «Қарақалпақстан» баспасы.
9.Турдимуратов Янгибай XX асрда Сурхон Шеробод воҳаси ареал хўжалик маданияти (чорвачилиги мисолида) LESSON PRESS нашриёти, Тошкент-2020. Б. 24.
10. Файзуллаева М.Х. Кичкилов.Ш.Х. Хомкон (Этногенез, этник тарих ва этномаданият.) Тошкент-2022.Б -30.
11. Ю.Д.Поливанов.Ўзбекская диалектология и ўзбекский литературный язык.-Тошкент-1933.
12. Толстова.Л.С. Жоқарғы қарақалпақлар. Нөкис «Қарақалпакстан»-1975, Б.51 .
13. Пайзуллаева.Ш. Аз емесдур қарақалпақ көп. Нөкис , «Қарақалпакстан»-1995. Б.7.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 372.881.111.1

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДИКИ “TASK-BASED LEARNING” В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Оромиддинова Дилдора, преподаватель кафедры Русского языка и литературы факультета Филологии Термезского государственного педагогического института

UMUMIY TA’LIM MUHITIDA “TASK-BASED LEARNING” TA’LIM USULIDAN FOYDALANISH

Oromiddinova Dildora, Termiz davlat pedagogika instituti Filologiya fakulteti “Rus tili va adabiyoti” kafedrasi o‘qituvchisi

USING THE “TASK-BASED LEARNING” METHOD IN THE GENERAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Oromiddinova Dildora, Lecturer, Department of Russian Language and Literature, Faculty of Philology, Termez State Pedagogical Institute

https://orcid.org/0009-0007-1904-8409
e-mail: dildoraoromiddinova@gmail.com

Аннотация: *В статье рассматриваются актуальные вопросы применения элементов технологии TBL при обучении говорению на занятиях русского языка как в общеобразовательных школах, так и в высших учебных заведениях нелингвистического профиля. Анализируется степень изученности проблемы в научно-педагогической среде. Представлены особенности такого вида речевой деятельности как говорение. Обозначена характеристика коммуникации как живого процесса интеракции. Раскрыты цели, задачи и методы обучения говорению на занятиях иностранного языка. Обоснована актуальность использования методики TBL в процессе обучения говорению. Раскрыты основные преимущества влияния данной методики на процесс изучения иностранного языка. Применение данных методов в педагогической практике способствует созданию благоприятной атмосферы, повышению мотивации, развитию учебных и личностных качеств обучающихся.*

Ключевые слова: *обучение, речевая деятельность, метод коммуникативных заданий, говорение, мотивация.*

Annotatsiya: *Maqolada umumta’lim maktablari va nolingvistik profildagi oliy o‘quv yurtlarida rus tili darslarida rus tilini o‘qitishda TBL texnologiyasi elementlaridan foydalanishning dolzarb masalalari ko‘rib chiqiladi. Ilmiy-pedagogik muhitda muammoni bilish holati tahlil qilinadi. Nutq faoliyatining ushbu turining nutq sifatida xususiyatlari keltirilgan. O‘zaro ta’sirning jonli jarayoni sifatida muloqotning xususiyatlari ko‘rsatilgan. Chet tili darslarida nutq so‘zlashni o‘rgatishning maqsad, vazifalari va usullari belgilab berilgan. TBL metodologiyasidan foydalanish asosida mualliflar tomonidan ishlab chiqilgan mashqlarning ba’zi namunalari taklif etiladi. Pedagogik amaliyotda ushbu usullardan foydalanish qulay muhitni yaratishga, motivatsiyani oshirishga, talabalarning ta’lim va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradi.*

Kalit so‘zlar: *trening, nutq faoliyati, Vazifaga asoslangan ta’lim, nutq, motivatsiya.*

Abstract: *The article deals with topical issues of using TBL technology elements in teaching English at English classes in both secondary schools and higher educational institutions of non-linguistic profile. The state of knowledge of the problem in the scientific and pedagogical environment is analyzed. The*

features of this type of speech activity as speaking are presented. The characteristics of communication as a living process of interaction are indicated. The goals, objectives and methods of teaching speaking at foreign language classes are identified. The main advantages of the influence of this technique on the process of learning a foreign language are revealed. Some examples of exercises developed by the authors, based on the use of the TBL methodology, are offered. The use of these methods in pedagogical practice contributes to the creation of a favorable atmosphere, increased motivation, the development of educational and personal qualities of students.

Keywords: *training, speech activity, Task-based learning, speaking, motivation.*

ВВЕДЕНИЕ. Главная цель обучения говорению заключается в овладении речевыми навыками для их использования как в учебной практике, так и в ситуациях бытового общения. К методам развития говорения на высоком уровне обученности (который должны демонстрировать ученики старших классов и студенты нелингвистических вузов) следует относить упражнения речевого характера, обучающие устной речи в ее разных формах.

В современных учреждениях как общего, так и высшего образования все большую актуальность приобретает проблема использования современных педагогических методов и технологий. Это обусловлено необходимостью совершенствования учебного процесса, внедрения инновационных подходов для реализации природного потенциала личности. Каракозова Е.Н., Шамов А.Н. отмечают, что разработка и применение новых инфокоммуникационных технологий меняют систему организации взаимодействия между профессиональными сообществами в глобальном контексте и систему профессиональной подготовки специалистов, обогащая ее дидактикометодический инструментарий[4]. В этом плане актуален разговор о такой технологии преподавания как Task-based learning, т.к. она позволяет проводить занятия, где важен не только результат, но и сам процесс, возможность высказаться всем, возможность самим выбирать проблему или ситуацию для обсуждения. Task-based learning – это технология обучения усваивания иноязычной информации, технология ориентированного обучения для обучающихся, осваивающих EFL (English as a foreign language), которая разработана в рамках коммуникативного подхода (Communicative Language Learning Teaching)[9].

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА СТАТЬИ. Коммуникация – это живой процесс обмена информацией, включающий в себя передачу мнений, идей, чувств, каких-либо ценностей и мировоззренческих принципов. Успешность общения зависит не только от умения корректно формулировать и излагать мысли, но и навыков понимания собеседника на слух, а также, использования дополнительных невербальных средств, адекватных определенной ситуации. Поскольку главным показателем развития коммуникативной компетенции является способность непосредственно общаться на иностранном языке, необходимо делать акцент на говорение, как вид речевой деятельности. Цель обучения говорению на занятиях иностранного языка заключается в овладении речевыми навыками для их применения как в учебной практике, так и в ситуациях бытового общения [6, С. 140]. Главными задачами преподавателя при обучении говорению являются: 1. Научить логичному и последовательному развертыванию мысли. 2. Обучить выражать законченную мысль. 3. Обучить говорению с определенным темпом и скоростью, без длительных пауз[10,С.3]. Выделяют некоторые основные характеристики высказывания, которые определят его сложность и специфику. Высказывание носит относительно непрерывный характер; процесс говорения имеет определенную длительность, если не прерывается собеседником. Это подкрепляется также психологической мотивацией говорящего и мысленно составленной структурой реплики. Осмысленное высказывание должно являться ответом на ряд каких-либо вопросов, а не простым набором мыслей на разрозненные темы.

TAMADDUN NURI

Последовательность, логичность высказывания выражается в доработке, пояснении и дополнении ключевой и последующих мыслей. Важность правильно организованного педагогического процесса заключается в том, что изучение и применение различных способов построения высказывания, овладение его моделями и закономерностями позволяет более полно и успешно донести его суть. Сравнительная смысловая законченность и коммуникативная направленность высказывания проявляется в том, что каждая реплика должна иметь начало и конец, которые бы передавали какую-либо информацию, важную для собеседника. Между разными высказываниями в процессе единой коммуникации должна быть смысловая связь [8]. Зачастую процесс коммуникации может не оправдать ожиданий участников педагогического процесса по следующим причинам: ограниченность специфических знаний по теме, страх неудачи, неравномерное участие собеседников в процессе общения и т.д. К методам развития говорения на занятиях иностранным языком в школах и нелингвистических вузах следует относить упражнения речевого характера, обучающие устной речи в ее разных формах: диалогической, монологической, полилогической в пределах коммуникативных задач[7]. Примерами подобных упражнений являются: ролевые или деловые игры, работа в парах или группах, конференции, дискуссии, беседы, презентации, дебаты – круглый стол и т.д. Ролевые игры представляют себя весьма эффективный метод обучения говорению, поскольку позволяют практиковаться в использовании иностранного языка в обстановке, максимально приближенной к реальным условиям [5]. Отдельное внимание стоит уделить мотивации, являющейся одним из главных определяющих успешности обучению говорению на занятиях иностранного языка, так как ее наличие или отсутствие прямо влияет на результат. Соответственно, мотивация обучающихся во многом помогает преодолеть трудности овладения данным видом речевой деятельности. Различные подходы предполагают всевозможные технологии. Так, частью коммуникативного подхода принято считать технологию Task-Based learning (TBL). Стратегия Task-Based Learning была впервые разработана в 1980-х годах Нарахари Уманатх Прабху (Narahari Umanath Prabhu), учителем и исследователем в Бангалоре, Южная Индия. Он предположил, что овладение языком – это “бессознательный процесс, который можно облегчить, вызывая у учащегося озабоченность смыслом, словами и действиями”. Также, он считал, что использование задач поможет задействовать естественные механизмы учащихся для овладения вторым языком. Основные ученые, проводившие исследования в этой области: Майкл Лонг и Девид Нунан. Майкл Лонг внес ведущий вклад в понимание возрастных эффектов в приобретении второго языка, анализе потребностей и обучении на основе задач (Task-Based Learning). В технологии TBL, по мнению Дэвида Нунана, акцент смещается на обучение общению посредством взаимодействия на целевом языке, осуществляется введение аутентичных текстов в учебную ситуацию.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Методика TBL предоставляет обучающимся возможность сосредоточиться не только на языке, но и на самом процессе обучения говорению на том или ином языке, а также рассматривает личный опыт обучающегося как важную часть педагогического процесса.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Kamilova, Saodat, and Berdieva Shakhnoza. The Paradigm Of Contemporary Russian Literary Process. *Solid State Technology* 63.6 (2020): 22274-22286.
2. Sh, Berdieva. Solving Problems Related To The Translationof texts with a historical fo-cus. *Экономика и социум* 7 (110) (2023): 86-89.
3. Berdieva, Shakhnoza. Документальная проза: отражение реальности через перо писателя. *Journal of universal science research* 2.5 (2024): 91-95.
4. Nabidzhanovna, Berdieva Shakhnoza. Theoretical basis for the formation of communication skills in preschool children through role.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 34550.98.09

ИНТЕГРАЦИЯ “CLIL” В ПРЕПОДАВАНИЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА КАК СОВРЕМЕННЫЙ ВЕКТОР РАЗВИТИЯ ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Бозоров Пулат Фарходович, преподователь Термезского государственного педагогического института

CHET TILINI O‘QITISHDA “CLIL” INTEGRATSIYASI TIL TA’LIMI RIVOJLANISHINING ZAMONAVIY VEKTORI SIFATIDA

Bozorov Po‘lat Farhodovich, Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

INTEGRATION OF “CLIL” IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE AS A MODERN VECTOR OF LANGUAGE EDUCATION DEVELOPMENT

Bozorov Pulat Farhodovich, lecturer at the Termez State Pedagogical Institute

https://orcid.org/0009-0007-2904-1409

e-mail: Bozorovpo‘lat.123@gmail.com

Аннотация: *В статье рассмотрены особенности предметно-языкового интегрированного обучения (CLIL), которое является современным инновационным методом обучения иностранным языкам. Основное внимание в работе уделено использованию CLIL при обучении английскому языку детей дошкольного возраста. Исследованы главные принципы предметно языкового интегрированного обучения (CLIL), а также преимущества данного метода при обучении иностранному языку. Определены формы реализации метода CLIL при обучении дошкольников английскому языку.*

Ключевые слова*: педагогическая интеграция; интегративный подход, метод предметно-языкового интегрированного обучения (CLIL), дошкольное образование, образовательные области, виды деятельности, интеграция.*

Annotatsiya: *Maqolada xorijiy tillarni o‘qitishning zamonaviy innovatsion usuli bo‘lgan CLIL (Content and Language Integrated Learning) ning o‘ziga xosligi ko‘rib chiqiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tilini o‘rgatishda CLIL dan foydalanishga alohida e’tibor qaratilmoqda. CLILning asosiy tamoyillari tahlil qilinib, uning chet tilini o‘rgatishdagi afzalliklari ko‘rsatilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tilini o‘rgatishda CLILni amalga oshirish shakllari aniqlangan.*

Kalit so‘zlar*: pedagogik integratsiya, integrativ yondashuv, Content and Language Integrated Learning (CLIL), maktabgacha ta’lim, ta’lim sohalari, faoliyat turlari, integratsiya.*

Abstract: *The article examines specificity of the CLIL (Content and Language Integrated Learning), a modern innovative method of foreign language teaching. Special attention is paid to the use of the CLIL while teaching English to preschool children. The basic principles of the CLIL are analysed and its advantages when teaching a foreign language are shown. The forms of implementing the CLIL while teaching English to preschool children are revealed.*

Key words*: pedagogical integration, integrative approach, Content and Language Integrated Learning (CLIL), preschool education, educational areas, activity types, integration.*

ВВЕДЕНИЕ. Одной из основных тенденций современного образования является педагогическая интеграция. Как отмечает Л.И.Гриценко, «интегративный подход

включает интеграцию как принцип конструирования системы (обучения) и как процесс установления связей между элементами системы» [4,с.73]. В качестве объектов процесса педагогической интеграции могут выступать: -содержание обучения (понятия, принципы, идеи, теории и т.д.); -методика обучения (приемы, методы, технологии и т.д.); -организация деятельности (формы учебной работы, характер познавательной деятельности, степень управления).

Процесс обучения иностранному языку по своей природе интегративен: обучение направлено на овладение общением на иностранном языке, однако при этом тематика общения (предметное содержание речи) может быть разнообразной и определяется, как правило, возрастом обучающихся и целями обучения. В последнее время все большее распространение получает метод предметно-языкового интегрированного обучения (Content and language integrated learning), также известный как CLIL, разработанный Дэвидом Маршем (David Marsh) в Университете Ювяскюля в 1994 году. Современная методика обучения иностранным языкам рассматривает данный метод как наиболее отвечающий требованиям современного мира, в котором человек призван использовать иностранный язык для познания в любой области своей деятельности. Проблему использования CLIL исследовали различные авторы, например, Б.Кей (Bentley Kay), Ф.Болл (Phil Ball) и С.Дарн (Steve Darn). Однако в методической литературе большее внимание уделяется использованию метода предметно-языкового интегрирования на более высоких ступенях обучения, в то время как в раннем обучении использование метода CLIL не так широко и в основном сводится к творческим заданиям: выполнению поделок и рисованию. По нашему мнению, именно в дошкольном образовании идеи интеграции при обучении иностранному языку представляются особенно актуальными. Ребенок дошкольного возраста воспринимает окружающий его мир целостно, не разделяя его на учебные предметы или области знаний. Следовательно, процесс обучения дошкольников иностранному языку может быть интегрирован с различными образовательными областями и видами деятельности. Целью данного исследования является выявление особенностей использования метода предметно-языкового интегрированного обучения (CLIL) при обучении дошкольников английскому языку. Задачи исследования заключаются в рассмотрении основных принципов предметно-языкового интегрированного обучения (CLIL), а также преимуществ данного метода при обучении иностранному языку; определении форм реализации метода предметно-языкового интегрированного обучения (CLIL) при обучении дошкольников английскому языку; конкретизации содержания обучения иностранному языку в рамках метода CLIL в дошкольном образовательном учреждении; описании авторского опыта использования на интегративных занятиях по английскому языку в дошкольных образовательных учреждениях. Научная новизна исследования состоит в том, что авторами определены компоненты содержания дошкольного обучения, которые наиболее целесообразно интегрировать в обучение английскому языку, описаны виды деятельности дошкольников и конкретные формы реализации метода CLIL в раннем обучении.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ. Как отмечает Д.Марш, метод предметно-языкового интегрированного обучения (CLIL) предполагает такую организацию образовательного процесса, при которой учебные предметы или их части преподаются на иностранном языке, при этом целью обучения является как овладение содержанием конкретного учебного предмета, так и изучение иностранного языка[11]. Метод предметно-языкового интегрированного обучения (CLIL) обладает рядом преимуществ:

1. Данный метод обеспечивает мотивацию к изучению предмета и иностранного языка, поскольку усвоение содержания учебного предмета является обязательным.

2. Объектом оценивания становится не владение конкретным грамматическим или лексическим материалом на иностранном языке, а способность использовать его для решения познавательных задач.

3. Данный метод способствует созданию ситуации успеха, поскольку обучающиеся получают новые знания в процессе аудирования, чтения, говорения и письма на иностранном языке.

4. Тематика общения на иностранном языке может значительно выходить за рамки привычных тем программ по иностранному языку, поскольку она определяется программой конкретного учебного предмета [6].

РЕЗУЛЬТАТЫ. В рамках данной статьи были рассмотрены и уточнены главные принципы метода предметно-языкового интегрированного обучения (CLIL), а также преимущества данного метода при обучении иностранному языку. Определены возможные формы реализации метода CLIL при обучении дошкольников английскому языку. На основании анализа требований ФГОС ДО и примерной образовательной программы дошкольного образования были выявлены объекты интеграции при обучении английскому языку в дошкольном образовательном учреждении, а именно содержание конкретных образовательных областей и различные виды деятельности дошкольников. Разработана серия заданий для обучения детей дошкольного возраста английскому языку в рамках образовательной области «познавательное развитие»: развитие сенсорной культуры, первые шаги в математику, ознакомление с миром природы. Авторами статьи приведены примеры интеграции обучения английскому языку с такими видами деятельности дошкольников, как коммуникативная, познавательно-исследовательская, изобрази-тельная, самообслуживание и элементарный бытовой труд.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.Таким образом, можно сделать вывод о том, что метод CLIL может быть эффективно реализован в процессе раннего обучения английскому языку. Содержательный компонент образовательной программы дошкольного обучения успешно сочетается с языковой программой. Такая интеграция помогает закреплять приобретённые детьми знания об окружающем их мире, математических концепциях, совершенствовать навыки счёта, вычислений, совершенствовать мелкую моторику детей и одновременно формировать речевые умения и навыки при изучении английского языка. Подобная интеграция позволяет сделать занятия иностранным языком более увлекательными в содержательном плане и расширяет возможности практического применения изученных иноязычных речевых единиц детьми дошкольного возраста.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Kamilova, Saodat, and Berdieva Shakhnoza. The Paradigm Of Contemporary Russian Literary Process. *Solid State Technology* 63.6 (2020): 22274-22286.
2. Sh, Berdieva. Solving Problems Related To The Translation Of Texts With A Historical Focus. *Экономика и социум* 7 (110) (2023): 86-89.
3. Berdieva, Shakhnoza. Документальная проза: отражение реальности через перо писателя. *Journal of universal science research* 2.5 (2024): 91-95.
4. Nabidzhanovna, Berdieva Shakhnoza. Theoretical basis for the formation of communication skills in preschool children through role-playing games. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies* 5.01 (2025): 35-38.
5. Nabidzhanovna, Berdieva Shakhnoza. Theoretical basis for the formation of communication skills in preschool children through role-playing games. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies* 5.01 (2025): 35-38.
6. Alaudinova Dilnoza Rustam Kizi, Lexical errors and shortcomings in the translation process. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies* 3.10 (2023): 275-280.
7. Alaudinova, Dilnoza. Theoretical approach of oral communication competency. *Society and innovations* 3.3 (2022).

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 801.82:81.112

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA METONIMIYANING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Allayorova Azizaxon Olimjon qizi
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МЕТОНИМИИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аллаёрова Азизахон Олимжон кизи
Магистрант Термезского университета экономики и сервиса

LINGUOCULTURAL FEATURES OF METONYMY IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Allayorova Azizaxon Olimjon qizi
Master’s student at Termez University of Economics and Service

E-mail: allayorova.aziza@bk.ru
Orcid: 0009-0008-9601-7785

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida metonimiyaning lingvomadaniy xususiyatlari va badiiy asarlarda metonimiya va undan foydalanish mahorati tahlili, o‘zbek va ingliz yozuvchilari asarlarida ushbu vositaning ishlatilish uslublari o‘rganilib, ularning o‘ziga xos jihatlari taqqoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *metonimiya, ingliz tili, o‘zbek tili, taqqoslash tahlili, tilshunoslik vositalari. stilistik xususiyatlar, o‘zbek adabiyoti, ingliz adabiyoti, ritorik vositalar, qiyosiy tahlil, atoqli adiblar ijodi va boshqalar.*

Аннотация: *В статье анализируются лингвистические и культурные особенности метонимии в английском и узбекском языках, мастерство использования метонимии в литературных произведениях, способы использования этого приема в произведениях узбекских и английских писателей, а также сравниваются их отдельные аспекты.*

Ключевые слова: *метонимия, английский язык, узбекский язык, сравнительный анализ, лингвистические средства, стилистические особенности, узбекская литература, английская литература, риторические приемы, сравнительный анализ, произведения выдающихся писателей и т. д.*

Abstract: *The article analyzes the linguistic and cultural features of metonymy in English and Uzbek languages, the skill of using metonymy in literary works, the ways of using this technique in the works of Uzbek and English writers, and compares their individual aspects.*

Keywords: *metonymy, English language, Uzbek language, comparative analysis, linguistic means. stylistic features, Uzbek literature, English literature, rhetorical devices, comparative analysis, works of outstanding writers, etc.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION). Metonimiya – ikki tushuncha o‘rtasidagi yaqinlikka asoslangan o‘xshashsiz ko‘chim. Metonimiyada biror narsa yoki voqea-hodisaning nomi boshqasiga ko‘chiriladi, biroq bu nomlash narsalar o‘rtasidagi o‘xshashlikka emas, balki ular o‘rtasidagi yaqinlikka, aloqadorlikka asoslanadi. Masalan, “to‘rt devor” uy, “to‘qilgan qalam” esa yozuvchi mehnatini anglatishi mumkin. Metonimiyalar eng ko‘p qo‘laniladigan ko‘chim turlaridan biri

hisoblanadi. Shuning uchun ham uni ko‘pchilik olimlar o‘rgangan va quyidagi turlarga ajratgan. Dunyo tilshunosligida zoomorfik, fitomorfik, antromorfik, ximiomorfik, vegetatomorfik kabi metonimiyalar mavjud. Xususan, Arastu davridan boshlangan metaforologik tadqiqotlar sirasida zamonaviy tadqiq usullari asosida bir til asosida yoki qiyosiy aspektda – turli aspektlarda atroflicha o‘rganildi va o‘rganilmoqda. Shu o‘rinda fitomorfik va fitonimik atamalarini bir-biridan farqlashimiz lozim bo‘ladi. Fitonimik Metonimiya deganda faqat o‘simlik nomlari asosidagi nom ko‘chishlari nazarda tutiladi: chinor (“uzoq umr”), sarv (“qad”), lola (“chiroy”) kabi. Biroq fitomorfik metonimiyada o‘simlik nomlari, xususiyatlari, qismlari, hosil, mahsulot nomlarining metaforik qo‘llanilishi nazarda tutiladi: danak (“nevara”), ildiz (“ajdodlar”), meva (“farzand”) kabi. Misol uchun: Danagidan mag‘zi shirin. Muhabbat mevasi, umring chinordek uzun bo‘lsin kabilar [2].

O‘zbek yozuvchilarining asarlarida metonimiya ko‘pincha milliy an’analar, tabiat va ijtimoiy hayotni ifodalashda qo‘llaniladi. Masalan, Abdulla Qodiriy asarlarida metonimiya orqali Toshkentning turli mahallalari va tarixiy joylari bir xil sharoit va muhitni tasvirlash uchun ishlatiladi. Misol sifatida, “O‘tgan kunlar” romanida “qora ko‘cha” tasviri nafaqat geografik joy, balki o‘sha davrning qiyinchiliklari va ziddiyatlarini aks ettiradi. Sinekdoxa esa odatda shaxsiy kechinmalarni umumlashtirish yoki xalqning umumiy hissiyotini ko‘rsatish uchun ishlatiladi. Masalan, Oybekning “Qutlug‘ qon” romanida qahramonlarning kichik qismi orqali butun jamiyat holatini ifodalash mumkin.

Ingliz yozuvchilari metonimiya va sinekdoxani ko‘pincha shaxsiy va ijtimoiy munosabatlarni tasvirlashda ishlatishadi. Masalan, Charlz Dikkens asarlarida Londondagi ko‘chalar va binolar metonimiya vositasida tasvirlanib, shahar aholisi hayoti va ijtimoiy tafovutlarini aks ettiradi [1].

Dikkensning “Oliver Twist” asarida “London” faqatgina geografik joy sifatida emas, balki yirik shahar hayotining murakkabligi va adolatsizliklar ramzi sifatida namoyon bo‘ladi. Sinekdoxa esa ko‘pincha shaxsiy tajribalarni umumiylashtirish uchun ishlatiladi. Masalan, Uilyam Shekspirning “Julius Caesar” tragediyasidagi “Lend me your ears” iborasi xalqning e’tiborini qaratish maqsadida ishlatilgan.O‘zbek va ingliz adabiyotlarida metonimiya va sinekdoxaning ishlatilishi maqsadi jihatidan o‘xshash bo‘lsa-da, ular ifodalash uslubi va konteksti bo‘yicha farqlanadi. O‘zbek adabiyotida bu vositalar ko‘proq milliy urf-odatlar va ijtimoiy hodisalarni yoritishga qaratilgan bo‘lsa, ingliz adabiyotida shaxsiy kechinmalar va ijtimoiy masalalarga urg‘u beriladi [3].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Metonimiyaning stilistik uslublarini tadqiq etish jarayonida mahalliy va xorijiy adabiyotlarni o‘rganish muhim ahamiyatga ega. O‘zbek yozuvchilarining asarlarida metonimiya ko‘rinishlari o‘ziga xos uslubda namoyon bo‘ladi. Xususan, Abdulla Qodiriy, O‘tkir Hoshimov, Pirimqul Qodirov kabi yozuvchilarning asarlarida ushbu stilistik vositaning qo‘llanishi o‘zbek milliy mentaliteti va tarixiy kontekst bilan uyg‘unlashgan. O‘zbek adabiyotida metonimiya, asosan, milliy ramzlar va urf-odatlarni tasvirlashda ishlatiladi. Ingliz yozuvchilarining, xususan, William Shakespeare, Charles Dickens va Virginia Woolf kabi ijodkorlarning asarlarida metonimiyaning stilistik funksiyalari ingliz madaniyatining chuqur ijtimoiy va psixologik aspektlarini aks ettiradi. Shakespeare’ning dramatik asarlarida metonimiya hissiyotlarni ifodalashda muhim vosita sifatida foydalaniladi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION). O‘zbek va ingliz yozuvchilari asarlarida metonimiya stilistik uslublarining qo‘llanilishi o‘ziga xos xususiyatlarga ega. O‘zbek adabiyotida bu uslub ko‘pincha milliy ruhni, madaniy va tarixiy mavzularni yoritish maqsadida ishlatiladi. Masalan, o‘zbek yozuvchilari qahramonlar xarakterini ochib berishda ularning kiyimi, kasbi yoki yashash joyi orqali metonimik ifodalarni qo‘llaydi. Bu uslub asar ruhiyatini yanada boyitadi va o‘quvchini matn mazmuniga chuqurroq jalb etadi. Ingliz adabiyotida esa metonimiya ko‘pincha soddalashtirilgan va universal tushunchalarni yaratish uchun ishlatiladi. Ayniqsa, klassik ingliz adabiyotida bu uslub orqali jamiyatning ijtimoiy strukturalari, shaxsiy munosabatlar va zamonaviylikning keskin

kontrastlari tasvirlanadi. Misol tariqasida, Shekspir asarlarida metonimiya orqali butun jamiyatni yoki bir guruh odamni bitta obraz vositasida tasvirlash odatiy hol sanaladi.

Ingliz tilida metonimiya ko‘pincha obyektga tegishli atamani obyektning o‘zi bilan almashtirishni o‘z ichiga oladi. Bu almashtirish odatda sabab va oqibat, qism va butun yoki ramziy assotsiatsiya kabi muayyan munosabatlarga bog‘liq. Ba’zi umumiy misollar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. The White House: AQSh prezidenti va ularning ma’muriyatini nazarda tutadi. Bu yerda «Oq uy» hokimiyat va qaror qabul qilishning ramziy ma’nosi bo‘lgan hukumatning ijro etuvchi hokimiyatini anglatadi.

2. Hollywood: Amerika kino sanoatini ifodalaydi. Ushbu metonimiya Los-Anjelesdagi tuman nomidan kino ishlab chiqarishning kengroq sohasini bildiradi.

3. The Crown: qirollik yoki monarxiyani ramziy qiladi. “Toj”ga murojaat qilib, monarxga berilgan kuch va hokimiyatni nazarda tutadi.

4. «The pen is mightier than the sword»: “Qalam” yozuv yoki mualliflikni ifodalash uchun, “qilich” esa harbiy kuch ramzi sifatida ishlatiladi. Bu ibora intellektual harakatlar jismoniy kuchdan ko‘ra ko‘proq ta’sir qilishi mumkinligini ko‘rsatadi [4].

O‘zbek tilida ham metonimiya qo‘llanadi, lekin shakl va kontekst madaniy va lingvistik o‘zgarishlarga ko‘ra farq qilishi mumkin. Mana o‘zbek tilidagi misollar:

1. Toshkent: Bu shahar nomi O‘zbekiston hukumatiga nisbatan qo‘llanilishi mumkin. «Vashington» AQSH hukumatiga murojaat qilishi mumkin bo‘lganidek, «Toshkent» ham siyosiy hokimiyatning metonimi bo‘lib xizmat qiladi.

2. Qoraqalpoq: Qoraqalpoq xalqi yoki ularning tilini bildiradi. Bu atama etnik guruhga ham, ularning madaniy o‘ziga xosligiga ham tegishli bo‘lishi mumkin.

3. Milliy jamoa (Milliy jamoa): Sport kontekstida «milliy jamoa» alohida o‘yinchilarga e’tibor qaratishdan ko‘ra, butun milliy sport jamoasini ifodalash uchun metonim sifatida ishlatilishi mumkin.

4. Xalq: Siyosiy nutqda qo‘llanganda “xalq” hukumat yoki hukmron hokimiyatga ishora qilishi mumkin, bu hukumat xalq irodasini ifodalaydi degan fikrni aks ettiradi [8].

NATIJALAR (РЕЗУЛТАТЫ/ RESULTS). Ingliz tili ham, o‘zbek tili ham murakkab fikr va munosabatlarni ifodalash uchun metonimiyadan foydalansa-da, bu metonimik iboralarning yasalishi va ishlatilishida sezilarli farqlar mavjud.

1. Madaniy kontekst: Ingliz tilida metonimiya ko‘pincha tarixiy yoki institutsional belgilarga (masalan, “Oq uy”) tayanadi, o‘zbek tilida metonimiya ko‘proq geografik yoki etnik ma’lumotlarga (masalan, hukumat uchun “Toshkent”) qaratilgan bo‘lishi mumkin.

2. Simvolik va tom ma’noda: Ingliz metonimiyasida ba’zan keng tan olingan va kuchli madaniy rezonansga ega bo‘lgan belgilar qo‘llaniladi (masalan, monarxiya uchun «Toj»). O‘zbek metonimiyasida esa ko‘pincha geografik joylashuv yoki etnik guruhlar bilan bog‘liq bo‘lgan atamalar tilning mintaqaviy va madaniy o‘ziga xoslikka urg‘u berishini aks ettiradi [6].

3. Siyosiy va ijtimoiy institutlar: Ikkala til ham siyosiy va ijtimoiy institutlarga murojaat qilish uchun metonimiyadan foydalanadi, ammo aniq atamalar va havolalar tarixiy va madaniy kontekstlarga qarab farq qilishi mumkin. Masalan, “Gollivud” ingliz tilida kino sanoatining metonimi bo‘lsa, “Toshkent” o‘zbek siyosiy nutqida xuddi shunday maqsadga xizmat qiladi [8].

Taqqoslashlardan ko‘rinadiki, o‘zbek yozuvchilari asosan an’anaviy va tarixiy mavzularda metonimiya va sinekdoxani qo‘llashda ustun bo‘lsa, ingliz yozuvchilari ko‘proq universal va falsafiy ma’nolarni ifodalash uchun bu uslublardan foydalanadi. Bu milliy adabiyotlarning o‘ziga xosliklari va madaniy tafovutlarining yaqqol namunasidir. Umuman olganda, har ikki adabiyotda metonimiya va sinekdoxa nafaqat stilistik uslub, balki o‘quvchining estetik qabul qilish jarayonida muhim vosita ekanligini ko‘rish mumkin. Ushbu uslublarning muvaffaqiyatli ishlatilishi adibning mahoratiga bog‘liq bo‘lib, ular o‘quvchida qiziqish uyg‘otish va asar mazmunini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION). Metonimiya o‘zbek va ingliz adabiyotlarida o‘ziga xos stilistik vosita bo‘lib, u orqali yozuvchilar milliy

TAMADDUN NURI

va universal masalalarni yoritadilar. O‘zbek adabiyotida bu vosita milliy ruh va an’analarni aks ettirishda ko‘proq qo‘llanilsa, ingliz adabiyotida ular insoniy his-tuyg‘ularni va ijtimoiy masalalarni chuqurroq yoritishga xizmat qiladi. Ushbu taqqoslash orqali har ikki adabiy maktabning boyligi va o‘ziga xosligini anglash mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES)

1. Geeraerts D. Theories of Lexical Semantics. Oxford University Press. 2010.
2. Jalolov N. Metonymy in Uzbek Discourse: A Study of Linguistic Patterns. Central Asian Linguistics Review, 8(1), 2018. – P. 23-38.
3. Kern R. The Literature of the English Renaissance. Oxford University Press. 2016.
4. Leech G. Semantics: The Study of Meaning. 2nd Edition. Harmondsworth: Penguin Books. 1981.
5. Searle J. The Expression of Meaning. Cambridge University Press. 1995.
6. Said A. M. The Role of Metonymy in Uzbek and English Languages. Journal of Linguistic Studies, 15(2), 2020. – P. 45-62.
7. Tannen D. Gender and Discourse. Oxford University Press. 1993.
8. Umidov O. O‘zbek tilining stilistikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 821.51-93:17

ИБРАЙИМ ЮСУПОВ ЛИРИКАЛАРЫНДА МАҚТЫМҚУЛЫНЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕРИ

Венера Ҳайтбаева
Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

ИБРАЙИМ ЮСУПОВ ЛИРИКАСИДА МАХТУМҚУЛИНИНГ ФАЛСАФИЙ ЭСТЕТИК АНЪАНАЛАРИ

Венера Ҳайитбоева
Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

ФИЛОСОФСКО-ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ТРАДИЦИИ МАХТУМКУЛИ В ЛИРИКЕ ИБРАИМ ЮСУПОВА

Венера Хайтбаева
Нукусский государственний педагогический институт имени Ажинияза

MAXTUMQULI'S PHILOSOPHICAL AND AESTHETIC TRADITIONS IN IBRAIM YUSUPOV'S LYRICS

Venera Khaitbayeva
Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

E-mail:
haytbayevavenera@gmail.com

Аннотация: *Мақолада И.Юсупов лирикасидаги Махтумқулининг поэтик анъаналари таҳлил қилинади. Махтумқулининг эстетик қарашлари, фалсафий хулосаларининг намуналари И.Юсупов лирикаларида учрайди. И.Юсуповнинг бадиий эстетик дунёси Махтумқули шеъриятидан озиқланиши, ижодкорнинг дунёқарашида, бадиий-эстетик дунёси, ҳаёт ҳақиқатини бадиий акс эттиришда ўзаро поэтик, бадиий-эстетик яқинлик мавжудлиги ҳақида фикр юритилади.*
Таянч сўзлар: *эстетика, фалсафа, лирика, эстетик фикрлар, эстетик қарашлар, дидактик-фалсафий шеърлар. Махтумқули анъаналари, И.Юсупов поэзияси.*
Резюме: *В статье анализируются поэтические традиции Махтумкули в лирике И. Юсупова. Эстетические взгляды Махтумкули и примеры его философских выводов можно найти в лирике И. Юсупова. Художественно-эстетический мир И. Юсупова питается поэзией Махтумкули. В его мировоззрении, художественно-эстетическом мире и художественном изображении жизненной реальности прослеживается взаимная поэтическая и художественно-эстетическая близость.*
Ключевые слова: *эстетика, философия, лирика, эстетические мысли, эстетические взгляды, дидактико-философские стихи. Традиции Махтумкули, поэзия И. Юсупов.*
Summary: *The article analyzes Maxtumquli's poetic traditions in I. Yusupov's lyrics. Examples of Magtymguly's aesthetic views and philosophical reflections can be found in the lyrics of I. Yusupov. I. Yusupov's artistic and aesthetic world, nourished by Maxtumquli's poetry, reflects the creator's worldview, artistic and aesthetic world, and the existence of poetic and artistic-aesthetic closeness in the artistic depiction of life's realities.*
Key words: *aesthetics, philosophy, lyrics, aesthetic thoughts, aesthetic views, didactic-philosophical poems. The traditions of Magtymguly, the poetry of I. Yusupov.*

КИРИСИЎ (INTRODUCTION). Қарақалпақ әдебияты тарийхы ҳәм фольклорында эстетикалық ой-пикирлердиң, өмирге болған эстетикалық көзқараслардың раўажланыўы бир неше дәўирлерди өз ишине алады. Халықтың эстетикалық көзқараслары ең дәслеп фольклорлық шығармаларда (салт-дәстүр жырлары, халық қосықлары, терме-толғаўлар, әпсаналар, дәстанлар ҳәм т.б.) көркем түрде баянланған. Эстетикалық сезим халықтың дәстүрий турмысында, күнделикли ис-ҳәрекетлеринде көринис таўып, ондағы сулыўлық пенен мийрим-шәпәәтлик уғымлары терең сәўлеленген. И.Юсупов дөретиўшилигинде эстетикалық көзқарасларының Мақтымқулы дөретиўшилигине уйғынлығы менен яғный Мақтымқулының өмирге болған эстетикалық көзқарасларының сыпатлы белгилерин ашып бериў баслы ўазыпаларымыз болып табылады. Әлийшер Наўайы, Әбдирахман Жәмий, Муҳаммед Физулий, Әбилқасым Фердаўсий, Омар Ҳайям ҳәм т.б Шығыс классик данышпан шайырларына салыстырғанымызда Мақтымқулының поэзиясы XIX әсирде ҳәм XX әсирдиң биринши ярымында қарақалпақ халқы арасында кең таралғаны белгили. Мине, усы факторлар XX әсирдеги халық шайырлары, әсиресе А.Дабылов, Т.Жумамуратов ҳәм И.Юсуповлар Мақымқулының жолы менен менен барыўға да белгили дәрежеде өз тәсирин тийгизген болыўы мүмкин.

ӘДЕБИЯТЛАР АНАЛИЗИ ҲӘМ МЕТОД/ (MATERIALS AND METHODS) «Эстетика сөзи грек тилинен алынып, бизиңше «сезиў», «сезиў уқыбы» мәнилерин аңлатып, «инсанның ҳақыйқый турмысының эстетикалық қатнасы ҳәм инсаниятттың көркем ойлаў қубылысының раўажланыў нызамлықлары ҳаққындағы илим». [2:45] Узақ ўақытлар даўамында эстетика «гөззаллық философиясы» деп те баҳаланып келинген. Бирақ, ҳәзирги дәўирде эстетиканы бундай етип тәрийиплеў толық туўра келе бермесе керек, себеби, «гөззаллықтың» өзи эстетикаға тийисли түсиниклердиң бирине айланып қалды. Инсан сана-сезимге ийе болғанлықтан сыртқы дүньяға, ондағы қубылысларға бийпарўа қатнас жасамайды. Олардан тәсирленип түрли сезимлерди: жағымлы-жағымсыз, унамлы, көтериңки, қорқынышлы, жеркенишли сезимлерди, сондай-ақ, күлки сезимлерин бастан кешireди, оларға эмоционал баҳа берип ажыратады. Усы эстетикалық сезимлер тийкарында көркем өнерде, соның ишинде көркем әдебиятта көркем образлар жаратады. Көркем әдебият шығармаларын оқығанда, оқыўшы түрли эстетикалық сезимлерди кеўилден өткереди, қаҳарманның жақсы ис-ҳәрекетлерине сүйенеди.[3:11].

Мақтымқулының дидактикалық-философиялық қосықларындағы әдебий-эстетикалық көзқараслары, бийтәкирар поэтикалық дүньясы қарақалпақ шайырлары, бақсышылық ҳәм қыссаханшылық мектеби ўәкиллериниң көркемлик дүньясын байытыўда айрықша әдебий қубылыс болды. Ҳақыйқатында да «Хорезм ҳәм Қарақалпақта Мақтымқулының шайырлық абыройы оғада бәлент болды. Қәлеген шайыр, қыссахан, халық бақсылары өз дөретиўшилигин Мақтымқулы-ның қосықларын үйрениўден баслаған». [4:45]. «Бурыннан киятырған бақсылардың дәстүри бойынша Мақтымқулының сөзин айта билмеген бақсыны, бақсы деп есапламаған». [1:128]. Демек, бул жағдай қарақалпақ лирикасының раўажланыўында Мақтымқулының дөретиўшилигиниң қаншелли дәрежеде әҳмийетли болғанынан дәрек береди.

ТАЛҚЫЛАЎ/ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION Мақтымқулының бай поэтикалық дәстүрлеринен, көркем эстетикалық көзқарасларынан руўхый азықланған И.Юсупов та XX әсир қарақалпақ әдебияты тарийхын оригинал поэтикалық шығармалар менен байытыўда, Мақтымқулы поэзиясында ушыраспайтуғын, кеўил дүньясын, қәлбин ийелеген жаңа темалар дөгерегинде дөретиўшилик принциплери тийкарында толықтырып, жаңа эстетикалық сезимлер менен қәлем тербетеди. Шайыр И.Юсупов Мақтымқулыны өзине руўхый устаз санап

оның шерият бостанынан илҳамланып өлмес поэтикалық мийрас қалдырған.

И.Юсуповтың назирагөйлик усылында жазылған қосықлары арасында Мақтымқулының поэзиясын ядымызға салады. И.Юсуповтың «Болмаса» қосығы Мақтымқулының «Били болмаса» қосығына формасы, идея-тематикасы, әдебий-эстетикалық, дидактикалық-философиялық бағыты бойынша да уқсас болып табылады. Мақтымқулының бул қосығы дидактикалық мазмунды жүклеген ҳалда, шайыр инсанға тән болған барлық қәсийетлерди тымсалый образлар, тәбият қубылыслары менен ҳәм ҳәр қыйлы куслар образы арқалы да сүўретлейди, жуўмақ шығарады.

Мақтымқулы:

Хер ким сулув мен дийр, олмаз ыгтыбар,
Сүнбүл сачы, гылча били болмаса,
Йүреклери ат башы дек батырлар
Хатынча ёк ат-ярагы болмаса.

Нәлери гөржекдир бу шум көңүллер,
Хазан урса, солар ачылан гүллер,
Баг ичре сайрашан шейда билбиллер,
Торгайча ёк, гонар гүли болмаса.

Сөзлесең, хер яна өвсер бу тиллер,
Аркадан ел өссе, шувлар шемаллар,
Яшылбаш соналар, газлар гаркылдар,
Халы харап дүшер көли болмаса.

Гушлар уча билмез гуйрук-ганатсыз,
Ашык яра етмез дады-перятсыз,
Бир бедев етмез дады перятсыз,
Гуйругы, кәкили, ялы болмаса. [5:216].

Мақтымқулы бул қосық қатарларында бүлбил қонбаған баг, хеш қандай пайызлы болмағанындай, қанаты болмаған қус қаншели дәреже ушыўға урынбасын, бәри-бир аспанға көтериле алмайды. Қуйрығы, жалы болмаған бедеў айлаўға, жолға жарамайды дейди. Бул пикирлери менен шайыр инсанның бахытлы болыўы ушын оның материаллық ҳәм руўхый тәмийинлениўге ийе болыўы керек деген шешимге келеди.

НӘТИЙЖЕЛЕР (RESULTS). И.Юсупов өзиниң «Болмаса» деп аталған қосығында Мақтымқулының бул эстетикалық көзқарасларын, дидактикалық ой-пикирлерин бираз раўажландырды. Егер де Мақтымқулы қосықларында дидактикалық идеялар, инсан турмысы менен байланыслы ой-пикирлер рәмзий образларда сүўретленсе, И.Юсупов инсанларда ушырайтуғын жақсылық ҳәм жаманлық қәсийетлерине кескин эстетикалық көзқарасларын билдиреди.

Қус баласы болып илинбес санға,
Бүлбилдиң хошҳаўаз сеси болмаса.
Сазды шерткен менен келмес намаға,
Кеўилдиң бир әндийшеси болмаса.

Әдет қалар бәлким, қәсийет қалмас,
Елге хызмет етпей жигит сыналмас.
Көп жасаған менен ақсақал болмас,
Парасатлы ақыл-еси болмаса.

Биреўлер қартайса зийнети асар,
Елине сән берип, төрге жарасар,
Биреўлер урғашы маймылға усар,
Мәзи адам сүўрет түси болмаса. [6:216].

Мақтымқулының поэтикалық дәстүрлери усы қосықта синтезленеди, көркем эстетикалық көзқараслары, әдебий-тарийхый, халықлық философия ҳәм дидактикалық ой-пикирлери менен қарысып кетеди. Әдебий-эстетикалық көзқарас жәмийеттеги түрли ҳәдийселер себепли өзгерисге ушырап, жаңаланып барыўшы социаллық ой-пикирдиң бири деп те атаў мүмкин. Әдебияттың объекти дүнья ҳәм инсан, олар арасындағы мүнәсибет болғаны ушын да, өзгерип баратырған дүнья ҳәм оны пикирлеўге, ойлаўға урынып атырған инсан менен бирге әдебият да өзгериўде, раўажланыўда даўам етеди.

Дүньяның мәңгилиги яки өткиншилиги оның мәкан ҳәм заманда шекленген яки шексизлиги ҳаққында көзқараслар инсаният тарийхында әпсаналар, диний рәўиятларда ҳәм қамусий данышпан алымлардың философиялық бағдарда жазылған трактатларында талқыланып келинген. Бул шығармалардың, илимий тарактатлардың барлығының жуўмағы дүнья турақлы ҳәм мәңги делинген. Бирақ, мәңги дүньядағы

барлық нәрселер жанлы ҳәм жансыз организмлер, инсанлар ҳәм олардың искерлиги, пүтин бир жәмийет дүзими ўақтынша, өткинши сыпатында белгиленеди. Белгили қарақалпақ шайыры И.Юсуповтың философиялық, эстетикалық көзқараслары, дүнья, жаратылыс ҳаққында идеялары, ой-пикирлери Мақтымқулының идеялары менен уйғынласады. И.Юсупов:

Адам уғлы, өз кеўлиңди шад әйле,
Ашылсаң, ашыла берер бу дүнья,
Өткенлердиң ўәсиятларын яд әйле,
Жыйнасаң шашыла берер бу дүнья.

Ҳадал мийнет етип, тапса дүньяны,
Бийғәрезлик ғош жигиттиң әрманы.
Ҳийле қылсаң, алдайман деп сен аны,
Сумлығын асыра берер бу дүнья. [6:116].

Мақтымқулы:

Адем диярындан вужуд шәхрине,
Үч йүз алтмыш гүнлик ёлмуш бу дүнйә,
Йөрип-йөрип, бир кенардан етишдим,
Барсам, менден бурун долмуш бу дүнйә.

Мен өзүмни бу мейлисге етирдим,
Жахан томашасын гөзе гетирдим,
Гулак салып, бир көшеде отурдым,
Бер-хе-бермиш, ал-ха алмыш бу дүнйә.

Қайсы бир гудратын дийсем миессер,
Бирин-бирин айтсам гелмез сербе-сер,
Үсти пелек, асты аның еди ер,
Андан ашак дүшсем, елмиш бу дүнйә.[5:39].

Қосық қатарларында көринип турғанындай еки шайырдың да дөретиўшилигинде «Дүнья» түсиниги, оның ашшы сабағы, дүньяның өткинши, бийопалығы, адамзаттың дүнья деп бир-бирин қырғын еткенлиги, алтын деп жыйғаны тат темирге айланғаны, ең соңында мат болып опық жерсең деп көркем образлы усылда сүўретлеўи көзге тасланады. Әлбетте, И.Юсупов Мақтымқулының «Бу дүнйә», «Елмиш бу дүнйә» қосықларындағы дүнья түсиниги ҳәм шайырдың философиялық-эстетикалық көзқарасларын «Бу дүнья» қосығында раўажландырғандай көринеди. И.Юсупов уллы сөз зергери болып қалмастан, қосық үстинде, зәрүр болса, ҳәр бир сөз үстинде тынымсыз мийнет еткен дөретиўши тулға болды.

ЖУЎМАҚ (CONCLUSION). Ҳақыйқатында да, шайыр өзине тән әдебий эстетикалық концепцияға ийе дөретиўши сыпатында қарақалпақ лирикасының раўажланыўына үлкен үлес қосты. Шайыр лирик қаҳарманның образын, ишки-ой дүньясын айқын ашып береди. Поэтикалық шеберликке ерисиў арқалы өз оқыўшыларына эстетикалық тәсир етиў арқалы, ҳақыйқый өмир динамикасын сәўлелендиреди.

Шайыр И.Юсуповтың халықлық дидактикалық көзқараслары, өмир, дүнья, болмыс, турмыста жүз беретуғын жақсылық, ерлик, мәртлик, қаҳарманлық ҳәм т.б. инсаный, адамгершилик идеялар көркем образлы сәўленип, Мақтымқулы поэзиясына тән болған поэтикалық дәстүрдиң даўам етиўшиси сыпатында баҳаланады. Солай етип, И.Юсуповтың көркем эстетикалық дүньясы Мақтымқулы поэзиясынан азықланыўы, дөретиўшиниң дүньяға көзқарасында, көркем-эстетикалық танымында, турмыс ҳақыйқатлығын көркем сәўлелендириўде өз-ара поэтикалық, көркем-эстетикалық жақынлық барлығын тастыйықлайды.

ӘДЕБИЯТЛАР ДИЗИМИ (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Айымбетов Қ. Халық даналығы. -Нөкис: Қарақалпақстан, 1988.
2. Носирхўжаев Г. Этика. Эстетика. -Тошкент: Тошкент давлат юридика университети нашриёти. 2006.
3. Жәримбетов Қ. Әдебияттаныўдан сабақлар. – Нөкис: Билим, 2012.
4. Жәримбетов Қ. XIX әсир қарақалпақ лирикасының жанрлық қәсийетлери ҳәм раўажланыў тарийхы. -Нөкис: Билим, 2004.
5. Магтымгулы. Сайланан эсерлер. Ики томлук I. –Ашгабат: Түркменистан, 1983.
6. Юсупов И. Таңламалы шығармалары. II том. – Нөкис: Билим, 2018.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 1:001.8; 502/504

EKOLOGIK BORLIQNI TADQIQ ETISHNING KATEGORIAL APPARATI VA METODOLOGIYASI

Nogaibaev Iqlas Almagambetovich, O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali “Ijtimoiy gumanitar fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi

THE CATEGORICAL APPARATUS AND METHODOLOGY FOR STUDYING ECOLOGICAL BEING

Nogaibaev Iqlas Almagambetovich, Lecturer at the Department of Social and Humanitarian Sciences Nukus Branch of the Uzbekistan State Institute of Arts and Culture

КАТЕГОРИАЛЬНЫЙ АППАРАТ И МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО БЫТИЯ

Ногаибаев Ыклас Альмагамбетович, преподаватель кафедры социально-гуманитарных наук Нукусского филиала государственного института искусства и культуры Узбекистана

https://orcid.org/0009-0004-2064-8717
e-mail: iqlasvich@mail.ru

Annotatsiya: *Maqolada ekologik borliqni tadqiq etishning asosiy kategoriyalari va metodologik yondashuvlari, inson va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik doirasida tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *ekologik borliq, metodologiya, kategoriya, tizim, inson va tabiat.*

Abstract: *This paper explores key categories and methodological approaches for studying ecological being as a philosophical issue reflecting human–nature interaction under environmental challenges.*

Keywords: *ecological being, methodology, categories, system, human and nature.*

Аннотация: *В статье рассматриваются ключевые категории и методологические подходы к исследованию экологического бытия как философской проблемы, отражающей взаимосвязь человека и природы в условиях экологических вызовов.*

Ключевые слова: *экологическое бытие, методология, категории, система, человек и природа.*

KIRISH. Global ekologik muammolar nisbiy avtonomiyaga ega bo‘lib, jahon munosabatlari tizimining ajralmas qismi va insoniyat tarixiy taraqqiyotining asosiy omili bo‘lib, unga tobora sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Ekologik muammolarni ajratishning mazmuni va mezonlari masalasi munozarali bo‘lib qolmoqda, ammo ularning bir qator xarakterli xususiyatlarini ko‘rsatish mumkin. Birinchidan, bu muammolar keng ko‘lamli va butun sayyorani qamrab oladi. Ikkinchidan, ular yuqori darajadagi o‘tkirlikka ega, bu esa turli davlatlarning sa’y-harakatlarini

muvofiqlashtirishda ularni xalqaro miqyosda doimiy ravishda hal qilishni talab qiladi. Uchinchidan, ularning kompleks xarakteri ham tabiiy, ham ijtimoiy fanlarning har tomonlama tahlil qilish va samarali yechimlarni izlashda ishtirok etishini, shuningdek, faol xalqaro hamkorlikni nazarda tutadi. Bundan tashqari, ekologik muammolar dinamizmga ega: ular qisman hal etilganda yoki dolzarbligi pasayganda, ular o‘z o‘rnini diqqat bilan e’tibor berishni talab qiladigan yangi muammolarga bo‘shatib berishi mumkin. Nihoyat, ular butun insoniyat uchun universal ahamiyatga ega bo‘lib, mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi, geografik joylashuvi va ijtimoiy tuzilishidan qat’i nazar, insonlar manfaatlariga daxldordir. Bu xususiyatlarning barchasi ekologik borliq va uning asosiy kategoriyalarini batafsil ko‘rib chiqish zarurligini ta’kidlaydi. Ilmiy adabiyotlarda uning ta’rifi bo‘yicha ko‘plab turli xil qarashlar mavjud bo‘lib, bu mavjud falsvafiy-metodologik yondashuvlarni tizimlashtirish zaruratini keltirib chiqaradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Birinchidan, ontologik yondashuv ekologik borliqni tabiatning asosiy xususiyati sifatida ko‘rib chiqadi, uning yaxlitlikda va o‘zaro ta’sirda mavjudligini belgilaydi. Ushbu yondashuv doirasida tabiat umumiy rivojlanish qonunlari bilan birlashtirilgan o‘z-o‘zini tartibga soluvchi ekotizimlar to‘plami sifatida tushuniladi.

Klassik falsafa nuqtayi nazaridan ekologik borliqni naturfalsafa nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqish mumkin, bunda tabiat dinamik va o‘z-o‘zidan rivojlanuvchi yaxlitlik sifatida namoyon bo‘ladi (Geraklit, Aristotel, Spinoza). Zamonaviy falsafada bu yondashuv V.I.Vernadskiyning biosfera konsepsiyasi bilan ifodalanadi, u hayot global geokimyoviy tizimning ajralmas qismi ekanligini, inson faoliyati esa yangi bosqich – noosferaning shakllanishiga olib kelishini ta’kidlagan.

Ikkinchidan, dialektik yondashuv qarama-qarshiliklarning birligi va kurashi, miqdor o‘zgarishlarining sifat o‘zgarishlariga o‘tishi, qarama-qarshiliklar orqali rivojlanish tamoyillariga asoslanadi. Shu nuqtayi nazardan, ekologik borliq barqarorlik va o‘zgarishlarning dinamik tizimini shakllantiruvchi tabiiy va antropogen omillarning o‘zaro ta’siri jarayoni sifatida qaraladi. K.Marks va F.Engelsning dialektik materializmi tabiatni insonning passiv muhiti deb emas, balki inson doimo o‘zaro ta’sirda bo‘ladigan faol sistema deb qarashga imkon berdi. Ushbu yondashuv, ayniqsa, barqaror rivojlanish va ekotizim barqarorligiga bag‘ishlangan zamonaviy tadqiqotlarda muhim ahamiyatga ega.

Uchinchidan, fenomenologik yondashuvga kelsak, fenomenologiya (E.Gusserl, M.Xaydegger) ekologik borliqni inson tomonidan tabiatni idrok etish va tushunish orqali ko‘rib chiqishni taklif qiladi. Bunda atrof-muhit shunchaki ilmiy tahlil obyekti emas, balki inson madaniyati, tili va dunyoqarashiga kiritilgan hodisaga aylanadi. M.Xaydegger o‘zining “Borliq va vaqt” asarida insonning tabiatga munosabati masalasini ko‘tarib, ekzistensial borliq doimo olam va uning yashash muhiti bilan bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi[1]. Shu ma’noda ekologik borliq nafaqat fizik, balki tabiiy jarayonlarni idrok etish bilan bog‘liq bo‘lgan mazmuniy kategoriya hamdir.

To‘rtinchidan, tizimli va kibernetik yondashuvda tizimlarning zamonaviy nazariyalari (L.fon Bertalanfi) va kibernetika (N.Viner) ekologik borliqni barcha tarkibiy qismlari energiya, axborot va modda oqimlari bilan o‘zaro bog‘langan murakkab ko‘p darajali tizim sifatida ko‘rib chiqishni taklif qiladi. Tizimli yondashuv ekotizimlarning ishlash qonuniyatlarini, ularning o‘z-o‘zini boshqarish va barqarorlik mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi. Bunday yondashuvning muhim xususiyati emerjentlik tamoyili bo‘lib, unga ko‘ra tizimning yaxlitligi uning alohida qismlari yig‘indisiga keltirilmaydigan yangi xususiyatlarga ega bo‘ladi.

Beshinchidan, ekosentrik va biosferaviy yondashuvda ekosentrizm antroposentrizmga qarama-qarshi qo‘yiladi va ekologik borliqni inson tabiatning hukmron elementi emas, balki uning bir qismi bo‘lgan yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqadi. Ushbu yondashuv doirasida tabiat etikasi, bioxilma-xillik va chuqur ekologiya tamoyiliga (A.Ness) alohida e’tibor qaratiladi.

V.I.Vernadskiy va uning izdoshlari tomonidan rivojlantirilgan biosfera yondashuvi bo‘lsa biosferaning barqarorligini shakllantirish va uning evolyusiyasida tirik organizmlarning rolini ta’kidlaydi. Bu konsepsiyaga ko‘ra, ekologik borliq biotik va abiotik jarayonlarning dinamik o‘zaro ta’siri bo‘lib, Yerning global tizimining barqarorligini ta’minlaydi.

Oltinchidan, ijtimoiy-ekologik va madaniy yondashuvda ijtimoiy-ekologik istiqbol inson faoliyatining atrof-muhitga ta’sirini tahlil qilishni o‘z ichiga oladi. Shu nuqtayi nazardan, ekologik borliq urbanizatsiya, sanoatlashtirish, ekologik siyosat va barqaror rivojlanish tomonidan ko‘rib chiqiladi. **Ushbu yondashuvning m**adaniyatshunoslik aspekti (Yu.Lotman, V.S.Bibler) shuni ko‘rsatadiki, tabiat va ekologik borliqni idrok etish jamiyatning madaniy kodlari, an’analari va dunyoqarash ko‘rsatmalari orqali shakllanadi[2]. Insonning tabiatga bo‘lgan munosabati ko‘p jihatdan uning qadriyat yo‘nalishlari va ekologik onglilik darajasiga bog‘liq.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Ekologik borliq tushunchasini ta’riflashga yondashuvlarning xilma-xilligi uning fanlararo xususiyatga ega ekanligidan dalolat beradi. Ontologik, dialektik, fenomenologik, tizimli va ekosentrik konsepsiyalar ushbu tushunchaning turli qirralarini ochib berishga imkon beradi, bu esa uni ekologiya va barqaror rivojlanish falsafasining muhim kategoriyasiga aylantiradi. Ekologik borliqning yuqorida keltirilgan ta’riflaridan kelib chiqib, ushbu tushunchaning fanlararo xususiyatini hisobga olgan holda, unga quyidagi mualliflik ta’rifini berish mumkin: ekologik borliq deganda tarixiy jarayonning ekologik tarkibiy qismini aniq hisobga oladigan insonlar tarixi va tabiat tarixining o‘zaro bog‘liqligi va aloqadorligi tizimi tushuniladi.

XULOSA. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, turli xil metodologik yondashuvlarning sintezi ekologik borliqning tizimliligini chuqurroq tushunish va uni barqaror rivojlantirishning yangi strategiyalarini taklif qilish imkonini beradi. Kompleks tahlil nafaqat ekotizimlarning ishlash qonunlarini, balki ularning insoniyat sivilizatsiyasi bilan uyg‘un yashash usullarini ham aniqlaydi, bu esa ushbu yondashuvni XXI asrning ekologik muammolari sharoitida ayniqsa dolzarb qiladi. Birinchidan, kompleks metodologik yondashuvning asosiy afzalliklaridan biri ekologik borliqni tashkil etishning turli darajalari o‘rtasidagi ichki munosabatlarni aniqlash imkoniyati hisoblanadi. Hozirgi zamon ekologik muammolari shuni ko‘rsatadiki, hech bir usul o‘z-o‘zidan sodir bo‘layotgan jarayonlarning butun murakkabligini to‘liq qamrab olishga qodir emas. Biroq, ularning kombinatsiyasi tabiiy va ijtimoiy tizimlarning ishlashining ko‘p o‘lchovli manzarasini yaratishga imkon beradi, bu esa ularning barqarorligi va rivojlanish tamoyillarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Ikkinchidan, ekologik borliqning tizimliligini falsafiy tahlil qilish biologiya, fizika, sotsiologiya, iqtisodiyot va kognitiv fanlarni o‘z ichiga olgan turli ilmiy fanlarning integratsiyasiga tayanadi. Masalan, V.I.Vernadskiyning noosfera konsepsiyasi doirasida o‘tkazilgan biosfera barqarorligi sohasidagi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ekotizimlarning ishlashini antropogen ta’sirdan ajralgan holda ko‘rib chiqish mumkin emas[3]. Texnologik taraqqiyotning rivojlanishi, urbanizatsiya, demografik o‘zgarishlar – bularning barchasi tabiiy-ilmiy va gumanitar tadqiqot usullarini jalb qilgan holda tizimli tahlilni talab qiladi.

Uchinchidan, ekologik borliqning tizimliligini tadqiq etishning markaziy vositalaridan biri strukturaviy-funksional tahlil bo‘lib qolmoqda. Ushbu usul ekotizimlar faoliyatining ichki mexanizmlarini, ularning dinamik muvozanati va barqarorligini aniqlash

imkonini beradi. T.Parsonsning fikriga ko‘ra, har qanday murakkab tuzilma, shu jumladan ekotizim, ma’lum funksiyalarni bajaradigan o‘zaro bog‘liq elementlar to‘plamidir[4].

To‘rtinchidan, ekologiya falsafasiga tatbiqan bu har bir tabiiy tizim uning yashovchanligini ta’minlaydigan barqaror tuzilmaga ega ekanligini anglatadi. Masalan, biosferadagi moddalar aylanishi ekosistemalarning dinamik muvozanatini ta’minlovchi turli tabiat komponentlarining funksional o‘zaro ta’siriga misol bo‘la oladi. Biroq, olimlar ta’kidlaganidek, ushbu tuzilmaning elementlaridan birining buzilishi halokatli o‘zgarishlarning zanjirli reaksiyasiga olib kelishi mumkin, buni biz global iqlim o‘zgarishi jarayonida kuzatamiz.

Beshinchidan, ekologik borliqning tizimliligini tushunish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. U G.Brundtland tomonidan taklif etilgan barqaror rivojlanish konsepsiyasining asosini tashkil etadi, unga ko‘ra jamiyatning rivojlanishi ekotizim muvozanatini buzmasdan amalga oshirilishi kerak[5].Tizimli tahlil inson xo‘jalik faoliyatining uzoq muddatli oqibatlarini baholash va ekologik barqarorlikni saqlashga qaratilgan strategiyalarni taklif qilish imkonini beradi.

Oltinchidan, ekologik borliqning tizimliligini tarkibiy-funksional tahlil asosida boshqa metodologik yondashuvlar bilan uyg‘unlikda tadqiq etish global ekologik muammolarni anglash, tabiat va jamiyatning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlashga qodir bo‘lgan yechimlarni topish uchun yangi istiqbollarni ochib beradi. Gegel va Marks an’anasida rivojlantirilgan dialektik usul ekotizimlar statik emasligini, balki qarama-qarshi omillarning o‘zaro ta’siri tufayli doimiy o‘zgarish jarayonida ekanligini isbotlaydi. Bu usul tabiiy tizimlarning rivojlanish va barqarorlik mexanizmlarini aniqlashga yordam beradi.

Yettinchidan, E.Gusserl va M.Xaydegger g‘oyalariga asoslangan fenomenologik yondashuv ekologik borliqni nafaqat ilmiy nuqtayi nazardan, balki insonning tabiiy jarayonlarni idrok etishi va tushunishi nuqtayi nazaridan ham ko‘rib chiqish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, ekologik ong va axloqni shakllantirish sharoitida muhimdir.

Sakkizinchidan, T.Parsons tomonidan taklif etilgan strukturaviy-funksional tahlil ekotizimlar komponentlarining roli va o‘zaro aloqalarini tizimlashtirish, ularning barqarorligi va tashqi ta’sirlarga moslashish mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi. Bunday yondashuv amaliy ekologik tadqiqotlar uchun ham nazariy asos bo‘ladi.

Ekologik borliqning tizimliligini tadqiq etishning metodologik asoslarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy falsafiy yondashuvlar ekotizimlarning tuzilishi, dinamikasi va ishlash qonuniyatlarini chuqurroq tushunish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Хайдеггер М. Бытие и время. М.: AdMarginem, 1997. 451 с.
2. Библер В.С. На гранях логики культуры. М.: Рус.феноменол. о-во, 1997- 440 с.; Лотман Ю. Культура и взрыв. М.: АСТ. 2018. 256 с.
3. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера, Москва: Айрис Пресс. 2002. с. 142.
4. Парсонс Т. Система современных обществ, М.: Аспект Пресс, 2000. с. 56.
5. Брундтланд Г. Наше общее будущее, М.: Прогресс, 1989, с. 112.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 21/28. 132.76

NURIDDIN SOBUNIY – BUXORONING YETUK MUTAKALLIM OLIMI

Turg‘unov Xurshid Axlimirzayevich
Buxoro davlat universiteti Islomshunoslik yo‘nalishi magistranti

E-mail: xurshid.turgunov@bk.ru
Orcid: 0009-0009-4505-8277

НУРИДДИН СОБУНИЙ — ВЫДАЮЩИЙСЯ БУХАРСКИЙ МУТАКАЛЛИМ

Тургунов Хуршид Ахлимирзаевич
Магистрант направления «Исламоведение» Бухарского государственного университета

NURIDDIN SOBUNIY – A PROMINENT MUTAKALLIM OF BUKHARA

Turgunov Hurshid Ahlimirzayevich
Master’s student in the field of Islamic Studies at Bukhara State University

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Buxoroi sharifning buyuk mutakallim olimi Nuriddin Sobuniy Buxoriy hayoti, ilmiy merosi va islom ilmidagi o‘rni tahlil etilgan. Maqolada uning aqida ilmi rivojiga qo‘shgan hissasi, asarlari va ta’limotining islom falsafasi hamda kalom ilmi doirasidagi ta’siri yoritiladi. Shuningdek, olimning Buxoro ilmiy-madaniy muhitidagi roli va uning keyingi avlod mutafakkirlariga ta’siri haqida ham fikr yuritiladi. Ushbu tadqiqot Nuriddin Sobuniy Buxoriyning ilmiy merosini chuqurroq o‘rganish va uning fikrlari zamonaviy islom tafakkuriga qanday ta’sir ko‘rsatganini anglashga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *Nuriddin Sobuniy Buxoriy, Bidoya, Kifoya, mutakallim olim, aqida ilmi, kalom, islom falsafasi, Buxoro ilmiy maktabi, ilmiy meros, islom tafakkuri.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются жизнь, научное наследие и значение выдающегося бухарского мутакаллим-учёного Нуриддина Собуний Бухорий. В статье анализируется его вклад в развитие науки ‘акыда (исламского вероучения), его труды и влияние его учения в рамках исламской философии и калама. Также обсуждается роль учёного в научно-культурной среде Бухары и его влияние на мыслителей последующих поколений. Это исследование способствует более глубокому пониманию научного наследия Нуриддина Собуний Бухорий и того, как его идеи повлияли на современное исламское мышление.*

Ключевые слова: *Нуриддин Собуний Бухорий, Бидая, Кифая, мутакаллим, ‘акыда, калам, исламская философия, бухарская научная школа, научное наследие, исламская мысль.*

Annotation: *This article explores the life, scholarly legacy, and significance of the prominent mutakallim (Islamic theologian) from Bukhara, Nuriddin Sobuniy Bukhari. The paper analyzes his contributions to the development of Islamic creed (aqidah), his works, and the influence of his teachings within the realms of Islamic philosophy and kalam (theology). It also discusses his role within the intellectual and cultural environment of Bukhara and his impact on later generations of Muslim thinkers. This study aims to provide a deeper understanding of Nuriddin Sobuniy Bukhari’s intellectual heritage and how his ideas continue to influence contemporary Islamic thought.*

Keywords: *Nuriddin Sobuniy Bukhari, Bidāyah, Kifāyah, mutakallim scholar, aqidah studies, kalam, Islamic philosophy, Bukhara scholarly tradition, intellectual legacy, Islamic thought.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Buxoro azaldan islom olamining yirik ilmiy va ma'naviy markazlaridan biri sifatida tanilgan. Bu muborak zamin ko'plab buyuk allomalar, faqihlar va mutakallimlarni yetishtirgan. Shulardan biri Nuriddin Sobuniy Buxoriy bo'lib, u o'zining chuqur ilmi va kalom ilmidagi xizmatlari bilan mashhur bo'lgan. Ushbu maqolada olimning hayoti, ilmiy merosi va islom falsafasiga qo'shgan hissasi yoritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Nuriddin Sobuniy Buxoriy XI-XII asrlarda yashagan bo'lib, u o'z davrining yetuk mutakallim va faqih olimlaridan biri edi. Olimning to'liq ismi Abu Muhammad Ahmad ibn Mahmud ibn Abu Bakr Sobuniy Buxoriy bo'lgan. Manbalarda olim bir necha taxalluslar bilan zikr qilingan[1]. Jumladan, «Nuruddin» (dinning porloq nuri), «Imom Sobunniy», «Bidoya sohibi», «Kifoya sohibi» kabilardir. Uning «Sobuniy» nisbati sovun ishlab chiqarganligi yoki sovun sotish bilan shug'ullanganligidan kelib chiqqanligi aytiladi [4]. «Bidoya sohibi» yoki «Kifoya sohibi» deb zikr qilinishi esa o'zi yozgan asarlaridan kelib chiqgan [1].

Ayrim manbalarda «Abu Muhammad» kunyasi keltirilgan bo'lsada, tarixchi olimlar «Abu Bakr» deb kunyalangan deyishadi. «Kashfi Zunnun» asari sohibi Hoji Xalifa olimni «Abu Mahomid» kunyasi borligini ham ta'kidlaydi. Chunki o'z ismi Ahmad, otasining ismi Mahmud, o'glining ismi esa Muhammad bo'lgan. Fiqhiy ilmlarni Shamsul Aimma Muhammad Kardariydan o'rgangan. Aqida ilmini esa o'sha davrdagi Abul Muin Nasafiyning shogirdlaridan ta'lim olgan.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Nuruddin Sobuniy o'z davrida ayrim ahli sunna vakillari va boshqa aqida maktabi namoyandalari va hatto bid'at ahllari bilan o'zaro ilmiy bahs-munozara qilgan. Mana shunday munozaralardan ikkitasining yozma matni bizgacha yetib kelgan. Ulardan biri Shofeiy mazhabining yirik namayondasi, mantiq va falsafa yo'nalishida asarlar bitgan Ibn Xatib laqabi bilan mashhur bo'lgan Imom Faxruddin Roziy bilan bo'lib o'tgan [2]. Ushbu munozaralar «رؤية الله» (qiyomat kunida mo'min bandalar Alloh taoloni ko'rishi) «دلائل الوجود» (Alloh taoloning mavjudlik dalillari) «التكوين و المكون» (yaratish va yaratilgan narsalar) kabi mavzularga aloqador bo'lgan. Mazkur munozaralarning birida Imom Sobuniy Imom Roziyga: "Ey kishi! Men Abu Muin an-Nasafiyning "Tabsirotul Adilla" kitobini o'qib chiqib, ushbu kitobga hech bir qo'shimcha tahqiq va tadqiqni keragi yo'qligiga qat'iy ishondim", deb uning fikrlariga e'tiroz bildiradi.

Olimning ikkinchi munozarasi Shayx Rashididdin bilan bo'lib o'tgan, ushbu munozara yaratilmagan, yo'q narsa ko'rinmasligi haqida ekanligini Mulla Ali Qori xabar beradi.

Nuriddin Sobuniyning Moturidiy ta'limoti asosida bir necha ilmiy asarlar tasnif etgan bo'lib, alloma ushbu asarlarida Moturidiy ta'limotini yoyish, uning murakkab jihatlarini sharhlash, muxolif tomon qarashlari va e'tirozlariga ilmiy javoblarni sodda va tushunarli tarzda bayon qilib bergan. Olimning kalom ilmiga oid asarlari quyidagilardan iborat:

1. المنتقى من عصمة الأنبياء [Al-Muntaqo min ismatil anbiyo] – "Payg'ambarlarning gunohdan saqlangani borasida saralangan ma'lumotlar"
2. الكفاية في الهداية [Al-Kifaya fil hidaya] – "Hidoyat borasida kifoya asar"
3. البداية في أصول الدين [Al-Bidaya fi usuli-d-din] – "Din asoslari borasida boshlang'ich asar".

Musannif "al-Munotaqo min ismatil anbiyo" kitobini yozganligi haqida "al-Kifaya fil hidaya" asarida ishora qilib o'tgan. Shundan aytish mumkinki, ushbu "al-Muntaqo" asari "al-Kifoya fil hidaya" asaridan avval yozilgan. Musannifning "Al-Muntaqo" asari Abul Husayn Muhammad ibn Yahyo Boshag'ariyning "Kashful g'ovamiz li ahvali-l-anbiyo" asaridan ta'sirlanib yozilgan [6]. Mazkur asarning 4 ta qo'l yozma nusxasi bizgacha yetib kelgan. Ularning 3 tasi Turkiya davlatida, 1 tasi Qohira kutubxonalarida saqlanadi.

Imom Sobuniy keyingi "al-Kifaya fil hidaya" va "al-Bidaya fi usuliddin" ikki asarini Abul Muin an-Nasafiyning "Tabsirotul Adilla" kitobi asosida tayyorlagan. Olim tartib bo'yicha avval "al-Kifoya fil hidaya" asarini yozgan, so'ngra "al-Bidaya fi usuli-d-din" asarini yozadi. Bu haqida olim o'zining "al-Bidaya" asarining muqaddimasida xabar beradi [5]. "Men Allohning hamdi va yordami ila – "al-Kifaya fil hidaya" asarini yozib yakunlagan vaqtimda ayrim shogird va do'stlarim so'zlari qisqa va yod olishlari oson bo'lishi uchun mazkur kitobdagi asosiy

mavzularni yakuniy xulosasini yozib berishimni iltimos qildilar. Shu iltimosdan keyin “al-Bidaya” asarini yozishga qaror qildim” [5].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Olim umrining oxirgi vaqtlarida haj safariga chiqadi va shu safar asnosida Xuroson va Iroqda yuqorida aytib o‘tilgan ikki olim: Imom Roziy va Shayx Rashididdin bilan munozara o‘tkazadi. Chindan ham olimning yozib qoldirgan kitoblariga chuqur nazar solinsa, uning Imom Moturidiy va Imom Nasafiylarning fikrlariga tarjih berishlari, o‘zi yondashgan masalalarda Moturidiy imomlariga muvofiq bo‘lgani haqidagi ma’lumotlardan e’tiqod masalalarida Moturidiy va fiqhiy masalalarda Hanafiy mazhabida ekani xulosa qilinadi. Nuruddin Sobuniy 580-hijriy yili, safar oyining o‘n oltinchisi, seshanba kuni shom namozi vaqtida vafot etadi. U kishining qabrlari Buxoro viloyatidagi Chor Bakr masjidi yonidagi yetti qozi qabristonida joylashgan [3].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Nuriddin Sobuniy Buxoriy islom ilm-fani tarixida chuqur iz qoldirgan ulug‘ mutakallim va faqih olimlardan biridir. Uning hayoti va ilmiy merosi, xususan, Moturidiy aqidaviy maktabini yoyish va himoya qilish yo‘lidagi xizmatlari alohida e’tiborga loyiqdir. U yozgan “al-Kifoya fil hidaya”, “al-Bidaya fi usuli-d-din” va “al-Muntaqo min ismatil anbiyo” asarlari kalom ilmining boy xazinasiga hissa bo‘lib qo‘shilgan. Olim o‘z davrida yuzaga kelgan diniy-falsafiy qarashlarga qarshi ilmiy asosda bahs olib borgan, ayniqsa Imom Roziy va Shayx Rashididdin bilan bo‘lgan munozaralari uning bilim doirasining kengligini ko‘rsatadi. Uning aqida va fiqh masalalaridagi yondashuvlari Imom Moturidiy va Abul Muin an-Nasafiy ta’limotiga sodiq qolgan holda izchil tarzda davom ettirilgan.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida alloma merosini yanada chuqurroq o‘rganish uchun quyidagi taklif va tavsiyalar ilgari surildi:

Olimning asarlarini keng tadqiq qilish: Nuriddin Sobuniy qalamiga mansub asarlarning zamonaviy ilmiy tahqiq va tarjimalarini tayyorlash lozim. Bu orqali islomiy tafakkurning tarixiy bosqichlari chuqurroq o‘rganiladi;

Ilmiy ekspeditsiyalar tashkil etish: Turkiya va Qohira kutubxonalarida saqlanayotgan qo‘lyozma nusxalarni o‘rganish maqsadida ilmiy delegatsiyalar yuborilishi zarur. Bu orqali yangi manbalar aniqlanadi va ilmiy almashinuvlar yo‘lga qo‘yiladi;

Madaniy meros sifatida e’tirof etish: Nuriddin Sobuniy asarlarini O‘zbekiston va musulmon olamida diniy-ma’naviy merosning yuksak namunasi sifatida targ‘ib qilish orqali yosh avlodni ajdodlar ortidan ergashtirish mumkin;

Universitet va ilmiy markazlarda maxsus kurslar ochish: Islom falsafasi, kalom ilmi va Moturidiy ta’limoti asosida maxsus darslik va o‘quv dasturlari ishlab chiqilib, Sobuniy merosi alohida kurs sifatida o‘rgatilishi lozim;

Elektron va raqamli platformalarda targ‘ib qilish: Olim asarlarini raqamlashtirib, onlayn kutubxonalar orqali ommaga taqdim etish kalom ilmi rivojiga katta hissa qo‘shadi;

Aqida va kalom ilmiga oid ilmiy forumlar tashkil etish: Islom aqidasi tarixidagi buyuk olimlarning fikr-mulohazalari bugungi davrda yangicha ilmiy yondashuvlar bilan tadqiq etilishi kerak. Bu borada xalqaro anjumanlar va konferensiyalar muhim ahamiyatga egadir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Abdulhay Laknaviy. Al-Favoidul bahiyya fi tarojimil hanafiyya. – Qohira: Dorl kutubil Islamiya. – B. 42.
2. Faxriddin ar Roziy. Munozarotu Faxriddin ar-Roziy fi biladi Mavarounnahr. – Bayrut: Dorul Mashriq. – B. 14.
3. Ibn Qutlubg‘o. Toju-t-tarojim. – Damashq: Dorul qalam. – B. 105.
4. Juzjoniy A.Sh. As-Sobuniy – Moturudiya maktabining yirik vakili. – Samarqand: Imom-Buxoriy saboqlari jurnali, 2000.
5. Nuruddin as Sobuniy. Al-Bidaya fi usuli-d-din. – Istanbul: Maktabatul Hanifa, 2018.B. 9.
6. Nuruddin as Sobuniy. Al-Kifoya fil hidaya. – Istanbul: Markazul Buhusul Islamiya, 2012. – 206 b.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 416.72

EKOLOGIK TARJIMALARNING PARALLEL KORPUSI ASOSIDA TERMINLARNING LEKSIKOGRAFIK TADQIQI

Tuxtasinova Navruza Ilyasovna, O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

e-mail: *n.tukhtasinova@bk.ru*

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ТЕРМИНОВ НА ОСНОВЕ ПАРАЛЛЕЛЬНОГО КОРПУСА ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПЕРЕВОДОВ

Тухтасинова Навруза Илясовна, соискатель Узбекского государственного университета мировых языков

LEXICOGRAPHIC STUDY OF TERMS BASED ON A PARALLEL CORPS OF ECOLOGICAL TRANSLATIONS

Tukhtasinova Navruza Ilyasovna, Researcher Uzbek State University of World Languages

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ekologik tarjimalarning parallel korpusi asosida terminlarning leksikografik tadqiqi masalasi yoritilgan. Ekologik terminlarning o‘zbek tilidagi tarjimasi qanday shakllanishini, ularning semantik o‘zgarishlari, kontekstual o‘ziga xosliklari va leksikografik modelini parallel korpuslar asosida tadqiq qiladi. Ushbu tadqiqot ishi global ekologik muammolarni hal qilishda ham ahamiyatga ega bo‘ladi.*

Kalit so‘zlar: *ekologik tarjima, kontekst, korpus, termin, semantik o‘zgarish, leksikografiya.*

Abstract: *This article discusses the issue of lexicographic research of terms based on a parallel corpus of ecological translations. It studies how the translation of ecological terms into the Uzbek language is formed, their semantic changes, contextual features, and lexicographic model based on parallel corpora. This research work will also be important in solving global environmental problems.*

Key words: *ecological translation, context, corpus, term, semantic change, lexicography.*

Аннотация: *В статье рассматривается проблема лексикографического исследования терминов на основе параллельного корпуса экологических переводов. В статье изучается, как формируется перевод экологических терминов на узбекский язык, их семантические изменения, контекстуальные особенности и лексикографическая модель на основе параллельных корпусов. Данное исследование также будет иметь важное значение для решения глобальных экологических проблем.*

Ключевые слова: *экологический перевод, контекст, корпус, термин, семантическое изменение, лексикография.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / ABSTRACT). So‘nggi yillarda global ekologik muammolar insoniyat oldidagi eng muhim vazifalardan biriga aylandi. Jahon hamjamiyati ushbu muammolar yechimida o‘zining ijtimoiy, siyosiy va huquqiy siyosatini qayta ko‘rib chiqmoqda. Bunday holatda ekologiya sohasidagi axborotlar tarjimasi, xususan, ekologik terminologiyaning to‘g‘ri va tizimli ifoda etilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Bu vazifalarni amalga oshirishda parallel korpuslardan foydalanish orqali terminlarning leksikografik tahlili muhim ilmiy yo‘nalish sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Parallel korpus – bu bir tildagi matnlar va ularning tarjimalari muvaffaqlashtirilgan holda saqlanadigan korpus turidir. Bunday korpuslar orqali:

-Terminga nisbatan qanday tarjima variantlar ishlatilganligi;

-Ushbu terminlarning qanday kontekstda qayd etilgani;

-Qaysi variantlar normativ, qaysilari ortiqcha yoki kam uchraydiganligi bilan xarakterlanadi.

Tadqiqotda quyidagi manbalar asos qilib olindi:

-IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) hisobotlari;

-BMTning atrof-muhitga oid hujjatlari;

-O‘zbekiston Respublikasi ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi davlat dasturlari va qonunlari;

-Ushbu matnlarning o‘zbek tilidagi rasmiy tarjimalari;

Ekologik terminlarning tarjimadagi muammolari yoki termin variantlarining xilma-xilligi xususida.

Tahlil qilingan korpusda ba’zi ekologik terminlar turli kontekstlarda turlicha tarjima qilingan. Bu bir xil atamalarning bir necha sinonimik tarjimalarini yuzaga keltiradi, bu esa leksikografik nomuvofiqlikka olib keladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Ekologik tarjimalarning parallel korpusi asosida terminlarning leksikografik tadqiqi — bu ekologiya sohasidagi terminlarning tarjima jarayonini va ularning leksik almashinuvini o‘rganish uchun juda muhim tadqiqot. Parallel korpuslar, ya’ni bir vaqtda ikki yoki bir necha tildagi matnlarni o‘z ichiga olgan to‘plamlar, terminlarning kontekstda qanday ishlatilishini tahlil qilishga yordam beradi.

Ekologik tarjimalarning parallel korpusi asosida terminlarning leksikografik tadqiqi, ekologiya sohasidagi bilimlarni samarali tarjima qilish va ularni standartlashtirish uchun muhim instrument hisoblanadi. Bu tadqiqot, shunday ekan, global ekologik muammolarni hal qilishda ham ahamiyatga ega bo‘ladi.

Ushbu metodika ekologiya sohasidagi tarjimalarning jihatlarini aniqlash va tizimlashtirishga yordam beradi, bu esa lingvistik va hukumat muassasalari uchun yangi standartlar ishlab chiqishda qo‘llanilishi mumkin. Qolaversa, parallel korpuslar orqali ishlab chiqilgan leksikon yordamida terminologiyaning tortishuvlarini yoki nima uchun ularning turlicha tarjima qilinayotganini tushunishga yordam beradi. Bu esa, o‘z navbatida, ekologik muammolarning global miqyosida samarali hal qilinishi uchun asosiy shartlardan biri hisoblanadi, chunki aniq va standartlashtirilgan terminologiya yangi bilimlarni tez va adekvat tarjima qilish imkonini yaratadi.

Shu bilan birga, parallel korpuslarga asoslangan leksikografik tadqiqotlar yordamida ekologik ma’nolarning bir nechta tildagi aniq va o‘xshash tarjima modellari ham rivojlanadi. Bu esa, xalqaro hamkorlik va ilmiy almashinuvlar jarayonlarida ko‘mak beradi, chunki turli tillardagi oydinlik va tatbiq qilinishni ta’minlaydi. Bundan tashqari, bunday tadqiqotlar yordamida ekologik leksikonning rivojlanishi va yangi terminlar yaratilishi tezlashadi, shuningdek, mutlaqo yangi ekologik muhitdagi muammolarga munosib yondashuv paydo bo‘ladi. Natijada, bunday leksikografik ishlarni olib borish ekologik xavf-xatarlarga qarshi kurashishda muhim o‘rin tutadi va ekologik xavfsizlikka erishishda yangicha yondashuvlar hosil bo‘ladi.

Shu bilan birga, ekologiya sohasidagi leksikografik jihatdan boyitish va terminologiyani to‘g‘ri shakllantirish uchun davlatlar va ilmiy

muassasalarning hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Bu hamda, yosh til muhitida ekologik mavzularga oid talablar va mafhumlarning to‘g‘ri va aniq tushunilishini ta’minlaydi. Shu jihatdan, ham milliy, ham xalqaro darajadagi leksikografik loyihalar ekologik muammolarni amaliy hal qilishda yordam beradi. Kelgusida, ushbu ta’limiy va ilmiy maqsadlar doirasida yozuvchi, o‘qituvchi va leksikograflar o‘rtasida hamkorlikni kengaytirish, zamonaviy texnologiyalar yordamida avtomatik tarjima va muxtasarlash imkoniyatlarini joriy etish orqali, ekologik leksikonning to‘liq va aniq tuzilishini ta’minlash mumkin. Bunday ishlarning natijasida, ekologik masalalar yoritilishining kengroq imkoniyatlarga ega bo‘lishi, ekologik madaniyatning oshishi va aholi orasida ekologik ta’sirlar bo‘yicha tushunchalarning mustahkamlanishiga olib keladi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Ekologik terminologiyada tarjima muammolari parallel korpuslar orqali samarali hal etilishi mumkin. Parallel matnlarni tahlil qilish orqali:

-Terminlarning aniq, bir ma’noli tarjimalari aniqlanadi;

-Leksikografik normallashtirish imkoni yaratiladi;

-Elektron lug‘atlar uchun mustahkam baza yaratiladi.

Ekologik tarjimalarda terminlarni leksikografik tadqiq qilish uchun samarali usullar qatorida quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Parallel korpuslarni tahlil qilish usuli. Bu usul ikki yoki ko‘p tildagi ekologik matnlardan iborat parallel korpuslar orqali terminlar o‘rtasidagi aloqalarni o‘rganishda qo‘llaniladi. Korpuslardagi terminlarni aniqlash, ularning ma’nolarini taqqoslash orqali, terminlarning ma’nolari va leksik xususiyatlarini aniqlash mumkin.

2. Morfologik va semantik tahlilda esa terminlar leksik va morfologik darajada tahlil qilinadi. Bu usulda, biz terminlarning morfemalarini ajratib, ularning ma’no va o‘xshashliklarini aniqlaymiz.

3. Kodlar va tafsilotlardan foydalanish usulida termlarni klassifikatsiya qilish uchun atayin kodlar va tuzilmalar joriy qilinadi. Bu ularni turkumlarga ajratishda va o‘rganishda qo‘llaniladi.

4. Avtomatlashtirilgan modellar va algoritmlar tahlili usuli. Mashina o‘qish va tabiiy til ishlash texnologiyalaridan foydalangan holda, avtomatik tahlil va klassifikatsiya qilish mumkin. Bu usul eng katta tajriba va texnik bilimlarni talab qiladi, ammo katta hajmdagi ma’lumotlarni tez va samarali tahlil qilish imkoniyatini beradi.

5. Leksikografik faoliyat va glossariylar yaratish usuli. Ijodiy leksikonlar, glossariylar va taqqoslashlar bo‘yicha ish olib borish. Shuningdek, ushbu usullarni birlashtirib qo‘llash, muayyan muammolarga yechim topishda asosiy ahamiyatga ega bo‘ladi. Ayniqsa, parallel korpuslar, avtomatlashtirilgan tahlil va semantik modellar ikki til o‘rtasidagi ekologik terminlarning aniq va to‘g‘ri tushinishini ta’minlaydi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda ekologik terminlarga bag‘ishlangan maxsus elektron korpusning yaratilishi lingvistlar, ekologlar va tarjimonlar hamkorligida terminologik kengash tashkil etilishiga hamda barcha ekologik hujjatlar uchun yaxlit terminologiya bazasini joriy etishga asos bo‘la oladi. Ekologiya sohasidagi tarjimalarni o‘rganishda parallel korpuslarga asoslangan leksikografik tadqiqotlar muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ular orqali bilimlarni samarali tarjima qilish va ularni standartlashtirish mumkin bo‘ladi. Shunday qilib, bu tadqiqot global ekologik muammolarni bartaraf etishda ham qo‘l keladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Nazarov U. Korpus lingvistikasi asoslari. – Toshkent, 2021.
2. IPCC. Climate Change 2021: The Physical Science Basis.
3. United Nations Environment Programme. GEO Reports.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK 364.3 (575.1)

DILSHODI BARNONING IJTIMOIY-FALSAFIY, MA'RIFIY QARASHLARI

Ishanchayeva Shoirahon Baxramdjanovna, *Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti "Gumanitar fanlar" kafedrasi izlanuvchisi. Andijon, O'zbekiston*

E-mail:
obidovobidov22@gmail.com
https://orcid.org/0009-0006-6962-7698
Tel: (90)5471441

DILSHODI BARNO'S SOCIO-PHILOSOPICAL AND EDUCATIONAL VIEWS

Ishanchaeva Shoirakhon Bakhramdjanovna
Researcher of the Department of "Humanities" of the Institute of Agriculture and agrotechnologies of Andijan. Andijan, Uzbekistan

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ, ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ДИЛШОДЫ БАРНО

Ишанчаева Шоирохон Бахрамджановна
Исследователь кафедры «Гуманитарных наук» Андижанского института сельского хозяйства и агротехнологий. Андижан, Узбекистан

Annotatsiya. *Mazkur maqolada yurtimizda ko'p asrlik milliy davlatchiligimiz tarixiga hissa qo'shgan ma'rifatparvar ayol Dilshodi Barnoning ijtimoiy-falsafiy qarashlari, ma'rifatparvarlik g'oyalari va ularning jamiyat hayotiga ta'siri haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Ibratli ayol, millat tarbiyachisi, nafosat egasi, O'rta Osiyo, erkinlik, axloqiy fazilat, inson taqdiri uchun qayg'urish, ilmsizlik, diniy aqidalar, ma'frifatparvar, adolat, Yangi O'zbekiston, zullisonayn.*

Annotation. *This article examines the socio-philosophical views, ideas of enlightenment, and their influence on the public life of Dilshodi Barno, who contributed to the centuries-old history of the formation of national statehood in our country.*

Key words: *Model women, educator, of the nation, refinement, Central Asia, moral virtues, concern for the fate of man, ignorance, religious, beliefs, freedom, education, justice, New Uzbekistan, truth, zullisonain.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается социально-философские взгляды, идеи просветительства и их влияние на общественную жизнь Дилшоды Барно, которая внесла вклад в многовековую историю становления национальной государственности нашей страны.*

Ключевые слова. *Образцовая женщина, воспитательница нации, утончённость, Средняя Азия, нравственные добродетели, забота о судьбе человека, невежества, религиозные убеждение, свобода, просвещение, справедливость, Новый Узбекистан, истина, зуллисонайн.*

O‘rta Osiyoda ma’rifatparvarlik harakati tarixida shoiralar, olimalar va tarixshunos ayollarga bag‘ishlangan yorqin sahifalarni ko‘plab uchratish mumkin. Biroq, ijtimoiy-falsafiy jihatdan qaralganda, aksariyatining hayoti va faoliyati obro‘sizlantirish, soxtalashtirish bo‘roni hamda ijodida turli cheklovlar o‘rnatilgan tarzda va ko‘pincha fojia bilan tugaydi. Masalan, O‘rta Osiyoda xonliklar davridan boshlab to XX asr boshlarigacha zamon zayli sababli, jamiyatda belgilab qo‘yilgan qat’iy shariat tahlili va urf-odat qonunlarining shartli hukmronligi bois musulmon ayolining imkoniyatlari Yevropa ayoliga nisbatan cheklangan yoki jamiyatda yevropalik ayoli kabi maqomga ega emas edi. Shunga qaramasdan, ma’rifatparvar ayollar ijtimoiy hayotga falsafiy qarashlari bilan shijoat bilan kirib keldilar. Musulmon ayollarining ilm-ma’rifatga intilish namunasini, erkinlik uchun harakat ibratini, o‘lkadagi adolatsizliklarni so‘nmas ijod falsafasi bilan namoyish etib, shu bilan bir qatorda farzandlarini ham tarbiya etgan. Ma’rifatparvar ayollarning benazir ijodini qolaversa, ularning hayot falsafasini o‘rganish bugungi kunning dolzarb vazifalaridandir. Ayol ma’rifatparvarlarining ijtimoiy-falsafiy ijod maktabi, ma’naviy olami, dunyoviy ilm-fanni rivojlantirish yo‘lidagi faoliyati haligacha mukammal o‘rganilmagan. Mazkur sohada mualliflar Z.Abdirashidov, V.Kocharov[120], A.Muxtarov, N.Ostroumov [121] , F.Xusainova [122] , M.Qodirova, Z.Abdulazizova, A.Xudaykulov [123] , A.Rasulov [124] , D.Nasriddinovalarning yozgan monografik risolalari, dissertatsiyalari va davriy matbuotlarda nashr etilgan maqolalarida esa mazkur davrdagi ayol ma’rifatparvarlarning ijodi bilan bog‘liq bo‘lgan muammolarning ma’lum bir qismlari qamrab olingan.

Negaki, Yangi O‘zbekistonda Uchinchi Renessansni ma’rifat bilan qurollangan barkamol avlod yaratadi. XVII-XX asrlarda, ya’ni ma’rifatparvarlik asta-sekin o‘zidan jadidchilik harakatini tug‘dirgan ma’naviy-ma’rifiy, ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotda zamon bilan hamfikr va hamqadam bo‘lgan ta’lim, matbuot va tarbiya tizimida islohotlarni amalga oshirish zarurati, jamiyatni barqaror rivojlantirish haqidagi falsafiy g‘oyalar va qarashlarning amaldagi ifodasini ko‘rish uchun ayol ma’rifatparvarlarining yaratgan merosi va ularning ilmiy asoslari yaxlit ko‘rinishda tadqiq etilmagan.

Ilm-ma’rifat sohibalarining ma’rifatparvarlik qarashlariga oid ilk maqolalar, dastlab mahalliy gazetalarda nashr etilgan. Mahfuza Maqsudova va Salima Yoqubova tomonidan Turkiston o‘lkasida ayollar uchun ham dunyoviy maktablarni ochish, nikoh va oila kabi ijtimoiy-falsafiy qarashlarini ifodalovchi maqola birinchi marotaba “Sadoi Turkiston” (Turkiston ovozi) gazetasida chop etildi[125]. Maqolaning mazmuniga ko‘ra, maorif faoliyatini faqat maxsus o‘qitish kursini tugatganligi to‘g‘risida xujjatga ega bo‘lganlargina amalga oshirishlari kerak edi. Shuningdek, maqolada qizlar maktablaridagi o‘qituvchilarga ham ma’lum tartibda maosh to‘lanishi kerak deb, aslida ayollarni ma’rifatli qilish borasidagi nuqson va kamchiliklarni bartaraf etish yuzasidan bir necha asrlar davomida yig‘ilgan davr muammosining yechish yo‘lidagi qadamning oshkora ko‘rinishi edi. Chunki, XIX asrning oxirida O‘rta Osiyoning taraqqiyparvar ayollari ta’limni o‘zgartirish lozimligi to‘g‘risida o‘zlarining fikr-mulohazalari hamda amaldagi ishlari bilan faol ishtirok etdilar.

Davrning ijtimoiy mohiyatini teran anglagan otunlar, ustoz-ayollar ma’rifatparvarlik g‘oyalarini, maktab o‘qituvchilari sifatida darslarini zamon bilan moslashtirib o‘tkaza boshladilar. Manbalarning guvohlik berishicha, Dilshod Barno,

[120]Kocharov V.T. Iz istorii organizatsii i razvitiya narodnogo obrazovaniya v dorevolyusionnom Uzbekistane (1865-1917 gg). – Tashkent, “Fan”. 1966. – 124 bet;

[121] Ostroumov N.P. Musulmanskie maktabы i russkotuzemnыe shkolы v Turkestanskom krae. - M.: 2011. – 176.

[122] Xusainova F. Demokrat shoira Anbar otin. – Toshkent: “Movorounnahr”, 1964. 36-bet.

[123] Xudaykulov A.M. Prosvetitelskaya deyatelnost djadidov Turkestana (kones XIX – nachalo XX v.)Diss. na sois. kand. ist. nauk. - Tashkent, 1995.

[124]RasulovA., NasriddinovaD. Jadidchilikharakatidatatarayollarningo‘rni. / Jadidma’rifatparvarlikharakatningg‘oyaviyasoslari /. - Toshkent, Toshkentislomuniversiteti, 2016.

[125]Yakubova S., Maksudova M. O brake // “Sadoi Turkiston” gazetasi, 20 maya 1914 g

Anbarotun, Uvaysiy va boshqalar faoliyati bu borada ibratlidir. Bu ma’rifatparvarlar o‘sha davrda jamiyatda o‘rtasida savodli ayollar deb atalgan. O‘quvchi qizlar 13-14 yoshgacha maktablarda yozma va arab grafikasini o‘rganish bilan birga, mashhur va mumtoz shoirlar Gulxaniy, Fuzuliy, Bedil, Navoiy, Sa’diy, Hofiz va boshqalar ijodlarini ham o‘rganganlar. Mutaxassislar fikriga asosan mazkur maktablarda qizlar uzoq vaqt mobaynida o‘g‘il bolalarga nisbatan ko‘proq bilim olishlari mumkin bo‘lib[126], aslida ham dunyodan deyarli uzilgan, uyda o‘tirgan bilimga tashna qizlar ma’rifatparvar ayollarda katta ishtiyoq bilan ta’lim olganlar.

Mazkur davrning ma’rifatparvar ayollarning yetuk vakilalaridan biri Dilshod Barnodir. U zamonaviy o‘zbek adabiyotining ko’zga ko’ringan vakillaridan biri bo‘lib, uning asarlarida insoniylik, mehr-oqibat, ma’naviyat, adolat kabi falsafiy tushunchalar keng yoritilgan. Uning ijodi o‘zbek xalqining tarixiy, axloqiy va ma’naviy qadriyatlarini asrab-avaylash, yosh avlodni tarbiyalashda muhim o‘rin tutadi.

Avvalo, Dilshodi Barno o‘z asarlarida ayolning jamiyatdagi o‘rni masalasiga alohida e’tibor qaratadi. U ayolni nafaqat ona, balki jamiyat taraqqiyotining faol ishtirokchisi deb tasvirlaydi. Ayollarga nisbatan hurmat, ehtirom, ularning or-nomusi, mehridaryo qalbi asarlarida bosh mavzulardan biri sifatida ilgari suriladi. Bu orqali muallif o‘quvchini ayollarga nisbatan insoniy, axloqiy munosabatda bo‘lishni uqtiradi etadi.

Dilshodi Barnoning ma’rifiy qarashlarida ilm, axloq va vatanparvarlik tushunchalari o‘zaro uyg‘un holda namoyon bo‘ladi. Uning she’rlari, maqolalari va nutqlarida yoshlarda ma’naviy uyg‘onish, bilim olishga intilish, ona tiliga va milliy qadriyatlarga hurmat bilan qarashga undovchi fikrlar ustuvorlik qiladi.

Shuningdek, Dilshodi Barno ko‘plab chiqishlarida inson qadri, adolat, tenglik haqida fikr bildiradi. U jamiyatda saxovat, mehr-muruvvat, insonparvarlik g‘oyalarini targ‘ib qilish orqali o‘zining ijtimoiy-falsafiy pozitsiyasini bildiradi. Ayniqsa, mehrga muhtoj qatlamlarga — keksa kishilar, nogironlar, yolg‘iz qolgan onalarga nisbatan ijobiy munosabat shakllantirishga xizmat qiluvchi qarashlari jamiyatda ijobiy o‘zgarishlarga sabab bo‘ladi.

Shunday qilib, Dilshodi Barnoning ijtimoiy-falsafiy va ma’rifiy qarashlari bugungi jamiyat hayotida dolzarb bo‘lgan ko‘plab masalalarni yoritishga qaratilgan bo‘lib, uning ijodi orqali yoshlarda yuksak ma’naviyat va fuqarolik mas’uliyati shakllanadi. Ma’rifatparvar shoira va mutafakkir Dilshod o‘zining shogird qizlariga o‘sha paytda mahalliy gazetalarda chop etilgan shoirlarning asarlari, ularning ijtimoiy-falsafiy ahamiyati haqida darslar berardi.

Eng yaqin do‘stu aziz, ham dard u darmondur kitob,
Hamdamim , ham suhbatimu hamqadrdondur kitob.
Manga ilm o‘rgatguchi ustod, bilimdonlur kitob,
Dil g‘uborin aritguchig‘am xoru jopoidur kitob,
Tanda jonim xizmatig‘a ragdagi qondur kitob [127].

O‘sha paytda, ilmsizlik, diniy aqidalar hukmron bo‘lgan feodalizm sharoitida xotin-qizlarni ilm-ma’rifatli qilish kuchli progressiv xodisa edi. Dilshod falsafasi mana shu davr xatolarini to‘liq tushungan xolda yosh qizlarni tarbiyalar, ularni ilm yo‘lida xat-savodini chiqarib, chuqur bilim egasi qilib chiqarishdan iborat edi.Shuningdek, yosh iste’dodli qizlarga o‘zbek va xorij klassikasi namoyandalarining asarlarini ilmiy tahlillar asosida o‘rgatib, ularni estetik ruhda tarbiya etib, o‘z zamonasining ilg‘or ma’rifat egasi qilib yetishtirishga harakat qilar edi. Ilmiy ijodiy izlanishlari natijasiga ko‘ra shoira faoliyati davomida 891 nafar qiz xat savodini chiqargan. Dilshod falsafasida insonga muhabbat, inson taqdiri uchun qayg‘urish, hayotni qadrlash, adolat va haqiqatga intilish nozik his, nafosat bilan kuylanadi, zamon qabohati, pastkashlik va yaramas urf-odatlardan nafratlanadi. Ezgulik, haqiqat borasida fikr yuritadi, uning she’rlarida zamon bilan, el-yurt bilan hamnafaslik sezilib turadi.Har bir g‘azalda

[126] Pashino P.I. Turkestanskiy kray v 1866 godu.Putevые zametki. B. – Peterburg,Tip.Tilena i Neklyudova

[127]Dilshodi Barno va adabiy merosini o‘rganish “Irfon”, Dushanbe, 1970, 140-bet.

hayotning achchiq-chuchugini boshidan kechirgan, yechilmas muammolarga duch kelgan, ularni hal etish yo‘lida qo‘lidan kelgancha harakat qilgan umidvor bir qalbning sadosi yangraydi.

Tong jamolin ko‘rmoqchiman olg‘i safda,
O‘ng qo‘limg‘a berib yangi livo, uyg‘ot,
Bir o‘zumni dedim xaloyiq nomidin,
Olam ichra tal’at berib jilo, uyg‘ot.
Bodi sabo, o‘zginangdin umidim ko‘p,
Mahrum o‘lmay Barno baxti qaro, uyg‘ot [128] .

Dilshod Sharq falsafasini o‘rganish orqali eng qimmat axloqiy fazilatlarni asarlari orqali targ‘ib qilishga harakat qildi. U o‘z shogirdlariga yuksak odob-axloq, mehr-oqibat, poklik va mehnat haqidagi barcha o‘gitlarga vijdonan amal qilishni meros qoldirdi. Asosiysi, Dilshod Barno yaxshi kunlardan umidvor bo‘lib, u ayollarning jamiyatdagi mavqeini o‘zgartirish va erkaklar bilan teng huquqli bo‘lish uchun kurashgan o‘z davrining birinchi ma’rifatparvar ayolidir. Ikki tilda ijod qilgan-zullisonayn ma’rifat egasi Dilshodi Barno ayol ma’rifati va jamiyatdagi o‘rni haqida bir necha asarlar va she’riy misralar muallifidir [129] .Dilshodi Barno o‘zining ijtimoiy-falsafiy va ma’rifiy qarashlari orqali nafaqat adabiyotga, balki jamiyatning ma’naviy yuksalishiga ham hissa qo‘shgan ijodkordir. Uning asarlarida insoniylik, mehr-muruvvat, ayolga hurmat, yoshlarga e’tibor, ma’rifatga da’vat kabi tushunchalar chuqur ifoda etilgan. Ayniqsa, ayollar, keksa kishilar va mehrga muhtoj insonlarga nisbatan mehribonlik, saxovat va e’tiborni targ‘ib qiluvchi fikrlari bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan.

Uning ijodi yosh avlodni ma’naviy barkamollikka yetaklaydi, inson qalbida ezgulik va adolat tuyg‘ularini joylaydi. Shunday qilib, Dilshodi Barnoning qarashlari o‘zbek jamiyatida yuksak axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda muhim falsafiy va tarbiyaviy asos bo‘lib xizmat qiladi. Davr taqazosi badiiy obrazlar orqali o‘z tafakkurini namoyish etish qobiliyatini ko‘plab sharq ayol ma’rifatparvarlarga hadya etganligi ularning falsafiy mazmunga xos dunyoqarashidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Xudaykulov A.M. Prosvetitelskaya deyatelnost djadidov Turkestana (kones XIX – nachalo XX v.) Diss. na sois. kand. ist. nauk. - Tashkent, 1995.
2. Rasulov A., Nasriddinova D. Jadidchilik harakatida tatar ayollarning o‘rni. / Jadid ma’rifatparvarlik harakatning g‘oyaviy asoslari /. - Toshkent, Toshkent islom universiteti, 2016.
3. Dilshod. Tanlangan asarlar. G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’ati nashriyoti. T., 1972 yil 4-bet.
4. Dilshodi Barno va adabiy merosini o‘rganish “Irfon”, Dushanbe, 1970, 140-bet.
5. Dilshod. “Sabotul bashar”, 8- sahifa.
6. A.Muxtarov. Dilshad i yeyo mesto v istorii obshestvennoy misli tadjikskogo naroda v XIX nachalo XX vv, Iz-vo “Donish”, Dushanbe, 1969 g.
7. Dilshod. Tanlangan asarlar. G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’ati nashriyoti. T., 1972 yil 4-bet.

[128] Dilshod.“Sabotul bashar”, 8- sahifa.

[129] Mashriqzamin — hikmat bo‘stoni. // Tarj., to‘plovchi hamda izoh mualliflari: H.Homidiy va Mahmud Hasaniy. Mas’ul muharrir: G‘. As-Salom. — T.: Sharq NMK. 1997. 360-bet

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 894.375

ADABIYOT SO‘Z SAN’ATI: FOLKLOR

Allambergenov Anvar Erkabayevich, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

LITERATURE VERBAL ART: FOLKLORE

Allambergenov Anvar Erkabayevich, doctor of philosophy in philological sciences (PhD), associate professor

ЛИТЕРАТУРА СЛОВЕСНОЕ ИСКУССТВО: ФОЛЬКЛОР

Алламбергенов Анвар Эркабаевич, доктор философии по филологическим наукам (PhD), доцент

https://orcid.org/0009-0009-1497-0343
e-mail: anvarallambergenov11@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada adabiyotning so‘z san’ati, folklor esa uning ajralmas bir bo‘lagi ekanligi haqida gap boradi. Folklorning eng kichik janrlaridan biri bo‘lmish topishmoqlar haqida atroflicha so‘z yuritilib, ayrim topishmoqlar tahlilga tortiladi.*

Kalit so‘zlar*: so‘z san’ati, xalq og‘zaki ijodi, folklor, topishmoq, tahlil.*

Abstract: *The article discusses the art of words in literature, and folklore is an integral part of it. The article discusses in detail the riddles, which are one of the smallest genres of folklore, and some riddles are analyzed.*

Keywords: *art of words, folk oral art, folklore, riddle, analysis.*

Аннотация: *В статье рассматривается литература как словесное искусство и фольклор как его неотъемлемая часть. Подробно рассматриваются загадки — один из самых маленьких жанров фольклора, некоторые из них анализируются.*

Ключевые слова: *словесное искусство, устное народное творчество, фольклор, загадка, анализ.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Shu vaqtgacha ta’lim tizimining turli bosqichlari uchun darslik sifatida berilgan adabiyotlarda, qolaversa, boshqa ilmiy manbalarda folklor atamasiga inglizcha “folk” – *xalq* va “lore” – *donolik* so‘zidan olingan bo‘lib, “xalq donoligi, xalq donishmandligi” ma’nonilarini bildiradi degan deyarli bir xil ta’rif berilgan. Bu atamani ilk bor 1846-yil Vilyam Toms qo‘llagan. O‘zimizda va boshqa xalqlarda mavjud bo‘lgan xalq ijodiyoti, xalq og‘zaki ijodi deb atalgan tushunchaga shu tariqa “folklore” deya nom berilgan. “Folklor – so‘z san’atining boshlang‘ich namunasi bo‘lib, u behad qadimiy so‘z san’ati hisoblanadi, unda uzoq o‘tmishda yashagan ibtidoiy ajdodlarimizning hali yozuvni bilmagan zamonlardagi turish-turmushi, dunyoqarashi va e’tiqodi, kurash va mag‘lubiyatlari ifodalangan”[130]. Xalq folklorning

[130] Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. Musiqa nashriyoti. Toshkent, 2010-yil. 18-bet.

muallifi, so‘z san’atkori hisoblanadi. Folklor so‘z san’atining ilk bo‘g‘ini o‘laroq mumtoz adabiyotdan va zamonaviy adabiyotdan ham oldinda turuvchi lokomotivi hisoblanadi. Xalq og‘zaki ijodiga to‘yingan va ulardan bevosita ta’sirlangan holda bitilgan asarlar xalq dilidan joy olgan holda tillardan tillarga ko‘chib, asrlar mobaynida o‘quvchilarning sevimli asari sifatida qo‘ldan qo‘yilmay o‘qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Folklor so‘z san’ati sifatida badiiy san’atga ham yozma adabiyotga nisbatan ancha yaqinligi bor gap. Bu san’atlar quyidagilar: musiqa san’ati (mavsum-marosim qo‘shiqari, o‘lanlar, yor-yorlar, yo‘qlovlar), xalq o‘yinlari (xalq teatri, qo‘g‘irchoq teatrlari va h.k). Shularni inobatga olgan holda folklorni sintezlashgan so‘z san’ati deyishimiz ham mumkin. Qolaversa, “Folklorshunoslik sotsiologiya, etnologiya, til, tarix, arxeologiya, san’atshunoslik, musiqashunoslik va boshqa fanlar bilan aloqadorlikda ish ko‘radi. Chunki folklor sinkretik so‘z san’ati sifatida san’atning barcha turlari bilan chambarchas bog‘langan”[131]. Folklor namunalarining adabiyotga ko‘chishi, ya’ni yozuvchi va shoirlar ulardan o‘z asarlarida foydalanishi, asarlarining ma’lum bir o‘rinlarida maqola, matal, topishmoq, latifa, ertak, rivoyat, afsona va shu kabi folklor janrlarining aynan keltirilishi folklorizmlar hisoblanadi. Folklor badiiy adabiyotning boyishiga, uning mukammllashishiga, tarqqiy etishiga o‘zining munosib hissasini qo‘shgan, qo‘shib kelmoqda va bundan keyin ham qo‘shaveradi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ/ DISCUSSION). Folklorda ko‘plab katta-kichik janrlar mavjud bo‘lib, ularning har biri so‘z vositasida insonlarga har xil ta’sir kuchini ko‘rsatadi. Masalan, topishmoq kichik janr hisoblansa-da u insonni o‘ylashga, fikrlashga, tafakkur qilishga undaydi, nafaqat undaydi, balki majbur qiladi. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun yaqindan yordam beradi. Topishmoqlar so‘z vositasida insonni favqulodda tezlikka, hozirjavoblikka o‘rgatadi, undagi ijodkorlik qobilyatini rivojlantiradi. Topishmoqlar asosan, tildagi yashirin imkoniyatlarni yuzaga chiqarishga ma’lum bir ma’no va shu ma’noga yashiringan sirni, ma’lum bir vaziyatlarni aynan o‘z holicha emas, boshqacha tarzda so‘z vositasida niqoblagan holda bir odam tomonidan boshqa bir odamga yoki umumga qaratib aytiladigan jumboq hisoblanadi. Topishmoqlar tilning imkoniyatlarini kengaytirgan holda oddiy so‘zlashuv uslubidan farq qiladigan tarzda ma’no va mazmunni yashirin yoki ularni o‘zgacha bir shakllarda ifoda etadi. Topishmoqlarda metaforalar, kinoyalar, qochirimlar, bir so‘zni ko‘p ma’nolar bilan qo‘llash orqali til imkoniyatlarini boshqa janrlarga qaraganda ko‘proq, kengroq ochib berish imkonlari mavjud. Odatda topishmoqlarning javobini topish uchun o‘ylash, mantiqiy va izchil fikrlash talab qiladi. O‘rtaga tashlangan savol eng avvalo diqqatni jalb qilishi, fikrlashga undashi, turli xil tasavvurlarni uyg‘otishi kerak. Bu esa o‘z navbatida topishmoqni eshituvchilar va javob izlovchilarda kutilmagan taassurotlar qoldiradi. Topishmoqlar inson tafakkurini o‘stirishga, fikrlash doirasini kengaytirishga, nutqini rivojlantirishga, voqealikka tezkor munosabat bildirishga yaqindan yordam beradi. Ular turli madaniyatlarda, hatto bir xalqning turli xil hududlarida turlicha xususiyatlarga ega. Ularning ifodalanishi jamiyatdagi qadriyatlar, urf-odatlar, an’analar, diniy qarashlar bilan ham chambarchas bog‘liq. So‘zimizning isboti sifarida respublikamizning shimoliy hududlaridagi bir topishmoqni keltirib o‘tish maqsadga muvofiq. ***Qishda mozor, yozda bozor***. Mozorlar turli xalqlarda har xil ko‘rinishlarga ega. Yuqorida aytganimizdek, bir xalqning turli hududlarida yashovchi odamlarining dunyoqarashi, e’tiqodi, iqlimi va shu kabi ko‘plab o‘ziga xosliklardagi farqlari singari topishmoqlarda ham hududiy va mantiqiy o‘ziga xoslik mavjud. Respublikamizning shimoliy taraflarida boshqa hududlarga qaraganda qish nisbatan qattiq kelishi oqibatida ayrim meva turlarini sovuq urishi mumkin. Shuning ehtiyotini qilgan holda ayrim

[131] Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. Musiqa nshriyoti. Toshkent, 2010-yil, 18-bet.

mevalarni, xususan, anjir, anor, uzum kabi mevalarni kuzda maxsus vositalar va tuproq yordamida ko‘milgandan keyin xuddi mozor shakliga o‘xshab qoladi. Ko‘milgan mevalar bahorda, aniqrog‘i Navro‘z bayramidan besh-o‘n kun keyin yoki undan besh o‘n kun oldin ob-havoning “rayiga” qarab ochiladi. Maqolning ***“yozda bozor”*** qismi o‘z-o‘zidan tushunarli bo‘lsa kerak. Sababi mevalarning iste’moldan ortgan qismi bozorga olib chiqib sotiladi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Topishmoqlar yaratilishida deyarli barcha holatlarda bir narsa boshqa bir narsa bilan taqqoslanadi. Shu yo‘l orqali bir ma’noni bir necha qatlamli boy ma’noga aylantirish mumkin. Ko‘p holatlarda topishmoq qofiyalangan, ritmik va ohangdor tarzda tuzilganligi uchun yodda saqlanib qoladi. Topishmoqlarni turli darajalarda tushunish mumkin, bu esa ularga bo‘lgan qiziqishni orttirishga omil bo‘lib xizmat qiladi. “Har bir topishmoqning ichida yashiringan holda *kim? nima?* degan so‘roq yotadi. Tinglovchidan yoki topishmoq aytishishda qatnashganlardan javob talab etiladi. Topilishi kerak bo‘lgan narsalarning o‘xshatma belgisi, bir tomondan, juda erkin tanlangani uchun, ikkinchi, ko‘pincha singishib qolgan badiiy adabiyot normalaridan farq qilgani uchun javobini topish kishini ancha o‘ylashga, topishmoqdagi belgilarning ko‘chma ma’nolarini axtarishga majbur etadi”[132]. So‘z ma’nolarining serqatlam ekanligi, ular ochiqchasiga emas, yashirin, sirli va qiziqarli o‘yin ko‘rinishida ifodalanishi orqali folklorning boshqa janrlariga qaraganda topishmoqlar insonlarni ko‘proq o‘ziga jalb qiladi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Topishmoqlar ham bugungi globallashuv jarayonidan chetda qolgani yo‘q. Ularning qadimiy va zamonaviy variantlari shakllanib ulgurdi. Topishmoqlar o‘zidagi shu va shunga o‘xshash ma’no qatlamlari bilan so‘z san’atining bir vositasi ekanligini ham anglatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. Musiqa nashriyoti. Toshkent, 2010-yil.
2. Jo‘rayeva B. O‘zbek xalq maqollarining qisqacha sinonimik lug‘ati. Fan nashriyoti, Toshkent, 2006-yil.
3. Alpomish. O‘zbek xalq qahramonlik dostoni. Sharq nashriyot-matbaa konserni bosh tahririyati. Toshkent, 1998-yil.
4. XX asr o‘zbek folklorshunosligi antologiyasi. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent, 2017-yil.
5. www.wikipediya.uz

[132] XX asr o‘zbek folklorshunosligi antologiyasi. Zubayda Husainovaning “Topishmoq terminlari” maqolasidan. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent, 2017-yil, 121-bet.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 894.375

BOSHLANG‘ICH SINFDA O‘QUVCHILARNING ILMIY DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Tursunova Saida
Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta’limda matematika va ona tili kafedrasi o‘qituvchisi Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD)

saidatursunova@gmail.com
https://orcid.org/0009-0006-0065-1825

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ НАУЧНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Турсунова Саида
Термезский государственный педагогический институт начального образования преподаватель кафедры математики и педагогики родного языка доктор философских наук (PhD)

SPECIFIC FEATURES OF DEVELOPING STUDENTS' SCIENTIFIC WORLDVIEW IN PRIMARY SCHOOL

Tursunova Saida
Termez State Pedagogical Institute Teacher of the Department of Mathematics and Native Language in Primary Education Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences

Annotatsiya: *Ilmiy va mantiqiy fikrlashni shakllantirish, o‘quvchilarga tabiat va fanlar bilan tanishtirishning muhimligini ko‘rsatadi. Maqolada, o‘quvchilarning ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishda o‘qituvchining roli, ta'lim jarayonida fanlarga bo‘lgan qiziqishni oshirish, tajribalar va kuzatishlar yordamida ilmiy bilimlarni oshirish kabi usullar yoritilgan. Shuningdek, ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda texnologiyalar va interaktiv metodlar, o‘quvchilarning faol ishtiroki va hamkorlikda ishlashning ahamiyati ta'kidlangan.*

Kalit so‘zlar: *Boshlang‘ich sinf, ilmiy dunyoqarash, fanlarni o‘rganish, o‘qituvchi roli, mantiqiy fikrlash, tajribalar va kuzatishlar, interaktiv metodlar, ta'limda texnologiyalar, o‘quvchilar faolligi, ilmiy bilimlar.*

Аннотация: *Формирование научно-логического мышления показывает важность приобщения учащихся к природе и науке. В статье освещена роль преподавателя в развитии научного мировоззрения учащихся, методы повышения интереса к науке в ходе учебного процесса, увеличения научных знаний с помощью экспериментов и наблюдений. Также подчеркивается важность технологий и интерактивных методов, активного участия студентов и сотрудничества в формировании научного.*

Ключевые слова: *Начальный класс, научное мировоззрение, учебная наука, роль учителя, логическое мышление, эксперименты и наблюдения, интерактивные методы, технологии в образовании, деятельность учащихся, научные знания.*

Annotation: *The formation of scientific and logical thinking shows the importance of introducing students to nature and science. The article highlights the role of the teacher in developing students' scientific outlook, methods such as increasing interest in science in the educational process, and increasing scientific knowledge through experiments and observations. It also emphasizes the importance of technologies and interactive methods, active participation of students, and collaborative work in forming a scientific outlook.*

Keywords: *Elementary class, scientific worldview, educational science, role play, logical thinking, experiments and observation, interactive methods, technology and education, data learning, scientific knowledge.*

KIRISH. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish bugungi kunda ta'lim tizimining eng muhim masalalaridan biridir. Ilmiy dunyoqarash — bu insonning dunyo haqidagi bilimlarini ilmiy usullar yordamida shakllantirish va tasavvur qilish qobiliyatidir. O‘quvchilarni ilmiy dunyoqarashga yo‘naltirish, ularning kognitiv rivojlanishiga, mantiqiy fikrlash va ijodiy yondoshuvlarini oshirishga, shuningdek, ilm-fan sohalariga qiziqishlarini uyg‘otishga yordam beradi. Boshlang‘ich sinfda ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish, o‘quvchilarning keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o‘qishlariga asos yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.Ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish o‘quvchilarga dunyo, tabiiy hodisalar va ijtimoiy hayot haqida to‘g‘ri bilimlarni berishga xizmat qiladi. Ular ilmiy usullardan foydalanib, atrof-muhitni kuzatish, ilmiy masalalarni tahlil qilish va qarorlar qabul qilishni o‘rganadilar. Bu jarayon o‘qituvchi tomonidan to‘g‘ri tashkil etilgan, qiziqarli va interaktiv ta'lim metodlari yordamida amalga oshiriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishning ahamiyati haqida ilmiy tadqiqotlar ko‘plab asarlarda yoritilgan. Bir qator tadqiqotlar ilmiy dunyoqarashning yoshga mos shakllarini rivojlantirish zarurligini ta'kidlashadi. Masalan, V.I. Shatsky (1980) ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishni o‘qitishning asosiy vazifalaridan biri deb biladi va o‘quvchilarning ilmiy fikrlashni va kuzatish qobiliyatini shakllantirish muhimligini ta'kidlaydi. Uning fikriga ko‘ra, ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish o‘quvchilarga tabiat hodisalarini tushunishda yordam beradi va ularga o‘z atrof-muhitiga bo‘lgan munosabatlarini o‘zgartiradi. [1].

L.S. Vygotskiy (1978) o‘zining ijtimoiy-madaniy nazariyasida bolalarning kognitiv rivojlanishining ijtimoiy muhit bilan bog‘liqligini ta'kidlaydi. Vygotskiy ta'kidlashicha, ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishda o‘quvchilarni faqat bilim berish emas, balki ular bilan samarali muloqotda bo‘lish, ularning fikrlash va tajribalarni tahlil qilishda faol ishtirokini ta'minlash muhimdir. Bu, o‘quvchilarni ilmiy fikr yuritishga va mantiqiy xulosalar chiqarishga o‘rgatishning asosiy usulidir. [2].

N.A. Zaitsev (2002) boshlang‘ich sinfda ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishda fanlarning o‘zaro integratsiyasini ta’kidlaydi. U fanlarning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatib, o‘quvchilarga bir-biriga bog‘liq bo‘lgan ilmiy bilimlarni birlashtirib o‘rganishni taklif qiladi. Bu, o‘quvchilarda kengroq ilmiy dunyoqarashni yaratishga yordam beradi va ularni dunyo haqidagi kompleks tushunchalarga olib keladi [3].

O.I. Vekshina (2003) esa ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishda metodik yondashuvlarning muhimligini ta'kidlaydi. Uning fikriga ko‘ra, boshlang‘ich sinfda ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishda faqat nazariy bilimlar bilan cheklanmaslik kerak, balki o‘quvchilarga ilmiy tajribalar, kuzatishlar va interaktiv mashg‘ulotlar orqali o‘rgatish zarur. Bu usullar o‘quvchilarning amaliy bilimlarini oshirishga yordam beradi va ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Shuningdek, A.N. Leontyev (2005) va M.I. Mikhailov (2010) ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishda o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi samarali muloqotning ahamiyatini

ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishda o‘quvchilarning faolligini ta'minlash, ularni o‘z bilimlari bilan boshqalar bilan o‘rtoqlashishga undash muhimdir. [4].

MUHOKAMA: Boshlang‘ich sinfda ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishning asosiy maqsadi o‘quvchilarni dunyoqarashlarini kengaytirishga, ongli ravishda fikr yuritishga va muammolarni yechishga undashdir. Ilmiy bilimlar nafaqat o‘quvchilarga fanlarni o‘rganishda yordam beradi, balki ularning mantiqiy fikrlash, kuzatish va tadqiqotlar olib borish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

1. Ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishda fanlarning roli.

Boshlang‘ich sinfda ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish uchun, o‘quvchilarni fanlarga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish kerak. Matematika, tabiatshunoslik, kimyo, fizika va boshqa ilmiy fanlar, o‘quvchilarga dunyo qanday ishlashini, hodisalar orasidagi bog‘liqliklarni tushunishga yordam beradi. O‘quvchilarni fanlarga qiziqtirishda quyidagi usullarni qo‘llash mumkin:

Ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishda fanlarning roli katta ahamiyatga ega. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini fanlarga qiziqtirish va ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda quyidagi usullarni qo‘llash mumkin:

Interaktiv o‘quv materiallari: multimediali materiallar, videolar va interaktiv dasturlar orqali o‘quvchilarga fanlarni qiziqarli va samarali tarzda taqdim etish mumkin. Bu usul, o‘quvchilarning bilimni yaxshi o‘zlashtirishlariga yordam beradi va ular fanlarga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Mavzuni hayotga bog‘lash: o‘quvchilarni o‘zlarining kundalik hayotlari bilan bog‘lab ilmiy fanlar haqida o‘ylashga undash. Masalan, tabiatshunoslikni o‘rgatishda o‘quvchilarga o‘z atrof-muhitidagi o‘simliklar va hayvonlarni o‘rganish, ular bilan bog‘liq ilmiy ma'lumotlarni berish mumkin. Bu, o‘quvchilarning fanlarga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ilmiy dunyoqarashni rivojlantiradi. [4].

Savol-javob va muhokama: o‘quvchilarga ilmiy savollar berish, ular o‘rtasida muhokamalarni tashkil etish ham muhimdir. Bu o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, ilmiy yondashuvni o‘rganishga va o‘z fikrlarini aniq ifodalashga o‘rgatadi.

Yaratuvchanlikni rag‘batlantirish: o‘quvchilarni yangi g‘oyalar va kashfiyotlar qilishga undash. O‘quvchilar o‘zlari yaratgan kichik ilmiy loyihalar yoki tadqiqotlar orqali ilmiy jarayonni o‘rganishlari mumkin. Bu ular uchun ilm-fanga nisbatan qiziqishni kuchaytiradi va mustaqil ilmiy dunyoqarashni rivojlantiradi.

Bu usullar orqali boshlang‘ich sinfda ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish mumkin va o‘quvchilarni fanlarga bo‘lgan qiziqishlarini oshirishda yordam beradi.

2. Ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishda o‘qituvchining roli.

Ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishda o‘qituvchining roli katta. O‘qituvchi o‘quvchilarga fanlarni qanday o‘rganish va qiziqarli tarzda ularga ilmiy materiallarni etkazish usullarini topishi kerak. O‘qituvchi o‘quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, ularning savollariga javob berish va yangi ilmiy bilimlarni hayot bilan bog‘lashga harakat qilishi zarur. O‘qituvchining ilhomlantiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi yondashuvi, o‘quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega [5].

3. Ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishda texnologiyalarning o‘rni.

Bugungi kunda, texnologiya ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishda katta yordam beradi. Kompyuterlar, interaktiv ta'lim materiallari, onlayn resurslar va o‘yinlar o‘quvchilarga ilmiy fanlarni o‘rganishni yanada qiziqarli va samarali qiladi. Masalan, virtual ekskursiyalar, ilmiy simulyatsiyalar va video materiallar o‘quvchilarning tajriba o‘rganish va ilmiy kontentni tushunishdagi motivatsiyasini oshiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari, pedagogik yondashuvlar va metodologiya bilan bog‘liqdir. Ushbu mavzu bo‘yicha tadqiqot metodologiyasini ishlab chiqish

TAMADDUN NURI

uchun quyidagi asosiy nuqtalar va yondashuvlar mavjud:

1. Ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari:

Ilmiy tafakkurning shakllanishi: boshlang‘ich sinfda o‘quvchilar ilmiy dunyoqarashni shakllantirish uchun ular tabiatni kuzatish, eksperimentlar o‘tkazish, va oddiy ilmiy tajribalarni bajarish orqali o‘z bilimlarini mustahkamlashadi. Bu yoshdagi bolalar uchun ilmiy tafakkurning asosiy shakllanishi tajriba va amaliy faoliyat orqali amalga oshadi.

Soddalashgan tushunchalar: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ilmiy tushunchalar soddalashtirilgan va ularning hayotiy tajribalari bilan bog‘langan holda taqdim etiladi. Bu yoshdagi o‘quvchilarga ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Qiziqish va motivatsiya: O‘quvchilarning ilmiy mavzularga qiziqishi va o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasi muhim omil hisoblanadi. Bu yoshdagi bolalar ilmiy faoliyatda qiziqish uyg‘otish va ularga o‘zlarining o‘rganish faoliyatlarini rivojlantirishga yordam berish zarur.

Ijodiy tafakkur: O‘quvchilarni nafaqat bilimlarni qabul qilish, balki ilmiy masalalarni yechish, fikrlash va yangi g‘oyalar yaratish uchun ijodiy yondashuvlar bilan ta'minlash. [6].

2. Tadqiqot metodologiyasi:

Tadqiqot metodologiyasi asosan ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish jarayonlarini o‘rganish va unga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Buning uchun quyidagi metodlar va yondashuvlarni qo‘llash mumkin:

Eksperimental metod: O‘quvchilarni ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish uchun eksperimentlar va tajribalar o‘tkazish. Bu metod orqali o‘quvchilar o‘zlari turli ilmiy hodisalarni kuzatib, tajribalar o‘tkazish va natijalarni tahlil qilish orqali ilmiy dunyoqarashni shakllantiradilar.

Tajriba va kuzatish: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga tabiatni, fanlarni va kundalik hayotni kuzatish orqali ilmiy tafakkur shakllantiriladi. Bu usul o‘quvchilarga ilmiy jarayonlarni tushunishga yordam beradi.

Konstruktsion yondashuv: O‘quvchilar o‘z bilimlarini o‘zaro munosabatlar asosida rivojlantirishlari kerak. Bu metodda o‘quvchilarning avvalgi bilimlari asosida yangi bilimlarni konstruktsiyalash va ularga ilmiy yondashuvni o‘rgatish muhimdir.

Anketalar va so‘rovlar: O‘quvchilarning ilmiy dunyoqarashini o‘rganish uchun turli anketalar yoki so‘rovlar o‘tkazish. Bu orqali o‘quvchilarning ilmiy fikrlash qobiliyatini, qiziqishlarini va bilimlarini baholash mumkin.

Lisoniy-metodik tadqiqotlar: O‘quvchilarning ilmiy dunyoqarashi va tafakkurining shakllanish jarayonlarini metodik usullar orqali tahlil qilish. Bu metod o‘qituvchilarga o‘quvchilarga qanday yondashuvlarni qo‘llash zarurligini ko‘rsatadi.

3. Maqsad va vazifalar:

Tadqiqotning maqsadi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash va ularning ilmiy tafakkurini rivojlantirish uchun samarali metodlarni ishlab chiqishdir.

Vazifalar: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ilmiy dunyoqarashining shakllanish jarayonini o‘rganish.

Ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishda pedagogik yondashuvlarning samaradorligini tahlil qilish.

O‘quvchilarning ilmiy tafakkurini rivojlantirish uchun yangi metodlar va vositalar taklif etish.

NATIJALAR: O‘quvchilarga oddiy tajribalar o‘tkazish, ular orqali ilmiy printsiplarni tushunishga yordam beradi. Misol uchun, suvning qaynash jarayoni yoki o‘simliklarning o‘sishi kabi oddiy tajribalar o‘quvchilarning kuzatish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

O‘quvchilarni yangi savollarni berishga va bu savollarga ilmiy yondashuvni ishlab chiqishga o‘rgatish kerak. Bu orqali ular muammolarni ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilishni o‘rganadilar.O‘quvchilarni kichik guruhlarga ajratib, ular o‘zaro bilimlarni almashishlari va birgalikda ilmiy ishlar olib borishlarini tashkil etish ham samarali bo‘ladi.

lmiy dunyoqarash - bu insonning atrof-muhitga va dunyoga ilmiy nuqtai nazardan qarashi, hodisalarni tahlil qilish va ilmiy asoslar bilan izohlash qobiliyatidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish, nafaqat ularning fanlarga bo‘lgan qiziqishini oshirish, balki ularning mantiqiy fikrlash va kreativliklarini rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish o‘ziga xos yondoshuvlarni talab qiladi. Bu jarayonda o‘quvchilarni faqat nazariy bilimlar bilan cheklamasdan, ilmiy tajribalar, kuzatishlar, interaktiv mashg‘ulotlar va amaliy ishlar orqali o‘rgatish muhimdir. O‘qituvchining roli, ilmiy metodlarni qo‘llashda, o‘quvchilarning fikrlash va tushunish qobiliyatlarini shakllantirishda alohida ahamiyatga ega. Ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish jarayoni, o‘quvchilarning nafaqat ilmiy bilimlarini, balki hayotdagi umumiy yondoshuvlarini ham shakllantiradi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Vygotskiy, L.S. (1978). *Psikhologiya razvitiya i obucheniya* [Developmental psychology and education]. Moskva: Pedagogika.

2.Shatsky, V.I. (1980). *Obucheniye i razvitie myshleniya u detey* [Teaching and development of thinking in children]. Moskva: Pedagogika.

3.Zaitsev, N.A. (2002). *Integratsiya nauchnykh i obshchestvennykh znaniy v nachal'noy shkole* [Integration of scientific and social knowledge in elementary school].Moskva:Nauka.

4.S.I.Tursunova The development of oral speech of younger schoolchildren in extracurricular activities. Eurasian Research Bulletin, 2022.

5.S.I.Tursunova Pedagogical bases of nationalization of school education. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3 (02), 456–461.

6.Турсунова, С. И. (2023). Причины выбора модели внеучебной деятельности по развитию устной речи младших школьников.

TAMADDUN NURI

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 13:248.3

HALIMA XUDOYBERDIYEVA IJODIDA AYOL OBRAZI VA MILLIY O‘ZLIK IFODASI

Abduvaxidova Roxatoy Xoljigitovna
Toshkent amaliy fanlar universiteti assistanti

sherzodtuychiyev28@gmail.com
https://orcid.org/0009-0006-5732-4016

ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ И НАЦИОНАЛЬНОЕ САМОВЫРАЖЕНИЕ В ТВОРЧЕСТВЕ ХАЛИМА ХУДОЙБЕРДИЕВОЙ

Абдувахидова Рохатой Хольжигитовна
Ассистент Ташкентского университета прикладных наук

HALIMA KHUDOYBERDIYEVA IN HER WORK FEMALE IMAGE AND EXPRESSION OF NATIONAL IDENTITY

Abduvakhidova Rokhatoy Kholzhigitovna
Assistant of Tashkent University of Applied Sciences

Annotatsiya: *Halima Xudoyberdiyeva ijodida ayol obrazi va milliy o‘zlik ifodasi o‘ziga xos yondashuv bilan tasvirlanadi. Shoira o‘z asarlarida o‘zbek ayolining ruhiyati, or-nomusi va jamiyatdagi o‘rni haqida chuqur mulohaza yuritadi. Uning she'riyati milliy qadriyatlar, tarixiy xotira va zamonaviy ayollik tafakkurini o‘zida mujassam etadi. Halima Xudoyberdiyevaning badiiy dunyoqarashi orqali o‘zbek milliy o‘zligining asriy an'analar va zamonaviy taraqqiyot o‘rtasidagi uyg‘unligi yorqin namoyon bo‘ladi.*
Kalit so‘zlar: *Halima Xudoyberdiyeva, ayol obrazi, milliy o‘zlik, o‘zbek adabiyoti, she’riyat.*
Аннотация: *В творчестве Халимы Худойбердиевой образ женщины и выражение национальной идентичности отражаются с особым художественным подходом. В своих произведениях поэтесса глубоко размышляет о духовности, чести и роли узбекской женщины в обществе. Её поэзия объединяет национальные ценности, историческую память и современное женское мировоззрение. Через художественное мировоззрение Халима Худойбердиевой ярко проявляется гармония между вековыми традициями узбекского народа и современным развитием.*
Ключевые слова: *Халима Худойбердиева, образ женщины, национальная идентичность, узбекская литература, поэзия.*
Annotation: *In Halima Khudoyberdiyeva's creative works, the image of women and the expression of national identity are portrayed with a unique artistic approach. The poetess profoundly explores the spirituality, dignity, and social role of Uzbek women. Her poetry intertwines national values, historical memory, and contemporary female perspectives. Through Halima Khudoyberdiyeva’s artistic worldview, the harmony between the ancient traditions of the Uzbek nation and modern development is vividly reflected.*
Keywords: *Halima Khudoyberdiyeva, image of women, national identity, Uzbek literature, poetry.*

KIRISH. Har bir davr adabiyotda o‘z mohiyati, ma’no-mazmuni, badiiy qiyofasi va estetik ruhiyati bilan o‘ziga xos iz qoldiradi. Har bir zamon o‘z adabiyotini yaratadi va bu adabiyot o‘sha davrning ijtimoiy, madaniy va ruhiy manzarasini aks ettiradi. Hozirgi davr o‘zbek she’riyati ham adabiyotimiz gulshanida o‘zining salmoqli, o‘ziga xos va muhim o‘rniga ega. Bu davrda yaratilgan asarlar jamiyat hayotidagi o‘zgarishlar, inson tafakkuri va ruhiyatidagi yangilanishlarni o‘zida mujassam etadi.

Bugungi davr she’riyatida o‘zining ta’sirchan, samimiy va betakror she’rlari bilan she’riyat ixlosmandlari qalbidan chuqur o‘rin egallagan iste’dodli shoiramiz Halima Xudoyberdiyeva ijodi alohida e’tiborga loyiqdir. Halima Xudoyberdiyeva o‘z she’rlarida milliy ruh, ayollik hissi, erk va ozodlik g‘oyalari, inson sha’ni va qadr-qimmatini ulug‘lovchi nozik tuyg‘ularni badiiy mahorat bilan ifodalaydi. Uning asarlarida o‘zbek ayolining ruhiyati, milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan zamonaviy tafakkuri yorqin namoyon bo‘ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI. Tadqiqot ishimizda Halima Xudoyberdiyeva ijodini o‘rganish, uning she’riy asarlarida ayol obrazi va milliy o‘zlik ifodasini tahlil qilish, shuningdek, uning o‘zbek she’riyati rivojiga qo‘shgan hissasini ilmiy asosda yoritish maqsad qilingan. Shoiraning badiiy olamidagi nozik tuyg‘ular va milliy g‘urur aks ettirilgan she’rlarini tahlil qilish orqali biz nafaqat adabiyotimizning boyligini, balki xalqimizning ma’naviy dunyosini ham chuqurroq anglaymiz.

Adabiyot insonning ko‘ngil ko‘zini ravshanlashtiruvchi, uning yurakdagi tuyg’ularining in’ikosidir. U o‘zi yaralayotgan paytda inson qalbidagi dard-u quvonchi bilan dunyoga keladi. Ustoz Abdulla Qahhor ta’kidlagandek: “Adabiyot-ko‘ngil ishi samarasi. Tuyg’usiz, ilhomsiz yozilgan asar changlanmagan gulga o‘xshaydi-meva tugmaydi. Ko‘ngil rozi bo‘lgan asargina kitobxonning ko‘ngliga yo‘l topadi, kitobxonning ko‘nglida meva tugadi”[133].

Adabiyot insonning ko‘ngil ko‘zini ravshanlashtiruvchi, uning yuragidagi tuyg‘ularining in’ikosidir. Adabiyot hayotning o‘zidan, inson qalbining dard-u shodligidan, armon-u umidlaridan tug‘iladi. U insoniyat ruhiyatining eng nozik pardalariga tegib, uni uyg‘otadi, tozalaydi, ilhomlantiradi. Asl adabiyot hayot va inson haqida chuqur mushohada yuritish, ichki kechinmalarni san’at darajasiga ko‘tarish demakdir.

Adabiyot asari o‘z yaratilish jarayonida inson qalbidagi dard-u quvonch, orzu-umid, armon va shukuhni o‘zida mujassam etib dunyoga keladi. Har bir chinakam asar – bu bir yurakdan boshqasiga yetib boradigan nozik va samimiy ko‘prikdir. Asl adabiy asar o‘quvchining qalbiga singadi, uni o‘ylantiradi, hislantiradi va hayotga, o‘ziga, atrofga boshqacha nazar bilan qarashga undaydi.

Ustoz Abdulla Qahhor bejiz ta’kidlamaganlar: “Adabiyot – ko‘ngil ishi samarasi. Tuyg‘usiz, ilhomsiz yozilgan asar changlanmagan gulga o‘xshaydi — meva tug‘maydi. Ko‘ngil rozi bo‘lgan asargina kitobxonning ko‘ngliga yo‘l topadi, kitobxonning ko‘nglida meva tug‘adi.” Bu fikrda adabiyotning samimiyatga, ilhom va tuyg‘uga tayanishi, shuningdek, kitobxon bilan haqiqiy bog‘lanishni ta’minlashi lozimligi chuqur ifodalangan.

Mana shunday ulug‘ vazifani ado etishda Halima Xudoyberdiyeva kabi shoira va shoirlarimizning roli beqiyosdir.

“U bag’irdor she’rlari barobarida, hayotda bir ruhoniy iqlim ham yarata olgan ijodkordir. Biz uning mavzusi saflana-saflana, tovlana-tovlana, dam laylivash, dam majnunvash, dam yassaviyona, dam mashrabdek sollanib hayot, ijod hamda nafosat mintaqalarini adl-dov egallagan asarlari timsolida “Halima Ruhiyati” degan fasona maydonga chiqdi, deb aytolamiz”.[134]

Halima Xudoyberdiyeva ijodida chaqmoq kabi chaqnagan, momaqaldiroqdek gumburlagan, seldek toshib kelgan she’rlar talaygina. Shoira hayotning iztiroblarini, jamiyatdagi o‘zgarish va sinishlarni, millat taqdirini o‘zining kuchli tuyg‘u va badiiy ilhomi bilan teran ifoda eta oldi. Uning she’rlarida hayot voqeligi, inson ruhiyati, xalq taqdiri ham kuchli, jo‘shqin ohangda aks etadi. Biroq Halima Xudoyberdiyevaning ana shunday

[133] A. Qahhor. “ Yoshlar bilan suhbat”- Toshkent, 1968. - B.140.

[134] Ibrohim G’afurov. “Halima ruhoniyati”. “Xalq so’zi” 2019-y. 22-fevral.

jo‘shqin she’rlari orasida, alohida mavqega ega bo‘lgan, ayol muhabbati va uning qudratini, ayolning nozik va samimiy qalb egasi ekanligini ko‘rsatuvchi she’rlar ham muhim o‘rin egallaydi.

Shoira inson yuragiga yaqin mavzularni ilg‘ab olib, ularning yangi-yangi qirralarini ochishga intiladi. Uning she’riy olamida ayol qiyofasi faqatgina mehr va sadoqat timsoli emas, balki kuch va irodaning, sabr-toqat va matonatning ramzi sifatida namoyon bo‘ladi. Halima Xudoyberdiyeva o‘z she’rlarida tarix sahifalaridan Nodirabegim, Uvaysiy, To‘maris kabi buyuk ayollar siymosini jonlantirib, ularning fazilatlari, jasorati va ruhiy kuchini zamonaviy o‘zbek ayolining obraziga singdiradi.

Shoira o‘z she’rlarida “Yurak shoirasiman... Ayol muqaddas!” deya e’lon qiladi va ayol sha’ni, qadri va sha’n-shavkati uchun ilhom bilan madhiyalar aytadi. U ayolni ojizlik va befarqlik puchmoqlaridan olib chiqib, uning chinakam hayotbaxsh qudratini, ma’naviy go‘zalligini va iroda kuchini yuksak badiiylik bilan tarannum etadi. Ayol obrazini faqatgina nozik va mehribon emas, balki irodali, jasur, hayot sinovlariga bardoshli inson sifatida ko‘rsatadi.

Oshiqlaring poyingga gul otib ham bo‘ldi,
Xilvatlarda labingdan bol totib ham bo‘ldi.
Va bu haqda kimlargadir sotib ham bo‘ldi,
Sen baribir muqaddassan, muqaddas ayol.

Shoira ijodining gultojiga aylangan “Muqaddas ayol” she’ridan olingan yuqoridagi parchani o‘qiganda, ta’sirlanmagan, yuragi larzaga kelmagan inson bo‘lmasa kerak. Halima Xudoyberdiyevaning bu she’ri o‘zining samimiyligi, ilhomning beg‘uborligi va badiiy kuchi bilan har bir o‘quvchi qalbiga bevosita ta’sir qiladi. Shoira bu asarda ayol siymosini nafaqat ona, muhabbat va sadoqat ramzi sifatida, balki hayotning asosi, hayotbaxsh kuch sifatida ulug‘laydi.

Adabiy asarlarning eng ta’sirchanlari, eng go‘zallari, eng jozibadorlari ayol qalbiga atalgani, ona mehr-muhabbatini tarannum etgani bejiz emas. Chunki ayol obrazlari orqali insoniyatning eng muqaddas tuyg‘ulari — mehr, sadoqat, sabr, fidoyilik va hayotga muhabbat ifoda topadi. Ayol qalbining nozikligi, uning sezgirligi va mehr-muhabbatga to‘la olami badiiy asarlarga ruh, hayot va ilhom baxsh etadi.

Adabiyotdagi ayollar obrazi millatning fitratiga, uning ma’naviy qadriyatlariga, davr ruhiga muvofiq tarzda aks etadi va idrok qilinadi. Har bir davr, har bir adabiy maktab o‘z ayol idealini yaratgan: qadim zamonlarda ayol siymosi mehribon ona, sadoqatli yor sifatida tasvirlangan bo‘lsa, yangi davr adabiyotida u faollik, bilimdonlik va mustaqil fikrlash timsoli sifatida gavdalantirilmoqda. Halima Xudoyberdiyeva she’riyatida esa bu qiyofalar uyg‘unlashgan holda, zamonaviy va tarixiy qiyofa, orzu va haqiqat mukammal tarzda bir-biriga qo‘shilib, o‘ziga xos badiiy manzara yaratadi.

Shoira “Muqaddas ayol” she’rida ayolni oddiy bir inson sifatida emas, balki yuksak ma’naviy fazilatlarga ega bo‘lgan, jamiyat hayotida muhim o‘rin tutuvchi shaxs sifatida ulug‘laydi. Bu yondashuv adabiyotimizda ayol obrazining tobora kuchliroq, mustaqilroq va ijtimoiy ahamiyat kasb etgan qiyofaga aylanganini ko‘rsatadi.

Halima Xudoyberdiyeva ijodi orqali biz nafaqat o‘zbek ayolining ruhiy dunyosini, balki xalqimizning qadimiy va zamonaviy qadriyatlarini ham chuqur his etamiz. Shoira ayol obraziga hayot va adabiyot qiyofasini bergan, uni zamon ruhi bilan uyg‘unlashtirib, abadiylikka daxldor qila olgan.

XULOSA

Halima Xudoyberdiyeva ijodi zamonaviy o‘zbek adabiyotida ayol obrazining badiiy talqini va milliy o‘zlik ifodasining yorqin namunasi sifatida alohida o‘rin tutadi. Shoira o‘z she’riyati orqali nafaqat ayolning nozik qalbini, muhabbat va sadoqatga boy ruhiyatini tarannum etdi, balki ayolning jamiyatdagi ijtimoiy mavqei, uning matonati va erkin tafakkurini ulug‘ladi. Uning asarlarida ayol obrazlari milliy qadriyatlar va zamon ruhi bilan uyg‘unlashib, o‘ziga xos badiiy va ijtimoiy ahamiyat kasb etdi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ibrohim G‘afurov. “Halima ruhoniyati” m. “Xalq so‘zi” 2019-y. 22-fevral.
2. A. Qahhor. “Yoshlar bilan suhbat”-Toshkent,1968.-B.140.

Qabul qilindi: 28.03.2025 Chop etildi: 30.04.2025 UDK: 13:248.3

O'ZBEK XALQ TOPONIMIK RIVOYATLAR TASNIFI

Sanaqulova Umida Omonboyevna
Toshkent amaliy fanlar universiteti
1- Bosqich magistranti

КЛАССИФИКАЦИЯ УЗБЕКСКИХ НАРОДНЫХ ТОПОНИМИЧЕСКИХ СКАЗАНИЙ

Санакулова Умида Омонбоевна
Ташкентский университет прикладных наук
Магистрант 1 ступени

CLASSIFICATION OF UZBEK FOLK TOPONYMIC NARRATIVES

Sanakulova Umida Omonboyevna
Tashkent University of Applied Sciences
Master of Stage 1

sanaqulovaumida290@gmail.com
https://orcid.org/0009-0006-2422-799X

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o‘zbek xalq og‘zaki ijodining qadimiy va muhim janrlaridan biri bo‘lgan toponimik rivoyatlarning tasnifi, ularning mavzu xususiyatlari hamda xalq tafakkuridagi o‘rni o‘rganiladi. Muallif tomonidan rivoyatlar syujeti, mazmuni, funksional vazifasi hamda estetik qiyofasiga asoslangan holda bir nechta turlarga ajratish taklif etiladi. Tadqiqotda tarixiy, diniy, mifologik va ijtimoiy-ma’naviy xarakterdagi toponimik rivoyatlar asosiy tasnif mezonlari sifatida ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *toponimik rivoyat, janr, xalq og‘zaki ijodi, tasnif, xalq tafakkuri.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается классификация топонимических преданий узбекского народного фольклора, их тематические особенности и место в народном сознании. Автор предлагает типологию на основе сюжета, содержания, функций и художественных особенностей преданий. В исследовании рассматриваются исторические, религиозные, мифологические и социокультурные топонимические предания как основные критерии классификации.*

Ключевые слова: *топонимическое предание, жанр, устное народное творчество, классификация, народное сознание.*

Annotation: *This article examines the classification of toponymic legends in Uzbek folk oral tradition, their thematic features, and their role in the national worldview. The author proposes a typology based on the plot structure, content, function, and artistic features of the legends. The study focuses on historical, religious, mythological, and socio-cultural toponymic legends as the main criteria for classification.*

Keywords: *toponymic legend, genre, folk oral tradition, classification, national worldview.*

KIRISH

O‘zbek folklorshunosligida rivoyat janri tabiati, uning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va mavzu jihatlari ilmiy nuqtai nazardan yetarlicha chuqur tadqiq etilmoqda. Bu borada mashhur folklorshunos olim Komiljon Imomovning izlanishlari alohida e’tiborga loyiqdir. Olim o‘z tadqiqotlarida o‘zbek xalq rivoyatlarining janr belgilarini aniqlash, ularning asosiy xususiyatlarini ilmiy jihatdan tasniflash va tavsiflashga alohida e’tibor qaratgan. Xususan, u rivoyatlarning og‘zaki an’anaga xos shakl va mazmun xususiyatlari, ularning xalq ongidagi funksiyasi, diniy, tarixiy va ijtimoiy ildizlarini ochib berishga intilgan.

Toponimik rivoyatlar o‘zbek xalq og‘zaki ijodining qadimiy qatlamini tashkil etib, muayyan joy nomining kelib chiqishini, u bilan bog‘liq bo‘lgan tarixiy, diniy, mifologik yoki ma’naviy hodisalarning xalq tasavvuridagi ifodasini o‘zida aks ettiradi. Bu rivoyatlar nafaqat geografik manzillarning etimologiyasini ochib beradi, balki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va madaniy merosini anglashda ham muhim manba vazifasini o‘taydi. Tadqiqotimizda toponimik rivoyatlarni tasniflash, ularni mazmun-mohiyatiga qarab turkumlarga ajratish masalasi asosiy yo‘nalish sifatida tanlandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Ushbu maqolada tasniflash va tahlil qilishda komparativ-tahliliy, tizimli yondashuv, tipologik usullar qo‘llanildi. Asosiy empirik material sifatida Komiljon Imomov, S.Ahmad, A.Hayitmetov, R.Jo‘rayev va boshqa folklorshunos olimlarning izlanishlariga, shuningdek, yozma to‘plamlar va ekspeditsion materiallarga tayanildi. Rivoyatlar syujetiga, semantik yuki, ishtirok etuvchi obrazlar va funksional vazifasiga ko‘ra turlarga ajratildi.

Mazkur tasnif, garchi o‘zbek xalq rivoyatlarining ko‘plab turlarini o‘z ichiga olgan bo‘lsa-da, mavjud rivoyatlarning barcha syujet va motivlarini to‘liq qamrab olmagan. Ayniqsa, ayrim maxsus motivlar — masalan, muayyan samoviy jismlarning (oy, yulduz, quyosh va h.k.) paydo bo‘lishi bilan bog‘liq tushunchalar, qahramonning safar yo‘liga chiqishi yoki uning boshidan kechirgan sarguzashtlari orqali joy nomining vujudga kelishi kabi toponimik motivlar bu tasnifda yetarli darajada ifodasini topmagan. Bu holat toponimik rivoyatlar sistemasi va ularning ichki semantik qatlamini yanada chuqurroq o‘rganishni taqozo etadi.

Bizningcha, o‘zbek xalq toponimik rivoyatlarida uchraydigan an’anaviy motivlar faqatgina syujet asosidagi tasnif bilan cheklanmasligi, balki ularning tarixiy-madaniy manbai va ideologik ildizlari ham hisobga olinishi zarur.

Rivoyatlar – xalq og‘zaki ijodining qadimiy va muhim janrlaridan biri bo‘lib, ular orqali milliy tarix, diniy qarashlar, axloqiy qadriyatlar, shuningdek, muayyan geografik hududlar haqida tasavvur hosil qilish mumkin. Xususan, rivoyatlar o‘lkamiz tarixini o‘rganishda muhim manba sifatida xizmat qiladi. Ular orqali qadimgi joy nomlari, shaharlar va tarixiy obidalar bilan bog‘liq bo‘lgan voqealar, shaxslar va ularning harakatlari haqida ma’lumotlar olinadi. Shu sababli, bugungi kunda rivoyatlarni xorijiy tillarga tarjima qilishga bo‘lgan qiziqish ortib bormoqda. Bu jarayon nafaqat madaniy almashinuvni kuchaytiradi, balki xalqimizning boy tarixiy-ma’naviy merosini jahon ilm-fan maydoniga olib chiqish imkonini ham yaratadi.

Mazkur fikrni hozirgacha amalga oshirilgan tarjimalar misolida ham tasdiqlash mumkin. O‘zbek xalq rivoyatlari, ayniqsa toponimik rivoyatlar, g‘oyaviy-mavzuiy jihatdan alohida e’tibor talab qiladigan guruhlardan biridir. Bu turdagi rivoyatlar, asosan, geografik obyektlarning – shahar, qishloq, tog‘, minora, daryo va boshqa joy nomlarining kelib chiqishini tushuntiruvchi afsonaviy va tarixiy voqealarni o‘z ichiga oladi.

Bugungi kunga kelib, o‘zbek toponimik rivoyatlaridan bir qatorlari ingliz tiliga tarjima qilinib, xalqaro ilmiy va adabiy auditoriyaga taqdim etilgan. Bunday tarjimalarga quyidagi misollarni keltirish mumkin:

-"Kirk kiz" ("Qirq qiz") – Qoraqalpog‘istondagi qadimiy qal’a va qahramon

TAMADDUN NURI

qizlarning dushman bosqiniga qarshi ko‘rsatgan jasorati haqida rivoyat.

-"Minaret Kalon" ("Minorai Kalon") – Buxoroning ramziga aylangan minora atrofida yuzaga kelgan tarixiy voqea va afsona.

-"How Samarkand Got Its Name?" ("Samarqand o‘z nomini qanday olgan?") – qadimiy shaharning nomi va vujudga kelishi bilan bog‘liq folkloriy tafsif.

-"BibiKhonim" ("Bibixonim") – Amir Temur davrining me’moriy yodgorligi va unga bog‘liq afsonaviy voqealar.

-"How Karshi Got Its Name?" ("Qarshi o‘z nomini qanday olgan?") – shaharning tarixi va nomining kelib chiqishi haqidagi rivoyat.

-"The Village of Eshimjon" ("Eshimjon qishlog‘i haqida") – xalq og‘zaki yodida saqlanib qolgan qishloq tarixi.

-"Andijon" – Farg‘ona vodiysining qadimiy shahri va uning nomi bilan bog‘liq og‘zaki an’ana.

-"The Legend of Kalta Minaret" ("Kalta Minor haqida afsona") – Xivada qurilishi tugallanmay qolgan minora haqidagi rivoyat.

-"How Khiva Got Its Name?" ("Xiva o‘z nomini qanday olgan?") – xalq orasida mashhur bo‘lgan, shaharning nomi bilan bog‘liq tarixiy-folkloriy hikoya.

Mazkur rivoyatlarda muayyan geografik atama yoki toponimning paydo bo‘lishi aniq faktlar va etnofolkloriy detallar bilan asoslangan. Ular ko‘pincha real tarixiy hodisalar bilan uyg‘unlashgan holda, xalq tasavvurida shakllangan afsonaviy bayonlar vositasida izohlanadi. Masalan, biror shaharning nomi qahramonning harakati, diniy hodisa, mo‘jiza yoki dramatik voqea bilan bog‘lanadi. Bu esa rivoyatlarning nafaqat estetik, balki tarixiy, lingvistik va madaniy qiymatini ham oshiradi.

Toponimik rivoyatlar o‘zbek xalqining muhitga munosabati, makon va joy tushunchasini shakllantirishdagi o‘rni, tarixiy xotirasini saqlash usuli sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Bu rivoyatlar orqali biz xalqning qadimiy tarixiy xotirasi, joyga bog‘liq e’tiqodlari, sadoqati, qahramonlik va sabr-toqat bilan bog‘liq qadriyatlarini kuzatishimiz mumkin.

Chet tillarga tarjima qilingan bunday rivoyatlar nafaqat o‘zbek adabiyoti va folklorining xalqaro maydondagi tan olinishi uchun muhim, balki boshqa xalqlar bilan madaniy dialog o‘rnatish, turli xalq og‘zaki ijodi o‘rtasidagi umumiylik va farqlarni taqqoslash imkonini ham beradi. Shu boisdan, bu yo‘nalishda olib borilayotgan tarjima faoliyatini ilmiy-metodik asosda rivojlantirish, ularni kontekstual tahlillar bilan boyitish, izohli lug‘atlar va akademik nashrlar asosida chop etish bugungi kun folklorshunosligi oldidagi dolzarb vazifalardan biridir.

XULOSA

Toponimik rivoyatlar xalq tafakkurining tarixiy, diniy va madaniy qatlamlarini aks ettiruvchi noyob og‘zaki yodgorliklardir. Ularni tasniflash esa ularning ma’no va mazmunini chuqurroq tushunishga, ularning xalq ongidagi funksiyasini aniqlashga xizmat qiladi. Taklif etilgan tasnif o‘zbek folkloridagi toponimik rivoyatlarning rang-barangligini ko‘rsatib beradi hamda kelgusidagi izlanishlar uchun ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Imomov K. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1990.
2. Ahmad S. O‘zbek xalq rivoyatlari. – Toshkent: Fan, 1978.
3. Hayitmetov A. Folklorshunoslikka kirish. – Toshkent: O‘zbekiston, 1984.
4. Jo‘rayev R. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. – Qarshi: Nasaf, 2005.
5. O‘zbek xalq rivoyatlari. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2.